

3 1761 03552 8082

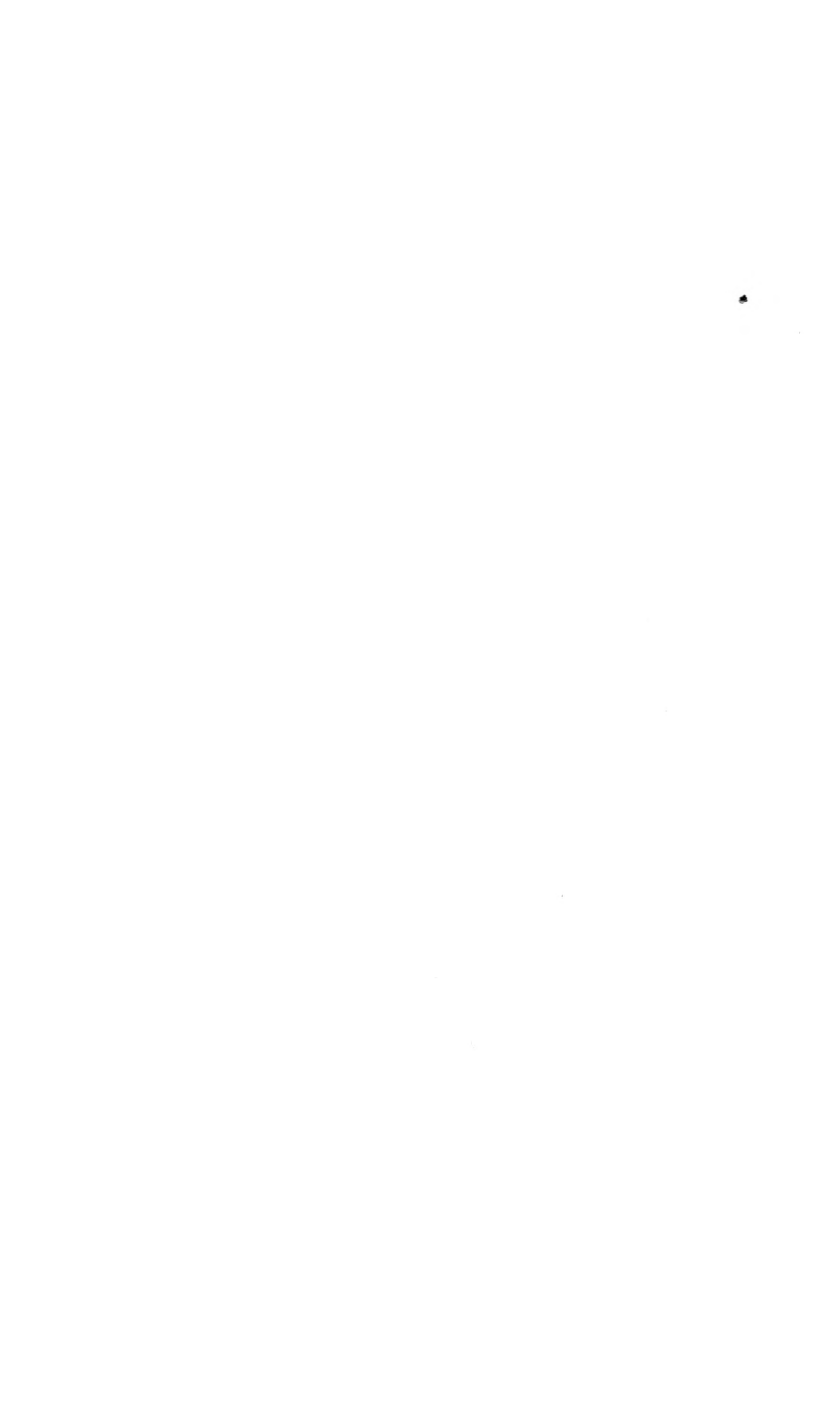

247

247

•

DANMARK-NORGES HISTORIE

FRA

DEN STORE NORDISKE KRIGS SLUTNING

TIL

RIGERNES ADSKILLELSE

(1720—1814).

AF

EDVARD HOLM.

SJETTE BINDS FØRSTE DEL.
(STYRELSE OG REFORMER 1784—1791).

FORLAGT AF G. E. C. GAD. — KJØBENHAVN.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1907.

DL

154

H75

156

DANMARK-NORGES HISTORIE

UNDER KRISTIAN VII
(1766—1808).

AF

EDVARD HOLM.

TREDJE BINDS FØRSTE DEL.
(STYRELSE OG REFORMER 1784—1791).

FORLAGT AF G. E. C. GAD. — KJØBENHAVN.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1907.

Sjette Bind af dette Værk, hvoraf den første Halvdel herved udkommer, behandler Tiden fra 1784 til 1799, der synes mig tydelig og klart at danne et Afsnit for sig i vor Historie. Men Stoffet har været saa omfattende, at det er blevet nødvendigt at dele Bindet i 2 Dele, saaledes som jeg allerede har gjort det ved 2 tidligere Bind af Værket, nemlig 3dje og 4de Bind. Jeg har, som det vil ses af Titelbladet, ment at kunne sætte Skillelinien mellem de to Dele ved Aaret 1791. Med Hensyn til den ydre Historie begynder netop efter dette Aar noget nyt ved den franske Revolutions Indflydelse paa den europæiske Politik; ved det Aar kan den egentlige Kamp om Landbo-reformerne siges at være endt, saare vigtige Reformers paa Handelens Omraade havde da fundet Sted, og Regeringen havde ved Oprettelsen af den slesvig-holstenske Bank og af Seddelbanken for Danmark og Norge gjort et indgribende Forsøg paa at bringe Statens Pengevæsen i Orden. Med Tanken herpaa har jeg paa Titelbladet betegnet den første Dels Indhold som »Styrelse og Reformers 1784—1791«, en Betegnelse, der ganske vist ikke helt dækker Indholdet, men maa bruges i Mangel af en bedre.

Jeg har ved denne Del paa visse Punkter havt Forarbejder af mig selv at støtte mig til, saaledes at jeg endog til Dels har kunnet gjøre ligefremme Uddrag af dem, nemlig min i 1868 udgivne Afhandling om »Danmarks Politik under den svensk-russiske Krig 1788—1790«, og mine i 1888 offentliggjorte udførlige Monografier: »Kampen om Landboreformerne 1773—1791« og »Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat 1784—1799«. Med Hensyn til Citater henvises til disse.

Det forekommer mig naturligt, her at fremhæve, hvor stor Gavn jeg har havt af de af Hr. L. Bobé udgivne »Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds« og ligeledes af det af Grev Chr. B. Reventlow udgivne Skrift: »En dansk Statsmands Hjem omkring 1800«. Af utrykte Sager have de Bülowske dels i Rigsarkivet dels i det kgl. Bibliothek og i Sorø Akademis Bibliothek opbevarede Papirer været en Hovedkilde; men jeg har ogsaa fundet interessante Træk i Grevinde Sofie Schulins fødte Warnstedts Breve, som jeg skylder Hr. Bobés Velvilje at være bleven gjort bekendt med.

E. H.

INDHOLD.

FØRSTE KAPITEL.

Den øverste Statsstyrelses Form efter 14. April 1784. —
Forhold i Kongehuset.

	Side
Kronprinsens Myndighed efter den ny Ordning.....	2
Styrelsens Form øverst oppe	5
Juliane Maries Stilling og Kronprinsens Forhold til hende ...	8
Kronprinsens daglige Liv og Samarbejde med Bülow	12
Hofliv, Kronprinsens Forhold til Kongen og Arveprinsen.....	15
Louise Augustas Giftermaal med Prinsen af Augustenborg ...	20
Tanker om at faa Kronprinsen gift:.....	24

ANDET KAPITSL.

Fortsættelse om Kronprinsen i de første Aar efter 1784.
— Stemninger med Hensyn til ham.

Kronprinsens Personlighed.....	28
Stemninger imod Kronprinsen og Rygter om ham.....	33
Modsætninger i de øverste Kredse	36

TREDJE KAPITEL.

Begyndende Reformbevægelse. — Regeringen og Pressen.
— Landbospørgsmaalet i selve Kongeriget Danmark og
Kr. Reventlow. — Partistrid øverst oppe.

Regeringen og Pressen	42
Reformtidens Hovedførere	46
Opfattelsen af det vigtige ved at forøge Landets Produktion ..	48
Kr. D. Reventlow	50
Rentekammeret og Landbruget.....	55

	Side
Reformer paa Frederiksborg- og Kronborg Amter	56
Splittelse i Regeringskredsene. — Et dansk og et tysk Parti..	58
Reformmodstanden i visse høje Kredse	62

FJERDE KAPITEL.

Den store Landbokommission.

Hvad der fører til Kommissionens Sammenkaldelse	66
Landbokommissionens Nedsættelse	69
Kristian Colbjørnsens Personlighed	70
Forordningerne af 8. Juni 1787	74
Stavnsbaandssagen	76
Kommissionsforhandlingernes Karakter	79

FEMTE KAPITEL.

Kampe om Landboreformerne udenfor den store Landbokommission.

Schack Rathlou og Rosenkrantz gaa af	82
Bitre Stemninger hos Godsejere	86
Reformstemninger i Kjøbenhavn	88
Flyveskrifter om Reformerne	90

SJETTE KAPITEL.

Indflydelse af finansielle Forhold paa nye Handelslove.
— Frigivelse af den islandske og den finmarkenske
Handel.

Finansiell Stilling	96
Omordning af Finansstyrelsen	97
Kreditkassens Oprettelse og Virksomhed	100
Islandske Tilstande	105
Forordningen af 18. August 1786 om den islandske Handel... ..	106
Tilstande i Finmarken	110
Forordning af 13. Juni 1787 om den finmarkenske Handel....	112

SYVENDE KAPITEL.

Frigivelse af Kornhandelen paa det søndenfjeldske
Norge og Danmark. — Frigivelse af Studedefdingen i
Jylland.

Norske Kornhandelsforhold	114
Den norske Bondealmue	118
Lofthusbevægelsen	119

	Side
Røster om friere Kornhandel paa Norge	123
Den extraordinære Finanskommissions Sammentræden	126
Ny Ordning af Kornhandelen 6. Juni 1788.....	127
Studehandelen i Jylland og ny Ordning af den (11. Juni 1788)	130

OTTENDE KAPITEL.

Regeringen og Fabrikindustrien indtil 1791.

Industripolitiken	134
Fabrikdirektionen	136
Understøttelsesfond	138
Fabrikindustri udenfor Kjøbenhavn	140
Maskindrift	142
Fabrikindustriens Væxt.....	144

NIENDE KAPITEL.

Regeringens Handelspolitik og Handelen indtil 1791.

Arv af Opgaver fra den tidligere Regerings Tid.....	149
Ophævelse af Kanalkompagniet	150
Det østersøiske-guineiske Kompagnis Skjæbne	151
Regeringen og det vestindiske Selskab	157
Den arktiske Handel	161
Europæiske Handelsforhold efter 1783.....	164
Kjøbenhavns Handel (derunder den asiatiske Handel).....	166
Handelsforhold ved Jylland og Hertugdømmerne	169
Norske Handelsforhold.....	171
Fragtfarten	173
Hvorledes Regeringen hjælper paa Handelen.....	176

TIENDE KAPITEL.

Finanser og Pengevæsen. — Patentet af 8. Juli 1785. —
 Ny Ordning af Mønt- og Bankvæsen i Hertugdømmerne.
 — Nedsættelse af Finanskommissionen af 2. Maj 1787.

Patentet af 8. Juli 1785	179
Den gjældende Møntordning	184
Ny Møntordning i Hertugdømmerne 29. Februar 1788	185
Forskjellige Domme om denne Møntordning.....	189
Strid i Pressen om denne Møntordning.....	195
Stemninger i selve Hertugdømmerne	197
Finansielle Opgaver og Beregninger... ..	199
Schimmelmänn som Finansmand	202

ELLEVTTE KAPITEL.

Forhold til Gustav III i Sverige indtil Sommeren 1786.
— Den almindelige europæiske Stilling fra 1784 til
Frederik den stores Død 1786.

	Side
Regeringens Mistillid til Gustav III	206
Gustav III's Planer imod Danmark-Norge.....	211
Den russiske Diplomat Markoffs Sendelse i Februar 1785 til Kjøbenhavn.....	215
Holdning overfor Sverige... ..	217
Forskjellige Forhold udadtil	218
Almindelige europæiske Forhold (Josef II's Politik) indtil 1786	219

TOLVTE KAPITEL.

Forhold til Sverige i 1786 og 1787 indtil Gustav III's
Besøg i Kjøbenhavn.

Den svenske Rigsdag 1786 og Bernstorffs Politik under den..	225
Gustav III's Politik efter Rigsdagen 1786	229
Gustav III's og Kronprins Frederiks gjensidige Besøg 1786 ..	229
Gustav III's tvesidige Politik overfor Danmark.....	232
Stemninger i Finland imod Gustav III.....	235
Krig imellem Tyrkiet og Rusland samt Østerrig.....	237

TRETTENDE KAPITEL.

Gustav III i Kjøbenhavn i Efteraaret 1787. — Udviklingen
af Forholdene indtil Kong Gustavs Angreb paa Rusland.

Gustav III i Kjøbenhavn	240
Forhandlingerne der imellem Gnstav III og Bernstorff.....	242
Gustav III's Opfattelse af Mødets Resultat.....	251
Gustav III's Haab om at skille Danmark-Norge og Rusland..	252
Den dansk-norske Regerings Stilling til den russisk-svenske Krise	254
Gustav III's Forsøg paa at drage Danmark-Norge over til sig	257

FJORTENDE KAPITEL.

Fra den svensk-russiske Krigs Udbrud 1788 indtil
Danmark-Norges Optræden paa Ruslands Side.

Udbrud af Krigen imellem Sverige og Rusland	263
Den defensive Traktat af 12. August 1773 imellem Danmark- Norge og Rusland	264

	Side
Beslutning om den Form, under hvilken Hjælp skulde ydes Rusland	268
Bernstorffs Opfattelse af Fordele, der maaske kunde opnaas.	269
Stemninger i Norge	271
Kronprinsen og Nordmændene	274
Hærplaner siden 1784	276
Prins Karl og den norske Hær	278
Norske Hæertilstande 1788	280

FEMTENDE KAPITEL.

Danmark-Norges Deltagelse i den svensk-russiske Krig indtil Slutningen af Felttoget i Bahuslen.	
Gustav III og Hæren i Finland	283
Gustav III's vanskelige Stilling i Begyndelsen af Krigen	284
Kraftige Beslutninger af Gustav III.	287
Stemninger i Danmark imod Svenskerne	290
Felttog i Bahuslen	292
Elliot's Optræden	295
Stillingen til England og Preussen og Vaabenstilstand	298

SEXTENDE KAPITEL.

Udenrigske Forhold fra Slutningen af 1788 indtil 1791.	
Russisk Misstemning og Stilling til Rusland	302
Den Benzelstjernaske Plan imod den russiske Flaade ved Kjøbenhavn	304
Danmark-Norge bliver neutral	306
Truende Stilling 1791	308
Gustav III vedvarende fjendtlig sindet	310
Opfattelsen af Prins Karl som Feltherre.	312
Stemninger i Norge med Hensyn til Gustav III's Planer	314
Ingman Manderfelt	316

SYTTENDE KAPITEL.

Finansielle Forhold fra 1788 til 1791. — Stiftelsen af
 Speciesbanken for Danmark og Norge.

Den finansielle Stilling 1789 og extraordinær Skat	321
Forskjellige store og extraordinære Udgifter	323
Finansiel Opgjørelse 1790	325
Oprettelse af Speciesbanken for Danmark og Norge Februar 1791	328
Den nye Speciesbanks Forhold til den gamle Kurantbank ...	330
Uheldig Side ved den nye Banks Indretning	333

ATTENDE KAPITEL.

Landboreformsagen fra 1788 til 1791.

	Side
Nye Statsministre.....	336
Colbjørnsen bliver Generalprokurør	338
Kongelige Resolutioner og Love af agrarisk Indhold	339
Landbokommissionens Gjenoptagelse af sine Forhandlinger..	342
Stillingen til Husmændene.....	343
Hoveriforordningen af 24. Juni 1791.....	345
Stemninger i Anledning af Reformerne.....	348
De jyske Godsejeres Tillidsskrift.....	353
Colbjørnsens Angreb paa dette Skrift.....	356
Kampen imellem Colbjørnsen og Lüttichau.....	359
Slutning paa Kampen om Reformerne.....	362

NITTEENDE KAPITEL.

Kronprinsens Bryllup. — Stemninger imod Regering og Hof. — Forhold i Kongefamilien.

Prins Karl af Hessens Stilling og Spiritisme.....	366
Kronprinsens Bryllup.....	371
Modsatte Stemninger med Hensyn til Kronprinsen og Regeringen.....	373
Stemningerne udvikle sig efterhaanden i heldig Retning....	377
Opfattelse af Kronprinsen som Enevoldsfyrste paa den rette Maade	380
Borgerstandens Meninger om sig selv som staaende hjælpende ved Siden af Kronprinsen. Uvilje imod Adelen.....	382
Hvad der forstodes ved Borgerlig Frihed. Trykkefrihed....	384

TYVENDE KAPITEL.

Træk af offentlig Drøftelse. Første Luftninger fra den franske Revolution indtil 1791.

Bladlitteraturens Præg. Tidsskrifter og Flyveskrifter	387
Kritik af Skrøbeligheder ved Enevældens Fortid.....	390
Riegels som Kritiker af Monarkiet	392
Regeringens Holdning overfor Pressen.....	395
Trykkefrihedsreskriptet 3. December 1790.....	397
Den offentlige danske Menings Stilling til Norge.....	399
Tyge Rothe om Norge	401
Sammenligning imellem Danmarks Forhold til Norge og til Hertugdømmerne	402

	Side
Det stærke tyske Element i Staten	405
Den stærke Tyskhedsaand	406
Dansk Opfattelse af Tyskerne.....	409
Træk af gjensidig Uvilje imellem Danske og Tyskere	410
Strid i Pressen og Litteraturen om Dansk og Tysk.....	411
Modsatte Opfattelser med Hensyn til Slesvig.....	416
De første Indtryk her hjemme af den franske Revolution	418
Stigende Sympathi for Revolutionen	421
Modsatte Meninger om den.....	422
Revolutionen og Kampen om Landboreformerne	424

RETTELSER OG TRYKFEJL.

- S. 161 L. 13 f. n. Der burde her være tilføjet, at det Glückstadske Handelsselskab (V. 526) maatte indskrænke sig i 1784 til at fortsætte Handelen med en meget mindre Kapital.
- 177 Tallene 55 og 56 forandres til 55a og 56a.
 - 268 L. 10 f. o. Jeg har glemt at tilføje, hvad for øvrigt fremgaar af Sammenhængen, at der naturligvis blev givet Rusland et med Bernstorffs Forslag stemmende Svar.
 - 320 L. 4 f. n. Rdrl., læs: Rubler.
-

FØRSTE KAPITEL.

Den øverste Statsstyrelses Form efter 14. April 1784. — Forhold i Kongehuset.

Hvad var det for en Forandring, der i Virkeligheden fandt Sted 14. April 1784 med Hensyn til Statens Styrelse?

Det havde været den Guldbergske Kabinetsstyrelse, imod hvilken Sammensværgelsen havde været rettet: det havde været den, som Bernstorff havde erklæret for at være retsstridig, d. v. s. for at stride imod Anordningen af 13. Februar 1772. Denne Anordning blev nu 14. April gjentagen og sat paa ny i sin fulde Kraft. Men naar dette skulde ske, maatte Gehejmestatsraadet træde ind i sin fra først af bestemte Magtfylde uden at have Kabinettet ved sin Side. Det var da ogsaa af Kronprinsen selv den 14. April stillet i Spidsen, at Kabinettet var afskaffet, intet skulde mere expederes fra det »Statens publique Sager angaaende« *).

Men om end altsaa Kollegiestyrelsen med Statsraadet som Toppunkt nu traadte stærkt i Forgrunden, skulde naturligvis Kongemagten ikke derfor trænges tilbage. Den kongelige Enevælde maatte kunne gjøre sig gjældende, dels derved, at den traf den endelige Beslutning om de Forestillinger, der indgaves fra Kollegierne, dels saaledes

*) Se V, S. 739 og 741 og Reskr. 14. April 1784.

at der fra Tronen kunde udgaa et Initiativ paa de Punkter, hvor den, der repræsenterede Kongemagten, holdt det for vigtigt. Kun skulde den Form overholdes, som var fastsat ved Anordningen af 13. Februar 1772, nemlig at et Kongebud for at være gyldigt udadtil enten som Reskript eller som Forordning maatte være underskrevet i Statsraadet af Kongen. Dette sidste hang, som det vil erindres, sammen med Kongens Sindssvaghed¹⁾, og denne var ikke alene vedbleven; men den var endog nu saa bekjendt, at alle Mennesker vidste fuld Besked med, at han var ganske umulig som Regent. Fra vort Standpunkt vilde det vistnok synes naturligt, at dette blev officielt kundgjort, især da man var saa heldig stillet, at man havde en Kronprins, der var fyldt 16 Aar og altsaa var 2 Aar ældre end den Alder, som Kongeloven havde fastsat som nødvendig for, at en Konge selv skulde kunne regere. Men et formeligt Regentskab dristede man sig dog ikke til at indføre. Vi erindre Stampes Ord, som han havde udtalt under Forberedelsen til Regeringsskiftet 1784, at det ikke var let at bevise, at Kongen var gal²⁾.

Altsaa bevaredes Fiktionen med at Kristian VII var den regerende Konge, hvis Underskrift behøvedes paa alle Regeringsbefalinger. for saa vidt de ikke horte til dem, Kollegierne selv kunde udstede »ad mandatum«. Men den virkelige Regent blev Kronprinsen. Naturligvis havde han Forsædet i Statsraadet, og han deltog saa tidt, han vilde, baade i dets Forhandlinger, naar det overvejede og drøftede de fra Kollegierne indkomne Forestillinger, og tillige i de af dets Møder, hvor Kongen var tilstede og den endelige kongelige Resolution underskrevet af denne³⁾. Det var nu ogsaa ham, der udøvede det kongelige Initiativ. Et Reskript, udstedt selve den 14. April, havde tydelig og klart meddelt det til Offentligheden. Det fastsatte nemlig, at intet »umiddelbart og direkte« Kongebud kunde være gyldigt, med mindre det foruden Kongens Underskrift

tillige var kontrasigneret af Kronprinsen^{3a}). Enhver kan se, at der derved var sket en Indskrænkning i Kongens personlige Magtfuldkommenhed, der paa det klareste stred imod Kongeloven, og man kunde fristes til at sige, at den ikke var mindre, end den havde været, dengang Struensee udstedte Kabinetsordrer i Kongens Navn. Men for den almindelige Bevidsthed var der dog en umaadelig Forskjel imellem den Myndighed, hvorved en privat Lykkeridder trængte Kongen og hans Navn tilbage, og saa den, der udøvedes af selve Tronarvingen, om hvem enhver vidste, at han maatte have faaet den i sin Haand, saafremt der havde været lovlige Former for at lade den sindssyge Konge træde tilbage i Privatlivet. Det blev da ogsaa fuldt ud erkjendt af de Statsmænd, der kaldtes til at have mest at sige i Styrelsen, at Kronprinsen som Landets Regent raadede over Enevælden.

Naar det den 14. April blev fastslaaet, at Kabinettet skulde afskaffes, saa er det ganske sikkert, at i det mindste efter Navnet blev der ikke indført et nyt i Stedet for det, der ophævedes. Der udnævntes ingen ny Kabinetssekretær. Men i Virkeligheden forsvandt Kabinettet ikke, og det af den Grund, at det ikke kunde undværes. Der maatte nødvendigvis være et Sted, hvor Ansøgninger og Skrivelser til Kongen af den forskjelligste Natur kunde samles. Selvfølgelig kom der saadanne i Masse, ikke alene fra dem, der i helt private Sager henvendte sig til Kongen, mest for at faa Hjælp fra hans Chatolkasse, men ogsaa fra mange, der søgte om en eller anden Begunstigelse, eller som indgave et eller andet Forslag, for ikke at tale om, at der ogsaa fra Embedsmænd og Kollegier kunde blive sendt Henvendelser og Forespørgsler om Forretningssager til Kongen eller Kronprinsen. Men hvad var et saadant Sted andet end et Kabinet, ganske som man havde kjendt det under tidligere Konger, og der maatte naturligvis en Embedsmand til at staa i Spidsen for det og til at lede

Fordelingen af de indkomne Sager, saaledes at der blev skjælnet imellem dem, der skulde tilsendes forskjellige Regeringsautoriteter, og dem, som forbeholdtes til Afgjorelse af Kongen eller Kronprinsen. Der var da ogsaa en saadan Mand, nemlig Johan Bülow, som, efter allerede nogle Dage før den 14. April 1784 at være bleven udnævnt til Hofmarskal hos Kronprinsen, ogsaa i den følgende Tid vedblev at beklæde denne Stilling. Vi ville senere faa at gjøre med den Virksomhed, han udfoldede paa denne Plads, og den Betydning, den tillod ham at faa. Her skal det alene nævnes, at han paa den ene Side vedblev at være Hofembedsmand, for saa vidt han personlig var noje knyttet til Kronprinsen og besørgede adskiligt, vedrørende dennes private Forhold; men han var tillige ligefrem Kabinetssekretær, idet han netop havde at gjøre med de Sager, der nylig ere blevne nævnte som hørende under Kabinettet, og idet han altsaa idelig havde at referere, hvad der af dem skulde forelægges Kronprinsen.

Det var en Masse af de mest forskjellige Forhold, som denne efterhaanden blev sat ind i. For det første ved alle Ansøgninger, der sendtes ham som den, der havde Kongens Afgjorelse i sin Haand. Dernæst have Kollegiecheferne tidt forhandlet med ham om vigtige Sager, som de vilde have i Gang, saaledes dengang Reventlow vilde have taget fat paa den store Landbosag, og de have overhovedet aldeles vist sat ham ind i mangt og meget. Under slige Forhandlinger have de kunnet udbede sig Befalinger eller Fuldmagt til at faa noget frem og paabegyndt eller blot Tilladelse til at forestille en Sag. Som dette kunde ske og vistnok meget tidt skete mundtlig, saaledes kunde det ogsaa finde Sted ved en skriftlig Indstilling eller ved en Forespørgsel, som de igjennem Bülow rettede til ham.

Ved Siden derat forekommer det tidt, at de faa mundtlige Befalinger af selve den sindssvage Konge. At denne

ikke personlig har kunnet tage Initiativet til saadanne, følger af sig selv; det maa være sket ved Kronprinsens Medvirkning. Enten har denne instrueret Kongen til at give en saadan Ordre, naar han havde lyse Ojeblikke, saaledes at han kunde bruges dertil, eller vedkommende Kollegiechef har af Kronprinsen faaet Bemyndigelse til at udbede sig en Befaling af Kongen i en eller anden Retning. Det er, i det mindste i den første Tid, ganske almindeligt at træffe slige mundtlige Befalinger til Kollegierne. Bagefter bliver der da fuldkommen som ved Kabinetsordrerne i den Guldbergske Tid indgivet en Forestilling om dem til Stadfæstelse (Korroboration) af Kongen i Statsraadet. At Kronprinsen ogsaa uden Forhandling med Ministrene ifølge, hvad han selv faldt paa, eller efter hvad der fra anden Side blev indblæst ham, kan have givet Befaling til at sætte en Sag i Gang eller til at udføre et eller andet, at han med andre Ord personlig kan have taget Initiativet, er en Selvfølge. Dette, der efterhaanden skulde blive ganske almindeligt, forekommer der allerede tidlig Exempler paa, som naar han meget snart efter 14. April krævede en Omordning af Danske Kancelli. Det er indlysende, at der særlig ved slige Ordre kommer en tydelig Parallel frem til mange af de nærmest foregaaende Aars Kabinetsordrer eller til Arveprinsens Skrivelser paa den samme Tid til Kollegierne.

Rent formelt tilsvarende Sidestykker til dem forekomme dog næppe i de første Aar efter 1784⁴), og for saa vidt kom man unægtelig helt bort fra Kabinetsstyrelsen. Men dette hindrede, som man let ser, aldeles ikke, at Kronprinsen ad de Veje, her ere antydede, kunde udøve en ganske uindskrænket Kongemagt, naar han vilde det. Han raadete fuldt over Initiativet paa ethvert Punkt, hvor det lystede ham, og han var lige saa fuldt Herre over sin Faders Underskrift ved ethvert Aktstykke, hvor han havde Brug for den. Efter den gjældende Ordning skulde Kon-

gens Underskrift paa Forestillingerne fra Kollegierne gives i selve Statsraadet, og saaledes er det sikkert sket i Almindelighed; men det er tvivlsomt, om der ikke allerede tidlig er sket Undtagelser derfra, saaledes at Kronprinsen ogsaa udenfor Statsraadet har ladet sin Fader underskrive Kollegiesager. Paafaldende er det ved Siden deraf at se fremhæve, at, naar der kunde ventes en større Uenighed ved en Afstemning i Statsraadet, kunde Kronprinsen afværge den ved paa en afgjørende Maade at give sin egen Mening tilkjende⁵⁾. Med andre Ord, han kunde blive staaende ved at meddele Statsraadet sin Vilje og lade Kongen underskrive, hvad han mente. Kom man ind paa sligt, vilde hans Myndighed i Virkeligheden ikke være mindre, end om han afgjorde Sagen udenfor Statsraadet i sit Kabinet.

Ved Siden af den unge Kronprins som Regenten stod nu det hele nedarvede Kollegiesystem med Statsraadet paa den overste Plads. Den Sammensætning, det fik den 14. April, var, hvad allerede tidligere er berørt⁶⁾, paa en vis Maade forbausende. Iblandt dets Medlemmer begynde vi med Thott, der ikke var mindre end 81 Aar gammel, desuden udslidt og halvblind af en Ojensygdом. Han døde allerede det følgende Aar. Dernæst var der F. Kr. Rosenkrantz, født 1724, der utvivlsomt var en godt begavet Mand og fra tidligere Tid havde en Del Fagindsigt i Marinens Sager, men dog ikke paa noget Punkt havde indlagt sig nogen nævneværdig Fortjeneste. Han havde haft det Uheld at gjøre sig bekjendt ved sine elendige Pengeforhold, der i mange Aar havde gjort ham til en af Staten gjældbunden Mand, og, hvad der var værre, han havde ingenlunde Ord for at være en elskværdig Mand. Endelig var han ganske utilgængelig for Fremskridtstanker. Fremdeles maa Schack Rathlou nævnes. Som en af Hovedmændene ved Regeringsskiftet 14. April 1784 og som en ret betydelig Statsmand var han selvskreven til at have

Sæde i Statsraadet. Men uheldigvis var han i en altfor vidt dreven Grad konservativ.. Alle de her nævnte Mænd maa betegnes som Repræsentanter for det tidligere Gehejmekonsejlsparti, der var blevet styrtet af Struensee, men som tillige havde følt Forargelse ved Juliane Maries og Guldbergs Regeringsgrundsætninger. Til dem maa føjes Stampe, der utvivlsonst var Landets første Jurist og havde en meget smuk Løbebane at se tilbage paa; men han, der allerede var 71 Aar gammel, havde begyndt at lide af apoplektiske Anfald, og der skulde kun gaa faa Aar hen, førend han stærkt svækkedes. I Slutningen af 1786 ytrede Bernstorff om ham til den svenske Statsafsending, Sprengtporten, at han var ude af Stand til at tage Del i Sagerne⁷). Han døde 1789. Fremdeles havde Statsraadet et militært Medlem i General Huth, der var en højt fortjent Officer, men paa andre Omraader helt uden Betydning. Som den sidste og uden Sammenligning vigtigste kommer saa A. P. Bernstorff. Vi mindes, hvor nødvendigt det havde gjældt for at være, at han, Statsmanden med den store Anseelse og den betydelige Personlighed, fik Sæde i Statsraadet. Han var ikke alene den bedste Leder, man kunde faa af den udenrigske Styrelse, hvilken helt blev lagt i hans Haand; men han havde ogsaa den rigtige Opfattelse, at der trængtes til gennemgaaende Reformer paa mange Punkter. Vilde han nu fastholde det, efter at han ikke mere var Oppositionsmand, men havde faaet Sæde i Ministeriet, og vilde han kunne faa sine Kolleger med til sligt?

Men inden vi gaa ind paa at se, hvorledes Styrelsen udviklede sig, ville vi kaste et Blik paa de kongelige Personligheder og deres Færd og Stilling i de nærmeste Aar efter Regeringskiftet. Dette betegnede nemlig ikke alene en vigtig Forandring i Regeringen, men om mulig en lige saa stor i Forholdene ved Hoffet. Efter at Kron-

prinsen afgjort havde kastet Enkedronningen og Arveprinsen bort fra Regeringen, var det umuligt, at de kunde vedblive at indtage den samme Stilling ved Hoffet som tidligere. Det var for Enkedronningens Vedkommende et tydeligt ydre Vidnesbyrd om Forandringen, at hendes Hofstat blev adskilt fra Kongens. Hun trak sig i det hele bort fra Hoffester og det daglige Hofliv, hvor hun »ennuyerede sig i de unge Prinsers Selskab, som hun fandt altfor vildt«⁸⁾. Selv om hun vedblev at have en Vinterbolig paa Kristiansborg, synes Fredensborg endnu mere end tidligere at være bleven hendes Yndlingsopholdssted; men nu havde hun ikke længere Kongen hos sig; nu maatte hun trone derude i en Enkedronnings enlige Majestæt.

Man kan sige sig selv, at en herskelysten Dame som Dronning Juliane Marie maatte komme i den stærkeste Ophidselse ved sit Fald den 14. April 1784, og der fortælles ogsaa Træk af, hvorledes hun paa selve denne Dag gav sin Harme Luft. Med hvilken Bitterhed i Sindet hun overværede det Hofbal, hvormed denne Dag afsluttedes, kan enhver let tænke sig, og selv om hun i de nærmeste Dage derefter optraadte rolig udadtil, mente velunderrettede Folk at kunne fortælle, at hun, naar hun var ene, hengav sig til sin Fortvivelse og græd uafbrudt⁹⁾. Vi vide, i hvor venligt et Forhold hun stod til sin Svoger Frederik den store, og naar hun allerede 20. April sendte ham et Brev om, hvad der var sket ved Regeringsskiftet, vente vi naturligvis at se Tonen i det stærkt paavirket af hendes Vrede over, hvad der var timedes hende. Men forbausende nok, hun fremstillede Kronprinsens Ophøjelse som i Virkeligheden ganske naturlig. Hun havde, skriver hun, altid udelukkende havt den Tanke at se ham saa snart som muligt ved Siden af sin Fader og hjælpe denne under hans nuværende Tilstand, som var vel kjendt for hele Verden, med at holde Regeringens Tøjler. Hun selv, tilføjede hun, blev behandlet med den største Opmærksom-

hed af ham. Det hele, der kunde indvendes, var, at Begivenhederne maatte have kunnet finde Sted paa en mindre opsigtsvækkende Maade, end sket var¹⁰). Hvorledes skal man forklare sig denne rolige Tone? Skrev hun saaledes af Forsigtighed, fordi hun var ængstelig for, at paa dette Tidspunkt et Brev fra hende til Svogeren i Preussen maaske vilde blive aabnet undervejs, eller har hun holdt det for mest passende forelobig at skjule sin virkelige Stemning?

Hendes personlige Optræden over for andre her hjemme var meget forskjellig. Hun kunde være venlig og naadig endog imod Damer, der stod flere af de Mænd nær, som havde spillet en Hovedrolle ved Regeringsskiftet¹¹); men lige overfor andre gav hun sit hidsige Sind fri Luft i mere eller mindre bitre Ord. Da hun f. Ex. i Oktober 1784 kom ind paa Kristiansborg og Overhofmarskallen Numsen spurgte hende, om hun befalede at tage imod Cour, svarede hun: »Ih min Gud, jeg er jo kommen for at gjøre Cour, ikke for at faa Cour«, og hun kunde ikke dy sig for at vise sin Bitterhed imod Kronprinsen ved at udbryde til Schack Rathlou om ham: »Fra en Tiger har jeg gjort ham til et Menneske. Jeg skal aldrig bede for ham. For Landet vil jeg bede, men for ham vist ikke; man har beegnet mig som en Hund o. s. v.«¹²). Ganske naturlig kunde hun da heller ikke paa sin Side glæde sig over Velvilje fra Kronprinsens Side. Han var i Sommeren 1784 saa forbitret paa hende, at han blev vred, naar nogen besøgte hende¹³). Det mærkeligste Udslag gav hun maaske sine vrede Stemninger i et Brev til Frederik den store i November 1784. Da fandt hun ikke, at der var Grund til længere at lægge Baand paa sine Følelser, og hun havde faaet en ny Ærgrelse. Hun havde nemlig meget ondt ved at opgive sin tidligere Plan om at faa Kronprinsen gift med en preussisk Prinsesse¹⁴), og i Efteraaret 1784 begyndte der at blive talt om, at Prins Karl af Hessen

lagde an paa at faa Kronprinsen til at ægte hans ældste Datter Marie. Ophidset herved kommer hun i sit Brev med flere drøje Sidehug til Kronprinsen og med kritiske Udfald imod Styrelsen: men ganske særlig slaar hun løs paa Schack Rathlou, i hvem hun saa Hovedmanden til Forandringerne 14. April. »Han har«, skriver hun, »lønnet mig og min Søn med det nedrigste og sorteste Forræderi for at faa os af Vejen og stille sig selv i Spidsen for Styrelsen. Han fortjener for Øjeblikket kun vor Foragt«¹⁵).

Fra den Tid, hun havde lettet sit Hjærte ved en saadan Udladning, synes hun at være falden noget til Ro. Hvis man kunde tro, hvad hun skriver i sine Breve til Svogeren, var hun endog snart kommen til at føle sig mere og mere vel »i sin guddommelige Stilhed«. Men det har under alle Omstændigheder varet nogen Tid, inden hun nød denne saaledes, at hun kunde forholde sig helt rolig¹⁶). Der falder den Mistanke paa hende, at hun ved de Forbindelser, hun havde med det preussiske Hof, har søgt endnu en Tid at arbejde for den nys nævnte Plan om at faa Kronprinsen gift med en Prinsesse fra dette Hof. Det blev aabenbart, og næppe uden Grund, sat i Forbindelse med disse hendes Planer, at Arveprinsen, da han i Sommeren 1785 opholdt sig med sin Gemalinde i Mecklenborg, dristede sig til, uden at have faaet kongelig Tilladelse, at rejse til Berlin og gjæste Hoffet her. Dette vakte i høj Grad Kronprinsens Vrede. Da Arveprinsen derfor skrev ham til, svarede han — i en vistnok af Schack Rathlou affattet Skrivelse — koldt derpaa, og han lod tillige Bernstorff give Prinsen en alvorlig Næse og opfordre ham til — for ikke at sige befale ham — at forsone ham selv ved et Brev. Han maatte da tilsende baade denne og Kongen ydmyge Skrivelser¹⁷). Da Juliane Marie gjaldt for at staa bag ved den uheldige Rejse, virkede Misfornøjelsen over denne naturlig til, at der paany kom Spænding mellem hende og Kronprinsen;

men det lykkedes Bernstorff at skaffe en Udsoning til Veje. Enkedronningen følte sig ham taknemmelig, og det i den Grad, at hun endog med Ros talte til den svenske Diplomat D'Albedyhll om, hvad han havde gjort for hende¹⁸).

Formodentlig har det sluttet sig til den Forsoning, der her fandt Sted, at hendes Apanageforhold bleve ordnede efter hendes Ønske¹⁹). Der blev givet hende Sikkerhed for, at hendes Apanage skulde blive udbetalt hendes Bo et Aar efter hendes Dod, saafremt det maatte behøves for at faa hendes Gjæld betalt, og hun fik Ret til at gjøre et (rentefrit) Laan paa dette Forsikringsbrev af samme Størrelse som hendes aarlige Apanages Beløb.

Sandt at sige havde hun, hvad der end ellers kunde siges paa hende, netop i Aaret 1785 gjort sig fortjent til, at man viste sig imødekommende imod hende. Hun havde, hvorom siden mere, afvist Forsøg, som en ærgjerrig Nabo-fyrste havde gjort paa at slaa Kapital af hendes formentlige Forbitrelse imod Kronprinsen.

Nogen Kulde blev der vistnok stedse tilbage imellem denne og hende. Han havde aabenbart svært ved at tilgive hende det Fjendskab, hun havde næret imod hans Moder. Da han i 1787 havde faaet et Kobberstik: »Denkmal der Königin Karoline Mathilde«, sagde han til Bülow, at Misundelsen fejlede derpaa, men at man ikke havde kunnet afbilde denne, for at ikke Enkedronningen skulde føle sig altfor fornærmet derved²⁰). — Imidlertid, de lod hinanden i Fred. Hendes »guddommelige Stilhed« forstyrredes i Virkeligheden mere ved forskellige Brydninger imellem hende og hendes Son Arveprinsen samt dennes Hustru²¹).

Naar vi se Juliane Marie forsvinde fra Skuepladsen som Personlighed af Betydning, er det næsten overflødigt at sige, at det samme var Tilfældet med Arveprinsen. Guldberg havde villet puste ham op til at være noget

betydeligt: nu sank han sammen som en Blære, Luften slipper ud af. Schimmelmänn udtalte lejlighedsvis om ham til Johan Bülow: »Prins Frederik er intet, aldeles intet, ikke i Stand til at fatte en fornuftig Tanke«²²). Og som han holdtes borte fra at have noget virkeligt med Statssager at gjøre, saaledes var han ogsaa nu et Nul i Hoflivet og det højere Selskabsliv.

Det var under disse Forhold den sextenaarige Kronprins, der stod som Midtpunktet baade i Styrelsen og ved Hoffet, og det er da ogsaa hans Personlighed, Opmærksomheden mest vender sig imod. Hvorledes tog han sin Opgave som Regent og hvordan var hans personlige Færd strax i de første Aar af det nu begyndte nye Tidsrum? Enhver veed, at anstrængt Flid senere altid var et Hovedtræk hos ham. Man maa erkjende, at allerede fra først af traadte dette frem hos ham. At Bülow som den, der stod ham nærmest, ærlig gjorde sit bedste for at opmuntre ham i saa Henseende, kan der ingen Tvivl være om.

Strax Dagen efter Regeringsskiftet overrakte han den unge Prins en Slags Afhandling, der til Titel havde: »En tro Tjeners Tanker for hans Herre«. Det er, det ser man ved første Ojekast, som om Kronprinsen var Konge, at Bülow her taler til ham, og man forbauses næsten over den Styrke, hvormed han udmaler Omfanget af den Magt, som den dansk-norske Konge udøvede, og som altsaa nu Kronprinsen var Herre over. »Undersaatterne«, skriver han. »have fordem kastet sig for Frederik III.s Fodder og sagt: »Raad og byd over vort Liv og vor Formue, vær vor Fader og vor Herre, vi ville være dine lydige Børn, blindt følge dine mindste Vink, fordi Du som Fader ikke kan andet end vort Vel«. Det skulde snart vise sig, hvor frugtbar en Jordbund en slig Fremhævelse af Kongemagtens umaadelige Højde fandt hos den unge Fyrste. Men ved Siden heraf eller snarere gaaende ud herfra, søgte Bülow tillige at indpode Kronprinsen en levende

Pligtfølelse og dermed en Række gode Regeringsgrundsætninger. Meget af, hvad han udviklede, var selvfølgelig Ting; men det kan dog nævnes, at han, ganske som Schack Rathlou før den 14. April 1784, advarede Prinsen imod nogensinde at overlade Enevoldsmagten enten til en Favorit, en Premierminister eller en Kabinetssekretær med Premierministers Myndighed, med et Ord, til noget Menneske under hvad Navn og Titel det saa maatte være, men derimod selv være den regerende, om end med »vise og erfarne Mænds Bistand og Ledsagelse« (d. v. s. Statsraad og Kollegiechefer). Det har fremdeles Interesse at se ham fremhæve, at, naar undtages Hofstanden, hvortil Adelen skulde have Forret, burde Fyrsten til store og mægtige Poster i Landet foretrække den uadelige, naar han var fortrinlig dygtig, og det uden at adle ham eller hans Afkom. Og det bør ikke glemmes, at iblandt de Ord, der her første Gang lød til den unge Fyrste, var ogsaa det Raad at bære Omsorg for Bonden. Bülow udtrykte sig ganske vist med Forsigtighed om videre gaaende Reforme; men han holdt Hoveriet for at være altfor trykkende, og han mente, at det burde indskrænkes²³).

Med hvilken Iver den unge Prins kastede sig ind i Arbejdet, viser den — man kan gjerne sige — Timetabel, han lod lægge for sit daglige Arbejde, saaledes at det gik sin regelmæssige Gang fra om Morgenen Kl. 6 til om Aftenen Kl. 10, kun med faa Afbrydelser. Naar han var staaet op Kl. 6, nød han en Kop The og et Stykke Rugbrødssmørrebrød. Saa kom Bülow til ham, og de red sammen i Ridehuset indtil 8. Derefter forelæste Bülow de indkomne Ansøgninger og Skrivelser, for at det kunde afgjøres, om de skulde sendes til et eller andet Kollegium, eller om de som angaaende Naadegaver hørte under Partikulærkassen eller Chatolkassen. Naar det var endt, gik Prinsen sammen med Bülow ud at spasere eller paa Paradet. Hermed gik der et Par Timer, og saa forelæste

Bülow udenlandske Depecher. Betænkninger om en eller anden vigtig Sag, Kollegieforestillinger o. s. v. for ham. Kl. 2 præcis var der Taffel. og, naar det var endt, gav Kronprinsen hver Dag Audiens. Han taledede da med alle, der ønskede det, dog ikke med Fruentimmer (!) og Børn. Efter endt Audiens toges der igjen fat paa Læsning af Embedssager, indtil Tiden til Aftentaffelet kom Kl. 9. Nogle Gange om Ugen gik Prinsen paa Komædie, som Bülow siger, mere for at lade sig se af det længselsfulde Folk end for selv at se, hvad der blev spillet. Kl. 10 holdt han og Bülow Bøn, og derpaa gik han i Seng. Det er aabenbart med en vis Stolthed, at Bülow fortæller om denne Fordeling af Dagens Timer. Det var, skriver han, noget, der fortjener at efterfølges af enhver ung Herre, som er bestemt til at gjøre Nationer lykkelige²⁴).

Dette arbejdsomme Liv fortsatte Kronprinsen, om end med nogle Svingninger, i det hele i den følgende Tid.

Iblandt de forskjellige Sider af Styrelsen var der en, som særlig og, man kan sige, i altfor høj Grad var Gjenstand for hans Forkjærlighed. Det var, hvad der vedrørte Militærvæsenet, og deraf vel at mærke allermest det ligefremme Exercitsvæsen. Ingen Fornøjelse kunde være ham kjærere end at se Soldater marchere op og ned ad en Fællæd, intet kunde optage ham stærkere end at følge, hvor vidt de gjorde Geværgrebene hurtig og sikkert. Han var saa ivrig for at være med i sligt, at Bülow end ikke kunde faa ham fra engang at exercere med Garden Dagen førend han skulde til Alters²⁵). Det passede godt hertil, at det var en Yndlingsfornøjelse for ham selv i sit Gemak at exercere med et tungt Gevær med Bajonet²⁶). Unægtelig var det højst besynderligt for en regerende Fyrste at tage det, der var en Korporals eller en Løjtnants Sag, med en Iver, som var det den vigtigste Gjerning af alt. Hvorfra han har faaet den Exercermani, er umuligt at sige. For Bülow var det tidt en Pine at se

derpaa. Imidlertid, naar man vil være retfærdig, maa man sige, at dette ikke hindrede Prinsen fra med Iver at sætte sig ind ogsaa i andre Sager.

Det kunde, efter hvad vi nu have set, synes, som om Fornøjelser af almindelig Slags ikke kunde faa Plads i denne unge Mands Liv, og det gik aabenbart i den første Tid i det hele i høj Grad stilfærdig og man kan gjerne sige kjedsommelig til ved Hoffet, hvor der desuden savnedes et kvindeligt Midtpunkt. Der har nok undertiden været holdt Hofballer, hvori Kronprinsen deltog; men det begyndte dog først at gaa noget livligere til, da Prins Karl af Hessen, som i Juliane Maries Tid kun havde havt saare lidet med Hoffet at gjøre, kom til Kjøbenhavn i Efteraaret 1784. Der var noget ved denne Mands livlige Væsen, og man kan tilføje, tillige ved hans udprægede Militærinteresser, som hurtig lod ham faa en høj Stjerne hos Kronprinsen. Dennes Maade at tilbringe Dagen paa blev nu en Del ændret. Skjønt han vedblev at arbejde meget med Bülow, fik dog nu Adspredelser større Plads end tidligere hos ham, og, hvad der var alt andet end heldigt, Prins Karl drev ham videre frem i hans militære Passioner. Exercitsmaniens Rolle i hans Liv voxede.

Omtrent samtidig hermed blev der livligere ved Hoffet derved, at de tre unge augustenburgske Prinser Frederik Kristian, Emil og Kristian August kom hertil. I det mindste den ene af dem, Prins Emil, holdt af at slaa Gjækken løs, og det ikke altid paa den fineste Maade. Det fortæltes blandt andet, at Kronprinsen under Samlivet med ham lærte at bande.

Udenfor Hoffet havde der imidlertid snart efter Tidsrummets Begyndelse udviklet sig et stærkt selskabeligt Liv i Hovedstadens højere Kredse. Samtidige Breve tale i stærke Udtryk om, at der ikke var Ende paa de Assembler, Baller og Koncerter, som fandt Sted²⁷). Den svenske Diplomat D'Albedyhll fortæller i Januar 1785, at

der hver Mandag var Appartement ved Hoffet, om Tirsdagen Assemblée hos Schack Rathlou, om Onsdagen hos den gamle Grev Moltke, om Torsdagen Assemblée og Konference hos Bernstorff, om Fredagen Koncert og Souper hos den spanske Minister, om Lørdagen Assemblée hos Gehejmeraadinde Juel Wind og om Søndagen hos Gehejmeraadinde Desmercières. De kgl. Højheder vare tidt tilstede ved slige selskabelige Sammenkomster. For det meste blev der dog ingen Souper givet ved dem²⁸). Ogsaa Privatkomedier bleve opførte i de allerfineste Selskaber, som naar Racines Athalie i Professor Cramers tyske Oversættelse blev spillet i det Schimmelmansske Hus; selve Grevinde Bernstorff var blandt de spillende. Ogsaa Kronprinsen var tilstede ved dette Stykkes Opførelse²⁹). I Vinteren 1787—1788 begyndte atter Kanepartier som Hoffornøjelse, hvad man ikke havde kjendt siden Karoline Mathildes Tid³⁰). Overhovedet var det kjendeligt, at Kronprinsen efterhaanden, som der kom mere Liv i de højere Kredse, fik Lyst til undertiden at more sig, og han fandt Samstemning heri hos Prinsesse Sofie Frederikke, der var et venligt Menneske, hvem han godt kunde lide, og som undertiden gjorde Honnør ved Hoffet. Hun klagede over, at der var saa kjedeligt ved dette, da der ikke kom andre til Aftentaflerne end selve de kongelige Personer, og hun fik derfor i Efteraaret 1786 indført, at Hoffets Herrer og Damer tilsagdes til Aftentaflerne. Den Tone, som kom i Gang her, var ret fri og ubunden³¹). Der blev jævnlig danset. Strax fra først af havde Kronprinsen, naar han overhovedet dansede, gjort det med en vis Voldsomhed³²), og naar han nu begyndte at slaa sig noget mere løs, opflammede det ham ganske naturlig, at flere Damer søgte at fange hans unge Hjærte. Bülow var mere end engang rasende herover, og ved Lejlighed læste han da ogsaa en af de koketteste unge Skjonheder (en Frøken Brockenhus) Texten paa den eftertrykkeligste Maade; han forsikrede

hende, at, hvis hun ikke forandrede sin Opførsel, skulde enten hun eller han selv bort fra Hoffet³³).

Selvfølgelig var det i høj Grad prisværdigt, at Bülow vilde holde Kronprinsen borte fra, hvad der kunde føre til Udsvævelser; men det kan vel være et Spørgsmaal, om han ikke undertiden er optraadt som en vel vranten Mentor. Det var dog ret naturligt, at den unge Prins kunde more sig ved at danse med kjønne Piger, og det gjorde da ikke stort, om det engang imellem kunde nærme sig til lidt støjende Løjer. En vel begavet Dame, der havde Lejlighed til at kjende Livet ved Hoffet, taler paa denne Tid om dem, der kom her, som en Kreds af Børn, ja af store Børn, der mødte her hver Aften for at lege Børnelege (*aux petits jeux*), hvad der bragte Snærperne og hele Skaren af de professionelle ondskabsfulde Sladrere til at skrigе op om Skandaler³⁴). Der kom i Virkeligheden slet intet ondt ud heraf for Kronprinsen. Men Bülow gik endog saa vidt i sine barske Principer, at han fandt sig forarget over, at Prinsen havde overværet Opførelsen af Racines Athalie hos Schimmelmanns. »Følgerne af slige Adspredelser«, skriver han i et Brev, »ere ofte ængstelige, og have vi ikke desværre set Exempler derpaa«³⁵).

Værre var det, at Kronprinsen ingenlunde viste tilstrækkelig Kritik ved de militære Bekjendtskaber, han gjorde. De unge Løjtnanter, han holdt af at have om sig, vare ikke altid af bedste Slags, og Schack Rathlou var ængstelig for, at han skulde faa for meget at gjøre med dem³⁶). Bülow veed at fortælle slemme Historier om, hvilken Raahed Gardeofficerer kunde vise, og efter Karl af Hessens og Emil af Augustenborgs Komme har Kommercen i selve Kronprinsens Gemakker kunnet blive temmelig plump. Bülow fandt sig endog opfordret til engang at sige til Prinsen selv: »Hele Byen veed, hvorledes det gaar til i det hvide Gemak; man skriger og skraaler saa højt, at man kan høre det igjennem 3 Ge-

makker«³⁷). Det lader til, at Karl af Hessen har været Førstemand i den Slags Fornøjelser. I det mindste fremhæves det som en Morskab, han holdt af, at han efter Tafflet tog fat paa den ret taabelige unge Prins Frederik Vilhelm af Würtemberg, der var i dansk Tjeneste — *das Kalb*, som man kaldte ham — og kildede ham, til han brølede, som om han skulde dø. Det vakte Jubel blandt de tilstedeværende, de lo, saa Lakajerne kunde høre Larmen ude i Forværelset³⁸).

Naar det omtales, at Kronprinsen havde Tilbøjelighed til at holde sig op over Folk³⁹), kan det have ligget i en ungdommelig Kaadhed, som vilde fortage sig med Aarene, og naar han kunde udtale ret despotiske Principer, f. Ex. ved at ville opfatte Embedsmænd som rene Tjenere for Kongen, var det en ikke helt unaturlig Virkning af, at den Bevidsthed om hans Fyrstemagts ubegrænsede Omfang, som vi saa, at selve Bülow lod ham faa, var stegen den 16 aarige Prins til Hovedet. Derimod kunde der være Grund til at klage over visse Udslag af Egoisme, der robede sig ved Mangel paa Erkjendtlighed for Tjenester, andre viste ham⁴⁰), og over visse Træk af Haardhed i hans Karakter. Dette var, som det vil erindres, ikke noget, der først kom frem nu; det havde været kjendeligt ogsaa hos ham som Dreng og laa dels i noget medfødt hos ham, dels i den højst uheldige Side, hans tidligste Opfostring og bag efter hans Opdragelse havde havt, at han saa godt som aldeles ikke havde kjendt kvindelig Omgang⁴²).

Haard Hensynsløshed kom maaske i sin mest stødende Form i nogen Tid frem hos ham overfor den sindssvage Konge. I Førstningen blev denne behandlet med megen Omhu, og Kronprinsen viste ham personlig stor Opmærksomhed. »Prinsen«, skriver f. Eks. Grevinde Reventlow i et Brev 24. August 1784⁴³), »har bedt den gamle Konferensraad Nielsen om undertiden at læse højt for Kongen,

og han har valgt *La vie privée de Louis XV* i Haab om, at han herved skulde kunne mindes Omstændigheder, der havde tildraget sig under hans Ophold i Frankrig.« Naar Kronprinsen var sammen med Faderen, viste han ham sønlig Ærbødighed⁴⁴). Men dette forandrede desto værre, og efter Bülow's Vidnesbyrd, som her næppe kan vrages, skyldtes det den Indflydelse, som Karl af Hessen og Prins Emil af Augustenborg havde paa Kronprinsen. Kongen med sit unægtelig tidt besynderlige og naragtige Væsen — han kunde f. Ex. under et Spilleparti løbe ud og ind en halvhundrede Gange — fristede dem til at gjøre ham til Gjenstand for kaade Løjer, der kunde vække skraldende Latter paa hans Bekostning. Endog Pager og Lakajer lo med ved saadanne Lejligheder. Sligt var naturligtvis Uanstændigheder, som Kronprinsen skulde have stanset; men han lo selv ad Faderens løjerlige Færd, saaledes en Aften da denne faldt paa at give Prinsesse Sofie Frederikke en vældig Ørefigen. Han skal endog engang, det fortalte hans opvartende Kammerherre til Bülow, personlig have ladet give Kongen et Glas Eddike i Stedet for Vand⁴⁵). Livlægen Berger fandt sig under disse Forhold opfordret til i en Betænkning af 30. April 1786 til Kronprinsen alvorlig at advare imod, at man behandlede Kongen paa en saadan uærbødig Maade og endog lo ad ham. Oven i Kjøbet blev Kongen irriteret derved, og det forværrede hans Tilstand⁴⁶). Hvor ophidset den sindssvage Mand kunde blive, fik Kronprinsen selv undertiden at føle, naar Faderen enten tiltalte ham haanlig eller endog slog efter ham⁴⁷).

I Sammenligning med dette havde det mindre at sige, at han ved visse Lejligheder behandlede sin Onkel Arveprinsen, hvem han ganske naturlig ikke yndede, med alt andet end Respekt. Men det gik dog altfor vidt, naar det engang i 1786 kom til et Skjænderi imellem dem, der endte med et Slagsmaal, under hvilket Prinsen slog

Onklen i Gulvet⁴⁸). Sligt maa unægtelig kaldes et lidet tiltalende Udbrud af Hidsighed overfor den ældre og legemlig svage Arveprins.

Medens dennes Stilling aabenbart har været lidet misundelsesværdig, kan der i Modsætning hertil nævnes, at den ældste af de tre augustenborgske Prinser Frederik Kristian blev noje knyttet til Kongehuset. Han blev nemlig 27. Maj 1786 gift med Kronprinsens eneste Søster Louise Augusta. Født 1765, var han 19 Aar gammel, da han i Efteraaret 1784 kom til Kjøbenhavn. Af Ydre var han nanselig og saa noget sygelig ud; men han havde fine og smukke Ansigtstræk. Han havde faaet en omhyggelig, ja næsten alt for omfattende Uddannelse, og han havde forskjellige aandelige, til Dels ligefrem videnskabelige Interesser. Aabenbart var han et godt Hoved med en klar logisk Forstand og stærkt reflekterende, men tør, fantasilos og pedantisk, næsten gammelmandsagtig uden Friskhed. Som et fuldblods Barn af den rationalistiske Tid havde han paa visse Maader Sympathi for Frømskridtsideerne efter rent fornøftmæssige Principer. Men ved Siden deraf kunde han tillige have stærke aristokratiske Fordomme, og han var meget selvolende. Medens det militære laa ham ganske fjærnt, havde han levende Sans for, hvad der vedrørte Videnskab, Undervisning og Opdragelse⁴⁹).

Da han i 1784 kom til Hoffet, var det som den, der var forudbestemt til at blive Kronprinsens Svoger. Allerede flere Aar tilbage, den 3. og 20. August 1780, endnu inden Bernstorff i det Aar var bleven afskediget, var der imellem den dansk-norske Regering og den augustenborgske Prinses Fader Hertug Frederik Kristian sluttet en Ægtepagt, hvorefter den dengang 15aarige Prins og den 9aarige Louise Augusta skulde ægte hinanden, naar de bleve voxne. Denne Ægtepagt vækker utvivlsomt Forbauselse. For det første hører den med til de, man fristes

til at sige uhyggelige Overenskomster, hvorefter af politiske Grunde et Ægteskab fastsættes imellem et Par Mennesker en Række Aar, førend de selv kunne dømme, om de ville kunne være hinanden sympathetiske eller maaske det modsatte, naar de knyttes tæt til hinanden. Men hvorfor skulde dette Ægteskab da sluttes? Hvorfor skulde Prinsessen ægte en Fyrste, der ikke syntes at have Udsigt til at blive andet end en stor sonderjydsk Godsejer? Grunden laa i de danske Tronfølgerforhold. Til at følge efter den sindssyge Konge var der af den lige Linie ingen anden end den dengang 12aarige Kronprins, som endnu gjaldt for at være svagelig, og den 9 Aar gamle Louise Augusta. Saa var der desuden af Sidelinierne Arveprinsen; men han havde efter 6 Aars Ægteskab endnu ingen Børn faaet, og han var alt andet end en stærk Konstitution. Saa ynkelig stod det til med Kongeslægten! Sæt at det gik, som det dengang laa nær at antage, at det vilde komme til at gaa, at nemlig Kronprinsen døde som ung og uden at efterlade sig Børn, og at Arveprinsens Ægteskab blev ved at være barnløst, saa var Louise Augusta den nærmeste Tronarving. Der var blandt Statsmændene dengang ingen Tvivl om, at Kvinder kunde arve Tronen i Kongerigerne Danmark og Norge samt Sønderjylland, og at Prinsessen altsaa vilde være berettiget til at arve den allerstørste Del af Statens Lande; men i Holsten gjaldt den mandlige Arvefølge, og det var en almindelig Opfattelse, der for øvrigt var af meget tvivlsom Rigtighed, at, hvis Mandslinien uddøde, havde Augustenborgerne nærmest Ret til at arve Fyrstemagten her. Saafremt Louise Augusta blev gift med den augustenborgske Prins, vare dermed de tvende Liniers Arverettigheder forenede, og hele Staten kunde holdes samlet. Den store Betydning, man tillagde Besiddelsen af Holsten, bragte derfor Bernstorff til at indlede Forhandlinger med den daværende Hertug af Augustenborg, og skjønt man allerede hos ham kan

finde den senere bekjendte falske slesvigholstenske Tro paa, at Augustenborgerne havde Arveret ogsaa til Slesvig efter den kongelige Mandslinies Udtoen, fandt han det dog ikke værdt at vrage den Mulighed, at hans Æt ved Sønnens Giftermaal med Louise Augusta engang kunde komme paa den dansk-norske Trone⁵⁰).

De Aftaler, der saaledes vare blevne sluttede tidligere, skulde altsaa virkeligjøres, efter at Regeringsskiftet havde fundet Sted, og Prinsen kom, som vi saa, til Kjøbenhavn i Efteraaret 1784. Den ham bestemte Brud var endnu kun 13 Aar gammel, og nu skulde den 19aarige Prins gjøre denne halvvoxne Piges Bekjendtskab. Han kunde i den følgende Tid se hende udvikle sig til at blive en fuldkommen Skjønhed, med finere Træk end hendes Moder havde havt, med dennes glimrende Farver og med en yppig Væxt uden Karoline Mathildes altfor svulmende Fylde. Hun blev snart Kjøbenhavnernes erklærede Yndling. I Efteraaret 1785 kunde Prinsen være tilstede ved hendes Konfirmation, og man lagde Mærke til, at han havde Taarer i Øjnene, saa rørt blev han ved den smukke Maade, hvorpaa hun tog den hellige Handling⁵¹). Kort efter fandt hans Forlovelse med hende Sted (14. Oktober 1785), uagtet hun ikke var mere end 14 Aar gammel og næppe med stor Glæde gik ind paa at tage ham⁵²). Det blev bestemt, at Brylluppet snart skulde fejres. Ikke alene ønskede Prinsen det; men der blev ogsaa fra andre Sider arbejdet stærkt derfor. Saaledes viste Schack Rathlou, der dengang i det hele havde meget at sige, stor Iver derfor. Han fremhæver f. Ex. i et Brev til Bülow (alleerede fra 27. Juni 1785) Vigtigheden af at sikre en Sag, der havde saa stor en Betydning for Staten som denne, imod hvad der kunde komme af uventede Hindringer. Aabenbart ønskede han ogsaa herved at faa Prinsen, som han satte stor Pris paa, til at slutte sig nær til ham og hans politiske Venner.

Den 27. Maj 1786 fandt altsaa, som allerede nævnt, Brylluppet Sted, inden Louise Augusta endnu havde fyldt 15 Aar. I Forbindelse med Brylluppet stod, at Prinsessen udstedte en Erklæring, ifølge hvilken hun for sig og sine Efterkommere i Henhold til Kongelovens § 22 fraskrev sig Ret til Arv enten i nogen Del af de Lande, hvoraf Monarkiet bestod, eller i noget andet Kronen tilhørende, dog med Forbehold af alt, hvad der efter det kongelige Huses Forfatninger og Kongelovens Anordning maatte tilfalde hende eller dem. Prinsen tilføjede en Udtalelse om, at dette Afkald var sket med hans fulde Samtykke som Mand og Værge. Faa Dage efter Brylluppet knyttedes Prinsen nøje til Statsstyrelsen ved at blive Medlem af Gehejmestatsraadet, og det nygifte Par fik Bolig paa Kristiansborg, hvor de ogsaa havde fri Hofholdning. Desuden udstedtes der en Forsikringsakt for Prinsen om, at han fra Formælingsdagen og, saalænge han levede, skulde have 16000 Rdlr. aarlig. For det Tilfælde, at Prinseparret flyttede fra Kjøbenhavn, skulde det have et aarligt Tillæg af 27000 Rdlr. De vilde i saa Fald helt blive stillede paa samme Fod som Prins Karl og hans Gemalinde Prinsesse Louise. At der blev skjænket ret anselige Summer til Juveler og Smykker samt til Udstyr af de nygiftes Bolig, behøver ikke at tilføjes⁵³).

Et Brev, som Prinsen skrev til Schæck Rathlou i Slutningen af 1785⁵⁴), tyder paa, at han i det mindste har været noget indtaget i Louise Augusta, inden de bleve gifte; men ganske vist var det, der gjorde Ægteskabet tiltalende for ham, langt mere den Lejlighed, han ved det fik til at spille en Rolle blandt Statens ypperste Embedsmænd, og desuden naturligvis den Mulighed, der var kommen til at lyse for ham og hans Slægt, at den engang kunde komme paa den dansk-norske Trone. Man kan ikke være i Tvivl om, at, skjønt Louise Augusta var erkjendt som Kristian VII's Datter, og der for saa vidt intet

kunde indvendes imod hendes Ret til Tronen, saa stod det dog som ubehageligt for Prinsen, (og maaske ogsaa for hende med), at der i Akterne om Karoline Mathildes Sag kunde antages at findes Steder om dennes Forhold til Struensee, hvorved der kunde falde et lidet tiltalende Skjær over Louise Augustas Byrd. Disse Papirer vilde Prinsen af Augustenborg derfor gjerne have taget ud af Arkivet og brændt: men baade Bernstorff og Schack Rathlou vare afgjort stemte derimod, og derpaa strandede Sagen. Disse Papirer, sagde Bernstorff med god Grund, vare Statens og ikke Kronprinsens, det vilde af flere Grunde være nødvendigt at bevare dem⁵⁵).

Hvorledes Forholdet imellem det unge Par vilde udvikle sig, om heldig eller det modsatte, maatte staa meget usikkert for dem, der saa nærmere til. Passede de blot nogenlunde til hinanden, han med sit methodiske Gammelmandsvæsen og hun med en ung, skjon, feteret Kvindes naturlige Lyst til at nyde Livet? Det varslede ikke godt om, at Prinsen forstod, hvad hans blomstrende unge Hustru kunde finde Behag i, naar han strax begyndte med at ønske, at hans egen tidligere Lærer Schiffmann skulde lære hende Grundtrækkene af Logik, Psykologi, Sprog-etymologi samt udvalgte Steder af Cicero i tysk Oversættelse. Saa vilde han selv ved Lejlighed examinere hende deri. Man tænke sig en ung Ægtemand byde sin Hustru sligt i Hvedebrodsdagene!

Hvor stor Betydning det end kunde menes at ville faa, at Louise Augusta var bleven gift, var naturligvis Opmærksomheden langt mere rettet paa, om Kronprinsen selv vilde gifte sig snart eller ikke. Det erindres, at ogsaa for hans Vedkommende kunde Sagen siges at være bleven afgjort allerede tidligere, da Juliane Marie havde faaet sat igjennem, at et Ægteskab skulde sluttet imellem ham og den preussiske Prinsesse Frederikke, en Datter af Tron-

følgeren i Preussen Frederik Vilhelm. Men, som det ogsaa vil huskes, havde denne Aftale været Kronprinsen modbydelig, blandt andet fordi den preussiske Prinsesse gjaldt for at være et uægte Barn, og han havde efter sin Konfirmation faaet det udsendt at skrive om Sagen til det preussiske Hof⁵⁶). Saa var Regeringsskiftet kommet og dermed hans Ophøjelse til at være den virkelige Regent. Ganske naturlig ønskede man nu ved det preussiske Hof, at han vilde opfylde det Tilsagn, som han tidligere havde givet, om end, kan man sige, med paaholden Pen. Men dertil havde han mindst af alt Lyst, hvad man umulig kan fortænke ham i. Altsaa bevarede der en haardnakket Taushed fra det kjøbenhavnske Hofs Side. Hvis Frederik den store vilde have noget ud af Sagen, var han nødt til selv at bringe den paa Bane, og skjont han i Virkeligheden nu ikke mere synes at have lagt stor Vægt paa denne Ægteskabshistorie⁵⁷), lod han dog sin Statsafsending i Kjøbenhavn Grev Rohde aabne en Slags Forhandling om den. Men Schack Rathlou, som denne valgte at bruge som Mellemand, vægrede sig haardnakket ved at ville have med den at gjøre. Han viste Rohde til Bernstorff som Udenrigsminister⁵⁸). Kort efter opgav Frederik den store personlig ganske denne Sag, som han ikke mere vilde have talt om⁵⁹). Men den døde alligevel ikke helt hen, og aabenbart folte de danske Statsmænd sig forplagede ved den. Det ser, som tidligere omtalt, ud til, at Juliane Marie heller ikke efter 14. April 1784 helt har opgivet at faa denne Plan virkeliggjort⁶⁰); men, hvormeget hun end har arbejdet for at naa det, blev hendes ukaldede Indblanding dog virkningsløs. Man trak fra dansk Side Tiden ud, indtil det hele forsumpede. Det fik ingen Betydning, at Frederik den stores Efterfølger Frederik Vilhelm II endnu i 1787 synes ikke helt at have opgivet Tanken om Ægteskabet⁶¹).

Imidlertid var Spørgsmaalet om et Giftermaal for Kronprinsen ogsaa paa andre Maader kommet paa Bane. Ikke alene interesserede Kejserinde Katharina den anden sig for at faa ham gift med en Prinsesse af Bernburg, hvad dog ikke fremkaldte synderlig alvorlige Forhandlinger: men fra Begyndelsen af 1785 var der især 2 Forslag oppe, som man maa lægge Mærke til. Rygtet fortalte, og det med god Grund, at Karl af Hessen, som vi erindre, var kommen til Hoffet i Efteraaret 1784, ivrig ønskede at se sin ældste Datter Marie som dansk Kronprinsesse; men ved Siden heraf kom den Tanke op at søge Danmark-Norges tilkommende Dronning i England, hvis Konge havde 2 giftefærdige Døtre. I Begyndelsen af 1785 er der blevet talt imellem Bernstorff, Kr. Reventlow og Bülow om disse Dronningeæmner, og da vare Reventlow og Bernstorff stemte for Prins Karls Datter⁶²), Bülow derimod afgjort for en engelsk Prinsesse. Han mente, at det engelske Folk var mere elsket i Danmark end noget andet, hvorimod Prinsesse Marie var et ganske upassende Parti. Hun var Undersaat, kunde ingen Medgift bringe, og et Ægteskab med hende vilde let skaffe hendes Fader for stor Indflydelse⁶³). Men dette sidste ønskede han mindst af alt, da han i de første Aar efter 1784 nærrede stor Uvilje mod Karl af Hessen. Han havde, ligesom flere andre, den sikkert overdrevne Opfattelse, at denne havde virket stærkt til at odelægge Kristian VII. og han frygtede for, at han skulde faa en lignende Virkning paa Kronprinsen. Man kan gjentagne Gange se ham i kraftige Udtryk advare denne imod Prinsen.

Schack Rathlou var ikke mindre end Bülow stemt for det engelske Ægteskab, og nu fik det ogsaa Betydning, at den Afsending, der repræsenterede England her hjemme, Hugh Elliot, ivrig satte sig i Bevægelse. Denne Diplomat, som vi senere ville faa mere at gjøre med, var en stærkt entusiastisk, men tillige meget handlekraftig Mand. Med

formelig Begejstring havde han sluttet sig til Kronprinsen som Karoline Mathildes Søn, da han styrtede det Guldbergske Regimente, og han havde dengang lagt Planer om, hvorledes han, hvis det behøvedes, kunde gribe ind for at hjælpe til Gjennemførelse af Kronprinsens Ønske. Nu bag efter tog han det som en smuk Opgave at arbejde for den engelske Ægteskabsplan. Denne var han nemlig bleven sat ind i. Han fandt baade Schack Rathlou og, som vi allerede have set, Bülow varmt stemte derfor. Ogsaa Kronprinsen syntes i Førstningen at helde i den Retning, og, da Elliot i Foraaret 1785 skulde gjøre en Rejse til England for i nogen Tid at opholde sig der, kunde han medbringe en Udtalelse af Kronprinsen om, at han helst vilde have en engelsk Prinsesse til Brud⁶⁴).

Dette vakte, efter hvad Elliot meddelte Schack Rathlou, megen Tilfredshed hos den engelske Konge, og Stemningen imellem de tvende Hoffer syntes at være meget varm. Kong Georg sendte endog et i alle Henseender smukt udstyret større Lystfartøj til Kjøbenhavn som Gave til Kronprinsen.

Man skulde herefter tro, at Sagen meget let vilde være bragt i Orden. Men dog kom det til at gaa anderledes. Der var fra dansk Side blevet ytret, at der var Vanskeligheder, som først maatte overvindes, og Rigtigheden deraf var bleven erkjendt i London. Hvad der tænktes paa herved, var vistnok de Ubehageligheder, man havde med det preussiske Hof, og som man først maatte se at faa fra Haanden. Og senere faldt Thermometret adskillige Grader ved det engelske Hof. Som en Følge af Forhold, vi ikke paa dette Sted kunne gaa videre ind paa, var der begyndt at komme en Kurre paa Traaden imellem England og Rusland, der gjaldt for at staa Østerrig nær og derigjennem ogsaa Frankrig, der i London stedse opfattedes som Arvefjenden. Da man i England var klar paa, at man i Kjøbenhavn hverken kunde eller

vilde skille sig fra Rusland, bevirkede dette, i det mindste foreløbig, at Iveren for Ægteskabsforbindelsen med Kronprinsen tabte sig, og saa kom det Uheld til, at man ved det engelske Hof fik at høre Rygter om ham, der vare alt andet end fordelagtige. Det blev nemlig fortalt, at han skulde have arvet Faderens Anlæg til Sindssyge⁶⁵). Alt, hvad Elliot havde sagt af godt om ham, havde ikke hjulpet: man mente, at Elliot var for entusiastisk for Ægteskabsplanen, og at man derfor ikke kunde stole paa ham⁶⁶). Det ene med det andet gjorde, at ogsaa denne Giftermaalsplan gik i Lyset. Hvor vidt den tredje af de Tanker, der vare komne frem, nemlig om et Ægteskab med Prins Karls Datter, skulde føre til noget, stod endnu meget usikkert. Men sandt at sige syntes det ikke at være nødvendigt at skynde sig med at faa den 18aarige Prins gift.

ANDET KAPITEL.

Fortsættelse om Kronprinsen i de første Aar efter 1784. — Stemninger med Hensyn til ham.

Det Indtryk, vi hidtil have faaet ved, hvad der er fortalt om Hofflivet under Kronprinsens første Regeringsaar og om ham selv, kan umulig kaldes synderlig gunstigt. Man kan heller ikke overse, at de Træk, vi have maattet fæste os ved, ganske overvejende skyldes Meddelelser af Johan Bülow, en Mand, der plejede at være den største Del af Dagen sammen med Prinsen og idelig arbejdede med ham, en Mand endelig, hvem det tydelig nok var en Hjertesag at virke til hans heldige Udvikling som Regent, og som derfor stedse greb Lejligheden til at lægge ham

vigtige Regeringsopgaver paa Hjærte. Han vilde f. Ex. have ham til at undersøge Tilstanden i Fængsler og Fat-tigstiftelser. han opfordrede ham snart til at indføre Skrive-frihed, snart til at tænke paa, hvor afskyelig Slavehandelen var, han vilde gjerne have ham til omhyggelig at lægge sig efter levende Sprog, som han havde saa stor Brug for. — deriblandt ogsaa Svensk — og til at gjøre Propaganda for Dansk som Rigssprog ved strax at indføre det i Son-derjylland og lidt efter lidt i Holsten o. s. v.¹⁾ Man skulde tro, at en saadan Mand maatte være den bedst mulige Hjemmelsmand; men Bülows Meddelelser gjøre, det maa alligevel erkjendes, et ensidigt og i Grunden ikke for ham selv udelt heldigt Indtryk. Man spørger uvilkaarlig, hvor-for en Mand, der var knyttet saa noje til en ung Prins, har havt saa travlt med i sine Dagbøger saa tidt, ja i Grunden næsten udelukkende, at fortælle ondt om ham, og det uagtet det jævnlig kun er lidet betydelige Træk, han har at meddele. Det er, som om det fattedes Bülow paa Sans for, at det var misligt, naar en ung Prins, efter et underlig isoleret Liv i sin Barndom og med en højst ufuld-stændig Uddannelse, paa Hovedet kastedes ind i som Ud-øver af den suveræne Kongemagt at danne Midtpunktet i et Hof. Han maatte da nødvendigvis være udsat for Fri-stelser fra mange Sider og let kunne faa skarpe Kanter. Grevinde Schimmelmann havde god Grund til i et Brev fra den første Tid efter 14. April 1784 at udbryde: »Hvor-ledes er det muligt at se denne unge Prins omgivet af et Hof, uden at skjælte for ham. Ordet Hof indeholder et helt Væld af onde Ting.«²⁾ Hertil kommer hos Bülow en vis psykologisk Overfladiskhed, der, næret af en Del personlig Forfængelighed, hindrede ham i at skjælte Kjær-nen fra Skallen og i ogsaa at fremhæve den i Virkelig-heden gode og sunde Bund, der var hos Prinsen.

Thi utvivlsomt var der adskilligt godt hos denne, som andre ikke havde svært ved at opdage. Det vidnede om

rigtig Takt hos ham, at han strax begyndte med at give Afkald paa Krongodset i Odsherred, som ved kongelig Resolution var skjænket ham efter hans Konfirmation. Han vilde ej heller have, at man skulde fejre hans Fødselsdag, hvorimod han stedse lod Faderens højtideligholde med megen Pomp. Hans Arbejdsomhed var almindelig erkjendt; Schimmelmänn udtalte lejlighedsvis om ham, at han var en Fyrste, der foragtede alle Livets Bekvemmeligheder og ikke kunde føle Træthed ved andet end ved Hvile³). Den Jævnhed i Væsenet, der stedse senere prægede hans Færd, traadte allerede snart frem. Ligesom han i sin ydre Optræden var saa fjærn som muligt fra Prunk — han kunde, hvad der unægtelig var Overdrivelse hos ham, til daglig gaa med stoppede Strømper og lappede Klæder —, saaledes lod han, som allerede nævnt, som Regel hver Dag Folk af alle Klasser faa Audiens hos sig. Det kan være, at det undertiden er faldet ham svært ved slige Lejligheder at tale med dem, der havde større Sager at forebringe ham, eller at han har kunnet være noget kantet og brusque i sin Maade at tale paa⁴) — det beholdt han altid noget af; — men ved Siden deraf havde han let ved at nærme sig til den store Mængde, og han viste sig personlig saa venlig mod Folk, at der endog var dem, som fandt, at han gik for vidt deri⁵). Det fattes da ingenlunde paa gunstige Udsagn om ham. Saaledes skriver Grevinde Schimmelmänn om ham ikke alene faa Dage efter 14. April, at han mere og mere vinder Hjærterne, men ogsaa en Maaned senere: »Han har alle Anlæg (*les dispositions*) til at blive en stor Mand«⁶). I Oktober skrev Grevinde Kristian Reventlow om ham: »Han synes hævet over alle de Fejl, der ere sædvanlige i hans Alder, min Mand er fuldt tilfreds med ham«⁷), og Ludvig Reventlow siger om ham i Januar 1787: »Han er ubestridelig den reneste, den bedste og den klogeste paa Slottet«⁸). I et andet Brev af en samtidig tales der om hans gode

Hjærte, og i et Skrift fra 1788 fremhæves hans Lyst til at kjende alt, især den udvortes ringere Menneskeligheds Vilkaar^{8a}). Statsminister Fr. Kr. Rosenkrantz, der i høj Grad var misfornøjet med de Reformideer, der begyndte at komme frem og at finde Gjenklang hos Kronprinsen, maa dog i et Brev til Bülow fra Maj 1786 udtale, at det ikke var muligt i Kronprinsens daglige Omgang at mærke noget, der kunde kaldes »Stolthed, Haardhed, Paastaaenhed«, og at det i det hele ikke var vanskeligt at »gøre hans Berømmelse«. Naar man, siger han, saa ham i Statsraadet, kunde man ikke finde andet, end at han »har et empfindtligt Hjærte«, og at han var villig til at lytte til Grunde⁹). Da han i 1787 foretog en Rejse rundt omkring i Landet, var han ogsaa Iveren selv for at se, hvad der kunde have Værd for en ung Fyrste. og han gjorde et udmærket Indtryk allevegne. Guldberg skriver i et Brev (20. Juli 1787) om hans behagelige Maade at være paa og om, hvorledes han stræbte efter at lære ogsaa de civile Forhold at kjende¹⁰). Og da han paa den samme Rejse kom til Holsten, hedder det i et Brev fra Bernstorff, at alle her vare glade over ham og over den Interesse, han viste for alt, hvad man lod ham se, han var baade høfflig og meddelson. I et Privatbrev til Diplomaten St. Saphorin af 28. Juli 1787 skriver Bernstorff endog, at Befolkningen i Provinserne, især i de tyske, var bleven saa entusiastisk over Prinsens Maade at være paa, som han aldrig havde set Mage til. Et ganske lignende Indtryk havde Kammerherre Schumacher nede fra Holsten. Ikke mindre fortræffelig optraadte Kronprinsen under sin Rejse i Norge i 1788. Reventlow, der var med ham paa denne, skriver deroppe fra: »Alle strømme sammen for at se Kronprinsen, der er saa venlig og god og har et saa opmærksomt Øje for enhver lidendes Nød. Hans Hjærte er uskyldigt og godt ligesom det Folks Sæder, han her kommer til«¹¹).

Tages disse forskjellige Træk med ved Bedømmelsen af den unge Kronprins, vil det rette Billede af ham være, at han vistnok ikke havde de tilstrækkelige Egenskaber eller intellektuel Uddannelse nok til at fylde Pladsen som Midtpunkt for Hof og Regering, at der som en Følge deraf og, fordi der fattedes en ældre fortræffelig Kvinde, som kunde paatrykke Hoflivet Præget af sin Personlighed, var kommet noget forfløjet, noget forsorent ind ved det nye Hof, som tidt kunde være lidet klædeligt, og som smittede Kronprinsen, fremdeles at hans overdrevne Exercceriani var afgjort uheldig: men vi faa tillige det bestemte Indtryk, at Kjærnen i ham var sund, at han var et ufordærvet, arbejdsomt, nøjsomt Menneske med stor Pligtfølelse. Vi have set, hvor fordelagtige Domme netop Statsmænd, der stode ham nær, have fældet om ham, at de have troet paa en god Fremtid for Landet under hans Regering. De maa blandt andet nødvendigvis have fundet, at han havde en god, naturlig Sans og en vis Lethed i at sætte sig ind i de saa usigelig mangeartede Regerings-sager.

Imidlertid, der var unægtelig meget forskjellige Sider hos ham: hans mangelfulde Opdragelse, det sørgelige i hans Familieforhold og det ensomme, der havde været i hans Stilling under Overgangstiden fra Barn til voxen, havde fort til at give den Fasthed, der laa i hans Natur, noget sært og lidenskabeligt, uden at han samtidig naaede den Dannelse og Kundskab i forskjellige Retninger, der kunde have givet Grundlag for, at han, da han blev Regent, let kunde faa et modnere Syn paa Regeringen, og vi kunne gjerne sige, i det hele paa Livets Forhold. Der kom derved noget uharmonisk i hans Udvikling og Karakter, og det er derfor intet Under, at han blev Gjenstand for saare modsatte Domme fra Almenhedens Side, saa meget mindre som underjordiske Kræfter her kom til at virke med. Ganske vist var han strax efter 14. April

1784 bleven hilset med almindelig Velvilje og Sympathi. Den royalistiske Følelse, der var nedarvet i Folket, men i det mindste for Kjøbenhavnernes Vedkommende umulig havde kunnet finde noget at juble over ved den sindssvage Kristian VII, den ligesom ventede paa en Fyrste, den kunde kaste sin Hylding paa. Det fandt den nu i den unge Kronprins. Dennes ubarmhjærtige Opfostring i hans første Barndom havde vakt en Deltagelse, der skaffede sig Luft i en Række Fortællinger derom, som vedbleve at holde sig i flere Slægtled, og hans Holdning den 14. April havde vakt beundrende Forbauselse i vide Kredse. Alverden vidste at fortælle om, hvilken Besindighed, Fasthed og Takt han havde udfoldet, og det uagtet han kun var 16 Aar gammel. Det maatte synes mangfoldige at være det rette, at han overtog Styrelsen som Regent. Man kan derfor let forstaa, at han blev hilset med Udbrud af Glæde, da han Dagen efter Regeringsskiftet ledsaget af Bülow gik igjennem Byens Gader, og det er et Fingerpeg i samme Retning, naar Bülow med Hensyn til den første Tid efter 14. April taler om, hvorledes »det længselsfulde Folk« higede efter at faa Kronprinsen at se, naar han kom i Theatret.

Mæn der kom hurtig Vanskeligheder. Det er allerede tidligere omtalt, at man ikke maa tro, at der havde været en Uvilje imod den styrtede Guldbergske Styrelse, der paa nogen Maade kunde sammenlignes med den, som Struensee havde været Gjenstand for. Det overraskede endog en svensk Diplomat, der kom hertil 1784, at han aldrig, hvor han kom, hørte tale om de tidligere Ministre undtagen med megen Agtelse, især blev Guldberg rost¹²⁾. Hermed stemme godt Udtalelser i Tidsskrifterne fra den nærmest følgende Tid. Selv de af dem, der bestemt hørte til Fremskridtspartiet, ytre sig kun rosende om Guldberg, naar de nævne hans Navn. Han har stadig gjældt for som Forfatter at være noget betydeligt, han har som Personlighed

været anset og afholdt, og det er traadt i Forgrunden ved Bedømmelsen af ham. Var dette den almindelige Opfattelse af ham, saa holdtes desuden Mindet om ham som Statsmand selvfølgelig i Ære hos dem, der aldeles ikke sympathiserede med større Reformere, og deres Tal var ikke ringe.

Man tager fremdeles ikke fejl, naar man tror, at der hos saare mange har været en spændt Uvished om, hvad Fremtiden vilde bringe, og hvorledes Kronprinsens Personlighed vilde udfolde sig. Her var det nu et stort Uheld, at han i den Grad, som han gjorde det, viste sig betaget af Iver for at løbe paa Fælleden for at overvære og delvis personlig være med i Soldaterexercitsen. Dette syntes med Grund kun at være en lidet kongelig Syssel, og man maa tillige huske paa, hvor lidet yndet den hvervede Hær var. Havde det været Flaadens Øvelser, han havde været optaget af at overvære, vilde Opfattelsen være bleven væsenlig en anden. Der var paa dette Punkt noget at tage fat paa for dem, der horte til Modstandernes Kreds. Lad være, at det fra først af ikke har været mange, der ligefrem have ladet sig indrangere iblandt disse, saa er det højst sandsynligt, at det ikke har været helt' uden Grund, at der er blevet talt om et Arveprinsens Parti, der gjerne vilde trodse Kronprinsen¹³). Arveprinsen selv besad med al sin Ubetydelighed ogsaa den Egenskab at være, hvad Guldberg kaldte »fast«, eller hvad vi sikkert kunne omsætte med Ordet »stædig«, og hans Forhold til Kronprinsen var, som vi have haft Indtrykket af, alt andet end godt. Man overdriver ikke deres Betydning, der vare knyttede til ham, naar man antager dem for at have været stærke nok til at kunne faa nedsættende kritiske Rygter om Kronprinsen sat i Gang. Dette er sket saa hurtigt efter 14. April, at Tyge Rothe allerede den 25de April kunde skrive til Bülow: »Hvor jeg hader disse stygge — ja for mig stygge, — hvilke miskjende Adelen. Kraften,

Godmodigheden i Kronprinsens Adfærd.◀ Det gik saavidt, at der blev hvisket om, at han slægtede sin Fader paa og tegnede til at blive sindssyg som denne¹⁴). Naar nu Kritiken kastede sig over hans Militærgalskaber, var der Jordbund nok for den. Saameget er vist, at Personer, der hørte til hans ivrigste Tilhængere, bleve angst og bange i Anledning af de Rygter, der bredtes over hele Landet om, at han ikke brød sig om andet end om Soldater, at han pinte og plagede dem i det grueligste Vejr, og at det var ham ligegyldigt, om de satte Liv og Lemmer til. »Jeg veed«, skrev en af Bülow's Venner til ham ovre fra Jylland, »at Misfornøjelse breder sig mere og mere. Dette er en Ulykke, og skal Virkningen hæves, maa Aarsagen først forandres«¹⁵). Der har aabenbart været Grund til slige ugunstige Rygter. Derom vidner blandt andet et saadant Træk, som at det blev godtgjort, at en national Rytter havde udtalt, at, naar han kom i Lejr og Prinsen vilde holde Hus med dem, saaledes som han gjorde med Husarerne, vilde han lade en Karabin med en Kugle og skyde Prinsen ned som en Hund¹⁶).

Hertil er der da kommet Bitterhed hos Folk, der var misfornøjede med dem, der maatte antages at opnaa Indflydelse hos Kronprinsen. Denne Stemning rettede sig saaledes, for at blive ved Militærvæsenet, imod Prins Karl af Hessen og General Huth, som paa dette Omraade gjaldt for at staa Kronprinsen nærmest. Samtidig svækkede det Respekten for Regeringen, at man vidste at fortælle om Uenighed imellem de øverst styrende. Man har meget snart efter Regeringsskiftet begyndt at tale om, at der var Partier, og det holdt sig i flere Aar. »Gudinden Kabale«, skrev Guldberg i et Brev i Januar 1787, »og hendes Iris, Nag og Had og Fjendskab og Efterstræbelser, hvad man vil kalde hende, ere stegne ned i Hovedstaden og ere, siger man, højst virksomme«¹⁷). Kronprinsens store Ungdom og fuldstændige Uerfarenhed med Hensyn til alle

Regeringssager gjorde det naturligt, at der kunde opkomme saadanne modsatte Partier. Allerede ganske kort efter 14. April havde man f. Ex. travlt med, at der var en Modsætning imellem Bernstorff og Schack Rathlou. Som man havde havt dette til almindeligt Samtaleæmne i den Guldbergske Tid, saaledes kom det nu op igjen.

Der kan ingen Tvivl være om, at ved det nye Tidsrums Begyndelse vare disse to Mænd politisk set de mest fremtrædende i Staten. Den almindelige Opfattelse af, at Bernstorff var uundværlig som Udenrigsminister, i Forbindelse med den Højagtelse, man havde for hans Karakter, gav ham en særlig udmærket Stilling; men det var ved Siden deraf kjendeligt, at Schack Rathlou havde meget at sige. Dels var det en almindelig Mening om ham, at han var en ret betydelig Mand: dels havde han vitterlig spillet en meget fremragende Rolle ved Regeringsskiftet 1784. og dette gav ham et vist Relief. Det er paafaldende at se, hvorledes Mænd af Kongehuset som Prinsen af Augustenborg søgte Raad hos ham, og hvor stor hans Anseelse var i den diplomatiske Verden. Han blev i flere Aar i fremmede Diplomaters Depecher omtalt som Regeringens vigtigste Mand. Det kunde kun forøge hans Anseelse, at man i 1787 holdt det for nødvendigt at gjøre ham til Præsident i Danske Kancelli*), hvis Ledelse gav Stof til megen Kritik og trængte til at komme under en fast Haand.

*) Herved satte man sig ud over den Bestemmelse i Anordningen af 13. Febr. 1772. at ingen samtidig maatte være Medlem af Statsraadet og Chef for noget Kollegium. Allerede tidligere havde man med Hensyn til Cheferne for de militære Kollegier ikke brudt sig om Bestemmelsen; men efter 14. April fik ogsaa Bernstorff paa eengang Sæde i Statsraadet og Præsidentstillingen i Tyske Kancelli, og nu møde vi en lignende Dobbelt-hed i Schack Rathlous Stilling. Senere gik man endnu videre i at sætte sig ud over den nævnte Bestemmelse, der maa siges ikke mere at have havt nogen Betydning.

Han og Bernstorff kom aabenbart hinanden imode efter 14. April 1784 med de bedste Ønsker om godt Samarbejde. Schack Rathlou havde været ivrig for at faa Bernstorff tilbage, og naar vi høre¹⁸⁾, at dennes hele Optræden, efter at han paany var bleven Minister, var præget af »Noblesse« imod dem, der horte til det styrtede Parti, naar selv en Modstander af ham som Guldberg talte om det ædle i hans Personlighed¹⁹⁾, og naar hans Ønsker vitterlig gik ud paa at samle, ikke paa at splitte, kan man være vis paa, at han særlig vilde sætte Pris paa at virke sammen med Schack Rathlou. Rent personlig vedbleve de ogsaa at staa i et venligt Forhold til hinanden, og paa et saa vigtigt Omraade som det udenrigske vare de i dette Tidsrum i Hovedsagen altid aldeles enige. Da Schack Rathlou i Sommeren 1784 fik et anonymt Brev, der handlede om Uenighed imellem ham og Bernstorff, viste han det strax til denne; han talte ogsaa stedse godt om ham, og han sagde, at det vilde være et uerstatteligt Tab at miste ham; han vilde, ytrede han ligefrem til Bülow, give 10000 Rdlr. af sin egen Lomme, ifald Bernstorff ikke var her og man maatte tilkjøbe sig ham²⁰⁾.

Men der var ved Siden af dette store Forskjelligheder i deres Natur og Udvikling, som maatte have Indflydelse paa deres gjensidige Forhold. Schack Rathlou var den i hjemlige nedarvede Forhold indgroede Mand med en forholdsvis snæver Synskreds, Bernstorff var en mere flersidig Natur med store Udviklingsmuligheder, der var næret ved en kosmopolitisk Dannelse og almindelige europæiske Ideer. Intet var derfor naturligere, end at der, for ikke at tale om mere tilfældigvis opkomne enkelte Sager²¹⁾, var saare vigtige Spørgsmaal, hvorom de havde meget afvigende Meninger.

Saadanne Stridsæmner vare allerede ved at dukke op i Slutningen af 1784, et Tidspunkt paa hvilket et Reformparti tydelig traadte frem. Samtidig opkom der ogsaa i

de højere Kredse Brydninger af andre Grunde, og de kunde faa et ret bittert Præg. Derpaa tyder det, naar Schack Rathlou i Juni 1785 skrev til Bülow om et nyt Parti²²), der havde dannet sig »imod Os«, om Nødvendigheden af at sætte sig i Forsvarsstilling imod det og om Haabet, at man saa kunde slippe for Forfølgelser, Trakasserier og Forstyrrelser. Snart efter klager han over, hvorledes der møder Vanskeligheder og Ubehageligheder fra alle Sider²³).

Enhver kan sige sig selv, at det var vanskeligt for ikke at sige umuligt for den pur unge Kronprins at beherske disse Forhold. Han kunde blive hidsig ved at høre tale om, at der var Partier, og efter hvad han selv fortalte Bülow, havde han givet sin Vrede frit Lob overfor Schimmelmann, da denne engang havde talt herom og om, at det syntes, at der var Uenighed imellem Bernstorff og Schack Rathlou. Han havde da sagt med Forbitrelse: »Jeg vil ikke vide af Intriger og Kabaler at sige, og kommer jeg efter, hvem der stifter dem, saa jager jeg ham bort paa staaende Fod, om jeg saa for Resten holdt nok saa meget af ham²⁴). Dette var drabelige Ord; men selvfølgelig mægtede han ikke at hindre Partimodsætninger, og det af den gode Grund, at de for en Del laa med Nødvendighed i Forholdenes Udvikling. Det maatte blive hans egen Sag, da de bleve rigtig stærke, at træffe sit Valg imellem dem.

Naturligvis fik Rygtet ikke alene travlt med Rivningerne overst oppe, men ogsaa med Fortællinger om, hvor lidt Kronprinsen var i Stand til at beherske dem og være den virkelig regerende. Det møder man ikke alene i samtidige Breve: men Folk kunde endog en Morgen (28. Oktober 1784) paa en Plakat, der var slaaet op paa Rentekammerets Dor, læse følgende: »Kongen har overdraget Regeringen til Kronprinsen, Kronprinsen til Grev Bernstorff, Grev Bernstorff til Grev Kristian Reventlow. Revent-

low til Etatsraad Wendt*) — saa kan man vide, hvorledes Danmark bliver regeret«²⁵). Ja, der blev endog udbredt aldeles oprørende, løgnagtige Rygter om Laster, som Kronprinsen skulde have. Og samtidig undlod Kritiken ikke at skaffe sig Udslag ogsaa igjennem satiriske Blade²⁶), i hvilke det især var Kronprinsens militære Passioner, som det gik ud over. Her var det Felt, hvor de, der vilde ham til Livs, mente bedst at kunde fange Opmærksomheden. Som Vidnesbyrd om, hvad der kunde menes i reaktionære Kredse, kan peges paa et Brev til Bülow fra Rosenkrantz, der var en fanatisk Fjende af Reformen. Heri skriver denne, at »Officererne vare misfornøjede, Borgerne i Kjøbenhavn ligesaa, Landboerne overmaade mistrøstige og raadvilde, at Kronprinsen selv ikke var elsket, og det ikke, fordi det fattedes ham paa elskværdige Egenskaber, men paa Grund af slet Indflydelse, der fik Magten, fordi han havde liden Tiltro til sig selv, og som let kunde føre til, at Haardhed, Ukyndighed og Uerfarenhed bragte ham paa Afveje«. Og vist er det, Rosenkrantz havde Meningsfæller, der vare ivrige for at fortælle, hvorledes Bernstorff, Reventlow og Schimmelmänn lode Prinsen exercere og forøvrigt selv spillede Mester; Kronprinsen, sagde de, var slet og ret en Dukke i disse Mænds Haand. Pessimister, som det ikke skortede paa, klagede over, at man var ved at synke sammen i et Kaos, hvor aristokratiske Kliker regerede, medens Fyrstemagten intet var²⁷).

Der laa noget i høj Grad foruroligende i disse forskellige Rygter og i den paa flere Maader ugunstige Opfattelse af Kronprinsen, der saaledes var ved at brede sig i det mindste i Kjøbenhavn. Det var gaaet saa vidt, at Guldberg paa Grund af de meget ufordelagtige kjøben-

*) En for øvrigt særdeles dygtig Embedsmand, der havde været Lærer for Brødrene Reventlow og siden stedse var nøje knyttet til deres Slægt.

havnske Beretninger, han havde faaet, i Aaret 1787 var forberedt paa at faa et uheldigt Indtryk af ham, da han i dette Aar ventedes til Aarhus, en Frygt, der dog lykkeligvis viste sig ugrundet*). Meget af Fremtidens Udvikling afgang i Virkeligheden af hans Personlighed, og, hvad man nu end vil domme om hans Exercitsmani, var det ikke Fremskridtet, de repræsenterede, fra hvem den bitre eller halvt nedrivende Kritik af ham udgik. Man maa derfor have en levende Sympathi med dem, der appellerede til den gode Aand i Folket for at slaa denne Retning til Jorden. Dette var i høj Grad Tilfældet med den velkjendte varmt følede Fædrelandsven Sydslesvigeren Werner Abrahamson, der 1787, om end anonymt, udgav en lille Fortælling, Tronfølgeren i Gondar, hvor Scenen henlægges til Habessinien, og hvor en fortræffelig 20aarig Tronfølger indføres som Landets virkelige Regent. At Abrahamson herved mente Kronprinsen, var ikke til at tage fejl af. Og saa skildres det som oprørende, at Indbyggerne i Hovedstaden Gondar aldeles ikke havde Oje for denne unge Mands udmærkede Egenskaber, men tværtimod rolig saa paa, at der solgtes Skandskrifter om ham, og endog købte dem med Begjærighed for ufor-skammet høj Betaling. Det var, viste Forfatteren, kun lave og usle Bevæggrunde, der ledede den udmærkede Fyrstes Angribere, og han stemplede dem som Nationens Bærme og Afskum.

Dette lille, for øvrigt i og for sig ubetydelige Skrift, fremkaldte Beskyldninger imod Abrahamson for at have skrevet det uden tilstrækkelig Grund for at indsmigre sig. En Anmelder, en begejstret Beundrer af Kronprinsen, udtalte, at han aldeles intet kjendte til trykte eller skrevne Paskviller imod denne; men vi have tydelige Vidnesbyrd om, at det ikke var uden Foje, at Abrahamson søgte at

*) Se ovenfor S. 31.

ramme en Pæl igjennem Bagvaskelserne. Det er blandt andet værdt at lægge Mærke til, at netop paa denne Tid sagde Schimmelmänn til August Hennings, at han endelig ikke maatte tro alt, hvad der blev sagt om Kronprinsen; denne havde et meget stort Modparti, der paa enhver Maade søgte at nedsætte ham²⁸). — Man kan derfor ikke undre sig over, at Tyge Rothe mente at burde stille sig paa Abrahamsons Side. I et, desto værre i formel Henseende helt mislykket Flyveskrift »Ved Lejlighed af Fortællingen i Gondar« vendte han sig imod »den lede, fordommelige Adfærd, hvilken nogle vore forvildrede og ved Forvildrelsen fast ræddelige Brødre vare faldne til«. Abrahamson gjennemførte, maaske opmuntret ved denne Forbundsfælle, i et nyt lille Flyveskrift sine Angreb paa Kronprinsens Modstandere videre.

TREDJE KAPITEL.

Begyndende Reformbevægelse. — Regeringen og Pressen. — Landbospørgsmaalet i selve Kongeriget Danmark og Kr. Reventlow. — Partistrid øverst oppe.

Var det ingenlunde noget tiltalende Indtryk, vi fik af Forholdene ved Hoffet i de første Aar efter Regeringsskiftet, synes det ej heller opmuntrende, hvad vi have hørt om Stemningerne rundt omkring i vigtige Henseender. Hovedpunktet var her meget modsatte Meininger om Kronprinsen og Rygter om begyndende Partimodsætninger, som han ikke kunde beherske. Imidlertid, saa goldt og demoraliserende Intrige- og Kabalevæsen er, saa betydningsfuld og nyttig kan selvfølgelig Modsætningen imellem Partier være, naar den staar i Forbindelse med Forhandling om

og med Afgjørelse af store Spørgsmaal. Netop dette ville vi heldigvis faa Indtrykket af, samtidig med, hvad vi have set af lidet tiltalende Forhold. Vi trække Vejret friere, naar vi komme til de større Statsforhold.

Aller først maa det nævnes, at naar, som vi ville faa at se, der kommer friere Bevægelse og friere Grundsætninger frem paa forskjellige Omraader, saa bliver Berettigelsen af, at saadanne skaffede sig offentlig Luft, paa en Maade tidlig erkjendt af Regeringen derved, at Pressen faar et friere Spillerum, end den havde havt siden Struensee. Det vil erindres, hvordan dens Stilling havde været i den saa kaldte Guldbergske Tid, at Censurfriheden opretholdtes i Principet, saaledes som den var fastslaaet ved det Struenseeske Reskript af 7. Oktober 1771, men at Reskriptet af 20. Oktober 1773 og den som Følge af en Kabinetsordre udstedte Kancelliskrivelse af 27. November s. A. havde sat Dagspressen, Ugeblade og flyvende Blade samt Kobberstik osv. under Politimesterens Tilsyn¹⁾, saaledes at han uden Appel kunde idomme Mulkter, fremdeles, hvad der var det værste, at Regeringen jævnlig havde tilladt sig at gribe ind ved kongelige Reskripter, naar det behagede den. Selv om den videnskabelige Litteratur i det hele uforstyrret gik sin Gang, og Regeringen faktisk havde ladet der være frit Sprog paa de økonomiske Omraader, var der dog i alt dette en Løshed og Vilkaarlighed, der var højst uheldig. Der trængtes afgjort til en friere Luftning. Dette var der heldigvis indflydelsesrige Mænd, som saa. Det er allerede nævnt, at Johan Bülow anbefalede Kronprinsen at agte Skrivefriheden: Bernstorff var, saaledes som han faa Aar senere erklærede i et Brev til Schack Rathlouw, af den Mening, at der burde indrommes Pressen Frihed; der var, mente han, Forhold, hvor Indskrænkning mere ophidsede end holdt tilbage²⁾, og de yngre Mænd, som Reventlow og Schimmelmann, der vare ved at komme til Vejrs efter 14. April 1784 og vilde slaa

ind paa Reformer, havde en instinktmæssig Følelse af, at de trængte til Støtte i den offentlige Mening imod den Modstand, de kunde vente fra reaktionær Side. Den gamle Tro, at et Kongebud i og for sig var tilstrækkeligt til at skaffe Lydighed, havde faaet alt for mange Knæk til at kunne opretholdes, og, naar man kan sige, at Opfattelsen af den offentlige Menings Betydning for Statsmagten lige fra Frederik V's Tid havde udviklet sig mere og mere, saa fik den yderligere Stadfæstelse ved Træk fra Udlandet, der vakte almindelig Opmærksomhed. Saaledes da den bekjendte Finansminister i Frankrig Necker i Januar 1781 havde ladet offentliggjøre Statens Regnskab for det foregaaende Aar, og da Frederik den store, inden han skred til at vedtage en ny Lovbog for Preussen, havde ladet Udkastet til den trykke, for at det kunde blive Gjenstand for almindelig Drøftelse. Det var tydelig nok den samme Synsmaade, der nu bragte Regeringen her hjemme til i Sommeren 1785 — hvad vi snart ville vende tilbage til — at lade offentliggjøre en meget omfattende ny Finansplan.

Selvfølge lig havde Ønskerne om større Pressefrihed ivrige Modstandere i høje Kredse. Saaledes var netop her Schack Rathlou som Manden af den gamle Skole uenig med Bernstorff. Den Tanke ligger nær, at det har været efter hans Opfordring, at Universitetets Prokansler Janson i 1786 fremsatte et Forslag til at gjenindføre Censuren; han stod i det mindste Schack Rathlou nær, og hans Forslag fandt dennes ivrige Støtte. Men heldigvis var Kronprinsen bleven saa stærkt paavirket i friere Retning, at han erklærede, at saa længe han havde Indflydelse paa Regeringen, skulde der ikke ske noget for at kue Pressen³). Betydningen af denne hans Holdning træder særlig klart frem, naar man ser Bülow i det følgende Aar tale om, at Trykkefrihedssagen havde mange og fornemme Modstandere.

Tilsyneladende vedblev ikke alene Reskriptet af 7.

Oktober 1771, men ogsaa det af 20. Oktober 1773 og Kancelliskrivelsen af 27. November s. A. at gjælde, ligesom Kongen ej heller gav nogen Bestemmelse, der kunde sikre Pressen imod vilkaarlige Regeringsskridt. Ja, der fattes heller ikke efter 14. April 1784 Vidnesbyrd om, at Politimesteren i Kjøbenhavn kunde udøve den Magt, der i 1773 var lagt i hans Haand. I Foraaret 1785 udkom der et Flyveskrift om den tidligere nævnte Kassesvig i det asiatiske Kompagni. Det hed Brev fra Z til Y og var anonymt. En Justitsraad van Deurs, der havde været Revisor ved Kompagniet og følte sin Ære krænket ved nogle Steder i det lille Skrift, bragte Sagen for Politimester Fædder, og, da Bogtrykker Schultz, der havde trykket Pjecen, ikke vilde navngive Forfatteren, idømte Politimesteren ham en Bøde paa 200 Rdlr. efter Reskriptet af 20. Oktober 1773. Da denne Sag var bleven offentliggjort, aabenbart ikke i rosende Aand, af den senere saa bekjendte Litteraturhistoriker Rasmus Nyerup, blev Kancelliet irriteret og udvirkede, at der blev givet ham en Næse af Universitetets Konsistorium, og en derefter trykt Brevvexling imellem ham og en Fuldmægtig Aabye om denne Sag gav endog Kancelliet Anledning til at faa anlagt en Generalfiskalsag imod de trende unge Mænd, som de kun slap for ved at bede om Forladelse for deres ubesindige Færd⁴⁾). Denne Episode tyder unægtelig ikke paa lysere Tider for Pressen, og der kan hertil føjes, at i Aaret 1786 blev Redaktøren af Aftenposten, Emanuel Baling, et saare fredsommeligt Memmeske, af samme Politimester og i Henhold til samme Reskript idømt en Bøde paa 50 Rdlr., fordi han i en Artikel i sit Blad, der angik Professor Todes Udtrædelse af Borgerdydsselskabet, havde nævnt hans Navn⁵⁾ (!). Men denne Mulkt blev nedsat til 5 Rdlr., og hermed var hele denne Klasse Sager forbi*).

*) Medens det selvfølgelig har været de i Kjøbenhavn forekommende Pressesager, som man har lagt Mærke til, kan det dog

Ligesom der herved kom Ende paa Politimesterens Rolle i Pressesager, saaledes afholdt Regeringen sig fra umiddelbare Indgreb paa Pressesagernes Omraade. Der udbredte sig da ogsaa den Opfattelse, at den nu stiltiende erkjendte Pressens Ret til Frihed.

Den, overfor hvem Regeringens friere Synsmaade først viste sig, var Martfelt. Han havde meget snart efter 14. April overleveret Kronprinsen sit i 1774 udarbejdede Skrift om den danske Kornhandel, som vi erindre, at han ikke dristede sig til at lade komme frem, saalænge den gamle Styrelse sad ved Roret. Da denne hans Henvendelse til Kronprinsen ikke endnu 16 Maaneder derefter havde baaret synlige Frugter, udgav han en Promemoria til Kronprinsen, hvori han henstillede, om det ikke var godt, at bemældte Forslag »blev nu ordentlig foretaget i Statsraadet«. Begge Riger«, siger han videre, »ønske det fulgt undtagen nogle egennyttige og egenraadige Proprietærer. Imidlertid lide baade Kirke og Stat ved disse Majestætsforagteres gehejme Indflydelse«. Ganske sikkert var dette Skridt af Martfelt dristigt; men hans Bog stemmede kun altfor godt med Mænds Meninger, der nu vare ved at faa meget at sige, og der skete ham intet ondt. Det kan godt være, som det dengang blev paastaet, at Regeringens Holdning overfor dette Tilraab til den gav Folk Mod til at tage Bladet fra Munden. Et Reskript af 9. April 1785 paabød vistnok, at Bogtrykkerne i Kjobenhavn skulde være ansvarlige for, at, hvad de trykkede af Viser og andre saadanne Ting og lod sælge paa Gaderne, ikke stred imod

tillige nævnes, at i Foraaret 1785 fandt Byfogden i Kristiansand Johan Nordal Bruns bekjendte, for adskillige Aar siden trykte Sang: For Norge, Kæmpers Fødeland, saa rebelsk, at han idømte Bogtrykkeren der i Byen, som havde optrykket den, en Pengebøde paa 100 Rdlr. (L. Daae: Af J. Bülow's Papirer S. 175). At Byfogden her har holdt sig til Kongebudene fra Efteraaret 1773, kan der næppe være Tvivl om.

Ærbarhed og gode Sæder; men dette havde intet at sige med Hensyn til den Presse eller Litteratur, der havde nogen Betydning⁶). Hvorledes der i de følgende Aar udviklede sig en Droftelse af en Mængde forskellige Forhold, hvilket Præg og hvilken Betydning den havde, ville vi senere faa at se. Her fastslaa vi kun, at Forholdene for Pressen ved Regeringens passive Holdning bleve saa gunstige, at en saadan Droftelse kunde finde Sted.

Hvad Tanken nu herefter vender sig til, er til den Styrelses Maal og Gjerning, der var begyndt efter 14. April. Vi erindre Statsraadets Sammensætning; men ved Siden deraf maa man stærkt lægge Mærke til visse høje Embedsudnævnelser. Ernst Schimmelmann blev saaledes allerede 2. Juni stillet i Spidsen for Finanserne ved at blive første Deputeret i Finanskollegiet foruden Medlem af Skatkammerdirektionen og ved 9 Dage efter at faa Titel af Finansminister. Ligesaa vigtigt var det, at Kr. D. F. Reventlow, foruden 2. Juni 1784 at have faaet Sæde i Overbankdirektionen og i Finanskollegiet, dernæst 6. August fik Ledelsen af Rentekammeret som 1ste Deputeret. Samtidig gaves der ham Forsæde i Bjergværksdirektoriet. Det er afgjort disse 2 Mænd, der tage Initiativet til de allerfleste af de for Landets indre Udvikling og Tilstande vigtige Regeringsbeslutninger, der ere betegnende for de sidste 16 Aar af det attende Hundredaar. Som Vidnesbyrd om det Sind, hvormed de gjorde det, er det værdt at lægge Mærke til, hvad Schimmelmann 28. Juni 1788 skrev til Reventlow. »Hvor ønsker jeg«, hedder det her, »kjære Reventlow, at Deres Ønske maa gaa i Opfyldelse for os begge to, at vi maa anstrænge alle vore Kræfter for at fremme det Gode. Endnu er der levnet en rig Host, og vor Stræben maa gaa ud paa at faa Mænd, der have samme Maal, til at slutte sig til os, og paa at den Aand, der besjæler os, stedse kan blive mere almindelig. Kun da kunne vi haabe at se store og hurtige Virkninger«⁸).

Men ved Siden af disse to Mænds Optræden maa det stærkt fremhæves, hvor stor Betydning det havde, at de stode i det overordentlig nære Forhold til Bernstorff, som der allerede har været Lejlighed til at nævne ved Fremstillingen af Regeringsskiftets Historie. Ingen af dem havde nemlig Sæde i Statsraadet; men det var der, at alle store Regeringssager vilde komme til Afgjørelse, og, hvad vi have set om Statsraadets Sammensætning, har vist os, at det i Schack Rathlou og Rosenkrantz talte Medlemmer, der hørte til en stiv konservativ Retning. Schimmelmänn og Reventlow havde saa at sige fødte Modstandere i disse Mænd. Særlig kunde naturligvis Schack Rathlou blive farlig paa Grund af den store Anseelse, han nød. Under disse Forhold beroede hele Udviklingen paa, at, hvad der skulde fremmes af Reformere, havde en vægtig Talsmand i Bernstorff. Schimmelmänn og Reventlow havde aldeles sikkert ikke kunnet betræde Reformbanen, saafremt de ikke med Hensyn til de store Principer enten havde handlet efter bestemt Aftale med Bernstorff eller i det mindste havde vidst, at de havde ham paa deres Side. Det er derfor med fuldstændig Ret, at der i Fremstillinger af hin Tids Historie jævnlig er lagt Vægt paa den Konstellation, som disse tre Mænds Forhold til hverandre skabte.

Den af dem, der saa at sige aabner Reformtiden, var Reventlow. Han lader den sætte ind ved at tage fat paa det store Landbospørgsmaal. Vi erindre, at i det foregaaende Tidsrum havde der ganske vist fundet en Reform Sted, der havde en overordentlig vidtrækkende Betydning, nemlig Bestemmelserne om Fællesskabets Ophævelse ved Forordningen af 23. April 1781, men at for øvrigt Regeringen, trods sin umiskjendelige Interesse for Landbruget i og for sig, havde forholdt sig afvisende overfor al Tale om Reformere ved de andre store Sider af Landbosagen, baade hvad Bøndernes Stilling som Fæstere angik, og med

Hensyn til deres Hoveri og deres ved Stavnsbaandet i Virkeligheden trælbundne Kaar. Samtidig var Drøftelsen i Litteraturen af Bondestandens Vilkaar bleven endnu grundigere og skarpere, end den havde været siden Frederik V's Tid, og den offentlige Mening havde tydeligere end nogensinde stillet sig paa Reformvennernes Side. Denne Drøftelse fortsattes ganske i samme Spor efter 14. April; men det nye var, at det Raab om endelig at handle, der igjennem den lod til Regeringen, nu omsider her fandt den varmeste Gjenklang.

Tyge Rothe, der havde hørt til de betydeligste Ordforere i den Retning, skrev allerede faa Dage efter 14. April 1784 til Johan Bülow: »Hvad det kommer an paa (for Staten) er ikke at spare, men at erhverve«.

Der kunde ved disse Ord tænkes paa hele Landbostanden, fra Herremanden ned til den simpleste Bonde. Naar fra flere Sider Ojet allerede længe havde været henvendt paa Agerbrugets Udvikling, gjaldt det samme selvfølgelig ogsaa nu. Landhusholdningsselskabet virkede i den Retning med lignende Iver som tidligere, dels ved at udsætte Præmier, dels ved Udgivelse af Skrifter, og Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn sluttede sig hertil ved i Henhold til et Gavebrev af Grev Otto Thott at udsætte Præmier for videnskabelige Afhandlinger, der kunde gavne Landbruget. Oppe i Norge virkedes der særlig foruden af Landhusholdningsselskabet baade af det norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem, der uddelte Præmier af Penge, som Arveprinsen aarlig stillede til dets Raadighed, og tillige af det akershusiske patriotiske Selskab. Men naar Rothe talte om den producerende Klasse, tænkte han aldeles sikkert særlig paa Bondestanden. At udvikle Evnen til at erhverve hos den, der udgjorde den største Del af Befolkningen, det havde ikke alene Betydning for de enkelte Mennesker, men var tillige af en ganske overordentlig Værd, rent fiskalt set, ved at ogsaa Skattens Indtægter

baade indirekte igjennem Told og Konsumtion, og direkte ved at styrke Evnen til at bære nye eller større Skattepaalæg. Naturligvis havde selve denne Tanke, at det var rigtigt at fremme Skatteevnen ved at forøge Landets Hjælpekilder, ligget altfor nær til, at den ikke tidligere skulde være kommen op, og den laa i det mindste til Dels bag ved de Bestræbelser for at forbedre Agerbruget, der allerede i flere Aartier havde været fremtrædende. For en stor Del af den Grund havde man saa levende drøftet Spørgsmaalet om, hvor vidt Indforelse af Selvejendom og af Høveriets Afløsning virkede til at forøge Bondernes Flid eller ikke. Hertil var det saa kommet, at den ved Adam Smith skabte liberale Nationaløkonomi med Styrke havde fremhævet, at det frie Arbejde havde langt større økonomisk Værdi end Trællearbejdet. Naar nu ved Begyndelsen af Tiden efter 14. April 1784, saaledes som vi snart nærmere skulle se, Nødvendigheden af at forbedre Finansernes Tilstand traadte frem som en af de allervigtigste Opgaver, saa blev ganske naturlig Tanken om at virke dertil ved at forøge Landets Hjælpekilder vakt overordentlig stærkt, og, hvad Rothe havde fremhævet i hint Brev, at det gjaldt om at udvikle Erhvervsevnen, faldt da ogsaa ganske sammen med de Mænds Meninger, som paa den Tid vilde sætte et stort Arbejde ind paa at bringe Fremgang i Finansvæsenet. I den omfattende Forestilling, som Finanskollegiet med Schimmelmann i Spidsen afgav 1785 som Grundlag for en ny Finansplan, fremhæves udtrykkelig Forøgelsen af Landets Produktion som det ene Hovedmiddel til at faa Finanserne forbedrede.

Ingen havde en saadan Opfattelse stærkere end Reventlow, der da ogsaa havde Del i denne Forestilling, og den blev for ham et nyt Moment, der fojede sig til alt det andet, der havde gjort ham til den ivrige Forkæmper for Landbo-reformerne. Man kan i det hele sige, at der ikke var

nogen, for hvem de forskjellige Sider af det store Landbo-spørgsmaal, de økonomiske ikke mindre end de sociale, i højere Grad vare komne til Klarhed, end Tilfældet var med ham.

Naar vi her staa ved det sidste Hovedafsnit af den lange Kamp om Landboreformerne, der fylder den anden Halvdel af det attende Hundrebaar, slaar det os strax, hvorledes denne Kamp nu faar et større Omfang og i højere Grad sysselsætter Offentligheden, end den nogensinde før havde gjort, hvorledes den, for saa vidt den føres i Litteraturen, endnu mere end tidligere tilspidnes ved lidenskabelig Ophidselse, og hvorledes denne ogsaa sætter Mærke indenfor Regeringen under de Modsætninger, som her komme frem. Den Ulempe, som saa tidt træder os i Vejen ved Fremstillingen af den enevældige Styrelses Historie, at vi saare lidt ere i Stand til af Regeringsakterne at følge vigtige Regeringsbeslutningers Tilblivelseshistorie og de personlige Brydninger, som de have givet Stødet til, den føle vi ved denne Sag ulige mindre Grund til at klage over. Dels igjennem Litteraturen og ved, hvad Regeringen selv lod offentliggjøre, og dels ved samtidige Breve og Optegnelser kunne vi danne os et klart Billede baade af den offentlige og af den mere skjulte Kamp. Og hvad der giver dette Billede forøget Interesse, det er, at det viser os karakteristiske og betydelige Personligheder som Bærere for Fremskridtets Tanke.

Her er da først Reventlow. Han var i en Grad, som Tilfældet kun har været med meget faa Mænd i vort Lands Historie, skikket til netop at løse den Opgave, der nærmest forelaa, og som han i Efteraaret 1784, da han kom i Spidsen for Rentekammeret, strax gav sig i Kast med. Fra sin Ungdom af var han udrustet med gode og omfattende Kundskaber, og han havde paa sin Udenlandsrejse kunnet uddanne sig en fast Opfattelse af, hvorledes Landboforholdene her hjemme bedst burde ordnes. Det

Skue, som Frankrigs og Englands vidt forskjellige Tilstande paa det aabne Land frembød, havde stærkt maattet føre ham til at tænke over disse Spørgsmaal og virket med til at modne hans Synsmaade. Og senere havde han som stor Godsejer paa Lolland siden 1775, da han efter Faderen arvede Grevskabet Kristianssæde, prøvet sine Meninger ved selv at indføre Reformer i stor Udstrækning blandt sine Bønder; han havde hævet Fællesskabet, gjort Hove-riet bestemt eller afløst det og udstedt Arvefæsteskjøder. Samtidig saa han sin yngre Broder Johan Ludvig gjøre det samme paa Baroniet Brahetrolleborg, og de 2 Brødre kunde støtte hinanden ved de Erfaringer, de gjorde under deres Reformgjerning. Denne kunde være svær nok paa Grund af de Vanskeligheder, Bønderne med deres Mistro til alt nyt og Rædsel derfor voldte dem, og naturligvis medførte Reformerne ogsaa meget store Udgifter, der først efterhaanden vilde blive opvejede ved forøgede Godsindtægter; men intet skræmmede de to Brødre, der fulgte deres Bane med sikkert Haab om Sejr.

Dette Haab overførte Kr. Reventlow ogsaa paa sin Gjerning som Rentekammerets Chef. Det faldt ham saa meget naturligere, som der i hans Temperament laa noget lyst og frejdigt. Denne heldige Egenskab hos ham forstærkedes sikkert ved hans overordentlig lykkelige Ægteskab med hans elskværdige Hustru Sofie født Beulwitz, der allerede havde været hans tidlige Ungdoms Kjærlighed, og som det forundtes ham at leve med i 48 Aar. I dette Ægteskab havde han 13 Børn. Reventlow var meget af et Friluftsmenneske. Det var hans største Glæde, naar han kunde søge over til sine lollandske Godser og der færdes i Mark og Skov, han som oven i Kjøbet havde den særlige Begavelse at være, man kan gjerne sige, en genial Forstmand. Her kunde han ogsaa leve med sine Bønder, følge dem i deres Gjerning og hjælpe dem, naar det behøvedes, med Raad og Daad. Om det saa var at skrive

en Vise for at sætte Liv i dem, kunde det mere ham. Men han var tillige et Hjemmemenneske. Livet i hans Familie var hans Lykke, han kunde ikke undvære at have Hustru og Børn om sig, saa tidt det lod sig gjøre, og han holdt derfor af at have sin Arbejdspult staaende i sin Dagligstue, hvor han, naar han var hjemme, stadig kunde have sine kjæreste for Oje. Sund og nervestærk som han var, kunde han arbejde med sine mangfoldige og tidt vanskelige Embedssager uden at lade sig forstyrre af de andre, som færdedes i den samme Stue. Følte han sig træt, og trængte han til lidt Adspredelse, tog han sig et Løb og en Svingom med sine Børn igjennem Stuen, kysende sin Kone i Farten og sættende Liv og Munterhed i dem alle. Naar det var gjort, kunde han tage fat paa Arbejdet igjen med friske Kræfter. Hans Hustru kalder ham i et af sine Breve, formodentlig med et Citat af en Komædie eller en Fortælling, »Johan der muntre Seifensieder«. Men ogsaa kan hun kalde ham Kæmpen, et Navn der ligeledes forekommer i Udtalelser af andre i Familien. Det var den ildfulde Kraft hos ham, der mentes derved, den modige Selvtillid, hvormed han gik løs paa at sætte sine Meninger igjennem og trodse de Hindringer, som ad den ene eller den anden Vej optaarnedes for ham.

Hvad her er nævnt, tyder paa, at han var en Handlingens Mand, og det maa mærkes, at til at være det paa den rette Maade havde han ikke alene de fornødne Kundskaber og tilstrækkelig praktisk Erfaring som Godsejer; men uden at være nogen overlegen genial Mand — bortset fra hans særlige Forstmandsbegavelse — havde han Evner til at være en fortrinlig Fagminister, baade Grundighed i Overvejelserne, Klarhed i Tanken, en umaadelig Arbejdsevne, en Forening af Reformiver og Besindighed, af begejstret Fremskridtsaand og Retsfølelse og tillige Evne til at fremstille sine Tanker tydelig og overbevisende, lutter

Egenskaber af høj Værd. Sin nidkjære Iver har han lejlighedsvis givet et smukt Udtryk ved at afslaa Forsøg af hans Hustru paa at skaffe ham en Adspredelse, og sige til hende: »Plag mig ikke . . . Lad mig dog arbejde, medens det er Dag, og takke Gud, der udbreder saa megen Velsegnelse om mig«^{8a}).

Der blev, som vi snart skulle se, fra Modstanderes Side rettet skarpe Angreb paa ham, som for det meste vare uretfærdige. Derimod har han, hvad man ikke venter ved en Natur af hans Temperament og med hans ildfulde Lyst til at faa Arbejdet fremmet, havt den Mangel at drive sin Grundighed til ligefrem Smaalighed, hvad der kunde være til Skade for Sagernes Gang og til Plage for dem, der havde at gjøre med ham. Endog hans egen Broder Johan Ludvig, der dog satte ham saa højt, har klaget stærkt derover⁹), og det er ogsaa i andre Henseender tvivlsomt, om han altid har været behagelig for sine underordnede Embedsmænd at arbejde med¹⁰). Han har, som det synes, kunnet stille vel store Fordringer til dem og ikke taget sig nok af deres Tarv; og han, Bondevennen, der ogsaa var venlig og kjærlig mod simple Arbejdsfolk, kunde i Forhold til andre Embedsmænd stundom være ikke blot paastaaelig og stivsindet — man sagde, at han ikke taalte Modsigelse af andre end af Bernstorff og Schimmelmann —; men han kunde, naar han blev hidsig, overfuse selv fortjente Embedsmænd paa en for dem krænkende Maade¹¹). Slige Brøst fordunkle imidlertid selvfølgelig ikke det i sin Helhed saare tiltalende Billede, man faar af ham. Det var med rigtigt Blik, at Tyge Rothe i et Brev til Johan Bülow strax efter Regeringsskiftet 1784 pegede paa ham som Fremtidens Mand¹²).

Det vil erindres, at det allerede i tidligere Tider, saaledes netop i det nærmest foregaaende Tidsrum, ingenlunde havde skortet Rentekammeret paa Iver for at søge at forbedre Landbruget i Danmark og for i mange Tilfælde at hjælpe Bønderne ikke alene ved at vaage over de Rettigheder, som den ældre Lovgivning hjemlede dem, men ogsaa ved at raade Bod paa en Række Ulemper, som uheldige Tidsforhold forte med sig. Naturligvis stillede Rentekammeret da ogsaa nu, da det fik Reventlow til Chef, det stærkt som sin Opgave at handle i denne Aand. Desto værre var der nok at varetage i disse Henseender. Kvægpesten, der havde voldt saa store Ulykker, var ganske vist forbi: men Aaret 1783 havde været et slemt Uaar. Man kan netop i 1784 læse en formelig hjerteskjærende Skildring af Bøndernes Nød i Aarhus Amt, som Grev Wedel Friis tilsendte Rentekammeret¹³⁾, og det kunde endog paastaas, at af de sidste 16 Aar havde mindst det halve Tal været slette for Landmanden¹⁴⁾. Det var desuden vitterligt, at Forhold, som Regeringen maatte bære Ansvaret for, paa sine Steder havde virket meget slemt. Frikjørslerne for det offentlige vare til Trods for alt, hvad der i Tidens Lob var kritiseret ved dem, dog stegne til et Omfang, der gjorde dem pinlige for mange¹⁵⁾; det Tryk, som det af Staten paalagte Vejarbejde voldte Bønderne i flere Amter, var nu værre end nogensinde, og det kunde derfor udtales derom i et anset Tidsskrift: »Enhver af vore Læsere veed, at det alene gaar ud over den usle og nu tillige under denne og andre utaaelige Byrder slæbende sjællandske Bonde«¹⁶⁾. Endelig kunde særlige Forhold paa enkelte offentlige Godser virke næsten ødelæggende paa Bønderne. Saaledes var der paa Sorø Akademis gamle Gods efterhaanden som en Følge af forskjelligt Pligtarbejde blevet lagt et knugende Tryk paa dem, og en Synsforretning, der i den Anledning fandt Sted paa Godset, viste saadanne Tilstande, som at Bønder med Gaarde paa 8

Tønder Hk. ikke havde mere end 2, 3, 4 højst 5 Køer: det gjaldt for en sand Lykke for Bønderne derude, naar de kunde slippe for deres Gaarde¹⁷).

Overfor Klager baade over sligt og over meget andet greb Rentekammeret ind den ene Gang efter den anden. Der bevilges Vederlag, hvor Trykket af Vejarbejdet var særlig slemt; der skrides til at faa Frikjørslerne bedre ordnet¹⁸), Indberetningerne om Forholdene paa Sorø Gods føre til, at Rentekammeret kræver Betænkning af Professorerne derude for at skaffe Bedring tilveje, og ikke længe efter ydede Staten et aarligt Tilskud for at faa dette Gods bragt i bedre Orden¹⁹). Til sligt sluttede sig en Række andre Vidnesbyrd om bondevenligt Sind. Der sørges for at skaffe Bønderne en billigere Behandling, naar de leverede Havre, Hø og Halm til Rytterregimenter, som laa i Kvarter i Kjøbstæderne²⁰); der ydes flere Gange trængende Landmænd Hjælp af det paabudte Skattekorn eller Fouragekorn, fattige Selvejere, der havde mange Børn, faa Hjælp til at opdrage dem; der gribes skarpt ind imod de Proprietærer, som gjorde sig skyldige i at kræve ulovligt Hoveri; der tages ved Salg af offentlige Godser Hensyn til, at Bønderne ikke derved skulde faa større Hoveri; der vises Humanitet ved Opkrævning af resterende Afgifter; der gjøres Skridt for at skabe en billig Ordning af Hoveriforholdene paa Kjøbenhavns Amts gamle Kron-gods, hvor dette tidligere var forsomt; man søger at fremme Selvejendom ved at laane Penge til Fæstebønder, der vilde købe deres egne Gaarde, eller ved at paalægge samtlige Amtmænd at kundgjøre, at enhver Sædegaards-ejer, der vilde sælge sit Bøndergods til Bønderne, kunde faa Ret til desuagtet at beholde den Skattefrihed for Hovedgaardstaxten, som ellers tilkom ham, naar Godset var komplet²¹). Det afslaaes — for øvrigt stemmende med gamle Regler — Godsejere at nedlægge Bøndergaarde for at lægge Jorden under Hovedgaarden. Idet man søger at

hjælpe paa Fejl, der paa sine Steder vare begaaede ved Udskiftningen af Bønderbyer, skaffer Rentekammeret sig Bemyndigelse til at yde Bygningshjælp til saadanne Bønder, hvis Gaarde ifølge denne Forandring vilde blive udflyttede²²). Da det i det hele maatte gjælde for en Hovedsag, at den vigtige Forordning af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse blev gennemført, fik Rentekammeret (ved Promemoria af 12. Febr. 1785) paalagt de forskjellige Amtmænd at skaffe Indberetninger om alle de Udskiftninger, som vare foretagne eller efterhaanden bleve foretagne, og dermed tillige om, hvad der i andre Henseender var foretaget til Agerdyrkningens Forbedring. Indberetningerne skulde gives i Form af Besvarelser paa en Række Spørgsmaal, som Rentekammeret opstillede. Det vilde have klar Besked.

Men hvad der naturligvis mere end alt sligt optog Reventlow, var at komme ind paa Reformer i større Stil. Han begyndte besindig med saa at sige at gjenoptage, hvad der i Kristian VII's første Regeringsaar var paa-begyndt. Dengang havde man, som det vil erindres²³), indført Arvefæste paa Krongodset i Kjøbenhavns Amt, et Skridt, der for øvrigt kun var halvt, fordi Hoveriforholdene som nylig berørt vedbleve at være uheldige og Fællesskabet endnu bevaredes. Det havde dengang været Meningen at gaa videre i den Retning og ligeledes medtage Krongodset i Frederiksborg- og Kronborg Amter, hvad dog ikke skete. Men nu optog Reventlow Tanken, og det saaledes, at det skulde ske efter en langt fuldstændigere Maalestok end Tilfældet havde været i Kjøbenhavns Amt. Det lykkedes ogsaa at faa Reventlows Forestilling herom til at gaa igjennem i Statsraadet (Februar 1785). Schack Rathlou havde vistnok en tydelig Fornemmelse af, at dette Skridt skulde være det første i en Retning, der var ham inderlig imod; men han dristede sig dog ikke til at modsætte sig det²⁴).

Og nu blev der taget fat med stor Iver og Omsigt af den Kommission, der blev nedsat til at varetage det fornødne. Vi træffe som dens Medlemmer iblandt andre foruden Reventlow selv hans Broder fra Brahetrolleborg, fremdeles Etatsraad W. Hansen, en fortræffelig Godsejer og en af Reformtidens mest fortjente Mænd, en Mand, som altsaa ogsaa passede fortræffelig til som Deputeret i Rentekammeret at være Reventlows Kollega, og endvidere Amtmanden over de tvende Amter, det her gjaldt om, Gehejmeraad Levetzow, der til sin Iver for Sagen medbragte stort Kjendskab til Forholdene i Amterne. Hvad Kommissionen gennemførte under stadigt Arbejde i de følgende Aar, var paa den ene Side Ophævelse af Fællesskabet og Udflytning af Bondergaarde, hvor det var nødvendigt. Indførelse af Arvefæste, Afløsning af næsten alt Hoveri imod et billigt Vederlag og Overdragelse af Tienderne, for saa vidt de tilhørte Kongen, til Bønderne selv imod en fast Afgift. Husmændene fik egne Lodder, og ligeledes blev Skolevæsenet grundig forbedret. Det var en Mærkedag i vort Folks Udviklings Historie, da Reventlow i September 1788 paa højtidelig Maade kunde overrække Arvefæsteskjoder til 15 Bønder og her — hvilket Brud paa gammeltdags bureaukratisk Aand! — holdt en Tale, hvori han kastede et Blik ud i Fremtiden og tegnede et idealt Billede af den Lykke, der kunde opgaa for Landet, naar det blev fuldt opdyrket, naar Flid blev almindelig, ingen fattig mere savnede Hjælp, naar Bornenes Undervisning blev en saadan, at man i alle Skoler ansaa Forstandens og Hjærtets Dannelse for vigtigere end udenads Læsning, naar den Tid kom, da »Tjenestekarlen vil sætte sin Ære i at være den skrappeste Arbejder og Bonden i at være den bedste Husbond, den Tid, i hvilken Bonde og Husmand begge ville være fornøjede med deres Tilstand og ikke misunde hverandre« o. s. v.²⁵) Han endte med en Bøn til Gud om, at den i fordums Tid miskjendte Bonde-

stand maatte blive til et arbejdsomt, et lykkeligt og et kjækt Folk.

Vilde Reventlow ved en saadan Form for Overdragelsen af de forste Arvefæsteskjøder ligesom paakalde Offentligheden som Vidne til, hvad her var indført af nyt, saa skete det samme i endnu højere Grad, da den nys nævnte Etatsraad W. Hansen i 1790 udgav et Skrift om, hvad der indtil da var blevet indrettet paa de tvende Amter. Naturligvis voldte en saadan Reform betydelige Udgifter, og da det hele Arbejde var til Ende, havde det kostet Staten i Tilskud 279,575 Rdlr.; men disse Penge skulde mange Gange komme igjen i Tidens Løb.

I de samme Aar, hvori der blev arbejdet paa de 2 nys nævnte Amter, gav Kongen Befaling til, at ganske lignende Reformer skulde finde Sted paa Baadesgaards Gods paa Lolland, en anselig Ejendom, der tidligere havde tilhørt Frederik IV's bekjendte Datter Charlotte Amalie og efter hendes Død var tilfaldet Kronen²⁶). Nogle Aar senere (1791) besluttedes det at kjøbe Vestenborg Hovedgaard med Bondergods for at udstykke Hovedgaardens Jorder i Parceller, udskifte Bondergodset, forsyne Husmændene med Jord og indfrede Skovene²⁷).

Allerede længe inden Reformarbejdet paa Frederiksborg- og Kronborg Amter var skredet langt frem, havde imidlertid Kampen imellem de modsatte Synsmaader sat Lidenskaberne i stærk Bevægelse i de højere Regeringskredse. Det vil erindres*), at Schack Rathlou i Sommeren 1785 med Bitterhed skrev til Bülow om et Parti, der var ved at danne sig, og fra hvilket han ventede sig meget ondt. Man kan, som allerede sagt, ikke være i Tvivl om, at det i det mindste for en Del var det Reventlowske

*) Se ovenfor S. 38.

Bondevenneparti. han her tænkte paa. Han vidste kun altfor godt, i hvilken Retning Reventlows Planer gik, og tillige at denne havde Støtte ikke alene i Schimmelmänn, men ogsaa i Bernstorff. Rimeligvis har han tillige havt Formodninger om, at Schimmelmänn nærede Planer paa Finansvæsenets Omraade, som han ikke yndede. Alt dette kan han ogsaa have stillet i Forbindelse med den Tilnærmelse, der unægtelig var imellem Bernstorff og Karl af Hessen, hvis Forhaabninger om et Ægteskab imellem Kronprinsen og hans ældste Datter Marie vare ham inderlig imod. Der fremkom under disse Forhold en tydelig Splittelse i Regeringskredsene, der stærkt virkede til, at den Tale om Partimodsætninger i disse, som ovenfor er nævnt, fik forøget Fart. Denne Modsætning blev i den almindelige Omtale, der ogsaa gik over i fremmede Diplomaters Depecher, betegnet som en Modsætning imellem et dansk og et tysk Parti.

Hvis man vilde tro, at der derved tænktes paa en national Modsætning, der vedrørte Statens politiske Forhold, vilde man tage meget fejl. Hvilken Nationalitet saa end Regeringsmændene vare af, vare de alle paalidelige Helstatsmænd, der noje holdt paa Danmark indtil Elben, og det gjorde da i Virkeligheden alle her hjemme. Derimod hang Modsætningen for en stor Del sammen med det højere sociale Liv i Kjøbenhavn. Vi erindre, hvorledes fra tidligere Tid tysk fødte højtstaaende Mænds Familier i meget havde dannet en ret afsluttet Kreds, der selv om adskillige, der horte til den, nærede meget varme Følelser for vort Land og Folk, dog i Virkeligheden baade ved det Sprog, de talte, og ved deres hele Dannelse og aandelige Præg langt mere horte Tyskland end Danmark til. Vi huske, at dette i det nærmest foregaaende Tidsrum i høj Grad havde gjældt om den Bernstorff-Stolbergske Kreds, og denne stod ogsaa i den nøjeste Forbindelse med den Schimmelmännske og den Reventlowske Familie.

I og for sig maa man kalde Kristian Reventlow en god dansk Mand. Ikke alene var han født i Danmark; men hans Slægt havde været knyttet til vort Fædreland siden anden Halvdel af det 16. Hundrebaar, og i det mindste fra hans Oldefader, Storkansler Konrad Reventlows Tid havde Familien hort til de største Godsejerfamilier her hjemme. Som ganske ung havde han studeret 3 Aar ved Sorø Akademi, hvor Undervisningen selvfølgelig gik paa Dansk, og han saavel som hans Broder Johan Ludvig havde under deres Udenlandsrejse ført deres Dagbøger paa Dansk. Kr. Reventlow talte og skrev da ogsaa Dansk til Fuldkommenhed, og hvad der tillige maa mærkes, han folte sig som Dansk og ikke som andet, hvad der klart skulde vise sig i Begyndelsen af det nittende Hundrebaar, da han netop af den Grund kom paa Kant med sine holstenske Slægtninge. Han har ogsaa i den første Del af sin Statsmandsvirksomhed flere Gange givet sin danske Nationalfølelse et stærkt Udtryk²⁸). Men utvivlsomt havde hans Aandsudvikling nærmest et tysk eller et tysk-fransk Præg, hvad tillige gjaldt om hans Hustru: de knyttedes noje til de helt tyske Stolberger, af hvilke den ene blev gift med Reventlows Søster Louise (tidligere Fru Gramm), og det Sprog, der taltes i Hjemmet, var overvejende tysk. Medens Reventlow til Trods for dette, som allerede sagt, maa kaldes en dansk Mand, gjælder det ulige mindre om Ernst Schimmelmänn. Han, der var født i Tyskland, stod aabenbart Dansk langt fjærnere. Selv om han og hans begavede Hustru Charlotte, født Schubart, senere skulde blive Oehlenschlägers Beskyttere, var han dog med sine stærke filosofiske og æsthetiske Interesser langt mere knyttet til tysk Litteratur, end den mere praktiske Reventlow blev det, og dette har formodentlig havt Del med i, at i Modsætning til, at Reventlows Sprog i Betænkninger og Forestillinger ganske overvejende var Dansk, spillede Tysk i høj Grad Hovedrollen hos Schimmelmänn.

Vi ville senere faa Lejlighed til at nævne, at Nationalitetsbevægelsen, som den udviklede sig i Slutningen af det 18. Hundrebaar, kom til at gjøre Skjellet imellem Dansk og Tysk større end tidligere, og dette har vel nok virket til, at det tyske Præg, som den nys nævnte Kreds havde, faldt skarpere i Øjnene, end Tilfældet havde været tidligere, selv om der stedse har været almindelig Højagtelse for enkelte Personer i Kredsen, fremfor alle for Bernstorff. Men den Kritik, som herved kom frem, er aabenbart bleven stærkt nærret ved Opfattelsen af, at Kredsens selskabelige Sammenhold ogsaa førte til Klikevæsen og Protektion af tyske eller tyskdannede Personligheder. Det var vistnok i og for sig meget forsvarligt, at en saa dygtig Mand som Reventlowernes Lærer fra deres Ungdom, nemlig Karl Wendt, i Juni 1784, ligesom ogsaa Johan Zoëga bleve Deputerede i det ny oprettede Finanskollegium, og at nogle Aar senere den talentfulde Sydslesviger Johan Tetens (baade Filosof og Statsokonom) kom ind i det samme Kollegium: men naar Sindet var oplagt til at kritisere, laa det nær at opfatte slige Ansættelser som tjennende til at forøge det tyske Element. At Johan Zoëga i Virkeligheden var dansk Slesviger, oversaas aabenbart. Hvor Begunstigelsen, som unægtelig ogsaa kunde hænde, traf mindre dygtige Mænd, faldt den naturligvis endnu mere i Øjnene.

Det har været alt dette, der har ligget bag ved den megen Tale i nogle Aar om Modsætning imellem et dansk og et tysk Parti, og saa kom hertil som noget, der skabte et virkeligt Skjel af Betydning imellem Partierne, den hele Reformbevægelse. Dengang Statsraadet blev dannet efter 14. April, talte det af sine 6 Medlemmer 4, nemlig Thott, Schack Rathlou, Rosenkrantz og Stampe, der vare helt danske Mænd, og paa den anden Side 2 tyskfødte, nemlig Hannoveraneren Bernstorff og Sachseren Huth; men efter Thotts Død i 1785 og under Stampes stigende

Svaghed svækkedes det danske Element. Prinsen af Augustenborg, der stod Schack Rathlou nær, kan vel af denne Grund nærmest regnes til det danske Parti trods sin tyske Dannelse, og den samme Side havde en Forbundsfælle i Hofmarskal Bülow, der maatte tænkes paa Grund af sin Stilling at kunne udøve en ikke ringe Indflydelse. Paa den anden Side havde Bernstorff, som vi vide, varme Beundrere og Venner i Reventlow og Schimmelmänn, de 2 vigtigste af Kollegiecheferne.

Hvad der har været af Smaakjævl imellem de 2 saakaldte Partier, og hvad der har været i Omløb af Sladder om Modsætningerne imellem dem, vide vi i Grunden intet andet om, end at Rygtet har skildret dem som ret skarpe²⁹). Enkeltheder kunne ogsaa her være ligegyldige. Derimod faar Modsætningen stor Betydning, da Landboreformspørgsmaalet kommer op, og da den gaar over til Modsætningen imellem Reformvenner og de stokkonservative. Uheldigvis maa man sige, at det var det Parti, man havde kaldt det danske, som nu vendte sig imod Fremskridtet og med Lidenskab angreb dettes Forkæmpere, fremfor alle da Reventlow.

De, der med Mistro saa paa, hvad denne kunde falde paa, satte først og fremmest deres Lid til Schack Rathlou. Vi kunne ikke følge de Forpostfægtninger, som lejlighedsvis ere førte i Anledning af enkelte Landbosager, der have været til Forhandling; men man ser J. G. Moltke, der nu var bleven en kras Modstander af Reformen, som førte ud over Fællesskabets Ophævelse, i et Brev fra August 1785 til Schack Rathlou varmt takke denne, fordi han hidtil havde værnet om Godsejernes Rettigheder og frelst dem fra Planer, der kun sigtede til at tilintetgjøre deres Tilværelse og odelægge Statens Hjælpekilder. Men desuden udtalte han ogsaa sin Frygt for, hvad Tiden vilde bringe, siden man ikke »vilde holde op med at kæmpe imod Loven og Statsforfatningen for endelig en Gang at

tilfredsstille sin Forfængelighed ved at optræde som Reformator«. Endnu bitrere var Stemningen hos Rosenkrantz. En Strid imellem Rentekammeret og en sjællandsk Godsejer, Kammerherre Morgenstjerne, i Slutningen af 1785 i Anledning af et Udskiftningsspørgsmaal ved Landsbyen Lundby i Sydsjælland var af Rentekammeret bleven bragt for Statsraadet, og vel fik Kollegiet Ret overfor Morgenstjernes Beskyldninger imod det; men Reventlow led et lille Nederlag, da han ikke kunde sætte igjennem, hvad han havde gjort Forestilling om, at Rentekammeret nemlig for Fremtiden maatte faa Ret til i visse Tilfælde at afgjøre Tvistigheder imellem Jordegodsejere og deres Fæstebønder. Dette var ikke alene nok til, at Rosenkrantz i et Brev til Bülow jublende udbrød: »Idag blev Danmark endnu reddet af Rævens Klo*). Gehejmerraad Schacks Ordentlighed, Tydelighed vandt Sejre; men i Haab om at kunne forfølge Sejren videre, vilde han ogsaa formaa Bülow til at virke med til at styrte Fjenden. Han udmalede det fordærlige i den Indflydelse, som Reventlow, denne »urimelige og ukyndige Mand« havde, han stemplede baade ham og andre bondevenlige Herremænd som dem, der kun forarmede deres egne Bønder, Reformplanen som fuldstændig Dumbhed, da ingen Ejer, »med mindre han var daarekistegal«, fornærmede den Bonde, han skulde have Hoveri af, og efter at han havde udraset om Reventlow, holdt han en Lovtale over Godske Moltke og vilde have Bülow til at virke for, at Reventlow kunde blive fjærnet fra Rentekammeret og blive afløst her af Moltke. Bülow skrev han, vilde gjøre Landet en vigtig Tjeneste, naar han satte en hadet Mand fra Roret og lod en elsket beklæde hans Plads³⁰).

Med andre Ord Rosenkrantz vilde nu have Bülow til

*) En Hentydning til en ældre Form af Navnet Reventlow, nemlig Revenklou.

at faa en Mand stærkt ophøjet, som han halvandet Aar i Forvejen havde været med at fjærne. Bülow manglede næppe i og for sig Lyst dertil. Han, som ved Begyndelsen af det nye Tidsrum havde været stemt for i det mindste til Dels at lette Bøndernes Stilling, han var nu ved stærkt at fjærne sig fra dem, der kæmpede herfor, og var ved at foretage en Svingning over imod Bernstorffs og Reventlows Modstandere, som snart skulde blive endnu stærkere. Men trods dette og trods hans personlige Uvilje imod Reventlow, var han alt for forsigtig til at ville rage Kastanierne ud af Ilden for Rosenkrantz. Han saa nemlig godt, at Reformvennerne havde Kronprinsen paa deres Side. Det er et Hovedpunkt i vor Historie, at, om end Kronprinsen en Tid havde gjældt for at staa vaklende imellem Partierne, traf han dog, da det kom til Stykket, en bestemt Beslutning. Lige fra først af synes han at have havt Sympathi for at forbedre Bøndernes Kaar. Strax efter, at han var traadt ind i Statsraadet, ytrede Schimmelmänn som Svar paa et til ham rettet Spørgsmaal: »Prinsen er kun altfor ivrig i denne Sag, og man har Møje med at holde ham fra at handle overilet deri.« Kronprinsens Sindelag med Hensyn til denne Sag var saa godt kjendt, at Forfatteren til et i 1784 udkommet stærkt bondevenligt Skrift tilegnede det til ham³¹). Det jævne, folkelige i hans Natur har lagt det nær for ham at føle saaledes, og selve hans Forkjærlighed for det militære, særlig for at udvikle en national Hær, kan have øget hans Lyst til at se Forholdene blive gunstige for Væksten af den Del af Befolkningen, hvorfra dengang de udskrevne Soldater udelukkende toges. Dette har Tyge Rothe havt Syn for, naar han i Efteraaret 1784 skrev til Bülow: »Lad Kronprinsen kun ville have værdig Krigsmagt. Da skal han drives til at frigive Folkeklassen, der skal give Soldaterne.«

Naturligvis kjendte Bülow godt denne Kronprinsens

Stilling, og han vidste desuden særlig, at Prinsen paa denne Tid havde formelig Modbydelighed for Moltke. Han holdt sig altsaa fornuftigvis tilbage, og Rosenkrantz maatte til sin Ærgrelse se Reventlow beholde sin Plads som Rentekammerets Chef.

FJERDE KAPITEL.

Den store Landbokommission*).

Det ligger i Sagen selv, at der iblandt de Mænd, der ønskede Reformer, tidt er blevet talt om de forskjellige Hovedskavanker ved Landboforholdene, som de vare for Tiden. Disse underhaands Forhandlinger kunne vi ikke følge. Men hvorledes der blandt andet har været tænkt paa Forandringer i Udskrivningen af Soldater, som stod i saa nøje Forbindelse med Stavnsbaandet, kan man se af et saadant Træk, som at Landbokommissionen for Frederiksberg- og Kronborg Amter ved en Forestilling af 10. Marts 1786 greb Lejligheden til at udtale, at det maaske vilde være bedst at lade alle tjenesteplichtige og tjenstedygtige Husmænd og Karle fra 18de til 40de Aar (paa de nævnte Amter) lodde om, hvem der skulde gaa Soldat.

Men vilde der i Virkeligheden komme noget betydningsfuldt ud af den Gjæring, der klarlig nok var paa dette Omraade? Endnu i April 1786 udtalte en dygtig

*) Indholdet af 4de og 5te Kapitel er i Hovedsagen et Uddrag af min mere udførlige Fremstilling af disse Forhold i mit Skrift: Kampen om Landboreformerne. Der findes næsten alle nødvendige Citater.

Embedsmand i Rentekammeret P. Wormskjold, der rigtig nok var temmelig kjølig med Hensyn til Reformerne, at han mente, at Landvæsensreformationen endnu stedse vilde blive en blot Beskjæftigelse for Theoretikere og Bogskrivere¹⁾). Men lykkeligvis var dette en gal Spaadom. Netop dengang var den afgjørende Bombe ved at springe.

Stodet kom fra et Forslag, som en jydsk Retsbetjent i 1783 havde gjort om en Forandring ved Skifterne i Fæstebøndernes Dødsboer, saaledes at for Fremtiden Taxationsmænd skulde udtages af vedkommende Retsbetjent og ikke som hidtil af den Proprietær, paa hvis Gods Bonden havde boet. Som det vil erindres, var netop her et af de Punkter i Fæstebøndernes Stilling, hvor Proprietærvilkaarligheden havde et vidt Spillerum²⁾), og dette stod igjen i nøje Sammenhæng med Spørgsmaalet om Fæsteforholdet i det hele. Denne Sag kom naturligvis for Rentekammeret, og da de Erklæringer, som det indhentede fra Amtmændene omkring i Landet, gik i ganske modsatte Retninger, lod det i Vinteren 1784—85 baade Generalprokurør Bang og Kammeradvokat Justitsraad Colbjørnsen udtale sig om Sagen. Karakteristisk nok antydede det i sin Skrivelse til disse 2 Mænd, at det holdt den gjældende Ordning af Fæsteforholdet med Hensyn til de her omhandlede Spørgsmaal for at være skadelig for Bønderne.

I høj Grad i samme Retning gik de tvende Juristers Erklæringer, af hvilke især Colbjørnsens har Interesse ved den Kraft, der udmærkede den. Han tonede paa en iøjnefaldende Maade Reformflaget ved her at udtale: »Fæstebøndernes Rettigheder bør bestemmes ved Lov, og denne maa, da den skal beskytte en ringere Stand imod en mægtigere, gives saadan Styrke og Fasthed, at denne sidste ikke ved sin Vælde og hins Svaghed skal kunne røkke ved den eller hindre dens alvorlige Haandhævelse.«

Der laa i disse Erklæringer en stor Opmuntring for

Reventlow til at drive Sagen videre, og i Juli 1786 bragte han den frem for selve Kronprinsen under et mundtligt Referat for denne. Her kom det da til den berømte Samtale imellem dem, hvorunder Kronprinsen til sin store Hæder udtalte, at de Vanskeligheder, der kunde møde, endelig ikke maatte skræmme fra strax at tage fat paa at faa Forandringer i Bøndernes Kaar. »Det forekommer mig«, sagde han med ungdommelig Frejdighed, »at i en saa vigtig Sag, hvor det gjælder Landets Vel, bør man ikke lade en eneste Dag gaa tabt. Kan man ikke ligesaa godt tage fat derpaa i Morgen som i Overmorgen.« Reventlow skyndte sig med at fortælle Bernstorff, hvad Prinsen havde udtalt, og henrykt derover udbrod Bernstorff: »Heri erkjender jeg et Vink af Forsynet, der vaager over Danmark. Jeg vilde maaske have været i Tvivl, om vi ikke endnu skulde vente et Par Aar; men naar Prinsen selv er bestemt derpaa, have vi Lov at haabe det bedste.« Hermed var den afgjørende Beslutning fattet, og den skyldtes, det maa aldrig glemmes, Kronprinsens Varme for Sagen.

Reventlow var ikke sen med at faa indsendt en Forestilling fra Rentekammeret. Han affattede den selv, og den bærer som Dato 11. Juli 1786. Det fremhæves i den som en Kjendsgjærning, at »Proprietærernes, Fæstebøndernes, Husmændenes og det ved Fødestavnspligten bundne Mandskabs Rettigheder og Pligter imod Staten og imod hinanden indbyrdes i mange Henseender trænge til nøjere Bestemmelser«, og derpaa vises det i det enkelte, hvor uendelig usikker og beklagelig Bondens Stilling var. »Det gjælder«, hed det saa videre, »i disse Punkter om de fleste af Deres Majestæts danske Undersaatters personlige Frihed og om deres Ejendomsret, de helligste Rettigheder, som i en saa oplyst Tidsalder og under Deres Majestæts milde Scepter af ingen Undersaat burde kunne krænkes uden at finde kraftig Modstand i Lovene, og uden at den fortrængte,

især den flittige og enfoldige, uden vidtløftige og overlegne Bekostninger kunde finde Retten aaben for sig.*

Altsaa hele Bondestandens retslige Stilling skulde efter Rentekammerets Mening tages under Overvejelse, og for at dette kunde ske, foreslog det en stor Kommission nedsat, bestaaende af Mænd, der havde Indsigt i forskjellige Retninger.

Det gjør et ejendommeligt Indtryk at se den næsten ubændige Glæde, der fyldte Reventlow, da man var kommen saa vidt. Endnu var i Virkeligheden intet afgjort. Beslutningen om Kommissionens Nedsættelse maatte blandt andet først vedtages i Statsraadet: men med sin frejdige Natur gav han sig helt hen i Jubel, og, kunne vi tilføje, ogsaa i en vis Stolthedfølelse over at have udrettet noget stort og over sikkert at ville kunne føre Sagen sejrrig til Ende. »Glad og taknemmelig mod Gud«, hedder det i et Brev fra ham (14. Juli) til hans Søster Grevinde Stolberg. »skriver jeg Dig hurtigst disse Linier til. Guds Velsignelse, Frihedsbudskabet er kommen. Dør ligger hele Stadsen, Lænkerne, Aaget, de lange Pidske, Træhestene, den spanske Kappe, borte ere de. Hurra, Hurra! Hurra! raab, skrig mig det højt imøde, for at vore Stemmer kunne forene sig, hvor de store Herrer med de blaa Baand sidde og korse sig over de vidunderlige Ting. Men den skal tage en tung Handske op, og han skal føle den centnertunge Byrde af min Haand paa sine Skuldre, der taler et Ord imod Frederik VI (!), selv om han nok saa meget er smykket med det blaa Baand . . . Hurra! Hurra! der ligger det gamle Kram, jeg har revet det ned med Tænderne, med Hænder og Fodder, jeg vil brænde det og kaste Asken i Havet, at det kan synke ned i Jordens Indvolde . . . Bladene, alle, der møde Dig paa Gaderne, skulle fortælle Dig, hvad der er sket og hvad Kristian Smed er for en Mand . . . Hvad Frederik IV onskede at være, det er Frederik VI, og hos mig skal hverken Legeme eller Sjæl hvile,

førend det hele Værk er fuldbragt, før Trældommens Tempel er nedbrudt og Frihedens opbygget*).

At det stærke Haab, der lyste ud af disse Ord, ikke var tomt, vide vi, og den første Sejr, Reventlow haabede paa, blev hurtig vundet. Kommissionens Nedsættelse blev vedtaget i Statsraadet. End ikke Schack Rathlou dristede sig til at modsætte sig dette Skridt, om han end tydelig udtalte sin Ængstelse for, hvad der kunde ske, hvis der ikke blev vist betydeligt Maadehold. Da den kongelige Resolution faldt den 25. August 1786 om Kommissionens Nedsættelse, indeholdt den de meget sigende Ord, at Bestemmelsen af alle Poster, vedrørende Forholdet imellem Proprietærer og Bønder, »skal grundes paa de Rettigheder og Pligter, som efter at Vornedrettigheden er ophævet, bør have Sted imellem Jorddrotten og Bondestanden, og skal det derfor paaligge Kommissionen, hvor den maatte finde, at disse ved senere Anordning ere forandrede eller tilsidesatte, at gjøre Forestilling om, hvorledes de kunde sættes i Kraft.«

Den Kommission, der nu blev nedsat, den i vor Historie berømte store Landbokkommission, kom til at bestaa af ikke færre end 16 Medlemmer, dels af Mænd, der hørte til Rentekammeret og Danske Kancelli, dels af nogle særlige Jurister og endelig ogsaa af nogle Landmænd eller Proprietærer. Med andre Ord, der var sørget for, at de Sager, der kom for, kunde blive drøftede fra forskjellige Sider. Hvem der vilde bedømme Sammensætningen fra

*) Rev. Pap. I 87—89. Hermed kan jævnføres et nyt Brev fra ham til Søsteren af 5. August 1786, hvor det hedder: »Det samme Hurra som for 3 Uger siden tilraaber jeg Dig idag: alt er afgjort til de gode, fromme Bønders Bedste. Du skal endnu faa meget at høre fra mig og omsider komme til at indrømme, at min Kjærre er bleven til en Triumfvogn, hvis Hjul ere smurte ikke med Blod, men med Forvalteres og Forpagteres overflødige Fedt« (En Statsm. Hjem I, S. 105.

et moderne Stade, vilde kalde den alt andet end folkelig, og flere Mænd havde endog faaet Sæde i den, der maatte holdes for mere eller mindre uvenlig stemte imod omfattende Reformere — man vilde lade der blive Lejlighed til, at de modsatte Synsmaader kunde bryde sig mod hverandre —: men selvfølgelig var der sørget for, at Reformvennerne vare i Flertal. Man saa der blandt andre Reventlow. Etatsraad Vilhelm Hansen og Konferensraad Erichsen, Rentekammerets betydeligste Medlemmer, og saa den Mand, der nævnedes som den sidste i Kommissionen, men som skulde blive den vigtigste ved Siden af Reventlow, nemlig Kristian Colbjørnsen.

Vi staa her overfor en mærkelig Mand, der paa flere Maader har efterladt sig et uudsletteligt Minde i vor indre Historie. Han var født Nordmand, af den fra den store nordiske Krig berømte Colbjørnsenske Slægt: men han var som ganske ung kommen til Kjøbenhavn. I en Alder af ikke mere end 24 Aar blev han Højesteretsadvokat, og han naaede som saadan stor Anseelse. Da han i 1780 var bleven udnævnt til Kammeradvokat, fik han i Embeds Medfør særlig med Rentekammeret at gjøre, og dette bragte ham efter 14. April 1784 i nøje Forbindelse med Reventlow, der i ham fandt en Meningsfælle med Hensyn til Landbosagen. Det Forhold blev foreløbig brudt, da Colbjørnsen paa Grund af Strid med den daværende Justitiarius for Højesteret Osten, den tidligere Minister, der var ham i høj Grad fjendtligsindet, i Aaret 1785 fratraadte sin Stilling som Højesteretsadvokat og flyttede ud paa Landet, hvor han havde kjøbt sig en mindre Landejendom i Landsbyen Nærum. Det var, som om han, der desuden havde været sygelig, helt vilde vende Embedsbanen og det offentlige Liv Ryggen. Men Reventlow rev ham med et kraftigt Tag ud herfra, da han i 1788 fik ham overtalt til at blive Medlem af Landbokommissionen og til endog i den at overtage den meget vigtige Stilling som Sekretær.

Han kunde aldrig have gjort et bedre Valg, aldrig kunnet tilføre den Sag, han vilde kæmpe for, en bedre Kraft, end han gjorde ved at drage Colbjørnsen frem.

Denne var en ildfuld og stærk, i høj Grad markeret Personlighed. Han havde sine skarpe Kanter, han var herskelysten og alt andet end taalsom overfor Modsigelser, derhos nervøst pirrelig, hvori hans Sygelighed vel nok havde nogen Del; men han var varm indtil Begejstring for, hvad han holdt for det rette, og han var rede til at kæmpe derfor til det yderste. Der kom derved et eget Sving over hans Betænkninger eller andre skriftlige Udtalelser, og det saameget mere, som hans Begavelse var betydelig. Han havde en naturlig skarp Forstand, der gik til Bunds i Sagerne, og en udpræget Evne til at faa alt med, hvad der kunde tale for det, han vilde have frem, en Evne, der var bleven stærkt udviklet under hans Løbebane som Advokat; desuden var han en virkelig aandfuld Mand, han holdt af at se de Sager, han havde at gjøre med, i det store, i deres Sammenhæng med andre Forhold, og endelig besad han en kraftig Veltalenhed baade i Skrift og i Tale. Vistnok var dette hans Talent mærket af Tidens Svaghed, saa han kan forekomme os at forfalde til det deklamatoriske og frasemæssige; men han kunde ogsaa hæve sig til virkelig Pathos og derved gjøre en mægtig Virkning paa sine samtidige, især da det var tydeligt, at, hvad han sagde eller skrev, var hans Overbevisning. Hertil føjede han en mærkelig Slagfærdighed og et fremragende polemisk Talent. Dette kunde han ganske vist misbruge, saa han fik noget ved sig af en bidsk Journalist, og han kunde undertiden give Striden med sine Modstandere et Præg af personlig Kiv eller endog vise Lyst til at tillægge dem lave Bevæggrunde. Men i Hovedsagen skulde hans polemiske Evner være til overordentlig Gavn for den store Landbosag; i den Grad var han i Stand til baade med Logikens og Viddets Vaaben

at slaa sine Modstandere til Jorden. Det vil forstaas, hvilken Brug der var for hans forskjellige udmærkede Evner under en Forhandling som den, der skulde finde Sted i den store Landbokommission. Man kan, hvad der er ret betegnende, se et Medlem af Kommissionen, der ikke yndede ham, tale om hans besynderlige Gave til at lokke ved Sofisterier og skræmme ved Advokatraillerier af det bitreste Slags.

Naar Colbjørnsen lige saa stærkt som Reventlow satte sin Personlighed ind paa at fremme Reformsagen, kom det ikke fra Selvomlevelser blandt Bønderne, men fra, at han med Styrke havde grebet sin Tids Lære om Menneskerettighederne. Den ene Gang efter den anden kan han komme tilbage til den Sætning, at Staten er grundet for at værne om Borgerfrihed og Borgersikkerhed. »Menneskene«, har han sagt, »have sluttet sig sammen i Stater for det almindelige Bedstes Skyld, og derved forstaas det hele Selskabs og hvert enkelt Medlems mulige Lyksalighed.« Netop dette sidste Ord bør man lægge Mærke til; man ser derigjennem det karakteristiske for det attende Hundreedaars Aand, at Statens Lykke med Nødvendighed forudsatte, at dens Borgere vare lykkelige. Ingen kunde derfor ivrigere end han fremhæve ethvert Menneskes Ret til personlig og borgerlig Frihed, og han har skærpet dette til at sige: »Ingen Følelse er mere dybt indpræntet hos Mennesket end Lyst til Frihed . . . Friheden er Naturens første og ypperste Gave til den ædleste af sine Skabninger.«

Denne hans levende Følelse for den borgerlige Frihed næredes ved det stærkt antiaristokratiske Sind, han havde. Hvor nær han end stod Bernstorff og Reventlow, folte han dog en instinktmæssig Uvilje imod al Adel og afskyede alt, hvad der kunde kaldes aristokratiske Forrettigheder. Som god Tilhænger af Tyge Rothes historiske Syn mente han, at der i Oldtiden her i Norden havde været en almindelig Folkefrihed, men at de lykkelige Samfundsforhold

vare blevne ødelagte af Lensaristokratiet, der ogsaa snedig havde forstaaet at tilintetgjøre Virkningerne af, hvad godt Frederik IV havde villet udrette for Bonden. Som Colbjørnsen troede paa, at Friheden var det højeste Gode for Menneskene, saaledes troede han ogsaa paa dens Magt. Den alene, mente han, ikke blot kunde, men ogsaa vilde naturlig skabe Virksomhedsaand. Og med Friheden vilde ogsaa vort Hærvæsen vinde det rette Grundlag, Modbydeligheden for Soldatertjenesten vilde være som bortblæst, naar den blev lige for alle i Bondestanden. Saa var der ingen Trivl om, at den danske Bonde vilde blive lige saa kjæk en Soldat, som hans frie Broder, den norske var det.

Disse Colbjørnsens Meninger om Frihedens Ret og dens Magt vare visselig ikke originalt opfundne af ham. Han havde dem for største Delen fra Tyge Rothe, og vi gjenfinde dem hos adskillige andre af Reformpartiets Ordførere; men der ligger noget fængslende i den Styrke, hvormed han forstod at gjøre dem gjældende, og ved den ejendommelige Energi, med hvilken han gennemførte Kampen for dem baade i Landbokommissionen og bag efter under haarde Sammenstød med Reformernes svorne Fjender.

Det var imidlertid ikke uden store Betæneligheder, at han kastede sig ind i den svære Kamp, han paatog sig at føre ved at blive Landbokommissionens Sekretær. Han har 11 Aar senere skildret sine Stemninger, da Reventlow her kaldte paa ham. »Aldrig« har han dengang skrevet, »var mit Hjærte mere bekymret, end da Hans Majestæt kaldte mig til Lovgivningsarbejdet. Dyb Følelse af mine Evners Svaghed gennemtrængte min hele Sjæl, og ved Siden af denne Følelse stod Arbejdets Vanskelighed og Vigtighed med stærke Farver for min Sjæl. Overbevisning ledede mine Fjed hen til Danmarks og Retfærdighedens Ven, den vise Bernstorff. Jeg udøste min Bekymring i hans ædle Barm og bad ham bringe den frem for Kongen

og Tronens Arving. Men Hans Majestæt bød, og det blev min Pligt at adlyde.«

Han havde utvivlsomt Ret i at være ængstelig ved det Hverv, der kom til at paahvile ham som Kommissionens Sekretær. Det blev nemlig i Virkeligheden hans Sag, som saadan at lægge alt til rette for Forhandlingerne, ogsaa ved at udarbejde, hvad der kunde være til Gavn i saa Henseende som Grundlag, fremdeles at modtage alle Indlæg og Betænkninger af Medlemmerne, altsaa paa en vis Maade at lede den hele Behandling af, hvad der skulde for, og endelig at redigere Kommissionens Forslag til Regeringen.

Den 18. September 1786 traadte Kommissionen sammen, og strax i dette første Møde viste Colbjørnsen sin Iver ved under Form af en saakaldet Pro Memoria at forelægge 8 Punkter, som han mente, særlig maatte komme under Overvejelse, og ved tillige at give en kort, klar Udvikling af, hvorledes han selv saa paa disse Spørgsmaal. De omfattede i Virkeligheden alle de for Bonden mislige Sider ved Fæsteforholdet, alene med Undtagelse af Hove-riet, hvorom han for Tiden ikke dristede sig til at have en bestemt Mening.

Medens forelobig dette sidste Punkt blev udsat, tjente Colbjørnsens Pro Memoria som et udmærket Grundlag for Forhandlingen. Denne gik saa sin faste Gang, dels ved skriftlige Indlæg, som de enkelte Medlemmer indgav, og som vi kjende alle, dels ved mundtlig Drøftelse. Efterhaanden som Forhandlingen skred frem, besluttede man at samle visse Punkter for sig og først fore Behandlingen af disse til Ende. Dette skete, da Kommissionen 24. Maj 1787 underskrev en Forestilling til Kongen om 6 af de 8 Punkter, som Colbjørnsen havde fremsat i sin ovennævnte Pro Memoria. De drejede sig om Bondens retslige Stilling som Fæstebonde til Proprietæren.

Kommissionen havde det Held, at dens Forestilling,

skjønt ikke uden en Del Kritik fra Schack Rathlous Side og bestemt Modstand hos Rosenkrantz, fandt Tilslutning hos Regeringen, og at derfor alle de Forslag, som den indeholdt, optoges ordret i 2 Forordninger af 8. Juni 1787. Især den første af disse er sikkert en af de vigtigste i social Henseende, der nogensinde ere givne her hjemme. Den fastsatte, at baade naar en Gaard eller et Hus (paa Livstid) bortfæstedes, og naar Fæsteren døde eller af anden Grund fratraadte, skulde der altid finde lovlige Synsforretninger Sted baade over Bygninger og Besætning, og disse Synsforretninger ved uvildige og erfarne Mænd ordnedes saaledes, at de sikrede Bonden imod, at Proprietæren kunde stille ubillige og vilkaarlige Krav til ham. Hvad han kunde kræve, skulde paadømmes af en Dommer, der var ganske uafhængig af ham. Det fastsloges fremdeles som Pligt for Proprietæren at overlevere Bonden fuldstændig Besætning og overhovedet alt, hvad der behøvedes til Gaardens fulde Drift og til Hoveriet, og der blev paa-budt Bestemmelser om, at ingen Husband maatte paa egen Haand jage en Bonde fra hans Gaard, ligesom det i Fremtiden skulde være Godsejeren forbudt paa egen Haand at lade Bonden straffe med Træhesten, Halsjærnet, det saakaldte Fængsel i Hullet o. s. v. Den anden, mindre Forordning af samme Dato bestemte, at med Undtagelse af nogle enkelte Tilfælde, der udtrykkelig nævnedes, skulde det være Proprietæren forment uden Bondens Minde at skille ham ved noget af den Jord, han havde i Fæste, og fastsatte tillige, i hvilket Omfang Bønderne, naar der fandt Udflytning Sted fra en By, skulde være forpligtede til at medvirke dertil.

Ved disse Forordninger var endelig en Hovedside af Bondens Forhold til Herremanden bleven ordnet paa en tilfredsstillende Maade, og, kunne vi tilføje, paa en Maade, der i Længden ogsaa vilde blive til Gavn for Herremanden selv. Der kan ej heller næppe være Tvivl om, at man

havde grebet det rette ved netop at begynde Reformbanen fra denne Kant. Dengang Oeder i Begyndelsen af Kristian VII's Regering havde slaaet til Lyd for Landbo-reformen³⁾, havde det været Udstykning af Herregaardene, der for ham havde staaet som det, man mest skulde lægge Vægten paa, derved vilde Selvejendom blive fremmet og Hoveriet efterhaanden paa en naturlig Maade falde bort af sig selv. Men uheldigvis var denne Fremgangsmaade ganske uigjennemførlig. Dette saa Colbjørnsen og Reventlow. Hvor gjerne de end vilde udvikle Selvejendom og Arvefæste, mente de som praktiske Mænd, at, naar man saa paa Landet i det hele, gjaldt det først og fremmest om at omdanne Livsfæstet saaledes, at Bønderne kom til at staa retslig sikrede og i frie Kontraktsforhold. De vilde, det mente de med Rette, under saadanne Forhold kunne leve lykkelig og vinde Velstand. En videre Udvikling maatte efterhaanden komme af sig selv. Men ganske vist, en Ting krævedes endnu, det saa alle Reformvenner klart, Stavnbaandet maatte hæves. Ellers vilde Godsejeren altid have det i sin Magt at kunne paanøde en Bonde en Gaard under højest ugunstige Vilkaar.

Det har Interesse at følge, hvorledes Kommissionens Medlemmer efterhaanden bleve klare paa, hvad der kunde gjøres i Stavnbaandssagen. De fleste af dem vare helt paa det rene med, at, som Forholdene vare, kunde de umulig blive ved at være, og skulde de have fulgt deres Hjertes Stemme, vilde de have stemt for Stavnbaandets fuldstændige Ophævelse den ene Dag før den anden. Men de kunde ikke nægte, at, naar Guldberg og andre stadig raabte paa, at, saasart dette Baand hævedes, vilde Bønderne strax søge fra de slette Egne til de gode og til Kjøbstæderne, og at dette maatte føre til en højest uheldig Forstyrrelse i Landets Bebyggelsesforhold, saa var der et Moment af Sandhed deri. Selv om naturligvis, naar en saadan Flytning fandt Sted, efterhaanden mange,

der ikke kunde finde Arbejde, hvor de flyttede hen og hvor der hurtig maatte blive overfyldt, vare nødte til at vende tilbage til de Egne, hvorfra de vare dragne bort, saa var der dog al Sandsynlighed for, at en pludselig almindelig Ophævelse af Fødestavnspligten vilde forrykke Hovederne paa mange Bønder og ved den Rus, der greb dem, medføre en øjeblikkelig Bortflytning, der, selv om den efterfulgtes af en Tilbageflytning, dog vilde medføre stor Forvirring og skabe en højst uheldig Overgangstid. Dette saa Kommissionens Medlemmer klart, og det kom derfor til at staa som nødvendigt at undgaa en pludselig almindelig Ophævelse af Stavnsbaandet. Flere Medlemmer fremsatte Forslag om, hvorledes man kunde komme over Vanskelighederne uden dog at opgive Hovedsagen, og det kan særlig nævnes, at Hansen foreslog, at man skulde lade Stavnsbaandet strax falde bort for dem, der fødtes, efter at Loven var udstedt, og ligeledes for alle dem, der endnu ikke vare 14 Aar gamle, samt tillige for dem, der havde fyldt 40 Aar, men at for de andre skulde det først ophøre, naar der var gaaet 10—12 Aar. De forskjellige Forslag, der fremsattes om denne Sag, bearbejdede Reventlow saa til, at der kunde foreligge en formelig Plan, og paa Grundlag af den affattede Colbjørnsen en omfattende Betænkning af 6. Januar 1788. Da der imidlertid maatte fores en alvorlig Forhandling med de tvende militære Kollegier, Generalitetet og Admiralitetet, der skarpt bekæmpede Tanken om at ophæve Stavnsbaandet som fordærlig for Hær og Land, kunde den endelige Forestilling først underskrives 28. April 1788. Denne Forestilling blev saa efter en Forhandling i Statsraadet fuldstændig vedtaget og godkjendt af Kongen, saaledes at alle dens Paragrafer optoges i den saa usigelig vigtige Forordning om Stavnsbaandets Ophævelse af 20. Juni 1788.

Hovedbestemmelserne i denne vare, at Stavnsbaandet skulde strax hæves for alle, der vare over 36 Aar eller

havde udtjent som Soldater; ligeledes skulde »alt Mandkjon af Bondestanden, som ved Forordningens Udstedelse ikke havde fyldt det 14de Aar, ikke være bundet til Godserne længere end til 3 Maaneder fra sammes Bekjendtgjørelse at regne.« Derimod vedblev Stavnsbaandet at gjælde for dem, der havde fyldt deres 14de Aar, indtil de havde endt deres Tjenestetid som Soldater eller vare blevne saa gamle, at de ikke mere kunde udskrives, nemlig 36 Aar. Fra Aaret 1800 skulde al Hæftelse til Godserne ophøre. Selv efter dette sidste Aar var der ved Loven i Virkeligheden ikke indrømmet Bønderne fuld Flytningsfrihed: thi saalænge indtil Soldatertjenestetiden eller Udskrivningstiden var forbi, maatte Bønderne ikke uden særlig Tilladelse flytte fra den Amtmands Virkekreds — et eller flere Amter —, i hvilken de boede. Men det Rum, hvorpaa de kunde bevæge sig frit, var dog herefter betydelig større, end naar de vare indskrænkede til en Herremands Gods, og desuden, hvad der var saare vigtigt, Proprietærens Magt over Bondens Person ophævedes helt, saa meget mere som han ikke længere fik det i sin Haand at stille nogen til Soldat. Udskrivningen, der hidtil havde fundet Sted efter Hartkornet, skulde for Fremtiden ske efter Folkemængden og blive holdt af Sessionerne efter visse bestemte Regler. Selvfølgelig slap Herremændene til Vederlag nu for den tidt byrdefulde Forpligtelse at skulle stille Soldater, en af hver 22 Tdr. Hk.*)

Naturligvis er der efter vor Opfattelse noget, der synes

*) Naar man vilde slappe eller endog helt gjøre Ende paa den Husbondemyndighed, Herremændene havde haft over Bønderne, maatte man ganske naturlig ogsaa formindske de Forpligtelser, som dette Myndighedsforhold medførte for Proprietærene, og det kan da mærkes, at en Fr. af 2. Aug. 1786 havde ophævet den Pligt, som de havde haft til at udrede Bøder for deres uformuende Bønder, naar disse gjorde sig skyldige i ulovligt Brændevinsbrænderi. Derimod vedbleve Herremændene at være ansvarlige for deres Fæstebønders Skatter.

ubilligt ved denne nye Lov, det er, at Soldaterpligten ogsaa ifølge den udelukkende kom til at hvile paa Bondestanden, og dette havde Generalitetet ladet Landbokommissionen høre. Men vi maa huske, at Tanken om almindelig Værnepligt i den Udstrækning, vi tillægge dette Ord, laa Datiden fjærn. Dels troede man, at Bonderne vare de, der bedst egnede sig til at være Soldater, dels mente man, at Byerne paa anden Maade vare særlig haardt trykkede, og at Soldaterpligten vilde hindre mange Kjobstadborgere i alskens Gjærning, hvorved de gjorde Staten mere Gavn end ved at være Soldater.

At det vilde have været for dristigt, hvis man pludselig havde hævet Stavnsbaandet for alle, er allerede omtalt. Der kan ingen Tvivl være om, at en Overgangstid var nødvendig, og Skridtet var endda dristigt nok. Det kunde, naar vi lægge denne Lov sammen med de 2 af 8. Juni 1787 siges, at Bondens Stilling ved dem var bleven helt omskabt. Visselig stod endnu saare vigtige Spørgsmaal tilbage at løse, fremfor alt behøvedes der en ny Ordning af Hoveri- og Tiendeforpligtelsen; men Hovedslaget var vundet.

Vi have fulgt Gangen i de vigtige Beslutninger, der vare tagne af den store Landbokommission. Men det ligger i Sagen selv, at, hvad der var vedtaget, kun havde kunnet blive det under alvorlig Drøftelse og under Brydninger imellem modsatte Synsmaader. For saa vidt Forhandlingen blev ført mundtlig, vide vi intet om den; men i Hovedsagen ligge de modsatte Opfattelser klart for os ved de af forskjellige Medlemmer indgivne Betænkninger, der ere trykte. Ogsaa igjennem dem fæster Opmærksomheden sig stærkest til Colbjørnsen og Reventlow. Vi faa et levende Indtryk af, at det var den førstnævnte, der ganske overvejende var Fader til, hvad der blev fastsat ved Forordningerne af 8. Juni 1787, men at Reventlow har spillet den vigtigste Rolle ved Behandlingen af Loven

om Stavnsbaandets Ophævelse, selv om ogsaa Hansen har havt sin vigtige Del i den. Det kan som et Bidrag til Reventlows Karakteristik nævnes, at, da han bekæmpede den Modstand, som den lollandske Godsejer Baron Lehn gjorde imod hans Plan til Stavnsbaandets Ophævelse, fremhævede han i Modsætning til sin Opponent, at de aristokratiske Republiker altid havde været de haardeste og ulykkeligste. Han paastod, at en aristokratisk Forfatning under en souveræn Monarks Regering i og for sig indeholdt en Selvmodsigelse, og at den, »om den kunde være til, for hele Staten vilde være højst skadelig.« Dertil føjede han smukt og varmt: »Saa stor en Lykke som jeg anser det for at være Jordegodsejer, saa stor en Ære jeg endog sætter deri, ved at befordre mine underhavendes Vel at lægge Grunden til mange Familiers bestandige Lyksalighed, saa forhadte ere mig alle de mulige Rettigheder, ved hvilke mine underhavende kunde underkastes min, mine Børns eller mine Fuldmægtiges vilkaarlige Behandling, og mere maa de endnu være forhadte af Landets Herre og af andre Statens Medlemmer, som enten selv kunne sukke under dem eller se deres Medborgere ved dem mishandlede og fornærede.«

Undertiden er der under Forhandlingerne blevet kæmpet med meget skarpe Vaaben. En Godsejer Quistgaard, der var den krasseste Modstander i Kommissionen af Reformer, angreb særlig Colbjørnsens Betænkninger med Bitterhed; men han tog sig ikke i Agt for, hvem det var, han her udæskede, thi Colbjørnsen knuste ham skaanseløst i sit Svar. Slaaende betegnede Colbjørnsen blandt andet sin Modstanders Opfattelse af Godsejerens Forhold til Bønderne ved følgende Ord: »Her har da Bondestanden sin Dom beskrevet under Hr. Justitsraad Quistgaards Haand. Den danske Bonde skal være stavnsbunden til sin Dødsdag. Efter den Tid gjør Hr. Justitsraaden ingen Fordring paa ham: han har altsaa Frihed til at lade sig

begrave udenfor Godset, naar han først har bevist, at han er rigtig død, og foruden denne Frihed, fra hans Dødsdag at regne, giver Hr. Justitsraaden endnu Haab om, at, naar Bondestanden kommer til at bestaa af Kapitalister, der kan lægge saameget op, at de i Alderdommen kan ernære baade sig selv og sine, (hvilket vist kan ventes under Vornedskabets milde Scepter), kan de dog i levende Live vente at faa mere Frihed, end de nu have.« Man kan, naar man læser sligt, forstaa den Forbitrelse. Colbjørnsen vakte imod sig blandt Reformfjenderne. En af disse har da ogsaa f. Ex. givet sin Vrede imod ham Luft ved at sige, at man godt vidste, hvorledes det var gaaet til i Kommissionen, at Medlemmerne kun havde havt Valget imellem enten at følge hans Meninger eller at holde sig borte fra Forhandlingerne. Naar Guldberg lejlighedsvis⁴⁾ har brugt Ordet Colbjørnisme som Betegnelse for den ham vederstyggelige Iver, der dengang vistes for Landboreformerne, vidner det om, hvor stor han har holdt hans Indflydelse for at have været.

FEMTE KAPITEL.

Kampe om Landboreformerne udenfor den store Landbokommission.

Efter at Landbokommissionens Behandling af Stavnsbaandssagen var endt, afbrød den foreløbig sine Droftelser. Det første Afsnit af dens betydningsfulde Virksomhed var endt.

Imidlertid var Kampen flyttet til Statsraadet, hvor den dog, som vi allerede have set, hurtig blev afgjort. Vi kunne sige os selv, at Schack Rathlou og Rosenkrantz vare udprægede Modstandere af Kommissionens Forslag.

Allerede Virkningerne af Forordningerne 8. Juni 1787 vare forekomne Schack Rathlou slemme; de havde, efter alt, hvad han hørte fra Provinserne, gjort en skrækindjagende Virkning paa Godsejerne; det gjaldt for at være en usikker Stilling at være Herremand¹⁾. Og nu vilde man gaa langt videre ved at løse Stavnsbaandet! Vistnok kunde man kun mærke hos ham den samme værdige Holdning, som han ogsaa havde vist under de tidligere Forhandlinger om disse Sager. Der kom ingen Bitterhed frem hos ham, ingen Udfald imod nogen, han kunde indrømme, at juridisk set lod Stavnsbaandets Ophævelse sig forsvare, han var enig i, at Bondestanden kunde fortjene Lettelse i sin Stilling, og han udtalte det loyale Onske, at Sagen maatte faa en lykkelig Fremgang; men idet han særlig holdt sig til, at Generalitetet og Admiralitetet bestemt havde udtalt sig imod Forslaget og holdt det for ødelæggende for Landet og for Forsvaret, kunde han kun indrømme Bønderne Flytningsfrihed, naar de havde udtjent som Soldater, vare utjenstdygtige eller over Udskrivningsalderen. Imod Forslaget, som det forelaa, stemte han ubetinget Nej. Om Rosenkrantz, der afgjort har ringere Interesse for os som Statsmand, skal kun siges, at ogsaa han stemte imod, og, som det kunde ventes af ham, i en ulige hvassere Tone. I skarp Modsætning til disse Mænd traadte Bernstorff, Føreren for Bondepartiet, som en svensk Diplomat kaldte ham²⁾, op som Lovforslagets udprægede Forkæmper, og det kan antages, at Stampe har sluttet sig hertil, forudsat at han ikke ved Sygdom har været forhindret fra at være tilstede³⁾. Hvorledes Prinsen af Augustenborg og General Huth have stemt, veed man ikke. Det er imidlertid sandsynligt, at den første af dem, der paa flere Maader var paavirket af Datidens Fremskridtstanker, har sympathiseret med, at Stavnsbaandet blev løst. Om General Huth fortælles det, at han i det hele plejede at gaa i Bernstorffs Ledebaand, og dette har da maaske draget ham bort fra

at slutte sig til hans reformfjendtlige Kolleger i Generalitetet. Det afgjørende for Udfaldet var imidlertid, at Kronprinsen stillede sig paa Bernstorffs Side, og det er værdt at lægge Mærke til, at det gjorde han, uagtet Generalitetet saa stærkt havde stræbt at vise, at Stavnsbaandets Ophævelse vilde ødelægge Hæren.

Dagen efter, at Loven var vedtaget af Kongen i Statsraadet, indgav Schack Rathlou (1. Juni) Ansøgning om Afsked, idet han tillige frabad sig Pension. Naturligvis var et saadant Skridt det ene rigtige. Intet var klarere, end at Forordningerne af 8. Juni 1787 og 20. Juni 1788 betegnede Overgangen til et helt nyt Landvæsenssystem, og naar han holdt dette for skadeligt, var hans fortsatte Stilling i Statsraadet umulig. Oven i Kjøbet havde han i den senere Tid i det hele følt, at han havde ondt ved her at finde Stemning for, hvad han ønskede*).

Som det vil erindres, havde der stadig været Tale om Modsætning imellem Bernstorff og Schack Rathlou, i hvem man endog havde set Førere for 2 modsatte Partier. Efter det skulde man tro, at Bernstorff med Glæde havde set sin gamle Modstander træde ud af Statsraadet. Men det modsatte var Tilfældet. Samme Dag Schack Rathlou indgav sin Ansøgning om Afsked, sendte Bernstorff ham ikke mindre end 3 Breve, hvori han i de stærkeste Udtryk besvor ham om endelig at tage Ansøgningen tilbage. »Hvorfor«, skrev han blandt andet, »har De berøvet mig Lejligheden til at fortælle Dem, hvad mit Hjærte og min Pligt

*) Det har Interesse at se ham i et Slags Forord foran en (utrykt) Samling, han har gjort af sine Betænkninger o. s. v. over vigtige offentlige Sager, udtale, at han saameget mere havde ønsket at gjøre denne Samling, som hans afgivne Betænkninger »meget sjælden har havt den Lykke at blive bifaldne, og han især i de sidste Tider har haft det Vanheld, i meget vigtige og højst betydelige Sager at ytre Meninger, som aldeles ere blevne forkastede« (Forordet er dateret Rathlousdal 1789). (Ravnholt).

vilde have dikteret mig. Staten trænger til Dem, det føler jeg saa stærkt. at alle Ord synes mig altfor svage til at udtrykke det«*). Naar Bernstorff talte saaledes, kan man være vis paa, at det var oprigtig Tale. Sagen var, at trods alle Meningsforskjelligheder satte han stor Pris paa Schack Rathlou, meget mere end paa noget andet Medlem af Statsraadet. Hertil kom, at det netop paa dette Tidspunkt, som vi snart skulle se, trak op til alvorlige Vanskeligheder udadtil, og Bernstorff følte, at der kunde komme Ojeblikke, hvor det vilde være vigtigt for ham at kunne raadføre sig med Schack Rathlou om den ydre Politik. Deres Synsmaader faldt, som allerede nævnt, paa dette vigtige Omraade i Hovedsagen sammen. Men til Grund for hans indtrængende Breve til Schack Rathlou maa der tillige have ligget en personlig Venskabsfølelse for denne. Derom skulde den Brevvexling, som han siden førte med ham, og det lige til sin Dod, bære tydeligt Vidne.

Trods alle Bernstorffs Forestillinger fastholdt Schack Rathlou dog sin Beslutning, og Afsked blev da ogsaa bevilget ham (6. Juni). om end i de ærefuldeste Udtryk, og saaledes at hans Plads stedse skulde staa ham aaben, saafremt han atter vilde tage Sæde i Statsraadet. Men dette gjorde han aldrig. Ved hans Bortgang blev Bernstorff midlertidig stillet i Spidsen for Danske Kancelli, og han kom saaledes til at sætte sit Navn under Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse, da den kom ud. Det staar der med Ære. Ogsaa Rosenkrantz indgav Ansøgning om Afsked fra sine Embeder, og den bevilgedes ham. Han fik en aarlig Pension paa 4000 Rdlr.⁴⁾

*) Jvfr. hermed, hvorledes Schack Rathlou i 1780 søgte at afværge Bernstorffs Afskedigelse (V, 333).

Vi have her holdt os til de Forhold og de Brydninger, der havde ført til de tvende store Bondelove. Men man var ikke mere i den gamle Enevældes Dage, da vigtige Samfundslove kunde gjælde for alene at være Regeringens Sag. Reformvennerne i Regeringen mente derfor, at det var nødvendigt at støtte sig til den offentlige Mening. Det var et Vidnesbyrd derom, naar Regeringen efter Rentekammerets Indstilling havde paabudt, at, »da Gjenstanden for Kommissionens Undersøgelser er af en særdeles Vigtighed for vore kjære Undersaatter, skal alt, hvad der i denne Sag bliver behandlet, ved Trykken bekjendtgjøres.« Denne Offentliggjørelse fandt vistnok først Sted, efter at Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse var udstedt; men det havde dog sin alvorlige Betydning, at den store Almenhed kunde følge den hele Forhandling, saaledes som den havde fundet Sted igjennem de forskjellige skriftlige Indlæg for og imod; Regeringen vilde ligesom lade Publikum dømme, om den ikke havde Ret, naar den havde fulgt Kommissionens Flertal og dettes Førere Reventlow og Colbjørnsen. Men ved Siden deraf havde ogsaa Forfatterne til flere af de vigtigste Indlæg offentliggjort dem allerede, inden Forhandlingerne vare afsluttede, og derved var selvfølgelig den Spænding bleven betydelig forøget, hvormed Almenheden havde ventet Udfaldet af Kommissionens Arbejde. Det var med meget modsatte Følelser, at der blev set henimod dette.

Indenfor selve Regeringen havde det, som vi saa, bragt 2 af Statsraadets Medlemmer til at træde ud af den, og den Misstemning, der laa bag ved dette Skridt, havde ganske naturlig sit Sidestykke i de ultrakonservative Kredse vidt omkring. Først og fremmest blandt de Mænd, der vare styrtede den 14. April. Ligesom de mente, at de dengang havde været Gjenstand for skammelige Kabaler og Rænker⁵⁾, — hvad en kort Tid endog indgjød Guldberg Bitterhed imod Schack Rathlou —, saaledes saa de med

Vrede paa de vigtige Reformere, der fandt Sted i forskellige Retninger, og de gave slige Stemninger Luft i Breve baade til hverandre indbyrdes og til Johan Bülow, da han efterhaanden begyndte at laane slige Udtalelser aabent Ore, samt til Schack Rathlou, saa snart han viste sig som Reformernes ivrige Modstander. Det var i det sorteste Lys, at Guldberg saa Fremtiden, nu da »tyske Professorgriller« og »kjøbenhavnske Klubbestatsmænds« Meninger skulde faa Magten: han var overtydet om, at de paatænkte Reformere vilde medføre, at Herregaardene tabte i Værd, og at Stavnsbaandets Ophævelse vilde afstedkomme en grænseløs Forvirring og virke til, at store Strækninger af Landet kom til at ligge øde. Og til disse Stemninger svarede Forbitrelsen rundt omkring paa mangfoldige Herregaarde, hvor det gjaldt som det visseste i Verden, at man vilde gaa til Grunde, takket være, hvad Rentekammeret, ledet af en saa uduelig Mand som Reventlow, fik lavet sammen, og som en Følge af alt, hvad man vilde komme til at døje med Bønderne; disse bleve Dag for Dag mere uforkammede og studse, nu da der rundt omkring var Vinkelskrivere, der ophidsede dem ved at fortælle dem, hvad Bladene i Kjøbenhavn skrev om, at Herremændene vare Plageaander, som de bare dristig skulde klage over til Regeringen. Reformfjenderne blandt Herremændene lagde ikke den ringeste Vægt paa, hvad der kunde paa-vises af Træk, der pegede i god Retning, som f. Ex., at Ludvig Reventlow ved sine Forandringer paa Brahetrolleborg havde forøget dette Baronis Indtægter til det dobbelte^{5a}). Alt, hvad der skete, vilde efter deres Mening kun føre til Fordærvelse, og den Forbitrelse, der vakttes derved, lode vrede Proprietærer ikke alene undertiden komme frem overfor Regeringen ved at fremstille, hvor meget ondt deres Bønder voldte dem: men nogle særlig iltre fynske Herremænd dristede sig endog til i Anledning af en Erklæring, som var afæsket dem, at lade Regeringen vide,

at den ved Forordningen af 8. Juni 1787 »havde lagt en temmelig god Grund til Jordegodsejernes Ruin«, og at de derfor »kunde have Aarsag til at frabede sig flere af den Slags Love«. Heri saa Regeringen en saadan Uforskamethed, at den lod anlægge en Generalfiskalsag imod dem: de slap kun for denne ved ydmyg at krybe til Korset og bede om Forladelse. Der er, naar man læser om slige Stemninger, ikke Grund til at nægte, at Abrahamson kan have havt Ret til i sin Pjece om Tronfølgeren i Gondar at udtale, at der blandt Kronprinsens Angribere ogsaa fandtes dem, der vilde give deres Harme Luft over, »at man vilde betage dem deres Glæde at holde en Del Medborgere i Staten under Slaveaag«.

Naturligvis er der dog ikke Grund til at forarges over, at det kunde komme til en saadan Misstemning. Vi maa erindre, at mange Godsejere sad haardt i det, fordi de vare nødte til at bringe de største Pengeofre, for at kunne betale Skatterne for deres Bønder og for at holde disse oven Vande ved at hjælpe dem med Kreaturer, Heste og Sædekorn, især da de nærmeste Aar, førend Reformlovene vedtoges, uheldigvis netop vare slemme Misvæxtaar. Og, som tidligere er sagt i dette Værk: man maa ikke glemme, at der iblandt Proprietærene, ogsaa dem, der frygtede Reformerne som Pesten, vare godhjærtede, hæderlige Mænd, som i deres personlige Forhold til deres Bønder vare hævede over al Daddel. Man maa ikke undres over, at saadanne Mænd kunde være for kortsynede til at faa et overlegent Syn paa Landbopolitiken, og at de kunde mene, at det vilde blive rent galt for dem, naar de ikke beholdt deres Myndighed over Bønderne, saa de kunde tvinge deres Fæstere til at bestille noget, eller naar Hoveripliten slappedes. Oven i Kjøbet manglede det ingenlunde paa Mænd, der havde kritisk Evne nok til at finde de svage Punkter, som Reformvennernes Indlæg kunde frem-

byde, eller forstode med advokatmæssig Dygtighed at forsvare Proprietærstandpunktet.

Det kunde ej heller være andet, end at Bønderne rundt omkring kom i urolig Bevægelse ved, hvad de hørte om de Reformere, der paatænkte, og endmere ved dem, der indførtes ved de nye Forordninger, og at det da kunde hænde, at de, ophidsede af Vinkelskrivere eller andre egenyttige Agitatorer, enten indgave mere eller mindre uberegtigede Klager eller gjorde sig rebelske imod deres Proprietærer.

Samtidig havde Reformfjenderne — man maa sige lykkeligvis — den umaadelige Ærgrelse at se den offentlige Mening aldeles overvejende vende sig imod dem. Allerede i Slutningen af det foregaaende Tidsrum havde dette begyndt tydelig at vise sig, og i de første Aar efter 1784 fik den reformvenlige Stemning en overordentlig Udbredelse i vor Hovedstad, hvor den ganske naturlig især kom frem i litterære og videnskabelige Kredse. Mænd som Baggesen, Thomas Thaarup, Storm, Zetlitz, Abrahamson, Rahbek, Pram og Heiberg vare gjennemtrængte af Begejstring for Tidens Fremskridtsideer, og beslægtede Stemninger fyldte paa Videnskabens Omraade en Mængde mere eller mindre betydelige Mænd fra Suhm og Rothe til de langt yngre som Nyerup og Frederik Sneedorff. Midtpunktet for denne livlig bevægede Del af det dannede Kjøbenhavn var Drejers Klub⁶⁾, der paa denne Tid fik en virkelig Betydning som Hjemstedet for Drøftelsen af de samme Spørgsmaal, der dengang optog Landbokommissionen, derfor ogsaa som et Sted, hvor man gjensidig opflammede hverandre til Begejstring for Reformerne og deres Forkæmpere i Regeringen. Det er et levende Billede, man faar heraf igjennem den Skildring, som Rahbek, i sit for øvrigt besynderlige Sprog, en Række Aar senere har givet af Livet i Drejers Klub netop med Hensyn til denne Side. »Hvor signedes«, skriver han her, »de ædle,

der raadede Kongen vel til Bondens Bedste, Bondefrihedens Arveven Bernstorff den anden, Kristian Reventlow, hvem den ordvejende, paa Berømmelse strængelig sparsomme Wadum med en ham ualmindelig Begejstring, som derfor dybt har udpræget sig i mit Minde, kaldte en stor Mand, og nu denne hele Sags Aand og Tunge, Demosthenes Colbjørnsen med den Gracchus Ild, det Mirabeauske Vid, den Demostheniske Veltalenhed, den mangesidige Sagdygtighed, den Nordmandsiver for Frihed og Ret.«

Under det stærke Stemningsliv, der greb om sig i disse Kredse og herfra forplantede sig videre, fortjener det at nævnes, at man blandt andet gav det Udtryk paa en Maade, som er bleven saa bekjendt fra den franske Historie i den første Halvdel af det nittende Hundrebaar, nemlig ved Demonstrationer i Anledning af en Ligfærd. I December 1787 døde Søofficeren, Kommandørkaptajn Henrik Gerner, en af de mest begavede Mænd, som Danmark dengang havde, en Mand med et stort mekanisk Snille og en fortrinlig Skibskonstruktør, der paa flere Maader har indlagt sig store Fortjenester af Marinen. Desuden havde han betydelige landøkonomiske Interesser, han havde været en af Landhusholdningsselskabets Præsidenter, og han havde afgjort hørt til Reformvennerne. Hans Død gav Stof til lidet hyggelige Rygter, der fandt almindelig Tiltro. Chikaner, hed det sig, havde fremkaldt eller i det mindste i høj Grad næret den Sygdom, der havde lagt den altfor tidlig afdøde Mand i Graven, og den, man gav Skylden, var den ilde lidte Rosenkrantz⁷⁾. Man saa i ham baade Reformfjenden og Ærkearistokraten. Det blev da bestemt at bruge Gerners Jordefærd til en Demonstration. Et efter den Tids Forhold ualmindelig stort Ligtog⁸⁾ fulgte hans Kiste igjennem Gaderne. Alle, der paa nogen Maade kunde regnes til Fremskridtspartiet, sluttede sig til det, og man saa i dets Rækker en Mængde højt ansete Mænd. Suhm, Rothe, Malling, Abraham Kall

og Colbjørnsen vare vel de mest iøjnefaldende. »Det var«, sagde Suhm, »Danmark, der fulgte Gerner til Graven.« Man vilde, det var klart, have denne æret som en Slags Martyr for det sociale Fremkridts og Lighedens Tanker. Det vakte derfor ogsaa stor Opmærksomhed, at Kronprinsen var tilstede ved en Fest, ved hvilken Landhusholdnings-selskabet ærede Gerners Minde.

Hvor ejendommeligt et Træk som det, vi her have nævnet, end er, lægge vi dog nu stærkere Mærke til de mange Vidnesbyrd om Stemningen, der møde os i Dattidens Litteratur, som f. Ex. i Tidsskrifter, især i det ypperste af dem alle dengang, Prams og Rahbeks Minerva, og i Kjøbenhavns lærde Efterretninger, der helt stode paa Reformvennernes Side, og samtidig i Digte af ganske forskjelligt Præg ligefra Selskabssange og endog til en Kantate, som Thaarup 1786 skrev i Anledning af Kongens Fødselsdag. Man ser der et Kor anraabe Kongen om at hjælpe Bonden og bryde hans Aag. Det hedder:

O Fader bryd hans tunge Kjæde,
Og Gud velsigne skal din Daad.
Hør, Landets Fader, Trældoms Klage,
Hør! ak! den haaber Trøst af Dig.

Men det mærkeligste Vidnesbyrd om det Røre, som Landbospørgsmaalet vakte i disse Aar, er det Mylder af Flyveskrifter, som det fremkaldte. Det var den rige Frugt af Regeringens Lyst til at paakalde Offentligheden som Forbundsfælle. Men naturligvis, det var en Selvfølge, at i Læ af Pressefriheden ogsaa Slusen aabnedes for Reformmodstandernes Udtalelser imod Regeringens Landbopolitik. »Tak ske Publiciteten«, skrev en af disse, »at Undersaatten, hvis Trøje det gjælder, maa tale højt, og om ikke andet, dog maa klage sin Nød.«

Hvilket Omfang den Kamp fik, som førtes om Landbospørgsmaalet i Aarene 1786 til 1787, viser allerede et saadant Træk, som at det ikke var færre end 63 Flyveskrifter

om det, der i Aaret 1787 anmeldtes i Tidsskriftet Kjøbenhavnske lærde Efterretninger. Man kan blandt dem, der udkom 1786 og 1787, særlig fremhæve to som dem, der stærkest bragte Striden til at blusse op. Det ene var det af Reformfjenden fhv. Amtmand Esaias Fleischer, Guldbergs ivrige Tilhænger, forfattede: »Breve angaaende den danske Proprietær og Bonde af Fædrelandets sande Ven«, det andet var Generalprokurør O. L. Bangs i modsat Aand skrevne Afhandling om Bondestanden. Disse 2 Skrifter vare i nogen Tid ligesom Midtpunkter i Kampen, i hvilken en Række Forfattere af ganske modsatte Anskuelser efterhaanden tog Del. Gamle Kamphaner fra tidligere Afsnit af den lange Landbøkamp mødte op igjen, som Holsteneren Martini og den jydsk Godsejer Etatsraad Teilmann, der begge viste, at Aarene ikke havde dæmpet deres Lidenskab, og samtidig saa man den berømte Veteran Oeder, hvem Schæck Rathlou og hans Meningsfæller havde faaet fjærnet fra Riget ved at faa ham anbragt som Landfoged i Oldenburg, paa ny udgive sit meget omtalte Flyveskrift fra 1769: Bedenken o. s. v. Man kan forstaa, at det var med Glæde, han nu saa en betydningsfuld Reformtid begynde i det Land, hvor han saa ivrig havde arbejdet i den Retning.

Naturligvis fandtes der højst ubetydelige Flyveskrifter iblandt den Masse, der kom frem; men adskillige vare af vægtigt Indhold, og mangt og meget i Datidens Landboforhold ligesom ogsaa, hvad der kunde vise de Følelser og Opfattelser, der vare oppe i Tiden, belystes klart ved den hele Strid. Her kan der dog kun tales i største Korthed om denne.

Det første, man lægger Mærke til ved den, er naturligvis den Tone, hvori Flyveskrifterne vare affattede. Det kan her siges, at der indenfor Reformvennernes Kreds var temmelig stor Forskjel. Der var dem, som baade indrømmede, at der fandtes en Del Proprietærer, der behand-

lede deres Bønder godt og som tillige kunde tale med Anerkjendelse om Kundskab og Talenter hos Modstandere; men andre kunde bruge de størst mulige Grovheder. Denne Lidenskab kulminerede hos den før nævnte Martini, der karakteriserede Proprietæerne som forvorpent Udskud eller som Landsbytyranner, og som betegnede Modstandernes Beviser som Skidt o. s. v.

Den Forskjel paa Tonen, der altsaa var hos Reformvennerne, finder man derimod ikke hos Reformmodstanderne. De vare enige om alle kun at tale med grænseløs Forbitrelse om dem paa den anden Side. Man skulde, naar man læser deres Skrifter, tro, at alene Dumhed eller Ondskab kunde bringe til at ønske Reformen som dem, der var Tale om. Angreb de vel ikke ligefrem Regeringen og dens Mænd, skortede det dog ikke paa tydelige Hieb baade til Reventlow og Bernstorff, naar f. Ex. en Forfatter taler om Vizirers og Satrapers voldsomme og umodne Raad eller om Folk, som har gjort sig en Merite af at kunne fortære 20—30000 Rdlr. om Aaret, som de ere komne let til, og som præke økonomiske Indretninger og ere færdige at ville holde Kollegier deri for andre.

Ser man paa Flyveskrifternes Indhold, kan man sige, at det paa en vis Maade synes, som om begge Parter havde samme Maal, idet de ere lige ivrige for at fremhæve, at Statens Vel kræver, at baade Proprietæren og Bonden blive saa velstaaende og lykkelige som muligt. Men dermed horer Enigheden fuldstændig op, thi de Veje, de vilde gaa ad, vare helt forskjellige. Den ene Part sagde: Kun naar Proprietæerne bevare deres nuværende Stilling, kunne de holde sig oven Vand, og kun saaledes ville de være i Stand til at hjælpe Bønderne, der ikke kunne undvære deres Støtte. Den anden Part paastod, at kun saafremt Bønderne bleve bragte til at staa frit, og deres Retsstilling til Godsejerne blev bestemt paa den Maade, hvorpaa man vidste, at Landbokommissionen vilde

gjøre det, kunde de opnaa Velstand, og det vilde igjen skaffe Herremændene større Indtægter og derved fri dem ud af den mislige Stilling, hvori de nu tidt vare.

Særlig skarpt traadte Modsætningen imellem Partierne frem, saasart Talen blev om, hvad Grunden var til Bøndernes slette Kaar i store Dele af Landet. Her sluttede alle inden for samme Parti sig sammen som een Mand i Modsætning til dem fra den anden Side. Paastode Reformvennerne, at det var Bøndernes kuede Stilling, der havde kvalt Virksomhedsaanden hos dem og endog gjorde det svært for dem at faa den nødvendige Tid til eget Arbejde, saa stemplede Reformmodstanderne dette som den rene Usandhed, og de hævdede til det yderste, at Hoveriet var fastsat paa en billig Maade, og at det ikke kunde gjøres den mindste Smule lettere, end det i Almindelighed var, saafremt man ikke vilde ødelægge Proprietærerne. Og hvor nødvendigt var det ikke alene for Samfundet, men for selve Bønderne, at Herremændene bleve holdte oppe! Hvad skulde Bonden gjøre, naar han ikke havde Proprietæren at søge til for at faa Hjælp hos ham? Rent taabeligt fandt de det at være, naar der blev klaget over, at det svære Hoveri røvede Bonden hans Tid eller tvang ham til at holde en Karl, som han ellers kunde undvære. De vilde da heller ikke indromme, at Hoveribønderne bleve slovede ved Arbejdet for Herremændene og tabte i Virksomhedsaand. Idet de holdt sig til, hvad der var ubestrideligt, at der var Steder, hvor Selvejerne vare forarmede og vel ogsaa forfaldt til Dovenskab, bekymrede de sig ikke om de Vidnesbyrd, der fra vidtstrakte Egne havdes om Selvejendommens heldige Indflydelse; de paastod paa det ivrigste, at Hoveribønderne vare flittigere end Selvejerne. Og selv om de maatte erkjende, at der kunde finde Misbrug Sted af Fæsteforholdet, vilde de med næsten krampagtig Iver gjøre gjældende, at det i det hele taget i sin nedarvede Skikkelse gav Bonden en lykkelig Stilling, og

den Myndighed, som Proprietæren fra ældre Tid havde kunnet udøve ved at holde Skifte i sine Fæsteres Boer, og som Forordningen af 8. Juni 1787 lykkeligvis havde gjort Ende paa, den pristede de i høje Toner. En af deres Ordførere dristede sig til at skrive: »Det er ubeskriveligt, hvor stolt og fornojet en Bonde er, naar saadan Skifte-
maade kan bruges hos ham. Han tror sig bedre holden end Kongen.«

Naar man ser, hvor himmelvidt forskjellig de bestaaende Forhold opfattedes af de kæmpende Partier, ligger det nær at tænke paa, hvor tidt det ikke alene kommer an paa, hvad det er, der ses, men ogsaa paa de Øjne, der se. Men for øvrigt laa Vægten ikke paa, om Misbrugene af Proprietærmyndigheden vare flere eller færre; den laa paa, om Bonden skulde staa i en fuldstændig Afhængighed af Herremanden eller kunne røre sig friere. Det var ikke alene de onde Proprietærer, man skulde fri ham for at staa i et faktisk Tyendeforhold til. Lige saa meget som han skulde sikres imod Herremandens og Forvalterens Stok, lige saa meget burde han opdrages til ikke at bilde sig ind, at han kunde faa Køer, Heste og Sædekorn paa Herregaarden, naar han behøvede dem. Det var sandt, hvad Tyge Rothe og Colbjørnsen med stor Styrke fremhævede, at Godsejeren i den Grad var bleven alt for Bonden, at denne kom til at glemme, at han havde Fædreland og Konge. Ogsaa dette maatte der en Ende paa.

Men netop alt dette var ganske uforstaaelig Tale for Reformmodstanderne. Nogle af dem kunde vistnok indrømme, hvad ogsaa en af deres betydelige Ordførere udtalte, at han inderlig gjerne vilde raade til at give Bønderne Frihed og Ejendom, »hvis« de kunde have nogen Gavn deraf. Men i dette »hvis« laa noget, der trak en dyb Adskillelsens Fure imellem de tvende Partier. Reformfjenderne holdt sig overtydede om, at Bønder som Datidens herhjemme, saa fattige, saa lavt staaende i Virksomheds-

aand, umulig kunde bruge Frihed og Ejendom paa rette Maade. At give dem saadanne Goder vilde kun fore til almindelig Elendighed for dem selv som for Proprietæerne. Det var nødvendigt, at de først vandt større Velstand, men dette kunde ikke ske undtagen ved en stærkt forøget Produktion, og den kunde igjen kun skabes ved en Fortsættelse af den gamle Ordning, saaledes at Herremændene beholdt deres Myndighed over Bonderne i dens fulde Udstrækning, forudsat tillige, at Staten vilde tage Proprietæerne under Armen ved at lette Skatterne og paa andre Maader, og forudsat at der blev sørget for et bedre Skolevæsen, der kunde danne den opvoxende Ængdom til fornuftige og sædelige Skabninger. Naar Velstanden og Oplysningen var vundet, vilde Reformerne komme naturlig og ligesom af sig selv, begge Parters fælles Tarv vilde have dem som deres naturlige Følge. Medens Reformvennerne sagde, at igjennem Friheden gik Vejen til Velstand, paastode Modstanderne, at en nødvendig Tvang var Vejen. Vi have, naar vi tale om Reformkampen, intet at gjøre med at dømme Hjærterne. Ingen har Ret til at sige, at det var det mere eller mindre gode Hjærtelag, der afgjorde, om Folk horte til den ene eller den anden Side; men hvad der skabte den dybe Kløft imellem Reformvennerne og deres Modstandere, det var, at hine troede paa den personlige Friheds forædlende og opdragende Magt; men det gjorde disse ikke. Og saa kom hertil den dybere Følelse, som Forkæmperne for Reformerne havde af den Ret, den enkelte i Staten havde til Sikkerhed imod Vilkaarlighed fra den højere stilledes Side, Opfattelsen af det uforsvarlige i at lade det saa godt som udelukkende afhænge af den større eller mindre personlige Bravhed hos en enkelt Klasse Mænd, hvorledes den største Del af Landets Befolkning var stillet. Her ikke mindre end ved Spørgsmaalet om Frihedens Magt vare Reformvennerne i god Forstand Sonner af det 18de Hundreedaars sidste Af-

snit. En ny Tid stod ved dem overfor den gamle Tid, og det var den nye Tid, der afgjort havde Ret*).

SJETTE KAPITEL.

Indflydelse af finansielle Forhold paa nye Handelslove. — Frigivelse af den islandske og den finmarkenske Handel.

Reventlow og Colbjørnsen havde haft Lykken med sig, og det Grundlag, de havde lagt for Landets Fremtid, skulde vise sig at være urokkeligt. Samtidig var der gjort et stort Forsøg paa at skabe en Forandring ved en Hovedside af Statsstyrelsen, der havde en indgribende Betydning for Landets Vel, nemlig paa Finansernes Omraade, hvormed ogsaa hele Nationens Pengevæsen stod i noje Sammenhæng. Vi erindre, hvorledes den Tilbagegang, der paa dette Felt havde fundet Sted siden Frederik V's Tid, var endt med at føre til en Stilling, der med Grund kunde kaldes i høj Grad foruroligende. Man havde i de sidste Aar kæmpet med et aarligt Underskud, Statsgjælden udgjorde ved Begyndelsen af vort Tidsrum 29,002,081 Rdlr., derunder medindbefattet Gjælden til Banken, der ansloges til 8 $\frac{1}{4}$ Million Rdlr., og samtidig var Pengevæsenet rystet derved, at Banken havde en Seddelgjæld paa 15,683,410 Rdlr., medens dens Beholdning af møntede Penge kun udgjorde 123,021 Rdlr. Sedlernes Kurs var falden til

*) Da der ikke i de Aar, der behandles i denne første Del af sjette Bind, fandt nogen Forandring Sted af Betydning med Hensyn til Landboforholdene i Slesvig og Holsten, blive de Træk, vedrørende disse, der ellers kunde fortjene at nævnes, opsatte til Fremstillingen af de ulige vigtigere Forhold, der fremkomme i Slutningen af Halvfemserne.

imellem 145 og 150, og da Parikursen var 122, vilde det sige, at de havde tabt omtrent en Femtedel af deres Værdi. Desuden var, hvad selve Finansstyrelsen angik, et meget uheldigt Skuffesystem gaaet over som en Arv fra den tidligere Tid. Styrelsen var delt mellem Finanskollegiet og Skatkammeret, og ved Siden af dem fungerede ogsaa Overbankdirektionen som et tredje Kollegium paa dette Omraade, da det havde den udenlandske Statsgjæld under sig, medens den indenlandske Statsgjæld var lagt under Finanskollegiet. Endelig havde man en fjerde finansiell Myndighed i den saakaldte ekstraordinære Finanskommission, der havde helt ubestemte Virkefelter.

Da Regeringsskiftet havde fundet Sted, var det store Spørgsmaal om, hvad der kunde gøres for at forbedre Finansstillingen, strax noget af det, der mældte sig som mest paatrængende. Hvad der var Aarsagen til, at det hidtil var gaaet saa galt, er der naturligvis tidt blevet talt om ogsaa i de højere Regeringskredse, og der var her flere, som gave den afdøde, ældre Schimmelmänn i det mindste en stor Del af Skylden derfor¹). Saa meget vigtigere var det, om man nu kunde finde den rette Mand til at hjælpe paa Sagerne. Vi vide, at det var den yngre Schimmelmänn, paa hvem Valget faldt. Denne havde, som det vil erindres, allerede tidligere været meget med i Styrelsen, dels som første Deputeret i Kommercekollegiet, dels senere ved at have Del i de finansielle Overvejelser efter hans Faders Død. Snart efter var det, at han havde brudt med Guldberg. Dette sidste var sikkert en stor Anbefaling for ham efter Regeringsskiftet, hvilket han selv havde været med at planlægge. Vi kunne dristig antage, at Bernstorff med stor Iver har anbefalet ham til den nye store Stilling i Spidsen for Finanserne. Naar Bernstorff i det hele med fuld Rette satte Pris paa Ernst Schimmelmänn baade som Karakter og som Intelligens, kunne

vi tilføje, at han tillige vel kritikløst tiltroede ham overlegen Dygtighed paa det finansielle Omraade.

Samtidig med at Schimmelmänn 2. Juni 1784 fik den ypperste Plads i Finansstyrelsen, omorganiseredes denne. Det vigtigste Kollegium fik Navn af Finanskollegium, og under det lagdes det at gjøre Forestilling til Kongen om alle Sager, der vedrorte Finanserne, at udfærdige alle kgl. Forordninger og Plakater om nye Paalæg eller om Ophævelse af ældre Skatter, og overhovedet at have Styrelsen af alle vigtige finansielle Sager, for saa vidt de ikke horte under noget særligt Departement. Som saadanne maa paa det finansielle Omraade nævnes tre, nemlig Finanskassedirektionen, Skatkammerdirektionen og Overbankdirektionen. Af disse havde den først nævnte den særlige Forvaltning af Mont-, Kasse- og Pengesager, dog kun for saa vidt de grundede sig paa allerede givne Resolutioner, og i Modsætning til, at det ældre Skatkammer havde havt et meget vidtstrakt Omraade, blev den nye Skatkammerdirektion indskrænket til kun at have med Pensioner og Vartpenge at gjøre. Under Bankdirektionen horte nu ikke mere den udenlandske Statsgjæld: dens Virkekreds begrænsedes til selve Banken²⁾. Den ældre extraordinære Kommission forsvandt. Selv om vi ogsaa nu maa tale om flere finansielle Myndigheder, kan der ingen Tvivl være om, at den langt overvejende Del af Finansstyrelsen var bleven samlet hos Finanskollegiet, hvad der aabenbart var et stort Fremskridt. Enheden søgtes yderligere befæstet derved, at de forskjellige Kollegier, der havde med Udgifter eller med Indtægter at gjøre, vare forpligtede til at sætte sig i nøje Forbindelse med Finanskollegiet.

Som Medlemmer af dette ny Finanskollegium kan foruden Schimmelmänn nævnes Reventlow, Karl Wendt, Johan Zoëga og den senere som Kancellipræsident bekendte Kristian Brandt. Men ved Siden af disse kan

der lægges Mærke til, at Bernstorff blev beskikket til som Statsminister at tiltræde Kollegiets Forhandlinger ved særlig vigtige Sager, naar de drejede sig »om Gjenstande, der kvalificerede sig til Forestilling eller og, naar vigtige Spørgsmaal kom under Deliberation angaaende den offentlige Kredit eller Statens almindelige Interesser«³). Det kunde klart nok være en betydningsfuld Indblanding, som herved hjemledes Bernstorff; men det er meget tvivlsomt, om den i Virkeligheden har havt stort at sige. Dertil havde Bernstorff for meget at gøre i andre Retninger og for stor Tillid til Schimmelmanss finansielle Visdom. Men dette Forhold har for saa vidt dog kunnet have Betydning, som Bernstorff ganske naturlig ad den Vej særlig let kunde føres til at blive en Støtte i Statsraadet for Finanskollegiet.

Efter at Finansstyrelsen saaledes var organiseret, maatte det først og fremmest stille sig som vigtigt for Schimmelman og hans Kolleger at tage den vanskelige finansielle Stilling under Overvejelse og at prøve paa at vise Vejen til en Bedring. Det første store Udslag af deres Arbejde var det paa flere Maader mærkelige Patent af 8. Juli 1785, der drejede sig om et af de vigtigste Spørgsmaal, nemlig om Afbetaling af Kongens Gjæld til Banken og i det hele om Forrentning og successiv Afbetaling af Statsgjælden. Til Grund for dette Patent laa en overordentlig udførlig Forestilling af 28. Juni. Som Indledning til sin Behandling af Statens Stilling til Banken gav Kollegiet her en særdeles god og klar nationaløkonomisk Udvikling af Forhold vedrørende Brugen af de forskellige Omsætningsmidler (Mont, Sedler og Vexler⁴); hertil føjede den saa en Paavisning af, hvorledes paa Grund af Banksedlernes lave Kurs og den daarlige Vexelkurs Landet var blevet udtømt for ædle Metaller. »Og«, hedder det videre, »vistnok har Agerdyrkning, Vindskibehighed og andre producerende Beskæftigelser tiltaget i høj

Grad, og følgelig ere Landets Produkter ligeledes forøgede: men det er ikke sket i den Grad, at det, som af fremmede Landes Varer maa forbruges, derved kan erstattes.« I det den hele Stilling for Landet paa Grund af disse Forhold blev mislig, fremhævede Finanskollegiet Nødvendigheden af, at »de Kilder maa forstoppes, hvorfra de trykkede Forhold skrive sig«, og det opstillede da blandt de virksomste Midler hertil, saaledes som allerede tidligere er nævnt*), stærkt »Forøgelsen af Produktionen, af Landets Grundkapital ved Kulturens, Vindskibelighedens og Handelens Forøgelse«⁵⁾). I selve Patentet af 8. Juli, hvor netop ogsaa de fordærlige Virkninger for Landets Velstand af den slette Vexelkurs og af Banksedlernes daarlige Kurs ere fremhævede, hedder det da ogsaa: »Videre er det vores allernaadigste Hensigt, at Bankens Udlaan paa muligste Maade bestemmes til saadanne Gjenstande, som befordre den indvortes nationale Produktion.« Medens vi først senere ville komme ind paa, hvad der ad andre Veje og mere direkte skete for at formindske Landets Gjæld og forbedre Finansernes Status, er det naturligt her atter at vende tilbage til dette sidst nævnte Grundprincip, som vi ogsaa have set have saa stor Del i Landboreformerne.

Allerførst møde vi en finansiel Forholdsregel, der slutter sig nær til disse Reformers, og vel var saa langt fra umiddelbart at kunne bringe Indtægt, at den tvært imod vilde volde Udgifter, men dog med Grund mentes i Længden at skulle tjene til at forøge Landets Produktion og derved dets Skatteevne. Hvad her tænkes paa, var paa en Maade ikke noget helt nyt. Vi have allerede tidligere set Regeringen ad flere Veje i det enkelte hjælpe Landmænd og særlig Bønder til Gjennemførelse af Forbedringer af Landbruget, f. Ex. til at kunne udflytte deres Gaarde. Og ved Norge kjende vi Understøttelser af for-

*) Jvfr. S. 49.

skjellig Art til Bjergværker. Men nu toges der fat efter en helt anden Maalestok ved Oprettelsen af en saakaldet Kreditkasse, en Indretning, som Schimmelmann skal have fattet Tanken til⁶⁾. Allerede Patentet af 8. Juli 1785 havde fremstillet det som Regeringens Hensigt at stifte en saadan, og den blev til Virkelighed ved Forordningen af 16. August 1786.

Som Formaal fremstilledes her, desto værre i et skrækkeligt Kancellisprog, at Staten ved at yde Laan vilde hjælpe »de Indretninger og Foranstaltninger, som dels love den fuldkomneste, almindeligste og bestandigste Forbedring af Grundejendommene til Produktionens uforanderlige og tiltagende Forøgelse, dels i Almindelighed have til Hensigt allerede dyrkede Jorders mere frugtbringende og udyrkedes foretagende Bearbejdelse, dels ogsaa med Sikkerhed forskaffe andre frembringende Ejendomme de Fornødenheder, som de til Produkternes Fremdrift uundværlig behøve«. I Kraft deraf skulde der ydes Hjælp til Fæstere, for at de kunde opnaa Ejendom, Arvefæste eller Forpagtninger paa 90 eller 100 Aar, ligeledes til at Fæsterne Byrder kunde reduceres til Penge eller til Naturalafgifter, der vare fastsatte i Penges Værd efter faste Regler, ligeledes naar ved slige Forandringer en helt anden Dyrkningsmaade indfores, endvidere til at hjælpe Foræninger af Selvejere for at »foranstalte fordelagtige Udskiftninger«, til Afdæmninger af Strækninger Land, som ved visse Vinde overskylles af Stranden, ogsaa, om end i anden Række, til større Opdyrkningsarbejder. For Norges Vedkommende skulde der, foruden til alt, hvad der ogsaa der gik i de ovennævnte Retninger, tillige ydes forskjellig Hjælp til Bjergværker for at skaffe dem nødvendig Skov eller for, at et fordelagtigt Bjergværksanlæg kunde komme i Stand, ligesom der ogsaa skulde gives Laan til at faa Skove udskiftede, som ejedes i Fællesskab. Laanene skulde være uopsigelige, og der maatte kun tages 2 Procent,

foruden at Laanerne havde at betale et moderat aarligt Afdrag.

Det Fond, hvormed denne Kreditkasse skulde virke, sattes til 750,000 Rdlr., der dog — betegnende for Landets finansielle Stilling — ikke havdes til Raadighed i Kontanter, men vare anbragte i forskjellige »solide Effekter«, hvorpaa Kreditkassens Direktion kunde laane i Banken de Penge, som den behovede, til 2 Procent i Rente. For saa vidt Direktionen ikke kunde hjælpe sig igjennem med de Penge, der kunde rejses paa disse Effekter, maatte den have Lov til med kongelig Garanti at optage Laan indtil et Beløb paa 3 Millioner Rdlr.

Samme Dag Forordningen om denne ny Institution udkom, blev en Direktion udnævnt. Vi træffe i den blandt andre Schimmelmänn, Reventlow og W. Hansen samt som Sekretær en Mand, der skulde blive meget brugt i finansielle eller økonomiske Sager, C. U. D. Eggers, en født Holstener.

Det er ejendommeligt at se Guldberg i et Brev til sin Ven P. Kr. Schumacher betegne Kreditkassen som hørende med til Regeringens Misfostre. Ganske vist behøver man kun at se lidt paa de her anførte Bestemmelser for at faa Indtrykket af, at det var ret betydelige økonomiske Ofre, Staten bragte ved Oprettelsen af denne Kasse; men at der ad den Vej kunde virkes overordentlig meget godt paa forskjellige Omraader, er utvivlsomt. Som et Vidnesbyrd om, at Laanene ikke ere blevne misbrugte eller givne til uværdige, kan anføres, at kun en eneste Gang, nemlig ved et norsk Bjergværksforetagende, tabte Kreditkassen den udlaante Kapital, nemlig 22,393 Rdlr. Naar man ser, at Bernstorffs Svigersøn, Grev von Dernath, fik et meget stort Laan som Ejer af Godserne Antvorskov og Falkenstein, et Laan, der ikke var paa mindre end 155,000 Rdlr., kunne selvfølgelig personlige Hensyn have spillet en Rolle med; men det maa dog mærkes, at de

her omhandlede Godser vare meget betydelige, og at Formaalet at faa Hoveriet afskaffet og samtlige Fæstebønder gjorde til Selvejere eller Arvefæstere var meget godt. Hvilket Omfang Laanene havde, kan man se af, at der i Tiden fra 1786 til 1798 blev udlaant til Grundforbedringer paa Jordegods i Danmark 1,058,562 Rdlr., som Understøttelse til Bønder, for at de kunde kjøbe deres Gaarde, 222,751 Rdlr., heraf 218,451 Rdlr. til jydskke Bønder, i Anledning af Bjergværksdrift i Norge 318,000 Rdlr. og til Digearbejder i Hertugdømmerne 611,829 Rdlr.

I den store Forestilling, der laa til Grund for Patentet af 8. Juli 1785, var der imidlertid brugt det Udtryk, at det ogsaa gjaldt om at forøge Produktionen ved Vindskibelighedens og Handelens Forøgelse. Vi ville her foreløbig ganske særlig fremhæve Tanken om Handelens Forøgelse, thi netop paa dette Punkt møde vi vigtige Reforme, der gaa Side om Side med de store Landbo-reformer, og der som her pege Reformerne paa Lösning af gamle Baand og vidne om Tro paa Frihedens Magt.

Ejendommelig nok, da man vilde tage fat herpaa, begyndte man med et af Statens fjærneste Lande, nemlig Island, og det uagtet dette ikke skulde antages at staa i første Række, naar det gjaldt om Statens samlede økonomiske Tarv. Aabenbart var der da her særlige Forhold, som virkede med. Regeringen havde efterhaanden faaet et klart Blik paa Nødvendigheden af, at den store O, hvis Tilstand i flere Henseender var meget trykket, kunde blive arbejdet i Vejret. Den havde derfor, som tidligere omtalt⁷⁾, allerede i Aaret 1770 ladet nedsætte en egen Kommission, der skulde afgive Betænkning om, hvad der i saa Henseende kunde gøres, og ved at lade sig give Indberetninger hvert Aar om Tilstandene deroppe søgte den at følge Forholdenes Udvikling. Naar der i det fore-

gaaende Tidsrum er blevet omtalt en Række enkelte Regeringsskridt, der tilsigtede at faa ophjulpet Agerbruget, at faa forskjellig Virksomhed drevet paa forstandigere Maade og bringe Bedring ved at give en ny Taxt for Handelen, saa vil man ogsaa efter Regeringsskiftet i flere Henseender finde Sidestykker til sligt. Men skulde der reformeres, var det ikke nok med Smaating som at faa sendt Væve derop til Uddeling blandt Befolkningen eller at sende dygtige Væversvende for at give den nødvendige Vejledning til at bruge dem, at skjænke Præmier for Flid i flere Retninger, at fremme Færdigheden i Regning ved at fordele 1000 Exemplarer af en Regnebog eller at lade en kyndig indfødt Islænder faa en Stilling i Nord- og Østlandet for at hjælpe Indbyggerne i alt, hvad der kunde tjene til Landbrugets Forbedring, at faa Rensdyr sendt op fra Norge, o. a. l. Oven i Kjobet var Tilstanden i Island bleven forfærdelig forværret ved det tidligere omtalte skrækkelige vulkanske Udbrud i Juli 1783 i Skaptafellssyssel og en Række Jordskjælv i 1784. Hvilke forholdsviis umaadelige Tab der vare lidte derved, er allerede tidligere omtalt*). Da disse Ulykker, om hvilke der blev sagt, at de vare en Tildragelse uden Exempel i Historien, tillige havde draget Hungersnød efter sig og dermed ogsaa stor Dødelighed, var der sat Kraft ind paa at raade Bod derpaa. Først og fremmest var der naturligvis sendt store Masser Korn derop; men det kan ogsaa eksempelvis nævnes, at 2 Skibsladninger Fisk blev førte fra Vestlandet til Nordlandet og en lignende Ladning fra Sondenlandet til Østlandet for der at overlades de trængende Indvaanere for Landtaxtens Pris, at 2 Jagter eller andre Fartøjer bleve stillede til Stiftamtmandens Raadighed for at transportere Fisk og, hvad der ellers var nødvendigt, fra et Distrikt til et andet, hvor det behøvedes,

*) Se V, 585.

og endvidere, at en Ladning norsk Baadtommer med dertil hørende Materialier og Fiskeredskaber afsendtes til Havnefjords og Olufsvigs Havne i Island til Hjælp for Folk, der havde søgt Tilflugt der⁸). Hvad der var indsamlet ved Kollektur i Statens forskjellige Lande til Gavn for Islænderne, løb op til 24,387 Rdlr.⁹) Men ved Siden af alt dette kan der ikke være Tvivl om, at Regeringen ogsaa ved de store Ulykker blev bragt ind paa Tanken om, at der maatte gjøres noget alvorligt for den forpinte Ø. Det nationale islandske Forsøg, der af Landfogden Skuli Magnusson var gjort paa at ophjælpe Landet ved at skabe Industri deroppe efter større Maalestok, maatte gjælde for helt fejlslaaet, og de 84,562 Rdlr.. Staten havde udgivet dertil, bleve derfor afskrevne¹⁰). Der var levnet et Fabriksvæveri ved Reykjavik, som dengang endnu ikke var en By, og et Svovlraffineringsværk, det var alt, og stort havde disse Etablissementer ikke at sige.

Hvad der først og fremmest maatte gjøres, naar Island skulde ophjælpes, var at faa en ny Ordning af Handelen. Det er ganske unødvendigt her at vende tilbage til, hvad tidligere i dette Værk flere Gange er blevet fremhævet om de fordærlige Virkninger af Monopolhandelen, der havde gjældt siden Begyndelsen af det 17. Hundrebaar. Vi ville blot erindre om, at, for saa vidt den havde været i Hænderne paa eneberettigede Kompagnier, var der gjort Ende derpaa, da Regeringen i 1774 selv havde overtaget den tilligemed Skibsfarten paa Grønland og paa Finmarken. Imidlertid var Spørgsmaalet om Monopolhandelens Afsløsing af friere Handelsformer ikke alene tidligere blevet droftet i Litteraturen; men ved Nedsættelsen af den islandske Landkommission 1770 var det udtrykkelig blevet paalagt den at undersøge, hvor vidt fri Handel vilde være tjenlig eller ikke, og om man ikke strax kunde bane Vejen til Indretningen deraf. Men uheldigvis havde Kommissionen ikke givet nogen klar Vejledning med Hensyn

til dette Punkt, og der var iblandt Islænderne selv betydelig Meningsforskjel: der var dem, som fandt Indførelsen af Frihandel at være et altfor dristigt Skridt¹¹). Saaledes stod Sagen, da den nye Tid brød frem efter Regeringsskiftet 1784. Allerede i Januar 1785 paabød Regeringen, at der skulde indhentes statistiske Oplysninger om Islands Handel, og derefter blev der 2. Februar 1785 nedsat en islandsk Kommission, i hvilken man søgte at samle saa megen Sagkundskab som muligt. Vi træffe i den Reventlow foruden naturligvis Jon Erichsen, den vigtigste Kjender af Islands Forhold paa hin Tid. Før denne Kommission blev det stillet som Hovedopgave at undersøge, hvorledes »Handelen kunde gives en saadan Indretning og fores efter saadanne Regler, der bedst maatte være skikkede til Forberedelsen for en efter Landets Omstændigheder og for den hele Stat nyttig Handelsfrihed« (16. Februar).

Aaret efter kom der vigtige Resultater af, hvad denne Kommission, forstærket med flere Mænd, deriblandt Schimmelmann, havde forhandlet. En Forordning og en Plakat af 18. August 1786 indførte en ny Ordning af den islandske Handel, og til dem sluttede sig en Forordning af 17. November 1786 om Friheder for Kjøbstæderne i Island og en Forordning af 13. Juni 1787, der fastslog en Række Regler med Hensyn til Handelen paa Island.

De afgjørende Punkter i Kommissionens Forestillinger, der bleve bestemmende for Regeringen, var en Paavisning af, at de Fordele, som man havde troet, at den monopoliske Handel bragte baade Kongens Kasse og Island, vare aldeles indbildte. Da der fornuftigvis ikke kunde være Tale om mere at give Island i et eneberegtiget Selskabs Vold, var det Resultaterne af den kongelige Handel siden 1774, der alene maatte tages Hensyn til, og det viste sig da, at, om end Indtægt og Udgift i de 11 Aar, denne Handel havde varet, paa det nærmeste balancerede, saa

havde Staten ingen Renter havt af den Kapital, den havde havt staaende i Handelen. Med andre Ord, den havde sat Penge til, og for Island havde Handelen kun fort til materielle Tab. Det kunde dernæst godtgjøres som i højeste Grad sandsynligt, at en fri Handel vilde kunne bære sig, og at den maatte antages at ville opmuntre Indbyggerne til at udvikle Landets Produktionsevne. I Henhold til denne Forestilling fastslog da den kgl. Forordning af 18. Aug. 1786, at fra 1. Januar 1788 skulde den kongelige Handel deroppe stanse og Handelen gjøres fri for alle Kongens Undersaatter i Europa, ligesom det ogsaa skulde staa enhver af dem frit for at drive Fiskeri ved de islandske Kyster. Fremdeles søgte Regeringen at opmuntre til denne Handel ved meget omfattende Lettelser i Løbet af 20 Aar med Hensyn til Told, Konsumtion og andre Afgifter. Sex Handelspladser i Island — deriblandt Reykjavik og Ofjord — skulde der gives Kjøbstadrettigheder; der skulde i disse Byer være fri Religionsovelse, og der forundtes Borgerne i dem en Række Friheder, blandt andet Ret til i de første 20 Aar som Udliggere at gjøre mindre Handelsanlæg i de til de enkelte Kjøbstæder hørende Distrikter. I det hele vise de Kongebud, der paa denne Tid udstedtes om Island, at Regeringen ønskede at lade der være saa stor Frihed som muligt for økonomisk Foretagsomhed deroppe. Adgangen til at faa Borgerret i Kjøbstæderne aabnedes saa at sige paa vid Gab baade for indfødte og for fremmede; enhver Borger, til hvilken Religion han end bekjendte sig, maatte have Ret til at indkjøbe sig saa mange Jorder i Island, som han kunde overkomme, de i Island bosatte Handelsmænd skulde det staa frit for ogsaa paa Livstid at drive, hvilken lovlig Næring de selv vilde, Haandværk maatte udøves uden at være bundet til noget Lav, og Haandværkerne havde Lov til at nedsætte sig paa Landet, hvor det lystede dem, og til at leve af, hvilken Næring de vilde, alene undtagen af

Kjøbmandsforretninger. For at lette Skibsfarten paa Oen vilde den Opmaalning af dens Kyster, der havde været afbrudt siden 1778, blive gjenoptaget og fortsat efter en sammenhængende Plan, og nu endelig blev det fastslaaet, at for at vedligeholde Samfærseleu mellem Island og Kongens andre Lande, skulde et Postskib holdes i Gang, saaledes at det gjorde 2 Rejser derop om Aaret.

Til alt dette kom en Række Tilsagn om Understøttelser for at fremme alle forskjellige Idrætter, især Fiske-riet baade i større og i mindre Stil. Der fastsattes Præmier paa 10 Rdlr. pr. Kommercelæst for hvert indenlandsk Skib fra 15 til 30 Kommercelæster, som udrustedes til Fiskefangst deroppe, der lovedes Hjælp til alle dem, der i Nord- og Østlandet vilde anlægge og indrette Fiskelejer eller Fiskevær samt Salterier, og tillige Understøttelser til dem, der vilde indføre nye og fordelagtigere Maader at tilvirke Fisken paa. I det hele faar man Indtrykket af et meget sangvinsk Haab om, hvorledes Landet kunde arbejdes i Vejret i en Mængde Retninger, deriblandt ogsaa ved Bearbejdelse af forskjellige Mineralier, som fandtes eller som man haabede at finde.

At give Løfter om Præmier og Understøttelser havde ganske vist allerede tidligere været temmelig almindeligt; men hvor i Statens Lande de end bleve givne, havde de været ledsagede af strengt regulerende Bestemmelser, af Kontrol og af ligefrem Tvang. Her ved disse Tilsagn til Iskenderne ser det ud, som om Friheden og ikke Tvangen skulde gaa Side om Side med de forskjellige Løfter om Støtte.

Men alligevel, den Frihed, som skulde betegne et nyt Tidsrum for Island, havde dog sin store Begrænsning. Den frie Handel skulde nemlig kun gjælde for Undersaatterne i Kongens Lande, medens alle fremmede vare udelukkede fra at have nogen som helst Forbindelse med Island, med mindre de ligefrem indvandrede og nedsatte sig

der. Men ikke nok dermed. Islænderne selv maatte ikke staa i direkte Forbindelse med Handlende i Udlandet. fra hvem de forskrev Ladninger eller, til hvem de sendte saadanne. Vilde de knytte en slig Forbindelse, maatte de slutte sig sammen med en, der boede i et af Kongens andre europæiske Lande, og i hvis Navn Handelen da blev drevet. Grunden hertil laa ikke, det maa siges, i noget Hensyn til Islændernes eget Tarv. Man erkjendte, at flere fremmede Nationer kunde levere mange Produkter for lettere Pris end Kongens Undersaatter; men, som det blev udtrykt, de Fordele, som Island selv ad den Vej mulig i Tiden kunde opnaa, syntes ikke at veje op imod den Frygt, at Kongens Stater derved aldeles kunde miste Handelen paa det, og derfor blev det udtalt, at hvor meget man end maatte ønske Islænderne alle mulige Fordele, var det dog næsten nødvendigt heri at indskrænke deres Frihed, for saa vidt Statens Interesser i Almindelighed syntes at udkræve det.

Der kan naturligvis ikke være Tvivl om, at det Skridt til Handelsfrihed, der her var sket, havde kunnet ønskes større; men sætter man sig paa den Tids Standpunkt og tænker paa den da almindelige Opfattelse af, at det gjaldt om at holde den indenlandske Skibsfart oppe og derigen- nem virke for den økonomiske Produktion i det hele, bliver det ikke uforstaaeligt, at man af Frygt for den overlegne engelske eller hollandske Kapitalstyrke ikke dristede sig til at gaa til en fuldstændig fri Handel. Og man har ikke holdt det for nødvendigt af Hensyn til Islænderne at indføre en saadan. Man har haabet, at den Konkurrence, der vilde opstaa, naar det tillodes alle i Kongens Lande at handle paa Island, skulde blive stærk nok til at afværge de Handelsulemper. Islænderne havde lidt under tidligere, og for at hindre, at Mangel paa Næringsmidler skulde kunne opstaa, paabød Regeringen, at der skulde sørges for, at den i Tide kunde faa saadanne

Efterretninger, at den i paakommende Tilfælde kunde raade Bod derpaa.

Samtidig med, at det stod som en Opgave for Regeringen at skabe friere Handelssamkvem med Island og derved at bringe denne Statsdel større Velstand, mældte der sig en ganske lignende Opgave med Hensyn til en anden fjærn Landsdel, nemlig Finmarken. Skjønt dette Landskab ligefrem var en Del af Norge, havde det dog i lange Tider paa Grund af sin afsides Beliggenhed og sine særegne Naturforhold havt en egen Stilling, hvad Handelen angik, og i saa Henseende dannet et Sidestykke til Island. Ogsaa det havde (fra 1687) været Gjenstand for Monopolhandel, og ligesom Island for en stor Del, fordi man ikke troede, at man uden en saadan Ordning kunde sikre den fattige Landstrækning Tilførsel af de Levnetsmidler, som behøvedes. Kun i enkelte korte Tidsafsnit havde der fundet en friere Handelsindretning Sted; men man var falden tilbage igjen til Monopolhandelen. Ogsaa for Finmarkens Vedkommende havde Regeringen i 1774 overtaget Handelen, og der havde været en fælles kongelig Direktion for den grønlandske, islandske, færøske og finmarkenske Handel. Vi erindre, hvor høje Tanker man i den Guldbergske Tid havde havt om, hvad der kunde tjenes ved arktiske Handelsforetagender og ved Fiskeri deroppe. Men naar denne Direktion i det hele havde Grund til at klage over, at de lyse Forhaabninger bleve skuffede, og naar den tidt havde følt sig i Pengeforlegenhed, saa gjaldt dette ogsaa i høj Grad med Hensyn til den Del af Handelen, der vedrørte Finmarken. I sit Mismod herover greb Direktionen i April 1785 til at udvikle for Rentekammeret, hvor nødvendigt det var, at der skete en Forandring. Der blev, det viste den, ved den Handel, som var ført paa Finmarken, lidt et betydeligt og næsten »aarvist Tab«, og det var saa langt fra, at Indbyggerne deroppe til Gjengjæld bleve hjulpede ved Handelen, at de

tvært imod vare gaaede stærkt tilbage. Direktionen tegnede et alt andet end tiltalende Billede af Udviklingen igennem de sidste Aarhundreder, idet den viste, at paa Steder, hvor der i det 16de Hundrebaar havde boet 7 Borger- og 50 andre Familier, fandt man nu kun 2 til 3 fattige Bønder, og at i $1\frac{1}{2}$ Aarhundrede vare ikke færre end 13 Kirker i Finmarken blevne nedlagte. Samtidig var Fattigdom taget til, Beboerne formaaede næppe at anskaffe sig Fiskerbaade, og deres Arbejdslyst var ganske forsvunden. Til Fremhævelsen af disse sorgelige Kjendsgjæringer fojede Direktionen Kritik af flere enkelte Sider af de bestaaende Forhold, og den paaviste Nødvendigheden af en gjennemgribende Forandring. Det vilde, paastod den, være nødvendigt, at der blev nedsat en Kommission for at gjøre Forslag til en helt ny Ordning. Da Rentekammeret ganske gik ind herpaa, skete det ogsaa, og Kommissionen skulde have frie Hænder til at foreslaa, hvilken Handelsplan den maatte holde for den bedste. Den Kommission, som blev nedsat, fik en heldig S sammensætning, idet den, foruden at saa dygtig en Mand som W. Hansen havde Sæde i den, bestod af et Flertal af Mænd, der havde noje Kjendskab til Finmarkens Forhold. Der var iblandt dem 2 Mænd, der tidligere havde været Amtmænd deroppe, og Finmarkens daværende Amtmand Kristen Heiberg.

I Februar 1786 afgav Kommissionen en Betænkning, der var meget indholdsrig og efter en udførlig Fremstilling af Landskabets ældre Handelshistorie i stærke Udtryk udviklede det mislige ved den monopoliserede Forbindelse imellem Finmarken og det fjærne Kjøbenhavn. Der maatte naturligvis en Ende herpaa, og Kommissionen mente, at det maatte ske saaledes, at man gik over til en Frihandel, der aabnede Handel for Finmarken med Udland saa vel som med Indland. Dette Forslag lod Rentekammeret først gaa til Betænkning af Direktionen for den grønlandske, færøske og finmarkenske Handel, og efter at den havde

erklæret sig enig i den, indhentede Kollegiet Betænkning fra alle de overordnede Myndigheder, hvem Sagen kunde vedrøre. Da Forslaget som en Følge deraf var undergaaet nogle, men kun underordnede Ændringer¹²), blev det i den Form godkjendt af Kongen 13. Juni 1787. Der var vistnok fra den Bergenske Handelsstands Side blevet løftet et Ramaskrig imod et Forslag af Kommissionen om, at der skulde anlægges en Kjøbstad i Tromsø; Bergenserne fremstillede det næsten som enstydigt med, at de selv vilde blive odelagte; men Kommissionen gjendrev dem sejrrig, og Bestemmelsen blev staaende. Den 5. September 1787 udkom den endelige Forordning. Hovedpunkterne i denne vare for det første selvfølgelig, at Handelen paa Finmarken skulde være aldeles fri for Fremtiden, og dernæst, at der til Handelens Bekvemmelighed og Udvidelse skulde anlægges 3 Kjøbstæder, de 2 paa Vardo og Hammerfest og den tredje i Tromsøs Fogderi. Disse Byer vilde faa Kjøbstadprivilegier¹³). Fra 1. Juni 1789 at regne skulde det være tilladt for alle, ikke alene Kongens Undersaatte, men ogsaa alle fremmede, at handle paa de nævnte Byer. Desuden skulde det være tilladt Kræmmere at nedsætte sig paa saadanne Steder eller Udhavne, hvor de efter Amtmandens Skjøn kunde mest behøves, og disse Kræmmere fik ikke alene Lov til at handle foruden med de indfødte tillige med Svenskere og Russere; men de skulde ogsaa have 20 Aars Frihed for Konsumtion, Folkeskat og Familieskat. Udstrakt Toldfrihed baade ved Indførsel og ved Udførsel samt Frihed for adskillige andre Afgifter var forundt Hammersfest og Vardøhus og ligeledes Tromsø, for saa vidt Varerne toges paa Oplag enten til Handel paa Stedet eller til videre Udførsel. Her ligesom ved Island skulde der have Tilsyn med, at man altid i Landskabet kunde være sikret imod Mangel.

Det ligger nær, naar man sammenligner denne Forordning med den tilsvarende for Island af 18. August 1786,

at spørge, hvorfor Frihandelen i Finmarken blev gjort mere vidtstrakt end ved Island. Svaret ligger formentlig lige for. Sagen var nemlig, at man i Finmarken vitterlig ikke kunde undvære Handelsforbindelse med det tilstødende Sverige og endnu mindre med det nærliggende Rusland, hvorfra man blandt andet langt lettere kunde faa Kornvarer end fra Danmark, og med hvilket man kunde drive en fordelagtig Fiskehandel. Og fremdeles, naar man ved Island var særlig bange for, at England ved sin Kapitalstyrke skulde stænge for den indenlandske Handel, var en tilsvarende Fare langt mindre ved det fra England saa fjærnt liggende Finmarken, der havde en naturlig Eksport til Trondhjem, Kristiansund, Molde og Bergen, og hvor det nærmeste vigtige Udland, nemlig Rusland frembød langt mindre Fare for Danmark og Norge som Handelsrival, end England gjorde det ved Island.

Ogsaa om at afløse den kongelige Handel paa Grønland med en friere Handelsordning var der Tale, og ved Resolution af 9. Januar 1788 overdrog Regeringen en Kommission at overveje, paa hvad Maade den grønlandske Handel kunde frigives og Effekterne realiseres, eller om den fremdeles skulde fortsættes for allerhøjeste Regning. Kommissionen, som for det meste bestod af de samme Mænd, der havde givet Betænkning om Islands Handel, og hvori baade Schimmelmann og Reventlow havde Sæde, kom til det Resultat, at Handelen, derunder medindbefattet Hval- og Robbefangsten, siden 1781 havde givet et aarligt Tab, i Gjennemsnit af 66,200 Rdlr., og at der sandsynligvis stadig vilde blive tabt paa den. For saa vidt mente Kommissionen ikke at kunne tilraade dens Fortsættelse; men man holdt dog for, at Hensynet til »Grønlands Kon-servation« maatte have Overvægten, og Kommissionen indstillede derfor, hvad ogsaa blev endelig vedtaget, at den grønlandske Handel skulde fortsættes for kongelig Regning, dog efter et nyt, forhaabentlig bedre Reglement¹⁴⁾.

For den færøske Handels Vedkommende, der endnu bør nævnes, blev det, ligeledes efter Forslag af en Kommission, fastslaaet, at vel vilde Kongen fra 1. Januar 1796 frigive Handelen til og fra Færøerne for »samtlige vore Under-saatter«, men foreløbig skulde den dog fortsættes for kongelig Regning paa den hidtil brugelige Maade, „om end med nogle Forandringer, blandt andet efter en ny Taxt¹⁵⁾).

SYVENDE KAPITEL.

Frigivelse af Kornhandelen paa det søndenfjeldske Norge og Danmark. — Frigivelse af Studedefningen i Jylland.

Har det noget tiltalende ved sig at se, hvorledes der ved disse fjærne Dele af Staten blev arbejdet paa at hjælpe den forkomne Befolkning til bedre Kaar ved at aabne Døren for en friere Handel, saa moder der paa visse Maader et Sidestykke ved Forhold, der havde stor Betydning for Befolkningen i selve de mere centrale Dele af Staten. Vi vende her tilbage til Regeringsbestemmelser fra ældre Tid, der staa i nøje Forbindelse med Landbostilstandene.

Omtrent samtidig med, at den gamle Agrarpolitik, der saa stærkt var sat i Scene paa Kristian VI's Tid, vilde beskytte Agerbruget ved at indføre Stavnsbaandet som et Middel til, at Proprietærerne kunde faa den nødvendige Arbejdskraft paa Godserne, havde den, som det vil erindres, (1735) villet sikre det danske Landbrug den Afsætning, som der raabtes saa stærkt paa, ved at forbyde Indførsel af Korn fra Udlandet til Kongeriget Danmark og til det søndenfjeldske Norge.

Der har i de foregaaende Bind af dette Værk oftere

været Lejlighed til at tale om denne Ordning af Kornhandelen og til at fremhæve, hvor uheldig den efterhaanden viste sig at være, især for Norge. Det vil erindres, hvilken omfattende Forhandling Spørgsmaalet, om den skulde bevares eller ikke, fremkaldte i Aaret 1773—1774, og at Generaltoldkammeret blandt andet dengang paaviste, hvad man skulde synes maatte være afgjørende, at Danmark (med Hertugdømmerne) ikke kunde brodføde det sondenfjeldske Norge foruden sig selv, men at desuagtet Tanken om Nødvendigheden af at beskytte Danmarks Kornafsætning bragte den ekstraordinære Finanskommission og Statsraadet til at faa fastslaaet, at Forbudet imod Indførsel af Korn til Danmark og det sondenfjeldske Norge skulde bevares*). Det uforsvarlige i denne Beslutning havde derefter vist sig paa det mest slaaende i de sorgelige Uaar 1781 og 1782, og det var netop atter i disse Aar blevet klart, hvor lidt det hjalp, naar Regeringen, efter at Dyrtiden var bleven aabenbar, midlertidig tillod Indførsel af Korn fra Udlandet. Ulykkeligvis aabnedes den nye Tid efter 14. April 1784 med Gjentakelse af slette Aar. Stiftamtmanden i Akershusstift kunde i 1785 udtale, at der næsten i alle de sidste 12 Aar havde været Misvæxt. Sligt maatte nødvendigvis virke til Næringsløshed omkring i Byerne og langs Kysten; men desto haardere foltes Trykket af de høje Kornpriser. Man kan ikke let træffe stærkere Udtalelser om Virkningerne af de daarlige Tider end dem, der bruges i en Indberetning fra Lagmand Colbjørnsen af 3. Juli 1784¹⁾. »Mangel paa Korn«, siger han her blandt andet, »er den vitterlige Aarsag til, at vi se Betleriet fast overalt blive os overlegent, Agre i adskillige Egne blive ubesaaede og Hungeren malet i de af Barkbrod fortørrede Ansigter«. Ganske tilsvarende Udtalelser forekomme i Stiftamtmand Skeels Indberetninger

*) Se V, 491.

til Rentekammeret, hvori han i de nærmeste Aar efter Regeringskiftet idelig vender tilbage til at dvæle ved den Elendighed, som de vanskelige Forhold og især Dyrtiden voldte²⁾. Kristiania, skriver han f. Ex. 8. Januar 1785, har ikke 10 Tdr. Rug, der kan faas for Penge. Vanskeligheden foltes ikke mindre i de fleste Landskaber end i Byerne. Det er rent undtagelsesvis, at man nogle Aar senere ser Hedemarken og Toten nævne som Egne, hvor der herskede Velstand. Jævnlig lyder Klagen fra det aabne Land om, at det ikke alene skorter paa Brodkorn, men at man ogsaa mangler Hø til Kreaturerne og Sædekorn, saaledes at man er bange for i det næste Aar kun at kunne avle lidet eller intet. Nogen Hjælp havde man i de kongelige Magasiner med Korn og Fourage, der fandtes i forskjellige Byer, og som bleve aabnede til Salg for moderate Priser³⁾, naar det kneb haardt: men foruden at de i og for sig ikke kunde være tilstrækkelige, havde Salget fra dem ogsaa en alvorlig Skyggeside. Der fremkom nemlig derved en Slags Konkurrence med Kjøbmændene i Byerne, der skræmmede disse fra at forskrive Korn fra Danmark eller fra Udlandet (paa de Tidspunkter, da Indførsel af Korn herfra var tilladt). De vare bange for at blive underbudte af Magasinerne. Lige saa lidt nu som tidligere lod Regeringen det fattes paa Iver for at faa sendt Korn til Norge⁴⁾, baade til det sondenfjeldske og tillige til det nordenfjeldske, hvor der ogsaa paa denne Tid var Nød⁵⁾, og der blev ved en Række Plakater efterhaanden tilladt Indførsel imod lav Told af Korn til de sondenfjeldske Stifter⁶⁾: men disse Tilladelser paa $\frac{1}{2}$ Aar eller noget længere Tid vare ikke i Stand til at sikre Tilførslen. Ingen vidste, om Tilladelsen vilde blive forlænget eller ikke, og denne Uvished var ødelæggende. Landhusholdningsselskabet udsatte i 1786 nogle Præmier for Meddelelser om indenlandske Væxters Brug til Føde, og det udgav en liden af den bekjendte norske Præst H. Strom

forfattet »Underretning om den islandske Mos«, hvilken Plante ansaas for at være et bedre Surrogat for Mel til Brød, end Birke- eller Fyrrebarken var; men sligt fik kun liden praktisk Betydning og har nærmest Interesse som Vidnesbyrd om den Opsigt, de sorgelige Efterretninger om Forholdene i Norge vakte.

Selvfølgelig maatte under slige Forhold Tanker om Nødvendigheden af en varig Ophævelse af det gamle Forbud imod Indførsel af Korn fra Udlandet paatrænge sig adskillige, og det ikke alene dem, der ved at lide Mangel følte, hvor Skoen trykkede, men ogsaa dem, der i overordnede Stillinger havde et Indtryk af Tilstanden i det hele. Akershus Stift, uden Sammenligning det vigtigste i Norge, havde dengang en fortræffelig Stiftamtmand i Jørgen Erik Skeel, og denne grundhæderlige Mand, der under sin forskjelligartede Virksomhed havde vundet en omfattende Kundskab om Forholdene i det store, var i høj Grad klar paa Nødvendigheden heraf. Han stod overhovedet ikke de friere Synsmaader fjærn, som Reventlow og Schimmelmann hyldede. Derom vidnede det, naar han lejlighedsvis (13. November 1784) skrev til Rentekammeret: »Det er overensstemmende med de bedste politiske Grundsatninger at lade enhver i Staten nyde de Friheder, han uden Skade for det hele kan have, og saa lidt som muligt at indskrænke denne Frihed«⁷). Dette mente han da ogsaa, maatte gjælde paa det økonomiske Omraade, og 25. Juni 1786 skrev han til Rentekammeret i Anledning af stærke Klager fra Kristianias tolv Mænd over Kornmangel og Dyretid, at han tidt tænkte paa, at en »perpetuerende fri Indførsel af Korn imod modereret Told vilde blive Nordmændene en Lykke uden at skade de Danske«. I Slutningen af 1787 brugte han endog i en Skrivelse det stærke Udtryk, at det var paa den højeste Tid, at man greb til dette Redningsmiddel, selv om de gode Virkninger deraf næppe strax vilde vise sig⁸).

Paa dette Tidspunkt, det maa man ogsaa lægge Mærke til, kunde man ikke allevegne i Norge være sikker paa Ro. De norske Bønder vare en ejendommelig Slags Folk. Deres Loyalitet og deres Ærefrygt for Kongehuset var ubegrænset: men, som der allerede før i dette Værk har været Lejlighed til at nævne, de vare aldeles ikke lette at have at gjøre med for deres Embedsmænd. Ganske sikkert kunde de jævnlig have Ret til at besvære sig over disse: men hvor stærkt end Datidens Forfattere, saaledes som f. Ex. Tyge Rothe, holdt af at prise de norske Fjeldbønder som Idealer af Naturborn, led de dog tidt baade af et stærkt begrænset Syn og af rethaveriske Lyster. Der er bevaret flere Træk, som vise alt andet end tiltalende Færd fra deres Side. Daarlig Økonomi og Mangel paa Driftighed kunde desuden ikke sjælden have Del i deres uheldige Tilstand⁹⁾. Rent galt blev det, naar der kom svære Tider, naar det kneb med Afsætning af deres Trælast, og naar Priserne paa Kornet steg højt og Fattigdom fulgte dermed. Saa vare de dobbelt tilbøjelige til at mistænke Sorenskrivere og Fogder for at kræve ublu Sportler og Præsterne for at være nøjeregnende med Tienden. Hertil kom evindeligt Kjævl med Kjobmændene, der ganske sikkert ingenlunde vare fri for at trække dem op, naar de kunde se deres Snit dertil¹⁰⁾. Og folte de sig forurettede, klagede de og det i selve Kjobenhavn. Vi have tidligere set, at det kunde være plagende for Konge og Kollegier at faa de stive, paastaaelige Bønder paa nært Hold, og der var ogsaa i Tidens Lob blevet udstedt forskellige Kongebud for at faa sat Skranker for denne besværlige Klagelyst: men, naar det kom til Stykket, blev der dog set igjennem Fingre med, at disse Bud bleve overtraadte. Regeringen havde alt for klart et Blik for, at Norge overvejende var et Bondeland, til ikke jævnlig at holde det for nødvendigt at tage Hensyn til Bønderne. Værre var det, naar det kom til ligefremme Optøjer der-

oppe. Et saadant, der virkelig havde været alvorligt, havde den saakaldte Strilekrig i Bergen været i 1765 i Anledning af Extraskatten¹¹). Strax i Begyndelsen af det nye Tidsrum søgte Regeringen at befri Almuen for en Del Ulemper, den led af som en Følge af den ældre mangelfulde Ordning af Skydsvæsenet. Den udstedte derfor meget omstændelige Bestemmelser om Forandringer paa dette vigtige Omraade¹²): men der var i det hele nok tilbage af Forhold, der med Rette eller Urette kunde give Stof til Klager, og i 1786 kom Regeringen atter til at staa overfor en ny Bevægelse, der krævede alvorlig Optræden.

Denne Gang var det nede i det sydlige Norge i Kristiansand Stift i Nedenæs Amt og den sydlige Del af Telemarken, at Misfornøjelse kom til Udbrud. Klagerne over Tryk og Udsigelser fra Embedsmændenes Side og over skammeligt Optrækkeri af Kjøbmændene i Byerne vare de sædvanlige; men hvad der denne Gang særlig vakte Misnøje, var Dyrtiden og Skattetrykket, der under slige Forhold føltes dobbelt haardt. Misnøjet maatte faa feroget Betydning, da Almuen fik en ivrig Fører i Bonden Kristian Jensen Lofthus, en Mand, der var fast overtydet om, at Embedsmænd og Kjøbmænd vare sande Plageaander for Bønderne, og som desuden havde Agitationsevner, var stivsindet og i høj Grad oplagt til at gaa i Spidsen, naar det gjaldt om at klage. Og Klagerne skulde som saa tidt for at forslaa noget bringes til selve Kronprinsen i Kjøbenhavn. Lofthus opnaaede 8. Juni 1786 at faa Audiens hos denne, hvem han overgav et skriftligt Andragende om, »hvorledes Deres Land Norge og dets Beboere for det meste af Øvrigheden, Borgerne, Lensmændene er blevne undertrykt, ruineret«. Men da han ikke nærmere kunde legitimere sit Andragende, skaffede han sig en Del Attester hjemmefra, som han forelagde Kronprinsen ved en ny Audiens. De vare imidlertid ikke tilstrækkelige,

og han skyndte sig derfor anden Gang hjem for at faa raadet Bod derpaa. Her fik han saa en Fuldmagt fra 13 Kirkesognes Almue, der var undertegnet af 329 Mænd paa egne og samtlige Almuers Vegne. Da han nu mente, at han havde faaet Bemyndigelse nok, sendte han 8. August 1786 Andragendet oppe fra sin Hjemstavn til Kronprinsen med Bøn om, at denne vilde overlevere det til Kongen. »Tre Ord«, tilføjede han, »fra Deres kgl. Højhed vil vist glæde mig og den største Del af Landet«¹³⁾.

Men det var ikke med Ro, at han og hans Partivenner oppebiede Svaret, som formodentlig lod for længe vente paa sig. I det mindste blev hans Tilhængeres Stemning, som det synes, mere ilter end tidligere, Ovrigheden begyndte at blive bange for, hvad Roret kunde fore til, og Stillingen blev saa spændt, at Lofthus mente at maatte omgive sig med en Vagt af Bønder. Hans Optræden blev stedse mere og mere udfordrende, og det var, som om han vilde ophidse Almuen til at true med Voldsomheder, hvis Regeringen ikke skred ind til dens Fordel. Stiftamtmand Adeler i Kristiansand Stift gjorde Forsøg paa at fængsle ham; men det slog fejl, og det kom da til en Slags Overenskomst. Stiftamtmanden lod Lofthus endog faa et Pas til paa ny at rejse ned til Kjøbenhavn, og han rejste afsted. Man da han kom til Helsingborg, fik han nys om, at Regeringen var bleven opskræmmet ved de Efterretninger, den havde faaet om hans Færd, og havde besluttet at lade ham fængsle. Han søgte da at faa Lejde til at rejse til Kjøbenhavn, og et saadant blev ogsaa bevilget ham^{13a)}; men, inden han fik det, blev han bange paa Grund af et falsk Rygte om, at de af hans Kammerater, der opholdt sig i Kjøbenhavn, vare blevne satte i Stokhuset; han besluttede derfor strax at skynde sig hjem¹⁴⁾, og han færdedes da derefter vedvarende som Agitator omkring i sin Hjemstedsegn og i de tilstødende Bygder til Forskrækkelse for Embedsmændene og de af

ham saa forhadte Kjøbmænd i Kjøbstæderne. I Arendal var der f. Ex. stor Frygt for at faa et Besog af de forbitrede Bønderskarer¹⁵). Hans Stilling var saa stærk, at Ovrigheden holdt det for nødvendigt foreløbig at indstille Forsøgene paa at faa ham fængslet og (4. December) efter Ansøgning fra en Del af hans Tilhængere at lade ham faa Lejde paa 5 Uger, imod at han skulde love i den Tid ikke at foretage sig noget ulovligt. Yderligere tilstod ogsaa Regeringen ham fornyet Lejde paa det Vilkaar, at han inden 2 Maaneder skulde indstille sig i Kjøbenhavn.

Man var overhovedet her nede stemt for at tage saa mildt paa Sagen som muligt¹⁶). Der var i Regeringskredsene Formodning om, at Bønderne kunde have Grund til at klage, og man vidste, hvor haardt Brist paa Brød knugede dem. Der blev altsaa nedsat en Kommission, der skulde samles i Kristiansand og undersøge Forholdene. Iblandt dens Medlemmer moder man den senere saa hæderlig bekendte Enevold Falsen, dengang Assessor ved Overhofretten i Kristiania, og Regeringen holdt Sagen for at være saa vigtig, at den lod selve Stiftamtmand Skeel rejse til Kristiansand og tage Plads i Kommissionen.

Men imidlertid stod Lofthus stadig som en faretruende Agitator, og i Henhold til en af Kongen forud given Bemyndigelse besluttede Kommissionen at lade ham fængsle, saa snart Lejdet var udlobet. Det lykkedes da ogsaa 15. Marts 1787 at faa ham grebet. Han blev saa snart som muligt ført til Kristiania, hvor han kom under Laas og Lukke paa Akershus Fæstning. Men dette vakte voldsom Ophidselse blandt Bønderne i hans Egn, hvor det blev fortalt, at det ikke var sket efter Kongens Vilje, men var et egenmægtigt Skridt af Ovrigheden. Bønderne overfaldt nu en Foged Dahl, der gjaldt for at have været Hovedmand for Fængslingen, og de holdt ham under Forvaring. Dette kunde naturligvis ikke gaa saaledes hen, og Militær blev sendt afsted fra Kristiansand. Det befriede

snart Fogden. Skjønt Almuen var i stærk Bevægelse og yderligere ophidsedes derved, at Regeringen belønnede flere, der havde deltaget i Lofthus Fængsling¹⁷), lagde Røret sig dog hurtig, efter at Anføreren var borte. Det er et betegnende Træk, at Regeringen holdt det for nødvendigt af Hensyn til Embedsmændenes Stilling deroppe ved en offentlig Plakat at underrette Almuen om, at det var stemmende med Kongens Vilje, at Lofthus var bleven fængslet. Nogle samtidige Forstyrrelser, der under Indflydelse af Lofthusbevægelsen havde fundet Sted i Telemarken (Bradsbergamt), vare blevne dæmpede af Amtmanden Frederik Moltke¹⁸).

Lofthus blev forholdsvis mildt behandlet i Fængslet; men Rettergangen imod ham trak paa en uforsvarlig Maade i Langdrag. Ikke forend i Marts 1792 faldt der Dom ved en Kommissions Kjendelse, hvorved han blev dømt til livsvarigt Fæstningsarbejde i Jærn. Den blev derefter indanket for Hojesteret: men, da der først faldt Dom her 1799, var han allerede død i Fængslet 2 Aar tidligere. Foruden ham blev 12 Almuesmænd ved den nævnte Hojesteretskjendelse domte til Fæstningsarbejde paa Akershus Fæstning fra 1 til 3 Aar: men de fik Straffen eftergivet eller i det mindste noget formildet¹⁹).

Der kan ingen Tvivl være om, at denne Bevægelse ikke havde noget som helst med politiske Motiver at gjøre. Den loyale Troskabsfølelse imod Kongen fornægtede sig heller ikke under den, og Kommissionen i Kristiansand fik ved sine Undersøgelser det Indtryk, at Almuen var Kongehuset fuldkomment hengiven. Den var da ogsaa villig til i Skrivelser til Kancelliet og til Rentekammeret at anbefale forskjellige Onsker, som Almuen havde om Forbedring i Forholdene. En ikke uvigtig Virkning deraf var, at der 11. Juni 1788 blev udstedt et nyt Sportelreglement, som i Norge raadete Bod paa en af de værste Skyggesider ved Embedsmændenes Færd²⁰).

Men hvad der mest her giver denne Bevægelse Betydning for os, er, at Kommissionen ligefrem udtalte, at den fornemste Aarsag til Almuens Nød og betrængte Kaar var Kornmangel og Kornets umaadelige Pris. Den anbefalede derfor ogsaa at opfylde de Onsker, som Almuen havde udtalt om Ret til Indførsel af Korn fra Udlandet til det søndenfjeldske. Husker man paa Skeels forskjellige Ytringer i den Retning, kan man være sikker paa, at han i Kommissionen ivrig har taget Ordet derfor.

De Røster, der altsaa lod fra Norge om Nødvendigheden af at frigive Kornhandelen, kom ikke til at savne Gjenlyd i Danmark. Før det første, hvad der var det vigtigste, ikke i de høje Statsmandskredse. Om det saa var den stærkt konservative Schack Rathlou, der utvivlsomt har havt stor Del i Forordningen af 14. Marts 1774, hvorved Kornindførsel fra Udlandet paa ny stængedes baade for Danmark og for det søndenfjeldske Norge, var han siden kommen paa andre Tanker. Han kunde i 1788 udtale, at han allerede tidligere stærkt havde anbefalet den her omhandlede Frihed. Og han talte sandt heri. I det mindste maa han som Præsident i Danske Kancelli have havt stor Del i en i pathetisk Stil affattet Skrivelse (19. Februar 1788), som dette Kollegium tilsendte Rentekammeret i Anledning af Lofthusbevægelsen og de Ulykker, som Kornhandelens gjældende Ordning voldte (»rørte af det skræksomme Maleri, Omlie og Gjevedals betrængte Almuesmænd fremstillede os om deres Tilstand«). De nye Kollegiechefer Schimmelmänn og Reventlow have aldeles sikkert sympathiseret med at give større Frihed. Der kan for Schimmelmännns Vedkommende peges paa den varme Følelse, han nærrede for Norge. Det var stærke Indtryk, han i sin Ungdom under en Rejse i dette Land havde faaet af det og dets Folk, særlig da i Kraft af sine Rousseauske Tendenser af den norske Bondestand. Han

mente dengang, at Norges Tarv var skammelig tilsidesat for Danmarks²¹). Om Tanke paa Norge vidner det ogsaa, naar han i Patentet af 8. Juli 1785 lod udtale, at den Kreditkasse, man vilde oprette, især skulde have til Maal at understøtte Vore norske Undersaatter, som have mest Vanskelighed ved at tilvejebringe i Banken antagelige Hypotheker og derved at forskaffe sig de til Produktionens Frembringelse nødvendige Fonds²²). For Reventlow havde det fra først af nærmest været Bjergværksvæsenet, der havde vakt hans Interesse for Norge, og han havde som ganske ungt Menneske paa en Rejse derop søgt at sætte sig ind i de derhen hørende Forhold. Senere fik han som Chef for Rentekammeret overordentlig meget at gjøre med Norge, og han har selvfølgelig havt væsenlig Del i, at Regeringen (3. Maj 1786) havde givet Bergseminariet i Kongsberg en stærk Udvikling, et Skridt, der skulde virke til at fremme Bjergværksvæsenet deroppe. Det ligger da nær at tænke sig, at han, som netop i de første Aar af sin Virksomhed i Rentekammeret kom ind paa at løse Handelens Baand baade ved Island og Finnmarken, ogsaa folte en naturlig Oplagthed til at fremme den friere Omsætning ved det sydligere Norge, hvor den saa haardt paakrævedes, og denne Formodning bliver til Vished ved en Udtalelse fra selve Rentekammeret. I en saare vigtig Erklæring i Anledning af Lofthusbevægelsen og den dengang nedsatte Kommissions Anbefaling af fri Kornhandel skrev det til Kongen: »Denne Sag har længe været under Betragtning i dette Kammer, hvor man allerede er enig om, saa snart en for Sagen passende Plan er udarbejdet, at forelægge den for Deres Majestæt«²³).

Værdt er det nu ogsaa i denne Sammenhæng at nævne, at det vakte stor Opsigt, da Kristian Martfelt 1784 lod det udførlige Skrift om den danske Kornhandel, som han havde affattet i 1774, men hidtil havde holdt tilbage, komme frem for Offentligheden og maaske endnu

mere, da han Aaret efter slog til Lyd for Kornhandels-sagen ved sin allerede tidligere*) omtalte Pro memoria om den til Kronprinsen. Saa energisk, ja næsten lidenskabelig Martfelt behandlede sit Stof, var Bogen om Kornhandelen vel skikket til at vække Opmærksomhed, og det havde sin store Værd, naar han fra forskjellige Sider kritiserede den ældre Ordning af denne Handel. Almenheden fik nu af hans Bog at vide, hvad hidtil kun havde været kjendt af de faa, der havde læst Generaltoldkammerets Forestilling fra 1773, at Danmark (med Hertugdømmerne) ikke var i Stand til at brodføde sig selv og det sondenfjeldske Norge. Dette kom frem for Offentligheden samtidig med, at de Røster, der dels hørtes igjennem den udenlandske nationaløkonomiske Litteratur, dels kom til Orde igjennem Skrifter her hjemme paa dette Omraade, lod paa, at Friheden burde have større Raaderum i Mod-sætning til de mange Skranker, Fortiden havde sat for Omsætningen. Endelig maa det erindres, at det bestaaende Forbud imod Indførsel af Korn ligesaa godt gjaldt Danmark som det sondenfjeldske Norge, og at man ogsaa der, om end i mindre Grad, havde kjendt de ubehagelige Virkninger og mærket, hvor lidt det forslog, naar der, efter at Dyrtiden var begyndt, blev givet Tilladelse til undtagelsesvis for en kortere Tid at indføre Korn fra Udlandet. Den Opmærksomhed, der ved Martfelts Optræden vakttes for disse Æmner, var saa stor, at en sagkyndig Mand kunde udtale derom, at Kornhandelssystemet var blevet Hovedmaterien i alle Samtaler. Hovedmaalet for alles Overvejelser²⁴).

Samle vi alt dette sammen, faa vi det Indtryk, at den bestaaende Ordning af Kornhandelen var dødsdømt. Og Øjeblikket til afgjørende at fælde denne Dødsdom kom da ogsaa snart. Det var, hvad vi senere ville vende til-

*) Jvfr. S. 45.

bage til, i Vinteren 1786—1787 kommet til at staa endnu klarere. end det havde gjort strax efter Regeringsskiftet, hvor vanskelig en Opgave det var at skaffe et saadant Forhold til Veje imellem Statens aarlige Indtægter og Udgifter, at der kunde være et Overskud, hvormed man ikke alene kunde afbetale paa Statsgjælden, men ogsaa klare pludselig paakommende (naturligvis dog ikke alt for store) Udgifter. Som sædvanlig i denne Tid, naar der opstod et eller andet vigtigt Spørgsmaal, blev det vedtaget at nedsætte en Kommission. Den, der nu kom til at træde sammen, fik Navn af den extraordinære Finanskommission (R. af 2. Maj 1787). Naturligvis bestod den af Schimmelmann og Reventlow og saa af en ret talrig Kreds af Mænd, som de havde Tillid til paa dette Omraade, deriblandt Reventlows Broder Johan Ludvig, A. G. Carstens, Wendt og Zoëga; af Nordmænd var der Jakob Edvard Colbjørnsen, Amtmand Kristen Heiberg, der havde været med i Kommissionen om Finmarken, og den senere bekendt dygtige Tonder Lund. Endelig fik Kommissionen som Protokolfører et meget virksomt Medlem i Ove Malling.

Netop som denne Finanskommission skulde træde sammen, kom, hvad der her har stor Interesse, et Spørgsmaal op, der begyndte stærkt at sysselsætte Fremskridtsmændene i Datiden, nemlig: »om en friere Handel end den, som efter det hidtil vedtagne System finder Sted, maatte være fordelagtig for Kongens Stater«. Det blev af Regeringen stillet som en Hovedopgave for Kommissionen at overveje dette, og Grunden hertil var ligefrem, at man havde Haab om, at en friere Handel vilde være heldig for Finanserne*). En større Skatteevne vilde nemlig, det mente man, blive Virkningen, naar den friere Handel

*) Det kan mærkes, at, naar de ledende Ministre talte herom til Kp., saa hørte han det samme af Bülow. Denne siger i sine Optegnelser, at iblandt det, han i sine Samtaler med Kp. i Aaret 1787 udviklede for denne, var ogsaa, at Frihandel burde

skabte en forøget Velstand hos Befolkningen, og naar Landets Produktionskraft ad den Vej bragtes til at stige. Den samme Tanke kommer altsaa her frem, der lod igjennem Finanspatentet af 8. Juli 1785, og som vi have set virke med ved Frigivelsen af Handelen paa Island og Finmarken.

Men naar Kommissionen skulde ind paa Overvejselen af dette Spørgsmaal, da vil det af, hvad der i det foregaaende er paavist om Handelen med Korn paa det søndenfjeldske Norge, og om de stærke Klager, der rejstes over Ulemperne ved denne, være let forstaaeligt, at netop dette Punkt først traadt levende frem for Kommissionen. Og vi forstaa da ogsaa godt, at den valgte strax at give sig i Kast med det og ligesom løste det ud fra den øvrige Række mere eller mindre vanskelige Forhandlinger, som den vilde faa at føre.

Der var mange Oplysninger at indhente for Kommissionen, og dens Forhandlinger om denne Sag kunde derfor ikke begynde førend i Foraaret 1788; men saa førtes de ogsaa med Iver, og dens Betænkning kunde tilsendes Regeringen, dateret 26. Maj 1788. Med en enkelt ubetydelig Ændring gik dens Indhold over i Forordningen af 6. Juni 1788.

Kommissionsbetænkningen, hvori vi have Lov til at tro, at Reventlow særlig har havt stor Del²⁵), var et meget omhyggeligt Arbejde. I noje Tilslutning til, hvad Generaltoldkammeret allerede 1773 og Martfelt senere havde gjort gjældende, hævdede den, at Danmark (med Hertugdømmerne) ikke kunde brodføde sig selv og det søndenfjeldske Norge, og den viste, at ogsaa de Beregninger, der vare gjorte over Kornhandelen fra 1775 til 1784, stadfæstede dette (altsaa efter at det gottorpske Holsten var

fremmes. »Frihed«, sagde han, »gjør, at Handelen blomstrer og nyttig Folkemængde og Rigdom tiltager« (Pakke i Rark. Johan Bülow's Papirer (Litteraria).

blevet forenet med Staten). Tillige blev det paavist, hvorledes trods alt, hvad man havde søgt at bruge som Hjælp, Mangel og høje Priser havde hersket i en Række Aar deroppe. Naturligvis fremhævedes stærkt, hvor for-dærvelige Virkningerne havde været heraf, og, hvad Dan-mark angik, udtaltes det, at vel havde Følgerne ikke for dets Vedkommende kunnet være saa slemme, da Landet havde Kornvarer i sit Skjød: men Forbudet havde dog ogsaa her gjort meget ondt ved at fremkalde jævnlig høje, stedse ustadige Priser og undertiden Mangel. Hvor meget Kjobstadnæringen og Industrien havde lidt herved, derpaa havde man sorgelige Beviser i Handelsbalancen, Vexel-kursen og Kjobstædernes Vanmagt. Bondestanden endelig havde i det hele ikke vundet, da den under de dagjæl-dende Forhold led mere i de slette Aar, end den vandt i de gode*). Som Modstykke til det sondenfjeldske og Danmark kunde der peges paa, at det nordenfjeldske Norge, hvor Kornet havde kunnet indføres fra Udlandet imod lav Told, i det hele afgjort havde havt det bedre end det sydlige Norge, og i Hertugdømmerne, hvor der havde kunnet indføres Korn fra fremmede Lande, havde Tilstanden stadig været fortræffelig.

Paa dette Grundlag opbyggedes saa det Forslag, der gik over i Forordningen. I denne fremhævedes, at efter de indhøstede Erfaringer om de uheldige Virkninger af Kornhandelens ældre Ordning var det besluttet at indføre en saadan Førandring, at Statens samtlige Riger og Lande til alle Tider kunde være forsynede med fornødent For-raad, Kornet saa vidt muligt holdes stadig i Jævnpris med sig selv og med andre Landes Kornpriser, en fordel-agtigere Kornhandel med Udlandet drives og den borger-lige Vindskibehighed tilligemed Agerdyrkingen i Særdeles-

*) I adskilligt heraf mærker man tydelig Indflydelse fra Martfeldts Skrifter.

hed derved fremmes og oplives. For at opnaa dette Maal skulde der være Indførselsfrihed paa Korn til alle Statens Dele og Toldafgifterne være maadeholdne. Indførselstolden blev sat en Tredjedel højere ved Danmark end ved Norge. Denne tilsyneladende paafaldende Begunstigelse af Norge hang sammen med, at Fragten for det Korn, der tilførtes dette Land fra Udlandet, antoges at være højere end ved det, som førtes til Danmark. I den Grad regnede man udelukkende paa Østersolandene som de Egne, hvorfra Kornet kom. Tolden skulde ganske være den samme ved det sondenfjeldske Norge, som den var ved det nordenfjeldske, nemlig 16 Skilling for en Tde. Rug og for en Tde. Malt, 12 for en Tde. Byg og 10 for en Tde. Havre; for Hvede, hvoraf der kun brugtes lidt, blev den 32 Skilling. Desuden skulde Kornhandelen støttes derved, at der gaves Oplag med Kredit paa Tolden i 7 danske Kjobstæder foruden i Kjøbenhavn og i 10 norske. Endelig udtaltes det, at for at fremme indenlandsk Kornets Afsætning i Danmark og sikre den norske Almues Forsyning med Sædekorn og efter Fornødenhed med Brødkorn vilde Regeringen drage Omsorg for, at der kunde være Magasinbygninger, hvor Kjobmændene frit kunde oplægge Hvede og Rug og faa disse Kornsorter behørig rensede og tørrede. Endnu i 1774 var det blevet gjort gjældende i den ekstraordinære Finanskommission²⁶⁾, at det danske Korn ikke var tørret nok til, at man kunde bruge det som Udførselsvare til fjærne Lande. Der havde derfor oftere været talt om Nødvendigheden²⁷⁾ af at faa en Bedring heri, og det havde været en af Henrik Gerners Fortjenester, at han havde opfundet et Apparat til at tørre Kornet, som man havde fundet fortræffeligt.

Fra alle Sider set var den Lov, som her blev givet, en fortrinlig Lov, der gjorde Ende paa en Tingenes Tilstand, som ikke alene økonomisk set var fordærvelig, men ogsaa med Hensyn til Norge let kunde have faaet slemme

politiske Virkninger, naar den var bleven fortsat. Det er da ogsaa værdt at lægge Mærke til, at Opfattelsen af det rigtige i, at denne Lov blev givet, i den Grad var almindelig, at selv den strængt konservative Guldberg, der fandt det voveligt, at man havde frigivet Handelen paa Island, ganske billigede den. »Naar jeg«, udtalte han i et Brev af 25. Juli 1788 til sin Ven Schumacher, »var bleven, hvor jeg var, havde Norge havt den Forordning for 3 Aar siden og Danmark maaske og.«

Ganske samtidig med Forhandlingerne om denne Sag havde Kommissionen tillige taget en anden overleveret Tvangsordning paa Landbrugets Omraade for sig og ment, at ogsaa ved den kunde en Reform indføres uafhængig af, hvilke Resultater man vilde komme til med Hensyn til de store finansielle Spørgsmaal, der forelaa. Det var Bestemmelser, der gjaldt for den jydsk Kvæghandel. Her som ved Kornhandelssagen havde den tidligere Regering efterladt sig en lidet heldig Arv.

Som omtalt i det nærmest foregaaende Bind af dette Værk²⁸), var det blevet fastslaaet 4. November 1776, at de i 1747 givne Bestemmelser om Staldfodring og Studehandel i Jylland skulde opretholdes, saaledes at der vedblev at være Eneret for Ejerne eller Forpagterne af de privilegerede Sædegaarde samt for Kjobstadborgerne til at staldfodre Stude. Ligeledes blev al Udførsel af magre Stude forbudt, og der fandt nøje Eftersyn Sted ved Toldgrænsen imellem Nørre- og Sønderjylland. Dette var saa meget vigtigere, som der skulde betales en høj Udførselstold af alt Kvæg, der fra Jylland førtes til Hertugdømmerne eller til Udlandet, nemlig 2 Rdlr. 40 Skilling for hver fedet Stud. Samtidig var den jydsk Opdrætning beskyttet ved høj Indførselstold, nemlig 5 Rdlr. for hver fedet Stud, der indførtes fra Hertugdømmerne til Jylland.

Før nogle Grænsesogne imellem Nørre- og Sønderjylland var der særegne Bestemmelser. Udførsel af slagtet Kvæg fra Jylland var beskyttet ved forskjellige Privilegier. Da der ingen Staldfodring fandt Sted paa Oerne, gjaldt ingen Bestemmelser af den her nævnte Slags for deres Vedkommende, og hvad Hertugdømmerne angik, var Omsætningen med Kvæg og Fedningen deraf ulige mindre bunden, end Tilfældet var ved Jylland. Der betaltes blandt andet kun 72 β i Udførselstold af hver fedet Stud. Dog var Indførsel af Kvæg til Hertugdømmerne fra Udlandet forbudt, ligesom Tilfældet var ved Kongeriget.

Allerede dengang Forordningen af 4. November 1776 blev forberedt, og der i den Anledning afkrævedes forskjellige Embedsmænd i Jylland Erklæringer, havde der fra flere af disse lydt Udtalelser om, at Baandene burde løsnes, saaledes at Tolden nedsattes og hele Studehandelen frigjordes. Man kunde endog se det blive ytret, at det var langt bedre at lægge Vægt paa Mejeridrift end paa Studehandelen, der helst burde opgives. Disse Udtalelser havde dengang været ganske frugtesløse; men i den følgende Tid var netop Overgangen til Mejeridrift bleven stærkere. Det kunde godtgjøres, at, medens der tidligere var blevet holdt Stude af 400 Proprietærer, var der nu ikke flere end 207, der gjorde det²⁹), og det endda kun i Forening med Mejeridrift. Desuden viste den Tanke, som Regeringen dengang havde havt, ved sin Beskyttelse at kunne forøge Afsætningen af Stude, der vare fedede paa jyske Herregaarde, sig ganske fejlagtig, og paa samme Tid var der Grund til at forarges over det stadige og vidtdrevne Smugleri, som fandt Sted ved Toldgrænsen imod Sønderjylland. Naar man nu tænker paa, hvor stærkt hele dette Snorliv, der var lagt om Studedefning og Studehandel, stred imod, hvad der laa som ledende Tanke bag ved Nedsættelsen af Finanskommissionen, »om en friere Handel end den, der efter det vedtagne System

fandt Sted, maatte være fordelagtig for Kongens Stater«, kan det ikke undre, at Kommissionen hurtig gav sig i Kast med Spørgsmaalet om denne Kvæghandel.

Naturligvis var der meget statistisk Materiale at indsamle, og Malling synes som Medlem af Kommissionen at have vist stor Iver for at skaffe det til Veje. Man søgte tillige at faa Udtalelser fra sagkyndige Mænd udenfor Kommissionen, saaledes fra en Mand, der mentes paa dette Omraade at have særlig Indsigt, nemlig fra J. L. Lybecker, der tidligere havde været Byfoged i Nibe og derefter blev Kommitteret i Generaltoldkammeret, senere Amtmand. Han udtalte sig bestemt for, at den bestaaende Ordning var forkastelig, og for, at der burde være uindskrænket Indførsel af alle Slags Oxne (25. Februar 1788³⁰). Det blev da ogsaa, som det kunde ventes, fra et lignende frisindet Standpunkt, at Kommissionen ytrede sig. Den viste først, hvor ringe det i Virkeligheden stod til med Studehandelen, som den havde udviklet sig under Tvangsbestemmelsernes Beskyttelse, og hvor naturligt det var, at Bønderne klagede over Mangel paa Afsætning af deres Kvæg. Støttende sig hertil udtalte den saa som en sikker Sætning: »Overalt kan det uden Tvivl med Vished antages, at jo mere Frihed, jo mere Liv, jo mere Afsætning af Kvæg, naar (d. v. s. medens) derimod Tvang indskrænker Afsætning, og indskrænket Afsætning hindrer Opdræt.« Paa Grundlag af denne Synsmaade affattede Regeringen saa Forordningen af 11. Juni 1788. Den fastslog, at det for Fremtiden skulde staa enhver frit for at fede og fodre sine Oxne saaledes, som han havde Evne til, og det skulde da ogsaa være ham tilladt at sælge sligt Kvæg til, hvem han vilde, og lade det uddrive baade til Udland og Indland (altsaa ogsaa til Hertugdømmerne), hvor naar han fandt det belejligst. Der skulde nok stadig være Told for det Kvæg, som udfortes til fremmede Steder eller til Hertugdømmerne; men den nedsattes for Oxne til 1 Rdlr. og for

Koer, Kvier og Kalve til 4 Mark. Selvfølgelig bortfaldt alle de Kontrolbestemmelser, der havde gjældt med Hensyn til Studedefningen i tidligere Tid. Vistnok blev Forbudet imod Kvægs Indførsel til Danmark fra fremmede Steder ikke hævet; men Tolden bortfaldt for Kvæg, der var tillagt i Hertugdømmerne og indførtes derfra.

Denne Forordning var vistnok langt fra af en saadan Betydning som den om Kornhandelen; men den fortjener dog fuldt at nævnes ved Siden af den som en Forordning, der i og for sig var forstandig og praktisk, og som en, der ikke mindre vidnede om det rette Syn paa Nødvendigheden af at sprænge Baand, der kun virkede hæmmende og plagende. Statistiske Opgivelser vise da ogsaa, at, efter at Udførselen af Kvæg over Ribe og Kolding i Aarene 1784 til 1787 ikke var naaet op over 7000, steg den i 1788 til omtrent 8000 og var i de følgende Aar imellem c. 12,000 og omtrent 13,000; i 1794 naaede Tallet op til over 22,000³¹). Selv om andre Forhold kunne have virket med, tale disse Tal dog formentlig et tydeligt Sprog.

Det gjør et ejendommeligt Indtryk, naar man tænker paa, at de her nævnte 2 Forordninger kun ved et Mellemrum af faa Dage ere skilte fra Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse. Juni 1788 indtager, som man ser, en mærkelig Plads i vor Lovgivnings Historie. Og de tvende Forordninger om Kornhandelen og om Kvægghandelen slutte sig tillige naturligt til de af samme Aand baarne Reformers om Ophævelsen af Monopolhandelen paa Island og Finmarken. Der ligger bæg ved dem ligesom ved Landboreformlovgivningen en Tro paa, at man ved at slaa ind paa friere Baner vilde kunne grunde en økonomisk kraftigere Tid og derigjennem ogsaa bedre sociale Tider. Man tog ikke Fejl deri.

OTTENDE KAPITEL.

Regeringen og Fabrikindustrien indtil 1791.

Naar der i Patentet af 8. Juli 1785 var fremhævet Betydningen af at fremme den indvortes nationale Produktion, maatte der naturligvis ogsaa være tænkt paa »Vindskibeligheden« som et Middel til at forøge den og dermed tillige Folkets Velstand og Skatteevne. En Hovedside deraf, nemlig Fabrikindustrien, vide vi, at Regeringen her hjemme lige siden Kristian VI's Tid — alene med Undtagelse af det korte Struenseeske Tidsrum — med stor Iver havde søgt at fremelske, og det netop ogsaa med det ovennævnte Formaal. Hvorledes den for nylig i den saakaldte Guldbergske Tid havde været Gjenstand for Regeringens Omhu, er fremstillet i det sidste Bind af nærværende Værk. Men medens vi paa andre Omraader have set den nye Tid efter 14. April 1784 være præget af Styrelsesgrundsætninger, der pegede i en anden Retning end de, der for havde været ledende, gjælder det for de første Aars Vedkommende ingenlunde med Hensyn til Fabrikindustrien.

Vi træffe ganske den samme Opfattelse som tidligere ikke alene af det nødvendige i at give Privilegier for Fabrikker paa forskellige nye Felter og af Begunstigelser som Toldfrihed for de Raaemner, der behøvedes, men ogsaa af, at der maatte hjælpes med Laan, til Dels rentefri, eller med Garanti for Laan, som vedkommende kunde optage i Banken, med Udførselspræmier eller ogsaa med ligefremme Gaver. Det er i Massevis, at disse Understøttelser forekomme fra ganske smaa til større, endog enkelte Gange indtil Laan paa 30,000 Rdlrs. Størrelse; ja det kgl. danske Bomuldsmanufaktur fik et Laan paa 50,000 Rdlr.¹⁾ Som en Understøttelse af særegen Natur fastsattes det — for

ovrigt i Overensstemmelse med, hvad der allerede tidligere havde været bevilget²⁾, — at det Salt, der tilvirkedes ved Valø Saltværk i Norge, skulde »reparteres« efter et bestemt Forhold og til en bestemt Pris til de forskjellige Kjobstæder i Danmark og Norge, og den samme Begunstigelse bevilgedes med Hensyn til Hertugdømmerne Saltværket i Oldeslohe, der ejedes af Bernstorffs Svigeren Grev von Dernath. Byerne havde dernede at overtage 1000 Tønder Salt³⁾. Kun i et Par ganske enkelte Tilfælde ser man en Ansøgning om Understøttelse blive afslaaet, og det er et ret betegnende Vidnesbyrd om Interesse for hele Fabrikindustrien, at det blev paalagt Kommercekollegiet, at, naar en Fabrik havde havt Fremgang i 4 Aar, skulde det overvejes, om den ikke til Interessentskabets Lettelse kunde anses fortjent til en Gratifikation engang for alle⁴⁾.

De ligefremme Gaver ere vel noget mindre fremtrædende end i tidligere Tider, og, naar undtages nogle faa Fabrikanlæg i Holsten⁵⁾, forekommer der næppe noget Exempel paa Toldforbud eller Toldforhøjelser til Gavn for de nye Anlæg; i det mindste er der meget sjælden bevilget sligt; men dette kan unægtelig have sin Forklaring i, at der allerede fra tidligere Tid var saa mange Bestemmelser af den Slags, at man ikke dristede sig til at gaa videre dermed. I det hele og store er der for de første Aars Vedkommende ingen Forskjel fra tidligere Tid. Beskyttelsessystemet er det samme, og det var sammenlagt betydelige Summer, der paa dette Omraade efterhaanden bevilgedes af Regeringen. I Aaret 1791 opfortes de af Industrifonden indtil den 30te Juni udlaante og endnu ikke tilbagebetalte Beløb som udgjørende en samlet Sum af 303,917 Rdlr.⁶⁾

Naturligvis fastholdt man, hvad der allerede var indført i den nærmest foregaaende Tid, at der skulde være en Myndighed, som kunde hjælpe Kommercekollegiet ved at give Betænkninger om de indkomne Ansøgninger. Den

Fabrikkdirektion, som siden 1782 havde virket i den Retning, fik sit Virkefelt udvidet til »alle de Gjenstande, som angaa det kunstmæssige og økonomiske af Fabrikkerne, og til at gjøre Forslag om, hvorledes Mangler og Hindringer, som ere i Vejen for en eller anden Fabrikations Opkomst, kunne afhjælpes«. Den havde tidligere bestaaet af 2 Medlemmer, og disse vedbleve at sørge for »det exekutive og for, hvad der vedrørte Fabrikkernes Jurisdiktion«: men ved Siden af dem skulde der som raadgivende indtræde i Direktionen 2 Kjøbmænd, 2 lærde, 2 landkyndige og 3 kunstforstandige (deriblandt Gerner), fremdeles 5 tekniskdannede Medlemmer foruden en Kommitteret i Kollegiet og endnu et sagkyndigt Medlem⁷⁾. Da Forretningerne voxede selve denne Direktion over Hovedet, udnævntes der det følgende Aar (1788) en saakaldet bestandig Kommission, der skulde kontrollere Opfyldelsen af alle de Forpligtelser, som Fabrikkerne havde paataget sig for at faa Understøttelse⁸⁾. Man faar, naar man læser sligt, et tydeligt Indtryk af en vis Forsigtighed hos Regeringen og af, at Laantagerne virkelig maatte underkaste sig en Kontrol, der kunde have Værd. Heri kan der vel nok have været Forskjel fra tidligere Tider: men det har intet med de ledende Grundsætninger at gjøre. Man vil ej heller finde, at der med Hensyn til de for de enkelte Industrifag gjældende Bestemmelser er nogen Forskjel af Betydning fra den ældre Tid. Maaske kan man nævne, at Adgangen til at drive Tobaksspinderi og Tobakshandel blev lettet ved den nye Bestemmelse, at der ikke længere dertil skulde knyttes den Pligt selv at dyrke og drive Tobaksplantager af en vis Størrelse⁹⁾, en Pligt, som Forholdene havde vist Umuligheden af at kræve opfyldt, og man kan, hvad Brændevinsbrænderiet angaar, kalde det rigtigt, at der ikke maatte være mere end et vist Tal Brændevinsbrændere i hver By¹⁰⁾: men sligt var ikke Bestemmelser af stor principiel Betydning. Den sidste af dem stemmer desuden

ganske med den ældre Tids Lyst til at regulere Industrien.

Ogsaa maa der til alt, hvad her er anført, føjes, at der nu ligesom før ofredes adskilligt paa Anlæg, der tilhørte Staten. Vi se f. Ex., at i Finansregnskabet for 1789 opføres som brugt til det kongelige Blaafarveværk ved Modum i Norge 335,059 Rdlr. og i Regnskabet for 1792 348,596 Rdlr. som udgivne indtil 31. December 1891. Til de norske Glasværker, der ogsaa ejedes af Staten, opføres der i Regnskabet 1789 en samlet Udgift paa 309,057 Rdlr. Endelig kan der i denne Forbindelse mindes om, at foruden jævnlig Eftergivelse af Afgifter ogsaa betydelige Laan bleve bevilgede af Kreditkassen til forskjellige norske Bjergværker, hvis Virksomhed grænsede nær op til Industrien.

Ved Siden af Onsket om at understøtte, hvor det holdtes for nødvendigt, kan ogsaa Opfattelsen af det onskelige i at afpasse Industripolitiken efter formentlig større almindelige Interesser træde tydelig frem. Saaledes naar det blev forbudt, at der for Fremtiden maatte opbygges nogen Sav i Norge uden Kongens Tilladelse¹¹⁾. Enhver ser let, at det var Frygten for de norske Skoves Fremtid, der bevirkede dette Forbud.

Man vil erindre, at i tidligere Tid havde igjennem flere Aartier det saakaldte Varemagasinet eller, som det tilsidst hed, Generalmagasinet spillet en vigtig Rolle som indtagende en Mellemstilling imellem Regeringen og Fabrikanterne. Men det var ophævet i 1782¹²⁾, og dets Hverv var dels gaaet over til Fabrikdirektionen, dels blevet lagt i Hænderne paa det dengang ny oprettede Kanalkompagni, der stedse i Kjøbenhavn skulde have et Oplag af Raaemner til de indenlandske Fabrikkers Brug samt af alle Slags indenlandske Fabrikata. Generalmagasinets Affærer maatte derefter afvikles, hvad der først kom Ende paa 1788. Da viste der sig det for Staten bedrovelige Resultat,

at der ved dets Virksomhed var tabt 313.687 Rdlr., som der helt maatte slaas en Streg over¹³).

Uheldigvis kom det heller ikke til at gaa godt med at lade det afløse af Kanalkompagniet. Det er allerede i det foregaaende Bind blevet nævnt, at dette Kompagni var et saare uheldigt Foretagende, hvad vi ogsaa senere ville komme tilbage til. Her skal det alene nævnes, at Staten maatte overtage det og dermed ogsaa den Del af dets Virksomhed, der vedrørte Industrien. Den har da ladet det drive Handel med Fabrikvarer og med Materialier til Manufakturernes Brug, idet den dertil brugte et Beløb, der var en Del af Kanalkompagniets Fond og ikke maatte regnes med ved de Realisationer, der ellers ved dets Oplosning fandt Sted af dets Effekter. Dette Fond skulde vedblive som et særegent Institut under Kommercekollegiets Bestyrelse¹⁴). Dets Driftskapital udgjorde i Slutningen af 1788 288,000 Rdlr., og som en Følge af fordelagtige Operationer, man havde havt, var den i Juni 1790 steget til 328,670 Rdlr., der vare satte i Omløb¹⁵).

Ogsaa et andet forulykket Handelsselskab var imidlertid stillet i Forbindelse med Fabrikindustrien, nemlig det ostersøisk-guineiske Kompagni. Uden her at kunne gaa ind paa, hvad der er at fortælle om dets Oplosning, skal det nævnes, at Finanskollegiet i December 1786¹⁶) fik Bemyndigelse til at optage et Laan i Banken paa 400,000 Rdlr., som Kongen vilde overlade dette Selskab til dermed at hjælpe Entreprenørerne for Fabrikker og Fabrikhandel¹⁷), og dette Fond, der jævnlig benævnes Industrifondet eller det ostersøiske Kompagnis Manufakturfond, blev stærkt brugt. Allerede paa Finansregnskabet for 1787 opfores der som anvist til Udlaan deraf 197,400 Rdlr. Ved Slutningen af 1789 var den udlaante Kapital 250,913 Rdlr. Endvidere maatte det tjene Industrien til Gavn, naar Kongen lovede dette samme Selskab at godtgjøre det 4 Procent Renter af et Beløb paa indtil 400,000 Rdlr., som

det havde anlagt i Handel med Raaæmner til Brug for de indenlandske Fabrikker og til Handel med Produkterne af den hjemlige Industri og Fabrikation¹⁸).

Naar Industripolitiken, som man ser af alt dette, i de første Aar efter 1784 stærkt lignede, hvad den havde været i den foregaaende Periode, gjorde den det ikke mindre derved, at man nu ligesaa ivrig som dengang ønskede at faa Fabrikker anlagt paa Landet eller i de smaa Kjøbstæder, hvor Arbejdslønnen var lavere, og hvor man kunde haabe, derved at skaffe forøget Arbejde til de fattige. Dette humane Motiv forekommer udtrykkelig ved flere Understøttelser¹⁹). Der var endog visse Industriegrene, som Baandvæveriet, der mentes at passe særdeles godt til at drives paa Landet. Man træffer f. Ex. et saadant i en sjællandsk Landsby Saaby, hvor en Provst Heiberg var særlig ivrig derfor og endog indrømmede Plads i sin egen Præstegaard til Arbejdsværelser for fattige Bondefolk og deres Børn. Denne hans Iver blev belønnet af Regeringen med Fortjenstmedaillen i Guld²⁰). Et andet Baandvæveri lod den bekjendte Bondeven Etatsraad W. Hansen faa Plads paa sit Gods Frydenlund²¹). Hofjuveler Fabricius fik i 1786 Privilegium paa i den nysnævnte Landsby Saaby at anlægge en Fabrik til alle Slags Galanterivarers Forfærdigelse paa fabrikmæssig Maade ved Bondearbejde²²). En Klædefabrik blev flyttet til Bredstrup i Koldinghusamt²³), og Manufakturanlæg fandt Sted paa Brahetrolleborg Gods hos Ludvig Reventlow, paa Kammerherre Buchwalds Gods i Jylland Gudumlund og paa den store Groserer Rybergs Ejendom Objerggaard i Sjælland. Paa det sidste Sted har Manufakturanlægget holdt sig til den Dag idag under Navn af Kjøngs Fabrikker. Ogsaa paa Baron Lehns Gods Hvidkilde var der industrielle Anlæg; men de stammede allerede fra den ældre Periode. Om Iver for at faa Fabrikker anlagt i de mindre Kjøbstæder vidner klart et saadant Træk, som at Regeringen besluttede 1786

at nedlægge det store Klædemanufaktur paa Blaagaard og flytte dets Maskiner og andre Redskaber, dels til Fredericia dels til Moss i Norge²⁴). Man mente derved at kunne spare 10 til 12 Procent i Arbejds løn, og man haabede tillige, at de Arbejdere, der bleve udlærte ved de nye Fabrikker, kunde faa Lyst til at nedsætte sig paa Landet i Nærheden af disse, og at dette kunde virke til at fremme den nationale Vindskibelighed. Naturligvis maatte Regeringen væsenlig bekoste Flytningen; men selve Fabrikationen paa disse Steder skulde ikke ske for kongelig Regning. I Anledning af Anlægget paa Moss udtalte Kommercekollegiet, at det altid havde anset Norge som særdeles bekvemt til Vindskibeligheds Udbredelse og derfor længe havde ønsket at finde Lejlighed til at fremme og understøtte den indre Arbejdsomhed, som Nationen var saa villig og oplagt til. Man søgte at finde en særlig duelig Klædefabrikant til at flytte derop, der blev strax bestemt 18,000 Rdlr. af Manufakturfondet til det nye Anlæg, og desuden fojedes snart et Laan paa 30,000 Rdlr. dertil. Dette sidste Manufaktur holdt sig ret kraftig i en Række Aar. Det var aabenbart den største af denne Slags Fabrikker, der endnu var anlagt i Norge²⁵).

En af de Opgaver, der paa Industriens Omraade ganske særlig havde staaet som vigtig for den foregaaende Regering, havde været at fremme Spinderiet, baade Hor-, Uld- og Bomuldsspinderiet rundt omkring. Dette syntes nødvendigt for at skaffe Fabrikkerne det Garn, som de behøvede til Væverierne, og, naar der af den Grund var blevet anlagt formelige Spindeskoler, havde det at lære at spinde tillige været opfattet som en for Børnene nyttig Haandgjerning, som et Slags Sløjd. Desuden havde det humane Maal, at der ad den Vej skaffedes Fortjeneste for fattige rundt omkring i Statens Lande, havt sin Vægt. Ogsaa paa dette Omraade gik Regeringen nu i den tidligere Spor, og vi høre tale om Spinderies og Spinde-

skoler i de forskjellige Dele af Staten. Men om der end vedblev at være god Brug for Haandspind, saa maa det erindres, at det Tidsrum, vi her have at gjøre med, er i Almindelighed mærkeligt ved en stærk Udvikling af Maskinspinderiet, der i sig indeholdt en hel Omvæltning paa Fabrikvæsenets Omraade. Begyndelsen hertil var, som omtalt i det nærmest foregaaende Bind, i vort Fædreland sket i det sidste Tidsafsnit for 1784: men Brugen af Maskiner var nu i stærk Stigen.

Det var som vel kjendt overvejende England, hvorfra denne Udvikling kom, og det er i det hele værdt at lægge Mærke til, i hvilken Grad Opmærksomheden økonomisk set her hjemme var rettet paa dette Land. Naar der ingen Tvivl kan være om, at Skuet af de engelske Farmeres Stilling har havt Indflydelse paa Reventlowerne som skyndende dem til at betræde Landboreformernes Bane, kom England til i endnu højere Grad at staa som det store Forbillede paa Industriens Felt²⁶). Allerede tidligere, f. Ex. i Frederik V's Regeringstid, var der ganske vist undertiden blevet indkaldt Englændere som Fabrikanter: men det havde i den Tid langt mere været Syd fra, dels fra Frankrig, dels i endnu højere Grad fra Tyskland, at Strømmen af udenlandske Fabrikanter og Fabrikarbejdere kom. Men nu i Firserne og Halvfemserne var Forholdet et helt andet. Nu var det Englændere, man søgte at faa ind i Landet, og vi se Mænd af engelsk Byrd grunde betydelige Fabrikker, saaledes da de dengang ansete engelske Fabrikanter Nelthrop og Harris med en Understøttelse paa 30.000 Rdlr. som Laan paa en Gaard ved Navn Retraite ikke langt Nord for Kjøbenhavn grundlagde et meget betydeligt Garveri og siden tillige andre Virksomheder. I selve den udvidede Fabrikdirektion fik ogsaa 2 Englændere Howden og Moore Plads. Ganske vist vare de 2 Mænd, som paa Fabrikvæsenets Omraade spillede den største Rolle, ikke Englændere. Det var de 2 særdeles dygtige Sven-

skere, vi allerede før have havt Lejlighed til at nævne, Ljungberg, der nu var avanceret til Justitsraad og Kommitteret i Kommercekollegiet, og Overmester Nordberg, »denne«, som det blev sagt, »meget retskafne, med theoretisk og praktisk Kundskab paa det bedste udrustede i England oplærte Mand«²⁷). De havde, som naturligt var, begge Sæde i Fabrikdirektionen, og Nordberg, der i April 1787 blev gjort til »bestandig Direktør for det kongelige danske Bomuldsmanufaktur«, fik det Hverv »paa al mulig Maade at bidrage til Bomuldsmanufacturets Bedste i Særdeleshed og det øvrige Manufakturvæsens Befordring i Almindelighed efter de Punkter, som ham i den Henseende af vore Kollegier til Iagttagelse blive meddelte.«

Men netop disse Mænd fremfor alle vare ivrige for at skaffe Landet Nytte af de engelske Fremskridt paa Maskinvæsenets Omraade²⁸). Ved gjentagne Rejser søgte de og det undertiden med stor Moje og Vanskelighed at lure Englænderne de nye Opfindelser af, og, kunne vi tilføje, med endnu større Besvær søgte de at faa den engelske Maskindrif i Gang her hjemme²⁹). Saa vanskeligt var det dels at faa udført de Maskiner, som der var Brug for, dels bag efter at oplære Arbejderne i at bruge dem paa rette Maade. Langsomt gik det fremad; men fremad gik det. Naar vi imidlertid tale om Maskindrif, er det værdt at lægge Mærke til, at ogsaa den store Opfindelse, der skulde give den det umaadelige Opsving og tillige saa at sige vende op og ned paa Samfundet, nemlig Opfindelsen af Dampmaskinen, den var nu ved at stikke Hovedet frem her hjemme³⁰). I Aarene 1788 til 1790 lod Regeringen med forholdsvis betydelig Bekostning (ialt 81,384 Rdlr.) en saadan indrette ved Ankersmedjen paa Holmen*), og i 1789 bevilgede den Entreprenør Gamst i Kjøbenhavn

*) Det gør paa en Nutidslæser et ganske morsomt Indtryk at se den meget kritiske og imod Regeringen uvenlig stemte Grevinde Schulin i et Brev af 20. Marts 1790 som en af dens

Privilegium paa at »bruge en Ildmaskine, som han selv vil indrette til at drives med Emmer og Damp«; han skulde dertil have som Hjælp et Laan paa 2000 Rdlr. af Manufakturfondens. Paa Grund af forskjellige Forhold trak det imidlertid ud med Bygningen af Maskinen, saaledes at den først stod færdig 1801, og det blev ikke Gamst, der kom til at føre denne Sag igjennem³¹⁾.

Den hele Virksomhed for at skaffe Kundskab om nye Opfindelser og tekniske Fremskridt i Udlandet og derved udvide teknisk og økonomisk Indsigt overhovedet samt for at faa Maskiner byggede³²⁾ var det naturligste af Verden. Men, naar man ved Siden deraf i det hele faar det bestemte Indtryk, at det gamle Beskyttelsessystem fortsattes omtrent i sin fulde Udstrækning, spørger man uvilkaarlig, hvorledes dette har kunnet forenes med de Grundsætninger, der kom frem ved Løsningen af Handelens Baand paa de vigtige Omraader, som vi i det foregaaende have dvælet ved. Her var det gamle Beskyttelsessystem tydelig og klart blevet sprængt, og Modsætningen imellem Regeringens Holdning heri og saa Systemet med Hensyn til Fabrikindustrien synes paafaldende. Styrelsen, det fristes man til at sige, kan lignedes med et Janushoved; det ene Ansigt peger frem imod moderne Synsmaader, det andet imod Fortidens merkantilistiske Principer.

Man dommer næppe urigtig, naar man antager, at Mænd som Reventlow og Schimmelmann og deres paa-lidelige Raadgivere med en vis Forkjærlighed saa fremad, saa henimod den friere Bevægelse, hvor den kunde bruges. Det er et Vidnesbyrd om, at den daværende økonomiske Litteratur med den stærkest af Adam Smith betegnede Retning levende interesserede Regeringen, naar man ser, at det blev befalet, at der maatte bruges 3—400 Rdlr. til

Dumheder fremhæve, at »man har lavet en Maskine paa Holmen, der koster 60,000 Rdlr. og er saa kompliceret, at den kan komme i den Grad i Uorden, at den bliver ganske ubrugelig«.

»at anskaffe en Samling af de nødvendigste Skrifter i Handel og økonomiske Videnskaber, og at deres Tal aarlig skulde forøges til Afbetjening for vore Kollegier«³³). Ikke ringe Interesse har det ogsaa at se selve en af Finanskollegiets Deputerede, den ansete Johan Zoëga, ikke alene udtale vidt gaaende Tanker om, hvor stort et Spillerum den borgerlige Frihed i Almindelighed burde have, men ogsaa bryde Staven over »alle saadanne Anlæg til Produktion eller Fabrikation, hvorved ikke frembringes Produkter eller Fabrikater, der af lige Bonitet kan sælges til lige Pris som fremmede hid bragte Produkter eller Fabrikater af samme Slags, uden at disse blive paalagte nogen Told eller Skat«. »En Stat«, siger han, »som gjør det, maa nødvendigvis forarmes i den Grad, hvori den udvider sig paa slig Produktion eller Fabrikation«³⁴). Hvor stærk Gjenklang disse Ord fandt i visse Kredse, derom vidner det, naar en Anmeldelse i Lærde Efterretninger³⁵) udtalte om dem, at det var »ubetaleligt« at se slige Udtalelser fra en Mand, som man maa tiltro vigtig Indflydelse paa disse Sandheders praktiske Efterfølgelse.

Men at være Hedsporer for visse Theorier laa ikke for de ledende Mænd. De folte sig ikke fristede til paa Struensees Vis blindt at følge bestemte økonomiske Dogmer, fordi de vare paa Moden; men de saa nøje paa, hvilket Sprog selve de bestaaende Forhold førte. Og her maa det erindres, at, hvad Islands og Finmarkens Tilstande og ligeledes de klare Virkninger af Kornhandelens og Kvæghandelens ældre Ordning viste, det var, at her maatte Beskyttelsen og Tvangen afvejen. Derimod stillede Sagen sig fra først af langt fra saa tydelig med Hensyn til Fabrikindustrien.

Efter det statistiske Materiale. Regeringen havde til Raadighed, maatte den tro, at Fabrikernes og dermed Arbejdernes Tal i Kongeriget Danmark var voxet ikke lidet i Tiden fra 1774 til 1785. Saaledes var Tojmagernes

Arbejdertal, der i 1774 var 1121, steget til i 1785 at være 3339, Strome-fabrikkerne, der i 1774 havde havt 565 Arbejdere, havde i 1785 893, Baandfabrikkernes Arbejdertal steg i de nævnte Aar fra 105 til 328 o. s. v. Det maatte siges at være ret anseligt, naar Fabrikkerne i Kongeriget Danmark i 1785 sysselsatte 12.962 Arbejdere. De Beregninger, man efter Tidens Skik gjorde over, hvor meget der ved Fabrikkerne sparede for Landet, viste ligeledes god Fremgang. Det blev i 1786 opgjort, at, hvad der var brugt af indenlandske Materialier og var sparet Landet ved Arbejdsløn, løb op til 407,542 Rdlr.³⁶⁾ Kommercekollegiet fremstillede disse Resultater for Regeringen som meget heldige, idet det tillige anførte, at de vare saa meget gunstigere, som Fabrikkerne underholdt »mere end det dobbelte Antal Arbejdere formedelst de her i Staden tiltagne og omkring i Provinserne udbredte Spindrier, der ved en ringe Fortjeneste sætter mange Hænder i Arbejde i Stedet for, at alle Slags Garn tilforn bleve indførte fra fremmede Steder«. Det er ikke saa forunderligt, at Regeringen efter at have hort sligt om Tingenes Tilstand ikke gav sig til strax at bryde med det overleverede, men at den mente, at under alle Omstændigheder Stillingen nøje maatte overvejes. Man maa tillige huske, ikke alene, at det i og for sig var overordentlig vigtigt, om en blomstrende Industri kunde bevares, men ogsaa, at det System, man hidtil havde fulgt, endnu var det almindelig herskende i Europa. Netop i de Aar, vi her tale om, fandt der skarpe Bestemmelser Sted i den Retning baade i Preussen og i Frankrig³⁷⁾.

Imidlertid, Regeringen maa dog snart være kommen til at have Tvivl, om Beskyttelsessystemet i dets daværende Omfang i Længden lod sig opretholde, og om ikke de Røster, der i Udlandets økonomiske Litteratur hævede sig stærkt imod den ældre Industripolitik, havde Ret. Man faar levende Indtrykket heraf ved Nedsættelsen af Finans-

kommissionen af 2. Maj 1787. I den Instrux, der udfærdigedes for den, var nemlig Spørgsmaalet om Forholdet imellem indenlandsk og udenlandsk Industri og om, hvorledes Tolden paa fremmede Industriprodukter skulde fastsættes, fremstillet som særdeles paatrængende. Ret interessant er det ogsaa at se Regeringen paa denne Tid afæske større Handlende deres Mening om en dermed i Forbindelse staaende Sag, nemlig om, hvad Staten skulde gjøre for at faa Kontrabandehandelen ophævet. Den henvendte sig nemlig herom til Grossererne Iselin og Tutein. Disse gik i deres i Forening afgivne Betænkning skarpt løs paa det gjældende System. Medens de paastode, at de fleste Kontrabandeverer ikke kunde undværes, paaviste de, at Forsøget paa at frembringe disse Varer paa indenlandske Fabrikker var helt slaaet fejl. Det havde vist sig umuligt ved Hjælp af Indførselsforbud at holde Industrien oppe; de virkede kun til det modsatte, og Kontrabandehandelen vedblev at trives trods de skarpeste Anordninger. Det Forsøg, Staten havde gjort paa at standse den ved at understøtte Fabrikkerne i selve Landet, havde bare fort til, at den ved sine Forskud til disse havde ofret en ikke ubetydelig Del af sin Formue, medens Kontrabandehandelen vedblev at holde sig lige stærkt. Dette sidste var blandt andet af den Grund højst uheldigt, fordi Varerne ad den Vej bleve langt dyrere, end de behovede at være. Det var nemlig fra Hamburg og Lübeck, at Smuglerhandelen med den dansk-norske Stats Lande særlig blev dreven, og ved at faa Varerne derfra i Stedet for, at man ellers kunde have faaet dem fra første Haand, det vil sige fra de Lande, hvor de bleve frembragte, bleve de 30 til 40 Procent dyrere. De tvende Kjøbmænd regnede Kjøbenhavns Forbrug af slige Varer til en Værdi af 600,000 Rdlr., og altsaa betalte Kjøbenhavnerne dem 180,000 Rdlr. dyrere, end de vilde have gjort, hvis de havde kunnet indforskrive dem fra de Steder, hvor de kunde

have faaet dem til bedst Kjob. Idet de to Grosserere udviklede, hvor stort et Omfang Handelen vilde faa, naar den blev frigiven, gjorde de tillige, hvad der er en interessant Bemærkning, opmærksom paa, at det ved den gjældende Ordning gik ud over Landets Udførsel, fordi man ikke kunde faa Varer tilbage til Vederlag for dem, man vilde udføre, som f. Ex. naar man vilde føre Varer fra Frankfurt eller Leipzig³⁸).

Vi kunne være temmelig sikre paa, at i det mindste en Del af, hvad her var fremstillet, ogsaa har paaatrængt sig adskillige af dem, der i Regeringskredsene eller i Finanskommissionen skulde sysle med den store Opgave at faa Handelen rigtig ordnet.

Men, som vi saa, Finanskommissionen var ganske naturlig først kommen til at tage fat paa de Handelsspørgsmaal, der syntes at ligge lige for, og af hvilke den selv kaldte Kornhandelssagen den vigtigste af alle. Og da saa disse Sager vare afgjorte, fik den, som vi senere skulle se, andre ret paaatrængende Opgaver af Regeringen at tumle med, og saaledes trak ganske naturlig Afgjørelsen af de store Spørgsmaal om den rette Industri- og Handelspolitik ud i længere Tid. Men saalænge til en saadan Afgjørelse fandt Sted, var det ganske forklarligt, at man vedblev at gaa i det gamle Spor. Det har oven i Kjøbet ikke skortet paa Træk, der vidnede om Fabrikindustriens fortsatte Fremgang. Saaledes fik Regeringen i 1790 Underretning om, at det var gaaet gunstig med den Handel, der i 1789 var bleven drevet med indenlandske Manufakturvarer ved det Fond, der var bestemt hertil og tidligere havde ligget under Kanalkompagniet. Den mente »uden Fabrikvæsenets Fornærmelse« i 1791 at kunne foretage forskjellige Besparelser paa dette Omraade f. Ex. ved at lade en Del Præmier bortfalde, som den havde plejet at udbetale³⁹); men videre kom den ikke i de første Aar. Den stod aabenbart vaklende.

NIENDE KAPITEL.

Regeringens Handelspolitik og Handelen indtil 1791.

Regeringens Iver paa det økonomiske Omraade havde i det nærmest foregaaende Tidsrum vist sig endnu stærkere, hvad Handelen end hvad Industrien angik, og det samme var ogsaa Tilfældet i den Tid, vi her have at gjøre med; men det var rigtignok for en stor Del ikke med sin gode Vilje, at den maatte vise Iver her.

Dens Standpunkt i Slutningen af Tiden før 1784 havde været det, at den for det første siden 1774 selv havde været stor Grosserer og Skibsreder ved at ville drive arktisk Søfart og Fiskeri med stærk Fremhæven af Hval- og Robbefangst. I 1781 havde, som allerede tidligere berørt, den grønlandske, islandske, færøske og finmarkenske Handel faaet et nyt Reglement, og disse forskjellige Handelsforetagender vare blevne samlede under een Direktion. Ved Siden deraf havde Regeringens Handelspolitik fremkaldt Oprettelsen af store Handelskompagnier, saaledes af det vestindiske i 1778, af det ostersoiske-guineiske i 1781 og af Kanalkompagniet i 1782. Det vil erindres, at, skjønt disse Kompagnier skulde gjælde for selvstændige Selskaber, vare de i Virkeligheden i høj Grad afhængige af Regeringen. Det havde været selve denne, der havde paabudt deres Oprettelse og indbudt til Aktietegning, den havde dels ved at overlade dem Pakhuse, dels ved Laan eller ved Garanti for Laan eller ved Lofte om at betale Renterne af de gjorte Laan, engageret sig dybt i pekuniær Henseende, og, medens Aktionærerne vare udelukkede fra at udøve nogensomhelst Kontrol med vedkommende Direktions Ledelse af Sagerne, besatte Regeringen selv de vigtigste Pladser i Kompagniernes Direktioner og det endog med Kollegiechefer. Saaledes skulde Cheferne

for Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet altid have Sæde i Direktionen for det vestindiske Selskab, tre Deputerede af Statsbalancedirektionen skulde være Medlemmer af Sexmandsstyrelsen for det østersøiske-guineiske Kompagni, og ved Kanalkompagniet havde baade Schimmelmann som Kommerceminister, Stemmann som Finansminister og Guldberg som Statssekretær Sæde i den første Direktion. Man kunde fristes til at kalde disse Kompagnier Appendixer til de kongelige Kollegier, og, foruden at Staten i den Grad havde knyttet dem til sig, havde den ved saa at sige at være »Gründer« faaet et Ansvar overfor de mange af forskjellig Stand og Vilkaar, der netop ved den Beskytterrolle, Regeringen havde paataget sig, havde ladet sig lokke til at tegne Aktier i Kompagnierne.

Endelig var Regeringen under det store Krach, der brød løs efter den nordamerikanske Krigs Slutning, bleven bragt ind paa ved store Laan at befri en Del betydelige Handelshuse, der i høj Grad stod for Fald, fra at gaa fallit. Ikke mindre end 2,116,000 Rdlr. udlaantes paa den Maade, og Staten havde altsaa ogsaa her bundet sig med store Pengesummer.

Det var denne tredobbelte Arv paa Handelens Omraade, der gik over til Kronprinsens Regering efter 14. April 1784.

Hvad det sidste Punkt angik, nemlig Laanene til forskjellige Handelshuse, da var det vanskelige Forhold paa et bestemt Tidspunkt, der havde gjort dem formentlig nødvendige, og, naar Handelsfirmaerne kom ud over den øjeblikkelige Forlegenhed, kunde der være Grund til at haabe paa at faa en stor Del af de udlaante Penge tilbage. Saaledes gik det ogsaa; men man ser dog, at flere af de betydelige Handelshuses Forhold vedbleve at optage Regeringen. Aaret efter det nye Tidsrumms Begyndelse er der saaledes Tale om en af de Kjøbmænd, der i 1783 havde maattet støttes med de allerstørste Laan, nemlig

Baron Bolten. Det kom i den Anledning til en ret alvorlig Meningsforskjel i Statsraadet, idet Bernstorff var ivrig for, at man skulde hjælpe ham, Schack Rathlou derimod ligesaa bestemt imod det. Han, som i 1783 var tornet alvorlig sammen med Guldberg i Anledning af den Slags Laanesager, holdt meget ivrig paa, at man ikke skulde falde tilbage til de »falske og skadelige Forholdsregler, som den forrige Regering havde vedtaget, og som dengang vare blevne skarpt kritiserede«. Han fandt et sligt Laan ganske stridende imod den Finansplan, som man lige var bleven enig om¹⁾. Schack Rathlou havde vistnok Ret heri. Man veed ikke sikkert, hvad Enden blev paa denne Uenighed: men for øvrigt synes Bolten at have klaret sine betydelige Gjældsforpligtelser imod Staten. Derimod fik Regeringen Bryderier med 2 andre store Debitorer fra 1783. Grossererne Brown og Hemmert. Det trak for dem begge ud med Afbetalingen af deres Gjæld, og i 1787 maatte man eftergive Brown 30 Procent af, hvad han skyldte Staten (80,000 Rldr.)²⁾. Det Hemmertske Hus gik det ikke bedre med³⁾, og dets endelige Skjæbne blev, at det i 1805 gik fallit. Men alt slikt var Eftersmæk af Handelspolitiken fra tidligere Tid, og Regeringen afholdt sig fra videre Understøttelser i den Retning.

Langt vigtigere var den Arv, der var efterladt ved Forholdet til de 3 store nys nævnte Handelskompagnier, ved hvilke Regeringen folte, at den havde et Ansvar lige overfor Aktionærerne. Om det sidst dannede af dem, Kanalkompagniet, er det i femte Bind af nærværende Værk blevet udtalt, at dets Oprettelse var fuldstændig meningsløs og uforsvarlig, og at det hurtig havde vist sig, at det ikke kunde bestaa. Det første, man efter 14. April hører om det, var, at det, der havde overtaget de norske Glasværker, klagede over det asiatiske Kompagni, fordi det kjøbte sine Flasker i England i Stedet for fra dets Oplag. Det oplyste i den Anledning, at de engelske Flasker

vare 25—30 Procent billigere end de norske⁴). Allerede en Maaned efter maatte det lægge sin Stilling frem for Regeringen som ganske fortvivlet. Det viste sig blandt andet, at, medens der ved Kompagniets Stiftelse skulde have været tegnet en Aktiekapital paa 1 Million Rdlr.⁵), var der ikke blevet tegnet for mere end 488,825 Rdlr., hele Resten af Millionen havde Staten lagt ud, og for den var den altsaa interesseret i Selskabet. Da Finanskollegiet kom til det sørgelige Resultat, at man af Kompagniets Handel maatte vente mere Tab end Fordel, udtalte det sig bestemt for dets Ophævelse, og Regeringen besluttede sig da ogsaa dertil. Alle Aktionærer indkaldtes (Septbr. 1784) for at faa deres Aktier indløste af Staten imod at faa en Obligation paa 100 Rdlr. til 4 Procent i Stedet for hver Aktie⁶). Dette var utvivlsomt meget loyalt handlet af Regeringen, der nu altsaa overtog Selskabets Aktiver og Passiver. Blandt andet tog den de norske Glasfabrikker tilbage. Den Ret til at have en Kredit i Banken paa 250,000 Rdlr., som Kanalkompagniet havde havt for at kunne underholde et Oplag af Raavarer til de indenlandske Fabrikkers Brug, blev, som vi senere skulle se, i 1786⁷) overdraget til det østersøiske-guineiske Kompagni, om end uden den Forpligtelse at skulle anlægge Beløbet i Raaræmner til Industrien. Derimod blev det i 1788⁸) fastsat, at Kanalkompagniets tidligere Handel med Fabrikvarer og med Raaræmner til Fabrikkerne skulde vedblive, men som eget Institut under Kommercekollegiets Opsyn*).

Medens Beslutningen om at skaffe Kanalkompagniet ud af Verden blev truffet temmelig hurtig, var Forholdet til det østersøiske-guineiske Kompagni ret forviklet. Man tænkte sig aabenbart en Tidlang, at det skulde kunne fortsætte sin Handel, og, naar vi se en Generalforsamling 28. Maj 1784 fastsætte 10 Procents Udbytte for

*) Jvfr. ovenfor S. 138.

det foregaaende Aar⁹). skulde man tro, at Sagerne maatte staa godt nok. Regeringen har aabenbart endnu i Efteraaret 1784 troet paa Kompagniets Fremtid. Det viser et saadant Træk, som at den dengang stillede det som en Opgave for det at tage sig af den saa ivrig ønskede Tørring af det Korn, der skulde udføres. Kongen tilbød i saa Fald at betale, hvad de nødvendige Prover vilde koste¹⁰). Men det blev alligevel netop omtrent paa denne Tid klart, at Kompagniet sad slet i det, og Regeringen mente derfor at maatte imodekomme et Onske fra Aktionærernes Side ved at tillade Selskabets Direktion, med Kongens Garanti at laane 300,000 Rdlr. (hvoraf Halvdelen i Banken) for deraf at udlaae til Aktionærerne 80—85 Rdlr. pr. Aktie¹¹). I Foraaret 1785 viser Regeringen sin Interesse for Selskabet ved at hjælpe det til at faa Bygninger, som det behøvede¹²); men allerede en Maaned derefter maatte Direktionen lægge det klart for Regeringen, at den ganske var kjort fast. Finanskollegiet vedgik i den Anledning ligefrem, at man i 1781 havde faaet oprettet Selskabet for at blive af med Skibe og Effekter, som man ikke mere havde Brug for ved den tidligere guineiske og ved den grønlandske og islandske Handel¹³). Kollegiet mente endnu, at det havde kunnet gaa efter de dengang gjorte Beregninger, hvis ikke Handelskonjunkturerne havde forværret sig, blandt andet ved den Lejlighed, det væbnede Neutralitetsforbund gav forskjellige Lande til at drive en farlig Konkurrencehandel. Men den uheldige Vending i Forholdene havde ført til en meget stor Nedgang i Værdien af de Skibe og andre Effekter, Regeringen havde overladt Kompagniet, og fremdeles var Stillingen for dette bleven betydelig forværret derved, at det i 1783 havde overtaget 1000 Aktier, som Kongen havde, imod at betale en Million derfor i visse Rater. Nu vare Aktierne nemlig faldne 20 Procent under Pari. Det vilde være Selskabet umuligt at betale, hvad der endnu fattedes i dets Mellem-

værende med Kongen. Regeringen haabede imidlertid at kunne blive staaende ved en Indrømmelse af ikke altfor stort Omfang; men allerede inden Aaret 1785 endte, maatte Kompagniet, der imidlertid havde set sine Aktier stadig falde¹⁴), atter møde op med en Jeremiade og med et Regnestykke, der var lidet behageligt.

Denne dets Forestilling blev forelagt Kongen samtidig med, at ogsaa det vestindiske Kompagnis Forhold, hvad vi snart skulle komme tilbage til, fremstilledes som elendige, og tillige viste Finanskollegiet, hvor alvorlig en Pligt det var for Regeringen at tage sig af Aktionærerne og sørge for at »formindske det nedtrykkende Tab for nogle tusend Familier«. »Alle andre Privatinteressentskaber«, udtalte det, »som under særdeles Privilegier og Oktroyer have indladt sig i Handelsentrepriser af ulykkeligt Udfald, have ikke selvsamme Grund for sig som Kompagnierne. Disse ere af Deres Majestæt oprettede og til Deltagelse i samme indbudt samtlige Undersaatter med Udelukkelse af alle fremmede. Indskuddenes Direktion og Administration ere anfortroede af Ds. Ms. dertil beskikkede; Letheden for Aktiehaverne at erholde Laan af Banken og saaledes uden Formue at interessere i Kompagnierne, alt bidrog ved deres Indretning til at give dem det Anseende, at herved hensigtedes til at skaffe Undersaatterne Lejlighed til Fordeles Erhvervelse, og det kan vel ikke drages i Tvivl, at dette har været den allerhøjeste Hensigt.«

Det Regnestykke, som det østersøiske Selskabs Direktion opgjorde for Regeringen, gik ud paa at vise, at der med Rette kunde stilles forskellige Krav til Statskassen, blandt andet derved, at de Skibe, der i sin Tid vare blevne overdragne Kompagniet af Staten, vare blevne beregnede det 321,361 Rdlr. for højt. Det hele samlede Beløb opgjorde Direktionen til 1,766,977 Rdlr., og idet den bragte dette i Regning som en Modvægt til den Gjæld, det havde til Kongen paa 1,792.000 Rdlr., naaede den til det

Resultat. at der kun kom Kompagniet 25.023 Rdlr. til Last¹⁵).

Dets vanskelige Stilling faldt naturlig Regeringen for Brystet. og det saa meget mere. som Finanskollegiet maatte udtale. at. da Kompagniet var kommet ind paa at overdrive sine Handelsforetagender. var det ikke blevet indskrænket deri af Staten. men meget mere understøttet. »Ja«. ytrede Kollegiet. »Deres Majestæt har endog aller-naadigst befalet at opkjøbe Aktier for at holde dem i Pris«. Under disse Omstændigheder syntes derfor Interessenterne »at fortjene Medlidened«.

Regeringen besluttede nu at slaa en Streg over 1.150.000 Rdlr. af Selskabets Gjæld til Staten under Vilkaar af Handelens Fortsættelse paa visse Betingelser. Men idet den gjorde det. henviste den. hvad der er hojst karakteristisk. til en Udtalelse af selve Kompagniets Direktion fra det foregaaende Aar. at i Almindelighed kunde intet Kompagni uden saadanne Privilegier. der gave det en sikker Gevinst. i de sædvanlige Handelsgrene konkurrere med private Kjøbmænd. og at følgelig det østersoiske Kompagni. der ikke nu drev anden Handel end den. der var tilfælles med andre Handlendes. endnu mindre i nærværende Konjunkturer kunde vente nogen Fordel. Men. spørger man. hvorfor vilde Regeringen da have Handelen fortsat? Grunden var. som den udtrykte sig. den. at Kongen havde overbevist sig om Vanskeligheden af al Slags Realisation. hvorved al Handel og Sejlads strax maatte ophøre. Det kom til fortsatte Forhandlinger. i hvilke ogsaa en Del Aktionærer greb ind ved at andrage om. at Kongen vilde udløse dem ved at lade dem faa en kongelig Obligation paa 100 Rdlr. for hver Aktie. og omsider blev Udfaldet en kongelig Resolution af 14. Juli 1786. Ved den gik Kongen vidt for at holde Selskabet oppe. Han erklærede at ville fastholde. at Kompagniet skulde være fritaget for de 1.150.000 Rdlr.. som det skyldte

Staten (derunder 400,000 Rdlr. til Banken); men desuden vilde han baade betale det 400,000 Rdlr. og tillige lade det beholde den Kredit paa det samme Beløb i Banken, som ifølge dets Ordning af 1781 var indrømmet det. Og da Kanalkompagniet var ophørt, som havde havt en Kredit paa 250,000 Rdlr. i Banken, overførtes nu ogsaa denne til det østersøiske Kompagni*). Altsaa, foruden at eftergive Kompagniet dets Gjæld til Staten, forærede Kongen Selskabet 400,000 Rdlr. og lod det have Kredit i Banken paa 650,000 Rdlr. Desuden lovede han at ville betale Selskabet 4 Procent Rente af indtil 400,000 Rdlr., som det kunde godtgjøre at have brugt til Handel dels med Raaemner til Brug for de indenlandske Fabrikker, dels med Produkterne af indenlandsk Industri. Denne Understøttelse omformedes snart til at blive det tidligere**) omtalte Industri- eller Manufakturfond, der hjalp Industrien ved Laan¹⁶⁾). Der knyttedes til disse Bestemmelser forskjellige Begunstigelser til Kompagniet, naar det nu skulde optræde i en Slags fornyet Skikkelse. Men om dette i Virkeligheden skulde ske, derom vilde Regeringen dog lade Selskabet selv træffe den afgjørende Beslutning paa en Generalforsamling. Dets fortsatte Bestaaen skulde gjælde for vedtaget, saafremt 2 Tredjedele af de afgivne Stemmer vare derfor. De Aktionærer, der foretrak at blive udløste ved at modtage Obligationer af Selskabet i Stedet for deres Aktier, skulde kunne opnaa dette. Der blev da ogsaa afholdt en saadan Generalforsamling, der vedtog, at Handelen skulde fortsættes efter den af Regeringen fastsatte Plan; men Ejerne af 5333 Aktier foretrak at lade sig give Obligationer, lydende paa 75 Rdlr. for hver Aktie. Kongen gav Garanti for disse Obligationer¹⁷⁾).

Imidlertid, Selskabet kom i Virkeligheden dog ikke

*) Jvfr. ovenfor S. 151.

**) Jvfr. ovenfor S. 138.

til at optræde som handlende. Der har trods den tagne Generalforsamlingsbeslutning været Tvivl, om Selskabet kunde holdes i Live, og en Kommission, der blev nedsat for at afgive en Betænkning om »dets nærværende Tilstand og Forfatning«, erklærede, at det i sin nuværende Form og Indretning ikke kunde vedblive at handle uden »efterhaanden ganske at fortære sin havende Fond«¹⁸). Naturligvis havde Regeringen ikke Lyst til at se Statskassen udsat for yderligere Tab ved en fortsat Drift. Da saa Schimmelmänn som Finansminister saa sig om efter, paa hvilken Maade man kunde slippe bort fra denne ret fatale Sag, traf det sig saa heldig, at den betydeligste Mand i vor Handelsstand, de Coninck og tillige hans formuende og dygtige Kompagnon Reiersen vare villige til at overtage det uheldige Selskabs Handel. Den 29. Maj 1787 kunde Schimmelmänn gjøre Forestilling om en Overenskomst med dem, hvorved Selskabets Effekter og Ejendomme overdroges dem, og Dagen efter godkjendte Kongen denne Forestilling¹⁹). I god Sammenhæng dermed vedtog Regeringen at tilbyde samtlige Aktionærer i Selskabet kongelige Obligationer paa 70 Rdlr. for hver enkelt Aktie. Kun tre Aktionærer, der ejede 30 Aktier, holdt haardnakket fast ved »at ville vedblive Kompagniet«²⁰); men Ejerne af c. 11.300 Aktier modtog Tilbudet, og dette var naturligvis afgjørende. Finanskollegiet kunde 7. August 1787 udtale: »Saa er Deres Majestæt bleven ene Ejer af Kompagniets hele Formue«. Faa Dage efter sluttedes den endelige Kontrakt med de Coninck og Reiersen og med de Conincks Svigersøn W. Pingel. Et Par andre Kjobmænd kom til som Parthavere, og Firmaet nævnede sig derefter »Pingel, Meyer og Prætorius«. Det vigtigste Vilkaar ved Kontrakten var, at Kjoberne strax skulde udlevere til Kassation uden Betaling 2333 Stykker Aktier eller indbetale deres Værd i rede Penge, beregnede til 70 Rdlr. pr. Aktie; desuden skulde de i 28 Aar aarlig betale 37.800 Rdlr.

som Renter og Afdrag af de Obligationer, der vare udstedte for de andre 9000 Aktier²¹).

Der kan ingen Tvivl være om, at det var fornuftigst af Staten at slippe dette Selskab²²); men den havde unægtelig i Aarenes Løb maattet bøde blodige Penge til det, og, naar man tænker paa, hvad der synes utvivlsomt, at Regeringen havde ment at gjøre en god Forretning ved dets Oprettelse, da den saa at sige praktkede det Skibe, Magasiner og andre Effekter paa til en ganske overdreven Pris af 1,650,000 Rdlr., saa blev det endelige Resultat et helt andet.

Der blev, det er det værdt at lægge Mærke til, i Anledning af dette Selskabs Skjæbne, gjort opmærksom paa, at denne Opløsning af et Handelsselskab var den tiende af slige Opløsninger, der havde fundet Sted siden 1755.

At der nu i 1787, da Forretningen gik over til nogle private Kjøbmænd, kunde være Udsigt til en bedre Tid for den, det har, hvad der er ret interessant, selve Schimmelmann i den Grad holdt sig for overtudet om, at han hemmelig deltog i den nye Entreprise med et Beløb paa 24,000 Rdlr.

Forholdet til de nye Entreprenører synes i de nærmest følgende Aar ikke at have medført Vanskeligheder. Regeringen gjorde dem i 1790 den Indrømmelse, aarlig at godtgjøre dem 30,000 Rdlr. til Vedligeholdelse af »Fortresserne« paa Guineakysten²³).

Regeringens Kjælebarn iblandt Kompagnierne havde aabenbart det vestindiske været. Meget store Forhaabninger vare blevne knyttede til dets Stiftelse, og det var blevet udstyret med de mest forbausende Forrettigheder. Blandt andet var det blevet indrømmet det, at det maatte forpagte Toldafgifterne ved St. Thomas og St. Jan for et forholdsvis lidet Vederlag, og det havde faaet Ret til for en aarlig lav Betaling at hæve Afgifterne af Kaffehandelen i Kongens Riger og Lande. Dette satte

Kompagniet i Stand til at undersøge alle Handlende og til derved faktisk at faa et Monopol paa denne Handel²⁴). For intet andet Selskab havde Forholdene fra først af stillet sig saa gunstig som for det, fremfor alt paa Grund af den Handel, som, medens Sokrigen stod paa, havde kunnet føres fra de neutrale danske Oer paa de krigsførende Staters Kolonier. Især blev den Transithandel, som fandt Sted med Varer fra de franske vestindiske Oer, af overordentlig Betydning. Guldberg udtalte dengang, som allerede for er nævnt²⁵), at denne Handel var en af de rigeste Guldminer. Men jo større Fordele Krigstiden havde bragt, desto mere føltes Omslaget, da Freden blev sluttet, og da dermed hele Handelen paa de andre Staters vestindiske Kolonier blev stoppet²⁶). Et Forsøg paa at vinde Fordele ved at aabne en Handel paa Ostindien slog helt fejl.

Hertil kom, at Styrelsen af Selskabets Sager paa dets vigtigste Oplagsplads St. Thomas var slet, og det blev ikke bedre, da man i Maj 1784 sendte en Justitsraad Müller derover for at bringe Orden i Sagerne. Han skuffede Forventningerne, og efter blot at have gjort ondt værre, blev han kaldt hjem saa hurtig som muligt. Den yderst fornemme Direktion, der i Spidsen for sig havde Schimmelmann, som baade var Finanskollegiets og Kommercekollegiets Chef, og tillige Brandt, Generaltoldkammerets første Mand, var aldeles ikke Stillingen voksen, og det vidner om en fordærvelig Splid i Styrelsen, at dens mest handelskyndige Mand, Konferensraad Ryberg, misfornøjet traadte ud af den og i en Skrivelse angreb den daværende Ledelse af Sagerne.

Da Ryberg med det samme fældede en Dødsdom over Selskabet og paastod, at der ikke var andet at gjøre end at opløse det²⁷), kunde han ikke trænge igjennem dermed; men en Del af Aktionærerne virkede i det mindste til Dels i samme Retning, idet de ansøgte Kongen om, at de enten

selv maatte styre Selskabet uafhængig af Regeringen eller ogsaa om, at denne vilde »tage Kompagniet til sig« og udløse dem ved at betale en vis Sum for hver Aktie. Omsider gav ogsaa Direktionen helt tabt. Intet kan tænkes mere mismodigt end det Billede, den i en Forestilling af 1. December 1785 tegnede af, hvorledes det var gaaet med Selskabet. »Der er«, saaledes skrev den her til Kongen, »ikke Udsigt til andet end til Farer og Tab, og, naar det kommer højt, til Anstrængelser uden mindste Nytte.« Som en Følge deraf foreslog den Selskabets Oplosning, og samtidig tillige, at Kongen skulde udløse Aktionærene med 300 Rdlr. for hver Aktie. Oprindeligt havde hver Aktie, som tidligere er fortalt, lydt paa 100 Rdlr.; men under den glimrende Fremgang, Kompagniet havde haft i de første Aar, var der i 1781 lagt 1 Million Rdlr. til Aktiekapitalen, saaledes at Aktierne kom til at lyde paa 300 Rdlr. Naturligvis blev der nu (1785) opgjort en Balance for Selskabet. Efter denne skulde Selskabets Aktiver 30. Oktober 1785 have en Værdi af 3,196,355 Rdlr.; men ved «en Evaluation» af dem bleve de nedsatte til kun at udgjøre 2,139,631 Rdlr. Overfor det stod Selskabets Gjæld, der regnedes til i December 1786 at ville udgjøre 1,831,270 Rdlr. Kompagniets Overskud vilde altsaa ikke kunne sættes højere end til 308,361 Rdlr.²⁸). Med et saadant Overskud, der endda kunde være usikkert nok, skulde der ikke kunne udrettes stort; men, naar Direktionen dog gjorde Indstilling om en Udløsning med 300 Rdlr. pr. Aktie, hang dette sammen med, at den stoledes paa den Kaffehandel, som Kompagniet havde; den mente, at, hvis Regeringen fortsatte den, vilde den vinde saa meget derved, at den kunde udløse Aktionærene og endda faa et aarligt Overskud. Staten skulde altsaa være Kaffe-grosserer, hvad Kompagniet ikke mere havde Mod til at være.

Dette gik Kommercekollegiet og Finanskollegiet ind

paa, hvad der for saa vidt ikke var besynderligt, som Direktionens første Medlem Schimmelmänn var Chef for dem begge. Finanskollegiets Indstilling blev da ogsaa godkendt (7. Decbr. 1785); dog saaledes, at det ikke blev 300, men 260 Rdlr., som Staten kom til at betale for hver Aktie*).

Naturligvis kunde denne Udbetaling ikke dække, hvad der var blevet udredet for Aktierne af de Aktionærer, der havde kjøbt dem, efter at de vare satte til 300 Rdlr., og endnu langt mindre, hvad der havde maattet betales for Aktierne i de Aar, da Priserne ved Spekulation vare blevne drevne urimelig i Vejret; men de oprindelige Aktionærer, der kun havde givet 100 Rdlr. for hver Aktie og i Udbytte efterhaanden havde hævet omtrent 140 Rdlr., havde ikke Grund til at angre, at de havde sat Penge i disse Aktier.

Hvorledes gik det imidlertid Staten med den Forretning, den her havde gjort? Efter at den, som man sagde, havde »taget Handelen til sig«, maatte det være en Hovedsag for den at faa alle Kompagniets Varelagre dels paa St. Thomas dels »andensteds i Verden« realiserede²⁹⁾ og at faa de udestaaende Fordringer inddrevne. De store Pengebeløb, som Regeringen havde udredet baade ved de Laan, den havde ydet Selskabet, og ved at indløse Aktierne, maatte den se at vinde tilbage dels ved Selskabets for-

*) Ved Kriser som denne faar man et levende Indtryk af det rent ud absurde i den da gjældende Ordning, hvorefter Schimmelmänn som Finansminister og Kommercemminister i egen høje Person var første Direktør i de 3 store Handelsselskaber. I denne sidste Egenskab skulde han søge at skaffe Aktionærerne saa høj en Pris som muligt for deres Aktier; men som Minister maatte han se at befri Staten for større Udgifter end de højst nødvendige. Naar den endelige Kjøbepris for Aktierne ikke blev 300 Rdlr. men kun 260, maa det enten have været, fordi hans Kolleger i Fink. som Wendt og Zoëga have faaet ham til at frafalde sit eget Forslag som Direktør for Selskabet, eller ogsaa har Statsraadet og Kronprinsen ikke villet følge ham.

skjellige Aktiver, dels ved Kaffehandelen, og da efter Navnet Selskabet vedblev at bestaa, stadig med Schimmelmann i Spidsen, blev det dettes Opgave at styre de Forretninger, der vare en Følge af det nye Forhold til Staten. Direktionen stode for at kunne klare Vanskelighederne paa en aarlig Indtægt af Kaffehandelen paa 100,000 Rdlr., og det kom til en Ordning af, hvorledes Selskabets Gjæld efterhaanden kunde betales. Til Trods for, at Kaffehandelen nu maatte drives under langt ugunstigere Forhold end i Krigsaarene, da man havde hentet Kaffen fra første Haand, nemlig fra de franske vestindiske Kolonier, kunde det dog opgives i 1790, at foruden de 20000 Rdlr., der efter den oprindelige Oktroy aarlig skulde betales Statskassen som Afgift, var der endvidere tjent i Gjennemsnit 120,000 Rdlr. om Aaret i de 3 Aar fra 1786 til 1788³⁰). Dette fandt man saa gunstigt, at man mente, det pegede paa en god Fremtid; men alligevel maa der være arbejdet under vanskelige Forhold. Derom vidner det, at Regeringen i 1791 slog en Streg over en Gjæld paa 892,000 Rdlr., hvori Handelen stod til Banken³¹). Det vilde i Virkeligheden sige, at man opgav Tanken om at kunne tjene de Penge tilbage, som Staten igjennem Banken havde ladet udgive til Kompagniets Handel.

Naar Regeringen havde sat saa meget ind paa at faa oprettet de tre nævnte Kompagnier, havde det været i det Haab, at den derved kunde fremme Handelen saa meget, at Handelsbalancen kunde blive forbedret. Saa vilde ogsaa den uheldige Vexelkurs blive mindre trykkende, hvad der vilde være til stor Gavn for Pengeforholdene. Den betydelige Handelsrørelse, som kunde haabes at ville fremkomme, vilde saa tillige faa gode Virkninger paa selve Statens Finanser ved Forøgelse af Told og andre Afgifter. Det vilde imidlertid nærmest være middelbart, at Staten vilde faa Gavn af disse Kompagnier. Ganske anderledes umiddelbart havde man samtidig tænkt sig, at den, naar

den selv optraadte som Grosserer og Skibsreder, vilde kunne tjene gode Penge ved Handel Nord paa samt ved Fiskeri, Hval- og Robbefangst. Det er før omtalt, hvorledes disse Foretagender i 1781 vare blevne organiserede som en samlet grønlandsk, islandsk, færøsk og finmarkensk Handel. Kort efter 1784 træffe vi som de ypperste Medlemmer i Direktionen for denne omfattende Handel — naturligvis — den paa disse Omraader allesteds nærværende Schimmelmann og Reventlow.

Dengang den arktiske Handel var bleven ordnet 1781, var det blevet bestemt, at den som Grundvold skulde have et Fond af 2 Millioner, idet der dog derunder medregnedes den Værd, de forskjellige Ejendomme, Skibe, Inventarier, Varebeholdninger, udestaaende Fordringer o. s. v. kunde gjælde for at have. Dertil skulde der da føjes et Tilskud i Kapital paa 950,000 Rdlr. Men uheldigvis var en Del af de Effekter, man havde faaet overdraget til at drive Handelen, enten ubrugelige eller for højt beregnede. Det viste sig derfor i September 1784, at for at naa de 2 Millioner maatte Staten yderligere tilskyde en Sum paa 317,689 Rdlr. Allerede dengang stod det klart, at der var lidt store Tab paa Handelen. Men man mente dog, at den grønlandske Handel som den vigtigste vilde kunne gjøre Gavn ved Udvidelse af Hval- og Robbefangsten³²).

Resultaterne vedbleve imidlertid at være ugunstige. Det ene Tilskud af Penge efter det andet maatte ydes. I November 1784 var der opført 30,000 Rdlr. som Udgift paa denne Konto; men i Februar 1785 klager Direktionen dog bitterlig over Stillingen; den maatte have adskillig flere Penge. Efter hvad der nogle Aar senere blev oplyst, maa man vistnok antage, at Torskefiskeriet, som blev drevet Nord paa, har været ret betydeligt. Der var i Aarene fra 1777 til 1785 i Præmier til Fiskerifartøjer udbetalt 108,685 Rdlr., og i Aarene fra 1779 til 1785 var der af Fisk blevet afsat til fremmede Steder for 772,624

Rdlr. foruden, hvad der var blevet fortæret i selve Kongens Lande; men Tabene og Udgifterne ved Handelen og Fiskeriet løb dog umaadelig op. Ved den ene Hovedgren af den samlede Handel, nemlig den paa Island, havde det ikke kunnet være andet, end at den havde maattet lide betydelig ved de forfærdelige Ulykker, der i Aarene 1783 og 1784 vare overgaaede Island. Dels derfor dels paa Grund af forskjellige Uheld kunde det i December 1785 siges, at Handelen som Helhed, skjønt den var forstrakt med 80,000 Rdlr., dog havde været nodt til at optage et Laan paa 70,000 Rdlr., og at den desuagtet ikke havde kunnet klare alle indløbende Udgifter, men havde været nodt til at paakalde Finanskollegiets Hjælp og faaet Forstrækninger derfra paa 110,000 Rdlr. Det blev endog yderligere tilladt, at den maatte faa et Laan paa 40,000 Rdlr. Hvor ufordelagtig den efterhaanden var bleven, ser man maaske tydeligst af et saadant Træk, som at Staten i 1786 tabte 120,000 Rdlr. alene paa den islandske Handel³³).

Denne Del af Handelen ophørte, som vi tidligere have set, ved Frigivelsen af Handel og Skibsfart paa Island ifølge Forordningen af 18. August 1786, og der nedsattes derefter en Kommission, der skulde realisere, hvad der kunde regnes for at tilhøre den nu standsede kongelige Handel³⁴). Foruden hvad der allerede er anført som talende for Ophøret af denne Handel, set fra islandsk Stade, faar man Indtryk af det finansielt rigtige deri ved, hvad nylig er anført om, hvilke Udgifter den i det mindste undertiden kunde volde Statskassen.

Uheldigvis havde det ej heller paa nogen Maade stillet sig gunstigere med den grønlandske Del af Handelen til lige med den dertil hørende Robbe- og Hvalfangst. Stillingen blev derfor overvejet i Finanskollegiet i Januar 1788, efter at baade den islandske og finmarkske Handel vare frigivne, og en Opgjørelse førte til det Resultat, at den grønlandske Handel fra 1781 til 1786 havde givet et

Underskud paa 844,679 Rdlr.³⁵⁾ Intet Under, at Kollegiet heraf drog den Slutning, at det var nødvendigt at komme til en forandret Indretning af Handelen, og som sædvanlig ved vigtige Spørgsmaal blev der nedsat en Kommission. Den skulde overveje, om enten den grønlandske Handel kunde frigives og Effekterne realiseres, eller om den fremdeles skulde fortsættes for kongelig Regning. Nærmere Undersøgelser viste yderligere, hvor uheldig Handelen havde været, blandt andet at dens 12 Hvalfangerskibe i Tiden fra 1781 til 1787 havde voldt et Tab af 107,125 Rdlr., foruden at der var blevet udbetalt Præmier paa 87,950 Rdlr.: ikke et eneste af de 7 Aar havde bragt Overskud. Aarsagen til dette Tab mentes fornemlig at ligge deri, at der »ved et saadant Institut vanskelig kunde føres den nødvendige Økonomi og Opsigt«. Det blev altsaa besluttet at opgive disse Foretagender³⁶⁾; men som ovenfor er omtalt, man mente dog ikke at turde frigive Handelen paa selve de grønlandske Kolonier, da det kunde blive farligt for disse. Man haabede desuden paa, at der i forskjellige Retninger kunde indføres Besparselser, og i Virkeligheden gav Handelen ogsaa i den nye Form Overskud baade i 1790 og i 1791³⁷⁾.

Naar, som allerede omtalt, de forandrede Tidsforhold efter Versaillesfreden virkede saa at sige dødbringende paa de store af Staten stærkt begunstigede Handelskompagnier, ligger det nær at antage, at de ogsaa fik uheldig Indflydelse paa Handel og Skibsfart i Almindelighed. Overgangen fra den store Sokrig til fredelige Tilstande skabte en Forandring i Handelsforholdene, der kunde mærkes i de fleste europæiske Lande. Den Kjendsgjerning, at de nye nordamerikanske Fristater vare blevne en egen Handelsnation, og at de krigsførende Somagter, deriblandt det mægtige England, der trods alle Tab paa ingen Maade

var blevet lamslaaet af Krigen, nu atter arbejdede paa at drive deres Handel i Vejret, maatte selvfølgelig skabe de neutrale Stater et Medbejlerskab, der vilde kunne føles stærkt. Ogsaa for saadanne Stater, der gik over fra at have været krigsførende til at skulle nyde godt af fredelige Tilstande, var Tiden ikke let. Man faar Indtryk af, at det Kapitaltab, som Krigen havde voldt, mærkedes i flere af disse Lande og gjorde det svært atter at tage fat med friske Kræfter paa Handelens mange Opgaver.

Saaledes høre vi i Breve fra Triest (1784) klage over den almindelige Uvirksomhed paa alle Kanter, hvad Handelen angik; omtrent samtidig hedder det fra Holland, at »Commercen ligger nede allevegne«, og tillige berettes det sammesteds fra, at det tilforn saa blomstrende ostindiske Kompagni ikke kunde faa et Laan til 3 Procent fuldstændig tegnet, uagtet det udbodes under Statens Garanti. I Frankrig klages der kort efter over Handelens stærke Aftagen i mange Provinser³⁸). Halvandet Aar senere siges det i det i Hamburg udkommende »Politisches Journal«, hvor der gives en Oversigt over Handel og Skibsfart i de forskjellige Lande, at den paa de fleste Steder er meget aftaget, en Følge af »Handelens Uvished, som er ledet fra sine forrige Veje paa andre og i Almindelighed endnu ikke har ordnet sig«. Det er ret slaaende Træk, Bladet anfører som Vidnesbyrd derom rundt omkring fra, næsten alene med Undtagelse af England, thi, selv om der fandt en Mængde Falliter Sted i dette Land, var Freden dog næppe sluttet, forend man traf engelske Handelsskibe i Masse i de forskjelligste europæiske Havne.

Hvad nu selve den dansk-norske Stat angaar, fængsler selvfølgelig først Kjøbenhavn Opmærksomheden, thi intet Sted i Staten havde det almindelige Handelsrøre i de nærmest foregaaende Aar været saa stort som der. Og her foltes Omslaget i Handelsforholdene unægtelig stærkt ogsaa udenfor de omtalte Handelskompagnier. Fremfor

alt mærkedes Tilbagegangen ved den vestindiske Handel, der tidligere havde skaffet de private Rederier og Handelsfirmaer meget betydelig Fortjeneste. Modsætningen imellem før og nu efter Freden kan maales, naar man i April 1785 hører, at i St. Thomas's Havn, hvor der tidligere havde ligget 3—400 Skibe ad Gangen, der laa der nu kun 5 europæiske Fartøjer.

Hvor stærkt Forandringen og Tilbagegangen viste sig ved Kjøbenhavns Handel, kan man blandt andet se deraf, at Toldindtægterne her, der i 1783 havde udgjort 731.689 Rdlr. og i 1784 endog 881.319 Rdlr., i de følgende Aar dalede saaledes, at de i 1787 vare 490.505 Rdlr., i 1789 387.673 Rdlr. og i 1791 354,369 Rdlr. Det passer godt hertil, at Omfanget af Skibsfarten paa Kjøbenhavn tog tydelig af. Medens Tallet af de Skibe, der i 1783 vare komne hertil, havde udgjort 5100 foruden 5 Kinafarere, 9 Ostindiefarere og 127 Vestindiefarere, naaede Tallet i 1789 ikke op over 4031 og i 1790 kun til 3968. Selvfølgelig var da ogsaa Handelsomsætningen med andre Lande i betydelig Tilbagegang. Indførselen, der i 1785 havde havt en Værdi af 2,674.034 Rdlr., holdt sig senere paa imellem 2.050.000 og 2.000,000 Rdlr., og Udførselen, der i 1784 sattes til 1.503.032 Rdlr. og i 1785 allerede var nede paa 1.064,057 Rdlr., sank derefter jævnt og næsten efter en skrækindjagende Maalestok, indtil den i 1790 kun havde en Værdi af 609,937 Rdlr. og i 1791 af 605,833 Rdlr. *)

Ogsaa ved den asiatiske Handel, der ligesaa lidt regnedes med i disse Opgivelser som Handelen paa Norge, havde Freden i Versailles maattet indvirke uheldig paa den neutrale Skibsfart: men Omslaget var her mindre

*) At Nedgangen er mindre iøjnefaldende ved Indførselen end ved Udførselen, hænger aabenbart sammen med, at de vestindiske Varer (som kommende fra Indland) ikke regnedes med ved Indførselen, men derimod ved Udførselen.

stærkt, end det havde været ved den vestindiske Handel*), og der vedblev at kunne handles med godt Udbytte i den Retning. Værdien af de til Kjøbenhavn indførte asiatiske Varer var endnu meget betydelig; man ser, at der fra Kjøbenhavn udførtes til Udlandet af disse Varer i 1784 for 2,395,640 Rdlr., i 1785 for 761,846 Rdlr., i 1786 for 2,168,512 Rdlr. og i 1787 for 1,065,517 Rdlr.³⁹). Som det vil erindres, blev af den asiatiske Handel den paa Kina udelukkende drevet af det asiatiske Kompagni, medens Privatkjøbmænd havde Del i den ostindiske og der langt overfløjede Kompagniet. Det er i hin Tid blevet paastaet, at Fordelen ved Handelen for Landet ikke havde stort at sige, fordi en betydelig Del af den blev drevet for udenlandsk Regning⁴⁰). Men heri maa der have været betydelig Overdrivelse. I det mindste høre vi fra paalidelig Kilde, at i 1783 kun en Tiendedel af Kompagniets Aktier ejedes i Udlandet, og man kan af Opgjørelser over Indførselen se, at i Aarene fra 1784 til 1791 kunde kun en Sjattedel af Varerne regnes for at tilhøre Udlændinge⁴¹).

Det asiatiske Kompagni var, som det vil huskes. i Slutningen af det foregaaende Tidsrum kommet ind i en pinlig Krise paa Grund af den umaadelige Kassesvig, der var bleven opdaget i 1783⁴²). Guldberg havde dengang søgt at afværge, at det kom til altfor stærkt at gaa ud over Direktionens Medlemmer, der sigtedes for at have vist Forsømmelighed ved den Kontrol, som de skulde have ført med Regnskabsvæsenet, og for derved at have gjort Kasse manglen mulig. Da han saa faldt 14. April 1784, havde Direktørerne med ham tabt en vigtig Stotte; samtidig fortes der en meget hidsig Strid i Pressen om deres større eller mindre Ansvar, og den forbitredes ved forskjellige Oplysninger, der netop nu kom frem ved Revi-

*) Handelen paa Kina havde ikke havt noget med Krigen at gjøre, og det var ogsaa efter Freden godt muligt at handle paa indiske Lande.

sionsforretninger og Kommissionsundersøgelser. Denne Pennefejde naaede et saadant Omfang, at der i 1785 kunde opregnes 34 Flyveskrifter for og imod Direktorerne⁴³). Under disse Forhold valgte disse med Ryberg i Spidsen det fornuftige Parti at forsøge paa at komme til et Forlig med deres bitre Modstandere, og det lykkedes indflydelsesrige Mænd at skaffe et saadant til Veje. Det endelige Resultat blev, at Direktionens Medlemmer (1789) slap med at betale 57,778 Rdlr., et Udfald, der var saa meget gunstigere for dem, som der kort efter faldt en Kommissionsdom, hvorefter de skulde udrede det hele omhandlede Beløb, der var paa imellem 6 og 700,000 Rdlr. Regeringen støttede dem ved i Henhold til et tidligere Tilsagn at give dem Forskud paa, hvad de skulde ud med⁴⁴). Da dette kun var en ringe Del af Kasse manglens Beløb, var det et stort Held, at man i de bedrageriske Embedsmænds Boer fandt saa betydelige Værdier, at Kasse manglen derved blev formindsket til 263,000 Rdlr. Hvor føleligt nu end selv dette Tab var, virkede det dog ikke ødelæggende paa Kompagniet. Altsaa, den asiatiske Handel vedblev ogsaa i disse Aar at være fordelagtig. Kompagniet gav i Aaret 1785 et Udbytte til sine Aktionærer paa 10—12 Procent, i 1786 paa 8 Procent og i 1789—1791 hvert Aar af 6 Procent. Var dette end langt fra, hvad der var udbetalt i de foregaaende glimrende Aar, var det dog ingenlunde at kalde daarligt. Kun varslede det mindre godt, at der tydelig var nogen Nedgang i de sidste Aar for 1791.

Som det vil erindres, var Kompagniets Herredømme over de danske Kolonier i Forindien ophørt i 1777, da Regeringen selv overtog dem. De gavnlige Virkninger heraf for Kompagniet udebleve ikke, da det derved befriedes baade for politiske Bekymringer og for ret betydelige Udgifter, som det ellers havde maattet gjøre i den følgende Tid, især da Forholdene i Indien paa flere Maader

bleve vanskelige. Dels følte stærkt Virkningerne af Englands Kampe med Frankrig, først under den nordamerikanske Frihedskrig og senere under Revolutionskrigene; dels kom det til haarde Kampe netop i Egne, der ikke laa fjærnt fra Trankebar, imellem England og de krigerske Sultaner i Mysore, først Hyder Ali og bag efter hans Son Tibbo (Saib). Heldigvis havde Regeringen dygtige Guvernører derovre i Abbestee, der allerede tidligere i Kompagniets Tid havde beklædt denne Stilling i Trankebar, og fra 1788 i Nordmanden Peder Anker, en Broder til den flere Gange omtalte Karsten Anker. Det lykkedes, skjønt ikke uden store Vanskeligheder, at holde Trankebar frit for Krigsforholdene, og dets Neutralitet virkede heldig paa Handelen derovre^{44a}). Men under alle Omstændigheder, selv om det gik nogenlunde godt med den indiske og den kinesiske Handel, kunde dette ikke hindre, at Helhedsindtrykket af Kjøbenhavns Handel er ringe i disse Aar.

Efter den umaadelige Overvægt, denne By havde med Hensyn til Handelsomsætningen ved hele Kongeriget Danmark, ligger det i Sagen selv, at Nedgangen ogsaa har været stor for dette som Helhed. I 1784 regnedes Udførselen derfra til 1,749,136 Rdlrs. Værd, i 1785 til 1,340,306 Rdlr., og efter en jævnt fortsat Synkning naaede Nedgangen endog i 1791 til, at der kun blev en Værdi af 1,196,084 Rdlr. Udførselen var i dette Aar endog under, hvad den havde været i 1775. Heri var Udførselen af vestindiske Varer medregnet; men i 1782 havde denne alene naaet en Værdi af 1,652,000 og i 1782 af 2,683,000 Rdlr.

Imidlertid, det var vel at mærke alene Nedgangen ved Kjøbenhavn, der bevirkede dette uheldige Fald. Ved de kongerigske Kjøbstæder kan den ikke ses. Her kan man endog snarere tale om Fremgang. Medens Indførselen for dem alle tilsammen i 1781 havde haft en Værdi af 261,000 Rdlr. og i 1782 af 228,000 Rdlr., og medens

Udførselen i disse Aar var henholdsvis paa 501,000 og 346,000 Rdlr., kan Indførselen i de Aar, vi her tale om, sættes til en Værdi af 269,080, 270,397, 432,171, 341,549, 291,431, 205,565, 362,603 og 356,555 Rdlr. Med andre Ord, kun et Aar, nemlig 1789, var lavere end 1782, hvorimod alle de andre vise Fremgang, ja endog for fleres Vedkommende en Fremgang paa over 50 Procent. Udførselen var ganske vist i de 4 første Aar lavere, end den havde været i 1781 og 1782; men de 4 sidste Aar havde større Tal at opvise end 1782, og i de sidste tre Aar i Rækken (1789—1791) mode vi endog Tallene 522,801, 574,842 og 592,329 Rdlr.

Det er med Hensyn til denne Post stadig Jylland, som det har mest Interesse at følge. Man kan her ikke andet end forbauses, naar man ser, at i Aaret 1791 udgjorde Udførselen for Jyllands Vedkommende ikke mindre end 506,702 Rdlr.⁴⁵), samtidig med at Kjøbenhavns Udførsel ikke oversteg 605,833 Rdlr. Man skal sikkert i vor nyere Handelshistorie lede efter et Sidestykke hertil. Og det maa ved Udførselen fra Jylland som ogsaa fra Fyen mærkes, at det var meget mere fra disse Landskaber end fra Kjøbenhavn, at den betydelige Kornudførsel til Norge fandt Sted, hvilken Udførsel som nævnt ikke er regnet med i Opgivelserne over Danmarks Handel. At for øvrigt Udførselen fra Jylland steg saa betydelig i de sidste Aar af Tidsrummet, maa væsenlig have været en Følge af, at Kvægudførselen paa denne Tid voxede stærkt, og dette hang i høj Grad sammen med, at Baandene paa Kvæg-handelen vare blevne løsnede ved Forordningen af 11. Juni 1788. Derved fik Udførselen over Ribe i 1789 en Værd af 157,868 Rdlr., i 1790 af 172,385 og i 1791 af 159,342 Rdlr. Samtidig naaede den ved Kolding til henholdsvis 98,875, 126,326 og 88,888 Rdlr. *)

*) Jvfr. ovenfor S. 133.

Endnu mindre kan der for Hertugdømmernes Vedkommende tales om Nedgang med Hensyn til Vareomsætningen. Tværtimod, der var, om end med nogle Svingninger, i det hele Fremgang, særlig for Udførselens Vedkommende. Medens denne for Aarene 1781 og 1782 ved Slesvig havde et Værdibeløb af 615,006 og 507,137 Rdlr., naaede den fra 1788 op over 800,000 Rdlr. og udgjorde i Aarene 1789 til 1791 henholdsvis 1,021,057, 1,001,086 og 997,862 Rdlr. Ved Holsten, (hvor stedse Altona som Frihavn ikke regnes med), havde den i 1781 og 1782 havt en Værdi af 434,279 og 795,463 Rdlr.; men fra Aaret 1787 hævede den sig stadig stigende op over 812,000 Rdlr., saaledes at den i 1789 fik en Værdi af 1,219,444, i 1790 af 1,121,425 og i 1791 af 1,018,213 Rdlr. Fremgangen er her ret paafaldende. Af Byerne i Hertugdømmerne holdt Flensborg sig mindst paa samme anselige Standpunkt som i det tidligere Tidsrum. Man har da ogsaa en i stærke Udtryk ndmalende Skildring af dens energiske og velstaaende Handelsstand fra 1784⁴⁶). Der var, siges der, 160 Kjøbmænd, som næsten alle drev udenlandsk Handel, og Byen havde 90 store Skibe foruden en Mængde mindre. Hvad man ser om Værdien af dens Indførsel, viser vel nogle Svingninger, men i det hele ingen Tilbagegang. Vi træffe Værdiansættelser af Indførselen som 264,879 Rdlr. i 1785, 282,210 i 1786, 214,505 Rdlr. i 1790, og dette var en Del mere, end Indførselen havde været i 1781 og 1782⁴⁷).

Ved Norge have vi adskillige Udtalelser af overordnede Embedsmænd, der skildre Tilstandene deroppe temmelig mørkt. Ligesom i det foregaaende Tidsrum tales der om, at man lider af Pengemangel »i denne slibrige Tid, da Krediten allevegne er standset«⁴⁸); »den spores overalt saavel hos den formuende Handelsmand som hos den fattige Dagarbejder«⁴⁹); der tales om Skibsrederiets

nuværende Afmagt i Norge, det hedder, at »Skibsfarten er aftagen formedelst Mangel paa Næringsveje, saaledes at det er blevet en Nødvendighed at føde de her i Landet sig opholdende sofarende, medens de tilforn underholdtes af fremmede og i fremmede Lande«⁵⁰). Ogsaa tyde de Skildringer, vi lejlighedsvis faa af Tilstandene i Byerne, paa alt andet end almindelig Velstand.

Efter disse Klager kunde det ligge nær at tro paa en betydelig Nedgang i Handelsomsætningen. Men en saadan var der i Virkeligheden ikke. Listerne fra hin Tid over Indførselen vise endog fra Aarene 1784—1786 en Del større Beløb end i Aarene 1781 og 1782, nemlig 1,868,201 Rdlr. i 1784, 1,711,753 Rdlr. i 1785 og 1,898,578 Rdlr. i 1786 imod 889,990 Rdlr. i 1781 og 1,263,600 Rdlr. i 1782. Derefter synker Værdibeløbet vistnok en Del; men i Aarene indtil 1791 gaar det dog ikke ned under 1,285,446 Rdlr. i 1788. Med andre Ord Indførselen holder sig stedse over, hvad den havde været i 1782. Udførselen, der i 1781 og 1782 var oppe paa en Værdi af 1,830,151 Rdlr. og 2,217,714 Rdlr., holdt sig i de følgende Aar meget nær ved de samme Tal og var snarest noget stigende.

I en vis Henseende kan man da ogsaa sige, at der blev set lyst paa Omsætningen, nemlig hvad Forholdet imellem Ind- og Udførsel angik. Dette blev nemlig ligesom for øvrigt ogsaa i det foregaaende Tidsrum holdt for meget fordelagtigt, idet Udførselen opførtes som adskillig større end Indførselen, og det altsaa mentes, at der var vundet pekuniært for Landet. Man fremhævede dette stærkt i Modsætning til den danske Handel, der formentlig viste det modsatte. Man glædede sig over, at den norske Vexelkurs derfor blev gunstig, og ganske vist tabte denne Fordel sig paa Grund af den store Ulykke, som de gjentagne Uaar med de høje Kornpriser voldte, derved maatte naturligvis Masser af Penge gaa ud af Landet;

men dette havde ligesaa godt været Tilfældet i Aarene før 1784*).

Vi have søgt at danne os en Forestilling om Handelsomsætningen i de her omhandlede Aar i Statens forskjellige Lande; men, naar man taler om Handel og Skibsfart, er der endnu en Side, man maa se paa, og det er Fragtfarten. Her skulde man paa Forhaand tro paa en betydelig Nedgang, thi var der noget Punkt, hvor Forholdene under den store Søkrig havde været gunstige for de neutrale, saa var det her. Det fattes da heller ikke paa adskillige Vidnesbyrd, der pege i Retning af Tilbagegang. I en ovenfor citeret Artikel af »*Politisches Journal*« fra 1786 udtales det: »Fragterne, hvorved de nordiske søfarende for erhvervede saa meget, ere blevne ringere.« Jævnlig vil man ogsaa i hin Tids Skibsefterretninger fra forskjellige Dele af Europa finde omtalt, at Fragterne vare faldne. Det er et betegnende Træk, at Regeringen i December 1784 ophævede et gammelt Forbud imod at sælge indenrigs byggede Skibe til Udlændinge, førend de havde

*) Til Trods for dette vedblev ogsaa i denne Tid den gamle taabelige Sammenligning mellem Danmarks slette og Norges gode Handelsbalance at holde sig ligesom ogsaa Troen paa, at Norge derved holdt Danmark oppe. Stiftamtmand Skeel skriver saaledes 2. Juli 1785: »At vore Herrer Negocierende ved deres solide Handel endog dække Danmarks Udtællinger til fremmede, er en Sandhed«, og Lauritz Smith skriver i et Brev til Johan Bülow af 3. Oktober 1785: »Danmark uden Norge havde været bankerot ved sin stygge Underbalance, som Norge alene ved sit Overskud raader Bod paa.« (L. Daae: Af Johan Bülows Papirer). Man glemte ved slige Domme, at Danmark i sit Korn havde en Udførselsgjenstand, der, naar den blev nogenlunde ordentlig behandlet, ligesaa godt kunde finde Afsætning i andre Lande som i Norge, saafremt den ikke solgtes her. Interessant er det imidlertid at se, at der i Kjbh. L. Efterretn. fra 1789 S. 22 f, udtales, om end i forsigtige Udtryk, en rigtig Opfattelse af det hele Forhold. Det er, saa vidt vides, første Gang, man i hele det 18. Aarh. træffer en saadan.

været brugte i 10 Aar; den begrundede dette Skridt netop med, at en Del Skibsejere for Tiden vare forlegne med deres Skibe, som der var flere af, end der behøvedes til Handelens og Skibsfartens Fornødenhed. Naar der, som nylig er omtalt, i Norge klagedes over, at Skibsrederiet laa nede, peger det stærkt paa Tilbagegang af Fragtfarten, hvori netop norske Skibe havde taget stærk Del, og man kan da ogsaa høre, at det var nødvendigt at oplægge en Del Skibe rundt omkring. Men selv om man altsaa maa antage, at der har været en Nedgang paa dette Omraade, er det et stort Spørgsmaal, om den har været betydelig. Et sikkert Resultat er det ganske vist ikke let at fastslaa. Dertil er vort statistiske Materiale for upaalideligt. Man har i de saakaldte Handelstidender Beretninger om den aarlige dansk-norske Skibsfart paa en stor Del europæiske Havne, og, foruden at Skibstallet ved de enkelte Havne nævnes, findes der tidt Tilføjelser om, hvorfra Skibene komme og hvorhen de gaa. Da disse Lister ere byggede paa Indberetninger fra Konsulerne i de forskjellige Byer, er Materialet for saa vidt godt nok; men Opgivelserne ere destoværre meget ufuldstændige og vanskelige at bruge, fordi man ved nogle Aar finder Byer nævnte, der derimod fattes ved andre. Tidt er det ogsaa umuligt at vide noget om Skibenes Drægtighed. Hvad der synes at fremgaa af Listerne, er, at der vistnok har været Tilbagegang ved Fragtfarten paa Sydeuropa, men at der dog har været god Brug for danske og norske Skibe, hvis Førere og Besætninger havde et ypperligt Navn. Det er slet ikke lave Tal, naar vi f. Ex. høre, at der til Lissabon i 1787 kom 73 Skibe, i 1788 56 og i 1791 til samme By og andre portugisiske i det hele 170, at der til Cadix i 1787 kom 80, i 1788 47 og i 1790 61, til Malaga i 1786 72, i 1789 59, i 1790 66, til Genua i 1788 49 og i 1790 67. Ved det vestlige Frankrig træffe vi danske og norske Skibe i talrig Mængde, saaledes i Byer i Normandiet (deriblandt

Rouen og Havre) i 1787 138, i 1788 70, i 1789 111, i 1790 106; i Bretagne træffe vi i 1789 94 og i 1790 72. For Ostersølandenes Vedkommende har der aabenbart ikke været nogen følelig Nedgang i Skibsfarten. Man møder ved flere Byer her store Tal. Og, naar vi tidligere have set Handelstidenderne ved Aaret 1781 opføre 1523 Skibe i Fart ved de forskjellige Havne i Europa⁵¹), saa kan det til Sammenligning nævnes, at vi i 1788 sammesteds se opført 1572 Skibe i slig Fart. Hvor ufuldstændigt Materialet end som sagt er, kan man ikke faa andet Indtryk, end at synderlig stor har Nedgangen her umulig kunnet være. At af denne Skibsfart paa fremmede Steder en stor Del har været Fragtfart, er hævet over enhver Tvivl. Der er, det kan føjes til, Sandsynlighed for, at den i de sidste Aar af dem, vi her tale om, har været ved at stige. I det mindste begynder i Norge fra August 1787 Forlangendet om algiørske Passer at komme frem, og de brugtes netop til Farten paa Syd- og Vesteuropa.

Det er endelig værdt at nævne, at den samlede Skibsdrægtighed i Statens Lande slet ikke gik ned, men snarere op. Ved Kjobenhavn var der en Nedgang fra 28,770 Kl. i 1782 til 28,300 i 1788, hvad kun var ubetydeligt, i Hertugdømmerne (med Altona) var Nedgangen trods den forøgede Handelsomsætning ret følelig, nemlig fra 30,195 Kl. i 1783 til 26,086 i 1788. Derimod var der for de danske Kjobstæders Vedkommende en Stigning fra 7596 Kl. i 1782 til 9161 i 1788, og i Norge hævede Drægtigheden sig endog fra 40,381 Kl. i 1782 til 54,770 i 1788.

Altsaa fra hvilken Side vi end se paa Handels- og Skibsfartsforholdene, er det umuligt at tale om en egentlig Tilbagegang undtagen for Kjobenhavns Vedkommende — hvilken sidste forøvrigt unægtelig var betænkelig nok. Der har i det hele ikke været Grund til noget forceret Salg af de Skibe, der havde været brugte i den opgaaende Periode.

Regeringen, der havde en saa levende Sans for Erhvervslivets Fremme i det hele, har selvfølgelig fulgt Handelsforholdene omkring i Statens Lande med stor Interesse. Vi have allerede lejlighedsvis set dens Handelspolitik paa flere Punkter, dels ved dens Holdning overfor de store Handelskompagnier, dels ved dens saare forstandige og liberale Optraeden i de vigtige Spørgsmaal om Handelen paa Island og Finmarken, ved den jydske Kvæghandel og fremfor alt ved Kornhandelen paa Danmark og det søndenfjeldske Norge. Men naturligvis trængtes der ogsaa paa andre Punkter til dens ordnende Haand, og den holdt sig ikke tilbage. Saaledes ved Fiskerierne ved det nordlige Norge, hvor der nu som flere Gange tidligere havde været Stridigheder om, hvilke Fiskeriredskaber der maatte bruges, og om, hvorledes de maatte bruges, samt desuden om, hvorledes der særlig skulde forholdes med Fiskeri af Silden i Helgelands Fogderi, og om Tilvirkningen af den. Disse Forhold bleve ordnede ved en Forordning af 1. Januar 1786. Da der, som ovenfor omtalt, jævnlig forekom Vanskeligheder ved Trælasthandelen imellem de norske Bønder og de Kjøbmænd i Byerne, der handlede med dem, og da der netop nu havde vist sig saadanne ved Arendal, blev der fastslaaet nøje Regler herfor ved Stadfæstelse af en Overenskomst imellem Trælasthandlerne i denne By⁵²). Naar Regeringen søgte at give nærmere Bestemmelser for den vigtige partikulære Handel paa Ostindien⁵³), var det i en helt anden Handlingsgren et Skridt i en lignende ordnende Retning.

Man ser endvidere, at den søger at lette Transithandelen med svenske Varer⁵⁴), og at den lader opføre et stort Pakhus i Helsingør for derved at fremme Speditions-handelen imellem Ostersoer og Nordsoer⁵⁵). Det var et Skridt i samme Aand, at den udvidede den Oplagsfrihed, der tidligere var indrommet Kristiania paa svensk Jærn, til ogsaa at omfatte svensk Staal og svenske Spiger⁵⁶), og

at den et Par Aar senere tillod de Handlende i samme By at oplægge Kaffebonner til Udførsel til Sverige⁵⁵). Samtidig viste dens friere Aand sig derved, at den hævede den ældre kjøbenhavnsk ensidige Bestemmelse af 7. April 1777⁵⁶), at alle Produkter fra St. Croix skulde føres til Kjøbenhavn, og, for saa vidt de vare bestemte til en anden By, da bag efter maatte hentes der af vedkommende. De bitre Klager, der med god Grund vare forte herover, især fra Frederikshald og Flensborg, havde nu omsider til Følge, at det paa ny ligesom før 1777 blev tilladt at føre indtil et vist Kvantum aarlig af slige Varer til de Byer i Kongens Riger og Lande, hvor der var Sukkerraffinaderier⁵⁷). I høj Grad forstandigt var det fremdeles, at Regeringen tillod at sælge Korn efter Vægt. Det var den rette Vej at gaa for at højne denne Handel⁵⁸). For endelig at betrygge og opmuntre Kornhandelen paa Kjøbenhavn blev det tilladt, at alle Kongens Undersaatter, hvor de end boede, maatte sælge og oplægge alle Slags Kornvarer her. Ogsaa Handelen med forskjellige Fedevarer paa Kjøbenhavn stottedes paa lignende Maade⁵⁹).

Nu var det ogsaa, at det ved Kanalarbejderne paa Grænsen imellem Slesvig og Holsten længe forberedte Anlæg for at fremme Handelsomsætningen, nemlig den slesvigholstenske Kanal eller Ejderkanalen, blev aabnet, og det ikke alene for Skibe, der havde hjemme i Kongens egne Lande, men foreløbig for 6 Aar ogsaa for udenlandske⁶⁰). Man mærker endelig Regeringens Omhu for Skibsfarten ved et saadant Træk, som at den i 1787 besluttede at udsende en Fregat til at besejle baade egne og fremmede Farvande, Kyster og Havne for at skaffe forøget Kundskab om dem og optage Kort, hvor det lod sig gjøre, og det fortjener at nævnes, at den søgte at fremme Skibsfarten i Middelhavet ved at slutte en Overenskomst med Kongen af Sardinien om, at alle Skibe under dansk Flag skulde være fritagne for en Afgift (den saakaldte Villa

franca Afgift), der skulde betaales ved Grevskabet Nizzas Kyst⁶¹).

Til disse forskjellige Regeringshandlinger slutter det sig nu ogsaa, at Staten paa flere Maader understøttede bestemte Handels- og Skibsfartsforetagender. Saaledes, naar den ad den Vej vilde fremme Hval- og Robbefangsten. Ifølge Ordningen af 1781 af den grønlandske, finmarkske, islandske og færøske Handel havde der været indrommet denne Handel adskillige Benaadninger for at udruste Fartøjer til at drive den nævnte Fangst; men nu bestemte Regeringen, for at faa stærkere Gang i denne »Fiskefangst« (!), at udvide disse Friheder til alle, der vilde udruste Skibe til slige Ojemed, og den fastsatte derfor blandt andet en Præmie af 15 Rdlr. pr. Kl. af hvert Skib paa indtil 130 Kl. Drægtighed, der udrustedes hertil⁶²). Ganske noget tilsvarende bestemte den et Par Aar senere for at fremme Fiskefangsten under Island; kun var Udrustningspræmien her ikke højere end 10 Rdlr. pr. Kl.⁶³) Det var en lignende Interesse, men paa et helt andet Omraade, som Regeringen viste ved at begynde paa, hvad den fortsatte i en Række Aar, nemlig at lade Banken forstrække en af Kjøbenhavns store Grosserere, Peschier med Penge til ved sine Forbindelser i Rusland at forøge Afsetningen af asiatiske Varer derovre. Han havde i flere Aar virket med Held herfor, og Salget var derfor taget stærkt til; men nu skulde han støttes for at kunne gjøre det med endnu større Kraft⁶⁴). Ogsaa ser man i disse Aar Regeringen ønske, til Gavn for den vestindiske Handel at faa Bomuldsavl i Gang paa St. Croix og St. Thomas. En Mand, der vilde skaffe Oplysninger, som kunde være til Gavn heri, fik baade en Pengebelønning og Fortjenstmedaillen i Guld⁶⁵).

Af de Træk, vi her have anført som Vidnesbyrd om Regeringens Handelspolitik, stemme de fleste godt med den Holdning, de tidligere Regeringer havde indtaget paa

dette Omraade. Men paa to vigtige Punkter var der en tydelig Forskjel. Den trak sig tilbage fra den Skibsreder- og Kjøbmandsvirksomhed oppe imod Nord, der havde optaget den forrige Regering saa stærkt, og den slappede paa vigtige Omraader de tyngende Baand, som tidligere vare blevne holdte for nødvendige. Fremskridtet viser sig her langt klarere, end Tilfældet havde været ved Industrien.

TIENDE KAPITEL.

Finanser og Pengevæsen. — Patentet af 8. Juli 1785. — Ny Ordning af Mønt- og Bankvæsen i Hertugdømmerne. — Nedsættelse af Finanskommissionen 2. Maj 1787.

De Reformer og andre Forholdsregler, hvorved Regeringen stræbte at udvikle Erhvervslivet paa forskjellige Omraader, vilde selvfølgelig først efterhaanden kunne faa de gode Virkninger paa Statens Finanser, som man havde Haab om. Men det kunde man ikke vente paa. Der maatte tillige prøves hurtigere og stærkere virkende Midler for om mulig at skabe den Forbedring i den finansielle Stilling og dermed ogsaa i Landets Pengeforhold, som der stærkt trængtes til. Dette stod saa klart for Regeringen, at den endog mente at kunne vise Almenheden, hvilken Vej den vilde gaa for at naa dertil.

Den gjorde det med en endog forbausende Aabenhed ved det tidligere nævnte Patent af 8. Juli 1785.

Dette aabnedes med en Fremhævelse af Pengevæsenets slette Tilstand paa Grund af Banksedlernes daarlige Kurs, og som et Hovedmiddel til at gjøre Ende derpaa nævnes det saa, at Kongen vilde sætte Banken i den Forfatning,

at den med Tiden kunde være i Stand til »ved Forevisning og efter Forlangende at kunne realisere sine egne Sedler«. Han vilde derfor lade betale hele Statens Gjæld til Banken ($8\frac{1}{4}$ Million Rdlr.), og der maatte saa ikke derefter udstedes Sedler, som ikke vare funderede paa Guld eller Solv eller saadanne sikre Effekter o. s. v., der i sig selv maatte indeholde fuld Valuta for de derfor udstedte Sedler. Og som han ad den Vej vilde hæve Tilliden til Banken og dens Sedler, saaledes vilde han ogsaa bygge Statens Kredit paa de fasteste Grundvolde. Derfor skulde de Fonds, som bestemtes til Forrentning og Afbetaling af Statens Gjæld, gjøres ganske uafhængige af Statens øvrige Indtægter og Udgifter.

Men hvor godt dette end kunde være, var Hovedsagen naturligvis, at slige Fonds bleve tilstrækkelig store. Kongen forkyndte derfor, at han vilde paabyde, at der af Statens »redeste og sikreste Revenuer« skulde under Bankens Bestyrelse indeholdes en Sum, der var saa tilstrækkelig, at Renterne af Statens Gjæld deraf kunde bestrides. Og desuden skulde, naar disse Renter vare betalte, alt, hvad der ved deres progressive Formindskelse blev vundet, bruges til Afdrag paa Gjælden. Ved Siden deraf skulde visse Fonds, der nævnedes, deriblandt Tilgodehavende hos det ostersoiske-guineiske Selskab, i alt 450,000 Rdlr., henlægges til dette Ojemed, og de skulde opføres som en egen Konto under Navn af den synkende Fonds Konto. Det ventedes, at disse Fonds efterhaanden vilde voxe stærkt, naar de Udgifter, der heftede paa dem, vare ophorte.

Ved Siden af, at alt dette blev paabudt, udtalte Kongen det som sin Vilje, at Banken skulde være et fra Finanserne ganske afsondret og alene til det almindelige Vel indrettet Institut, at det skulde bestyres ganske i Overensstemmelse med dets Oktroy, og at han selv aldrig vilde fordre en Understøttelse af den, som »ikke kunde bestaa med en Banks ubrodelige Love og almindelig til-

staaede Grundsætninger«. Idet Kongen desuden erklærede, at alle Bankens Fordringer til Staten skulde blive betalte, blev det tillige anført, ved hvilke af Statens Midler dette efterhaanden burde ske.

Bankens Direktion skulde for Fremtiden føre Navn af den kongelige oktroyerede Banks og den synkende Fonds Overdirektion, og i den fik 1 Statsminister, 2 Kollegiechefer, Generalprokuroren for Danmark og Overprokuroren for Hertugdømmerne tillige med 3 Bankkommissærer (!) Sæde.

Det var, som nylig nævnt, ved en offentlig Plakat, at alt dette blev kundgjort, og denne Henvendelse til den store Almenhed i Anledning af en af de aller vigtigste Sider af Statens og Samfundets Forhold er det i og for sig i høj Grad værdt at lægge Mærke til. Den var et iøjnefaldende Vidnesbyrd om, at Statsmagten var klar paa den offentlige Menings Betydning ved denne Sag, og paa, hvor nødvendigt det var at bygge de store og vigtige Forholdsregler, som skulde træffes, paa den almindelige Tillid. Det var et Skridt, der ligesom Offentliggjørelsen et Par Aar senere af Landbokommissionens Forhandlinger viser, at en ny Tid var oprunden, hvor Regeringen baade vilde skride til Reformer og støtte dem ved Tilslutning fra Offentlighedens Side.

Og hvad der stilledes i Udsigt ved det nye Patent, saa unægtelig lysende ud. Det var intet mindre end Pengevæsenets Ordning, Kreditens Oprejsning og tillige Afbetaling af Statsgælden, det vigtigste Skridt, der kunde gjøres til at bringe Finanserne paa Fode. Men hvad den store Almenhed ikke fik noget at vide om, det var, hvilke Beregninger det var, hvorpaa Regeringen byggede dette skønne Fremtidsprogram. Og desto værre de taalte ikke nærmere Eftersyn. De Indtægter, som det synkende Fond vilde faa at raade over, vare kun svage, og der krævedes saa heldige Tidsforhold i Lobet af 30 Aar for ved dem at

faa Statsgjælden bragt ud af Verden, at man umulig blot nogenlunde sikkert kunde vente at naa dertil. Ikke mindre utilfredsstillende et Indtryk gjør det Regnestykke, der opstilledes for at vise, hvorledes Gjælden til Banken kunde afvikles. For det første gav man Afkald paa at afbetale hele Gjælden; der skulde nemlig for 2 Millioner Rdlr. udstedes en Obligation til Banken, hvad der med andre Ord vilde sige det samme som, at en saa stor Del af Gjælden vedblev. Og dernæst vare de Aktiver, der stillede til Bankens Raadighed som Dækning for Gjælden, i det mindste for en Del meget usikre. Den virkelige Betaling udgjorde ikke mere end paa det nærmeste $4\frac{1}{2}$ Million, af hvilke man ventede at kunne skaffe 1.125,000 Rdlr. til Veje ved et indenlandsk Laan, og saa skulde Finanskollegiet og Bankkontoret oven i Kjøbet tilsammen kunne trække paa Banken indtil 2,400,000 Rdlr. Lægges alt dette sammen, stiller det sig unægtelig som en ret forbausende Vej, ad hvilken Finanskollegiet med Schimmelmann i Spidsen vilde gaa for at afbetale Statens Gjæld til Banken og saaledes gjøre det muligt for denne, efter stor Maalestok at sætte Sedler ud af Kurs og derved hæve den daarlige Seddelkurs. Det er umuligt at finde denne Ernst Schimmelmanns Debut paa den store Finanspolitikks Omraade heldig. Skjønt han sikkert troede paa sine Planers Rigtighed, faar Udstedelsen af Patentet 8. Juli 1785 en ubehagelig Lighed med den Slags Sport, man kalder at sætte Folk Blaar i Ojnene.

Men hvorledes det end hang sammen med Finanskollegiets Beregninger, maa Patentet i det mindste strax have gjort et godt Indtryk i Kjøbenhavn. Paa anden Maade kan man vanskelig forklare, at, da Regeringen samme Dag, som det udstedtes, opfordrede til Tegning af et Laan paa 500,000 Rdlr., blev dette tegnet i Løbet af en Time. Vilkaarene vare for øvrigt unægtelig gode, idet enhver, der indbetalte 1000 Rdlr., ikke alene fik en Obli-

gation lydende herpaa til 4 Procent, men desuden ogsaa en Præmieobligation paa 150 Rdlr. til 2 Procent. Derimod gik det mindre heldig med et Laan paa 500,000 Rdlr. Banco (eller Specier), som Regeringen paa samme Vilkaar samtidig vilde have tegnet i Altona. Der blev kun tegnet 300,000 Rdlr. Banco. Som det vil erindres, skulde Beløbet af disse Laan bruges til Afbetaling paa Statens Gjæld til Banken.

Naar man i Patentet af 8. Juli 1785 ser det blive opstillet som et Hovedformaal, at Banken skulde bringes i en saadan Stand, at den kunde realisere sine udgivne Sedler og Pengevæsenet derved bringes i Orden, ligger den Tanke nær, at Regeringen vilde tage Statens Pengevæsen som Helhed under Overvejelse og bruge Banken, der var Statens centrale Pengeinstitut, som Organ for en Reform paa dette Omraade. Der var et Forbillede i saa Henseende, som det maatte synes at ligge nær at følge. For faa Aar siden vare Sveriges Pengeforhold blevne grundig omdannede. I dette Naboland havde baade Statsgjælden og det hele Pengevæsen frembudt et Skue, der mindst var ligesaa mistroende som det, de tilsvarende Forhold i vort Fædreland frembød i 1785. Men det var lykkedes den udmærket dygtige Finansmand Liliencrantz, med kraftig Stotte af Gustav III til Trods for megen Modstand, mange Betæneligheder hos de fleste Fagmænd og mange truende Spaadomme om, hvad der vilde blive Virkningen af hans Plan, at gennemføre den saakaldte Realisation, hvorved Sverige netop fik et nyordnet fast og sikkert Pengevæsen. Et Hovedmiddel til at naa dette havde været Optagelsen af et Laan i Holland. Naturligvis var denne heldbringende Reform ikke ukjendt i Statsmandskredsene her hjemme.

Hvis man vilde gjøre noget lignende i den dansk-norske Stat, skulde man ved en pludselig Forandring sætte

Banken i Stand til at indløse sine Sedler og samtidig indføre en ny *Montfod* med nye dertil svarende Sedler, der altid, naar det ønskedes, kunde indløses for den fulde Værdi, som de lod paa. Der kan fornuftigvis ikke være Tvivl om, at Muligheden heraf har været under Overvejelse. Men selvfølgelig, der krævedes en betydelig Kapitalmasse i Solv for at kunne gennemføre dette. En saadan kunde man kun faa ved et forholdsvis stort Laan, og man dristede sig ikke til paa denne Maade at forøge Statsgjælden, der var saa stor i Forvejen. I det Sted troede Schimmelman at kunne løse Vanskelighederne ved at gaa stykkevis frem. En af de Mænd, der sikkert have haft Del i, hvad der blev vedtaget, Johan Zoëga, har udtrykt det ved at sige¹⁾: »Naar Statens Hele udgjør flere afsondrede Cirkler, kan den i den ene Cirkel efter den anden foretage den Operation, som den ej formaar at foretage i dem alle paa eengang«. Altsaa, man vilde for det første blive staaende ved at gennemføre en Forandring ved *Montvæsenet* i en enkelt Del af Staten, og det blev *Hertugdømmerne*, man valgte dertil.

Maaske kan det være nødvendigt, med et Par Ord at minde om, hvordan Ordningen var. Den *Mont*, der gjaldt som Grundlag, var *Kurantmonten*, hvor *Daleren* kan regnes for at have svaret til omtrent 3 Kr. 20 Ore i Solvværdi. Men de *Penge*, der almindelig brugtes, vare Sedler, udstedte af Banken og lydende paa flere eller færre Rdlr. *Kurant*. I Stedet for, at ved et vel ordnet *Pengevæsen* saadanne *Seddelpenge* altid skulle kunne vexles i vedkommende Bank imod *montede Penge*, der svare til den Værdi, de lyde paa, var det imidlertid ved en Forordning af 6. Oktober 1757 blevet fastslaaet, at der indtil videre ikke maatte udleveres *Penge* af Banken imod Sedler undtagen, for saa vidt de behøvedes til nødvendige daglige *Udgifter*²⁾. Dette skulde ganske vist kun have været en midlertidig Ordning; men desto værre blev den staaende, og *Seddell-*

pengene vare og bleve i den følgende Tid uindløselige. Nu kom hertil, hvad vi have set blive saa ulykkebringende, at Regeringen, efter i 1773 at have gjort sig til Herre over Banken, misbrugte sin Magt over den til at optage det ene Laan i den efter det andet og sætte Masser af Sedler i Omløb. Ganske vist vare de kongelige Kasser i begge Kongeriger forpligtede til at tage imod alle Indbetalinger i Banksedler; ogsaa Lønninger og de allerfleste indenlandske Betalinger fra Statens Side udrededes i Sedler, og disse skulde i Danmark og Norge i det hele gjælde al pari med Kurantmønter: men, medens de møntede Penge under Handelsforbindelsen med Udlandet for den aller største Del forsvandt til dette, særlig til Hamburg³⁾, vare Banksedlerne i den Grad sunkne i Værdi, at de paa denne Tid overfor Udlandet gjaldt 17—18 Procent under, hvad de lød paa.

Men altsaa, da Regeringen vilde give sig i Kast med at bringe en bedre Tilstand til Veje, vilde den foreløbig gjøre det alene i Slesvig og Holsten. I Virkeligheden dannede Montvæsenet i disse Landsdele ikke en fuldstændig Enhed med Kongerigernes. Den vigtige nys nævnte Forordning af 6. Oktober 1757 var mærkelig nok aldrig bleven kundgjort dernede, og som en Følge deraf vare Seddelpengene ikke der blevne et saadant faktisk enegjældende Betalingsmiddel som Nord for Kongeaaen. Det var gjentagne Gange af Domstolene i Hertugdømmerne blevet fastslaaet, at den oprindelige Bankoktroy (af 1736), hvorefter ingen skulde være forpligtet til at tage Banksedler i Betaling, endnu stod ved Magt. Der var derved blandt andet fremkommet den Forskjel fra, hvad der var Tilfældet i Kongerigerne, at en Del af de kongelige Skatter indbetaltes i Kurantmønt, og at Seddelpengene ikke gjaldt for at staa al pari med Kurantmonten. Deres Værd skiftede idelig, efter som Kursen var paa dem i det nærliggende Hamburg⁴⁾. »Det var«, sagde man, »uendelige Vanskeligheder, der frem-

kom baade for Regering og Undersaatter ved den Forskjel, der derfor gjordes imellem klingende Mønt og Sedler næsten i alle Betalinger.« Desuden var det ganske naturligt, at de Ulemper, der knyttede sig til Brugen af Seddelpengene, paa Grund af det noje Handelssamkvem med Hamburg og Tyskland foltes særlig stærkt dernede. Kommer hertil, at Hertugdømmerne udgjorde en mindre Del af Staten, og at altsaa et Forsøg her lettest kunde gjenneføres, er det umuligt at nægte, at adskilligt kunde tale for at begynde i dem. Allerede i Slutningen af 1783 skal Schimmelmann have fattet Tanken derom.

Der var siden 1776 en saakaldet Giro- eller Deposito-bank i Altona, hvor Folk kunde indsætte Penge paa Folio, og, da Planen om en ny Ordning af Møntvæsenet tillige naturligt førte til Tanken om en egen Seddelbank for Hertugdømmerne, kom det til at ligge nær at forbinde en saadan med den allerede bestaaende Bank i Altona. Herom er der blevet forhandlet allerede siden 1784. Efterhaanden klaredes Tankerne om, hvorledes det hele kunde ordnes. I September 1786 var Finanskollegiet kommet saavidt, at det kunde gaa ind til Statsraadet med en Forestilling derom, og her blev saa den nye Ordning i Hovedsagen vedtaget og godkjendt af Kongen. Men derefter afkrævede dog Finanskollegiet Overdirektionen for Banken og den synkende Fond en Betænkning om Sagens nærmere Gjenneførelse, og det gav Anledning til, at Flertallet af denne Direktions Medlemmer, deriblandt baade Bernstorff, Schimmelmann, Reventlow og A. G. Carstens, udtalte sig for det naturlige i Ordningen. De fremhævede særlig det uheldige i, at Banksedlerne i Hertugdømmerne ikke gjaldt al pari med Kurantmønten, men havde en efter Hamburgs Kurs stadig skiftende Værd. Den Forestilling, som Finanskollegiet derefter indgav om den nærmere Udførelse af den besluttede Ordning, fik da ogsaa kongelig Stadfæstelse (8. Novbr. 1786)⁵). Endelig blev der efter et

paafaldende langt Mellemrum den 29. Februar 1788 udstedt to Forordninger, den ene om Indforelse af en ny Speciesmønt i Hertugdømmerne, den anden om Oprettelse af en ny Bank der samt 19. Marts en i nøje Forbindelse dermed staaende Plakat.

Hovedtrækkene i den vigtige Forandring, som her skete, var for det første, at de tidligere brugte Kurantmønter og danske Banksedler skulde sættes ud af Kurs og afløses af Speciesmønter og Speciessedler. Den nye Møntfod blev Solvspecien, fuldstændig svarende i Værdi og Finhed til den hamburgske Rdlr. Banco ($9\frac{1}{2}$ Stykker pr. Mark fin). Den faldt ogsaa sammen med den Værdi, som den ældre danske Specie havde havt. Ifølge den tidligere Regning havde en Rdlr. dansk Kurant staaet i Forhold til den hamburgske Rdlr. Banco eller den ældre danske Specie som 122 til 100*). Da man nu vilde bruge den nye Specie som Kurantmønt, den Møntbetegnelse, der hidtil havde været brugt ved alle Beregninger, og da man derfor, foruden at lade den gjælde som Speciemønt, tillige vilde lade den gaa som slesvig-holstensk Kurantmønt, opstillede Forholdet til denne som 100 til 125⁶), og den fik derfor tillige en Betegnelse, der angav dette Forhold**). Naturligvis udmøntedes der mindre Dele af Specien og desuden en Mængde Skillemønt. Ved Siden af Speciesmønten skulde ogsaa Speciessedler sættes i Omløb, og paa dem blev saa tillige paatrykt den tilsvarende Værdi af slesvig-holstensk Kurant. Der var selvfølgelig Sedler lydende paa meget forskellige Beløb (ligesom vore 500, 100, 50, 10 og 5 Kronessedler). Møntningen af de nye Mønter skulde finde Sted paa den ældre Mønt i Altona, der var bleven udvidet ved Værker i den nærliggende Landsby Poppenbüttel: men ved Siden af den stod som

*) Egentlig $122\frac{58}{111}$ til 100.

***) Specien, der gjaldt for = 48 β Species, fik altsaa tillige Betegnelsen 60 β sl.-holst. Kurant og saaledes fremdeles.

Midtpunktet for hele Pengevæsenet i Hertugdømmerne den nye slesvig-holstenske Bank i Altona, der som tidligere berørt sattes i Forbindelse med den ældre Girobank af 1776. Det var den, der bragte baade Speciesmonter og Speciessedler i Omløb, og den fik et Fond af Solvmønt, som nøje svarede til den Værdi af Sedler, der udstedtes. Enhver, der vilde have en af de nye Sedler vexlet i denne Bank, kunde derfor altid faa den fulde Værdi udbetalt. Ingen andre Penge end disse nye skulde kunne modtages i de kongelige Kasser, de ældre danske Mønter og Sedler kunde kun cirkulere som Varer efter Dagens Kurs. Omvendt skulde Hertugdømmernes nye Mønter og Sedler ikke kunne modtages i de kongelige Kasser i Danmark og Norge. Saa skarpt afsondredes altsaa Hertugdømmernes Pengevæsen fra Kongerigernes.

For at gjennemføre den nye Ordning behøvedes der selvfølgelig, at Staten havde den nødvendige Metalkapital til Raadighed, og som Følge af et nylig optaget Laan var der ogsaa en saadan tilstede. Der kunde derfor gives Speciesbanken et Fond af 600,000 Species i montede hele, $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{3}$ Specier, og det var det dertil svarende Beløb i Sedler, som sattes i Omløb. Desuden skulde et »Cirkulationsfond« paa 500,000 Specier udmøntes i mindre Møntsorter (deriblandt ogsaa Kobbermønter) og sættes i Omløb. Foruden at have at gjøre med alt dette, maatte Banken tillige virke som Depositobank og som Laanbank. Den maatte ikke alene bevilge Laan paa deponeret Guld og Solv imod 2 Procent Rente, men ogsaa desuden diskontere sikre Vexler paa Hamburg efter Dagens Diskonto og paa Altona for $\frac{1}{2}$ Procent mindre. Disse Laan ere aabenbart regelmæssig givne i Speciessedler, og det blev derfor fastsat, at Forholdet imellem de i Banken forhaanden værende Speciesmonter og de i Omløb værende Sedler regelmæssig ikke maatte overstige 5 til 7 og under ingen Omstændigheder 5 til 9.

Der var givet noje Bestemmelser om, hvorledes den hele Overgang fra den gamle til den nye Møntordning skulde gaa for sig⁷⁾. Dette var i høj Grad nødvendigt, thi der var, som man ser, en umaadelig Forskjel paa før og nu.

Men jo mere dette var Tilfældet, desto naturligere var det, at der blev set med meget forskjellige Øjne paa denne Reform. Allerede under Overbankdirektionens Overvejelser viste det sig. Medens Flertallet var enigt om, at Reformen maatte finde Sted, udtalte 2 af dens Medlemmer, Overhofmarskal Numsen og Generalprokurør Oluf Lundt Bang sig bestemt derimod. Den sidste endog med formelig Lidenskab. Han opfattede den foreslaaede Forandring som en umaadelig Begunstigelse af Hertugdømmerne paa Kongerigernes Bekostning; han mente, at, naar den gennemførtes, vilde Handel imellem Danmark og Hertugdømmerne blive umulig, han saa i, hvad der skulde ske, den kjøbenhavnske Banks Odelæggelse, ja hele Landets, og det var ikke uden Grund, at Finanskollegiets Medlemmer, der havde foreslaaet Reformen, beklagede sig over, at han stemplede deres Forslag som et Slags Landsforræderi⁸⁾. Ejendommelig nok, dette var paa det nærmeste samtidig med, at den samme Bang i den store Landbo-kommission stillede sig paa det Regeringspartis Side, som han her angreb saa voldsomt.

Ulige mere Interesse har det dog at se, at ogsaa i Statsraadet var der kommet en stærk Meningsforskjel til Orde. Baade Rosenkrantz, Stampe og Schack Rathlou vare imod Planen^{*)}. Vi kjende kun den Betænkning,

*) Joh. Bülow's Dagbog, Rark. S. 107. Bülow fortæller her, at da Forestillingen om den nye Bank blev oplæst i Statsraadet, sagde Kongen Zela. Kronprinsen bad da Prinsen af Augustenborg sige det til S. R., som svarede: Gud give, at Kp. kan sige Zela til denne Plan om 30 Aar. Naar det tillige er blevet fortalt, at Møntforordningen kun blev sat igjennem derved, at

som Schack Rathlou afgav: men han var ogsaa den betydeligste Statsmand af de tre. Han viste rent ydre set det samme Maadehold, som snart efter skulde betegne Formen for hans Modstand imod de store Landboreformer; han udtalte, at han ikke tvivlede om, at Forandringen vilde blive til Gavn for Hertugdømmerne, og han erkjendte, at den maaske i visse Henseender kunde have nyttige Virkninger for hele Staten. Men han folte alvorlige Betæneligheder ved den Adskillelse, der ifølge den blev gjort imellem Hertugdømmerne og Kongerigerne, »uagtet de udgjorde een Stat, og den hele Statsformue burde virke med samlet Kraft«. Det var en Skilsmisse, hvorefter den ene Del i Handel og Pengeomsætning vilde hævde Fordele paa den andens Bekostning, »just af den samme Aarsag, for hvilken Hamburg og Lübeck og andre fremmede Handelsstæder nu i mange Aar saa umaadelig har vundet og endnu daglig vinder i Handel med de kongelige Undersaatter«. Idet han udtalte en Frygt for, at den overvældende store Seddelmasse efter denne Forandring skulde blive endnu mere trykkende for Danmark og Norge end hidtil, fremhævede han det dobbelt ubillige i de Byrder, som faldt paa Danmark, »fordi Hertugdømmet Slesvig, denne betydelige, til det under Navn af Sonderjylland egentlig hørende og fra samme i, hvad der end kunde ske i de tilkommende Tider, uadskillelige Provins«, ikke mere skulde hjælpe det at bære dem. Han mindede — næppe uden Grund — om, at et saadant Indgreb i den kongelige Banks hele Gjærning stred imod det Tilsagn, Kongen 10. Marts 1774⁹⁾ havde givet om, at »Banken skulde i alle Maader uden Forandring forblive i sit forrige Væsen og Forfatning og Oktroyen af 1736 være stadfæstet i alle dens Punkter og Klausuler«. Det var heller ikke uden

Kronprinsen befalede det, kan jeg ikke undlade at bemærke, at det er mig ubekjendt, paa hvilket Kildedsted denne Meddelelse hviler.

Føje, at han gjorde opmærksom paa, at paa Grund af, at Hertugdømmerne fik bedre Mønt end Kongerigerne, vilde alle Embedsmændenes Lønninger der blive en Del højere end de tilsvarende i Kongerigerne, hvad der var en højst uheldig Ulighed. Han vilde af disse forskjellige Grunde foreslaa at udsætte den hele Reform i nogle Aar for, at man først kunde se, hvilke Virkninger de af Kongen i Patentet af 8. Juli 1785 angivne Forholdsregler vilde faa paa Finanserne og Pengevæsenet. Skulde det vise sig, at de ikke førte til det ønskede Maal, saa burde en Møntforandring gjenføres, men da over hele Staten. Hvad man havde set i Sverige, hvor Forholdene, som han sagde, havde været ligesaa uheldige, viste, at de Vanskeligheder, som en saadan Reform vilde koste, ikke vare uovervindelige (11. Oktober 1787¹⁰).

Det var imidlertid selvfølgelig ikke alene indenfor Regeringskredsene, at der kom Kritik frem over den nye Møntplan. Allerede paa Grund af dennes Natur i og for sig var det rimeligt nok, at Folk kunde blive ængstelige for, hvilke Virkninger den vilde faa, blandt andet netop i de Retninger, som Schack Rathlou havde anført. Det varede desuden en forholdsvis lang Tid, inden Regeringen var saa vidt fremrykket med de Skridt, der vare nødvendige til at gennemføre Planen, at den vilde offentliggjøre noget om den; imidlertid fik Rygtet travlt med, hvad der var i Gjærde, og det var netop overvejende slemme Virkninger, hvorom det vidste at fortælle. Et meget bekjendt Blad i Hamburg, Politisches Journal, som allerede tidligere er nævnt, et Blad, der havde gode Forbindelser i den tysktalende eller tyskdannede Embedsstand i Kjøbenhavn, bragte rigtignok en i en lovprisende Tone holdt Beretning om Planen, der i Hovedsagen var rigtig; men dels var Beretningen ikke tilstrækkelig udforlig, dels gjaldt dette Blad for at være et Slags officielt Blad, der hævdede alle Regeringsforholdsregler af de daværende Magthavere

i den dansk-norske Regering til Skyerne. Nok er det. Stemningen begyndte at blive urolig. Men hos ingen var der selvfølgelig saa megen Lyst til at se sort paa, hvad der skulde ske, som hos dem, der overhovedet maatte gjælde for at være de daværende Ministres Modstandere. Der har været ikke faa saadanne i Kjøbenhavn, og der er iblandt dem blevet skumlet stærkt baade over den hele Finanspolitik og over Montplanen; men, hvad man mindre skulde tro. Ængstelse og Kritik kom ogsaa frem i Kredse ovre i Hertugdømmerne¹¹⁾.

Næppe havde Regeringen en bitrere Fjende end en Mand, der netop dengang boede over i Holsten, nemlig den tidligere dansk-norske Minister i Petersborg Peter Kr. Schumacher. Det vil erindres, hvorledes han under sin Virksomhed i Aaret 1780 var falden sin egen Udenrigsminister Bernstorff i Ryggen¹²⁾. Naturligvis blev han fjærnet fra denne Plads, saasnart Regeringsskiftet havde fundet Sted og Bernstorff atter var bleven Udenrigsminister. Han fik 1200 Rdlr. i Vartpenge, og saa kjøbte han sig en større Bondegaard i Nærheden af Itzehoe, hvor han sad som den dybt krænkede Mand. I denne Stemning gav han sig helt hen i et bittert Nag imod Bernstorff og i det hele imod de daværende Magthavere, der hørte til dennes Kreds, medens hans Idealer af Statsmænd vare Guldberg, Schack Rathlouw og Osten og især da selve Kronprinsen, der efter hans Opfattelse kunde ventes at ville blive en udmærket Hersker, naar han bare vilde selv gribe Tøjlerne som virkelig Selvhersker og gjøre Ende paa den Magt, som hans slette Ministre udøvede.

Schumacher var en begavet Mand og en Mand med varm dansk Følelse, hvad man naturligvis kun kan rose; men han var altfor lidenskabelig en Natur til at have Anelse om Retfærdighed i sine Domme om Mænd, som han fik noget imod. Da nu Johan Bülow — ret paafaldende — satte sig i Brevvexling med denne ivrige Oppo-

sitionsmand, nyttede han Lejligheden til samtidig med, at han overvældede Bülow med tommetyk Smiger, i det mindste i flere Aar at spy Gift og Galde imod Ministrene af den Bernstorffske Kreds. Bernstorff selv var personlig i hans Øjne den sletteste Udenrigsminister, der tænkes kunde, og en Mand, der da ogsaa var Gjenstand for Ringegagt ved de forskjellige europæiske Hoffer, de andre Ministre og Kollegiechefer, fremfor alle Kr. Reventlow, vare et Overmaal af Uduelighed og Egennytte. Deres hele Tragten gik ud paa at gjøre Blæst og trænge Kronprinsen tilbage, de stode i Forbindelse med nordtyske Blade, baade Politisches Journal i Hamburg og andre, og der lode de sig skamrose over al Beskrivelse, medens de magede det saaledes, at Kronprinsen helt kom til at staa i Skygge for dem. Naturligvis var alt slet, hvad der blev foretaget af dem, og Schumacher ytrede sig da ogsaa med dyb Ringegagt om Landboreformerne. Om muligt endnu værre tog han fat paa Montreformen. Han nøjedes ikke med at udtale forskjellige Spaadomme om alt det onde, den vilde medføre; men han insinuerede ligefrem, at det var den pure Egennytte, der havde dikteret Foretagendet. Man havde villet hjælpe en Fabrikant Olde, der havde et Solvraffineringsværk i Landsbyen Poppenbüttel i Nærheden af Altona, af med det for en høj Betaling, og saa var den hele Montning lavet i Altona, for at det kunde ske. Noget saa elendigt Sladder vilde Schumacher bruge sin Pen til at nedskrive!¹³⁾ Det var først efterhaanden, at han fik Øjet op for, at hans Kritik havde været overdreven, og efter et Par Aars Forløb skrev han endog (anonymt) imod en Forfatter, der meget skarpt havde angrebet Møntplanen. Foreløbig gjorde han imidlertid sit bedste for at indgive Kronprinsens indflydelsesrige Hofmarskal de slettest mulige Tanker om Reformen og om dem, der havde tilraadet den.

Naar man taler om Stemninger hos Regeringens Modstandere, ligger det dog nærmest, først at spørge om,

hvorledes Guldberg saa paa et saadant Skridt som Møntplanen. Hvor lidt han i store Stykker kunde gaa ind paa Regeringens Reformideer, har der allerede været Lejlighed til at berøre ved Talen om Landboreformerne; men han var dog langt fra den Lidenskabelighed, der prægede Schumacher. Han har maaske mange Gange som Stiftamtmand i Aarhus følt Smerte ved at være styrtet fra at holde Statens Tojler i sin Haand, og han kunde privat i Breve slaa paa, at han dengang havde staaet overfor Falskhed, Underfundighed, Rænker, skjulte Anslag og allehaande Kunster^{13a}): men han var en altfor brav og billigtænkende Mand til ikke at erkjende, at han efter 14. April 1784 selv var bleven godt behandlet af dem, der havde taget Magten efter ham. Der var fra den Side taget intet, der gjorde ham bitter. Om Bernstorff skrev han endog til Schumacher: »Han har virkelig meget godt, meget ædelt i Tænkemaade og Sindelag«¹⁴). Desuden var Guldberg en saa loyal og pligtopfyldende Mand, at det ikke kunde falde ham ind at lade personlige Stemninger træde i Forgrunden hos sig. Staten, Fædrelandet var ham alt. Bekjendte ere de Ord, han faa Maaneder efter det sidst nævnte Brev skrev til Schumacher: »Nu bliver det kun min som hver god Borgers Pligt at udbede sig for Regeringen Visdom og de bedste Raad, og tro mig, min Ven, mine Onsker for mig da (i tidligere Tid) kunne (!) ej være mere levende end for Regeringen nu. Staten er det blivende, vi andre, hvem vi end ere, ere kun Trækfugle«¹⁵). I noje Overensstemmelse hermed kunde han i Breve til Bülow udtale: »At være Frondor har stedse været og er min højeste Afsky« eller: »Min hele Sjæl føler den største Afsky for den gemene Dadlesyge«. Man ser, hvilken umaadelig Forskjel der var paa hans og Schumachers Temperament. Men derfor havde han naturligvis lige godt sin Mening, om Regeringen handlede rigtig eller ikke, og her ved Møntplanen var han ikke i Tvivl om, at,

hvor udmærket det end vilde være, hvis en saadan Forandring kunde gennemføres for hele Staten, saa var det, der nu skete, rent galt¹⁶). Han mente i dette at se en Til sidesættelse af Danmarks Vel for Hertugdømmernes Tarv, noget han overhovedet fandt, havde været altfor fremtrædende i vor Historie f. Ex. ved at Byerne dernede vare fritagne for Konsumtionsskat. Men selv, naar man alene saa paa Hertugdømmerne, holdt han Planen for uheldig. Han kaldte den i et Brev til Bülow et fordommeligt Misfoster.

Det var imidlertid ikke alene igjennem Breve og Samtaler, at de Opfattelser skaffede sig Luft, som Møntreformen blev Gjenstand for. Den Lyst, der i det hele var til at bruge den af Regeringen faktisk indrømmede Trykkefrihed, gav sig ogsaa tilkjende paa dette Omraade ved en levende, delvis meget hidsig Droftelse i Pressen af det her skete. Det kunde endog udtales, at der ikke i noget Land blev skrevet saa meget om Finansvæsen og Statshusholdningsvæsen¹⁷).

Den, der aabnede Kampen, var en i hin Tid meget bekjendt Læge, Professor F. L. Bang. Allerede i Slutningen af 1786, inden der endnu var noget bekjendt om Møntplanen undtagen, hvad Rygtet fortalte, og hvad der stod i den ovenfor nævnte Artikel i Politisches Journal*), kastede han sig ind paa Kamppladsen og angreb Regeringen paa det hvasseste ved et anonymt Flyveskrift, der som et Slags Motto havde de Ord *Amor patriæ*. Husker man paa, at han var en Broder til Generalprokurør Oluf Lundt Bang, som vi have set i Overbankdirektionen bekæmpe Planen, kan man ikke være i Tvivl om, fra hvem han havde sit Stof, og, kunne vi maaske tilføje, af hvem han var bleven ophidset til at paakalde Offentlighedens Røst i denne Sag. Under alle Omstændigheder var det,

*) Se Side 191.

som om Broderens Lidenskab var gaaet over paa ham: thi ikke mindre stærkt end denne udmalede han alle de Ulykker, som den paatænkte Reform vilde bringe over Staten. Uheldigvis gjorde den iltre Mand sig skyldig i saadanne Bommerter, at man fristes til at sige, at det havde været bedst, om han havde passet sin store Praxis i Stedet for at skrive om Mont- og Pengeforhold. Men det gode gjorde dog denne Pjece, at dens Udgivelse var en Hovedgrund til, at Johan Zoëga, der som Deputeret i Finanserne var inde i denne Sag som faa, tog sig for at retlede Almenhedens Dom om Møntplanen ved at udvikle, hvad det var, der i Virkeligheden vilde ske, hvorfor det skulde ske, og hvor overdreven den Frygt var for sorgelige Virkninger, som strax stærkt havde grebet om sig. Han gjorde det med stor Klarhed¹⁸⁾. Derefter fortsattes Striden dels imellem ham og Bang, dels ved Skrifter for og imod fra adskillige andres Side, ejendommelig nok for største Delen, inden Forordningerne af 29. Februar 1788 om Reformen vare udkomne. Man vil vistnok finde, at under denne Strid var Overvægten nærmest paa Forsvarernes Side, og efterhaanden tabte den ophidsede Stemning i Pressen sig. Dette siges udtrykkelig i Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger i Slutningen af 1788, idet det her fremhæves, hvilken Beroligelse man følte ved Zoëgas Skrift og ved selve Montforordningen af 29. Februar 1788, da den blev bekjendt.

Men aabenbart har dog nogen Misstemning holdt sig. Politisches Journal indeholder fra Slutningen af 1789 en Korrespondanceartikel fra Kjøbenhavn, hvori der staar, at »baade de høje Kornpriser og andre Forhold holde Folks Uvilje imod Møntforandringen i Hertugdømmerne i Live. Man giver den Skylden for alt trykkende i Stillingen«. Og i hvor høj Grad end dette Blad var Basunist for den daværende Regering, træffer man dog i det en Artikel fra Begyndelsen af 1790, hvor det indrømmes, at den nye

Mønt havde en uheldig Virkning paa den slette kjøbenhavnske Kurs. Naar dette var Tilfældet, kan man ikke undre sig over, at der var dem, som vedbleve at kritisere Møntordningen.

Og nu ovre i Hertugdømmerne selv! Det var naturligt, at det vilde volde Vanskeligheder at gennemføre en Forandring som den her foretagne, og Regeringen søgte derfor at træffe Forholdsregler for, at Omvexling imellem den ældre og den nye Mønt kunde finde Sted paa forskjellige Steder¹⁹). Saafremt man kunde tro Politisches Journal, maatte man antage, at det hele gik forholdsvis let for sig. I det mindste hedder det i dette Blad i November 1788: »Den nye Speciesmønt i Hertugdømmerne trænger godt igjennem.« Men uheldigvis faar man vægtige Vidnesbyrd om det modsatte. En holstensk Amtmand von Schilden skriver saaledes netop samtidig med denne Meddelelse til Bülow: »Den nye Monts Indførelse har forvoldt mange Disputer og Stridigheder, der opfyldte Landet allevegne . . . Der gaar ikke en Dag, uden at jeg modtager en Mængde Klager . . . Maaske er Planen i og for sig heldbringende; men Forholdsreglerne til dens Gjennemførelse have været slet trufne.« Han udvikler derpaa i stærke Udtryk, hvorledes Hamburgerne drage Fordel deraf til at trække Holstenerne op²⁰). I et noget senere Brev skriver han endog: »Jeg kan ikke aftørre alle de Taarer, jeg ser flyde; men jeg maa tie derom«²¹). Naar Guldberg — sikkert med en triumferende Følelse — i 1789 skrev til Schumacher, at »den berømte Montplan af dens Stiftere og deres Tilhængere erkjendes for at være falsk og odelæggende, saa at der maa tænkes paa Midler imod dens ulykkelige Følger«, var dette aabenbart en umaadelig Overdrivelse: men det er altid et Vidnesbyrd om, at der ogsaa er blevet talt om, at Planen i selve Hertugdømmerne er bleven fundet slet. At dette var Tilfældet, viser foruden Schildens ovennævnte Brev tillige den Kjends-

gjerning, at den begavede og Regeringen nær staaende N. Tetens holdt det for nødvendigt i Schl. holst. Provinzialberichte²²⁾ at skrive et Forsvar for den nye Møntplan. Det var et fuldstændigt Sidestykke til, hvad Zoëga havde gjort ved sit Flyveskrift om Arbejde og Handel. Da nogen Tid var gaaet, lagde Uroen i Hertugdømmerne sig ganske. Saa kunde der ingen Trivl være om, at de havde faaet et godt og fast Pengevæsen.

Men selv om dette blev Tilfældet, maa det dog staa fast, at den Frygt. Schack Rathlou og andre havde havt for den Adskillelse, der her kom imellem Hertugdømmerne og Kongerigerne, ingenlunde var ugrundet. Den var det, om end maaske mindre i økonomisk, saa dog i politisk Henseende. Enhver Adskillelse fra Kongerigerne, der knyttede Hertugdømmerne fastere sammen som en Helhed for sig, indeholdt en stor politisk Fare. Det var overhovedet aldeles ikke uforstandigt, naar Schack Rathlou, der ikke kunde ane, at man snart skulde blive plaget med Krigsuroligheder, foreslog at udsætte Sagen et Par Aar for saa efter Sveriges Exempel at gennemføre Reformen for hele Statens Vedkommende. Ganske vist maatte et anseligt Laan gjøres for at skaffe det nødvendige Metalfond til Veje: men paa den anden Side maa det erindres, at der paa Grund af Banksedlernes lave Kurs tabtes betydeligt ved, hvad Staten aarlig skulde udrede til Forrentning og Afdrag paa udenlandsk Gjæld eller til andre Udgifter, som maatte bestrides med montede Penge. Det løb saa højt op, at det vilde svare til Renterne af et stort Laan. Hvad der kunde siges og naturlig blev sagt til Forsvar for at begynde i Hertugdømmerne, var, at dette kun skulde være en Begyndelse, og at Meningen var, saasnart man fik Kræfter dertil, at gennemføre Reformen over hele Staten, saaledes at denne fik een, og det en fast og sikker Møntordning. Skulde det ske?

Hvor stor Vægt de raadende Statsmænd end lagde paa denne Montreform, maatte det tillige være en Hovedopgave for dem, saa hurtig som muligt at skabe et aarligt Overskud af Indtægt imod Udgift, og det maa erindres, at der var anvist Beløb dels til det synkende Fond, som dog først efterhaanden kunde faa følelige Virkninger, dels til Kreditkassen; men det var det samme, som at der foreløbig var saameget færre Indtægter til at opveje Udgifterne. Den simple Udvej at skaffe Indtægtsforøgelse ved at paalægge nye Skatter, vovede man under den almindelige Mangel paa Velstand ikke at gribe til, og der kom forskjellige Vanskeligheder til. Vi have havt Lejlighed til at se, hvorledes der fra den foregaaende Styrelse var gaaet en Arv over til den daværende Regering, som voldte betydelige Pengetab, nemlig dels Forholdet til de store Handelskompagnier, dels i endnu højere Grad de arktiske Handels- og Fiskeriforetagender. Samtidig blev den trukket ind i vanskelige Pengeforhold ovre paa de vestindiske Oer. Som tidligere omtalt²³⁾, var en stor Del af Plantageejerne derovre fra ældre Tid kommen ind i et ret pinligt Gjældsforhold til hollandske Pengeinstituter eller Pengemænd, og dette Forhold havde efterhaanden forværret sig. Den Afhængighed, de derved vare komne i til Hollænderne, var naturligvis uheldig for Øerne. Der kunde altsaa være Grund for Regeringen til at søge at hjælpe Plantageejerne ud af dette Forhold, og den gjorde det ved en Overenskomst dels med dem, dels med de hollandske Kreditorer, hvorefter den i det mindste for en stor Del traadte i disses Sted. Det var meget betydelige Summer, som det her gjaldt om. Den langt overvejende Del af Gjældsposterne (under samlet Navn det Terborchske Laan), der udgjorde 9,800.000 Gylden eller omtrent 5 Millioner Rdlr.²⁴⁾ blev overtaget af Staten²⁵⁾; og det samme skete ogsaa med et andet Laan, Kammerherre Tuits Laan, der omtrent var paa 1,046,000 Gylden

og 100.000 Rdlr.²⁶). Der blev 1786 udnævnt en egen Direktion til at lede Afviklingen af disse Pengeforhold. Ogsaa i denne havde Schimmelmann Sæde. Selv om i Længden Staten vilde komme uskadt fra denne Sag²⁷), maatte den sikkert i den første Tid gjøre betydelige Ud- læg, der kom paa en saare ubelejlig Tid.

Samtidig bleve de vestindiske Oer rammede af en frygtelig Orkan, der bragte Tab paa c. 2 Millioner, hvoraf et Tilbagesmæk selvfølgelig faldt paa Indtægterne fra Oerne. Ogsaa vide vi, at Islands Ulykker i 1783 og 1784 virkede uheldig paa Statens Finanser ved de Udgifter, som store Tilforsler til Island forte med sig. Hvorledes Nedgangen i Kjøbenhavns Handelsomsætning voldte Tab ved Formindskelse af Toldindtægterne, have vi allerede set. Endelig, som en Folge af Forhold, vi her ikke kunne gaa ind paa, havde Militærreglementerne maattet forhøjes med 300,000 Rdlr. aarlig; vi hore om den ene svære Extrabevilling efter den anden til militære Ojemed²⁸), og i Vinteren 1786—1787 blev der oven i Kjøbet — med god Grund for øvrigt — som en Folge af en Indstilling fra en Forsvarskommission rejst Spørgsmaal om en Søbefæstning ved Kjøbenhavn, da Byen fra den Side laa helt blottet og i højeste Grad trængte til et Værn her. Det var store Udgifter, som det drejede sig om, ikke om mindre end 1,438,975 Rdlr. i det hele. Man forstaa, hvorledes Finanskollegiet blev tilmode ved den Opgave at skulle skaffe saa mange Penge til Veje, og, da Forhandlinger med de militære Kollegier ikke forte til noget Afslag i deres Krav, kom den hele finansielle Stilling til at vise sig endnu pinligere, end den var i Forvejen. Den maatte da naturligvis tages under nøje Overvejelse, og Udfaldet blev, at Kollegiet i en Forestilling til Kongen (24. Marts 1787) baade udviklede, hvor mange Vanskeligheder det havde havt at kæmpe med i de sidste Aar, og tillige, hvor lidet tilfredsstillende de Udsigter vare, der

viste sig, naar man, saaledes som den nu forsøgte at gjøre det, vilde opstille Beregninger for Fremtiden. Den anslog i dem de ordinære Indtægter til 7,206,240 Rdlr. og de ordinære Udgifter til 7,149,000 Rdlr. aarlig, hvad der altsaa vilde give et Overskud paa 57240 Rdlr., fremdeles de ekstraordinære Indtægter til 1,783,590 Rdlr. og de ekstraordinære Udgifter til 1,643,068 Rdlr., hvorved der paa denne Konto fremkom et Overskud paa 140,521 Rdlr. De realisable Aktiver, der kunde stilles til Finansernes Raadighed, mente Kollegiet ikke at kunne regne højere end til 2,016,910 Rdlr., og Statsgjælden var i Januar 1787 opgjort til 26,452,914 Rdlr., hvis Forrentning aarlig kostede 1,179.828 Rdlr. Man kunde herefter synes, at, da der dog blev et aarligt Overskud, var Opgjørelsen ikke saa uheldig endda; men Overskudet var unægtelig kun meget lidet, og Kollegiet folte sig med Grund alt andet end betrygget derved. Bange som Schimmelmänn og hans Kolleger vare for at lade Stillingen blive ved saaledes, udtalte de, at det var »uomgjængelig nødvendigt, naar ellers Statsholdningen skulde kunne holdes ordentlig og hvilende paa en fast Grund, at der udfindes Midler, hvorved et til Statens Behøvenhed proportioneret Overskud tilvejebringes. Det kunde ikke være ringere end 5—600,000 Rdlr.«

Man kommer uvilkaarlig, naar man læser dette, til at tænke paa Patentet af 8. Juli 1785, hvor Statens vanskelige Stilling ganske vist var kundgjort for Offentligheden; men hvor der tillige nævnedes Skridt, ved hvilke Regeringen mente at kunne klare Skjærene. Syv Fjerdingsaar derefter var man kjørt fast. Det var, det saa man, nødvendigt paa en eller anden Maade at skabe en bedre Tilstand. Det havde ikke stort at sige i saa Henseende, at der blev gjort Forslag til større Orden i Styrelsen af de finansielle Sager. Vigtigere var det, at man opstillede den Mulighed at komme til Skridt, der kunde skaffe større Overskud uden at forøge de i Forvejen haarde Skatter.

For at opnaa dette mente Finanskollegiet, at man maatte prøve, om det ikke lod sig gjøre, at Folket ved at lettes for visse Byrder kunde sættes i Stand til at bære en forøget Afgift. Hvad der maatte forandres, for at dette kunde ske, var det daværende Handels- og Toldsystem. Finanskollegiet foreslog derfor (24. Marts 1787) Nedsættelsen af en Kommission, der kunde tage alle herhen hørende Spørgsmaal under Behandling og overveje, om en friere Handel end den, som efter det hidtil antagne System finder Sted, maatte være fordelagtig for Kongens Stater, samt hvor vidt denne større Frihed enten overalt uden Indskrænkning eller for det første ikkun i Henseende til visse Stæder maatte være at bevilge og kunde bestaa uden hverken at hindre eller skade den muligste indenlandske Produktion og Vindskibelighed i det hele eller at formindske Kongens Indtægter²⁹).

Et Resultat som det her omtalte af de første Aars Finanshusholdning kan umulig give Indtryk af andet end af, at Forholdenes Vanskelighed lige fra først af voxede Schimmelmann over Hovedet. Selv om man blot rent udvortes ser paa hans Stilling, maa man blive slaaet af, at der var lagt umaadelige Byrder paa ham, eller rettere af, at han frivillig havde taget dem paa sig. Ikke alene var han Chef for Finanskollegiet og for Kommercekollegiet, men tillige for Skatkammerdirektionen og for Kreditkassen, samt end videre den øverste Direktør for den grønlandske, islandske, færøske og finmarkske Handel, for de tre store Handelskompagnier, som Staten havde faaet oprettet, og hvis Afvikling han altsaa maatte lede, fremdeles Chef for den vestindiske Likvidations Direktion, og endelig var han Medlem af Overdirektionen for Banken og den synkende Fond og af Direktionen for Fondet ad usus publicos. Hvorledes skulde een Mand kunne magte alt dette, og det en Mand, der fra først af mere var anlagt til Skjønaand og Tænkere end til Statsmand, og som aabenbart maatte

tvinge sin Natur til at kunne kaste sig ind i den Masse opslidende Forretninger, en Mand endelig, der med al sin utvivlsomme Aandfuldhed og Begavelse ganske sikkert ikke havde det hurtige og geniale Blik, der horte til for at kunne bevare et overlegent Syn paa de forviklede og vanskelige Finansforhold. Det skortede ham ingenlunde paa Lyst eller Evne til finansielle Kombinationer: tvært imod han havde snarere for meget end for lidt deraf; men han saa, kan man sige, ikke simpelt og naturlig nok paa Tingene, og, hvad der maaske var det værste af alt, han havde ikke Fasthed nok til uden at lade sig skræmme af uundgaaelige Vanskeligheder at gennemføre det rigtige Syn, han tidt havde. En anset norsk Statsmand, der i sine yngre Aar arbejdede under ham, har sikkert træffende sagt om ham: »Denne kundskabsrige, frisindede, geniale og ædle Mand var lidet skikket til Administrator og mindst til Finansminister under en uindskrænket monarkisk Forfatning. Der manglede ham Modstandskraft og Selvtillid. Han var for øvrigt for lidet nordisk. Sin Tid burde han have ofret Videnskaberne«³⁰). Man kan ikke undre sig over, at der i Kredse, der stode ham fjærnt, kunde opstaa Tvivl, om han havde Evnen til at klare, hvad der laa som Hovedopgaver for ham, især da selve de finansielle Vanskeligheder snarere tog til end tog af, efter at han var kommen til at staa i Spidsen for Finansvæsenet. Tvivlen og Kritiken kunde, hvor der var Uvilje imod ham, skærpes til haanende Domme, som naar man i Grevinde Schulins Breve kan finde en Udtalelse som denne: »Schimmelmänn vedbliver at arbejde og at gjøre sit bedste for at bringe alt i Uorden. Hans Kabinet er et Svælg, hvor alt forvirres og forsvinder. Hvis han ikke bliver gal, vil det være en stor Lykke«³¹).

Men det var ikke alene andre, der saa tvivlende og ret mistroetig paa Stillingen. For ikke at tale om, at det i Grunden var den Stemning, der gik igjennem Fore-

stillingen til Kongen af 24. Marts 1787, saa kunde der undslippe ham selv Ytringer i den Retninger. Thi hvad var det vel andet, naar han netop paa denne Tid ytrede til Bülow, at Stillingen var intet mindre end god, og at man maatte tænke paa nye Skatter for at afhjælpe Tran- gen, eller naar han til den samme erklærede det for umu- ligt at give Kronprinsen en nøjagtig Beregning over Statens Indtægt og Udgift. Man kunde, sagde han, ikke vide det paa nogle Tønder Guld nær³²).

Læser man sligt, vil man forstaa, at han opgav Tan- ken om alene med sine Meddeputerede i Finanskollegiet, Wendt og Zoëga, hvor flinke Mænd de end vare, at kunne finde Udveje af den slette Stilling. Saaledes var det da, at det kom til Finanskommissionens Nedsættelse 2. Maj 1787. Vi have allerede tidligere havt Lejlighed til at tale om dens Sammensætning*) og til at se, hvorledes den strax tog fat paa den Opgave, der var stillet den, nemlig at finde Midler til at bringe Landets Hjelpekilder og dets Skatteevne i Vejret. Vi vide, hvilke smukke Virkninger dens Arbejde fik i denne Retning ved Lovene af 6. Juni og 11. Juni 1788 om Kornhandelen og om Kvæghandelen. Men dette var selvfølgelig kun en Begyndelse. Der var adskillig mere at udrette.

Hvor sorgeligt maa det da ikke siges at være, at, netop som Kommissionen skulde gaa videre, havde der allerede optaarnet sig Hindringer af den alvorligste Natur imod at naa en tilfredsstillende Løsning af den Opgave, man havde stillet sig. Det var fra de udenrigske Forhold, at Vanskelighederne skulde komme. Vi maa derfor gaa over til at se, hvorledes Stillingen til Udlandet udviklede sig efter 1784.

*) Se ovenfor S. 126.

ELLEVE TE KAPITEL.

Forhold til Gustav III i Sverige indtil Sommeren 1786. — Den almindelige europæiske Stilling fra 1784 til Frederik den stores Død 1786.

Regeringsskiftet af 14. April 1784 fremkaldte ingen øjeblikkelig Forandring af nogensomhelst Betydning i Statens Stilling udadtil. Nærmest gjorde det et godt Indtryk. Der var ved de fleste Hoffer en vis Sympathi med den unge Prins, der havde sat sig paa den Plads, der tilkom ham, og hvis bestemte Holdning og Aandsnærværelse paa selve Regeringsskiftets Dag fandt almindelig Anerkjendelse. Ogsaa syntes man godt om den højsindede Behandling, som den ældre Styrelses Mænd bleve Gjenstand for. De danske Diplomater kunde fra forskellige Hoffer give tiltalende Beretninger herom. Mest Interesse har det at se den Maade, hvorpaa Gustav III udtalte sig om Begivenheden, da han under sit Ophold i Italien fik Budskab derom. »De har«, skrev han til sin Udenrigsminister Creutz, »af Depecherne fra Kjøbenhavn set Kronprinsen af Danmarks Debut. Hvis han er Hovedmanden derfor, vidner det om en Prins af en anden Karakter, end hans Forgængere have havt. Saameget er vist, at han ikke burde møde nogen Modstand, da han havde al menneskelig og guddommelig Ret paa sin Side. . . . Han har 2 Skjær at klare, for megen Strængthed og for megen Mildhed. Thi hvis nogensinde et Menneske har havt Uret at hævne, er det ham, Uret imod hans Fader, Uret imod hans Moder, imod Statens Grundvolde, der ere blevne krænkede, imod den kongelige Værdighed, der er bleven traadt under Fødder, usurperet og fornædret af Personer, som have trængt sig ind uden Ret og uden nogen retmæssig Grund til Klager« o. s. v.¹⁾

Ved ét Hof var det dog umuligt andet, end at Begivenheden maatte vække Mishag, det var ved det preussiske. Juliane Marie var det eneste Menneske i den dansk-norske Stat, som Frederik den store brod sig det mindste om og i paakommende Tilfælde haabede nogen Tjeneste af. Og ikke alene maatte hun nu bort; men saa kom der ogsaa det for det preussiske Hof ubehagelige, at Kronprins Frederik vragede det paatænkte Ægteskab med Frederik den stores Brodersøns Datter. Men heldigvis forte dette, som tidligere omtalt*), ikke til noget Brud. Den preussiske Konge saa nærmest med Ligegyldighed og overlegen Ringeagt paa Forholdet til den dansk-norske Stat.

Det blev naturligvis Bernstorff, der som Udenrigsminister efter Regeringsskiftet kom til at bestemme Statens ydre Politik; men hans Kolleger i Styrelsen vare lige saa fuldt som han overtydede om, at det var en Velfærdssag for Staten at leve i Fred udadtil. Intet vilde kunne være mere odelæggende for de Forsøg, man vilde gjøre paa at forbedre den finansielle Stilling, end hvis man blev styrtet i en Krig. Saaledes som det saa ud rundt omkring i Europa, var der heller ikke nogen Grund til i Øjeblikket at frygte for sligt; men paa een Kant var der, om end ikke nogen stor Fare. saa dog et Forhold, der var til Plage. Det var Forholdet til Gustav III. Vi maa erindre, at det var netop omtrent samtidig med Regeringsskiftet, at man havde faaet Underretning om den Plan, han havde lagt om at overfalde Danmark for at rive Norge til sig²⁾. Man maatte nødvendigvis finde det alt andet end behageligt, at Rygter om en truende Krig skadede den danske og norske Skibsfart, og ikke bedre maatte man synes om, at man var nødt til at give Penge ud til Forsvarsanstalter, især til Udrustning af Krigsskibe. En Eskadre paa 6 Linieskibe og 6 Fregatter skulde gjøres færdig til at stikke

*) Se Side 24—25.

i Søen, og til Forsvar for Kjøbenhavn's Red skulde der udlægges 4 Blokskibe og 4 Stykpramme. Vistnok blev Gustavs Plan, som vi vide, til intet, og Freden vedligeholdtes; men hvilket Haab kunde man have om et godt Forhold paa den Kant?

Bernstorff havde under sin tidligere Ministervirksomhed, som før er omtalt, undervurderet Gustav III og altfor meget set paa de frivole Sider af hans Natur. Hvad der nu mere og mere erfarede om de Planer, han havde lagt, gav levende Indtryk af, at man maatte være forberedt paa alt fra hans Side. Hvorledes Bernstorff nu i det hele kom til at se paa Sverige og Gustav III, kan man maaske tydeligst faa Indtryk af ved en hemmelig Instrux, han i August 1785 affattede for Kammerherre Juel som Statsafsending i Stockholm. »Naar Sverige«, skrev Bernstorff her (30. August 1785), »kun har sin egen Magt at raade over, er det hverken stærkere, rigere eller lykkeligere end Danmark. De 2 Stater ere altfor meget hinandens Lige-mænd til at have nogen Grund til at misunde hinanden. De ere adskilte ved naturlige Grænser, og, naar de slutte sig sammen ved en fredelig og forstandig Politik, kunne de gjensidig forøge hinandens Velfærd; ingen af dem kan angribe den anden med nogen Overlegenhed, og, idet de ere hinanden jævnbyrdige, sikre de hinanden en gjensidig Ro og Lykke. Men der er en Ulykke for begge Staterne. Den ligger i Gustav III's personlige Karakter. Han er Danmarks personlige Fjende. Danmark er for Ojeblikket det eneste Land i Europa, der maa træffe Forholdsregler midt i Freden imod Overfald og svigefulde Planer.« Netop dette sidste stod stedse i disse Aar for Bernstorffs Tanker. Han kommer gjentagne Gange i sine Depecher tilbage til at tale om det utaalelige i, at man stadig skulde være paa sin Post imod en Nabo, der voldte Uro.

Selvfølgelig maatte denne Stilling til Gustav III bestyrke Bernstorff i hans Opfattelse fra tidligere Tid af, at

det var vigtigt for Staten at staa i et nært Forhold baade til Rusland og England, og tillige at disse 2 store Stater vare venskabelig sindede imod hinanden. I Sammenligning hermed traadte Forholdet til andre store Stater tilbage i anden Række. Den Tanke, han havde, at Gustav III stedse pønsede paa ondt imod vort Fædreland, gav Ruslands Venskab en uvurderlig Betydning i hans Ojne. Katharina II havde nylig vist sig som paalidelig under Faren for Overfald fra Kong Gustavs Side, og Bernstorff haabede derefter, som man skulde synes med Grund, at Tanken om, at Rusland var Danmarks Forbundsfaelle, vilde holde Gustav III tilbage fra atter at forstyrre Freden i Norden. Og England behøvedes for at holde Frankrig borte fra de nordiske Forhold. Bernstorff opfattede, trods sin personlige Sympathi for den franske Udenrigsminister Vergennes, denne Stats Politik som farlig. Det var nemlig vitterligt, at det varme Forhold, der i længere Tid havde været imellem den og Sverige, endnu bevaredes, samtidig med at den gjaldt for at være Ruslands udprægede Modstander. Man maa derfor finde det naturligt, at Bernstorff med megen Mistro hørte, at Gustav III paa Hjemvejen fra Italien (1784) personlig underhandlede i Paris med den franske Regering om Forbund. Hans Mistro var saa meget mere berettiget, som vi nu vide, at Tanken om at skaffe Sverige en Del af dets gamle Stormagtsstilling ved i det mindste at erobre Norge spillede en Rolle med for Gustav III. Vel fik man ikke nærmere Kundskab om den hemmelige Traktat, der her blev sluttet, og som dels skaffede Sverige Subsidier, dels Tilsagn om Hjælp, hvis det blev angrebet; men Bernstorff var dog klar paa, at Gustav havde opnaaet vigtige Indrømmelser, og, hvad man tillige fik at vide, det var, at Sverige havde sluttet en Handelstraktat med Frankrig, hvorefter blandt andet denne Stat skulde have Ret til at have Oplag i Gøteborg. En saadan Bestemmelse syntes unægtelig at vidne om et

meget nøje Forhold imellem Sverige og Frankrig. Da der var Formodninger oppe om, at Frankrigs Politik vilde blive rettet imod Rusland, kunde en saadan Bestemmelse opfattes som pegende paa, at, ligesom Sverige vitterlig ønskede at støtte sig til Frankrig, saaledes kunde denne Stat let fatte Planer om til Vederlag at bruge Sverige som Redskab for en antirussisk Politik³).

Og i ethvert Tilfælde, Bernstorff havde fuldstændig Ret, naar han tænkte sig, at et Forbund med Frankrig vilde give Gustav III's ærgjerrige Planer forøget Næring. Ikke alene lod denne paa forskjellig Maade foretage Rustninger, der syntes at tyde paa, at han kunde falde paa allehaande; men i Foraaret 1785 sendte den dansk-norske Chargé d'affaires i Stockholm Kønemann, der nu passede bedre paa, end han havde gjort i Slutningen af 1783, Indberetning om, at Gustav ved Nytaarstid 1785 havde holdt Raad med sine nærmeste militære Raadgivere, iblandt hvilke foruden Toll kan nævnes General Hermannson. Han havde her meddelt dem, at han agtede at angribe Danmark, og snart efter antog han et Forslag hertil, som Hermannson havde affattet. Hovedindholdet af dette var et samtidigt Angreb paa Danmark og Norge. Vægten blev særlig lagt paa det første, der skulde aabnes ved en pludselig Landgang imellem Helsingør og Kjøbenhavn. Man haabede ad den Vej at kunne naa til at indeslutte den danske Flaade i Kjøbenhavn⁴). Til Virkelighed blev nu denne Plan vistnok ikke; men Efterretningen om den kunde kun virke til at forøge den dansk-norske Regerings Forbitrelse over stadig at skulle være nødt til at holde sig paa en væbnet Forsvarsfod, »hvad der i Længden vilde være vor Ruin«.

Nu var Bernstorff vistnok ganske uretfærdig, naar han i en Depeche fra denne Tid ytrede, at Danmark aldrig havde voldt Gustav III nogen Ængstelse og Uro⁵). Denne havde, da han havde gjort sin for Sverige nødvendige

Revolution 1772. havt god Grund til at opfatte dette sit Værk som truet baade af Danmark-Norge og af Rusland; det vilde være for meget forlangt, at han skulde have Sympathi for nogen af disse Stater; men, efter at der var gaaet 12 Aar siden 1772, uden at han var bleven forulempet af sine Naboer, kunde Bernstorff i det mindste fra sit Standpunkt have fuld Ret til at udtale, at Gustav III maatte vide, at, naar han holdt Fred, kunde han ogsaa være vis paa, at hans Naboer vilde gjøre det. »Jeg tror«, skrev han træffende, »at det er ham temmelig et, hvad enten det er Rusland eller Danmark, han vender sit Blik imod. Han hader maaske Rusland mest, fordi han har mest Frygt for det: men han higer stærkest efter at vinde Norge, fordi det ligger bekvemt for ham«⁶).

Netop kort førend Bernstorff skrev disse Ord, havde Kong Gustav paa ny været sysselsat med den sidste Tanke. En kort Tid saa det ud, som om han troede paa Muligheden af at faa Regeringen i Kjøbenhavn til at lade ham faa det ved et Mageskifte (med Svensk-Pommern (?)); men han opgav det igjen, fordi, som han haanlig udtalte, »de herskende i Danmark foruden al deres øvrige Uduelighed og Jammerlighed havde altfor stort Hovmod og Forføngelighed til paa en saadan Maade at ville sikre sig Ro fra hans Side (!)«. Det var ganske forgjæves, at Creutz, der efter tidligere at have været Danmarks bitre Fjende nu anslog andre Strænge, vilde bringe ham til at nærme sig vort Fædreland. »Alt«, skrev Kongen til Creutz, »hvad man siger mig om Danmark og dets Kronprins, styrker mig i den Overbevisning, at det alene er med Vaaben i Haand, man kan underhandle der med Held, og jeg er mere end nogensinde bestemt paa at oppebie det rette Øjeblik⁷) (Juni 1785).

Hvorledes han ad flere Veje søgte at forberede det Tidspunkt, da han kunde naa sit inderlige Onske at komme til at slaa løs paa vort Fædreland, har han netop i denne

Tid tillige vist ved at lade opføre sit og Kellgrens Musikdrama Gustaf Vasa som et Middel til at opflamme Nationalhadet imod de Danske. Han havde ogsaa den Glæde at kunne høre Theatret runge af Bifaldsjubel over de Prygl, som i Stykket i rigeligt Maal regne ned over de Danske⁸).

Imidlertid, foreløbig tænkte han dog paa andre Midler end den ligefremme Krig. Der kunde endog komme noget saa fantastisk op hos ham, som at han en Tid var optaget af Tanken om at faa et Ægteskab fastsat imellem hans egen Son og Prinsesse Louise Augusta i Danmark. Selv om denne Plan, hvis den lykkedes, først vilde kunne skabe Krav paa den dansk-norske Trone for det svenske Kongehus, hvis engang den kgl. danske Mandslinie uddøde, saa har han maaske troet, at et saadant Ægteskab kunde give ham Lejlighed til at vinde politisk Indflydelse i Kjøbenhavn; men dette var i høj Grad tvivlsomt, og desuden var ikke alene Prinsessen 8 Aar ældre end hans Son; men det var tillige, som Alverden vidste, bestemt, at hun i en nær Fremtid skulde ægte Prinsen af Augustenborg⁹). Planen blev da ogsaa hurtig skrinlagt igjen. Større Interesse har det at se ham derfra gaa over til at søge at faa en Revolution i Stand i Danmark for at kunne fiske i rort Vande. Vi erindre, hvor smukt og sympathetisk han strax efter 14. April havde udtalt sig om den unge Kronprins, om hvorledes denne havde al guddommelig og menneskelig Ret paa sin Side, og om, hvor megen Uret han havde at hævne; men alligevel havde han ganske kort Tid derefter søgt at komme i Forbindelse med Juliane Marie, hvem han opfordrede til at meddele ham alt, hvad hun fik at klage over fra Kronprinsens Side. Denne, lod han sige til Dronningen, tænkte kun paa at faa hende og Arveprinsen af Vejen; men hun kunde sikkert stole paa at faa Hjælp hos ham selv¹⁰). Denne Tilnærmelse afviste hun imidlertid.

Den Agtelse, som Kronprinsen havde indgydt ham

ved sin Optræden 14. April, var samtidig hurtig fordampet. Dette var ikke uforklarligt. Thi et mere usympathetisk Billede kan vanskelig tænkes end det, de forskjellige svenske Diplomater, der vare ansatte i Kjøbenhavn, — især den dygtigste af dem D'Albedyhll —, tegnede i deres Depecher fra denne Tid af Kronprins Frederik som baade kejtet, stivsindet, mistænksom og egenraadig, foruden, at han ingen fremragende Evner havde i nogen Henseende. Det havde, kan man sige, kun sit Sidestykke i den frastødende Skildring, som de samme Diplomater overvejende gav af saa at sige alt i Danmark, det sløve og dorske Folk, der ganske savnede Sans for almene Interesser, den uduelige Administration og den indre Splid imellem de raadende. Bernstorff alene undtoges fra den almindelige Nedrakning: han omtaltes sædvanlig med Hojagtelse.

Man maa vistnok erkjende, at, hvor ugunstig de svenske Diplomater end domte om det aller meste af, hvad dansk var, have de aldrig i denne Tid fremsat Sigtelser om, at der fra dansk Side tænktes paa ondt imod Sverige. De have intet gjort for at nære Gustav III's Had imod Danmark: men paa den anden Side synes det naturligt, at deres Indberetninger maa have forøget hans Ringeagt for Danmark og dets Folk, og at de derved have nærret Tanken hos ham om, at her var noget at spekulere i. Nok er det, han var i Foraaret og Forsommeren 1785 optaget af Tanken om at faa Kronprinsen styrtet og om at virke til, at Enkedronningen, som han altsaa paa ny satte sin Lid til, kunde blive den raadende i den dansk-norske Regering. Hun skulde, det var hans Haab, kunne bringes til at bemægtige sig Kristian VII's Person, hvortil der var god Lejlighed, naar han besøgte hende paa Fredensborg, og med Benyttelse af hans Aandssvagthed, der gjorde det let at faa ham til at underskrive hvadsomhelst, skulde hun gjøre sig til Herre over Kronprinsen og forhindre denne fra mere at have Del i Styrelsen. Tillige var det Me-

ningen at faa hende til at aftvinge Kristian VII et Brev til Gustav III med Opfordring til at yde Hjælp imod Kronprinsen, fordi denne vilde afsætte ham. Tropper skulde holdes rede i Malmo og Landskrona, hvorfra Juliane Marie vilde kunne hidkalde dem. En Alliance i Form af en Familiepagt skulde stadfæste den nye Tilnærmelse imellem Enkedronningen og ham selv¹¹⁾.

Dette var ikke et politisk Drommeri, som Gustav i en ledig Time morede sig med at udkaste paa Papiret; han har drøftet Planen i Breve med sin politiske fortrolige, Toll. I et af dem ser man ham omtale, hvor gjerne han saa, at denne Plan ved sin Udførelse kunde fremkalde en Revolution: »Ty den kan leda till en *guerre civile* och i den kunna vi på mer än ett sätt foga det utan at det hetes göra krig.« Samtidig hermed havde han ogsaa stadig holdt Oje med, hvordan Stemningen var hos Nordmændene imod Danmark. Han haabede nu som saa tidt paa, at de kunde bringes til at gjøre Oprør. Men i dette Ojeblik lagde han dog ulige mere Vægt paa Haabet om at kunne vinde Juliane Marie. »Med Norge«, skrev han til Toll, »synes der ikke at være meget at udrette. Det er i Kjøbenhavn, at denne Krone maa vindes; det har længe været min Tanke, og jeg bliver stedse mere og mere overtødet derom. Det lod sig let gjøre at vække en republikansk Aand til Live i Norge; men hvem veed, om den vilde blive, som vi ønskede det, og siden kunde man frygte for, at den vilde smitte i Sverige, som nylig er blevet kureret derfor«¹²⁾.

Naar Gustav III imidlertid gjorde sig store Forestillinger om, hvad der kunde naas ved en Hofrevolution i Danmark, skulde det vise sig, at han gjorde Regning uden Vært. Dronning Juliane Marie var altfor forsigtig, og vi have ganske vist Lov til at tilføje, for loyal til at ville være en Dukke i hans Haand til Ulykke for vort Fædreland. Det var frugtesløst, at Toll flere Gang ved Besøg

personlig vilde bearbejde hende. Det hele, der kom ud af Planen, var et Brev fra hende til Gustav III, hvori hun takkede ham for den Velvilje, han havde vist hende¹³).

Det kan være meget tvivlsomt, om Juliane Marie nogensinde har robet, hvad hun her var bleven opmuntret til fra Gustav III's Side; men der forelaa ogsaa uden det tilstrækkeligt til at vise, hvor ildesindet en Nabo han var. Intet var da naturligere, end at Bernstorff satte sig i Forbindelse med Statens mægtige Forbunds-fælle i Ost. Han mente, at, naar Danmark-Norge ved sit Forsvarsforbund med Rusland gav det Sikkerhed for, at det vilde komme det til Hjælp, hvis Gustav III i et for det farligt Øjeblik faldt det i Ryggen, saa kunde det til Vederlag kræve, at Rusland hjalp med til at afværge, at det midt under Freden blev udtomt ved at maatte holde sig krigsberedt paa Grund af hans vitterlig farlige Planer.

Katharina II var fra sin Side visselig ikke Gustav gunstig. Hun havde afgjort brudt med ham ved det Brev, hun skrev ham til i Begyndelsen af 1784 i Anledning af hans Plan imod Danmark¹⁴), og hun kunde være vis paa, at han var hende gram. Hvorledes hun saa paa ham, har hun tydelig vist ved en Instrux, hun gav sin højt betroede Diplomat, Markoff, der i Vinteren 1784—85 skulde tiltræde Pladsen som russisk Minister i Stockholm. Hun betonedede her den Fare, der for Rusland ligesom for Danmark laa i Kongens fjendtlige Sind, og hun udviklede Nødvendigheden af at sikre sig imod ham ved at faa Forfatningen i Sverige forandret, da den i dens nuværende Form lod ham have alt for stor en Magt. Man burde, udtalte hun, have den ældre af 1720, som Gustav havde kuldkastet i 1772, i det mindste i det væsenlige indført igjen, og hun meddelte Markoff, ad hvilke Veje han burde søge at faa indflydelsesrige Svenskere til at se Nødvendigheden af, at dette skete¹⁵).

Den Politik, som Kejserinden her gav Udtryk, stemmede fuldt ud med Bernstorffs Opfattelse. Hvad han i den Henseende havde ment i sin tidligere Ministerperiode, paatrængte sig ham naturlig atter nu, da man havde faaet klare Vidnesbyrd om Gustavs fjendtlige Sindelag. Der syntes ogsaa at komme en udmærket Lejlighed til, at Regeringerne i Kjøbenhavn og Petersborg kunde enes om en fælles Optræden imod ham, da Katharina lod Markoff gjøre en kort Rejse til Danmark, inden han tiltraadte sin Post i Stockholm. Han var i Kjøbenhavn i Februar 1785.

Det var dog ikke alene for at drøfte fælles Politik imod Gustav III, at Markoff nu gjorde denne Rejse til Kjøbenhavn. Han skulde tillige søge at virke for, at Kronprinsen valgte en Slægtning af Kejserinden, en Prinsesse af Anhalt-Bernburg, til Brud¹⁶), og han havde aabenbart ogsaa til Ojemed at sætte sig ind i Regeringsforholdene i Danmark. Vi erindre, hvor meget der snart efter 1784 var blevet talt om modsatte Partier i Kjøbenhavn iblandt de raadende Mænd; herom maa der være blevet rapporteret til Kejserinden, og nu vilde hun vide Besked herom for at være sikker paa, om hun i paakommende Tilfælde kunde stole paa den dansk-norske Regering. Bernstorff saa under disse Forhold til Trods for Tilnærmelsen til Rusland ikke med udelt Glæde Markoffs Komme til Kjøbenhavn. Det var ham højest ubehageligt, igjennem den dansk-norske Minister i Petersborg St. Saphorin at faa Meddelelse om, at Kejserinden vilde raade Kronprinsen til at gifte sig og det med nys nævnte Prinsesse¹⁷). Han vilde, skrev han til St. Saphorin¹⁸), aldrig selv indlade sig paa at tale med en fremmed Statsafsending om Sager, der vedrorte Statens Indre, og endnu mindre om, hvad der horte til Kongefamiliens personlige Forhold.

Det lader til, at Kronprinsen har svaret undvigende, da Markoff bragte Ægteskabssagen paa Bane for ham¹⁹). Hvad den saakaldte Partistrid imellem de danske Stats-

mænd angik, maa Markoff sikkert have følt sig fuldstændig beroliget. Den drejede sig, som tidligere omtalt, aldeles ikke om noget, der stod i Forbindelse med ydre Politik. Men Hovedsagen var Forhandlingen om Forholdet til Gustav III. Her var Bernstorff glad over i Markoff at have truffet »den oplyste Ven af det rette System i Norden«; men denne Glæde var dog ikke udelt. Konsekvens var der nemlig ikke i Markoffs Udtalelser. Det var paa den ene Side paafaldende for Bernstorff, med hvilken Styrke Russeren vilde vise ham, at man i Danmark aldeles ikke havde Ojet tilstrækkelig aabnet for de Farer, hvormed Gustav III truede det; Markoff fandt, at man folte sig altfor tryk, og han udmalede for Bernstorff, hvorledes Sverige altid var beredt til at anfælde Danmark. Men til Trods herfor, og uagtet Markoff selv indrømmede, at der ikke fandtes noget andet virksomt Lægemedel end en Forandring af den svenske Statsforfatning*), talte han dog med stor Lunkenhed om at gjøre noget Skridt i den Retning; han fremhævede stedse de Vanskeligheder, der vare forbundne dermed, og Bernstorff havde det bestemte Indtryk, at Rusland aldrig vilde gjenoptage sin tidligere Politik i Sverige, med mindre det »blev revet med af Forholdene« (*entraînée par les circonstances*)²⁰). Han gik derfor i den nærmest følgende Tid stadig ud fra, at Rusland vilde forholde sig ganske *inactive* overfor Sverige. Husker man paa det stærke Sprog, Kejserinden havde ført i sin Instrux for Markoff, bliver denne Holdning dobbelt overraskende. Det var ifølge denne, som om hun mente, at det var bedst, om man stadig kunde skræmme Danmark med Sverige, saa var Rusland sikrest paa det.

*) For øvrigt udtalte Bernstorff kort efter i Dep. af 26. Marts 1785 til St. Saphorin: »Gjenoprettelsen af den gamle Forfatning er ikke absolut nødvendig, saalænge Sverige ikke selv har overlegen Magt, og saalænge Ruslands Venskab for Danmark opvejer Frankrigs for det.«

Saa meget er vist, at ingen nærmere Aftale om fælles Indskriden imod den svenske Forfatning har fundet Sted ved denne Lejlighed.

I Virkeligheden var det ogsaa ganske umuligt at udrette stort ved at bearbejde Stemningen i Sverige. Selv om vistnok den store Yndest, Gustav III en Tid havde været Gjenstand for, i Aarene efter 1783 slappedes af flere Grunde, der ikke her kunne berøres, var der dog aldeles intet Spor til, hvad der kunde kaldes enten et dansk eller et russisk Parti, og den Misstemning, der kunde være, havde aldeles ikke et saadant Omfang, at man mente at kunne bygge derpaa. Derom vare baade Markoff og den dansk-norske Chargé d'affaires Hoyer, der i Sommeren 1785 repræsenterede vort Fædreland i Stockholm, ganske enige. Hoyer, der overhovedet udtalte sig med stor Sympathi om Svenskerne og med ikke ringe Anerkjendelse om Kong Gustav, erklærede ligefrem, at efter hans og Markoffs Mening vilde det være umuligt at vække nogen Stemning hos Svenskerne for deres gamle Forfatning af 1720. Naar Bernstorff til Trods for dette i sin tidligere*) omtalte Instrux for den nye Statsafsending i Sverige Juel af 30. August 1785 talte om, at denne sammen med sin russiske Kollega skulde understøtte alt, hvad der kunde lede til alvorligt Røre, og gav ham Forskrifter for, hvad han skulde udtale til dem, der vilde føre Kongemagten tilbage til dens tidligere Omfang²¹), var det noget, der kun kunde blive Tale om, hvis der skete et Omslag i Stemningen i Sverige. For Øjeblikket var Gustav III uangribelig paa dette Punkt. Der var foreløbig ingen anden Holdning mulig for den russiske og den dansk-norske Diplomat end, saaledes som Bernstorff selv udtalte det til Juel, at vente og følge Udviklingen i Sverige med uafbrudt Opmærksomhed.

*) Se ovenfor S. 207.

Det var, medens Bernstorff altsaa forholdt sig afventende, at Gustav III arbejdede paa Hofrevolution i Kjøbenhavn ved Hjælp af Juliane Marie. Samtidig havde Regeringen i Kjøbenhavn noget diplomatisk Kjævl paa andre Kanter. I Sommeren 1785 døde nemlig Fyrstbiskoppen af Lübeck Frederik August, der efter Mageskiftet 1773 havde faaet Oldenburg og Delmenhorst, som Storfyrst Poul havde overladt ham. Han efterlod sig en Søn, Peter Frederik Vilhelm, der skulde arve de to sidst nævnte Fyrstendommer. Bispedømmet Lübeck gik over til dennes Fætter Peter Frederik Ludvig. Ulykkeligvis var den nye Hertug af Oldenburg sindssvag, og det var i den Anledning blevet bestemt, at Kongen af Danmark (selv sindssvag) skulde være Kurator for ham, hvorimod Styrelsen af Oldenburg og Delmenhorst skulde overtages af den nys nævnte Fætter. Den sindssvage Hertug Peter fik Bolig paa Slottet i Ploen. Denne Ordning fremkaldte en Del Rivninger imellem Regeringen i Kjøbenhavn og Fyrstbiskoppen i Lübeck, der aabenbart frygtede for, at den dansk-norske Regering paa Grund af Formynderskabet for Hertug Peter skulde blande sig i Styrelsen af Oldenburg og Delmenhorst. Bernstorff skildrer i sine Depecher Fyrstbiskoppen som en Mand, der i sig selv var en brav Karakter, men tillige meget pirrelig og desuden opfyldt af Fordomme imod Danmark. Heldigvis bleve de Rivninger, der vare en Følge heraf, uden nogen større Betydning, og det hele var for ubetydeligt til, at man skulde kunne tage sig det nær. Mere foruroligende kunde det synes at maatte være, at Gustav III, hvis ingenlunde helt uberettigede Misnoje med Mageskiftet 1773 er blevet nævnt for i dette Værk²²), nu atter mente at kunne have et Ord at sige. Han var nemlig aldeles ikke tilfreds med, at Fyrstbiskoppen af Lübeck var udset til at arve Oldenburg og Delmenhorst efter den sindssvage Fætter. Det holdt han for en Krænkelser af de Rettigheder, den Gren af den

gottorpske Familie havde, hvortil han selv horte. Han vilde, lod han udtale, imidlertid nøjes med en Skadeserstatning. Bernstorff tog denne Sag med Ro, da det i Virkeligheden var Rusland, som Gustav her maatte holde sig til, og det blev da ogsaa Kejserinden, med hvem denne begyndte Forhandlinger om et Vederlag, som han vilde have, skulde ydes hans Broder Karl af Södermanland, Forhandlinger, der dog bleve helt frugtesløse.

Samtidig med at disse Forhold udviklede sig i Norden, havde Bernstorff med god Grund holdt skarpt Oje med den almindelige europæiske Politik. Men Tilbøjeligheden hertil laa for øvrigt allerede paa Forhaand i hans Natur: han havde ligesom hans Farbroder før ham i og for sig en Nydelse af at følge de diplomatiske Bevægelser og Svingninger i de forskjellige Staters Politik, og han holdt af at brede sig derover i sine Depecher, ikke sjælden langt mere, end det behøvedes for at sætte vedkommende Diplomat ind i, hvad der havde Betydning, set fra dansk-norsk Standpunkt. Hans Depecher kunne derved faa Lighed med Artikler af moderne Croniqueurs i større europæiske Revuer. Unægtelig savnede Udviklingen i de nærmeste Aar efter 1784 ingenlunde Interesse.

Paa den Tid, da Regeringsskiftet 14. April fandt Sted, var det kun kort Tid efter, at den store Verdenskrig var endt, som de nordamerikanske Koloniers Rejsning havde fremkaldt, og omtrent samtidig var der kommet Ende paa den Krigsfare, der havde truet imod Ost imellem Rusland og Tyrkiet. Den tyrkiske Sultan havde set sig nødt til at overlade Rusland Herredømmet over Krim. Men medens der efter Freden i Versailles i det mindste foreløbig blev Fred paa Verdenshavene, havde Tyrkiets Eftergivenhed ikke ført til, at Forviklingerne paa det europæiske Fastland standsede. Kejser Josef II var Mand for at give

Diplomatiet nok at bestille og for at vække Frygt rundt omkring for krigerske Forviklinger. Det vil erindres, hvorledes han efter 1780 havde forstaaet at drage Katharina II bort fra hendes noje Venskab med Frederik den store og derimod faaet hende til at slutte Forbund med ham selv. De Overgreb fra Ruslands Side, som Tyrkiet derefter havde været udsat for, havde været den første tydelige Virkning deraf. Der kunde ingen Tvivl være om, at den forøgede Styrke, som Katharina havde vundet ved Alliancen med Josef, havde virket til, at Tyrkerne efter Frankrigs Raad ikke vovede at optage den Handske, som Kejsersinden tilkastede dem ved at besætte Krim. Men for den store Tjeneste, som Josef ved denne Lejlighed havde vist hende, vilde han have Løn, og han vidste, hvor han vilde søge den.

Det var efterhaanden meget forskjellige Planer, der omtumledes i hans urolige Hoved. Den, der i Ojeblikket traadte i Forgrunden hos ham, var knyttet til det Herredømme, som Østerrig dengang som vel bekjendt endnu havde over Belgien (de saakaldte østerrigske Nederlande). Allerede et Par Aar tidligere havde han ikke villet finde sig i, at Hollænderne fra ældre Tid havde Ret til som Værn imod Frankrig at holde Besætninger i belgiske Fæstninger ved Grænsen til dette Land, og han havde nødt dem til at opgive denne Ret. Men nu gik han videre i Krav til dette Nabofolk og i at ville træde Rettigheder for nær, som det vitterlig havde. Dengang den hollandske Republiks Uafhængighed ved den westfalske Fred var bleven anerkjendt af Spanien, havde denne Stat ogsaa maattet tilstaa Hollænderne, at de stedse skulde have Ret til at holde Scheldemundingen spærret, det vilde med andre Ord sige, gjøre det umuligt for Antwerpen at konkurrere med Amsterdam. Josef kunde som Belgiens Hersker have Grund til at finde dette Forhold trykkende for Antwerpen, og mere behøvedes ikke for i 1784 at faa

ham til at forlange Schelde aabnet. Dette nye egenmægtige Magtbud vilde Hollænderne imidlertid ikke taale, og, da han paa Trods lod et Skib fra Antwerpen sejle forbi Forterne ved Scheldes Munding, fyrede Hollænderne paa Skibet og opbragte det. Derefter syntes et Brud uundgaaeligt, og en Krise var begyndt, der let kunde medføre en stor europæisk Krig. Paa den ene Side stod nemlig Rusland som Østerrigs Forbundsfaelle; paa den anden Side maatte det gjælde for sikkert, at Frankrig ikke vilde taale, at Holland blev Gjenstand for et østerrigsk Angreb. Men ejendommelig nok, nu slog denne Krise over i en anden, som var endnu alvorligere.

Der var intet Land, som Josef saa paa med saa længselsfulde Ojne som Bajern, hvis Erhvervelse vilde give Østerrig fuldt Vederlag for Schlesien og lade det afgjort faa Overtaget i Tyskland. Vi huske, hvorledes han faa Aar i Forvejen, medens Moderen Marie Theresia endnu levede, havde drevet sine Planer herom saa vidt, at det var kommet til en, lykkeligvis kun kort, Krig med Preussen (den bajerske Arvefølgekrig)²³). Dengang havde Planen maattet opgives, fordi Preussen havde havt Rusland og ligeledes Frankrig paa sin Side. Men nu var Rusland i Forbund med Josef, og han haabede at kunne bruge Spørgsmaalet om Schelde til at drage Frankrig med sig. Naar han nemlig gav efter paa dette Punkt, mente han, at denne Stat til Vederlag vilde støtte ham i det, der var ham endnu vigtigere end Forholdet til Hollænderne, nemlig i den Plan, han havde fattet om at bortbytte Belgien imod Bajern. Han var endog villig til at overlade Frankrig Luxemburg som Mæglerløn, naar det vilde støtte ham. At hverken Bajernerne eller den Fyrste, der var Arving til Bajern, vilde vide noget af denne Bytteplan, kunde ikke holde ham tilbage. Ej heller lod han sig skræmme ved den Uvilje, Planen vakte hos forskjellige mindre tyske Fyrster, der frygtede for den Overvægt, som Østerrig derved

vilde vinde over dem. Men da rejste Frederik den store trods Svækkelse af Gigt og Alderdom sig endnu engang imod sin gamle Fjende. Han fik de vigtigste tyske Mellemstater, Hannover og Sachsen med sig, og de dannede i Forening det saakaldte Fyrsteforbund (23. Juli 1785), der netop satte sig som Maal at hindre den østerrigske Mageskifteplan. Den Modstand, der her mødte Josef, var trods hans Forbund med Rusland for farlig til, at han vovede at byde den Spidsen, og han maatte lade sin Plan falde. Dermed var ogsaa Scheldesagen vendt tilbage til sin tidligere Skikkelse, saaledes at han saa Frankrig som Hollændernes Støtte. Ej heller her dristede han sig til Krig, og Sagen afgjordes ved den franske Regerings Mellemkomst (8. November 1785). Hollænderne beholdt Retten til at holde Schelde spærret imod, at der betaltes Josef som en Slags Skadesløsholdelse 10 Millioner Gylden, hvoraf Frankrig paatog sig at udrede de $4\frac{1}{2}$.

Den flersidige europæiske Krise var altsaa endt med, at Josef II ikke havde kunnet sætte nogen af sine Planer igjennem, og den kunde for saa vidt synes ikke at være vigtig; men den medførte dog en Stilling, der skulde faa overordentlig Betydning for den følgende Tid og dermed ogsaa for vort Fædreland. Den havde skærpet Modsætningen imellem Preussen og Wienerhoffet samt dettes Forbundsfælle Rusland, og samtidig havde den fremkaldt en Forskydning, hvad Preussens Forhold til Vestmagterne angik. I Stedet for, at der faa Aar tidligere havde været en dyb Kløft imellem England og Preussen, medens denne Stat og Frankrig havde nærmet sig til hinanden, blev Forholdet nu omvendt. Frederik den store, der trængte til den engelske Konge som Kurfyrste af Hannover for at faa Fyrsteforbundet i Stand, kom derved naturlig til at søge Forbindelse med England, og Kong Georg III, der for havde hadet ham, mente nu fra sin Side at maatte nærme sig til Preussen, da han og hans engelske Ministre

i høj Grad mistænkte Østerrig for at angle efter deres Dodsfiende Frankrigs Venskab. Det var den betydningsfulde Virkning af denne Krise, at det trak op til en Mod-sætning imellem Preussen og England paa den ene Side og Rusland og Østerrig paa den anden. Saadan var Stillingen, da Frederik den store døde 17. August 1786.

Denne Udvikling af de almindelige europæiske Forhold maatte langt fra være efter Bernstorffs Hoved. Det kunde være godt nok, at den engelske Regering, der i Aarene 1783—84 havde vist sig overordentlig velsindet under Gustav III's Planer imod Danmark, vedblev at bevare dette Sind. Udviklingen gik dog i en skjæv Retning, idet England i Aarene 1783—86 tydelig fjærnede sig fra Rusland. For en Del laa dette allerede i den Bitterhed, som engelske Statsmænd nærrede imod Katharina II, fordi hun i 1780 havde vendt England Ryggen og stiftet det væbnede Neutralitetsforbund. Ingen havde denne Følelse i den udprægede Grad som Harris, den senere Lord Malmesbury, der i 1779—1780 i Petersborg havde ført en haardnakket, men tilsidst fejlslaaet diplomatisk Kamp for at drage Rusland over paa Englands Side²⁴), og hans Ord gjaldt for at have særdeles meget at sige hos den engelske Regering. Men hertil kom saa, at Uviljen over Frankrigs Tilnærmelse til Østerrig og dermed ogsaa til Rusland virkede i samme Retning.

Naar man i Kjøbenhavn med liden Glæde havde set denne Udvikling i den engelske Politik, maatte Fyrsteforbundet, der knyttede nye Baand imellem den engelske Konge som hannoveransk Kurfyrste og Preussen, forøge Misstemningen. Denne gjorde naturligvis ogsaa sit til, at der aldeles ikke var Lyst til at tiltræde Fyrsteforbundet, da Preussen henvendte sig derom til Danmark ligesom ogsaa til Sverige med Hensyn til disse Staters tyske Lande. Som Grund gjorde Bernstorff, for øvrigt rimelig nok, gjældende for den preussiske Statsafsending i Kjøbenhavn,

Grev Rohde, at Holsten kun udgjorde en mindre Del af Kongens Stater, og at denne derfor ikke af Hensyn til det kunde tage en Beslutning, der kunde være farlig for de Statsinteresser, som maatte være ham vigtigst²⁵).

Samtidig med at under alt dette England efterhaanden gled bort fra Rusland, udvidede Kløften sig imellem denne Stat og Preussen, og den dansk-norske Regering havde den Ubehagelighed, i nogle Aar at blive trukket ind i Rivninger imellem dem. De gjaldt Byen Danzig, der paa flere Maader folte sig forulempet af Preussen, blandt andet derved, at Frederik II sogte at vanskeliggjøre Tilførselen til den ad Weichsel for at trække Handelen til sine egne Byer i de tilstødende Egne. Dette fandt aldeles ikke Bifald hos Rusland, der paakaldte Danmark-Norges diplomatiske Tilslutning; men for øvrigt behøvedes ikke denne Magts Opfordringer for at gjøre Danmark-Norge uvillig stemt imod den preussiske Politik paa dette Punkt. Dets levende Handelsforbindelse med Danzig var i og for sig nok²⁶).

I Ojeblikket var der dog ingen Fare for nogen europæisk Krig. Josef II dristede sig, som vi saa, ikke til at sætte det bajerske Spørgsmaal i en saadan Grad paa Spidsen, at det kunde komme til en saadan. Men det var faretruende, at der var den stærke Spænding. Der behøvedes saare lidt, for at Fængstoffet til en ny Krig kunde blusse op. I Ruslands og Osterrigs Forhold til Tyrkiet var der nok deraf. Bernstorff kunde fra sit Standpunkt med Føje sige, at Udviklingen gik i en uheldig Retning.

TOLVTE KAPITEL.

Forhold til Sverige i 1786 og 1787 indtil Gustav III's Besøg
i Kjøbenhavn.

Frederik den andens Død fremkaldte foreløbig ingen Forandring i Forholdet imellem de store Magter. I Norden var der stille. Det var kun i det skjulte, at der blev rumlet. Men saa kom det overraskende Budskab, at Gustav III havde sammenkaldt en Rigsdag, der traadte sammen den 8. Maj 1786, paa det nærmeste 8 Aar, efter at den sidste svenske Rigsdag havde været samlet i 1778. Som det for er omtalt i dette Værk, havde der ved denne været en fojelig Stemning imod ham, og dens heldige Forløb havde i høj Grad styrket hans Magt. Vi have her intet at gjøre med de Forhold i selve Sverige, der bragte ham til at sammenkalde den nye Rigsdag. Det skal kun nævnes, at finansielt og økonomisk havde Tilstanden i Landet ikke udviklet sig heldig, og at Styrelsen havde frembudt flere svage Sider og sat Kritiken i stærk Bevægelse. Naar han havde søgt at stoppe denne ved at indskrænke Trykkefriheden, havde det ikke fort til noget.

Gustav III selv kan næppe have været klar paa, hvorledes hans Stilling paa Grund heraf var ved at forandre sig i uheldig Retning. Han maa have holdt det for politisk nødvendigt at faa Rigsdagen til at gaa ind paa forskjellige Bevillinger og Love, som han ønskede at faa vedtaget. Han har stølet paa at kunne sætte igjennem, hvad han vilde, i det mindste, naar der ikke blev Tid for Modstanderne til at opagitere en Stemning imod ham. Derfor lod han der være den mindst mulige Tid imellem Kundgjørelsen om Valgene til Rigsdagen og dens Sammentræden. Han har selv peget paa Toll som den, der havde formaaet ham til at sammenkalde Stænderne. Toll.

der ogsaa maa have set fejl paa Stillingen, troede paa, at Forhandlinger med Rigsdagen, naar de bleve klogt ledede, kunde føre til netop at fæstne Kongens Anseelse og til at opnaa baade militære og økonomiske Fordele.

Det er værdt at se, hvad Bernstorff mente om denne Rigsdags Sammentræden. Dens Forløb, udtalte han i en Depeche til Statsafsendingen i Stockholm Juel, vilde vise, hvorledes man skulde opfatte det svenske Folks politiske Standpunkt baade med Hensyn til Ojeblikket og, hvad Fremtiden angik. Den Klarhed, man vilde vinde derved, vilde være et saadant Gode, at det kunde opveje den Frygt, man maatte have for, at Lykken ogsaa denne Gang kunde være med en Fyrste, der kun ønskede at forøge sine Rettigheder og sine Indtægter for at lade det gaa ud over sine Naboer og tilfredsstille sine Lidenskaber, sin Ærgjerrighed og sin Herskelyst. Men for øvrigt bevægede Bernstorff sig imellem Haab og Ængstelse. Hvad han især frygtede for, var for at det skulde lykkes Gustav III at gjøre sig til Herre over Banken; han vilde i saa Fald kunne undvære Rigsdagen, og intet vilde kunne hindre ham fra at foretage disse pludselige Foretagender imod sine Naboer, som han hidtil kun havde undladt, fordi det havde været ham umuligt at faa dem bragt i Stand. Paa at sikre Banken skulde man altsaa stærkest rette Opmærksomheden, og derom vilde det ogsaa være lettest at samle Svenskerne. Naturligvis skulde Juel i det hele gjøre, hvad han kunde, for at opmuntre til Modstand imod Gustav III, Bestikkelser kunde ikke mere bruges til at kjøbe Stemmer for, man maatte nøjes med at give Penge ud for at skaffe sig de nødvendige Underretninger; det gik ikke an at bruge Trusler, Juel skulde blive staaende ved Forestillinger og Opmuntringer og især lægge Vind paa at vise Svenskerne, hvorledes deres eget Vel faldt sammen med, hvad den danske Konge ønskede. Det skulde naturligvis siges, at den Forfatning, man tilraadete at vælge, var Friheds-

tidens af 1720; men for øvrigt havde Bernstorff intet Haab om, at det skulde kunne sættes igjennem, han vilde være tilfreds, hvis man foreløbig kunde forhindre Gustav III fra at skalte og valte efter Behag med Sveriges Pengevæsen. Hvad der videre kunde ske, maatte opsættes til en Tid, da det svenske Folk kunde bringes til at kræve Regnskab af Kongen for alle hans ulovlige Skridt¹).

Det var, som man ser, ikke noget særdeles stort, Bernstorff ventede, at der nu kunde udrettes, og, naar Juel skrev til ham, at Markoff og han vare indskrænkede til kun at have en eneste politisk Ven, og at Nationens ypperste Mænd holdt sig fjærnede fra dem, lød det unægtelig ikke opmuntrende. Markoff synes fra først af at have kastet sig med en vis Iver ind i at modarbejde Kong Gustav, og han lovede Oppositionsmændene, at Rusland vilde hjælpe dem, hvis det behøvedes, det havde 30,000 Mand staaende i russisk Finland²); men ogsaa han talte dog kun om at sikre de Rettigheder, Nationen endnu havde tilbage, ikke om at styrte Forfatningen af 1772. Dette Standpunkt var der unægtelig god Grund til at fastholde, thi, som Juel maatte indrømme: »Alle Svenskere synes enige om at foretrække Forfatningen af 1772 for den af 1720, de ønske kun ved at fortolke den og udvikle den (*en l'expliquant et l'amplifiant*) at fjærne det Despoti, hvortil den ved sin Dunkelhed kunde give Anledning«³).

Den Indflydelse, som de 2 Diplomater under disse Forhold kunde udøve til Skade for Gustav III, var naturligvis ikke stor. Men den behøvedes ikke heller; ogsaa uden den var der Opposition nok imod Kongen. Rigsdagens Forløb var nemlig i høj Grad ugunstigt for ham. Det viste sig til almindelig Forbauselse, at der i de sidste Aar var voxet en adskillig videre udbredt Misfornøjelse op imod ham, end nogen havde tænkt sig. For ingen var det en større Overraskelse end for ham selv, der kom til at opleve, at de Forslag, han fremsatte for Rigsdagen,

enten bleve forkastede eller ændrede paa en lidet behagelig Maade. Han gav da ogsaa paa det mest levende sin Mistemning derover Luft i den Tale, hvormed han 23. Juni sluttede Rigsdagen⁴⁾).

De sidste Ord i denne Tale lød saaledes: »Rigets nuværende Stilling lover mig Fred og Ro, og at ingen Forhold i lang Tid ville vise sig, der kunne gjøre Eders Sammenkomst nødvendig.« Intet Onske kunde han sikkert have stærkere end ikke at behøve at sammenkalde en Rigsdag mere, saa længe Stemningen var, som han havde prøvet den her. Men hvorledes vende Stemningen? Hos Adelen, der havde været ham mest gram, ventede han sikkert ikke at kunne opnaa dette: men bedre vilde det lade sig gjøre med de lavere Stænder. Midt under den Opposition, han havde modt hos Rigsdagen i det hele, havde der været Træk, der tydede paa, at Enigheden imellem de lavere Stænder og Adelen kun gik til et vist Punkt.

Det synes, som om hans første Tanker efter Rigsdagens Afslutning vendte sig udadtil, og han havde selv i Slutningen af Rigsdagsforhandlingerne udtalt til Stænderne, at Forhold krævede hans Nærværelse andensteds. Mænd, der kunde vide Besked dermed, have fortalt, at han, dengang han sammenkaldte Rigsdagen, havde haabet at kunne drage Gavn af den nu som saa tidt formodede antidanske Stemning i Norge: der havde været Tale om at modtage en Deputation af norske Bønder, og han havde havt Haab om at kunne rive Rigsdagen med sig til et Angreb paa Danmark⁵⁾). Meget snart efter at Rigsdagen var gaaet fra hinanden, begav han sig til Skaane, hvor han netop dengang havde ladet en Ovelseslejr blive oprettet til større Militærøvelser, noget, der efter al Sandsynlighed havde været et Led med i hans for øvrigt uklare Angrebsplaner. Men nu begyndte helt andre Tanker at gjære hos ham. Hvad enten han allerede har tænkt paa

Muligheden af en Krig med Rusland eller ikke, saa stod det aabenbart i Ojeblikket for ham som vigtigt at faa sprængt Forbindelsen imellem dette Rige og vort Fædreland. Derfor lod han i det mindste foreløbig Angrebsplanen imod den dansk-norske Stat falde og vendte den venlige Side imod den. Det var et Træk deraf, naar han gjenoptog et allerede tidligere gjort Forsøg paa at faa skabt en gjensidig Repræsentation imellem Sverige og vort Fædreland ved Ministre af højeste Rang, nemlig Ambassadorer. Derved skulde udadtil en venskabelig Forbindelse antydes. Altsaa lod han sin Minister i Kjøbenhavn Sprengtporten forebringe det; han skulde udtale, at han selv var bemyndiget til at optræde som saadan, saa snart det blev erklæret, at Hoffet i Kjøbenhavn vilde gjøre Gjengjæld. Denne Udtalelse var ledsaget af varme Ord om Betydningen af et noje Forhold imellem de nordiske Riger.

Som det var at vente, havde Udfaldet af den svenske Rigsdag vakt stor Tilfredshed i Regeringskredsene i Kjøbenhavn saa vel som i Petersborg. Der var ved denne Rigsdag blevet taget Beslutninger, hvorved efter Bernstorffs Mening Forfatningen af 1772 blev gjort mindre farlig, end den for havde været; fremfor alt tænkte han sikkert her paa, at den havde fastsat, at der krævedes Flertal i de 3 Stænder af Rigsdagens fire for, at en Rigsdagsbeslutning skulde være gyldig. Desuden maatte den Oppositionsaand, der her var kommen til Live, i og for sig have noget betryggende ved sig, da Kongen kunde antages at maatte tage Hensyn til den og saa at ville lade sine Naboer i Fred. Og da han derefter kom ned til Skaane, maa man ved Hoffet i Kjøbenhavn have faaet saadanne Efterretninger om hans nye Stemninger, at Kronprins Frederik fik Lyst til at besøge ham. Ganske naturlig kunde Kronprinsen med sine udprægede militære Interesser være tilfreds med, at her var en Lejlighed til at faa svenske

Tropper at se. Bernstorff, der ikke holdt af et saadant Besøg, fraraadede det: men Kronprinsen havde sat sig det fast i Hovedet og sagde til Bernstorff, at han maatte mæge det saaledes, at der kom en Indbydelse fra den svenske Konge. Dette blev let bragt i Orden, og, da Kronprinsen bag efter fortrod sin Beslutning, var det for silde. Den lille Rejse fandt altsaa Sted (2. Juli 1786). Han fandt en meget venlig Modtagelse hos Gustav III, der strax greb Lejligheden til at dekorere ham med Serafimerordenen. Om Statssager talte den svenske Konge ikke. Dog kunde han ikke dy sig for ved et Taffel at ytre sig med den største Bitterhed om den sidste Rigsdag. Det var, sagde han til Kronprinsen, hans Trøst, at han haabede for Fremtiden at kunne undvære Stænderne. Hans Yndling Armfelt valgte at komme med ret stærke skandinaviske Ytringer til Johan Bülow, der fulgte Kronprinsen paa denne Rejse. Tillige fremhævede han, at, efter at Dronning Louise Ulrike — »der var et ondt Menneske« — var død, herskede der det bedste Forhold imellem Kongen og Dronning Sofie Magdalene. Ifølge hvad Bernstorff bagefter har fortalt i Henhold til Kronprinsens Referat, havde denne faaet et stærkt Indtryk af Kong Gustavs Talenter, men dog ikke ladet sig blænde af ham, han havde følt sig stødt af det løse og indiskrete i hans Samtale og ikke mindre af hans Forfængelighed. Ogsaa havde han haft det Indtryk, at Kongen kun var lidet agtet af sine Omgivelser. Hvad de svenske Tropper angik, havde Prinsen fundet Rytteriet fortræffeligt, hvorimod Fodfolket var forsomt og exercerede slet; men for øvrigt var det kun et lille Korps, der her var samlet; det var ikke paa mere end 3500 Mand. Kronprinsens Besøg blev hurtig gjengjældt af Kong Gustav, der den 9. Juli mødtes med det danske Hof paa Marienlyst, hvor der blev holdt Taffel til Ære for ham. Bag efter gav Schimmelmann en landlig Fest for ham ved Hellebæk⁶⁾.

Saa lidt betydende den Slags Besøg end sædvanlig

ere, maatte man dog ved Hoffet i Kjøbenhavn selvfølgelig spørge sig selv, hvad Mening vel kunde være med den store Venlighed, Kong Gustav havde vist. Bernstorff var ganske klar paa, at han nu havde fattet stor Mistillid til Kejserinden af Rusland og derfor søgte at fjerne Danmark-Norge fra hende. Ogsaa tidligere havde Gustav III efter hans Mening prøvet paa sligt, naar han følte sig usikker paa Kejserindens Venskab; men saa snart dette forandrede sig, havde det været ude med Tilnærmelsen til Danmark. Hvorledes han havde søgt at vinde Katharina II for at skade Danmark, havde man mærket ved hans Besøg 1783 i Frederikshamn. Nu for Tiden stod han sig slet med hende. Naar han da nu vendte sig til Danmark, troede Bernstorff ikke, at det var, fordi han havde opgivet sine Planer imod dette; men han havde set, at Tiden ikke var gunstig til at udføre dem, og at det maaske vilde vare længe, inden den blev det. Derfor havde han nu valgt at gjøre gode Miner til de Danske med det Maal, enten at fjerne dem fra Rusland og vække dettes Mistro imod dem eller i det mindste at vinde Tid, indtil der kom gunstige Forhold ⁷).

At Bernstorff mente at have god Grund til at tro sligt, kan ingen undre sig over. Men det var nu, som han ytrede, visselig ikke den dansk-norske Regerings Tanke at ville bruge den daarlige Stemning, hvori Kejserinden for Øjeblikket var med Hensyn til Kong Gustav, til at gjøre denne Skade. Derimod forøgede Spændingen imellem ham og Katharina II naturlig Ulysten hos de danske Statsmænd til at proklamere en nærmere Forbindelse med Sverige ved at gaa ind paa hans Onsker i Ambassadesagen. Kejserinden undlod da heller ikke ligefrem at anmode om, at man vilde lade det være. Ja, hun mindede endog i den Anledning om, at hun ved Modet med Gustav III i Frederikshamn 1783 havde afslaaet alle hans Tilbud om en Familiepagt, naar ikke Danmark blev optaget med i

den. Det var forgjæves, at Sprengtporten gjentagne Gange bragte Ambassadesagen paa Bane, den maatte stilles i Bero. Ikke uden Foje mente han, at, naar man i Kjøbenhavn ikke vilde indlade sig paa den, var det i det mindste til Dels, fordi man ellers ogsaa maatte lade Rusland faa en Ambassador der, og det holdt man ikke af, fordi det vilde skærpe Kejserindens Lyst til at udøve Indflydelse i Danmark⁸).

Henimod Slutningen af 1786 gik Gustav III endnu et Skridt videre. Da lod han Sprengtporten ligefrem udtale Onsket om et Forsvarsforbund med den dansk-norske Stat. Bernstorff ytrede sig under sine Samtaler med Sprengtporten endog med paafaldende Varme om et nært Forhold imellem de skandinaviske Stater, og han omtalte baade Kronprinsen og General Huth som ganske enige heri, medens Schack Rathlou, om han end for en Del var kommen bort fra sine tidligere Fordomme imod Sverige, dog ligesom Rosenkrantz, der var hans Ekko, var mere tilbageholdende i saa Henseende. I Overensstemmelse med dette sit Standpunkt svarede Bernstorff aldeles ikke afvisende paa Forslaget om et Forbund; men vel at mærke han gjorde tillige opmærksom paa, at Danmark-Norge havde et Forbund med Rusland, og at man derfor ikke kunde bryde dette eller slutte Forbund med andre Magter uden at meddele Kejserinden det⁹). Der behøvedes ikke mere end en Antydning herom fra hans Side, saa lod Gustav III strax sin Forbundsplan falde.

Hvorledes han for øvrigt endnu havde flere end een Stræng paa sin Bue, viser det Træk, at han stadig havde Ojet henvendt paa Norge for at følge, hvad Lofthusbevægelsen kunde fore til, og at han var ivrig for at faa en Generalkonsul ansat i Kristiania. Man mente fra dansk-norsk Side ikke at kunne afslaa dette, da man havde tilladt England og Frankrig at have Konsuler i forskjellige norske Byer, og da der var en dansk-norsk General-

konsul i Stockholm. Men selvfølgelig var man klar paa, at denne nye Generalkonsul kunde komme til at spille en Spions Rolle for Gustav III. Dette var man dog ikke bange for, skulde indeholde nogen Fare; man ansaa det for umuligt at forhindre Svenskerne fra at have hemmelige Forbindelser i Norge, hvad man var overtydet om, at de havde havt siden 1772, og man mente, at det var meget vanskeligere at holde Oje med saadanne end med, hvad en svensk Generalkonsul kunde foretage sig. Desuden stolede man paa Nordmændenes Troskab og Loyalitet, der ganske særlig kunde paaregnes overfor Sverige, som de aldeles ikke vare oplagte til at synes godt om.

Den, som Gustav udnævnte til at beklæde Generalkonsulstillingen, var en Mand af fransk Byrd, Martinau, der havde været Livkirurg hos ham selv og næppe kunde antages at have særlige Kundskaber paa det Omraade, hvorpaa en Generalkonsul skulde tænkes mest at bevæge sig, nemlig det økonomiske. Det var da ogsaa netop som politisk Emissær, at Gustav vilde bruge ham, saaledes som det blev antaget i Kjøbenhavn, og han fik det udtrykkelige Hverv at skaffe nøjagtige Oplysninger om de virkelige Aarsager til det Misnoje, der i den seneste Tid var opkommet i Norge imod Regeringen i Danmark; i det hele skulde han søge at faa at vide, hvordan Nordmændenes Stemning var imod Danmark, og sætte sig ind i de forskjellige Sider af Forholdet imellem Norge og den danske Styrelse, selvfølgelig ogsaa skaffe Efterretninger om Militærvæsenet. Det var, som man ser, en Instrux, dikteret af en Stemning, der var alt andet end venlig imod Regeringen i Kjøbenhavn. Til Kristiania kom Martinau 2. Juni 1787, og han blev modtaget af Stiftamtmand Skeel med al mulig officiel Forekommenhed. Man maa lade ham, at han hurtig mente at vide god Besked om Forholdene i Norge. Efter kun at have været et Par Uger i Kristiania, saa han sig i Stand til at sende en

Rapport baade om den nu allerede endte Lofthusbevægelse og om meget andet af norske Tilstande og Stemninger. Han kunde i denne Beretning med Glæde notere, hvorledes Nordmændene ringeagtede de Danske; men for øvrigt kan man egentlig ikke sige, at han skildrede Forholdene som meget gunstige for svenske Agitationer¹⁰).

Gustav III's Stemning imod den dansk-norske Stat synes altsaa efter Rigsdagen i 1786 indtil Sommeren 1787 i det hele at kunne betegnes som præget af et Onske om at nærme sig til den, samtidig med at han ganske naturlig endnu var meget uvis, om det kunde lykkes ham, og med at han derfor ogsaa var rede til, hvis Forholdene gjorde det tilraadeligt, at gjenoptage sine tidligere Planer imod den.

Men medens Tanken om dette sidste foreløbig var trængt tilbage, havde han langt mere begyndt at pønske paa at vende sig fjendtlig imod sin anden Nabo Rusland, og det var aabenbart med de Muligheder for Oje, der her kunde komme, at han gik videre i Tilnærmelseskridt til vort Fædreland.

Hvorledes efterhaanden Planer imod Rusland udviklede sig hos ham, kunne vi ikke følge i det enkelte. Selve det, der var foregaaet paa Rigsdagen 1786, synes ikke i og for sig at have kunnet ophidse ham mere imod hans østlige end imod hans vestlige Nabo. Man har ikke Indtrykket af, at Markoff havde været ham mere fjendtlig sindet end Juel. Ingen af dem udrettede, som vi vide, i Virkeligheden stort. Men dels har han vel nok anset Markoff for at være den farligste, hvad der kunde synes rimeligt nok, dels ser det ud, som om Markoff har irriteret ham personlig. Og højst sandsynlig har det, at Rusland utvivlsomt arbejdede imod ham ved Rigsdagen, virket med til, at Tanken om det mislige i hans Stilling til denne Stat er bleven mere levende hos ham. Der har, som vi have set, været Tider, da den havde været trængt tilbage hos

ham for Onsket om at vinde Kejserindens Venskab; men i saa Henseende havde Bruddet imellem ham og hende under hans Planer imod Danmark-Norge 1783—84 været afgjørende. Derved havde han faaet Indtrykket af, at hun var ilde stemt imod ham. Og at en saadan Stemning hos hende kunde blive farlig for ham, ligger i Sagen selv. Det er fremdeles indlysende, at denne Fare nærmest maatte komme til at true ham i Finland, der geografisk var mere forbundet med Rusland end med Sverige. Ved Krigen 1741—1743 havde Rusland allerede taget et Stykke deraf, og der havde paa den Tid været Tanker oppe i russiske Regeringskredse om helt at skille Finland fra Sverige, foreløbig ved at fremme Selvstændighedsønsker hos Finnerne og skabe et eget Storfyrstendømme deraf. Nu ejendommelig nok, samtidig med at Gustav III spekulerede i dansk-fjendtlige Stemninger i Norge, havde der i selve Finland dannet sig et Parti, der var stemt for at gjøre det til en selvstændig Stat. Et saadant Parti maatte naturligvis, hvis det skulde udrette noget, støtte sig til Rusland. Det var da ogsaa dette, som den Mand arbejdede for, der var Ophavsmanden til de antisvenske Planer, nemlig Goran Sprengtporten. Heldigvis var dette Parti endnu altfor lille til at være farligt. Gustav III kunde trygt stole paa Troskab hos det finske Folk som Høilhed taget. Da Goran Sprengtporten, hvis Planer vare Kongen bekjendte, snart efter Indbydelse fra Katharina II gik i russisk Tjeneste (1786), var dermed vistnok Gustav III's hadefuldeste Fjende borte fra selve Finland og for saa vidt bleven afgjort mindre farlig. Men netop denne Sprengtportens Ansættelse i russisk Tjeneste kunde af Kong Gustav kun opfattes som et Vidnesbyrd om Kejserindens uvenlige Sind, og, selv om der ikke fandt noget russisk Rænkespil Sted i Finland, ledte dog Sprengtportens og hans Venners Færd Tanken let hen paa den Fare, Naboskabet med Rusland i visse Tilfælde kunde true med.

Under slige Forhold maatte det Spørgsmaal ligge nær, om det ikke var klogest, saafremt der kom et gunstigt Ojeblik, da at forsøge paa at svække Rusland, inden det kunde gjøre Ulykker paa denne Kant. Gustav III's store Ærgjerrighed og det Hang til det fantastiske, der laa i hans Natur, fristede ham desuden let til at vugge sig i Tanker om, hvad han maaske, hvis Lykken fulgte ham, kunde naa af stort, lige til at han mulig kunde komme til at staa som den berømmelige Sejrherre, der vilde kunne rive det svenske Folk med sig i Begejstring. Han vilde da kunne knuse den plagende Modstandsaaend, der havde hævet Hovedet saa dristig imod ham ved Rigsdagen 1786. Slige Tanker kom saa meget lettere op hos ham, som han var omtrent fortvivlet ved at have faaet det Indtryk af denne Rigsdag, at han havde tabt sit Folks Kjærlighed. Hvilken Side af disse forskjellige Bevæggrunde der har været stærkest hos ham, er det vel umuligt at sige: men begge Sider har der sikkert været.

Var det imidlertid dog ikke afsindigt af ham at tænke paa at angribe det mægtige Rusland?

Her maa vi vende tilbage til den almindelige europæiske Stilling, som vi have set udvikle sig omtrent 1785, hvorledes der var en tydelig Modsætning ved at komme frem imellem Rusland og Østerrig paa den ene Side, Preussen og England paa den anden. Snart efter knyttedes endog et nyt Baand imellem de 2 sidst nævnte Stater. Der var nemlig hidsig Strid i Holland imellem Arvestatholderens eller det oraniske Parti og saa et modsat, der kaldte sig Patrioternes Parti, og her mødtes Preussen og England i at støtte det oraniske Parti. Et preussisk Korps, der rykkede ind i Landet, gav det fuldstændig Overvægten. Det havde været forgjæves, at Modpartiet havde vendt sig til Frankrig, thi denne Stat var i en paafaldende Afmagtstilstand i disse Aar umiddelbart før den franske Revolution. Man saa samtidig, at, medens

den tidligere altid havde arbejdet paa at holde Tyrkiet oppe, var dette nu forbi. Den havde tvært imod, som allerede nævnt, nærmet sig foruden til Østerrig ogsaa til sin gamle Modstander i det orientalske Spørgsmaal, Rusland. Og netop nu, da Forholdet imellem de store Stater i Europa stillede sig saaledes, kom det til vigtige Begivenheder i Osteuropa.

Ruslands Erhvervelse af Krim (1784) havde selvfølgelig kun opmuntret Katharina II til at attraa større Erobring paa Tyrkiets Bekostning. Russiske og tyrkiske Interesser tornede allerede stærkt sammen Ost for det sorte Hav, Tyrkerne mente ikke uden Grund paa alle Kanter at mærke russiske Rænker, og i 1786 udstedte Sultanen et Opraab til alle Muselmænd om ved alt, hvad der var dem helligt, at tage sig sammen med hele deres Kraft og holde sig rede til Kamp imod deres uforsonligste Fjende, der aabenbart arbejdede paa at tilintetgjøre ikke alene det osmanniske Rige, men ogsaa alle Tilhængere af den sande Tro. Utvivlsomt var Faren stor for Tyrkerne, og oven i Kjøbet stod Katharina i Forbund med Josef II. Denne var vistnok paa dette Tidspunkt alt andet end glad over hendes Planer, han fandt hende selv anmassende, og han kunde tale bittert om denne »Kathariniserede Prinsesse af Zerbst«; men han var knyttet ved sit Forbund til hende, og, hvis Tyrkerne brød Freden, var han ifølge sin Alliancetraktat nødt til at gaa med paa Ruslands Side. Katharina II tirrede og æggede Tyrkerne. »Hun dør af Længsel efter at faa fat paa Tyrkerne«, skrev Josef i et Brev. Men hun vogtede sig for selv at bryde Freden. Tyrkernes Ophidselse steg til hendes Glæde Dag for Dag, og, medens Frankrig nu lod dem i Stikken, bearbejdede Gustav III dem af al Magt til at begynde Krigen. Intet kunde nemlig i dette Øjeblik passe ham bedre. En Krig imellem dem og Rusland vilde nøde Kejserinden til at vende sin Styrke imod Syd, og saa vilde han selv have

frit Spil. Maaske have Sveriges Opmuntringer havt Indflydelse: men Hovedsagen var Tyrkernes ubændige Forbitrelse over at føle sig omspændte og truede af Rusland paa alle Kanter. Den tyrkiske Regering valgte, halvt i Fortvivelse, kan man fristes til at sige, at erklære Rusland Krig (16. August 1787).

Endelig var altsaa det sket, som Gustav III saa inderlig havde onsket at høre, første Gang i 1783 og nu atter i 1787. I det første Aar havde han villet kaste sig over Danmark-Norge, medens Rusland var optaget af Tyrkerne. Denne Gang haabede han, at dets Krig imod disse skulde sætte ham i Stand til at slaa det dybe Saar. Var der nu Grund til at haabe, at dette vilde lykkes? At Tyrkerne fra deres Side skulde kunne bringe Rusland i en vanskelig Stilling, kunde han næppe tænke sig. Deres Hærvæsen var vitterlig forældet og slet, og der kunde ikke være Tvivl om, at det stod tilbage for Russernes, hvor store Brøst end dette kunde have, og saa havde Rusland Østerrig til Forbundsfælle. England og Preussen vare vistnok ugunstig stemte imod de 2 østlige Stormagter; det var rimeligt nok, at de ad diplomatisk Vej vilde træde dem saa meget som muligt i Vejen, og Kong Gustav kunde med Grund stole paa, at, hvis han skulde komme i en alvorlig Fare under en Kamp med Russerne, vilde de ikke lade ham i Stikken. Men hvor stort et Gode end dette var, saa havde han aldeles ikke noget Forbund med dem, og, hvis han skulde kunne ramme Russerne haardt, maatte det ske ved hans egne Kræfter. Hans Flaade var, takket være den Pengehjælp, han havde faaet i adskillige Aar fra Frankrig, bragt op paa en meget respektabel Fod, men dog næppe Russernes overlegen; og nu til Lands, der kunde det ganske vist haabes, at Tyrkerne vilde node Katharina II til at trække en Del af sin Styrke bort fra Ostersølandene; men, selv om det kunde lykkes Gustav III at sejre paa denne Kant, ja selv om det lysende Haab

kunde gaa i Opfyldelse, at han kunde naa til at besætte Petersborg, saa var Rusland ikke dermed knust. Holdt Østerrig fast ved Forbundet med det, hvad det for sin egen Skyld var nødt til, maatte Kejserinden enten kunne faa Fred med Tyrkerne eller nøjes med paa sin Side at føre Krigen med dem rent forsvarsvis, medens hun samlede en betydelig Del af sin Styrke imod Svenskerne. Kong Gustav vilde ganske sikkert ikke kunne tvinge hende til at lukke sig ude fra Ostersoen. Hun vilde føre en saadan Krig til det yderste, og at han skulde kunne faa Preussens Hjælp til en Odelæggelseskrig imod Rusland, var utænkeligt. Hvad vilde han saa i Længden kunne udrette til Sveriges Gavn ved en Kamp med Rusland paa Liv og Dod? Og endelig saa var der den Ulempe for ham, at den dansk-norske Stat, saaledes som alle vidste, var knyttet til Rusland ved et saa nøje Forbund, at den kun ved at krænke sin Forbundspligt kunde undlade at angribe Sverige, saa snart dette gik løs paa Rusland.

Selvfolgelig vidste Gustav III dette; men han haabede at kunne rydde denne Vanskelighed af Vejen. I 1783 havde han, som det vil huskes, ved at faa en personlig Sammenkomst med Kejserinde Katharina i Stand i Frederikshavn søgt at formaa hende til i Ro at se paa, at han kastede sig over Danmark-Norge, medens hun, som det dengang ventedes, begyndte en Krig med Tyrkerne. Nu i Efteraaret 1787 vilde han aldeles paa samme Maade søge at sikre sig, at Danmark-Norge lod ham uforstyrret gaa løs paa Rusland.

TRETTEDE KAPITEL.

Gustav III i Kjøbenhavn i Efteraaret 1787. — Udviklingen af Forholdene indtil Kong Gustavs Angreb paa Rusland.

Den 29. Oktober 1787 fik det danske Hof en stor Overraskelse. Middagstaffet var endt, og de kongelige Personer skulde til at drikke Eftermiddagskaffe. Da, netop som Hoffroken Møsting skjænkede Kaffe i Forværelset, kom ingen ringere end selve Gustav III ind ad Døren. »Madame«, sagde han paa fransk, »kan De sige mig, hvor Kronprinsens Værelser ere?« »Deres Majestæt«, svarede hun, »vil kunne finde den kongelige Familie lige herved«. Og hun ilede afsted for at mælde ham; men Kongen fulgte hende i Hælene. Kristian VII løb forskrækket strax sin Vej, og de andre kom i den stærkeste Bevægelse. Hvad kunde vel ogsaa være mere uventet end dette Besøg af en Konge, i hvem man var vant til at se en hemmelig Fjende? Han kom ganske, som om han var en gammel Husven, der vilde glæde ved et uventet Komme. Man maatte imidlertid gjøre gode Miner til slet Spil, og Kongen blev vel anbragt med det pragtfulde Følge, han førte med sig. At der blev holdt Fester til Ære for ham og givet Festforestilling i Theatret i Anledning af hans Besøg med Afsyngning af en — for øvrigt intetsigende — Prolog, følger af sig selv. Enkedronning Juliane Marie skyndte sig ind fra Fredensborg for fra sin Side at vise ham Opmærksomhed, og ved Taflerne havde han hende til Bords.

Gustav III var som bekjendt en udmærket Selskabsmand og tillige en aandrig Mand. Faa Fyrster have i højere Grad end han havt den Evne, ved en glimrende Konversation at holde dem i Aande, han talte med, faa overhovedet have havt en saa smuk Optræden som han. Og en Del af hans fine selskabelige Dannelse var gaaet

over paa hans Omgivelser. Intet Under derfor, at Mod-sætningen var slaaende imellem ham og hans Følge paa den ene Side og saa det alt andet end glimrende danske Hof med den sindssvage Kristian VII og den endnu noget kejtede, alt andet end brillant konverserende nittenaarige Kronprins i Spidsen. »Ak«, skriver Grevinde Sofie Reventlow, der selv var tilstede ved et af Appartementerne ved Hoffet i disse Dage, »det er desto værre kun altfor sandt, vi stikke meget af ved Siden af dem, de have alle en *»air de qualité et de noblesse«*. Kong Gustav gjorde sig aabenbart Umage for at gjøre det bedst mulige Indtryk, og der blev blandt andet lagt Mærke til den Opmærksomhed, han viste Kong Kristian VII. Men uheldigvis var det fjendtlige Sind, han tidligere havde givet Prøver paa, for godt kjendt, til at han ret kunde vinde Hjerterne i de Kredse, hvor man vidste noget om de politiske Forhold. »Han spiller«, skrev Grevinde Reventlow om ham, »sin Rolle godt, og dog føres man ikke bag Lyset: *'tis mere show and pageantry no native dignity* — en sand Theaterkonge¹⁾. Hvordan Stemningen i det store Publikum har været, er det ikke let at vide med Sikkerhed. Sandsynlig har der været meget forskellige Meninger. Naar det hedder i en Depeche fra en svensk Diplomat her, at Folk stimlede sammen paa Gaderne og raabte Hurra for den svenske Konge, har det ikke stort at sige. Det kan have været Udtryk for, at man havde Fornøjelse af et saa uvant Syn som at se en udenlandsk Konge kjøre gjennem Gaderne: men det viser under alle Omstændigheder, at der ikke var noget Nationalhad imod ham. Interessant er det at se hans Komme give Anledning til et Udbrud af den nordiske Enhedsfølelse, der vitterlig begyndte at dukke op her hjemme — en underlig Modsætning til Stockholmerkernes Danskerhad!²⁾ Man læser saaledes i Maanedskriftet *Minerva* følgende endog paafaldende stærke Ord om hans Besøg her: »Sikkerlig er

det et for hver Skandinaver glædeligen henrivende Syn at se de trede Rigers Folk, fremstillede i deres Monarker, venskabeligen at vandre med hinanden Haand i Haand. Hvad skjønnere, hvad mere i Sanserne faldende Emblem paa den forønskede Endrægtighed, Venskab og gode Forstaaelse imellem de Nationer, som Naboskab, fælles Herkomst, fælles Interesser, Sprog, Sæder, alt forener.« En saadan Udtalelse vidner under alle Forhold om, hvilke Stemninger der i denne Tid kunde komme op i dannede Kredse i Kjøbenhavn. Den udelukker naturligvis ikke, at der kunde være dem, som fandt det modbydeligt at skulle se en svensk Konge her hjemme. Dette skal have været Tilfældet med Nordmanden, den bekjendte Skuespiller Rosing³).

Gustav III var imidlertid ikke kommen for at være Midtpunktet ved Hoffester eller for at se, hvorledes der spilledes Komædie i Kjøbenhavn. Nu, da han tænkte paa Muligheden af at angribe Rusland, var hans Maal at sikre sig den dansk-norske Stats Holdning. Hvilke Fordomme der herskede imod ham, vidste han godt; men det gjaldt om at tage Fæstningen ved Overrumpling og ved at bruge al sin personlige Veltalenhed. Den, det først og fremmest var ham om at gjøre at vinde, var Bernstorff. Efter hvad hans Diplomater jævnlig havde meddelt ham om dennes velvillige Opfattelse af, hvordan Forholdet imellem Danmark-Norge og Sverige burde være, har han sikkert troet, at det skulde kunne lykkes ham⁴).

Tilfældigvis var Ojeblikket dertil i det mindste ret gunstigt. Bernstorff var netop paa denne Tid i en yderlig ophidset Stemning imod den russiske Regering. Saa stor Pris han af rent politiske Grunde maatte sætte paa Forbundet med Rusland, saa stærkt følte han med sin levende Iver for at hævde Landets Selvstændighed tidt sin Taalmodighed sat paa Prøve ved den Taktløshed, med hvilken man fra russisk Side lod ham og overhovedet de dansk-norske

Statsmænd mærke, hvor klar man i Petersborg var paa, at Gustav III's Fjendskab gjorde Ruslands Venskab i høj Grad ønskeligt for Danmark-Norge, og hvor overtydet man var om, at de Tjenester, som Kejserinden havde vist det, berettigede hende til at stille Krav i stort og smaat. De russiske Statsmænd generede sig sandelig ikke. Kort før Gustav III's Komme havde Bernstorff fra St. Saphorin i Petersborg faaet Meddelelse om Paastande, som bleve gjorte gjældende af Markoff, der dengang havde meget at sige i den russiske udenrigske Styrelse, og tillige af den daværende russiske Statsafsending i Kjøbenhavn Krüdener. De gik ud paa ikke mindre, end at Bernstorffs Tillid til Krüdener burde være »sans bornes«. Markoff tilføjede hertil, at den maatte udstrækkes til selve Danmarks indre Sager, men at Bernstorff dog altid undgik at tale om sligt til Krüdener. Der var, sagde han, visse Embeder, ved hvilke en Forbundsfælles Anbefalinger ikke burde kunne overses, Embeder, ved hvilke den fælles Interesse krævede, at de besattes med »velsindede Personer«. Hertil føjedes saa en Række Klager over Tilfælde, hvor der ikke var vist Rusland Hensyn nok. Højest betegnende udtalte Markoff endelig, at man maatte ønske, at der ikke opstilledes noget Gjensidighedsprincip imellem Rusland og Danmark. Det var, maa man sige, tydelig Tale.

Meddelelsen om alt dette bragte Bernstorff til at koge over, og han gav sin Forbitrelse Luft i en Depeche til St. Saphorin, der er skrevet nøjagtig 2 Dage før Gustav III's Komme til Kjøbenhavn. »Krüdener«, skrev han her, »har aabenbart troet, at han var i Kurland og ikke i Kjøbenhavn; jeg vilde forraade min Pligt og min Konges Værdighed, hvis jeg blandede ham ind i Forhold, der vedrøre Landets Indre, og i Valget af de Personer, de betros. Det mindste Skridt i den Retning vilde tyde paa en Afhængighed, der i lige Grad vilde oprøre Ministeriet og Nationen. Danmark er ikke saa mægtig en Stat som

Rusland: men det er en lige saa uafhængig Magt.« Derfor hævdede han med Styrke, at man maatte kræve fuld Gjensidighed, det horte med til de Principer, hvor der ikke kunde gives efter. Og til disse Udtalelser føjede han saa i bitre Udtryk en Opregning af mange Tilfælde, hvor Rusland havde vist Danmark den fuldstændigste Mangel paa Hensyn, og han fremhævede, hvor utaaleligt et Sprog dets Ministre jævnlig forte.

Naturligvis kan man sige, at en saadan Udladning kun var Lyrik, fremsat som den blev i en Depeche til en af Bernstorffs egne Underordnede; men den Opfattelse, den viste af Vigtigheden ved at hævde Statens Selvstændighed, den gik i Virkeligheden igjennem hele hans Ministervirksomhed; han forstod stedse at optræde i Overensstemmelse dermed, og den Lyst, som russiske Statsmænd ved den Lejlighed, vi her have dvælet ved, havde vist til at forny Salderns Rolle, den kom ej heller nogensinde mere frem, saa længe Bernstorff var ledende dansk-norsk Statsmand.

Men selvfølgelig formaaede hans personlige Stemninger ikke at svække hans Syn paa, hvilken Politik det var nødvendigt for vort Fædreland at fore. Det fik han netop Lejlighed til at vise nu, da Gustav III var kommen til Landet, og da han tilkaldtes til Forhandling med denne. Kong Gustav rejste først tilbage til Sverige den 5. November, og det var gjentagne lange Samtaler, der fandt Sted imellem ham og Bernstorff i Dagene indtil hans Bortrejse. Han anstrængte sig til det yderste for at vise Bernstorff Nødvendigheden af et nært Forhold mellem Sverige og Danmark-Norge. Man maatte, udtalte han, huske, at Folkenes Vel var Suverænernes højeste Lov, der stod over alle Traktater, Rusland tyranniserede sine Venner, og Danmark vilde ved en Forbindelse med ham selv finde den nødvendige Støtte til at kunne sætte sig ud over Ruslands Vrede. Herfra var Overgangen let til det,

der var Hovedsagen for ham, Forslaget om en ubegrænset offensiv og defensiv Alliance med ham. Bernstorff paa sin Side var villig til at gaa ind, i Grunden paa alt, hvad der kunde nærme de 2 Stater til hinanden; men den nødvendige Betingelse var, at Danmark-Norge ikke kom i Strid med sin Forbundstraktat med Rusland. Det var forgjæves, at Gustav III lagde ham paa Sinde, at nu var det Ojeblik kommet, da Danmark kunde forene sig med Sverige, et Ojeblik, der ikke mere vilde vende tilbage, det danske Folk vilde engang kræve de Ministre til Regnskab, der ikke havde forstaaet at bruge det. Bernstorff lod sig ikke rokke, og, da Kong Gustav tillige ønskede en Samtale med Schack Rathlou for at bearbejde denne, var han, som han maatte være forberedt paa, ikke heldigere, han mødte ogsaa hos ham det samme Standpunkt.

Dengang Gustav i 1783 havde foreslaaet Katharina II et særligt Forbund imellem Sverige og Rusland, havde han faaet det Svar, at Danmark maatte være Tredjemand. Nu, da han kom til Kjøbenhavn og der vilde knytte en nøje Alliance med den dansk-norske Stat, mødte han den ganske tilsvarende Udtalelse, at Rusland maatte være med, eller at man i det mindste, selv om det ikke tiltraadte Forbundet, dog først maatte have sluttet en Overenskomst med denne Magt om Sagen*).

Hermed synes Gustav III's Plan om at sprænge Forbundet imellem Danmark-Norge og Rusland at maatte være strandet, og han søgte da ogsaa derpaa at give sin Henvendelse til Regeringen i Kjøbenhavn et nyt Præg.

*) Jvfr. ovenfor S. 232, hvor man ser, at Bernstorff i November 1786 havde sagt det samme til Sprengtporten. Der kan i denne Forbindelse nævnes, hvad D'Albedyhll fortæller (anf. St. S. 221) at alle de Udtalelser, han under Kongens Ophold i Kjøbenhavn hørte af de danske Ministre, næsten ordret gik ud paa, at Kongen vilde vise al Imødekommenhed, naar Gustav III bare ikke krævede noget, der stred imod de Forpligtelser, man havde paataget sig.

Samtidig med hans Forhandlinger med Bernstorff og Schack Rathlou var der selvfølgelig blevet holdt Statsraadsmoder i Anledning af hans Komme. Ved et saadant, i hvilket ikke alene Kronprinsen men ogsaa Kongen var tilstede, blev der forelagt en Slags Pro Memoria, som Kong Gustav havde udarbejdet. Der svenske Diplomat D'Albedyhl, der under Forhandlingerne blev meget brugt af ham, havde foreslaaet, at han skulde komme tilstede i Mødet for at tale sin Sag; men dette blev fornuftigvis afværget fra dansk Side.

I Kong Gustavs Pro Memoria hed det blandt andet: »For at vise, hvor uskyldige mine Hensigter ere, er det mig en Tilfredsstillelse, i de mest omfattende Udtryk at erklære, at langt fra at ville forstyrre det gode Forhold, der finder Sted imellem Kongen af Danmark og den russiske Kejserinde, ønsker jeg, at det maa vedblive og blive bevaret til Bedste for den offentlige Rolighed, til Tilfredsstillelse for min kongelige Svoger og til Gavn for hans Stater, og ligeledes at erklære, at foruden mit Venskab for ham og hans Søn er det ogsaa mine personlige Følelser for Kejserinden, der indgive mig disse Onsker, Følelser, som det er mig en Glæde ved enhver Lejlighed at lægge for Dagen, og som i samme Grad ere grundede paa dem, jeg veed, at hun nærer imod mig, og paa den Beundring, jeg føler for hendes store Egenskaber, samt paa den Hengivenhed, som flere Aars personlige Kjendskab har indpræget i mit Hjærte.«

Altsaa efter først overfor Bernstorff og Schack Rathlou at have ytret sig helt antirussisk, var det nu ganske modsatte Følelser for den russiske Kejserinde, han udtalte, og intet kunde da falde Kronprinsen og Statsraadet lettere end at gjøre, hvad de gjorde, nemlig at give ham et Svar, der indeholdt en Række Venskabsforsikringer, som ikke stod tilbage for dem, han havde fremsat, og en Udtalelse om det glædelige ved de Udsigter, han oprullede til Ven-

skab imellem alle nordiske Magter. Man var, sagde man, rede til en nordisk Trippelalliance⁵).

Den Svingning, som her i det mindste tilsyneladende var kommen i Kong Gustavs Holdning, maa have hængt sammen med, at det, efter at han havde begyndt Underhandlingen, har staaet for ham som helt nødvendigt baade, hvad Sveriges ydre og hvad dets indre Forhold angik, at han ikke kom tilbage fra Kjøbenhavn, medførende et fuldstændigt Afslag. Selv om det alene var Udtalelser af Venskab, kunde de bruges. Han gik derfor ogsaa saa vidt, at han ønskede en Slags officiel Deklaration, der pegede i den Retning. Han lod tilsidst Bernstorff vide, at han følte sig i Forlegenhed overfor sit Folk og især overfor sit Raad med Hensyn til Rejsen til Danmark, og at han behøvede et Aktstykke, der kunde vise Nødvendigheden og Nyttens af hans Komme til Kjøbenhavn. Bernstorff gik villig ind paa at lade ham faa et saadant i Form af et Brev til ham fra Kong Kristian VII, og det Udkast, som han omtrent paa staaende Fod affattede dertil, fandt Kong Gustavs Bifald. Mødets Udfald blev da, at denne i det mindste tilsyneladende tilfreds rejste bort, og at han lod forsikre Bernstorff, at han forlod Danmark som dets oprigtigste Ven.

Intet kunde se venskabeligere ud end den Afsked, de kongelige Personer tog fra hinanden. Da Gustav III den 5. November forlod Kjøbenhavn, gjorde han et lille Ophold paa Bernstorffs Herresæde, det bekjendte Bernstorff Slot, for at deltage i en Diner, som Ministeren gjorde til Ære for ham, Kong Kristian og Kronprinsen. Derefter besøgte han sammen med den sidst nævnte Enkedronningen paa Fredensborg, hvor Opholdet blev forlænget noget paa Grund af Vanskeligheder ved Overfarten over Sundet. Her paa Fredensborg dekorerede Kong Gustav Arveprinsen med Serafimerordenen. Da Vejret bedagedes, ledsagede Kronprinsen sin kongelige Gjæst over Sundet lige til

Landskrona, efter at han først paa Kronborg havde overgivet ham den nylig nævnte Deklaration. I Landskrona viste Gustav III ham og General Huth, der var med ham, baade Byens Fæstningsværker og alle Tegninger over dem — utvivlsomt, skulde man synes, et iøjnefaldende Vidnesbyrd om Venskab. Derefter sagde han og Kronprinsen Farvel til hinanden.

Gustav III's Besøg i Kjøbenhavn var aabenbart en mærkelig Episode. Det er i og for sig i højeste Grad interessant at se ham i den Grad sætte sin Personlighed ind paa at naa sit Onske. Han lader sig ikke skræmme ved Tanken om, hvad man maatte have dømt i Kjøbenhavn om hans gjentagne fjendtlige Planer, og han tager dristig Kampen op for at besejre disse Indtryk og, hvad der kunde formodes at være af vrede Stemninger. Men hvorledes, det bliver det, man først og fremmest spørger om, kunde han tro paa et heldigt Udfald af det Forsøg, han her gjorde? Han havde naturligvis fuldstændig Ret, naar han talte om, at de skandinaviske Stater burde staa Last og Brast sammen; det samme mente Bernstorff, som nylig sagt; men alt ahang af, om man i Kjøbenhavn kunde have Tillid til ham selv, og hvorledes skulde man kunne have det overfor en Fyrste, der gjentagne Gange havde vist Lyst til at sprænge den dansk-norske Stat. Og nu kom han og opfordrede til, at man skulde bryde en Forbundspligt overfor Katharina II, der, hvilke Skyggesider end Forbindelsen med det overmodige Rusland kunde have, dog havde vist sig paalidelig i vigtige Ojeblikke, og som i alle Tilfælde havde Fordel af at bevare den dansk-norske Stats Integritet. Man skulde ved at bryde sin Traktat med hende udsætte sig for hendes dødelige Fjendskab, og det, man vandt, var et Forbund med en Fyrste, om hvem man havde god Grund til at antage, at han vilde være villig til, hvilket Ojeblik det skulde være, at sælge hende Freden for at faa hendes Samtykke til, at han kastede

sig over Danmark og prøvede paa at erobre Norge. Han udtalte selv til Bernstorff, at Folkenes Vel var den højeste Lov for Fyrsterne og stod over alle Traktathensyn, og endog, at Tro og Love hos Fyrsterne ere afhængige af Omstændighederne« (*la bonne foi des souverains est subordonnée aux circonstances*). Hvor let kunde det ikke komme til at staa for ham som mere stemmende med Sveriges Tarv, i et heldigt Øjeblik at trænge ind i Norge, end at gaa paa Eventyr Øst og Syd for den finske Bugt! Eller sæt at det lykkedes ham, støttende sig til Danmark-Norges Hjælp eller velvillige Neutralitet at sejre over Rusland, hvilken Sikkerhed havde man for, at han ikke derefter vilde gjenoptage de Planer imod den dansk-norske Stat, som han tidligere havde havt?⁶⁾ Selv om han følte nok saa megen Ringeagt baade for Kronprins Frederik og for de dansk-norske Statsmænd, var det i Virkeligheden at tiltro dem et Overmaal af Uduelighed at tænke sig, at de vilde følge hans Opfordring til at bryde Forbundet med Rusland og derved udsætte sig for, at han saa meget lettere skulde kunde angribe Staten.

Men Mødet frembyder andre forbausende Træk. Til Trods for det Afslag, han fik, vilde han dog have det til at se ud, som om det ikke var afgjørende, og som om han endnu kunde drage den dansk-norske Stat med sig: ja, han maa endog til en vis Grad selv have troet paa, at det var paa Vejen til at lykkes for ham. Hvorledes skal man kunne forstaa dette? Her maa man huske paa det af Bernstorff affattede Brev til ham fra Kong Kristian VII*), som Kronprinsen gav ham, inden han forlod Danmark. I dette Brev, som er dateret 5. November 1787, udtaltes det, at Gustav III's Ophold i Kjøbenhavn for den danske Konge var blevet er sikkert og kostbart Pant paa Følelser hos ham, der betryggede Roligheden i

*) Se Side 247.

Norden. Ligesom Gustav havde forsikret om sit Venskab, saaledes vilde Kongen skriftlig udtale, hvad allerede var sagt mundtlig, at dette gjengjældtes i fuldeste Maal. »Intet«, skrev han, »skal kunne forandre eller svække denne Følelse eller i Fremtiden (*par la suite*) forstyrre den Fred og den Enhed, der bør herske imellem os til Gavn for vor Slægts og vore Folks fælles Bedste; den gamle Mistro, der kun altfor lang Tid har hersket imellem de 2 Nationer, bør forsvinde for stedse.« »Dette«, tilføjes der, »udtales med saa meget større Frihed, som der ikke findes nogen Forpligtelse for mig, der kan trykke mig i den Henseende.«

De sidste Ord skulde aabenbart berolige Kong Gustav med Hensyn til, at Danmark-Norge ikke var bundet ved nogen offensiv Traktat med Rusland, og af flere Udtalelser af Bernstorff fremgaar det, at dette var oprigtig Tale. Han har altsaa ment, at Rusland ikke mere vilde kunne gjøre Krav paa, at Danmark skulde opfylde den separate Del af Traktaten af 12. August 1773 ⁷⁾, og det kunde i Virkeligheden ogsaa siges. Derimod var der intet i denne Skrivelse, der viste, at Danmark-Norge ikke vilde overholde sit Forsvarsforbund med Rusland. Den gik ud fra, at Kongen opfattede Gustav III's Ophold i Kjøbenhavn som »et Pant paa Følelser hos ham, der betryggede Roligheden i Norden«, og ud fra denne Forudsætning udtaltes der Forsikringer om ubrodeligt Venskab og om Tilslutning fra Danmark-Norges Side til Sverige. Dette var aldeles sikkert Bernstorffs Mening. Saafremt Gustav III vilde bevare et godt og venskabeligt Forhold til vort Fædreland og undlade at forstyrre Freden i Norden, havde Bernstorff intet Onske om paa nogen Maade at volde ham Bryderier og heller ikke om at indblande sig i Sveriges indre Forhold.

Men til Trods for alt dette, og uagtet Bernstorff kunde holde Udtalelserne i det omtalte Brev for saa uskyldige,

at han — meget fornuftig — oplæste det for den russiske Statsafsending Krüdener, der intet havde at bemærke dertil, havde det været ønskeligt, om Venskabsforsikringerne havde været mindre varme. Saa var maaske det blevet afværget, der skete, at Kong Gustav lagde langt mere ind i dem, end de sagde. Hans sangvinske Temperament, den Magt, Ønsket om at komme til at angribe Rusland allerede havde faaet over ham, og den Tro, han med sin store Selvtillid havde til, at hans Veltalenhed havde gjort et mægtigt Indtryk i Kjøbenhavn, alt dette førte ham paa Vildspor, saaledes at han bildte sig ind, at der fra dansk Side var givet ham et Tilsagn om at bevare Neutraliteten, hvis han styrtede sig over Rusland⁸). Dette var ganske uberettiget. Derimod kan man ikke i og for sig undre sig, naar han i en af sine Depecher udtalte, at hans Ophold i Danmark vel ikke havde fremkaldt et Forbund, men dog lagt Grunden til et nærmere Tillidsforhold (*närmare förtroende*), og at man maatte arbejde paa at fuldbyrde dette Værk⁹). Det kom bare an paa, hvad han forstod ved dette sidste, og her gik hans Tanker saare langt bort fra, hvad Bernstorff haabede paa.

Denne har aabenbart troet, at det endnu først og fremmest kom an paa at berolige Gustav III med Hensyn til hans egen Stilling i Forhold til Naboerne, og at, naar det skete og den svenske Konge tillige var klar paa Danmark-Norges Forbundspligt overfor Rusland, Fred og god Forstaaelse kunde blive bevaret i Norden. Dertil skulde de stærke Venskabsforsikringer tjene. Men Virkningen af dem blev uheldigvis en helt anden. Thi hvad Gustav III vilde arbejde paa, var det modsatte af Fred i Norden.

Den Vej, han nu efter Modet gik, var med Hensyn til Forholdet til Danmark-Norge klogt udtænkt. Han mente nemlig, at det fremfor alt var vigtigt at vække Ruslands Mistanke imod dets Paalidelighed. Kunde dette lykkes ham, ja saa haabede han paa, at det kunde føre

til et Brud, og saa havde han selv vundet Spillet. Derfor talte han ikke alene, naar der var Lejlighed dertil, om de store Resultater, han havde vundet i Kjøbenhavn; men han vilde ogsaa lade Verden se ydre Vidnesbyrd derom. Han lod saaledes Sprengtporten uden videre melde den dansk-norske Regering sin Udnævnelse til Ambassadør*), hvad man maatte finde sig i, da han ikke krævede Gjengjæld, og han trængte med paafaldende Iver ind paa Regeringen i Kjøbenhavn for at opnaa Elefantordenen til sin Yndling Armfelt, der havde været med ham i Danmark, et Ønske, der var saa meget mere paafaldende, som Armfelt ikke indtog en saadan høj Stilling, der kunde gjøre det naturligt, at han modtog en efter Datidens Opfattelse saa stor Udmærkelse. Da Kronprinsen og Statsraadet følte sig ubehagelig berørte ved denne Paatrængenhed fra Gustavs Side, vilde de ugjerne gaa ind paa hans Ønske, og det blev saa tydelig vist, at, som Bernstorff ytrede, det var ufatteligt, at han vilde fastholde det. Men det gjorde han, og, da det var af den Slags Anmodninger, som det var vanskeligt at sige Nej til, valgte man, for at slippe for en Meddelelse af Ordenen direkte til Armfelt, at sende den til Gustav III, for at han selv kunde give den til denne. Der var fra dansk Side udtalt den Anmodning, at Kong Gustav først vilde lade Armfelt faa den paa sin

*) Maaske bør der mindes om, at, medens Joh. Vilh. Sprengtporten allerede i længere Tid havde været Minister i Kjøbenhavn, havde han, der var en lidet fremragende Mand, allerede fra 1784 faaet Gustav D'Albedyhll. en meget intelligent Personlighed, ved Siden af sig. Efter at denne i Efteraaret 1785 havde faaet Orlov for en Tid, overtog han igjen en vigtig Diplomatsstilling i Danmark, da han kom her tilbage med Kong Gustav i Oktober 1787. Han spillede en ret vigtig Rolle, da Kongen brugte ham under sine Forhandlinger i Kjøbenhavn, og han blev siden her, hvor han efter Sprengtportens Udnævnelse til Ambassadør i Virkeligheden var den egentlige ledende Diplomat, medens Sprengtporten besørgede den ydre Repræsentation.

Fødselsdag 13. Januar 1788; men han var altfor ivrig efter, at denne Ordensudnævnelse skulde blive bekjendt, til at ville vente saa længe. Han havde næppe faaet Pakken med Ordenen, førend han aabnede den og hang Ordensbaandet om Halsen paa Armfelt (November 1787). Det vakte stor Tilfredshed hos ham, da han erfarede, at den russiske Regering var bleven meget ilde berørt ved denne Ordensudnævnelse. Han fik derved Haab om, at han ved at gaa videre ad den Vej skulde kunne bringe Rusland til Skridt, der tilsidst vilde vække det dansk-norske Hofs Vrede. Han vilde, udtalte han, gjøre alt, hvad han kunde, for at dette kunde ske, blandt andet ved Venlighed og udstuderet Opmærksomhed imod Danmark¹⁰). Saaledes, da en anset dansk Soofficer Lovenørn kom til Stockholm i Begyndelsen af 1788. Da blev denne aldeles overvældet med Venlighed fra Kongens Side; han blev idelig indbudt til Aftenselskaber hos ham, der endog indbød ham til Taffel hos sin Son en Aften efter Opera. Det var en Ære, der efter hans Ord aldrig var bleven nogen fremmed til Del: men, sagde Kongen, man gjorde en Undtagelse med ham, da han som Dansk ikke kunde gjælde for fremmed.

Samtidig med at Gustav III vuggede sig i Forhaabninger om mere og mere at kunne drage Hoffet i Kjøbenhavn over til sig, kom flere Gange den Tanke op hos ham, om det ikke lod sig gjøre at faa Schack Rathlou styrtet som Medlem af det dansk-norske Statsraad. Medens han havde fattet i Virkeligheden overdrevne Tanker om Betydningen af Bernstorffs svenskvenlige Sind, saa han stedse med Mistro paa Schack Rathlou som Russerven. Naturligvis holdt hans Diplomater i Danmark alle Forsøg i den af ham ønskede Retning for utænkelige.

Hvad der laa bag ved alle de Skridt, vi have fulgt fra Gustav III's Side, var, som vi vide, Tanken om saasnart som muligt at gaa løs paa Rusland.

Allerede i Januar 1788 begyndte han da ogsaa sammen med sine fortroligste Raadgivere nærmere at drøfte sine Planer hertil. Det holdt ham ikke tilbage, at Forhaabningerne om Forbund med England og Preussen forelobig viste sig frugtesløse, ligesaa lidt, at det skortede paa Penge, og heller ikke førte det til noget, at Cheferne for den store Flaade og for Skjærgaardsflaaden mente, at det var nødvendigt at vente i det mindste et Aar for at faa alt i Orden. Et Haab om at faa Subsidier fra Tyrkiet var det eneste, han havde at se hen til med nogenlunde Forhaabning, da han i April lod sine Rustninger faa et officielt Præg. Som Paaskud for at udruste Flaaden brugte han, at Rusland vilde sende en større Eskadre til Middelhavet, og at man maatte sikre sig, at det ikke gav Lejlighed til Forstyrrelser i de svenske Farvande. Naturligvis undgik det ikke den russiske Regerings Opmærksomhed, at hans Holdning var ved at blive truende, og Forholdet imellem ham og Kejserinden blev mere og mere spændt.

Vi have her kun at gjøre med vort Fædrelands Stilling og Politik under denne, som det snart viste sig, højst alvorlige Krise¹¹). Naar Gustav III havde gjort sig nogle urigtige Forestillinger om, at han ved Mødet i Kjøbenhavn havde lagt Grunden til at kunne sprænge Forbindelsen imellem Hofferne i Kjøbenhavn og Petersborg, saa havde Bernstorff ikke taget mindre Fejl, idet han havde haabet, at Gustav vilde føre en fredelig Politik i Fremtiden, at Mødet, som han udtrykte sig, vilde befæste Roligheden i Norden. Den Iver, Kong Gustav viste for at lade Sprengtporten optræde som Ambassadør og for at lade Armfelt komme til at pynte sig med Elefantordenen, havde imidlertid hurtigt begyndt at vække Mistanke som tydelig sigtende til at gjøre Kejserinden mistroisk imod den dansk-norske Regering. Og saa kom Efterretningerne om hans Rustninger. Bernstorff havde dog en Tidlang ondt ved at tro paa, at det skulde blive

til Alvor. Dels gik han ud fra, at Gustav III, efter hvad der var blevet udtalt paa Mødet i Kjøbenhavn, maatte være klar paa, at man i Danmark holdt sig for bunden ved sin Traktat med Rusland af 1773, dels vidste han, at den svenske Statsforfatning forbød Kongen at begynde en Angrebskrig uden at have Rigsdagens Samtykke, og et saadant holdt han det for umuligt, at han skulde kunne opnaa, dertil var Stemningen imod ham altfor ugunstig hos det svenske Folk. Selvfølgelig vidste Bernstorff god Besked med, at England og Preussen saa skjævt til Ruslands orientalske Politik, han kunde af den engelske Statsafsending i Kjøbenhavn Elliot høre skarpe Udfald imod denne Stat; han tvivlede ikke om, at de vilde støtte Gustav, hvis han blev angrebet; men han kunde ikke tænke sig Muligheden af, at de vilde hjælpe ham til »Extravagancer«. Efterhaanden som Tiden gik, saa Bernstorff imidlertid, at der var Grund til at blive ængstelig; Spændingen imellem Sverige og Rusland blev i den Grad stærkere og stærkere, af det af en eller anden Grund let kunde komme til et Brud, der vilde føre til Krig. Og hvilken Ulykke vilde sligt ikke være for Danmark-Norge! Det kunde paa Grund af sit Forbund med Rusland ikke undgaa at komme med i Krigen, og, hvis det skete, vilde det kunne blive ødelæggende for det indre Opsving, som man haabede at fremme ved Reformer, og hvoraf Landets Fremtidslykke ahang. Uden Fred, ytrede Reventlow om sine Arbejder i den Retning, vilde de alle være forgjæves. Og hvor vanskelig den diplomatiske Stilling ogsaa paa anden Maade vilde blive, saa Bernstorff klart. Allerede i April 1788 faldt det ham paa Sinde, at, hvis Rusland krævede Danmark-Norges Hjælp, kunde England og Preussen bestemme sig til at skride ind.

Selfølgelig forsøgte den dansk-norske Regering at gjøre, hvad den kunde, for at afværge Krigens Udbrud. Overfor Rusland vilde den først virke beroligende ved at

fremstille de svenske Rustninger som betydningsløse, senere vilde den overtyde Kejserinden om, at det kom an paa at vise Maadehold; naar Gustav III, udtalte den, ikke kunde faa hende til at begynde Krigen, vilde han komme til at udtomme sine Kræfter uden at udrette det mindste: den opfordrede Kejserinden til at lade afgive Erklæringer, der kunde vise Svenskerne, at Kongen uden Ret tillagde hende fjendtlige Planer.

Det var altsaa den rene Sandhed, naar Bernstorff udtalte til de svenske Diplomater i Kjøbenhavn, at Danmark-Norge havde gjort, hvad det kunde, for at formilde Indtrykket af de svenske Rustninger i Rusland. Men der kunde selvfølgelig intet udrettes derved. Man havde i Petersborg kun altfor god Grund til efterhaanden at tage Gustavs Rustninger alvorlig. Derfor undlod Kejserinden heller ikke, mere og mere indtrængende at minde Regeringen i Kjøbenhavn om, hvad der var dens Forbundspligt, hvis Sverige anfaldt hende, og hun greb ogsaa Lejligheden til at bringe i dens Erindring, hvad hun havde gjort for den i 1772 og 1783.

Jo mere det trak sammen til Uvejr, desto naturligere var det, at den dansk-norske Regering tænkte paa at besværges det ved at forsøge paa at faa England og Preussen til at virke derfor. Kunde det lykkes at faa dem dertil, var der al Sandsynlighed for, at Gustav III vilde stikke det halvt uddragne Sværd i Skeden. Den engelske Regering havde ganske vist i Januar 1788 været inde paa Tanker om at danne en stor Quintuppelalliance med Preussen, Holland, Sverige og Danmark-Norge, og den skulde være rettet imod Rusland og Østerrig. Gustav III havde haabet store Virkninger deraf; men England slog pludselig om, og opgav i det mindste for det første at træde op imod Rusland¹²). Da det i Juni 1788 traf foreløbige Aftaler om Alliance med Preussen, havde dette endnu intet at gjøre med Spændingen imellem Rusland og Sverige.

og kort efter udtalte Kongen af Preussen om den truende Krig imellem Sverige og Rusland: »Jeg har ingen Lyst til at blande mig ind i et saa farligt Foretagende«¹³). Man kunde herefter tro, at det ikke vilde holde haardt for den dansk-norske Regering at faa disse Stater til at hindre Krigen ved at forsøge en Udsoning imellem Gustav III og Katharina II. Men alligevel udrettede den intet, da den henvendte sig til dem. England gav et bestemt Afslag; Preussen mente, at man endnu kunde vente noget dermed.

Vigtigst maatte det imidlertid være at prøve paa at holde Sverige tilbage, og det undlod man da heller ikke. Man søgte for det første at vise Gustav III, at han intet havde at frygte af Rusland ved dets Rustninger, da det var optaget af Kampen imod Syd, og man var villig til at give Garanti for Ruslands fredelige Tanker. Bernstorff tænkte ikke paa, at jo mere man kunde gjøre det rimeligt, at Ruslands Politik var rettet imod Tyrkerne, desto stærkere steg Gustavs Lyst til at benytte sig deraf til at angribe det i Ryggen. Virksommere kunde det synes at maatte være, at man fra Danmark gjentagne Gange mindede om sine egne Forpligtelser imod Rusland i det Tilfælde, at det blev angrebet. Kronprins Frederik skrev endog 13. Juni i et Brev til Kong Gustav, at det vilde være den værste Ulykke, der kunde tænkes, om det kom dertil, at Rusland, fordi det blev angrebet, krævede, at Danmark skulde overholde sin Traktat, men at han i Tilid til Gustavs Maadehold ikke frygtede for, at dette Tilfælde vilde indtræde.

Man skulde tro, at Gustav III, hvad han end tidligere kunde have sat sig i Hovedet, nu efter at han havde faaet dette Brev, umulig kunde stole paa Danmark-Norges Neutralitet i Tilfælde af, at han begyndte Krig med Kejserinden. Aabenbart blev han da ogsaa ængstelig. I et Brev af 18. Juni, som han sendte Kronprinsen som Svar,

udmalede han det svigefulde i Katharina II's Politik, hvorledes hun attraaede at beherske sine Naboer, og at de Anstrængelser, hun havde gjort for at vække Splid i hans Rige, i Virkeligheden vare et voldsommere og mere forbrydersk Angreb, end om han foretog et saadant med Vaabenmagt. »Saafremt«, skrev han videre, »jeg under Begivenhedernes Gang ser mig nodt til energiske Skridt imod Rusland, bør man ikke anse mig for Angriberen, men langt snarere for at tage min Tilflugt til et retfærdigt Forsvar . . . Rusland kan ikke have Ret til at kræve en Traktat opfyldt, der er sluttet i Eders Barndom og under en Styrelse, som man kunde holde for at have Interesser, der ikke vare Eders eller Eders Faders, en Traktat, som altsaa ikke kan og ikke bør binde hverken Eder eller Eders Fader«. For nu ikke at tale om, at han i Virkeligheden endnu ikke kunde bebrejde Kejserinden noget andet med Hensyn til hendes Indblanding i svenske Forfatningsforhold, end hvad han ogsaa kunde sige om den dansk-norske Regering, saa forbauses man over, at han kunde fremsætte en i folkeretlig Henseende saa paa-faldende Paastand, som at Kronprinsen ikke var bunden af en Traktat, der var sluttet under det Guldbergske Ministerium, og det er utroligt, at han kunde glemme, at den samme Mand, der for Tiden var den raadende med Hensyn til Danmark-Norges udenrigske Politik, nemlig A. P. Bernstorff, netop havde været Udenrigsminister, da Traktaten af 1773 blev underskrevet. Intet kunde være ubegribeligere end at stemple denne Mand som den, der ved Traktatens Afslutning havde ladet sig lede af Hensyn, der stod i Strid med Kongens og Kronprinsens Tarv. Et saadant Brev skulde visselig ikke kunne omstemme den dansk-norske Regering; men det viser grant, at Gustav III var bange for, at den vilde stille sig paa Ruslands Side, hvis han angreb dette Land.

Ikke heldigere var han, da han samtidig forsøgte et

Tilnærmelsesskridt ved at sende en elskværdig ældre Hofmand Baron Duvall og en af sine Adjudanter Borgenstjerna for at hilse paa Kronprinsen, der netop nu var ved at rejse op til Norge. Han havde endog et Øjeblik tænkt paa Muligheden af at faa denne til at besøge sig i Stockholm, hvad selvfølgelig ikke blev til noget. Ogsaa havde han i Maj, da Prins Karl af Hessen havde foretaget Rejsen op til Norge igjennem Sverige, ladet denne komplimentere undervejs og endog ladet vise ham Fæstningsværkerne ved Varberg, Elfsborg og Göteborg. Det skulde naturligvis være et Vidnesbyrd for Alverden og især for Rusland om det nære Forhold imellem de skandinaviske Stater. Nu en Maaned efter fik Baron Duvall det Hverv, foruden at overbringe Kronprinsen Kong Gustavs nysnævnte Brev af 18. Juni, tillige mundtlig at bearbejde ham og desuden Prinsen af Hessen, General Huth og Johan Bülow i den Retning, som saa tydelig var angivet i Kongens Brev. Men det slog, som det kunde ventes, helt fejl. Da Duvall efter sit Komme til Kristiania henvendte sig til Kronprinsen, fik han det Svar, at hverken Danmark eller Rusland ønskede nogen Krig, og Prinsen nævnede udtrykkelig Forsvarsforbundet med Rusland. Prinsen af Hessen meddelte ham endog, med hvor stor Styrke man var forpligtet til at hjælpe Rusland, hvis det blev angrebet. Den rigtige Slutning, Duvall kom til ved sine forskjellige Samtaler, var, at der ikke var det ringeste Haab om, at Danmark-Norge skulde kunne drages bort fra Rusland¹⁴). Et Brev, som Gustav samtidig havde sendt Prins Karl af Hessen, bragte ham kun et Svar, der indeholdt de indstændigste Opfordringer til ikke at begynde Krig¹⁵).

Duvalls Brev om hans Forhandlinger i Kristiania var dateret 4. Juli; men dengang vare allerede Krigens Terninger kastede. Den 23. Juni havde Gustav III indskibet sig i Stockholm for i Finland at stille sig i Spidsen for de Tropper, som han der havde mobiliseret. Altsaa, han

oppebiede ikke at se Forholdet til den vestlige Nabo sikret. Efter alt, hvad der foreligger, synes det uforklarligt, at han endnu kunde tænke sig Muligheden af, at den dansk-norske Regering vilde forblive neutral. Der synes kun 2 Forklaringer mulige, enten at han har stølet paa ved en Overrumpling af Rusland at kunne hurtigt vinde en saa stor Fremgang, at man i Kjøbenhavn vilde betænke sig to Gange paa at gribe ind i Krigen, eller at han har delt den Synsmaade, hans Diplomat D'Albedyhll kort i Forvejen havde fremsat i en Depeche til ham, at, om end den dansk-norske Regering vilde opfylde sin Forbundspligt imod Rusland, vilde den kun gjøre det svagt og ugjerne, og at det saa ved Englands og Preussens Mægling vilde kunne lykkes at formaa den til Neutralitet¹⁶). Gustav har i saa Fald, som det siden skulde vise sig, ikke set helt galt.

Samtidig satte han sig ud over en anden Betænkelighed. Ifølge den svenske Statsforfatning af 1772 kunde han ikke uden Rigsdagens Samtykke begynde en Angrebskrig. Da det gjaldt om at begynde Kampen saa hurtig som muligt, og han desuden var klar paa, at Stænderne ikke paa nogen Maade vilde godkjende hans Krigstanker, valgte han uden videre at handle tvært imod Forfatningens Bestemmelser. Han begyndte Krigen støttende sig til, at Russerne skulde have foretaget et Angreb paa en svensk Grænsepost ved Pumala (27.—28. Juni). et Angreb, der, hvis det ikke var en ligefrem Komædie, Gustav III selv havde lavet. under alle Omstændigheder var altfor ubetydeligt til at kunne være gyldig Krigsgrund. Medens han selv vilde rykke frem til Lands, skulde hans Broder Hertug Karl af Södermanland som øverstkommanderende paa den svenske Flaade angribe Russerne til Søs.

FJORTENDE KAPITEL.

Fra den svensk-russiske Krigs Udbrud 1788 indtil Danmark-Norges Optræden paa Ruslands Side.

Krigen var altsaa ved at begynde, og hermed var den Stilling indtraadt for den dansk-norske Stat, som man i Kjøbenhavn forgjæves havde søgt at afværge. Ejendommelig nok, til Trods for, at Staten stod paa Springet til at maatte komme ind i Krigen paa Ruslands Side, var Forholdet til Regeringen i Petersborg aldeles ikke overvættets venligt. Man havde i Rusland slet ikke været tilfreds med den Politik, der var ført fra dansk-norsk Side. I og for sig var det ikke underligt, at man kunde ønske, at Regeringen i Kjøbenhavn vilde indtage en afgjort truende Stilling imod Gustav III. Saa vilde han faa en tydelig Følelse af, at han vilde blive angrebet fra den Side, hvis han brød Freden med Rusland. Det havde derfor ikke skortet paa Klager over, at den dansk-norske Regering ligesom ogsaa dens daværende Afsending i Stockholm, Bernstorffs senere Svigersøn Kay Reventlow indtog en altfor passiv Holdning, og, da Gustav III brød Freden, overvældede den russiske Vicekansler Ostermann Danmark-Norges Afsending i Petersborg St. Saphorin med bitre Klager derover. Intet af, hvad der var sket, vilde efter hans Paastand være indtruffet, saafremt der fra dansk Side var blevet ført et kraftigt Sprog imod Sverige. Kejserrinden, sagde han, vilde ikke i den Grad, som det var sket, have blottet den russiske Del af Finland for Tropper, hvis hun ikke havde stolet paa Danmark.

Maaske har Bernstorff for meget troet paa Muligheden af ved Forestillinger paa begge Sider at kunne afværge Krigen; men han havde tillige gode Grunde til ikke at buldre løs med Krigstrusler, saaledes som man fra russisk

Side attraaede det. Han ønskede, saa vidt det var muligt, at bevare Venskabet med Sverige: men at optræde hensynsløst efter Ruslands Onske vilde være det samme som at sætte den svenske Nationalfølelse i Bevægelse og gjøre det let for Gustav at vinde Folket for sig som den, der vilde forsvare Fædrelandet imod Nabostaternes Anmasselser. Og endelig vilde han ogsaa ved at gaa frem paa den Maade give Gustav III's Diplomati Vaaben i Hænde. Det vilde saa være let at faa baade Preussen og England til at tro, at der var aftalt Planer imellem Rusland og Danmark-Norge om at knuse Sverige. Han havde ikke liden Grund til at antage, at Gustavs Beslutning, om han skulde bryde Freden eller ikke, i høj Grad vilde komme til at afhænge af, hvilken Stemning han mente at kunne finde hos Hofferne i London og Berlin.

Naar man i Petersborg var misfornøjet med, at Regeringen i Kjøbenhavn ikke optraadte barsk nok, saa fandt Bernstorff paa sin Side Ruslands Holdning i Stockholm i lige Grad taabelig og brutal. Thi intet kunde vel være urimeligere, end at den russiske Regering paa et Tidspunkt, da den mindst af alt ønskede Krig med Sverige, opirrede Gustav III ved at lade sin Minister i Stockholm Rasoumowsky i et offentligt Aktstykke hentyde til, at Kejserinden vilde appellere til det svenske Folk imod ham. Tillige dømte Bernstorff skarpt om den Politik, Rusland havde fort i den senere Tid ved at stode baade Preussen og England fra sig: Regeringen i Petersborg, sagde han, lagde ikke Mærke til, at det Forbund, som maatte gjælde for sluttet imellem de 2 nys nævnte Magter og Holland, stræbte efter at knytte andre Stater til sig og blandt andet vilde lade Sverige træde til, saasnart de ikke mere vilde tage Hensyn til Rusland. Vi vide, hvor misfornøjet Bernstorff havde været med den Form, Katharina II havde givet Neutralitetsforbundet af 1780, blandt andet fordi han saa, at det vilde skabe en Kloft imellem Rusland og

England. Naturligvis vendte denne Tanke ogsaa nu tilbage hos ham.

Skjønt det altsaa ikke fattedes paa alvorlige Meningsforskjelligheder imellem den russiske og den dansk-norske Regering om adskilligt i Forholdenes Udvikling, var der dog ikke Tvivl om, at et Angreb fra Sveriges Side paa Rusland vilde bringe disse Stemninger til i det mindste foreløbig at svinde. Man havde i Rusland i en forbausende Grad forsømt Værnet imod Sverige, Katharina havde ikke tiltroet Gustav, at han turde vove Fredsbruddet. Da det saa kom, da Gustav i et Ultimatum, som han 6. Juli sendte til Petersborg, gik utrolig vidt i, hvad han krævede af Kejserinden, aabenbart for at faa et Afslag, og da man fik at vide, at den svenske Hær var i Fremmarche imod Grænsen og havde begyndt Belejringen af Nyslott, maatte Krigen gjælde for udbrudt. Der udstedtes et russisk Manifest af 13. Juli 1788.

Aabenbart satte det svenske Angreb Kejserinden i en meget slet Stemning. Samtidig med, at hun gav sin Vrede Luft i en forceret Haan over Gustav III som en anden Don Quixote, saa hun, at der maatte gjøres store Anstrængelser for at hindre Svenskernes Fremrykning, og hun kastede sig personlig ind i et overvældende Arbejde. Et af de første Skridt, som hun gjorde, var at paakalde Danmark-Norges Hjælp i Henhold til Traktaten af 12. August 1773. Dette skete i Midten af Juli. Som det vil erindres, indeholdt denne Traktat baade en offensiv og en defensiv Del. Vi have nylig omtalt, at den offensive Del opfattedes som ikke mere gjældende, efter at den svenske Forfatning af 1772 havde bestaaet saalænge. Den nævnes derfor aldrig i denne Tid. Hvad Kejserinden henholdt sig til, var den defensive Del af Traktaten.

Der var imidlertid en Besynderlighed ved denne. Dens § 4 udtalte, at, hvis den Magt, der begyndte Krigenten imod Danmark eller imod Rusland, var Nabomagt

til den anden af de 2 Stater, skulde den Part, der ikke angrebes, yde en Hjælp imod Angriberen paa den Maade, der ønskedes af den angrebne Part, enten ved en umiddelbar Diversion imod Angriberen eller ved at sende Hjælpetropper. Styrken var for Danmark-Norges Vedkommende angivet (§ 3) til 12,000 Mand Landtropper og 15 Linieskibe. At der ved denne Paragraf tænktes paa det Tilfælde, at Sverige brød Freden, synes utvivlsomt. Ikke alene laa dette i hele Stillingen, som den var paa den Tid, da Traktaten blev sluttet; men Sverige var ogsaa den eneste af Danmark-Norges Nabostater, fra hvis Side Rusland kunde tænkes at blive angrebet. Men ejendommelig nok, i § 5 af samme Traktat siges det, at, hvis Sverige angreb enten den ene eller den anden af de tvende Parter, vilde den ikke angrebne af dem strax gribe ind i Krigen med denne Krone som *partie principale*. Den Forskjel, der her træder frem, er forbausende. Den ene Paragraf fastsætter en Optræden som Hjælpemagt (*partie auxiliaire*), hvor der som sagt kun kan tænkes paa, at det er imod Sverige, at denne Hjælp ydes, og i næste Paragraf tales om en Optræden som *partie principale*, og hvorefter der erklæres Krig. Efter den Tids almindelige folkeretlige Vedtægter var der stor Forskjel paa at optræde som *partie principale* og som *partie auxiliaire*. Det sidste gjaldt ikke som Krigserklæring, og mange fredelige Forhold bevaredes overfor den Stat, imod hvilken Hjælpen i det Tilfælde blev ydet.

Selvfølgelig gjorde Rusland, da det saa sig angrebet, § 5 gjældende; det forlangte, at Danmark skulde erklære Sverige Krig. Men at gaa saa vidt stred paa det bestemteste imod Bernstorffs System. Det var ikke Mundsvejr, naar han i den nærmest foregaaende Tid havde udtalt Onsker om et venskabeligt Forhold til Sverige. Intet kunde ligge ham fjærnere end at ønske Erobringer paa dets Bekostning, hvad han ogsaa udtrykkelig havde udtalt

i en Forestilling til Kongen af 13. Juni 1788. Ej heller havde han det ringeste Ønske om, at Rusland skulde kunne udvide sig til Skade for Sverige. Dels vilde en Forøgelse af Ruslands Magt her Nord paa gjøre det endnu mere herskelystent og overmodigt, end det var i Forvejen, dels vilde, som Bernstorff udtalte i den nys nævnte Forestilling, Danmarks Venskab i saa Fald være mindre vigtigt for det. Paa ethvert Tidspunkt i det attende Hundrebaar, i det mindste siden den store nordiske Krig, havde den dansk-norske Regering levende ønsket Finlands Bevarelse for Sverige*). Der var Fremsyn i dette og netop i, hvad Bernstorff udtalte om Betydningen af den daværende Tilstand for at holde paa Ruslands Venskab. Saalænge Sverige bevarede Finland, og dets Naboskab kunde være Rusland ubehageligt, havde dette levende Interesse af, at den dansk-norske Stats Integritet, d. v. s. Danmarks Forbindelse med Norge, vedligeholdtes som Modvægt imod Sverige. Fra den Dag, Ruslands Kejser vandt Finland, var det forbi.

Dengang det russiske Krav paa Danmark-Norges Forbundshjælp kom til Kjøbenhavn, var Kronprinsen i Norge, hvorhen han, som vi have set, var rejst i Juni; men herfra kom han tilbage den 11. August, og nu kunde det vigtige Spørgsmaal om, hvad der var at gjøre, blive behandlet i Statsraadet. Det første, der maatte fastslaas, var, om Rusland overhovedet kunde gjælde for at være den angrebne Part. Fra svensk Side blev det paastaaet, at det tvært imod var Angriberen; russiske og svenske Paastande

*) Hermed kan sammenstilles, hvad Bernstorff har udtalt i en hemmelig Instrux for Fr. L. Stolberg som Statsafsending i Berlin af 4. April 1789. Det hedder her; »Danmark er mere interesseret end Preussen og England i, at Sverige ikke bliver knust af Rusland. Det er vor Barriere imod dette frygtelige Rige (*cet empire redoutable*). Fra det Øjeblik det ophører at kunne indgyde Rusland Frygt, har dette ikke mere politisk Interesse af at tage Hensyn til os (*à nous ménager*).«

stode her overfor hinanden. Man maatte altsaa gaa efter Sandsynligheden, og den talte i allerhøjeste Grad for, hvad ogsaa var Tilfældet, at Gustav III havde været den angribende. Men tilbage stod Spørgsmaalet om, hvor vidt man skulde gaa i at yde Hjælpen. Bernstorff holdt sig her til den ovenfor anførte § 4, hvorefter Danmark-Norge kun skulde træde op som *partie auxiliaire*, og det gjorde han med stor Kraft gjældende den 18. August i en Statsraadsforhandling, hvor Kronprinsen var tilstede.

I det Brev, som denne den 13. Juni havde tilskrevet Gustav III, havde han udtalt, at det vilde være den største Ulykke i Verden, hvis det kom dertil, at Rusland krævede Danmarks Hjælp. Man skulde derefter tro, at det vilde være med den mest udprægede Ulyst, at han vilde se Staten blive trukket ind i Krigen. Men dette Brev, der blev afsendt samme Dag, han rejste til Norge, gav Stemminger Luft, der vare stærkt paavirkede af Bernstorff. Naar han dengang rejste til Norge, var det ikke alene, fordi det i Almindelighed maatte gjælde for nødvendigt, at han, der var Statens virkelige Regent, viste sig for det norske Folk. »Det er«, skrev Bernstorff i den Anledning, »30 Aar siden Nordmændene have set deres Suveræn, Nationen venter hans Komme med Utaalmodighed, og det er nødvendigt at tage Hensyn til Folkekarakteren deroppe.« Intet var i og for sig sandere. Med fuldstændig Foje havde en Mand, der noje kjendte Nordmændene, faa Aar i Forvejen skrevet til Johan Bülow: »Sine Konger elsker dette Folk paa den ene Side fast indtil Afgudsdyrkelse, paa den anden Side fordrer det Agtelse og megen Opmærksomhed af dem.« Men netop dette havde Kongerne kun altfor tidt forsømt ved kun saa sjælden at komme til Norge. Nu skulde det endelig engang ske igjen ved Kronprinsens Rejse. Og denne behøvedes dobbelt paa et Tidspunkt, da den politiske Knude tydelig strammedes. Der maatte desuden under disse

Forhold skabes bedre Orden i de militære Tilstande i Norge. Prins Karl, der var højstkommanderende, var rejst derop i Maj, og nu kom Kronprinsen bag efter. »I 16 Aar«, hedder det i det nys citerede Brev fra Bernstorff, »havde de norske Tropper ikke været samlede i Armé-korps'er, det er aldeles nødvendigt at besjæle dem med den samme militære Aand, som Kronprinsen med saa megen Tidsopofrelse og med saa meget Held har faaet udviklet i den danske Hær«²).

Ifølge dette var det altsaa en særlig Opgave i militær Henseende, Kronprinsen skulde løse, og det maatte han gjøre ved Samarbejde med Prins Karl af Hessen, som vi vide, allerede tidligere havde forstaaet i høj Grad at vinde hans Tillid. Intet kunde imidlertid være uheldigere, end at Kronprinsen kom under hans Paavirkning i Stedet for, at han hidtil havde været under Bernstorffs. Saa meget er i det mindste vist, at begge de 2 Prinser nu, da de saa at sige vare paa deres egen Haand, fik krigerske Lyster, der kunde blive betænkelige nok. I de første Dage af August modtog Bernstorff et Brev fra Prinsen af Hessen (af 29. Juli 1788), hvori denne skrev, at Kronprinsen mente, at, da Danmark ikke kunde undgaa at tage Del i Krigen, skulde det gjøre det med hele sin Styrke, nemlig med 40,000 Mand, 24 Linieskibe, 12 Fregatter og 10 Galejer³), men man skulde saa ogsaa kræve Subsidier af Rusland, indtil 6—7 Millioner om Aaret, og paa samme Tid faa Garanti for de Provinser, man kunde erobre fra den fælles Fjende. Slige Tanker viste ikke alene en i og for sig ganske uforsvarlig Krigslyst; men de vare det rene Afsind dels paa Grund af de finansielle Ofre, slige Planer, selv om der blev givet Subsidier, maatte kræve af en Stat, der var saa finansielt svag, som Danmark-Norge dengang var, dels ogsaa, naar man saa paa de almindelige politiske Forhold i Ojeblikket. Men lykkeligt var Bernstorff endnu Herre over Statens Politik, og,

da Kronprinsen kom ned fra Norge, maatte han lade sine krigerske Tanker fare. Det blev Bernstorffs Synsmaade, at Hjælpen skulde gives efter den mindst mulige Maalestok, der sejrede i Statsraadet. Han fremhævede ligefrem her, at det stred imod Danmarks Tarv at drive det til det yderste overfor Sverige, og han hævdede, at man efter hans Følelse aldrig kunde faa Ret ved en Traktat med en tredje Magt til med hele sin Styrke at fore Krig med en Nation, som man ligeledes havde sluttet Traktater med, og med hvem man levede i Fred. En hermed overensstemmende Erklæring af 19. August afgav Bernstorff til Sprengtporten som svensk Ambassador. Den indeholdt tillige den Udtalelse, at Kongen af Danmark ikke havde noget andet Ønske end Gjenoprettelsen af en fast og sikker Fred⁴).

Traktaten af 1773 gav imidlertid utvivlsomt Rusland Ret til at kræve, at Danmark-Norge optraadte med hele sin Magt, og det kunde være et stort Spørgsmaal, om det nu vilde finde sig i, at Regeringen i Kjobenhavn vilde søge at slippe for at yde den vidt gaaende Hjælp, der krævedes. Det skete dog heldigvis. Bernstorff forstod med stor Dygtighed at begrunde den dansk-norske Regerings Standpunkt overfor Rusland. Det var, udtalte han, vigtigt at tage Hensyn til England og Preussen, som ellers let kunde falde paa at optræde til Fordel for Sverige. Desuden vilde de danske Skridt, saaledes som man havde paataenkt dem, være ligesaa vægtige, som om de vare mere omfattende. Ved en Diversion nemlig fra Norge vilde Danmark node Sverige til at erklære det Krig; men, naar det skete, vilde *l'odieux de la mesure* falde tilbage paa Sverige, medens Danmark vilde komme til at staa som den Magt, der havde vist Maadehold. Endelig var det bedst at optræde saa hurtig som muligt, og, medens man begyndte med en mindre Styrke, vilde man vinde Tid til at ruste større Troppemasser. Dette var utvivl-

somt et klogt Advokatindlæg for den dansk-norske Regerings Beslutning. Hvor lidt det i Virkeligheden var Bernstorffs Plan og Haab at tvinge Sverige til at erklære Krig, for at Danmark kunde faa en heldig Lejlighed til at optræde som *partie principale*, viser hans nylig nævnte Forestilling klart. Mærkelig nok synes hans Argumenter at være blevne godkendte af den russiske Regering. Et Par Breve fra Kejserinden til Kristian VII og til Kronprinsen udtalte hendes Paaskjønnelse af Danmarks Holdning; man hører heller ikke i længere Tid klage over, at der ikke blev gjort nok fra dansk-norsk Side.

Hvor ilde Bernstorff end var tilfreds med Stillingen, kunde der dog iblandt den Mængde af Stemninger, der omtumledes i hans Sind, ogsaa komme Tanker op, om maaske Forholdene ikke kunde føre til, at Vingerne bleve stækkede paa Gustav III, saa man for Eftertiden kunde slippe for de Ulykker, hans ærgjerrige Sind og Had imod hans Naboer voldte Norden. Han holdt i slige Stemninger af at dvæle ved den Mulighed, at, hvis Gustav III kom galt fra det, vilde der opstaa en levende og almindelig Forbitrelse i Sverige imod ham over det Forfatningsbrud, hvori han havde gjort sig skyldig ved at begynde en Angrebskrig. Skete det, kunde der være Haab om, at der kunde finde en Forfatningsforandring Sted, hvorved Kongemagten blev indskrænket til, hvad den havde været ifølge Frihedstidens Forfatning af 1720. Dette Haab næredes hos ham ved de Efterretninger, der kom om, at Krigen var begyndt uheldig for Gustav.

Det har Interesse at se Bernstorff nære saadanne Tanker. De hang i Virkeligheden sammen med et fejlt Syn paa Svenskerne og Sverige. Han overvurderede Mistemningen imod Gustav, han saa ikke, at den Folkenydest, som denne havde vundet ved Statskupet af 1772 og under sine første Regeringsaar, paa ingen Maade var helt forsvunden, og det til Trods for Oppositionen

paa Rigsdagen 1786. Den kunde vækkes til Live, saasnart Svenskerne kom til at se deres Konge som Fører for dem i en national Sag, og det maatte erindres, at de nærrede et grundigt Nationalhad baade imod Russerne og imod de Danske. Deraf havde de dansk-norske Diplomater i Stockholm paa denne Tid et levende Indtryk. Det vilde derfor være svært at faa Svenskerne til at se, hvad oprigtigt var Bernstorffs Mening, at det var Gustav, ikke det svenske Folk, hvem man fra dansk-norsk Side holdt for farlig. Og naar Bernstorff endog mente, at en Tilbagevenden til Frihedstidens Forfatning vilde være til Svenskernes eget Gavn, var det ganske det samme skjæve Syn paa de svenske Forhold, som Farbroderen havde havt. Ikke mindre var han paa Vildspor ved at tænke sig som noget ønskeligt, at, efter at Forfatningen var forandret i den nysnævnte Retning, skulde de nordiske Landes Fremtid sikres ved en defensiv Trippelalliance imellem de tre nordiske Stater med en gjensidig Garanti af deres Landomraade. Han oversaa ganske ligesom Farbroderen for ham, at den Forfatning, som han ønskede tilbage, let kunde fore til, at en russisk Minister i Stockholm fik en meget betænkelig stor Indflydelse, og saa kunde Trippelalliancen saare let faa den Virkning, at Danmark-Norge stedse stod overfor Rusland plus Sverige, og at saa dets egen Selvstændighed var alvorlig truet.

Forelobig stod imidlertid, uafhængig af alle Fremtidstanker, den Opgave i første Række at efterkomme Traktatbestemmelsen af 1773. Det skulde efter Ruslands Forlangende ske ved en Diversion fra Norge, og Begivenhedernes Skueplads blev altsaa forlagt derop. Tidligere havde det Aarhundreder igjennem sædvanlig været som en Forsvarskrig, at der var blevet kæmpet deroppe. Men denne Gang skulde norske Tropper begynde Kampen ved at trænge ind i Sverige.

Hvordanme vare da Stemningerne i Norge, det er det

værdt at se noget paa. Vi have tidligere kun havt Lejlighed til at berøre en enkelt Side deraf i Anledning af Kornhandelssagen; men det har Interesse at se paa dem mere i Almindelighed. I den Struenseeske Trykkefrihedstid var der, som det vil erindres, fremkommet stærke Udtryk af Misfornøjelse over visse Tilsidesættelser, Udtalelser, der, selv om de vare ledsagede af Vidnesbyrd om Loyalitet, dog i og for sig kunde have noget betænkeligt ved sig. De havde det saameget mere, som man kan sige, at det var en ligefrem Naturlov, at et Folk som det norske, der omtrent var ligesaa talrigt som det danske, der i meget var forskjelligt fra det og geografisk skilt fra det ved en ret anelig Afstand, efterhaanden, som dets Kræfter steg, stedse mere maatte ønske at indtage en selvstændig Stilling ved Siden af Broderfolket. Men efter 1772 havde der dog været stille deroppe i saa Henseende. I de Aar, vi nu tale om, da der, som det vil erindres, med Regeringens Samtykke fandt en ret stærk Ytringsfrihed Sted, gaa Stemningsudtalelserne i Norge ganske naturlig i noget forskjellige Retninger³). Det skorter ingenlunde paa Ytringer af ansete Nordmænd, der vidne om et højt loyalt Sindelag med Hensyn til Forbindelsen med Danmark og om Venskabsfølelser for det danske Folk; saaledes Udtalelser af den bekjendte og højt skattede topografiske Forfatter Hans Strøm, paa den Tid Præst i Eger. I et af sine Skrifter fra denne Tid advarer han stærkt imod Ensidighed i Opfattelsen af Handelsforholdene med Danmark, og han fremhæver, at de Danske i det mindste i Ojeblikket maatte bære meget større Byrder end Nordmændene; i et andet siger han med Hensyn til Forholdet imellem de 2 Folk, at de ved rosværdig Æmulation bør søge at overgaa hinanden i, hvad det ene kan have forud for den anden, og hvad det andet mangler, og han foreholder saa sine Landsmænd: »Hvi ere vi ikke saa tarvelige som de Danske? Hvi lade vi dem være vore Læremestre

i Fiskeri, Ager- og Havedyrkning, Handel o. s. v., som ofte er sket? Hvi have vore store Mænd næsten alle været Danske og deriblandt saa faa Norske?»

Samtidig udgav en anden bekjendt topografisk Forfatter Hans Arenz et lille Skrift om den fornuftige norske Patriotisme. Det er ganske vist et udpræget norsk Stade, han indtager, naar han siger, at norsk Patriotisme ifølge sin Natur maa indskrænke sig til Riget Norge og dets Land og Folk, og naar han hævder, at Norge ligesaa godt som Danmark maatte anses for vor fælles Konges og Kongefamilies virkelige Fædreland. Men til det yderste holder han paa Foreningen med Danmark. »I saa Henseende«, siger han, »lader den fornuftige norske Patriotisme sig ikke forblænde, i hvad der end enten indenlands eller udenlands af Ukyndighed maatte snakkes om en provinzialmæssig Undergivenhed den kalder ikke visse af den forrige Tids Tildragelser for Enevælden tilbage udi nogen ubehagelig Erindring den forsvarer, ynder og glæder sig ved den Forening udi een Kongens Person efter Kongelovens 19de Artikel og ønsker, at den Tidspunkt, hvorudi denne Lov skulde ophøre, maatte blive selve Tidens Ende.«

Naturligvis udelukkede en saadan loyal Stemning ikke, at de, der nærrede den, kunde have Onsker om Reformers, der kunde fremme Norges særlige Tarv. Saaledes kommer Tanken om, at Norge burde have sit eget Universitet, frem hos begge disse Forfattere. Og det fattes ikke heller paa Ytringer af forskjellige, i hvilke Fremhævelse af Brøst ved Norges hele Stilling træder i Forgrunden. Meget betegnende er det saaledes at se, hvorledes Stemninger kunde skifte hos en Mand, der i hin Tid var Kristianias rigeste og mest omtalte Mand, nemlig Bernt Anker. Snart taler han som den trofasteste og mest hengivne Undersaat af Kronprinsen, snart bruger han de skarpeste Udtryk om Norges Stilling i flere Retninger. I 1775 udtalte han i

en Sørgetale over en afdød Jærnværksejer: »Længe nok vare Kunster og Videnskaber hos os indhyllede i Mørke. Højskoler ere her fremmede Navne, Selskaber til at fremme Lærdom og Flid skimte næppe Dæmringen. Tænkeren maatte blive enten døsigt eller rasende over de Labyrinter, i hvilke Avind og Upolitik styrte ham. Maatte Kronprinsen lære at kjende sit Folk, som er alt ved sig selv!« Endnu skarpere om muligt faldt Ordene fra hans Side ved hans Indtrædelse i det nordiske Videnskabernes Selskab i London. Her sagde han: »Men Norge, Du forladte Plet paa Kloden, som er alt ved Dig selv og intet ved Omsorg, Du, som hverken har Højskole eller Flaade, som er miskjendt og forladt.« Det var da heller ikke varme Følelser med Hensyn til Forbindelsen med Danmark, han i slige Stemninger tiltroede sine Landsmænd. I det mindste kan man se ham noget senere sige i et Brev, at det var godt, at visse Familier elskede Kronprinsen, thi ellers mistede han Norge, naar han ikke vilde blive Konge blot her og bo her⁴⁾.

Vi erindre, hvorledes netop i første Halvdel af 1788 Regeringen traf flere Bestemmelser, som vidnede om Omsorg for Norge; men det vil erkjendes, at det efter, hvad her er fremhævet i flere Henseender, maatte være i høj Grad paatrængende nødvendigt, at Kronprinsen selv kom derop. Hvad Bernstorff udtalte i den Anledning, var slaaende sandt. Det var, som ovenfor er sagt, den 13. Juni, nøjagtig en Uge efter, at Forordningen om en friere Kornhandel paa Norge var udstedt, at Kronprinsen rejste op dertil. Han fik ikke Grund til at fortryde det. Alt, hvad der var af gammel Ærbødighed for Kongemagten og af gammel Kjærlighed til Kongeslægten hos Nordmændene, traadte nu fuldstændig i Forgrunden*), og Be-

*) Som et ret tiltalende Træk kan nævnes, at 16 af Kristianias rigeste og bekendteste Mænd den 10. Maj 1788 skrev til Stiftamtmand Skeel og Byens Præsident Willumsen, om de vilde

folkningen kappedes rundt omkring, hvor han kom hen, om at vise ham sin Hyldest. Allevegne i Byerne paraderede Borgerskabet, paa sine Steder med frivillige ridende Korpser, og der rejstes en Mangfoldighed af Æreporte med Indskrifter, der sikkert vare ærlig mente, men tidt ret utrolige i deres Udtalelser. Det var, kan man sige, som om de gode Nordmænd i deres Royalisme tabte Balancen nu, da de saa den 20aarige Kronprins iblandt dem, og det uagtet han ved sin ydre Optræden maatte gjøre et alt andet end begejstrende Indtryk. Smigeren i snobbede Flyveskrifter og Vers i Kjøbenhavn blev omtrent overtruffet ved saadanne Latterligheder, som naar han blev hilset med Ord som: »Velkommen utrættelige Hannibal at ogsaa besøge dine Klippeboere, Nors Sønner«, eller naar han kaldtes vidt granskende Fredshelt, vidt forskende Aand o. s. v. Der lød imidlertid ved Siden heraf, det bør dog erindres, tillige Opfordringer til ham om at tage sig af Landet, der haardt trængte dertil, og visse Onsker fik endog et ret bestemt Udtryk, da det f. Ex. i en Tiltale til ham ved hans Komme til Trondhjem (10. Juli) blev udtalt til ham: »Vi tro et Akademi i Riget nødvendigt, at ikke den akademiske Ungdom skal fordærves og Familierne odelægges. En Bank i Riget tro vi at ville gjøre Handelen mere levende«⁵⁾. I en Tale af Stiftprovst Hagerup til ham hed det endog ret stærkt: »Tro ikke, at Kjærlighed bliver varmere ved at berøve os alt, hvad vi siden Rigernes Forening omsonst have anraabt

tilvejebringe Byen den Lykke, at dens Indvaanere maatte opvarte Hs. kgl. Højhed og hans Følge med Tafler for »saa mange Personer, Højstsamme lader bestemme, naar og saalænge vi nyde den Lykke at se ham her. Ds. Excellence og Hr. Præsidenten veed, at dette Land og denne By ikke give Anledning til værdig, næppe anstændig Opvartning; men Vi med alle Undersaatter vide tillige, at Simpelhed og stille Orden stemmer med den elskte Kronprinses store Egenskaber« (ikke katalogiseret Pakke Bülowiana i det kgl. Bibliothek).

om Dersom det er vigtigt for Staten, at Folkene ere hverandre hengivne, at det ene ikke har at klage over det andet, og dersom Danmark sætter nogen Pris paa Norges Venskab, saa er det gavnligt, at der oprettes et Tempel for Muserne i en af de norske Dale.«

Naar sligt kom frem i de loyaleste Former og sammen med en Mængde Udtryk for den varmeste Tilslutning, — foruden at det i og for sig var aldeles berettiget —, kunde det selvfølgelig intet skurrende have ved sig og kunde ikke forstyrre det stærke Indtryk, Kronprinsen fik af, at en udmærket Stemning slog ham imøde. Man forstaar, at det kunde fortælles om ham, at, om han end i Forstningen havde haft et tvungent og tilbageholdent Væsen, var han dog snart bleven helt Nordmand; der var efter hans Ord ikke noget smukkere Land, ikke bedre Mennesker⁶).

Det personlig gode og smukke Forhold, der saaledes knyttedes imellem ham og det norske Folk, maatte naturlig faa en særlig Betydning, naar det kom til en Krise udadtil, hvorefter det blev de norske Tropper — ifølge Forbundstraktatens Bud 12,000 Mand stærke —, der kom til at skulle træde op for den dansk-norske Stat som Helhed.

Selv om det blot var som Hjælpemagt, at Staten vilde lade et Korps rykke ind over den svenske Grænse, skulde der dog udfoldes en Styrke, organiseret som et eget Korps. Det var første Gang siden 1762, at der var blevet sammensat et Hærkorps bestemt til selvstændig Optræden. Hvorledes stod det da i Ojeblikket til med Statens Hærvæsen?

Vi have haft Lejlighed til at omtale Kronprinsen som Excercmester paa Kjøbenhavns Fællede; men der havde dog ogsaa i hans Tid været store Militærspørgsmaal paa Bane. Det vil erindres, hvorledes siden 1762 den ene Militærplan var fulgt den anden i Hælene, indtil man i

1774 havde faaet en Plan, der betegnede en ret interessant Forandring, idet man havde givet den nationale Del af den danske Hær en betydelig Forøgelse. Der var kommet 58 nationale Soldater ved Siden af 33 hvervede i hver Eskadron af Rytteriet og 2 Tredjedele nationale i hvert Kompagni Fodfolk. De ældre Sondagsøvelser for de nationale Tropper vare blevne afskaffede, og i det Sted var der kommet en samlet Exercertid paa 21 Dage. Snart efter var der blevet udskrevet nationale Soldater (Landrekrutter), en for hver 400 Tdr. Hartkorn, der skulde gjøre samme Tjeneste som de hvervede. Derimod var der ikke ved den norske Hær dengang foretaget nogen større Forandring.

Da Kronprinsen i 1784 havde faaet Magten, var det, at man, efter at Prinsen af Hessen i Efteraaret 1784 var kommen til Kjøbenhavn, begyndte at sysle med nye Hærplaner. Det vil maaske mindes, at Guldberg havde efterladt sig et Forslag til en meget gjennemgribende Omdannelse af Grundlaget for Rekrutteringen af den nationale Del af Hæren⁷⁾; men den blev efter en Forhandling i Sommeren 1784 lagt til Side som upraktisk, og det med Grund⁸⁾. Derimod blev Spørgsmaalet om en ny Hærplan taget op for Alvor ved en Kommission, der blev nedsat 20. December 1784, og som kom til at bestaa af Prins Karl, hele Statsraadet, de Deputerede i Generalitetet samt Schimmelmann, Reventlow og Generalmajor Stange. Prins Karl, der i det hele synes at have haft en paafaldende Passion for at lave Hærplaner, havde forelagt en saadan, der da var Gjenstand for Forhandling. Selve det Princip, der havde ligget til Grund for Planen af 1774, nemlig Foreningen af nationale og hvervede i de samme Afdelinger, blev bevaret: de nationale Soldater (Landsoldater) bleve stillede af Soldaterlægderne paa samme Maade som tidligere, og der fojedes ogsaa dertil en Udskrivning af de saakaldte Landrekrutter, en for hver 500 Tdr. Hartkorn:

de skulde gjøre Tjeneste som de hvervede Soldater og med en Tjenestetid paa 8 Aar. Forholdet imellem Tallet af hvervede og nationale var ikke ens i alle Regimenter; der var i de 4 Regimenter Fodfolk i Hertugdømmerne 1000 hvervede imod 590 nationale i hvert, ved de 6 Regimenter i Fyen og Jylland var der 500 hvervede imod 1090 nationale i hvert, og de 6 Regimenter i Kjøbenhavn havde hvert 800 hvervede og 790 nationale. Formodentlig har Prins Karl, der var Forslagsstilleren, ment, at i Tilfælde af Krig var det Regimenterne i Holsten og Slesvig, det gjaldt om at have hurtigst mobiliserede, og det skete lettest ved de hvervede. Derfor kom der i Regimenterne dernede betydelig flere hvervede end nationale.

Det var et Skridt i rigtig Retning, naar man nu ved at oprette 2 Jægerkorps'er søgte at skabe let Fodfolk, og naar 4 af Rytterregimenterne bleve gjorte til Dragonregimenter, aabenbart for at skaffe større Bevægelighed ved en Del af denne Vaabenart. Meget rigtigt, og, som man skulde synes, afgjort til Gavn i militær Henseende, synes det at maatte have været, at den aarlige Exercertid for de nationale Tropper udvidedes til 4 Uger, hvortil kom i det første Tjenestear en Rekruttid paa 3 Uger. Der kan ingen Tvivl være om, at der derved blev opnaaet en bedre Uddannelse, end Landsoldaterne tidligere havde faaet; men selvfølgelig blev Byrden ved Soldatertjenesten derved gjort større, ligesom ogsaa Militærudgifterne maatte stige⁹). Hærens Styrke paa Krigsfod kan regnes til 39,400 Mand.

En Forbedring af Hærordningen i selve Danmark med Hertugdømmerne kunde naturligvis faa Betydning under en Krise som den, der var fremkommen ved Gustav III's Angreb paa Rusland. Ingen kunde vide, hvilke politiske Virkninger den vilde faa. Men da det var den norske Hær, som foreløbig blev sat i Bevægelse, maatte det være særlig vigtigt, om man deroppe havde indført gode Reforme. Ganske vist vare Planer om en forbedret Ordning

blevne drøftede. Der var endog ved kongelig Resolution af 25. Februar 1785 blevet vedtaget en ret omfattende Forandring i det norske Hærvæsen; men den blev skarpt kritiseret i Militærkredsene, og den blev ophævet i Januar 1786, allerede inden den kunde træde i Kraft. Efter Forslag af Prins Karl blev der saa vedtaget en ny Plan (26. Maj 1786), der afgjort fjærnede sig mindre fra den ældre Ordning. Som man vil mindes, havde den norske Hær, selv om der iblandt dens 15 Fodfolkregimenter fandtes 2 hvervede, stedse været en helt national Hær, og den vedblev nu at bestaa af 4 Dragonregimenter, 2 hvervede og 13 nationale Fodfolkregimenter. Ved Siden af dem oprettedes 4 Garnisonskompagnier af Mandskab, der toges fra Fodfolkregimenterne¹⁰). Hærens Storrelse kan sættes til omtrent 35,000 Mand. Den var altsaa forholdsvis afgjort større end den saakaldte danske Hær.

Men hvorledes stod det til med Krigsberedskabet, for saa vidt det kunde ordnes i Fredstid? Afgjort slet, maa der svares. Det vil huskes, at, da man i 1772 stod lige overfor et truende Angreb af Gustav III, var der blevet gjort store Kraftanstrengelser for at bringe Værnet paa en respektabel Fod. Prins Karl mente i Begyndelsen af 1773, at Maalet i det mindste for en stor Del var naaet. Efter de Erfaringer, han havde gjort siden Efteraaret 1772, skulde man tro, at han, der var overstkommanderende General i Norge, vilde have holdt det for sin Opgave at arbejde paa, at Hæren ikke mindre end Fæstningsværkerne deroppe stedse vare i saa god Stand som muligt; han vilde i saa Henseende have haft en god Støtte i General Huth. Men — Topmaal af Daarskab — der fandtes den allerede tidligere omtalte Ordning, at han med sin høje Stilling i Norge forbandt det at være Statholder i Slesvig og Holsten, og han foretrak langt Opholdet dernede paa Gottorp og det kjære Louisenlund fremfor at bo i det for ham og hans Gemalinde sikkert alt andet end tiltalende

Kristiania, hvor der ikke engang var en passende Bolig for et Fyrstepar. Ved Hoffet og i Statsraadet var der intet Blik for det afsindige i en Ordning som den her nævnte, og samtidig med at Korrespondancen imellem de norske Militærautoriteter og Regeringen i Kjøbenhavn maatte gaa over Slesvig, hvor Prinsen boede, og derfor tidt trak utaaelig ud, fattedes det paa den Kontrol med Forholdene i Norge, som det maatte være en kommanderende Generals Pligt at fore. Uheldigvis havde hverken han selv eller Regeringen i Kjøbenhavn noget Oje derfor. Man nærrede, som vi vide, aldeles ingen fjendtlige Planer imod Sverige, og, hvor skjævt man end saa til Gustav III. stolede man paa Forbundet med Rusland; man kunde ikke tænke sig, at han, der vidste, at et saadant var sluttet, vilde vove et Angreb paa Danmark-Norge. Det syntes i den Guldbergske Tid ulige mere tiltalende at bruge Penge til at lade Staten drive Grossererforretninger og til at understøtte store Handelskompagnier — hvorved man uheldigvis ikke spandt Silke —, og saa lod man det gaa med Værnet oppe i Norge, som det bedst kunde. Men heller ikke den Kundskab, som man fik om Gustavs Planer i 1783 og 1784, bragte til at tage Skeen i en anden Hånd. Samtidig med at Kronprinsen var paa Kjøbenhavns Fælleder aarle og silde og under sine Rejser i Danmark og Hertugdømmerne kunde holde Oje med, at der blev holdt Ovelser, og med at Munderingsgjenstande og i det hele Materiellet ikke forfaldt efter stor Maalestok, sad Prins Karl, naar han ikke var i Kjøbenhavn, stadig paa Gottorp og Louisenlund; han satte i 15 Aar ikke sine Ben i det Land, for hvis Forsvar det var hans Pligt at sørge. Han anede ikke, hvorledes det i Virkeligheden stod til med den norske Hær, i hvis Afdelinger Slendrian og Ligegyldighed selvfølgelig fik mere og mere Magt. Hvor ilde det kunde staa til, i det mindste ved visse Afdelinger, viser et Brev fra en højere norsk Officer Staffeldt¹¹⁾ i

Kongsvinger af 12. Maj 1788 til Johan Bülow. »Jeg exercerer«, skriver han her, »hvad jeg kan; men det hjælper kun lidet. Folket har ingen Kræfter, Officererne ingen god Vilje, den eneste brave Stabel undtagen. Underofficererne ere udygtige, saaledes er det i Alting. Gud veed, hvorledes jeg vil komme med ved (Lejrsamlingen ved) Frederikstad. Den Dovenskab, her regerede, er utrolig. Da jeg kom, havde Underofficererne endnu ikke exerceret.«

Virkningerne af sligt var, hvad de maatte være, en storartet Skandale, da man i September 1788 skulde mobilisere det Korps paa 12,000 Mand, der var bestemt til at marchere ind i Sverige. Der havde, hvad der maatte kaldes et Held, været holdt Lejrsamlinger i Sommeren 1788 ved Frederikstad og ved Trondhjem, paa det første Sted over 8500 Mand, paa det sidste over 5—6000 Mand, og ved dem havde baade Kronprinsen og Prins Karl været tilstede. Da nu det norske Korps et Par Maaneder derefter skulde mobiliseres, blev Kommandoen lagt i Prins Karls Haand: men ogsaa Kronprinsen vilde være med. Der var en Lejlighed til at se Krig paa nær Haand og maaske til at faa Del med i en sejrrig Fremtrængen. Hvilke herlige Udsigter! Han vilde, hed det sig, optræde som frivillig: men, selv om denne Fiktion bevaredes, var hans Beslutning at ville derop i høj Grad uheldig. Korpset skulde være et Hjelpekorps, og Krigsforholdet til Sverige skulde indskrænkes til det mindst mulige: men hermed stemmede det kun slet, at selve Landets Regent optraadte ved et saadant Korps. Ikke alene var det under hans Værdighed, og det kunde let bringe ham personlig i en skjæv Stilling: men det kunde ogsaa vanskeliggjøre Statens Politik udadtil. Imidlertid, Kronprinsen vilde afsted, og, som om han selv havde en Følelse af, at det var galt, hvad han gjorde, var det i al Hemmelighed, at han 31. August rejste over til Slesvig. Derfra fulgte han med

Prins Karl den 6. September til Norge. Den 13de vare de i Kristiania.

Faa Dage efter skrev Prins Karl (17. September) til Bernstorff: »Ved min Ankomst fandt jeg alt i et fuldstændigt Kaos, ingen vidste, hvad der skulde gjøres.« Han havde unægtelig al Grund til at forfærdes over, hvor usigelig langt det var fra, at alt snart kunde komme i den nødvendige Orden. Rundt omkring fra fik han og Kronprinsen haarrejsende Skildringer af, hvor ilde det stod til med saa godt som alt det, der behøvedes til Krigsberedskab. Det var slemt nok, at Artilleriet i samtlige Fæstninger var i meget slet Tilstand. Halvparten af Kanonerne var at anse som ubrugelige, Lavetterne for Storstedelen kun maadelige og til Dels ubrugbare. Værre var det imidlertid under de daværende Forhold, at en Mængde Geværer vare kassable, og at Munderingerne vare gamle og slidte. Det gaar i Indberetningerne saa vidt, at det undertiden strejfer det komiske. Saaledes, naar General Krogh i det nordenfjeldske skriver, at »de paa 13 Aar havde forfødde Støvler vare upaalidelige«, eller naar det om en Dragoneskadrons Udrustning hedder: »Hattene i Almindelighed ere ganske ubrugbare og uduelige for Karlene . . . Støvler duer slet ikke, da der paa de fleste er ingen Fodder og Skafterne i Stykker revne, og andre igjen er ingen Soller eller Hæle under og umuligt at reparere dem. . . Sadelmunderingen er ganske totaliter ruineret . . . Lædertøjet ganske forraadnet og spoleret«¹²⁾ o. s. v. To Aar tidligere (26. Maj 1686) var det blevet udtalt i et Reskript, at alle nationale Regimenter i Norge nylig vare forsynede med nye Munderinger. Hvorledes, spørger man, kunde da de nu i det hele erklæres for elendige, og hvorledes havde en Tilstand som den, der fremgaar af de forskjellige Beretninger, kunnet undgaa Prinsens og Kronprinsens Opmærksomhed. da de holdt Lejrøvelser ved Frederikstad og Trondhjem i Sommeren 1788?

Ingen enkelt Mand, det er klart, havde i den Grad Ansvaret for alt dette som netop Prins Karl. Nu maatte han og de, der kunde bruges dertil, selvfølgelig arbejde med den mest anstrængte Iver for at faa raadet Bod paa Manglerne, og det gjorde de sikkert ogsaa. Den 24. September skulde Korpset staa paa svensk Grund. Man mærker den uhyggelige Stemning, som under alt dette greb begge Prinserne, snart i vrede Skrivelser til Militærautoriteterne, snart i Beklagelser, som naar Prins Karl skrev til Bernstorff i et Brev af 21. Septbr.: »Vi mangle alt og høre hvert Ojeblik grundede og nedslaaende Klager. Mangler af alle Slags, paa Sko, Strømper, Skjorter o. s. v. der vilde hindre enhver General i at marchere med en Hær: vilde behøves mindst 14 Dages Øvelser endnu.« Og nu hele Forplejningsvæsenet og Trænet, der skulde organiseres med saa kort Varsel! Man kan tænke sig, hvor meget der her maatte fattes, især i et Land, hvor det var vanskeligt i en Hast at faa samlet paa bestemte Pladser, hvad der skulde bruges.

Imidlertid, hvor galt det end saa ud i mange Stykker, saa var Korpset den 24. September gaaet over Norges sydlige Grænse og stod i Bahuslen.

FEMTENDE KAPITEL.

Danmark-Norges Deltagelse i den svensk-russiske Krig indtil Slutningen af Felttoget i Bahuslen.

Men vigtige Begivenheder havde i Mellemtiden fundet Sted paa andre Kanter. Inden Gustav III havde forladt Sveriges Kyst, havde han udtalt til den dansk-norske Statsafsending Kay Reventlow, at, selv om hans Under-

saatter under almindelige Forhold lode sig beherske af Partier, vilde dog det første Kanonskud bringe Nationalfølelsen til at blusse op og faa dem til at kæmpe med Tapperhed. Dette var sikkert nok hans Haab; men det blev sorgelig skuffet. Den Stemning, der slog ham imøde hos Officerskorpset ved den Hær, han havde ladet samle sig i det sydlige Finland, var slet. Partiforbitrelsen imod ham hos Adelen, saaledes som den var kommen frem paa Rigsdagen 1786, havde forplantet sig til Officererne; ingen iblandt dem var i Tvivl om, at han og ikke Kejserinde Katharina var den virkelige Angriber, og om, at han altsaa havde krænket Statens Forfatning ved at begynde en Angrebskrig uden Stændernes Samtykke. Hvis de, da han traadte op iblandt dem som den højstkommanderende, havde følt, at de stode overfor en virkelig Feltherre, og at der var Grund til at haabe paa en Fornyelse af Sveriges gamle Krigerære, ja saa vilde Vreden hurtig være fordunstet. Men uheldigvis viste han sig som alt andet end som Gustav Adolfs eller Karl XII's Efterfølger. Underlig smagløst klædte han sig i en Dragt, der skulde minde om Gustav Adolfs, det bragte kun Latteren over ham. Uden Evne til at vinde moralsk Magt over de vrantne Gemytter stod han raadvild overfor de mange Vanskeligheder, der mødte ham, fordi Krigen var slet forberedt.

Det havde været Katharina II's Plan at sende den vigtigste Del af sin Østersøflaade om Europa til Middelhavet for at angribe Tyrkerne fra den Side, saaledes som det var sket med stort Held under den sidste Tyrkekrig. I den Grad havde hun stolet paa, at Gustav vilde holde Fred. Klog Politik havde da, skulde man tro, maattet tilraade ham at vente med sit Angreb, indtil hendes Flaade var langt borte, saa vilde han have faaet fuldstændig Overvægt i de russisk-svenske Farvande, og han kunde saa utvivlsonst være bleven meget farlig for Rusland. Men

han trængte til Penge fra Tyrkerne, og dem kunde han kun faa, saafremt han hindrede den russiske Flaade i at sejle bort. Desuden stode han paa, at hans egen Sømagt, især hvad Mandskabet angik, vilde være Russernes ganske overlegen. Kommandoen over den havde han betroet til sin Broder Karl af Södermanland, og han havde befalet denne at opsøge den russiske Flaade for forhaabentlig at tilføje den et afgjørende Nederlag.

Den 17. Juli 1788 mødtes de to Flaader ved Øen Hogland i den finske Bugt. De vare omtrent lige stærke, og Katharina havde i den engelske Admiral Greigh sikret sig en fortræffelig Flaadechef. Slaget var blødt og haardnakket. Dets Udfald maatte nærmest kaldes uafgjørende: men maaske var Tabet størst paa russisk Side, og Svenskerne, der utvivlsomt havde kæmpet tappert, kunde maaske taktisk set tilskrive sig Fordelen. Der var ogsaa stor Jubel i Sverige over Sejren; men i sine Følger var Slaget afgjort uheldigt. Den russiske Flaade var vedvarende i Stand til at holde Svenskerne Stangen, og alle de Forhaabninger, som Gustav III havde nærret om, at en Sejr til Søs skulde gjøre det muligt for ham at landsætte en Hær i Nærheden af Petersborg og saa gaa løs paa denne By, vare fuldstændig gaaede i Lyset. Det var samtidig Synd at sige, at det gik glimrende til Lands. Under hans uheldige Overledelse skete der ingen Fremgang, og et Forsøg paa at erobre Frederikshamn i de første Dage af August slog fejl. Til Lykke for ham var Rusland saa langt tilbage med sine Rustninger, at han foreløbig fik Lov til at være i Ro fra den Side: men Udsigterne for ham med den slette Stemning i Officerskorpset vare kun meget ringe. Lige saa opsat paa Krig han havde været faa Uger tidligere, ligesaa ivrig attraaede han nu Fred. Han var endog saa modløs, at han tænkte paa at nedlægge Kronen. »Min Ære er tabt«, udtalte han til en af sine Statsmænd, »jeg kan ikke se min Hovedstad mere.«

Blandt de diplomatiske Skridt, han foretog i denne Stemning, var ogsaa en Henvendelse til Danmark-Norge. Vi erindre, hvorledes han lige, indtil han drog over til sin Hær i Finland, havde trængt ind paa den dansk-norske Regering for at holde den tilbage fra at yde Rusland Hjælp. Disse Skridt vare ogsaa senere blevne fortsatte. Endnu den 8. August besvor D'Albedyhll Bernstorff i de stærkeste Udtryk om endelig ikke at hjælpe Rusland, og den 21. August antog Henvendelsen under Indtrykket af Gustavs Fortvivlelse en saadan Styrke, at D'Albedyhll ifølge Befaling fra ham erklærede Bernstorff, at hans Konge indsaa Nødvendigheden af at slutte Fred, at han derfor kastede sig i sin kongelige Svogers Arme og indtrængende bad ham om at mægle Fred imellem ham og Rusland; han vilde selv skrive nærmere derom.

Intet vilde i og for sig stemme bedre med den dansk-norske Regerings Onsker end at mægle en Fred og derved slippe for de Vanskeligheder, Bekostninger og maaske ogsaa Farer, som Deltagelse i Krigen vilde medføre. Men hvad man gjerne vilde have forsøgt tidligere, kunde ikke gjøres nu, efter at Rusland havde krævet Forbundshjælpen, og efter at Bernstorff havde meddelt den russiske Statsafsending i Kjøbenhavn, at man erkjendte sin Pligt dertil og altsaa vilde yde den.

Selv da dette var sket, kom Regeringen i Kjøbenhavn til at staa overfor et Forsøg endnu fra Gustav III's Side paa at holde den tilbage fra at deltage i Krigen. Der kom nemlig et Par Dage derefter et Brev paa Fransk til selve Kong Kristian fra hans Søster, den svenske Dronning Sofie Magdalene, der besvor ham om endelig ikke at optræde i Krigen paa Ruslands Side. »Det eneste Middel«, skrev hun her, »til at frelse Norden fra Afhængighed af Rusland er den nøje Forening imellem Danmark og Sverige . . . Ved at ødelægge Sverige vil I min Broder tilintetgjøre den eneste Modvægt imod Rusland, der findes

i Norden.« Intet havde kunnet ligge den sky, tilbageholdne Dronning fjærnere end at give sig af med Politik, hendes Berøring med hendes Fædreland havde sikkert i en Række Aar indskrænket sig til flygtige Samtaler med dansk-norske Diplomater i Stockholm, og hendes Mand havde, naar han havde villet angribe hendes Fødeland, mindst af alt brudt sig om, at hun var dansk. Nu fik han pludselig Brug for hende i et politisk Ojemed, og det var baade ifølge hans Opfordring og paa Grundlag af nogle Optegnelser af ham, at hun affattede sit Brev (16. August). Det Svar, der i Kristian VII's Navn tilsendtes hende, indeholdt stærke Ord om, hvorledes han havde ønsket Fred og Harmoni i Norden og aldrig havt Gnist af Ærgjerrighed og Skinsyge, men derimod søgt at besværgede Storme, der kom. Nu gjaldt det ikke om Udvidelsesplaner fra Ruslands Side, men om dets Forsvar, han havde først taget sit Parti, da det vitterlig var hans Pligt (30. August)¹).

Men ejendommelig nok, samtidig med, at man altsaa i Kjøbenhavn forhandlede om Opfordringer fra Kong Gustavs Side i den Retning, vi have set, vare de Stemninger hos ham, der havde fremkaldt dem, blevne fortrængte af helt andre. Uviljen imod ham hos Officerskorpset i Finland havde hos en Del af det antaget et Præg, der grænsede meget nær op til ligefremt Landsforræderi. Det var ikke alene Partipolitik i den ældre Rigsdagsstil, der havde grebet om sig; men selve de finske Separationsideer, som havde havt Goran Sprengtporten til Ophavsmand, havde smittet nogle af de finske fødte Officerer, der havde Major Jägerhorn til Forer, og, da de snildt forstode at drage Gavn af den almindelige Misstemning, fik de maaget det saaledes, at nogle Officerer, deriblandt flere ret højtstaaende, Natten imellem den 8. og 9. August undertegnede en Note, der sendtes til Kejsersinden, og hvori de med det groveste Brud paa deres Troskabsed til Kongen

fremhævede for hende det svenske Folks Kjærlighed til Freden og henstillede til hende at aabne en Forhandling med det svenske Folks Repræsentation. Et Par Dage senere (12. August) fik Ophavsmændene til dette Skridt i et Møde i den lille By Anjala vedtaget et Aktstykke, der undertegnedes af ikke mindre end 112 Personer. I dette, der tilsendtes Kongen, gav de ham en saare mørk Skildring af Hærens Tilstand og af de Farer, som true Landet, og de meddelte ham, at de paa Grund af disse Forhold havde vendt sig til Kejserinden for at forsikre hende om Nationens Tænkemaade og opfordre hende til at slutte Fred. Vilde hun ikke bekvemme sig til en for Sverige hæderlig Fred, vilde de forpligte sig til ikke levende at nedlægge Vaabnene, forend Fædrelandet havde faaet Fred, Ro og Sikkerhed. Det fattedes naturligvis ikke paa smukke Ord om, at de kun havde handlet af Kjærlighed til Fædrelandet og af Troskab imod Kongen.

Da Gustav III fik denne Erklæring, kunde han til Trods for en Tirade som den sidste ikke se andet deri end en Afsættelse. Der var ingen Brug for ham, naar der skulde sluttet Fred med Rusland paa den Maade. Og i de samme Dage fik han diplomatiske Depecher, der maatte gjore det klart for ham, at Kejserinden fra Danmark-Norge sandsynligvis vilde faa den Hjælp, hun forlangte, og at han altsaa intet kunde haabe af det Forslag til Mægling, som han havde sendt til Kjøbenhavn. Han troede nærmest, at det Angreb fra Vest, som han nu maatte vente, vilde blive rettet imod Skaane. Havde han været fortvivlet tidligere, skulde man tro, at slige Budskaber maatte fuldstændig lamme ham. Men, som forovrigt velbekjendt, der kom netop nu et virkelig stort Ojeblik i Gustav III's Historie. Troskabsbruddet fra hans Officerers Side vakte den stærkeste Forbitrelse hos ham, han fandt det uværdigt at bøje sig for dem, og han besluttede af al Magt at bekæmpe dem, naar det rette Ojeblik dertil kom. Og

nu det Angreb fra Danmark-Norges Side, som ikke længere syntes at kunne undgaas! Han udbrod, da han blev klar herover, de bekjendte Ord: »*je suis sauvé.*« Det var en genial Tanke hos ham. Det stod for ham, at nu, da Sverige blev truet med en Indmarche af fjendtlige Tropper, nu kunde det svenske Folk rejses til Kamp med ham selv som Fører. Nationalhadet, denne umaadelig stærke Elementærkraft, som var saa let at vække til Live imod de Danske, kunde give ham en umaadelig Støtte. Det kunde blive Grundlaget for hans Gjenrejsning. »Man maa«, skrev han i et Brev i disse Dage (omtrent den 16. August), »ophidse Stemningen og Nationalhadet imod Danmark, medens jeg vil gjøre alt for ved Underhandlinger at holde det danske Ministerium tilbage.« Vi kjende hans Skridt i den sidste Retning, nemlig hans Brev til hans Dronning for at faa hende til at skrive til sin Broder Kristian VII.

Han har imidlertid næppe ventet sig stort af dette sidste, og med den Opfattelse, der synes at have havt Overvægt hos ham, at det vilde være en Lykke for ham, hvis de Danske angreb ham, maa den Stemning, der bragte ham til at lade Dronningen skrive det nævnte Brev, have været ganske forbigaaende.

Ligesaa rigtig han domte om de Virkninger, som en Kamp Vest paa kunde faa, ligesaa rigtig mente han, at Russerne ikke vare stærke nok til foreløbig at kunne volde ham store Ulykker Ost paa. Den 25. August forlod han Havnen ved Kymenegard for at vende hjem til Sverige. Undervejs modtog han Efterretning om den dansk-norske Regerings Deklaration af 19. August, og Stillingen til hans vestlige Nabo var altsaa klar. Den 1. September om Morgenen kom han til sit lille Lystslot Haga tæt ved Stockholm. Det var ikke opmuntrende Røster, der lød til ham fra hans Raad under en Række Forhandlinger, han havde med det, og elendig stod det til med Pengekræfterne. Men efter at have været omtumlet af forskellige Stem-

ninger, samlede han sit Sind om den Beslutning at ile op til Dalarne for at prøve paa at rejse Befolkningen, og den Folkeaad, som han vakte til Live ved sin veltalende Henvendelse til Dalkarlene, viste ham, at han var paa den rette Vej, naar han troede, at han kunde faa Folket til at fylke sig om ham baade imod Statens ydre Fjender og imod hans egne. Dels hans personlige Optraeden i Dalarne, dels hans Yndling Armfelts begejstrende Taler i Nerike og Värmland vakte en folkelig Bevægelse, der paa en mærkelig Maade forplantede sig over de fleste af Sveriges Landskaber, endog lige op til Umeå. Et Manifest, som han udstedte, gjorde umaadelig Virkning. Med et Slag havde han i selve sit Land vundet en knusende Overvægt over bitre Fjender.

Medens denne hans betydningsfulde Appel til den svenske Nationalfølelse bredte sine Virkninger over den største Del af Landet, var Danmark-Norges Optraeden begyndt.

Dengang de store Rustninger til Krig imod Rusland havde fundet Sted i Danmark i Aaret 1762, havde der trods den umaadelige Betydning, denne Krig kunde faa, ikke været det ringeste Spor til, at Regeringen vilde støtte sig til nogen almindelig Begejstring hos Folket. Sligt fandt den ganske overflodigt. Den mente efter den gammeldags Tænkemaade, at, naar Kongen befalede, at der skulde fores Krig, havde Undersaatter og Soldater at gjøre deres Pligt ved at lyde hans Bud og at kæmpe tappert, men at det ogsaa var tilstrækkeligt. Og det undrede ingen sig over. Siden 1762 var imidlertid meget forandret. Der var voxet en offentlig Mening op, hvis Betydning paa vide Omraader Regeringen erkjendte. Bernstorff saa i saa Henseende meget anderledes end Farbroderen. Naar Staten nu i 1788 kom i Krig, var det et Felt, hvor den offentlige Mening let kom i Bevægelse. Man havde jo Tidsskrifter, hvor Spørgsmaal af Vigtighed

for Stat og Samfund ivrig toges under Behandling, og man havde Klubberne med deres Droftelse af alt, hvad der vakte Opmærksomhed. Hvorledes, kommer man da naturlig til at spørge, saa Folk i det hele da paa Svenskerne nu, da der skulde føres Vaaben imod dem? Man kan sige, at Opfattelsen af den ejendommelige Slags Krig, det her gjaldt om, ganske var den samme som Regeringens egen. Efter den Politik, Bernstorff havde fastslaaet for denne, nemlig at holde Statens Deltagelse i Krigen indenfor de snævrøst mulige Grænser, var der ikke nogen Grund for den til at se paa Svenskerne som nationale Fjender. Tvært imod, den vilde gjerne vedblive med at bevare saa vidt muligt et venskabeligt Forhold til dem. Derfor søgte den ogsaa at afholde de russiske Krigsskibe, der laa i Øresund, fra at forulempe den svenske Skibsfart her, og det vakte dens levende Harne, da der fra disse Krigsskibe den 12. August skete en Landgang ved Fiskerlejet Raa ikke langt Syd for Helsingborg. Det blev opbrændt og odelagt, en ret gemen Roverfærd. Kronprins Frederik, der lige dengang var kommen tilbage fra Norge, brugte meget skarpe Ord til den kommanderende russiske Admiral om dette skammelige Overfald, og der blev klaget i Petersborg derover. Samtidig sendte Kronprinsen en Gave paa 800 Rdlr. til de skadelidte i Fiskerlejet, og en Del kjøbenhavnske Damer fik en Indsamling i Gang til Fordel for dem. Politik kan have havt Del i Kronprinsens og Regeringens Færd ved denne Lejlighed, da den Slags Rovervæsen let kunde vække Svenskernes Forbitrelse ogsaa imod de Danske som Russernes Forbundsfæller; men den passede godt til den almindelige Stemning. Vi have havt Anledning til at nævne, hvorledes — i det mindste bortset fra den lavere Almue — Sindelaget imod Svenskerne i Kjøbenhavn syntes at fjærne sig fra en tidligere Tids Nationalhad*). Man vil mindes Tidsskriftet

*) Se ovenfor Side 241.

Minervas Artikel under Gustav III's Besøg i Kjøbenhavn 1787. Det samme viste sig netop nu i Efteraaret 1788. Man forbauses næsten over at se, hvorledes der i Breve fra hin Tid stadig tales med Velvilje om Svenskerne som dette brave Folk o. a. l., medens rigtignok Gustav III personlig stod for den almindelige Bevidsthed som en troløs, farlig Nabo*). Som det var at vente, taler Minerva nu i den samme Tone som i det foregaaende Aar, og det er betegnende for den Del af det dannede Kjøbenhavn, som dette Tidsskrift var Organ for, naar det udtalte: »Hver ærlig Mand i hele Skandinavien ønsker Fred imellem Danmark og Sverige.« D'Albedyhll, der i Aarene 1787—1789 spillede en vigtig Rolle som svensk Diplomat i Kjøbenhavn, kunde da ogsaa i 1789 udtale: »Jeg kjender ikke heller nogen oplyst Dansk, være sig enten Privatmand eller højere Embedsmand, som selv nærer eller hos andre billiger den gamle Daarskab at hade Sverige«²⁾. Alt dette viser tydelig, at Bernstorff var ganske i Overensstemmelse med den offentlige Mening, naar han vilde gjøre saa lidt som muligt ud af den højst ufrivillige Brydning med Sverige i Efteraaret 1788.

Men handles maatte der naturligvis. Som Sostyrke var der i Løbet af Sommeren udrustet 8 Linieskibe for-

*) Paa Grund af Schack-Rathlous Betydning, medens han havde været Minister, har det Interesse at se, hvorledes han efter sin Afgang omtrent paa denne Tid har udtalt sig i et Brev til Bernstorff. Han siger her om det fjendtlige Sind, han utvivlsomt nærrede mod Gustav III: »Det er visselig ikke, fordi jeg hader det svenske Folk, hos hvilket jeg har tilbragt 8 af de lykkeligste Aar i mit Liv, og som aldrig har givet mig den ringeste Grund til Klage; men siden det er bleven trælbundet af en Fyrste, der altid har erklæret sig for vor dødelige Fjende, og som kun tænker paa at betjene sig af denne krigerske Nations Kræfter for at udplyndre os, er det ganske naturligt, at jeg ønsker, hvad der kan sætte den ud af Stand til med Held at paaføre os Krig, og at jeg frygter enhver Forøgelse af dens Magt« (1. Okt. 1789).

uden en Del mindre Fartøjer. Af dem holdtes de 4 Linieskibe i Ostørsøen for i paakommende Tilfælde at kunne forene sig med de russiske Eskadrer. De forte som Hjælpestyrke russisk Gjø. Til Lands var, som vi have set, Prins Karl den 24. September fra Norge marcheret ind over den svenske Grænse med et Korps paa 10,000 Mand. Tillige skulde der for at splitte Svenskerne Opmærksomhed ske Demonstrationer fra det nordenfjeldske imod Jemteland og ligeledes fra Kongsvinger. Disse Demonstrationer bleve dog ikke til noget³⁾, og vi have kun at gjøre med Prins Karls Korps. Meningen med dettes Indrykning var selvfølgelig, at det skulde besætte de Byer og Egne, som det kunde overkomme. Ved sin Indtrængen paa svensk Grund udstedte Prins Karl et Manifest, hvori Indmarchen begrundedes ved Kongen af Danmarks Traktat med Rusland. Det fremhævedes, at Tropperne kun vare Hjælpetropper, og at de vilde overholde den strængeste Orden og Disciplin, at enhver svensk Undersaats Ejendom paa alle Maader skulde beskyttes, og at alle Plyndringer og Voldsomheder vilde blive strængt straffede. Selvfølgelig var alt dette kun lovet under Forudsætning af, at Indbyggerne ikke optraadte fjendtlig imod Korpset. Hvad Prins Karl, det være her indskudt, saaledes havde lovet, det blev, saa vidt det var muligt, ogsaa overholdt.

Da Gustav III, som for er omtalt, en Tidlang højest besynderlig havde sat sig i Hovedet, at den dansk-norske Regering vilde afholde sig fra at yde Rusland den traktatmæssig fastsatte Hjælp, og bag efter havde troet, at, hvis der fandt et Angreb Sted, vilde det blive rettet imod Skaane, var Forsvaret for Grænseprovinserne imod Norge i høj Grad forsømt. Der var til dette Ojemed ikke mere til Raadighed end 4152 Mand med 21 Kanoner, og det under Anførsel af en udslidt, svagelig General, Hjerta. En mindre Afdeling af dette Korps, der var sendt længst imod

Vest henimod den norske Grænse i Nærheden af Frederikshald, kommanderedes af en Oberst Tranefelt. Foreløbig havde Prins Karl altsaa betydelig Overmagt, og desuden blev Forsvaret daarlig ledet fra svensk Side. Den 29. September var Hovedafdelingen af det norske Korps trængt ned til den lille Elv Quistrumelv, der løber fra Ost til Vest og falder ud i Havet i Nærheden af Uddevalla. Tranefelt havde ikke afbrudt en Bro, der førte over Elven, og ovenikjøbet indtaget en Stilling Syd for Elven, som kunde omgaas. Dette benyttede Prins Karl sig naturligvis af, og Følgen var, at det svenske Korps efter en kort Kamp blev omgaaet og helt maatte overgive sig. 806 Mand bleve gjorte til Fanger og 10 Kanoner erobrede. De faldnes og saaredes Tal var paa begge Sider kun ubetydeligt. Som et Kuriosum skal det nævnes, at faa Timer, før Kampen begyndte, havde Oberst Tranefelt ganske gemyttlig været til Middag hos Prins Karl i hans Hovedkvarter! Og det uden at det var uklart for nogen af Parterne, at de hvilket Ojeblik, det skulde være, kunde komme til at gaa los paa hinanden.

Efter denne Kamp laa Vejen aaben til Göteborg; Byerne Uddevalla og Venersborg bleve besatte, hvorved forholdsvis anselige Magasiner faldt i det norske Korps's Hænder. Strömstad var allerede i Forvejen bleven besat.

Selvfolgelig fortsattes Marchen Syd paa, og Prins Karl havde, efter hvad han vidste om de daarlige Forsvarsanstalter i Göteborg, Grund til at haabe, at han let vilde kunne gjøre sig til Herre over den. Han brændte, som han selv lejlighedsvis udtalte, efter at fore Kronprinsen ind i denne By. Oven i Kjøbet havde der været stor Panik i Byen, og det saa derfor ud til, at den hurtig vilde blive nødt til at aabne sine Porte. Men det kom til at gaa helt anderledes. Selve Gustav III var nemlig kommen til Byen. Under sine Forsøg paa at vække en Folkerejsning omkring i Sverige var han truffen sammen

i Karlstad med General Armfelt den 24. September, altsaa paa den Dag, da Prins Karls Korps overskred den svenske Grænse. Budskabet om Ulykken ved Quistrumbro gjorde først et stærkt Indtryk paa ham; men han tog sig sammen og ilede til Göteborg, hvor han kom den 3. Oktober. Man maa lade ham, at atter her forstod han at virke opildnende og begejstrende, som han havde formaaet det andre Steder i de svenske Landskaber, og, da der heldigvis kom flere Korpser til, var det tydeligt nok, at der vilde blive gjort Prins Karl en kraftig Modstand. En Opfordring til Overgivelse blev afvist med Haan, og det af Kongen selv.

Budskabet om, at han var i Göteborg, maatte gjøre et lidet behageligt Indtryk paa Prins Karl saavel som paa Kronprinsen, som vi erindre, var fulgt med ham. Men endnu ubehageligere var det for dem, at netop nu en Stormagtsdiplomat greb ind.

Vi mindes, hvorledes Bernstorff i de sidste Aar stadig havde været klar paa, at Udviklingen af Forholdet imellem England og Preussen paa den ene Side og Rusland paa den anden gik i en for Danmark-Norge uheldig Retning. Da Gustav III's Planer imod Rusland traadte tydelig frem, havde han set, at netop paa Grund af hint Forhold vilde det dansk-russiske Forbund kunne faa uheldige Virkninger for Danmark-Norge, at det nemlig kunde blive »Prügelknabe« for Rusland. Det havde været forgjæves, at han havde søgt at afværge Faren ved at faa England og Preussen til at mægle imellem Sverige og Rusland. Og naar han tidligere havde harmet sig over, at Rusland i dumt Hovmod lagde sig ud med de tvende nys nævnte Magter, saa fik han yderligere Grund dertil ved at se, hvorledes den russiske Regering opbragte Preussen ved sin Politik i Polen. Han kunde i Begyndelsen af August forudse, at det Ojeblik kunde komme, da »Staten vilde blive Offer for en politisk Stilling, som den ikke havde havt noget Ansvar for at fremkalde«.

Unægtelig kom det til at gaa saaledes. I September, medens Gustav III stræbte at samle Svenskerne om sig, forholdt Russerne sig helt rolige ved den finske Grænse. Dette laa for en Del i, at de ikke endnu vare i Orden med deres Hærstyrke; men for en Del hang det sammen med, at de stolede paa det store misfornøjede Parti i det svenske Officerskorps i Finland og haabede, at det vilde kunne tvinge Gustav til Fred og Forfatningsforandring. Altsaa Gustav III kunde rolig vende sig imod de Danske og opvække Begejstring hos sit Folk for sig selv. Samtidig voxede Opfattelsen hos Preussen og England af, at det gjaldt om at holde Sverige oppe og altsaa om at fri Gustav ud af den Klemme, hvori han var stedt. De Opfordringer, han i nogen Tid havde rettet til de tvende Staters Regeringer, havde omsider fundet tydelig Gjenlyd.

Her maa man særlig lægge Mærke til en enkelt Mand, hos hvem de engelske og preussiske Statsmænds antirus-siske Stemning var udpræget i den stærkest mulige Grad. Det var den daværende engelske Minister i Kjøbenhavn Hugh Elliot. Han var en højst ejendommelig Karakter. I sin Bund var han hojsindet og ridderlig og rede til at sætte sin Personlighed ind, hvor han troede at kunne gjøre Gavn, man kan sige baade i det store og i det smaa; men han var tillige lidenskabelig og voldsom, ja ligefrem ubehersket i sine Stemninger, og han kunde i sin Opfattelse af andre Personligheder gaa til ligefrem uforsvarlige Yderligheder. Ikke helt uden Grund blev han kaldt Diplomatiets rasende Roland. Vi have havt Lejlighed til at se, med hvilken Iver han havde sluttet sig til Kronprins Frederik baade under og efter Regeringsskiftet 1784, han havde været ivrig for en Ægteskabsforbindelse imellem Kronprinsen og en engelsk Prinsesse, og han havde staaet i et varmt personligt Forhold til Bernstorff og hans Familie. Han nærede paa denne Tid saa venlige Følelser imod Danmark, at han i et Brev til Schack Rath-

lou (29. Aug. 1785) udtalte: »Jeg foler mig stærkt (*réellement*) knyttet til Deres Land, og jeg vil hellere være i Danmark end ved noget andet Hof⁴). Men alle andre Folelser trængtes i 1787 og 1788 tilbage for hans Had imod Rusland, og det blev derfor en Opgave for ham at hindre, at Katharina II kunde drage nogen som helst Fordel af sit Forsvarsforbund med den dansk-norske Stat.

Man kan altsaa forstaa, at det ikke huede ham, naar Danmark-Norge ved sine Erklæringer af 19. August vedkjendte sig sin Forbundspligt overfor Rusland, og han fandt sig her i Overensstemmelse med sin egen Regering og tillige med den preussiske. Det blev en fast Opfattelse baade i London og i Berlin, at man hverken vilde taale nogen Forandring i Sveriges Landomraade eller i dets Forfatning til Gustav III's Skade. Under Bitterheden imod Rusland mente man i Berlin, at en Tilbagevenden til Frihedstidens Forfatning, — netop den Forfatning, Frederik den store havde sluttet Traktat med Katharina II om at virke for at opretholde —, blot vilde have til Følge, at den russiske Minister i Stockholm vilde blive den styrende i Sverige paa samme Maade, som han for Tiden var det i Polen. Den 16. og 17. September havde da ogsaa Elliot og den preussiske Minister i Kjøbenhavn Grev Rohde Samtaler med Bernstorff for at faa Regeringen her fra at gjøre noget Skridt efter Ruslands Onske; Bernstorff havde da gjort opmærksom paa, at den 19. August var Troppekorpsen i Norge stillet til Ruslands Raadighed, men at forøvrigt Danmark ikke havde nogen anden Interesse end en hurtig Gjenoprettelse af Freden, Rusland havde erklæret ikke at ville gjøre Erobringer, og der var da heller ikke Tale om Deling af svensk Land imellem Rusland og Danmark.

Naar Bernstorff allerede i Forvejen ikke ønskede noget Brud med Sverige, maatte de tvende Diplomaters Optræden yderligere bestyrke ham deri, og han søgte da

ogsaa i meget indtrængende Skrivelser til Kronprinsen og Prinsen af Hessen at dæmpe al Krigsiveren hos dem. »Det er«, skrev han blandt andet 16. September, »blevet nødvendigt at tage de største Hensyn, og Pligt og Samvittighed tvinge mig til absolut at modsætte mig alt, hvad der kunde stride derimod . . . Selv et Foretagende imod Göteborg vilde ikke mere være betimeligt til Trods for de Fordele, der ellers kunde vindes derved«⁵).

Men Elliot blev ikke staaende ved at forhandle i Kjøbenhavn. Umiddelbart efter at have havt sin Samtale med Bernstorff den 17. September rejste han over til Sverige for at opsøge Gustav III og personlig forhandle med ham. Det lykkedes ham først at træffe Kongen i Karlstad den 29. September. Da Elliots Stræben gik ud paa at faa Fred og Ro for Sverige Vest fra, maatte han først formaa Gustav III til at gaa ind paa den Opfattelse, der stedse var gjort gjældende af Regeringen i Kjøbenhavn, at Danmark-Norge kun kunde opfattes som Hjælpe-magt for Rusland. Dette opnaaede han, og tillige antog Gustav den engelsk-preussiske Mægling, hvad der selvfølgelig gav Elliot en betydningsfuld Stilling. Han skred da ogsaa strax til at ville standse Prins Karls Fremrykning og hindre Kampe ved Göteborg. Allerede den 30. September skrev han til Prinsen derom; men denne afviste Opfordringen med en Udtalelse om, at Vaabenæren ikke tillod ham at gjøre Holdt; han henviste Elliot til Regeringen i Kjøbenhavn. Det var saa i de følgende Dage, at Gustav III kom til Göteborg og gjorde alt rede til kraftig Modstand imod det norske Korps, der altsaa ikke uden alvorlig Kamp vilde kunne besætte Staden. Et nyt Brev fra Elliot til Prinsen af Hessen var skrevet i en stærkere Tone, og det hed i det, at ifølge al Rimelighed havde Preussen og England allerede erklæret Danmark Krig, men hvis Prinsen vilde gaa ind paa Vaabenstilstanden, vilde han bevirke, at de tvende Magter afholdt sig fra

Angreb. Dette var samtidigt med, at Prinsen fik Bernstorffs Brev om ikke at angribe Göteborg. Selvfølgelig maatte han under disse Forhold samtykke i en foreløbig Vaabenhvile, hvad Kronprinsen, der, som vi erindre, var hos ham, maa antages at have været enig i. Vaabenhvilen blev da efter en mundtlig Forhandling imellem Prinsen og Elliot den 8. Oktober sluttet paa 8 Dage, for at Prinsen og Kronprinsen — saa overlegen var Bernstorffs Stilling — imidlertid kunde faa nærmere Ordre fra Kjøbenhavn.

Elliot var her, hvad der er et Vidnesbyrd om hans energiske Handlekraft, optraadt ganske paa egen Haand, og, skjont han derved først synes at have vakt Forbauselse hos sin egen Regering, blev hans Optræden dog snart godkendt af den. Imidlertid var ogsaa Preussen traadt tydelig frem paa Scenen. Regeringen i Berlin var efterhaanden bleven mere og mere forbitret over Ruslands Politik i Polen og derfor ivrigere og ivrigere for ikke at tillade, at det gik alvorlig ud over Sverige. Dertil kom ogsaa det stille Haab, at dette til Tak for Hjælp kunde bringes til at afstaa Svensk-Pommern. Den lod derfor Baron Borcke rejse i en særlig Sendelse til de nordiske Hoffer. Det var den samme Borcke, som vi have set spille en besynderlig Rolle i Kjøbenhavn i Kristian VII's første Regeringsaar og her modarbejde den ældre Bernstorff⁵). Naturligvis var det da ikke med glade Følelser, at A. P. Bernstorff nu saa ham her igjen. Først var dog Borckes Optræden meget maadeholden, og han erklærede, at hans Instruxer ikke bemyndigede ham til at fore noget truende Sprog i Stil med, hvad Elliot havde udtalt. Men det varede kun kort, saa stemmedes Tonen højere op fra preussisk Side. En barsk Note af 10. Oktober udtalte, at Danmarks Angreb paa Sverige overskred Grænserne for en Hjælpemagts berettigede Optræden, at det truede med at knuse den svenske Konge, omstyrte Sveriges daværende

Forfatning og tilintetgjøre Ligevægten i Norden. Saafremt den danske Konge ikke gav Betaling til, at hans Tropper ufortøvet skulde forlade Sverige, og hvis der ikke blev sluttet Stilstand, vilde den preussiske Konge se sig nødt til at besætte Holsten og Slesvig, og den engelske Konge vilde lade et hamnoveransk Korps forene sig med den preussiske Hær.

Forholdene havde altsaa, sete fra dansk-norsk Standpunkt, udviklet sig meget uheldig. Efter at Bernstorff nogle Maaneder i Forvejen forgjæves havde opfordret Regeringerne i London og Berlin til at mægle imellem Rusland og Sverige, saa han dem nu optræde paa en truende Maade. Han kunde forudse, at Staten vilde komme i en saare vanskelig Stilling imellem Preussen og England paa den ene Side og Rusland paa den anden. Man maatte kjende denne sidste Magt daarlig, naar man ikke forudsaa, at den vilde kræve Forbundspligten efterkommet, selv om det fremkaldte et Brud med de tvende nævnte store Magter. Det er derfor sandsynlig med Rette, at man i kjøbenhavnske Kredse dengang har tillagt Bernstorff den Ytring, at det var den alvorligste Stilling, Staten havde været i siden 1762.

Det Tryk, som England og Preussen udøvede, var ifølge de geografiske Forhold saa faretruende, at der ikke var andet at gjøre end at standse de begyndte Operationer Nord for Göteborg og altsaa lade den foreløbige Vaabenhvile gaa over til en formelig Vaabenstilstand. Imidlertid, det saa nogen Tid ud til at skulle knibe dermed. Det traf sig nemlig saa uheldig, at en Del store Baade, 22 i Tallet, der fra Stromstad skulde bringe en Mængde Proviant o. s. v. til Hæren ved Uddevalla, blev opbragt af Svenskerne undervejs, og det samme skete med et Par Jagter, der skulde føre Byttet fra Quistrumaffæren, deriblandt de erobrede Kanoner, til Norge. Prins Karl krævede alt dette tilbage, fordi Opbringelsen havde fundet

Sted, efter at der var sluttet Vaabenhvile. Gustav III gjorde derimod gjældende, at denne kun vedrørte Forholdene paa Landjorden. Under den Tvist, der opstod herom, stillede Elliot sig paa Prins Karls Side, og han blev i det hele saa opbragt paa den svenske Konge, at han, der først var optraadt saa ivrig til Fordel for ham, bag efter stemplede ham som *un prince diabolique*. Sagen var, at efterhaanden som Folkerejsningen bredte sig i Sverige, steg Gustavs Haab om ved Hjælp af den at kunne tilintetgjøre det lille norske Korps. Oven i Kjøbet blev han af Borcke, der var kommen op til ham, hidset til at stille yderligere Krav med Hensyn til en fortsat Vaabenstilstand. Men Elliots Iver for at faa Hindringerne for en saadan ryddede af Vejen fik dog Overhaand. Det kom til en fredelig Udjævning af Spørgsmaalet om de opbragte danske Fartøjer, og Vaabenhvilen forlængedes fra 16. Oktober til 13. November. Der blev derved Tid til at kunne arbejde paa en formelig Vaabenstilstand, som kunde gjøre Ende for længere Tid paa Krigsforholdene deroppe. En saadan kom da endelig i Stand, saaledes at den skulde vare til 15. Maj 1789. Allerede inden denne Stilstand var sluttet, havde Prins Karl ladet sine Tropper trække sig Nord paa, og den 12. November om Aftenen gik den sidste Afdeling af dem tilbage over den norske Grænse.

SEXTENDE KAPITEL.

Udenrigske Forhold fra Slutningen af 1788 indtil 1791.

Felttoget var nu til Ende; men dermed var den hele Krise paa ingen Maade forbi. I og for sig var det jo kun en midlertidig Standsning af Danmark-Norges Del-

tagelse i Krigen, der havde fundet Sted, og den vedrorte alene Begivenhederne til Lands. Fremdeles havde Danmark-Norge maattet handle paa egen Haand, tvunget af Forholdene: Rusland havde staaet helt udenfor. Og de Efterretninger, der kom til Petersborg om, hvad der var sket Vest paa, havde ganske naturlig maattet vække betydelig Misstemning. Det Haab, man der havde havt om, at Danmark-Norges Indblanding i Krigen skulde gjøre det nødvendigt for Sverige at samle en Del af sin Magt imod Forbundsfællen imod Vest, var i det mindste foreløbig slaaet fejl. Og hvilket Haab kunde der være om, at England og Preussen vilde finde sig i, at Danmark-Norge, naar Vaabenstilstanden var endt, paa ny blandede sig i Landkrigen! Rusland vilde med andre Ord komme til at staa overfor hele den Styrke, som Gustav III kunde samle i Finland. Oven i Kjobet viste det sig, at man i Petersborg havde gjort sig altfor store Forventninger om, hvad Anjalaforbundet kunde fore til. Der opstod Uenighed imellem Medlemmerne af dette; Tallet paa dem, der onskede at skille Finland fra Sverige, var altfor ubetydeligt til, at de kunde rive de andre med sig, og den hele Bevægelse fik derfor kun forbigaaende Betydning. Gustav III havde i Slutningen af 1788 ogsaa Lykken med sig paa denne Kant.

De Misstemninger, der under denne Forholdenes Udvikling mere og mere fik Overhaand i Petersborg, kom til at gaa ud over Danmark-Norge. Saasnart det i Efteraaret 1788 blev klart, at England og Preussen vilde udøve et Tryk paa den dansk-norske Regering, havde Kejserinden søgt at stramme denne op ved at lade forestille den, at disse Magters Optræden kun vilde være tomme Demonstrationer, og det var sikkert for at opmuntre Stemningen i Kjøbenhavn, at hun gav Befaling til at udbetale Danmark-Norge 500,000 Rubler til Indkjob af forskellige Slags Skibsartikler. Men samtidig vankede der Klager over, at

Danmark ikke tidligere havde vist Kraft nok, og, da den russiske Regering saa fik Bud om, at det havde set sig nødt til at slutte Stilstanden med Sverige, blev det rent galt. Nu fik man i Kjøbenhavn at vide, hvad der ikke var blevet talt om for, at det havde været Danmarks Pligt at optræde som *partie principale* og erklære Sverige Krig, og samtidig med at de russiske Diplomater brugte kraftig Mund, skrev Kejserinden Breve til Kong Kristian VII og Kronprins Frederik, hvori hun i en iskold Tone opfordrede dem til at opfylde Traktaten og efterkomme Ærens Krav. Danmark havde, det var Ruslands utrolige Fordring, at erklære Sverige Krig uden at bekymre sig om, at det fik en engelsk Flaade paa Halsen og kom til at se en preussisk-hannoveransk Hær rykke ind i Hertugdommerne. Kejserinden var saa venlig at trøste Regeringen i Kjøbenhavn med, at, hvis England og Preussen gjorde Alvor af deres Trusler, vilde den kunne stole paa de andre europæiske Magters Sympathi og paa Forsynets Hjælp. Der vilde, udtalte hun, blive sendt en Kurer til Kjøbenhavn med Forslag om fælles Optræden til Foraaret, og hun truede endog ligefrem med, at, hvis den danske Konge vægrede sig ved at gaa ind derpaa, vilde ethvert Baand for Fremtiden være brudt, og Rusland være lost fra enhver Forpligtelse til at hjælpe Danmark i lignende Tilfælde.

Som rimeligt var, blev Bernstorff i højeste Grad forbitret over, at man i Petersborg vilde have, at Danmark-Norge skulde lade sig odelægge for Ruslands Skyld, og det kom til voldsomme Optrin imellem ham og den russiske Minister i Kjøbenhavn, Krüdener. I Anledning af en Depeche, denne oplæste for ham om, hvad Rusland vilde kræve til Foraaret, blev Bernstorff saa opbragt over Tonen i den, at han erklærede, at, hvis Krüdener ikke tog den tilbage, men den virkelig skulde gøres til Gjenstand for Forhandling, vilde det være forbi med Venskabet imellem Danmark og Rusland. Krüdener tog den da tilbage.

Imedens Forholdet imellem Forbundsfællerne saaledes blev alt andet end venligt, havde Gustav III søgt at drage Gavn af den Svingning til hans Fordel, der var kommen i hele Stillingen. Det var ret efter hans Hoved, naar den preussiske Afsending Borecke opmuntrede forskjellige Drømme hos ham, blandt andet om, hvorledes det kunde komme til at gaa ud baade over Bernstorff personlig og tillige over Danmark-Norge, som Borecke fra tidligere Tid nærrede Hævnplaner imod. Gustav III gav sin Diplomat i Berlin Fuldmagt til at virke for, at ikke alene Danmark kunde bringes til helt at opgive sit Forbund med Rusland men ogsaa tvinges til at lade Sverige faa Toldfrihed i Øresund og Vederlag for, hvad hans Familie havde tabt ved Mageskiftet 1773. Ved Siden deraf maatte man søge at faa fjærnet Bernstorff, i hvem Gustav nu saa en Hykler, der under Dækket af Dyd og Ærbarhed kun tænkte paa Svig. Det er betegnende for, hvordan Gustav III's og Bernstorffs gjensidige Opfattelse var bleven, at den først nævnte har brugt Ordet Bernstorffiade som Udtryk for en rigtig humsk Streg, og at Bernstorff i et Brev til Schack Rathlou har karakteriseret den svenske Konge som le MENTEUR (skrevet med lutter store Bogstaver¹). Gustav III gav endog sin vigtigste Diplomat i Kjøbenhavn D'Albedyhll Befaling til at arbejde paa at faa Bernstorff styrtet. Men D'Albedyhll kjendte for meget til Forholdene i Kjøbenhavn og satte desuden Bernstorff alt for højt til at ville indlade sig paa sligt. I det hele gik disse forskjellige Planer imod Danmark i Lyset. Hvor ivrig Borecke end var for at komme det til Livs, havde Elliot til Trods for, at han havde brudt med Bernstorff, dog ingen Lyst til at støtte Preussens Optræden, og England blev overhovedet nu mindre tilbøjelig, end det en Tid havde været, til at drive Forholdene i Norden til en Yderlighed.

Derimod var Gustav III heldig i sit eget Land. Vi have set, at Anjalaforbundet slog fejl, og den Stemning,

han havde vakt for sig hos Hovedmassen af Befolkningen i Sverige, var saa begejstret, at han nu, som vel bekendt, vovede, med de tre lavere Stænders Samtykke at rette et afgjørende Slag imod Adelen, den Stand, hvortil hans bitreste Modstandere hørte. Dette skete paa en Rigsdag, han lod sammentræde i Februar 1789. Her følte han sig saa stærk, at han, idet han tog sig det let med de lovlige Former, kunde forandre selve Statsforfatningen ved den saakaldte Forenings- og Sikkerheds-Akt. Ved den blev Kongemagten betydelig udvidet, blandt andet ogsaa saaledes, at Kongen fik Ret til at erklære Krig. Gustav III skulde, som alle vide, siden komme til at betale den vundne Sejr med sit eget Liv, og Sverige, ja hele Norden kom under hans Efterfølger til at lide under Virkningerne af den Udvidelse, Kongemagten havde faaet her. Men foreløbig havde den givet ham frie Hænder og øget hans Mod.

Selve hans Krig i den følgende Tid med Rusland vedrører os ikke. Hvad vi derimod skulle se, det er, hvorledes det gik med vort Fædreland under den fortsatte Kamp. Vaabenstilstanden vilde, som det er sagt, udløbe den 15. Maj 1789. Naturligvis maatte der inden den Tid fores Underhandlinger om, hvad der skulde ske efter dens Ophør.

Midt under dette indtraf der en uhyggelig Episode. En svensk Marinelojtnant Benzeltjerna fattede i en fanatisk patriotisk Stemning en Plan om at opbrænde en russisk Eskadre paa 6 Linieskibe og en Fregat, der laa paa Kjøbenhavns Red og under den haarde Vinter var indefrosset her. Allerede i Efteraaret 1788 havde han under et Ophold i Kjøbenhavn talt derom med D'Albedyhll og snart efter ovre i Skaane med Toll, der var højstkommanderende der. Planen satte sig efterhaanden fast hos ham, og, medens D'Albedyhll fraaadede den og kaldte den en infam Sag, saa Toll anderledes paa den, og, hvad

der var Hovedsagen, Gustav III var selv ivrig for den. Efter at han allerede tidligere havde anbefalet Benzelstjerna til Toll og hentydet til denne Plan²⁾, skrev han senere til ham, at, hvad der saa bag efter kunde finde Sted af Repressailler, vilde det aldrig kunne opveje Fordelen af at odelægge baade den russiske og danske Flaade. thi, som han skrev, den danske Flaade gaar vel med i Lobet³⁾.

Tanken var at kjøbe et Skib ved Kjøbenhavn, der ved at blive ladet med brændbare Sager kunde bruges som Brander, og det skulde man med Benyttelse af gunstig Vind faa ført tæt ind til de russiske Linieskibe, der derved skulde blive ødelagte. Forhaabentlig vilde saa efter Gustavs Beregning den danske Flaade, der laa paa Reden, blive ødelagt med det samme. I Sandhed en smuk Plan, der var »Tjusarekonungen« værdig!

For at udføre den sluttede Benzelstjerna Kontrakt med en irsk Skipper O'Brien, der laa med et Skib paa Reden, og som imod rundelig Betaling vilde overlade ham sit Fartøj til Mordbrænderforetagendet. Hans Skib blev lagt for Anker c. 25 Favne fra det nærmeste russiske Linieskib. Men førend Planen kunde blive udført, vakte O'Brien Mistanke ved en uforsigtig Ytring til en dansk Forretningsmand (28. Februar). Han blev fængslet, og Benzelstjerna, der blev bange, søgte Tilflugt i D'Albedyhlls Hus. Som naturligt var, bredte Rygtet om, hvad der havde været i Gjærde, sig hurtig over hele Byen, og man fortalte, at Planen var gaaet ud paa foruden at opbrænde den russiske og den danske Flaade tillige at odelægge hele Kjøbenhavn. Truende Sammenstimlinger af russiske Matroser og kjøbenhavnsk Pøbel fandt Sted ved D'Albedyhlls Bolig, og det kunde være kommet til slemme Optøjer, hvis ikke Benzelstjerna frivillig den 6. Marts havde skrevet til Kommandanten, der da lod ham afhente. Han

blev nu sat i Kastellet, hvor han fik det samme Værelse, som Struensee havde havt.

Alvorlig diplomatisk Tvist i Anledning af denne Sag blev heldigvis undgaaet. Gustav III lod D'Albedyhll i Stikken, og kaldte ham tilbage. Paa en saa uhyggelig Maade maatte D'Albedyhll forlade et Land, hvor han efterhaanden var kommen til at føle sig vel. Benzelstjerna blev af Højesteret dømt til Døden; men Danske Kancelli udvirkede en Formildelse i Straffen. Det fremhævede blandt andet, at han havde handlet af svensk Patriotisme uden umiddelbart at have villet skade Danmark, og Dommen forandredes derefter til, at han skulde »hensættes paa et sikkert Sted under nøjeste Bevogtning«. Ogsaa Katharina II ytrede Onske om, at Henrettelse maatte blive undgaaet. Som Fængselsted for ham blev efter Kancelliets Indstilling Munkholm bestemt: men uvist af hvilken Grund forblev han i Kastellet⁴). I Aaret 1796 blev han som et Venskabsbevis imod Sverige givet fri med 100 Rdlr. i Rejsepenge⁵).

At en Sag som denne ikke kunde forbedre Opfattelsen i Danmark af Gustav III, ligger i Sagen selv. Men den kunde ikke svække Virkningerne af den politiske Stilling, som endnu stadig i Norden betegnedes ved Englands og Preussens Uvilje imod Rusland.

Paa Grund heraf havde den dansk-norske Regering i Anledning af Forespørgsel fra russisk Side maattet erklære, at dens Holdning, naar Vaabenstilstanden var til Ende, maatte afhænge af, om den vedblev at være ligesaa bunden af England og Preussen, som den var i Ojeblikket. For øvrigt var den villig til at stille en større Styrke til Søs end i det forrige Aar. I hvilken Grad de tvende nys nævnte Magter endnu stod paa Gustavs Side, derom vidner det, at de i April bestemt krævede, at Danmark-Norge skulde iagttage fuldstændig Neutralitet og altsaa ikke engang maatte hjælpe Rusland til Søs. Heldigvis blev man

omsider i Petersborg fornuftig nok til at se, at den dansk-norske Regering var nødt til at tage Hensyn til England og Preussen, og Kejserinden udtalte i April 1789, at hun ikke krævede noget Skridt fra Danmarks Side, der kunde skade dets Sikkerhed. Imidlertid havde Regeringen i Kjøbenhavn udrustet indtil 11 Linieskibe: men de kunde ikke blive til nogen Nytte, hvis de to nævnte Magter fastholdt Kravet om, at den ikke heller maatte hjælpe til Søs. Dette gjorde de, og for ikke paa ny at faa et Brud med Rusland, maatte man forlange først at svare herpaa, naar man havde givet Kejserinden Efterretning derom. Heldigvis gik hendes Svar, da det kom den 30. Juni, ud paa, at hun frasagde sig al Hjælp fra Danmark-Norges Side. Derefter erklærede Regeringen i Kjøbenhavn den 9. Juli 1789, at den under den fortsatte Krig imellem Rusland og Sverige vilde forholde sig neutral.

Tilbage stod imidlertid et ret kildent Spørgsmaal. Rusland krævede, — og ikke uden en vis Berettigelse —, at, da det maatte holde det for vigtigt, at de russiske Krigsskibe, der laa i de danske Farvande, kunde forene sig med Hovedflaaden imod Øst, maatte det paahvile Danmark at konvoyere dem forbi de svenske Kyster, indtil de i Sikkerhed kunde naa Hovedflaaden. Men uheldigvis vilde England og Preussen heller ikke taale dette. Saa søgte man at klare sig ved at gaa en Mellemsvej. Efter at den russiske Eskadre den 30. Juli med god Vind fra Kjøgebugt var sejlet ad Bornholm til, gjorde den dansk-norske Dagen efter det samme, og Meningen var, at, da Farvandet omkring Bornholm indtil en Mil fra denne Ø maatte gjælde for dansk Farvand, skulde den dansk-norske Flaade her danne et Værn for den russiske Eskadre, hvis den ikke kunde slippe forbi Sveriges Kyst, men blev forfulgt tilbage til Bornholm. Heldigvis lykkedes det de russiske Skibe at naa uforstyrrede til Flaaden imod Øst, og saaledes kom man heldig over denne Sag. Vist nok

fandt den Udvej. man havde grebet til, ikke Bifald hverken hos England eller hos Preussen: men videre end til Grovheder gik det ikke, og dem var man vant til. Hovedsagen var, at nu var man endelig kommen ud over de pinlige Forhold, som den svensk-russiske Krig havde fremkaldt. Bernstorffs gamle Opfattelse af det nødvendige i, at England og Rusland stode paa en god Fod, havde atter vist sig rigtig: men man havde samtidig set, at Forsvarsforbundet med Rusland af 1773, som man havde sat saa megen Lid til, ogsaa havde sine saare alvorlige Skyggesider. Det uventede var sket, at en svensk Konge havde dristet sig til at angribe Rusland.

Medens Staten altsaa kunde holde sig udenfor den fortsatte russisk-svenske Krig, gik denne sin Gang under skiftende Krigslykke, indtil den som vel kjendt endtes ved Freden i Werelä 14. August 1790. Denne fastsatte, at hver af Parterne beholdt, hvad han havde havt for Krigen.

Uheldigvis var imidlertid Stillingen imellem de store Magter i Europa ikke derved bleven forandret. Endnu fortsattes Krigen imellem Tyrkiet paa den ene Side og Rusland samt Østerrig paa den anden, og samtidig bevaredes den dybe Kloft, der adskilte disse Magter fra England og Preussen. Vort Fædreland skulde endnu engang komme til at prøve mislige Virkninger af sin geografiske Beliggenhed og tillige, at Ulemperne ved Forbundstraktaten med Rusland ikke vare endte, fordi der var indrømmet det Neutralitet under den svensk-russiske Krig. Det kom ligefrem til at se farlig ud, da Ministeriet Pitt i Marts 1791 foreslog Parlamentet at vedtage en stor Bevilling til Soudrustninger, der vare monterede paa Rusland, og da det samtidig krævede af Danmark-Norge, at det skulde aabne sine Havne for engelske Krigsskibe og forøvrigt vedkjende sig streng Neutralitet. Selvfølgelig var

der i og for sig intet, den dansk-norske Regering heller vilde; men ulykkeligvis nødte Forbundstraktaten af 1773 den til at stille sig paa Ruslands Side, saafremt England angreb dette, med andre Ord til at lade sig knuse af dette. Og virkelig stillede Rusland Fordring herom. Da saa Regeringen i Kjøbenhavn tydelig viste, at den, ledet af Selvopholdelsesdrift, ønskede at afværge denne Skjæbne, lod Kejserinden den forbitret vide, at den lønnede hendes Hjælp i 1783—84 imod Sverige med Utaknemmighed; hun havde for at hjælpe den danske Handel (sic!) sluttet det væbnede Neutralitetsforbund af 1780, og, da det var Englands Vrede over dette, der havde fremkaldt de senere Sammenstød, var det Danmarks Pligt nu at hjælpe hende; den danske Regering skulde huske paa, at hun havde samtykket i det holstenske Mageskifte, fordi hun haabede at vinde en paalidelig Forbundsfælle i Danmark, og at ifølge den »evige« Alliance af 1773 skulde de tvende Stater i Fremtiden danne »ligesom et Legeme«. Kejserinden opfordrede derfor paa den mest eftertrykkelige Maade Regeringen i Kjøbenhavn til at ruste sig imod England, idet hun tillige tilbød Penge, for at man ikke i det finansielle skulde finde et Paaskud til at unddrage sig sine Forpligtelser.

Til al Lykke frelste den engelske Whigopposition med Charles Fox i Spidsen i dette farlige Ojeblik Danmark-Norge for den Fare, der truede det. Støttet af Englændernes almindelig udbredte Ulyst til at komme i Krig med Rusland i Anledning af Spørgsmaalet om, hvor langt den russiske Sydgrænse skulde udvides, tvang den Pitt til at slaa ind paa en fredelig Vej. Dermed var ogsaa Preussens Holdning bestemt, og der kom snart Ende paa Tyrkekrigen.

Denne truende Tordensky trak altsaa bort uden at have udladet sig; men derfor var Horizonten ikke fri. Gustav III var sluppet forholdsvis heldig fra sit Angreb

paa Rusland; han havde, efter at have faaet Magt over sit Officerskorps, været i Stand til at holde den Styrke Stangen, som Rusland under sin Krig med Tyrkerne og det spændte Forhold til Preussen formaaede at samle imod ham. Samtidig havde det vist sig, hvilket fortrinligt Værn for Finland han havde i sin Skjærgaardsflaade. Svenskerne havde under den skiftende Krigslykke flere Gange vundet smukke Sejre, og især var Slaget i Svensksund i Sommeren 1790, i hvilket Gustav selv havde Overkommandoen, en glimrende Dag i den svenske Krigshistorie. Det fattedes saaledes ingenlunde paa det, der kunde øge Glansen om hans Navn. Men det Maal, som han havde stillet sig, da han begyndte Krigen, var ingenlunde naaet. Rusland stod lige stærkt, og hos russiske Statsmænd kunde Krigen kun skærpe Overbevisningen om, at det vilde være nødvendigt ved en gunstig Lejlighed at skille Finland fra Sverige. I saa Henseende vare dens Virkninger fordærlige. Ogsaa havde den naturligvis voldet svære Tab. 50,000 Mennesker vare døde, 15 Linieskibe vare gaaede tabt, og en stor finansiel Tilbagegang var indtraadt. Man skulde tro, at det da maatte være en Hovedopgave for Gustav at skjøtte Fredens Sysler og ad den Vej at læge de Saar, som Krigen havde slaet. Men han blev sig selv lig til det sidste. Erobringstanker og Higen efter Berømmelse stod i første Række for ham, og han hengav sig til Drømme om at være Fører for et royalistisk Korstog imod Frankrig, hvor Revolutionen var i fuld Gang. Samtidig havde han, lige siden Danmark-Norge havde sluttet Vaabenstilstand med ham, stadig set paa det med fjendtlige Tanker, og han onskede at gjøre det alt det Onde, han formaaede. Hans Had imod det var blevet om muligt endnu større end tidligere, efter at det ikke frivillig havde villet bryde med Rusland. Tanken om at vinde Norge for Sverige begyndte igjen at optage ham.

Man kan nævne tre Mænd, som han mente særlig at kunne bruge i saa Henseende. Den ene af dem, Martinau, have vi set blive ansat som Generalkonsul i Kristiania i Aaret 1787. Han skulde, som allerede nævnt, bruges som et Slags Spion til at skaffe Kongen alle de Oplysninger, han kunde, selvfølgelig først og fremmest om alt, hvad der hed Krigsforberedelser eller Forsvarsanstalter i Norge, men ogsaa om, hvordanne Stemningerne vare imod Danmark, om der kunde bygges noget paa dem til Gavn for Kongens Planer eller ikke. Det fattedes ganske vist ikke Martinau paa Iver, og han havde travlt med at indberette selv det mindste, som han troede kunde pege i den Retning, Kong Gustav ønskede. Tillige vidste han at give sig en Diplomatinde, der undertiden synes at have virket ret imponerende i Kristiania. Da Danmark-Norges Deltagelse i den svensk-russiske Krig ikke opfattedes som et Fredsbrud, blev det ham muligt at beholde sin Stilling ogsaa, medens den varede, og han kunde endog følge med det norske Korps under dets Tog ind i Bahuslen. Han forstod ogsaa til Trods for den tydelige Uvilje, han vakte imod sig hos Stiftamtmanden i Kristiania, Skeel og hos selve den dansk-norske Regering, at blive paa sin Plads, selv om han en Tid var udelukket fra at forhandle som Generalkonsul med Autoriteterne. Men han var ingenlunde en betydelig Mand og desuden i høj Grad forfængelig og selvtilfreds, ej heller nogen god Iagttagere, og hans Indberetninger indeholdt derfor langt mere intetsigende Snak end Meddelelser af Værd.

Taget i sin Helhed var Jordbunden i Norge langt mindre gunstig for Gustav III's Rænkespil, end han haabede. Strax efter, at Toget til Bahuslen var endt, og, da Kronprinsen og Prins Karl af Hessen vendte tilbage til Kristiania, fandt de her en jublende Modtagelse. Den lille Sejr ved Quistrumbro blev besynderlig nok opfattet som en stor Daad, og Følgen deraf var Udbrud af den loyaleste

Stemning med de utroligste Udtalelser af Smiger for de berømmelige Fyrster, som man saa vende sejrriige tilbage. Senere slog dette dog for Prins Karls Vedkommende stærkt om. Medens de faldnes og saaredes Tal under det lille Felttog havde været et Minimum, vare Sygdomme begyndte iblandt Soldaterne paa Tilbagetoget, og de greb voldsomt om sig, efter at Korpsset var kommet tilbage paa norsk Grund. Man havde kun højst elendige Hospitalsanstalter i Frederikstad og Frederikshald⁶⁾ samt i andre sydnorske Byer, og først efter at Masser af Soldater vare døde, lykkedes det at faa Bugt med de Epidemier, der hjemsøgte Tropperne. Hvor vidt det kunde gaa med Sletheden af Hospitalsforholdene, viser en officiel Rapport, hvori det om Hospitalsbarakken i Frederikstad hedder: »Ved den aller yderste Malproperhed blev hele Barakken saa inficeret, at intet Menneske uden Frygt og Fare turde nærme sig denne Bygning som et Pesthus.« For al denne Elendighed fik Prins Karl Skylden.

Det er tidligere nævnt, at man ikke kan andet end give ham Ansvaret for det mangelfulde Tilsyn, der i en Række Aar var ført med den norske Hær, og altsaa ogsaa for, at det henved den Tid, da det lille Felttog skulde begynde, saa daarlig ud med Troppernes Udrustning. Virkningerne heraf maatte selvfølgelig vise sig, da Indmarchen i Sverige fandt Sted. Men for øvrigt har der aabenbart været Overdrivelse i den Kritik, som Prins Karls Ledelse af Felttoget er bleven Gjenstand for. I det mindste savnede den ikke gode Sider. Lad saa være, at Kampen ved Quistrumbro kun var ubetydelig, saa synes den fra hans Side at have været godt ledet, og Udfaldet, at hele det fjendtlige Korps blev taget med samt sit Artilleri, var saa godt som muligt. Hans Optræden som højstkommanderende var desuden human, og han gjorde sit bedste for at hindre Udskejelser imod Befolkningen, hvad ogsaa i alt væsenligt lykkedes ham. Johan Bülow, der sandelig ikke

elskede ham, skrev i et Brev umiddelbart efter Tilbage-toget fra Sverige: »Naar vi gaar over Grænsen, da kan vi med Glæde se tilbage og tænke, at vi ej efterlader os nogen sukkende Familie, noget ødelagt Hus, eller at vi tage noget røvet Gods med os«⁷). Der laa heri utvivlsomt en Ros ogsaa over den øverstkommanderende. Det var, hvad tillige maa mærkes, for Soldaternes Helbredstilstand i høj Grad uheldigt, at man led under uophørlige Regnskyl i det kolde Efteraar, og, naar Forplejningsvæsenet, som det synes, har været daarlig styret, og dette sikkert virkede med til at forværre Sundhedstilstanden, bliver det et stort Spørgsmaal, om man, saaledes som det er sket, kan give ham Hovedskylden derfor. Det maa i det mindste for en stor Del have været en Følge af Fejl fra de Mænds og Autoriteters Side, der særlig havde med sligt at gjøre. Og at Epidemier greb om sig i Norge iblandt de tilbagekomne Soldater, skyldtes overvejende de elendige Hospitalsanstalter og Mangel paa brugelige Læger; men det kan man dog ikke give Prins Karl alene Ansvar for⁸).

Hvorledes det nu end har hængt sammen med alt dette, fik Prinsens Folkeyndest i Norge et Dødsstød derved⁹); han blev endog med fuldstændig Uret sigtet for at have bevirket, at Indrykningen paa svensk Grund overhovedet havde fundet Sted. Men dette kom ikke til at skade selve Kronprinsens Stilling. Opfattelsen af, at Gustav III var en farlig Nabo, der ønskede at gjøre sig til Herre over Norge, virkede ogsaa hos mange til at nære Loyaliteten imod Kongehuset, og, for saa vidt de friere Forfatningsformer i Sverige skulde have forekommet visse Nordmænd mere tiltalende end den danske Enevælde, saa var den Udvikling i skarp monarkisk Retning, som Gustav gav Forfatningen i Sverige ved Sikkerhedsakten 1789, ikke skikket til at støtte Sympathien for ham.

Vi have allerede tidligere*) talt om de politiske Stem-

*) S. 271 ff.

ninger i Norge i de første Aar efter 1784. Om end den Dobbeltthed, vi da havde Indtryk af, aldeles sikkert vedblev, synes det dog, som om der hos forskellige Mænd af de dannede Klasser kan mærkes en Stigen i Misforholdelse med Forholdet til Danmark og med den Mangel paa Selvstændighed, der fulgte deraf. De Klager, hvori denne Stemning kunde give sig Udtryk, have inden fire Vægge sikkert undertiden været skarpe. Saaledes har Martinau fortalt, at en Kaptajn Sehested for ham havde angrebet Kronprins Frederik og Regeringen meget stærkt og sagt, at hele Norge var færdigt til at gjøre Oprør og forene sig med Sverige paa Betingelse af, at man fik egen Vicekonge og sin særskilte Stænderrepræsentation. Man ser ligeledes, at Bernt Anker*), der for øvrigt var saare lidet skikket til at spille en Martyrs Rolle, paa denne Tid har været inde paa Tanker om Omvæltninger og fantaseret om »grulige Scener«, hvorunder han udsatte sig for selv at blive et Offer. Ogsaa hans Broder Peder Anker, der beklædte den vigtige Stilling som Generalvejintendant og under det korte Felttog havde været Medlem af Feltkommissariatet, var ivrig Kritiker af Forholdene; men han gik dog næppe videre endnu end til at ville arbejde for en Omdannelse af Norges øverste Styrelse. Endelig var der den tredje meget bekendte Anker fra hin Tid, Carsten Anker, der var Fætter til Bernt og Peder, og som vi flere Gange have havt Lejlighed til at nævne. Heller ikke han, der som Deputeret i Bjergværksdirektoriet hørte med til det høje dansk-norske Bureaukrati, afholdt sig fra privat at skumle dygtig over den daværende Styrelse⁹⁾. Han var blandt andet aabenbart ret alvorlig paa Kant med Kr. Reventlow; men om hans Loyalitet kunde der paa dette Tidspunkt næppe være Tvivl. I Begyndelsen af 1790 havde Martinau mere end nogensinde Haab om, at

*) Jvfr. om ham S. 271.

Norge kunde blive skilt fra Danmark og lagt under Sverige. Han ytrede da i en Rapport til Gustav III, at han havde været meget heldig med at faa udbredt Ønsket om at skaffe Norge en lignende Stilling til Sverige som den. Irland(!) indtog til Storbritannien. Kort efter skildrede han for sin Konge den Opløsningstilstand, hvori efter hans Mening den danske Stat befandt sig: men ogsaa denne Gang slog hans Forhaabninger fejl, og han saa sig snart efter nødt til at udtale, at man var »altfor skikkelig« i Norge. Han fik rig Lejlighed til at mærke, at, hvad der end kunde findes af Kritik over Regeringen i Kjøbenhavn, var den overvejende Stemning hos Nordmændene som Folk fuldstændig loyal, og han kunde ærgre sig over at se, hvorledes Kronprinsens Bryllup vakte almindelig Jubel iblandt dem og fremkaldte store Festligheder her i September 1790. Hans hele Arbejde havde tydelig nok været ganske frugtesløst.

Naar vi tale om norske Stemninger, kunne vi tilføje, at midt under de Forhold, vi her have dvælet ved, bleve de i 1789 i store Strækninger af Norge meget trykkede paa Grund af ødelæggende Oversvømmelser, hvis Virkninger kunde mærkes i flere Aar: men for dem havde Regeringen naturligvis intet Ansvar¹⁰).

Medens Martinau ikke hørte til de højt betroede af Gustav III's Mænd, greb ogsaa en af dem, der stod ham allernærmest, nemlig selve Gustav Mauritz Armfelt, den samme, der havde virket saa ivrig for at vende Stemningen i Sverige til Gunst for ham, Lejligheden til at tage Del med i Arbejdet for at drage Norge over til Sverige. Det skulde ske ved Forhandlinger paa svensk Grund med Nordmænd, der gjaldt for at have Indflydelse hjemme. Paa Iver har det ikke skortet Armfelt. Det vilde i lige Grad være ham en Nydelse at forøge Sveriges Magt og at »give Dødsstødet« til Danmark, for hvilket han nærede en Ringeagt, der kun havde sit tilsvarende i den Følelse,

med hvilken han saa paa selve det danske Folk. Danmark, udtalte han i et Brev til Gustav III, havde efter hans Opfattelse aldrig burdet være andet end »en liden skatskyldig Lydstat«, og de Danske vare »nogle Tiggere, for hvem intet var helligt, naar de kunde udrette noget ved Falskhed og vanærende Handlinger«. I Begyndelsen af 1790 var der blevet talt om Uroligheder iblandt Bjergværksalmeen paa Roraas, og mere behøvedes ikke for at vække Tanken om, at den kunde vindes for Sverige. Samtidig opkom der — ganske ugrundet — Rygter om, at den dansk-norske Regering vilde foretage en Demonstration imod Gustav III for at tvinge ham til at antage Ruslands Fredsforslag. Da Armfelt af den Grund rejste til det vestlige Sverige for at sørge for Grænseforsvaret, havde han Forhandlinger med Nordmænd i Nærheden af Kristinehamn i Värmland. Men skjont de fire, der her mødtes med ham, deriblandt den senere fra 1814 bekjendte Karsten Tanck, vare skarpe nok i deres Ytringer om deres Regering og om Forholdet til Danmark, havde Armfelt dog ikke Grund til at være fornøjet med dem. De vilde vistnok gjerne have udenlandsk Hjælp til at rive Norge løs fra Danmark; men de havde kun liden Tilbøjelighed til at lade deres Fædreland gaa over til at blive et af Sverige afhængigt Land. Naar der overhovedet hos Nordmænd var Tanker oppe om at bryde Forbindelsen med Danmark, var det, bortset fra ganske enkelte, for at gjøre Norge til en selvstændig Stat, ikke for at forene det med Sverige. Man naaede da heller ikke under de her nævnte Forhandlinger stort videre end til at slaa Uoverensstemmelserne fast, idet man dog enedes om at vedligeholde en vis Forbindelse.

Samtidig var der en tredje Mand, der af sig selv havde paataget sig at ville virke efter Gustav III's Onske, og det var den i hin Tid meget omtalte svensk fødte Æventyrer Ingman-Manderfelt; men denne hans Virken fik rig-

tignok efterhaanden et eget Præg, idet han tillige stillede sig til den dansk-norske Regerings Tjeneste. Efter i sin Ungdom at have faaet akademisk Uddannelse i Upsala, forstod han ved Hjælp af gode Forbindelser og ved at smigre paa højst staaende Steder at arbejde sig frem og at komme ind paa den diplomatiske Bane. Men et Bedrageri, han begik, medens han var ansat ved Legationen i Petersborg, gjorde en brat Ende paa hans Diplomategjerning (1778). Senere træffer man ham en Tid i Norge. Han kom her i Forbindelse med den lidet heldig bekjendte Konrad Danneskjold Laurvig og ægtede efter hans Død hans Elskerinde, Ingeborg Akeleje, med hvem han fik nogen Formue. Han, der tidligere havde heddet Ingman, antog her Navnet Manderfelt. Nu optraadte han som god norsk og var med til i loyal Form at give norske Følelser Udtryk ved Kronprinsens Komme til Norge 1788, idet han udgav et Flyveskrift: »Folkets Røst til Kronprinsen ved hans Ankomst til Norge«.

Men imidlertid havde han søgt igjen at komme i Forbindelse med Gustav III og at anbefale sig til ham som en tro svensk Mand. — Saaledes havde han allerede 1779, Aaret efter at han var bleven jaget ud af svensk Tjeneste, sendt Kongen en Skildring af Forholdene i Norge, der malede alt, hvad der angik dets Forhold til Danmark, i sorte Farver, ret som Gustav III maatte ønske det. Nogle Aar senere fremstillede han i en lignende Indberetning Lofthusbevægelsen som farlig for Danmark. Men, misfornøjet med, at Kong Gustav ikke lønnede hans Iver med at gøre ham til Generalkonsul i Kristiania, valgte han, der var slet og ret Lykkejæger, at prøve paa at svinge sig i Vejret ved samtidig saa at sige at sælge sig til Kong Gustav og til Regeringen i Kjobenhavn. Man maa lade ham, at han ved sin Forening af et krybende Væsen og en vis Fripostighed forstod med Behændighed at spille denne dobbelte Rolle. For bedre at kunne gjøre

dette tog han en Tid Bolig i Kjøbenhavn, og her rakkede han snart i Skrivelser til Gustav III ned paa danske Forhold, snart skildrede han for danske Statsmænd sin Konge og hans Styrelse paa den værst mulige Maade. Vi kunne her ikke i det enkelte dvæle ved dette Dobbeltspil og ligesaa lidt ved hans Forsøg paa at spille en Rolle som dansk Forfatter. Imidlertid kan man ikke andet end forbauses over at se, hvorledes han forstod at komme i Forbindelse med højt staaende Personligheder, og blandt andet var med i Spiritistkunster, der i 1789 blev drevne paa Gottorp Slot under Prins Karls Ægide. Ogsaa er det med Hensyn til hans personlige Stilling værdt at nævne, at, skjont Falskheden i hans Karakter omsider blev gjennekskuet, naaede han dog sit Maal at blive taget til Naade af Gustav III og at blive hædret med Titel af Landraad, en Titel, der blev brugt for højere Embedsmænd i Holsten og havde en vis Anseelse i Danmark. Omtrent samtidig blev der fra dansk Side tilstaaet ham en ikke uanselig Pension.

Derimod var, hvad han politisk udrettede, ganske betydningløst. Saaledes ogsaa det, at han i nogen Tid fik sin Plads iblandt Redskaberne for Gustav III's danske Politik. Denne opfattede aabenbart ifølge hans Meddelelser Prins Karl af Hessen som den for Sverige farligste Mand iblandt Kronprins Frederiks Omgivelser, og han onskede derfor at bruge Manderfelt til at gjøre det klart for Bernstorff, i hvilke Farer Kronprinsen og Prinsen af Hessen kunde styrte ham. Men der kom ikke det mindste ud deraf. Ligesaa liden Virkning fik det, at Manderfelt efter Kong Gustavs Onske ogsaa havde været hos Armfelt under hans ovennævnte Ophold i Värmland og forhandlet med ham i Karlstad; de kunde ikke blive enige om den rette Operationsplan.

Det var, som vi have set, aabenbart ikke meget gunstige Meddelelser. Armfelt i Foraaret 1790 kunde give

Kongen om de norske Sager. Man forstaaer derfor, at Gustav kom til det Resultat, at Udfaldet var usikkert, og at man foreløbig i Hovedsagen maatte forholde sig afventende. Tanken om Norge blev altsaa paa en Maade udsat; men den var dog paa ingen Maade opgivet. Saa-dan vedblev hans Stilling paa dette Omraade at være indtil hans Mord¹¹).

Selv om Freden blev vedligeholdt for vort Fædreland paa denne Kant, og det ogsaa lykkedes, som vi have set, at klare de Skjær, der truede ved den fortsatte tyrkiske Krig, havde det været en vanskelig, brydsom Tid. Og netop som alt dette var ved at ende, brød der fra en helt anden Kant nye alvorlige Vanskeligheder frem. De kom fra den franske Revolution og fra de Forviklinger imellem Frankrig og andre europæiske Stater, som den fremkaldte. Men dem ville vi senere komme ind paa.

SYTTENDE KAPITEL.

Finansielle Forhold fra 1788 til 1791. Stiftelsen af Speciesbanken for Danmark og Norge.

Danmark-Norges Deltagelse i den svensk-russiske Krig og i de Forviklinger, den fremkaldte, havde visselig været alt andet end glimrende. Den havde tværtimod havt noget ydmygende ved sig. Men der havde været det gode ved den, at man ikke havde havt noget at bebrejde sig. Den Politik, der var fulgt, havde været den ene naturlige, og man havde intet Ansvar for de Vanskeligheder, der havde maattet kæmpes imod. Det laa med Nødvendighed i, at man i Gustav III havde en ligefrem farlig Nabo og i Rusland en besværlig og hensynsløs Forbunds-fælle, sam-

tidig med at de almindelige europæiske Forhold stillede sig ubeldig. Der var heller ikke hædet noget, som kunde kaldes en Ulykke. Men ganske vist, Stillingen udadtil havde vist sig usikrere, end det havde været antaget. Vi tænke her ikke alene paa Guldberg, der i December 1780 havde skrevet, at Danmark ved Ruslands Venskab havde al menneskelig Sikkerhed; men heller ikke Bernstorff havde tænkt sig, at Statens Ro udadtil skulde blive røkket paa den Maade, det skete.

Langt mere følelig var imidlertid den uheldige, man fristes til at sige ligefrem ulykkebringende Virkning, denne korte udenrigske Forvikling flk paa Statens indre Forhold. Vi erindre, hvor store Opgaver Regeringen havde sat sig med Hensyn til at føre Landet økonomisk og socialt frem, og hvor udmærket en Begyndelse der her var gjort: vi have tillige set, at man havde givet sig i Kast med de store Vanskeligheder paa Finansernes og Pengevæsenets Omraade, der vare gaaede i Arv fra den tidligere Tid. Det havde vist sig, som det vil mindes, saare vanskeligt at skabe et aarligt Overskud, der kunde gjøre det muligt efterhaanden at faa det svære Tryk lettet, som Statsgjælden voldte. Den store Finanskommission af 2. Maj 1787 var bleven nedsat for at prøve paa at vise, ad hvilke Veje man kunde naa til et saadant Indtægtsoverskud, at dette Maal kunde naas.

Det var netop, som der skulde arbejdes herpaa, at Landet blev kastet ind i de Forviklinger, Gustav III's Angreb paa Rusland fremkaldte, og varede Deltagelsen i dem end kun kort, vare Følgerne deraf desto værre kun altfor følelige ved den Forværrelse i den finansielle Stilling, som den medførte. At Kejserinde Katharina II havde sendt en Sum paa 500,000 Rdlr. til Hjælp, havde naturligvis været et Gode, men forsløg ikke stort. I August 1789 opgav Finanskollegiet Underskuddet, saavidt det kunde beregnes, til 4.037,755 Rdlr.¹⁾ Under disse For-

hold greb Regeringen allerede i Sommeren 1788 til at lade den store Finanskommision give Betænkning om, hvorledes der kunde skaffes et større Pengebeløb til Veje, og i Henhold til dens Udtalelser udkom der en Forordning om en extraordinær Skat 11. Marts 1789. At Budskabet om et nyt Paalæg vilde vække alt andet end Glæde, følger af sig selv, og Forordningen angav da ogsaa udtrykkelig, hvad der gjorde et saadant nødvendigt, at det nemlig var de Udgifter, Kongen havde været nødt til for at fyldestgjøre sine fra forrige Tider af sluttede Forbundstraktater med det russiske Rige. Tillige udtaltes det strax i Forordningens Indledningsord, at for at gjøre dette Paalæg desto taaleligere, havde Kongen fastsat, at det saameget som muligt skulde rette sig efter det, »enhver virkelig ejer og erhverver«. Extrapaabudet betegnedes derfor som en Afgift paa Formue, Indkomst og Næring.

Det er værdt at lægge Mærke hertil. Da der sidst havde været Nødvendighed for et Skattepaalæg i Anledning af Krigsudgifter, havde den ældre Schimmelmann indført den saakaldte Extraskat (1762), og denne var siden bleven fastholdt dels som en Personskat, dels som en Rangskat undtagen i Norge, hvor Personskatten var bortfalden i Aaret 1772. Det vil erindres, hvor forhadet denne Skat var, og det er lejlighedsvis blevet nævnt, at, skjønt Regeringen ikke havde naaet til at kunne give slip paa den i de Dele af Staten, hvor den var vedbleven at bestaa, var den dog klar paa, at den hvilede paa et forkasteligt Princip. I Stedet for at forhøje den valgte man derfor at vende tilbage til en Skat, der var af samme Natur som de ældre Krigsskatter, senest den af 1743. Ej heller vovede man at paalægge den for mere end 1 Aar, og man trøstede ogsaa Befolkningen med, at man holdt den saa lav som muligt, nemlig til, for saa vidt den hvilede paa Formuer, kun at være $\frac{1}{2}$ Procent af hver 100 Rdlr., hvilket kun var en Fjerdedel af, hvad Formueskatten i 1743 havde

været. Under Formue regnede man alle faste og løse Ejendomme, Varer og Effekter efter den Pris, de gik og gjaldt for. Naar man udstrakte Begrebet Formue saa langt, maatte der selvfølgelig gjøres en Mængde Undtagelser, blandt andet Bohave og Husgeraad af enhver Slags til eget Brug, være sig forarbejdet Metal, Bøger, Kunstsager, Møbler, Husholdnings- og Haandværksredskaber o. a. m. Den Indkomstskat og Næringsskat, der var føjet til Formueskatten, var sat til 5 Procent. Medens alle Embedsindtægter og alt, hvad man vil kalde borgerlig Næring i By og paa Land, rammes deraf, deriblandt ogsaa Forpagtninger af Herregaardes og Præstegaardes Jorder samt af Mejerier, vare ellers alle de paa Landet levende, der ernærede sig af Jorddyrkning eller af Fiskeri, fritagne for Skatten. Dette sidste Træk er et nyt Vidnesbyrd om Regeringens bondevenlige Principer. Det viser, hvor ængstelig den var for ethvert Skridt, der kunde vanskeliggjøre det for Bonden at arbejde sig økonomisk i Vejret, og det, i hvilket af Statens Lande det end kunde være.

Selv om en saadan Skat nok vilde indbringe en Del, trængtes der selvfølgelig til meget mere, og som et Skridt i den Retning greb man meget snart derefter til at skaffe sig et Laan, der sattes i Forbindelse med den her nævnte Afgift. Der blev nemlig 1. Maj 1789 indbudt til Tegning af et saadant, saaledes at f. Ex. den, der skulde betale 100 Rdlr. i Skat, og som vilde indskyde det tredobbelte i Laan, vilde faa et transportabelt Annuitetsbevis paa 400 Rdlr., hvoraf han vilde faa 3 Procent eller 12 Rdlr i Rente. Ingen kunde deltage i Laanet for mindre end 25 Rdlr., Skattepaalægget medregnet.

Hvad der indkom ved dette sidste, kan gjælde for at have udgjort $1\frac{1}{4}$ Million Rdlr. Annuitetslaanet indbragte omtrent 500.000 Rdlr.; men dette Laan var i Virkeligheden en Forøgelse af Statsgjælden, og det var desuden betydelige Beløb, Staten maatte søge dækkede, som det bedst

lod sig gjøre. Finanskollegiet opgjorde de extraordinære Udgifter i Aarene 1788 og 1789 til over 7 Millioner, hvoraf 5 Millioner maatte anses for at være gaaede med som en Følge af »Urolighederne«, og Kollegiet regnede, at den ny Gjæld, som Staten var bleven bebyrdet med, løb op til 6.400,000 Rdlr. Hertil kom, at netop paa Grund af de Erfaringer, der vare gjorte i disse Aar, krævedes der forøgede Beløb til Hærvæsenet, foruden at der maatte beregnes Udgifter i Anledning af en paabudt ny Hærplan. I 1790 behøvedes der til Istandsættelse af de i 1789 udkommanderede Krigsskibe Udgifter paa 200,000 Rdlr. Ogsaa denne Sum kunde siges at gaa med paa Grund af »Urolighederne«.

Det vil erindres, hvorledes i tidligere Tider foruden, hvad der maatte udredes til Landets Værn, ogsaa særlig store Beløb vare brugte til Kongehus og Hofholdning. Kronprins Frederik var, som ovenfor berørt, ingenlunde oplagt til ødsel Pragt. I sin daglige Paaklædning var han endog yderst tarvelig. Man ser ogsaa, at han paa flere Maader krævede Besparselser, saaledes ved Frederiksborgstutteriet, ved Staldetaten, ved Falkejagten, en unægtelig, som man skulde synes, noget forældet Forlystelse, og ved Fasaneriet. Han saa ligeledes skjævt til de Udgifter, der vilde behøves for at holde Hirschholm Slot vedlige, et Slot, han aabenbart ingen Kjærlighed havde til. Allerede i det nærmest foregaaende Tidsrum var det blevet saa stærkt forsømt, at dets Fremtid maatte synes meget truet. Harsdorff gjorde nu vistnok Forslag til, hvorledes det ved en forholdsvis mindre betydelig Udgift kunde bevares i brugelig Tilstand; men det, han fik bevilget, var ganske utilstrækkeligt, og naar man ser, at der i Begyndelsen af 1791 blev givet en kongelig Resolution om, at Rentekammeret og Finanskollegiet skulde komme overens med hinanden om en Indretning, hvorved Omkostningerne paa Hirschholm Slots og Haves Vedligeholdelse herefter aldeles

kunde bortfalde, faar man et levende Indtryk af, at Slottet var dødsdomt²⁾. Sandt at sige, var der da ogsaa Slotte nok i Nordsjælland. Lidet heldigt var det derimod, naar Sparsomhedshensyn førte til, at det endog blev besluttet at nedrive det skjøne lille Slot Eremitagen. Det frelstes kun, fordi en Hofjægermester Grev Rantzau tilbød paa visse Vilkaar at overtage det, saaledes at det kunde bevares som et Slags Jagtslot. Snart efter blev det kjøbt tilbage af Kongen³⁾.

Til Hofholdningen var der fra tidligere Tid bestemt en aarlig Sum paa 134,000 Rdlr.: men dette Beløb blev unægtelig overskredet omtrent hvert Aar, i 1790 (Kronprinsens Formælingsaar) endog med 48,157 Rdlr. En svær Byrde havde det i Enevoldsregeringens noget ældre Dage været, at, naar Prinsesser bleve bortgiftede, paa lagdes der den saakaldte Prinsessestyr, der var forbausende høj. Den var imidlertid heldigvis bortfalden under Frederik V; men naturligvis medførte Louise Augustas Giftermaal med Prinsen af Augustenborg extraordinære Udgifter. Der blev saaledes bevilget 42,000 Rdlr. til hende, for at hun derfor kunde »lade sig forfærdige, hvad hun behøvede«, og ligeledes 28,143 Rdlr. til Juveler og andre Pretiosa for hende⁴⁾. Endnu større Udgifter krævede selvfølgelig Kronprinsens egen Formæling. Da blev der udgivet 69,637 Rdlr. til Pretiosa og lignende Gjenstande, ligesom adskillige andre Udgifter i Anledning af Formælingen løb op til 83,169 Rdlr.⁵⁾.

Hvad der vedrørte Hofholdningen, horte fra tidligere Tid under Overhofmarskallen. Dette Embede var efter 14. April 1784 blevet besat med Kr. Fr. Numsen, hvem vi tidligere have set virke som Diplomat i Rusland. I Aaret 1791 blev han afskediget, som det hed sig, for særlig at kunne varetage sit andet Embede, nemlig som Direktør for Oresunds Toldkammer. Naar General Wegener, der før havde været Hofintendant⁶⁾ og var bekendt for sin

administrative Dygtighed, nu atter kom til at overtage den økonomiske Del af Overhofmarskalsforretningerne, ligger det nær at antage, at Forandringen er sket for at skaffe større Orden og Økonomi i Sagerne.

Taget i det hele og store faar man trods Kronprinsens personlige Tarvelighed ikke Indtryk af, at Hofudgifterne i de Aar, hvorom vi hidtil have talt, ere gaaede synderlig ned.

Naturligvis havde Staten under de finansielle Vanskeligheder, som den havde lidt under, maattet hjælpe sig, som den bedst kunde, ved at laane i den kjøbenhavnske Bank, ved at udgive de Kurantsedler, som vare indløste ved Oprettelsen af Speciesbanken i Altona, eller paa anden Maade. Men nu var det nødvendigt, atter, ligesom det var sket flere Gange tidligere, at tage den hele finansielle Stilling under Overvejelse for at se, hvorledes man i det mindste foreløbig skulde bære sig ad med at faa Ligevægt imellem Indtægt og Udgift. Dette skete ved en omfattende Forestilling fra Finanskollegiet af 28. December 1790, der godkjendtes ved kongelig Resolution af 14. Januar 1791. Det var alt andet end glædeligt, naar Finanskollegiet her maatte meddele, at der paa Finansregnskabet vilde komme et Underskud paa 780,600 Rdlr., og at man desuden maatte som Sikkerhed have 300,000 Rdlr. Der skulde med andre Ord skaffes en Forbedring paa 1,080,600 Rdlr. Ved en Række Forslag til Besparelser paa en Mængde Punkter, hvoraf uheldigvis en Del vare ret tvivlsomme, lykkedes det at bringe Budgettet over Udgifterne ned med 838,929 Rdlr., og hvad de tiloversblevne 241,671 Rdlr. angik, blev der foreslaaet forskjellige nye Afgifter som feroget Konsumtion paa Sukker, Indførsel af visse hidtil forbudte Varer imod en høj Toldafgift, Forhøjelse af Kanaltolden og tillige en Forandring af Kornskatten, saaledes at den ikke skulde hæves *in natura*, men i rede Penge. Den mentes dels herved, dels ved en Indskrænk-

ning af Kornleverancerne til Militæretaterne at skulle indbringe 60,000 Rdl. mere end hidtil.

Samtidig med at man saaledes søgte at skabe et nogenlunde sikkert Grundlag for Finanshusholdningen, i det mindste saalænge, indtil den store Finanskommision kunde hitte paa mere indgribende Udveje, gjorde Regeringen et Skridt fremad for at faa Fasthed i den finansielle Styrelse. Ved selve den nys nævnte Resolution af 14. Januar 1791 paabød den, at der skulde forfattes et bestandigt Statsreglement (Normalreglement), hvor »ikke alene alle Embedslønninger og andre Udgiftsposter efter Afkortningernes Fradrag anfores med de Summer, som virkelig udbetales, men som ogsaa indeholder alle bestandige Udgifter saaledes bestemte, som Statens Værdighed, Forsvar, Bestyrelse og andre offentlige Indretninger i Fredstid nødvendig kræve det«. Dette Reglement vilde, naar det var godkendt af Kongen, være at anse som en Lov, der ikke kunde forandres uden af højst vigtige Aarsager. Det skulde affattes af den store Finanskommision.

Naturligvis maatte det være forbeholdt Fremtiden at vise, om man kunde skaffe Fremgang ad de Veje, der her vare angivne. Foreløbig stod man 1. Januar 1791 med en Statsgjæld, der regnedes til 34,087,829 Rdlr., hvoraf den indenlandske opgjordes til 17,050,672 Rdlr., den udenlandske til 17,037,156 Rdlr.⁷⁾ Det vilde, sammenlignet med Stillingen 1. Januar 1787, sige, at den siden den Tid var stegen med 7,634,915 Rdlr. Og hertil kom saa paa Pengevæsenets Omraade, hvad der ogsaa vedrørte Finanserne, at en betydelig Forværrelse af Banksedlernes Kurs havde fundet Sted. Den havde, som et meget vægtigt Vidne siger, vist sig stærkt strax efter Montforandringen i Hertugdømmerne. De Kurantsedler, som ved denne vare blevne inddragne, havde man under »de nuværende Omstændigheder«, (en Følge af de politiske

Forhold udadtil), set sig nødt til paa ny at sætte i Om-løb, og den Forøgelse af Banksedlerne, der derved fandt Sted i Danmark og Norge, maatte nødvendigvis forværre Kursen. Den naaede i Foraaret 1789 en Højde af 160⁸).

Som Træk af de finansielle Forhold og af Pengestillingen i de vanskelige Aar 1788 til 1790 kan ogsaa mærkes, at Regeringen foruden ved Bankkontoret i Altona tillige ved Hjælp af Handelshusene Ryberg & Kompagni samt Cramer arbejdede paa at hindre Vexelkursens Stigen, og at den derfor aabnede dem en ret anselig Kredit. Med Hensyn til Vexelkursen maatte det ganske særlig have Vægt, hvorledes det stod til med Massen af montet Metal i Landet, og her møder man i Efteraaret 1788 det ejendommelige Træk, at Finanskollegiet blev meget ængstelig ved Tanken om, at, naar det asiatiske Kompagni udsendte et af sine Skibe til Kina, vilde det bevirke Udfor-sel fra Landet af en stor Mængde montet Sølv, der vilde behøves for at indkjøbe Varer derovre. Schimmelmann var nødt til at forhandle med Kompagniet om, hvorledes det kunde undgaas derved, at det i det Sted negocierede de nødvendige Penge i Udlandet. Hvilket Indtryk af Mangel paa montet Metal i Landet giver ikke dette!

Som en Følge af disse forskellige Forhold maatte det synes i høj Grad nødvendigt at bringe Orden i Pengevæsenet i de tvende Kongeriger. Vi erindre, hvad der i saa Henseende var sket i Hertugdømmerne i Aarene 1786 til 1789, og hvorledes det var lykkedes at skabe en fast Orden der ved Oprettelsen af Speciesbanken i Altona. Men, som man ogsaa vil mindes, det var ikke Regeringens Mening at blive staaende herved, det skulde være det første Skridt, og nu i 1790 vilde man gjøre det næste, og, som man skulde synes absolut nødvendige, at følge samme Bane for Danmarks og Norges Vedkommende.

Det blev altsaa overdraget den store Finanskommission at undersøge dette Spørgsmaal og at afgive Betænk-

ning derom⁹⁾. I denne (af 16. Juni 1790) udviklede Kommissionen klart og tydelig de store Misligheder, der knyttede sig til Brugen af de danske Banksedler, at »de mere forestille end udgjøre Velstand og Rigdom, at de i trange Tider for Staten ere et utilladeligt Hjælpemiddel og Betalingsmiddel, i gode Tider et af Midlerne til at skabe en ufordelagtig Handelsbalance«. Det var, mente den derfor, ganske nødvendigt, at man, inden man gik videre i at foretage noget om Handels-, Fabrik- og Finansvæsenet, først behandlede Sagen om Landets Mønt og Banken. Idet den fremhævede, hvorledes netop de sidste Aars Begivenheder havde vanskeliggjort Forholdene, angav Kommissionen den Vej, man var nødt til at slaa ind paa. Det fortjener som et enkelt Punkt i dens Udvikling at nævnes, at den gjorde opmærksom paa, hvilke Skyggesider der havde været forenede med, at Staten ejede Kurantbanken. Det maatte, udtalte den, erindres, hvor store Tab Kronen paa Grund af Sedlernes lave Kurs led ved at have saa godt som alle sine Indtægter i Danmark og Norge i Papirpenge, hvorledes det under et Pengevæsen som det daværende kostede langt mere at anskaffe Statens Nødvendigheder til Armee, Flaade og deslige og ligeledes langt mere at udrede Afbetalinger paa Landets udenlandske Gjæld og Renterne af den o. s. v., end det vilde have gjort, hvis Pengevæsenet var i Orden. »Naar hertil fojes«, udtalte Kommissionen, »hvad der vilde vindes ved Indtægterne i Øresund, naar Tolden her erlagdes i god rede Mønt i Stedet for i Papirpenge, da ses deraf, at Bankens Indtægter kjøbes dyrt af Staten«.

I Henhold til Kommissionens Indstilling udstedtes 16. Februar 1791 et aabent Brev om Oprettelse af en Speciesbank for Danmark og Norge og samme Dag en Oktroy for denne. I Indledningen til dette aabne Brev henvises der til, at det ved Indførelsen af Speciesbanken i Hertugdømmerne i 1788 udtrykkelig var blevet udtalt, at

Tanken var, at denne Mønt ved Lejlighed og Omstændigheder skulde være Landsmønt for samtlige Kongens Riger og Lande, og denne Enhed blev da nu slaaet fast. Der skulde, udtales der, oprettes en ny Bank for Danmark og Norge, hvis Mønt og Sedler skulde være Speciespenge ganske efter samme Møntfod, som de gamle danske Specier havde, hvilken igjen var helt lig med den, der laa til Grund for Møntforandringen i Hertugdømmerne. Den nye Speciesbank vilde Regeringen lade være grundet paa Indskud af Interessenter, den skulde stilles helt uafhængig af Staten og styres i Overensstemmelse dermed. Medens Regeringen, som det vil erindres, ved Oprettelsen af de store Handelskompagnier i Tiden efter 1778 havde forbeholdt sig en væsentlig Del i deres Ledelse, var det aldeles ikke Tilfældet med den nye Bank. Man vilde lade den blive styret ganske, som et almindeligt Aktieselskab bliver det i vore Dage, med Generalforsamlinger, Repræsentanter og Direktion. Kun forbeholdt Regeringen sig ved det første Valg af 5 Direktionsmedlemmer at udnævne en af disse, nemlig dertil at tage en af de Mænd, der havde deltaget i Overvejelserne om Bankens Oprettelse. Sin Aerkjendelse af den store Betydning, denne Direktions Virksomhed vilde faa, viste Kongen ved at give dens Medlemmer Rang med — virkelige Kammerraader.

Den Kapital, med hvilken Banken skulde virke, blev sat til 2,400,000 Specier, fordelte paa 6000 Aktier a 400 Specier. Foreløbig maatte Kapitalen ikke være større, da man ikke antog, at Bankforretningerne vilde give saa stort et Udbytte, at en betydeligere Sum kunde forrentes tilstrækkelig. Senere kunde Kapitalen forøges, naar det ansaas for nødvendigt. Indskuddene maatte finde Sted med rede møntede Specier eller med den tilsvarende Værdi af umøntet Sølv eller ogsaa med (møntet) Dansk Kurant; men de kunde tillige ske ved danske Kurantsedler efter Dagens Kurs med Paalæg af $2\frac{1}{2}$ Procent til Møntnings-

udgifter o. s. v. Banken bestemtes til ligesom den i Altona at være baade en Giro- og Depositobank og desuden en Diskonto- og Laanebank, og der var givet en Række Bestemmelser med Hensyn til de forskjellige Sider af dens Virksomhed. Den var naturligvis endvidere en Seddelbank, og den skulde udstede sine Sedler beregnede efter Speciesfoden. Disse Sedler skulde altid kunne veksles i Banken, naar det forlangtes, imod fuld Valuta enten i montet Solv eller i danske Kurantsedler efter Kurs. For at Banken altid skulde kunne være i Stand til at indløse de udstedte Sedler, maatte Massen af dem, der sattes i Omløb, ikke overstige den Sum af rede Valuta, som Banken ejede, i et større Forhold end 19 til 10. Kun under ganske særegne Forhold, og da ikke uden Kongens Tilladelse, maatte man for en vis bestemt Tid gaa til Forholdet 22 til 10. Speciessedlerne skulde ligesom Speciesmonterne kunne tages i Betaling i de kongelige Kasser i Hertugdømmerne, ligeledes i begge Kongeriger, saavidt nogen Afgift der betaltes i Specier. Saasart der var fastsat et rigtigt, billigt Forhold imellem Specier og den nu gjældende Kurant, skulde de ogsaa modtages i de kgl. Kasser som Betaling for alle Skatter og Kontributioner, der vare bestemte efter Kurant.

Naar denne Speciesbank nu blev oprettet, var det, for at den gamle Kurantbank med dens ufunderede og uindløselige Sedler skulde forsvinde saa hurtig som muligt og den hele Pengeomsætning derimod hvile paa de af Speciesbanken udstedte og sikkert indløselige Sedler. For at man kunde naa dette Maal, maatte den ældre Kurantbank for det første standse sin Virksomhed, og det aabne Brev af 16. Februar indeholdt da ogsaa den Bestemmelse, at samme Dag den nye Bank aabnedes, vilde man lukke den gamle for alle nye Udlaan og Diskonteringer og indskrænke dens Virksomhed til at inddrage sine Tilgodehavender og veksle sine egne udstedte Sedler. Da den saa-

ledes efterhaanden vilde faa dem tilbage fra Omløbet, sknlde der af disse hvert Aar i Gjennemsnit kasseres 750,000 Rdlr. Det hele Beløb, der efterhaanden vilde blive at inddrage, udgjorde 30. Juni 1791 17,996,885 Rdlr., hvoraf noget over Halvdelen fandtes i kongelige Kasser; Resten var udestaaende hos Private. Man regnede, at i Løbet af 20 Aar vilde det hele Beløb kunne være inddraget og skaffet ud af Verden. Ganske naturlig haabede man, at, naar først Inddragningerne og Kassationen begyndte, vilde Kursen paa de Kurantsedler, der endnu vare i Omløb, forbedre sig saaledes, at den mere og mere nærmede sig til Pari.

Paa dette Grundlag virkedes der saa i 1791. Den nye Speciesbank traadte i Virksomhed, og Kurantbanken holdt sig til den beskedne Rolle, der var anvist den, nemlig at arbejde paa at forsvinde. Heldigvis havde Kursen siden 1789 forbedret sig betydelig. Det kunde ogsaa allerede siges, at Montforandringen i Hertugdømmerne var lykkedes. Hvis det samme kunde ske i Kongerigerne, vilde man opnaa at faa baade Fasthed og Enhed i Pengevæsenet over hele Staten.

Men til Trods for den Montenhed, der tilstræbtes, vare de Veje, ad hvilke man søgte at naa den i Kongerigerne og i Hertugdømmerne, meget forskellige. I de sidste var, som det vil erindres, den hele Forandring grundet paa, at Staten tilskjød et forholdsvis betydeligt Møntfond, der kom til at udgjøre den ny oprettede Banks Valuta og gjorde det muligt at faa den Masse Kurantsedler, der cirkulerede, ombyttede med rede Specier eller Speciessedler, der kunde vexles i Banken med den paa lydende Solvvardi. Men ved den nye Speciesbank for de tvende Kongeriger var det helt anderledes. Under de omhyggelige Overvejelser, der fandt Sted i Finanskommisjonen, havde der ogsaa været rejst det Spørgsmaal, om man ikke kunde gjøre det samme for Danmarks og

Norges Vedkommende, nemlig bringe en hurtig og fuld-
stændig Realisation til Veje derved, at man skabte et
Metalfond saaledes, at alle Banksedlerne kunde indløses
enten paa eengang eller efterhaanden, som det forlangtes.
Men man holdt det for umuligt. Der vilde nemlig til
Realisationen af de omtrent 18 Millioner, som var i Om-
løb, kræves en meget stor Sum. I selve Landet fandtes
den langt fra, og at faa den i Udlandet ved et Laan turde
man ikke tænke paa, da et saadant under de daværende
Forhold kun kunde opnaas paa byrdefulde Vilkaar, og
Statens udenlandske Gjæld vilde blive forøget altfor meget.
Det er, naar vi høre dette, umuligt andet end at komme
til at tænke paa, hvor fordærlig Deltagelsen i den svensk-
russiske Krig virkede. Havde den ikke kostet 6—7 Mil-
lioner, vilde man have staaet ganske anderledes heldig
overfor den vigtige Opgave, der nu forelaa. Det var under
Trykket af, at man ikke kunde magte denne paa den
Maade, der var den heldigste, at man kom ind paa nu at
løse den ved en successiv Inddragning af Kurantsedlernes
Millioner, der vilde tage 20 Aar.

Som vi have set, skulde dette ske derved, at Kurant-
banken aarlig inddrog saa mange Sedler, at der af dem hvert
Aar kunde kasseres til en Gjennemsnitsværdi af 750,000 Rdlr.
Disse Inddragninger kunde finde Sted ved Opsigelse af
udestaaende Laan. Men den største Debitor var Staten.
Som det vil erindres, var der ved Patentet af 8. Juli 1785
stillet i Udsigt*), at Staten vilde betale Banken den langt
overvejende Del af den Gjæld, den efterhaanden havde
gjort hos den, nemlig $6\frac{1}{4}$ Million Rdlr. Men vi saa til-
lige, at de Midler, man dengang raadede over, kun lidet
kunde gjælde for at ville forslaa dertil, og under de sidste
ungunstige Aar havde Staten oven i Kjøbet set sig nødt
til at gjøre nye Banklaan. Forholdet var derfor i 1791

*) Se ovenfor S. 179—182.

det, at Kongen skyldte Banken 9,647,466 Rdlr.¹⁰⁾ Denne Gjæld bestemte Kongen nu efter Finanskommissionens Indstilling at slaa en Streg over som et Ækivalent for de Indtægter. Banken hidtil som Statens Ejendom havde havt, og som den endnu beholdt. Regeringen vilde nemlig overlade Banken visse Aktiver til et kalkuleret Beløb af 2,280,872 Rdlr. samt nogle aarlige Indtægter paa 18,900 Rdlr. Disse forskjellige Beløb skulde tillige med Bankens øvrige Aktiver (for den aller største Del udestaaende Fordringer) paa 7,892,893 Rdlr.¹¹⁾ danne det Realisationsfond, der gjorde det muligt aarlig at inddrage 750,000 Rdlr. Man kan, naar man ser disse Tal, ikke undertrykke en Tvivl, om det virkelig var muligt, udgaaende fra et saadant Grundlag at faa Gjælden betalt i 20 Aar.

Samtidig med, at alle Bankforretninger indstilledes ved Kurantbanken, var det den nye Speciesbank, der skulde give Basis for Pengeomsætningens sikre Gang, og, hvad der blev kundgjort om dens Oprettelse, vakte saa stort Bifald, at der meget hurtig blev tegnet 7384 Aktier, hvilket Tal altsaa maatte indskrænkes til de fastsatte 6000¹²⁾. Kongen selv var gaaet i Spidsen med at tegne sig for 640 Aktier. Hvorledes det nu kom til at gaa med den nye Banks Virksomhed, ville vi senere faa at se: men, hvad der strax maa nævnes, er, at der var en meget svag Side ved Bankens Indretning fra først af, noget, der da ogsaa stærkt er blevet fremhævet af Forfattere, der ere komne ind paa hin Tids finansielle Forhold.

Det, som nemlig skulde være det egentlige Fortrin ved den nye Ordning, var naturligvis, at de Sedler, der nu sattes i Omløb, kunde vexles i Banken imod fuld Valuta. Dette forudsatte, skulde man tro, at der havdes et tilstrækkeligt Fond i Banken af montet Solv, saaledes som det ogsaa var blevet indrettet ved Banken i Altona. Der var ved Indbydelsen til Aktietegningen blevet fastsat en Grundkapital paa 2,400,000 Species. Men ulykkeligvis

havde Finanskommisjonen, da den gav sin afgjørende Indstilling, havt saa ringe Tanker om, hvad der var af montede Penge i Landet, at den holdt det for nødvendigt at tillade, at man kunde gjøre Indskud til den nævnte Grundkapital i danske Kurantsedler, beregnede efter Kurs. Da man altsaa maatte gaa ud fra, at Bankens Grundfond for en stor Del vilde komme til at bestaa i Kurantsedler, blev det ogsaa fastsat, at, naar Speciessedler begjæredes vexlede i Banken, kunde den enten indløse dem i Speciesmonter eller i den gamle Banks Kurantsedler, beregnede til Species efter Kurs.

Det har Interesse at se, at, da Finanskollegiet, efter at Oktroyen til den nye Bank var udarbejdet, ønskede Udtalelser om den af ansete Kjøbmænd, der tidligere havde virket som Bankkommisærere, deriblandt f. Ex. Ryberg og Cramer, fraraadede disse i meget stærke Udtryk de sidst nævnte Bestemmelser. De udtalte¹³⁾, at Banken aldrig vilde faa den rette Tillid, naar de opretholdtes. De paastod, at ved Indskuddene vilde enhver betjene sig af Friheden til at indbetale dem i Kurantsedler, og at man vilde være udsat for at faa hele Kapitalen bestaaende af saadanne. Skulde Almenheden fatte Tillid til Banken, maatte efter deres Skjøn i det mindste de 2 første Indskud af Aktiekapitalen (15 Procent) nødvendigvis ske i Solv. Ligeledes vilde de have det forbudt, at Kurantsedler maatte bruges til Omvexling af udstedte Speciessedler. Men til disse Forestillinger blev der ikke taget noget Hensyn. I det mindste Halvdelen af Indskuddene er, saavidt man kan se, bleven indbetalt i Kurantsedler¹⁴⁾.

Det er naturligvis utænkeligt, at de kyndige Mænd, der i Finanskommisjonen have fastsat denne Ordning, ikke skulle have set, at, naar man vilde have Kurantsedlerne ud af Verden og afløse af Speciessedler, var det selvmodsigende at tillade, at de kunde gaa over i Speciesbanken som en Del af dennes Kapitalfond, og at de kunde

gives ud igjen af Banken. Naar dette dog skete, ligger Forklaringen i, at Kommissionen — ingenlunde Schimmelmänn alene — har holdt det for umuligt paa anden Maade at faa Kapitalen bragt til Veje. Ogsaa har den stolet paa, at, efterhaanden som Kurantsedlerne bleve inddragne, skulde deres Kurs stige, saaledes at den blev pari med Speciessedlernes. Om de have havt Ret i deres Tvivl om Muligheden af at skaffe tilstrækkelig Kapital i rede Mønt, er vanskeligt at sige. Men at der var noget i høj Grad misligt ved den trufne Ordning, kan der ingen Tvivl være om.

ATTENDE KAPITEL.

Landboreformsagen fra 1788 til 1791.

Medens der saaledes arbejdedes paa at ophjælpe Finanserne og bringe bedre Orden i Pengevæsenet, gik den store og endnu vigtigere Landbosag sin Gang. Men inden vi komme ind paa den, maa vi et Ojeblik dvæle ved nogle Udnævnelser i Statsstyrelsens øverste Kredse, Udnævnelser, der i det mindste til Dels havde Betydning for Landbosagen. Som det vil erindres, havde Vedtagelsen af Stavnsbaandets Ophævelse bragt Schack Rathlou og Rosenkrantz til at fratæde deres Stillinger i Statsraadet. Den ene af deres Pladser blev allerede 20. August 1788 besat med Schimmelmänn. Efter de høje Tanker, vi vide, at Bernstorff havde om hans finansielle Indsigter og Begavelse, var der sikkert ingen, som han, der afgjort havde mest at sige i Statsraadet, hellere saa der end ham. Men man kunde ikke blive staaende herved. Allerede i 1785 havde Døden bortrevet Thott, og i Juli 1789 skete det samme

med den allerede i Forvejen stærkt svækkede Stampe. Herved vare alle de danskfødte Statsmænd paa Styrelsens højeste Trin borte, og Statsraadet bestod foruden af Kronprinsen, Arveprinsen og Prinsen af Augustenborg nu kun af Bernstorff, Schimmelmänn og Huth. Der maatte nødvendigvis tilkaldes nye Kræfter, og det var indlysende for Kronprinsen som for Bernstorff, at man maatte forstærke sig med to Mænd, der baade kunde antages ikke at ville modarbejde den begyndte Reformbevægelse og tilige først og fremmest vare dansk fødte. Der var i det hele i de raadende Kredse en bestemt Opfattelse af, at det danske Folk kunde kræve dette sidste¹⁾, og man vidste godt, at den offentlige Mening forlangte det²⁾. Efter hvad Bernstorff ikke uden Bitterhed fortalte Schack Rathlou, intrigerede Godske Moltke af al Magt for at faa en af Pladserne³⁾: men var der nogen, som paa Grund af sin Stilling til Landbosagen var umulig, var det ham. Altsaa faldt Valget ikke paa ham. Derimod bleve Grev Gregers Haxthausen og Gehejmerraad Jørgen Erik Skeel optagne i Statsraadet 28. November 1789.

Ingen af disse to Mænd var nogen fremtrædende Begavelse: men begge vare gamle erfarne Embedsmænd. Skeel havde været Stiftamtmand i Bergen, flere Gange Deputeret for Finanserne, desuden Amtmand i Tønder, Landdrost i Pinneberg, og, som vi erindre, Stiftamtmand i Akershus Stift. Paa den Tid, han blev gjort til Statsminister, var han Justitiarius i Højesteret. Det er allerede i Anledning af hans Virksomhed i Akershus Stift blevet nævnt, at han baade var en meget brav og samvittighedsfuld Mand, og han stod med Hensyn til Reformer i flere Henseender Schimmelmänn og Reventlow nær. Johan Bülow har lejlighedsvis kaldt ham »en af Danmarks sjældne, duelige, ærlige og ubestikkelige Mænd — man kan bestikkes med andet end Penge«⁴⁾. Grev Gregers Haxthausen havde været Statsafsending i Rusland paa

Frederik V's Tid, siden Deputeret i Admiralitetet og Generalkommissariatskollegiet, Amtmand i Flensborg, og paa den Tid, han blev Statsminister, beklædte han Stillingen som Stiftamtmand i Sjælland. Ejendommeligt nok havde begge disse Mænd en Tid været brugte af Struensee. Efter den Maade, hvorpaa Bernstorff har omtalt dem⁵⁾, har han sat Pris paa dem, om han end i sin Styrelse af de udenlandske Sager stedse savnede den Støtte, han havde havt i Schack Rathlou.

Den Holdning, han havde vist ved deres Udnævnelse til Statsministre, fandt imidlertid aldeles ikke Bifald i den Reventlow-Stolbergske Kreds. Reventlow ønskede ifølge hans egne bestemte Udtalelser vel ikke at indtræde i Statsraadet; men han fandt, at det burde være tilbudt ham at blive Statsminister; han mente, at, hvad han havde udrettet i Landbosagen og ved de seneste Handelslove, kunde give ham Berettigelse til at vente sligt, og overfor de fanatiske Angreb, der rettedes imod ham fra Proprietærkredsene, syntes det ham, at han behøvede en klar Tilkjendegivelse af den kongelige Naade. Derfor følte han det som en stor Skuffelse, at hint Tilbud ikke blev gjort ham, og det var selve Bernstorff, den af ham saa beundrede Bernstorff, dette skyldtes; han fandt, at han havde Grund til at være misfornøjet med hans Holdning heri⁶⁾. Og hvad han ikke var ærgerlig, det var hans Hustru, som mente, at hendes »Kæmpe« burde hæves over alle andre, og som nu følte sig dødelig fornærmet, ja endog kunde give sig til at græde over Krænkelsen⁷⁾. Og saa var der Søsteren Louise Stolberg og hendes Mand Grev Kristian Stolberg, for hvem det var en Selvfølge, at der ved slige Embeder ikke burde gaas udenfor deres Klike! Oven i Kjøbet havde man villet have danskfødte Mænd frem! Men for øvrigt, naar man vilde have det, saa var Kristian Reventlow mere dansk end Haxthausen. Kristian Stolberg

ærgrede sig over deres Udnævnelse »zum Gallenspeien« og kaldte endog de nye Ministre skabede Bukke⁸).

Heldigvis kom Reventlow hurtigt til Besindelse. Den Tillidserklæring, han virkelig kunde siges at behøve, den fik han desuden derved, at han samme Dag, fra hvilken de 2 nye Ministres Udnævnelse dateredes, blev udnævnt til Præsident i Rentekammeret. Ganske vist blev hans Indflydelse paa dette Kollegiums Beslutninger ikke derved et Gran større, end den havde været, medens han havde havt Titel af Første Deputeret; men alligevel havde Titelforhøjelsen en ubestridelig Værd som et Vidnesbyrd om Regeringens Anerkjendelse. Man ser, at han folte sig tilfredsstillet derved, og han tog da ogsaa bestemt Haxthausen og Skeel i Forsvar imod sine Slægtnings taabelige Haansytringer⁹).

Endnu langt tydeligere end ved Reventlows fine Titel viste Regeringen, hvor stor Pris den satte paa, hvad der var udrettet i den store Landbokommission, idet Colbjørnsen fik et betydeligt Avancement. Allerede 2 Maaneder efter Udstedelsen af hans Værk Forordningen af 8. Juni 1787 var han bleven Højesteretsassessor (10. August 1787), og det følgende Aar (29. August 1788) rykkede han op paa den meget vigtige Stilling som Generalprokuror. Han blev derved noje knyttet til Danske Kancelli. Samme Dag han fik denne Udnævnelse, blev Kristian Brandt, Enevold Brandts Broder, der i de nærmest foregaaende Aar havde været Første Deputeret i Generaltoldkammeret, gjort til Direktor i Danske Kancelli, og han blev derefter Præsident i dette Kollegium samme Dag som Reventlow blev Præsident i Rentekammeret. Brandt omtales som en samvittighedsfuld Embedsmand; men han gjør et noget smaatskaaret, pertentligt Indtryk. Saa meget vigtigere var det, at den ildfulde Colbjørnsen, Initiativets Mand, blev knyttet noje til Kancelliet. Vi skulle i det følgende faa at se, hvilken betydelig Rolle Generalprokurørstillingen gav

ham Lejlighed til at spille paa Lovgivningens Omraade i meget forskjellige Retninger. Her har det sin Interesse for os, netop med Hensyn til Landbosagen at se ham som en vigtig Mand i Danske Kancelli. Medens dette Kollegium i Schack Rathlous Tid maatte gjælde for Rentekammerets Modstander, var det i de følgende Aar at anse for at være dets Forbundsfælle.

Som det vil erindres, havde den store Landbokommission afbrudt sin Virksomhed (19. Maj 1788), da den havde endt sine Arbejder om Ophævelsen af Stavnsbaandet. Der holdtes intet Møde før 4. Februar 1790.

Imidlertid vedblev selvfølgelig Rentekammeret at udvirke kongelige Resolutioner af agrarisk Indhold, f. Ex. om at fremme Udskiftning, Udflytning af Bøndergaarde, Anlæggelse af Stengjærder o. a. m. Større Betydning har det, at der udstedtes nogle Love for at afhjælpe visse Mangler ved Fæstevæsenet, der vare blevne staaende efter den store Lov af 8. Juni 1787. Danske Lov havde nemlig (3—13—3) tilladt, at, naar en Proprietær ikke selv havde nogen Gaard eller noget Hus at bo i, og han derfor personlig vilde tage Ophold i en Gaard, han havde bortfæstet, kunde han opsige den, der havde Gaarden i Fæste. Men dette var oftere blevet misbrugt, saaledes at Bonden, naar den af ham fæstede Gaard blev solgt, i Henhold til denne Lovbestemmelse blev opsagt af den, der havde kjøbt Gaarden og saa vilde flytte ind i den. Men nu fastsatte en Lov af 16. Januar 1789, at det gamle Lovbud kun maatte forstaas om den Proprietær, der selv havde givet Bonden Gaarden i Fæste.

Vigtigere var det dog, at det 19. Marts 1790 ved en i skarpe Udtryk affattet Forordning blev stemplet som lovstridigt, naar Proprietærer gav Gaarde i Fæste enten paa visse Aar eller paa Opsigelse. Det var, erklærede Regeringen, Lovens Mening (3—13—1 og 4), at alle hidtil udgivne Fæstebreve skulde gjælde for Bondens og hans

Hustrus Livstid. Den, der handlede herimod, skulde »tiltales og straffes som vore Befalingers modvillige Overtræder«.

Det er værdt at lægge Mærke til det skarpe Sprog, der fores i denne Forordning, som udtrykkelig fastslaaer Bøndernes Ret til Livsfæste. Det hænger sammen med, at man her var inde paa et Punkt, hvorom der under Striden om Landboreformerne var fremsat meget modsatte Meninger. Naar der under denne Kamp rokkedes saa stærkt ved Herremændenes Myndighed over Fæsterne, var det i og for sig ikke underligt, at der fra deres Side kunde gjøres Paastand paa, at, saafremt man indskrænkede deres Husbondestilling til Fæsterne, maatte de kunne forlange, at de slap for den gamle Pligt, der paahvilede dem, at de stadig skulde holde Fæstere paa Bondergaardene og ikke maatte lade disse ligge ode hen, ikke heller sammenlægge dem eller lægge deres Jorder ind under Hovedgaarden. Der fremsattes i Pressen forskjellige Forslag, mere eller mindre vidtgaaende, om den Frihed, der burde afløse den gamle Bortfæstningspligt. Det blev foreslaaet, snart at det skulde staa frit for at slutte Fæstekontrakter paa de Vilkaar, begge Parter bleve enige om, snart at man skulde ombytte Fæsteforholdet med frie Forpagtninger, og at der i det mindste til en vis Grad burde være Sammenlægningsfrihed o. a. m. Og vel at mærke, det var ikke alene fra Reformmodstandernes Side, at der lød slige Røster. Tyge Rothe var saaledes stemt for at lade Livsfæstet blive afløst af frie Forpagtninger, og, om det saa var Ludvig Reventlow, var han ivrig stemt for det samme. Han har i et Brev til Broderen udtalt sig meget skarpt imod, at man kunde tænke paa at hindre Livsfæstets Ombytning med frie Forpagtninger¹⁰). Men denne Synsmaade blev bekæmpet af andre af Reformvennerne paa det ivrigste, især af Kr. A. Fabricius, der overhovedet indtog en fremragende Plads iblandt Reformpartiets For-

fattere. Det, der for ham var Hovedsagen, var, at Sammenlægningsfriheden let vilde føre til, at Ejendommene samlede paa et forholdsvis lille Tal Godsejeres Hænder, de vilde da ret naturlig komme til at danne et farligt Aristokrati, hvorimod Bønderne vilde synke ned til at blive Daglejere eller Husmænd. Han viste hen til England som et afskrækkende Exempel paa Grund af den Masse Tiggere, der fandtes der, en Følge, mente han, af den Frihed, der var indrømmet til at slutte Forpagtningskontrakter. Hvad Fabricius saaledes udviklede, var i Virkeligheden ogsaa Kr. Reventlows og Colbjørnsens Mening. De og i det hele Landbokommissionens Flertal frygtede for Kapitalismens Overvægt, der vilde blive altfor stor, naar man lod den have frit Spillerum. Det var deres Overbevisning, at, hvis man blev staaende ved at gjøre Bonden fri og saa for øvrigt lod ham klare sig i sine forskjellige Forhold med Herremanden, som han bedst kunde det, vilde han paa Grund af sin Fattigdom og det lave Standpunkt, hvorpaa han foreløbig i det hele stod, blive givet til Pris for de Proprietærer, der vilde misbruge deres overlegne Stilling. Det maa overhovedet mærkes, at, hvormeget Reformvennerne end talte om Friheden og kæmpede for den, vilde de økonomisk set dog for at støtte Bønderne have den tilsat med et tydeligt Beskyttelsessystem. Som de viste det ved deres Iver for at faa Hoveriet bestemt, saaledes ogsaa ved at holde paa Livsfæstet uden Sammenlægningsfrihed. Det var deres Politik paa dette Omraade det skyldes, at vi den Dag idag have den anselige Gaardmandsklasse, der findes i vort Land. Denne Synsmaade traadte blandt andet klart frem i Forordningen af 19. Marts 1790. Dog, det maa tilføjes, at paa eet Vilkaar tillodes Nedlæggelse af Bøndergaarde uden synderlig Vanskelighed, nemlig saafremt disses Jord blev brugt til at forøge, ikke Herregaardenes men andre Bøndergaardes Jordtilliggende indenfor et vist Antal Tønder Hartkorn.

Kort før den sidst nævnte Forordning blev udstedt, var Landbokkommissionen traadt sammen igjen 4. Februar 1790. Da Kr. Colbjørnsen imidlertid, som vi vide, var bleven Generalprokurator, kunde han ikke mere have Tid til at udføre Sekretærens vigtige Hverv i Kommissionen, og dette overdroges da til Overretsassessor Zeuthen, der allerede i 1788 var bleven Medlem af Kommissionen og var en meget dygtig Mand. En af de Sager, der i den følgende Tid stærkt optog Kommissionen, var Spørgsmaalet om Hoveriets Ordning. Først saa man, at det var nødvendigt at indføre en bedre Orden ved selve Hovarbejdet. Man maatte erkjende, at forskellige Godsejere ikke uden Grund klagede over, at Bønderne, der mærkede, at deres gamle Trældomsaag skulde slappes, rundt omkring lod sig rive hen til at tro, at de kunde sætte sig ud over Forpligtelser, der hvilede paa dem, og over at de i det hele vare vanskelige at have at gjøre med*). Det var selve Reventlow, der i Landbokkommissionen tog denne Sag op og gjorde Udkast til en Forordning. Som en Følge af den Forhandling, der nu fandt Sted i Kommissionen, blev der den 25. Marts 1791 udstedt en Forordning om, hvorledes god Orden skulde haandhæves ved Hoveriet paa Jordegodserne. Der fastsattes en Række sikkert nødvendige Bestemmelser; men naar der derfor ved disse blev taget Hensyn til, at Hoveriet kunde blive udført paa den Maade, Herremanden kunde gjøre Krav paa, saa laa der dog ogsaa i Ordensbestemmelserne adskilligt, som vilde kunne sikre Bonden imod Vilkaarligheder fra den modsatte Side. Det kan som en Enkelthed nævnes, at den gamle Bestemmelse i Danske Lov 6—5—5 om Husbondens Ret til at udøve Tugt imod de tjenende vel blev opretholdt, men dog saaledes, at den ikke kunde bruges imod Gaardfæstere og deres Hustruer. En Tyende-

*) Jvfr. ovfr. S. 88 og ligeledes S. 352.

lov, der udstedtes samme Dag og indeholdt en Mængde Bestemmelser om Tjenestefolks Forpligtelser og Rettigheder, kunde siges i lige Grad at vedrøre baade Herremand og Bonde.

Den ovennævnte Forordning om Ordens Haandhævelse ved Hoveriet var, som antydet, først og fremmest fremkaldt ved et berettiget Krav fra Herremændenes Side, og en anden Forordning fra nøjagtig samme Dag viser, at, om man end ved Forordningen af 19. Marts 1790 stærkt havde holdt paa at bevare den nedarvede Indskrænkning i Herremandens Ret til frit at kunne raade over den hidtil bortfæstede Jord, maatte man dog anse det for nødvendigt, paa visse Punkter at give Proprietæren noget friere Hænder¹¹). Denne nye Forordning fastsatte nemlig, at, naar det viste sig umuligt for en Proprietær at faa bortfæstet en Gaard, der var i fuldt forsvarlig Stand, skulde det være ham tilladt at henlægge dens Jorder under andre Bøndergaarde imod paa den nedlagte Gaards Grund at opbygge 2 nye Huse, hvert med 6 Tdr. Land Middeljord, og imod tillige at sørge for, at ethvert Hus i Landsbyen, der ikke havde 3 Tdr. Land, fik et saadant Tilliggende. Ligeledes skulde det i Almindelighed være tilladt Gods-ejere at nedlægge Bøndergaarde, naar de enten delte deres Jorder iblandt Beboerne af jordløse Huse eller brugte dem til Boelssteder og nye Huse.

Selv om der vitterlig ved denne Forordning er taget Hensyn til Herremændene, kan man ikke læse den igjennem uden at blive slaaet af, at der tillige i høj Grad er tænkt paa Husmændene. I Almindelighed taget kan der ingen Tvivl være om, at, bortset fra Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse, der vedrørte hele Bondestanden, drejede Landbolovgivningen lige siden Loven om Fællesskabets Ophævelse sig saa godt som udelukkende om Gaardmændene, der særlig gik under Navnet Bønder, og det var dem, man aldeles overvejende tænkte paa ved de

endnu uafgjorte Spørgsmaal om Hoveriet og Tienden. Det var af deres økonomiske Rejsning, at man mente, at Landets materielle Vel i Fremtiden væsenlig afgang. Derimod er det oftere blevet fremhævet som en Fejl hos Landboreformernes Mænd, at de forsømte at tage Hensyn til Husmændene. Men det er ikke ganske retfærdigt. Det kan vistnok siges, hvad vi senere ville vende tilbage til, at Reformvennerne ikke gjorde sig nogen Forestilling om, i hvilken Grad de Fremskridt, de ønskede, vilde medføre en Tilvæxt af den arbejdende Klasse paa Landet, og hvilken social Betydning dette vilde faa; men man kan paa ingen Maade frakjende Reventlow og hans Medarbejdere, at de havde Tanker om Husmændenes Vel. Sandt at sige trængtes der ogsaa dertil. Man kan træffe mørke Skildringer af deres Tilstand i visse Egne. Saaledes fortæller en Præst, at de fleste Husmænd i hans Sogn og i alle Sogne der omkring i det foregaaende Aar ikke havde formaaet at kjøbe en Skjæppe Malt. »Deres Hustruer«, skriver han, »drikke hele Aaret igjennem bart Vand og faa ingen anden varm Mad end Brødskorper, kogte i Vand med lidet Sirup, eller Kaal, kocht i Vand uden Sul, thi det lidet, de kunne fortjene ved Spind, er næppe tilstrækkeligt til Brød for 5, 6 ja ofte 8 smaa Børn og en gammel Moder eller Fader, som mange have at underholde«¹²⁾ (1787).

Man ser derfor Rentekammeret gjentagne Gange støtte Husmænd paa Krongodserne med Laan til at faa Jordlodder til Kjøbs. Snart hjælpes 12 Husmænd i Herstedvester, snart 6 i Herløv i Kjøbenhavns Amt, snart 21 Husmænd i Slaglunde, 18 i Risby Sogn eller 7 i Bagsværd; det fastsættes, at Husmændene i Vridsløselille paa Kjøbenhavns Amt skulle have Laan til at skaffe sig egen Jord¹³⁾, og det tillades en Kjobmand i Horsholm at sælge Jord til, at der deraf kan dannes smaa Husmandslodder¹⁴⁾ o. s. v. Man har, derom kan der ikke være Tvivl, op-

fattet det som det rette, at alle Husmænd skulde have hver en Jordlod paa 3 til 6 Tønder Land. Tidligere i Fællesskabets Tid havde Husmanden havt Græsning for en Ko og for et Par Smaakreaturer, og allerede i Forordningen af 23. April 1781 om Fællesskabets Ophævelse var det (§ 10) blevet fastslaaet, at Amtmændene og Landvæsenskommissarierne skulde afgjøre med Lodsejerne, hvorledes der efter Udskiftningen kunde tillægges dem en forholdsmæssig Græsning. Men dette var aabenbart aldrig blevet gennemført, og der var derfor senere god Grund til at raade Bod derpaa. Et vigtigt Middel i den Retning skulde sikkert den nys nævnte Forordning af 25. Marts 1791 være. Vi ville senere komme til at se videre Skridt i samme Retning. Som Vidnesbyrd om Reventlows personlige Opfattelse kan det nævnes, at en af de Reformer, han søgte at indføre paa sine egne Godser, netop var saa vidt gjorligt at tillægge hver af sine Husmænd 3 Tdr. Land¹⁵).

Det er ovenfor fremhævet, at Spørgsmaalet om Hove-riets Ordning meget stærkt optog Landbokommissionen, efter at den i 1790 havde gjenoptaget sine Forhandlinger. Intet af de tilbagestaaende Landbospørgsmaal var saa vigtigt, men intet ej heller saa vanskeligt. Alle de tidligere Forsøg paa at løse det vare slaaede fejl. Reventlow havde blandt andet allerede i en omstændelig Betænkning af 11. Februar 1788 givet en meget skarp Kritik i Landbokommissionen af den seneste Hoveriforordning, den af 12. August 1773¹⁶). Det var aabenbart ham, der nu i 1790—91 var den ledende ved Behandlingen af denne Sag, og det er værdt at se, at, da han havde affattet sin Betænkning om, hvad der først formentlig her kunde gjøres, sendte han den omkring til adskillige Proprietærer for at høre deres Mening derom¹⁷).

Naar man da nu optog en alvorlig Forhandling om Hoverisagen, stod det strax som nødvendigt, hvad der alle-

rede var opstillet i 1769 af Generallandvæsenskollegiet og i en meget heldigere Form snart efter ved det mærkelige, men af Statsraadet aflivede Hoveriforslag af December 1772¹⁸), nemlig at Hoveriet maatte fastsættes for hver enkelt Hovedgaard; men man saa ogsaa, at det let kunde trække i Langdrag dermed. Man valgte derfor at gaa samme Vej, der netop ogsaa var fulgt i Forslaget af December 1772, nemlig at lette Arbejdet ved at prøve paa, hvor langt man kunde naa ved frivillige Overenskomster. Formaålet for Hoveriordningen skulde være, at Jorddrotterne kunde betrygges for »ikke at faa mindre Arbejde af Bønderne behørig forrettet, end til deres Hovedgaardes Drift nu udfordres, naar Arbejdet ret bestyres, dog at Bønderne ikke mere paalægges, end de til afvigte Aars Begyndelse have forrettet, ikke heller mere end, at de tillige kunne overkomme tilbørligen at dyrke deres Fæstegaarde og at udrede de dem paaliggende Skatter og Afgifter«. Meningen med de frivillige Overenskomster var nu, at Herremanden selv skulde forsøge at komme til Enighed med sine Bønder paa Grundlag af visse Bestemmelser. Da det imidlertid kunde forudses, at ikke alle kunde enes, blev det fastsat, at der inden næstkommende 31. Oktober fra de Godser, hvor ingen Forening havde fundet Sted, skulde indsendes til Amtmændene en Række Meddelelser om de Forhold paa dem, der kunde have Betydning med Hensyn til Hoveriets Bestemmelse, og at de skulde stilles til Raadighed for de Kommissærer, som Kongen vilde udnævne til at bestemme Hoveriet paa hvert enkelt Sted (Forordn. af 24. Juni 1791).

Hermed var det første store Skridt sket til den endelige Afgjørelse af Hoverisagen.

Naar der, som vi nu have set, paa forskellige Maader tumledes med den store Landbosag, og naar Stemningerne ude blandt Folk baade i den ene og i den anden Henseende vare paavirkede af Tanken om, hvorledes Bondestanden kunde rejses, har det sin Værd at se, at ogsaa

Spørgsmaalet om at vække dem aandelig taget var stærkt oppe. Der kunde naturligvis i højeste Grad trænges dertil, og det ikke alene blandt de mest forkuede af dem, de sjællandske og de lollandske Bønder, men over hele Landet. Om det saa var, hvad der rent økonomisk tjente til deres Bedste, fattedes det dem mangfoldige Steder paa de simpleste Begreber. De sad forstenede fast i det gamle og kunde tidt ikke tænke sig, at en Forandring kunde være et Fremskridt. Det fik selv de mest bondevenlige Herremænd, som f. Ex. Ludvig Reventlow, at føle¹⁹⁾. Det er da aabenbart til at ophjælpe Bondestanden paa dette Punkt, at der er blevet sigtet ved forskjellige Smaaskrifter, som siden 1784 saa Lyset her hjemme. Rasmus Nyerup udgav saaledes 1786 et Skrift, der for øvrigt for en stor Del var oversat fra Tysk, om det ønskelige i at skaffe Bonden større Oplysning, og han fremstiller her, hvad denne mest behovede Kundskab om. Det maatte, udtalte han, være vanskeligt at naa langt frem heri, da et helt Aarhundrede vilde behøves for at frembringe en Hovedrevolution i Bøndernes Tænkemaade: men saa meget vigtigere var det, snart at tage fat derpaa. Som et Skridt i den Retning udkom der blandt andet en Lommebog for Bønderne, hvis Forfatter betegnede sig som Bondeelsker, og som skulde indeholde en paalidelig Vejledning til »de ahmindeligste Grundregler for Bondestanden«. Flere populære agrariske Afhandlinger begyndte ogsaa at udkomme. En Forfatter udgav i Anledning af Forordningen om Stavnbaandets Ophævelse: »Et Par Ord til den hæderlige Bondestand for at belære den om, paa hvilken Maade den kunde bruge sin bedre Stilling«. Overhovedet udkom der, selv bortset fra Stridsskrifterne, en paafaldende Mængde Skrifter og Tidsskriftafhandlinger om Bondestandens Forhold. Ogsaa mere eller mindre digteriske Former bleve brugte, naar f. Ex. Edvard Storm efter tysk Forbillede udgav en Fortælling om, »hvorledes Jesper

Hansen blev fra en Betlerdreng en agtbar og velholden Bonde«. Nordmanden Klaus Frimann udgav en Samling: »Almuens Sange«, der pristest som en god Bog og til Formaal havde »at faa Almuesmennesket til at vide Tingenes væsenlige Bestemmelse og Følger, bryde an paa hans skadelige Fordomme, gjøre ham fornojet med sin Stand, vise ham Dyderne fra den mest indtagende Side, opfylde ham med Agt for Land og Folk, stemme ham til alvorlig uletsindig Glæde: det er at fremme sand Almueoplysning«²⁰). Ja, om det saa var Videnskabsmanden Tyge Rothe, saa udgav han Sange for den hæderlige Bondestand.

Men Hovedsagen var naturligvis, at der i disse Aar skete en kraftig Begyndelse til at forbedre Skolevæsenet paa Landet. Dette var iblandt de Opgaver, der for begge Reventlowerne og Schimmelmann stode som de, det mest kom an paa at løse, naar man vilde skabe en dygtig og lykkelig Bondestand i Landet. Hvad der arbejdedes paa i denne Henseende, ville vi senere komme tilbage til, da det naturlig hører sammen med Datidens ejendommelige Oplysningsarbejde i Almindelighed.

Der var, have vi set, siden Stavnsbaandets Ophævelse blevet arbejdet konsekvent videre paa den store Reformgjerning, og der var arbejdet besindig uden Spor af lidenskabelig Radikalisme. Ogsaa er der fra den vægtigst mulige Side²¹) blevet fremhævet, hvor samvittighedsfuld en Omhu der blev vist for ikke at træde nogen erhvervet Rettighed for nær og, hvilken Forening af Visdom og høj Retsindighed der udmærkede Reformerne. Arbejdet havde for øvrigt saa meget lettere kunnet gaa sin rolige faste Gang, som Fremskridtstanken mere udelukkende nu end i de første Aar efter 1784 havde Magten overst oppe. Man vidste blandt andet, at man fuldt kunde stole paa

Kronprinsen. Og samtidig var det et jublende Bifald, der efter de første store Reformlove havde lydt fra deres Side, som vare Førere for den offentlige Mening, saaledes som den gjorde sig gjældende i Kjøbenhavn. Vi staa atter her ved noget nyt i vor Historie. Det var ikke en Jubel af den uhyggelige Farve, som havde lydt igjennem Pressen efter Struensees Fald; det var Begejstring og Glæde over noget udmærket, der var udrettet, og som man vedblev at arbejde for. Saaledes naar der i Minerva blev sunget til Ære for Kronprinsen, Reventlow og Colbjørnsen. Reventlow sammenstilledes med den store Sully, den berømte franske Minister paa Henrik IV's Tid, og om Colbjørnsen hed det, at han skulde sættes »Eder ved Siden I Romernes Graccher, nidkjær som I for Retfærdigheds Sag og nedtrykte Plebejer«. Det sluttede sig godt hertil, at det kongelige Landhusholdningsselskab 31. Januar 1788 udnævnte ham til at være en af dets Præsidenter, og at der paa hans Fødselsdag 1791 blev sunget til hans Ære:

Vær stolt o Norge af hans Æt,
Velsign ham danske Bondemand.

Udenfor Kjøbenhavn var Stemningen ganske anderledes delt. Det var imidlertid aabenbart ingenlunde et forsvindende Mindretal af Godsejere, der enten allerede havde faaet eller snart fik Ojet op for Reformernes Nødvendighed. Iblandt disse har det Interesse at træffe General Eickstedt, der ejede et større Gods i Fyen. Vi overraskes derved, da han ikke hører til dem, hos hvem man venter at træffe Fremskridtstanker. Men han stod afgjort paa Reformvennernes Side. Saaledes baade, hvad Ordningen af Hoveriet og hvad Tiendespørgsmaalet angik. Breve fra ham til Johan Bülow fra 1790 og 1791 vise klart, at han var udpræget bondevenlig. Han kunde give meget skarpe Skildringer af, hvorledes visse Proprietærer misbrugte Hoveriet. Det var altsaa ikke uden Grund, at Reventlow, der tidligere sikkert har været alt andet end

vel stemt imod ham, lod ham afgive Betænkning om Hov-
verisagen. Værdt er det ogsaa at se, hvorledes en saa
svoren Fjende af Regeringen som P. Kr. Schumacher nu
stillede sig. Han var for klart et Hoved til ikke i Læng-
den at se, i hvilken Retning Udviklingen maatte gaa.
Især efter at han i Foraaret 1789 var bleven Amtmand
over det daværende Nyborg Amt, fik han Øjnene op derfor,
samtidig med at hans fanatiske Bitterhed imod Regerings-
mændene i Kjøbenhavn tog af, og man ser ham indsende
flere forstandige Forslag til nye Ændringer, der ogsaa kom
til Overvejelse i Landbokommissionen.

Langt stivere sad Guldberg fast i sine gamle Meninger.
Han har næppe i Hovedsagen paa noget Punkt forandret
dem. Men han var en brav og loyal Mand, og, hvor farlig
han end holdt Stavnsbaandets Løsning for at være, er-
kjendte han dog, at, »naar alting ret forstaas, ere Pro-
prietærernes Rettigheder aldeles ikke krænkede ved de
udstedte Forordninger«²²). Han holdt det da ogsaa for
sin Pligt som Stiftamtmand i Aarhus ærlig at gjennem-
føre de nye Bestemmelser. »Naar nu«, skrev han til
Schumacher, »dette Baand (Stavnsbaandet) er løsnet og
Mennesket, der af Naturen er fri, er ved Lovgiverens hel-
lige Ord kaldet tilbage til en lovbestemt Frihed, saa Ve
den, der nu vilde krænke eller underminere den hellige,
forsikrede Rettighed, den jeg nu anser som et væsenligt
Stykke af Landets Konstitution, og derfor glæder mig
over, at dette Stykke faar sin gode og faste Indfletning i
de øvrige Dele«. »Hver en Tøddel«, skrev han en anden
Gang, »i de i tre Aar udkomne Forordninger bør staa,
haandhæves og være uryggelig«.

Men en saadan Loyalitet var ikke til at vente af
mange. Reventlow mente da ikke heller at burde stole
paa, at Sagen kunde gjælde for sikret ved Udstedelsen af
de 2 Love af 8. Juni 1787 og 20. Juni 1788, og det var
med skarp Opmærksomhed, at han fulgte, hvad der syntes

ham at tyde paa Opposition. Saaledes med Hensyn til de saakaldte Extrasessioner. Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse havde nemlig fastsat, hvad der ogsaa var ganske nødvendigt, at der skulde holdes Extrasessioner over hele Landet, blandt andet for at kontrollere de Ruller, Proprietærerne havde at føre over det unge Mandskab paa Godserne. Men nu fik Reventlow at vide, at der blev gjort Kronprinsen Forestillinger om, at det vilde være umuligt at holde slige Sessioner, og han besvor derfor strax Prinsen om »naadelig ikke at lytte hertil, men beskyærme sit priselige Værk, Bondestandens Frigjørelse«, imod de Hindringer, der ellers vilde blive lagte i Vejen derfor. »Haabet«, skrev han, »om at tilintetgjøre Bøndernes Frihed ved for det første at faa Forordningernes Bydende sat ud af Kraft er ikke opgivet, det tør jeg forsikre Deres Kgl. Højhed om«. Han bad derfor indstændig om, at Extrasessionerne maatte finde Sted. Dette skete da ogsaa, og tillige godkjendte Kronprinsen det Forslag, Reventlow gjorde om, hvem der skulde holde disse Sessioner, nemlig Generalkrigskommissær Wildenrath, en dygtig og fuldt paalidelig Mand og saa den, der var den sikreste, det var muligt at faa, nemlig selve Kristian Colbjørnsen²³).

Naar Reventlow synes at have frygtet for rænkefuld Modstand af indflydelsesrige Mænd, skulde denne Frygt vise sig ugrundet. Derimod blæste der et stort Uvejr op fra en betydelig Mængde Godsejeres Side. Den lange Fejde i Pressen om Reformerne havde virket stærkt til at ophidse deres Sind i Anledning af de Ulykker, de havde ment at maatte frygte for, og nu vare Ulykkerne virkelig komne ved de store Love af 1787 og 1788 med Tillæg af Forordningerne af 16. Januar 1789 og 19. Marts 1790, for ikke at tale om, at de jyske Sædegaardsejere ved Forordningen af 11. Juni 1788 havde mistet deres faktiske Eneret til Studedefning. Nu var der ingen Ende paa den Forbitrelse, der fik Magten rundt omkring paa en Mængde

Herregaarde, ingen Grænse for deres Besidderes Haan over de forhadte Forordningers slette Affattelse og over de Mænd, der havde sammenskrevet dette Jux. Det er betegnende derfor, naar den bidske Teilmann paa Nørholm i et Brev stemplede Reventlow som en Mand af ringe Evner og Talenter og af ringe Erfarenhed og Indsigter. Uheldigvis kunde den vrede Stemning finde Støtte i den aabenbare Gjenstridighed og i de Udskøjelser, der i disse Aar fandt Sted fra Bondernes Side. I deres Uforstand bildte de sig mange Steder ind, »at de med et skulde have Frihed, endog for Hoveri, og Ejendom; kom nogen Anordning ud eller noget fordredes, som ikke stod dem an, lode de sig højt forlyde med, at det ej var gaaet rigtig til, og at Husbond, Præst og Amtmand spillede under Dække for at fordølge dem deres Ret og undertrykke dem o. a. m.« Det kunde hænde, at de ligefrem nægtede at tage imod de dem ved Udskiftningen tilfaldne Lodder²⁴). Regeringen havde endog set sig nødt til (13. Juli 1789) at give Amtmændene Tilladelse til at diktere de Bønder, der nægtede at gjøre det Hoveri, de vare forpligtede til, en Mulkt paa ikke mindre end 1 Rigsdaler om Dagen.

Den Ophidselse, der under alt dette bredte sig paa Herregaardene, nøjedes ikke med at give sig Luft igjennem de mange Forbandelser, der under Samtaler Mand og Mand imellem eller i selskabelige Sammenkomster udstødtes imod Ophavsmændene til de Ulykker, Regeringen rammede dem med. Den brød ogsaa løs ved en Demonstration, der var uden noget tidligere Sidestykke i vor Historie.

Den 31. Juli 1790 holdt, hvad vi senere komme tilbage til, Kronprins Frederik Bryllup paa Gottorp Slot med Karl af Hessens Datter Marie Sofie Frederikke, og derefter tilbragte han sine Hvedebrødsdage paa det nærliggende lille Slot Louisenlund. Samtidig hermed fandt det aarlige Snapsting Sted i Viborg, hvor der altid plejede

at komme en Mængde jydske Godsejere tilstede. Saaledes ogsaa i det Aar, vi nu ere ved. Under de Samtaler, der her fandt Sted, kom naturligvis de store Landbospørgsmaal paa Tale, og den ene Proprietær hidsede den anden til stedse større Forbitrelse. Dette førte til at give den Tanke Raaderum, at man skulde bruge Lejligheden, medens Kronprinsen var paa Louisenlund, til at klage over de nye Forordninger. Til Overbringere af en saadan Klage vilde man vælge Kammerherre Beenfeldt til Serridslev Gaard og Kammerherre Lüttichau til Aakjær. Denne sidste var ikke nogen almindelig Personlighed. Han var især udmærket ved et uforfærdet Mod, der ikke gik af Vejen for noget. Men ulykkeligvis var denne Uforfærdethed ledsaget af en Ensidighed og en ustyrlig Hidsighed, der gjorde al besindig Overvejelse umulig hos ham. Som Godsejer havde han Ord for at være retsindig og brav imod sine Bønder; men han var paa den Tid, vi her tale om, aldeles fanatisk Reformfjende. Allerede i det nærmest foregaaende Tidsrum var han tørtet sammen med Regeringen, fordi han skarpt angreb en Forordning om Brændevinsbrænding (1774)²⁵), og han slap kun for at komme under Generalfiskalens Tiltale ved at betale en Mulkt paa 1000 Rdlr. Sympathi vækker hans Mod hos os, naar vi, som det vil erindres, have set ham kort for det Guldbergske Ministeriums Fald i en Skrivelse til Kongen nedlægge en alvorlig Indsigelse imod det Misbrug, der fandt Sted af Kabinetsordrerne²⁶). Men faa Aar efter satte Martfelt ham i Raseri ved i sin Opfordring til Kongen om at gennemføre hans Kornplan at komme med en Hentydning til egennyttige Proprietærer. Lüttichau gik i sin Forbitrelse saa vidt i at overvælde ham med Grovheder i et Tidsskrift, at han sagde, at man læste Martfelts Skrift med samme Agtelse som »Reisers fyrgterlige Ildebrandshistorie«²⁷).

Kort før det nævnte Snapsting blev holdt, var han bleven syg, og han var ikke tilstede i Viborg; men man

besluttede dog at sende netop ham tilligemed Beenfeldt til Kronprinsen og hans unge Gemalinde paa Louisenlund for at ønske dem til Lykke. De skulde da med det samme overrække Kronprinsens Svigerfader Prins Karl af Hessen et Bønskrift, hvori der gaves en Fremstilling af den Uret, man mente at have lidt ved Reformerne. Dette Skrift blev affattet paa Tysk og underskrevet af 103 Proprietærer. Man tænke sig den besynderlige Idee at sende et saadant Bønskrift til en Mand, der ikke havde det mindste at gjøre med Kongeriget Danmarks civile Styrelse. Og hvor passende for jydsk Proprietærer at bruge Tysk til at udtale deres Sorger paa! Der var da ogsaa dem, der kom til at indse, at det var ganske sinds-svagt, kun at sende et saadant Skrift til Prinsen af Hessen; man kunde naturligvis ikke undlade at sende det ogsaa til Kronprinsen, Landets Regent. Kammerherre Beenfeldt nedskrev da paa Dansk en ganske lignende Klage, der fik de samme Underskrifter, og med disse to Skrifter rejste han og Lüttichau til Louisenlund, hvor de rogtede deres Ærinde.

Ved Siden af, at der i dette Tillidsskrift til Kronprinsen var et tykt Lag af Udtalelser at undersøgtlig Hengivenhed, indeholdt det en bitter eller rettere voldsom Klage over Reformerne. »Vi«, hed det, »have vel Aarsag til at frygte for vore Ejendommers almindelige Undertrykkelse, Indgreb i vores Rettigheder, som paa Lovene ere grundede, og vore Friheders Indskrænkelse, der med Tiden vil gjøre os brødløse, forvolde en Førstyrrelse i det hele, bringe Landet nær til sin Undergang og gjøre Efterslægten ulykkelig . . . Vi opleve den ene Betagelse af vore lovlige Friheder efter den anden, og vore Ejendomsrettigheder krænkes derved paa den for os ynkværdigste Maade«. Naturligvis stempledes de Mænd, der havde foreslaaet Reformerne, ganske ligefrem som »de, der ikke handlede som redelige danske Mænd, der upartisk har fælles Med-

borgeres Vel til Formaal«, og særlig blev der givet et skarpt Sidehug til Colbjørnsen som Forfatter til Loven af 8. Juni 1787. Hertil kom saa en Opregning af fordærlige Virkninger, som Forordningerne allerede skulde have havt, Nedgangen i Godsernes Værdi — hvad for øvrigt var falsk —, Bondestandens stigende Frækhed o. s. v.

Det var unægtelig en ejendommelig Bryllupshilsen til den Prins, uden hvis Iver for Reformerne disse vitterlig ikke havde kunnet finde Sted! Blev Klagen end meget loyalt kaldt et Tillidsskrift, var det i Virkeligheden et Mistillidsskrift. Selv om Kronprinsen, efter hvad Lüttichau og Beenfeldt berettede, tog naadig imod dem, undlod han dog ikke, da han ved Overrækningen af Skriftet i Almindelighed havde faaet at vide, hvad det drejede sig om, strax at svare dem: »Hvad der er befalet ved kongelig Anordning, kan ikke forandres«, og de skulde da ogsaa snart komme til at føle en Skuffelse, der ikke kunde være større. Kronprinsen lod nemlig Skriftet sende til Landbo-kommissionen, der gav en meget hvas, af Colbjørnsen affattet Betænkning derom. Men Colbjørnsen, der var kommen i Kamphumor, vilde ikke blive staaende derved. Han vilde have sin Forbundsfælle, den store Almenhed, med ind i Sagen, og han fik derfor Prinsens Tilladelse til at offentliggjøre Tillidsskriftet med en Kritik deraf. Og den fik baade Næb og Kløer. Han tordnede paa den voldsomste Maade mod de 103 jydskes Herremænd i et Flyveskrift, som han udgav under Titel af »Betragtninger i Anledning af en Del jydskes Jorddrotters Klage«, og som han helligede »den oplyste Menneskelighed, den borgerlige Frihed og det danske Folk«.

Imidlertid havde man rundt omkring begyndt at tale om Sendelsen til Louisenlund, og der kom Meddelelser derom frem i et enkelt Blad. De Domme, der fældedes om den, vare meget forskjellige, ogsaa iblandt selve Herremændene. En fanatisk Reformfjende som Rosenkrantz

var naturligvis ganske enig med Lüttichau og udtalte det i et Brev til ham, hvori han ogsaa sagde, at han gjerne vilde have underskrevet Tillidsskriftet. Derimod fortæller Eickstedt i et Brev til Bülow, at i Fyen vare Herremændene i det hele uenige med, hvad Jyderne her havde gjort. I Kjøbenhavn og andre Steder, hvor Reformvennerne havde Overhaand, gik det naturligvis haardt ud over de 103. P. A. Heiberg gav denne Stemning Udtryk ved i sit dengang udkommende satiriske Skrift »Rigsdalerseddelen Hændelser« at tale om et Land, hvor Smaafyrsterne havde bedt Kongen om at ophæve et nylig udstedt Forbud imod, at den almindelige Mand længere maatte være Fyrsternes Trældyr og Slaver. Riegels skrev i Flyveskriftet »Julemærker fra Landet og Byen«: »Det er ikke afgjort, kjære jydsk Herremænd, at Eders Birkedommer just bliver Eders Dommer paa hin Side Graven . . . Evig Haan følge Menneskelighedens Slavefogeder, hvor de gaa og staa, enten de ere klædte i Konge- eller Kardinals Purpuret, enten de skjule sig under Bispestaven eller Ladefogedpiske.« Men endnu vidste ingen ret, hvad der stod i det saa meget omtalte »Tillidsskrift«. Da var det i Oktober 1790, at Colbjørnsens »Betragtninger« udkom, hvori han havde aftrykt hele Skriftet ordret med sine egne Udtalelser lige overfor paa den anden Side.

Det første Indtryk, man faar af Colbjørnsens Skrift, er maaske Voldsomhed. »Alt«, siger han, »hvad der i enhver Stat anses helligt og agtbart, antastes i deres Skrift med en Dristighed, der næppe findes lige i noget Lands Aarbøger«. Han sigter de 103 Proprietærer for at laste Kongens Regering, for med den største Bestemthed at have sagt, at Kongen havde handlet tyrannisk, og at de Mænd, som havde foreslaaet og tilraadet de nye Love, havde været Uretfærdigheds og Undertrykkelses Haandlangere. Der er noget frastødende ved denne Maade at angribe paa. At sigte Proprietærerne for at laste Kongens Regering var efter Loven det samme som at henvise til,

at de havde fortjent at tiltales paa Tab af Ære og Gods. Den Slags Polemik hørte ikke hjemme i en Tid, da Læren om, at Undersaatterne havde blindt at slutte sig til Regeringens Beslutninger, var opgivet af alle, og den passede ilde til den Opfattelse af den offentlige Menings Betydning, som Colbjørnsen selv havde saa godt som nogen. Der var noget uridderligt ved den Anvisning, han ligesom gav paa Domstolene.

Derimod maa det erkjendes som loyalt af ham, at han aftrykte hele Tillidsskriftet i sin Pjece. Enhver kunde da sammenligne hans Fortolkning og Kritik med de Steder, han slog løs paa, og altsaa strax domme, om han citerede rigtig eller ikke. Og saa var selve hans Gjendrivelse af Klageskriftet fortrinlig. Næsten paa ethvert Punkt en sejrrig Argumentation, støttet til overtydende Kjendsgjeringer, hvasse, men fuldt berettigede Spydigheder og en Varme i Skildringen af Bondestandens Ret til en Forbedring i sine Kaar, der paa sine Steder hæver sig til den virkningsfuldeste Veltalenhed, alt dette giver hans »Betragtninger« en høj Plads i vor polemiske Litteratur. Blot et enkelt Sted kan her medtages. Da Tillidsskriftet indeholdt en Ytring om, at Proprietærerne haabede, at de maatte beholde den Forret, som deres Privilegier gav dem, og nyde godt af den kongelige Naade, som deres Forfædre med Opofrelse af Liv og Blod havde erhvervet sig, svarer han derpaa med at udtale, at det eneste Privilegium, der var blevet krænket, var det at overtræde Loven og at kunne unddrage sig fra undersaatlige Pligter: men det havde dog vel aldrig været tilstaaet Klagerne eller deres Forfædre. »Hvilket Praleri«, siger han saa, »er det ikke, at de tale om deres Forfædres Liv og Blod«: han viser, at der iblandt alle de 103 ikke fandtes mere end 4 til 5 Navne, som »vore Aarbøger have antegnet med Hæder, fordi de, som bare dem, havde paa en udmærket Maade gavnet Staten . . . Men de Bønder, der bo iblandt Eder,

have ikke ogsaa deres Fædre fulgt Eders i Striden og ofret deres Blod for Landet? Bør da ikke ogsaa disses Sønner, som endnu staa færdige til at vove deres Liv for Fædrelandet og Kongen og til at værne for Eders Ejendomme, imedens de fleste af dem, der eje Godser, sidde hjemme i Fred, bør ikke disse, siger jeg, i det mindste have Adgang til Borgerret iblandt Eder? Og dog klage I over, at Kongen har skjænket dem denne.«

Colbjørnsens forfærdelige Indhug fremkaldte en hel Flyveskriftlitteratur foruden en Række Artikler i Datidens Tidsskrifter. Det var oven i Kjøbet en af Statens højeste Embedsmænd, der havde slaaet et saadant Slag; det gav det en egen Vægt. Han havde formelig erklæret de jyske Proprietærer Krig paa Kniven. Han blev da ogsaa angreben med en umaadelig Forbitrelse; men med tilsvarende Varme traadte den ene efter den anden fra Reformpartiets Side i Marken for ham. Ogsaa i Digte, der lejlighedsvis kom frem, som f. Ex. af P. A. Heiberg, vankede der skarpe Hib til »Jydernes Proprietærer, der ønske sig Slaver og Bønder at flaa«. Som rimeligt var, naaede Fortællinger om Colbjørnsens Kamp ogsaa ud til Bønderne i flere Dele af Landet. Der kom Skrivelser fra saadanne oppe i Vendsyssel til Kongen med bitre Klager over de Bagvaskelser imod dem, som »Tillidsskriftet« havde indeholdt, og derimod taltes der med Taknemmelighed om det Sprog, som »Colbjørnsen, han, denne store Mand, vor Forsvarer, havde ført til Bedste for Bondestanden«.

Og endelig saa var der Kronprinsen. Han var formelig kommen i Harnisk ved de jyske Proprietærers Optræden. Da Colbjørnsen i sine »Betragtninger« havde hentydet til, at der var falske Underskrifter under Tillidsskriftet, lod Prinsen en Undersøgelseskommision blive sendt til Jylland for at faa Klarhed heri. Det viste sig saa, at Colbjørnsens Hentydning ingenlunde var uden Sandhed. Ganske vist vare Underskrifterne under det

tyske Exemplar, der var givet til Prins Karl, alle ægte: men dette gjaldt ingenlunde om alle dem, der fandtes paa det danske Exemplar, som Beenfeldt havde overrakt Kronprinsen. Da der nemlig havde været knap Tid til at faa dette underskrevet af alle, troede Beenfeldt at kunne have Ret til at sætte de manglende under det. Han mente, at alle vilde lige saa godt vedkjende sig det til Kronprinsen som det til Prins Karl. Men dette var netop ikke Tilfældet. Der var dem, som bag efter bleve bange og gjorde Indsigelse imod Underskrifter, som i Virkeligheden ikke vare deres egne. Selvfølgelig kastede dette et uheldigt Lys over den hele Historie. Undersøgelseskommissionen lod baade Beenfeldt og Lüttichau møde for sig; men dette betragtede den sidst nævnte som en stor Anmasselse lige overfor hans høje adelige Værdighed, og ikke alene nedlagde han Indsigelse derimod: men den ubændige Mand benyttede med det samme Lejligheden til at lette sit Hjærte imod den ham modbydelige Colbjørnsen, og i den Erklæring, som han afgav til Kommissionen, udtalte han i Anledning af hans Ytringer i sit Flyveskrift om Tillidsskriftet: »Vi anse alle dette hans Forhold og dens Følger (!) for en stor Forbrydelse imod Kongens Værdighed, Højhed og den Tillid, som enhver Undersaat hidtil har havt til det hojkongelige Hus«.

Dette vilde Colbjørnsen ikke lade sidde paa sig, og han anlagde strax Sag imod Lüttichau. Da han samtidig spurgte Regeringen, om han ikke skulde fratræde sit Embede, saalænge indtil han havde faaet Oprejsning for Domstolene, udtalte en kongelig Resolution i stærke Udtryk Anerkjendelse af hans Færd som Embedsmand og paalagde ham at vedblive i sit Embede. Man kunde tro, at et slikt Vidnesbyrd om Kronprinsens høje Naade vilde have gjort noget Indtryk paa Lüttichau. Men intet mindre. Netop nu udgav han et Stridsskrift imod Colbjørnsen, der i Grovhed omtrent var uden lige hidtil i vor

Litteratur. Strax i dets Titel udtalte han, at Colbjørnsen i sine Betragtninger paa en lovstridig Maade havde fornærmet den oplyste Menneskelighed, den borgerlige Frihed og det danske Folk. Til denne Mundfuld svarede Indholdet ganske. Der var ikke Grænse paa de Angreb, han rettede paa Colbjørnsen ligefrem som Menneske. Denne var Hvermands Fjende, det var ham mere om at gjøre at sværte Proprietæerne end om Sandheden, han vidste overhovedet næppe, hvad Sandhed var, han havde igjennem sit hele Skrift opført sig som syg o. s. v. Men han var ikke alene et slet Menneske, han var tillige en uvidende Klodrian, og han havde havt fuldkommen Ret i at beklage sine svage Evner. »Hans Evner, Gud bedre det, ere svage, det kan man se uden Brillen«.

Et Angreb af den Natur kunde selvfølgelig ikke skade Colbjørnsen. Det havde kun Interesse som et Vidnesbyrd om, hvor vidt en Mands Hidsighed kunde gaa, og saa for øvrigt ogsaa om, hvad der næsten kunde kaldes Naivitet. Thi hvad skal man sige om en Forfatter, der efter at have fyldt over 100 Sider med Grovheder, til Slutning udtaler det Haab, at man ikke skulde kunne bebrejde ham, at han et eneste Sted var kommen med »Personalier!« At selve Argumentationen var den, man kjendte fra de mest udprægede reformfjendtlige Skrifter, behøver næppe at siges. Det havde derfor ej heller i saa Henseende Værd.

Men imidlertid fik Lüttichau nok at tænke paa selv ved den Sag, som Colbjørnsen havde anlagt imod ham, og som paa Grund af hans adelige Værdighed fra først af blev ført ved Højesteret. Det er karakteristisk for ham, at han end ikke under denne Proces kunde dy sig for at skjælde Colbjørnsen ud paa Prent. Midt under Sagens Gang lod han blandt Højesteretsassessorerne omdele et Flyveskrift, kaldet »Species facti i den Sag, Hr. Etatsraad Colbjørnsen imod Lovens Bydende har troet sig berettiget at ind-

stævne mig Kammerherre Lüttichau lige til Højesteret. *Quel bruit pour une omelette*«. Medens det for en stor Del kun indeholdt Angreb af sædvanlig Natur, gik han om mulig videre end nogensinde, naar han udtalte, at Følgen af Colbjørnsens Handlemaade imod ham og flere var, at »vi for Eftertiden tvivlede, om vi kunde nærme os vores gode Konge og hans Hus med den fulde Tillid«.

Højesteretsdommen kom til at lyde paa, at hans Beskyldninger imod Colbjørnsen bleve mortificerede og han selv domt til en Bøde paa 1000 Rdlr. Dertil føjede Kronprinsen det Vidnesbyrd om den kongelige Unaade, at han til Straf for hans Optræden overfor Undersøgelseskommissionen fratog ham Kammerherrenøglen. Det var, lod han udtale, en mild Straf, da han havde fortjent at blive tiltalt ved Generalfiskalen. Derefter forlod Lüttichau forbitret Fædrelandet, naturligvis ledsaget af mange Reformfjenders Sympathi, deriblandt Schack Rathlous og Guldbergs. Kun beklagede de hans Hidsighed. Sit store jydsk Gods solgte han. I Tyskland fik han høje Titler i Overflod. Han blev af Hertugen af Brunsvig gjort til Gehejmeraad, og Kejseren gjorde ham til Rigsgreve. I Modsætning til den Trods, Lüttichau viste til det sidste, og som dog har noget paa en Maade storslaaet ved sig²⁸), var Beenfeldts Holdning alt andet end modig. Han slap med at bøde 2000 Rdlr. for sin uheldige Færd med Tillidsskriftet²⁹).

Det er ikke saa sjælden hændet, at en alvorlig Principstrid har endt med en Injurieproces. Men man maa lade det, at den Retssag, vi her have nævnt, har en egen Interesse, dels ved de to skarpt tegnede Personligheder, den drejede sig om, dels og endnu mere, fordi man kan sige, at med den endte i Grunden den mere end trediveaarige Kamp om Landboreformerne. Udfaldet af denne Proces havde ligesom været et ydre Tegn paa, hvem der havde sejret.

Naturligvis var Arbejdet for Landbosagen ikke endt. Hvad der var besluttet med Hensyn til Hoverisagen, var kun at opfatte som et, om end vigtigt, Skridt hen imod Løsningen af dette store Spørgsmaal. Der stod endnu mere tilbage at gjøre her, og saa var der endelig Tiende-sagen, der ogsaa maatte bringes i Orden. Men Vejen hertil gik igjennem en fredeligere Udvikling. Naar man da ser tilbage paa den egentlige Kamptid, saa havde der ganske vist været megen Bitterhed og meget endog lidenskabeligt Had at følge under denne; men det havde været en Tid, der havde baaret rig Frugt. Det maa erkjendes, at selve Kamplitteraturen til Trods for alle Skyggesider havde fremkaldt ikke faa dygtige, til Dels endog betydelige Skrifter, og at den ikke alene er mærkelig, set i Sammenligning med Forhandlinger om andre Spørgsmaal her hjemme, men at den ogsaa er det, naar man holder den ved Siden af, hvad der dengang fremkom i andre Lande om dette store Emne. Ikke et eneste Sted vil man tilnærmelsesvis finde et Sidestykke til den Iver, med hvilken Folk her i Landet kastede sig over det.

Og hvor mange Tanker vare ikke middelbart eller umiddelbart satte i Bevægelse ved Kampen! Det havde gjældt økonomiske Spørgsmaal af gjennemgribende Betydning. Paa hvilken Maade kunde der skabes et betydelig større Udbytte af Landbruget, hvorledes vilde der kunne udvikles størst Velstand baade iblandt Proprietærer og Bønder, hvorledes kunde Afgiftsbetaling ved Tienden ordnes saaledes, at den mindst kom til at hindre Bondens Arbejde og skade hans Udbytte, og hvilken Vej vilde det være bedst at gaa ved Fastsættelsen af de Ydelser, der naturlig paahvilede Bonden overfor Proprietæren? Hermed stod tillige omfattende sociale Spørgsmaal i Forbindelse. Hvilket Maal af Frihed kunde ethvert Menneske som saadant gjøre Krav paa, hvilken Ret havde den enkelte til at faa sine Pligter og Rettigheder overfor en højere staa-

ende skarpt bestemte, hvor vidt havde den personlige Frihed Evne til at vække Virksomhedsaand og moralsk Ansvarsfølelse, og hvilken Indflydelse kunde man tænke sig, at den vilde faa til at skabe større Fædrelandsfølelse, hvorledes skulde man endelig bedst lade Menigmand faa det Maal af Oplysning, der kunde passe til hans Stilling som fri Personlighed og nyttig Statsborger? Lad saa ogsaa være, at der var adskilligt overfladisk i den Maade, hvorpaa flere af disse Spørgsmaal bleve behandlede, saa var det dog lutter Æmner, der umulig kunde drøftes, uden at Synskredsen udvidedes, uden at Tankelivet berigedes, og uden at Sansen for de store Samfundsforhold blev mere levende. Ogsaa set fra den Side har hin Kamp havt sin Betydning.

NITTEDE KAPITEL.

Kronprinsens Bryllup. — Stemninger imod Regering og Hof.

Ved de vigtige indre Forhold, vi have fulgt igjennem Aarene 1784—1791, var det Ministrene, som havde spillet den førende Rolle. De havde gjort det, baade der, hvor der skulde vindes udmærkede Resultater, og hvor, som paa det finansielle Omraade, den Politik, der var fulgt, havde havt alvorlige Skyggesider. Kronprinsen havde hidtil trolig fulgt dem. Han havde med stor og ungdommelig Varme sluttet sig til Landboreformsagen, og han havde ladet Schimmelmänn raade paa det finansielle Omraade, hvor han, den unge Mand, selvfølgelig ikke kunde have nogen selvstændig Mening. Det var som Kollegiechefer, at Reventlow og Schimmelmänn optraadte, og det var altsaa fra Kollegierne under den Medvirkning,

der ydedes i Finanskollegiet af Mænd som Wendt og Zoega, i Rentekammeret af W. Hansen, Jon Erichsen og efter hans Dod af Kr. Colbjørnsens Broder, den udmærkede Jurist Jakob Edvard Colbjørnsen, at Initiativet var udgaaet til vigtige Skridt; det var fremdeles i den store Landbokommission og Finanskommisionen, at de Forandringer, der fandt Sted, i det mindste for største Delen vare blevne droftede. Og paa Udenrigspolitikens Omraade havde det været Bernstorff, der havde været den ene raadende og, om end Kronprinsen, som tidligere omtalt, skulde gjælde for at være Landets Regent, var det saa langt fra, at han havde været det under de vanskelige ydre Forhold, at han tvært imod i Forening med Prins Karl af Hessen under Opholdet i Norge og under Felttoget i Bahuslen havde faaet Ordre fra Bernstorff.

Da dette Felttog var endt, vendte Forholdene tilbage i det gamle Leje. Kronprinsen fulgte som tidligere Styrelsens Gang i Statsraadet og ved de mange Sager, der paa forskjellig Maade forelagdes ham, ligesom han var ivrig med paa de Omraader, der særlig fængslede ham. Vi tænke naturligvis her nærmest paa Hærvæsenet. At slutte fra Breve fra hin Tid, var der stadig en Del mindre og større Kjævl imellem Folk i de højeste Lag. Der kunde ikke være nogen Tvivl om, at det var den Bernstorffske Kreds, der var den mest raadende, og der blev naturligvis, og det uheldigvis ikke uden Grund, stærkt skumlet over det ret betydelige Klikevæsen, der tidt her havde Magten. Det gav blandt andet stadig Næring for Talen om et tysk Parti i Modsætning til det danske, selv nu, da Schack Rathlou og Rosenkrantz, der havde været Førere for det saakaldte danske Parti, vare traadte ud af Statstjenesten.

Men medens det kun havde mindre at sige, hvad der blev skumlet om flere af de styrende og om selve Styrelsen i forskjellige Retninger, var der øverst oppe personlige

Forhold af ikke ringe Betydning. Vi erindre, at Prinsen af Augustenborg i 1786 havde holdt Bryllup med Prinsesse Louise Augusta og strax derefter havde faaet Sæde i Statsraadet. Da Schack Rathlou havde opgivet sine Embeder i Juni 1788, kom han desuden til at afløse denne som Patron for Universitetet, og han traadte derved ind i en Virksomhed, som han omfattede med overordentlig Varme. Samtidig indtog Louise Augusta ved sin skønne Skikkelse og sit indtagende Væsen en fremragende Plads i det højere kjøbenhavnske Selskabsliv. Hun maa dengang have haft meget elskværdigt i sin Optræden. Det er i det mindste overordentlig store Lovtaler, man i Dattidens Breve træffer om hende, og det fra meget forskellige Sider. »Hun var«, hedder det et Sted, »tilbedt af hele Befolkningen i Kjøbenhavn«. Fra Aaret 1792 fortæller Grevinde Reventlow om hende, at, da hun var vendt tilbage fra en Udenlandsrejse, var hun bleven modtaget i Theatret med højt jublende gjentaget Bifald, og at hun ved sin Ankomst til Staden var bleven ledsaget af en Skare velklædte Mennesker lige til Slottet, hvor der blev raabt »Velkommen elskede Augusta«¹). Hun og Kronprinsen vedbleve at holde meget af hinanden; det kan man f. Ex. se af Tonen i de Breve, de skrev til hinanden under en Rejse, hun sammen med sin Mand i Sommeren 1790 foretog til Nordtyskland, og under hvilken hun blandt andet fortalte Broderen om sit Besøg ved Modrens Gravmæle i Celle²). Derimod var Forholdet mellem Kronprinsen og Prinsen af Augustenborg tydelig nok stadig kjøligt. Deres Interesser faldt kun saare lidet sammen, og de harmonerede ej heller som Karakterer. Prinsen havde allerede i 1786 skrevet til Schack Rathlou med Bitterhed om Kronprinsens Exercermani. »Han sætter«, hedder det saaledes i et Brev, »sin Helbred paa Spil og har i det hele paa mange Maader opført sig yderst slet i disse

Dage³⁾. I Sommeren 1787 advarede han lejlighedsvis Kronprinsen imod i den Grad, som han gjorde det, at følge sine militære Passioner, da det vakte Uvilje hos Befolkningen. »Det har«, skrev han i den Anledning, »meget at sige for en regerende Fyrste, hvad Folk tænke om ham; uden deres Kjærlighed og Tillid udretter han intet, det er ham umuligt at opfylde sin Pligt som Regent⁴⁾. Prinsen var vistnok i sin gode Ret til at udtale dette; men han, i hvem Kronprinsen saa en lærd pedantisk Herre, var denne efter sin hele Personlighed altfor lidt sympathetisk til, at slige Ord kunde finde Gjenlyd.

Og saa viste det sig uheldigvis, at der var en temmelig uforligelig Modsætning mellem ham og den Mand, der netop i disse Aar kom til at staa Kronprinsen overordentlig nær, nemlig Prins Karl af Hessen. Denne var en Mand, som kunde være meget elskværdig og venlig. Baggesen, der besøgte ham i 1791, bruger stærke Ord derom. »De fleste Justitsraader, ja Borgmestre«, ytrer han, »maatte ønske at have et saadant Væsen«. Men han var afgjort lidet yndet i Landet. I denne Tid, da der begyndte at komme en ret levende national dansk Bevægelse frem, stempledes han som Tysker, og han begik den store Fejl ikke at lægge sig efter at tale bedre Dansk, end han gjorde. Baggesen bruger det Udtryk om ham, at han talte Dansk med Besværlighed, men ret godt. Det er aabenbart ikke nogen stor Anerkjendelse⁵⁾. Tillige holdt man ham for at være saa militaristisk, at han gjorde Kronprinsen endnu ivrigere i saa Henseende, end han var i Forvejen. Denne Opfattelse var næppe ugrundet. Blandt andet peger det i den Retning, naar han havde den Tanke, for at faa gjort Kaserne af Universitetets Bygninger at flytte det til Odense⁶⁾. Ogsaa mente man, — sandsynligvis med Rette, — at han var en Fjende af friere Udvikling paa forskjellige Omraader⁷⁾. Naar de

jydske Proprietærer vilde henvende sig til ham med deres Klager over Landboreformerne, synes det at vidne derom. Han vidste godt, at der var ugunstige Rygter i Gang om ham, men mente, at de skrev sig fra en eller flere personlige Fjender⁸⁾. I stærk Modsætning til det Ord, han en Tid havde for at være en for Kronprinsens Sæder farlig Verdensmand, stod det, at han paa sin Vis var en stærkt religiøs Mand. Men man maa rigtignok understrege Ordene paa sin Vis.

Bülow har i et Brev til sin Hustru (31. August 1789) beskrevet Prins Karls Værelse paa Gottorp Slot, og han fortæller her, at der paa Væggen hang et Billede af Kristi Hoved, malet af Graff. Dette Billede havde en stor Betydning for Prinsen. Ved det arbejdede han nemlig. Det vil sige, at han, der aabenbart havde let ved at komme i en extatisk Stemning, raadspurgte det og saa fik fuld Klarhed over, hvad han vilde vide. Med andre Ord, han mente at modtage ligefremme Aabenbaringer, under hvilke han følte sig ligesom i Samfund med Kristus og da ogsaa gjennemtrængt af dennes Kjærlighedsbud. Hvad man nu end vil dømme om slige Sværmerier, saa kunde de have deres Skjønhed, og de udøvede ogsaa en smittende Virkning paa flere af hans nærmeste, ja endog baade paa Bernstorffs Hustru, født Stolberg, og paa selve Bernstorff, ham med den ellers saa gjennemklare Forstand⁹⁾.

Uheldigvis knyttede der sig hertil, i det mindste hos Prins Karl og flere af dem, der stode ham nær, de utroligste Fantasterier. Han mente, at Mennesker, der hørte til hans Kreds, allerede havde levet i Fortiden og i den tidligere Tilstand været mærkelige Personer. Det blev det besynderligste Tojeri, han kunde komme med herom, og ligeledes derved, at han ligesom trak en hel Aande verden ind i sin Atmosfære.

Vi erindre, at allerede meget snart efter 14. April havde han begyndt at spekulere i, at hans Datter Marie

Sofie Frederikke kunde blive Dronning i Danmark og Norge ved at ægte Kronprins Frederik. Dette maatte efter hans Mening ikke opfattes som noget, han af almindelig Faderkjærlighed tragtede efter. Nej, han sagde til Bülow: »Det maa De vide, som jeg har sagt Dem, at Kronprinsen bliver ulykkelig og gal, ifald det ikke sker, og at Danmark i saa Fald bliver et Valgrige med eller under Sverige, at Prinsessen er den bedste Prinsesse, der er til paa Jorden, og at hun er Maria (Jesu Moder); at Kristian IV ikke kan komme tilbage til Jorden uden ved Josva (Kronprinsen) og Mirjana (Prinsesse Marie«)¹⁰). Sig selv betegnede Prinsen som Melchisedek, Bülow som Mathatias, Kammerherre Köppen, hvem han satte stor Pris paa, som Simon (Peder?). Det kunde godt falde ham ind i sit ypperstepræstelige Kald at uddele Nadveren foran Billedet og ved den Lejlighed at holde Tale f. Ex. om Æmnet: »Elsker hverandre«. Ogsaa kunde han tilkalde snart en Sonambule, snart en kyndig Magnetisør eller en eller anden tysk Professor, der forstod sig særlig godt paa Aandevæsenet, og saa gik det f. Ex. efter, hvad Sonambulen fik Befaling af en Aand til at udsige, ud paa at lade den sindssyge Konge blive magnetiseret af ham selv i Overværelse af Kronprinsen, Prins Frederik af Hessen, Bernstorff og en Livmedicus. Det skulde fore til Kongens Helbredelse¹¹).

Hvor vidt det kunde gaa med de halvforrykte Forestillinger, der udvikledes i Prins Karls Omgivelser under hans Ægide, vise Bülows Optegnelser fra Gottorp i April 1789. »Da jeg kjørte«, skriver han saaledes, »med Kammerherre Köppen, fortalte han mig, at Prins Karl havde 2 graa engelske Hopper paa sin Stald, hvoraf den ene var Karoline Mathilde, som der maatte bøde for sine Synder. den anden hendes Moder Prinsessen af Wales. Jeg spurgte ham, om Hopperne vidste, hvad de havde været. Han sagde, at de nok havde et dunkelt Begreb

derom, men han kunde ikke sige mere for vist. Prins Karl, sagde han, havde været Cæsar, Prins Kristian Brutus, Kong Gustav Judas og Borgenstjerna (en svensk Officer) Karl XII, Prinsesse Marie Kristi Moder. Sligt, sagde Koppen, fik man at vide ved »Arbejdet«. Naar man kom i de højere Grader, kunde man læse alt paa »Billedet«¹²). Ogsaa havde Billedet meddelt, at Grevinde Kristian Reventlow havde været Pilati Datter¹³). Det passer godt til sligt sindssygt Vaas, naar det ligeledes blev sagt, at Brandt, som var dreven ud af Kongen, sad i Væggen under Opsigt af den afdøde Broder Abraham Eckhoffs Aand, og at han endnu ikke havde faaet nogen Tilgivelse, da han ikke tilgav Kongen; Karoline Mathilde havde tilgivet denne og underkastet sig¹⁴).

Men nok herom¹⁵). Dette Tøjeri havde imidlertid sin Betydning. Thi skjönt man ikke skulde antage, at noget Menneske efter sin Natur kunde være mindre oplagt til sligt utroligt Fantasteri end Kronprinsen, blev han dog dragen med ind deri, og han, der, som vi saa, var udnævnt til at være Josva, var da med at arbejde ved Billedet og med til at faa Aabenbaringer af det, som f. Ex. den for øvrigt ikke meget højtflyvende, at han skulde sætte en Statue til Ære for General Huth i Tøjhusgaarden. Men denne Side hos Kronprinsen virkede utvivlsomt med til, at han sluttede sig saa tæt og inderlig til Melchisedek Prins Karl, og derved ogsaa blev dragen ind med i hans Familie og til at nærme sig til den Brud, som i denne var udset til ham.

Vi erindre, at der allerede i 1785 var blevet talt om, hvem han skulde ægte, og at det da en Tid havde set stærkt ud til, at han skulde blive gift med en engelsk Prinsesse, hvad imidlertid ikke var blevet til noget. Især Schack Rathlou og Bülow havde været ivrige herfor, og til dem havde Prinsen af Angustenberg sluttet sig med stor Varme. Han og Prinsesse Louise Augusta maatte i

det hele opfattes som den hessiske Families Modparter, selvfølgelig væsenlig fordi de frygtede for et Medbejlerskab, der paa flere Maader kunde komme dem paa tværs. Den hele Modsætning i Aandsretning imellem den spiritistiske Prins Karl og den rent forstandsmæssig stærkt udviklede Prins af Augustenborg forøgede den gjensidige Antipathi. Skjont Augustenborgeren havde optaget adskiligt af Datidens Fremtidstanker, blev han dog ved det hele Forhold knyttet til Schack Rathlou, og naar Prins Karl gjaldt for Tyskeren i den offentlige Mening, vilde han selv til Trods for, at Tysk laa ham nærmere end Dansk, i Modsætning dertil opfattes som Dansk. »Vær overtydet, skrev han saaledes til Schack Rathlou, »om, at jeg tragter efter alt, hvad der er stort, smukt og hæderligt, mit Blod er ikke fremmed for Danmark, det er da naturligt, at mit Hjærte er dansk ligesaa fuldt som Deres«¹⁶⁾.

Denne Modsætning imellem de to Prinser havde nødvendigvis maattet sætte sit Præg paa det selskabelige Liv ved Hoffet. En Tid var der endog Tvist om den etiketmæssige Førrang imellem dem; men Striden skærpedes som sagt, jo mere Planerne om et Ægteskab imellem Kronprinsen og Karl af Hessens Datter traadte frem. Bernstorff, der fra først af havde sympathiseret med denne Tanke, vedblev vistnok dermed, men forholdt sig dog efterhaanden passiv. Han udtalte lejlighedsvis til Bülow, at det aldrig gik dem godt, der blandede sig i slikt¹⁷⁾. Det havde ene været hans afdøde Onkel, der havde bevirket, at Karoline Mathilde blev Dronning i Danmark, og det havde netop været hende, som havde jaget ham bort. Bülow selv, der paa Grund af sin daglige Omgang med Kronprinsen kunde formodes at maatte faa noget at sige paa dette Omraade, slog kjendelig om fra tidligere ivrig at have bekæmpet denne Ægteskabsplan til ikke mere at gjøre det. Han paastaar selv, at han aldrig havde

tilraadet den; men det havde allerede Betydning, at han holdt op med at modarbejde den. Det var nok til, at Schack Rathlou, der før havde staaet i et fortroligt Forhold til ham og holdt det for vigtigt, at han var saa meget som muligt om Kronprinsen¹⁸), nu fattede Uvilje imod ham¹⁹), og til at han i Augustenborgeren fik en bitter Fjende²⁰). Begge disse 2 Mænd vedbleve at følge Forholdets Udvikling imellem Kronprinsen og Familien paa Gottorp, snart med Haab om, at Ægteskabsplanen skulde slaa fejl, snart med Frygt for, at det modsatte skulde blive Tilfældet²¹). Maaske har Kronprinsen en Tid selv været i stærk Tvivl. I det mindste fortæller Bülow, at han en Dag sagde til ham selv, at han hellere vilde dø hundrede Gange end gifte sig med Prinsesse Marie²²). Men til Trods for slige stærke Ord blev Udfaldet dog, at han bejlede til hende. Brylluppet stod paa Gottorp den 31. Juli 1790. Hun, der var født 28. Oktober 1767, var altsaa dengang næppe 23 Aar gammel, Kronprinsen var et Fjerdingaar yngre.

Det Ægteskab, der her blev sluttet og som varede lige til Frederik VI's Død, var i det mindste, hvad Forholdet imellem Ægtefællerne angik, en Aarrække udelt lykkeligt. Hvor vaklende hans Følelse for Prinsessen end maaske havde været før Brylluppet, udviklede der sig dog efter dette hurtig et smukt og varmt Forhold imellem dem. Prinsesse Marie Sofie Frederikke var ogsaa ved sin Personlighed i høj Grad skikket til at blive en fortræffelig Dronning. Hun var indtagende af Ydre, havde megen Adel i sit Væsen, om end maaske med nogen Stivhed og Forlegenhed i den første Tid, og hendes Optræden var særdeles smuk. Hun, der hørte til Klopstocks store Beundrere og kunde lange Stykker af Messiaden udenad, havde i det hele levende aandelige Interesser i flere Retninger, og, hvad der var Hovedsagen, hun var en brav, elskværdig Karakter. Hendes og Frederik VI's Ægteskab

skulde desto værre paa en vis Maade føre til store Skuffelser ikke alene for dem selv, men ogsaa for Land og Rige. Allerede Aaret efter deres Bryllup døde deres førstefødte Søn Dagen efter, at han var født, et sørgeligt Varsel om, hvorledes det skulde gaa med den lige Mandstammes Fortsættelse, og som en sand Ulykke for Danmark døde ogsaa en anden Søn et Par Aar efter. Det samme skete med 4 Døtre. De 2 eneste Døtre, der blev i Live og overlevede dem, kom til at leve i barnløse Ægteskaber. Har det ikke ved Frederik VI's og Marie Sofie Frederikkens Forbindelse været skæbnesvangert i fysisk Henseende, at de vare Søskenbørn?

Hvorledes det nu end skulde gaa senere, var der foreløbig al Grund til at glæde sig over det Ægteskab, der her var sluttet. Trods den Mangel paa Folkeyndest, Prins Karl var Gjenstand for, vidste man rundt omkring ikke andet end godt at fortælle om den nye Kronprinsesse. Ingen synes at have været mere indtaget i hende end Bülow, der i sine Breve til sin Hustru i stærke Udtryk har skildret hendes Elskværdighed²³). Men en betydelig Mangel havde hun paa den Tid, da Brylluppet nærmede sig. Hun kunde afgjort daarlig Dansk, ligesom dansk Aandsliv var hende fremmed. Dette er et betegnende Træk. Hendes Moder var Louise, Frederik V's yngste Datter, og hendes Fader havde, fra han var 12 Aar gammel, været noje knyttet til Danmark. Lige siden 1784 havde Forældrene kjælet for den Tanke, at Datteren mulig kunde blive Dronning i Danmark: men at det saa kunde være passende og tillige nyttigt, at hun forinden lærte helt at beherske det danske Sprog, synes de ikke at have havt Tanke om. Dette forargede Bülow, thi, hvilke Fejl han end kan have havt, en god dansk Mand var han. Han arbejdede derfor med Iver for, at Prinsessen skulde naa at indhente det forsømte, og efter, hvad han selv fortæller, gjorde hun sig ogsaa stor Umage derfor. Da

han, efter tidligere at have talt sit Modersmaals Sag, atter kom til Gottorp kort før Brylluppet, talte hun til hans Glæde og Forundring Dansk til ham, og hun talte det »ret vel«. Ogsaa tillod hun ham altid at tale til hende paa dette Sprog²⁴). Rimeligvis kunde hun da takke Bülow for, at hun ikke vakte Forargelse ved slette Kundskaber i Dansk, da hun snart efter kom til Kjøbenhavn; men, naar der taltes om hendes noget forlegne Væsen i den første Tid, kan det gjerne have hængt sammen med, at hun følte sig trykket ved Mangel paa dansk Sprogfærdighed. Uheldigvis synes Dansk ikke endnu at komme til at spille den Rolle ved Hoffet, der tilkom det, næppe saa stor som i Juliane Maries Tid. I det mindste kunde der siges om Kronprinsessens Overhofmesterinde Froken Berlichingen, der nogle Aar senere blev afskediget, at hun, efter at have spist dansk Brød i henved 30 Aar, endnu ikke havde lært at forstaa Dansk²⁵).

Naar Kronprinsens Bryllup var af overordentlig stor Betydning for hans personlige Lykke, saa har det megen Værd samtidig at se paa, hvorledes Stemningerne imod ham og imod Regeringen i det hele udviklede sig. Det vil erindres, hvilken Dobbeltthed der i Opfattelsen af ham selv var traadt frem i det allerførste Par Aar efter Regeringsskiftet. Paa en vis Maade vedblev det at forholde sig saaledes. Hans militære Lidenskab tabte sig næppe. Blandt andet følte han sig saa vel ved under Manøvrer at maatte ligge i Lejr, at han ved en Troppesamling i Slesvig 1789 ytrede til Bülow, at han vilde ønske, at han altid kunde ligge i Telt²⁶). Men det var heldigt, at han var en Fjende af det modbydelige Pryglesystem, der tidligere havde raadet ved Soldaternes Uddannelse; der kunde ogsaa fortælles meget om hans Iver for at sætte sig ind i forskjellige Sider af Styrelsen, og hans Hold-

ning til de friere Handelslove og til Bondesagen gjorde ham meget yndet i de toneangivende Kredse i Kjøbenhavn. Dette viste sig tydelig, da han i Efteraaret 1788 efter det korte Felttog i Bahuslen, og efter at han havde været hilset med Jubel af Nordmændene, vendte tilbage til Kjøbenhavn. Oven i Kjøbet lod den heldige Kamp ved Quistrumbro en — unægtelig ganske lille — Sejrs-glans falde over ham. Den Modtagelse, han fik i Kjøbenhavn, var saa varm, at, som det hed i de dengang udkommende Handelstidender. »man i Ordets egentligste Bemærkelse vilde have baaret ham paa Armene ind i Residensen; han frabad sig det, men kunde ikke afværge, at glade Brødres Arme droge ham derind. Hele Staden var oplyst«. Andre Beretninger fra de samme Dage tale i lignende Stil, og det var ogsaa den Stemning, der slog ham imøde igjennem Digte og Sange, saaledes ved en Prolog af Thaarup, der blev sunget til hans Ære i Theatret. Et halvt Aar senere talte Tidsskriftet Minerva om, at ingen Trone i Europa stod halvt saa sikkert som Kristian VII's, hvad han skyldte sin Sons Folkeyndest.

Men der kom ved Siden heraf ogsaa ugunstige Stemninger frem med Hensyn til Styrelsen. Vi have set, hvor bitter Kritik flere saare vigtige Regeringsskridt vakte hos adskillige. Paa eet Punkt synes der dog snart at være blevet Enighed, og det var med Hensyn til Ledelsen af den ydre Politik. Mændene af den ældre Skole, der ellers vare Regeringen paa Nakken, maatte erkjende det rigtige i dens Politik her, og det blev i det mindste hurtigt²⁷⁾ den almindelige Opfattelse, at, skjont man ved at komme med i den russisk-svenske Krig kun høstede en Del Ydmygelse, var denne uundgaaelig. Man fandt, at Bernstorff havde gjort ret i at indskrænke Deltagelsen i Krigen til det mindst mulige. At der i flere Kredse i Kjøbenhavn ligesom oppe i Norge er blevet dømt skarpt om Prins Karl som Hærfører, er en anden Sag²⁸⁾. Det kom kun

til at gaa ud over denne personlig. Derimod blev der foruden ved Stridsskrifter som dem, vi allerede have omtalt, tillige paa flere Maader f. Ex. ved Karrikaturer rettet skarpe Angreb paa fremragende Regeringsmænd, saaledes ved en i 1789 udkommen Tegning, der forestillede Kronprinsen staaende imellem en Bjørn med Menneskehoved og en Ræv: den første af dem saa man tage ham ved Næsen, den anden sætte ham et Par Brillen paa. Underneden læste man

Kast Brillen bort, Voxnæsen og det Slør,
Som skjuler Bjørnens Lap og Rævens Klør.

Enhver ser let, at der herved sigtedes til Kr. Colbjørnsens og Reventlows Indflydelse paa Kronprinsen. Oven i Kjøbet kommer man ved Bjørnens Hoved til at tænke paa Colbjørnsens Ansigtstræk. Maaske har det været en Virkning af Frygt for Reformfjendernes Uvilje mod denne sidste, naar der i Decbr. 1790 gik det Rygte i Kristiania, at han skulde bort for at flattere Adelen og mange med ham²⁹). Det kan ogsaa mærkes, at der paa denne Tid er blevet tilsendt Bülow og en enkelt anden højtstaaende Mand, maaske ogsaa selve Kronprinsen et ikke ubetydeligt Tal anonyme Skrivelser, nogle endog temmelig lange, i hvilke der fremsattes en Mængde Beskyldninger mod Magthaverne og Advarsler³⁰). »Danmark«, hedder det blandt andet, »er ved Revolutionens Rand, der er en almindelig Forbitrelse, Adelen er Gjenstand for stærkt Had, og der er en almindelig udbredt Misfornøjelse med Regeringskollegierne«.

Samtidig med at der stadig kom ret skarpe Modsætninger frem blandt dem, der af den ene eller den anden Grund vare optagne af, hvad der vedrorte Styrelsen og forskjellige offentlige Forhold, kunde der lejlighedsvis vise sig Udslag ogsaa af Modsætninger imellem Klasser af den kjøbenhavnske Befolkning, næret af en vis natur-

lig Lyst til Optøjer hos Almuen. Saaledes mærker man endnu Virkninger af den gamle Uvilje imellem Studenterne og de som halvt eller helt tyske opfattede Landofficerer. I Sommeren 1787 gav denne gjensidige Uvilje sig Udtryk ved ret stærke Sammenstød, der fandt Sted i den saakaldte Filosofgang, som ældre Kjøbenhavnere endnu tydelig ville erindre. Baade adskillige af den kjøbenhavnske Gadeungdom og da ogsaa andre af den lavere Befolkning vare med deri; de tog, som det var at vente, Parti imod Politiet og tillige imod Militæret, da det under Kommando af selve Stadens Kommandant, Baron Haxthausen, søgte at slaa Røret ned. Spektaklerne gik saa vidt, at Folk stimlede sammen ved Raadhuset og slog Vinduer og Døre ind for at befri en Spækhøker og en Arbejdskarl, som Politiet havde arresteret. Der blev tilsidst, efter at Tumulterne havde varet i flere Dage, Tale om at lade en betydelig Styrke rykke frem og om ogsaa at bruge Borgervæbningen; men saa hørte det hele heldigvis op, og der blev fuldstændig Ro igjen. Disse Tumulter vakte ganske naturlig betydelig Opsigt og endog Angst hos nogle. I et privat Brev fra den Tid tales der om skrækelige Optrin³¹⁾. Dette var ganske overdrevent, og, da det hele havde en fuldstændig upolitisk Oprindelse, kunde Bernstorff med Grund i et Brev til Schack Rathlou tale om det som noget betydningsløst; han fandt, at det nærmest havde givet Kjøbenhavns Politimester (Fædder) Lejlighed til at vise sin fuldstændige Uduelighed. At lade ham, skrev han, have en afgjørende Myndighed, var som at give et Fireaars Barn en Kniv i Haanden^{31a)}. Naturligvis tog Regeringen da ogsaa denne Sag med stor Ro. Den nøjedes med at udstede et alvorligt Forbud imod, at »nogen af vor civile eller militære Etat, af hvad Stand eller Kondition han maatte være, maatte understaa sig at fornærme hinanden«. Kjøbenhavns Magistrat kundgjorde temmelig nervøst, at ingen Husejer og Husbonde i Staden

maatte lade sine Børn. Drengene eller Tjenestefolk indfinde sig paa Gaden efter Kl. 8 om Aftenen, uden forsaa vidt de havde lovligt Ærinde; men dette blev strax ophævet igjen ved en Ordre fra Kancelliet³²).

Medens slige Optøjer i og for sig intet havde at gjøre med Misfornøjelse med Regeringen, maatte derimod den Bitterhed, der skinnede igjennem Angreb og Sigtelser af den ovenfor nævnte Natur, falde tilbage baade paa de ledende Statsmænd og paa Kronprinsen selv³³). Vi høre da ogsaa, at Nidskrifter imod dem bleve ret almindelige, ja, at der i Efteraaret 1789 i Kjøbenhavn skulde være blevet uddelt »Sedler af saadant Indhold, der kunde have Uroligheds Oppustning til Ojemed«. I Vinteren 1789—90 vakte Dyrtid et stærkt Misnøje, der skaffede sig Luft i flere Flyveskrifter³⁴), og Rahbek har brugt det Udtryk, at Nidvæsenet var yderst ublu og skjændigt i Formælingsaaret. Her kom den Uvilje, som Prins Karl var Gjenstand for, til at virke med. Saaledes fandt man en Dag i Foraaret 1790 paa en Lygtepæl ved Slottet opslaaet et Smædeskrift, der indeholdt stærke Trusler mod Kronprinsen, hvis han vovede at ægte en Datter af Prinsen af Hessen, denne »Nationens Bøddel«; ikke mindre end 4000 Mennesker i Kjøbenhavn, stod der fremdeles, vare bestemte paa at hænge den paa Lygtepælen, som dristede sig til at raade Kronprinsen til et saa forhadrt Parti.

Hvor meget disse »Mørkhedens Gjerninger« have havt paa sig, er det vanskeligt at have en Mening om. Al Sandsynlighed er imidlertid for, at Stemningen efterhaanden er bleven langt mere for Kronprinsen end imod ham. Derom vidner den glimrende Modtagelse, han og Kronprinsessen fik, da de efter Brylluppet paa Gottorp i September 1790 holdt Indtog i Kjøbenhavn. Hvad der saa end tidligere havde været kritiseret ved denne Forbindelse, saa vandt Kronprinsessen Hjærterne for sig ved sin stille Ynde og taktfulde Optræden. Al Kritik og alle Indven-

dinge druknede i den Jubel, med hvilken Brudeparret blev modtaget. Her var mere end den nedarvede Hyldest med Æreporte og det hele øvrige Apparat, der hørte med ved slige Lejligheder. Der var noget nyt i den Oprigtighed og i den overstrømmende Glæde, hvormed Frederik og Marie hilsedes fra alle Sider. Taknemmelighed for Stavnsbaandets Løsning, Opfattelsen af Kronprinsen som den, der ved at opretholde Trykkefriheden værnede om den offentlige Menings Ret, og Glæden over at se det unge Fyrsteparr, alt det smeltede sammen om at give den nedarvede Royalisme et saa trohjærtigt Udtryk, som den næppe nogensinde før i Aarhundredet havde havt. Thaarups dengang beundrede Festsksespil Høstgildet er i Litteraturen et bekjendt Minde derom. I Slutnings- sangen af dette Skuespil synger den gamle norske Bonde Thord Halvorsen:

Nu saa jeg Kristian og hans Søn
og Frederiks skønne unge Kvinde.
Jeg Gubbe bad en stille Bøn
og Himlen saa min Taare rinde.

Jeg bad: o Gud velsigne Jer
og giv Jer Børn og Held og Hæder
og, hvad jeg bad, jeg beder her,
det Danmark, Norge, Holsten beder.

Selv P. A. Heiberg, for hvem politiske Frihedsdrømme dengang dæmrede, blev grebet af denne Følelse. Han skrev en saakaldet Almuesang, der blev udbredt i 14,000 Exemplarer og ganske bar det vante royalistiske Præg, og i en Kantate, der blev sunget i Selskabet Kronprinsens Klub, forstod han smukt at forene Takken og Lykønskningen med Opfordringen til at værne om borgerlig Frihed, saaledes som det blandt andet traadte frem i Korstrofen:

Tag Friheds Krans, o Kongesøn,
den er saa skøn,
og bær den evig, evig grøn.

Man maa ikke tro, at det blot var særlig kjøbenhavnske Stemninger af undersaatlig Kjærlighed til Kronprinsen, der kom frem ved denne Lejlighed. Ganske det samme Sindelag imod ham fra Aarene 1790—91 mærker man rundt omkring i Statens Lande. Vi have allerede set det for Norges Vedkommende; det lyder igjennem Pressen paa forskjellige Steder, og det føles i Breve fra flere Kanter. Og det ikke alene fra en yngre højtstaaende Embedsmand som Fr. Moltke, Stiftamtmand i Kristiania, der kun veed at tale med formelig Begejstring om ham i sine Breve; men ogsaa Mænd, der ikke sympathiserede med meget i Styrelsen, kunde opfatte ham som en Fyrste af sjælden Samvittighedsfuldhed, Pligttrøskab og Bravhed. Baade Schumachers og Guldbergs Breve indeholde tydelige Vidnesbyrd derom. Den første af disse skrev f. Ex. i Juli 1790 til Bülow: »Vi beherskes af en Regent, hvis Dyder og Menneskekjærlighed gjør, at hele Europa ønsker at staa med os under eet Scepter«. Mindre forbauses man over at se den loyale Tyge Rothe i et Brev til Bülow (25. September 1791) udtale: »Hvilken Fyrste i Europa er stemt som han til ren ukunstlet Ærlighed, til at handle aabenhjærtigen, ærligen imod sit Folk«.

Kronprinsens Personlighed og Maade at være paa vedblev vistnok at vise Modsætninger. Der kunde endnu som i hans allerførste Tid klages over, at han var ukritisk med Hensyn til sit Selskab og havde Omgang med mange »Ignoranter«, eller over, at det fattedes ham paa aandelige Interesser³⁵). Men samtidig omtales hans varme Sind for de fattige og ringe. Ogsaa slog det aabne og paalidelige, ærlige ved hans Personlighed fremmede³⁶), og fra Aaret

1790 har man en Udtalelse af en meget forstandig Dame om ham, der fortjener at nævnes. Grevinde Wedel Jarlsberg, den siden bekendte Herman Wedels Moder, skriver nemlig da til en Veninde: »Jeg ser Kronprinsen bestandig med ny Fornøjelse, hans gode ufordærvede Hjærte, en sund Bedømmelses Kraft, en ivrig Attraa, at alting maa ske til Landets Vel, ere vist Egenskaber, som maa forsikre ham alles Hjærter, hvilke have Lejlighed at kjende ham udenfor Hoffets usle Pragt og generte Væsen, thi der brillerer han ofte kun altfor lidt. O! jeg vilde ønske, Du havde set ham i Norge: Du havde vist ikke troet som nu maaske, at jeg er enthousiastisk. Imidlertid finder jeg ham denne Gang meget snaksom og artig imod Damerne«³⁷).

Naar den overvejende Stemning overfor ham altsaa i det mindste efterhaanden blev tillidsfuld Tilslutning, var det, fordi de, der havde mest Indflydelse paa den offentlige Mening, vare overtydede om, at man i ham havde en Regent, der var skikket til at være Konge paa den Maade, som Landets Tarv efter Datidens Opfattelse krævede det. Skjønt den franske Revolution allerede var begyndt, kan man sige, at den oplyste Enevældes Tid endnu ikke var forbi. Det var for faa Aar siden, at Frederik II, Idealet for dem, der haabede Lykke for Folkene af denne Slags Styrelse, var død, Josef II bortkaldtes netop i 1790, og Katharina II regerede endnu. Her i Landet havde man, efter Regeringsformen at domme, havt Enevælde mere end nok; men en kraftig Hersker havde man længe ikke kjendt. Frederik V's og Kristian VII's Regeringer havde vist Fyrster, der mere eller mindre vare i Afhængighed af andre, og enten havde Konseillet eller enkelte Mænd havt Magten i Hænde under dem. Men dette stod i stærk Strid med den endnu raadende stærke royalistiske Følelse. Med en paafaldende Styrke fremhæver saaledes Tyge Rothe i Breve til Bülow Nødvendigheden af, at den unge Kronprins netop blev selvregerende, og det samme træder i skarp Form

frem i P. Kr. Schumachers Breve til Bülow; men det var i det hele en almindelig Opfattelse. Imidlertid, det var ikke som den, der paa den gamle Enevældes Vis bredte Glans og ydre Storhed om sig, at man vilde se op til Kongen, det var som til den, der raadede Bod paa de mange Brøst, som vare gaaede i Arv fra Fortiden, og indførte Reforme, stemmende med de Fremskridtstanker, der i det 18. Hundreedaar havde faaet Kurs. Man holdt paa den stærke Kongemagt, fordi man mente, at den bedst kunde rydde de Hindringer af Vejen, som ensidige Standsinteresser eller Fordømme optaarnede imod dem. Og disse Særinteresser var der Tilbøjelighed til at holde for i høj Grad at høre hjemme i Stænderforsamlinger. Det blev saaledes paa det Tidspunkt, da Kampen om Landboreformerne væsenlig var afgjort, fremhævet som en Lykke, at Danmarks Konge ikke ved Rigsstænder eller lignende Indretninger hindredes fra at virke, hvad der var godt. Som Kronprinsen i Egenskab af Landets Regent ved sin varme Tilslutning til disse Reformtanker utvivlsomt havde givet dem en Styrke, de ikke havde kunnet undvære, saaledes haabede man ogsaa fremdeles, at han skulde være Midtpunktet for en oplyst Enevælde. I 1789 udkom der en begejstret Skildring af Frederik II af Preussen, der var forfattet af den dengang ret bekjendte Præst H. I. Birch og var tilegnet til Kronprinsen. Det har Interesse at se, hvorledes der i denne Tilegnelse ligesom opstilledes et Program for den unge Regent. »I Deres kgl. Højhed«, stod der her, »vente vi en Monark, som skal læge disse Rigers dybe Saar og ved at efterligne en Frederik II's Selvregering og utrættelige Virksomhed indføre saadan Simpelt, Orden, Nojagtighed i Landets økonomiske Bestyrelse, at dets Skatter og Indkomster skulle forslaa til Statsgjældens Afbetaling, Agerdyrkningens og Næringsvejenes Opmuntring, Landets Velstand og Rigets Ære, at Danmark og Norge igjen maatte erholde den

Agtelse, disse Riger nød under Kristian IV og Frederik IV, og den Velstand, som disse store Konger ved deres Visdom og Duelighed forskaffede disse af Naturen saa velsignede Lande.«

Ved denne Opfattelse af Kongemagten maa man lægge Mærke til den Forkjærlighed, der var for tillige at fremhæve, at det var ved Folkets, særlig Borgerstandens Overdragelse, at Frederik III i 1660 havde faaet Enevælden, og at den Opgave, der derved kom til at foreligge for Kongen, havde været »paa ny at indføre Frihed i Konstitutionens Indretning«. Vi ville ikke dvæle ved, at det kunde være vel store Fordringer, der stilledes til Kongernes Personligheder, naar f. Ex. Tyge Rothe udtalte: »Konger og Ministre skulle være Tænkere eller Filosofer. Hvad ere de ellers for paa deres Højsæder.« Mere Betydning har det at se, hvorledes Kongedømmet opfattedes som et Borgerkongedømme, jævnt og simpelt i sin ydre Udstyrelse og værnende om Lighed imellem Stænderne. »Sandt Monarki«, udtaltes det i Minerva, er demokratisk«. Man vilde, det er klart, have Tyngdepunktet i Samfundet fra de høje Klasser flyttet til Middelstanden, og det er et ret betegnende Træk, at allerede, førend den franske Revolution bragte Ordet *citoyen* i Mode, begyndte man her hjemme at forelske sig i Ordene »Borger« og »Medborger«. Kronprins Frederik har lejlighedsvis selv brugt Udtrykket »Medborger«³⁸). Rigtignok kunde det forene sig paa en ligefrem komisk Maade med Forkjærlighed for at nævne sin Rang, som naar en Forfatter paa Titelbladet af et Skrift nævnede sig som »Borger og virkelig Kancelliraad«.

Det maa her erindres, at det gamle Had imod Adelen, der havde skabt Omvæltningen i 1660 og havde vist sig tydelig 100 Aar senere³⁹), det fik en forøget Styrke netop paa den Tid, hvorom vi her tale. Der vil senere blive Lejlighed til at komme ind herpaa. Paa dette Sted ville vi kun nævne et Par enkelte Træk af Adelshadet fra de

første Aar efter 1784. Det er saaledes værdt at lægge Mærke til et Skrift, der affattedes af den unge M. Birkner, sikkert den som politisk Forfatter mest begavede af den yngre Slægt, der nu begyndte at træde frem. Han offentliggjorde nemlig (1790) en ypperlig skreven Afhandling: »Svar paa det Spørgsmaal: Skal man undertrykke Adelen«. Han bekæmpede her blandt andet den gjældende Tingenes Tilstand, hvorefter i de fleste Lande visse store Familier havde revet Statens vigtige Embeder til sig, ligesom forpagtet dem og beholdt dem for sig og Arvinger som ved et udelukkende Privilegium. »Sæt«, skrev han videre, »tvende Løbere paa den samme Løbane fra Lyngby til Statuen paa Kongens Nytorv, den ene ved Banens Begyndelse, den anden ved Nørreport, saa er dette Borgerens Forhold til Adelsmanden. Den første kunde, var han end en Achil, aldrig indhente den sidste og tilvinde sig den udsatte Pris«. Tanken om, at fornem Fødsel skulde gjøre særlig skikket til høje Embeder, finder han latterlig. »Naturen«, siger han, »retter sig visselig i sine Gjerninger ikke efter Rangforordningen, ofte nedlægger den en fyrstelig Sjæl i Svinehyrdens Legeme og ligesaa tidt Svinehyrdens Sjæl i en durchlauchtsk Prinses og højeste Ministers Afkom.«

De Tanker, der i denne Retning udtaltes baade af Birkner og af andre samtidige Forfattere, fik en egen tilspidset Karakter, da en Digter med Talent for hvas Satire gjorde sig til Talsmand for dem. Det var det, der skete ved P. A. Heibergs dengang udkommende Rigsdalerseddelsens Hændelser (1787 og følgende Aar), hvor han indfører en Adelsmand under det betegnende Navn Junker Laps, hvor det vrimler med Sidehug til adelig Dumhed og Uvidenhed, og hvor han ikke undlader at give et Hib til »den karakteriserede Pøbel«. Men mest bekjendt er hans saakaldte Indtogsvise, som han skrev kort efter, at han selv havde været med at hylde Kron-

prinsen og Kronprinsessen, da de efter deres Bryllup kom til Kjøbenhavn. Enhver har enten læst eller hørt tale om denne Vise og særlig om disse Linier:

Ordener hænger man paa Idioter,
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er o. s. v.

Dengang Heiberg skrev denne Vise, stod han maaske nok med det ene Ben i ret revolutionære Ideer; men ingen kan sige sligt i Aarene før 1789 om Baggesen, og dog havde han i sin komiske Fortælling: »Poesiens Oprindelse« gjort et meget haanende Udfald baade imod fornemme Mænd i Almindelighed, og særlig imod Adelen, og, naar saa lidt revolutionære Digtere som Werner Abrahamson og Zetlitz skrev, den første den forunderlig bitre Vise: »Min Søn, om Du vil i Verden frem, saa buk«, og den anden Visen: »At Slyngler hæves til Ærens Top«, saa vare disse Sange kjendelig et Udtryk for den demokratiske Lighedsaand, der mere eller mindre var oppe hos de ikke faa, som Tidens Spørgsmaal satte i Bevægelse. den samme Aand, der ogsaa havde sin store Del med i Landboreform-roret.

I noje Forbindelse med den Mission, Datidens Fremskridtsmænd mente, at Borgerkongedømmet havde, stod Opfattelsen af, at, hvad det gjaldt om at faa fastslaaet i Landet, var den borgerlige Frihed. Vi have set den Styrke, hvormed Reformvennerne fremhævede, at den burde sikres Bønderne. Der var, det maa vel erindres, ved Begrebet borgerlig Frihed, saaledes som det opfattedes af de aller fleste, ingen Tanke om, hvad vi kalde politisk Frihed. Borgerlig Frihed mente man, kunde udmærket trives under Enevælden, hvis Opgave netop var at værne om den. Det, man egentlig forstod ved den, var Ret til at bevæge sig frit med Sikkerhed paa Liv, Ære og Ejendom saa længe man adlød Landets Love. Men Bevidstheden om, at Borgerne kunde kræve en saadan Frihed, skærpede man dog tillige til en levende Bevidsthed om Borgernes Ret og

Værdighed ved Siden af den stærke Kongemagt. Som et slaaende Exempel derpaa kan anfores, at en saa tro Tilbeder af Enevoldsmagten som Tyge Rothe offentlig udtalte sin Harme over, at Abildgaard et Par Aar tidligere paa et Maleri havde fremstillet Nationen knælende for Kristian III ved Tronens nederste Trin. »Man tænke sig«, udbryder han med Harme, »Nationen — hele Nationen — knælende — dybt ydmygeligen knælende — rækkende Kronen og tryglende, at den maa modtages.«

Hvad der nu ogsaa vel maa mærkes, det er, at man fra Kravet paa borgerlig Frihed i Virkeligheden trak Konsekvenser, der førte langt ud over, hvad der vedrørte den enkelte Mands rent ydre retlige Stilling til andre og Beskyttelsen ved Loven. Saaledes nævnes Religionsfrihed som en naturlig Ret, ogsaa Næringsfrihed kunde finde ivrige Talsmænd; men fremfor alt fremhæves Trykkefriheden som noget ganske nødvendigt. Den behøvedes, for at »Almenaanden« kunde udtale sig og Folkets Røst ved den komme frem overfor Kongen som støttende og vejledende ham. Thi hvor lidet udviklede end Forestillingerne om friere Forfatningsformer vare, saa førte Opfattelsen af Almenaandens Betydning til Tanken om en vis Medvirkning af Folket ved Siden af Kongemagten. Og idet det var muligt, ved Trykkefriheden i denne »saa lysende Periode at kunne nærme sig til Tronen med ædel Frihed«, blev man tillige i Stand til at værne om, hvad man holdt for berettigede Interesser. Venner og Fjender af Landboreformerne vare under Kampen om disse enige om at opfatte den som givende dem et Vaaben, de ikke kunde undvære. »Hvad der staar stille hen under Maanen«, skrev Rothe, »er dødt, thi alt Liv er Bevægelse«. Men denne Bevægelse kunde ikke skabes paa Aandens og Oplysningens Omraade uden Menings- og Ytringsfrihed. Ligesom en af Datidens Forfattere kaldte den det eneste Kompas under nuværende Forhold, Regeringen kunde rette sig efter, saaledes blev

det endog udtalt af Rahbek, at den rigelig erstattede Savnet af Folkeforsamlinger og Parlament. Og det var en meget vidt strakt Frihed paa det Omraade, der ønskedes. I Marts 1791 offentliggjorde den allerede tidligere nævnte Birekner i Minerva en fortræffelig skreven Afhandling om Trykkefriheden, hvori han gik lige til at hævde uindskrænket Trykkefrihed som det eneste rette. En saadan, mente han, vilde være det nødvendige Hjælpemiddel imod Enevældens mulige Fejl dels ved de forskjellige Meddelelser, den vilde bringe, dels fordi Fyrsten ad den Vej vilde lære Folkets Ønsker og Tænkemaade at kjende, endelig ogsaa derved, at den vilde være en Skræk og Svøbe for de efterladne og uretfærdige Embedsmænd. Lige fremme Angreb paa Souveræneteten og Arvefølgen, aaben Opfordring til Oprør og Ulydighed maatte ikke taales; men det er i Grunden den eneste Indskrænkning i den, han kan tænke sig berettiget.

Regeringens Holdning overfor Trykkefriheden passede, som vi allerede have set, godt til den almindelige Opfattelse af dens Herlighed. Men fortjente Regeringen Tak derfor, saa fik den den ogsaa i fulde Skaaler. P. A. Heiberg, hvem ingen vil sigte for overdreven Royalisme, skrev i Rigsdalerseddelen Hændelser: »Tak ske den unge tænkende og frihedselskende Mand (Kronprins Frederik), der brød de Lænker, som Selvbevidsthed om onde Anslag og nedrige Hensigter havde paalistet Sandheden i saa lang Tid! Tak ske ham, som skjænkede os igjen vores Rettighed som frie Væsener, vores Tænke-, Trykke- og Skrivefrihed«. Rahbek overførte paa Datiden det bekjendte Sted hos Tacitus om den lykkelige Tid, da man kunde tænke, som man vilde, og tale, som man tænkte, og han udbrod derfor, at enhver velsignede den Dag, som skjænkede os Kristian (VII).

Der er noget for os uforstaaeligt ved den Forening, man træffer i Datiden af Tro paa, at man selv var et

frit Folk, og af Begejstring over Enevælden. Det var selvfølgelig et Vidnesbyrd om politisk Umodenhed og Uklarhed; men tænker man paa de almindelig herskende politiske Synsmaader i Europa i Perioden nærmest før den franske Revolution og selv i de første Aar af dennes Tid, forstaar man det; og vil man sætte sig alvorlig ind i de daværende Forhold, vil man finde noget smukt i den almindelige Lyst til at fastholde Loyaliteten og Hengivenheden imod det gamle Kongehus, hvor meget end Tanken om at udøve en Indflydelse paa Styrelsens Gang ved den offentlige Drøftelse i Pressen voxede en tydelig Væxt. Man maa nemlig fastholde, at Folk for Alvor brugte den Publicitet og Trykkefrihed, som de talte i saa høje Toner om.

TYVENDE KAPITEL.

Træk af offentlig Drøftelse. — Første Luftninger fra den franske Revolution indtil 1791.

Det er ikke i Datidens Bladlitteratur, at man skal søge Vidnesbyrd om betydningsfuld Behandling af offentlige Spørgsmaal. Saadanne Blade som de i Kjøbenhavn udkommende Posttidender (Berlingske Tidender), og de forskjellige Stiftstidender, der bleve udgivne i Danmark og Norge, vare i Grunden ikke andet end Avertissementstidender ligesom Adresseavisen i Kjøbenhavn. Posttidenderne, der udkom 2 Gange om Ugen, indeholdt vistnok Postefterretninger fra andre Lande eller Provinserne, af og til nogle Nyheder fra selve Hovedstaden og offentlige Bekjendtgjørelser, men aldrig, hvad vi vilde kalde en ledende Artikel. I Adresseavisen, i de i Kristiania udkommende Norske Intelligenssedler og i Viborg Samler

kunde der af og til forekomme en eller anden lille indsendt Artikel vedrørende Æmner, der i Øjeblikket optog Folk; men de vare kun ganske korte og meget sjælden af nogen Betydning. Derimod spillede Ugeskrifter og Maanedsskrifter en langt større Rolle. Der opstod efterhaanden en overordentlig Mængde af dem. Foruden dem, der udkom i Kjøbenhavn, kan man mærke i Odense Iversens »Almennyttige Samlinger« og i Aalborg »Patriotiske Samlinger«. En stor Del af Maanedsskrifterne vare enten udelukkende eller aldeles overvejende anlagte paa at meddele underholdende eller belærende Læsning, saadanne som Morgenposten, Aftenposten, Borgervennen, Almindeligt dansk Bibliothek, Iversens almennyttige Samlinger o. a. Som Indhold i slige Tidsskrifter træffer man mest historiske Anekdoter, Smaadigte, Uddrag af Rejsebeskrivelser, Smaaskildringer af det daglige Livs Forhold, æsthetiske Smaaafhandlinger, Fortællinger om og Ytringer af bekjendte Mænd, Oplysninger af praktisk nyttig Slags o. a. l. Det meste er højst ubetydeligt, men har vistnok kunnet gjøre en hel Del Gavn i hin Tid, der var saa fattig baade paa Kundskab og paa Dannelse.

Men der var ogsaa Maanedsskrifter, der endnu vække Interesse for dem, der ville kjende, hvad der af dybere Spørgsmaal optog Datiden. Fremfor alt er Tidsskriftet *Minerva*, udgivet af Nordmanden Pram og af Rahbek, i høj Grad værdt at lægge Mærke til. Maaske have vi aldrig haft et Tidsskrift her hjemme, der for sin Tid har indtaget en saa vigtig Stilling. Det var i Grunden alle betydeligere Spørgsmaal, der her fandt Behandling, baade sociale, politiske, æsthetiske og til Dels ogsaa filosofiske og religiøse, og det for en ikke ringe Del af virkelig intelligent Mænd. Dets Stilling kunde man maaske nærmest sammenligne med den, som 50 Aar senere de af det nationale Parti udgivne Blade og Tidsskrifter indtog. Det var Fremskridtstanker efter Datidens Synsmaader i

meget forskellige Retninger, som det forfægtede; men »Minervisterne« vare dog ingenlunde noget yderligt Parti. De vare desuden bestemt nationale, nærmest kan man sige dansk-norske i deres Sympathier. Tidsskriftets Fremkomst horer ganske vist til de tydelige Virkninger af Regeringsforandringen 1784. Omtrent samtidig var der kommet nyt Liv i det allerede fra tidligere Tid bekjendte kritiske Tidsskrift Kjøbenhavns Lærde Efterretninger, der paa forskellige Omraader gav vigtige Tilskud til den almindelige Forhandling i Litteraturen. Det repræsenterede i det mindste i de Aar, vi her tale om, nærmest samme Standpunkt som Minerva. Begge Tidsskrifter maa siges at have samstemmet med Regeringen i dens Reformgjerning. Ogsaa det nogle Aar senere af den bekjendte Læge og Forfatter Tode grundede Tidsskrift Kritik og Antikritik fortjener Opmærksomhed. Ovre i Hertugdømmerne udkom schleswig-holsteinische Provinzialberichte, der for en stor Del indeholdt Afhandlinger om Spørgsmaal af økonomisk Interesse, f. Ex. om Montsagen, eller gav Meddelelser af statistisk eller topografisk Indhold.

Om muligt endnu vigtigere var den Masse Flyveskrifter, for en stor Del af polemisk og satirisk Indhold, der skjød op, saa tidt et eller andet Spørgsmaal vakte Opsigt og gav Stødet til en af de talrige litterære Fejder. Meget af alt dette var naturligvis værdiløst; adskilligt kan man gjerne sammenligne med en Del af det elendige Gods, som den Struenseeske Trykkefrihedstid kaldte frem for Lyset, og der kunde i Lærde Efterretninger med Grund ankes over, hvorledes »Peer og Poul staar frem og laster alt, hvad Regeringen foretager sig, og hvad store Udgifter stundom gjøres, uden at hverken Peer eller Poul ere i Stand til at indse mindste Del af Sammenhængen, hvorfor dette Foretagende eller denne Udgift var nødvendig«¹⁾; men dog betegner dette Tidsafsnit et overordentligt

Fremskridt fra den Struenseeske Tid. Hvor vigtige slige Flyveskrifter kunde være, have vi havt Lejlighed til at se ved, hvad vi have fulgt vedrørende Kampen om Landboreformerne. Men ogsaa mange andre Spørgsmaal kaldte dygtige og aandslivlige Mænd frem paa Kamppladsen, Mænd som Rahbek, Pram, Tode, Abrahamson, Riegels, Hennings, Eggers, P. A. Heiberg, Birckner og mange andre.

Vi have ved at følge Trykkefrihedstiden i Struenseeperioden set, hvor stærk en Kritik der dengang kom til Orde ikke alene imod Personer, men ogsaa i Anledning af mange forskellige Tilstande. Ved den Tid, vi her have med at gjøre, er der det ejendommelige, at Signalet til Kritik af de bestaaende Forhold udgik klart fra oven. Vi erindre, at Bernstorff allerede inden 14. April 1784 havde udtalt, at Staten trængte til en gennemgaaende Reform, og ikke længe efter ytrede Prinsen af Augustenborg sig for August Hennings ganske paa samme Maade. Og hvad var det i Grunden, der fremgik af Regeringens Nedsættelse af den hele Række Kommissioner, som efterhaanden behandlede Militærvæsen, Landboforhold, Skolevæsen, Finansvæsen, Handelsforhold og meget andet. Ganske simpelt hen det, at Forholdene, saaledes som de vare nedarvede fra Fortiden, trængte til at forandres i mangfoldige Henseender. Intet kan da ej heller være en bitrere Kritik af uheldige Styrelsesprinciper end de lange Betænkninger, som Landbokommissionens Medlemmer, fremfor alle Colbjørnsen afgave, og som bleve Offentligheden bekendte. De, der mente, at det Borgerkongedømme, som de drømte om at faa, skulde betrede nye Baner, maatte i al denne Kritik se en stor Opmuntring til at vise, i hvilken Retning disse burde gaa.

Idet man kom ind herpaa, blottede man unægtelig en Mængde Skrøbeligheder ved Enevældens Fortid. Stor Interesse har det saaledes at se Tyge Rothe, den i disse Aar vistnok vigtigste Forfatter paa det politiske Omraade,

med et Suk udtale, at han ikke havde Mod til at anstille en Sammenligning imellem det, vort Fædreland har vundet ved sin 60 Aar varende Fred, og det, den preussiske Stat har vundet i en lige saa lang, men de vældigste Krige medførende Tid. Eller han udmalede, hvorledes det kom til at svie til vor danske Stat, at man aldeles var afvejet fra Frederik IV's Regeringsplan. Følgen deraf var bleven Tilbagegangen i Agerbruget, Norges Tilside-sættelse, de idelig skiftende Snese, ja Snese Korn- og Handelsplaner o. s. v.²⁾)

Langt videre gik imidlertid en anden dengang ret indflydelsesrig Forfatter, nemlig Riegels, i at slaa løs paa de Tilstande, der vare gaaede i Arv fra den tidligere Enevælde. Vi have havt Lejlighed til at omtale ham paa Grund af den Del, han i nogen Tid havde i Sammensværgelsen imod den Guldbergske Styrelse: men vi saa ogsaa, at han blev fjærnet fra Gjennemførelsen af Planerne i deres endelige Form. Efter Regeringsskiftet fik han Afsked fra sin Stilling som Pagehofmester med en forholdsvis stor Pension; men han vedblev endnu en kort Tid at staa i Forbindelse med den nye Regering, da han havde forstaaet at komme i Berøring med den daværende preussiske Statsafsending Grev Rohde og derved fik Lejlighed til at kunne give Regeringen Meddelelser om hans Brevvexling med Frederik den store. Men i Længden vakte han ved sin Personlighed saa stærkt Anstod, at Regeringen afbrød Forbindelsen med ham. Følgen var, at han blev dens svorne Fjende.

Riegels var utvivlsomt et meget godt Hoved med Evne til at gjøre skarpe Iagttagelser, og han, der kunde have interessante politiske Tanker, havde det sikkert i sin Magt at kunne indtage en betydningsfuld Stilling i vor Litteratur. Men ikke alene var han mere en Mand med en udbredt, i høj Grad spredt Læsning end en grundig Videnskabsmand, han var tillige, hvad der var Hovedsagen,

en arrig Journalistnatur, der, efter at han saa at sige var bleven bitter imod alle, der havde noget at sige, i hvilken Retning det saa end kunde være, kun fandt Nydelse i at rakke ned. Det var, som om han ikke kunde tænke paa Hofmænd, Adelsmænd, Godsejere, Universitetslærere, Præster eller Læger uden at komme i Raseri. De vare i hans Øjne lutter Uhyrer af Dovenskab, Dumhed eller Slyngelagtighed, som alle havde det tilfælles, at de kun tænkte paa at fede sig paa deres Medmenneskers Bekostning. Idet han med dette Sind vendte sin Kritik imod omtrent alt i Datidens Forhold, har han visselig, som der siden vil blive Lejlighed til at nævne, fremdraget det, der ikke fortjente bedre end hans voldsomme Angreb; men i det hele og store er han naturlig kommen til at staa for Efterverdenen som en overfladisk, hadefuld og ganske upaalidelig Dommer om de Forhold og de Personer, som han kritiserede. Imidlertid gjorde baade hans forskjellige Lejlighedsskrifter og hans historiske Arbejder, medens han levede, ikke ringe Opsigt i ret vide Kredse.

Hvad vi her maa blive staaende ved for hans Vedkommende, er hans politiske Synsmaade, hans Syn, kan man sige, paa den monarkiske Styrelse. Skjønt han nemlig paa en vis Maade kan siges at have været monarkisk sindet, havde han dog efter sit hele Temperament mest Lyst til at skildre det Onde, som Monarkierne havde bragt over Menneskene. »Det er«, skriver han et Sted, »engang saa i Verden, at Borgernes Vel er i Modsigelse med Regentens, at det, man kalder Freds og Retfærdigheds Haandhævelse, medtager Borgernes Sved og Marv, saa at næsten ingen timelig Lyksalighed og Velstand bliver tilbage for nogen Borger, da al hans Moje fortæres af Regeringen og lidet igjen fra Statens Kasse flyder ud i Borgerens Skjød«. Og, naar han skal skildre Besættelsen af høje Embeder, skriver han: »Højt oppe paa Ærens Tempels Spir blinke Ærekransene. Gratialer og Benaadninger, som hykkelsk

Klynken, kunstig Klage af anestolte Navne ligesaa ufejlbarlig tiltrække som Tordenlederen Lynstraalen.« Ud fra dette Syn saa han bitrere end den bitreste paa Udviklingen herhjemme i det attende Hundredaar. Frugten af Tingenes Gang havde været, at nu »vandrede Folket omkring besværet, betyngtet, segnende under Vægten af de politiske og fysiske Byrder som de, der ere forvildede i en ikkun af et og andet Stjerneskin oplyst Skov«.

Var det den offentlige Menings Kald, i det af Rothe og Riegels givne Spor at paapege Nødvendigheden af at komme bort fra Fortidens gale Veje. saa gjaldt det ogsaa om at vise, i hvilken Retning man skulde frøm. Og Oplagtheden til at kaste sig over en hel Række af Spørgsmaal mærkedes tydelig ved en Mængde Fejder, som opstod. Foruden at drofte de store Æmner, vi allerede have nævnt, Landbotilstandene, flere Handelsforhold og Finansvæsenet, kastede man sig over Kjøbenhavns kommunale Tilstande, Universitetsstyrelsen, Fattigvæsen, Fængselsvæsen, Skolevæsen o. s. v. Alt dette maa nødvendigvis behandles i Sammenhæng med Udviklingen i de nærmest følgende Aar. Her ville vi nøjes med at fremhæve, hvorledes den Interesse, som de finansielle Forhold havde vakt, forte ind paa et storpolitisk Omraade. Det gik nemlig til, at der blev opstillet Krav paa, at Almenheden burde have Kjendskab til Finansernes virkelige Tilstand. Man kan sige, at Regeringen paa en Maade selv havde lagt slike Tanker nær ved at fremstille for Folket, i hvilken Retning dens Finanspolitik vilde gaa for at bringe en grundig Forbedring i den Tilstand, som den selv erkjendte var slet. Som det var at vente, var Riegels den, der trak de skarpeste Konsekvenser heraf.

Snart spørger han i sit voldsomme Flyveskrift Julemærker fra Landet og Byen: »Hvorfor kommer ikke alle offentlige Stiftelsers Revision for Lyset«, snart klager han over, at Undersaatterne holdes for Nar, idet man

soger at indbilde dem, at alle nye Skatter bruges til Gjældens Afbetaling. Eller han udbryder: »Af alt dette læres, at danske Undersaatter skal vedblive at betale Skatter, de maa aldrig spørge: hvortil bruges Pengene, formindskes Gjælden, og naar skal Skatterne i det mindste blive staaende faste? Kan man da ikke vente at se engang Finansregnskabet.« Og Tanken om, at Folket har Ret til at kontrollere Finansstyrelsen skærper han lige til at kræve en Rigsstænderforsamling indkaldt. I dette Krav støtter han sig til Frederik III's Ord i Kjøbenhavns Privilegier af 1661, hvor der hentydes til Stændernes Sammenkaldelse, og han taler om den imellem Frederik III og Folket indgaaede Forening. Hvad der dengang blev fastsat, siger han, var Grundlov. Han gaar endog saa vidt, at han udkaster et Fantasibillede af, hvorledes det nu vilde gaa til paa slig en Rigsdag. Han fremhæver f. Ex., at der her vilde blive gjort Rede for Rigets Gjæld, Indtægter og Udgifter, og han udmaler, hvor mange Spørgsmaal de fri Rigets Stænder vilde kunne gjøre Regeringen med Hensyn til forskjellige mislige Punkter i de sidste 29 Aars Finanshistorie. Som man ser, havde Riegels, man domme ellers om ham, som man vil, en paafaldende klar Fornemmelse af, at al Tale om offentligt Regnskab kun havde lidt at sige, naar der ikke stod en fri Rigsstænderforsamling med Bevillingsret bag ved. Imidlertid, et Statsregnskab blev ikke offentliggjort, og Heiberg kunde derfor i et Digt, han sendte Riegels paa hans Bryllupsdag 1790, blandt andet skrive:

Naar man i Dannerkongens Riger
 Sig hæs paa Regnskab, Regnskab skriger.
 Man skriger sig kun hæsere . . .
 Man ej en Toddell faar at se.

Det var intet Under, at den Hensynsløshed, som Riegels viste ved sin Kritik og sine Krav endog om en Forfatningsforandring, maatte vække Forfærdelse i stærkt

konservative Kredse. Man kan tænke sig, hvad en Mand som Guldberg maatte sige, han, for hvem det stod som det sikreste i Verden, at ingen Undersaat kunde tale om en Rigsdag uden at angribe Souveræneteten, og at man altsaa ved at komme ind paa sligt gjorde sig skyldig i Majestætsforbrydelse. Han fandt overhovedet den Aand, der rørte sig i Datidens politiske Litteratur, saa forfærdelig truende for Kongemagten, at han mente, at man styrede hen imod en Afgrund, saaledes at man vilde blive »det allerletteste Bytte for vor aldrig tro Nabo« (Sverige). »Ved det mindste Udbrud«, skriver han ogsaa, »er Norge forloren, der da vist vilde være en Republik for sig selv efter sin norsk-engelske Aand«. Og som et Vidnesbyrd om, hvor ubehagelig man i de højere Kredse i Kjøbenhavn kunde føle sig berørt ved det Sprog, som baade Riegels og Heiberg førte, kan nævnes, at en Dame, der var saa fri for Fordomme som Grevinde Schulin, i Breve fra denne Tid taler med stor Bitterhed om Skraalhalsene Riegels, Heiberg og Konsorter, og finder det beklageligt, at man ikke tager ordentlig fat paa dem. At den ansete Præst Münster holdt det for nødvendigt at prædike imod Pressefrækheden, peger i en lignende Retning. Naar Charlotte Schimmelmann, der gik for at være *furieuse democrate*, bruger vrede Ord om de usle Pamfleter, der fyldte Litteraturen, er det sikkert det samme, hun tænker paa.

Ogsaa Regeringen kom omsider i Bevægelse. Kanceliet lod lægge Sag an i Anledning af Riegels's Julemærker. Da Skriftet var udkommet anonymt, og Bogtrykkeren vægrede sig ved at nævne Forfatteren, idømte Politimesteren ham ifølge Reskriptet af 20. Oktober 1773 en Mulkt paa 200 Rdlr.; men videre gik man ikke. Der blev desuden af Søkriksprokurøren anlagt Sag i Anledning af et Angreb paa Holmens Bestyrelse i Heibergs Rigsdalersdelens Hændelser, et Angreb, der i Parenthes sagt var ganske uberettiget. Heiberg greb til en lige unyttig og

uforsvarlig Udvej ved at lade offentliggjøre, at Ordet Holmen var en Trykfejl for Holmien (!). Naturligvis troede intet Menneske paa den Usandhed, og, da Skriftet var udkommet anonymt, blev ogsaa her Bogtrykkeren af Hof- og Stadsretten dømt til at betale en Bode paa 200 Rdlr., en Bode, som Heiberg selvfølgelig betalte for ham. Meget mere bekendt er dog den næste Retssag, som Heiberg fik paa Halsen. Politimesteren faldt nemlig paa at give Reskriptet af 20. Oktober 1773 Anvendelse paa hans Indtogsvisse, fordi han, som vi have set*), havde talt om, at man hængte Ordener paa Idioter og om, at Rigdommen voxer i Adelen's Bleer. Til almindelig Forargelse dømte han ham (13. November 1790) til en Bode paa 150 Rdlr. og Bogtrykkeren »for en mindre Grad af Ondskab« til at betale 50 Rdlr. Jo mere Opsigt denne taabelige Dom vakte, desto mere blev Almenheden ved den mindet om, at Reskriptet af 20. Oktober 1773 med den vilkaarlige Myndighed, det hjemlede Kjøbenhavns Politimester i adskillige Pressesager, endnu var til og kunde bruges, naar det lystede en altfor tjenstivrig Politimester. Jo mere man holdt Pressefriheden for et uvurderligt Gode, der hørte med til den borgerlige Frihed, desto ubehageligere virkede slige Domfældelser.

Imidlertid var Pressens retlige Stilling bleven taget under nøje Overvejelse af Regeringen. Allerede i Juni 1790 havde Kjøbenhavns Politimester Flindt henstillet til Kancelliet, om det ikke maatte blive paalagt, at samtlige Bogtrykkere Dagen før end det, som de trykte, blev afleveret af dem til vedkommende Forfatter, skulde afgive 2 eller 1 Exemplar deraf til Politikammeret. Med denne Indstilling, der i Virkeligheden vilde have gjort det muligt for Politimesteren at hindre Udgivelsen af et Skrift og altsaa faktisk indført en Slags Censur, blev der intet Hen-

*) Jvfr. ovenfor S. 384.

syn taget til. Regeringens Overvejelser førte til det meget bekendte Reskript af 3. December 1790.

Naar man læser de Akter, der gik forud for Udstedelsen af dette Reskript, og selve dets Indledning, faar man uvilkaarlig det Indtryk, at Regeringen var bleven bange for, at den var gaaet altfor vidt i at tillade Pressens Frihed i Tiden efter 1784, og at den nu vilde gaa den mere paa Klingen. I det mindste udtaler Kongen i Reskriptet sin Mishag med, at »nogle ildesindede Personer misbruge Pressefriheden til at haane de offentlige Foranstaltninger og angribe agtbare Medborgeres Ære«. Men der tilføjes unægtelig de Ord: »uden at de tør være deres Navne bekendte, naar enten de fornærmede eller Embedsmændene, der ere satte til at overholde Orden og Sædelighed, kræve dem til Regnskab for saadanne strafværdige Handlinger«. Altsaa for saa vidt er det blot Misbrug af Anonymiteten, Regeringen vil til Livs. Men tillige taler den om, at de Misbrug af Trykkefriheden, hvori Forfattere gjøre sig skyldige, for en Del skulle have deres Grund i, at de stole paa, at de i Henhold til Reskriptet af 20. Oktober 1773 kunne slippe med en inappellabel Kjendelse af Politimesteren, der kun gaar ud paa en Bøde af en stærkt begrænset Størrelse. Altsaa her ser det ud, som om der skulde komme en tydelig Forværrelse af Pressens Stilling. Der er da ogsaa, medens Kancelliet forhandlede denne Sag, blevet udspremt Rygter, der gik i den Retning. Da Colbjørnsen, der var Gjenstand for Frømskridtsvennernes varme Beundring, sad som Generalprokurør i Kancelliet, var det under saadanne Forhold intet Under, at Rahbek skrev til ham for at tolke sin og mange andres Frygt. »Vore Øjne«, udtaler han blandt andet, »ere henvendte paa Dem . . . O! il at betrygge Trykkefrihedsaltrets Fred, og De skal nyde Deres ædle Bestræbelsers Lon i at se dens herlige Frugter«. Colbjørnsen svarede strax trøstende i den pathetiske Stil, han undertiden holdt af at bruge:

»Ser De ikke, min Ven, ser De ikke Danmarks Skytsengel, den kjække Frederik, og den ædle Bernstorff staa som Vogtere ved Trykkefrihedens Alter. Hvorledes skulde dette da kunne vanhelliges? Nej, vær De og hver Friheds og Videnskabernes Ven tryk. Lænkerne brydes ikke paa et Sted for at smeddes til et andet. De tages ikke af Bonden for at lægges paa Filosofen«.

Colbjørnsen kunde med Rette skrive dette. Han vidste, hvad der ogsaa viste sig, da Reskriptet udkom, at Kjærnen i dette var, at den vilkaarlige Myndighed, som Reskriptet af 20. Oktober 1773 havde indrømmet Politimesteren, nu ophævedes, og at alle Pressesager henvistes til Domstolene. Det udtaltes tillige, at »Censuren var (og blev) afskaffet paa det, at enhver god og oplyst Mand ikke derved skulde hindres fra med Frimodighed og Redelighed offentlig at fremsætte sin Mening om, hvad han efter bedste Indsigt troede at kunne bidrage til at fremme det almindelige Bedste«. Idet Reskriptet af 20. Oktober ophævedes, vendte man tilbage til udelukkende at staa paa det Struenseeske Reskript af 7. Oktober 1771 som Grundlag for Pressens Stilling³⁾.

Den Bestemthed, hvormed det i dette Reskript var forbudt at misbruge Trykkefriheden til de borgerlige Loves Overtrædelse, og hvormed saavel slige Skrifers Forfattere som Bogtrykkere, naar de ikke kunde angive disse, underkastedes Lovens Straf, skræmmede i Ojeblikket ingen. Der var en almindelig Glæde over, at Politimesterens Myndighed over Pressen var forbi, over, som Heiberg udtrykte det, »at Skribentertruppen er fra Geniets Gehenna sluppen paa Gammeltorv«.

Samtidig med, at Landboreformerne kunde gjælde for fastslaaede for stedse, mente man, at man havde faaet Trykkefrihedens Palladium sikret. En ny Grund til at se op med fuld Fortrøstning til Landets Regent Kronprinsen.

Det har været vigtige Spørgsmaal, som vi have set være Gjenstand for den offentlige Drøftelse, der saa afgjort havde sit Hovedsæde i Kjøbenhavns Presse. Men der er dog et Par Træk, vi ville tilføje netop med Hensyn til de Aar, hvorom vi her tale. De angaa et saare vigtigt Forhold i den af tre Hovednationaliteter sammensatte Stat.

Da vi behandlede den udenrigske Historie og særlig Forholdet til Sverige, var det uundgaaeligt at komme ind paa de Stemninger, der raadede hos Nordmændene med Hensyn til Kongehuset og Danmark. Vi have dengang set, at der var forskjellige Følelser oppe, men at Ønsket om loyalt at holde fast ved den nedarvede Forening med Danmark dog havde bestemt Overvægten.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at dette heldige Forhold i høj Grad nærmedes ved den Stilling, som den offentlige Mening i Danmark indtog til Norge og Nordmændene. Den var nemlig i sin Helhed taget saa broderlig venlig som vel muligt. »Det er god Tone«, skriver Grevinde Schulin i August 1788, »at holde af Norge.« Suhm, der elskede det saa højt som nogen Nordmand, undlod ikke i disse Aar at vise sine gamle Følelser ved for tredje Gang at udgive sit i norsk Aand skrevne Arbejde: »Om Økonomien særlig Norges«, og en Række Forfattere skrev i det betegnende nok baade af en Dansk (Rahbek) og af en Nordmand (Pram) redigerede Minerva Artikel paa Artikel, der vidnede om varme Følelser for det norske Folk. Hennings udtalte her den Tanke at skaffe Norge et Universitet ved at flytte det forfaldne Sorø Akademi derop; man kunde i det samme Tidsskrift læse Afhandlinger om Norges økonomiske og sociale Tilstande, om hvorledes Norges Velstand var taget af i de senere Aar, især hos Landalmuen, og hvad der var Aarsagerne dertil, og man kunde her se en Opfattelse af det norske Folk komme til Orde, der var saa lovprisende, at

man skulde tro, Nordmændene vare lutter Idealer af Mennesker. Der kan i denne Sammenhæng ogsaa mindes om, hvorledes Sansen for den norske Naturs Skjønhed var ved at vaagne i Danmark. Det var netop paa denne Tid, at Maleren Erik Pauelsen rejste til Norge for at male Landskabspartier. Grevinde Schulin taler i Breve med Henrykkelse om det Indtryk af en stor og skjøn Natur, man fik ved disse Billeder. Minerva stod ligesaa aabent for Artikler og Afhandlinger, der vedrørte Norge, som for, hvad der blev skrevet om særlige danske Forhold. Ogsaa om andre kjøbenhavnske Tidsskrifter som »Samleren« og »Kritik og Antikritik«, gjælder noget lignende. Det kan ligeledes mærkes, at man i »Lærde Efterretninger« kan se, at der bliver talt om den »dansk-norske Gejstlighed« og om »förrige Tidens berömmelige Dansk-norske«³).

Men störst Interesse har det maaske dog at lægge Mærke til Tyge Rothes Opfattelse af Norges og Danmarks gjensidige Stilling. Allerede i April 1785 bad han Bülow om som Kronprinsens naturlige Raadgiver »med yderste Flid og strengeste Grublen at undersøge, hvorved Norge og Danmark bedst kan heftes ved hinanden og det med Baand, dem tvesidig Fordel og Venskab knytte«⁴). Et Par Aar senere tog han med Varme offentlig Ordet i denne Sag ved sit 1788 udgivne Skrift: »Om nogle Danmarks og Norges Fordringer til hinanden«⁵). Vi ville ikke komme ind paa de formelle Skyggesider, som dette Skrift havde tilfælles med saameget andet, han offentliggjorde, fremfor alt det skrækkelig skruede Sprog, han brugte. Ogsaa var det en besynderlig kunstlet Maade, han stillede sin Opgave paa, nemlig saaledes at det, man vilde kalde Norges Interesser og Fordringer for ham blev Danmarks Fordringer med Hensyn til Norge og omvendt. Men alt dette bør man glemme over det varme Fædrelandssind, der aander igjennem Bogen, og over den Iver, han viser for at skabe gjensidig Kjærlighed imellem Danske

og Norske. Ingen Nordmand kunde mere end han have Tanken henvendt paa, i hvilke forskjellige Retninger der burde arbejdes fremad hos dem for at udvikle deres Land i økonomisk Henseende; men Hovedpunktet i Skriftet var dog at virke for den størst mulige Ligestilling for Norge ved Siden af Danmark. Thi »begge Folk«, siger han, »ere ifølge Forbindelsens hele Natur aldeles lige«. Han holdt bestemt paa Enhedsstaten, og det var ogsaa den simple Konsekvens af Forfatningen: men han vilde have en loyal Gjennemførelse af det, der stedse statsretlig i Enevældens Tid var blevet stillet op som Kongeprogrammet, at Danmark og Norge vare 2 ligestillede Riger i een Stat. Derfor vilde han, at der skulde tages »saa skarp Hensigt paa Statens Deles Særskilthed«, som det paa nogen Maade kunde ske, at der altsaa f. Ex. blev indført særegne Kollegier i Kjøbenhavn for norske Kancellisager og for norske Kammersager, medens der maatte være et for alle Statens Dele under et tænkende og raadgivende Statsraad. Ogsaa mente han, at der i Norge selv burde være visse provinssielle Kamre og Kommercekommissioner, der kunde repræsentere det særlige lokale Kjendskab og yde Kollegierne de nødvendige Oplysninger. Selvfølgelig tog han med stor Styrke Ordet for, at Norge skulde have sit eget Universitet, han fremsatte alle de vante Argumenter, hvormed denne Fordring begrundedes, og han hæver sig endog i den Anledning til den skarpe Udtalelse, at det var et machiavellistisk, det var et hadeværdigt Sofisteri, om nogen sagde, at Norge bør bindes til Danmark ved Afhængigheder og Subordination.

Man tager næppe Fejl, naar man siger, at dette Rottes Skrift var det betydeligste, det mest til Marven gaaende Indlæg i, hvad man kan kalde det norske Spørgsmaal, der endnu var fremkommet. Husker man paa den store Anseelse, Rothe nød hos det yngre fremadstræbende Danmark, kan man rolig sige, at, hvad der var hans Opfattelse

af Stillingen til Norge, det var eller det blev den, der kom til at herske hos den Kreds af yngre Forfattere, som dengang skrev i de mere ansete af de kjøbenhavnske Tidsskrifter. Alle spredte Udtalelser fra deres Side pege afgjort i den Retning. Vi Danske have Lov til at mene, at det ikke bør glemmes, at den Mand, der af alle indtil da, ja man kan sige indtil Aarhundredets Slutning paa den mest omfattende og dybest gaaende Maade gjennemtænkte Forholdet imellem Danmark og Norge og tog Ordet for Norges Ligestilling, han var dansk.

Samtidig vender Tanken sig naturlig ogsaa til, hvorledes det stod sig imellem Danmark og Hertugdømmerne. Kongerigets Forhold til dem ikke mindre end til Norge maatte være af saare stor Betydning med Hensyn til Statens Fremtid. Der frembyder sig en paafaldende Forskjel, naar man ser paa, hvordan Stillingen var til begge Sider. Vi have set, at Nordmændene, og det med god Grund, havde visse bestemte Onsker paa Omraader, hvor de mente, at der ikke blev taget tilstrækkeligt Hensyn til deres Tarv; men det var saare langt fra, at der nationalt foltes en Modsætning imellem dem og de Danske, som førte til Uvilje. Der laa en umaadelig sammenbindende Magt i det fælles Rigssprog og i Aarhundreders fælles Minder. Man kan ganske vist se Svenskere, der vare udsendte af Gustav III for at undersøge Stemningerne i Norge, fortælle, at Nordmændene talte med Foragt om de Danske (Duvall og Martinau), og dette kunde synes at faa i det mindste til en vis Grad Stadfæstelse ved det Udtryk, Norges ivrige Ven Tyge Rothe bruger, at Nordmændene havde en uheldig Tilbojelighed til Arrogance imod de Danske. Men Betydningen af dette svækkes dog, naar man lægger Mærke til, hvor mange Danske der levede i Norge enten som Embedsmænd eller paa anden Maade,

uden at man nogensinde hører Klager fra deres Side over, at de følte sig ilde i deres norske Omgivelser, og naar man ser, at paa samme Maade er det gaaet særdeles godt imellem de Nordmænd, der i Mængde levede i Danmark, og saa de Danske, de havde at gjøre med. Et iøjnefaldende Træk fra denne Tid er det store Tal venskabelige Berøringer, der fandt Sted imellem Danske og Nordmænd, og som skulde strække sine Virkninger ogsaa ud over Foreningstiden imellem Rigerne.

Forholdet imellem Danmark og Hertugdømmerne var et andet. Man hører i denne Tid intet Krav⁶⁾ fra Hertugdømmernes Side, og medens vi huske, at Nordmændene ønskede en egen Bank, uden at kunne opnaa det, saa vide vi, at i Modsætning dertil blev der i 1788 oprettet Speciesbanken i Altona, foruden at Hertugdømmernes Montvæsen omordnedes, forend noget tilsvarende skete ved Kongerigerne. Skulde man slutte herfra, maatte Forholdet være bedre paa denne Kant, end det var imellem Danmark og Norge. Men det var det modsatte, og det laa i Nationalitetsstemningerne, i Modsætningen imellem Dansk og Tysk, og i den Overvægt, hvormed Tysk optraadte som Hovednationaliteten i Hertugdømmerne. Vi staa her overfor den sorgelige Kjendsgjerning, at den danske Nationalitet i Sønderjylland, skjønt den afgjort var den numerisk stærkeste her, aldeles ikke formaaede at gjøre sig gjældende som saadan. Det kan synes forbausende, da den helt danske nordslesvigske Bondestand ganske overvejende havde en god social Stilling. Men den danske Landbefolkning ikke mindre end den jævne Del af Bybefolkningen i den nordlige Halvdel af Slesvig betød intet i Sammenligning med den tyskdannede juridiske Embedsstand og den ligeledes tyskdannede Kjøbmandsklasse*). Nationalt

*) Den udmærkede Arkæolog Georg Zoëga, født Sønderjyde, har lejlighedsvis talt med Bitterhed om københavnske aandelige Tilstande. Selv om dette vistnok er sagt med Hensyn til en

dansk Liv i den Forstand, at det kunde gjøre det klart for Alverden, at Sønderjylland, som alle, der blot kjendte lidt Besked, godt vidste, var et gammelt dansk Land, ogsaa var det ved sin overvejende danske Nationalitet, et saadant Liv var der endnu ikke. Det var i det mindste altfor svagt til at kunne hindre, at det i Virkeligheden blev Holstenerne med deres rent tyske Nationalitet, der ligesom repræsenterede begge Hertugdømmerne udadtil. De fik derved en langt større national Betydning med tilsvarende Selvfølelse, end der tilkom dem. Det Sjuskeri, der allerede var kommen i fuld Gang, at Sønderjylland gik med ind under Navnet Holsten, var allerede saa at sige slaaet fast, og det var intet Under, da selve Regeringen jævnlig var forfalden dertil. Det var, som det synes, noget enestaaende i højere Kredse, naar Bülow folte sig saa dansksindet, at han, som han selv fortæller, raadede Kronprinsen til strax at indfore det danske Sprog i Sønderjylland og lidt efter lidt i Holsten⁷⁾. For slet ikke at tale om, at dette, taget i en saadan Udstrækning, var en ganske yderlig Propagandisme, hvormed der ikke burde kunne være Tale, saa laa selv blot Tanken om at hævde Danskens Ret indenfor det Omfang, hvor det med Rette kunde kræves, aabenbart endnu Kronprinsen ganske fjærn. Derpaa peger det Træk kun altfor tydelig, som vi have set, at det ikke var ham, men Bülow, der bragte Kronprinsessen til at kunne blot nogenlunde Dansk, da hun kom til Kjøbenhavn.

Naar Holstenerne, som vi altsaa have set, med deres helt tyske Nationalitet stode som repræsenterende begge Hertugdømmerne, styrkedes deres Selvbevidsthed overfor de Danske naturligvis ved deres nøje nationale Sammenhæng med det store tyske Folk, og vi kunne tilføje, ogsaa

lidt tidligere Tid, maa det desto værre holdes for sandsynligt, at man i Kjøbenhavn ogsaa senere en Tid kun har gjort lidet eller intet for at knytte begavede Sønderjyder til dansk Aandsliv.

ved den Kjendsgjerning, at det tyske Element var meget stærkt hos de højere Embedsmænd i Statens Centrum, dels som en Følge af deres Fødsel, dels paa Grund af deres Dannelse. Den Vægt, som det slesvig-holstenske Ridderskab fik ved sin socialt meget fremtrædende Stilling og sine Privilegier, virkede yderligere til at give Holsten en i Forhold til dets Størrelse paafaldende stor Betydning. Indfødsretten havde lukket Døren for den tidligere stærke Indtrængen af fremmede Elementer. Men skjønt der næppe tidt er sket Undtagelser fra dens Bestemmelser, sikkert meget sjælden udenfor Landmilitæretaten⁸⁾, saa formaaede den ikke at bevirke det, som der ved dens Udstedelse var blevet udtalt Haab om, nemlig at slynge et fast Baand om den danske, norske og tyske Nationalitet i Staten. Det var en Selvfølge, at den tyske Befolkning i Holsten og det sydlige Slesvig maatte have samme Ret til at opnaa Embeder i Staten som Danske og Nordmænd; men selv om dette erkjendtes, kunde det ikke tilintetgjøre det naturlige Indtryk, man her i Landet havde af, at de tyske Elementer i den Grad vare fremtrædende baade i Statsstyrelsen og ved Hoffet, at det blev saarende for Danske og Nordmænd. Ved Hæren fastholdtes ganske vist dansk Kommandosprog; men man ser Tysk spille en stor Rolle i Generalitetets Protokoller, og det er ret betegnende, at en Mand som General Huth ikke forstod Dansk. Da Werner Abrahamson som Lærer ved Landkadetakademiet skulde optræde som Taler i Anledning af en offentlig Examen der, fik han Ordre til at holde sin Tale paa Tysk, som han selv siger, i en Stiftelse, bestaaende mest af dansk Ungdom, bestemt til Officerer i den danske Armee, midt i Hovedstaden af den danske Stat og for den danske Kronprins⁹⁾. Og selv om det officielt ingenlunde fik en Stilling som den, det havde havt før 1772, møder man dog, formodentlig som en Følge af Schimmelmans og Bernstorffs Forkjærlighed for Tysk, saadanne Træk,

som at Indstillinger til Regeringen fra det vestindiske Handelsselskab vare affattede paa Tysk og ligeledes fik tysk Approbation af Kongen i Statsraadet¹⁰). Endog Kronprinsen brugte personlig stærkt Tysk som Omgangssprog. At den Kreds, som spillede Hovedrollen i det højere Selskabsliv i Kjøbenhavn, var aldeles overvejende tysk, er vel bekjendt. Den store Ærbødighed og Højagtelse, der næredes for Bernstorff, formaaede ikke at hindre, at der foltes Misstemning ved alt dette, og at der blev talt om tysk Klikevæsen, ligefrem ogsaa om, at man i disse Kredse nærede Ringeagt for dansk Aandsliv¹¹). Naar der i en anonym Skrivelse til Bülow fra 1790 taltes om det forhadte tyske Parti, var det, om end kommende fra en meget ensidig Kilde, ikke helt ugrundet. Vi have set, hvorledes det af Hensyn til den offentlige Mening blev holdt for nødvendigt i Aaret 1789 at optage 2 danskfødte Mænd i Statsraadet. Det var den igjennem Aarhundredet efterhaanden udviklede Uvilje imod at blive regeret af fremmede og Frygten for at se det nationale Liv forvrænget ved tyske Elementer, der nu skjød op igjen.

Var der i Kjøbenhavn, hvor Nationaliteterne ligesom gned sig op ad hinanden, en Tilbojelighed til at blive irriteret overfor Tyskerne, saa blev den, det kan der ingen Tvivl være om, ægget ved den Holdning, som de indvandrede Tyskere og Holstenerne ubeldigvis kun altfor tidt viste. Sagen var, at trods al Loyalitet overfor Konge og Stat, folte netop Holstenerne i Almindelighed sig absolut mere som Tyskere end som danske Undersaatter. Vi erindre, hvor stærkt dette i den saakaldte Guldbergske Tid var traadt frem hos Stolbergerne, og denne Aand gik helt over paa Kristian Reventlows Søster Louise (født i Kjøbenhavn), da hun var bleven gift med Kristian Stolberg. Det er betegnende, hvad P. Kr. Schumacher fortæller, at, da han traf sammen med dette Ægtepar paa en Udenlandsrejse, kaldte de sig: »Des heiligen römischen

Reichs Graf und Gräfin aus dem Holsteinischen«, ligesom Kristian Stolberg aldrig antydede, at han var dansk Embedsmand¹²). Der kan hertil føjes som karakteristisk, at da Louise Stolbergs Broder Kr. Reventlow, der aldeles ikke vilde gaa for Tysker, havde taget en Nordmand ved Navn Petersen til Huslærer for sine Sonner, fandt hans Hustru sig nødt til ligesom at forsvare det for Svigerinden. »Der findes«, forsikrede hun i den Anledning, »iblandt de danske Studenter nu ikke faa, der ere i Besiddelse af Dygtighed og sand Fortjeneste. Tilgiv mig denne Bemærkning, kjære Søster! Jeg hader al national Uretfærdighed og føler mig som Tysker, naar de Danske begaa den, men føler mine Born som Danske, naar den hidrerer fra Tyskere«¹²).

Naturligvis kan man ikke undre sig over, at Tyskerne i Hertugdommerne satte Pris paa, at de kunde regne sig til et saa stort og højt civiliseret Folk som det tyske, og at de fandt dettes Aandsliv rigere end det danske: men denne Særfølelse forenede sig jævnlig med Overmod overfor de Danske, og dette skete ikke alene i private Samtaler; men det kom ogsaa offentlig frem. At sligt maatte vække Harm, følger af sig selv. Saaledes blev det med Grund taget Professor Eggers meget ilde op, at han, der var født Holstener, som Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn udtalte haanlige Domme over Forfattere herhjemme og ytrede sig saaledes, at man mente, at han baade stemplede det danske Sprog som uskikket til Behandling af filosofiske Æmner og det danske Folk som ndueligt til at give sig af med sligt. Uden at være noget særdeles frenuragende var Eggers afgjort en dygtig og meget flittig Mand, der paa flere Maader gjorde Gavn og blandt andet ogsaa skrev værdifulde Artikler i Minerva: men hans overmodige Holdning maatte vække Anstød. Og hvad skal man sige, naar man ser, at en Professor Ehlers i Kiel, der uheldigvis gjaldt for at være beskyttet

af Prinsen af Augustenborg, var dum og fræk nok, (andre Udtryk kunne ikke bruges), til i en Artikel i en Slags Kalender, der udkom i Kiel, ligefrem at fremstille det som det bedste for Land og Rige. hvis det danske Sprog afskaffedes som Undervisningsgjenstand. Regeringen, mente han, burde lade prædike paa Tysk allevegne i Danmark og Norge. Undervisning i Skolerne burde gives paa Tysk, og Tysk burde tales ved Hoffet¹⁴). »Jeg er«, skrev den dansk sindede Grevinde Schulin i den Anledning til en Broder¹⁵), »i et sandt Raseri over at høre noget saa dumt Tojeri.« Og som hun blev forbitret, saaledes maatte enhver Dansk blive det.

Til det uheldige Indtryk, de forskjellige Udslag af tysk Overmod gjorde, kom saa det uundgaaelige, at der fra det store tyske Folk kom adskillige af dets daarlige Elementer herind i Skikkelse af Lykkejægere og Platten-slagere for at optræde som Projektmagere paa adskillige Omraader. Bekjendt er Heibergs blodige Sidehug til slige Personnager, f. Ex. Trækket i Virtuosen Nr. 2 om ham, der havde opfundet en »Salve at smere Bønder met saa at de bære Uld und kan klippes et Par Jank om Aaret«. Der fattes i Virkeligheden ikke paa fuldt afhjemlede Træk, der vise, at en slig Parodi ikke var helt uberettiget¹⁶).

Man kan vistnok ikke tale om noget egentligt Nationalhad imod Tyskerne. Selv i de Kredse, hvor Forbitrelsen over Tyskeriet, som det kaldtes, var stærkest, vidste man meget godt at skatte den tyske Nations gode og dygtige Egenskaber og dens omfattende Fortjenester paa det aandelige Omraade¹⁷). Ja, det var en Tysker, hvem Fremskridtsmændene omtrent opfattede som Historiens Mirakel og som det ideale Forbillede for alle Fyrster, nemlig Frederik den store. Man agter«, udtales det ogsaa blandt andet i »Lærde Efterretninger¹⁸), »den Del af den tyske Almue, der opholder sig i Danmark, dens Ærlighed og Arbejdslyst, og endnu mindre har man noget

imod de værdige tyske Kunstnere og Videnskabsmænd, som uden at fortrænge lige saa værdige indfødte, gjen-gjælde vort Fædreland den Løn, de nyde, ved at gavne det med deres Geni og Indsigter«. Der var da ogsaa tysk fødte Mænd, som ved deres ærlige Tilslutning til Folk og Forhold her hjemme naaede at indtage en Stilling, der ikke kunde være mere tilfredsstillende, og som gav dem Anseelse i fuldeste Maal. En Mand som den bekjendte Læge og humoristiske Forfatter Tode er et slaaende Exempel derpaa. Han har selv smukt og træffende udtalt: »Det, jeg selv anser som den største Grund, hvorfor min Pen har gjort saa megen Lykke, er den Hovedomstændighed, at en Fremmed har bragt det saa vidt i Landets Sprog og har givet et Exempel paa, hvad man bør gjøre og kan gjøre i den Hensigt at hædre det Folk, man lever vel hos¹⁹⁾.

De derimod, man vilde til Livs, det var Vindbeutlerne, Vigtigpeterne og »disse halvklærde Kraftgenier, som paa vor Nation vil hævnø den Foragt, der vises dem, og som derfor dadle vort Sprog, vor Karakter og vore Indretninger uden at kjende nogen af Delene til Gavns«²⁰⁾. Og hvad man heller ikke holdt af, det var Træk, der kunde tyde paa Separatisme hos Holstenerne. Schumacher kunde, medens han i nogle Aar levede paa en Gaard i Nærheden af Itzeho, klage over at »Holstenerne, uagtet de staa under den danske Regering, holde sig dog tydelig nok som en særskilt Nation«^{*)}. Men nægtes kan det imidlertid ikke, at bag ved det hele laa en Uvilje især

*) Ret betegnende er det at se den i Holsten fødte, som Diplomat bekjendte I. G. Rist, som i 1797 kom til Kjøbenhavn, da han kort efter sit Komme hertil i et Brev skildrede en Sejlur, han foretog sammen med en anden Holstener fra Hellebæk til Kullen. bruge følgende Udtryk: »*Und so schwammen wir denn hin auf gut Glück, zwei Deutsche aus einem fremden Lande in ein noch fremderes*« (Lebenserinnerungen II, 454).

over den Overvægt, det tyske Element havde faaet for oven. Nationen var, som det ogsaa udtaltes i »Lærde Efterretninger«, paa denne Tid i en Krisis af Skinsyge over det Fortrin, som alt Tysk syntes at have.

Naturligvis mærkedes denne Stemning godt i de højere tyske eller tyskdannede Kredse, og den fremkaldte skarpe Udtalelser fra disses Side. Som nogle Træk deraf skal nævnes, at General Huth lejlighedsvis ytrede, at de Danske ikke kunde fordrage, men hadede alle andre Nationer, en Ytring, Kronprinsen, efter hvad Bülow fortæller²¹), tog ham ilde op. Louise Stolberg udtalte (rimeligvis paa Grund af antityske Flyveskrifter) engang i et Brev: »Jeg kan ikke holde af den Nation (o: den danske), ikke sætte Pris paa den«²²). Charlotte Schimmelmänn gav sin Harme Luft ved at skrive i et Brev, at de Ærkedanske saa saa skjævt til Holsten, at de ikke havde noget imod helt at blive fri for det. »Hvilken Vinding«, siger hun spottende, »vilde det ikke være for det danske Sprog, at være saa mange Tyskere færre«²³). Ogsaa bruger hun Udtrykket »*contes Danoises*« om smaalig kritiserende Fortællinger om andre. Der er sikkert ogsaa et nationalt Element med i hendes Ord, naar hun siger, at man aldrig i Danmark vil forstaa hendes Mand²⁴), og den Ringeagt, hun udtalte over de danske Flyveskrifter, hang aabenbart for en Del sammen med den Uvilje imod Tyskerne, der kunde komme til Orde i dem. Ogsaa Ludvig Reventlow, der dog folte sig saa usigelig nær knyttet til Danmark, kunde fole sig stødt ved den »Pseudopatriotisme, han traf selv hos de bedste Mennesker«. »Naar en Bog«, siger han, »bare er skrevet paa Dansk, glæder man sig strax over den uden at undersøge, om den svarer til sit Formaal«²⁵).

Samler man alle disse spredte Træk, faar man utvivlsomt et Indtryk af ret stærke Elementer af gjensidig Uvilje, og denne fik, hvad i høj Grad maa mærkes, Udtryk igjennem Datidens Presse ikke alene ved de voldsomme Sidehug,

som baade Heiberg og Riegels flere Gange kom med i deres Skrifter fra disse Aar, men ogsaa ved formelige Pressefejder²⁶).

Forspillet til disse møder man ved en Dagbog over en Rejse i Tyskland af Regensprovst og Professor Hwiid, der udkom 1787. Det er saare langt fra, at man i den faar Indtryk af Uvilje imod Tyskerne i det hele. Der er adskillige Tyskere, som Forfatteren ontaler med stor Beundring; men han begik den Forbrydelse at fortælle, at han i Kiel havde fundet nogle Forelæsninger af den bekjendte Vicekansler ved Universitetet der, J. A. Cramer, kjedsommelige. Dette var tilstrækkeligt til, at han blev skarpt angrebet fra tysk Side, ved hvilken Lejlighed Striden imellem Dansk og Tysk berortes. Men ulige heftigere gik det los, da Baggesen havde skrevet en Operatext Holger Danske, og denne blev oversat — uheldigvis daarlig — paa Tysk af den yngre Professor Cramer. Heiberg, der var en Fjende af Operaer, skrev en Parodi af Baggesens Text med Titlen Holger Tyske, hvori han optog nogle af Cramers uheldige Oversættelser, hvad der gjorde en latterlig Virkning. Samtidig blev Oversættelsen ret skarpt angrebet af Kritiken. Cramer var en i de højere selskabelige tyske Kredse meget afholdt Mand, der blandt andet havde virket som Instruktør ved Opførelsen af Racines Athalie i tysk Oversættelse i det Schimmelmanske Hus. Den Tort, der nu overgik ham, kaldte et kvindeligt Medlem af den tyske Selskabskreds, den senere meget bekjendte Fru Frederikke Brun, født Münter, frem paa Kamppladsen, og hun gav sin Forbitrelse Luft i et anonymt Skrift paa Tysk »Ausrufungen«, hvori hun dels i de stærkeste Udtryk rasede over den formentlige Uvilje mod Tysk og Tyskere, der var kommen til Orde, dels skildrede, hvorledes man her hjemme ikke vilde taale noget, der hævdede sig over Middelmaadigheden.

Naar man ser et saadant Skrift komme frem, er det

umuligt andet end at forbauses over, at det blev udgivet paa Tysk. Det var til det danske Publikum, at det skulde være rettet. Men i det Sted vender Forfatterinden sig med det til Tyskerne her hjemme. Det faar derved det højst uheldige Præg af at være ligesom et Anklageskrift imod de Danske, som hun skriver for sine Landsmænd, og hvilket Indtryk giver netop det ikke af det unaturlige i Tyskernes Stilling i Danmark. Hun havde levet i Kjøbenhavn, siden hun var 10 Uger gammel, og dog var hun ikke videre i Dansk, end at hun maatte gribe til det tyske Sprog for at sige, hvad hun vilde. Saa tysk var den Atmosfære, hun levede i! Samtidig med at hun herved gav Tyskernes Fjender Vaaben i Hænde, var der forskjelligt andet at angribe i hendes Flyveskrift, og det skete da ogsaa med Fynd og Klem fra 2 Mænds Side. Den ene af dem var Sydslesvigeren Werner Abrahamson, der, uagtet han horte til de tyske Slesvigere, dog her som ved alle Lejligheder var Danskhedens varme Forkæmper; den anden var den paa Rügen fødte, siden saa bekendte danske Digter Schack Staffeldt, der er mærkelig, foruden ved sin interessante Begavelse, ogsaa ved den Styrke, hvormed han sluttede sig til Danmark.

Den Lidenskab, der var kommen til Udbrud ved dette Sammenstød, mærkedes ogsaa stærkt i den nærmest følgende Tid, da Spørgsmaalet om Stillingen til Tyskerne her hjemme droftedes, ikke alene i Flyveskrifter, men ogsaa i Artikler i Minerva, som fordomsfrit aabnede sine Hefter for begge Partier. Abrahamson vedblev at tage Del i Kampen. I en Artikel i 18de Bind af Minerva (Svar til O fra Z) greb han til Satirens Vaaben, idet han gav det Udseende af, at det var ganske naturligt, at Tyskerne optraadte, som de gjorde. Under denne Form fik han Lejlighed til at sige adskillige hvasse Ting, samtidig med at at han for øvrigt rettede Bebrejdelser imod de Danske for deres Lyst til at løbe efter det fremmede. Ogsaa et

anonymt Flyveskrift »Folkets Røst om Tyskerne« var et skarpt Angreb paa Tyskeriet her hjemme. Imod det rettede saa en Artikel i Minerva: »Til Forfatteren af Folkets Røst om Tyskerne« et meget skarpt Gjenmæle. Al Skyld lagdes her paa de Danske; det paastodes, at det var Niddinger eller andre arrige og ondsksfulde Mennesker, som let lode sig lede af slige Angreb paa Tyskerne og særlig paa Holstenerne. Angrebene stempledtes som ublu Bagvaskelser, ondsksfulde Bagtalelser og uforskammede Grovheder. Der henpegedes paa Riegels og Heiberg som dem, der burde underkastes Politiets Tiltale. Ja, Forfatteren gik saa vidt, at han i Grunden ligefrem kritiserede Indfødsretsloven. Det var, sagde han, Regeringens Pligt at opsøge de dueligste Mænd, hvor de saa fandtes, uden Hensyn til Nationaliteten.

Imod denne Afhandling tog Abrahamson kraftig til Orde i et Flyveskrift, han anonymt udgav under Navn af »Anmærkninger til Stykket i Minervas Januarhefte, kaldet: »Til Forfatteren af Folkets Røst om Tyskerne«. Det er unægtelig alvorligt, naar han her ved at skildre Tyskernes Overmod paaberaabte sig, »hvad hver Mand vidste, der nogensinde havde været i Samkvem med tyske Mænd eller Kvinder«. Særlig vender han sig imod Holstenerne, om hvem han siger, at de tyske Fejl fandtes i høj Grad hos dem; han paastaar, at de »klubbede sig gjerne sammen« eller i nøje Selskab med Tyskerne. Naturligvis er det ikke hans Mening at ville have dem udelukkede fra Embeder, og han angiver derfor, hvilke Bestillinger der laa naturlig for dem, nemlig de, der fandtes i Holsten og i den tysk talende Del af Slesvig samt i det for deres Skyld eksisterende tyske Kancelli og ved de tyske Kirker, som man dengang traf baade i Hovedstaden og i flere Kjobstæder. Kunde de, tilføjer han spydig, ikke alle blive Statsministre, saa fik de at trøste dem med mangan dansk Mand, der ej heller nogensinde blev det. Endelig

fortæller han, at, om de lagde Vind paa Ydmyghed, Beskedenhed, Hoflighed, vænnede sig til dansk Sprog og danske Sæder, blandede sig mere med danske Folk og med eet Ord lod se, at de folte det at være indlemmede i den danske Stat, da vilde de inden stakket Tid slet ingen Anledning mere finde til at klage over Had og Foragt. Ved Siden deraf fremhæver han, det bør ogsaa nævnes, hvorledes man fra dansk Side paa flere Maader kunde komme dem imøde.

I skarp Modsætning til denne Afhandling traadte en Artikel, der fremkom i Minerva og havde til Overskrift: »Om Holstenerne«. Det var saa omtrent en Filippika imod de Danske, som blandt andet viste, hvor mange Fortrin Danmark havde fremfor Holsten og Norge, og hvorledes de Danske begunstigedes paa Holstenernes og Nordmændenes Bekostning. Onsket om at faa Nordmændene over paa Holstenernes Side imod de Danske skinner tydelig igjennem, et Forsøg, der for øvrigt helt mislykkedes, da Nordmændene omtrent vare endnu ivrigere end de Danske i at føle sig stødte ved det tyske Væsen. Det er en paa-faldende Bitterhed, der aander igjennem den lille Artikel. Endelig bør det nævnes, at Pram tog Ordet for i sit eget Tidsskrift Minerva at tale mæglende Ord. Det skete ved en Afhandling, der hed: »Er der nogen Grund til den Uvilje der skal være mellem Danske og Tyske?« Han mener klart nok, at der efter hans Mening har været noget berettiget i de danske Klager. Det er sikkert enten Bernstorff eller Schimmelmänn, han sigter til, naar han blandt andet skriver: »Det er naturligt, at Landets Børn holde sig tilbage fra den Ministers Forgemak, hvor indtil Løber og Svejtsere alle ere Fremmede, hvor de ikke kunne forstaaes uden at tale fremmede Sprog eller, hvor de maa frygte for at spille en ligesaa ubehagelig Rolle for den alt styrende Minister, hvis de tale hans Sprog slet, som han for dem, hvis han taler deres«. Men idet han tager Af-

stand fra de yderlige Paastande fra begge Sider, stiller han sig det som Hovedopgave at vise, at man ikke havde Grund til at misunde hinanden. Hvert af de to Folk havde sine Fordele. Den Slutning, som han kommer til, er da ogsaa den, at alle Statens Indbyggere havde Aarsag „til at hædre og elske hinanden som Brødre«. Gaaende ud derfra er han endog villig til at indrømme den holstenske Adel flere Fortrin, da »den er forholdsvis talrigere og vel ogsaa mere formuende end den danske, som er i henfarne Dage formindsket, ligesom den norske er forsvunden«. Han mener, at de Danske og Nordmændene ikke bør skele til, at det er tyske, holstenske Navne, der derved almindeligere end danske hæves i Højden. Men saa bor man, siger han, ogsaa kunne forlange, at de, satte der, hvor de have Indflydelse paa Dannerrigets Ve og Vel, vise sig dansk-norske og opfylde deres Kald som dansk-norske, ej med Partiskhed som slesvig-holstenske Mænd. En lignende forsonlig Aand kom fra tysk Side frem i nogle Artikler i »Schl. Holst. Provinzialberichte«, hvor der med levende Beklagelse pegedes paa den Uvilje mellem Danske og Tyskere, der var saa fremtrædende. De første kaldte de sidste for Hunde, og til Vederlag stemplede Tyskerne de Danske som „dumme Dänen«. For at skabe en bedre Aand foreslog Forfatteren at oprette en højere Skoleanstalt (et Slags Akademi) i Haderslev for unge Mennesker baade fra Kongeriget og fra Hertugdømmerne. De skulde uddannes baade paa Tysk og paa Dansk. Derved vilde der forhaabentlig kunne knyttes en Række sympatiske Baand imellem dem, der hørte til de to forskjellige Nationaliteter, og deraf kunde der haabes paa gode Frugter. Selv om denne Tanke aldrig blev gennemført, har det Værd at se den blive fremsat²⁷).

Til de Afhandlinger og Flyveskrifter, der udkom under denne Fejde, og hvoraf de vigtigste her ere nævnte, slutter

sig ogsaa forskjellige Anmeldelser i »Lærde Efterretninger«. De hævdede bestemt den dansk nationale Opfattelse.

Utvivlsomt er der interessante Enkeltheder i, hvad der i denne Sag fremkom af Stridsskrifter. Særlig maa man lægge Mærke til den tydelige Modsætning, der viser sig imellem, hvad man kan kalde den danskslesvigske Maade at domme paa, og saa den holstenske eller, man kunde ogsaa sige, den slesvigholstenske. For Abrahamson var det aabenbart et Hovedpunkt, at den tyske Nationalitet afgjort var i Mindretal i Slesvig, det Landskab, hvor han selv havde hjemme. Han fremhæver, at kun en Tredjedel af Befolkningen var tysk. Lignende Opfattelser finder man lejlighedsvis hos andre i denne Tid. Saaledes naar det et Sted gjøres gjældende, at der paa den ene Side kun stod 200,000 tysktalende, paa den anden 1,800,000 Danske og Nordmænd, men at dog vilde de 200,000 være de, der mest skulde kunne gjøre sig gjældende. I en Anmeldelse i »Lærde Efterretninger« skærpes Opfattelsen af den nære Forbindelse imellem Slesvig og Danmark saa stærkt, at det siges, at Slesvig er dog unægtelig en Del af Danmark som Fyen og Sjælland²⁸). Det slutter sig hertil, at Pram siger om Slesvig, at det fra de ældste Tider har været dansk, et virkeligt Stykke af Danmark, men at man i et Par Secula har paalistet Slesvigerne det tyske Sprog, som dog endnu ej er blevet Landssproget. I »Lærde Efterretninger« klages der da ogsaa over, at i Slesvig »maa de danske Børn i de latinske Skoler undervises paa Tysk, fast de ikke forstaa det allerringeste deraf, medens de hjemme høre intet uden Dansk«. Men i den skarpest mulige Modsætning hertil traadte den Opfattelse, der gik igjennem det lidenskabelige Stridsskrift: »Om Holstenerne, thi der var det netop Slesvigs Enhed med Holsten, der gjordes gjældende. Naar undtoges, at der var Forskjel paa de tvende Landsdele paa Grund af, at Holsten horte med til det tyske Rige, var det for øvrigt En-

heden, der fremhævedes, saaledes at det blev paastaet, at den fandtes paa alle Punkter, ogsaa hvad Sproget angik.

Denne Strid, det kan der ikke være Tvivl om, tyder klart nok paa, at der under den voxende offentlige Drøftelse var ved at vaagne en Bevidsthed om den nationale Modsætning imellem Dansk og Tysk, der indeholdt en Fare for Sammenholdet imellem Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne; men tillige vil det være indlysende, at den forskjellige Opfattelse af Slesvigs Stilling var det vigtigste af alt det, der skilte Danskere og Tyskere fra hverandre. Vi vide, at paa det Punkt laa det, der krævede det klareste Blik, hvis store Ulykker skulde kunne afvendes. Men derom havde Regeringen ingen Anelse. Den saa alene paa, at Slesvig havde samme Arvefølge som Kongeriget, og dermed var Staten fra den Side set sikret. Om Bernstorff havde kunnet se dybere, hvis han havde været en dansk født Mand, kan være usikkert. Nok er det, at den nationale Side med Hensyn til Slesvig var ham noget helt underordnet. Og for den store Almenhed blev det desto værre ganske ligegyldigt, at der her var peget klart paa noget saare vigtigt, og det i Datidens mest ansete Tidsskrifter. Det Spor, der var blevet anslaaet, blev ikke fulgt videre. Det var andre Spørgsmaal, der under den meget levende offentlige Forhandling i den følgende Tid slugte Interessen. Forholdet imellem Dansk og Tysk trængtes tilbage for de Æmner, der under Indflydelse af den franske Revolution optog deres Sind, som havde Sans for offentlige Forhold.

Det var som bekjendt allerede, forend den franske Revolution brød los, at de 2 store for vort Lands fremtidige økonomiske og sociale Udvikling saa usigelig vigtige Love af 8. Juni 1787 og 20. Juni 1788 bleve udstedte.

Men der kan dog ikke være nogen Tvivl om, at foruden, hvad der havde været særlig dansk i den hele Udvikling, som førte til de store Reformlove, havde ogsaa, som vi have set, den almindelige europæiske Bevægelse, der væsentlig var baaret oppe af de berømte franske Filosofer og af de engelske og franske økonomiske Forfattere, virket fremmende paa Udviklingen af Reformtankerne. Vi erindre, hvorledes det klart var traadt frem igjennem Tyge Røthes vægtige Indlæg i Reformstriden ²⁹). Saa kom i 1789 Revolutionen som det vældige Udslag af Aarhundredets Røre, næret af de særlige Forhold i Frankrig baade af aandelig, politisk og finansiel Natur, der netop lod det blive i dette Land, at det store Brud med Fortiden fandt Sted. Det havde nærmest været over Tyskland, at Danmark hidtil havde faaet den egentlig fra Frankrig udgaaede stærke Paavirkning af sociale og forskellige aandelige Rørelser. Den Uvilje, hvormed Guldberg nævnedes de nyere Fremskridtsideer som tyske Professorgriller, er et tydeligt Vidnesbyrd derom. Men nu blev det umiddelbart Frankrig, særlig Paris, der fængslede Opmærksomheden og det for en Række Aar.

Det har, som det synes, fra først af været noget uklare Meninger, der dannede sig om Revolutionen lige ved dens Begyndelse i Foraaret 1789. I det mindste siger Rahbek, der stod midt i den bevægelige Del af det yngre Danmark, at Revolutionen fra først af forekom ham og hans Kreds som en Fraktionsstrid imellem Hofkabler, Kabinetsintriger, Fendalaristokrati, Parlamentsovermod og hierarkisk Hoffærdighed, som vedkommende vel imellem sig selv vilde afgjøre. Men en saadan Opfattelse blev hurtig trængt tilbage, da det blev klart, at Revolutionen var af langt dybere Betydning.

Ejendommeligt nok, hvad der aabnede Øjnene derfor, det var Bastillen Erobring. Det gjorde intet, at der knyttede sig store Voldsgjerninger baade til denne og

andre samtidige Begivenheder i Paris. Efterretningen om Folkets Erobring af det gamle Statsfængsel blev efter en forbausende Maalestok hilset som et Budskab, der varslede om en ny og bedre Tid. Det moder os endog i nogle af de højeste Kredse her hjemme; men det forstaar sig, det var rigtignok Kredse, hvor i Forvejen Sværmerier for Fremskridtstanker, særlig under Indflydelse fra Rousseau, havde slaaet Rod, hos ingen dog i højere Grad end hos den mest begavede Kvinde i denne Kreds, Louise Stolberg. Man ser netop hende give sig helt hen i Begejstringen over de store Begivenheder i Paris. Hun finder Folkets Optræden ved og efter Bastillens Erobring retfærdig og menneskelig, og hendes Glæde stiger, da hun hører, at Sejren var bleven brugt til at sløjfe Bastillen. For Ludvig XVI nærer hun derimod kun Foragt. Vi leve, ytrer hun ogsaa, i en skjøn Tid, Lys og Frihed tage stærkt Overhaand; og, som hun taler om »de lykkelige Galler«, saaledes »beder hun for Frankrig, som man beder for sin bedste Ven«. Ogsaa Kredsens anden aandrige Kvinde, Charlotte Schimmelmann, deler denne Begejstring, medens hun taler med Haan om Hofmændenes Kritik af Revolutionen. Hun glæder sig op i August 1789 over de stadig gode Efterretninger fra Frankrig. Man ser tillige Mænd være med i Begejstringen; Ludvig Reventlow udbryder f. Ex. i Anledning af Bastillens Erobring og Sløjfning: »Hvilke herlige, skjonne Optrin«. For nu ogsaa at tage et Exempel fra en helt anden af de finere Kredse, saa moder man de samme Tanker hos Grevinde Schulin, der saa ikke mindre velvillig paa Revolutionen og ikke længe vilde tro paa Beretninger, der vare Franskmændene ugunstige. Ja selv op til Kongefamilien kunde Begejstringen naa, som naar baade Prinsen og Prinsessen af Augustenborg græd af Glæde over Efterretningerne om Begivenhederne i Paris og Frankrig i Sommeren 1789³⁰).

Kunde der føles saaledes i de overste toneangivende

Kredse. er intet naturligere, end at man træffer en ganske lignende Opfattelse i det Samfundslag af dannede og aandelig interesserede Mænd, hvor vi have set de nyere Reformideer finde stærkt Gjenklang. Baggesen udbrød, da han horte fortælle om Bastillens Erobring: »Ned med alle Bastiller«, og Steffens fortæller, at hans Fader, der var Regimentskirurg, efter at have faaet denne Begivenhed at vide, havde kaldt ham og hans Brødre til sig og med den største Bevægelse udmalet for dem Revolutionens første Optrin. »Børn«, havde han udbrudt, »I ere at misunde, hvilken skjøn, lykkelig Tid ligger for Eder. Dersom det ikke lykkes Eder at tilkæmpe Eder en fri, uafhængig Stilling, saa ligger Skylden hos Eder selv. Alle Standens, alle Fattigdommens indsnævrende Forhold ville forsvinde, den ringeste vil aabne en lige Kamp med den, der hidtil har været mægtigst, en Kamp med lige Vaaben, paa lige Jordbund. Det var de samme Stemninger, der snart bleve de fremherskende i Drejers Klub og fik Udtryk i Minerva og i Lærde Efterretninger. Vi vide, hvorledes i de Kredse, hvis Meninger kom til Orde paa disse Steder, Tanken i Forvejen var henvendt paa Spørgsmaal om Ligeberettigelse i social Henseende, og hvorledes Uvilje imod, hvad der hed Adel, her var tilstede i udpræget Grad. Jordbunden var for saa vidt gunstig for de nye franske Frihedsideer.

I en Artikel i Minerva af Pram i August 1789 brugtes der saa stærke Ord, at det hed: »Træt af de utaaligste Undertrykkelser, afkaster Folket i Frankrig alle Baand for med fuld Frihed at vælge den Regeringsmaade, som bedst findes at svare til det, der burde være enhver Regerings sande Hensigt, Folkets sande Lyksalighed«. Og med en unægtelig ret overfladisk Opfattelse af Revolutionen, som imidlertid i det Ojeblik kunde være naturlig nok, opfattedes den som udelukkende fremkaldt ved Hoffets og Regeringens Slethed og Undertrykkelser. Man saa helt

bort fra den oplosende Indflydelse, som Litteratur og Videnskab havde havt, og man tænkte ikke paa, hvilken Fare der laa i, at den førte til, at Skrannerne for vilde Lidenskaber ja for ligefremme dyriske Udbrud af Drifter vare brudte. Det var, som man var bange for at bringe Trykkefriheden i Fare ved at indromme, at Skrifter kunde have slige Virkninger. Nej, udbryder Rahbek med Tanken herom: »Den fjortende Ludvigs pragtfuldt ødsle Despotisme, hans Eftermands sardanapalsk skidne Forødelser, det paafølgende Hofs Fremskridt i samme Spor og de deraf flydende Almenbyrder og Finansforlegenheder vare den eneste Aarsag til Revolutionen«.

Naturligvis viste det sig umuligt helt at overse de Udskejelser, som Revolutionen førte med sig, og der var vel snart dem, især i de højere Kredse, der begyndte at tage Reb i Sejlene med Hensyn til deres første Begejstring. Dette gjaldt baade om Ludvig Reventlow, og til stor Tilfredsstillelse for Kronprinsen, der var Revolutionens svorne Fjende, i det mindste noget om Prinsen af Augustenborg³¹). En alt anden end begejstret Stemning for Revolutionen viser en Artikel i det for øvrigt ingenlunde reaktionært sindede Tidsskrift *Iris*, hvor der i Anledning af Ludvig XVI's Forsøg paa Flugt tales med tydelig Sympathi for ham.

Men som Helhed taget var Opfattelsen af Revolutionens befriende og for Menneskeheden forløsende Virkninger dog i Stigen i dens første Aar. I Anledning af Festen paa Marsmarken 14. Juli 1790, dengang Ludvig XVI foreløbig aflagde Ed paa den nye Forfatning, skrev Pram f. Ex. i *Minerva*, at denne Fest var Menneskehedens glimrende Triumftog over usurperet Sturvælde og det følgende Aar fremhævede han, hvilken rig Frugt Revolutionen havde bragt ved de ufortæbelige Menneskerettigheders Erkjendelse. Det var, hvad Jakob Peter Mynster siden nævnede som en Ungdomserindring, aabenbart i vide Kredse, at man

ventede med forhaabningsfuld Fortrøstning »Menneskeheden's Regeneration som en Virkning af det mægtige Røre«. Stærkere og tillige grellere maaske end nogen anden udtalte Riegels det i »Julemærker fra Landet og Byen«, hvor han lod et Fremtidsskue aabne sig for Læserne, der viste dem umaadelige Virkninger af »den franske Nations for den selv farlige Hede, men for Menneskeheden heldige Gjæring«. »Store«, skrev han, »ere de Lærdomme, Frankrig lærer hele Menneskeligheden og maaske saa vigtige, at de, endnu ikke satte i Ligevægt, knuse nærværende Slægt; men efter vore Dage grundfæstede paa dennes Undergang, vil de vist ophøje sig langt over gothisk Adelsaad, hierarkiske Voldsmænd og da holde disse lænkede til deres Triumfvogn, naar de uforstyrrede drage om fra Hytte til Byen og udbrede evig Lyksalighed«. Naar han i dette samme Skrift, som vi tidligere have set*), ret gav sin Attraa efter at kritisere Forhold i Styrelsen frit Spillerum, peger det stærkt paa, at Revolutionens Ideer skærpede hans polemiske Lyster.

Jo mere storartet Revolutionsrøret i Frankrig viste sig, og jo klarere det var, at det satte en Mængde af de vigtigste politiske, sociale, filosofiske og religiøse Spørgsmaal i Bevægelse, desto mere fængslede det Opmærksomheden her hjemme. Man behøver kun at læse lidt i Erindringskrifter fra hin Tid for at se det.

Naturligvis blev det en sand Mani at politisere om de franske Forhold og om, hvad Revolutionen vilde have for Følger. Forstandige Menneskers Overvejelser og alvorlige Optagethed gik, som det var at vente, Side om Side med den mest overfladiske Passiar, og tillige brødes de mest modsatte Synsmaader under bitre Ordkampe i de kjøbenhavnske Klubber. Lad saa være at det var de færreste, der havde politisk Modenhed til at kunne domme

*) Se ovenfor S. 394.

med Overlegenhed om Revolutionen i dens rivende Udvikling, saa var der paa den anden Side naturlig noget op-hidsende ved den Bornethed, der tidt betegnede Kritiken hos dem, der afskyede og frygtede Revolutionen. »Der var«, har Mynster bevidnet³²), »i de fleste af Revolutionens Modstandere saa megen Fordom, Ensidighed, aandelig Dovenskab, hovmodig Ringeagt for Menneskehedens højeste Interesser og for enhver Begejstring, at det let kan tilgives de unge, at selv Sandheden i hines Mund intet Indtryk kunde gjøre«. Saadanne Ord af Mynster ere et levende Vidnesbyrd om det Had og den Forbitrelse, som Efterretningerne om Revolutionens Gang vakte hos dem, der ikke kunde tænke sig Lykke undtagen i enten Stillestaaen eller i en langsom Udvikling. Hvad vi have set om Landboreformernes bitre Modstandere, vil gjøre det forstaaeligt, at selv Revolutionens første Rørelser maatte være nok til at fremkalde et saadant Fjendskab. Vi have i Guldbergs Breve til Bülow og til Schack Rathlou et meget levende Udtryk for slige Synsmaader.

Det er naturligvis Stemningerne i Kjøbenhavn, man stærkest lægger Mærke til, naar man vil følge Indflydelsen af den franske Revolution. Her havde Dannelse og Kundskaber i en ganske anden Grad Sæde end andre Steder i Statens Lande, og her var der oven i Kjøbet ganske anderledes Lejlighed end ellers til igjennem Tidsskrifter at følge de udenlandske Begivenheder. Intet var naturligere, end at Efterretningerne om den franske Revolution først og fremmest her (i det mindste i den første Tid) vakte livligt Røre. Men ved Siden deraf kan det ligge nær at spørge om, hvor vidt Folk oppe i Norge kom i Bevægelse ved Begivenhederne i Frankrig. Netop den politiske Interesse, som Stemningerne deroppe havde, forer let dertil. Man kan, det bør da nævnes, se Stiftamtmand Moltke i Kristiania i Foraaret 1790 skrive til Bülow: »At Norges kjække Sonner ere opmærksomme

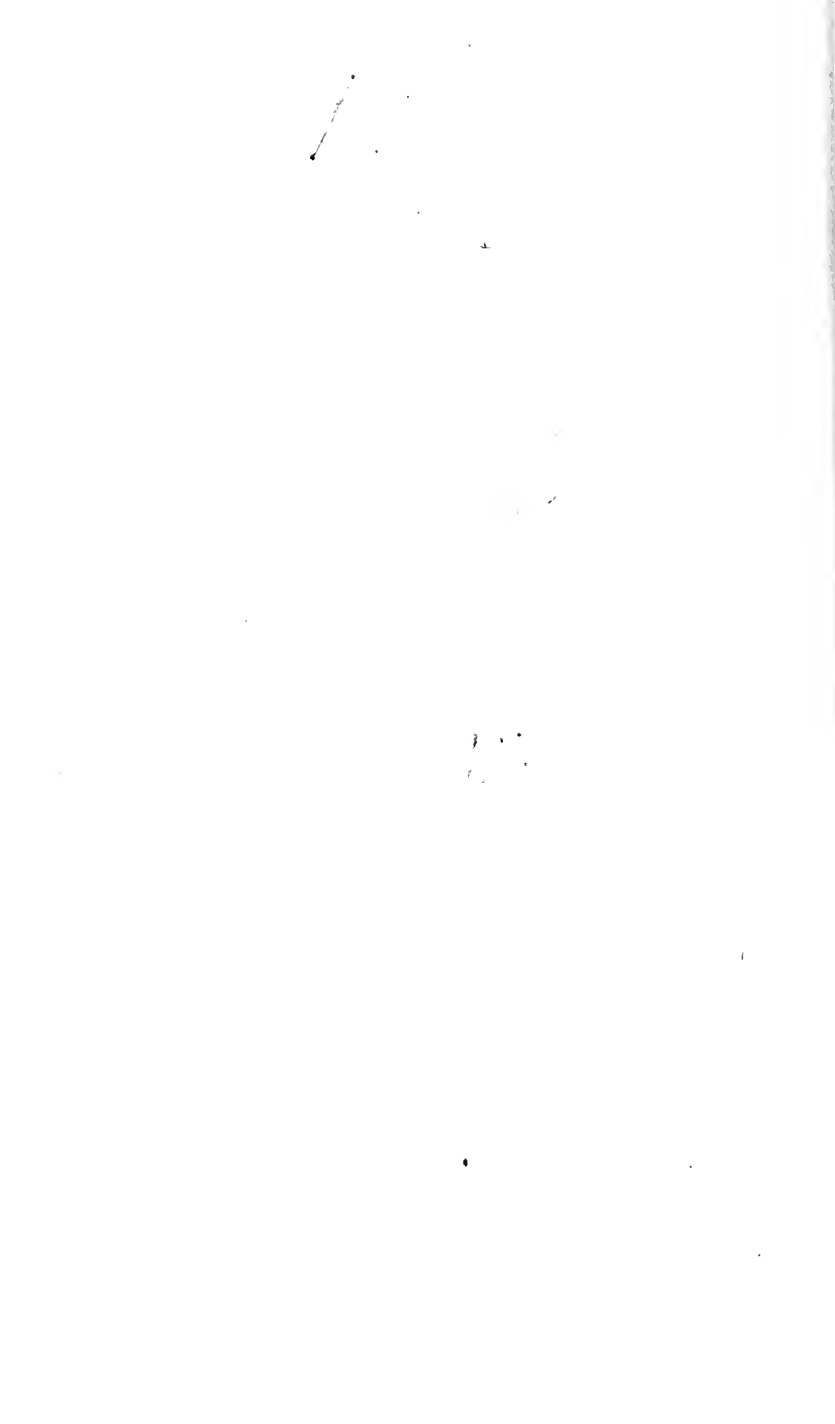
paa Frihedens Fremvæxt i Europa og passer paa Ojeblikke, hvor de kunne erhverve sig nye Fordele, og at de ere nu mere end nogen Tid stemte dertil, det synes mig klart«. Selvfølgelig maa det være den begyndende franske Revolution. Moltke her tænker paa: men Udtrykket er for almindeligt og ubestemt til endnu at sige stort. Det kan gaa paa visse Onsker om Reforme; men videre siger det næppe. Hvor loyal Stemningen var deroppe, viser den Iver, med hvilken, som vi have set, forskjellige norske Byer kappedes om at holde Fest i Anledning af Kronprinsens Formæling.

Et Spørgsmaal, der naturlig paatrænger sig, er, hvorvidt den franske Revolution har afspejlet sig i det Rore, som Kampen om Landboreformerne vakte lige til 1791. Det var, saa synes det, først under det sidste Afsnit af denne Kamp, i det, der drejer sig om de jydsk Proprietæters Tillidsskrift, at man kan se det; men da mærker man tydelig Afspejlingen. Saaledes da Proprietæterne i dette Skrift, hvor de klagede over Bondernes Opsætsighed netop henviste til de gyselige Exempler paa Overfald imod Godsejerne, som Frankrig nylig havde givet. Og naar der i Forvejen var Uvilje her hjemme hos mange imod Adelen, saa er det ganske klart, at den dybe Kloft, som den franske Revolution skabte imellem Aristokrati og Demokrati, forogede den nævnte Uvilje. Det er i saa Henseende interessant at lægge Mærke til nogle Ord i den Tale, som Lüttichaus Defensor Rosenstand Goiske holdt ved Højesteret i Anledning af Colbjørnsens Sagsanlæg. Han taler her om, hvorledes Publikum var delt i 2 Partier og det i en saadan Grad, at man næppe kunde have Lov til at være neutral. Den, siger han, der viser nogen Tvivl om Rigtigheden af Colbjørnsens Opfattelse, betitles med Navn af Aristokrat, og den som har en anden Mening og »undskylder Colbjørnsens Foredrag med hans Temperament, hans Iver for den gode Sag«, faar Navn af Demokrat.

Modsætningen imellem Reformvenner og Reformfjender farves her tydelig ved de Stikord, som netop den franske Revolution havde bragt i Mode. Der var da ogsaa ligefrem dem, der mente, at de i Skrifter i reformvenlig Aand kunde finde et Vidnesbyrd om, at man vilde have Demokratiet frem her, ligesom det skete i Frankrig.

Paa det Tidspunkt, hvor denne Del af dette Værks sjette Bind slutter, nemlig ved Aaret 1791, var som vel kjendt den franske Revolution ikke endnu kommen ud over det konstitutionelle Kongedømme, og der var endnu ikke som en Følge af den opstaaet et afgjørende Brud imellem Frankrig og det øvrige Europa. Man kan sige, at den endnu ikke var voxet ud over Indledningsstadiet. Men netop fra 1792 begyndte den stormfulde Tid for Alvor.

Den Indflydelse, den saa faar paa vore Forhold baade ved de internationale Brydninger, som den fremkalder, og ved sine Ideers Væxt, bliver, som vi skulle se, en Hovedside af vort Fædrelands Udvikling i den følgende Tid. Vi ville gaa over dertil i anden Del af sjette Bind.

HENVISNINGER OG OPLYSNINGER.

Forkortninger.

- Dep. Depeche.
D. M. Dansk Magasin.
F. Forordning.
Fink. Finanskollegiums Forestillingsprotokol.
Gk. Generaltoldkammers Forestillingsprotokol.
H. T. Dansk historisk Tidsskrift.
Kkoll. Kommercekollegiets Forestillingsprotokol.
Kp. Kronprinsen.
L. Efterretn. Kjøbenhavnske lærde Efterretninger.
Lovs. for Isl. Lovsamling for Island.
N. H. T. Norsk historisk Tidsskrift.
N. Rk. Norsk Rentekammerforestillingsprotokol.
Pol. Journ. Politisches Journal.
Pr. af Aug. Prinsen af Augustenborg.
Provark. Provinsarkiv for Sjælland.
R. Reskript.
Rark. Rigsarkivet.
Res. Resolution.
Rk. Dansk Rentekammers Forestillingsprotokol.
Rev. Pap. Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds.
S. R. Schack Rathlou.
Saml. i Sorø Bülow'sk Manuskriptsamling i Sorø.
Sv. H. T. Svensk historisk Tidsskrift.
Stamt. Ark. Stiftamtmands Arkiv for Akershusstift.
T. K. Tysk Kancelliprotokol.
-

Første Kapitel.

¹⁾ Se V, S. 9.

²⁾ Smstds. S. 725.

³⁾ Dette, der for øvrigt følger af sig selv, nævnes udtrykkelig i en Korrespondanceartikel til Polit. Journal 1786 S. 977 f.

^{3*)} Se V, 743. Herved tænktes der naturligvis ikke paa Regeringsbefalinger i almindelig Forstand (Reskripter, Forordninger, kgl. Resolutioner), der alle skulde udstedes efter F. af 13. Febr. 1773.

⁴⁾ Det Side 2 nævnte Reskript af 14. April 1784 synes nærmest at sigte til umiddelbare kgl. Ordre, der traadte i Stedet for de ældre Kabinetsordrer og skulde underskrives af Kronprinsen, ikke af en Kabinetssekretær. Øjemedet med Bestemmelsen var aabenbart at spærre Vejen for, at nogen anden end Kp. selv skulde kunne gjøre sig til Herre over Kongens Underskrift. Jeg erindrer for øvrigt ikke at have set nogen saadan Ordre.

Rotuli 3. April 1789 viser Korroboration af nogle af Kongen bifaldne Udkast til Instruktioner for det theologiske, juridiske og filosofiske Fakultet. Her har altsaa Kancelliet først forelagt Udkast, der ere blevne godkjendte af Kongen, hvilket vil sige af Kp., og altsaa i, hvad man naturlig vilde kalde Kabinettet. Derefter gaa de fuldt færdige i renskreven Stand til Korroboration af Kongen i Statsraadet.

Som en Besynderlighed nævner jeg, at Rahbek i et Brev til P. A. Heiberg fra April 1794 taler om, at Riegels i 1785 havde bragt ham mundtlige Kabinetsordrer, paraferede af Bodendick (Kammertjener og Livkirurg hos Kp.), hvad der i og for sig indeholder en Selvmodsigelse. Det har under alle Omstændigheder ikke kunnet være Skrivelser af officiel Natur. S. Birket Smith: Til Belysning af literære Personer og Forhold (Kjbh. 1884) S. 141.

⁵⁾ Saaledes skriver S. R. 1. Septbr. 1785 til Bülow i Anledning af Spørgsmaalet om, enten Martin Vahl eller Erik Viborg skulde lede Fortsættelsen af Flora Danica, hvorom Meningerne vare delte i Statsraadet, om ikke Bülow vilde forebygge ubehagelige Debatter

ved at prævenere Kp. om Sagen, da højstsamme alene og ved et eneste Ord kan decidere den (jvfr. Brev fra samme til samme 4. Juli 1785). Naturligvis hindrede dette dog ikke, at Statsraadet kunde fraraade Opfyldelsen af et Ønske, som Kp. mentes at have, og at Udfaldet saa blev, at det ikke gik igjennem; men i saa Fald maa Prinsen antages at være frafaldet det (Rk. 25. Septbr. 1787).

⁶⁾ Se V S. 744.

⁷⁾ Dep. fra Sprengtporten til sin Regering af 23. Novbr. 1786. I flere Depp. fra svenske Diplomater i Kjøbenhavn i disse Aar omtales Stampe som altfor aflægs til at betyde noget.

⁸⁾ I Bülow's Dagbog 29. Okt. 1786 (Rark. Alm. polit. Historie) S. 105.

⁹⁾ Dep. fra den preussiske Diplomat Grev Rohde til sin Regering af 17. April 1784.

¹⁰⁾ H. T. 7. R. II. 67.

¹¹⁾ Chr. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring 1800 S. 91 og Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede IV, 86.

¹²⁾ D. Biehl: Beretning om Hoffets Historie 1773—1786 Ark 13 S. 1 (utrykt. Rark.).

¹³⁾ Rev. Pap. IV, S. 94.

¹⁴⁾ Se V, S. 719 ff.

¹⁵⁾ H. T. anf. St. 73.

¹⁶⁾ I et Brev til Bülow af 25. Septbr. 1785 fortæller Riegels ondsksfulde Rygter om Forbindelser imellem Juliane Marie og Eickstedt, der meget tidt havde været skjult som forklædt Tjener paa Fredensborg, samt Guldberg og Moltke paa Bregentved. Det skulde staa i Forbindelse med Haab om at se de begyndte Landboreformer kuldkastede. Hvor meningsløst det var, hvad Riegels her fortæller, kan blandt andet ses deraf, at Eickstedt vitterlig sympathiserede med Landboreformerne.

¹⁷⁾ Se f. Ex. Pakke i Folio i Rark. med Bülowiana (D. Biehls Beretning om Hoffets Historie 1773—1786 Ark 16).

¹⁸⁾ Dep. fra D'Albedyhl til den svenske Regering 1. og 8. Septbr. 1785.

¹⁹⁾ Fink. 13. Decbr. 1785 og 14. Aug. 1795.

²⁰⁾ Bülow: Dagbog 8. April 1787.

²¹⁾ Omtales oftere i Tidens Aktstykker f. Ex. Rev. Pap. IV. 82. 94. 170. 180.

²²⁾ Bülow's Dagbog S. 142.

²³⁾ Dette Haandskrift findes i det kgl. Bibl.

²⁴⁾ Bülow's Dagbøger over Samtaler med Kp. og andre i Rark. En Del af de Træk, der nævnes i det følgende, ere allerede fremhævede i Provst L. Kochs: Kong Frederik VI's Barndom og

Ungdom. H. T. 6. R. 3dje Bind. I Politisches Journal 1786 II S. 977 findes en meget detailleret Skildring af Kronprinsens daglige Liv, der giver det samme almindelige Indtryk af Flid og Tarvelighed hos denne som Bülow's Meddelelse. Om Skildringen er helt paalidelig i alle Enkeltheder, kan der naturligtvis være nogen Tvivl om.

²⁵⁾ Bülow: Dagbog S. 146.

²⁶⁾ Smstds. S. 178.

²⁷⁾ Breve fra Grevinde Sofie Schulin til hendes Broder Fr. K. Warnstedt (utrykte, paa Frederiksdal) 9. Decbr. 1784 og Reventlow: En dansk Statsmands Hjem I, S. 108—109.

²⁸⁾ Dep. af 23. Januar 1785.

²⁹⁾ Rev. Pap. II, 58 og Brev fra J. Bülow til P. Kr. Schumacher 6. Febr. 1787.

³⁰⁾ En dansk Statsmands Hjem o. s. v. I. S. 120 8. Marts 1788.

³¹⁾ H. T. 6. R. III, 48.

³²⁾ Rev. Pap. IV, 93.

³³⁾ Bülow: Dagbog S. 112 (1786). Jvfr. smstds. 149 og H. T. 6. R. III, 48. Den der omtalte Dame var en Fru Giedde. Det er sikkert ganske overdrevent, naar man i svenske Depp. fra denne Tid ser Kp. fremstillet som formelig Fruentimmerhader.

³⁴⁾ Brev fra Grevinde Schulin 26. Oktbr. 1787.

³⁵⁾ Det ovenfor anførte Brev til Schumacher.

³⁶⁾ Bülow's Dagbog S. 131 og 146 (13. Maj 1787) og Brev fra S. R. til Bülow af 18. August 1785.

³⁷⁾ Smstds. 10. Januar 1785.

³⁸⁾ Smstds., trykt i H. T. 6. R. III, S. 41.

³⁹⁾ Smstds. S. 149 og S. 125.

⁴⁰⁾ Smstds. S. 89 og 181—82.

⁴²⁾ Se 5te Binds 2den Bog sidste Kapitel.

⁴³⁾ En dansk Statsmands Hjem o. s. v. I, S. 89.

⁴⁴⁾ H. T. 6. R. III, 41—42.

⁴⁵⁾ Smstds. S. 42—43 efter Bülow's Dagbog (f. Ex. S. 81 og 102).

⁴⁶⁾ Trykt i H. T. 8. Række I.

⁴⁷⁾ Bülow's Dagbog S. 103. Hermed kan jævnføres en Meddelelse af A. Hennings i utrykte Optegnelser, hvorefter Kongen, ifølge hvad Livmedikus Aaskov havde fortalt ham, engang havde grebet Kp. i Haartoppen og raabt til ham: »Hvad vil Du mig, Du er jo ikke andet end en Underofficer.«

⁴⁸⁾ Bülow's Dagbog S. 112.

⁴⁹⁾ Jvfr. J. Clausen: Frederik Kristian af Augustenborg (1765—1814) (Kjhbh. 1896). Første Afsnit.

⁵⁰⁾ Se om hele denne Sag A. S. Ørsted: Af mit Livs og

min Tids Historie III, 134 ff. og efter ham J. Clausen anf. St. S. 17 ff.

⁵¹) Brev fra Grevinde Schulin 1. Oktober 1785. En latterlig Smigersalve til den unge Prinsesse i Anledning af Konfirmationen findes i Aftenposten for 30. Sept. 1785.

⁵²) Hun skal først ikke have villet gaa ind paa at tage Prinsen, men siden være faldet tilføje. se Clausen anf. St. S. 19.

⁵³) Se herom Brev fra S. R. til Bülow 8. April 1786 (Bülow'ske Samling i Sorø). Fink. 20. Juni, 14. Febr. og 25. Juli 1786.

⁵⁴) Brev af 4. November 1785.

⁵⁵) Bülow's Dagbog 118 (1. Jan. 1787) og H. T. 6. R. III, 45.

⁵⁶) Se derom 5te Bind S. 719 og 739.

⁵⁷) H. T. 3. R. V, 433—434.

⁵⁸) Et Par Breve i Fascikel: »Papirer vedrørende Projekt til Giftermaal imellem Frederik VI og en engelsk Prinsesse« (ogsaa om et med en preussisk) i Arkivet paa Ravnholt.

⁵⁹) Dep. fra Frederik II til Rohde i Kjøbenhavn 25. Juli 1784.

⁶⁰) Bülow's Dagbog 23. Decbr. 1784 samt Brev fra Riegels til Bülow af 10. Maj 1785, hvor det hedder, at i en Skrivelse fra det preussiske Ministerium til Grev Rohde var der blevet talt om Ægteskabssagen og Juliane Maries Interesse i den Henseende.

⁶¹) Dette fremgaar af Brev fra Riegels til Bülow (Sorø 62. B. 6 d og e).

⁶²) At Bernstorff samstemmede med denne Ægteskabstanke, er der paafaldende tidlig blevet talt om. Den preussiske Minister i Kjøbenhavn Grev Rohde kunde allerede i en Dep. af 4. Maj 1784 nævne dette Rygte.

⁶³) Bülow's Dagbog S. 70 f.

⁶⁴) Dette Svar havde S. R. affattet for Kronprinsen. Se ovennævnte Fascikel fra Arkivet paa Ravnholt.

⁶⁵) Dette forekommer i flere af de fremmede Diplomaters Depecher.

⁶⁶) Om denne Ægteskabsplan handler den Række Aktstykker, der er nævnt ovenfor i Note 58.

Andet Kapitel.

¹) Alle disse Træk nævnes i Bülow's Dagbog.

²) Rev. Pap. IV, 87.

³) Smstds. IV, 31.

⁴) Det er formodentlig sligt, der har fremkaldt en Meddelelse (utrykt) af Hennings om, at Schimmelmann havde talt om, at Folk, der havde havt Audiens hos Kronprinsen, gik misfornøjede fra ham.

⁵⁾ Brev fra Grevinde Schulin 4. Decbr. 1784.

⁶⁾ Rev. Pap. IV, 88 (jvfr. hendes begejstrede Ord S. 87) og 91.

⁷⁾ En Statsmands Hjem I, 94.

⁸⁾ Rev. Pap. II, 59—60.

^{8*)} Brev fra Grevinde Schulin af 7. Juli 1787 og Kjbh. Lærde Efterretninger for 1789 S. 286.

⁹⁾ Brev af 19. Maj 1786 i Fascikel Memorialer, Breve o. s. v. vedkommende den indre Bestyrelse 1785—89 (Rark.).

¹⁰⁾ Brev til P. Kr. Schumacher 20. Juli 1787 (Rark.).

¹¹⁾ Rev. Pap. I, 93.

¹²⁾ Dep. fra den svenske Diplomat Bergstedt til hans Regering 17. Juni 1784.

¹³⁾ Brev fra Riegels til Bülow af 10. Maj 1785 (Fascikel Memorialer o. s. v. vedkommende den indre Bestyrelse 1785—1789. (Rark.).

¹⁴⁾ Se f. Ex. Apostille til Dep. til Gustav III fra v. Scheven 24. Juni 1784 og fra Bergstedt 19. Septbr. 1784.

¹⁵⁾ Indbydelsesskrift til Sorø Akademis Examen 1876 S. 50 Note og til samme 1877 S. 35—36.

¹⁶⁾ Rotuli 29. Oktober 1784.

¹⁷⁾ Brev til Schumacher 12. Januar 1787. Jvfr. et Brev fra Grevinde Schulin af 3. April 1787, hvor hun, der rigtignok holder af at bruge stærke Udtryk, siger, at Partistriden er saa stor, at den i ethvert andet Land vilde have fremkaldt en Borgerkrig.

¹⁸⁾ Dette fremhæves stærkt af den preussiske Diplomat Grev Rohde (Dep. til Frederik II af 1ste Juni 1784), uagtet han fra sit politiske Standpunkt nærmest maatte have en forudfattet ugunstig Mening om ham.

¹⁹⁾ Guldbergs Brev til Schumacher af 31. Aug. 1784.

²⁰⁾ Bülow's Dagbog S. 75.

²¹⁾ Se f. Ex. Sagen om det Boltenske Handelshus. S. 150.

²²⁾ Brev af 27. Juni 1785 i den Bül. Saml. i Sorø. Den, hvem Schack Rathlouw holdt for sin farligste Fjende, var aabenbart Kr. Reventlow; men han mente ogsaa, at en General Stange, der var en Klient af Karl af Hessen, kunde træde stærkt i Vejen for ham.

²³⁾ Brev til Bülow af 1. Septbr. 1785.

²⁴⁾ Bülow's Dagbog S. 75.

²⁵⁾ Bülow's Dagbog 28. Oktober 1784. Som Vidnesbyrd om, hvor taabelig Sladderer kunde være, kan nævnes, at en Kammerherre Blücher, som August Hennings traf paa Holsteinborg, fortalte ham, at Kammerfrøken Møsting ved sit Herredømme over Louise Augusta var den egentlige Konge i Danmark.

²⁶⁾ Se om disse mit Universitetsprogram fra 1788: Den offentlige Mening og Statsmagten o. s. v. S. 11 Note.

²⁷⁾ Dette skinner baade igjennem Grevinde Schulins Breve og igjennem Hennings' Optegnelser.

²⁸⁾ Utrykte Optegnelser af Hennings.

Tredje Kapitel.

¹⁾ Se V, S. 158 ff.

²⁾ Brev til S. R. af 28. Novbr. 1789.

³⁾ Se mit Skrift: Den offentlige Mening og Statsmagten
Henvisning 3.

⁴⁾ Se om denne Sag Nyerup: Luxdorphiana (1791) S. 183 ff.

⁵⁾ Rotuli 19. Maj 1785.

⁶⁾ R. af 9. April 1785.

⁷⁾ Rev. Pap. IV, S. 31.

^{8a)} En Statsmands Hjem I, 214.

⁹⁾ Af Rev. Pap. II. 132. jvfr. Brev fra Grevinde Schulin af 10. Juni 1788.

¹⁰⁾ Tydelig nok kunde saaledes Carsten Anker, der havde Sæde i Bjergværksdirektoriet, ikke lide ham (jvfr. Biograf. Lexik. I, 274); man mærker dennes Kritik af ham som kold og egoistisk i Grevinde Schulins Brev af 5. Febr. 1791. Hun siger her ligefrem, at alle, der stod under ham, hadede ham, fordi han ikke vilde støtte dem i at faa Fritagelse for 6 Procentskatten, hvad der var forundt Embedsmændene i de andre Kollegier.

¹¹⁾ Se Jonas Collins Dom om ham, hvem han i flere Henseender satte meget højt. i E. Collin; H. C. Andersen og det Collinske Hus S. 543. Naar Collin her hentyder til, at en saadan Hensynsløshed fra Reventlows Side, efter hvad der fortæltes, skulde have virket med til, at Jon Erichsen tog Livet af sig selv, man maa dog være forsigtig med at slaa dette fast. Det bør i det mindste erindres, hvad Grevinde Reventlow fortæller, at hendes Mand hele Vinteren 1786—1787 havde været meget bekymret for Erichsen, fordi han led af en særdeles farlig og sjælden Sygdom, der desuden fremkaldte stor Tungsindighed hos ham (En Statsmands Hjem I, 111).

¹²⁾ Brev af 22. April 1784.

¹³⁾ Rk. 17. April 1784.

¹⁴⁾ Polit. Journal for 1788. I en Promemoria fra en Herremand i Vendsyssel tales der om mange forløbne Aars vedvarende Dyrtid, Misvæxt og Fodermangel (Amtmændenes Indberetninger i

Rentek.Skrivelser Nr. 53, hvor det ogsaa hedder, at de sidste Aars slette Høst har hindret Udskiftninger).

¹⁵⁾ Rk. 14. Juni 1785.

¹⁶⁾ Lærde Efterretn. 1784 S. 495. Flere Indberetninger fra Godser i 1784 og 1785 (Amtmændenes Indberetn. om Landvæsensforretninger i Rkskrivelser Nr. 53) vidne stærkt om de ødelæggende Virkninger af Vejarbejdet.

¹⁷⁾ Rk. 13. Septbr. 1785, 11. Septbr. 1787, Mallingiana Pakke II om Sorø Akademi i Synsforretning 1786 over Sorø Gods.

¹⁸⁾ R. af 6. Aug. 1785.

¹⁹⁾ Rk. 22. Juni 1790 og 4. Decbr. 1787.

²⁰⁾ F. af 28. Juli 1784.

²¹⁾ Rk. 30. Novbr. 1784 (Res. af 8. Dec.). Jvfr. Rks. Prom. af 2. Aug. 1785, der indeholder nærmere Bestemmelser om Hoveriet ved vedkommende Godser, som kunde blive nødvendige ved slige Salg.

²²⁾ Rk. 28. Okt. 1788. En ganske speciel Sag, der i adskillige Aar havde optaget Rks. og delvis ogsaa Kancelliets Opmærksomhed, kan her nævnes, da den fandt sin Afgjørelse snart efter det nye Tidsrums Begyndelse. Den drejede sig om en dengang meget bekjendt Mand Kammerherre Buchwald, der ejede Gudumlund i Jylland og tillige var Amtmand (senere Stiftamtmand i Fyen). Det var en vel begavet og virksom Mand, desuden reformvenlig; men han var ret excentrisk og kunde optræde temmelig vilkaarlig. Forskjellige Skridt af ham paa hans Gods gav Kollegierne en Del at bestille, især da han fandt paa at løse det vanskelige Tiendspørgsmaal ved at lade en Del Bønder afstaa Jord til sig, medens de saa slap for at udrede Tiende. Af de Jorder, han saaledes fik, dannede han en egen Gaard. Dette var aabenbart ganske vilkaarligt; men efter adskillige Bryderier, der trak aarevis ud, opnaaede han 27. Oktober 1784 efter Rk.s Indstilling en kongelig Resolution, der i Hovedsagen godkjendte, hvad han havde gjort (Luxdorphiana S. 346—443). Man tager næppe Fejl, naar man antager, at det har hjulpet ham, at hans reformvenlige Meninger vare bekjendte.

²³⁾ Se IV, 1, 308.

²⁴⁾ Se mit Skrift Kampen om Landboreformerne (1788) S. 98.

²⁵⁾ Denne Tale er trykt i Minerva 14de Bind.

²⁶⁾ Rk. 1. Novbr. 1785.

²⁷⁾ Fink. 2. Aug. 1791.

²⁸⁾ Kampen om Landboreformerne S. 97.

²⁹⁾ Guldberg bruger saaledes i et Brev til J. G. Moltke af 12. Januar 1787 meget stærke Udtryk derom og om, hvorledes Kabaler og Splid gjør alt usikkert (Arkiv paa Bregtved).

- ³⁰⁾ Jvfr. Kampen om Landboreformerne S. 101 ff.
³¹⁾ F. W. Trojel: Kort Afhdl. om den bedste Maade at forvalte et dansk Jordegods paa.
³²⁾ Om disse Forhold se Kampen om Landboreformerne.

Fjerde Kapitel.

¹⁾ Brev til G. Moltke af 18. April 1786 (Arkiv paa Bregentved). Endnu 12. Januar 1787 skriver Guldberg til samme: Alle de hocus pocus i Kjøbenhavn synes jeg at have ondt ved at tro at komme til nogen Virkelighed.

²⁾ Jvfr. V, S. 390.

³⁾ Se IV, 1. S. 300—301.

⁴⁾ Brev til Bülow 4. April 1791.

Femte Kapitel.

¹⁾ Brev til Bülow af 27. Aug. 1787.

²⁾ Dep. fra Sprengtporten 22. April 1787.

³⁾ Rosenkrantz fik sin Afsked 3. Juni, altsaa 3 Dage, førend S. R. fik den, og det uagtet de begge søgte om den den 1ste Juni. Grunden til denne Tidsforskjel maa have ligget i, at S. R.s Afsked skulde gives ham paa en særlig ærefuld Maade, og i. at der har fundet Overvejelse Sted om Udtrykkene herfor. Man kan af Aktstykkerne blandt andet se, at Bernstorffs Mening er bleven æsket, om han billigede den Maade, hvorpaa Afskeden blev givet ham. Jeg skylder Arkivar Kringelbach at være bleven gjort opmærksom paa dette sidste Træk.

⁵⁾ Se Brev fra ham til P. Kr. Schumacher af 3. Aug. 1784 (Rark.).

^{5a)} Rotuli 15. Decbr. 1786. Jvfr. En dansk Statsmands Hjem S. 153 om, hvor udmærket det efterhaanden gik paa Kr. Reventlows Gods Pederstrup.

⁶⁾ Se om denne V, 556 ff.

⁷⁾ I et samtidigt Brev stempler Grevinde Schulin, der var begjæstret for Gerner, Kaptajn E. V. Stibolt som dennes særlige Fjende og som den, der paa alle Maader chikanerede ham, beskyttet af

Rosenkrantz (jvfr. Biograf. Lexikon XVI, S. 426). Det er aabenbart et Udslag af Uviljen imod ham fra Rosenkrantz's Side, man har i en Rapport fra Admiralitetet til Kongen af 1787, hvor der klages over Forsømmelighed, som han sigtedes for at vise i sin Gjærning (Mallingiana Afsnit Historie).

⁸⁾ I Lærde Efterretninger for 1788 siges, at der var omtrent 500 med i Toget. Os forekommer dette Tal utvilsomt ikke at være overvættet stort; men maalt med Datidens Maalestok tager det sig anderledes ud.

Sjette Kapitel.

¹⁾ I et Brev fra 1790 skriver S. R. til Biskop Balle om, hvorledes det har skortet ved Finansstyrelsen paa fornuftige, sparsomme og retskafne Bestyrere, hvad enten de hed første Deputeret, Direktør, Skatmester eller Finansminister (J. Møller: Udvalg af N. E. Balles Brevvexling S. 89). Jævnfores kan udenfor den højere Statsmandskreds Brev fra Tyge Rothe til Bülow (Sorø) af 25. April 1785, der indeholder en skarp Hentydning til den ældre Schimmelmann.

²⁾ Plakat af 18. Juni 1784.

³⁾ Fink. 11. Juli 1784.

⁴⁾ Se Schovelin: Fra den danske Handels Empire II S. 111 f., hvor dette Stykke af Forestillingen er meddelt.

⁵⁾ Fink. 28. Juni 1785.

⁶⁾ Dette siger Eggers i sine Memoiren über die dänischen Finanzen (I, 63 Note) (Hamburg 1800).

⁷⁾ Se IV, 1, 399.

⁸⁾ N. Rk. 7. Juni 1785.

⁹⁾ Fink. 10. Okt. 1786.

¹⁰⁾ Resol. af 1. Septbr. 1784 (Lovsaml. for Isl.). Om Skuli Magnusson selv se III, 2, 275 ff. og IV, 1, 395.

¹¹⁾ Se V, 579.

¹²⁾ Se om Sagens Gang N. Rk. 29. Maj 1787.

¹³⁾ Om Vardø og Hammersfest jvfr. Rotuli 24. April 1789.

¹⁴⁾ N. Rk. 3. Marts 1789 og 18. Maj 1790. Jvfr. Fink. 8. Januar.

¹⁵⁾ N. Rk. 15. Juni 1790 og F. af 13. Aug. 1796.

Syvende Kapitel.

¹⁾ Findes i Akershus Stiftamtmandsarkiv i N. Rark. Paafaldende er, hvad L. Smith 18. Aug. 1786 skriver til J. Bülow, at flere Steder i Norge aflader Bonden aldrig at æde Barkebrød, fordi Aaret der er saa uvist, at man altid maa vente det onde, og derfor holdt de selv i gode Aar Maverne vante til den Kost. Vinteren imellem 84 og 85 aad Bønderne i Egnen om Trondhjem Mask, som de lavede til Brød (L. Daae: Af Johan Bülows Papirer S. 215—216).

²⁾ Smstds. Stærkest maaske ere hans Udtalelser i Indber. af 25. Juni 1786.

³⁾ I Rk. 16. Septbr. 1778 nævnes som Steder, hvor der var de saakaldte bestandige Forraadsmagasiner søndenfjelds: Akershus, Frederikstad, Frederikssten, Kongsvinger og Kristiansand. Naturligvis saa Regeringen meget gjerne, at der frivillig oprettedes Magasiner, saaledes som f. Ex. en Præst i Froens Præstegjæld (Akershus Stift) gjorde, da han fik anlagt et saadant, hvorfra der kunde udlaanes Korn til trængende Gaard- og Husmænd; men det er sikkert kun sket meget sjælden (Rotuli 29. April 1784). Det kan i denne Sammenhæng mærkes, at det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem udsatte Præmie for den bedste Plan til Kornmagasiners Oprettelse paa Landet (Lærde Efterretninger for 1788, S. 467).

⁴⁾ Man finder en Mangfoldighed af Vidnesbyrd derom, især i Rentekammerets Protokoller fra disse Aar.

⁵⁾ En mørk Skildring af Tilstanden i det nordenfjeldske findes i et Brev fra L. Smith til Bülow 18. Decbr. 1784 (L. Daae: anf. St. S. 182).

⁶⁾ Plakater af 26. April og 22. Septbr. 1784, 26. Januar og 19. Oktbr. 1785, 4. Juli 1786, 13. Juni og 1. Aug. 1787. Højest sandsynlig har det Korn, der kom op til Norge fra Danmark, ikke helt sjælden været af daarlig Kvalitet. I det mindste omtaler Skeel flere Gange, at Korn, der er blevet ført op til de kongelige Magasiner, har været fordærvet.

⁷⁾ Jvfr. en Udtalelse af ham fra September til Rk. (u. D.) 1784, at det maaske var meget at ønske, at Handel, Haandværk og Næringsveje i Almindelighed vare mindre indskrænkede, end de formedelst Lav og andre Rettigheder ere (N. Rark.).

⁸⁾ Indberetn. 24. Novbr. 1787. Jvfr. ligeledes Indberetn. af 23. Juni 1787 til Kkoll., hvor han ogsaa stærkt fremhæver Nødvendigheden af fri Kornudførsel.

⁹⁾ Se Skeels Udtalelser om dem i Indberetn. af 21. Oktbr. 1786 og 24. Novbr. 1787. I et Brev til Joh. Bülow fra en højere Officer

P. Leth. dateret Kongsvinger 18. Juni 1789. hedder det: »Eggen er ret frugtbar: men Nordmændene veed dog ej at benytte sig deraf; de ere fornøjede med deres Fattigdom, mens at spekulere paa Forbedringer og derved faa bedre Vilkaar er ikke deres Sag« (Pakke Breve til Bülow fra forskjellige (Rark.)). At Skeel ingenlunde manglede Følelse for Landalmuen. vidne adskillige af hans Indberetninger om. Se f. Ex. den af 20. Maj 1786.

¹⁰⁾ Som Exempler paa Stridigheder med Kjøbmændene i Byerne kan her nævnes Klager fra Bondealmuen i Nærheden af Kragerø over de Handlende her (Indberetn. fra Skeel 24. Novbr. 1787) og et lignende Tilfælde ved Arendal (Rotuli 7. Novbr. 1788), i Anledning af hvilket Stiftamtmand Moltke gjør et skarpt Angreb paa Tømmerhandlerne her. Dette bevirkede Nedsættelse af en Kommission (smstds. 20. Novbr. 1789).

¹¹⁾ III. 2, 375.

¹²⁾ F. af 20. Aug. 1784.

¹³⁾ Jeg har med Hensyn til Lofthuses Forhandling med Kp. i 1786 nøje fulgt det eneste Aktstykke, der findes herom i en Pakke vedrørende Lofthusbevægelsen i det norske Rark. Den Fremstilling, som Wergeland har givet i sit Skrift: Almuesmanden Chr. J. Lofthus 1842, og som fra ham er gaaet over i Øverlands Norges Historie er ikke korrekt. Jeg kan tilføje, at der i den samme Pakke ligger Afskrift af en Skrivelse fra Lofthus til Kp., hvor han beder om at være sikret imod personlig Arrest, saalænge hans Sag undersøges. Wergeland, der meddeler den, henfører den til 13. Juli 1786; men der staar udtrykkelig 13. April, hvad der unægtelig er ret uforstaaeligt. — Foruden til dette, for øvrigt ensidige Skrift, henviser jeg med Hensyn til den Lofthus'ske Bevægelse til det ovennævnte Værk af Øverland, 5te Bind.

^{13*)} Skrivelse fra Kancelliet til Stiftamtmand Adeler 9. Dec. 1786.

¹⁴⁾ Det hed sig i Sverige ganske urigtig, at han var rejst til Stockholm (Y. Nielsen: Gustav III's norske Politik, N. H. T. 2. R. I, 45).

¹⁵⁾ Skrivelse fra Byfogden i Arendal til Kancelliet af 1. Dec. 1786.

¹⁶⁾ Der har været Rygter i Gang om, at Karl af Hessen skulde sendes derop. Rygter, der bragte Joh. Bülow's gode Ven L. Smith, der elskede Norge, til i Breve til ham at spaa forfærdelige Virkninger deraf (Daae: anf. St. 218 ff.). Men Rygterne vare falske (jvfr. Danske Saml. III, 84 ff.).

¹⁷⁾ Om Belønning til en Mand ved Navn Kr. Neersteen, der havde været særlig ivrig ved Paagribelsen af Lofthus, se N. Rk. 12. Juni 1787.

¹⁸⁾ Denne udtalte sig 16. Januar 1787 i et Brev til Joh. Bülow (L. Daae anf. St.) med Bekymring om Lofthusbevægelsen, fordi

han mente, at Regeringen havde vist sig altfor godmodig overfor Klagerne. Den norske Almue«, skrev han her. »taaler ikke, at den mindste Udsvævelse eller Uorden gaar ustraffet hen.«

¹⁹⁾ Rotuli 3dje Departement 18. April 1800.

²⁰⁾ Det maa være Lofthusbevægelsen, Bernstorff siger til, naar han i et Brev til S. R. af 1. Septbr. 1787 taler om de Telemarkske Bønders gjentagne Klager, som nødvendig maa drøftes. Kancelliets avis très imparfait«, siger han, bør »être rectifié«; men Sagen er efter hans Skjøn klar. Man behøver derefter blot at følge: l'avis du baillif qui surement est bien sage d'adoucir les esprits et de les faire voir le perspective prochain des reglements pour l'avenir, de leur faciliter le recours aux lois, mais de leur proposer les remèdes ordinaires au lieu des commissaires extraordinaires avec lesquels il ne faut surement pas être liberal et encore moins prodigue«. S. R. har i et Brev til Prinsen af Augustenborg af 21. April 1787 talt om, at nu var alt roligt i Norge, men at der vilde kræves stor Omhu og lang Tid for fuldstændig at slukke den Ild, der ulmede under Asken.

²¹⁾ Mit Universitetsprogram: Den offentlige Mening og Statsmagten fra 1784 til 1799 S. 54.

²²⁾ Sandt at sige, faar man (se ovenfor S. 103) dog ikke Indtryk af, at Kreditkassen under hans egen Bestyrelse fortrinsvis blev til Gavn for Norge. Der er aabenbart mindst kommet Ansøgninger om Støtte derfra. Det er denne Gang som oftere gaaet saaledes, at de, der vare nærmest ved Fadet, havde lettest ved at faa Skeen i det.

²³⁾ 29. April 1788.

²⁴⁾ Handelstidender for 1785, II, 385. At Forfatteren Z.... er Zoëga, kan der ingen Tvivl være om.

²⁵⁾ Naar imidlertid Bergsøe i sit bekjendte Skrift om Reventlow ikke alene taler om denne som den, der her havde set det rette, men tillige siger, at det lykkedes ham at overbevise Finanskommissionens Medlemmer om hans Anskuelsers Rigtighed, er dette simpelthen en Opfindelse af Forfatteren. Her som flere andre Steder i det forøvrigt meget fortjenstfulde Arbejde løber Lysten til at forherlige Reventlow af med ham.

²⁶⁾ Se V, S. 492.

²⁷⁾ Se f. Ex. Kkoll. 5. Okt. 1784, hvor ogsaa Gerners Opfindelse omtales. Der blev dengang paabudt Prøver.

²⁸⁾ Se V, 497.

²⁹⁾ Dette omtales i Kommissionens Forestilling om Sagen.

³⁰⁾ Se Mallingiana Handel. I.

³¹⁾ Smstds.

Ottende Kapitel.

¹⁾ Kkoll. 5. Juni 1787.

²⁾ Se IV, 1, 376.

³⁾ R. af 28. Juni 1786. Norske Intelligenssedler 26. Juli 1786 viser, at Byerne i Akershus Stift overtog ikke mindre end 3850 Tdr. af Valo Salt. Om Oldeslohe se F. af 6. Okt. 1786, hvor det ligefrem siges, at Saltværket ikke kunde bestaa. med mindre der tilsikredes det en saa stor Afsætning. Jvfr. F. af 16. April 1787. der tilsigtede yderligere at støtte Afsætningen.

⁴⁾ Kkoll. 15. Sept. 1789.

⁵⁾ Ogsaa til Hjælp for Væveriet ved Tugt- og Arbejdshuset i Glückstadt (F. af 12. Januar 1788).

⁶⁾ Fink. 15. Novbr. 1791.

⁷⁾ Der er flere Aktstykker om denne Sag, deribl. Kkoll. 18. April 1786 og 23. Januar 1787, og en Skrivelse fra Kkoll. til Gerner, hvorved han opfordres til at indtræde i Direktionen (Mallingiana). Med Hensyn til Direktionens S sammensætning har jeg fulgt den kgl. Resolution af 24. Januar paa Forestillingen af 23. Januar.

⁸⁾ Kkoll. 5. Juli 1788.

⁹⁾ F. af 14. Juni 1786.

¹⁰⁾ R. af 28. Okt. 1786.

¹¹⁾ N. Rk. 19. April 1707.

¹²⁾ Se V, 461.

¹³⁾ Kkoll. 13. Maj 1788.

¹⁴⁾ Resol. af 28. Maj 1788 (nævnes i Kkoll. 23. Juni 1790).

¹⁵⁾ Kkoll. 23. Juni 1790.

¹⁶⁾ Fink. 26. Decbr. 1786 i Henhold til Resolutioner af 14. Juli og 16. Aug. s. Aar.

¹⁷⁾ Jvfr. Kkoll. 5. Decbr. 1786.

¹⁸⁾ R. af 14. Juli 1786.

¹⁹⁾ Kkoll. 7. Febr. 1786 og 30. Aug. 1785.

²⁰⁾ Kkoll. 23. Maj 1784.

²¹⁾ Smstds. 17. Januar 1786.

²²⁾ Smstds. 6. Juni 1786.

²³⁾ Kkoll. 10. Maj 1791.

²⁴⁾ R. af 29. Marts 1786 og N. Kkoll. 23. April 1788 og 4. Marts 1789. Jvfr. R. Olsen: Det gamle Moss (Moss 1901) S. 94.

²⁵⁾ Som Exempler paa Skridt for at støtte industriel Virksomhed i Norge, hvor der søgtes derom, kan nævnes, at en Plakat af 4. Aug. 1780 om Opmuntringer og Benaadninger for at fremme bedre Tilberedning og Forarbejdning af de til Lærredsmanufakturur i Danmark fornødne Materialier udstraktes til Bradsberg Amt (ifølge Andragende fra Amtmanden her Fr. Moltke) (N. Kk. 9. Novbr. 1785),

at der bevilgedes det patriotiske Selskab i Aamodt Præstegjæld et Laan paa 2000 Rdlr. til Spindier og Fabrikanlæg (smstds. 15. Aug. 1787), og at nogle Kjøbmænd i Trondhjem til Hjælp for deres Silde-
tranbrænderier fik en Præmie paa 48 β for hver Tde. Tran indtil 2000 Tdr. aarlig (smstds. 5. Okt. 1791).

²⁶⁾ Det er ganske undtagelsesvis, at man (Kkoll. 7. Aug. 1787) vil optage en Methode fra Westphalen med Hensyn til Linned-manufakturerne.

²⁷⁾ Handelstidender for 1786, I. S. 374.

²⁸⁾ Som et Træk af Kkolls. Opmærksomhed paa England i saa Henseende se Kkoll. 10. Januar 1786. I ikke faa af Kkolls. Forestillinger tales der om nye engelske Maskiner.

²⁹⁾ Jvfr. Rawert: Danmarks industrielle Forhold indtil 1848 (Kjhbv. 1850) S. 507 og C. Bruun: Kjøbenhavn III, 829—30.

³⁰⁾ Allerede 4. Marts 1775 havde Bergværksdirektoriet paalagt Peter Anker som Konsul i Hull at skaffe Oplysninger om de saavel i London som paa andre Steder til adskillig Brug anvendte Ild- og Luftmaskiner. Han sendte da ogsaa Tegninger af saadanne til Kjøbenhavn, hvor de vakte megen Opmærksomhed. Men praktiske Virkninger fik de dog ikke. (Y. Nielsen: Guvernør Peter Anker. N. H. T. 1. R. I, 281).

³¹⁾ C. Nyrop: Et Stykke dansk Haandværks- og Fabrikhistorie i Museum 1892.

³²⁾ Se f. Ex. Kkoll. 2. Decbr., hvor det hedder, at 1000 Rdlr. maa bruges til Forfærdigelse af de ved Nordberg foreslaaede nye engelske Karte- og Bomuldsmaskiner. De skulde overlades det kgl. danske Bomuldsmanufaktur til fri Benyttelse.

³³⁾ Kkoll. 3. April 1786.

³⁴⁾ J. Zoëga: Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbejde og Handel o. s. v. Kjhb. 1787. S. 30—31 og 60—61.

³⁵⁾ Kjhb. L. Efterr. for 1788 S. 58.

³⁶⁾ Kkoll. 8. Aug. 1786 og Rawert a. St. S. 59. Det kan i denne Forbindelse ogsaa nævnes, at Konferensraad Classen i September 1784 gav en meget gunstig Indberetning om Fremgangen ved det kgl. danske Bomuldsmanufaktur (Kkoll. 28. Septbr. 1784).

³⁷⁾ Se Handelstidender for 1785 I, S. 50 og II, S. 140 ff. Det er ganske interessant at se det i det der nævnte franske Dekret af 17. Juli 1785 blive udtalt: »Intet skulde være mere overensstemmende med Hs. M's. Grundsætninger end en almindelig Frihed, som ved at befri Cirkulationen af de forskjellige Landes Produkter og Varer fra alle Byrder vilde synes af alle Nationer at gjøre kun een for Handelen; men saalænge denne Frihed ikke kan være almindelig og overalt gjensidig, udfordrer Statens Vel af Hs. M's. Visdom, at den vedbliver at udeholde fra Hans Rige og der ikke

at lade indføre uden ved den nationale Handel de fremmede Varer. hvis fri Indførsel vilde skade Rigets Handelsvarer og kunde lade Handelsbalancen helde til dens Tab.« (De franske Varer, siges det fremdeles, vare udelukkede fra England ved de strængeste Love.)

³⁸⁾ Denne Betænkning ligger i Mallingiana, Handel II.

³⁹⁾ Kkoll. 11. April 1791.

⁴⁰⁾ En F. af 13. Marts 1789 ophæver et Indførselsforbud, der 1783 havde været udstedt til Gavn for Tilvirkning af Rasch og Chalong i Hertugdømmerne. Derimod sigter til Vederlag en F. af 29. Maj 1789 ganske tydelig til at sikre Industrien i disse Landsdele imod Handel med konkurrerende udenlandske Varer.

Niende Kapitel.

¹⁾ Brev fra S. R. til J. Bülow af 4. Juli 1785.

²⁾ Fink. 27. Febr. 1787.

³⁾ Forhandlinger om dets Gjæld omtales i adskillige af Fink.s Forestillinger.

⁴⁾ Fink. 9. Aug. 1784.

⁵⁾ Fra først af havde det været bestemt, at Aktiekapitalen skulde udgjøre 1,500,000 Rdlr.

⁶⁾ Se om disse Forhold Fink. 7. og 8. Septbr. 1784 samt R. af 10. Novbr. 1784.

⁷⁾ R. af 14. Juli 1786.

⁸⁾ Fink. 20. Maj 1788 (jvfr. Kkoll. 23. Juni 1790). Ved denne Sag omtales ogsaa andre Bestemmelser som en Følge af Kanal-komp.s Opløsning. Kkoll. 10. Jan. 1786 indeholder den Bestemmelse, at der i Henhold til Kompagniets Oktroy skulde udbetales det 6252 Rdlr. som Præmier for 11 nybyggede Kanalskibe. Kompagniet eksisterede imidlertid, som vi vide, dengang slet ikke mere, og det vilde faktisk sige, at Staten udbetalte disse Penge til sig selv; men da Kompagniets Bo endnu ikke var opgjort, maa denne Sum være bleven opført som en Bogholderpost.

⁹⁾ Handelstidender 1784, I, 367.

¹⁰⁾ Kkoll. 5. Okt. 1784.

¹¹⁾ Rk. 21. Sept. 1784 og Fink. 28. Okt. 1784.

¹²⁾ Kkoll. 19. April 1785.

¹³⁾ Se V, S. 521.

¹⁴⁾ Kkoll. 27. Septbr. 1785 viser, at Selskabets Direktion i den Anledning af Frygt for, at Publikum skulde tro, at Administrationen var slet, fik Lov til at udvælge en Kommission paa 8 Medlemmer

til at træde sammen med den og raadslaa om Selskabets Tarv og om dets Styrelse i Fremtiden.

¹⁵⁾ Fink. 17. Maj og 6. December 1785.

¹⁶⁾ Ved kgl. Resol. af 16. August og Fink. 26. Decbr. 1786.

¹⁷⁾ Fink. 26. Septbr. 1786.

¹⁸⁾ R. af 30. Maj 1787.

¹⁹⁾ Fink. 7. Aug. 1787.

²⁰⁾ Smstds. staar »omtrent 60 Aktier«; men der kan ikke have været mere end 30 Aktier.

²¹⁾ C. Nyrop: Niels Lunde Reiersen (Kjhb. 1896) S. 268, og Schovelin anf. St. II, 134. Der var udstedt 20,000 Aktier. De her nævnte 11,333 Aktier tilligemed de ovenfor S. 155 nævnte 5333 udgjøre ialt 16,666 Aktier. Det Tal, der danner Forskjellen fra de 20,000, maa have været i Selskabets eget Eje (Schovelin smstds.). Fink. 26. Aug. 1790 siges der kun, at samtlige Aktier Tid efter anden vare inddragne af Cirkulation. — Fink. 23. Septbr. 1788 viser, at Regeringen har kjøbt et Pakhus tilbage for at bruge det til Tørring af Korn.

²²⁾ Jvfr. om dets Historie og Endeligt Schovelin anf. St. II, 126 ff.

²³⁾ Fink. 8. Juni 1790.

²⁴⁾ Jvfr. Schovelin II, 136.

²⁵⁾ V, 517.

²⁶⁾ Naar man ser, at det (Fink. 23. Juni 1784) blev bestemt, at den Begunstigelse, der tidligere havde været vist det vestindiske Selskab, at der gaves det en Udførselspræmie af 10 Procent for vestindiske Varer, skulde ophøre, »fordi den var overflødig«, maa det hænge sammen med, at der herhjemme var overfyldt med vestindiske Produkter, saa der ingen Grund var til at forcere Tilførsel deraf fra Vestindien.

²⁷⁾ I Handelstidender for 1784 II, 257 ser man et Forslag offentliggjort med Kk.s Tilladelse om at redde det ostind.-guin. og det vestindiske Kompagni — ved at forene dem; men det har kun været et betydningsløst Projekt.

²⁸⁾ Jeg har fulgt Indlæg til Fink. 6. Decbr. 1785, og de Tal, der findes der, har ogsaa Schovelin optaget (blot afrundede) II, S. 137. Nathanson (S. 745) har noget andre Tal for Aktiver og Passiver; men Overskudet er ogsaa hos ham 308,360 Rdlr. I Fink. 28. Juni 1785 anføres, at Kongen havde en Fordring paa Selskabet paa 578,125 Rdlr.

²⁹⁾ Kkoll. 28. Marts 1786. Af Interesse er Fink. 1. Juni 1790, der giver et godt Indtryk af Kollegiets Opfattelse af Stillingen. Smstds. 11. Maj 1790 findes en Forestilling, der giver Oplysning om, hvorledes det var gaaet med den hele vestindiske Aktiemasse.

³⁰⁾ At Regeringen gjerne vilde støtte sit eget Selskabs Kaffe-handel imod farlig Konkurrence, ligger i Sagen selv. Saaledes i Begyndelsen af 1790 i Anledning af Indførsel af præparerede Cichorierødder. Det blev da paabudt, at der ikke maatte indføres hverken pulveriseret og brændt Cichoriekaffe eller præpareret Kaffe under andet Navn, og overhovedet ej heller anden brændt og malet Kaffe (GtK. 9. Febr. 1790).

³¹⁾ Nathanson S. 748—49.

³²⁾ Fink. 30. Septbr. 1784.

³³⁾ Fink. 20. Decbr. 1785 og 18. Decbr. 1787.

³⁴⁾ Fink. 16. Jan. 1787.

³⁵⁾ Fink. 8. Januar 1788.

³⁶⁾ Det staar formodentlig i Sammenhæng med denne Formindskelse af den grønlandske Handels Virksomhed, at 2 Bygninger, som den ejede paa Kristianshavn i Strandgaden og Kongensgade, og som havde kostet den 71.000 Rdlr., bleve overladte Landetaten uden Betaling (Fink. 30. Novbr. 1790).

³⁷⁾ C. U. D. Eggers har i *Minerva* Aargangene 1791—1793 givet en Oversigt over den grønlandske Handels finansielle Resultater, som han kjendte fra Kommissionen, hvis Sekretær han havde været. I Heftet for Januar 1791 angiver han, at den grønlandske Handel i Løbet af 16 Aar havde voldt et Tab af 3 Millioner Rdlr.

³⁸⁾ Se om disse Træk Handelstidender for disse Aar.

³⁹⁾ *Mallingiana*. Handel V. Om Salg ved Kompagniet i 1791 af ostindiske og kinesiske Varer til et Beløb af 2,869,000 Rdlr. se Fink. 17. Januar 1792.

⁴⁰⁾ Dette siges i flere af Generalbalancerne for denne Tid.

⁴¹⁾ *Thaarup*: Efterretninger om det asiatiske Kompagnis Handel.

⁴²⁾ Se V, 545 ff.

⁴³⁾ *Kjhbns. Lærde Efterretn.* 1785 S. 785.

⁴⁴⁾ *Bruun*: *Kjøbenhavn* III, 471 ff. Jvfr. Fink. 7. Juli 1789 hvor det Beløb, som Direktørerne skulde betale, af dem selv angaves til 80,000 Rdlr. De fik denne Sum udbetalt af Staten imod at udstede Obligationer derfor.

^{44*)} Om Forholdene i Indien efter 1777 se *Kay Larsen*: *De dansk-ostindiske Koloniers Historie* (Kjhb. 1907) S. 102 og med Hensyn til *Peder Anker Yngvar Nielsens* udførlige Afhandling om ham i *N. H. T. I.*

⁴⁵⁾ Det kan her nævnes, at S. R. i et Brev til *Bernstorff* af 29. Juli 1790 skriver: Det er utroligt, i hvilken Grad *Randers* og *Aalborg* i denne Tid berige sig paa *Svenskernes* Bekostning. I et Brev til samme af 6. Septbr. 1790 nævner han som vigtigst i saa Henseende Salg af Korn og andre Næringsmidler.

⁴⁶⁾ Handelstidender for 1784, II.

⁴⁷⁾ Naar Udførselen fra Flensborg stadig angives paafaldende lavt i Sammenligning med Indførselen, maa det i det mindste for en Del være, fordi Norge i særlig Grad var et Marked for dens Udførsel, saaledes i høj Grad for den Brændevin, der kom derfra.

Kilden til de statistiske Angivelser om Handelen er her ligesom i forrige Bind de Generalbalancer over Ind- og Udførsel, 1763—1794, der findes i Rark. Man frapperes ved ikke at kunne mærke nogen Indflydelse paa Værdianførslerne af den vigtige Møntforordning, der fandt Sted i Hertugdømmerne i Slutningen af Firserne. Alle Beløbene ere aabenbart angivne i Kurant.

⁴⁸⁾ Indberetning fra Stamt. 2. Juli 1785.

⁴⁹⁾ Smstds. 23. Juni 1787.

⁵⁰⁾ Smstds. 25. Juni 1786.

⁵¹⁾ V, S. 527.

⁵²⁾ R. af 27. Novbr. 1789.

⁵³⁾ F. af 20. Juli 1785.

⁵⁴⁾ Gtk. 4. April 1786.

⁵⁵⁾ Gtk. 8. Juni 1784. Herom havde Gtk. allerede 9. April 1782 gjort Forestilling til Kongen.

⁵⁶⁾ N. Gtk. 10. Novbr. 1787.

^{55^a)} N. Gtk. 16. Novbr. 1790.

^{56^a)} Se V, S. 512 ff.

⁵⁷⁾ R. af 22. Febr. 1786. En Bestemmelse af 10. Juli 1789 (Gtk. 30. Juni 1789 (Gtk. 30. Juli 1789) om Indførsel af fremmede Sukre til Kongens europæiske Lande har intet at gjøre med friere Handelsprinciper. Det var kun et paa Grund af slet Høst paa de vestindiske Øer nødvendigt Skridt; det blev forlænget for en kort Tid i Sept. 1790 (Gtk. 9. Sept. 1790).

⁵⁸⁾ F. af 21. Okt. 1791.

⁵⁹⁾ F. af 24. Novbr. 1790. Jvfr. om denne Forordning Schovelin II, S. 220 ff.

⁶⁰⁾ F. af 24. Maj 1785.

⁶¹⁾ Danske Tractater 1751—1800 S. 413.

⁶²⁾ F. af 13. Okt. 1784.

⁶³⁾ F. af 6. Juni 1787.

⁶⁴⁾ Fink. 24. Marts 1791.

⁶⁵⁾ Kkoll. 21. Novbr. 1786.

Tiende Kapitel.

1) Zoëga: Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbejde og Handel o. s. v. Kjbh. 1787. S. 99.

2) Se III, 1, 214.

3) Zoëga anf. St. 44.

4) Se om alt dette Indlæg til Fink. 7. Novbr. 1786.

5) Fink. 7. Novbr. 1786 med kgl. Resol. af 8. Novbr.

6) En Følge af, at Slagskatten, 2 Specier pr. 100 Specier, regnedes med.

7) Der kan i den Henseende henvises til F. af 10. Septbr. og 5. Novbr. 1788.

8) BANGS og NUMSENS Vota findes blandt Indlæg til Fink. 7. Novbr. 1786.

9) S. R. maa herved mene den kgl. Resolution, der laa til Grund for F. af 15. April 1774. Se om denne V, 594.

10) Denne Betænkning findes i Afskrift paa Ravnholt. En anden Afskrift er indheftet bag i tredje Samlingsbind af Flyveskrifter vedrørende den holstenske Møntsag, der fra Suhms Bibliothek er gaaet over i det kgl. Bibl. og nu findes der.

11) En dansk Statsmands Hjem o. s. v. I, 119, 5. Jan. 1787.

12) Se V, S. 328 f.

13) Jeg veed meget godt, at Schumacher senere som Amtmand i Svendborg Amt, i hvilken Stilling han døde 1817, efterlod sig et smukt Navn baade paa Grund af Dydighed og elskværdig Optræden; men det er umuligt at finde sig tiltalt enten ved hans Færd som Diplomat i 1780 eller ved Lidenskabeligheden i hans Domme paa den Tid, vi her tale om.

13*) Brev til J. G. Moltke af 9. Septbr. 1785 (Arkiv paa Bregentved).

14) Brev fra ham af 31. Aug. 1784 til Schumacher i Rark.

15) Regeringsskiftet 1784 S. 319.

16) H. T. 4. R. I. 140 ff. og 193 f.

17) Polit. Journ. for 1787, S. 1085.

18) Det flere Gange nævnte Skrift: Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbejde og Handel o. s. v. (Kjbh. 1787).

19) Ifølge Schovelin II, 249 lod Regeringen for at hjælpe Folk i Hertugdømmerne af med den gamle Kurantmønt aabne et offentligt Laan, saaledes at man kunde ombytte sine gamle Sedler med $3\frac{1}{2}$ Procents Obligationer.

20) Brev af 21. Novbr. 1788 i Breve til Johan Bülow (Rark.).

21) 2. April 1789 til samme.

22) Aargang 1788, 1.

23) Se IV, 1, S. 385.

²⁴⁾ Fink. 28. April 1785.

²⁵⁾ Fink. 28. Marts. Smstds. 14. Marts 1786 viser. at Regeringen da udstedte Obligationer til et Beløb af c. 5,317,600 Gylden.

²⁶⁾ Fink. 1. Novbr. 1784 og 11. Aug. 1786. Nathanson opgiver anf. St. S. 484 Planternes samlede Gjæld til Hollænderne til i 1786 at have udgjort 9.912.112 Gylden, og han kalder det Laan, der blev gjort, det Finmanske.

²⁷⁾ Fink. 16. Marts 1790 viser, at medens man ved det Terbörchske Laans Overtagelse havde regnet at maatte slaa en Streg over 2,267.326 fl., blev Tabet kun 1,192.759 fl.

²⁸⁾ Fink. 19. Juli 1784 284,143 Rdlr. til Artilleriet, 17. Januar 1786 106,780 Rdlr. til Skjærbaade og Stykpramme, ligesom det 1786 fastsættes, at der i det hele skulde bruges 118,377 Rdlr. til Frederikstads Fæstning (Fink. 28. Marts).

²⁹⁾ Jvfr. om Stillingen paa denne Tid og Finanskommissionens Nedsættelse Schovelin anf. St. II, 143.

³⁰⁾ I. H. Vogts Optegnelser om sit Liv o. s. v. (Christiania 1871) S. 15.

³¹⁾ Brev af 27. Okt. 1787.

³²⁾ Af Bülow's Dagbøger. Rark. 27. Marts 1787.

Elleve Kapitel.

¹⁾ Geijer: Gustaf III's efterlemnade papper III, 140.

²⁾ Se V, S. 378 f.

³⁾ Herom tales der i adskillige af Bernstorffs Depecher fra denne Tid. Om Gustav III's Forhandlinger med Frankrig se Odhner: Sveriges politiska historia under Konung Gustav III (Stockholm 1896) II. S. 328 ff.

⁴⁾ Se Depp. fra Könemann af 12. April og 17. Maj 1785.

⁵⁾ Dep. til St. Saphorin af 24. Maj 1785.

⁶⁾ Dep. til St. Saphorin 26. Juli 1785.

⁷⁾ Geijer anf. St. III. 2. 15 ff.

⁸⁾ Svenska Akademiens Handlingar 37, S. 313.

⁹⁾ Schinkel Bergman: Minnen ur Sveriges nyare historia I. 312.

¹⁰⁾ Bülow's Dagbog 12. Januar 1791.

¹¹⁾ Nordisk Universitetstidsskrift VII, 4. S. 28.

¹²⁾ Breve til Toll af 3. og 15. Juli 1785 Fältmarskalken Grefve I. Chr. Toll. Biografisk teckning (Stockholm 1849) II, S. 7.

¹³⁾ Smstds. I, 30.

¹⁴⁾ Se V, 577 f.

¹⁵⁾ Odhner anf. St. II, 353 ff.

¹⁶⁾ Jvfr. ovfr. S. 26.

¹⁷⁾ Dep. fra St. Saphorin af 20. Novbr. 1784.

¹⁸⁾ 18. Januar 1785.

¹⁹⁾ Dep. fra Bernstorff til St. Saphorin 1. Marts 1785.

²⁰⁾ Depp. til St. Saphorin af 1. og 19. Febr. og 26. Marts 1785.

²¹⁾ Odhner anf. St. 361 f.

²²⁾ Se V, 281.

²³⁾ Jvfr. V, S. 287 og 291.

²⁴⁾ Se V, 311 f.

²⁵⁾ Dep. til St. Saphorin 28. Maj 1785.

²⁶⁾ Om Danzig og Rivningerne i den Anledning imellem Rusland og Preussen tales der i en Mængde af Bernstorffs Depp. fra disse Aar. Se f. Ex. Instrux af 21. December 1787 for N. Rosenkrantz som Statsafsending i Warschau.

Toivte Kapitel.

¹⁾ Depp. til Juel af 15. og 21. April og 8. Maj, og til St. Saphorin af 15. og 22. April 1786.

²⁾ Depp. fra Juel af 9. og 11. April 1786.

³⁾ Dep. fra Juel af 6. Juni 1786.

⁴⁾ Om Rigsdagen af 1786 henvises til Odhners tidligere citerede Værk, 2det Bind.

⁵⁾ Odhner II, 424. Naar der tales om, at Lofthusbevægelsen havde virket med til disse Gustav III's Forhaabninger, maa det dog mærkes, at paa den Tid, da Rigsdagen traadte sammen, havde den endnu ikke haft den mindste opsigtsvækkende Karakter.

⁶⁾ Om disse Møder se Depp. fra B. til Juel 8. og 11. Juli 1786 samt især »Optegnelser af Joh. Bülow om Kp.s svenske Rejse 2.—6. Juli 1786 (Rark.). Efter, hvad Bülow her fortæller, havde skaanske Bønder, som han kom i Snak med, klaget over Trykket ved Skydsrejser og udtalt sig misfornøjet om Kongen og hans udenlandske Rejser. Det har aabenbart været Efterdønninger fra den nylig afsluttede Rigsdag.

⁷⁾ Depp. af 8. Juli og 19. Septbr. til Juel.

⁸⁾ Dep. fra Sprengtporten til sin Regering 2. Novbr. 1786.

⁹⁾ Sprengtportens Depp. af 2. og 23. Novbr. 1786.

¹⁰⁾ Y. Nielsen: Gustav III's norske Politik i N. H. T. 2. R. I, S. 66 ff.

Trettende Kapitel.

¹⁾ Om Gustav III's Ophold ved Hoffet se En dansk Statsmands Hjem o. s. v. I, 115—16 og Brev fra Grevinde Schulin af 3. Novbr. 1787. Der findes i Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 711 Folio c nogle Optegnelser efter Diktat af en Kammerherre Brockenhuus, der selv havde været paa Slottet Kristiansborg og set Kong Gustav komme op paa dette (aftrykte hos Blangstrup: Begivenhederne i Norden i Efteraaret 1788 (Kjbnh. 1889) S. 16). Men jeg tør slet ikke følge dem. De ere dikterede i Mandens høje Alderdom, medens han boede i Neapel, og de indeholde saa grove Fejl, at han ikke alene lader Schack, der blev afskediget efter 14. April 1784, være Overhofmarskal (i Stedet for Numsen), men at han endog fortæller, at han selv, da han saa Kongen, løb ind til Enkedronningen, som spurgte ham, om han var gal o. s. v. Enkedronningen var slet ikke i Kjøbenhavn den Dag, hun kom først Dagen derefter ind fra Fredensborg (Kjbnh. Posttidender 2. Novbr. 1787). Den Brockenhuus, som her maa tænkes paa, er formodentlig Frederik Brockenhuus, der var Kammerjunker hos Prinsesse Sofie Frederikke og døde 1846 i Neapel.

²⁾ Se ovenfor S. 211 om det Stockholmske Publikums Optræden i Anledning af Gustav III's Drama Gustaf Vasa. At Artiklen i Minerva skulde være dikteret af Bernstorff (J. Clausen: Skandinavismen (Kjbnh. 1900)), ser jeg ingen Grund til at antage. Den svarer godt til de svensk venlige Stemninger paa denne Tid i visse kjøbenhavnske Kredse.

³⁾ En dansk Statsmands Hjem I. 116.

⁴⁾ Hovedkilden til, hvad vi vide om Forhandlingerne imellem Gustav III og Bernstorff er den Indberetning, som denne den 9. Novbr. afgav til Kongen og Statsraadet om den. Jeg har ladet den trykke i H. T. 4. R. 1. Bind efter en Afskrift i den Bülowiske Saml. i Sorø. Men for øvrigt findes der ogsaa en Afskrift i Gehejmeregistraturer for 1787 i Udenrigsm. Arkiv. Med den maa dog sammenholdes en Meddelelse, som Gustav III d. 27. Novbr. gav et Udvalg af det svenske Rigsraad om sin Forhandling i Kjøbenhavn. I Hovedsagen rokker den ikke Bernstorffs Fremstilling. Den er offentliggjort af Odhner i Sv. H. T. I. S. 187 ff. Om Forholdet imellem den og Bernstorffs Fremstilling kan jeg henholde mig til Odhners Redegjørelse derfor i sin Afhandling paa det her nævnte Sted: Gustaf III's besök i Köpenhamn 1787.

⁵⁾ Hvad her er fortalt om Forhandlingen imellem Gustav III og selve Statsraadet, er bygget paa en Kombination, som jeg maa holde for fuldstændig sikker. Den Pro Memoria af Kongen, som jeg har nævnt, findes paa et Blad Papir i en Pakke i Udenrigs-

ministeriets Arkiv, betitlet »Privat Korrespondance imellem Kronprinsen og Kongen af Sverige 1787 og 1788«. Og saa maa det mærkes, at D'Albedyhll i sine 1792 forfattede Anteckningar, trykte i Arnfelts Europas hof (Stockholm 1883) S. 223, fortæller om Kong Gustavs Henvendelse til det danske Statsraad og meddeler Indholdet af dettes Svar. Ingen, der læser dette, kan være i Tvivl om, at, hvad det er Svar paa, netop er den ovennævnte Pro Memoria. Hvad Bernstorffs Beretning om sine Samtaler med Kong Gustav (H. T. 4. R. I, 697) indeholder om en Deklaration, som denne afgav om, at han ikke agtede at skille Danmark fra Rusland, passer godt hertil. Naar D'Albedyhll har ment, at det nævnte Aktstykke af Gustav III viser, at han dengang endnu ikke havde besluttet et Brud med Rusland, er det sikkert urigtigt. Dertil vare Kongens Udtalelser under de foregaaende Samtaler med Bernstorff altfor skarpt antirussiske. En anden Sag er det, at han endnu selvfølgelig kunde sadle om og lade sine Planer i den Retning falde, noget han for øvrigt som bekjendt ikke gjorde.

⁶⁾ Dette sidste udtalte Prins Karl af Hessen i Sommeren 1788 ligefrem til en svensk Diplomat Duvall (Lydia Wahlström: Sverges förhållande till Danmark 1788—89 (Upsala 1898) S. 39.

⁷⁾ Se om den V, S. 172.

⁸⁾ Dette udtalte han allerede 10. Novbr. i en Dep. til sin Minister G. Nolcken i London (Odhner anf. St. III, 21).

⁹⁾ Dep. til Sprengtporten 11. Marts 1788.

¹⁰⁾ Dep. til D'Albedyhll 19. Novbr. 1788.

¹¹⁾ Mere udførlig har jeg behandlet disse Forhold i min Afhandling Danmarks Politik under den svensk-russiske Krig 1788—1790 (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., hist. og phil. Afdeling, 4de Bind II. Ogsaa henviser jeg til Lydia Wahlström: Sverges förhållande till Danmark 1788—89 (Upsala 1898) og til 3dje Del af Odhners tidligere nævnte Værk. Jeg griber Lejligheden til at udtale min levende Beklagelse over, at en altfor tidlig Død har hindret denne højt fortjente Historiker i at fuldføre dette Værk.

¹²⁾ Odhner anf. St. III, S. 39.

¹³⁾ Smstds. S. 57.

¹⁴⁾ Lydia Wahlström anf. St., S. 26 ff.

¹⁵⁾ Charles de Hesse: Memoires sur la campagne de 1788 (Copenh. 1789), S. 11—12 og Bilag 1.

¹⁶⁾ Lydia Wahlström anf. St. S. 23.

Fjortende Kapitel.

- 1) L. Daae anf. St. S. 146.
- 2) Dep. til St. Saphorin af 14. Juni 1788.
- 3) Saml. i Sorø 85 A Nr. 11.
- 4) Eggers: Denkwürdigken aus dem Leben des Grafen A. P. Bernstorff (Kopenh. 1800) Aktstykke XXXIII.
- 5) Jvfr. mit Universitetsprogram for 1888: Den offentlige Mening og Statsmagten o. s. v., S. 44 ff., hvor Citaterne for de her paa de følgende Sider anførte Udtalelser findes.
- 6) L. Daae anf. St. S. 48 Note.
- 7) I en ikke katalogiseret Pakke Bülowiana paa det kgl. Bibliothek findes blandt andet et Digt, som under Kp.s Ophold i Norge blev overrakt ham, og hvor Minerva indføres talende varmt om Nødvendigheden af et norsk Universitet.
- 8) Brev fra Grevinde Schulin af 29. August 1788.
- 9) Se V. 406.
- 10) Der findes i den Bülowske Samling i Sorø Nr. 74 G 2 Indlæg, det ene af Ludvig Reventlow og det andet af S. R., henholdsvis af 18. Juli og 17. Juni 1784. De udtale sig bestemt imod Guldbergs Plan.
- 11) Generalitets- og Kommissariatsprotokoller af 1784 og 85 (kgl. Res. af 7. Januar 1785) samt R. af 28. og 29. Januar 1788.
- 12) Ogsaa nævnes et Jægerkorps ved Indfaldet i Sverige 1788.
- 13) Bekjendt fra Krigene med Sverige 1808—1809 og 1814.
- 14) Jvfr. Blangstrup: Begivenhederne i Norden i Efteraaret 1788 (Kjbhn. 1889) S. 26 f.

Femtende Kapitel.

- 1) Om disse Breve se Dsk. Mag. 3. R. VI og Sv. H. T. 1893 S. 305 ff.
- 2) P. Kr. Schumacher har i nogle Breve til Bülow udtalt sig svenskvenlig; men Betydningen deraf svækkes meget ved, at han kommer ind paa en dynastisk Enhedstanke, at man nemlig skulde kunne drage Gavn af Misnøje hos Svenskerne med deres Konge til at faa Kronprins Frederik sat paa Sveriges Trone i Stedet for Gustav III. Oven i Kjøbet giver han denne Tanke en ganske barnagtig Form, hvorom kan ses i I. Clausen: Skandinavismen (1900) S. 4 ff.

³⁾ I et utrykt Brev af 14. Septbr. 1788 ser man Prins Karl give General Krogh i det nordenfjeldske Ordre til at gjøre en Demonstration ind i Jemteland, hæve Kontributioner der og saa trække sig tilbage, medtagende saa megen Fourage som muligt og ødelægge Resten, for øvrigt undgaa Plyndringer. Heldigvis blev der intet af denne Expedition, der trods Ordene om at undgaa Plyndringer i Virkeligheden ikke drejede sig om andet.

⁴⁾ Saml. i Sorø Nr. 68 d.

⁵⁾ Se nærmere herom og om Forhandlingerne med Elliot og Rohde min Afhandling om Hugh Elliot H. T. 4. R. I, S. 810—817. Jeg er der gaaet ind paa de Sigtelser, der fremsattes imod Bernstorff for at have givet Tilsagn om, at der ingen Indrykning i Sverige vilde finde Sted fra dansk-norsk Side.

⁶⁾ Se IV, 1. 25 ff.

Sextende Kapitel.

¹⁾ Brev af 18. April 1789.

²⁾ Brev af 28. Decbr. 1788 (Joh. Chr. Toll. Biogr. Teckning II, S. 15.

³⁾ Smstds. S. 16.

⁴⁾ Om den Benzelstjernaske Sag henviser jeg særlig til L. Wahlström: Gustaf III och Benzelstjernas Plan o. s. v. (Sv. H. T. for 1899 S. 91 ff.) samt Kr. Blangstrups Artikler derom i Illustreret Tidende for 1889 24. Febr. og 3. Marts. I Historisches politisches Magazin for 1789 II, S. 41 findes meddelt Udskrift af en Del af Forhørene over Benzelstjerna. Se fremdeles Rotuli 22. Januar og 19. Marts 1790, der vise Højesterets og Kancelliets Opfattelse af hans Forbrydelse og Stilling til hans Domfældelse.

⁵⁾ Fink. 1. Novbr. 1796.

⁶⁾ Se (Norsk) militært Tidsskrift 59de Bind S. 405 og 409. Blangstrup anf. St. S. 94 ff.

⁷⁾ Ny kgl. Saml. paa det kgl. Bibl. Folio Nr. 1462 Nr. 55.

⁸⁾ Jvfr. Blangstrup anf. St. S. 72 ogsaa med Hensyn til den norske Oberst Tidemands fanatiske Udtalelser i sine mange Aar senere nedskrevne Erindringer (Oberst N. Tidemands Optegnelser 1766—1828 udg. af C. I. Anker 1881). Om de slette Hospitalsforhold kan ogsaa henvises til en i 1789 udkommen latinsk Disputats: *Specimen inaugurale medicum circa morbos inter copias Norvegicas anno 1789 grassantes. Autor H. Rosted.*

⁹⁾ Efter Danske Saml. III, 87 skulde man tro, at Prinsen hidtil havde været meget yndet.

^{9a)} Dette kan man f. Ex. se af Grevinde Schulins Breve. Det er aabenbart hans Kritik, der kommer frem paa flere Steder i dem.

¹⁰⁾ Se f. Ex. Rotuli 6. Novbr. 1789, N. Rk. 28. Juni 1791, 20. Novbr. 1792, Stamtm. Ark. (N. Rark.) 27. April 1793. Man ser, at der jævnlig blev bevilget Skattefrihed i den Anledning.

¹¹⁾ Medens jeg kun har kunnet optage nogle Hovedtræk af Forholdet til Gustav III efter 1788, henviser jeg med Hensyn til hans norske Planer til Y. Nielsens udtømmende Skildring af dem og af de dermed i Forbindelse staaende norske Stemninger i hans Afhandling: Gustav III's norske Politik. N. H. T. 2. Række 1 og fremdeles. hvad særlig Ingman Manderfelt angaar, til H. Fröding: Ingman Manderfelt (Stockholm 1903). Endelig findes flere nye Træk i Lydia Wahlströms Afhandling: Gustaf III och Normännen i Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri Aargangen 1907 S. 56 ff.

Syttende Kapitel.

¹⁾ Fink. 18. Aug. 1789.

²⁾ Rk. 17. Maj og 14. Juni 1785 og 8. Marts 1791.

³⁾ Smstds. 19. Aug. 1790 og 21. Marts 1797.

⁴⁾ Fink. 14. Februar og 25. Juli 1786. Smstds. 15. Maj 1787 (Resol. 30. Januar 1788) forekommer en Beslutning om at afkjøbe Suplikanten A. Fistaine Juveler og Pretiosa til 40,000 Rdlr. Man kan ikke se, i hvilken Anledning.

⁵⁾ Fink. 1. Febr. og 31. Maj 1790. Maaske maa hertil endnu føjes 18,000 Rdlr., der nævnes Fink. 15. Marts 1791 som nødvendige til at afholde Udgifter til nye Kareter og »Geschirrer« i Anledning af Kronprinsesse Mariæ Indtog. — Der blev ogsaa refunderet Theatret 4000 Rdlr., som vare udgivne til Opførelsen af et Apollotempel udenfor Theatret ved Kronprinsessens Indtog.

⁶⁾ Se f. E. V. 199. Det var den samme General Wegener, der spillede en vigtig Rolle ved Anlæggelsen af den sl.-holst. Kanal.

⁷⁾ Fink. 2. April 1793.

⁸⁾ Parikursen var 125. Se I. N. Tetens: Bemærkninger om Papirpenges Natur (forfattede 1803). Skand. Litt. Samfs. Skrifter 19de Bind 316 og 325.

⁹⁾ Kommissionens Betænkning findes i Mallingiana Afsnittet Kurantbanken.

¹⁰⁾ Fink. 10. April 1792.

¹¹⁾ De vare egentlig opførte til 8,949,419 Rdlr.; men denne Sum blev ved Evaluation indskrænket til det i Texten nævnte Beløb. Ved min Angivelse af, hvor stor Realisationsfondet skulde være, har jeg fulgt Fink. 10. April 1792. I høj Grad paafaldende er det for øvrigt, at et Beløb paa 2,280,872 Rdlr. opføres som Ækvivalent for Fordringer paa Statskassen, der udgjorde 9,647,466 Rdlr. Nathanson har behandlet Overgangen fra Kurantbanken til Speciesbanken i sit tidt anførte Værk S. 99 ff.

¹²⁾ Fink. 13. April 1791.

¹³⁾ Fink. 25. Januar 1791.

¹⁴⁾ Det var Tilfældet med de 2 første Terminer af Indbetalingen (Mallingiana, Speciesbanken II).

Attende Kapitel.

¹⁾ Se et højst interessant Brev af 12. December 1788 fra Wendt til Louise Stolberg (Rev. Pap. II, 269).

²⁾ I et Brev fra Haxthausen paa Fransk til Schack-Rathlou, skrevet samme Dag, Udnævnelsen fandt Sted, taler han om »*les clameurs publiques*«, at der burde være danske Mænd i Ministeriet. Ifølge samme Brev havde foruden Bernstorff ogsaa Karl af Hessen talt til ham om at indtræde i Statsraadet. Kronprinsen havde ligefrem sagt ham, at der burde ansættes 2 danske redelige Mænd i Statsraadet.

³⁾ Brev til S. R. af 14. Febr. 1789.

⁴⁾ Skrevet udenpaa et Omslag om nogle Breve fra Skeel til ham (Sorø).

⁵⁾ I Breve til S. R. 28. Novbr., 15. Decbr. 1789, 24. Januar og 22. Septbr. 1795.

⁶⁾ Brev til Louise Stolberg 8. Decbr. 1789. Rev. Pap. I, 97.

⁷⁾ En dansk Statsmands Hjem o. s. v. I, 142.

⁸⁾ Smstds. S. 145 og Rev. Pap. III, 109 og 226. Paa det sidste Sted haaner Stolberg den ene af dem som gjort til Hanrej af Karl af Hessen; den anden stempler han som »svinepolisk«.

⁹⁾ Rev. Pap. I, 97.

¹⁰⁾ Smstds. II, 157.

¹¹⁾ Jvfr. Skrivelse fra Rk. af 21. Febr. 1789 til den store Landbokommission (Akte til Landbokommissionens Forhandlingsprotokol Nr. 152 (Rark.).

¹²⁾ H. I. Birch: Statistiske og økonomiske Tanker til højere Eftertanke, 1786.

¹³⁾ Rk. 2. Aug. 1788.

¹⁴⁾ 2. Juni 1789.

¹⁵⁾ Rotuli 1790 S. 653.

¹⁶⁾ Mit Skrift Kampen om Landboreformerne S. 240 Note 117.

¹⁷⁾ Dette kan ses af Brev fra Eickstedt til Bülow af 29. Septbr. 1790 (Sorø).

¹⁸⁾ Se om dette V. 138.

¹⁹⁾ Om Ludvig Reventlows Vanskeligheder 1789 med at faa en Del af sine Bønder til at tage imod Arvefæste se Rev. Pap. II, 78. 81, 82, 86—87, 91, indtil der tilsidst kom Orden i Tingene (smstds. II. S. 154).

²⁰⁾ L. Efterretn. 1791 S. 561.

²¹⁾ A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie I, S. 132.

²²⁾ H. T. 4. R. I, 302—3.

²³⁾ Forbausende nok staar der i Rk. 2. Septbr. 1788, at Konferensraad Colbjørnsen udnævnes til paa Rks. Vegne at deltage i Extrasessionerne, og derefter skulde man tro, at det var Kr. Colbjørnsens Broder Jakob Edvard Colbjørnsen, som fik Sæde i den; men adskillige Aktstykker vedrørende Sessionerne vise, at det var Kr. Colbjørnsen selv, der var med ved dem.

²⁴⁾ N. Blicher: Topografi over Vium (1775) og Rotuli 11. Febr. 1791.

²⁵⁾ Jvfr. V, 162.

²⁶⁾ V, 710.

²⁷⁾ Kampen om Landboreformerne S. 205.

²⁸⁾ Indtrykket deraf svækkes rigtignok betydelig, naar man ser ham, dengang Kammerherrenøglen afkrævedes ham, skrive et ret ydmygt Brev til Kronprinsen, hvori han paaberaaber sig sin Amtmands Vidnesbyrd om, at han førte et hæderligt Levnet. Og idet han klager over dem, der angreb ham, tilføjer han, at deres Angreb skrev sig fra Tillidsskriftet, som han aldrig havde haft med at bestille, mindre læst, før det var trykt. Dette har han ikke Ære af at skrive. Ganske vist, han var den, der overrakte det tyske Exemplar til Prins Karl, medens Beenfeldt overrakte det danske til Kronprinsen; men mon Lüttichau vil bilde noget Menneske ind, at han, der fulgtes med Beenfeldt, ikke godt har vidst, at de to Exemplarer i Virkeligheden vare identiske, og vil han faa nogen til at tro, at han kun har spillet et Postbuds Rolle uden at vide, hvad der stod i det Skrift, han var med at overbringe! (Skrivelse til Kp. af 23. Juli 1791. Pakke Ansøgninger til Kp. (Rark.). Der findes

i Rark. (tidligere Skab 11 Pakke 208 A) Aktstykker vedrørende Ambassadesagen, der yderligere kompromittere Lüttichau i dette Punkt.

²⁹⁾ Om Striden i Anledning af de jyske Proprietærers Tillidskrift henvises, hvad nærmere Enkeltheder angaar, til mit Skrift: Kampen om Landboreformerne.

Nittende Kapitel.

¹⁾ Se Breve fra Grevinde Schulin 10. Maj, 15. Juni og 26. Oktober 1790, og En dansk Statsmands Hjem I, 160, 162.

²⁾ Dette Brev har jeg meddelt i »Fædrelandet« for 1907, Nr. 17.

³⁾ Brev af 3. Oktober 1786.

⁴⁾ Julius Clausen anf. St. S. 26.

⁵⁾ J. Baggesens Biografi ved A. Baggesen I, 160 og 161.

⁶⁾ Bülow's Dagbog 23. Decbr. 1784.

⁷⁾ Rev. Pap. IV, 135 23. Marts 1793.

⁸⁾ Brev til Bülow 5. Juni 1792.

⁹⁾ Jvfr. herom: Protestantische Monatsblätter 1859 Septemberheftet.

¹⁰⁾ Bülow's Dagbog 17. April 1789.

¹¹⁾ Smstds. 25. Decbr. 1790.

¹²⁾ Smstds. 19. April 1790.

¹³⁾ Smstds. S. 228.

¹⁴⁾ Smstds. 12. Januar 1791.

¹⁵⁾ Jeg har kun medtaget nogle enkelte Træk af, hvad Bülow fortæller derom.

¹⁶⁾ Brev til S. R. af 2. Januar 1787.

¹⁷⁾ Bülow's Dagbog 18. April 1790.

¹⁸⁾ Brev til Bülow af 18. Aug. 1785.

¹⁹⁾ Brev fra S. R. til Pr. af Augb. 14. Juli 1787.

²⁰⁾ Brev fra denne til S. R. af 10. Juli 1787.

²¹⁾ Dette frmgaaer af deres Brevvexling med hinanden.

²²⁾ Bülow's Dagbog 13. April 1790.

²³⁾ Ogsaa Bernstorff taler med stor Varme om hende i et Brev til S. R. 18. Sept. 1790. Han fremstiller Giftermaalet som et fuldstændigt Inklinations-Parti fra Kp.s Side.

²⁴⁾ Brev fra Bülow til hans Kone 29. Juni 1790.

²⁵⁾ Afskrift af et Brev fra Bülow i en ikke katalogiseret Pakke Bülowiana paa det kgl. Bibl.

²⁶⁾ Bülow's Brev af 16. Septbr. 1789 til hans Kone under hans Rejse til Slesvig 1789.

²⁷⁾ Endnu i Foraaret 1789 har der dog været en ikke ringe Opposition imod Bernstorff (Rev. Pap. IV, 111).

²⁸⁾ Se f. Ex. Brev fra Grevinde Schulin af 21. Novbr. 1788.

²⁹⁾ L. Daae anf. St. S. 46.

³⁰⁾ Se Fascikel Memorialier o. s. v. vedrørende den indre Bestyrelse 1785—1789 i Pakke Johan Bülow's Papirer (Litteraria) og mit Skrift om Den offentlige Mening og Statsmagten S. 188 Note 66.

³¹⁾ Brev fra Grevinde Schulin af 7. Juli 1787.

^{31a)} Brev af 1. Septbr. 1787. Om selve Opløbet jvfr. C. Bruun: Kjøbenhavn III, 891 f.

³²⁾ Plakater af 3. August, 19. og 28. Juli 1787.

³³⁾ Grevinde Schulin fortæller i et Brev af 15. Juni 1790 om, hvor skammelig Arveprinsens Venner udtalte sig om Kronprinsen.

³⁴⁾ Brev fra Mads Bager til Udgiiveren af Minerva (1789), et Svar herpaa i Brev fra David Skolemester til Mads Bager (1789) samt Bager Madses Brevtaske (1789). Det var Riegels, synes det, fra hvem disse Angreb kom.

³⁵⁾ Brev fra Grevinde Schulin af 18. Novbr. 1790 i Henhold til Meddelelse af Grevinde Kr. Reventlow.

³⁶⁾ Saaledes den svenske Diplomat Duvall under dennes Ophold i Norge i Sommeren 1788 (se ovenfor S. 259).

³⁷⁾ Y. Nielsen: Grev Herman Wedel Jarlsberg, 1ste Del, Første Udgave 1888, S. 16 Note. (I den anden Udgave 1901 findes denne Note ikke.)

³⁸⁾ Brev fra Numsen til Bülow af 10. Juli 1791 (Sorø).

³⁹⁾ Se III, 2, S. 485—86.

Tyvende Kapitel.

¹⁾ 1790 S. 778 f.

²⁾ Det ejendommelige Træk i Datiden, at Frederik IV's Regering gjaldt som næsten idealsk, kan jeg ikke gaa nærmere ind paa. Der laa deri en paafaldende Overvurdering af den.

³⁾ Som supplerende R. af 3. Decbr. 1790 udkom den 23. Decbr. en Politiplakat om, at ifølge Resol. af 18. Decbr. skulde der forholdes med udkommende Viser og Kobberstykker paa samme Maade som med anonyme Skrifter.

^{3a)} 1790 S. 791 og 786.

⁴⁾ 4. April 1785

5) Et Brev til Bülow 11. Juni 1787 indeholder en Del af de Tanker, som han udtalte i dette Skrift. Det kan fremhæves, at han meget skarpt her taler om, at Norge behandles uværdigen i høje Maader efter fordømmeligt Kolonis og Aristokratis System.

6) En Strid med det sl.-holst. Ridderskab om dets Privilegiers Omfang i Anledning af Krigsskattens Optrævning 1789 er vistnok for speciel, til at det er nødvendigt at gaa ind paa den (T. Kanc. 13. Maj 1791).

7) Dagbog 24. Decbr. 1784.

8) Af Kancelliets Protokoller faar man stærkt det Indtryk, at de fleste, der naturaliseredes, vare militære, især Underofficerer.

9) Brev af 29. Okt. 1787 til Bülow (Rark.).

10) Kkoll. 23. Maj 1784. Lignende Træk forekomme flere Gange.

11) Brev fra Grevinde Schulin af 28. Januar 1790.

12) Brev til Svogeren Klingberg 4. Maj 1785.

13) En Statsm. Hjem 13. og 25. Juni 1789.

14) Schl.-holst. Specialkalender for 1790.

15) Brev af 28. Januar 1790.

16) Schwanenflügel: P. A. Heiberg (Kjbnh. 1891) S. 162—64.

17) Se selv Udtalelser i den Retning af Heiberg i Fortale til anden Udgave af Virtuosen Nr. 2.

18) For 1789 S. 105.

19) Lærde Efterretn. 1793 S. 258.

20) Smstds. 1789 S. 105.

21) Bülow's Dagbog 23. Decbr. 1784.

22) Rev. Pap. III, 109, 7. Decbr. 1789.

23) Smstds. IV, S. 113, 25. April 1789.

24) Smstds. IV, S. 121, 9. Januar 1790.

25) Smstds. II, S. 97, 30. Januar 1790.

26) Jvfr. om disse N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie (Første Udgave) V, 1, S. 73 ff.

27) Schl.-Holst. Prov.-Ber. 1791, I, 195 og II, 46.

28) Aarg. 1790, S. 490 f. Det kan maaske overraske, at man ogsaa i det tyske Tidsskrift Polit. Journal for 1786, S. 712 ser tale om det egentlige Danmark saaledes, at Slesvig aabenbart regnes med hertil; men dette Tidsskrift stod helt paa den daværende dansk-norske Regerings Side, og rent statsretlig set var det ogsaa Bernstorffs og de andre Statsmænds Opfattelse.

29) Se V, S. 415.

30) Rev. Pap. IV, 115.

31) Brev fra Kp. til Pr. Louise Augusta af 30. Juli 1791 (Ny kgl. Saml. Folio Nr. 1462 d.

32) Citaterne af Mynsters Ord ere efter hans Meddelelser om mit Levnet (1854) S. 53—54.

Navneregister.

I dette Register er optaget de i Texten og i Noterne under den forekommende Personnavne.

- Aabye, Fuldmægtig 44.
Abbestie, Peter Herman, Guvernør i Trankebar, 169.
Abildgaard, Nikolaj Abraham, Maler, 385.
Abrahamson, Werner, Officer og Forfatter, 40, 41, 87, 88, 384, 390, 405, 412 f., 416.
Adeler, Frederik Georg, Stiftamtmand i Kristiansand, 120.
Akeleje, Ingeborg, 317.
D'Albedyhll, svensk Diplomat, 11, 15, 212, 245 f., 252, 260, 285, 291, 303 ff., 306.
Anhalt-Bernburg, Prinsesse af, 26, 215.
Anker, Bernt, norsk Kjøbmand, 272 f., 314.
Anker, Karsten, Deputeret i Bjergværkskollegiet, 169, 314.
Anker, Peder, Generalvejintendant, 314.
Anker, Peter, Guvernør i Trankebar, 169.
Arenz, Hans, topografisk Forfatter, 272.
Armfelt, Gustav Maurits, svensk General, 230, 252 f., 254, 289, 294, 315 f., 318.
Augustenborg, se Emil, Frederik Kristian (d. ældre og yngre), Kristian August, Louise Augusta.
Baggesen. Jens, Digter, 88, 90, 366, 384, 411, 420.
Balling, Emanuel, Redaktør, 44.
Bang, Frederik Ludvig, Professor og Overlæge, 195.
Bang, Oluf Lundt, Generalprokurator, 66, 74, 189, 195 f.
Beenfeldt, Frederik Ludvig Kristian, Kammerherre, Godsejer, 353 ff., 359, 361.
Benzelstjerna. svensk Løjtnant, 304 ff.
Berger, Johan Just v., Livlæge, 19.
Berlichingen, Hoffrøken, 373.
Bernstorff, Andreas Peter, Statsminister, 1, 7, 10, 11, 16, 20, 21, 24, 25, 26, 31, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 47, 53, 59, 61, 62, 64, 67, 72, 73, 82, 83, 84, 89, 92, 97, 98, 99, 102, 135, 150, 186, 192 ff., 206 ff., 209 f., 212, 214 ff., 217 ff., 223 f., 226 ff., 229 ff., 232, 242 ff., 245 ff., 248 ff., 252 ff., 255 ff., 258.

- 261 f., 264 ff., 267 ff., 270, 273, 281 f., 285, 290 f., 294 ff., 298 f., 302 f., 308, 318, 320, 335 ff., 364, 367 f., 370, 374, 376, 390, 398, 405 f., 414, 417.
- Bernstorff, Augusta Louise, Grevinde, 16, 337, 367.
- Bernstorff, Johan Hartvig Ernst, Statsminister, 219, 270, 298, 370.
- Birch, Hans Jørgen, Præst, 381.
- Birckner, Michael Gottlieb, Forfatter, 383, 386, 390.
- Bolten, Baron, Kjøbmand, 150.
- Borcke, preussisk Baron og Diplomat, 298, 300, 303.
- Borgenstjerna, svensk Adjudant, 259, 369.
- Brandt, Enevold, Greve, 338, 369.
- Brandt, Kristian, Kancellipræsident, 98, 158, 338.
- Brockenhus, Vibeke, Frøken, 16.
- Brown, Kjøbmand, 150.
- Brun, Frederikke, Forfatterinde, 411.
- Brun, Johan Nordal, Biskop, Forfatter, 45.
- Buchwald, Frederik, Stiftamtmand og Godsejer, 139.
- Bülow, Johan, Hofmarskal hos Kronprins Frederik, 4, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 16, 17, 18, 19, 22, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 42, 43, 48, 53, 58, 62, 63, 64, 65, 86, 126, 127, 173, 189, 192 ff., 195, 197, 204, 231, 259, 266, 280, 312, 336, 349, 356, 367 ff., 370 ff., 373, 375, 379 ff., 400, 404, 406, 410, 423.
- Carstens, Adolf Gotthard, Overprokurør, Gehejmeraad, 126, 186.
- Charlotte Amalie, Prinsesse, 58.
- Colbjørnsen, Herman, norsk Lagmand, 115.
- Colbjørnsen, Jakob Edvard, Deputeret i Rentekammeret, 126, 364.
- Colbjørnsen, Kristian, Kammeradvokat, Generalprokurør, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 85, 89, 90, 94, 96, 338, 341 f., 349, 351, 355 ff., 358 ff., 361, 364, 375, 390, 397 f., 424.
- de Coninck, Frederik, Kjøbmand, 156.
- Cramer, Karl Frederik, Professor, 411.
- Cramer, Johan Andreas, Professor, 16, 411.
- Cramer, L. J., Kjøbmand, 327, 343.
- Creutz, Gustav Filip, svensk Udenrigsminister 205, 210.
- Dahl**, norsk Foged, 121, 122.
- Danneskjold-Laurvig, Kristian Konrad, Greve, 317.
- v. Dernath, Greve, 102, 135.
- Desmercières, Elisabeth Sofie, Gehejmeraadinde, 16.
- van Deurs, Jan Kristoffer, Justitsraad, 44.
- Drejer, Jakob, Klubvært, 420.
- Duvall, svensk Baron, 259, 402.
- Eggers**, Kr. Ulr. Dittl., Baron, nationaløkonomisk og juridisk Forfatter, 102, 390, 407.
- Ehlers, Professor ved Kiels Universitet, 407.
- Eickstedt, Hans Henrik, General, 349, 356.
- Elliot, Hugh, engelsk Statsafsending i Kjøbenhavn, 26, 27, 28, 255, 295 ff., 300, 303.

- Emil, Prins af Augustenborg, 15, 17, 19.
- Erichsen, Jon, Deputeret i Rentekammeret, 70, 106, 364.
- Fabricius, Frederik. Hofjuveler, 139.
- Fabricius, Kristian Albrecht, Forfatter, 340 f.
- Falsen, Enevold, Assessor i Overhofretten i Kristiania, 121.
- Fleischer, Esaias, Amtmand, 91.
- Flindt, Johan Thomas, Politimester i Kjøbenhavn, 396.
- Fox, Charles, engelsk Politiker, 309.
- Frederik III, Konge, 12, 382, 394.
- Frederik IV, Konge, 68, 73, 382, 391.
- Frederik V, Konge, 43, 48, 96, 141, 324, 337, 372, 380.
- Frederik den store, Konge af Preussen, 8, 9, 10, 25, 43, 206, 220, 222 f., 224 f., 296, 380 f., 391, 408.
- Frederik Vilhelm II, Konge af Preussen, 25, 257.
- Frederik, Arveprins, 5, 8, 10, 11, 12, 19, 20, 21, 34, 48, 211, 247, 336.
- Frederik af Hessen, Prins, 368.
- Frederik August, Fyrstbiskop i Lübeck, 218.
- Frederik Kristian den ældre, Hertug af Augustenborg, 20, 21, 22.
- Frederik Kristian, Prins af Augustenborg, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 62, 82, 189, 211, 324, 336, 365 f., 369 ff., 390, 408, 419, 421.
- Frederik Vilhelm, Prins af Würtemberg, 18.
- Frederikke, Prinsesse af Preussen, 24, 25.
- Frimann, Klaus, Digter, 348.
- Fædder, Kristian, Politimester i Kjøbenhavn, 44, 45, 376.
- Gamst, Hans Kristensen, Entreprenør, 142, 143.
- Georg III, Konge af England, 26, 27, 220.
- Gerner, Henrik, Kommandørkapitajn, 89, 90, 129, 136.
- Graff, Anton, Maler, 367.
- Greigh, russisk Admiral, 284.
- Guldberg, Ove Hoegh, Statsminister, Stiftamtmand, 1, 5, 7, 11, 27, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 81, 85, 86, 91, 97, 102, 110, 130, 134, 149, 150, 158, 167, 192, 194 f., 197, 258, 276, 279, 320, 350, 353, 361, 379, 391, 395, 406, 418, 423.
- Gustav II Adolf, Konge af Sverige, 283.
- Gustav III, Konge af Sverige, 183, 205 ff., 208 ff., 212 ff., 215 ff., 218 f., 223, 225 ff., 228 ff., 231 ff., 234 ff., 237 ff., 240 ff., 243 ff., 246 ff., 249 ff., 252 ff., 255 ff., 258 ff., 261 ff., 266, 269 f., 277 ff., 282 ff., 285 ff., 288 f., 291 ff., 294 ff., 297, 300 f., 303 ff., 306, 309 ff., 313, 315 ff., 318 f., 369, 402.
- Gustav, svensk Kronprins, 211.
- Hagerup, Kristian Frederik, Stiftsprovst, 274.
- Hansen, Wilhelm August, Deputeret i Rentekammeret, 57, 58, 70, 77, 102, 111, 139, 364.
- Harris, engelsk Fabrikant, 141.
- Harris, engelsk Statsafsending i St. Petersburg, 223.
- Harsdorff, Kaspar Frederik, Arkitekt, 323.

- Haxthausen. Gregers, Greve, Statsminister. 336 ff.
- Haxthausen. Klemens August, Kommandant i Kjøbenhavn, 376.
- Heiberg. Kristen. Amtmand i Finmarken. 111, 112, 126.
- Heiberg. Peter Andreas. Digter, 88, 356, 358, 378, 383 f., 386, 390, 394 ff., 398, 408, 411, 413.
- Heiberg. Thomas Severin. Provst. 139.
- v. Hemert. Peter. Kjøbmand, 150.
- Hennings. August. Amtmand i Plöen. 41, 390, 399.
- Henrik IV. fransk Konge, 349.
- Hermannson. svensk General, 209.
- Hjerta, svensk General, 292.
- Howden, engelsk Fabrikant, 141.
- Huth. Henrik Vilhelm. General. Statsminister. 7, 35, 61, 82, 232, 248, 259, 278, 336, 369, 405, 410.
- Hviid. Andreas Kristian, Professor og Regensprovst. 411.
- Hyder Ali. Sultan i Mysore, 169.
- Ingman-Manderfeldt, svensk Æventyrer, 316 ff.
- Iselin, Reinhard, Kjøbmand, 146, 147.
- Iversen. Kristian Henrik. Boghandler i Odense. 388.
- Jansen, Hektor Frederik. Prokansler ved Universitetet. 43.
- Josef II. tysk-romersk Kejser, 219 ff., 222, 224, 237, 380.
- Juel. Kammerherre. dansk-norsk Statsafsending i Stockholm, 207, 217, 226 f., 234.
- Juliane Marie. Enkedronning, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 24, 25, 206, 212 ff., 218, 240, 247, 373.
- Jägerhorn, svensk Major. 286.
- K**all, Abraham. Historiker, Professor, 89.
- Karl XII, Konge i Sverige, 283.
- Karl af Hessen, Prins. 9, 15, 17, 18, 19, 23, 26, 28, 35, 59, 259, 267, 276 ff., 279 ff., 282, 292 ff., 297 ff., 300, 311 ff., 318, 352 ff., 359, 364, 366 ff., 369 f., 372, 374, 377.
- Karl, Hertug af Södermanland, Regent i Sverige under Gustav IV's Mindreaarighed. 219, 260, 284.
- Karoline Mathilde, Dronning, 11, 16, 22, 24, 27, 365, 368 ff.
- Katharina II. Kejserinde af Rusland. 26, 201, 214 ff., 219 f., 223, 231 f., 235, 237 ff., 243, 245 f., 248, 254, 256 ff., 262 f., 269, 283 f., 286 f., 296, 301 f., 306 f., 309, 320, 380.
- Kellgren. Johan Henrik. svensk Digter. 211.
- Klopstock. Frederik Gottlieb, tysk Digter. 372.
- Kristian III, Konge, 385.
- Kristian IV, Konge, 368, 382.
- Kristian VI, Konge, 114, 134.
- Kristian VII, Konge, 2, 3 ff., 18, 19, 21, 23, 26, 28, 33, 35, 38, 44, 56, 58, 74, 89, 99, 112, 114, 120, 121, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 179, 180, 181, 189, 212 f., 218, 240 f., 246 f., 249 f., 269, 285 f., 288, 302, 369, 374, 386.
- Kristian, Prins, 369.
- Kristian August. Prins af Augustenborg. 15, 36.
- Krogh. Georg Frederik, General, 281.

- Krüdener, russisk Statsafsending i Kjøbenhavn, 243, 251, 302.
- Könemann, dansk-norsk Diplomat i Stockholm, 209.
- Koppen, Kammerherre, 368 f.
- Lehn, Poul Abraham, Baron, 80, 139.
- Leopold II, tysk-romersk Kejser, 361.
- Levtzow, Heinrich v., Amtmand, 57.
- Liljenkrantz, Johan, svensk Finansminister, 183.
- Ljungberg, Jøns Mathias, Kommitteret i Kommercekollegiet, 142.
- Lofthus, Kristian Jensen, norsk Bonde, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 232, 234, 317.
- Louise, Prinsesse af Hessen, 23, 372.
- Louise Augusta, Prinsesse af Augustenborg, 20, 21, 22, 23, 24, 211, 324, 364, 369, 419.
- Louise Ulrikke, Dronning af Sverige, 230.
- Ludvig XIV, Konge af Frankrig, 421.
- Ludvig XV, Konge af Frankrig, 19.
- Ludvig XVI, Konge af Frankrig, 419, 421.
- Lund, Niels Tønder, Deputeret i Generaltoldkammeret, 126.
- Lybecker, Johan Ludvig, Amtmand, 132.
- Lüttichau, Frederik Kristian Tønne, Kammerherre, Gods ejer, 353 ff., 356, 359 ff., 424.
- Løvenørn, Poul, Søofficer, 253.
- Magnusson, Skuli, islandsk Landfoged, 105.
- Malling, Ove, Kommitteret i Generaltoldkammeret, senere Statsminister, 89, 126, 132.
- Marie Sofie Frederikke, Prinsesse af Hessen, senere Kronprinsesse, 10, 26, 28, 59, 352, 354, 368 ff., 371 ff., 377, 404.
- Maria Theresia, tysk romersk Kejserinde, 221.
- Markoff, russisk Minister i Stockholm, 214 ff., 217, 227, 234, 243.
- Martfelt, Kristian, Nationaløkonom, 124, 125, 127, 128, 353.
- Martinau, svensk Generalkonsul i Kristiania, 233 f., 311, 314 f., 402.
- Martini, Ferdinand, Læge og Forfatter, 91, 92.
- Meyer, D. A., Kjøbmand, 156.
- Mirabeau, Gabriel, Greve, fransk Statsmand, 89.
- Moltke, Adam Gottlob, Greve, 16.
- Moltke, Frederik, Amtmand i Bratsberg Amt, siden Stiftamtmand i Kristiania, 122, 379, 423 f.
- Moltke, Joakim Godske, Greve, 62, 63, 64, 65, 336.
- Moore, engelsk Fabrikant, 141.
- Morgenstjerne, Otto v. Munthe af, Kammerherre, Godsejer, 63.
- Müller, Justitsraad, 158.
- Mynster, Jakob Peter, Biskop, 421 ff.
- Münter, Balthasar, Præst, 395.
- Møsting, Hoffroken, 240.
- Necker, Jacques, fransk Finansminister, 43.
- Nelthrop, engelsk Fabrikant, 141.
- Nielsen, Georg, Konferensraad, 18.
- Nordberg, Charles Axel, Fabrikant, 142.
- Numsen, Kristian Frederik, Overhofmarskal, 9, 189, 324.

- Nyerup, Rasmus. Litteraturhistoriker. Professor, 44, 88, 347.
- O'Brien, irsk Skipper, 305.
- Olde. Fabrikant, 193.
- Oeder, Georg, Landfoged i Oldenburg. 76, 91.
- Oehlenschläger. Adam. Digter, 60.
- Osten. Adolf Sigfried, Justitiarius, 70, 192.
- Ostermann, russisk Vicekansler, 261.
- Pauelsen, Erik, Maler, 400.
- Peschier, Pierre, Grosserer, 178.
- Peter Frederik Ludvig, Fyrstbiskop i Lübeck, 218.
- Peter Frederik Vilhelm, Hertug af Oldenburg, 218.
- Petersen, Huslærer hos Kr. Reventlow, 407.
- Pingel, W., Kjøbmand, 156.
- Pitt, William, engelsk Førsteminister, 308 f.
- Poul, russisk Storfyrste, 218.
- Pram, Kristen Henriksen, Forfatter, 88, 90, 388, 390, 399, 414 ff., 420 f.
- Prætorius, Jeppe, Kjøbmand, 156.
- Quistgaard, Morten, Godsejer, 80, 81.
- Racine, Jean, fransk Digter, 16, 17, 411.
- Rahbek, Knud Lyne, Forfatter, 88, 89, 90, 377, 386, 388, 390, 397, 399, 418, 421.
- Rantzau, Greve, Hofjægermester, 324.
- Rasoumowsky, russisk Minister i Stockholm. 262.
- Reiersen, Niels Lunde, Fabrikdirektor, 156.
- Reiser, Karl Friederich, Kirurg i Kjøbenhavn, 353.
- Reventlow. Sofie Frederikke Charlotte, Grevinde, 18, 30, 51, 52, 53, 60, 241, 337, 365, 369, 407.
- Reventlow, Johan Ludvig, Greve, 5, 30, 51, 53, 60, 86, 126, 139, 141, 340, 347, 410, 419, 421.
- Reventlow, Kay, Greve, dansk-norsk Statsafsending i Stockholm, 261, 282.
- Reventlow, Konrad, Greve, Storkansler, 60.
- Reventlow, Kristian Ditlev (den ældre) Greve. 51.
- Reventlow, Kristian Ditlev Frederik, Greve, Statsminister, 4, 26, 31, 38, 39, 41, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 79, 80, 85, 86, 89, 92, 96, 98, 102, 106, 113, 117, 123, 124, 126, 127, 141, 143, 162, 186, 193, 255, 276, 314, 336 ff., 340 ff., 344 f., 348 ff., 351 f., 363, 375, 406 f.
- Riegels, Niels Ditlev, Forfatter, 356, 390 ff., 393 ff., 411, 413, 422.
- Rist, Johan Georg, Diplomat, 409.
- Rohde, Greve, preussisk Minister i Kjøbenhavn. 25, 224, 296, 391.
- Rosenkrantz, Frederik Kristian, Statsminister. 6, 31, 39, 47, 61, 63, 64, 65, 75, 81, 82, 83, 84, 89, 189, 232, 335, 356, 364.
- Rosenstand-Goiske, Højesteretsadvokat, 424.
- Rosing, Mikael, Skuespiller, 242.
- Rothe, Tyge, Forfatter, 34, 41, 48, 49, 53, 64, 72, 73, 88, 89, 94, 118, 340, 348, 379 f., 382, 385, 390 f., 393, 400 ff., 418.

- Rousseau, Jean Jacques, fransk Forfatter, 123, 419.
- Ryberg, Niels, Grosserer, 139, 158, 168, 327, 334.
- Saldern, Kaspar v., holsten-got-torpsk Diplomat, 244.
- Schack Rathlouw, Joakim Otto, Statsminister, 6, 9, 10, 13, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 36, 37, 38, 42, 43, 47, 56, 58, 59, 61, 62 f., 69, 75, 81, 82, 83, 84, 86, 91, 123, 150, 189, 190, 191, 192, 198, 232, 245 f., 253, 291, 296, 303, 335 ff., 339, 361, 364 f., 369 ff., 376, 423.
- Schack-Staffeldt, Adolf Vilhelm, Digter, 412.
- v. Schilden, Amtmand i Holsten, 197.
- Schimmelmänn, Charlotte, Grevinde, 29, 30, 60, 395, 410, 419.
- Schimmelmänn, Ernst, Greve, Statsminister, 12, 16, 17, 30, 38, 39, 41, 42, 46, 47, 49, 53, 59, 60, 62, 64, 97, 98, 99, 101, 102, 106, 113, 117, 123, 124, 126, 143, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 182, 184, 186, 200 ff., 203, 230, 276, 327, 335 f., 348, 363, 405, 411, 414.
- Schimmelmänn, Heinrich Carl, Greve, Skatmester, 97, 149, 321.
- Schulin, Sofie, Grevinde, 142, 203, 395, 399 f., 408, 419.
- Schultz, Joh. Frederik, Bogtrykker, 44.
- Schumacher, Peter Kristian, Kammerherre, Amtmand, 31, 102, 130, 192 ff., 197, 350, 379, 381, 406, 409.
- Sehested, Kaptajn, 314.
- Skeel, Jørgen Erik, Stiftamtmand i Akershus Stift, senere Statsminister, 115, 116, 117, 121, 123, 173, 233, 273, 311, 336, 338.
- Smith, Adam, engelsk National-økonom, 49, 143.
- Smith, Lauritz, Præst, Forfatter, Sneedorff, Frederik, Historiker, 88.
- Sofie Frederikke, Arveprinsesse, 10, 11, 16, 19.
- Sofie Magdalene, svensk Dronning, 230, 285 f., 288.
- Sprengtporten, Göran, svensk Officer, 235, 286.
- Sprengtporten, Joh. Vilh., svensk Statsafsending i Kjøbenhavn, 7, 229, 232, 245, 252, 254, 268.
- Stabell, F. W. B., Officer, 280.
- Staffeldt, Bernhard Ditlev, Officer, 279.
- Stampe, Henrik, Statsminister, 2, 7, 61, 82, 189, 336.
- Stange, H. Frederik, Generalmajor, 276.
- Steffens, Henrik, Forfatter, 420.
- Stemann, Kristian, Finansminister, 149.
- Stolberg, Frederik Leopold, dansk-norsk Statsafsending i Berlin, 265.
- Stolberg, Frederikke Louise, f. Reventlow, Grevinde, 60, 68, 69, 337, 406 f., 410, 419.
- Stolberg, Kristian, Greve, 60, 337, 406 f.
- Struensee, Johan Frederik, Kabinetsminister, 3, 7, 24, 42, 134, 144, 271, 306, 337, 349, 389 f., 398.
- Storm, Edvard, Digter, 88, 347.
- Strøm, Hans, norsk Præst i Eger, 116, 271.
- St. Saphorin, dansk-norsk Statsafsending i St. Petersborg, senere i Wien, 31, 215 f., 243, 261.

- Suhm, Peter Frederik, Historiker, 88, 89, 90, 399.
 Sully, fransk Minister, 349.
- Tacitus, romersk Forfatter, 386.
 Tank, norsk Kjøbmand, 316.
 Teilmann, Andreas Charles, Gods-
 ejer, Forfatter, 91, 252.
 Terborck, Kjøbmand, 199.
 Tetens, Johan Nicolaj, National-
 økonom, Deputeret i Finans-
 kollegiet, 61, 198.
 Thaarup, Thomas, Digter, 88, 90,
 374, 378.
 Thott, Otto, Statsminister, 6, 48,
 61, 335.
 Tibbo Saib, Sultan i Mysore,
 169.
 Tode, Johan Clemens, Læge og
 Forfatter, 44, 389 f., 409.
 Toll, Johan Kristofer, svensk
 Statsmand, 209, 213, 225, 304 f.
 Tranefelt, svensk Oberst, 293.
 Tuits, Kammerherre, 199.
 Tutein, Peter, Kjøbmand, 146, 147.
- Vergennes, fransk Udenrigs-
 minister, 208.
 Viktor Amadeus III, Konge af
 Sardinien, 177.
- Wadum, Jens, Kommitteret i
 Rentekammeret, 89.
 Wales, Prinsesse Augusta af
 (Karoline Mathildes Moder),
 368.
 Wedel Friis, Greve, 54.
 Wedel-Jarlsberg, Katrine, Grev-
 inde, 380.
 Wegener, Vilh. Theodor, General,
 Hofintendant, 324.
 Wendt, Karl, Deputeret i Finans-
 kollegiet, 39, 61, 98, 126, 160,
 204, 364.
 Wildenrath, Generalkrigskom-
 missær, 351.
 Willumsen, Præsident i Kristi-
 ania, 273.
 Wind Juel, Sofie Magdalene, Ge-
 hejmeraadinde, 16.
 Wormskjold, Peder, Rentekam-
 merdeputeret, 66.
- Zetlitz, Jens, Digter, 88, 384.
 Zeuthen, P. Kr., Overretsassessor,
 342.
 Zoëga, Georg, Arkæolog, 403.
 Zoëga, Nationaløkonom, Johan,
 Deputeret i Finanskollegiet,
 61, 98, 126, 144, 160, 184, 196,
 198, 204, 364.

DANMARK-NORGES HISTORIE

FRA

DEN STORE NORDISKE KRIGS SLUTNING

TIL

RIGERNES ADSKILLELSE

(1720—1814).

AF

EDVARD HOLM.

SJETTE BINDS ANDEN DEL.

(FORTSÆTTELSE AF STYRELSE OG REFORMER INDTIL 1799.
FORSKJELLIGE SAMFUNDSFORHOLD OG INDRE TILSTANDE
1784—1799.)

FORLAGT AF G. E. C. GAD. — KJØBENHAVN.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1909.

DANMARK-NORGES HISTORIE

UNDER KRISTIAN VII
(1766—1808).

AF

EDVARD HOLM.

TREDJE BINDS ANDEN DEL

(FORTSÆTTELSE AF STYRELSE OG REFORMER INDTIL 1799.
FORSKJELLIGE SAMFUNDSFORHOLD OG INDRE TILSTANDE
1784—1799.)

FORLAGT AF G. E. C. GAD. — KJØBENHAVN.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1909.

INDHOLD

FØRSTE KAPITEL.

Den franske Revolutions Indflydelse paa Danmark-Norges ydre Forhold indtil Gustav III's Mord.

	Side
Gustav III's Had til den franske Revolution.....	2
Katharina II's Holdning i samme Henseende.....	4
Bernstorffs Opfattelse af den franske Revolution.....	6
Bernstorff afviser Indblanding i franske Forhold.....	8
Sverige efter Gustav III's Mord.....	10
Danmark-Norges Stilling efter Gustav III's Mord.....	12

ANDET KAPITEL.

Stilling under de begyndende Revolutionskrige 1792 og 1793. — Bernstorffs Modstand imod det stærke Tryk fra Englands og Ruslands Side.

Stilling til den begyndende Koalition imod Frankrig.....	14
Den samtidige anden Deling af Polen.....	16
Regeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm til en vis Grad nødte til at være med i Krigen.....	17
Spioneri fra Koalitionsmagternes Side.....	18
Englændernes begyndende Kaperier.....	20
Vanskelige Søfartsforhold 1793.....	22
Bernstorffs kraftige Optræden.....	24
Englands og Ruslands truende Holdning 1793.....	26
Bernstorffs rigtige Opfattelse af Rusland.....	28

TREDJE KAPITEL.

Forhold, der føre til Afslutningen af det dansk-svenske
Neutralitetsforbund af 27. Marts 1794.

	Side
Svensk Uvilje imod Danmark og særlig imod Bernstorff.....	30
Den svenske Regering nærmer sig dog til Danmark-Norge....	33
Forholdet i 1793 imellem Sverige og Danmark-Norge	34
Underhandlinger i Vinteren 1793—1794.....	36
Neutralitetskonventionen af 27. Marts 1794.....	37

FJERDE KAPITEL.

Det væbnede Neutralitetsforbund i dets første Tid. —
Forhold imellem Danmark-Norge og Sverige indtil
Slutningen af 1796.

Forskjellige Synsmaader om Forholdet udadtil i Kjøbenhavn og i Stockholm.....	40
Dog begyndende Samvirken til Søs	41
Englands Optræden i 1794.....	43
Rivninger med England	44
Bernstorff og den engelske Statsafsending Hailes	46
Gode Virkninger strax af Neutralitetskonventionen.....	48
Modsatte Standpunkter i Kjøbenhavn og i Stockholm.....	50
Den svenske Regerings Bitterhed imod Bernstorff.....	52
Stillingen til England 1795....	54
Bernstorffs Syn paa Sverige 1795.....	56

FEMTE KAPITEL.

Forskjellige udenrigske Forhold indtil A. P.
Bernstorffs Død.

Europæisk Stilling efter Freden i Basel 1795	60
Englands Holdning mere imødekommende....	62
Forhold til Frankrig 1796	64
Spænding imellem Sverige og Rusland 1796.....	65
Russisk svensk Giftermaalsplan.....	68
Gustav IV overtager Regeringen i November 1796.....	70
Katharina II's Død 17. November 1796.....	72
Søfartsforhold Syd paa, Strid med Tripolis.....	75
Stilling til Sverige efter Gustav IV's Tronbestigelse.....	76

SJETTE KAPITEL.

Fælles nordiske Stemninger i Danmark-Norge og
i Sverige.

	Side
Opfattelse i Danmark af Svenskerne som Folk	80
Begyndende nordisk Fællesfølelse i Danmark	83
Ønsker om Tilnærmelse til Sverige	84
Svensk-venlige Udtalelser	86
Bernstorff og de fælles nordiske Stemninger	88
Velvillige svenske Stemninger imod Danmark	90
Tanker om litterær Forbindelse	92

SYVENDE KAPITEL.

Personlige Forhold vedrørende Kongehus, Hof
og de højeste Regeringskredse.

Kongens Personlighed	94
Kristiansborg Slots Brand ..	95
Folkestemninger efter Slotsbranden	99
Forhold i Kongefamilien	100
Prinsen af Augustenborg og Prins Karl af Hessen	103
Johan Bülow's fremragende Stilling som Hofmarskal	105
Bülow og Reformpartiet	107
Bülow og Ministrene	108
Bülow og Prins Karl ..	110
Bülow og Kronprinsen	112
Bülow's Stilling vaklende	115
Bülow's Afskedigelse	117
Domme om Bülow efter hans Fald	118
Kronprinsen og Bülow efter 1793	119

OTTENDE KAPITEL.

Udvikling af politiske Stemninger og Meninger
som en Følge af Paavirkning fra den franske
Revolution. — Angreb paa den dansk-norske
Enevælde.

Sværmerier for den franske Revolution	122
Forskjellige Stemninger med Hensyn til Frankrig	124
Franskmænd i Kjøbenhavn	127
Stemninger efter Ophøret af Rædselsperioden	129
Den fransk paavirkede Opfattelse af Statsmagten	131
Antimonarkiske Udtalelser	133
Kritik af den dansk-norske Enevælde	135

VIII

	Side
Heiberg og Malte Bruun.....	137
Hovedindtryk af den politiske Polemik.....	143
Indflydelse af Revolutionens Ideer i vide Kredse.....	144
Indflydelse af Revolutionsideerne i Hertugdømmerne.....	147
Fransk Indflydelse paa Stemninger i Norge.....	148

NIENDE KAPITEL.

Monarkiske Synsmaader i forskjellige Afskygninger.

Polemik imod de revolutionære Ideer.....	151
Colbjørnsen om Enevælden.....	152
Opfattelsen af den dansk-norske Enevælde som demokratisk..	154
Stærke Udtryk for Royalisme.....	157
Indsamlingen efter Slotsbranden.....	158
Stilen i Tiltalerne til Kongehuset.....	161
Brist paa Forbilleder for en friere monarkisk Forfatning.....	162

TIENDE KAPITEL.

Den frie Drøftelses Gang. — Forhandling om, hvor vidt Norge burde have sit eget Universitet.

Om den Opsigt. Pressefriheden vakte.....	166
Æmner for den offentlige Drøftelse.....	168
Aandelige Interesser i Norge.....	170
Wilse rejser Spørgsmaalet om et norsk Universitet.....	171
Andragende til Kongen herom.....	173
Angreb paa Kjøbenhavn som Universitetsby.....	174
Nationalstemninger i Norge.....	181
Norsk Opfattelse af et Universitets Vigtighed.....	182
Danske Udtalelser om Universitetssagen.....	185
Truchows Særstandpunkt.....	187
Universitetssagens videre Gang og Afslutning.....	188

ELLEVTE KAPITEL.

Den Schmettowske Fejde.

Schmettows Skrift: »Patriotische Gedanken«.....	194
Svage Sider ved dette Skrifs militære Forslag.....	197
General Mansbachs Modskrift.....	199
Angreb fra højtstaaende Officerers Side paa Schmettow.....	203
Den offentlige Mening og Schmettow.....	204

TOLVTE KAPITEL.

Pressefriheden truet. — Pressesager indtil 1797. —
Bernstorffs Død 21. Juni 1797.

	Side
Posthusfejden.....	207
Pressefriheden truet 1793.....	208
Sagen imod Professor Cramer.....	210
Pressesager 1794.....	212
Malte Bruuns Pressesager.....	214
Uforsigtighed hos Trykkefrihedens Forkæmpere.....	217
Birckners Skrift om Trykkefriheden..	218
Bernstorffs Folkeyndest.....	220
Bernstorffs Personlighed.....	222
Bernstorffs Død 1797.....	227
Kronprinsen ved Bernstorffs Dødsleje.....	228

TRETTEDE KAPITEL.

Omsorg for Samfærselesmidlerne.

Veje i Sønderjylland.....	229
Vejforordningen for Kongeriget Danmark 13. December 1793..	232
Vejvæsen i Norge.....	234
Den norske Almue og Vejene.....	236
Kaualanlæg.....	238
Fyr- og Havnevæsen.....	240
Forbedrede Postforbindelser.....	242

FJORTENDE KAPITEL.

Regeringens Handelspolitik.

Ordning af Handelen i flere Landsdele.....	244
Den asiatiske Handels Stilling.....	246
Hjælp til Handelsforetagender og til Kjøbmænd.....	248
Lettelse i Handelsomsætningen.....	250
Træk af friere Handelspolitik.....	252
Transit- og Kreditoplag.....	254
Forordning om Kreditoplag 1793.....	256
Finanskommissionens Betænkning om Toldvæsenet 1796.....	259
Toldforordningen af 1. Februar 1797.....	262
Finanskommissionens Personligheder.....	266

FEMTENDE KAPITEL.

Ophævelsen af Negerhandelen.

	Side
Schimmelmanns Stilling til Slavehandelen.....	269
Forordning af 16. Marts 1792 om Negerhandelens Ophævelse..	273
Motiverne til denne Forordning.....	274

SEXTENDE KAPITEL.

Træk af Handel og Skibsfart efter 1791.

Kjøbenhavns Fortrin som Handelsstad	277
Træk vedrørende Kjøbenhavns Skibsfart.....	279
Danske Kjøbstæders Handel	280
Fragtfartens Væxt.....	282
Skibsfartsvanskeligheder.....	284
Sopasser. — Handelsflaadens Omfang.....	286

SYTTENDE KAPITEL.

Fortsættelse. — Kommercekollegiets Skildringer af Handelen fra 1796 til 1799. — Konvoyering i europæiske Farvande.

Handelens Omfang 1797.....	290
Mindre lyse Udsigter 1798.....	293
Plagerier fra de krigsførende Magters Side	294
Forværrelse af den franske Søfartspolitik.....	297
Plager for den neutrale Søfart 1798—1799.....	299
Englands Stilling til Konvoyeringen tidligere	303
Overvejelser om Konvoyering	305
Ordning af Konvoyeringen.....	307
Skibsfarten i 1798.....	308
Omslag i Frankrigs Holdning.....	311
Spire til Sammenstød med Englænderne.....	312

ATTENDE KAPITEL.

Fabrikindustri og Haandværk.

Understøttelser af Fabrikindustrien.....	314
Toldloven af 1797 og Fabrikindustrien	318
Fabrikindustrien efter 1797.....	321
Bestemmelser om Brændevinsbrændingen.....	322
Regeringen søger at hæve Haandværket	324
Offentlig Interesse for Haandværket	327
Klager over Lavsvæsenet.....	328

	Side
Urolige Stemninger i Lavene	330
Tømrerstriken 1794	332
Drøftelse af Lavforholdene	335
Forordning om Lavsvæsenet 21. Marts 1800	336
Trang til videre Fremskridt	339
Ringe Haandværksdygtighed rundt omkring	340

NITTENDE KAPITEL.

Den store Brand i Kjøbenhavn 1795. —
Kommunale Tilstande i Byen.

Kjøbenhavns Brand i Juni 1795	343
Tilstand efter Branden	344
Omsorg for de brandlidte	346
Vanskeligheder ved Gjenopbyggelsen.	348
Stadens Gjenopførelse	350
Forandringer i Kjøbenhavn	352
Træk med Hensyn til Husenes Indre	355
Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse	356
De 32 Mænds Raad	358
Brand- og Politivæsen i Byen	360
Kommunalsvineri	362
Gadeliv	364

TYVENDE KAPITEL.

Træk af Livet i Kjøbenhavn.

Fremmedes Domme om kjøbenhavnsk Liv	367
Kjøbenhavnske Forlystelser	370
Selskabsliv i fine Kredse	372
Theaterinteresser	374
Privatkomedier	376
Klublivet	377
Angrebene paa Selskabslivet	380
Gunstige Opfattelser af Datidens Liv	381
Borgerdydsselskabet	384

EN OG TYVENDE KAPITEL.

Træk af Livet i Byerne udenfor Kjøbenhavn.
Regeringens Forhold til dem og Træk af deres
økonomiske og kommunale Forhold.

Ringe Tilstand i danske Kjøbstæder	388
Fremgang i flere Byer i Kongeriget Danmark	390

	Side
Forhold i Odense	392
Klager over Byernes Tilstand i Norge	396
Træk af Livet i Kristiania	399
Bernt Anker	400
Livet i forskjellige andre norske Byer	402
Byerne i Slesvig og Holsten	405
Regeringen og Kjøbstæderne	407
Regeringens Indgriben i Byernes Styrelse	408
Borgerskabets Medvirken	411
Valget af de eligerede Mænd	412

TO OG TYVENDE KAPITEL.

Landboforholdene efter 1791. — Tilbageblik
paa de økonomiske Fremskridt som en Følge af
Reformerne.

Frihedsstøtten	414
Husmandsspørgsmaalet	416
Udskiftning og Udflytning	418
Spørgsmaal om Stavnsbaandets fuldstændige Ophør	420
Hoverisagen	422
Tiendespørgsmaalet	424
Træk af Iver for at forøge Produktionsevnen	429
Forordning om Markfred	430
Kampen imod Sandflugten	431
Skovbruget	435
Virkninger af Landboreformerne	437
Stigende Priser paa Landejendomme	439
Stigende Udbytte af Jorden	440

TRE OG TYVENDE KAPITEL.

Landboforhold i Hertugdømmerne og i Norge. —
Islandske Forhold.

Uheldige Forhold i Marsken	442
Bondevenlig Holdning fra Regeringens Side	444
Livegenskabets Tryk	445
Forberedelse af Livegenskabets Ophævelse	446
Indstilling og Beslutning herom	449
Træk af Fremgang paa Landet i Norge	450
Dyrtidsvanskeligheder i Norge	452
Den norske Bondealmues Stemninger	455

	Side
Den for Arbejdsklassen paa Landet trykkende Forordning af 9. Aug. 1754.....	459
Forandring af Soldaterudskrivningen i Norge 1799.....	461
Tillægsbestemmelser til Frigivelsen af Handelen paa Island 1786.....	462
Vanskeligheder paa Island.....	464
Klager over Handelsordningen paa Island 1786.....	466
Regeringens fortsatte Holdning.....	470

FIRE OG TYVENDE KAPITEL.

Reformer med Hensyn til Rettergang og Fængselsvæsen.

Forbedring af Rettergangen i flere Henseender.....	474
Forordningen af 3. Juni 1796 om Rettens vedbørlige Pleje ...	475
Skridt for at forkorte Rettergangen.....	476
Forligelsesvæsenet.....	478
Humanitetsbevægelse med Hensyn til Straffe.....	480
Om Ægteskabsskilmisse.....	484
Fængselstilstande.....	486
Begyndende Forbedring af Fængselsvæsenet.....	488
Fængselselskab dannet i Fyn.....	492

FEM OG TYVENDE KAPITEL.

Omsorg for Forsørgelse i forskellige Retninger. — Omhu for Udvidelse af Lægepleje og Sygehuse. — Velgjørenhed. — Fattigvæsen.

Forsørgelseskasser.....	493
Omsorg for Sundhedsvæsenet.....	495
Behandling af de sindssyge.....	496
Fattigdom og Tiggeri.....	499
Arbejderspørgsmaalet.....	501
Fattigvæsensspørgsmaalet.....	503
Oprettelse af Arbejdshuse.....	504
Staten og Fattigvæsenet.....	505
Fattigvæsenet i Kjøbenhavn.....	506
Fattigvæsensplanen af 1. Juli 1799.....	507

SEX OG TYVENDE KAPITEL.

Reformbevægelsen paa Almueundervisningsvæsenets
Omraade.

	Side
Skolelærerstandens Sammensætning 1784	512
Nødvendigheden af en Skolereform	515
Landboreformvennerne og Skolevæsenet.....	516
Iver for at oprette Skoler i Danmark og Norge.....	518
Ludvig Reventlow og hans Skoler	521
Indflydelse fra Skolevæsenet i Re Kahn	525
Skolekommissionen af 1789	527
Skolelærerseminariet paa Blaagaard.....	529
Seminariet i Tonsberg	532
Skolevæsenet i Kjøbenhavn.....	533
Skolevæsenet i Norge, paa Island og i Vestindien	535

SYV OG TYVENDE KAPITEL.

Højere Skoleundervisning.

Spørgsmaal om Realskoler.....	537
Brøst ved det højere Skolevæsen	538
Skolekommissionerne af 1785 og af 1790.....	539
Hertugen af Augustenborg	541
Hertugen af Augustenborg som Pædagog	544
Hertugens Skoleplan	547
Forbedringer i enkelte Skoler.....	549
Pigeskoler.....	550

OTTE OG TYVENDE KAPITEL.

Regeringens Stilling til Videnskaber og
Universitet.

Forhold til fremmede Videnskabsmænd.....	553
Fonden <i>ad usus publicos</i>	555
Universitetsfundats af 1788.....	557
Kritik af Universitetet.....	560
Betydelige Videnskabsmænd i Datiden.....	562
Tanken om Universitetets Flytning.....	565
Universitetet i Kiel	567
Det saakaldte nordiske Selskab.....	568

NI OG TYVENDE KAPITEL.

Træk af religiøse og kirkelige Forhold og
Bevægelser.

	Side
Staten og de religiøse Kampe	571
Manglen paa Respekt for det nedarvede; den liturgiske Strid.	572
Rationalismen i Kirken.....	575
Udvikling i antikirkelig Retning.....	577
Deistisk Livssyn.....	579
Kantianismens Begyndelse.....	580
Voldsomt Sprog imod Kirken.	582
Balle som Kirkens Forsvarer	585
Balle og Horrebøw.....	586
Tilslutning til Balle.....	587
Gejstlighedens religiøse Standpunkt	590
Verdsliggjørelse af Præstegjeringen	592
Den Haugianske Bevægelse i Norge.....	594
Balles Lærebog og den evangelisk kristelige Psalmebog.....	596
Den Adlerske Agende i Hertugdømmerne	597
Bekjendelser udenfor Statskirken.....	600

TREDIVTE KAPITEL.

Hær og Flaade.

Kronprinsen og Hæren	602
Hæren i national Henseende.....	604
Forandringer i Hærens S sammensætning	608
Iver for at faa Hæren øvet.....	610
Tilsyn ovenfra med Hærens Tilstande.....	612
Udvikling af Officersuddannelsen.....	614
Kronprinsens Humanitet.....	616
Skyggesider ved Hærforholdene	618
Kronprinsen og Søetaten	620
Udskrivning og Uddannelse.....	621
Udvikling af Flaadens Materiel	625
Overvejelser om Forsvaret til Søs	626
Kjøbenhavns Søbefæstning.....	628

EN OG TREDIVTE KAPITEL.

Forhold vedrørende Finanserne og Pengevæsenet
i Landet.

Finansielle Vanskeligheder	630
Indtægternes Stigen.....	633

	Side
Udgifterne større end Indtægterne	634
Bankvæsenet; Speciesbanken	636
Speciesbanken og Kurantsedlerne	638
Laaneinstituter i Norge	641
Pengekrisen 1799	643

TO OG TREDIVTE KAPITEL.

Centralstyrelsen. — Statsraadet efter Bernstorffs
Død. — Vanskeligt Forhold til England. —
Trykkefrihedssagen indtil Sommeren 1799.

Forskjellige Kollegieforhold.....	645
Omdannelse af Danske Kancelli	647
Forhold ved Embedsmandsstanden.....	648
Statsmandskredsen efter A. P. Bernstorffs Død.....	650
Rists Udtalelser om Kr. Bernstorff og om Schimmelmann	653
Tilbagegang paa flere Maader efter A. P. Bernstorffs Død....	655
Spørgsmaal om Holdningen til Søs med Hensyn til England..	657
Forholdet til Pressen; offentlig Drøftelse af forskjellige Æmner..	660
Forbitelse øverst oppe over Tonen i en stor Del af Pressen.	662
Fra flere Sider udtales Onsker om en ny Presselov.....	664
Pressens Stilling i Frankrig under Revolutionen.....	666
Collets Afskedigelse.....	668
Colbjørnsens politiske Standpunkt	670
Kommission om en ny Presselov	672
Brud imellem Heiberg og Regeringen	675
Heibergs Angreb paa Colbjørnsen og fortsatte Kritik af Stats- styrelsen	676
Heiberg kommer under Generalfiskalens Tiltale.....	679
Colbjørnsens Stilling til Spørgsmaalet om den ny Trykke- frihedslov	680
Statsraadsudtalelser om Trykkefriheden.....	682
Vedtagelse af et foreløbigt Udkast til en Presselov.....	684

TRE OG TREDIVTE KAPITEL.

Statens Stilling under den anden Koalitionskrig. —
Trykkefrihedsloven af 27. Septbr. 1799.

Den politiske Stilling i Europa 1798	686
Kejser Pouls Personlighed og Politik.....	689

	Side
Kejserens Mistro til Danmark-Norge	691
Det litterariske Selskab og Pouls forøgede Mistanke om Danmark-Norge som smittet af Jakobinismen... ..	694
Danmark-Norge tiltræder den anden Koalition	695
Trykkefrihedsforordningen af 27. Septbr. 1799	698
Denne Forordnings Betydning	700
Heibergs og Bruuns Domfældelser	702
Forholdet til Frankrig og Statsafsendingen Dreyers Virksomhed for at hindre et Brud med denne Stat.	704
Danmark-Norge forbliver neutral	707
Slutning	708

FØRSTE KAPITEL.

Den franske Revolutions Indflydelse paa Danmark-Norges ydre Forhold indtil Gustav III.s Mord.

Vi have fulgt vort Fædrelands Stilling udadtil under den svensk-russiske Krig 1788—1790 og under den Krise, det orientalske Spørgsmaal i Forbindelse med den fremkaldte. Men næppe vare de Skyer trukne bort, der under disse Forhold havde truet, førend der fra en helt anden Side viste sig Vanskeligheder og Farer, der med korte Afbrydelser igjennem mere end 20 Aar skulde udvikle sig til omsider at naa et saadant Omfang, at de medførte Sprængningen af selve den dansk-norske Stat. Vi staa ved Begyndelsen af Revolutionskrigene og de paa dem følgende Napoleonskrige*).

Enhver, der kjender noget til den franske Revolutions Historie, veed, at den allerede i Aaret 1791 havde begyndt at bringe Frankrig i et spændt Forhold til Tyskland og dets Kejser, et Forhold, der syntes særlig truende paa Grund af den tyske Kejser Leopold II's nære Stilling til det franske Kongehus, — han var Dronning Marie Antoinettes Broder, — og tillige som en Følge af, at en Mængde

*) Med Hensyn til Citater og nærmere Enkeltheder henviser jeg, hvad de ydre Forhold angaar, til mit i 1875 udgivne Skrift: Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige 1791—1807. I.

franske Emigranter slog sig ned ved vesttyske Fyrstehoffer. Og som Baggrund herfor var der den umaadelige Modsætning mellem den franske Revolutions Grundsætninger og de europæiske store Fastlandsdynastiernes udpræget konservative Synsmaader. Jo mere Fremskridtstankerne i Frankrig bleve mærkede af revolutionær Voldsomhed, for ikke at sige af ligefrem blodige Udskejelser, desto skarpere foltes Modsætningen, desto mere frygtede Fastlandsfyrsterne den revolutionære Propaganda, der naturlig maatte ventes at ville udgaa fra Frankrig, især da paa flere Maader det attende Hundredaars franske Filosofi med dens Kritik af de bestaaende Forhold og dens Udmaling af Fremtidslykke som Følge af radikale Reformers havde slaaet stærk Rod rundt omkring i Europa, saaledes netop i talrige Kredse i Tyskland.

Men til Trods for, at man skulde tro, at det vilde være tyske Fyrster, hvis Uvilje imod det nye Frankrig først vilde fængsle Opmærksomheden, blev det dog hos et Par fjærnere boende Fastlandsherskere, at den levende Deltagelse for den franske Emigration og den lidenskabelige Forbitrelse over den franske Revolution tidligst fandt et stærkt Udtryk.

Ingen af Europas Konger, det er utvivlsomt, kom i en mere oprørt Stemning ved den franske Revolution end Gustav III af Sverige. Saasnart hans Krig med Rusland var endt i Freden i Werelä 1790, kastede han sig med sin Sjæls ejendommelige Ild ind i Planer om at knuse Revolutionen. Hvorledes han paa denne Tid saa paa politisk Frihed, havde han vist ved at indføre Sikkerhedsakten i Sverige; han higede efter at spille Gustav Adolfs Rolle til Fordel for den monarkiske Ide, og det syntes ham skjönt at ile den bourbonske Kongefamilie til Hjælp, den fra hvem han havde modtaget store Velgjerninger, og hvem han endog til Dels skyldte sin Magt. Hvilken Støtte vilde saa ikke en saa stor Tjeneste siden kunne

skaffe ham fra den gjenrejste enevældige Trone i Frankrig, og hvorledes vilde han ikke ved at blive Kongedømmets Redningsmand kunne kvæle de Modstandselementer imod ham selv, der tydelig endnu vare tilbage i hans eget Land! Disse og andre lignende Tanker drev ham fremad, og hans Synsmaade var saa bekjendt, at Dronning Marie Antoinette sendte ham en Kaarde med Indskrift: »Til Værn for de betrængte«.

Men naar han troede, at han vilde kunne finde kraftig Støtte for sine Planer hos Kejser Leopold af Tyskland, tog han Fejl. Hvor megen Sympathi denne end havde for sin Søster i Frankrig, og hvor farlig Revolutionen end syntes ham at være, var han dog for besindig en Statsmand til at ville gaa hensynsløst frem, og han vilde aldeles ikke inddade sig paa Gustav III's Tanker om voldsom Indskriden. Langt mere Samstemning lod det til, at Kong Gustav skulde finde hos sin bitre Fjende fra hans sidste Krig, Katharina II i Rusland. Hun hadede Revolutionen med et lige saa glødende Had som han selv. Emigranterne hørte ikke mindre opmuntrende Røster fra hende end fra ham, og hun saa vel som han udnævnte Sendebud til at repræsentere dem ved Emigranternes Hovedkvarter i Coblenz. Paa Grundlaget af fælles Had imod den franske Revolution byggedes nu en Tilnærmelse imellem dem, der nylig havde ført en hidsig Krig imod hinanden, og det kom den 19. Oktober 1791 til en Forbundstraktat imellem dem paa Drottningholm. Ejendommelig nok vare de franske Forhold ikke nævnte i denne Traktat; men det var dog vitterlig dem, der laa bagved Sammenslutningen.

Imidlertid, denne Forbindelse blev dog ganske ufarlig for det revolutionære Frankrig. Hvor voldsomt Katharina II end udtalte sig imod det, var hun i Virkeligheden langt mere optaget af Tanker om at hævne sig paa Polen end af Planer om selv at føre Vaaben imod de franske

Revolutionsmænd. Hendes Krig med Tyrkiet var netop ved at endes, dengang hun knyttede Forbundet med Gustav III, og i Januar 1792 sluttedes den endelige Fred med det i Jassy. Nu var Øjeblikket kommet for hende til at kaste sig over Polen, der havde vakt hendes Raseri ved under Krigen at have knyttet et Forbund med Preussen for at unddrage sig hendes overlegne Indflydelse. Oven i Kjøbet havde det endog vovet at give sig en ny Forfatning (3. Maj 1791), der kunde bringe Landet ud af de anarkiske Tilstande, som Naboerne og særlig Rusland havde brugt til at holde det i en ynkelig Svaghedstilstand. En saadan Holdning fra Polakkernes Side vilde Katharina II ikke taale. Skjønt hendes Had til den franske Revolution var saa bittert som vel muligt, fandt hun det dog langt vigtigere at nytte Lejligheden til at tugte Polakkerne og bringe deres Land i fuldstændig Afhængighed af Rusland. Det blev snart hendes Hovedøjemed at faa Østerrig og Preussen indviklede i Kamp med Frankrig, for at de kunde lade hende have frit Spil i Polen. Medens hendes iltre svenske Forbundsfælle sendte hende flammende Opfordringer til at træde op imod Frankrig, forstod hun snildt at svare ham halvt undvigende, halvt opmuntrende derpaa, og, da hun i Begyndelsen af 1792 selv endelig sendte forskjellige Magter et Forslag til Kamp imod den franske Revolution, afholdt hun sig nøje fra at sige et eneste Ord om, hvilket Bidrag i Tropper og Penge hun selv vilde yde. De franske Revolutionsmænd havde aabenbart i det mindste foreløbig intet at frygte fra Ruslands Side. Og samtidig med, at hun indtog denne Holdning, var det, at Gustav III's Bane brat afbrødes, da han paa den bekjendte Hofmaskerade i Stockholm den 16. Marts 1792 blev rammet af Anckarströms Pistol og faa Dage derefter udaandede (29. Marts). De franske Demokrater havde mistet, om end langt fra den farligste, saa dog deres bitreste Fjende iblandt Europas »Tyranner«.

Det var for saa vidt ikke uden Grund, at man i Paris talte smukke Ord om »Brutus Anckarström«.

Skjønt det russisk-svenske Forbund altsaa ikke førte til noget, var det naturligt, at de Underhandlinger, der havde fundet Sted imellem Gustav III og Katharina II, vare blevne fulgte med levende Opmærksomhed i Kjøbenhavn. Man vidste altfor god Besked med Gustav III's Had imod Danmark til ikke naturligt at holde Øje med, om det ikke ogsaa nu kunde faa betænkelige Virkninger for den dansk-norske Stat. Vilde det alene være imod Frankrig, at Gustav vilde drage Katharina II med sig? Og kunde man stole paa, at hun vilde afvise hans Forsøg paa at sætte ondt for Danmark-Norge hos hende? I Virkeligheden var Mistanken imod ham berettiget, thi han undlod ikke under sine Forhandlinger med hende paa ny at fiske efter Norge. Han vilde have hende til at gaa ind paa, at det skulde skilles fra Danmark imod, at dette Rige til Vederlag fik — Oldenburg og Delmenhorst! Dette stred dog altfor meget mod Ruslands Interesser til, at han paa dette Punkt kunde faa andet end et bestemt Afslag. Til Vederlag svarede han med et ligesaa bestemt Nej paa hendes Ønske om, at Danmark-Norge skulde optages med i Drotningholmforbundet. Han vilde kjendelig holde det isoleret i Haab om efterhaanden yderligere at kunne skille det fra Rusland.

I saa Henseende var Stillingen ham for saa vidt gunstig, som Regeringen i Kjøbenhavn aldeles ikke havde Lyst til at være med i et royalistisk Korstog imod Frankrig. Allerede i Efteraaret 1791, paa en Tid, da der blev forhandlet imellem forskjellige store Magter om, hvilken Politik man skulde følge mod Frankrig, havde Katharina II ladet sin Statsafsending i Kjøbenhavn Krüdeners forelægge Regeringen her Udkast til en Deklaration, som hun mente, skulde offentliggjøres i samtlige europæiske Staters Navn i det Øjeblik, de begyndte Kampen for at knuse

Revolutionen i Frankrig. Men hun mødte ikke den Stemning, hun havde ønsket.

Dette hang sammen med Bernstorffs Opfattelse af den franske Revolution og af, hvorvidt en Indskriden udefra burde finde Sted eller ikke. Det er værdt at dvæle lidt herved, da det blev bestemmende for vort Fædrelands Politik under de følgende Revolutionsaar. Bernstorff, det maa først siges, havde haft et skarpt Blik for Frankrigs forskellige Svagheder under *L'ancien regime*; derimod havde han i mangt og meget Sympathi for engelske Tilstande, og ved Siden af, at han ganske vist følte sig tiltalt ved det engelske Aristokratis overlegne Stilling, havde han tillige en levende Følelse af et saadant Aristokratis Pligter imod Stat og Samfund og dermed ogsaa Sans for Reformers paa store Omraader. Stillet, som han nu var, paa den mest ansete Statsmandsplads i den dansk-norske Stat, maatte det Fremtidsideal, han saa ud imod, føre ham langt bort fra at samstemme med de franske Emigranternes Planer og Ønsker eller med deres Bestræbelser for at trække de andre Fastlandsmagter ind i Forsøget paa at føre den gamle Tingenes Tilstand tilbage i deres Fædreland. Dette Bernstorffs Standpunkt havde imidlertid intet at gjøre med Sympathi for selve den franske Revolution. Han var Reformernes, ikke Revolutionens Mand, og, selv om han har kunnet finde adskilligt rigtigt i, hvad der blev indført i Frankrig af nyt, og maaske forsvaret det som den ivrige Disputator, han var, saa har det udpræget demokratiske Præg. Revolutionen hurtig fik, utvivlsomt været ham imod, og, jo mere Voldsomheder og ligefremme Rædsler kom til at mærke den, desto mere modbydelig fandt han den. I og for sig kunde da hans Harmes over Udskejelserne, hvorved Franskmændene gjorde sig selv til Barbarer, maale sig med deres Stemninger, som holdt paa, at det maatte være Europas Opgave at gjøre en brat Ende paa alt dette Uvæsen. Men, hvad der er højst ka-

rakteristisk for ham og viser ham som den betydelige Statsmand, han lod ikke sine Sympathier og Antipathier virke paa den Politik, han vilde følge.

Her spillede et Træk hos ham ind, der fortjener Opmærksomhed. Han kjendte intet til den Frygt for Smitte af revolutionære Ideer, som mere end et Sted i Europa stærkt paavirkede Regeringerne og vare en Grund med til at drive dem til Krig med de franske Revolutionsmænd. De overdrevne Frihedsgrundsætninger forekom ham lidet farlige, da de efter hans Overbevisning ikke vilde trænge frem i andre Lande end i dem, der vare undertrykkede; han følte i saa Henseende en god Samvittighed med Hensyn til Folket her hjemme; han stolede paa, at de Danske vare »et godhjærtet Folk, der villig fulgte sin Regering«¹⁾, og han var overtydet om, at det ikke havde nogen Følelse af Tryk.

Imidlertid, en Side var der rigtignok af de revolutionære Ideer, der undertiden ængstede ham, nemlig Lighedsideerne. De maatte i og for sig forekomme en Mand med aristokratisk Synsmaade farligere end Frihedsideerne, og det var vanskeligt for en Regering ved Liberalitet at holde dem nede, da de hang sammen med meget i de sociale Tilstande, som den ingen Magt havde over. De vare ifølge Bernstorffs Mening særlig farlige, »fordi de ved at trykke alt ned til de lavere Klassers Standpunkt smigre den store Mængde og anvise denne en farlig Rolle og Overlegenhed; naar den først engang er forført, er det vanskeligt at begribe, hvorledes man skal kunne faa den bort fra en Illusion, der smigrer de naturligste Drifter«. Ordenen, mente han, vilde i saa Fald kun kunne bringes tilveje igjennem Ulykker og Ofre. Imidlertid kunde den daværende dansk-norske Regering siges netop at have virket ikke lidet for større Lighed, og foreløbig var der ej heller set fra denne Side Grund til at føle nogen Uro.

Under alle Omstændigheder lod Regeringen ogsaa i

den Henseende Udviklingen gaa sin naturlige Gang, idet Bernstorff udtalte, at man ikke skulde handle paa Trods af Tidens Aand; man burde undgaa, hvad der kunde vække Nationens Uvilje; man maatte vide at forene stor Mildhed med en høj Grad af Fasthed og nøje vogte paa Nationens Aand.

Altsaa, det bliver vort Resultat, det var langt fra, at Bernstorff nærrede Frygt for Revolutionens Virkninger her hjemme, og der var derfor ingen Grund for ham til ved Tanke om dem at blive bragt til at kaste Danmark-Norge ind i Krigen imod Frankrig. Desuden vidste han, at Stemningen i Landet afgjort var imod en saadan Krig, der uden at skaffe Staten den mindste Smule Fordel kun vilde odelægge den finansielt og virke fordærlig paa dens Handel.

Med en saadan Opfattelse var det, at Bernstorff i September 1791 stod overfor Katharina II's Opfordring til at være med om at udstede en for de franske Revolutionsmænd truende Deklaration. Det var oven i Kjøbet en Opfordring, der paa sædvanlig russisk Vis kom frem, som om det var en Selvfølge, at man i Kjøbenhavn uden videre vilde underskrive, hvad Kejserinden ønskede. Men Bernstorff svarede i Overensstemmelse med sit Standpunkt afslaaende, om end under en undvigende Form. Han fremhævede blandt andet, at Danmark-Norge ikke kunde udsætte sig for at maatte afbryde sin Handel paa Frankrig, med mindre alle andre handlende Stater i Europa gjorde det samme. Det var han overtydet om, ikke vilde ske, da England havde erklæret at ville forblive fuldstændig neutralt. Ogsaa er det værdt at lægge Mærke til, at han havde den Opfattelse, at de fremmede Magter dømte aldeles skjævt om de franske Forhold. Det gik nemlig efter hans Mening aldeles ikke an at se en Repræsentation for et oprørske Folk i den franske Nationalforsamling; Kongen havde selv sammenkaldt den, han havde godkjendt en

stor Mængde af de Forandringer, som den havde vedtaget, og han antog nu paa ny den Forfatning, som man havde forelagt ham. Og vistnok var der uendelig meget at udsætte paa Nationalforsamlingens Færd, og der var mange Fejl ved den nye Forfatning; men det vilde være uretfærdigt, i alle Henseender at anse den for daarligere end den ældre Forfatning, hvis Brøst havde været iøjnefaldende, og som vitterlig havde maattet ændres; der behøvedes ogsaa kun nogle faa Forandringer, som maaske kunde finde Sted ved en senere Revision for at gjøre Kongens personlige Myndighed lige saa stor, som den havde været, medens den var indskrænket (*gené*) ved Parlaterne og den høje Adel. Endelig,« udtalte han saa tillige, og det var i Øjeblikket et Hovedpunkt, »er det i alle europæiske Fyrsters egen Interesse, at den Grundsætning fastholdes, at enhver Nation kan give sig sin Forfatning og styre sig selv, uden at andre Magter have Ret til at blande sig deri. Ingen har stærkere hævdet dette Princip end Kongen af Sverige Suverænernes Forbund for gjensidig at sikre hinanden deres Magt hviler, saa vidt jeg kan se, paa et Selvbedrag. Sikkerheden for Forfatningerne bør være i Undersaatternes Hjærter og i Regeringernes Maadehold. Enhver anden er enten betydningsløs eller ødelæggende«. Hvad vilde man saa tilsidst udrette; man talte nok om en Koalition af samtlige Europas Fyrster imod Frankrig; men en Forbindelse af saa kæmpemæssige Dimensioner vilde være en fuldstændig Chimære. Bernstorff vidste altfor godt, hvor lidt de forskjellige Magters Interesser faldt sammen, til at han skulde tro paa Sammenhold; ja han havde allerede nu Tvivl om, at Katharina II, naar det kom til Stykket, vilde fremme Gustav III's Planer²).

Bernstorffs Indsigelse imod det øvrige Europas Ret til at blande sig i de franske indre Forhold havde utvivlsomt netop dengang faaet en Støtte ved den Kjendsgjering, at Ludvig XVI den 16. September 1791 havde un-

derskrevet den ny franske Forfatning, der altsaa maatte gjælde for at være bleven til paa fuldstændig lovlig Maade. Budskabet om denne Begivenhed havde nu, hvad Bernstorff kun kunde være glad ved, den heldige Virkning, at den tyske Kejser Leopold, der nodig vilde have Krig, udtalte, at, efter at den franske Konge havde underskrevet Forfatningen, var der ikke mere Grund til Optræden imod Frankrig, og hertil sluttede den preussiske Konge sig.

Men selv om altsaa den fremmede Invasion foreløbig maatte opgives, var det et Spørgsmaal, om ikke den Ulyst, der fra dansk-norsk Side var vist til at gaa ind paa Katharinas og Gustav III's Plan, vilde skade Statens Stilling overfor disse Magter. Man tog dog Forholdene fra denne Side med Ro, og foreløbig var der heller ingen Ulemper at spore; men naturligvis var det et Spørgsmaal, om ikke den isolerede Stilling, Danmark-Norge var kommen til at indtage overfor den svensk-russiske Alliance, senere kunde faa mislige Følger. Gustav III's Død fjærnedede heldigvis denne Fare.

Denne Begivenhed forandrede Sveriges Forhold baade til den franske Revolution og til dets Naboer. Vel beholdt Gustavs Broder Hertug Karl af Södermanland, der som Regent overtog Landets Styrelse for den umyndige Konge Gustav IV Adolf, i Førstningen de samme Mænd i de øverste Embedsstillinger, der havde beklædt dem i Gustav III's Tid; men han vilde dog paa ingen Maade følge Broderens Spor i den udenrigske Politik. Han havde ikke den ringeste Lyst til at styrte Sverige ind i en Krig med det revolutionære Frankrig: han saa, at Landet i høj Grad trængte til Fred for at komme til Kræfter efter de Saar, som den sidste Krig havde slaaet, og han kunde ikke være i Tvivl om, at den almindelige Stemning hos Svenskerne var imod en Krigspolitik.

I Overensstemmelse med denne Opfattelse tonede Hertug Karl snart Flag overfor Rusland. Da Katharina II

nemlig i Henhold til Aftalerne med Gustav III krævede hans materielle Medvirken til Krig imod Frankrig, svarede han paa en saadan Maade, at det var saa godt som et Afslag, og hermed var Sveriges Neutralitet i det mindste foreløbig afgjort. Gjensidig Kulde blev i det hele nu det betegnende for Forholdet imellem den nye svenske Regering og Katharina II. Den tiltog i Sommeren 1792, da Hertug Karl efterhaanden fjærnede sin afdøde Broders Venner og Tilhængere fra de høje Stillinger, som de beklædte. Han saa i dem hemmelige Fjender, og, som han skrev til sin Ven Reuterholm, han længtes efter at »slippe for de Skjælmer og Mordere, der omgave ham«. Den fornemste Plads i Regeringen tilfaldt nu Baron Frederik Sparre, der blev Rigskansler; men i Virkeligheden fik denne lidet betydelige Mand ikke nogen afgjørende Indflydelse paa Regeringen. Den, der uden Sammenligning blev den vigtigste, var den nys nævnte Baron Reuterholm, en af Gustav III's bitreste Fjender. Uagtet han efter Navn kun blev Præsident i Kammerrevisionen, var det under hele Formynderskabets Tid afgjort ham, der styrede Sverige. Man kaldte ham derfor snart Storziviren, snart Sveriges Enevoldsherre eller dets Kardinal Dubois. Den Modsætning, der under Gustav III's Regering havde gjort sig gjældende imellem dennes Venner og hans bitre Modstandere, traadte ogsaa nu tydelig frem. To Partier, fulde af gjensidigt Had, stode her overfor hinanden. Denne Modsætning var saameget desto farligere, som Rusland blandede sig deri. Men hvilken Forskjel fra tidligere! Dengang havde Rusland støttet Kongefamiliens Modstandere, nu var det Gustav III's Venner, det holdt sammen med.

Naar den nye svenske Regering klart og tydelig fjærnede sig fra Rusland, maatte det have til naturlig Virkning, at de Subsidier faldt bort, som Katharina II ved Forbundet paa Drottningholm havde lovet Sverige. Dettes Finansstilling var slet, og Regeringen saa sig

med Længsel om efter Midler til at skaffe Staten større Modstandskraft, da den kom paa spændt Fod med Rusland. Det var den ikke hyggeligt at se den russiske Statsafsending Stackelberg staa i nær Forbindelse med dens Fjender og gjøre, hvad han kunde, for at skræmme Sverige til at slutte sig nærmere til den russiske Politik. Under denne voxende Spænding holdt den det for at være af uvurderlig Betydning, om den kunde faa Penge fra det eneste Land, som der her kunde tænkes paa, nemlig Frankrig. En Tilmærkelse til denne Stat — hvilken umaadelig Modsætning til Gustav III's Politik — fandt derfor Sted. Særlig Sveriges Afsending i Frankrig Staël Holstein fik Arbejdet derfor i Gang, og snart optog Reuterholm med Iver denne Tanke. En Tidlang gjaldt det ligefrem et Forsvarsforbund. Forhandlingerne derom trak imidlertid under de stærkt skiftende Forhold i Frankrig ud i længere Tid. Vel følte Hertug Karl til sine Tider Skrupler ved at nærme sig til et Folk, hvis Raseri og demagogiske Væsen gik til Yderligheder af Skjændsel og Fanatisme: men Forhandlingerne fortsattes dog, og i Maj 1793 undertegnedes fra fransk Side en præliminær Overenskomst om et fuldstændigt Forsvarsforbund³⁾. Det var at vente, at man fra svensk Side vilde gaa ind derpaa.

Samtidig havde Gustav III's Mord ogsaa virket paa Forholdet til Danmark-Norge. Naturligvis havde man ved det danske Hof følt en Lettelse ved at være bleven befriet for en saa hadefuldt Fjende, som Gustav III var det, og, efter at dennes Venner vare blevne fjærnede fra Deltagelse i den overordnede Statsstyrelse, laa det nær at haabe paa et godt Forhold til de nye Magthavere i Stockholm. Der var, mente Bernstorff, ingen Grund til mere at føle Uro, og Rusland maatte ikke vente længere at træffe denne Stemning hos den danske Regering. Det var overhovedet saa langt fra, at de svenske Forhold nu som før faa Aar siden skulde blive et Foreningsbaand imellem Regeringerne

i Kjøbenhavn og Petersborg, at tværtimod den eneste Frygt, den dansk-norske Regering for Øjeblikket havde med Hensyn til Sverige, var for, at den russiske Indflydelse skulde blive altfor stor i Stockholm. Ruslands Overmod, det var Bernstorffs Tanke, vilde derved blive endnu utaaleligere end tidligere. Om han end gjerne vilde være Ruslands Ven, havde han ikke Lyst til at kjøbe det med »at blive Gjenstand for dette nationale Hovmod, der lægger an paa at bringe alle Ruslands Venner i en Afhængighed, som mere eller mindre ligner den, hvortil det har vænnet Polen .⁴)

ANDET KAPITEL.

Stilling under de begyndende Revolutionskrige 1792 og 1793. — Bernstorffs Modstand imod det stærke Tryk fra Englands og Ruslands Side.

En heldig Følge af Tronskiftet i Sverige var den, at den dansk-norske Regering med større Tryghed kunde holde Stand imod det Tryk, der i Foraaret 1792 udøvedes paa den fra de store Fastlandsmagters Side. Forholdene imellem Østerrig og Preussen paa den ene Side og Frankrig paa den anden havde nemlig udviklet sig saa uheldig, at aaben Krig var begyndt. Under den Mængde Gjæringsstof, der allerede i Forvejen var tilstede, blev det afgjørende, at Girondinerne fik Magten i den franske lovgivende Forsamling. Det var en Hovedsætning for dem, at en Krig med Udlandet var nødvendig for at sikre Revolutionen. Da nu tillige Kejsers Leopold, der havde ønsket at afværge et aabent Brud med Frankrig, døde i Marts 1792 og afløstes af sin mere krigslystne Søn Frants II, udviklede Begivenhederne sig til, at Frankrig 20. April 1792 erklæ-

rede Østerrig Krig. Da Preussen 7. Februar havde sluttet et Forsvarsforbund med Østerrig, blev altsaa ogsaa denne Stat Frankrigs Fjende.

Allerede 12. Maj 1792 lod de to tyske Stormagter i Kjøbenhavn ligesom i andre europæiske Hovedstæder overrække en Memoire, hvorved de vilde formaa de forskjellige Stater til at enes med dem om at rette flere bestemte Fordringer til den franske Regering og om tillige at give disse Fordringer Eftertryk ved at opstille betydelige Troppe-masser. Ved Siden deraf opfordrede de tvende Magter Regeringen i København til at give sin Afsending i Wien Fuldmagt til at slutte de fornødne Aftaler om, paa hvilken Maade Danmark vilde deltage i Krigen. Ganske kort Tid derefter kom der en ganske lignende Opfordring fra Rusland, der ogsaa stemmede overens med den, vi have set, at Kejserinden lod overrække i Stockholm*).

Begge Opfordringerne blev besvarede med et Afslag (1. Juni 1792). Hovedpunktet i dette var Paavisningen af, at Statens Vel krævede Opretholdelse af Neutralitet. Desuden blev der gjort opmærksom paa, at Kongedømmet endnu ikke var omstyrtet i Frankrig, og at Kongen af Danmark ingen Opfordring følte til at deltage i Krigen for paa denne Maade at sikre sine Lande mod Revolutionens Smitte, han havde allerede naaet dette Maal ved at følge en Politik, der nøje stemmede med hans Folks Aand: denne Politik hverken vilde eller kunde han svigte¹⁾).

Naar Bernstorff svarede saaledes, laa Grunden ikke alene i Ønsket om at bevare Freden saa længe som muligt, men ogsaa i hans Overbevisning om, at det vilde blive et daarligt Kit, der skulde holde Forbundet imod Frankrig sammen. Han havde fuldstændig gennemskuet Stormagtspolitiken, at den tillige gik ud paa at skaffe Magterne egennyttige Fordele under Form af, at de maatte

*) Se ovenfor S. 11 øverst.

holdes skadesløse for deres Opofrelser. Men skulde slige Hensyn blive afgjørende, vilde selvfølgelig Enighed snart blive umulig. Hertil kom saa endelig, at han, hvad Rusland angik, holdt dets Opfordring for at være fuldstændigt Komediespil. Intet var ham mere indlysende, end at Katharina II for Øjeblikket havde al sin Tanke henvendt paa Polen. og at hun kun rettede sine Opfordringer til Regeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm for at blænde Østerrig og Preussen. Det blev ham stedse klarere, at hun i det mindste foreløbig ikke agtede at gjøre noget alvorligt Skridt imod Frankrig.

Den Holdning, som Regeringen i Kjøbenhavn her havde indtaget, vedblev den at vise under den store Krigs Gang i 1792 og derefter. Uagtet Bernstorff med Grund opfattede den berygtede Konventsbeslutning af 19. November, hvorved Frankrig tilbød sin Hjælp til alle Folk, der vilde rejse sig imod deres Fyrster, som en Krigserklæring imod samtlige europæiske Herskere, følte han dog slet ingen Sympathi for den fra Modstandernes Side fulgte Politik. Ogsaa de havde deres Del af Ansvaret for, at det var kommet til den forfærdelige Udvikling af Forholdene i selve Frankrig, hvor alle nu syntes at samle sig om Republikens Sag. Og hvad der var Hovedsagen, Danmarks og Norges Tarv vedblev stedse lige stærkt at kræve Overholdelse af Neutraliteten. Skjønt Regeringen endnu ikke vilde anerkjende Republiken, vogtede den sig dog saa længe som muligt for at lade det komme til et Brud med Frankrig ved at kalde sine Diplomater tilbage derfra.

Vanskeligere og vanskeligere blev imidlertid Stillingen. Den 21. Januar 1793 faldt Ludvig XVI's Hoved under Guillotinen, og dermed var et aabent Brud mellem Frankrig og England blevet uundgaaeligt. Endnu i Februar 1792 havde den engelske Førsteminister Pitt udviklet for Underhuset, hvor lyse Udsigterne vare i finansiel Henseende, og han havde udtalt, at Sandsynligheden var for,

at den Fred, Landet havde, kunde vare i 15 Aar. Aldrig, ytrede han, vil man i den engelske Historie kunne finde en Periode, hvor Udsigterne til Krig have været længere borte end nu²⁾«. Men der var ikke gaaet et Aar, siden han havde udtalt dette, saa havde Frankrig erklæret England Krig (1. Febr. 1793). To Maaneder derefter var det i Kamp med den største Del af Europa. Katharina II nøjedes foreløbig med at forbyde al Handel mellem Rusland og Frankrig, og med at forvise alle Franskmænd fra Rusland, med mindre de afsvor de nuværende franske Grundsætninger³⁾; men, som vi skulle se, hun søgte dog snart at støtte England i dets Politik mod Frankrig⁴⁾.

Og samtidig hermed var det, at den absolutistiske Terrorisme imod Øst i Europa forte et Dødshug imod det ulykkelige Polen. To Dage efter at Ludvig XVI var bleven henrettet, sluttede Preussen en Traktat med Katharina II om for anden Gang at dele det. Det var ad den Vej, at den preussiske Konge nu søgte at opnaa Vederlag for sine Udgifter til Krigen med Frankrig, som han ikke havde Udsigt til at faa paa anden Maade. Rusland holdt det for klogest, ved en saadan Traktat at sikre sig imod Modstand imod sin polske Politik. I Efteraaret 1793 fuldbyrdedes den anden Deling, hvorved Preussen vandt omtrent 1000 Kvadratmile, Rusland det firdobbelte. De, der med dydig Haan og Forbitrelse talte om Franskmændene som en Samling Røvere og om Nødvendigheden af at gjøre Ende paa deres oprørende Færd, de samme havde nu selv paa den frækkeste Maade traadt Folkeretten under Fødder.

Næppe kunde nogen føle sig mere oprørt herover end Bernstorff. Han havde med Glæde set Forfatningen af 3. Maj 1791 blive indført i Polen; thi, om han end saa, at den havde sine Brøst, holdt han den dog for langt bedre end de gamle anarkiske Former, hvorunder Polen hidtil havde lidt. Frygten for Preussen gjorde det ogsaa

naturligt at ønske et stærkt Polen. Men alle Forhaabninger i slig Retning kuldkaستes naturligvis, da Berlinerhoffet besluttede at bryde sine egne Tilsagn til Polakkerne og derimod greb til for at faa sin Del af Landet. Med fuld Føje kunde Bernstorff sige, at, medens de toneangivende Magter vare ivrige nok for at appellere til Folkeretten, naar andre satte sig ud over den, krænkede de den selv hensynsløst, saa snart deres egen Interesse syntes at kræve det, at Egennytte var den vigtigste Løftestang for Østerriges og Preussens Politik imod Frankrig, og at det syntes, som om den almindelige Krig kun kunde bringe et af to sørgelige Resultater, enten Anarki eller almindelig Undertrykkelse⁴). Netop dette sidste maatte nærmest staa som den farlige Udsigt for Danmark-Norge og andre mindre Stater; de maatte med Polens sørgelige Exempel for Øje frygte for, at de herskende slette Grundsætninger ogsaa vilde bringe Ulykker over dem. Som Forbud om det Magtsprog, der vilde kunne komme til at lyde til dem, saa de strax deres Neutralitet truet.

Fra en vis Side set var det umuligt for Regeringerne baade i Kjøbenhavn og i Stockholm at holde sig helt udenfor Krigen. Den dansk-norske Konge som Hertug i Holsten og den svenske Konge som Hertug i Pommern vare tyske Rigsfyrster, og, da Frankrigs Krig med Østerrig ogsaa medførte Krig imellem det og det tyske Rige, maatte naturligvis alle Rigsfyrster som saadanne stille det Kontingent, de efter det tyske Riges Forfatning vare forpligtede til at yde. Ifølge den tyske Rigsdags Beslutning skulde der stilles et tredobbelt Kontingent for at befri de af Franskmændene besatte Rigs kredse. Imidlertid, man opnaaede fra dansk-norsk Side at slippe med at betale Penge i Stedet for at yde sit Bidrag Tropper i Natura. Det vilde med andre Ord sige, at der skulde betales for et Aar 231000 Gylden; og dertil kom de saakaldte Römermonate, der fra gammel Tid skulde ydes Kejseren som

Understøttelse i Krigstilfælde. Det blev for Kongen af Danmark som Hertug af Holsten 24000 Gylden aarlig.

Ved at kunne betale Penge i Stedet for at stille Soldater slap Regeringen naturligvis for ligefremme Sammenstød med den franske Republik: men der kom dog paa Grund af Rigskrigen ikke helt faa Bryderier, særlig som en Følge af Holstens Skibsfart og Handel. Franskmændene vilde ikke erkjende de holstenske Skibe for neutrale, og Rigsdagen i Regensburg havde forbudt Handel imellem tyske Rigslande og Frankrig.

Mere plagede det dog Regeringen i Kjøbenhavn, at Frankrigs Modstandere gjengjældte dettes revolutionære Propaganda med at gjøre de Lande, hvor det var dem muligt, til Gjenstand for et utaaleligt Spioneri eller for, hvad danske liberale Tidsskrifter kaldte Jakobinersnuseri. De saa Jakobinere allevegne eller førstode at skabe dem allevegne, hvor de behøvede det for at kunne vise sig paa-trængende. Særlig brugte de det naturligvis overfor de Stater, som det harmede dem ikke at kunne faa ind med i Krigen. Saaledes baade overfor Danmark-Norge og overfor Sverige. Der kunde ikke finde et ubetydeligt Opløb Sted paa Kjøbenhavns eller Stockholms Gader, uden at det omhyggelig blev rapporteret af vedkommende Diplomater til Petersborg, Berlin eller London: ikke mindre gave slige Diplomater ondt af sig, naar der i et eller andet Tidsskrift som f. Eks. Minerva kom saameget som en historisk Artikel om Begivenhederne i Frankrig, der syntes at være skrevet i en imod dette Land velvillig Aand; der kunde ikke i en eller anden Klub ved et Glas Punsch falde en Ytring, der smagte af Terrorisme, førend man vidste at fortælle, at Kjøbenhavn og Stockholm havde deres Robespierrer, Marat'er o. s. v., eller at der var formelige Jakobinerklubber i disse Byer: kom et Par Franskmænd, der antoges for at være republikansksindede, til Danmark, saa hed det strax, at det var for at gjøre Propa-

ganda, og saa mødte der et Optog af fremmede Diplomater hos Bernstorff for at faa dem fjærnedede. »Det er en Kjendsgjærning,« skrev han engang i en saadan Anledning, »at der ingen Magt er, som man holder skarpere Øje med, end vi; man vil gjøre os ansvarlige for ethvert Ord, der ytres af Franskmænd, som vi ikke kunne vise bort herfra uden at bryde vor Neutralitet. Man ønsker aabenbart at bringe os til Skridt, hvori Frankrig kunde se en Krigs-erklærning«⁵). Baade den dansk-norske og den svenske Regering bleve endog sigtede for at være smittede af demokratiske Grundsætninger. Særlig var det maaske med Hensyn til Danmark-Norge de reaktionære Regeringer en Torn i Øjet at se en Agent for den franske Regering Mr. Grouvelle opholde sig i Kjøbenhavn og der jævnlig have Samtaler med Bernstorff. Den dansk-norske Regering havde vel ikke anerkjendt den franske Republik, hvad simpel Forsigtighed forbød den at gjøre; den havde i For-aaret 1793 kaldt sin Statsafsending Gehejmeraad Blome bort fra Paris, men kun under Form af en Congé af Sundhedshensyn, og Legationssekretæren Kønemann blev stadig i Paris for at varetage Danmark-Norges Tary her, hvor der jævnlig forefaldt vigtige Sager som en Følge af Handelsforholdene. For ikke unødvendig at irritere de franske Magthavere, gav Regeringen sit Samtykke til, at Grouvelle opholdt sig i Kjøbenhavn, om end uden at man indrømmede ham formel Anerkjendelse som Diplomat: Bernstorff forhandlede tidt med ham. Dette fandt de reaktionære Hoffer, var særdeles graverende for Bernstorff, da Grouvelle, som man fortalte, hørte med til Kongemorderne. Denne sidste Beskyldning var imidlertid kun for saa vidt berettiget, som Grouvelle havde havt det Hverv at meddele Ludvig XVI Dødsdommen, og Bernstorff paastod, at man aldeles ikke kunde kalde ham en Jakobiner, da han tværtimod var Gjenstand for Robespierres og hans Venners Had. Netop af den Grund mente Bernstorff, at man

burde holde paa ham, thi man vilde ikke kunne faa en Mand, med hvem det var lettere at have at gjøre, end den, som vidste, at han, hvilken Dag det skulde være, kunde komme til at trænge til dansk Hjælp. Desuden fandt han, at Grouvelle viste sig som en forstandig og besindig Mand.

Hvor stærkt Bernstorff end harmedes over Koalitionsmagternes Spioneri, søgte han dog at afværge, hvad der kunde give dem en vis Berettigelse til at være nærgaaende. I Begyndelsen af 1794 vilde en Del Franskmand i Kjøbenhavn holde en Fest i Anledning af, at Konventets Tropper havde erobret Toulon og derved tilføjet Englænderne et føleligt Nederlag: de lod sende Indbydelseskort omkring til adskillige Danske med Paaskrift „*liberté, fraternité, égalité*“, og det var vitterligt, at Grouvelle stod bag ved den hele Fest, der oven i Kjøbet skulde holdes paa en Restauration, hvor de fremmede Diplomater plejede at samles⁶). Da det altsaa aabenbart vilde blive opfattet som en Demonstration imod Koalitionsmagterne, holdt Bernstorff det for raadeligst at gribe ind med et Forbud imod, at Festen fandt Sted.

Vigtigere end alt Spioneri og diplomatisk Overhæng i den Anledning var det imidlertid, at de store Magter ikke vilde tillade de neutrale Stater at følge deres eget Hoved i deres ydre Politik. Ligesom de i Syd rettede nærgaaende Fordringer til Genua, Venedig og Schweitz, saaledes lode de imod Nord Danmark-Norge og Sverige haardt føle deres Uvilje over, at de havde afslaaet at tage Del i Krigen. Denne var næppe begyndt imellem England og Frankrig, forend Englænderne gav sig til at kapre danske, norske og svenske Skibe, der vare bestemte til franske Havne⁷).

Vi erindre, hvor ivrig Katharina II havde været i 1780 for at vinde et berømt Navn ved at værne om den neutrale Skibsfart, og at hun derfor havde stiftet det væbnede Neutralitetsforbund i det nævnte Aar. Men det vilde

være en stor Fejtagelse, om man troede, at hun nu skulde holde sig for bunden ved, hvad hun dengang med stor Bram havde faaet slaaet fast. Intet laa hende fjærnere. Hvad det mest kom an paa for hende med Hensyn til England, var at sikre sig, at det ikke vilde modsætte sig hendes Politik i Polen. Kunde hun opnaa det, var hun rede til at give Ideerne fra det væbnede Neutralitetsforbund af 1780 en god Dag, saa snart England ønskede det. Dette lod hun da ligefrem forkynde den engelske Regering, der selvfølgelig var rede til at betale Prisen for denne elskværdige Imodekommen. Den 25. Marts 1793 sluttede den en formelig Aftale med hende om at hindre Handelen paa Frankrig. Det vil erindres, at Bernstorff havde faaet Spørgsmaalet om Kontrebandehandelen afgjort med England 4. Juli 1780, saaledes at Danmark-Norge opgav Handel med dets Fjender, hvad visse Varer angik, medens England erkjendte Danmarks Ret til at tilføre slige Lande alt, hvad der tjente til Næring og til Livsophold⁸). Men da Danmark-Norge nu skulde drage Fordel af denne Traktat, saaledes at det kunde tilføre Frankrig denne sidste Slags Varer, opstillede England med en utrolig Vilkaarlighed den Paastand, at Traktater overhovedet ikke kunde gjælde ved en Krig som den daværende, da Franskmændene ved deres hele Færd havde stillet sig udenfor al Folkeret. Frankrig, mente man, havde ingen Regering, men var en Tumleplads for en Samling Røvere. England gik endog i Forening med de andre Koalitionsmagter saa vidt, at de vilde tvinge Danmark-Norge saa vel som Sverige til fuldstændig at opgive deres Handel paa Frankrig. Man vilde, det blev ligefrem sagt, udsulte Frankrig og berøve det, hvad det behøvede for at kunne føre Krig; de smaa Magter skulde ikke have Lov til at holde sig udenfor Krigen, naar de fik Ordre til at være med i den, og ligesaa lidt skulde det tillades dem at føre en fordelagtig Handel, medens man selv ved Krigen var forhindret der-

fra: England særlig med sit utaaelige Handelsdespoti holdt det under denne som under Aarhundredets tidligere Søkrige for en Hovedopgave at forebygge, at nogen anden Stats Handel kunde komme op ved Siden af dets egen. Et ret ejendommeligt Argument fremkom den russiske Diplomat Baron Krüdener med i Kjøbenhavn, idet han fremhævede, at Danmark skulde betænke sig paa at udelukke sig fra alle de Fordele, som de andre Magter vilde kunne vinde ved den endelige Opgjørelse.

Den dansk-norske Regering havde selvfølgelig ved Søkrigens Udbrud udstedt Regulativer for sine Undersaatters Skibsfart, saalænge Krigen varede⁹⁾. Den havde ved dem nøje stræbt at forebygge Handel med Kontrebande, og den havde endog imod visse Indrømmelser fra engelsk Side erklæret sig villig til at erkjende samtlige franske Havne ved Kanalen for blokerede; den afholdt sig fremdeles fra at give Konvoyer, alene med Undtagelse af, at et Par Krigsskibe sendtes til de vestindiske Farvande og ligeledes til Højden af Cap Finisterre for at sikre hjemvendende Ostindiefarere. Men de Opfordringer, der nu rettedes til den, besvarede den med et bestemt Afslag.

Englænderne og deres Forbundsfæller bleve da ogsaa ved, som de havde begyndt. Lige i stik Modsætning til, hvad England havde slaaet fast ved Traktaten af 4. Juli 1780, lod det i Juli 1793 overrække baade i Kjøbenhavn og i Stockholm nogle Instruxer af 8. Juni, hvorved al Handel med Korn paa Frankrig var forbudt de neutrale. Det var ikke Undskyldning nok for dette ligefremme Traktatbrud, at den engelske Regering lovede at ville kjøbe de opbragte Ladninger eller tillade, at de maatte sælges i saadanne Landes Havne, der stode i Venskabsforhold til England, og at den vilde betale Vederlag for Fragten: Tabet vilde dog blive føleligt. England havde ved denne Form ganske forladt Forhandlingens Vej. Det havde givet sine Kapere Instruxer lige tvært imod de gjældende Trak-

tater og meddelte nu Danmark og Sverige sin aller højeste Vilje. Gik de ind paa den engelske Opfattelse, saa desto bedre, i modsat Fald vilde deres Handelsskibe lige godt blive opbragte og deres Sager paadømte efter den Regel, som England egenmægtig her havde opstillet.

Ruslands, Osterrigs og Preussens samt Hollands Diplomater støttede dels skriftlig dels mundtlig Englands Færd, og Rusland gik endog saa vidt, at det omtrent samtidig med, at den engelske Statsafsending overrakte sin Note i Kjøbenhavn, lod en Flaade paa ikke mindre end 23 Linieskibe og 7 Fregatter ankre op ved Møen. Baade i Stockholm og i Kjøbenhavn erklærede den russiske Regering, at denne Flaade var bestemt til at krydse i Østersøen og i Nordsøen for at opbringe ethvert Skib, der sejlede under de franske Oprøreres Flag, visitere de neutrale Skibe og, naar de vare fragtede til franske Havne, tvinge dem til at tage en anden Kurs. De franske Magthavere, udtalte Rusland ved denne Lejlighed, havde ved deres Færd erklæret hele Europa Krig, og Neutralitet havde kun kunnet finde Sted, hvor Klogskab nødte til at skjule sit Fjendskab, men om at være nødt dertil kunde der ikke længere være Tale, siden de stærkeste Magter havde forenet sig om at gjøre fælles Sag imod alles Fjende, og de kunde med Rette forlange, at al Handel og Forbindelse med Fredsforstyrreterne ophørte. Rusland ikke mindre end England forkyndte her de tvende Stater i Norden, at de havde at lystre Ordre.

Hvad Bernstorff ikke i Forvejen havde været oprørt over de store Magters despotiske Færd, maatte han blive det nu. Dertil kom, at Frankrigs Holdning overfor den neutrale Handel var absolut gunstigere. Det var blandt andet vedtaget af Konventet (14. April 1793), at der skulde ydes al Hjælp og Beskyttelse til Kaptajner og Mandskab af danske og svenske Skibe, som kom til den franske Republiks Havne, og det executive Raad i Paris

forbød derfor, at danske og svenske Skibe maatte hindres i deres Sejlads, naar de ikke vare ladede med Sager, der vare forbudte i Traktaterne¹⁰). Og selv om den franske Regering snart efter tillod Opbringelse af neutrale Skibe efter vid Maalestok, var dens Holdning dog ulige gunstigere end Englands. Den lovede nemlig dels, at hele den i Skibspapirerne fastsatte Fragt vilde blive udbetalt, medens England kun gav Tilsagn om et Vederlag, hvis Størrelse let kunde komme til at afhænge af vedkommende Dommeres vilkaarlige Skjøn, dels lovede den Godtgjørelse for det Tidsspilde, som voldttes de opbragte Skibes Redere, noget der slet ikke var nævnt fra engelsk Side.

Men Spørgsmaalet var, om man turde byde de store Magter Stangen. Det var i saa Henseende et godt Rygstød for Bernstorff personlig, at den almindelige Stemning her i Landet var for ikke at give efter. En svensk Diplomat, Ehrenheim, der dengang var i Kjøbenhavn, blev forbauset over at høre, med hvilken Dristighed man i flere Kredse her talte om at udruste Flaaden imod Russerne og stænge Østersøen for Englænderne, hvis de vilde tvinge Staten til fjendtligt Skridt imod Frankrig. Aabenbart følte Bernstorff sig opmuntret ved denne Stemning, og han besvarede derfor baade Englands og Ruslands Noter med bestemt Indsigelse. Den 28. Juli overgav han den engelske Statsafsending i Kjøbenhavn en Note og tillige en Memoire, hvori hans Opfattelse af de neutrale Staters ukrænkelige Rettigheder nærmere var udviklet; den 23. August svarede han paa den russiske Note.

Det var et af Overbevisningens Varme og af en ikke ringe Indignation præget Sprog, som Bernstorff førte i disse Aktstykker, af hvilke særlig hans Memoire til England dengang vakte en betydelig Opsigt. Idet han begynder den med de kraftige Ord: »Folkeretten er uforanderlig, dens Sætninger afhænge ikke af Omstændighederne«, paa-viser han, hvor lidt Frankrigs Forfatningsforhold og Kri-

gen, der førtes imod det, kunde berettigede til at gjøre noget Skaar i de neutrale Rettigheder; England havde selv drevet Handel med Frankrig, lige indtil det kom med i Krigen. Med stor Fynd afviser han saa Paastanden om, at Franskmændene ikke kunde behandles som almindelige Fjender, men at man havde Ret til at udhungre dem, og at deres Kapere slet og ret burde gjælde for Sørøvere. Han nægter bestemt at lukke Havnene for dem mere end for de engelske Kapere, og han erklærer, at de norske Havne vilde i denne som i tidligere Søkrige staa aabne lige godt for begge de krigsførende Staters Skibe*).

Det djærve i dette Sprog vakte en saadan Jubel her hjemme, at, som Prinsen af Augustenborg skriver til Baggesen, Bernstorff blev Nationens Afgud derved¹¹⁾. Men mærkeligere var det maaske, at det ogsaa fandt Gjenklang i vide Kredse i selve England. Oppositionen i Parlamentet brugte hans Memoire som et ypperligt Vaaben imod Regeringen, og en af de mest fremtrædende Oppositionsmænd, Lord Landsdowne, omtalte den i Overhuset som en knusende Gjendrivelse af de engelske Paastande og som en af de skjønneste Fremstillinger, han kjendte af de neutrale Staters Rettigheder. Den Aand, der gaar igjennem disse Aktstykker, er den samme, der i det hele giver Bernstorffs Depecher fra denne Tid deres Præg, en ædel Stolthedsfølelse ved midt under Vold og Uret paa alle Kanter at kæmpe for en god Sag og tillige Mod til at lade de store Magter høre, hvilken »umaadelig Afstand der var imellem det Gode og det Onde, hvorefter i lige Grad Sædelighed imellem Menneskene og Foreningsbaandene imellem Folkene afhænge«. Den svenske Diplomat Ehrenheim, der dog som de svenske Statsmænd overhovedet var tilbøjelig til at opfatte Bernstorff paa den ugunstigste Maade, maatte indrømme det værdige i hans Sprog og ytrede endog

*) Dette var allerede fastsat, medens Havnene i selve Danmark og Hertugdømmerne vare lukkede for begge Parters Kapere.

derom: »Det kunde undertiden synes, som om denne ubevæbnede, men alvorlige Paaberaabelse af Folkeretten og af Billigheden havde en vis Magt til at holde en uimodstaaelig Overmagt tilbage«.

End ikke Efterretningen om, at den russiske Flaade laa i Farvandene som Støtte for Kejserindens Note, formaaede at skræmme Bernstorff. Skjønt Russerne truede med at ville visitere de danske og norske Skibe omkring ved selve de danske Kyster, hvad der vilde være saa godt som en Krigserklæring, var han overtødet om, at Katharina II spillede Komædie med Englænderne, og at hun, naar det kom til Stykket, ikke vilde lade sin Flaadeexpedition blive mere end en tom Demonstration for at give England Indtryk af Iver. Det viste sig, at han havde Ret; de danske og norske Skibe sejlede uden at blive visiterede lige forbi de russiske Krigsskibe.

Skjønt de diplomatiske Forhandlinger foreløbig stansede, var Stillingen dog i høj Grad uhyggelig. Vi huske, hvor vigtigt Bernstorff stedse havde ment, det var for den dansk-norske Stat, at der var et godt Forhold imellem Rusland og England, og hans Opfattelse heraf havde i Aarene 1788 til 1791 kun faaet en altfor stærk Stadfæstelse ved de ubehagelige Virkninger, som et daarligt Forhold imellem dem havde voldt vort Fædreland. Men nu havde det stillet sig saaledes, at det netop var Enighed imellem dem, der viste sig at have plagende Virkninger. Bernstorff havde Sorg af England, dette Land, for hvilket han, som han netop nu skrev i en Depeche, altid havde havt Forkjærlighed, fordi det havde frembragt saa store Karakterer og saa store Talenter.

Dansk-norske saa vel som svenske Skibe bleve opbragte i Masse af Englænderne. Det kunde regnes, at disse i Tiden fra Krigens Udbrud indtil 15. August 1793 havde opbragt ikke mindre end 189 danske og norske Skibe; den langt overvejende Del af disse Opbringelser

stred fuldstændig imod Traktaten af 4. Juli 1780¹²). Blev Skibene end med faa Undtagelser givne fri igjen, gik det kun langsomt med den retslige Afgjørelse af Spørgsmaalene om Ladningernes Skjæbne og Vederlag for Fragten, og de Handlende i de skandinaviske Lande lede et stort Tab baade af Tid og Penge. Rusland gav sig vistnok ikke af med at hindre Handelen paa Frankrig; men det støttede England i dets Holdning imod de skandinaviske Magter, og samtidig optraadte det paa en uhyggelig Maade imod Sverige. Kejserinden nærrede en indgroet Uvilje imod Regenten her; hun lod flere Gange foretage Rustninger, der vidnede om hendes slette Stemning, og selv om de næppe truede med nogen øjeblikkelig Fare, vare de dog tirrende, og de bragte gjentagne Gange Sverige til at foretage kostbare Rustninger. I Slutningen af 1793 blev der endelig opdaget en farlig S sammensværgelse imod det svenske Regentskab, som til Hovedleder havde Gustav III's bekjendte Yngling Armfelt, og hvori man med Grund troede, at Rusland havde Del.

Saadan som Stillingen var bleven for de tvende skandinaviske Stater, var det ganske overvejende England, der plagede den dansk-norske Stat, medens Rusland kunde siges mest at true Sverige. Efter hvad vi have set om Bernstorffs Synsmaader under hans Statsmandsgjerning i det hele, vilde det være Synd at sige, at han nogensinde havde havt russiske Sympathier. Naar han havde holdt en noje Alliance med Rusland for nødvendig, havde det været paa Grund af Gustav III's Fjendskab og Planer imod Norge. Den simpleste Statsklogskab havde paabudt Staten en saadan Politik. Men saa snart Gustav III var borte og andre Forhold lagde Beslag paa den svenske Politik, traadte Bernstorffs indgroede Følelse af det trykkende ved Petersborghoffets anmassende Overmod naturlig i Forgrunden hos ham, og den nærredes i høj Grad ved de seneste Begivenheder. Det var, som om han med Po-

lens Exempel for Øje fik et stedse mere skærpet Syn paa Ruslands despotiske Tilbøjeligheder, der »gjøre det farligt for hele Europa og særlig for Norden«. »Hvis dets Magt«, skriver han paa denne Tid i en Depeche, »svarede til dets Vilje, vilde der ikke mere være enten Frihed eller Uafhængighed for os«. Blandt andet harmede det ham, at Katharina II idelig søgte at skyde Danmark-Norge frem imod Frankrig, medens hun selv ikke tog Del i Krigen, men maaske dog endnu mere, at hun for at tækkes England havde opgivet sine Grundsætninger om den frie Skibsfart. Og hvad var saa hendes hemmelige Tanke, naar hun hidsede England imod de skandinaviske Stater? Det var at fremkalde et ulægeligt Brud imellem det og dem, for at hun selv lettere kunde sikre sig Herredømmet i Østersøen. Men mest var Bernstorff dog bange for, at hun skulde nytte de meget usikre Forhold i Sverige til om muligt at bringe dette Land i Afhængighed af sig. Det saa han, vilde bringe ogsaa Danmark-Norge i Fare. Flere Gange synes han endog at have frygtet for, at hun ved Tvang vilde nøde Sverige til at rette sig efter hendes Ønsker, og han opfattede det som et saadant lovløst Tvangsmiddel, at hun opsagde sin Subsidietraktat med det. Ikke mindre forbitret var han over, at hun tydelig havde havt Del med i den Armfeltske Sammensværgelse i Slutningen af 1793 imod Regentskabet i Sverige. Opfyldt af slige Tanker havde han stadig Lyst til at opfatte de svenske Statsmænd fra den bedste Side.

Meget hurtig efter Gustav III's Død havde Regeringen i Stockholm, trykket ved Forholdet til Rusland, som ovenfor nævnt, nærmet sig til Frankrig, og det havde i Foraaret 1793 set ud til, at den skulde opnaa et Forbund med dette Land. At man i Stockholm haabede ad den Vej at kunne opnaa Subsidier, som man haardt trængte til, er i og for sig let forstaaeligt. Men det er alligevel ret uforklarligt, at Sverige i den Grad, som det gjorde det, vilde række

den revolutionære Stormagt imod Vest sin Haand. Hvordan, spørger man uvilkaarlig, vilde dets Stilling blive, hvis denne dets Politik blev bekendt! Det vilde faa Frankrigs aabenbare Fjender Preussen, Østerrig og England paa Halsen, og imod Øst havde det Rusland, der vel ikke var indtraadt i Koalitionen mod Frankrig, men i høj Grad var ilde stemt imod dette Land og under slige Forhold vilde faa frie Hænder til at kunne gjøre Svenskerne alt det Onde, som det ønskede. Frankrig vilde være ude af Stand til at yde nogen Hjælp undtagen med sine Papierspenge. Man maa derfor holde det for et Gode for Sverige, at Velfærdskomiteen i September 1793 afbrød Forhandlingen om det nævnte Forbund¹³).

TREDJE KAPITEL.

Forhold, der føre til Afslutningen af det dansk-svenske Neutralitetsforbund af 27. Marts 1794.

I midlertid var ogsaa den Tanke kommen op i Stockholm at prøve paa at faa en Forbindelse med Danmark-Norge i Stand. Dette syntes at maatte ligge nær, da Søfartsinteresserne faldt sammen. Men det holdt dog haardt for Svenskerne at bestemme sig dertil. Det var i en næsten utrolig Grad lykkedes Gustav III at opflamme deres gamle Nationalhad imod de Danske. Man kan rolig sige, at der næppe var nogen Svensker, der ikke var overtydet om, at den dansk-norske Regering havde fulgt en lumsk Politik under Sveriges sidste Krig imod Rusland, at den ivrig havde søgt til Trods for givne Tilsagn at nytte Lejligheden til at falde det i Ryggen, medens det kæmpede med Rusland, og at den havde haabet at gjøre

Erobringer paa dets Bekostning. Det er et betegnende Træk, at en Dansk i Foraaret 1791 under en Rejse i Sverige folte sig glad ved nogenlunde at kunne tale Svensk, da alt, hvad der var dansk, var almindelig forhad. Ogsaa er det nærmest en hadefuld Stemning, man mærker hos den bekjendte svenske politiske Skribent Thorild, der i Aaret 1793 var i Kjøbenhavn. Den sympathetiske Modtagelse, han her fandt i de livlig aandelig bevægede Kredse, formaaede ikke i mindste Grad at svække den Antipathi, han folte imod alt, hvad dansk var¹).

Thorild var ivrig svensk Oppositionsmand; men hans Følelser paa dette Omraade faldt ganske sammen med Stemningerne hos de Diplomater, der i denne Tid repræsenterede Sverige i Kjøbenhavn. Med faa Undtagelser talte de i deres Depecher i flere Aar med Uvilje og ligefrem Foragt om de Danske, lige til, at vort Sprog var dem modbydeligt. Det eneste, der synes at have fundet Naade for dem, var de kjøbenhavnske Damer. Da alt ellers var usselt i deres Øjne, vare de naturligvis helt blottede for Anelse om Betydningen af de store Reforme, der lige vare blevne indførte her hjemme, og om, at der overhovedet var en livlig Bevægelse i Udvikling.

Intet kunde da være naturligere, end at selve den svenske Regering var paavirket af disse Synsmaader, og hertil kom saa den Uvilje og Mistillid, som Bernstorff personlig var Gjenstand for i Stockholm. Han gjaldt oven i Kjøbet for at være den egentlige Leder af Danmark-Norges Styrelse og af dets Politik, for at være, hvad en svensk Statsmand sagde, dets Mazarin. Man maa erindre, at, var der nogen enkelt Mand, hvem Gustav III og hans nærmeste Tilhængere tillagde Ansvar for Danmarks formentlig lumske Politik i 1788, var det ham. Derfor blev Falskhed som Politiker en Egenskab, Svenskerne havde Tilbøjelighed til at tillægge ham. Desuden maa det huskes, at han ligesom Farbroderen før ham i henved 40

Aar med korte Afbrydelser havde ledet en Politik, som efter de fleste Svenskeres Mening havde været fjendtlig. Hvad der nu lader sig uigjendrivelig paavise, at det var en naturlig Frygt for Erobringsplaner fra den gottorp-svenske Kongefamilies Side, der havde fremkaldt denne Politik, var for det meste skjult for Svenskerne, og man var desuden for nær ved Uenighedernes Tid, til at en rolig upartisk Bedømmelse af disse endnu kunde finde Sted. Det var derfor intet Under, om mange Svenskere næppe tiltroede Bernstorff bedre Tanker imod dem, end Statsmændene i Kjøbenhavn mente. at Gustav III havde næret imod Danmark.

Men hertil kom, at de daværende svenske Statsmænd ogsaa opfattede Bernstorff som en farlig Mand. hvad selve hans Meninger om indenrigsk Politik angaar. Da de efter nogle liberale Tillob i den allerførste Tid hurtig havde vendt sig til at hylde strængt konservative Synsmaader, fandt de sig dybt forargede ved at faa den ene diplomatiske Indberetning efter den anden fra Kjøbenhavn om, at Demokratiet og Jakobinismen trivedes frodig i Danmark under Regeringens Beskyttelse. Det syntes i Følge Ehrenheims Meddelelser at være en stødende Partiskhed hos »de Herrer, som under Kronprinsens Navn dele Magten imellem sig,« at, medens Riegels for sit Skrift Julemærker (1790) kun blev idømt en Bøde paa 200 Rdlr., maatte Beenfeldt for sit Angreb paa Landboreformerne ud med 2000 Rdlr.*) Desuden mente man at kunne efterspore, at revolutionære Skrifter, der udbredtes i Skaane, vare blevne trykte i Kjøbenhavn, og der var kun et lille Stykke Vej fra denne Stad med dens stygge Klubber til Skaane, hvor der ligesom i det øvrige Sverige var Stof nok, som kunde fænge, naar det først brød løs i Danmark. Gustav III havde faa Maaneder før sin Død forudsagt, at

*) 6te Bind I, 361.

store Ulykker vilde ramme Danmark, hvis Regeringen vedblev at vise sig ligegyldig og svag. Nogle Aar senere hjalp det ikke, at Ehrenheim, der var for klarsynet en Mand til ikke efterhaanden at faa et forstandigt Blik paa de danske Forhold, beroligede med, at der ikke kunde være Frygt for Revolution i Danmark, og fortalte, at Regeringen her virkelig paa Grund af sin forstandige Styrelse vandt den Folkeyndest, som den søgte. Hertug Karl, Reuterholm og Sparre fandt dog, at det Hensyn til den offentlige Mening, som Bernstorff vedkjendte sig, var i høj Grad truende for Nabostaterne, og de sympathiserede fuldstændig med de Angreb, som Ehrenheim fortalte, at forskjellige Mænd iblandt Hoffolkene og Adelsmændene — deriblandt, for øvrigt aldeles sikkert med Urette, Prins Karl af Hessen — rettede imod Bernstorffs indre Politik og imod Statsraadet for den Magt, som det i det hele havde. Det kom saa vidt, at Hertug Karl ligefrem udtalte i det svenske Statsraad, at Bernstorff havde forstaaet at vinde det danske Folks Yndest »genom folkets smickrande på konungamaktens bekostnad«, at han under en literær Strid om Danmarks Hærvæsen havde vist Lyst til at fremme »konungamaktens sapering genom militärens decierande«^{*)}, at hans Hu stod til snarere at »passera för Nationens än sin konungs Minister«, og at han higede aabenbart efter at »göra folkopinionen snart ensam regerande der i landet«, ja at han for at gjøre den jakobinske Fanatisme tilpas viste sig lidet upartisk i den Maade, hvorpaa han overholdt Neutraliteten, og at hans Stræben maaske endog turde være rettet paa »sjelfva Thronens kullkastning«. Det var derfor efter hans Skjøn saare uheldigt, at i Sammenligning med denne jakobinske Greve

*) Der kan herved kun tænkes paa den Schmettowske Sag, hvormod siden nærmere. Forøvrigt er den Beskyldning, der her rettes imod Bernstorff, ligefrem ubegribelig falsk.

havde Prins Karl af Hessen kun lidet at sige*), og at Bernstorff var for populær til, at man kunde fjærne ham uden maaske at vække Uroligheder.

Imidlertid, trods alt dette var Stillingen en saadan, at simpel Klogskab tilraadede Regentskabet i Sverige at nærme sig til Regeringen i Kjøbenhavn, især da den vidste, at denne var alt andet end vel sindet imod Rusland. Den besluttede altsaa meget fornuftig at kaste det gamle Had over Bord. »Vi leve,« skrev Grev Sparre til Ehrenheim i Kjøbenhavn den 28. Maj 1793, »ikke længere i de Tider, da Sverige og Danmark styredes af et nationalt Had. Vore Tider ere for filosofiske til, at slige smaa-lige Aarsager skulle kunne give Grundlaget for politiske Systemer. Historien viser ogsaa, at Sverige og Danmark aldrig have haft nogen Nytte af, men altid mærket de varige Tab, som indbyrdes Splid og Ufred har voldt. Man har ogsaa oplevet saadanne Tider, da det danske Kabinet maaske ikke ganske uden Grund har kunnet nære Tvivl om det svenske Kabinets Oprigtighed. Men derover maa drages et Slør. Hvis der nu vises mindre *bonne foi*, skal det aldrig være Sverige, der viser den.«

Allerede i Slutningen af 1792 havde den svenske Regering ladet sin Statsafsending i Paris Staël Holstein føle sig for i Kjøbenhavn, om hvordan den dansk-norske Regerings Stemning var, og fundet sig tilfreds ved, hvad han indberettede derom. Nu i de første Maaneder af 1793 lod den saa Ehrenheim gjøre Bernstorff gjentagne Forestillinger om Nødvendigheden af i Forening at værne om Handelen. Den haabede derved under Sveriges kristiske Stilling at forberede Afslutningen af et formelig Forsvarsforbund med Danmark. Dette var nu vistnok vel

*) At Forholdet mellem Bernstorff og Karl af Hessen var lige det modsatte af, hvad den svenske Regering mente, vil blive paa-vist senere.

sangvinsk. Bernstorff gjorde sig nemlig ikke store Forestillinger om, hvad der kunde udrettes med Vaaben i Haand imod England og Rusland: han vilde foreløbig helst se, om ikke kraftige Indsigelser vare nok til at holde disse tvende Magter tilbage, og han holdt det for raadeligst at spare sine Penge til Udrustninger, indtil man kunde haabe bedre Virkninger af dem. Denne efter det svenske Regentskabs Mening frygtsomme Politik var vistnok ikke efter dets Hoved: men det kunde dog ikke tage Fejl af den dansk-norske Regerings velvillige Stemning, og da det ud paa Foraaret 1793 folte sig ængstet ved russiske Rustninger, spurgte det Regeringen i Kjøbenhavn om, hvor vidt den mente, at der var Grund til at frygte noget fra Kejserindens Side. Senere henvendte det sig paa ny til Bernstorff for at høre hans Skjøn om, hvorledes det burde svare paa den Opfordring, Rusland som tidligere omtalt ud paa Sommeren havde rettet til Sverige saa vel som til Danmark-Norge om at forbyde Handel med Frankrig. At han raadede til at give et Afslag, følger af sig selv. Den dansk-norske Regering havde i det hele paa forskjellige Maader været rede til at vise sit Ønske om en stærk Tilnærmelse imellem de nordiske Riger. Blandt andet foreslog den, at begge Staters Diplomater og Konsuler skulde yde gjensidig Hjælp. Der blev da ogsaa i de første Dage af Juli sluttet en Overenskomst herom. Jo stærkere Trykket hen paa Aaret blev fra de store Magters Side, desto mere holdt man det for at være en tvingende Nødvendighed saa meget som muligt at følge samme Politik, fordi, som Bernstorff sagde, »Rusland ellers vilde udøve et fuldstændigt Despoti over os, og vi ikke mere vilde kjende noget til Frihed og Uafhængighed«. Hvorledes Ønskerne om at føre fælles Politik udviklede sig, viser et Brev fra Kronprinsen til Regenten i Sverige af 22. Juli 1793, hvori det hedder: »Jeg har ligesom Deres kongelige Højhed den inderligste Over-

bevisning om Nyttens, ja selv om Nødvendigheden af den fuldstændigste og varigste Forbindelse imellem Danmark og Sverige. Deres Interesser ere de samme, og ved at støtte hinanden gjensidig ville de danne en respektabel Magt, der vil indgyde Agtelse i farlige Øjeblikke, hvor almindelige Hensyn ikke forslaa.«

Under Indtrykket af denne Enighed i Opfattelsen af Stillingen sendte Regenten i Sverige en Adjudant til den danske Kronprins med et Brev af 28. August 1793, hvori der blandt andet stod: »Sveriges og Danmarks Interesser ere de samme. Hvis underordnede Omstændigheder have forblindet dem med Hensyn til deres eget Vel, hvis smaalig Skinsyge og gjensidig Mistro indtil den Dag idag har skjult deres sande Tarv for deres Øjne, saa er det paa Tide, at en saadan Vildfarelse nu hører op for stedse, og at Sandhedens Fakkell viser dem, hvordan deres Stilling er, for at bringe dem til at forene Sind, Styrke og Energi og derved sikre sig imod et fælles og uopretteligt Tab, nemlig Tabet af deres Uafhængighed, som Naboer synes at true, saafremt de ere i Stand til at skille to Magter, der vilde være dem altfor stærke, hvis de forenede sig ved faste oprigtige og uopløselige Baand.« Han foreslog derfor en nøje Alliance.

Det saa i Virkeligheden ud, som om de tvende Stater vare i Færd med at danne et Forsvarsforbund midt under den europæiske Krise. Men uheldigvis blev netop nu og i den følgende Tid den Tvivl forøget, som den dansk-norske Regering allerede tidligere havde haft om, i hvilken Grad den kunde følge fælles Politik med Sverige. Bernstorff havde blandt andet baade Frygt for, at det vilde binde sig for meget til Frankrig, og tillige Betænkeligheder ved dets Politik overfor Rusland, der forekom ham meget uklar. Han havde Indtryk af, at den svenske Regering famlede i sin Politik, at den for at slippe ud af sin vanskelige Stilling og sin finansielle Nød vendte sig snart til den ene og snart til

den anden af disse Magter. Og hertil kom sandsynligvis som et andet vigtigt Moment, at der i Slutningen af 1793 kom Meddelelser om den tidligere nævnte Armfeltske Sammensværgelse i Sverige. Hvis den sejrede og Gustavianerne atter kom til Magten, vilde en fælles Politik være utænkelig, da de vitterlig vare Danmarks svorne Fjender.

Altsaa paa en ligefrem nøje Alliance med Sverige vilde man ikke indlade sig. Efter at Regeringen i Stockholm i Efteraaret 1793 havde set sin Plan om et Forsvarsforbund med Frankrig briste, gik det snart efter ikke heldigere med Planen om et lignende Forbund med Danmark-Norge.

Dermed stansedes dog ikke Sveriges Underhandlinger. Regeringen i Frankrig udtalte nemlig Tanken om en Konvention, ifølge hvilken den svenske Regering skulde erklære sig neutral og udruste Skibe til Værn for denne Neutralitet²). Det var aabenbart den franske Regerings Tanke, ad den Vej at faa Sverige til at følge en Handelspolitik, der kunde være til Gavn for Frankrig, uden at den selv paatog sig saadanne Forpligtelser, som et Forsvarsforbund vilde have paadraget den. Man var ogsaa i Sverige villig til at gaa ind herpaa, men kun paa visse Betingelser, blandt andre, at Frankrig betalte saadanne Subsidier, at dermed de Udgifter kunde bestrides, som en væbnet Neutralitet vilde kræve. Herom underhandlede der i Vinteren 1793—94 og i det derpaa følgende Foraar.

Ejendommelig nok vare ogsaa Forhandlingerne imellem Sverige og den dansk-norske Stat gaaede over til at dreje sig om noget lignende, nemlig om et væbnet Neutralitetsforbund imellem de skandinaviske Stater. Til Trods for, at Regeringen i Kjøbenhavn havde afslaaet at slutte et Forsvarsforbund, var det nemlig ikke Mundsvejr, naar der fra dens Side var blevet brugt stærke Ord om det nyttige i at holde sammen. Opfattelsen heraf steg, da Katharina II i Begyndelsen af 1794 plagede den svenske

Regering ved at foretage omfattende Udrustninger og saa angive som Paaskud, at hun maatte frygte for et Angreb fra svensk Side. Dette, sagde Bernstorff, var at bære sig ad som Ulven med Lammet i den bekjendte Fortælling. Sverige kunde vel under slige Forhold trænge til at føle, at det ikke stod alene. »Det vilde,« skrev Bernstorff den 1. Marts 1794 til sin Son Kristian Bernstorff, der dengang var Statsafsending i Berlin, »ellers uundgaaelig blive Ruslands Bytte, og jeg behøver ikke at sige, i hvilken Grad det er os magtpaaliggende aldrig at se den eneste Skranke tilintetgjort, der skiller os fra den graadigste Magt, der nogensinde har været til.

Han var derfor ikke alene villig til at foreslaa forskjellige Skridt, der kunde føre dels til gjensidig Hjælp dels til at fremme Samkvem indbyrdes paa flere Omraader; men, hvad der var Hovedsagen, han lod Kronprinsen ved en Skrivelse af 2. Februar 1794 til den svenske Regent, stille det Forslag, at man skulde slutte et Forsvarsforbund til at værne om de tvende Rigers Neutralitet, Uafhængighed, Handel og Sofart, saaledes som denne var hjemlet ved de gjældende Traktater. Tillige blev der givet Befaling til at udruste 8 Linieskibe og nogle Fregatter.

Den svenske Regering gik i det mindste for en Del ind paa Danmark-Norges Forslag, og Forhandlingerne endte med en Overenskomst, der blev undertegnet den 27. Marts 1794 i Kjøbenhavn af Bernstorff og Staël Holstein og snart efter godkjendtes af begge Regeringerne. Det fastsloges ved denne Traktat, at man med fælles Kræfter vilde sikre den Handel, som Traktaterne hjemlede, og at man derfor, saa snart som muligt, fra hver Side vilde udruste 8 Linieskibe og et tilsvarende Antal Fregatter, der skulde operere sammen, naar det holdtes for nødvendigt, og da stedse under fælles Overkommando. Den svenske og den dansk-norske Eskadrechef skulde skiftevis føre Kommandoen over den forenede Flaade, hver i en Tid af

3 Maaneder. Østersoen skulde gjælde for et lukket Hav. saaledes at alle Handelsskibe, der tilhørte krigsførende Magter, vare i Sikkerhed, saa snart de vare komne igjennem Oresund. Hvis nogen Magt ikke respekterede de tvende Staters neutrale Handel, men foretog Overgreb imod den, skulde de, naar alle mulige Forestillinger havde vist sig utilstrækkelige til at skaffe dem deres Ret, senest inden 4 Maaneder, efter at de havde modtaget Afslag paa deres Fordringer, gribe til at tage Repressailler. Traktaten skulde dog ikke gjælde de to Staters tyske Landskaber, da disse som hørende med til det tyske Rige ikke kunde opfattes som neutrale.

Denne Overenskomst var nøje formet efter den af 12. Juli 1756³⁾, og der taltes i den kun om at værne om Handelen. Men trods det begrænsede Maal, hvorved man var bleven staaende, havde Forbundet ikke lidt at sige, netop i politisk Henseende. Ja, det var i Virkeligheden et Forsvarsforbund med Hensyn til de Farer, hvorved Koalitionen imod Frankrig kunde true, thi da ethvert Angreb fra Englands eller Ruslands Side paa de skandinaviske Magters Neutralitet vilde medføre et Angreb paa deres Handel, maatte et Forsvarsforbund til Værn for denne nødvendigvis blive til Forsvar ogsaa for Neutraliteten.

Baade fra svensk og fra dansk-norsk Side troede man ved disse Forhandlinger at have banet Vejen for et venskabeligt Forhold i Fremtiden, og det var i meget stærke Udtryk, at man udtalte for hinanden sin Glæde over at være naaet saa vidt. Blandt andet ytrede Bernstorff til Staël, at den Dag, da han undertegnede Konventionen, var den skønneste Dag i hans Liv, han havde aldrig ønsket noget saa inderlig som en Forening imellem Danmark og Sverige, han havde sukket efter det Øjeblik, da han kunde rive sig løs fra Ruslands Formynderskab, og han turde love, at Sverige aldrig skulde angre at have nærmet sig til Danmark.* Samme Dag brugte han i et Brev til

Hertug Karl de Ord: »Alt hvad der nærmer Sverige og Danmark til hinanden, er naturligt, alt, hvad der fjærner dem fra hinanden, er uretfærdigt og unaturligt.« Ganske lignende Følelser kom til Orde hos de svenske Statsmænd. Sparre kaldte i et Brev til Ehrenheim den sluttede Konvention en Forening, som han haabede var bestemt til stedse nøjere at sammenknyttes. »Aldrig,« skrev han videre, »har Posten bragt en Efterretning, der har været vigtigere for vort Fædreland, end da den overførte Budskabet om Traktaten. Det er længe siden, at Haas kgl. Højhed Hertugens Aftenselskab har været Vidne til saa megen eller en dybere følt Glæde end denne Aften. Den unge Konge var endog rørt til Taarer, da Hertugen meddelte ham Konventionen.«

Imidlertid, som det vil erindres, havde der i Frankrig samtidig været forhandlet om en Konvention med Sverige, hvorefter dette skulde gennemføre en væbnet Neutralitet med Pengeunderstøttelse fra fransk Side. Herved var der, som det let ses, noget betænkeligt. Vilde nemlig, det Spørgsmaal ligger nær, Sveriges Neutralitet blive respekteret af Frankrigs Modstandere, naar det blev bekjendt, at denne Stat betalte det Penge for, at det kunde værne om den? Man kan derfor ikke undre sig over, at Bernstorff havde været bange for, at det kunde bringe Fare over den neutrale Sag i det hele. Men alligevel ser det ud, som om han har ment, af Hensyn til Sveriges vanskelige finansielle Stilling at maatte lade denne Betænkelighed fare. Han lod gennem Grouvelle gjøre Forestillinger i Paris for at faa Frankrig til at love Sverige de Penge, det haardt behøvede; men da det stadig trak ud med at faa Ende paa de Meningsforskjelligheder, der vare imellem Sverige og Frankrig om enkelte Punkter, blev Traktaten imellem Sverige og Danmark-Norge sluttet, uden at Subsidiesagen var afgjort⁴). Set fra dansk-norsk Standpunkt var dette sikkert heldigt, da Forbundet nu kunde gjælde for fuldstændig neutralt.

FJERDE KAPITEL.

Det væbnede Neutralitetsforbund i dets første Tid. — Forhold imellem Danmark-Norge og Sverige indtil Slutningen af 1795.

Det har været meget tiltalende at se, at man baade fra dansk-norsk og fra svensk Side ved det nylig omtalte Forbunds Afslutning var kommet hinanden imøde med en bestemt Erkjendelse af, at et fyldigt Venskabsforhold var begge Stater tjenligst, og med aabne Tilstaaelser af, at man i Fortiden ikke havde havt det rette Syn og derved voldt hinanden meget Ondt. Der var noget heri, som syntes at betrygge for Fremtiden og at varsle om, at et nyt Forhold var ved at udvikle sig. Men desto værre skulde Forbindelsen ikke fattes Skyggesider, og Enigheden blev derfor alt andet end fuldstændig.

Strax ved Forbundets Stiftelse var der det uheldige Forhold, at de tvende Regeringer ikke havde det samme Syn paa, hvorledes de vilde stille sig til forskjellige af Europas toneangivende Magter.

Hvor bittert Bernstorff end var stemt imod Rusland, mente han dog, at man maatte iagttage Forsigtighed overfor det, og han vilde ikke frafalde Tanken om, at det engang kunde blive en saare vigtig Forbundsfælle, forudsat at det ikke viste sig saa anmassende og egennyttigt, at det var umuligt at staa i Forbundsforhold til det. Den Grund, som han og andre dansk-norske Statsmænd for ham havde havt til at lægge Vægt paa et Forbund med det, nemlig fordi de mente, at det var et nødvendigt Værn imod Erobringsplaner fra svenske Kongers Side, den var lykkeligvis forbi og kom ikke mere frem; men han var overtydet om, at Ruslands Tarv, hvad Handel og Skibsfart angik, faldt sammen med Danmark-Norges og Sveriges, og at kun ganske særegne Forhold havde bragt det til at

give den neutrale Handel til Pris for England, men at det derfor snart vilde vende tilbage til sit tidligere Standpunkt, og at man, efter at England havde vist sig fuldstændig uforbederligt, ikke kunde drive noget virkelig Fremskridt igjennem i denne Sag undtagen i Forbindelse med en Stormagt som Rusland, hvis Synsmaade maatte gjælde meget for England under dets Kamp med Frankrig.

At søge en Støtte ved at nærme sig til denne sidst nævnte Stat, følte Bernstorff sig derimod ikke oplagt til. Først Terrorismen, dernæst den stærke indre Gjæring og Splid i Frankrig gjorde det efter hans Skjøn misligt for en mindre Stat at træde i Forbundsforhold til det, og han fandt, at der under dets Sejrvindinger i 1794 og 1795 viste sig en saa despotisk Hensynsløshed i dets Politik, at det rimeligvis vilde blive en endnu mere overmodig og bydende Forbundsfølge, end Rusland var det.

Den svenske Regerings Synsmaade var en helt anden. Da den stedse var mest optaget af Tanken om, at Rusland havde ondt i Sinde, vedblev den trods sine reaktionære Regeringsgrundsætninger og sin Modbydelighed for »Fransosernas gemena republik« at nærme sig til denne saa meget som muligt i Haab om at faa Penge fra den til at forstærke sit Forsvarsvæsen og vel ogsaa for i paa-kommende Tilfælde at sikre sig Hjælp derfra. Dette maatte nødvendigvis vække Uro hos den dansk-norske Regering. Det laa nær at frygte for, at Sverige derved vilde komme til at kompromittere sin egen og dermed ogsaa Danmark-Norges Neutralitet overfor England og Rusland og tillige blive fristet til at optræde med mindre Forsigtighed imod Katharina, end klogt vilde være.

Foreløbig blev der imidlertid, saa snart Forbundet var sluttet, baade i Danmark og i Sverige arbejdet rask paa at faa udrustet det fastsatte Antal Skibe. En svensk Eskadre, 8 Linieskibe stærk under Viceadmiral Wachtmeister kom den 19. Juni 1794 til Kjøbenhavns Red,

forenede sig der med en ligesaa stor dansk-norsk Eskadre under Viceadmiral I. C. Krieger, og den samlede Flaade tog strax Station ved Kronborg. I Følge Lodtrækning tilfaldt Overkommandoen i de første 3 Maaneder Krieger.

Denne Samvirken imellem de skandinaviske Stater vakte Forbauselse baade i Rusland og i England. Man havde i Petersborg gjort Regning paa, at Fjendskab imellem de skandinaviske Folk i den Grad var en Naturnødvendighed, at det ogsaa denne Gang vilde hindre enhver Sammenslutning, og man blev derfor haardt skuffet, da man saa Venskab træde i Stedet for Fjendskab og et Forbund blive sluttet, der maatte gjøre det vanskeligere baade at tilintetgjøre den neutrale Handel paa Frankrig og at skræmme Sverige ved Trusler. Det blev ligefrem udtalt fra russisk Side til dansk-norske Diplomater, at »man aldrig havde kunnet tænke sig Muligheden af en saadan Forbindelse«. og russiske Ministre lod falde hvasse Ytringer om, at »Danmark slet gjengjældte Rusland alle de Tjenester, det havde vist det i Gustav III's Tid; den danske Regering vilde have handlet hæderligere ved at slutte sig til Koalitionen end ved at hjælpe den franske »Ogleæt«, saaledes som den gjorde, naar den lod tilføre Levnetsmidler til Frankrig; Danmark og Sverige havde dannet et Komplot, der rimeligvis vilde faa meget alvorlige og ubehagelige Virkninger for dem begge to«. Katharina lod endog foretage store Søudrustninger. Uagtet man i Kjøbenhavn ikke egentlig frygtede noget Fredsbrud fra Ruslands Side, maatte man dog berede sig paa alle Muligheder, og Bernstorff fik da ogsaa sat igjennem, at 7 Linieskibe udrustedes og i Slutningen af Juli lagde ud paa Reden. Der var saaledes nu ikke mindre end 15 dansk-norske Linieskibe udrustede. Medens ellers de saakaldte nationale Tropper efter endte Manøvrer plejede at blive hjemmitterede, fik de, der vare samlede ved Kjøbenhavn, Ordre til at blive, og ingen enten Officer eller Menig

maatte være 24 Timer fra sin Post. Saa alvorlig tog Regeringen altsaa Stillingen.

Samtidig fortsattes Uenigheden med England lige saa bittert som i det foregaaende Aar. Englænderne vedblev med at opbringe baade danske, norske og svenske Skibe, der sejlede med Levnetsmidler eller med andre Ladninger, og det ikke alene, naar de styrede imod Havne i Frankrig, men ogsaa naar de skulde til Spanien og Portugal, uagtet begge disse Lande vare Englands Forbundsfaeller. De paastode, at slige Skibe i Virkeligheden vare bestemte til franske Havne. En anden engelsk Paastand af Vigtighed var, at de Ladninger, der under Navn af dansk eller svensk Ejendom førtes paa disse Skibe, vare fransk Ejendom. Her maa det huskes, at efter den Handelstraktat, der var sluttet imellem England og Danmark-Norge, den af 1670, gjaldt ikke Bestemmelsen om, at frit Skib gjør fri Ladning, men derimod at den neutrale Ladning vedblev at være sikker, selv om den fandtes paa et fjendtligt Skib. Vi erindre, hvorledes der allerede tidligere var blevet gjort Forsøg paa at faa Englænderne til at indrømme den først nævnte Sætning, og den var da ogsaa bleven opstillet ved Katharina II's Neutralitetsforbund af 1780. Men Englænderne havde aldrig i den senere Tid villet gaa ind paa den. De mente naturligvis, at, hvis den blev slaaet fast, vilde deres Modstandere kunne drive deres Handel ved Hjælp af neutrale Skibe, og at altsaa de neutrale Staters Skibsfart derved vilde faa et saadant Opsving, at de maa-ske snart kunde blive Englands Medbejlere. Set fra dansk-norsk Standpunkt var derimod denne Sætning af særlig stor Betydning, fordi Danmarks og Norges Skibsfart for en stor Del var Fragtfart, der blev drevet med Ladninger, som tilhørte Kjøbmænd i andre Lande. Det vil ogsaa ses, at efter den engelske Opfattelse vilde Rettergangen i Skibsfartssager blive langt mere forviklet end ellers. Hvem var nemlig Ejeren af den Ladning, som et neutralt

Skib sejlede med? Ethvert Skib, der forlod en fransk Havn, kunde mistænkes for at føre en Ladning, der var fjendtlig Ejendom: og det samme gjaldt i mangfoldige andre Tilfælde. Gik f. Ex. et norsk Skib med Stokfisk til Bayonne eller et dansk Skib med Korn til Bordeaux, var det muligt, at en saadan Ladning tilhørte en fransk Kjøbmand. Skibspapirerne skulde rigtignok give fornøden Oplysning i saa Henseende, og det var ifølge Traktaten af 1670 ikke tilladt Kaperne at visitere et Skib, hvis Papirer vare i Orden. Men for det første vare Kaperne sædvanlig alt andet end samvittighedsfulde Folk, for det andet var der unægtelig Mulighed for, at det danske eller norske Handelshus, der i Skibspapirerne var opført som Ejer af Ladningen, kun var det af Navn, og at Ladningen var indkjøbt for franske Penge. Selvfølgelig maatte det staa danske og norske Kjøbmænd frit for at skaffe sig Laan hos Franskmænd lige saa vel som andre Steder, og dette benægtede England ej heller; men dets Regering paastod, at Franskmændene gik videre end til at udlaane Penge, at de vare de virkelige Ejere af mange af Ladningerne og at altsaa Skibspapirernes Angivelse, at disse vare neutral Ejendom, var falsk. Følgen deraf var en Masse Opbringelser og vidtløftige Retssager med alskens Chikanerier. Hertil kom jævnlig ligefremme Brutaliteter fra Kaperførernes og deres Mandskabers Side. Det var et overordentlig stort Antal danske og norske Handelsskibe, der under disse Forhold bleve opbragte af Englænderne. Det naaede i Tiden indtil Slutningen af Sommeren 1794 op til 220 Skibe. Men man havde dog den Triumf, at af den store Masse Skibe, der altsaa vare blevne kaprede, var det kun et ganske enkelt, som Domstolene kunde kondemnere paa Grund af falske Skibspapirer, eller fordi det havde Kontrebande ombord.

Imidlertid skortede det, som man vel kan vide, ikke paa skarpe Udtalelser imellem den dansk-norske og den

engelske Regering baade om disse Punkter og om adskil-
ligt andet vedrørende Skibsfarten. Saaledes udtalte de
engelske Regeringsmænd jævnlig deres Harme over det
Skaar, som den dansk-norske Handel gjorde i deres Planer
om at udsulte Frankrig, og de fremførte overhovedet
Sigtelser imod Danmark-Norge for at vise Partiskhed for
Frankrig, ja endog for at være i hemmeligt Forbund med
det. Naturligvis svarede der paa sligt med alvorlige Ind-
sigelser, og Regeringen tænkte da i Virkeligheden mindst
af alt paa at blive Frankrigs Forbundsfælle. Men ganske
vist, om man end maatte døje adskilligt ogsaa fra fransk
Side med Hensyn til Sofarten, saa var Regeringen i Kjø-
benhavn dog ulige mere tilfreds med de Grundsætninger,
hvorefter de franske Domstole afgav deres Kjendelser, end
med dem, der bleve fulgte af de engelske*), og den folte
sig derfor saameget mere tilbøjelig til at staa paa sin Ret
overfor England.

Denne Stat havde under disse Forviklinger en Stats-
afsending i Kjøbenhavn, Mr. Hailes, der lagde sig fuldstæn-
dig ud med baade Regering og Befolkning her. Stem-
ningen i Hovedstaden var paa denne Tid meget ophidset
imod England, dels fordi dets ledende Minister Pitt gjaldt
for at være Hovedhjulet i Koalitionen imod Frankrig, dels
og fortrinsvis paa Grund af den engelske Sofartspolitik.
»Folk,« sagde Bernstorff, »ere saa forbitrede paa Englæn-
derne, at det at være en Engländer og en Slyngel snart
vil gjælde for et og det samme«. Hailes havde et eget
Talent til at gjøre sig personlig til Skive for denne Uvilje.
Det harmede Folk, naar de saa ham med en besynderlig
Iver trænge sig frem, hvor der var en eller anden Folke-
stimmelse, og da halvt udfordrende se sig om med Lorgnetten
i Øjet. Det var, sagde de, den vante engelske Uforskam-
methed, og saa lod de det regne ned over ham med al-

*) Jvfr. ovenfor S. 24.

skens Ukvemsord. hvis Mening ingenlunde var ham uklar. Han klagede derfor over idelig at blive insulteret. Især blev han rasende over et meget glubsk Angreb, som P. A. Heiberg under det pseudonyme Navn Simon Sandrue rettede imod ham i Den danske Tilskuer (17. Marts 1794) for at have lagt en djævelsk Glæde for Dagen ved Kristiansborg Slots Brand den 26. og 27. Februar, og for at have sagt ganske højt, saa de omstaaende kunde høre det, at for de Penge, der gik tabt ved Slottets Brand, havde den danske Regering kunnet føre Krig med Frankrig i 3 Aar. »Det smerter mig,« skrev Heiberg, »at denne Skurk kom hjem med hele Arme og Ben, thi jeg tror, at det mest inviolable Menneske burde for slige Udtalelser have sin Fred forbrudt«. Uagtet Hailes ikke var nævnt i Artiklen, kunde man dog ikke tage Fejl af. hvem denne fremmede »med Øjeglaset i Haanden« var, og mange havde set ham under Branden. Fornærmelsen var til at tage og føle paa; men, da han ikke var nævnet, havde han gjort klogest i at overse Angrebet. I det Sted gjorde han Skandalen større ved at kræve Sag anlagt imod Tilskuerens Redaktør. Dette blev ikke nægtet ham: men det var ham meget imod, at Regeringen lod Sagen gaa sin lovmæssige Gang ved at lade Rahbek, der som Redaktør var ansvarlig for Artiklen, blive indstævnet for Hof- og Stadsretten som for en almindelig Injuriesag, i Stedet for, som han ønskede, at sætte den enevældige Kongemagt i Bevægelse for at faa Rahbek idømt en særlig haard Straf. Endnu mindre tilfreds var han med Rettens Kjendelse, der lod paa Fritfindelse. Det kom under Sagens Gang til heftige Optrin imellem Bernstorff og Hailes, og den sidste førte ikke alene jævnlige et ret truende Sprog, men erklærede endog ligefrem, at han havde Ordre til at udtale, at, saalænge man i Kjøbenhavn insulterede den engelske Statsafsending, kunde man i London ikke tænke paa at løsgive de danske Skibe. Forholdet blev saa spændt, at Hailes i fulde 7

Uger afholdt sig fra at have nogen Samtale med Bernstorff. Denne var naturligvis ærgerlig paa de Skribenter, der ved Artikler som den her nævnte eller ved nærgaaende Viser gjorde Forholdet til England endnu vanskeligere, end det var i Forvejen; men han var ogsaa meget forbitret paa Hailes, hvem han sigtede for at arbejde paa at forværre Forholdet imellem Danmark-Norge og England.

Spændingen steg ud paa Foraaret og Forsommeren 1794. Den engelske Udenrigsminister Grenville brugte endog det Udtryk, at han maatte opfatte Danmark og England som staaende i et Forhold til hinanden, lige saa kritisk som det, der plejer at gaa umiddelbart foran en Krig, og at Danmarks Forbund med Sverige vilde føre til, at det ligeledes kom i Forbund med Frankrig. I Maj fik man i Kjøbenhavn Underretning om, at et engelsk armeret Skib i selve Kattegat havde stanset og visiteret et norsk Skib, og snart efter om, at en engelsk Fregat krydsede imellem Norges og Jyllands Kyster for at visitere danske, norske og svenske Skibe, og at den havde opbragt flere saadanne og sendt dem til England. Den engelske Regering vilde aabenbart vise, at den ikke lod sig imponere ved det dansk-svenske Neutralitetsforbund, og den stode paa, at den vilde kunne faa Rusland med sig. Men heldigvis havde Katharina i Øjeblikket saa meget at gjøre med Polakkerne, at hun ikke vilde spænde Buen højere imod de nordiske Stater, og hun foretog sig intet imod deres Skibsfart. De skandinaviske Rigers Regeringer nøjedes nu heller ikke med at have deres Flaader liggende i Sundet. Der blev i de første Dage af Juli sendt en dansk-norsk og svensk Eskadre til Kattegat og Skagerak for at krydse indtil Lindesnæs. og en forenet Eskadre af 4 Linieskibe og 4 Fregatter krydsede i Nordsoen fra 20. August til 10. Oktober. Det var paalagt Cheferne ikke at taale, at danske, norske og svenske Skibe, der søgte Værn hos dem, led nogen Overlast eller bleve

visiterede, og at de havde at fordrive Magt med Magt, vaage over de fælles Landes og Farvandes Tryghed og over Flagenes Sikkerhed og Ære. Aabenbart var Regeringen i Kjøbenhavn ingenlunde sikker paa, at ikke disse Skridt maaske kunde fremkalde et ligefremt Brud med England. »Ved nærværende Konjunkturer,« saaledes hedder det i en Regeringsskrivelse, »er det anset nødvendigt i Forvejen at fastsætte de Indretninger, som behøves ved Fæstningerne i Tilfælde af, at en Søkrig skulde udbrude.« Kronborg holdt man for at være i en saadan Stand, at den kunde frembyde »tilbørlig Assistance til Sundets Forsvar«: men ved forskellige Kystbyer baade i Danmark og i Holsten foruden ved Kristiansand blev Kystartilleriet forstærket ¹⁾).

Krydstogterne bleve ikke uden Virkning. De engelske Visitationer i de danske og norske Farvande hørte op; det gik nu ulige raskere end før med Løsgivningen af opbragte Handelsskibe i engelske Havne, og England udstedte den 18. August en Proklamation, hvorved den tilbagekaldte de berygtede Instruxer af 8. Juni 1793, der saa stærkt havde forværret Forholdet til de neutrale Stater*). Dermed opgav det den Fordring, det havde stillet om at kunne lade opbringe alle Skibe, der førte Korn til franske Havne, og nu stansede Opbringelserne for en stor Del. Selv om der endnu var adskilligt, der vakte Misfornøjelse, saa var der dog herved sket et ikke uvigtigt imødekomende Skridt, og man kunde for Ojeblikket fritage sig for at stille Sagen paa Spidsen ved at tage Repressailler og derimod oppebie, om ikke Vinteren skulde kunne føre til en Forstaaelse ogsaa om andre Punkter. Forbundet havde altsaa vitterlig gjort Gavn, og det havde frembudt et tiltalende Skue, for saa vidt der havde hersket god Forstaaelse paa de forenede Flaader. Det havde været,

*) Se ovenfor S. 22.

som om man fra begge Sider havde sat sig for at virke sammen med Velvilje nu i dette Øjeblik, da efter Bernstorffs Ord »de tvende Staters Folk mere end nogensinde tidligere erkjendte Nødvendigheden og Fordelen af at forene sig.«

Men trods alt dette udeblev paa Grund af de tvende Regeringers forskellige politiske Synsmaade betydelige Ulemper desto værre ikke.

Den dansk-norske Regerings Standpunkt var klart nok det at holde sig udenfor Krigen, bevare sin Neutralitet og gjøre, hvad den kunde for at sikre sine Undersaatters Handel. Men Bernstorff var en forsigtig Statsmand. Det havde flere bitre Erfaringer gjort ham til. Han holdt ikke Danmark-Norge og Sverige for stærke nok til ved et Magtbud at tvinge England, saa meget mindre som dette var støttet af Rusland. Hvor lidt han fra først af havde gjort sig overdrevne Forventninger om, hvad der kunde udrettes, havde han vist, da han skrev til Reuterholm: »Vi kunne kun stræbe efter, uden at lide altfor meget og uden at lade Statens Værdighed i Stikken, at naa et roligere Tidspunkt, hvor nye Kombinationer i Europa ville sikre os imod Overgreb, der kun kunne ske ustraffede som en Følge af ganske særlige Tidsforhold.« Det var aabenbart Bernstorffs Tanke, at Forbundet væsenlig skulde gjøre Gavn imod England ved at give de diplomatiske Forestillinger og Indsigelser forøget Vægt. Han var en Modstander af Konvoysystemet, da han var overtydet om, at England ikke vilde respektere Konvojerne, og i saa Fald vilde disse gjøre Skade i Stedet for Gavn. Derimod tilsigtede Neutralitetsforbundet nærmest at skaffe Handelen Sikkerhed ved at true med Repressailler; men Bernstorff vilde kun gribe til at gennemføre denne Trusel, naar den haarde Nødvendighed krævede det. I Eftersommeren 1794 var det meget nær ved, at han havde besluttet ikke længere at udsætte det. Da befriede den Eftergivenhed, Englænderne viste ved Kundgjørelsen af 18. August, ham derfor. Han

følte selv det pinlige ved ikke rask at kunne lægge et stærkt Tryk paa Forhandlingerne med dem: men deri saa han den for svage Magter uundgaaelige Lod. Man maatte, mente han, vel overveje, hvad det vilde sige, maaske at paadrage sig en Krig, der vilde være uendelig mere ødelæggende for de nordiske Landes Handel end de Krænkelser, man maatte doje fra engelsk Side, saameget mere som disse med en enkelt Undtagelse ikke bestode i, at de opbragte Skibes Ladninger bleve konfiskerede, men i, at der kun blev givet utilstrækkeligt Vederlag for Opbringelserne.

Utvivlsomt var den danske og norske Handel, som vi senere ville komme tilbage til, saa blomstrende, at en Regering kun nodig burde indlade sig paa Skridt, der kunde bringe den i alvorlig Fare, og vel at mærke, den var til Trods for de krigsførende Magters Overgreb i stadig Stigen. Den Forøgelse af Nationalvelstanden, der var en Følge heraf, knyttede Folket tæt til Regeringen, saa at der blev talt og sunget derom ved alle Lejligheder. Undertiden har maaske Følelsen af det engelske Tryk fremkaldt Ønsket hos de Handlende om et stærkere Værn end det, der ydedes dem. Saaledes bad Kjøbmændene i Flensborg 1794 om Konvoyer. Men selv om der kan have lydt utaalmodige Røster, var det aldeles forbigaaende, og den almindelige Følelse var Taknemmelighed imod Regeringen for dens Holdning i Skibsfartsagen. Vi ville senere faa Lejlighed til at se, hvorledes Bernstorff netop væsenlig paa Grund af hans Ledelse af den ydre Politik i disse Aar vandt en enestaaende Folkeyndest.

Men uheldigvis gik den svenske Regerings Politik i en helt anden Retning end hans. I og for sig var Sveriges Stilling udadtil vanskeligere end Danmark-Norges. Foruden at skulle værne om sin Handel, var det, som vi have set, kommet i et uheldigt Forhold til Rusland, og det havde en lidet duelig Regering. Derom er der, kan man sige, en enstemmig Mening iblandt de svenske Hi-

storikere. Hertug Karl, der var Landets Regent, var en lidet fremragende Mand, og han kunde let blusse op i skiftende Stemminger, Rigskansleren Sparre var en svag Karakter, og, skjønt han holdt af at bruge stærke for ikke at sige næsten voldsomme Udtryk i sine Depecher og Instruxer, var han i Virkeligheden uden Selvstændighed og jævnlig i høj Grad indiskret i sine Udtalelser. Reuterholm endelig var opfarende, umaadelig irritabel, samt baade despotisk og hævnlysten, derhos uden større politisk Begavelse. Disse hans uheldige Egenskaber vare saa meget desto misligere, fordi han var den egentlig styrende.

Naar Sverige i Marts 1794 havde sluttet Neutralitetskonventionen med Danmark-Norge, havde det, som allerede antydet, ment tillige at have Udsigt til at faa Subsidier fra Frankrig, og dette Haab holdt det fast ved. I Efteraaret 1794 indledede dets Afsending i Paris Staël Holstein nye Forhandlinger med Frankrig derom, og han satte sin Lid til at opnaa Subsidierne ved at faa Sverige til at anerkjende den franske Republik, hvis Magt netop fra Sommeren 1794 var i stærk Stigen udadtil. I April 1795 fandt Anerkjendelse virkelig Sted, og efter forskjellige Forhandlinger og Bryderier kulminerede Tilnærmelsen imellem de to Stater ved en Traktat af 14. September 1795, hvorved Sverige fik Tilsagn om Udbetaling strax af 4 Millioner Livres²). Dette kunde i og for sig være fordelagtigt nok: men Sveriges Neutralitet blev rigtignok derved stillet i et meget betænkeligt Lys.

Imidlertid var dets Stilling til Rusland bleven vanskeligere og vanskeligere. Skjønt Katharina II's Had til Frankrig var bekjendt nok, havde den svenske Regering dog først ment at kunne lade Forhandlingerne med den franske Republik gaa samtidig med, at den søgte at stille sig i et godt Forhold til hende. Den havde nemlig i Vinteren 1793—94 fornyet et Tilbud, som allerede tidligere var kommet frem, nemlig om en Forlovelse imellem Kong

Gustav IV og den russiske Storfyrstinde Alexandra; men Reuterholm havde snart faaet et Paroxysmusanfald i Anledning af den Armfeltske Sammensværgelse, hvori Katharina II mentes at have Del. I sin ustyrlige Hidsighed offentliggjorde han en Skildring af Sammensværgelsen, der stærkt kompromitterede Kejserinden. Den vakte naturligvis i højeste Grad hendes Forbitrelse. Men heldigvis var hun i Ojeblikket meget stærkt optaget af polske Forhold og Vanskeligheder, og ud paa Efteraaret 1794 slog Reuterholm om. Han søgte paa ny Tilnærmelse til Rusland. Altsaa et dobbelt Spil skulde forsøges holdt gaaende med baade Frankrig og Rusland, indtil det i 1795, som vi have set, afgjort blev Tilnærmelsen til Frankrig, der fik Overhaand. Men samtidig tegnede det til et fuldstændigt Brud med Rusland, da Reuterholm afbrød Forhandlingerne og vilde have den unge svenske Konge gift med en tysk Fyrstinde. Det var en mecklenburgsk Prinsesse, som Valget faldt paa.

Disse Forhold virkede stærkt til, at den svenske Regering saa helt anderledes paa de skandinaviske Staters Politik udadtil, end man gjorde det i Kjøbenhavn. Den raabte paa Nødvendigheden af at føre et kraftigt Sprog imod England, og den vilde blandt andet have Konvoyer brugte, hvad vi vide, at Bernstorff var bestemt imod. Forskjellen i Standpunkterne bragte Regentskabet i Sverige formelig i Kog imod ham. De svenske Regeringsmænd talte om hans »barnslige rædhåga« for Rusland, naar han ikke sympathiserede med deres udfordrende Skridt imod Katharina II, og de fandt ham vankelmødig og svag overfor England; ja, i et Anfald af det nedarvede Had imod Danmark og Bernstorff opskræmmedes de endog til at tro paa Forræderi fra dansk-norsk Side. Det var, som om der blot behøvedes at komme et Rygte i Gang, hvordan det end var; naar det blot fortalte ondt om Bernstorff, blev der blindt troet derpaa, og det kom til at

gjælde for en Kjendsgjærning, at Danmark-Norge førte en svingefuld Politik med England bag om Sveriges Ryg. Skjønt Ehrenheim ikke ret troede paa Muligheden heraf, blev han dog i Sommeren 1794 saa smittet af sin Regerings Mistanke imod Bernstorff, at han paa denne Tid skrev i et Brev: »Jeg kjender Greven altfor godt til, at jeg ikke skulde holde det for muligt, at han kan bedrage os. At han er en Poltron, er en Kjendsgjærning, . . . og det er sandsynligt, at han er *fourbe*. Men det er bedst at tie. Selv Colbjørnsen med alle sine højtflyvende Fraser om Ære vilde i sit Hjærte give Bernstorff Ret. Ja, var Colbjørnsen saaledes stillet, at han strax kunde indtage Bernstorffs Plads, saa vilde han maaske skaffe os et Parti imod den fejge Premierminister, som har miskjendt Statens vigtigste og sande Interesse; men hverken han eller nogen anden er her i Stand til at styrte Greven. Alle trænge til hans Indflydelse, og de vilde maaske hviske mig nogle *lieux communs* i Ørene, men strax derpaa for sig selv velsigne ham, som havde frelst Staten.« Det hjalp ikke, at Mistanken baade i den ene og den anden Retning viste sig ugrundet: Hertug Karl, Sparre og Reuterholm faldt dog strax tilbage i deres urokkelige Mistro og Had. I Juni 1795 skrev Sparre i et Brev: »Vi have sikre Data for, at Grev Bernstorff, kanske sin Herre uadspurgt og uafvidende, spiller under Dække med Rusland for at forraade og sælge os, samt at han lige fra vor Forenings første Tid har stræbt at svige os.« Samtidig betegnede Reuterholm i et Brev til Sparre (22. Juni 1795) Bernstorff som »nedrig og æreløs«³⁾.

Bernstorff paa sin Side gik vel aldrig saa vidt, at han fremsatte lignende Sigtelser imod den svenske Regering: men han gjengjældte dens skarpe Domme om ham selv med en bidende Kritik af dens Færd. Han mente, at det svenske Kabinet var saa slet sammensat som vel muligt. Hertug Karl kaldte han *un prince inepte*,

og han mente, at man ikke kunde tænke sig en udueligere Minister end Sparre, og at Reuterholm var voldsom og lidenskabelig over al Beskrivelse . . . De havde, paastod han, valgt et System, hvorved de bragte baade Sverige og Danmark i en stedse vanskeligere Stilling, de begik den ene Ubesindighed efter den anden, og saa kom de oven i Kjøbet med de uretfærdigste Klager imod Danmark, fordi det ikke vilde følge med deri, ja sværtede det endog i Frankrig ved der at beskyldte det for Falskhed.

Virkningerne af den gjensidige Misstemning undlode ikke at vise sig, da der i Foraaret 1795 blev Tale om at forny de fælles Udrustninger. Sverige ønskede dem i høj Grad fremmede, fordi de vare efter den franske Regerings Ønske. Naar man, skrev Sparre til Ehrenheim, nu rustede sig, kunde Sverige og Danmark vinde en Anseelse hos den franske Republik, som var højst nødvendig for at styrke Venskabet med den, og da kunde denne Republik bringes til at slutte en Forening med dem, som vilde være til væsenlig Nytte for Sverige og Danmark og var af største Nødvendighed, hvis Ligevægten skulde opretholdes i Europa. Det var, som det vil erindres, paa denne Tid, at Sverige anerkjendte den franske Republik. Men netop det, der gjorde det ivrigt for Sagen, virkede i modsat Retning paa Bernstorff. Han, der overhovedet beklagede, at Stillingen gjorde det nødvendigt at gjentage Soudrustningerne, mente, at en mindre Udrustning var tilstrækkelig. Men da hjalp Englænderne i det mindste til en vis Grad de skandinaviske Stater over den Uenighed, der truede. Efter at de en Tid især havde søgt at forsvare deres Opbringelse af neutrale Skibe ved at paa-staa, at de Ladninger, disse førte, i Virkeligheden vare fransk Ejendom⁴⁾, gik de videre til at lade den Indrømmelse falde, som de havde gjort den neutrale Skibsfart den foregaaende August⁵⁾, og de gave sig til igjen at op-

* Se ovenfor S. 48.

bringe de Kornskibe, som de mistænkte for at fare paa Frankrig. Dette havde til Følge, at den dansk-norske Regering nu erklærede sig for rede til at udruste samme Tal Linieskibe og Fregatter som i forrige Aar.

Det er smerteligt at se, hvad vi nylig have haft Indtryk af, hvorledes Bitterhed og Spænding afløste de tvende Regeringers oprigtig mente Tilmærmelse til hinanden og mange aabne Udtalelser fra det foregaaende Aar. Men, naar det i Følge deres forskjellige Stilling til flere af Europas Stormagter var vanskeligt, at en nøjere Samstemning kunde finde Sted, saa var det tillige en naturlig Virkning af tidligere Tidens Splid og en Forbandelse, der gik i Arv fra Fortiden, at den Meningsforskjel, som fandt Sted, blev farvet af stærk Mistro, et Forhold, der rigtignok blev forværret ved Reuterholms og Sparres Personligheder. Dette hindrede dog heldigvis ikke en forstandig Iagttagelse som Ehrenheim i, da han omsider var kommen bort fra sin tidligere ensidige Dom om Bernstorff, at kunne se med Overlegenhed og upartisk paa Forholdene. »Det er,« udtaler han i en Depeche til Sparre fra Juni 1795, »i Følge Stillingen naturligt, at Danmark menagerer Rusland, ja Sveriges egen Interesse er kanske tjent med, at Danmark gjør dette, at det ikke lægger sig ud med nogen, men er Ven med alle, indtil Foreningen imellem dem engang er bleven fuldmoden og Danmark kan slippe alle andre.« Han tror derfor heller ikke, at Sverige har nogen Grund til at frygte for separate Forhandlinger imellem Danmark og Rusland; baade Ministeriets og Nationens Karakter giver Borgen for, at der ikke sker noget offensivt Skridt. »Foreningen imellem Danmark og Sverige, siger han fremdeles, »er grundet paa Naturen, paa de nuværende Regeringers og Nationernes Stemninger, og man bør haabe, at den engang bliver fuldbyrdet; men det er uundgaaeligt, at der i Mellemtiden, saalænge man iagttagelse hinanden, maa indtræde smaa *epoquer af mistro*, som forøges ved

den ængstelige Forsigtighed, der som bekendt udmærker Regeringen her.

I Virkeligheden kan man da ogsaa sige, at Spændingen i 1795 mere var et Skjænderi end et Fjendskab. Hvor knubbede Ord man end gjensidig brugte, havde man dog en bestemt Følelse af, at man trængte til hinanden. Det lader sig saaledes sige, at de svenske Regeringsmænd nu ligesaa vel som, da Konventionen undertegnedes i 1794, ikke alene tænkte paa, at en Forbindelse med Danmark-Norge kunde have Værd i Øjeblikket, men tillige paa at den skulde være Grundlaget for en varig og nøjere Forening. Ehrenheim stod ikke ene iblandt de svenske Statsmænd med sin Opfattelse heraf. Om det saa var Sparre, saa undlod han ikke samtidig med, at han i sine Depecher i Sommeren 1795 tordnede over Bernstorffs Fejghed og Troløshed, at slaa ind i samme Tone. »Den Grundvold,« skriver han saaledes i en Depeche, »som sidste Aar saa lykkelig lagdes til en evig Forening imellem begge Folkeslag, bør ikke løbe Fare for pludselig atter at kuldcastes; sker det, rejser den sig næppe snart igjen, og Vejen banes da desto stærkere for begge Rigers Ulykke«. Naar den gamle Ambassadør Sprengtporten, der for øvrigt var temmelig aflægs som Diplomat, fik Ordre til at vende tilbage til sin Plads i Kjøbenhavn, efter at han i flere Aar havde havt Orlov, maatte det, især naar man tænkte paa hans Personlighed, opfattes som et Vidnesbyrd om, at Sverige ønskede at gjælde for Danmark-Norges Ven og derfor valgte at lade sig repræsentere igjen i Kjøbenhavn ved en Diplomat af højeste Rang. I en Depeche til Sprengtporten opstiller Sparre da ogsaa som Opgave, at der skulde arbejdes paa en fastere Forening imellem begge Riger.

Den dansk-norske Regering var lige saa lidt kommen bort fra sit Standpunkt i Marts 1794. I Foraaret 1795 paa en Tid, da Bernstorff i Stockholm sigtedes for at spille under

Dække med Rusland til Svenskernes Skade, har han givet en Fremstilling af sit Syn paa Sverige, som det i høj Grad er værdt at lægge Mærke til. Hans Søn Kristian Bernstorff skulde netop dengang gaa som Statsafsending til Stockholm, og i den Anledning gav Faderen ham i en chifreret Skrivelse af 13. Maj 1795 en hemmelig Instrux om hans Optræden der og samtidig en Udvikling af sit Syn paa Stillingen i Norden. Husker man nu paa, at han i denne Søn saa sin nærmeste politiske Discipel, vil det være klart, at vi i dette Aktstykke have en saa paalidelig Skildring af hans egen politiske Synsmaade, som man kan ønske sig. »Danmarks System.« siger han her, »kræver at leve i Fred og Harmoni med Sverige.« Jo flere Interesser de kunne have i Fællesskab, desto bedre holder han det for at være, og det er hans oprigtige Ønske »i alle Enkeltheder at fremme den gjensidige Velvilje ved Bortfjærnelse af al Misundelse og Skinsyge og at virke til, at enhver Individ i de tvende Nationer ved alle mulige Lejligheder kan nyde de gjensidige Fordele, som en oprigtig og fuldstændig Harmoni skaber.« Som han allerede under de Forhandlinger, der gik forud for Afslutningen af Konventionen af 27. Marts 1794, havde ført Ordet for ad forskellige Veje at lette Samkvemmet imellem de to Stater, saaledes gjør han det ogsaa nu. Men ganske særlig stærkt gaar han ind paa Sveriges Forhold til Rusland og paa, hvorledes Danmark-Norge skal stille sig i saa Henseende. Det Ønske, man efter hans Skjøn her maa fastholde, er da, at Sveriges fulde Selvstændighed kan blive opretholdt overfor Rusland og det altsaa bevares som et Værn imod Ruslands umættelige Ærgjerrighed.« Denne Stat gjorde, siger han, undertiden gjældende, at Danmark var traktatmæssig forpligtet til at hjælpe det med at gjenindføre den svenske Forfatning fra Tiden før 1772; men det havde tabt al Ret til at kræve sligt, efter at det havde vist en passiv Holdning med Hensyn til de svenske Forfatnings-

forhold under hele Gustav III's Regering. Det var utiladeligt, overfor en allerede grundfæstet Forfatning at ville gjøre gjældende, hvad der kunde siges med Hensyn til en ny indført, som dengang var sat i Stedet for en lovlig bestaaende. »Nu for Tiden,« siger han endvidere, »har man mere og mere erkjendt det vigtige og hellige ved den Grundsætning, at ingen Magt har Ret til at blande sig i et andet Lands indre Forhold. Vi have den største Interesse af at hævde denne Sætning, især lige overfor Rusland, og den danske Konge vil ikke opgive den. Vi hige ikke efter den falske Ære at have et Parti i Sverige, og vi kunne ikke attraa, at nogen fremmed Magt har det. Vort Ønske er derimod, at Sverige maa blive lykkeligt, og det kan det ikke være, naar det er sønderrevet af Partier og uforsonlige Fjendskaber.« Men ved Siden deraf stod det dog, naar han saa koldblodig paa Stillingen i Norden, som nødvendigt i hans Øjne, at Sverige fulgte en forstandig og forsigtig Politik netop med Hensyn til Rusland. Ja, han mente endog, at det vilde være godt, om man kunde skabe en Forbindelse imellem de skandinaviske Magter og denne Stat. Allerede i Gustav III's Tid var Tanken om en saadan Trippelalliance kommen op hos ham; men der var stor Forskjel dengang og nu paa, hvad han haabede at kunne opnaa derved. I Gustav III's Tid havde han ment, at den skulde være et Værn imod Angrebsplaner fra den svenske Konges Side. Nu derimod var det, der ledede ham, foruden Tanken om den Sikkerhed og Fred, som den skulde skjænke Norden under almindelige europæiske Forviklinger, tillige Haabet om, at man paa den Maade lettest kunde holde Ruslands Anmasselser Stangen, thi, siger han: »I en saadan Forbindelse vilde Venskabet imellem Sverige og Danmark tjene som Modvægt imod Ruslands virkelige eller paatagne Overvægt«*).

*) Der kan til Sammenligning hermed mindes om K. G. Tessins Udtalelser 1739, da han var ivrig for en nøje Forbindelse

Naar man husker, at Danmark allerede var knyttet ved et Forsvarsforbund til Rusland, forstaar man let den Tanke hos ham at gjøre denne Forbindelse mindre trykkende ved at have Sverige med.

Som det vil erindres, havde Bernstorff allerede tidligere været klar paa, hvor nødvendig Sveriges Integritet var for Danmark-Norge⁶⁾; men der var aabenbart nu kommet en langt mere levende Følelse frem hos ham af, hvor nyttig og naturlig en nærmere Forbindelse imellem de skandinaviske Riger var. Tanken om Nordens fælles Tarv var voxet stærkt hos ham under Indtrykket af det knugende ved Ruslands overmodige og despotiske Holdning. Den almindelige retsløse Tilstand i Europa og særlig Englands og Katharinas II's Politik med Hensyn til den neutrale Handel var et nyt betydningsfuldt Lod i Vægtskaalen. Han, der altid havde ønsket, at der maatte herske Fred i Norden, fik nu et klarere Blik paa, at Danske, Nordmænd og Svenske burde være naturlige Venner, og at det var bedst, jo flere Baand der blev knyttet imellem dem. Naar hans Uvilje imod den daværende Regering i Sverige ikke hindrede ham fra at nære Ønske og Haab om en politisk Samvirken og nøjere Forbindelse med Sverige, hang det for øvrigt sikkert noget sammen med, at Formynderskabet ikke havde lang Tid tilbage. Den 1. November 1796 vilde Gustav IV Adolf blive myndig, og da kunde man, som Bernstorff flere Gange har udtalt, haabe paa en bedre Regering i Sverige. Man vidste desuden, at den unge Konge ingen Forkjærlighed havde for en Alliance med Frankrig.

imellem de skandinaviske Lande og Frankrig, og da han i den Anledning ytrede, at man ikke skulde være bange for en overmægtig fransk Indflydelse; naar Sverige og Danmark vare enige, kunde de meget godt styre Frankrig (2det Bind S. 129).

FEMTE KAPITEL.

Forskjellige udenrigske Forhold indtil A. P. Bernstorffs Død.

Samtidig med, at Forholdet imellem Regeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm havde udviklet sig til at have det dobbeltsidige Præg, vi have fulgt, var den almindelige europæiske Stilling bleven mærkelig nok. Som en Følge baade af Krigens Gang Vest paa og af Misnoje dels med Rusland dels med Osterrig, valgte Hoffet i Berlin at nærme sig til Frankrig, og Virkningen heraf blev Freden i Basel 5. April 1795, hvorefter Preussen trak sig ud af Koalitionskrigen og gjorde Franskmændene vigtige Indrømmelser ved Rhinen. Denne Fred havde til Følge, at Nordtyskland kunde holde sig neutralt under den følgende Fastlandskrig. Her have vi kun at gjøre med Fredens Betydning for den dansk-norske Stat. Den var allerede for saavidt et Gode for denne, som Regeringen i Kjøbenhavn havde frygtet for, at den, hvis Krigen fortsattes, og den, hvad der i saa Fald var rimeligt, trak sig mere og mere mod Nord, skulde blive nødt til at opstille et Korps i Holsten til Beskyttelse for Grænsen¹⁾. Sligt vilde kun volde betydelige Udgifter; men det slap man nu for. Fremdeles var det et Gode, at Freden skaffede Holsten Neutralitet, hvorved Pligten til at yde Tilskud til den tyske Rigskrig med Frankrig horte op; ogsaa kunde de holstenske Kjøbmænd nu nyde godt af de Fordele, som den dansk-norske Stats Neutralitet skaffede dem. Man kan derfor godt forstaa, at Bernstorff med Glæde havde set Tilnærmelsen paa denne Tid mellem Preussen og Frankrig²⁾. Men det Haab, der kunde næres om, at Freden i Basel skulde blive Begyndelsen til Ophør af den store Krig, gik ikke i Opfyldelse. Thi vel fulgte Spanien snart Preussens Exempel; men, hvad der for den dansk-

norske Regering uheldigvis var vigtigere. det syntes i Modsætning dertil, som om Kejserinde Katharina nu vilde træde virksomt op blandt Frankrigs Fjender. Ved en Overenskomst med England den 5 Maj 1795 lovede hun, at, hvis denne Stat holdt ud med Krigen, vilde hun sende baade en Hær og en Flaade imod den fælles Fjende. Faa Maaneder i Forvejen havde hun sluttet et hemmeligt nøje Forbund med Østerrig (3. Januar 1795), og den 28. September blev en formelig Trippelalliance imellem de tre Magter til Virkelighed.

Den nærmere Sammenslutning imellem Rusland og England havde fundet Sted samtidig med, at Spændingen imellem Rusland og Sverige, som vi have set, var stor. Følgen var, at Katharina II søgte at fremkalde et Brud imellem de skandinaviske Magter. Man vidste godt i Petersborg, at der var betydelig Meningsforskjel imellem Regeringerne i Kjøbenhavn og i Stockholm. Derfor trængte man nu ind paa den dansk-norske Regering for at faa den til at vende om fra den, som man sagde, farlige Vej, hvorpaa den var slaaet ind ved at slutte sin Konvention med Sverige. »Hvorfor,« sagde den russiske Vicekansler Ostermann til den dansk-norske Chargé d'affaires i Petersborg, »har I villet forene Eder med Sverige? Havde I sluttet Eder til os og England, vilde Sverige være blevet knust, og det stemmer dog ikke med Eders Tarv, at det kommer til Kræfter igjen.« Rusland, sagde han, vilde, hvis Danmark ønskede det, bruge sin Indflydelse i London til at sikre dets Handel, og deraf vilde den danske Regering have ganske anderledes Gavn. Ja, Kejserinden opfordrede den endog (1795) til at tiltræde det Forbund, som hun havde sluttet med England; det kunde, lod man forsikre, godt ske paa en saadan Maade, at Neutraliteten blev fastholdt. Men dette Forsøg fra russisk Side slog fejl. Regeringen i Kjøbenhavn nægtede at tiltræde det engelsk-russiske Forbund, og det var forgjæves, at man i

Petersborg gav ondt af sig og idelig klagede over Danmarks Partiskhed for Sverige eller paa ny opfordrede det til at slutte sig til Forbundet, inden det blev for silde.

Tro mig,« udtalte Ostermann (i Efteraaret 1795) til den dansk-norske Diplomat Fursmann »hold Eder til Rusland, det er Eders bedste Ven, og det kan aldrig tilføje Eder noget ondt, selv om det virkelig skulde kunne tænkes, at det fik Lyst dertil: men hvorfor vil I forene Eder med Sverige, med et Hof, der har solgt sig til Frankrig, der handler uden Grundsætninger og med saameget Overmod, imod hvem I har sluttet en Traktat med os, og imod hvem I nødvendigvis altid maa være paa Eders Post, da det i Virkeligheden er den eneste Magt, som, hvis den kom til Kræfter, kunde volde Eder Uro.« Danmark, ytrede Ostermann baade dengang og tidt ellers, behøvede blot at adskille sine Interesser fra Sveriges, saa vilde England opfylde alle dets Onsker med Hensyn til dets Handel³⁾.

Efter at Danmark-Norge havde afvist det russiske Forslag, gik Englænderne, som tidligere nævnt*), i Aaret 1795 stedse videre i deres Overgreb imod den danske og norske Handel lige saa vel som mod Sveriges. Ikke alene trak det stadig ud med Betalingen af de Erstatningssummer, som de engelske Domstole havde tilkjendt de opbragte Skibes Redere; men Englænderne gave sig efterhaanden til at kapre alle dansk-norske og svenske Skibe, som de mistænkte for at være bestemte til franske Havne. Overgrebene gik i det hele lige saa vidt som i Forsommeren 1794. Ifølge et Forslag fra svensk Side blev derfor ikke mindre end Halvdelen af den dansk-norske og svenske Eskadre i Midten af Augustmaaned sendt paa et Krydstogt i Nordsoen, og dette gjorde da ogsaa Ende paa de engelske Opbringelser i disse Farvande. Tilsidst besluttede den

*) Jvfr. ovenfor S. 54.

engelske Regering sig til et imødekommende Skridt af Værd, idet den tilbagekaldte den Ordre, den havde givet til at opbringe neutrale Kornskibe, der vare bestemte til Frankrig⁴). Samtidig hermed udbetalte den nogle anselige Erstatningssummer. Men naturligvis laa der ikke deri nogen Beroligelse med Hensyn til Fremtiden.

I det følgende Aar (1796) vedbleve Forholdene at udvikle sig saaledes, at de krævede den mest spændte Opmærksomhed. Regeringen i Kjøbenhavn var i dette Aar, hvad der maatte vække den svenske Regerings Bifald, lige saa ivrig som den for at faa det Tal Krigsskibe udrustet, som Konventionen af 27. Marts 1794 fastsatte. Den folte sig nemlig ingenlunde sikker paa, at England ikke vilde komme tilbage til sin Færd fra den forrige Sommer, det skyldte ikke mindre end 5 Millioner Rdhr. i Erstatningssummer, og diplomatisk Støtte var ikke at vente fra Rusland. Eskadrerne fra de 2 skandinaviske Stater forenede sig altsaa i Sundet, ligesom der fandt Krydstogter Sted i Kattegattet og Nordsøen, først af et mindre Tal dansk-norske Krigsskibe, siden af den halve Del af de tvende Eskadrer. Heldigvis viste den engelske Regering dog langt større Maadehold, i det mindste i de nordlige Farvande, end i de foregaaende Aar, og, da Regeringen i Kjøbenhavn rejste Klage over, at engelske Krydsere have krænket norsk Territorium ved i Luses, Egvaags og Farsunds Havne at bemægtige sig en fransk og en hollandsk Kaper tilligemed 4 af disse tagne engelske Handelsskibe, endte det levende Ordskifte, som denne Sag fremkaldte, med, at England gav de to Kapere tilbage og betalte Vederlag for de 4 Handelsskibe.

Imidlertid havde den dansk-norske Regering, hvad der ogsaa passede godt til Samvirken med Sverige, anerkjendt den franske Republik (i Februar 1796). I og for sig havde den aldrig havt noget imod dette Skridt, og den havde stedse vedligeholdt diplomatisk Forbindelse med

Republiken; men det Tryk, som Rusland og England udøvede, havde hidtil holdt den tilbage fra en formelig Anerkjendelse, da den allerede i Forvejen følte sig mistænkt nok for at være i Ledtog med Frankrig. Nu var imidlertid dette Lands Magt steget i en forbausende Grad ved dets Sejre i 1794 og 1795; det var fuldstændig sandt, hvad Bernstorff udtalte til en russisk Diplomat, at det var et ganske orkesløst Spørgsmaal, om en Stat, der foreskrev en stor Del af Europa Love, kunde anerkjendes eller ikke, og om det skulde ske ligefrem eller i Taushed. Da desuden baade Toscana, Preussen og Spanien ved deres Fredsslutninger i 1795 havde anerkjendt dets Forfatning, blev det uundgaaeligt at følge dette Exempel, hvis man ikke vilde udsætte sig for at faa det ligefrem til Fjende. Ogsaa rettede Direktoret, der siden Efteraaret 1795 styrede Frankrig, i Vinteren 1795—96 stærke Opfordringer til Regeringen i Kjøbenhavn herom. Et Vidnesbyrd om, at denne ønskede at bevare et venskabeligt Forhold til den franske Republik, var det, at Kronprinsen i Sommeren 1796 under en lille Rejse i Tyskland besøgte den franske General Jourdan, medens denne havde sit Hovedkvarter i Frankfurt. Han havde stor Interesse af at se de »slet klædte, men vel indøvede og meget selvtillidsfulde republikanske Soldater«, og han syntes godt om Jourdans Personlighed. Ved denne Lejlighed blev han paa ægte republikansk Vis kaldet *citoyen Altesse* af de franske Soldater; den danske Konges Skaal blev drukken ved Dineren hos Generalen, men kun med 3 Salutskud, den franske Nations derimod med 27.

Uheldigvis blev dog netop nu Forholdet til Frankrig, hvad Skibsfarten angik, mindre heldigt end tidligere*). Den franske Regering udstedte nemlig 2 Dekreter den 2. og 16. Juli om, at den agtede selv at tage Repressailler

*) Jvfr. nærmere herom Syttende Kapitel.

over Englænderne ved at følge de samme Grundsætninger imod de neutrale som den engelske Regering. Det kunde man kalde at lade det gaa ud over de uskyldige, og en Del franske Kapere begyndte at blive nærgaaende imod danske og norske Skibe. Kort efter sluttede Spanien ved Traktaten i Ildefonso (19. August 1796) Forbund med Frankrig imod England, og nu gav ogsaa spanske Kapere sig til at drive deres Uvæsen, hvor de kunde komme til det. Baade i Farvandene langs de franske Kyster og i den vestlige Del af Middelhavet blev den neutrale Skibsfart udsat for Ulemper, der vare i stadig Stigen i de følgende Aar. Derimod maatte det være til Gavn, at Frankrig i dette Aar trak sig tilbage fra Sverige. De Vanskeligheder, et nært Forbund imellem disse tvende Stater vilde have voldt Danmark-Norge, forsvandt hermed.

Syd paa have vi set, at Freden i Basel havde maattet befri vort Fædreland for de Ulemper, som den tyske Rigs-krig havde voldt i Anledning af Holstens Stilling som tysk Rigsland, og denne Fordel holdt sig i Hovedsagen, om end det spændte Forhold imellem Østerrig og Preussen, som Berlinerhoffets Fred med Frankrig havde skabt, kom til at volde den dansk-norske Regering nogle diplomatiske Vanskeligheder. Heldigvis vare de uden større Betydning.

Hvad der uden Sammenligning mest optog Regeringen, var dog Sveriges Forhold til Rusland. Med Hensyn til de foregaaende Aar havde Svenskerne ikke uvittig sagt, at Lysten til at true var ligesom en Feber, der plejede at komme over Rusland hvert Foraar, men snart fortog sig igjen. I dette Aar (1796) var Sagen alvorligere, da Katharina II's personlige Forbitrelse imod det svenske Regentskab var voxet ved dettes Plan om, at Gustav IV skulde ægte en mecklenburgsk Prinsesse*). Hun saa deri

*) Jvfr. ovenfor S. 52.

med en Kvindes hele Lidenskabelighed en Krænkelſe, der maatte hævnes. Man ſkulde faa at føle, hvad det vilde ſige at haane hende, der igjennem ſin lange Regering uafbrudt havde havt Lykken med ſig og nu var mægtigere end nogensinde. Det var et Vidnesbyrd om hendes Op-hidselſe, naar en General Budberg, en i Petersborg ind-flydelsesrig Personlighed, i Februar 1796 kom til Stock-holm og her ligesom ogsaa undervejs i Hamburg og i Kjøbenhavn førte det voldsomſte Sprog imod Sverige. Andre russiske Diplomater gjorde det ſamme. Det var umuligt, ſagde de, for Rusland at finde ſig i at have en hemmelig Fjende til Nabo, ſom ſtedſe vilde følge Gustav III's Spor og angribe, ſaa ſnart Lejligheden var gunſtig. Man burde trække denne Torn ud af Foden, naar man var i Stand dertil; nu var Kejſerinden kjed af diſſe Ræn-ker, hvormed den ſvenske Forfængelighed plagede hende, og et Brud var uundgaaeligt, hvis der ikke skete et fuld-ſtændigt Omslag i den ſvenske Regerings System. Selv om den ſvenske Konge ikke opgav Tanken om det meck-lenburgſke Ægteskab, ſkulde Kejſerinden nok ſorge for, at det aldrig blev til noget dermed: man burde tvinge Sverige tilbage indenfor dets gamle Grænſer, ſætte det ud af Stand til at holde nogen Flaade og tage Finland fra det for ikke mere at give det tilbage igjen; Danmark vilde under ſaadanne Forhold ikke kunne forblive neu-tralt, og Rusland vilde knytte det til ſig ved at til-byde det en Del af Byttet fra Sverige. Paa ſamme Tid fandt der Ruſtninger Sted i Rusland. I April 1796 ſaa det ud, ſom om alt var ude mellem dette Rige og Sverige: man fik i Stockholm de meſt truende Efterretninger fra Petersborg: der blev givet Befaling til at mobilisere Trop-per, og den ſvenske Regering henvendte ſig til den dansk-norſke, om den kunde faa Hjælp derfra, hvis Uvejret fra Rusland brød løs. Netop paa denne Tid fortalte Rygtet i Petersborg imidlertid, at Danmark vilde falde Sverige i

Ryggen, saa snart Rusland angreb det, og at Danmark søgte at insinuere sig hos den russiske Regering paa Sveriges Bekostning. Der var ikke et eneste Ord sandt heri. Men efter hvad vi vide om Mistænksomheden i de svenske Regeringskredse imod den dansk-norske Regering, kan det ikke undre, at sligt blev troet der i det mindste til en vis Grad. Sparre skrev til Ehrenheim: »Det ligner den danske Politik, (efter hvad man her veed med fuld Sikkerhed), at Kabinettet i Kjøbenhavn gjerne ønsker at puste til Ruslands Stridigheder med os, medens det dog samtidig søger at dysse os i Søvn med Hensyn til Rusland«. Den Følelse, der i Virkeligheden besjælede Regeringen i Kjøbenhavn, var Ængstelse for Sveriges Skjæbne. Alle-rede da den i Januar tog Beslutningen om at ruste de 8 Linieskibe, var en af de bestemmende Grunde netop »Muligheden af et Fredsbrud imellem Sverige og Rusland, hvilket de imellem dem opkomne Stridigheder synes at give Anledning til at befrygte.« Bernstorff vilde heller ikke lade Rusland være uvidende om, at man fra dansk-norsk Side fulgte Sveriges Skjæbne med Deltagelse, og det blev gjentagne Gange udtalt til den russiske Regering, at Danmark nødvendigvis maatte have Vished om, at Rusland i intet Tilfælde vilde udvide sig paa Sveriges Bekostning, og at de Skridt, det foretog sig, ikke sigtede til Erobringer, men kun til dets Sikkerhed. »Man veed godt,« skrev Bernstorff til Diplomaten Fursmann i Petersborg, »at vi ikke med Ro kunne se paa, at Rusland udvider sig paa finsk Side.« Vistnok troede han ikke, at der i Øjeblikket var nogen egentlig Fare paa Færde; men det ængstede ham dog, at der blev opsamlet en Masse Stof til Fjendskab; Øjeblikket, sagde han, var utvivlsomt det mest kritiske, det havde været siden Gustav III's Død.

Hvor stærke Trusler der end vare brugte fra russisk Side, vilde Katharina II dog, da det kom til Stykket, helst endnu undgaa Krig, hvis det lod sig gjøre, og hun

søgte derfor ad andre Veje at bringe Sverige til at give efter for hendes truende Holdning. Det første, hun ønskede, var Ophævelsen af Kong Gustavs paatænkte Giftermaal med en mecklenburgsk Prinsesse. Tilfældigvis havde hun heri en Forbundsfælle i selve den unge svenske Konge. Han var nemlig efterhaanden bleven klar paa, at denne Forbindelse var at opfatte som et politisk Schacktræk af Reuterholm og Regenten, hvorved det kom til at gaa ud over ham selv. Han fattede Modbydelighed for den ham tiltænkte mecklenburgske Brud, og han erklærede ligefrem i det svenske Statsraad den 2. April 1796, at han opfattede denne Forlovelse som hævet. Dette var naturligvis et slemt Slag for Regentskabet, og samtidig stod det overfor den russiske Kejserindes Vrede. I denne Stilling valgte Reuterholm og Regenten at ydmyge sig til at gaa ind paa Katharina II's Yndlingsplan, hvorefter Gustav IV skulde ægte hendes Sønnedatter Storfyrstinde Alexandra, en Plan, som den unge Konge i Ojeblikket intet havde imod. Og da saa Kejserinden vilde paa en haandgribelig Maade lade Verden vide, hvor stort et Omslag der var sket i den svenske Regerings Holdning, saa denne sig nødt til at rette sig efter hende og tage imod en Indbydelse fra hende til Kongen og Regenten om, at de allerede den førstkommende Sommer skulde gjæste hende i Petersborg. Hun vilde smedde, medens Jærnet var varmt.

Den Frygt, som Regeringen i Kjøbenhavn havde havt for et alvorligt Sammenstød imellem Sverige og Rusland, var altsaa forbi. Men ejendommelig nok, baade russiske og svenske Diplomater vare nu strax tilbøjelige til at tro, at man i Kjøbenhavn mente, at Forbedringen af Forholdet imellem Hofferne i Stockholm og Petersborg indeholdt en Fare for Danmark-Norge. Den franske Afsending i Danmark Grouvelle, der ikke holdt af Tilnærmelsen, vilde endog gjøre Bernstorff viis paa, at Rusland og Sverige kun enedes for at kaste sig over Danmark og løsrive

Norge fra det. Nogen Frygt havde Bernstorff imidlertid slet ikke. Han havde, som vi vide, netop i flere Aar ønsket, at der herskede Venskab imellem Rusland og Sverige, og hans Yndlingstanke havde været et Forbund imellem de skandinaviske Stater og Rusland. Der var nu kun et halvt Aar til, at Gustav IV Adolf selv skulde overtage Regeringen i Sverige, det kunde ventes, at der da ikke vilde være nogen Rolle mere at spille for Reuterholm og Regenten, denne Prins, som var Danmarks Fjende *par instinct et par préjugés* og endnu stod det paa det gamle Standpunkt, at man nødvendigvis maatte være Danmarks Fjende, naar man var Sveriges Ven.* En bedre Stemning lod sig haabe hos den unge Konge, og der var ingen Grund til at frygte for, at han skulde komme i Afhængighed af Rusland, selv om han blev gift med en russisk Prinsesse, da Stemningen hos det svenske Folk altfor afgjort var imod at ville taale Indflydelse fra Petersborg. Ej heller nærrede Bernstorff Frygt for, at Rusland vilde benytte en saadan Forbindelse til Fordærvelse for Danmark-Norge, hvis Venskab vistnok stedse vilde beholde Værd for det. Han hengav sig mere og mere til Tanken om, at der ved en svensk-russisk Forbindelse kunde banes Vej til en nordisk Trippelalliance, naar Gustav IV var bleven myndig.

Det kom imidlertid til at gaa anderledes med denne Forbindelse, end nogen anede det. Den 24. August 1796 kom Kong Gustav til Petersborg, hvor han blev indtil 1. Oktober. Alt syntes at tegne til, at det skulde gaa som ønsket med det paatænkte Giftermaal: men der var dog et Spørgsmaal, som man maatte klare først, og det var om, hvorvidt Storfyrstinden kunde komme til at udøve sin egen Religion, naar hun var bleven Dronning i Sverige. Gustavs orthodox-lutherske Følelser voldte her Vanskeligheder, og de bleve forværrede ved den russiske Minister Markoffs paatrængende Iver for at faa ham til at

give et bindende Lofte i saa Henseende. Den 22de September ventede Kejserinden i fuld Pomp med hele det russiske Hof i 3 Timer paa den unge Konge, for at den højtidelige Forlovelsesakt kunde finde Sted. Han udeblev imidlertid rasende over det skriftlige Tilsagn, som Markoff paa en saare taktløs Maade netop i dette Ojeblik vilde afkræve ham. Vel endte Rejsen uden noget egentligt Brud, og der forhandlede videre om denne kildne Sag. Men den var ikke afgjort, da Gustav IV den 1. November 1796 blev myndig, og da Katharina II døde den 17de i samme Maaned. De efter hendes Død fortsatte Forhandlinger førte ikke til noget, og i Slutningen af Aaret ægtede Gustav IV en helt anden Prinsesse, nemlig den badenske Prinsesse Frederikke. Ganske vist bevarede derved en vis Forbindelse med den russiske Kejserfamilie: men den var kun ganske løs. Han blev nemlig Svoger til den nye Keiser Pouls Søn Alexander i Stedet for at blive Pouls Svigersøn.

Til den mislykkede svensk-russiske Ægteskabshistorie knytter der sig for den dansk-norske Regerings Vedkommende et lille Træk, der ikke bør glemmes. Det er nemlig blevet paastaet ikke alene dengang, men ogsaa af svenske Historikere indtil nyere Dage, at Regeringen i Kjøbenhavn havde spillet en Intrige for at kuldkaſte denne Ægteskabsplan. Bernstorff havde nemlig sendt sin Søn Kristian Bernstorff til Petersborg for at skaffe nærmere Oplysninger om de Stemninger imellem den svenske og russiske Regering, der udviklede sig som en Følge af den svenske Konges og hans Onkels Ophold i Petersborg. Han havde ventet, at Kong Gustav allerede skulde have forladt den russiske Hovedstad, naar Sønnen kom dertil: men denne vilde dog kunne sætte sig ind i de Resultater, Opholdet havde havt. Paa den Maade vilde det ogsaa kunne undgaas, at nogen faldt paa i ham at se en mistænksom og generende Iagttager. Han skulde tillige fremhæve

Danmarks Ønske om et fælles nordisk Forbund. Nu traf det sig imidlertid saaledes, at den svenske Konge var i Petersborg endnu, da Kristian Bernstorff kom dertil, og, da det slog fejl med Ægteskabet, fik Rygtet travlt med, at den dansk-norske Regering havde sin store Del deri. Den skulde, efter hvad man fortalte, have fattet Mistanke om, at Giftermaalsplanen hang sammen med, at den skulde tvinges til at afstaa Norge til Sverige, den havde derfor sendt Kristian Bernstorff til Rusland med en fuldt spækket Pung, og han havde da bestukket Markoff til at komme frem med den Fordring til Gustav IV, der havde bragt denne til at bryde med Ægteskabsplanen. Ja man har endog ment at kunne angive den Sum, hvormed Markoff var bleven bestukket. Den skulde have været 200000 Dukater. I hele denne Historie var der, hvad klarlig fremgaar af de danske Aktstykker fra hin Tid, ikke et eneste Ord sandt.

Det er bekjendt, at den svenske Almenhed med Jubel saa Gustav IV tage Regeringens Tøjler den 1. November 1796 og vise Unaade baade imod sin Onkel Hertug Karl og imod Reuterholm, der havde opnaaet at gjøre sig almindelig forhadet. Med ligesaa stor Glæde hilste den dansk-norske Regering den unge Konges Overtagelse af Regeringen, og den lod udtale de venskabeligste Følelser for ham tillige med Ønsker om en noje Forstaaelse med Sverige. Kristian Bernstorffs Indberetninger fra Stockholm om den unge Konge vare meget fordelagtige. Han var, hed det, baade religiøs, sædelig og elskede Retfærdighed, Orden og Simpelt; han syntes endelig ogsaa at nære gode Følelser imod Danmark. Derom gav i det mindste Rosenstein, der havde været hans Lærer, de bestemteste Forsikringer. Slige Meddelelser maatte styrke Regeringen i Kjøbenhavn i det Haab, at Tiden for en god Forstaaelse i Norden endelig var kommen. Kun undgik det ikke A. P. Bernstorffs Opmærksomhed, at der var noget sært.

tungsindigt og stivsindet ved den unge Konge, og han holdt ikke af den Haardnakkethed, han havde vist i Giftermaalssagen, da han frygtede for, at den let kunde fremkalde et nyt Brud imellem Sverige og Rusland. Jo mere han saa Frankrig udvikle sig som Erobrerstat »efter det gamle Roms Forbillede« og Englænderne herske med despotisk Hensynsløshed paa Havet, desto mere blev han fast i sin Opfattelse af, at samtlige nordiske Stater maatte holde sammen, hvis Englands eller Frankrigs Magtbud ikke helt skulde blive en Lov, hvorefter man maatte rette sig.

Faa Uger efter Gustav IV's Overtagelse af Regeringen var, som allerede sagt, Katharina II død. Hun havde været lidet yndet i Danmark, hvor i den sidste Tid hendes Politik særlig i Polen havde vakt almindelig Harm. Det er et betegnende Træk, at man i Drejers Klub i Kjøbenhavn ved Budskabet om hendes Død drak Fandens Skaal, fordi han havde taget Kejserinden. Men heller ikke de danske Statsmænd skjænkede hende nogen venlig Tanke ved hendes Død. Hun har aldrig holdt af Danmark, det var baade Bernstorffs og Schack Rathlous Mening. »Hun har,« udtalte Bernstorff fremdeles, »oprigtig delt den holsten-gottorpske Slægts Had imod den danske Kongefamilie. Det fik vi at føle ved Mageskifteforhandlingerne 1750 og 1752. Naar hun senere samtykkede i at løse Forviklingerne i denne Sag, har det kun været, fordi Forholdene efter Peter III's Død tvang hende til at rette sig efter russiske Ministre, der ikke delte hendes Fordomme: men vi have aldrig naaet at faa Bugt med hendes naturlige Uvilje. Hun har kun havt Interesse for Danmark, saalænge hun troede at kunne beherske os ved Saldern; men ethvert Forsøg fra vor Side paa at gjøre os uafhængige har i hendes Ojne været en Forbrydelse og en Krænkelse, der vakte Hævnlyst hos hende.« Ej heller Guldberg, der dog havde været saa russisk i sin

Politik som muligt, dømte fordelagtig om hende. Han udtalte ved hendes Død: Nu staar hun for den højeste Domstol, blot med sine Gjerninger, medens Storheden og Magten er borte.

Men det kunde dog være et Spørgsmaal, om Danmark-Norge havde vundet derved, at hendes Søn Poul var kommen paa den russiske Trone. Man havde tidligere havt flere mindre Sammenstød med ham, og i Anledning af et af disse havde Bernstorff med Bekymring udbrudt: »Hvilken Fremtid giver sligt ikke Udsigt til«. Det var en almindelig Mening, at han var forbitret over Mage-skiftet 1773, som kun hans Moders Overlegenhed havde faaet ham til at slutte, og det var bekjendt, at han var en Mand med sære Luner, opfarende og smaalig. Men desuagtet fik man i Begyndelsen af hans Regering ret opmuntrende Efterretninger om hans Ledelse af Sagerne. Han udtalte sig paa en meget venskabelig Maade om Danmark, det gjaldt for heldigt, at den besindige Fyrst Besborodko havde Indflydelse paa ham, der var ingen Tvivl om hans Retsindighed, og det var vitterligt, at han viste Maadehold med Hensyn til Sverige og mest henvendte Tanken paa indre Reforme, hvortil Rusland haardt trængte. Bernstorff mente derfor, at man kunde haabe nu at blive mindre plaget.

Medens det altsaa foreløbig saa ret lyst ud paa den politiske Skueplads imod Øst, vedbleve Skibsfartsagerne stærkt at sysselsætte Danmark-Norge saavel som Sverige. Selv om nemlig de sidste Aars Udrustninger havde skaffet nogenlunde Ro i de nordligere Farvande, stod det, som allerede tidligere berørt, slemt til længere imod Syd ved Frankrigs Kyster og især i Strædet ved Gibraltar. Man var her plaget af engelske saa vel som af franske og spanske Kapere, og endelig kom hertil Bryderier, som Barbareskerne voldte.

Med disse havde man holdt det nogenlunde gaaende,

siden man i 1772 havde faaet den uheldige Strid med Deyen i Algier udjævnet. Men i 1796 bemægtigede en ung Fyrste sig Magten i Tripolis, efter sammen med en Broder at have forjaget sin Fader. Han begyndte blandt andet sin Styrelse med at stille uforskammede Krav til Danmark-Norge. Han forlangte nemlig, at dette skulde sende ham en Present i Anledning af hans Tronbestigelse, og at det ældre Forbund, der var sluttet med hans Stat, skulde fornyes, hvilket vilde sige det samme som, at der skulde betales ham en Sum Penge i den Anledning. Da Regeringen i Kjøbenhavn afslog at ville gaa ind paa disse Prellier, begyndte han aaben Krig ved at lade sine Søroverskibe opbringe de danske og norske Skibe, som de kunde faa fat paa. Følgen deraf var ikke alene de Tab, som disse Opbringelser voldte, og at danske og norske Sømænd bleve gjorte til Slaver, men at Handelen paa den østlige Del af Middelhavet stansede for Danmark-Norges Vedkommende. Ingen havde Lyst til at bruge Skibe herfra til Fragtfart i disse Farvande. Naturligvis maatte der aabnes Underhandlinger for at prøve paa at faa Ende paa denne utaalelige Tilstand: men de førte ikke til noget. Denne Bey af Tripolis var, som forøvrig dengang i det hele Fyrsterne i de nordafrikanske Roverstater, aldeles forvænt ved at faa Presenter selv fra store Sømagter for at lade disses Handelsskibe sejle i Fred. Pengene paa Bordet, det var Omkvædet paa alle diplomatiske Udtalelser fra deres Side, naar Rovbegjærigheden kom over dem. Saaledes nu overfor den dansk-norske Stat. Det Spørgsmaal kom derfor ganske naturlig til at stille sig for Regeringen i Kjøbenhavn, om det ikke var bedst at prøve, hvad Brug af væbnet Magt kunde hjælpe. Det var dog værdt at forsøge, om Blokade ikke kunde bringe Beyen af Tripolis til Fornuft.

Idet vi strax gaa over til det, der her var Hovedsagen, ville vi nævne, at i Foraaret 1797 blev en af de

dygtigste dansk-norske Søofficerer, Kaptajn Sten Bille med en Fregat Najaden paa 40 Kanoner sendt derned. Han skulde tillige have et Par mindre Fartøjer med sig for det Tilfælde, at han kunde indlade sig paa at faa en virksom Blokade i Stand. Da han den 16. Maj styrede ind imod Tripolis, mødte en Flotille, bestaaende af 6 Skibe med i alt 120 Kanoner, ham udenfor Havnen. Men det overlegne Tal af Skyts og af Mandskab paa Tripolitanernes Side afholdt ikke Bille fra at tage Kampen op, og han slog dem fuldstændig, saaledes at de med betydeligt Tab maatte søge ind i Havnen og foreløbig ikke vovede sig ud igjen. Man kunde derefter tro, at det vilde have været let at faa Beyen i Tripolis til at give efter; men han var sejt i at fastholde sine Krav, og det blev holdt for klogest at komme ham imøde, saaledes som andre Stater gjorde. Man skræmmedes ved de betydelige Omkostninger, som en fortsat Kamp vilde volde, og som ikke syntes at staa i nogenlunde Forhold til, hvad der kunde opnaas ved at holde en stram Blokade i længere Tid. Om Ærens Fordringer tav man som sædvanlig, naar det gjaldt en af de afrikanske Røverstater. Ved en Fred, der blev sluttet 31. Maj 1797, gik man fra dansk-norsk Side ind paa at betale Beyen af Tripolis 50000 spanske Pjastre som Present i Anledning af hans Tronbestigelse, desuden 21000 Pjastre som Løsepenge for fangne danske og norske Sø-mænd og 4000 Pjastre som Present til Beyens Ministre. Som Kuriosum kan det nævnes, at denne Fred blev efter den orientalske Udtryksmaade sluttet imellem »den med høje Indsigter og gjennemtrængende Forstand begavede Kristian VII og den med mange Kundskaber begavede Prins, Enevoldsherre og Centrum i Tripolis's tapre Land-skabs Regering. ⁵⁾

Hvad man nu end vil domme om denne Fred, saa havde den unægtelig den gode Side, at man fik sikker Fart igjen i den østlige Del af Middelhavet, hvad danske

og norske Skibsredere i høj Grad havde Grund til at glæde sig over. Foruden at skulle slaas med Tripolitanerne havde Bille faaet den Opgave at tage sig af den danske og norske Søfart allevegne, hvor han kunde det i Middelhavet, og han gjorde det ogsaa efter bedste Evne ved at konvoyere de Skibe, der trængte dertil. Forholdet var nemlig stadig ved at forværre sig i Farvandene omkring de spanske Kyster, hvad vi i den følgende Tid ville faa Lejlighed til at vende tilbage til.

Ulige mindre slemt gik det som allerede antydet samtidigt til Søs Nord paa. Heri maa Forklaringen væsenlig søges til, at der ikke fandt større Udrustninger eller Togter Sted fra de skandinaviske Magters Side i dette Aar. Der blev forhandlet en Del imellem Hofferne i Kjøbenhavn og Stockholm om, hvad man skulde gjøre, og, naar man tænker paa, hvilken Rolle Konvoyspørgsmaalet snart skulde faa, har det Interesse at se, at Sverige 1797 overraskede Regeringen i Kjøbenhavn ved at opfordre den til helt at opgive Krydstogterne og til derimod at lade begge Nationers Handelsskibe konvoyere af de paa Kjøbenhavns Red liggende 6 Fregatter. Det blev imidlertid, som det synes, opgivet igjen, og man blev staaende ved nogle Krydstogter af 3 svenske og 3 dansk-norske Fregatter i Kattegat og Nordsøen. Men den svenske Konge lod udtale, at, naar dette Aars Krydstog vare endte, vilde han udelukkende holde sig til Konvoiering⁶).

Disse Forhandlinger vare blevne førte i al Venskabelighed, og man mærker intet til den Bitterhed, der havde været fremherskende baade i 1795 og i 1796. Før en stor Del hang dette sammen med, at der ikke længere var synderlig Forskjel paa de tvende Regeringers Synsmaade med Hensyn til den Krig, som Frankrig førte med Østerrig og England. Gustav IV var vel ikke endnu kommen ind i det lidenskabelige Had imod det nye Frankrig, som siden skulde blive saa skjæbnesvangert baade for ham selv og

for Norden i det hele: men han nærede lige saa lidt som den dansk-norske Regering nogen Sympathi for Frankrigs rivende Fremskridt paa Erobringsbanen.

Der kan vel næppe heller være Tvivl om, at Kong Gustav besteg Tronen med det Ønske at stille sig i et venskabeligt Forhold til Danmark-Norge, og det bør fremhæves, at han i saa Henseende stærkt opmuntredes af sin Statsafsending i Kjøbenhavn Ehrenheim, hvem han i Slutningen af 1797 stillede i Spidsen for den svenske Udenrigsstyrelse. Der har allerede tidligere været Lejlighed til at fremhæve, hvorledes denne Diplomat efterhaanden havde forstaaet at bortkaste sine gustavianske Fordomme imod alt, hvad der var dansk, og særlig imod Bernstorff. I Stedet for at klage over den tunge Magelighed og Langsomhed, hvoraf Svenskerne — forøvrigt ingenlunde uden Grund — tidligere folte sig ubehagelig berørte i Kjøbenhavn, maatte Ehrenheim allerede i Foraaret 1795 udtale, at Danmark, oplivet ved Handelen og Trykkefriheden, frembød et mærkværdigt Exempel paa en »hastigt oplifvad Nation och et ämne för högst märkvärdiga observationer öfver följderna i framtiden«. Bernstorff karakteriserede han nu i Modsætning til sine ældre Domme om ham som en »man, hvars klokhed, snille och själs stora egenskaper aldrig haft til föremål annat än fäderneslandets väl och den förtryckta medborgarens försvar«. Men mærkeligst er dog en lang Indberetning om Danmarks Tilstande og Stilling, som han den 24. November 1796 indsendte til den unge Konge. Han skildrer her paa den mest rosende Maade det store Reformværk, der i forskjellige Retninger havde udmærket den dansk-norske Styrelse siden 1784: han fremhæver den langt bedre Orden, der var kommet i Statshusholdningen, og hvorledes Regeringen ved at indføre Trykkefrihed paa rette Maade havde lyttet til den offentlige Mening, og han udtaler, at alt dette i Forening med den stigende almindelige Velstand synes lidt efter lidt at give

Danmark et nyt Udseende og vækker en Borgeraand i Nationen. som samler den i Frivillighed om sine fælles Formaal. Udadtil, siger han, at man tidligere havde bebrejdet Danmark for stor Afhængighed af andre Magter; men i de sidste Aar havde man set det hævde en selvstændig Politik overfor Rusland og England og føre et Sprog fuldt af Værdighed og Kraft. Han haabede derfor, at hans Konge kunde stole paa Ro og Tryghed fra denne Kant, og han tilføjede. «Det har været mig saare behageligt at se, hvilken Glæde der har været over begge Hoffernes nærmere Tilnærmelse til hinanden i disse Aar, samt hvorledes alle oplyste og veltænkende i denne Nation have gjort det til et System at forene sig med den svenske.» Hverken Regering eller Folk i Danmark-Norge kunde ønske sig en bedre Talsmand, end de ved denne Lejlighed havde i denne hæderlige svenske Diplomat. Naar man ser ham udtale sig saa udførlig og i saa stærke Ord til sin unge Konge, kan man ikke tage Fejl af, at det var hans Tanke, strax, efter at denne selv havde overtaget Styrelsen, at arbejde paa, at hans Politik kunde faa et saa venskabeligt Præg med Hensyn til vort Fædreland som muligt.

Samtidig med, at mørke Skyer i Norden syntes at drage bort, nærmede Krigen paa Europas Fastland sig sin Ende, da Bonapartes glimrende italienske Felttog i 1796 og i Begyndelsen af 1797 nødte Østerrig til den 1. April 1797 at gaa ind paa de Fredspræliminaries i Leoben, som han dikterede. Da man kunde have Grund til at haabe, at der vilde følge en endelig Fred herpaa, og at den saa kunde virke til, at England, naar det ikke havde flere Forbundsfæller paa Fastlandet, vilde lade Søkrigen med Frankrig faa Ende, kunde der for saa vidt være Udsigt til, at den Ro vilde vende tilbage, som man i de nordiske Riger, trods alle Fordele under den store Søkrig, i høj Grad trængte til. Men Bernstorff saa dog Fremtiden imøde med megen Uro. Ikke alene var han misfornøjet

med Frankrigs store Erobringer; men han forudsaa ogsaa, at Freden vilde blive meget usikker, især paa Grund af det Gjæringsstof, der vilde udbrede sig i forskjellige katholicke Lande og finde Støtte hos den franske Regering. »Fremtiden«, udtalte han, »ser allevegne i højeste Grad farlig ud.«

Han kom imidlertid ikke til selv at se sin Frygt gaa i Opfyldelse. Efter halvanden Maanedes svære Sygdom døde han den 21. Juni 1797. Der vil senere blive Lejlighed til at tale nærmere om hans Stilling her hjemme i den sidste Tid af hans Liv og dermed ogsaa om hans Sygdom og Død. Her ville vi alene fremhæve, hvad der ligger lige for, at hans Død maatte være en i højeste Grad sørgelig Begivenhed alene set fra den ydre Politiks Synspunkt. Der var kun een Mening om, at de Fortjenester, han havde indlagt sig ved sin Ledelse af den udenrigske Styrelse, siden han overtog den i 1784, vare overordentlig store.

SJETTE KAPITEL.

Fælles nordiske Stemninger i Danmark-Norge og Sverige.

Naar vi i det foregaaende have fulgt Danmark-Norges udenrigske Historie i Tiden fra 1791 til Bernstorffs Død, have vi maattet faa et levende Indtryk af, hvor stor en Rolle Forholdet til Sverige spillede, og vi have set, at Bernstorff stærkt ønskede, at dette baade nu og altid maatte blive præget af gjensidig Enighed og god Forstaaelse. Men det maa tillige fastholdes, at ud over det gik han ikke. Der var ikke Gran af Tanke hos ham om, at der skulde kunne stræbes efter en dynastisk Enhed.

Kronprinsen havde under den kortvarige Deltagelse i

den svensk-russiske Krig være optagen af ret krigerske Tanker¹⁾, som han dog fornuftigvis maatte lade falde paa Grund af Bernstorffs bestemte Modstand. Det er, det maa siges, lidet sandsynligt, at han nogensinde har næret venlige Følelser imod Sverige og Svenskerne, og, skjønt det synes utroligt efter det Kjendskab, han maatte have til Statens finansielle Tilstand, er der Tegn, som tyde paa, at han i det mindste indtil Gustav III's Død ikke med Ulyst har tænkt sig Muligheden af en Krig med Sverige. Bülow fortæller saaledes, at Budskabet om Drabet paa denne gjorde Kronprinsen meget ondt, fordi »Haabet om en Krig nu synes ham paa nogen Tid forsvunden«. Han sagde ogsaa, at det ærgrede ham at se, hvor glade Folk vare ved at høre Budskabet om dette Mord, der syntes at sikre dem at kunne leve i Fred og Ro.

Nu,« udbrod Kronprinsen, »tro Folk at kunne sove, saameget de gide, og falde tilbage til deres forrige Dorskhed«²⁾. Han kunde endog i disse Aar give sig til at dømme om at blive Konge i Sverige — uvist paa hvilken Maade —; men om sligt har været andet end rent fantastiske Forestillinger af den Slags, man laver i et ledigt Øjeblik³⁾, vides dog ikke. Indflydelse i politisk Henseende havde de slet ikke. Paa Politikens Omraade fulgte han i de følgende Aar Bernstorff aldeles blindt.

Hvad der skulde holde et nært Forhold imellem Danmark-Norge og Sverige vedlige, var efter Bernstorffs Mening naturligvis først og fremmest et fornuftigt Syn hos begge Staters Regeringer paa, at de politiske Interesser burde falde sammen. Af den Grund burde en defensiv og offensiv Alliance knyttes, saa snart Forholdene tillod det og det var muligt uden Fare at vedgaa det. Hertil burde man saa føje en Handelstraktat og overhovedet sikre hinanden alle de Fordele, som gjensidig kunde fremme Folkenes Vel og have varige Virkninger.

Adskilligt af, hvad der rent politisk talte for en Til-

nærmelse til Sverige, havde allerede tidligere i Tiden staaet klart for dansk-norske Statsmænd; men naar Forholdene netop nu i Halvfemserne særlig havde indbudt hertil, saa havde de ogsaa havt den Indflydelse, at Bernstorff havde faaet Oje for det ønskelige i, at de nationale Synsmaader kunde paavirkes i, hvad man nu vilde kalde skandinavisk Retning. Muligheden heraf kunde ikke paa Forhaand afvises. Man kan absolut ikke affeje Spørgsmaalet om Opfattelsen af Svenskerne her hjemme i det attende Hundredaar med, at de kun gjaldt for Arvefjender. De havde netop i Danmark Ord for at være et flittigt, vindskibeligt Folk, og der var i de videnskabelige Kredse en udbredt Mening om, at de i flere Henseender paa Granskningens Omraade ydede det betydelige. Det var en saadan Opfattelse, der laa bag ved det venskabelige Forhold, der havde været imellem Hans Gram og Erik Benzelius den yngre og imellem Langebek og den lærde Brocman, ligesom ogsaa Lagerbring var skattet højt af Historikerne hos os i Slutningen af det attende Hundredaar. Det maa fremdeles erindres, at det var det svenske Antikvitetskollegiums Virksomhed, der bragte Gram ind paa de Tanker, som førte til Stiftelsen af vort Videnskabernes Selskab. I endnu højere Grad gjaldt Naturvidenskabernes Udvikling i Sverige for skikket til at tjene til Forbillede. Man træffer jævnlig Udtalelser, der pege i den Retning, som naar det i Lærde Efterretninger et Sted udtales, at, ligesom Sverige havde været Danmarks Lærer i Naturhistorie, havde det ogsaa været det i Økonomi og Teknologi og andre Litteraturens Grene. Der klages med det samme over, hvor besværlig Forbindelsen med Stockholm og Upsala var⁴). Det er da ogsaa vel bekjendt, i hvilken Grad der i Danmark var Beundring for Linné. Dels ved sin Brevvexling med Videnskabsmænd her i Landet, dels som den, til hvem yngre talentfulde Naturforskere som Tycho Holm og Joh. Kr. Fabricius søgte hen fra Danmark for at blive hans Disciple.

havde han gjort sit Navn smukt bekendt her hjemme. Det er heller ikke for dristigt at sige, at den Fordybelse i Nordens Oldtidshistorie, der begyndte at trænge igjennem hos os og blandt andet satte Frugt i Schönings og Suhms lærde Arbejder, kom til at føre Tanken nærmere om de skandinaviske Folks fælles Oprindelse og derved noget svækkede den umaadelige Adskillelse, som de lange Stridigheder havde skabt imellem de nordiske Folk. Ja, saa tidlig som i Midten af det attende Hundredaar havde J. S. Sneedorff, der følte sig greben af det storslaaede i Minderne om Vikingetidens Kraft, ligesom for øvrigt ogsaa Suhm, ment, at den nationale Udvikling, som disse Minder kunde opmuntre til at fremme, burde gaa i en fælles nordisk Retning. Danske, Norske og Svenske, har Sneedorff som bekendt sagt, vilde ved aandeligt Samarbejde gavne hinanden mere og indlægge dem selv en sandere Ære end ved at gjøre Dagregistre over deres gamle Feltslag. Han, der levede i, hvad man kan kalde Sprog-laveriets Tid, tænkte sig endogsaa Muligheden af at sammensmelte det danske og det svenske Sprog for derved at skabe en fælles nordisk Litteratur, der som saadan kunde have større Vægt i den almindelige europæiske Litteraturhistorie, end den dansk-norske og den svenske havde hver for sig. Skjønt dette selvfølgelig var rent fantastisk, har det dog Betydning som et Vidnesbyrd om, hvor nær han følte sig staaende det svenske Folk og dets Aandsliv.

Selv om ganske vist den svenske og den danske Skjøn-litteratur for den allerstørste Del udviklede sig i det attende Hundredaar, uden at der hos Danske og Nordmænd fandtes noget Kjendskab til den svenske Litteratur eller omvendt, maa de ovennævnte forskjellige Træk dog ikke glemmes.

Ogsaa bør det mindes, hvad der allerede i Anledning af Begivenhederne fra 1788 til 1790 er blevet nævnet, at man i Danmark og sikkert ogsaa i Norge efterhaanden var

kommen saa langt bort fra Stemningerne under den Krigsperiode, der endte med den store nordiske Krig, at det gamle Had imod Arvefjenden hos mangfoldige dannede havde tabt al Styrke, og det var vitterlig den Del af Befolkningen, hvis Stemninger først og fremmest havde Betydning. Vistnok blev Staten draget ind med i den svensk-russiske Krig 1788—1790: men er der nogensinde blevet ført en Krig, der klart og tydelig udelukkende skyldtes en Konges krigerske Lyst, men ikke Folket, saa var det Gustav III's Angreb paa Rusland, og det vidste man i Danmark og Norge. Til al Lykke stansede Statens Deltagelse i Krigen saa tidlig, at ikke blodige Slag ved den Lidenskab, de uvilkaarlig kom til at vække, kunde føre til Ophidselse af Stemningen. Vi erindre, hvor ivrig Bernstorff havde vaaget over, at ikke Nationalhadet imod Sverige skulde blive sat i Bevægelse. Disse Aars Begivenheder havde, som vi have set Vidnesbyrd om, da ikke nogen Indflydelse paa at forværre Stemningen imod Svenskerne⁵).

At det politiske Forhold til Sverige bedredes efter Gustav III's Død, kunde ikke undgaa almindelig Opmærksomhed. Der var ikke mere Grund til at frygte Overfald fra den Side. Hvad der nu udadtil blev Hovedsagen, var den Virkning, de ved den franske Revolution skabte europæiske Forhold havde paa at bringe Staten under et ubehageligt Tryk, hvori, som det vil erindres, Rusland ikke mindre end England havde Del. Det var da ikke underligt, at ogsaa Mænd udenfor Regeringen, der tænkte over Forholdene, kunde komme ind paa Opfattelsen af det nødvendige i, at de skandinaviske Stater nærmede sig til hinanden⁶).

Det stærkeste Udtryk for denne Følelse har man sikkert i en tid omtalt Tale, som den talentfulde unge danske Historiker Frederik Sneedorff holdt den 28. Januar 1793 i det baade af Danske, Norske og Svenske bestaaende

saa kaldte nordiske Selskab i London. Det var ganske i sin afdøde Faders I. S. Sneedorffs Aand, at han her udtrykte sig. Hovedpunktet i hans Tale var at dvæle ved den Fare, der truede Skandinavien, »vort Fædreland«, fra Rusland. Medens han, som for øvrigt nordiske Statsmænd allerede tidligere oftere havde gjort, mindede om, hvilke Fordele andre Stater, især Rusland, havde draget af Mangel paa Enighed i Norden, udbrod han: »Hvilken Magt paa Jorden kan være farlig for det forbundne Skandinavien.« Naar den politiske Enhedssag hidtil havde været forsomt, var det efter hans Ord Pligt at nytte det nærværende Tidspunkt saaledes, at det under alle Omstændigheder kunde være til Fordel for Efterslægten. Naturligvis skulde da det politiske Enhedsarbejde støttes ved aandelig Samvirken. — Jeg er, sagde han, »overbevist om, at der er ingen i dette Selskab, Svensk, Norsk eller Dansk, som jo føler Vigtigheden af at udbrede Fortrolighed og Venskab imellem tvende Stater, som eet Sprog, een Religion, een Oplysning og Naboskab sætte i nøje og uophørlig Forbindelse.«

Men maaske er det endnu mere forbausende at se, hvorledes Mænd, der tidligere havde opfattet et Forbund med Rusland som det ene fornødne, nu kom til at se anderledes paa Forholdene. Saaledes selve Guldberg. »Sverige,« skriver han i et Brev den 28. August 1792⁷⁾, »har endnu Rolighed, og Gud ske Lov! Gid den maa vedvare for dette nok plagede, nok forgjældede Folk! og gid disse Naboer, og vi med, engang vilde begribe, begge to NB. ærligen og stadigen, at vi burde slutte os hel sammen, slutte os alene sammen, og overlade det øvrige Europa dets Krige og dets Visdom! Rusland skal nok vogte sig for at befordre saadant Baand og selv indgaa det med; men *divide et impera!*« Dette skrev nu den samme Mand, der i 1780 havde udtalt, at vi »ved Ruslands Venskab har al menneskelig Sikkerhed og, at

Rusland er os den bedste Bundsforvandt; thi den er for Sverige vores Arvefjende forskrækkelig«. Hans nære politiske Ven Schumacher, der før havde været ligesaa rusrisk i sin Politik som han, saa nu ikke mindre klart, at en nøje Sammenslutning imellem Danmark-Norge og Sverige var den naturlige Politik, saasart der i Modsætning til Gustav III's Tid i Sverige var en Regering, fra hvem man ikke havde noget at befrygte. »Danmark og Sverige,« skrev han, »adskilte og jaloux paa hinanden, maa altid blindt lade sig befale af Rusland; forenede eller i det ringeste nærmende sig til hinanden, saaledes at Forening fra russisk Side kan befrygtes, vil de være respektable, ja vel frygtede af Rusland. Det frygter ikke noget saameget som Harmoni imellem Danmark og Sverige«⁸⁾). Maaske have nogle holdt et Forbund med Sverige for umuligt paa Grund af det Nationalhad, de mente, endnu kunde være tilbage; men derimod blev det i et af Tidens Flyveskrifter udtalt: »Det foregivne Had imellem de begge Nationer er en Fabel, god at fortælle i Ammestuer. Det beror paa Regeringens Forholdsregler at udsukke indtil sidste Gnist af samme.«

Det er vel nok sandsynligt, at der endnu, som det fremgaar af dette Citat, kan være kommet ret modsatte Stemninger med Hensyn til Svenskerne frem blandt Folk⁹⁾); men de fælles Sofartsinteresser vare et godt samlende Baand, efterhaanden som man baade i den dansk-norske Stat og i Sverige følte Trykket af Englands Plagerier, og det kan gjælde for sikkert, at Afslutningen af Neutralitetsforbundet med Sverige af 27. Marts 1794 blev hilset af alle som en glædelig Begivenhed. Ganske vist blev den ikke fejret paa moderne Vis med Festligheder, og ikke heller mærker man, at den begejstrede til stærke poetiske Udbrud i Sange¹⁰⁾): men der er tydelige Vidnesbyrd om, at der virkelig var og blev en alvorlig Tilfredshed med Forbundet. I det mindste med Hensyn til Stemningerne i

Danmark og Norge var det sandt, naar Minerva i Heftet for April 1794 udtalte: »I alle 3 Broderfolk er ikke en ærlig Nordbo, som skjænker de offentlige Anliggender mindste Opmærksomhed, der jo hjærtelig har takket begge Regeringer for denne sande, saa længe og saa indstændig ønskede Nationalvelgjerning.« Ehrenheim, der var ivrig for at faa saa paalidelig Kundskab som muligt om Stemningen i Danmark og ingenlunde i Forvejen tilbøjelig til at opfatte den som gunstig imod Sverige, var da ogsaa i høj Grad tilfreds med det Indtryk, han nu fik af den. Han mente, at Publikums Røst udtalte sig saa fordelagtig, som man kunde ønske det, om fælles danske og svenske Rustninger, og han gjorde sig store Forventninger om, hvor tryk en Forening kunde blive, der helligedes af den Begejstring, som han saa herske om sig, og som blev sluttet imellem Nationerne til Forskjel fra de fleste andre, der blot sluttedes af Kabinetterne.«

Han havde Ret heri. Man træffer i den nærmest følgende Tid Udtryk af Glæde over at se de tvende Staters Skibe, der altfor tidt havde kæmpet imod hinanden, nu ligge Side om Side til gjensidig Støtte, med Dannebrog og det svenske Flag vajende broderlig sammen, og man tilskrev de fælles Udrustninger og Krydstogter, at England efterhaanden gjorde Indrømmelser af væsentlig Betydning. Glæden skaffede sig snart Luft igjennem forskjellige offentlige Udtalelser. Man dvæler i disse jævnlige ved, hvor lykkeligt det vilde have været, om Enighed tidligere havde hersket her, og om man dengang havde fulgt Naturens og Klogskabens eget Bud, og man priser sig tillige lykkelig over, at det nu er anderledes, over at Natur og Sandhed og ægte Statskunst have omsider sejret: »Over ældre og nye Tidens Fordomme have de sejret.« »Baandet er knyttet, vore Naboer ere vore Venner og Bundsforvandte« o. s. v. Eller det hedder »Ved Forening med de ædle og kjække Svenske hævdes begge Sta-

ters Selvstændighed«. Man stoler paa, at, saalænge disse tvende Riger ere forenede ved oprigtigt Venskab, ere de sikre imod enhver anden Magts Angreb og herskesyge Planer. I Polens sorgelige Skjæbne, hvori indre Splid havde havt saa stor Del, ser man endelig en fornyet Opfordring for det skandinaviske Norden til at holde sammen.

Det kan fremdeles, for dog at tage sligt med, nævnes, at den velvillige Stemning imod Sverige i den følgende Tid flere Gange skaffede sig Udtryk ved Fester, der bleve holdte til Ære for ansete Svenskere, som lejlighedsvis kom til Kjøbenhavn. Saaledes da den siden saa berømte B. B. von Platen, — der rigtignok i Aarene 1809 og 1810 skulde blive en bitter Fjende af Danmark —, som Chef for en svensk Fregat i Sommeren 1794 kom hertil fra Italien og havde medbragt en Del Marmorstykker, der skulde bruges til Frihedsstøtten. Da forærede Komiteen for dette Monuments Oprettelse ham en Diamantring med Indskrift »Nordisk Venskab«, og der blev holdt et Gilde for ham, til hvilket ogsaa Admiral Wachtmeister som Chef for den svenske Flaade i Sundet blev indbudt. Et Par Aar senere gav den berømte Ehrenswärds og samtidig en svensk Digter Paykulls Ophold i Kjøbenhavn Anledning til, at der ligeledes blev holdt et Festmaal for dem. Større Betydning kan man maaske tillægge den Lyst, der kom frem til i forskjellige Digte at forene Udtalelser af stærk dansk Patriotisme med Fremhævelse af det fællesnordiske. Der tales jævnlig om Svenskerne som Broderfolket, om Nordens Tvillingfolk (det dansk-norske og det svenske), om de tre nordiske Folk som Søsken, og Udtrykket Skandinaver som Betegnelse for Nordens tre Folk begynder at blive almindeligt. Følelsen af den nationale Enhed fremkalder Sange som Malte Bruuns Nordbøsang, hvor det til sidst hedder: »Et Folk, o kun et være Folket i Nord, hvor er en Nation da paa Jorden som vor« eller hans Nordisk Frihedssang, hvor der kun tales om nordisk, ikke om

dansk. I Tidsskriftet Iris træffer man en Sang for Nordens Orlogsmænd, der skal gjælde baade for Danske, Norske og Svenske. Zetlitz udtaler i en Sang: Da jeg var glad (Minerva for Oktober 1795) i stærke Ord Ønsket om Venskab med Svenskerne, og i en Prolog af Pram, der blev fremsagt i Anledning af Kongens og Kronprinsens Fødselsfest 1795 priser Digteren Venskabet imellem Skandinaviens Konger og udtaler det Ønske: Til sidste Dag af Jordens Alder, o Skandinaver! en saa hellig Pagt staa hædret, elsket, tryk som nu ved Magt.

I det nærmeste følgende Par Aar efter Neutralitetsforbundets Afslutning skjulte Bernstorff med megen Takt de Rivninger, han havde med Regentskabet i Stockholm; han vilde, som han selv har sagt, holde alt borte, hvad der kunde vække Uvilje imod Sverige. Hvor ivrig han var for ogsaa ad litterær Vej at virke til et godt Forhold imellem de skandinaviske Stater, har han vist ved at støtte Udgivelsen af et af M. Hagerup paa Fransk affattet Skrift *Point de vue sur le rapport politique entre le Danemark et la Suède sous le regne des rois de la maison d'Oldenburg*. Den Skildring, som i dette, forøvrigt lidet betydelige Arbejde, gaves af Nordens Historie i de sidste Aarhundreder, er nemlig affattet i en yderst svenskvenlig Aand. Forfatteren dvæler endelig med særlig Glæde ved Danmarks nuværende lykkelige Stilling til »det tapre Nabofolk«, og ender med at udtale det Haab, at den nu herskende gode Forstaaelse i vort Skandinavien ikke maa lide det ringeste Afbræk, men stærk som Tiden gennem Aarhundreder være til Ære for dem, der havde bragt den tilveje, og til Lykke for Norden. Ligesom Skriftet var tilegnet Bernstorff, saaledes havde denne ogsaa læst Begyndelsen af det og opmuntret Forfatteren til at udgive det. Naar han fremdeles i 1797 for Baggesen udtalte stor Glæde over det skandinaviske Litteratursamfunds Oprettelse, der netop dengang havde fundet Sted, kan ogsaa det opfattes som et Vidnes-

byrd om, at han paa det aandelige Omraade ønskede forøget Samkvem imellem de tre nordiske Folk, og om at han haabede, at der ad den Vej kunde virkes til at fortrænge de gamle Fordomme. Det kan endelig nævnes, at han viste megen Venlighed imod den Mand her hjemme, der vistnok maa nævnes som, hvad man kunde kalde, den ivrigste Skandinaver, nemlig den senere bekendte Historiker J. K. Høst.

Lægges alt dette sammen, — og det var let at føje flere Træk til —, faar man, synes det, Indtrykket af en Bevægelse her hjemme i fælles nordisk Retning, hvorom den ledende Statsmand i Regeringen og i det mindste en vigtig Del af det dannede danske Publikum vare enige.

De Stemninger, vi her have set Vidnesbyrd om ved Danmark, havde i det mindste til en vis Grad noget tilsvarende i Sverige; men de have vel næppe her været saa stærke. Det var som tidligere omtalt i en sorgelig Grad lykkedes Gustav III at ophidse det svenske Nationalhad imod Danmark. Intet er almindeligere end at se Bernstorff og andre dansk-norske Statsmænd forundres over dette Nationalhad. De forstode aabenbart ikke, hvorledes de seneste Begivenheder ved Krigen 1788 til 1790 havde virket til, at det var flammt op. Nu var der derimod sket en stor Forandring i Naborigernes gjensidige Politik, og Sveriges Stilling gjorde Fordelen ved en Tilslutning til Danmark-Norge saa indlysende, at det intet Under var, at den dansk-norske Chargé d'affaires i Stockholm, Nordmanden P. H. Friman i Slutningen af 1793 idelig saa sig bestormet af Svenskere, private saavel som Regeringsmænd, der vare ivrige for at paavise, hvor stort et Gode en nøje Forbindelse imellem de skandinaviske Stater vilde være. Muligt er det ganske vist, at Almenheden i Sverige under selve Forbundet ikke stedse har havt Tillid til den dansk-norske Regering, og at den noget har delt Regentens og Reuterholms Mistanke om, at den i

Virkeligheden helst vilde slaa ind paa den gamle Politik, holde til med Rusland og volde Sverige Fortræd. I det mindste behøvedes der i den første Tid kun lidt til at faa denne Mistanke til at blusse op. Det fik Kristian Bernstorff, der først var bleven udmærket modtaget i Stockholm, at mærke i Sommeren 1795, da der, som tidligere omtalt, var ganske uretfærdige Rygter om Danmark-Norges Holdning i Omløb i Sverige. Men i det hele skjønnede Svenskerne dog paa, at Regeringen i Kjøbenhavn fulgte en Politik, der støttede deres egne Bestræbelser for at sikre Neutraliteten og Handelen, og det er utvivlsomt, at Stemningen imod, hvad der var dansk, var ved at bedres i disse Aar. Man har Lov til at opfatte det som et Vidnesbyrd om nordisk Fællesfølelse, naar en Præst Rhodin af Markaryd Sogn med den svenske Regerings Tilladelse allerede i 1792 opstillede som Minde om Gustav Adolfs og Kristian IV's Møde ved Ulfsbäck den saakaldte Kongesten med følgende Indskrift: »Pa denna sten suto Gustaf Adolf och Kristian IV 1629 stadgande i förtroligt samråd inbördes vänskap och Nordens sällhet«. Og ganske sikkert bør man lægge Mærke til den Varme, hvormed Sveriges ansetteste Tidsskriftudgiver paa hin Tid C. C. Gjörwell i de af ham udgivne »Historiska och statistiska tidningar« omtaler baade danske Personligheder og Tilstande. Kronprins Frederik roses stærkt, Bernstorff nævnes som den store Bernstorff, som den, hvis glimrende Egenskaber baade fra Forstandens og Hjærtets Side hele Europa kjen- der, og som den, der i fuldt Maal fortjener den Taknemmelighed, det danske Folk viser ham; Danmarks Tilstande skildres som lykkelige, og de Reformer, der i den seneste Tid havde fundet Sted her, som velsignelsesrige. Gjörwells Interesse for, hvad der var dansk, viser sig ogsaa ved jævnlige Anmeldelser af danske Skrifter og Meddelelser om Personligheder her hjemme. Han kunde med Grund i et Brev til Rasmus Nyerup tale om, »med hvilken Glæde

jeg underholder vort Publikum med saadanne danske Nyheder, som tjene til at føde den indbyrdes Højagtelse imellem Nationerne.« En Sned Aar tilbage i Tiden var ejendommeligt nok denne samme Gjørwell paa Grund af sit Had imod Danmark bleven omtalt i en Depeche fra den daværende dansk-norske Statsafsending i Stockholm som »en vis Fanatiker ved Navn Gjørwell«. Ogsaa i andre af Datidens svenske Tids- og Flyveskrifter tales der med Varme om Danmark, som naar et Flyveskrift, der udkom i Anledning af Armfelts Sag, siger, at dennes slette Planer vare slaaede fejl, og at Sverige »hastar at förena sig med en dygdig Granne Danmark. Dessa bägge riken, som känna sina behof men och sina krafter och sin ära, knöta et Wänskapsbånd, som naturen förklarar för lika ostraffeligt som hon det varaktigt befästar«. Da der i det ansete Blad Stockholmsposten opfordres til frivillige Sammenskud for at sikre Handelen, henvises der i den Anledning til Danmarks Exempel, og Svenskerne opfordres til ikke at »svigte deres Fædrelands Ære og en trofast Forbunds-fælles berettigede Forventning«. De Træk af forskjellige Tilmærkelser paa denne Tid imellem vort Fædreland og Sverige, der her ere nævnte, gjøre det forstaaeligt, at de Tanker, der allerede tidligere spredt vare komne op om en aandelig Samvirken med Svenskerne, netop nu bleve mere levende. Hvad Frederik Sneedorff udtalte i sin ovenfor nævnte Tale 1793, blev ogsaa andres Tanke. Det er sikkert en saadan Samvirken, der sigtes til i en Artikel af Minerva, hvor det hedder: »Vore Styrelser have følt Nødvendigheden af Nationernes Forening for at tilbage-drive Vold og for at undgaa Polens Skjæbne; men at denne Forening ikke vorder en blot Hofpagt, men et broderligt Venskab, dertil kunne maaske Skribenterne virke mere end Regenterne.«

Skjont der i nærværende Skrift ikke skal gaas ind paa, hvad der horer ind under Litteraturhistorien, maa

der dog siges et Par Ord om, hvorvidt der skete Forsøg paa et sligt aandeligt Samarbejde.

I første Række kan her nævnes Historikeren J. K. Høst, der aldrig i sit hele Liv slap sin Kjærlighed til Tanken om en saadan skandinavisk Samvirken. Det er umuligt andet end at se med levende Sympathi paa de Onsker herom, der nu kom frem hos ham og flere andre; men det var vanskeligt at finde Former, hvorunder de kunde virkeliggjøres: Tiden var rent litterært set alt andet end rig paa talentfuld Produktion, de nationale Interesser vare kjendelig trængte tilbage ved de af den franske Revolution nærrede kosmopolitiske Ideer, og, om end den svenske Digter Franzèn ved et lille Digt i Stockholmsposten: »Svenska sänggudinnan till den danska« før nogen anden havde givet Tanken om et aandeligt Samarbejde en skjøn digterisk Form, var det aabenbart i Sverige endnu kun faa, der stod paa dette Standpunkt, i det mindste saaledes, at de vilde sætte noget personligt Arbejde ind derpaa. Det blev derfor i Virkeligheden kun en forholdsvis lille kjøbenhavnsk Kreds, som følte sig oplagt til at gjøre noget alvorligt for en Sag, der hurtig viste sig fattig paa Resultater. Et Forsøg fra Høsts Side paa at udgive et Tidsskrift Nordia i fælles nordisk Aand, maatte hurtig opgives igjen, og vel lykkedes det ham 1796 at faa stiftet et Selskab med det tiltalende Navn: »Det skandinaviske Litteraturselskab«: men det smaalige personlige Kjævl, hvoraf der var saa meget i de kjøbenhavnske litterære Kredse, kom strax til at skade den Enighed, hvormed der burde være arbejdet for Sagen, og det Tidsskrift, hvis Udgivelse Selskabet begyndte, Skandinavisk Museum, viste fra først af en saadan Fattigdom paa svenske Bidrag, at der klarlig maatte længere Tids Arbejde til for at faa skabt større Ligevægt imellem, hvad der kom fra de forskjellige nordiske Folk. Desto værre skulde den politiske Udvikling af Forholdene i Norden i det 19. Hundrebaar

gjøre sligt umuligt. Men alligevel maa de her anførte Træk nævnes som hørende med til, hvad der i det attende Hundredaars Slutning pegede paa en Forandring til det bedre imellem vort Fædreland og Sverige. Grevinde Schimmelmann kunde med Rette opfatte den som det første Skridt til at tilintetgjøre gamle Fordomme¹⁰).

SYVENDE KAPITEL.

Personlige Forhold vedrørende Kongehus, Hof og de højeste Regeringskredse.

Hvad vi have set af den ydre Historie indtil A. P. Bernstorffs Død, har givet os Indtryk af en Styrelse, der i Hovedsagen naaede sit Maal, nemlig at holde Staten udenfor Revolutionskrigene. Hvor stor Betydning denne Politik havde for Landets Handel og Skibsfart, vil der senere blive Lejlighed til nærmere at gaa ind paa. Samtidig var det selvfølgelig umuligt at holde Folket udenfor Indflydelse af den franske Revolutions Ideer i forskellige Henseender, hvad der fornuftigvis heller ikke faldt Regeringen ind. Vi have i de tidligere Bind af dette Værk kunnet følge Indflydelsen af det 18. Hundredaars Tankegang paa vigtige Omraader. Naar vi da nu ville gaa over til at dvæle ved de indre Forhold her hjemme, maa det blive et Hovedpunkt for os at klare os, hvor vidt Aarhundredets Udvikling i den skarpt udprægede Form, den fik ved den franske Revolution, indvirkede dels paa Synsmaader og Forestillinger i flere Retninger, dels paa selve Styrelsen.

Først dog nogle Ord om personlige Forhold, vedrørende Kongehus, Hof og den øverste Styrelse.

Om Kongen selv er der kun lidet at sige. Der blev ved højtidelige Lejligheder paa gammel royalistisk Vis talt og sunget til hans Ære, som om han var Visdommen selv i egen Person; men Alverden vidste selvfølgelig, at han var udpræget sindssyg. »Kongens Tilstand,« skriver Kr. Bernstorff i en Depeche af 20. Januar 1798, »er bekjendt nok. Ingen er uvidende om, at hans Vilje er lig Nul, og at han er i lige saa høj Grad ude af Stand til at fatte en Beslutning, som han er til at følge Udførelsen af en saadan. Om han end efter Navnet har den højeste Værdighed, kan han i Virkeligheden ikke udøve nogen Mynlighed . . . Vi se godt, hvilke Vanskeligheder der ligge i denne Stilling; men, selv om det var muligt at indføre en anden Tingenes Orden, vilde Kronprinsen med sin store Hensynsfuldhed (*delicatesse extreme*) modsætte sig det.« Det synes, som om man af disse sidste Ord kan slutte, at Kronprinsen i denne Tid har behandlet Faderen med megen Takt.

Som vel bekjendt er der blevet fortalt flere Træk, — mere eller mindre afhjemlede — der vise, at Kongen snart i lyse Ojeblikke kunde optræde med Værdighed overfor fremmede Diplomater, snart kunde opføre sig paa den latterligste Maade. Paa Hofballer forstod han endnu at danse Menuet med den fineste Anstand, og Lavater forbausedes, da han var her i 1793, over at se, hvorledes han kunde optræde med Værdighed ved en stor Revue¹⁾. Men ved Siden deraf kunde han, naar han, som jævnlig skete, var i Theatret, siddende i den kongelige Loge give de bizarreste Luner Luft, saa man var udsat for ligefremme Skandaler. For dem, der havde nærmere at gjøre med ham, var det pinligt i og for sig at se, hvor umuligt det var at forhandle Sager med ham, og det var til lige uhyggeligt at mærke de Træk af Ondskabsfuldhed, der idelig viste sig hos ham. De maa have været meget fremtrædende. I det mindste talte A. P. Bernstorff derom

i stærke Udtryk til Lavater og sagde endog, at det var godt for Landet, at Kongen var afsindig, fordi han i Virkeligheden med sin naturlige Begavelse forenede det at have et ret ondt Hjærte (*ein boshaftes Hertz*)²).

Kronprinsen levede selv lykkelig med sin Ægtefælle. Derom ere Vidnesbyrdene ganske enstemmige. At dog Døden ved at borttrive flere af deres Børn i deres spæde Alder fra dem, gjorde et dybt Skaar i denne Lykke, er allerede tidligere omtalt.

Det var ogsaa i disse Aar, at paa en helt anden Maade en Begivenhed har, man kan gjerne sige voldsomt, grebet ind i deres Livsforhold, rent ydre set. Den 26.—27. Februar 1794 brændte nemlig Kristiansborgslot. Der havde omtrent lige fra dets Opførelse været en Række Tilløb til, at slikt kunde ske. I den Grad havde der tidt været Ild i Kakkellovnrørene. Men hidtil var det dog gaaet godt i slige Tilfælde, og Folk gik og saa paa de kolossale Stenmasser, som Slottet bestod af, med en saadan Beundring for den Styrke, de gav Indtryk af, at det blev almindeligt at tro, at Slottet ikke kunde brænde. Ingen Mening kunde være taabeligere, thi Slottet var netop overordentlig brandfarligt. Blandt andet var det umaadelig komplicerede System af Kakkellovnrør, baade korte og lange, anbragt paa en uforsvarlig letsindig Maade. Og fra dem kom da ogsaa den Brand, der brød ud paa den ovennævnte Dag. Det skal have brændt i Slottets Indre fra om Morgenen indtil Klokken 3 om Eftermiddagen, da Ilden tydelig brød frem i nogle af Slottets Værelser i overste Etage.

Der blev efter Branden talt meget om, at det var Bygningsdirektionen, der havde Ansvaret for Branden, fordi den af utilladeligt Kniberi trods Slotsforvalterens bestemte Indsigelse havde frataget en Mand, der nøje kjendte det hele indviklede Rørsystem paa Slottet, det Hverv at have med Renholdelsen af Rørene at gjøre og

derimod overdraget det til en ukyndig Mand, der vilde gjøre Arbejdet en Del billigere. Mænd, der særlig ikke kunde lide Kristian Reventlow, mente at kunne glæde hans Uven Johan Bülow under hans ufrivillige Ophold paa Sanderumgaard med at vælte Ansvaret over paa Reventlow personlig og med at fortælle, at Folk vare meget forbitrede paa denne derfor³).

Helt opklaret er Forholdet ikke: men hvorledes det end er gaaet til med Ildens Opstaaen, saa viste Slottets uheldige Bygningsindretning hurtig sine fordærlige Virkninger. Alle Anstrængelser for at frelse det vare ganske unyttige. Samtidige Skildringer give i malende Udtryk et levende Billede af, hvilken overvældende Virkning det frygtelig skjønne Syn af den vældige Brand gjorde. Vi, der have set det senere Kristiansborg brænde, kunne kun altfor godt danne os en Forestilling derom. Søm det mest betagende Syn nævnes det at have været, da det store Taarn over den vestre Slotsfloj styrtede sammen i Flammerne Kl. 11 om Aftenen.

Til al Lykke førte Vinden den Gang ligesom 90 Aar senere ved den næste Brand bort fra Ministerialbygningerne, Gehejmearkivet og det kongelige Bibliothek; det var ogsaa en Lykke, at Eigtveds smukke Bygningsanlæg om Ridebanen bevaredes uskadt, og at de umaadelige Masser af Gnister, der fra Slottet førtes ud over Byen, ingensteds fængede for Alvor, endelig, hvad der særlig var en skjøn Side af Ulykken, at Befolkningen, der stormede til for at frelse, hvad frelses kunde, viste en næsten mere end udmærket Holdning. Mange, fremfor alle Matroserne og andre Nyboders Folk, vovede Livet paa den heltemæssigste Maade. De viste ved at trænge ind i Slottets mangfoldige vildsomme Gange en saadan Dødsforagt, at desto værre ikke faa, i alt omtrent 70 i Tallet, satte Livet til eller kom alvorlig til Skade. Ikke alene slap den kongelige Familie bort i god Behold: men mang-

foldige værdifulde Sager og Kunstgjenstande bleve reddede. Uundgaaeligt var det dog, at der blev lidt haarde Tab. Der brændte Samlinger, som i historisk Henseende vare i høj Grad værdifulde, f. Ex. Kabinetsarkivet og Højesterets Domsprotokoller; ogsaa det kongelige Haandbibliothek paa 30000 Bind gik op i Luer, det samme skete med det naturhistoriske og fysiske Museum, som Arveprinsen ejede, og med en Masse andre Ting⁴).

Ved Branden blev hele den kongelige Familie husvild; thi paa den Tid af Aaret boede alle dens Medlemmer paa Slottet, altsaa baade Kongen, Kronprinsen og Kronprinsessen, Dronning Juliane Marie og Arveprinsen med Gemalinde samt Parret Augustenborg. Først søgte de Ly paa det saakaldte Gjethus hos General Huth: men i de nærmeste Dage derefter boede de hos Bernstorff og Schimmelmann undtagen Juliane Marie og Arveprinsen, der tog Ophold paa Rosenborg.

Det var naturligvis Kronprinsen og Kronprinsessen, det kom til at gaa værst ud over ved Branden. Det prægtige Slot, Midtpunktet for Styrelsen og Hoffivet, var som kongelig Pragtbygning foreløbig for lang Tid uerstatteligt. Forholdsvis heldigt var det, at netop nu det rigt og smagfuldt dekorerede Moltkeske Palæ paa Amalienborg kunde faas til Kjøbs. Grev Joachim Godske Moltke trængte til Penge for at kunne afholde de forskjellige Udgifter, som han maatte bestride, hvis han skulde kunne overtage Grevskabet Bregentved efter sin Fader, der var død 1792. Han solgte da nu Palæet for 45000 Rdlr.⁵) Kort efter kunde det ved Amaliegade derfra adskilte saa kaldte Schackske Palæ (det, som senest Kong Kristian IX har beboet), faas for 26861 Rdlr., og det blev kjøbt. Kongen flyttede ind i det tidligere Moltkeske Palæ, Kronprinsen i det Schackske. Enhver Kjøbenhavnner veed, hvorledes Harsdorff med sit Bygmestersnille skabte Forbindelse imellem de tvende Palæer ved den skjøne Kolonnade.

der bærer Overgangen fra det ene Palæ til det andet. Ingen gaar igennem den uden at glæde sig ved dens arkitektoniske Skjønhed og ved det smukke Blik, man imellem de joniske Søjler faar paa Amalienborgplads.

Arveprinsen, det ville vi tilføje, fik Lejlighed til at købe det tredje Palæ paa Amalienborg, det hvor vor Kronprins for Tiden boer; Dronning Juliane Marie købte det Danneeskjold Laurvigske Palæ i Bredgade, det nuværende Moltkeske, og Prinsen af Augustenborg erhvervede sig det Dehnske Palæ paa Hjørnet af Bredgade og Frederiksgade, den Bygning, hvor blandt andet det Hornungske Etablissement nu findes. En Følge af disse Forandringer var naturligvis, at det Fællesskab, der i det mindste for en Del havde været tidligere imellem de forskjellige kongelige Personers Hofholdninger, nu hørte op.

Selve Kristiansborg Slot kom i længere Tid til at ligge hen som en uhyggelig Ruin. Der blev snart fra forskjellige Sider gjort Forslag til at gjøre Brug af det til at give flere Institutioner Plads indenfor dets Mure, naar man gjenopførte det. Kancelliet foreslog i 1795, at en af Slottets Fløje skulde indrettes til Hjem for Højesteret, Hof- og Stadsretten, Politiretten, Forligelseskommisjonen og Raadhuset. Snart efter føjedes hertil Forslag om, at man ogsaa skulde indrette Arrester for Forbrydere i den forhenværende Kongebolig. Det har endog en Tid været Tanken, at der slet ikke mere skulde opføres et kongeligt Slot der. Harsdorff, hvem det blev overdraget at udarbejde Planer til alt dette, gjorde imidlertid al den Modstand derimod, som han kunde. Udfaldet blev, at der intet skete indenfor det Tidsrum, vi her have med at gjøre⁶).

Hvor heldigt det end var, at der hurtig havde kunnet skaffes Boliger for Kongehusets Medlemmer, maatte Overgangen fra det store Slot til de smaa Palæer, hvor der skulde vindes Plads til mange flere Mennesker, end de

vare bestemte til, være droj at føle. Der var i den første Tid saa knebent for selve Kronprinsen, at han kun havde et eneste Værelse til sin Raadighed. Hvilke Besvær voldende Indskrænkninger maatte da ikke gjøres, for at indrette Livet paa den nu stærkt begrænsede Fod!

Men alligevel kan man gjerne sige, at den Ulykke, som Slottets Brand var, kom til at bringe Kronprinsen en sjælden Lykke. Denne laa i den oprigtige og dybe Hjærtevarme, han netop paa Grund af Branden kom til at føle slaa sig imøde, saa at sige, fra hele Folkets Side. Først og fremmest naturligvis hos Kjøbenhavnerne, hos hvem Branden skabte en ejendommelig Medfølelse for ham og Kronprinsessen. Vi erindre, hvor stærkt allerede deres Bryllup i 1790 havde givet Indtryk af, at Kronprinsen havde vundet stor Plads i Folkets Hjærter. Hvad der dengang havde vist sig ved en lykkelig Begivenhed, kom endnu meget stærkere frem nu, da man mente, at en stor Ulykke havde rammet Kongehuset. Det var blevet klart ved den opofrende Hjælp, der var ydet under selve Branden, hvor Kronprinsens egen fortræffelige Holdning forstærkede Følelsen for ham^(*). Da faa Dage derefter den kongelige Familie viste sig i Theatret, var der ikke Ende paa den Jubel, hvormed den blev modtaget her, og saa kom desuden som det vigtigste den ligefrem mageløse Iver, hvormed Tanken om at samle sammen til at faa det brændte Slot gjenopført, greb om sig saa godt som i alle Statens Lande.

Vi ville senere faa Lejlighed til at vende tilbage hertil. Paa dette Sted skal det fremhæves, at det Indtryk, Kronprinsen fik af alles varme Sympathi, greb ham overordentlig stærkt og fyldte ham med en usigelig Glæde. Det er et fængslende Billede af denne Stemning hos ham og tillige af Kronprinsessens Elskværdighed, Bernstorff har tegnet i et Brev, han 15. Marts, altsaa 17 Dage efter Branden sendte Schack Rathlou. »Kronprinsen,« skriver

han her. »der stedse viser sig mere og mere til sin Fordel, og som i Sandhed er en stor Mand, er saa glad, at man kan læse det ud af hans Ansigt. Jeg har aldrig set ham lykkeligere. Han har i Virkeligheden kun et eneste Værelse til sin Raadighed; men det er ham fuldstændig nok. Kronprinsessen, denne indtagende Kvinde, ønsker sig til Lykke med at synes mindre lille i smaa Værelser. Hun er i Ordets sandeste Forstand Hustru og Moder, og mere forlanger hun ikke at være. Da jeg saa hende i Gjethuset i et skrækkeligt Øjeblik, da hun ikke vidste, om hun havde faaet det mindste reddet, kom hun mig imøde, idet hun paa sin Arm bar sit Barn, der endnu ikke havde forvundet Inokulationen af Kopperne. Hun udbrød da: »Hvad mig angaar, da har jeg min Skat«, og i det samme pegede hun paa den lille Prinsesse. Kronprinsen omfavnede mig med Taarer i Øjnene og sagde: »Det er en stor Ulykke: men jeg veed, at den vilde synes mig langt større, hvis jeg tabte et eneste Hjærte.«

Nogen Forandring i Forholdet til Arveprinsen og Enkedronning Juliane Marie synes ikke at have fundet Sted i Aarene efter 1791. Der har aabenbart ikke været noget virkeligt Samliv imellem de 2 Linier af Kongefamilien. Man er ikke kommen ud over en vis kold gjensidig Høflighed. Hvorledes Forholdet i det mindste i visse Kredse er blevet opfattet, viser en Udtalelse af Grevinde Schimmelmann, der fortæller, at, da Kronprinsens anden Søn Kristian døde 7. September 1797, efter kun at have levet faa Dage, havde Arveprinsen ondt ved at skjule sin Glæde⁷⁾ — hans egen Søn Kristian Frederik, den senere Kristian VIII, var dengang 11 Aar —. Naturligvis kan dette blot være en onskabsfuld Formodning af Grevinden; men den viser, hvordan Forholdet gjaldt for at være. Det bør imidlertid paa den anden Side nævnes, at, da Arveprinsens Gemalinde Sofie Frederikke døde den 29. Oktober 1794, vakte den elskværdige Prinsesses Død levende

Deltagelse hos Kronprinsen og Kronprinsessen⁸⁾. To Aar derefter døde Juliane Marie 10. Oktober 1796. Hun var, som det synes, i deres Kreds, der havde været med at styrte hende i 1784, efterhaanden bleven bedømt mildere, end det dengang havde været Tilfældet. Man mærker ikke Gnist af Uvilje i den Maade, hvorpaa Grevinde Schimmelmann omtaler hende i Anledning af et Besøg, som hun faa Maaneder før sin Død gjorde paa det Schimmelmannske Landsted Sølyst⁹⁾, og, da hun var død, vare Grevinden og hendes Veninde Louise Stolberg, der visselig ikke plejede at være mild i sin Dom om dem, hun havde noget imod, enige om, at hun ikke vilde blive strængt bedømt efter sin Død¹⁰⁾. Det kom dog til at gaa anderledes. Der skal ikke lægges videre Vægt paa, at man ikke mærker noget Vidnesbyrd om, at hendes Død blev beklaget; man træffer kun en ganske kjølig Bemærkning i Pressen om, at hun havde udmærket sig ved Velgjørenhed, hvorved der sikkert nærmest tænktes paa hendes Fortjeneste af Fødselsstiftelsens Oprettelse¹¹⁾. Men man kan rolig sige, at modbydeligere Løgne ere aldrig blevne fortalte om nogen afdød, end de, som Folk i Kjøbenhavn i flere Aartier vidste at fortælle om, at hun havde ryddet Frederik VI's Sønner af Dage for at bane Vejen til Tronen for sin Sønesøn Kristian VIII. Det var, kan man sige, en Straf, Folkerygtet tog over hende, fordi hun havde vist Hævnlyst overfor Karoline Mathilde; men derfor var Bagvaskelsen lige lav*).

*) Dette Rygte har jeg selv hørt som Barn. Det var dengang almindelig troet iblandt Menigmand. Det kunde synes overflødigt at paavise det falske i disse Bagvaskelser; men vi Historikere kjende altfor godt Folks haanlige Tvivl, naar vi vove at paastaa, at, hvad der har været almindelig troet, har været galt. Jeg skal derfor nævne, at Frederik VI ikke har havt mere end 2 Sønner. Den yngste af dem blev født 1. Septbr. 1797 og døde en Uge derefter 7. Septbr. Da altsaa baade hans Fødsel og Død faldt efter at Dronning Juliane var død, kan

Hvad der aabenbart har skabt en Mislyd ved Hoffet, var det daarlige Forhold, der var imellem Prinsen og Prinsessen af Augustenborg paa den ene Side og Kronprinsens Svigerfader Prins Karl af Hessen paa den anden. Vi erindre, hvorledes det havde virket til, at det Augustenborgske Par havde set skjævt til Kronprinsens Giftermaal med Prinsesse Marie¹²). Man fristes til at sætte det i Forbindelse hermed, at Prinsen af Augustenborg i Foraaret 1790 tænkte paa at forlade den dansk-norske Statstjeneste, hvad Bernstorff indtrængende fraraadede ham¹³), og at han dernæst i Sommeren 1790 rejste til Nordtyskland. Senere gjaldt det slette Forhold imellem de tvende Kronprinsen saa nær staaende Prinser som en Kjendsgjerning. Dyb Haan over Prins Karl af Hessen træder da ogsaa idelig frem i Prinsen af Augustenborgs fortrolige Breve fra denne Tid. En almindelig Betegnelse, som han bruger om ham, er Ordet *hableur*. Dette slette Forhold virkede aabenbart ikke alene til at vanskeliggjøre Prinsen af Augustenborgs Stilling til Kronprinsen, men ogsaa til, at Kronprinsessen viste Svigerinden Louise Augusta Kulde, og til at Forholdet imellem denne og Broderen endog en Tid blev mindre godt¹⁴). Først et Par Aar senere bad Kronprinsessen Louise Augusta om at tilgive hende, at hun havde vist hende Kulde, og der indtraadte nu et hjærteligere Forhold imellem dem.

Prinsen af Augustenborg, eller, som han efter sin Faders Død 1794 kaldtes, Hertugen af Augustenborg, folte i et Par Aar sin Stilling ved Hoffet saa ubehagelig, at han

hun da umulig have ryddet ham af Vejen. Den anden, der blev født 22. Septbr. 1791 og gjaldt for død, da han kom til Verden, levede et Øjeblik op, men døde allerede et Par Timer derefter. Fødselen havde været forfærdelig haard, og det var det, der havde berøvet ham Kraften til at leve. Kronprinsen selv forlod ikke den sørgelige Fødselsscene et Øjeblik. (Rev. Pap. IV, 126—127). Hvor bliver der da Plads for den djævelske Juliane Marie?

mente, at han var Gjenstand for Bagvaskelser og Rænker, aabenbart fra Bülow's Side. Blandt andet troede han, at man sigtede ham for at være smittet af den franske Revolutions Ideer. Han holdt det endog for nødvendigt at forsvare sig for Kronprinsen i saa Henseende og godtgjøre sin Loyalitet. Heldigvis lykkedes det ham at faa Kronprinsen til at opgive sin Mistro imod ham. Han indtog, hvad vi senere ville komme tilbage til, som Patron for Universitetet en Stilling, der paa videnskabelige Omraader og ved vigtige Spørgsmaal om Skolevæsenet tillod ham at spille en Fagministers Rolle, og intelligent som han var, kunde han som Medlem af Statsraadet gjøre sin Mening gjældende paa en Maade, der kunde have Vægt; men ud over det havde han sikkert ikke noget at sige. Hos dem, der vare de toneangivende under den offentlige Drøftelse i Pressen og Litteraturen, var han afgjort skattet langt højere end hans Modpart Prins Karl.

Denne var aabenbart vedvarende ligesaa upopulær nu, som han havde været før 1791. Der var i Almindelighed liden Glæde over at have ham som Kronprinsens Svigerfader, og han undgik end ikke paa offentlig Gade at høre nærgaaende Udbrud som: »Bort med alle Tyskere«. Man rejste sig ikke for ham, naar han traadte ind i sin Loge i Theatret. Det var en Ære, man plejede at vise selv mindre fornemme Prinser¹⁵). Svenskeren Thorild, der, som tidligere nævnt, var her i 1793 og havde megen Omgang med, hvad man kan kalde det frisindede Parti i Byen, skriver i et Brev af 23. Maj 1793: »Er det ikke besynderligt: Medens Danskerne ellers elske deres Hof religiøst, hade de dog en eneste, Prins Karl af Hessen.« Om denne for øvrigt, bortset fra Militærvæsenet, har havt nogen Indflydelse af Betydning, kan være tvivlsomt. Det er ikke let at blive klar paa hans Forhold til de forskellige Ministre. De svenske Diplomater i Kjøbenhavn have i denne Tid som ovenfor berørt jævnlig havt travlt med

at frembæve, at han var en udpræget Modstander af Bernstorff, særlig paa Grund af dennes formentlige mere folkelige Synsmaader. Men dette beror paa et fuldstændigt Fejlsyn. Det staar i en paafaldende Modsætning til den formelige Begejstring, med hvilken han baade for 1792 og efter Bernstorffs Død har udtalt sig om denne. I et Brev af 9. Januar 1789 til Johan Bülow skrev han endog om ham: »Han er det bedste af alle menneskelige Væsener, som for Tiden leve her paa Jorden«, og igjennem de følgende Aar stode de i et saare nært gjensidigt Forhold¹⁶). Der var Tider, da de skrev hver Postdag til hinanden. Selv om dette noje Forhold overvejende, ja maaske udelukkende havde sin Grund i visse fælles religiøse Sværmerier¹⁷), medførte denne Overensstemmelse mellem dem en varm gjensidig Tilnærmelse i det hele, og det er derfor ganske utænkeligt, at Prins Karl skulde have forsøgt, mod Bernstorffs Ønske, at stræbe efter at faa noget at sige paa de Omraader, hvor denne havde Magten. En anden Sag er det, at, da han ganske vist bevarede en høj Stjerne hos Kronprinsen, er det naturligvis muligt, at hans Ord i forskellige personlige Spørgsmaal har betydet en Del hos denne.

Hvad selve Ministrene angaar, kom alvorlige Meningsforskjelligheder ikke frem. Som Statsraadet var sammensat i 1789, saaledes holdt det sig foreløbig, indtil Døden i Januar 1795 bortrev Skeel. I September samme Aar fratraadte Haxthausen sine forskjellige Stillinger; men ingen af dem fik nogen Efterfølger. Nye Medlemmer optoges først efter Bernstorffs Død. Derimod foretog Kronprinsen i 1793 et Skridt med Hensyn til sine Omgivelser, der med god Grund vakte stor Opsigt. Den 4. Juni 1793 blev Johan Bülow afskediget fra sin Stilling som hans Hofmarskal. Hans Virksomhed ved Hoffet og i Statsstyrelsens høje Kredse var fra nu af endt for stedse.

Da Bülow faldt i Unaade, var det 20 Aar, siden han

var bleven Kammerjunker hos den 5aarige Kronprins. Vi ville mindes¹⁸⁾, hvorledes han med stor Pligtfølelse søgte at fylde sin Stilling som den, der nærmest havde at tage sig af Prinsen under hans Udvikling som Dreng, og indtil han 1784 kom i Spidsen for Regeringen. Hvilke Brøst end Kronprinsens Opdragelse havde, er det utvivlsomt, at Bülow har havt stor Fortjeneste af, at det forkvaklede og sære Barn blev udviklet til et sundt og ufordærvet ungt Menneske. Tillige havde han forstaaet at vinde Prinsens Hengivenhed. Saaledes skete det, at han gik over fra at have været dennes faktiske Hofmester, og vi kunne gjerne sige Opdrager, til under Navn af Hofmarskal dels at skulle styre de Sager, der vedrorte hans særlige Hof, dels under Arbejdet i hans Kabinet at skulle blive hans fortrolige Raadgiver med Hensyn til mangfoldige Spørgsmaal.

Vi have allerede havt Lejlighed til at omtale Bülow's daglige Arbejde sammen med Kronprinsen¹⁹⁾. Naturligvis fæstedes Opmærksomheden fra alle Kanter paa en Mand, der maatte gjælde for at staa Landets pur unge Regent saa nær. Intet var rimeligere, end at Mænd i de mest forskjellige Stillinger søgte at bruge hans Hjælp eller i det mindste at nytte ham som Mellemand, naar de ønskede at komme i Forbindelse med Kronprinsen. Det var, som om Folk kappedes om at bede ham om at skaffe dem Audiens eller om at faa ham til at tage sig af Ansøgninger enten for dem selv eller for Mænd, de interesserede sig for. Den bekjendte tyske Forfatter Campe skriver til ham for at faa Tilladelse til at tilegne Prinsen et Skrift om Opdragelsesvæsenet, Tyge Rothe trænger i sine Breve ind paa ham, snart for at paavirke Kronprinsen til Gavn for de politiske og sociale Formaal, som han selv ønskede at faa fremmet, snart for at han skal tale hans egen Sag hos Prinsen; Biskop Balle beder ham hjælpe til, at Katechisationen kan blive bevaret i Kastelskirken. hans tidli-

gere Uven Schlanbusch søger at faa ham til at tage sig af Andragender fra den bekjendte Botaniker Vahl, høje Embedsmænd bede ham om at forestille Sager for Kronprinsen eller om at udvirke, at det bliver tilladt, at deres Kollegium maa komme med en Forestilling om en eller anden Sag. Kancellipræsidenten Brandt skriver til ham ikke alene om Embedsforretninger, men ogsaa for at faa ham til at forsikre Kronprinsen, at han personlig elsker denne, selv Schack Rathlou vil have ham til at paavirke Prinsen i Anledning af Spørgsmaal, der skulde for i Statsraadet, Klager over forskjellige Forhold i Styrelse og Stat eller over politiske Modstandere tilsendes ham i Mængde, saaledes for at tage et bekjendt Exempel, da Rosenkrantz som Statsminister under Kampen om Landboreformerne i Breve bearbejdede ham for ved hans Hjælp at faa Reventlow styrtet²⁰). Ja, vi kunne gaa op til selve Kongefamilien. Prinsen af Augustenborg skriver til ham, om han ikke vil tage sig af en Ansøgning fra en Amtmand Pechlin, men tilføjer karakteristisk, at han ikke maa blande ham selv i Sagen, og man kan se ham i et Brev tale om den dybe Erkjendtlighed (*reconnaissance*), han føler imod ham. Om det saa var selve den Kronprinsen saa nær staaende Prins Karl, saa beder han ham om hans Hjælp til at blive Generalfeltmarskal²¹). Alt dette kun som Exempler, men formentlig dog fuldt tilstrækkeligt til at vise, hvilken Indflydelse man tillagde ham. Naturligvis opfattedes han ogsaa fra den Side af Gustav III, naar han vilde paavirke den dansk-norske Regering. Det var et Vidnesbyrd herom, at han gjorde ham til Kommandør af Nordstjernen*).

*) Biskop Hagerup i Trondhjem underskrev sig i et Brev til ham, 19. Juli 1788 i Anledning af Naadesbevisninger, han havde udvirket for det norske Videnskabernes Selskab

Deres Excellence
Højvelbaarne Hr. Hofmarskal og Kammerherre
Naadige Herre
Deres Excellences
underdanigste Tjener
Hagerup.

Men Bülows i det mindste tilsyneladende saa betydelige og indflydelsesrige Post var ikke fri for at have sine vanskelige Sider. En saadan laa allerede i den Splittelse i Partier eller Koterier, der var saa fremtrædende i de første Aar efter 1784. Før saa vidt det gjaldt Spørgsmaalet om Parti for eller imod Kronprinsen, var Sagen klar nok for Bülow. Han var utvivlsomt bestemt paa at sætte alt ind paa at fremme Kronprinsens Tarv. Men anderledes var det med Hensyn til Splittelser af andre Grunde imellem de Mænd, der havde mest at sige, baade hvor det drejede sig om det ligefremme Magtstræv, og hvor det angik Meningsforskjelle om store Reforme. Det kunde her blive vanskeligere for ham at finde den rette Plads. Naar man husker paa, hvorledes han for Kronprinsen talte Skrivefrihedens Sag, fremhævede Nødvendigheden af at ophjælpe Bønderne eller gjorde opmærksom paa Betydningen af en friere Handel, skulde man tro, at han maatte være Reformpartiets selvskrevne Støtte. Men det var han langt fra. Her ser man, hvor lidt Bülow var en overlegen Natur. Hvad enten det laa i rent personlige Antipathier eller i en vis Skinsyge imod Mænd, som han saa, at Kronprinsen var tilbøjelig til helst at ville følge som Raadgivere i forskjellige store Spørgsmaal, viser Bülows Brevvexling, at han hurtig valgte at nærme sig til Reformpartiets Modstandere. Han, der havde været ivrig for at styrte Guldberg og dennes politiske Venner, stillede sig faa Aar efter 1784 i et noje Forhold til ham. Vistnok saas de sjælden: men det var en stadig og flittig Brevvexling, de førte med hinanden. Bülow holdt overhovedet aabenbart af ved Breve at træde i Forbindelse med flere Mænd af større eller mindre Betydning i Haab om ad den Vej at kunne faa Oplysninger af Værd paa administrative og sociale Omraader, som han af Hensyn til sin Stilling gjerne vilde vide noget nærmere om. Hertil var der intet at sige; men det forunderlige ligger i det Valg, han gjorde

af sine vigtigste Korrespondenter. Netop, hvad Guldberg angik, kan man se, at han gjerne vilde have denne til at ytre sig om de store Spørgsmaal, der sysselsatte de reformivrige Mænd. Han maatte, efter at han siden 1773 havde været knyttet til Hoffet, selvfølgelig vide god Besked med Guldbergs Grundstandpunkt; men dette afholdt ham ikke fra at faa ham til at udtale sig om mangt og meget, hvad der vilde være det samme som at give ham Lejlighed til at paavise det efter hans Skjøn grundurigtige i de ledende Tanker hos Ministrene. Saaledes netop med Hensyn til Landboforholdene. Udtalelser i Guldbergs Breve tyde paa, at Bülow i det mindste paa visse vigtige Punkter har ytret sig for ham paa en saadan Maade, at han maatte tro, at han i Hovedsagen havde en Meningsfælle i ham. »Jeg har.« skriver Guldberg til ham 13. Februar 1789, »af Deres Breve og vore Samtaler al Aarsag til at være overbevist om, at de fleste af vor Tids Planer ere ikke Deres, end ikke med nogen Deltagelse.« Ganske paa lignende Maade opmuntrede Bülow Ministrenes bitre Modstander P. Kr. Schumacher til at meddele ham sine Meninger og dermed ogsaa sin Kritik af den daværende Styrelse. Vi have allerede havt Lejlighed til at se²²⁾, hvorledes Schumacher gjorde dette ret *con amore*, hvilken Nydelse han aabenbart fandt i at hudflette Reventlow, og med hvilken Ringeagt og tillige Bitterhed han skildrede Bernstorff som en elendig Udenrigsminister. Selv om vi ikke kjende Bülows Breve til disse hans to fortroligste Korrespondenter, er det umuligt andet end at faa det Indtryk, at han har følt en Tilfredsstillelse ved deres Breve til ham. Ikke den svageste Antydning kan man finde af, at de have modt Modsigelse af ham paa noget Punkt, hverken hvad Personligheder eller hvad Forhold angik. Dette virker forbausende. Saaledes særlig med Hensyn til Bernstorff. Ikke alene havde Bülow stillet sig i et nøje Forhold til denne ved Regeringsskiftet 1784; men det er ikke let

muligt at træffe mere lovprisende Ytringer om en Mand, end dem, Bülow faa Aar efter har brugt om ham. Trods dette har han ikke havt et Ord at indvende i Anledning af Schumachers systematiske Nedrakning af Bernstorff i sine Breve.

Det er værdt at lægge Mærke til dette Forhold netop med Hensyn til Bülows Stilling i det hele. Naar han i den Grad, som det var Tilfældet, arbejdede sammen med Kronprinsen, maatte han idelig komme i Berøring med Ministrene. Men hvilken Kjølighed fra hans Side overfor dem i det mindste som politiske Personligheder giver hans Forhold baade til Guldberg og til Schumacher ikke Indtryk af! Denne Kjølighed maatte blive gjensidig. Det er saaledes værdt at se den Blanding af Ringeagt og Bitterhed, med hvilken Grevinde Charlotte Schimmelmans omtaler ham i Breve²³). Hun følte den store Modsætning, der var imellem ham og hende selv saavel som hendes Mand. Denne Modsætningsfølelse kunde opstaa, uden at man derfor behøver at tænke sig, at Bülow skulde have ligefrem bekæmpet Ministrene hos Kronprinsen. Dertil var han i Virkeligheden baade altfor forsigtig og ligeledes for loyal. Men at han og Ministrene ikke stod hinanden nær, maatte være indlysende for enhver, og det er da ganske naturligt, at der sivede noget ud blandt Folk om ham som Modstander af Fremskridtet. Man kan se Rahbek, foruden at gjøre andre Udfald imod ham, i Breve kalde ham al Friheds svorne Fjende²⁴).

Lod det sig end naturligvis tænke, at Bülow ved sin Stilling hos Kronprinsen kunde gjøre Livet surt for Ministre, der ikke huede ham, maatte det omvendt, naar han selv kom til at staa usikkert, blive slemt for ham, aldeles ingen Støtte at have hos Mænd, der som Ministre havde Kronprinsens Øre. Hvorledes skulde han efter sin Stilling til Reformministrene kunne vente at finde en saadan hos dem? Og nu maa man huske, at hans Stil-

ling ved Siden af at give ham Indflydelse nødvendigvis maatte bringe ham paa Kant med forskjellige, der af den ene eller den anden Grund mente, at de havde ham til Modstander, eller at de i det mindste ikke fik den Hjælp hos ham, de fandt, at de kunde kræve. Saaledes havde han blandt andre paa Grund af sin Skiften Standpunkt i Spørgsmaalet om Kronprinsens Ægteskab faaet Prinsen af Augustenborg til Fjende²⁵). Det daarlige Forhold imellem ham og denne har aabenbart i hin Tid været Gjenstand for Omtale. Folk havde travlt med, at Bülow som en Følge deraf søgte at gjøre Prinsesse Louise Augusta den Skade, han kunde²⁶). Har han, hvad der er sikkert nok, havt gode Venner²⁷), saa har han ogsaa havt bitre Fjender. Det er paafaldende Stemninger af Uvilje imod ham, man f. Ex. kan se komme til Orde i Grevinde Schulins Breve. Med en formelig Modbydelighed omtaler hun ham som falsk, som Hykler og som en, hvis Omgang nødvendigvis maatte være fordærvelig for Kronprinsen. Allerede 1787 fortalte ogsaa Prinsen af Augustenborg ham ligefrem, at han havde mange Fjender, at man sagde om ham, at han var intrigant, at han »søgte at contracarrere Ting hos Kronprinsen for at vise sin Pouvoir«²⁸).

Efter Bülow's Fald synes hans Venner, og ligeledes han selv, at have holdt Prins Karl for at have været hans særlig farlige Fjende. Forholdet imellem dem har i Virkeligheden været besynderligt. Efter først at have hadet Prinsen, advaret Kronprinsen imod ham og bekæmpet hans Planer om at faa Kronprinsen til Svigersøn havde Bülow, som vi have set²⁹), bestemt sig til at lade al denne Modstand falde, og han synes at have naaet at faa en høj Stjerne ved Prinsens Hof paa Gottorp. Han blev endog, naar han kom hertil med Kronprinsen, hædret med at sidde ved Siden af Prins Karls Gemalinde, Prinsesse Louise, ved Middagstaflet. Det er da heller ikke let muligt at træffe noget venligere end Tonen i Prins Karls Breve til ham i

Slutningen af Firserne og i Begyndelsen af Halvfemserne. Han trykker, skriver han, Bülow i Tanken ømt til sit Hjærte, han paakalder hver Dag Guds Velsignelse over ham saa vel som over Bernstorff og Kronprinsen³⁰). »Gud,« skriver han 23. Marts 1790, »har forenet Dem og Kronprinsen baade i det timelige og det aandelige sammen paa en særegen Maade, den enes Lykke vil altid være den andens.« Ogsaa skriver han til ham som en Broder, og han vil ikke vide af høje Titulaturer i Bülows Breve. »Lad endelig,« siger han, »sligt fare, ellers »*je vous excellenceraï de la tête au pied*«. Han gaar endelig lige til i ypperstepræstelig Tone at skrive³¹): »Efter vor Herres og Frelseres udtrykkelige Bud giver jeg Dem hans høje Velsignelse«³²). Bülow har imidlertid, som det synes, ikke ret troet ham. I det mindste siger han i et Brev af 6. Juli 1792 til sin Kone: »Prins Karl er meget naadig imod mig, han kysser mig og trykker mig i Haanden NB, naar ingen ser det.« Hvordan Prins Karls Følelser i Virkeligheden have været imod ham, er svært at sige. Men noget Bevis for, at han har været troløs imod Bülow og virket til at styrte ham, findes ikke.

Hvad der nu end paa flere Maader har været skrøbeligt i dennes Stilling, saa havde det selvfølgelig altsammen intet at sige, saafremt han stod fast i Kronprinsens Yndest. Det havde han sikkert gjort i den første Tid efter 14. April 1784. Der kan ingen Tvivl være om, at Kronprinsen fra Barneaarene overførte en vis Hengivenhedsfølelse paa ham under de nye Forhold efter Regeringsskiftet 1784, og der kan ligesaa lidt være Tvivl om, at han foreløbig følte, at han trængte til ham. Men ulykkeligtvis led Forholdet af en Kræftskade, der saa at sige med Nødvendighed maatte komme frem. Bülow havde før været Hofmesteren og Læreren; nu blev han Hofembedsmanden og Sekretæren hos den i Virkeligheden enevældige

Fyrste. Han havde en levende Opfattelse af Enevoldsmagtens Højhed, og han havde en oprigtig Attraa efter at være til Gavn: men vilde han stadig kunne huske paa, at den, han nu arbejdede sammen med, ikke længere var hans Myndling og den, han opdrog? Vilde han kunne lade være at føle sig som den modnere og kyndige Raadgiver, vilde den gamle Opdragertone ikke uvilkaarlig komme til at præge hans Samtaler med den unge Prins? Han fortæller selv i sine Dagbøger om alle de Raad og Formaninger, han gav Prinsen med Hensyn til hans Pligter som Regent, og det i smaat som i stort. Saare meget deraf var i og for sig rigtigt og godt: men det kunde ogsaa blive for meget af det gode, saaledes naar han optraadte som vranten Moralist og snart var ærgerlig over, at Prinsen overværede Theaterforestillinger hos Schimmelmanns, eller naar han ikke syntes om de unge Damer, som Prinsen dansede med — hvad han utvivlsomt har antydet for ham —, snart endelig gav ondt af sig over, at han taalte, at Louise Augusta blev malet af Juel i et meget let Kostume efter Datidens nyeste Mode. Ogsaa med Hensyn til Regeringssager kunde han udtale ligefrem Misbilligelse, som naar han lod Prinsen høre det urigtige i, at ikke Jakob Baden, men Moldenhawer skulde være Bibliothekar ved det kongelige Bibliothek. Han oversaa, som det synes, at det gjaldt om at være varsom paa slige Omraader, at nemlig et Forhold som det, hvori han tidligere havde staaet til Kronprinsen, naar det under andre Former fortsattes ud over Barnealderen, let avlede en Oppositionsaand hos den yngre. Denne fristedes uvilkaarlig til at blive rebelsk imod det vedvarende Mentorvæsen. Ganske særlig kunde det let ske ved en Natur som Kronprinsens, hos hvem Følelsen af at være Enevoldsherskeren var i en næsten overdreven Grad udviklet, og som, medens hans Selvkritik var svag, med en egen sær Lidenskabelighed groede fast i de Forestillinger og Stemninger, der slog ned i ham. Saa-

meget er da klart, at Forholdet imellem de to snart begyndte at blive farvet af Misstemninger. Bülow's Dagbøger vise det paa det klareste. Allerede tidligere er der³³⁾ gjort opmærksom paa, med hvilken forbausende Gnavenhed han idelig i dem fremhæver mindre heldige Træk af Prinsen, medens han sjælden eller aldrig nævner noget, der var til Fordel for ham. Den Modsætning, Dagbøgerne lade se imellem paa den ene Side Fremstillingen af det umaadelige Arbejde, han selv udrettede paa mangfoldige Omraader for Kronprinsen, og de mange gode Raad, han gav denne, og paa den anden Side af Prinsens Kulde imod ham, er meget talende. Allerede tidlig har Bülow havt Følelsen af, at han ikke blev paaskjønnet tilstrækkelig af Prinsen. Det ærgrede ham allerede, at denne, da han i Maj 1784 gjorde ham til Ridder af Dannebroke, mente, at han nok kunde udrede de 500 Rdlr., der skulde betales som Bestallingsgebyr. Ja, han havde en saa udpræget Følelse af Prinsens Kærighed, at han søgte at sikre sin økonomiske Fremtid ved at gifte sig med en 18aarig Pige, en Frøken Hoppe, der var ualmindelig hæsli og tillige ualmindelig uheldig i aandelig Henseende, men til Vederlag bragte ham en Medgift paa 100000 Rdlr. Selvfølgelig maatte det være Bülow's egen Sag, hvem han vilde gifte sig med, naar der ikke kunde siges noget paa hans Brud i sædelig Henseende, og det kunde der aldeles ikke; men da Kronprinsen havde en Følelse af, at en vis Misstemning over hans egen Holdning i Pengesager havde Del i dette Skridt, udtalte han sig ret skarpt til ham, fordi han havde giftet sig for at faa Formue. Sligt skulde ikke gjøre Forholdet bedre. Bülow satte sig mere og mere fast i den Mening, at Prinsen ikke skjønnede nok paa ham. Ja, det er, som om Stillingen i det mindste til sine Tider har været ham næsten uudholdelig. Der kan komme saadanne Udtalelser fra ham som, naar han 9. Maj 1790 udbryder: »Gid jeg var i Ro langt herfra«³⁴⁾, eller naar han 20. Maj

1789 skriver: »Denne Dag er en af mine faa behagelige».

Bestemte Ytringer af Prinsen, der vise hans Stemning imod Bülow, har man visselig ikke; men at denne folte sig utilfreds, forklares naturligt derved, at han mærkede, at Prinsen efterhaanden tabte sin Sympathi for ham. Allerede saa tidlig som i 1786 har han lige overfor ham selv beklaget sig over, at han var altfor tilbageholdende imod ham³⁵). Der kan ikke være Tvivl om, at han havde Ret i at føle, at Kronprinsen mere og mere gled fra ham. Det var ogsaa meget uheldigt, at denne var ærgerlig over, at han stod i Forbindelse med Guldberg, og deraf trak Slutninger om, at han ligeledes var knyttet til Dronning Juliane Marie. Naar Forholdet udviklede sig saaledes, var der ingen anden Udvej, end at det løstes i al Venskabelighed. Dette skete desto værre ikke. Bülow havde sat sig i Hovedet at ville følge et Raad, som Stampe havde givet ham, aldrig selv at søge Afsked, og Kronprinsen krympede sig ligesom ved at give slip paa hans i mange Henseender nyttige Arbejde og maaske ogsaa ved at bryde et Forhold, der havde været i saa mange Aar*). Det ser ud, som om Bülows Stilling omtrent paa den Tid, da Kronprinsen giftede sig, er bleven fastere. Da blev han ogsaa gjort til Excellence: men snart efter begyndte det at gaa ned ad Bakke for ham. I Begyndelsen af 1792 maa det have set ret broget ud. Da folte han Stillingen saa pinlig, at han søgte ved Hjælp af Prins Karl at faa skabt en Bedring deri. Men det forte til intet³⁶). At han i Efteraaret 1792 fik et Slags Avancement ved

* Bülow har i et Manuskript, han har kaldet Forsøg til Biografier, fortalt, at, da han havde kjøbt Sanderumgaard (1792), havde Kronprinsen sagt til ham, at det var en Narrestreg, han havde begaaet, da han aldrig vilde komme til at bo der. Dette kunde tyde paa, at Prinsen endnu ikke paa den Tid havde tænkt paa Muligheden af at skille sig ved ham.

at blive »virkelig Ordenssekretær«, havde intet at sige. Forholdet mellem ham og Kronprinsen var i Begyndelsen af 1793 tydelig nok aldeles odelagt, og der behøvedes kun en Anledning, for at det helt skulde sprænges.

I Foraaret 1793 kom det til et for øvrigt i og for sig betydningsløst Opløb i Kjøbenhavn. En The- og Porcelænshandler Brabrand havde nemlig Butik her. Det var en Mand med megen Bitterhed i sig, og, da han var i høj Grad stridbar, udvikledes han i en Række Retsstridigheder, under hvilke han mente, at han var bleven uretfærdig behandlet. Saa kom det til, at han blev sat under Tiltale, blandt andet for i en Sag at have fort falske Vidner, og nu udgav han da i Marts 1793 et Flyveskrift under Titel: »Den mishandlede danske Borgers Appellation til det danske Folk«. Var Titlen stærk i Udtrykkene, saa var Indholdet det ikke mindre. Det indeholdt en Række voldsomme Klager dels over nogle Jøder, han havde havt til Fjender, dels et i højeste Grad ærekrænkende Angreb paa en Prokurator Bradt og tillige stærke Beskyldninger imod Øvrigheden³⁷). Dette Flyveskrift bevirkede, at han blev fængslet (1. April). Da han skulde føres til Arresten, gjorde han en Del Ustyr, og det gav Anledning til, at der fandt et Opløb Sted der, hvor han boede, et Opløb, hvori en Del Gadedrenge og andet Janhagel spillede Hovedrollen. Meget hurtig herefter udkom der et Flyveblad paa et Par Sider, affattet i hans Hustrus Navn og med Titel: »Til Publikum af Lovise Brabrand«. Det var slet skrevet, men meget lidenskabeligt. »Borgere,« saaledes begyndte det, »min Mand, Eders Medborger, blev idag taget fra mig . . . 6 Linier fra Kancelliet i Kongens Navn rev ham fra mig og fra 6 skrigende Børn.« Det endte med de Ord: »Borgere: Ser ind i dette af Smerter — tredobbelte Smerter — forpinte Hjærte, Borgere! jeg er utrøstelig! Borgere! Borgere! Borgere!«

Man skulde ikke tro, at dette i og for sig lidet betydende Oprin kunde komme til at vedrøre Bülow's Stilling. Og dog var det paa en Maade fra det, at Stødet kom til hans Fald. Sagen var, at Brabrand havde havt en Del at gjøre med en Kancelliraad Holm, der, efter tidligere at have været Prokurator paa Langeland, senere havde bosat sig i Kjøbenhavn. Denne Mand var af den Slags Folk, der altid have noget at klage over, og han havde set sig arrig paa adskilligt i Styrelsen. I det Humør havde han fundet paa allerede fra Aaret 1785 at henvende sig til Bülow og ifølge al Sandsynlighed fyldt denne med alskens Kritik, nu over et, nu over et andet. I Stedet for at sætte ham paa Døren, indlod Bülow sig til en vis Grad med ham, da han, som han selv har udtalt, »holdt det for sin Pligt at være høflig og med Overbærenhed at høre en Mand, uagtet uenig med ham i hans Tænkemaade, hos hvem han ikke havde sporet andet end ren, uegennyttig Hensigt og Attraa at tjene Prinsen«. Husker man paa, hvorledes Bülow rolig kunde se paa, at Guldberg og endnu mere Schumacher i deres Breve til ham angreb den daværende Regering og dens ledende Mænd, gjør man ham ikke Uret, naar man tror, at han har ladet Kancelliraad Holm have Frisprog til at give sin Galde Luft over saadanne Sider af Styrelsen og over saadanne Personligheder, som han mente at vide noget ondt om³⁸). Derimod kom det efter al Sandsynlighed ikke til at gaa ud over Kronprinsen personlig.

Men trods dette var Bülow's Holdning meget ufor-sigtig. Holm blev nemlig sigtet for at være Forfatter til Rabalderflyveskriftet: »Til Publikum af Lovise Brabrand«, og i den Anledning arresteret. Da der blev foretaget Husundersøgelser i hans Hjem, og hans Papirer bleve beslaglagte, blev der fundet Koncepter til forskjellige Breve og Skrivelser, som han skulde have tilsendt Bülow. Disse fik et Par af dennes Uvenner fat paa, særlig Kronprin-

sens egen Livkirurg Bodendick, aabenbart en intrigant Person, som Prinsen imidlertid satte en Del Pris paa. Han og maaske andre, der vidste god Besked med Spændingen mellem Kronprinsen og Bülow, fik travlt med at skubbe til den hældende Vogn og søgte at gjøre Kronprinsen viis paa, hvor betænkeligt det var, at Bülow i den Grad, som Tilfældet havde været, havde indladt sig med en Person som Holm. Det kan gjælde for sikkert, at hvad der saaledes kom frem imod Bülow, ikke i og for sig indeholdt noget, der var alvorlig kompromitterende for ham. I det mindste nævnes der ingensteds noget enkelt saadant, og det var blandt andet vitterligt, at en Promemoria, som blev fundet og var stilet til en Excellence, ikke var bestemt for ham, men for Guldberg. Uheldigvis behøvedes der dog ikke mere, end at Bülows Forhold til Holm blev fremstillet for Kronprinsen i et uheldigt Lys, saa var dermed hans Skjæbne afgjort. Kronprinsens Uvilje brød nu frem imod ham for Alvor. Det hjalp ikke, at Bülow i et Brev af 1. Juni besvor ham om ikke at lade ham blive et Offer, fordi et ondt Menneske søgte at sværte hans Handlinger. De Samtaler, han derefter havde med Kronprinsen, vare højst ubehagelige. Denne lod ham vide, at han ikke kunde have Tillid til en Mand, der holdt Omgang med en Person som Holm. Bülow hævdede, at han havde handlet ganske korrekt, og forlangte Undersøgelse, hvis Kronprinsen ikke troede ham. Men Prinsen blev ved sit, at han ikke længere kunde have Tillid til ham, og opfordrede ham til at tage sin Afsked. Dette vilde Bülow ikke, og han fik den saa (4. Juni). Deres Farvel til hinanden var tydelig præget af gjensidig Bitterhed. Strax herefter henvendte Bülow sig til Bernstorff, til hvem han paa denne Tid havde større Tillid end til nogen anden. Bernstorff, der havde haabet, at de tidligere Misforstaaelser imellem ham og Kronprinsen vilde kunne fjærnes, viste ham Deltagelse og tilbød ham en Plads som

Statsafsending ved et udenlandsk Hof. Havde det kunnet ske, saa var Bülow kommen fra det hele paa en Maade, der havde havt noget tilfredsstillende ved sig; men han afslog det smukke Tilbud »for sin Kones Skyld«. Og ganske sikkert, den i alle Henseender uheldige Fru Bülow var umulig ved et fremmed Hof. Derimod havde hendes betydelige Formue i Ojeblikket meget at sige for ham. Den havde sat ham i Stand til Aaret i Forvejen at kjøbe Sanderumgaard i Fyn, og derhen trak han sig tilbage med hende. De levede siden af hendes Formue, da han ingen Pension fik og vistnok i sin øjeblikkelige Forbitrelse ikke heller ønskede nogen. Han forvandt næppe nogensinde helt den Krænkelse, han ikke uden Grund mente at have lidt. Man kan af mange Optegnelser af ham til forskjellige Tider se, hvorledes hans Tanker idelig have kredset sig om Afskedigelsen³⁹⁾,

Naturligvis vakte, hvad her var sket, stor Opsigt og Forbauselse. Det er ovenfor omtalt, at han havde baade trofaste Venner og udprægede Uvenner. Det kom til at vise sig nu. Man kan ikke let tænke sig hadefuldere og haanligere Udtalelser end dem, Grevinde Schimmelmann og Prinsen af Augustenborg have brugt om ham i Breve fra denne Tid i Anledning af hans Afskedigelse. Men der var ogsaa dem, der bittert beklagede denne, og der var endog hos en Del nærmere og fjærnere Bekjendte af ham Tale om ved hans Bortrejse fra Byen at følge ham til Roskilde⁴⁰⁾.

Naar man nu ser tilbage paa Bülows Afskedigelse, kan der næppe være Tvivl om, at den var en beklagelig Begivenhed. Forskjelligt i hans Færd var ganske vist ikke tiltalende: han var aabenbart en meget forfængelig Mand, der har holdt af at vise sin »Pouvoir«, han var unødvendig pirrelig overfor Kronprinsen, hans Optræden derfor uklog ved forskjellige Lejligheder; men han vilde aabenbart dog Prinsens Bedste, han var en god dansksindet Mand og

han var tillige. hvad han senere skulde give klare Beviser paa, stærkt aandelig interesseret. En saadan Mand trængte Kronprinsen med sin i flere Henseender meget snævre Synsmaade i høj Grad til. De, der efter Bülow kom til at skulle være Prinsens nærmeste Omgangsfæller, vare langt fra hans Jævnninger.

Han har selv fortalt, at mange Aar senere (1819) kom han til at tale med Prins Karl af Hessen om Grunden til sin Afskedigelse i 1793⁴¹). Prinsen havde da sagt til ham: »Ak min allerkjæreste Ven! De kjender Kongen; han er, det veed Gud, en saa god Herre: men han »wollte Enevolds sein!« Samtalen, tilfojer Bülow, blev afbrudt, saa han fik ikke mere at høre af Prinsen: men dennes Ord vare tilstrækkelige, de ramme utvivlsomt Sommet paa Hovedet. De stemme fuldstændig med den Udvikling af Forholdet imellem Kronprinsen og Bülow, som vi have fulgt i det foregaaende. Kronprinsen har fundet, at Bülow bredte sig for meget i sin Stilling hos ham og lagde an paa, at Folk skulde tiltro ham en Indflydelse, der gjorde Skaar i hans egen Storhed. Det ærgrede ham og vakte hans Skinsyge. Noget af virkelig Betydning kunde han aabenbart ikke bebrejde ham.

Men om man end kan forstaa, at han kunde blive kjed af Bülow og ønske at blive af med ham, saa var den Maade, hvorpaa han sprængte Forholdet til ham, i høj Grad frastødende. Han glemte helt, at han skyldte ham Taknemmelighed for, hvad han havde været for ham under hans Opvæxt, og det var ganske utilladeligt, uden at undersøge Sagen nærmere, at sætte sin Lid fuldstændig til bagvaskende Sladder og paa Grundlag deraf at tiltro Bülow et nærmere fortroligt Forhold til en saa løs Skjændegjæst som Kancelliraad Holm, og det endog et saadant Forhold, at Bülow derved kunde siges at bryde et Troskabsforhold til ham selv. Hans Færd ved denne Lejlighed var præget af samme Lidenskabelighed, som mere

end een Gang skulde komme til at volde Ulykker. Og naar han paa en krænkende Maade lod Bülow falde i Unaade, holdt han længe sejt fast ved den Stemning, hvori han her var kommen. Først efter en Række Aar mildnedes hans Sind, saaledes at han ønskede at vise Bülow, at hans Vrede imod ham var glemt. Efter 1808 forhojede han flere Gange hans Rang som Excellence, i 1817 gjorde han ham til Elefantridder og tilsidst i 1824 lod han ham faa Rang med Statsministre. Ogsaa bevilgede han ham i 1822 en aarlig Pension paa 2000 Rdlr., da han netop dengang havde lidt betydelige Pengetab. Men nogen virkelig personlig Berøring var der aldrig imellem dem efter 1793⁴²).

Bülow fik ingen Efterfølger. Kronprinsen vilde ikke mere have nogen enkelt Mand paa en saadan Plads, og han valgte til at udføre Bülows Forretninger at bruge sit ældre underordnede Hofpersonale og saa desuden sine Adjutanter⁴³). Altsaa Mænd, der ikke havde mindste Kjendskab til Statsstyrelsen og som havde en ensidig militær Uddannelse, skulde nu være hans nærmeste Omgivelse i hans Kabinet. Han vilde, som det synes, expedere alting selv. Unægtelig var han nu bleven fri for, at nogen af dem, han daglig havde om sig, kunde gjælde for at have mindste Indflydelse, hvad vigtige Statssager angik, og han var fritaget for at have nogen, der under det daglige Samliv uopfordret kunde give ham Raad, end sige komme med Formaninger. Det var et tydeligt Vidnesbyrd om, at Spørgsmaalet Bülow var mere end et rent personligt Spørgsmaal. Man skimter ligesom i Horizonten Ajudantvæsenet fra Tiden 1807—1814, et ikke tiltalende Perspektiv. Imidlertid, foreløbig indvirkede Forandringen ikke paa Kronprinsens Forhold til hans offentlige Raadgivere, Ministrene. Det holdt sig, som allerede antydet, uforstyrret.

Men endnu vigtigere er det dog at blive klar paa,

om Kongemagtens Stilling blev uforstyrret i de nærmest følgende Aar, og hvordan Udviklingen blev af de forskjellige offentlige Forhold. Vi ere nu netop ved de Aar, da den franske Revolution voldsomt gjennembrod alle Skranke. Hvilken Indfyldelse fik da nu dens Tanker, da de forplantedes herop, paa Forholdet imellem Konge og Folk?

OTTENDE KAPITEL.

Udviklinger af politiske Stemninger og Meninger som en Følge af Paavirkning fra den franske Revolution. — Angreb paa den dansk-norske Enevælde*).

Hvad vi have set om det Indtryk, som Begivenhederne under den franske Revolutions første Aar havde gjort herhjemme¹⁾, viste os, at man overvejende ikke alene havde været greben af Interesse for de mærkelige Hændelser i Paris, men at man ogsaa havde næret Forhaabninger om, at de store Tildragelser skulde medføre en almindelig Vækkelse, der kunde faa heldbringende Virkninger paa Folkenes Udvikling. Imidlertid, da saa derefter den franske Trone faldt den 10. August 1792, da Fortællinger om Septembermordene bredte Skræk rundt omkring, og især da Ludvig XVI's Henrettelse den 21. Januar 1793 paa en iøjnefaldende Maade aabnede Rædselsperioden, maatte det for mange af dem, der strax havde følt Sympathi for Revolutionen, blive et Spørgsmaal, om der ikke ved den var mere Grund til at forfærdes end til at fatte lyse Forhaabninger²⁾.

*) Om nærmere Enkeltheder og Citater i dette og det følgende Kapitel henviser jeg til mit Festskrift fra 1888: Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat fra 1784 til 1799.

Det var dog ikke over hele Linien, at dette Spørgsmaal stillede. Det er allerede værdt at se, hvorledes en Del af den for den franske Revolution hidtil begejstrede akademiske Ungdom, deriblandt flere af dem, der senere hver paa sit Omraade skulde blive udmærkede Mænd, saaledes Jakob Peter Mynster og Henrik Steffens, ikke hurtig lod sig skræmme til at opgive deres ideale Syn paa Revolutionen. Steffens har endog talt om, hvorledes en dæmonisk Begejstring og de mest afsindige Ideers Magt henrev og bedøvede ham. End ikke Ludvig XVI's og Marie Antoinettes Henrettelser bragte ham strax til Besindelse. Kunde det gaa saaledes med unge begavede Mænd, der havde langt mere Interesse for almindelige aandelige Spørgsmaal end for Statsforhold og aldeles ikke horte til de urolige Naturer, kan man tænke sig, at det samme i langt højere Grad gjaldt lidenskabelig opbrusende Karakterer, der hensynsløst fulgte en Stemning, eller tørre Fanatikere. Ja, det var næsten, som om de ved at se, hvorledes der fra anden Side domtes om Rædselsperioden, bleve endnu ivrigere i at forsvare den. Terrorismen fik ligesom et eget Organ i Tidsskriftet »Politisk og physisk Magazin«, der begyndte at udkomme i Januar 1793, og først var redigeret af en Dr. med. Buchhave og efter hans Dod af en Auditor Boeck. Der var kun faa originale Artikler i dette Tidsskrift: men derfor traadte dets Tendens dog lige tydelig frem i de fra fremmede Sprog oversatte Artikler, som det indeholdt. De vare kraftige nok. Ludvig XVI stempledtes som den, der havde gjort sig skyldig i en Række Forbrydelser og blandt andet med Vilje ladet Tropperne lide Mangel for at overlevere Frankrigs Hær og Folk i Fjendens Hænder; han havde været forfalden til Drik og havt et Tigerhjärte: Jakobinerne vare virkelige Dydshelte, Marat var en Mand, der ingen Laster havde, men alt for stor og varm Kjærlighed til Folkets Vel: alle de Grusomheder, hvorover man klagede,

— det var det almindelige Forsvar for Rædselsperioden —, havde alene deres Grund i de daglige Forræderier, Sammensværgelser og Angreb af Frankrigs indre og udvortes Fjender. Naturligvis jubledes der over den kristne Tidsregnings Afskaffelse.

Samtidig gik den 19aarige Malte Bruun i Tidsskriftet Samleren saa vidt det var muligt i begejstrede Udtalelser om Robespierre, hvem han blandt andet efter Dantons Fald hævede højt i Mødsætning til denne. Danton, sagde han, havde for Revolutionstribunalet vist den mest forbausende Frækhed. At alt, hvad der hed positiv Kristendom, var Gjenstand for systematisk Førfølgelse, vakte intet Anstød hos Bruun, lige saa lidt som han forargedes over, at der ikke eksisterede Pressefrihed for Robespierres Modstandere. Han forsvarede da ogsaa Massehenrettelserne. Jo nærmere man kom op til Midtsommeren 1794, medens Guillotinenes Øxe faldt stedse tiere i Paris, desto mere troede han at se Kjendetegn paa »det Tidspunkt, da Frankrigs indvortes Tilstand skal blive lige saa lykkelig, som dets udvortes Skjæbne er glimrende. De uforbederlige Skurke kurerer Guillotinen.«

Selv om den i politisk Henseende ulige betydeligere Heiberg forstod noget mere at holde Styr paa sin Pen, gik han dog lige saa vidt i at bryde Staven over Ludvig XVI, og i 1795 udtalte han i en Fortale til tredje Del af sine Skuespil, netop med Hensyn til Frankrigs Forhold, at det kun var i Republikker, at alle Forbrydelser straffedes uden Hensyn til Stand, Fødsel eller Forbindelser.

Men den Sympathi for den franske Revolution, endog under dens værste Udskejelser, som forskjellige her citerede Udtalelser vidne om, var ganske vist ikke den Stemning, der mest havde Magten, efter at Rædselsperioden var begyndt. Saaledes ikke hos dem, der sædvanlig ved at føre Ordet i Minerva udøvede en stærk Indflydelse paa det dannede Publikums Domme. Her brød den senere som

Historiker bekendte J. K. Høst i skarpe Udtryk Staven over Ludvig XVI's Domfældelse som en Udaad af en blodtorstig Fraktion, og man ser baade Forbitrelsesudbrud imod Jakobinerne i Almindelighed komme frem i Minerva den ene Gang efter den anden, og tillige strænge Domme over Personligheder som Danton, Robespierre og Marat. I en af Tidsskriftets fremragende Afhandlinger tales der om den nye Maxime af Helvedspolitikken, at Frihed er en Plante, der trives bedst i den store Høbs Irreligions og Immoralitets Sumpe, og der gives skarpe Sidehug til »det legislatoriske Galimathias i de sidste Aar i Frankrig, hvilket dog saa mange have optaget med lydende Jubel og Gjenlyd«. Kort efter Rædselsperiodens Ophør kaldte August Hennings med Tilbageblik paa denne Tid Bjergpartiets Førere Verdens største Uhyrer. Det gik i samme Retning, naar Rahbek i »Den danske Tilskuere« kaldte Ludvig XVI's Henrettelse et Justitsmord og udtalte, at den maatte opfattes som det første Slagtoffer, der bragtes et nyt opstaaende Despoti. I et Brev til en Ven, som han skrev i September 1793, udtalte han, at Jakobinerne havde gjort ham til Antidemokrat, fordi han vilde staa under Lovene, og han mente at have et sikrere Værn i dem under den monarkiske Himmelegn end under den oklokratiske. Med god Grund ytrede han ogsaa, at den Vending, Frankrigs Revolution nogle Gange havde taget, havde skræmmet Regeringerne i flere europæiske Lande bort fra det populære System og derved gjort den borgerlige Frihed ubodelig Skade.

Førtes der et saadant Sprog fra deres Side, der fra først af havde hilset den franske Revolutions Udbrud som Frihedens Morgenrøde, kan man tænke sig, hvorledes de udtrykte sig, der i Modsætning til dem strax i Begyndelsen havde set den som en Skjændsel og en Ulykke. Her skal det kun nævnes, at dette lidenskabelige Had til den fik sit stærkeste Udtryk i Ugebladet Folkevennen, der

fra de første Maaneder af 1794 Nummer efter Nummer fnyste imod Frankrig og dets Revolution.

Naturligvis kom det i Klubber som i det selskabelige Liv i Kjøbenhavn, for ikke at tale om, hvad der sagdes paa Tryk, jævnlig til hæftige Sammenstød. Mere end een Gang, hedder det allerede i Den danske Tilskuer i Januar 1793, har Tilskueren i Selskaber hørt Folk skjændes, dog mest om politiske Materier, som det kunde være ved Gammel Strand eller i det franske Nationalgalleri; men efter Kongens Henrettelse tørnede Folk endnu skarper sammen, nu, da det, som det blev udtalt, gjaldt Spørgsmaal, hvori ingen kunde være virkelig neutral.

Samtidig med at saa stærke Modsætninger kom til Orde, maatte imidlertid ogsaa den udenrigske og almindelige europæiske Stilling faa Indflydelse paa de kjøbenhavnske Stemninger. Vi erindre, hvorledes den paavirkede den danske og norske Skibsfarts og Handels Forhold. Lige indtil Aaret 1797 var det afgjort Englands Plagerier langt mere end Frankrigs, man led under. Der er kun liden Sandsynlighed for, at vore store Grosserere havde Sanskultsympathier eller vare hemmelige Jakobinere. Derimod havde de overordentlig Fordel af Handelen paa Frankrig, og, medens der derved uvilkaarlig blev knyttet et Baand med denne Stat, som maatte have en vis Magt, saa de Englænderne gjøre, hvad de kunde — og det for en Del til Trods for indgaaede Traktater —, for at odelægge denne Handel, og de saa tillige andre Magter, der vare Frankrigs Fjender, støtte England i dets ubillige Optræden. Desuden fik de franske Sympathier, der herved opstod, en Støtte ved Frankrigs storartede Kamp imod den første Koalition. Naar man saa, at de fremmede Stater vilde blande sig i dets indre Forhold, kom det naturligt til at staa, som om Franskmændene førte en Kamp for deres Selvstændighed som Nation og gjorde det gennemtrængte af glødende Fædrelandssind. Begivenheder som

Polens Delinger, der vakte almindelig Harme, virkede yderligere til at stille Frankrigs Fjender i et slet Lys. Det var vitterligt, at de franske Hære i Slutningen af 1793 formaaede at kaste Fjenderne tilbage over Grænserne og i 1794 at begynde glimrende Felttog paa deres Grund. Selv Bernstorff kunde ikke holde sig tilbage fra at udtale sin Beundring over, hvad de franske Hære udrettede. »Hvad jeg,« skriver han til Kronprinsen, »allermest beundrer, er at Franskmændene kunne udholde saa store Besværligheder og Savn uden at blive oprevne ved Sygdomme og Udmattelser. Jeg veed ikke, hvorledes jeg skal forstaa det.«³⁾ Set i Lyset af den store Kamp beholdt den franske Revolution noget af et idealt Skjær, og selv de, der vendte sig med Afsky fra Rædseloptrinene i Frankrig, tabte ikke Troen paa det franske Folks Fremtid og paa Sandheden af det store Fremtidsevangelium, der fra først af var blevet opstillet.

Hertil kom, at dette Fremtidsevangelium netop nu paa en Maade fik Apostle i indfødte Franskmænd. Da Bernstorff, som vi have set, havde tilladt Grouvelle, at han uden at have formel Anerkjendelse som fransk Statsafsending maatte opholde sig i Kjøbenhavn som en Slags diplomatisk Agent, og da han forhandlede med ham som saadan, var der saa at sige en fransk Legation i Staden. og samtidig kom Kommissærer hertil for paa Republikens Vegne at opkjøbe Korn til Forsyning af de franske Hære. Disse Franskmænd vare i det hele dannede Mænd, der aldeles ikke gjorde Indtryk af at være fæle Terrorister, men forstode at optræde stilfærdig og beskedent; og ved deres elegante Konversation og til Dels ret fremtrædende selskabelige Talenter gjorde de Lykke i de Grossererkrædse, hvor de naturlig fandt en gjæstfri Modtagelse. De bragte, er der fortalt om dem, nyt Liv, nye Anskuelser, nye Sædvaner med overalt. Det var intet Under, at kjøbenhavnske Damer kunde føle sig blændede ved det pikante, der laa i at danse og konversere med slige Repræsentanter

for den store og udelelige Republik. Baade for Damer og Herrer var der noget ejendommeligt ved igjennem dem at føle Berøring med en verdenshistorisk Udvikling, der, om den end havde forfærdelige Sider, dog i og for sig var stor og mægtig. Det var i en Grosserers — kuriøst nok en tysk født Grosserers — Hus, at Marseillaisen første Gang blev sunget i Kjøbenhavn, og mange Damer holdt til Ære for Frankrig af at smykke sig med den trefarvede Kokarde⁴). Men det var unægtelig Frankrig og dets Folk, ikke de terroristiske Magthavere, som Sympathien gjaldt.

Naturligvis maatte det for øvrigt være til Førogelse af denne Sympathi, at Rædselsperioden endte med Robespierres Fald 9. Thermidor (27. Juli) 1794. Nu var der ikke Grund til længere at tvistes om de Veje, ad hvilke Frihedssagen i Frankrig burde fremmes. De, der havde ønsket Revolutionen Sejr, men afskyet Rædselsherredømmet, saa atter Frankrigs Udvikling i et skjont Lys. Det vise Udtalelser baade i Minerva og i Den danske Tilskuere. I det sidst nævnte Tidsskrift udtales Forvisningen om, at »disse Aars mageløse Kamp« vil, naar Sværdet borthænges, ikke være mindre frugtbar paa Borgersinds og Borgeraands og Borgerflids og Borgerhelds mindre fremstraalende men veldædigen lysende Exempler⁵). Selve Tidsskriftet Iris, der fra først af havde set mørkt paa Revolutionen, slog over i et nyt Sprog. »Nu,« udtalte det, »da man skuer den største Del af Folkets saakaldte Fædre virkelig være det, lægge en varm Følelse af sin Pligt for Dagen, tilbagekalde Mod, Haab, Tryghed, Orden, Flid, Næringsveje, Velstand og bane Vejen til den gyldne Fred, vil Konventet have alle Menneskelighedens Venner paa sin Side.«

De, der havde vist Sympathi for Frankrigs Styrelse ogsaa under Rædselsperioden, havde, i det mindste med en enkelt Undtagelse, ikke gjort det, fordi de i og for sig holdt af Blodudgydelse, men fordi de i deres kritikløse

Begejstring for Revolutionen havde sat sig i Hovedet, at, hvad der skete fra Magthavernes Side i den franske Republik, nødvendigvis maatte være, som det skulde være. Da nu Begivenhedernes Gang førte til, at andre Mænd og andre Grundsætninger kom til Magten i Republiken, fandt de ogsaa det fortræffeligt, saa var det et nyt Fremskridt. Og uden at blinke slog de løs paa de Mænd, som de nylig havde været med til at hæve til Skyerne. Politisk og physisk Magasin indeholdt f. Ex. i Slutningen af 1795 en Artikel, hvori der taltes om »de Uhyrer, for hvilke den 9de Thermidor befriede Frankrig, og, om det saa var Malte Bruun, der havde tilbødt Robespierre som en ny Messias, saa gjorde ogsaa han, selv om det vel nok faldt ham lidt svært, paa lignende Maade omkring. Han kom snart til det Resultat, at Jakobinerklubben var bleven degenereret af Robespierre, han var henrykt over at se Udviklingen fra Blodtørst til en mildere Tænkemaade, uden hvilken Republiken var bleven en Dødingehule, og om muligt i endnu stærkere Udtryk end tidligere udmaalede han den vidunderlige Fremtid, der kunde ventes, naar det franske Folk ved de forskjellige Fuldkommenheder, det opnaaede, blev hævet til en Højde, »hvorfra det vil ligesom kalde og vinke alle andre Folkeslægter ud fra Trældommens Fornedrelse . . . lidt efter lidt vil vor Jord blive gjenfødt«.

Som vel bekendt var det alt andet end en god og lykkebringende Styrelse, der blev Frankrig til Del under Direktoriet; men den franske Revolutions trofaste Tilhængere havde ondt ved at se, hvor skjævt det gik, og vilkaarlige Oprin som Statskupet den 18. Fruktidor 1797 var der nok, som vilde forsvare.

Det ligger i Sagen selv, at en Begejstring for den franske Revolution, der hos mange kritikløst gik til de største Yderligheder, jævnligen maatte komme til at skaffe sig Luft paa karrikeret Maade, at det kunde gaa til, hvad

Rahbek kaldte fransk Abekatteri. Tiden fik en ny Slags Jean de Francer, der i deres Paaklædning optog Parisermoder *a la sansculotte*, der stadig nynnede Marseillaisen og Pyrenæermarschen, førte Brokker af franske revolutionære Fraser i Munden, *citoyennede* dem, de mødte paa Gaden eller i Selskaber og hilsede hinanden med *salut et fraternité*. Ja, der har endog været dem, der fandt en latterlig Glæde ved at agere Terrorister i deres Samtaler paa Kaffeer eller andre offentlige Steder. Særlig bekjendt iblandt dem blev en ung Mand, den senere Prokurator Bjerring, der almindelig gik under Navnet »den lille Marat« eller »Maratolus«.

I Modsætning hertil holdt de, der fra først af havde været svorne Fjender af Revolutionen, i det mindste for største Delen fast ved dette Fjendskab, ogsaa efter at Robespierres Herredømme var ophørt. Dette var ikke saa underligt, thi det var selve det revolutionære Princip, Bruddet med det gamle Samfund, Tanken om at ville bygge en ny Tingenes Orden op paa Grundlag af nogle Almensætninger om Frihed og Lighed, der fra først af havde vakt deres Harm og Frygt. Dette blev lige godt staaende, selv om Robespierre og St. Just havde bestøget Skafottet, og Rædselsperioden havde efter deres Mening klart vist, hvad der var Revolutionens naturlige Konsekvenser. Det Tidsskrift, der havde været deres Organ, Folkevennen, vedblev at føre et lige saa voldsomt Sprog som tidligere. Men tydelig nok havde dette Parti i flere Aar kun liden Indflydelse paa den offentlige Mening. Folkevennen havde farlige Fjender i næsten alle de andre Tidsskrifter, der udkom her hjemme, og det viste sig umuligt at holde det oppe. Dertil var det redigeret i en altfor antifransk Aand. Oven i Kjøbet forøgedes Beundringen for Franskmændenes krigerske Bedrifter netop paa denne Tid ved den unge Bonapartes mærkelige Felttog i Italien (1796—97).

I og for sig har det selvfølgelig stor Interesse at se Stemningerne her hjemme i det stille Kjøbenhavn, hvis Befolkning saa tidt havde maattet høre ilde for sin Træghed, blive satte saaledes i Bevægelse i de mest forskjellige Retninger, som vi have set det i det foregaaende; men om dette skulde faa større Betydning, maatte afhænge af, om dette aandelige Røre havde nogen Indflydelse paa Opfattelsen her hjemme af Statsmagt og Styrelse. Det synes paa Forhaand umuligt andet, end at dette maatte være Tilfældet.

Allerede inden Revolutionen brød løs, havde Rousseau havt et mægtigt Tag i den yngre Slægt; men netop hans Tanker vare de, der mere end nogen anden Mands laa til Grund for den franske Revolution og indvirkede paa dens Udvikling. Hans bekjendte Skrift *le contrat social* var Revolutionsmændenes Bibel, og den Slutning, der ganske naturligt blev draget af det, var, at det rette var den rene Folkesuverænitet, i Kraft af hvilken det maatte staa i Folkets Magt at tage den udøvende Magt tilbage fra den eller dem, som det overdrog at staa i Spidsen for Styrelsen. Dette Skrift blev herhjemme bekæmpet af nogle, men hyldet med Begejstring af andre. Den Beundring, det fremkaldte, fik en Forstærkelse ved den i det mindste delvise Tilslutning, som Rousseaus politiske Ideer fandt hos de berømte tyske Filosofer Kant og Fichte. Rahbek har træffende talt om den Sydostvind (fra Königsberg, hvor Kant boede), der i denne Tid blæste her i Landet. Kantianismen var Modefilosofi, ganske som Hegelianismen skulde blive det i Tiden omkring 1840.

Intet er klarere, end at en Theori som Rousseaus om Folkesuveræniteten passede saa slet som muligt til Kongelovens Enevælde her i Landet. Den kom let til at fremkalde Modtagelighed for den Mængde af revolutionære Lærdomme, der fra de franske parlamentariske Forsamlings Forhandlinger eller fra de af Revolutionen paavirkede

Skrifter i forskjellige Litteraturer kunde trænge sig herind. Regeringen lod i Overensstemmelse med sit Trykkefrihedsprincip Porten staa aaben paa vid Gab derfor. Vi have allerede nævnet flere Tidsskrifter, der med Styrke sluttede sig til den franske Revolutions Ideer, og de optog i Mængde Oversættelser selv af de mest vidt gaaende Udtalelser i antimonarkisk Retning, der dengang fremkom. Blot for at nævne et Par Exempler skal her anføres, at man træffer oversat Ytringer af en engelsk radikal Forfatter De Price om »det fornedrende ved fra vor Fødsel med Nødvendighed at betragte en Skabning, der ikke er bedre end vi, for vor Skjæbnes Herre og hans Vilje for vor Lov.« Ja, i Politisk og physisk Magasin kunde man læse en voldsom Udgydelse imod det gamle enevældige Monarki, der meddeltes efter den engelske Skribent Paynes Skrift om Menneskerettighederne. Her stod der at læse med rene Ord: »Hvad er Historien om alle monarkiske Regeringer andet end et gyseligt Maleri af menneskelige Elendigheder og en tilfældig Frist af nogle Aar i Rolighed . . . Alle arvelige Regeringer ere efter deres Natur Tyranni . . . At arve en Regering er det samme som at arve Folket, ret ligesom Faar eller Hjorder.« Hvad det for Øjeblikket gjaldt om ved den franske Revolution, var da ogsaa efter hans Mening hverken mere eller mindre end alle Nationernes Sag imod alle Hoffernes. Ogsaa et Tidsskrift som »Samleren« var præget af en systematisk Stræben efter at undergrave Enevælden. »Der er,« hedder det her et Sted, »ingen saa skadelig Uorden som den uindskrænkede Magt.«

Særlig spørger man naturligvis om, hvor vidt Udtalelser af Danske og Nordmænd gik i den Retning. Iblandt de prosaiske Forfattere kan man sige sig selv, at Riegels ved den franske Revolution efterhaanden maatte blive endnu tydeligere fremskyndet til at se mørkt paa de monarkiske Tilstande, end han havde gjort paa den Tid, da

den begyndte⁶⁾. Hans Stemning kan karakteriseres ved følgende almindelige Udtalelse af ham: »I et Monarki er Monarkens Skjødehund eller Frisor og Hofkryb vigtigere end Nationen.« Men der var ogsaa en hel Kreds af yngre mere eller mindre begavede Mænd, som fortjene Opmærksomhed. Først og fremmest den allerede nævnte M. G. Birekner, residerende Kapellan i Korsør. Han, en ædel og beskeden Personlighed, var et naturligt fint og skarpt Hoved, klar og logisk i sin Fremstilling, men tillige en fuldblods Theoretiker, helt igjennem Repræsentant for det 18. Hundreedaars Maade at ræsonnere om Politik paa med den dengang herskende Tilbøjelighed til, gaaende ud fra visse abstrakte Sætninger at trække Slutninger deraf og derpaa opbygge et System. Meget forskjellig som Menneske fra ham var den unge J. E. Berger, en ægte kantiansk Hedspore, der søgte at dække over sin adelige Byrd ved at kalde sig Borgeren Berger og var begejstret over al Maade for Tidens aandelige og politiske Opgaver. »Frankrigs Gjenfødelse ved Revolutionen og det fra Tyskland udgaaende store Fornuftevangelium vare efter hans Mening de tvende Hovedelementer i, hvad der skulde fore Slægten frem til Dagens Middagshøjde«. Mindre talentfuld end Birekner, men meget begejstret for ham og godt begavet var Hof- og Stadsretsassessor Peter Collet, dansk af Fødsel, men af den bekjendte norske Collettske Slægt. Han forstod, med Hensyn til Statsforhold og Strafferet at trække ret gjennemgribende Konsekvenser af den Rousseauske Lære om Samfundspagten og den almindelige Vilje. Stærkt ægget af personlig Lidenskab og nærmest i Riegelsk Aand optraadte Juristen J. J. Gudenrath, der paa Grund af forskjellige Skuffelser fattede et stærkt Nag til den daværende Regering. Han var ikke uden en vis juridisk Lærdom og Skarpsindighed, men i høj Grad ensidig.

Det var naturligt, at der fra disse Forfattere med

deres Paavirkning af den Rousseauske og Kantske Lære om Folkesuveræniteteten maatte komme en Række Udtalelser, som stærkt gik Enevælden paa Klingen. Baade de og deres mindre fremtrædende Meningsfæller førte jævnlig et alt andet end ærbødigt Sprog om Kongemagten, og de viste en udpræget Lyst til at forhøje Regeringer-nes Ansvar; det maatte, mente de, nødvendigvis være disses egen Skyld, naar der fandt Oprør Sted. Ikke mindre havde de en tydelig Forkjærlighed for at dvæle ved Enevældens eller, som de plejede at sige, de monarkiske Forfatningers Skyggesider. Snart antydes der, at der i disse var mindre Sikkerhed for Borgerne imod Misbrug ovenfra end i andre Forfatninger; snart udtales der, at Monarkiet kun lidet betrygger Undersaatterne imod Udsugelser af Adel og Præsteskab. Det fremhæves, hvor vanskelig Almenaand udvikler sig i slige Stater, det erklæres for umuligt at gjendrive Rousseaus Paastand, at en Døsmer lige saa sjælden sættes til en ubetydelig Post i en Republik som en Mand af Geni og Talent til høje Stillinger i et Monarki. Kun frie Nationer, hedder det, have Historie. Staven brydes ikke alene over Udtryk fra det monarkiske Hof- og Kancellisprog som Naade og naadigst, men ogsaa over de gamle Betegnelser af Fyrsten som sit Folks Fader, dets Hyrde eller det Formynder: nej, han er Nationens Embedsmand, og den er hans Medborgere og Mandanter. Der var unge Politikere, hvem det forargede at høre tale om Undersaatter, en Betegnelse, der krænkede det frie Menneskes Rettigheder. Der opkastes ligefrem det bitre Spørgsmaal, hvorfor Menneskelighedens, Billighedens og Retfærdighedens Love sjælden følges i monarkiske Stater. Flere Steder kan man endelig finde det udtalt, at en enevældig Styrelse er en Opgave, som det er umuligt at løse, da ingen har stærke Skuldre nok til at bære, hvad der paahviler en Enevoldshersker, eller, som det ogsaa udtrykkes, at Lovgivningen umulig kan forestaa af een Mand, var han endog nok saa

viii. Det er fremdeles et ret betegnende Træk, at i et pris-belønnet akademisk Skrift af Mynsters Ven Nordmanden Bentzen fremhæves det som den første Borgerpligt i absolute Monarkier ikke at bekymre sig om Statens Tarv og dens Bestyrelse⁷⁾.

Det var maaske i de nærmeste Aar efter 1793, at den antimonarkiske Tankegang stærkest udfoldede sig. Der skulde naturlig nogle Aar til, for at Ideerne kunde voxet op. Samtidig blev Opmærksomheden henvendt paa visse Sider af Uligheden i Samfundsforholdene, der mentes at være betegnende for Udviklingen i de moderne monarkiske Stater. Dette var en naturlig Følge af den Lyst til at tale om Menneskerettigheder og Borgerfrihed, der allerede havde begyndt at vise sig, saa snart Forhandlingen om Landboforholdene kom alvorlig i Gang, og som stærkt tog til under Indflydelse af den franske Revolution. Den formede sig særlig som et paafaldende Had til Adel og Adelsrettigheder. Vi have set Drøftelse af det utilladelige i disse allerede være i Gang 1790⁸⁾; men det blev et Yndlingsæmne for adskillige Forfattere i den følgende Tid at give deres bitre Følelser i den Retning Luft. Det var netop et af de almindeligste Angreb paa den moderne europæiske Enevælde, at den havde begunstiget de store og i Forening med dem plyndret de smaa. De, der havde Tro paa den oplyste Enevælde, plejede vistnok at fremhæve Kongedømmet som nødvendigt for at holde Aristokratiet nede. Men de, der ret havde optaget Revolutionens Ideer i sig, saa Aristokratiet og Kongedømmet som Forbundsfæller imod den folkelige Frihed og Lighed.

Imidlertid var det ingenlunde alene Kongedømmet og de monarkiske Tilstande i Almindelighed, som den af Revolutionen paavirkede Kritik her hjemme vendte sig imod. Nej, den gik ligefrem løs paa selve den dansk-norske Enevælde.

Man kan saaledes i Politisk og physisk Magazin for 1797 læse en Artikel, skreven af »en dansk Mand«,

hvori der trods megen Ros over Bernstorffs Ledelse af Danmarks Politik siges, at Landet som et uindskrænket Monarki lider af alle de Fejl, der vedhænge denne Regeringsform efter dens Natur, medens Nationen er mere sikret i Stater, hvor der findes Parlamenter. Rigs- og Landstænder. En Artikel i Kjøbenhavns Lærde Efterretninger for 1796 betegnede i god Overensstemmelse hermed den danske Enevælde som et Despoti *de jure*. Paafaldende er det at se, at den som Kirkeretsforfatter bekendte Præst H. Ussing dristede sig til at klage til selve Kancelliet over et Forhold, han »med flere maatte taale, til det forandres, siden vore Forfædre have været saa uforsigtige at underkaste os en suveræn Konge, der ikke har andre end Gud i Himlen at gjøre Regnskab for sine Handlinger.« Denne ret formastelige Udtalelse voldte ham dog ikke anden Men end en ret hvas Irettesættelse af Biskoppen⁹). Naar adskillige Forfattere baade dengang og tidligere havde holdt af at udmale det skønne ved den Maade, hvorpaa Suveræniteten var bleven overdraget Frederik III, saa kom der nu ganske modsatte Opfattelser frem; Konstitutionen, hed det, var ikke bleven indført paa nogen retmæssig Maade, det blev endog paastaet, at Frederik III ved Hjælp af nogle egennyttige Haandlangere havde tilranet sig Enevælden. I et særlig slet Lys blev denne stillet ved, hvad man kan kalde den Riegelske Historie-skrivning. Uden her at gaa nærmere ind paa denne, skal det fremhæves i Almindelighed, at Riegels aldeles overvejende ikke skrev Historie af rent videnskabelige Grunde, men for at give sine egne Stemninger og Meninger om mange forskjellige Forhold Luft. Vi have set disse, saaledes som han allerede i 1790 havde givet dem Udtryk¹⁰): men de kom til at træde om muligt endnu skarpere frem og ganske særlig med Hensyn til dansk-norske Forhold i hans historiske Arbejder over Kristian V's, Frederik IV's og Kristian VI's Regeringer. Hvad han holdt mest af at dvæle

ved i Enevoldskongernes Historie, det var, hvad der kunde give ham Stof til at udmale al den Ulykke, som dumme Fyrsteluner, Frilleindflydelse, Hoffolks, Adelsmænds og Kollegiers Rænker eller Præsters og Professorers Dumhed og Egennytte i Læ af Enevælden kunde volde. »Hvad,« spørger han f. Ex., »læres af de forfarne Tider? Denne evige Sandheds Stadfæstelse, at Kongers Fejltrin maa Folket stedse med sin Skade gjøre godt igjen; men endnu har det danske Folk ej dertil havt Kræfter, fordi det aldrig siden Frederik IV's Død er blevet behandlet som et oplyst og frit Folk.« Hvor slet Fortiden end havde været, var Samtiden ham om muligt endnu værre. Han greb enhver Lejlighed til at komme med Hentydninger til den. Man skulde ikke tro, naar man læser hans Skrifter, at der havde fundet Landboreformer Sted, han nævner dem ikke med et Ord, men bruger Udtryk, som om Bøndernes Stilling nu var endnu værre, end den havde været i Kristian VI's Tid. Ogsaa fører han et Sprog, som om han selv var Gjenstand for adelige Stormænds Forfølgelse, og som om han gik omkring iblandt lutter Slyngler og Niddinger. Denne Historieskrivning, der stærkt passede til visse Sider af Tidsaanden, bedaarede dem, der af en eller anden Grund vare lette at lokke, og saaledes kom Gudenrath i sine retshistoriske Tilbageblik ind paa den samme Opfattelse. Derfor fandt han, at Danske Lov var skrevet af Mænd, der havde overset Hensynet til de fattige og ringe, derfor klagede han over den Søvnagtighed og slaviske Tænkemaade, der havde udbredt sig som Følge af den Støtte, Aristokraterne havde fundet ved Tronen, og han mente, at Aristokratiets Vælde i Aaret 1795 var nok saa stærk som i 1536. Det Resultat, som Statens Udvikling havde ført til under Enevældens Scepter, blev da ogsaa kort og godt en Tilstand, hvor den gode, kloge undertrykkes og Retten viger for Magten.

Her er kun anført enkelte Træk som Exempler; men

de ere nok til at vise, at det var en ikke ringe Masse Angreb, der af disse forskjellige Forfattere blev rettet imod den nedarvede Enevælde.

Der findes utvivlsomt adskilligt interessant i de Skrifter, der saaledes i mere eller mindre radikal Aand behandlede Spørgsmaal af politisk og social Natur. Dette gjælder fremfor alt afgang om, hvad Birckner skrev; ved hans Afhandlinger faar man vistnok det bedste Indtryk af, hvorledes begavede Mænd forstode at bearbejde de Forestillinger om Stat og Samfund, der dengang satte Folk i Bevægelse. Hvor stor Magt end imidlertid dels roligere videnskabelige Overvejelser som hans, dels bidske Udfald af politiske og historiske Forfattere kunne have havt, saa kom der naturligvis et stærkere Sving, en skarpere og paa det store Publikum kraftigere virkende Braad i Angrebene, naar det var den satirisk begavede Digter og Polemiker, der stod bagved dem. Det er derfor, at P. A. Heiberg og Malte Bruun have faaet særlig Betydning i den Tid, hvorom her er Tale. Men det er ogsaa udelukkende derved, at de have faaet den. Ingen Misforstaaelse kan være større, end naar man tror, at det var dem, der vækkede den politiske Interesse, som var oppe i Tiden, eller at de gave særlig vigtige Bidrag til at klare de politiske Tanker. Hele den Udvikling af disse, som vi nylig have dvælet ved, vilde have været den samme, hvad enten Heiberg og Bruun havde levet eller ikke. Det er for at tage et Exempel langt mere Heiberg, der har lært af Riegels, end omvendt.

Heiberg, som vi først ville nævne her, var en fortræffelig Mand i Privatlivet, fuldstændig redelig og uegenlyst, rettænkende, saaledes at han aldrig bevidst vilde gjøre nogen Uret; men han var umaadelig pirrelig og især mistænksom med Tilbøjelighed til, naar han mente sig krænket af en eller anden, at tro det værst mulige om denne. Han var en Mand med udpræget Karakter,

der ikke vilde fire en Tomme paa, hvad der var hans Overbevisning, og skarpt kritisk anlagt domte han skaanseløst om, hvad der forekom ham slet eller fornuftstridigt hos Personer eller i bestaaende Forhold. Han var derfor særlig oplagt til under en Udvikling som den stærkt rationalistiske i Slutningen af det 18. Hundrebaar at blive en bitter Kritiker af mangt og meget i det overleverede. For det historisk nedarvede havde han liden Agtelse. Intet var da rimeligere, end at den franske Revolutions Ideer maatte slaa ned i ham med en Styrke som i faa andre, og at de skærpede hans Oje for alt, hvad der kunde kritiseres i en enevældig Stat som den dansk-norske med dens mange forgjemte Tilstande. Medens han som Digter hverken havde rig Fantasi eller Skaberevne, havde han et udpræget Talent for Satire, og han fandt især i Selskabsviser og Lejlighedssange et saare virkningsfuldt Vaaben. Det var, som alle vide, netop slige Digtes Tid, og med fin Takt greb han deres Form til vittige, hvasse Hentydninger og til at udslynge Sætninger, der som Slagord gik fra Mand til Mand. Jordbunden var gunstig til en saadan Sæd: men han var ogsaa en kløgtig Sædemand. Ingen har med større Virtuositet kunnet beherske den politiske Visers Form. Ikke mindre stærk var han imidlertid som prosaisk Satiriker og Polemiker. De Vaaben, han brugte, vare sandelig langt fra altid ridderlige, og hans Paastande kunde være ganske upaalidelige; men derfor vare de Hug, han uddelte, ikke mindre rammende. Med det Talent, han havde, maatte han nødvendigvis faa et Publikum som faa, især da der med alle hans Fejl var noget imponerende ved ham. Ingen var i Tvivl om, at der stod en Personlighed bag ved disse skarpe Viser og Flyveskrifter.

Heiberg har aldrig i hin Tid erklæret sig for Republikaner selv ikke i de sidste Aar, han levede her hjemme, den Tid da hans Bitterhed var størst. »Ingen,« skrev han, 1797, »ønsker mindre end jeg at ryste Danmarks Konstitution

uagtet alle de Fejl, jeg med Raynal og flere tror at finde deri.« Aaret efter udtalte han: »Den Frihed, jeg ønsker, er blot Befrielse fra den arvelige Adel og det derfra uadskillelige Aristokrati og Barbari. Kongen og hans hele Familie maa for mig gjerne leve og trives. Det er ikke dem, der trykke mig og mit Fædreland.« Ligeledes er det vitterligt, at han aldeles ikke var anlagt til at være Partifører eller Revolutionsmand, han holdt af at leve stille for sig selv, og han kunde med Sandhed sige, at han aldrig havde koaliseret sig med noget Parti, noget Komplot eller noget Menneske. Han var mindst af alt praktisk Politiker. Men taler man om, under hvilken Statsform han mente, det var bedst at leve, maa det siges at være Republikken, og det har været med en overordentlig Styrke, han til sine Tider har givet sin Opfattelse heraf Udtryk. Det er værdt at lægge Mærke til, at hans Omgangsven, den franske ivrige Republikaner Diplomaten Grouvelle i et Digt, han skrev i hans Stambog¹¹), paa den ene Side nævnede ham som sin Stalbroder i Kampen imod Tyrannerne; men paa den anden Side raadede ham til mindre Voldsomhed i, hvad han skrev. Der var Grund til det, thi netop imod den dansk-norske Enevælde og imod de Forhold, der udviklede sig under dens Herskerspir, rettede han baade spydige Hentydninger og saare skarpe Angreb. Man kan næppe tænke sig noget hvassere end hans Ord i Flyveskriftet *Suum cuique*, hvor det hedder: »Om Konger sælge Folk som Slagtekvæg eller tillade deres elskede Ministre at spille Kort om Nationers Blod og Sved, saa maa vi tie, knæle i Støvet og tilbede. Kongen i Danmark er over Loven. Salig og højlovlig Ihukommelse, Kong Frederik den tredjes tro Undersaatte, vores kjære Forfædre, hvis faderlige Forsorg for deres Børn og Afkom til evig Tid ikke nok kan roses, gave ham og hans Efterkommere viseligen den fulde og uimodsigelige Ret til i Dag at befale et og imorgen det

modsatte, endog i en og samme Sag, alt til Landets Tarv og Bedste, vel vidende, at ingen anden kan have Kundskab derom uden blot Monarken og de, der have den uskatterlige Lykke daglig at svæve omkring ham.« Det er ikke mindre Tilstandene under den dansk-norske Enevælde, dens Værn om Stormænd og Adelsmænd og de Misbrug, der som en Følge deraf fandt Sted, han i Riegelsk Aand slaar løs paa, naar han taler om »disse krybende Dyr i de højere Cirkler«, som han veed, ere hans Fjender eller »om de nederdrægtige Hyklerier, de skammelige Bedragerier og de Millioner Underfundigheder, der bevægede ham til at bruge Pennen«, indtil han nu vilde lægge den ned, »kjed af at se Skurken gaa ham skulende og triumferende forbi«. Med den dybeste Haan udbryder han ogsaa et andet Sted: »Himlen bevare mine Øjne fra nogen Tid at se slige voldsomme Statsomvæltninger (som de franske) i mit kjære Fædreland! Nej, gro i Fred for mig *sacra ilex!* gamle gothiske Træ, plantet af Barbariet og fredet af Despotisme og Herskesyge. Staa i Fred med samt dine Frugter, Skjolde, Vaabner, Pergamentsbreve og Undertrykkelser, indtil Du raadner paa din Rod og omstyrter.«

Ved Siden af P. A. Heiberg staar den langt yngre Malte Brunn som en fra ham ganske forskjellig Personlighed. Medens Heiberg var udpræget Karakter, var Bruun saare langt fra at være de faste Standpunkters Mand. Han kom i sit Liv til at skifte Synsmaader i en forbauende Grad. Hvad der udmærkede ham, var en levende Fantasi; han, Revolutionens hidsige Forkæmper, havde et mildt jomfrueligt Ydre, han var baade intelligent, livlig, havde digterisk Evne, og var mærkelig tidlig udviklet; der var noget sprudlende ved ham, der i Forbindelse med et elskværdigt Væsen i den personlige Omgang kunde gjøre et sympathetisk Indtryk, og det selv paa Mænd, der vare helt uenige med ham. Det skulde senere i hans Liv vise sig, at, da han fik en alvorlig videnskabelig Interesse,

bragte han det vidt deri, blandt andet ogsaa ved udholdende Arbejde; men, da han begyndte at optræde i Halvfemserne, var han purt og bart overstrømmende Stemningsmenneske.

Han kunde bruge Satirens Vaaben lige saa stærkt som Heiberg, og, naar han greb til dem, kunde han være baade kaad og frastødende: men hans Satire var ikke farvet af den personlige Bitterhed, som man saa tidt møder hos Heiberg, den havde et ulige mere lystigt, ungdommeligt Præg end dennes. Ganske kritikløst og aldeles uden Livserfaring og uden dybere Dannelse og Kundskab havde han, der ikke var mere end 14 Aar gammel, da den franske Revolution udbrod, helt givet sig den revolutionære Rus i Vold, og optaget af Sværmerier om, hvorledes Samfundet kunde bygges op efter Rousseaus Lære, slap han alle Tøjler løs i Kritik af baade Forfatning og Samfund i monarkiske Stater. Man mærker det baade i det af 3 Numre bestaaende Blad Vækkeren (fra 1794), i Aristokraternes Katechismus (fra 1796) og i flere andre Flyveskrifter og Digte. Hans Hovedskrift i politisk social Henseende var vistnok Jerusalems Skomagers Rejse til Maanen (fra 1795), hvortil han bag efter føjede Jerusalems Skomagers efterladte Papirer. Beskrivelsen af de Maanelande, hvortil Jerusalems Skomager kommer, giver ham bekvem Lejlighed til at udvikle sine egne Tanker om, hvordan et Samfund burde være. Den demokratiske Republik, udtaler han blandt andet i et af disse Skrifter, er den eneste Regeringsform, hvorunder sand Moralitet eller Dyd kan blomstre. Til slige Ytringer slutte sig naturligvis alskens satiriske Udfald imod Samtidens Tilstande.

Det maa imidlertid siges, at hans Satire for en stor Del var Slag i Luften. Han holdt ligesom for øvrigt Heiberg og flere andre af Kongedømmets Angribere i hin Tid, af at opstille et Kongedømme af Guds Naade, forældet og obskurantistisk, som det havde været i sin værste

Form i det 17. Hundredaar, og det slog han saa løs paa. Ikke mindre udmalede han et Billede af et Aristokrati, hvortil aabenbart saftige Fortællinger om franske Tilstande fra Tiden før Revolutionen havde givet Grundlaget, og som han saa ovede sin Satire paa i de franske Revolutionsmænds Stil. Men alt dette havde ikke det mindste at gjøre med samtidige Tilstande her hjemme, og det maatte fornuftigvis være dem, der skulde satiriseres over, naar der skulde være nogen Mening i det hele.

Imidlertid har han dog paa sine Steder ikke heller ladet selve den dansk-norske Enevælde gaa Ram forbi. Og, naar han kom ind paa den, da er det et Billede af den bare Jammer. Saaledes lader han i Begyndelsen af Jerusalems Skomager en Borger af Riget Adina (Dania) sige: »Vores Konstitutions første Grundsætning er, at Regenten ejer vore Personer og alt, hvad vores er, Jorden vi gaa paa, Vandet, vi drikke, og Luften, vi aande.« Han driver da ogsaa tydelig Spot med Arvekongedømmet, med Resultaterne af Enevoldskongernes Styrelse, med Trykkefriheden, der kun er et Skin o. s. v. Skarpt er det endelig, naar han i Aristokraternes Kathekismus skriver:

Held, Held det Monarki, som slige Bøger ejer,
 hvori til Punkt og Prikke er bevist,
 at Fødsdens Slumpetræf, en blodig Sejr
 et Ja, fralokket dels ved Trusler, dels ved List
 er mer, langt mer end nok for Ret at have,
 naar man gjør en Nation til Arveslave.

Enhver kan se, at det er Enevældens Indførelse, han her mener. Det svarer til, at han i det samme Skrift kommer med et blodigt Sidehug til den hele Statsforfatning, fremtvungen ved List, omgjordet af Vold. Og ganske tydelig angriber han Regeringen paa et enkelt Punkt ved at raade til, »naar den naadige Herre jager en talentrig og ærlig Mand i Landflygtighed, fordi han f. Ex. havde rost

Pethion*) (den bekjendte franske Revolutionsmand fra 1792), da at sige: »det var retfærdigt«, og at skrive en Lovtale over Regeringens Kjærlighed til Sandhed eller en Ode om den allernaadigst forundte Trykkefrihed«.

Naar han vil udvikle, hvordan en Stat skal være, er det rent utopiske Forestillinger, han fortaber sig i; men det har sin Interesse at se, hvorledes han ved Siden deraf optager adskillige Træk, hentede fra de franske Forfatninger af 1791 og 1793. Og tillige kommer han, hvad ogsaa maaske bør lægges Mærke til, i Vækkeren ind paa at optræde som formelig demokratisk Agitator ved at belære Menigmand om den altfor store Ulighed, der herskede iblandt Menneskene. Vistnok tænkte han ikke paa at prædike nogen radikal social Revolution; men det var med en egen Styrke, at han tog Ordet for Lighedsfølelsen imellem de forskjellige Stænder, krævede, at den menige Mand skulde oplyses, ikke alene om sine Pligter, men ogsaa om sine Rettigheder, og søgte at hæve de lavere Klassers Følelse heraf og ved Bevidstheden derom at vække dem til Oplysning. Naar den blev almindelig, kunde de enkelte Byer faa fuldstændig Selvstyrelse. Der laa i sligt virkelig undtagelsesvis noget af et Fremsyn.

Hovedindtrykket af, hvad der her er fremdraget af Udtalelser i opsigtvækkende Digte og Skrifter i Datiden, er aabenbart mere eller mindre skarp Polemik dels imod monarkiske Forfatninger i Almindelighed, dels imod den hjemlige Enevælde og imod forskjellige Forhold og Tilstande, der udviklede sig under dens Værn. Denne Polemik var tydelig nok i meget høj Grad nærret ved den franske Revolutions Ideer, der syntes at danne en lysende Modsætning til de Forestillinger, som havde havt Magten i de gamle Monarkier. Herved fremkom der naturlig en stærk Propa-

*) Hvad han har sigtet til, er Afskedigelsen af Professor Cramer i Kiel, hvorom der senere vil blive talt.

ganda for den franske Revolution, der, hvad mange saa end dømte om Rædselsperioden, udstrakte sine Virkninger ret vidt her hjemme. Først og fremmest naturligvis i yngre, mest akademiske Kredse, hvor de, som det var at vente, kunde skaffe sig Luft i Frihedslængsler, der fik et republikansk Sving. Heiberg og Bruun vare selvfølgelig særlig Gjenstand for Beundring hos dem, der vare grebne af slige Tanker. Guldberg, for hvem det hele Røre i Kjøbenhavn var en Pestilens, og som holdt Staten for »forloren«, saafremt Enevælden rokkedes, var aldeles lynslagen over det Sprog, som unge Kjøbenhavnere førte, naar de kom til Provinserne, de behandlede baade ham og Biskoppen med stor Overlegenhed. Det passer godt hertil, naar Jakob Baden i »Universitetsjournalen« taler om dem, der ansaa »Ordene styre og regere og alle de Ord, der involvere Afhængighed, som fornærmende for Menneskeværd«, og naar han slog løs paa de urolige Hoveder, der stedse gik videre og videre i frække Fordringer til Regeringen. I endnu stærkere Udtryk om muligt skildre Folkevennen og et i 1793 udkommet Flyveskrift Om Folkeforførere, nymodens Filosofer og Frihedsprædikanter¹²⁾ de fanatisk ophidsede Stemninger.

Om der end ikke maa lægges for stor Vægt paa, hvad der i slige Skrifter, som selv tidt vare affattede i et lidenskabeligt Sprog, blev udmalet som truende for Land og Rige, er det vitterligt, at der rundt omkring er blevet fort adskillig exalteret Tale. Det franske republikanske Jean de France Væsen, vi tidligere have omtalt, peger tydelig i den Retning, og det fremgaar ogsaa tilstrækkelig af Erindrings skrifter fra hin Tid. Der dannede sig endog en Slags republikanske Klubber. Steffens taler saaledes om et politisk Selskab, der kom sammèn i Neergaards Kaffehus og gik under Navn af den kjøbenhavnske Jakobinerklub. Malte Bruun hørte til en Forening, som kaldtes Frihedens Lav. Højst rimelig har en Del unge

Studenter været med til sligt. Det var maaske derfor ikke helt uden Grund, at den tidligere Statsminister Rosenkrantz, der havde det Rosenkrantziske Rejsestipendium at uddele, helst vilde være fri herfor, thi, som han udtalte i et Brev til Schack Rathlou, »Jeg veed ikke, hvem der iblandt Studenterne hører med til Sansculotterne.« Som et Vidnesbyrd i det mindste om franske Sympathier kan det nævnes, at man paa Gaderne i Kjøbenhavn tidt kunde høre Visekjærlinger synge Marseillaisen i dansk Oversættelse¹²⁾. Om det saa var Marinens Matroser, kunde der opstaa Mistanke om, at Revolutionens Smitte havde naaet ned til dem. Viceadmiral Johan Cornelius Krieger kom, efter hvad der blev fortalt, en Dag til Kronprinsen og sagde til ham, at Revolutionsaanden endog havde begyndt at ytre sig paa Flaaden, men at han nok skulde holde den i Ave. »Nu hvorledes da?« spurgte Kronprinsen. »Det skal jeg sige Deres kgl. Højhed. Det er saa Skik ombord, at, naar der er holdt Bor, siger Chefen: »Gud bevare Kongen«, som da Mandskabet istemmer. Forleden, da jeg efter Bønnen som sædvanlig sagde: Gud bevare Kongen, svarede en Matros: »og os andre med«. Men jeg sagde til ham: »Skidt med os andre, din Slyngel,« siger jeg. »Gud bevare Kongen«, hvorpaa de alle raabte: »Gud bevare Kongen«, og siden har ingen turdet begynde med at føre os den franske Revolution ombord.«

Kjøbenhavn spillede i Sammenligning med det øvrige Land en ganske overmægtig Rolle i alt, hvad Meninger og Stemninger angik. Der har derfor rundt omkring i Kjøbstæder og paa det aabne Land været at se tilsvarende Opfattelser af den franske Revolution som de, vi have fulgt i vor Hovedstad. Man finder i Ugeblade, der udkom i flere Byer, tydelige Vidnesbyrd derom, og Æmner vedrørende den franske Revolution kunde optage Samtaler baade i Kjøbstæder, paa Herregaarde og i Præstegaarde. Paa sine Steder ere Fortællinger om Revolutionen naaede

ned til selve Bønderne. Vi høre fra Aaret 1794 en Mand, der var godt kjendt i visse Dele af Sjælland, bruge det Udtryk, at »derude taler enhver om Statssager og om Franskændene indtil Sognefogderne inclusive«¹³). Selvfølgelig traadte stærke Modsætninger frem. Ovre i Horsens var paa den Tid Stemningen stærkt antifransk, og det vakte der Mistanke om jakobinsk Sindelag, naar Folk gik uden Paryk¹⁴). Noget samlet Billede kan man imidlertid ikke faa. Dertil er Materialet om sligt altfor spredt og tyndt.

I Hertugdømmerne har, som det synes, den tyskdannede Embedsstand ligesom ogsaa Universitetet i Kiel ganske naturligt været paavirket af de meget modsatte Opfattelser af den franske Revolution, der forplantede sig herop fra Tyskland, især fra det nærliggende Hamburg og de nordtyske Universitetsstæder. Ved Siden af det ovenfor omtalte Tidsskrift *Schleswigholsteinische Provinzialberichte*, der indeholdt lidet af politisk Indhold, træffer man den saakaldte *Schleswigsches Journal*, som baade ved sit blandede Indhold og ved sine Anskuelser maa stilles sammen med de kjøbenhavnske liberale Tidsskrifter af *Minervas Farve*. Hennings, der jævnlig skrev i *Minerva*, var nøje knyttet til *Schleswigsches Journal*. Det udkom først i Altona: men snart flyttedes det til Flensborg for at undgaa de tyske Presselove. Vi møde i det den samme Forening af Sympathi for Revolutionen i dens Begyndelse og af Loyalitet, som vi kjende fra Kjøbenhavn. I Kiel var der Professorer som den yngre Cramer, der gik vidt i Begejstring for franske Revolutionsmænd. Naar Bernstorff i et Brev til Schack Rathlou (16. Marts 1793) taler om, at der i Haderslev skal være mange Demokrater, er det aabenbart en Indflydelse fra den franske Revolution, han tænker paa. Især i det sydlige Holsten viste der sig Rørelser, der vakte Regeringens Mishag. I 1794 kom det i Altona til en Del

Spektakler i Anledning af et Festmaaltid, som nogle amerikanske Skippere havde holdt til Minde om Amerikas Opdagelse. Det ser stærkt ud til, at Indflydelse fra Begivenhederne i Frankrig har spillet ind med herved. Nogle Aar senere var det paatænkt at holde et Festmaaltid i det nærliggende Pinneberg i Anledning af den franske Revolution: men det fik Landdrosten Levetzau Befaling til at forbyde¹⁵). Imidlertid mente Præsidenten for Danske Kancelli Kr. Brandt, aabenbart en stærkt konservativ Mand, dog i Sommeren 1798 at kunne give Kronprinsen en beroligende Meddelelse om Stemmingerne i Hertugdømmerne, som han havde Lejlighed til at lære at kjende under et Ophold derovre. De fordærvelige Klubber og Læseselskaber, skrev han til Kronprinsen, vare mindre indførte i Byerne der end i Sjællands Stift. — Især haver jeg fundet i Apenrade By den reneste Tænkemaade og de bedste Sæder. I Flensborg, hvor man engang var indtaget af de franske Principer, er man rent kommen tilbage derfra formedelst det Tab, denne Nation haver tilføjet vores Handel, og i Kiel bidrager Oberst Bentzens og Borgermester Francks kloge og forsigtige Fremgangsmaade meget til den nuværende Rolighed¹⁶).

Endelig spørger man naturligvis om, hvorledes det stod til oppe i Norge. Vi erindre, at Stiftamtmand Moltke i Kristiania i 1790 havde hentydet til, at man der havde Øjet henvendt paa, hvad der foregik i Frankrig. Senere kan man se, at der ganske vist i Kjobmandskredse i Kristiania har været dem, der have havt ret udprægede franske Sympathier og f. Ex. i Selskaber kunde lægge dem for Dagen paa en demonstrativ Maade ved at drikke Friheds og Ligheds Skaal ikke mindre end selve Nationalkonventens¹⁷); men det kommer slet ikke frem som noget, der havde større Udbredelse. I et Brev fra I. S. Møsting til Bülow, dateret Trondhjem 10. Juli 1793, hedder det, at der nok der i Byen var enkelte Mennesker, der van-

ærede sig ved demokratisk Tænkemaade, men at Stemmningen i det hele var god. Noget mere fremskreden synes man at have været i Bergen. I det mindste siges det i et Brev derfra til Lærde Efterretninger (1797): »Bergen er ved de mange franske Krigere¹⁸⁾ og den herskende Handelsaand stemt til Frihed og Republikanisme; man horer allerede paa Klubberne tale om paa Despotismens og Hierarkiets Ruiner at indsætte Fornuften i alle dens guddommelige Rettigheder«. Naar den ansete Forfatter Præsten Hans Strøm i det norske Tidsskrift *Hermoder*¹⁹⁾ ankede over, hvor meget der fra alle Kanter lød til Berømmelse af den franske Revolution, er det muligt, at han ikke alene har tænkt paa kjøbenhavnske Tidsskrifter, men ogsaa har havt norske Træk for Oje, og det vækker Opmærksomhed, at ved et Opløb af Almuesmænd i Anledning af Vejarbejde i Bergens Stift var der nogle af de urolige Hoveder, der sagde: »Det bliver ikke godt, førend vi gjøre som i Frankrig og afskaffe Embedsmændene«²⁰⁾. Saa vidt kunde altsaa Rygter om den franske Revolution udbrede sig og vække Frihedsdrømme.

Men alligevel ser det bestemt ud til, at der langt fra har været tilnærmelsesvis saa megen Smitte fra Revolutionen oppe i Norge som i Danmark. Der var ved det sidst nævnte Land et ganske naturligt Arnested for Revolutionens Ideer i Kjøbenhavn med dets langt mere intensive aandelige Liv og den derfor betydelig mere levende Droftelse af alle Spørgsmaal, som under almindelig europæisk Paavirkning kunde sætte Sindene i Bevægelse. Skjønt de norske Skibsredere havde lige saa megen Grund som de danske til at være forbitrede over Englands Holdning i Skibsfartsagerne, og de kunde være det til Gavns, er det dog sandsynligt, at den nedarvede levende Forbindelse med dette Land og den Fortjeneste, som trods alle Vanskeligheder vandtes ved den betydelige Trælastudførsel

dertil, har virket ikke saa lidt til, at Sympathierne for Frankrig bleve mindre almindelige i Norge end i Danmark.

En imod al fransk revolutionær Smitte fanatisk fjendtlig sindet Mand²¹⁾, General Mansbach i Norge, følte sig da ogsaa saare glad ved at kunne udtale, at ingen Nordmand havde misbrugt Trykkefriheden til at ville belære sin Øvrighed og Kongen, der var ingen franksindede Klubber i Norge, og, hvis nogen i Norge talte om nymodens Principer, Lighed, Nation, Frihed, Menneskeret, Kongernes usurperede Magt og lignende Tøj, var det unge Mennesker, der i Klubber andre Steder vare blevne smittede af den nyere Filosofis Aand. Da Bladet Følgevennen, dette helt antifranske Blad i Kjøbenhavn, havde fremsat Beskyldninger for, at der i Kristiania fandtes Anarkister og for, at man deroppe havde hejset »en Visk op, som man kaldte et norsk Frihedsflag«, kunde der i Tidsskriftet Hermoder læses en skarp Artikel derimod, som udtalte, at de fleste i Norge kjendte lidet eller intet til den franske Revolution, og at der vel var dem, som havde fundet en Del godt i de franske Indretninger og bifaldt den Kjækhed, hvormed Franskmændene forsvarede deres Selvstændighed, men at de tillige beklagede de Uordner og Grusomheder, som en saadan voldsom Revolution førte med sig, og at de med Taknemmelighed skjønnede paa de Fortrin, de nød under en mild og retfærdig Regering²²⁾. Det giver ej heller Indtryk af stærke franske Sympathier i Kristiania, naar det kunde blive opfattet som betænkeligt, i Anledning af et Møde om en offentlig Sag at bruge Udtrykket »en Nationalsammenkomst«. Dette kunde nemlig, blev der sagt, let bringe til at tænke paa den franske Nationalforsamling og derved bevirke, at mange bleve borte²³⁾.

Den senere saa berømte Jakob Aall har da ogsaa sagt i sine Erindringer, at de franske Frihedsideer fandt langt mere Gjenklang i Danmark end i Norge. Flere af de bekendteste Forfattere i Norge dengang som Rektor Tre-

schow i Kristiania, Bergens ansette Biskop Johan Nordal Brun og Zetlitz, der baade var Præst og Digter, udtalte sig hvast imod den revolutionære Smitte. Zetlitz haanede netop de Danske for deres abekatteagtige Lyst til at være franske Enthusiaster, medens han ønskede, »at det danske Tvillingrige maatte lære af sin norske Søster at hædre Adelsten«. Det var klarlig Kronprinsen, han mente ved dette skjønne Navn. I det hele kan det siges, at, selv om der kan have været nogen Jordbund i Norge for den franske Revolutions Ideer, har det aldrig været paa en saadan Maade, at der fra Norge er blevet rettet Angreb paa den dansk-norske Enevælde i Stil med dem, vi have set mange Exempler paa nede i Danmark, og ganske særlig holdt Kongehusets Folkeyndest sig røkket. En engelsk Dame og Forfatterinde Mary Wolstonecraft, der paa denne Tid rejste oppe i Norge, har i sine udgivne Breve deroppe fra skrevet, at vel havde Kjobmænd og Skippere i de sydnorske Smaabyer Sympathi for den franske Republik og sang republikanske Sange, men at dette ikke gjorde mindske Skaar i deres Hengivenhed for Kronprins Frederik.

NIENDE KAPITEL.

Monarkiske Synsmaader i forskjellige Afskygninger.

Det Stormløb, kan man gjerne sige, som forskjellige Forfattere i Kjobenhavn rettede imod Enevælden her hjemme, fandt selvfølgelig ikke Sted, uden at der fra flere Sider blev givet Svar paa Tiltale. Ikke alene gik lidenskabelig farvede Partitidsskrifter som den ovenfor nævnte Folkeven løs paa, hvad der blev skrevet i den Retning; men der var ogsaa Forfattere, der med Ro og Alvor gav

en Kritik af de Ideer, den franske Revolution havde bragt i Omløb. Jakob Baden, den bekjendte Filolog og Professor ved Kjøbenhavns Universitet, indtager her en fremragende Plads. Han var en routineret Kritiker, og, om han end kunde være baade vranten og smaalig, var han dog en begavet Mand med en klar Fremstillingsevne. Skjønt han tilhorte den gamle Tid, havde han ikke afsluttet sig saaledes, at han ikke kunde erkjende Talentet og Dygtigheden hos de yngre, hvor uenig han end var med dem. Dette viste han f. Ex. i høj Grad overfor Birckner. Idet han nu i sin Universitetsjournal anmeldte de samtidig udkommende Skrifter, fik han Lejlighed til at udtale sig om Datidens Modegrundsætninger. Han polemiserede saaledes sundt og godt imod den Rousseauske og Kantske Lære om den almindelige Vilje som en transcendental Statslære, hvis vigtigste Betydning maatte blive den at friste til at arbejde paa de bestaaende Staters Oplosning for at forsøge paa at danne en ny Stat efter de Regler, som man forestillede sig, burde være fulgte ved Menneskenes oprindelige Forening for at danne et Selskab. Ogsaa paaberaabte han sig med fuld Foje Erfaringens Vidnesbyrd overfor de idealistiske Meninger, der vare gjældende om Folket, ved hvilke der slet ikke blev taget Hensyn til dets virkelige Standpunkt, saadant som det var blevet ved Udviklingen igjennem Tidernes Løb, der kun altfor tidt var gaaet i en skjæv Retning. Baden holdt bestemt paa Enevælden, ikke fordi han var begejstret for den, thi han saa godt den Svaghed, den f. Ex. led under derved, at Folket i et uindskrænket Monarki ingen Sikkerhed havde for, hvorledes dets Penge bleve brugte: men han troede ikke, at der kunde findes en bedre Forfatning.

Selv om der nu blev nedlagt stærke Indsigelser i Pressen og i Litteraturen imod den hele af Revolutionen paavirkede Tankegang, havde Kongedømmet her hjemme dog et endnu stærkere Værn i en almindelig udbredt

Loyalitetsfølelse hos Folket i det hele. Denne Følelse var, som det vil erindres, dels nedarvet igjennem en Række Slægtled, dels blev den nærret ved den Tilfredshed, som Styrelsen i vigtige Henseender vakte hos den store Masse af Befolkningen, og den vedblev at holde sig under Indtrykket af en fortsat Række Reformers, der viste, at Regeringen ikke stod i Stampe. Bernstorffs Personlighed havde desuden noget samlende ved sig.

Vi huske, at, naar Kronprinsen, Kongefamiliens virkelige Midtpunkt, efterhaanden var bleven Gjenstand for en stigende Folkeyndest, hang det sammen med, at han gjaldt for at ville gjennemføre en Styrelse, der ved at værne om den borgerlige Frihed og den sociale Lighed viste sig som demokratisk. Der var tydelig heri noget, der laa en Side af den franske Revolutions Ideer ikke helt fjærnt. Stærkere end nogensinde blev det da ogsaa fremhævet, og det af Mænd, der indbyrdes vare meget uenige, at den dansk-norske Enevælde havde havt en folkelig, saa at sige demokratisk Oprindelse. August Hennings udtalte endog, at Folkets Aand ved det aristokratiske Aags Afkastelse havde sat Demokratiet paa Tronen, personificeret i en eneste Repræsentant for Nationen. Den mærkeligste Fremhævelse af Enevælden som en folkelig Institution træffer man imidlertid i en Tale, som Colbjørnsen holdt i det kongelige Landhusholdningsselskab i Februar 1794. Man var dengang midt i Rædselsperioden: men det var ikke den, han stillede i Modsætning til Kongedømmet, som det burde være. Han nævnede den ikke med et Ord. Nej, hvad han udmaalede med mørke Farver, det var »hine sorgelige Dage, da Menneskerettighederne vare ukjendte, da Folket sukkede under Lenstyrranniet, der trodsede Kongernes Magt, da Hierarchiet havde udbredt et ægyptisk Mørke over hele Europa«. »Regenter«, udtalte han videre, »ere ikke de, der ved Misbrug have tiltaget sig dette ædle Navn . . . Nej! I Landsfædre! Det er den

Eder af Folket overdragne Magt, vi hylde, det er denne, vi kalde Regering . . . det er Eders herlige Daad, vi prise, naar vi se Eder, væbnede med Fornuftens klare Lys, at bortjage Fordommens Spogelser og med vældig Haand at bryde Lenstyranniets forhadte Lænker . . . Tronens Rettigheder ere uadskillelige fra Folkets, fordi begges Fordele ere væsenlig de samme . . . Regeringen er den almindelige Viljes Foreningspunkt, fra hvilken den hele Stat bestyres . . . Hovedmidlet til at fremme, hvad der er det almindelige Bedste, nemlig det borgerlige Selskabs størst mulige Lyksalighed, det bliver da Borgerfrihed, som er Moder til Kundskab og Flid . . . Fliden er en Datter af Frihed og Oplysning.

Colbjørnsen var lige saa godt Enevældens Mand, som nogen havde været det paa Kristian VI's Tid: men enhver, der har i Minde, hvorledes der dengang blev talt til en Enevoldskonge, og dermed sammenligner det Sprog, som her blev brugt i Nærværelse af Landets virkelige Regent, og det af en af de mest indflydelsesrige Embedsmænd, vil blive slaaet af, hvilken Forskjel der var imellem Opfattelserne paa de tvende Tidspunkter. Ingen kan tage Fejl af, at der er et Pust af den franske Revolutionstids Aand i Colbjørnsens Tale. Det passer ikke ilde hertil, at han netop havde Ord før at udtale sig sympathetisk om forskjelligt i den franske Revolutions Ideer. Grevinde Schimmelmann har i det mindste i et Brev brugt følgende Udtryk om ham: »Hvis vor berømte Colbjørnsen ikke var dybt inde i Sagerne her, vilde han være en farlig Demokrat eller Demagog. Man ser ham ivrig for Monarkiet, samtidig med at han udtaler sig frit om Frankrig«¹⁾).

Den Synsmaade, der gik igjennem Colbjørnsens Tale, svarede utvivlsomt helt til de Forestillinger, der spillede Hovedrollen hos mange af dem, som ønskede et besindigt Fremskridt, og Ralbek betegnede da ogsaa i sit ejendommelige Sprog denne Tale som Dannerborgerens Trosbekjen-

delse. Til Trods for, at den Slags Mænd havde visse Tanker om Medvirkning fra Folkets Side, stod Enevælden dog for dem som en Forfatningsform, hvorunder der kunde ske overordentlig meget godt. »Vi har,« skrev Rahbek blandt andet 1793 til Nyerup, »endnu Suveræniteten nodig til at nedtræde os Adel og Feudalaristokratiet.«

Men denne folkelige Enevælde mente man nu som tidligere, skulde have den offentlige Mening ved Siden af sig. Regeringen gjaldt for at have erkjendt Rigtigheden heraf ved Trykkefrihedsreskriptet af 3. December 1790, og det passede da ogsaa udmærket hertil, naar selve Kronprinsens Svoger Hertugen af Augustenborg som Medlem af Statsraadet og Patron for Universitetet (1795) ved en Fest paa dette holdt en Tale paa Dansk om den offentlige Mening, en Tale, som han betegnende nok begyndte med at tiltale Forsamlingen som »Medborgere«. Det har Værd her at se ham udtale, at »man levede i en Tid, hvor den blinde Autoritet ikke paa noget Omraade kunde bestemme Dommen om Sandhed og Ret, hvor ingen udvortes Glans kunde skjule Dumhed, Daarskab og Last eller undskyldte dem og betrygge dem for Had og Foragt. Det var den offentlige Menings Maal at være Borgerfrihedens Vogterinde, og den var den Stjerne, de vældige maatte følge for at undgaa den opslugende Afgrund.« I god Samklang med denne Tales Aand lod Hertugen den indrykke i Minerva.

Slige Udtalelser styrkede aabenbart den gode Mening om Styrelsen, der allerede fandtes hos de toneangivende i Kjøbenhavn paa den Tid. Mangfoldige holdt for, at Regeringen med Kronprinsen i Spidsen virkelig løste den Opgave, at værne om Børgersikkerhed og Borgerfrihed. Det var ikke alene en stiv konservativ Forfatter som Nordmanden Zetlitz, der priste Kronprinsen som vor Adelssten og som Bondens og Frihedens Fader eller skildrede Folkets Lykke ved at synge: »Min Lod er skøn som den,

Gud Britten gav«. Ogsaa den af Revolutionens Tanker paavirkede Baggesen sang om, hvorledes

Borgerret i lige Skaaler,
Lys i Friheds fulde Straaler
gik fra Tronen ud.

Den ene Gang efter den anden træffer man i Datidens Litteratur Ytringer om, at Danmark-Norge var en lykkelig Stat midt under de almindelige Ulykker, som Revolutionen og Krige bragte over store Dele af Europa. eller om, at »Statsbestyrelsen var elsket af Landets Borgere«*), man glædede sig over uden Revolution eller Revolutionsfrygt at se Borger- og Menneskerettighederne Aar for Aar »hævede, beskyttede, hædrede« i Landet. Fuld af Glæde over de Reformer, som de sidste Aar havde bragt, paastod man, at Staten under en enevældig Kongemagt fik de samme Goder, som Revolutionen skjænkede Frankrig. Mange mente derfor, at det ypperlig lod sig gjøre samtidig at sympathisere med Revolutionen og dog holde paa Enevælden i Danmark eller, som man udtalte det, at »blande vore Fyrsters Lov med Galliens Lovtaler«. Det peger i samme Retning, naar det i en Artikel i »Hermoder« som et af de betegnende Træk for »en vore Tiders Friskfyr« nævner: Denne udskraaler Marseiller Marschen og afvexler med: »Kong Kristian stod ved højen Mast«. Den fra Fortiden overleverede Hengivenhed for Kongehuset havde den ret naturlige Virkning, at Glæden over de Goder, man mente, at Styrelsen bragte, formede sig som en Hyldest til Kronprinsen personlig, der var endnu stærkere, end den havde været i 1790 og 1791. Lavater for-

*) Som et ganske interessant Vidnesbyrd om god almindelig Stemning kan nævnes, at Amtmand P. Kr. Schumacher, den tidligere iltre Oppositionsmand, nu som Amtmand i Svendborg Amt den 8. Marts 1793 skrev til Bülow: »Saavidt jeg er i Stand til at bedømme Tingene, har Tilfredsheden med Regeringen og Administrationen aldrig været saa stor som nu.«

tæller i sine Breve fra sin Rejse heroppe 1793, hvorledes han allevegne hørte tale godt om ham. Det er værdt at lægge Mærke til det Indtryk, han selv havde af ham ved en længere Samtale med ham. Paa den ene Side en næsten overvældende Forbauselse over hans Grimhed, paa den anden Side en levende Glæde over det fortræffelige, han fandt hos ham i aandelig Henseende. »Intet,« skriver han, »skjævt, ufornuftigt, lidet rammende Ord af hans skjæve Mund. En Aabenhjærtethed, Djærvhed, Naivitæt, Bravhed saa stærke, man kan tænke sig slige Egenskaber . . . Han er et afskyeligt — og herligt Menneske ?.«

Lavater peger aabenbart her paa nogle af de Sider i Kronprinsens Personlighed, der trods al hans stærke aandelige Begrænsning virkede til, at denne »hæslige« unge Mand ved sin Maade at være paa forstod at vinde Hjærterne, og som havde deres Del i, at han f. Ex. lejlighedsvis blev prist i Minerva som »Frederik den mageløse« eller i de norske Intelligenssedler kunde blive nævnet som »Norges Yndling«. I det hele er det da ogsaa en Mangfoldighed af stærkt royalistiske Udtalelser, der forekommer i Datidens Tidsskrifter eller i andre Skrifter. Man behøver blot at slaa op i et Bind af Minerva, Den danske Tilskuere eller Iris for at se Exempler derpaa. Man træffer dem her snart i Taler, snart i Lykønskningsdigte eller lejlighedsvis spredte i Poesier af anden Slags. Udtalelserne komme ligesaa stærkt fra Norge som fra Danmark. Desto værre maa det siges, at meget af, hvad der kom frem i den Retning, var præget i høj Grad af Svulst, slet Smag og, hvad der var det værste, af Smiger.

Men hvor stærkt vi end studse over Overdrivelserne og Smagløshederne i Udtrykkene, kan man ikke tvivle om, at det var en oprigtig Stemning, der laa bag ved saare meget deraf. Derom vidne Erindringskrifterne fra hin Tid paa den mest overtydende Maade. Det var ogsaa

et iøjnefaldende Vidnesbyrd om Hengivenhed for Kronprinsen og Kronprinsessen, at der i Aaret 1793 i Anledning af en Datters Fødsel blev indsamlet Penge af en større Kreds til at lade slaa en Medaille som et Udtryk for den almindelige Glæde derover. Selv en Mand som P. A. Heiberg var iblandt dem, der vare ivrige ved denne Lejlighed. Det gav, hvad maaske bør mindes, Kronprinsessen Anledning til at udtale til dem, der overrakte Medaillen, at ingen i højere Grad end hun kunde elske Landet og Folket: som selv Dansk havde hun i den Henseende en dobbelt Pligt, og ingen Pligt kunde være hende kjærere.

Men det stærkeste Udtryk fik Følelserne for Kongehuset, da Kristiansborg Slot som tidligere nævnt brændte den 26.—27. Februar 1794. Der var jævnlig set med alt andet end venlige Ojne paa den kolossale pragtfulde Bygning. I de bitre Klager, der saa tidt vare fremsatte over den slette Finanshusholdning, som havde været ført siden Frederik IV's Død, spillede Ødselheden ved det store Slots Opførelse og pragtfulde Udstyrelse en vigtig Rolle. Men alt dette var fuldstændig glemt, da Ulykken kom paa. Vi have tidligere havt Lejlighed til at se, med hvilken Iver og formelig Dødsforagt mange af Kjøbenhavns Indbyggere havde søgt at redde fra det brændende Slot alt, hvad de kunde, af Kongefamiliens Ejendele. Bag efter Branden kan man sige, at, hvad der først og fremmest fik Magten over Kjøbenhavnernes Sind, var Medfølelse med Kongefamilien, fordi den havde mistet sin Bolig, og saaledes tænkes der i Virkeligheden i det hele i Statens forskjellige Lande. Derfor fandt Tanken om at skyde Penge sammen til en ny Kongeborgs Opførelse en overordentlig Tilslutning baade i Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Det var ogsaa netop paa den Tid, have vi set, at den væbnede Neutralitetsakt med Sverige blev sluttet 27. Marts, og man haabede at kunne faa samlet saa mange Penge, at

en Del ogsaa kunde blive brugt som Tilskud til at afholde de Udgifter, som de nødvendige Flaadeudrustninger vilde volde.

Den Sum, der blev indsamlet, var forbausende stor; den løb op til, at der inden 1800 var indbetalt omtrent 850000 Rdlr. Det vilde svare til, hvis en Indsamling i vore Dage indbragte c. 4.250000 Kroner. Fra alle Statens Lande indkom der Bidrag. Det største ydede Prins Karl, nemlig 15000 Rr.; nærmest efter ham opfores paa Listerne Schimmelmänn og Hertugen af Augustenborg hver med 10000; General Eickstedt tegnede sig for 1753 Rr. om Aaret i nogle Aar. Af den kjøbenhavnske Kjøbmandsstand træffe vi Sukkerraffinador Ladiges med 5000, de Coninck med 4000 og Firmaerne Brock og Blachs Enke med 3000 Rdlr. Som rimeligt var efter Datidens Forhold, gav Indsamlingen større Udbytte i Byerne end paa det aabne Land. For Kjøbenhavns Vedkommende indsamledes der, bortset fra Rigmændenes særlige Bidrag, 113000 Rdlr., i Altona tegnedes der foruden 5000 Rdlr. fra »et anonymt Selskab« Bidrag paa c. 15000 Rdlr., ved Slesvig By var Beløbet 5800, ved Kiel derimod betegnende nok ikke mer end 2268 Rdlr. Af de danske Kjøbstæder naaede Indsamlingen ved Aalborg til 5515 Rdlr., ved Aarhus til 5537 Rdlr., ved Randers (incl. civile og gejstlige Embedsmænd) 7770 Rdlr. I Norge løb Tegningen i Bergen op til 24486 Rdlr., ved Kristiania til 14441 Rdlr.²⁾, ved det lille Skien til 4356 Rdlr.³⁾. For Trondhjem opfores Tegningen sammen med den for hele Stiftet. Den naaede 43914 Rdlr. Det største Enkeltmandsbidrag i Norge synes Generalauditor Wessels at have været. Det udgjorde 3400 Rdlr. En velstaaende Kjøbmand i Stavanger Kjelland ydede sit Tilskud i en Tommerlevering. Fra det aabne Land kom der ikke alene Bidrag fra Herremænd og Embedsmænd; ogsaa Bondealmuen sluttede sig aabenbart efter Evne til Indsamlingen. For Kongeriget Danmarks Vedkommende synes

Bønderne paa det nordsjællandske Krongods at have forholdsviis ydet mest; men man kan ogsaa fra Norge mode Træk, som at Landalmuen i Grevskaabet Laurvik gav 1800 Rdlr., og at der fra 2 Præstegjæld i Hallingdalen blev indsamlet 2500 Rdlr.⁴⁾

Det var, som vi have set, i et dobbelt Øjemed, at Indsamlingen fandt Sted; men paa Grund af det Behov, som Regeringen havde for Penge til Soudrustninger, gik i Virkeligheden alt med hertil, maaske alene med Undtagelse af ganske smaa Beløb, der ere blevne brugte til at forebygge yderligere Sammenstyrtning af Slottets Ruiner eller lign.

Det er vistnok muligt, at, som det plejer at gaa ved slige Indsamlinger, paa sine Steder ikke alle Bidrag have været helt frivillige. Werlauff fortæller blandt andet, at Rodemestrene i Kjøbenhavn søgte at opmuntre alle, som ikke vare aldeles forarmede, til i den Anledning at yde deres Skjærv, og at hans Moder af sine kun tarvelige Indtægter maatte yde 10 Rdlr.⁵⁾. Men taget i det hele og store var Indsamlingen et mærkeligt Vidnesbyrd om Tilslutning fra Befolkningens Side til Kongehuset og Regeringen. Bernstorff udtalte derfor i et Brev til Schack Rathlou: »Jeg er formelig stolt over at tilhøre et Folk, der viser saa megen Følelse, at enhver maa lykønske sig og sin Nabo dertil. Og lige saa overtydet jeg er om min egen Tilværelse, lige saa overtydet er jeg om, at Baandet imellem Kongen og hans Undersaatter er blevet knyttet fast for stedse og er blevet uopløseligt. De Vidnesbyrd, man ser, ere tallose og overgaa enhver Beskrivelse«⁶⁾. »Det var særlig Tanken om at værne om Landets Uafhængighed, der tiltalte Bernstorff. Og det Fædrelandssind, der havde lagt sig for Dagen, blev ogsaa varmt erkjendt ved en offentlig Kundgjørelse fra Kongen. Selve de Udtryk, hvori det skete, ere det værdt at lægge Mærke til. »Vi.« hedder det, »kunne ikke forbigaa, herved at bevidne vore

kjære og tro Undersaatter, at vort landsfaderlige Hjærte er inderlig rørt ved at erfare den varme Deltagelse og nidkjære Understøttelse, med hvilken saa mange ædle Borgere have udmærket deres trofaste Hengivenhed for Os og Fædrelandet ved frivilligen at tilbyde anselige Summer som Bidrag til Vør afbrændte Boligs Opbyggelse og Orlogsflaadens Rustning . . . Disse utvungne Gaver imodtage vi med Taknemmelighed til Fædrenelandets Bedste, og Vi erklære, at de skulle blive troligen anvendte til at hegne om dets Fred og værne om dets Hæder. 7).

Naar man horer om denne Indsamling og om Kongens Tak derfor, kan man ikke andet end blive slaaet af, at der heri laa noget nyt, som hænger sammen med Tidsaanden og ligger vor Tid forholdsvis nært. En saadan Indsamling vilde i tidligere Tid have været utænkelig. Hvor stærkt Hengivenhed for Konge og Kongehus end havde virket til at fremkalde den, har den sikkert tillige mere eller mindre ubevidst staaet i Forbindelse med Folks Opfattelse af, at ogsaa Nationen havde sine Opgaver af Betydning for det hele, ved hvilke den selv tog Initiativet, og at ikke alt var gjort med, at Kongen afkrævede den de Penge, han behøvede. Har ikke den franske Revolution havt sin Del i, at en saadan offentlig Samvilje stærkere end tidligere begyndte at udvikle sig?

Samtidig hermed er det tillige værdt at lægge Mærke til, at den Hyldest, Kongefamilien i disse Aar var Gjenstand for, jævnlig paa en ret ejendommelig Maade var præget af Tidsaanden. Enhver kjender den smukke Indskrift paa Frihedsstøtten paa Vesterbro, hvor der staar: »Grundstenen blev lagt af Frederik, Kongens Søn, Folkets Ven«. Hvilken Forskjel er der ikke paa disse jævne Ord og saa tidligere Tidens Bombast i slige Indskrifter. Og indtil det overdrevne kunde Jævnheden gaa ved den fremherskende Mode, kun at nævne Kronprinsen og Kronpindsessen ved deres Navne uden videre Tilføjelse. Saaledes, naar det i en

Tale, der blev trykt i *Minerva*, siges til Kronprinsen: »Vær altid lykkelig Ægtefælle og lykkelig Fader i den hulde Mariæ Arme«, eller naar Colbjørnsen i den Tale, han holdt, da Grundstenen til Frihedsstøtten blev lagt, henvendte sig til Kronprinsen med at gjenkalde i hans Erindring, hvorledes paa denne Dag for 2 Aar siden hans huslige Lyksalighed var bleven grundfæstet ved hans Forening med »den yndige Marie«. Det passer godt til denne fortrolige Stil, at man kan se Kongen blive nævnet som Landets første Borger. Ligesom man i Opfattelsen af Fyrstevældens Oprindelse havde fjærnet sig fra de ældre Meninger om Kongedømmet af Guds Naade, saaledes kunde de ivrigste Royalister nu kritisere den gamle Form for Omtalen af Fyrsterne. »hine krybende Lovtaler, der ved Talevendinger og favre Ord søge at omskabe Jærnalder til gyldne Tider og aldrig nævne Fyrster uden tillige at ledsage Navnet med hine den barbariske Titulatur væmmelige Hyperboler.« Men den større Jærnhed i Formerne havde intet at gjøre med nogen Svækkelse af Hengivenheden for Konge og Kongehus, ja den kunde, som allerede nævnt, godt lade der blive Plads endog for smagløse og overdrevne Lovtaler. Det var ikke uden Grund, at Heiberg spottede over »denne tykke Viraks Sky, denne forfærdelige Damp af Berømmelse«, der omgav Kronprinsen.

Der var, som tidligere er antydet, en betydelig Næivitet i den Tro, mange havde paa, at man samtidig kunde være begejstret for Enevælden og have store Tanker om den offentlige Menings Magt til at kunne udøve en virkelig Indflydelse paa Styrelsen: men det maa dog mærkes, at, naar Frihedsbegjæret hos mange ikke gik videre, hang det ikke lidt sammen med den Kjendsgjærning, at de, der førte det skarpe Sprog imod de monarkiske Institutioner og, kunne vi sige, ligefrem imod den dansk-norske Enevælde, ikke vare i Stand til at samle sig om et eller nogle faa politiske Programmer.

P. A. Heiberg kom slet ikke ud over Kritiken, Malte Bruun var alt for meget Fantast til at kunne gennemtænke og begrunde en bestemt Form for sit Frihedsideal, og det samme gjaldt dem, der ellers gave sig et republikansk Præg. Det kunde da heller ikke falde dem ind at vove noget Skridt for at faa en Republik i Stand. Der var derfor noget i, hvad der blev udtalt i et Digt Finthøna i Tidsskriftet For Sandhed:

Se vor Tids Patriot! han skjænder paa Konger og Adel
Hylder med Læben de Ord: Frihed og Lighed og Ret.

— — — — —

Kald dem frem de stortalende Mænd ved Gilder i Klubber,
naar det gjælder om Daad. — Se da hvor tyst og hvor tomt.

Men Uklarhed var ogsaa betegnende for dem, der uden at ville gaa Monarkiet i og for sig paa Klingen, dog mente og det med Grund, at det vilde være rigtigt, hvis det kunde indskrænkes ved friere Institutioner.

Forsaavidt man vilde bort fra den rene Enevælde, laa det tilsyneladende nær at søge tilbage til de Forfatningsformer her i Landet, der vare ældre end den, og at spørge, om en Fornyelse af dem ikke var mulig. Men her mødte man Adelsvælden, og intet syntes mere afskrækkende. Skulde Fortidens Rigsdage gjenoplives, kunde det kun ske ved en hel Omdannelse af det gamle, om hvilket man oven i Kjøbet vidste saare lidet. Forbilledet for en fri Forfatning maatte derfor aabenbart søges i andre Lande. Dengang liberale Ideer udbredte sig her hjemme i Tiden omkring 1840, havde man bestemte Forfatningsformer i flere Stater at se hen til, baade den engelske, den belgiske, den franske og den norske. Men paa den Tid, vi her tale om, var Forholdet et andet. Man kan ganske vist se, at den franske Forfatning af 1791 i meget billigedes af de sindigere Frihedsmænd⁸⁾; men den blev i selve Frankrig altfor hurtig fortrængt af Republiken til endnu at faa Betydning som et Forbillede. Der blev derfor af fri monar-

kiske Statsforfatninger ikke levnet nogen anden end den engelske at tænke paa. Denne havde tidligere i det mindste for enkelte her hjemme staaet i en egen Glorie som f. Ex., dengang Suhm allerede 1771 havde priset den paa den dansk-norske Enevældes Bekostning⁹⁾). Med Hensyn til Norge have vi set Guldberg tale om engelsk republikanske Anskuelse, og den livlige Berøring med England ved Handelen mentes at have vakt Interesse der for engelske Statsformer. I det hele havde England i Landbo-reformernes Tid af Fremskridtsmændene været opfattet som et halvt forjætted Land, og Bülow havde til Kronprinsen kunnet tale om den Forkjærlighed for det engelske Folk, man nærde her hjemme: Tyge Rothe havde fremhævet Englændernes »*public spirit*« som noget skjont: Tode talte dengang endog om Folks »Onske at blive Britter«. Men nu bleve slige Stemninger trængte tilbage baade i Danmark og i det mindste til Dels i Norge. Den ene Gang efter den anden møder man i Datidens Litteratur den Opfattelse, at Englands Frihed kun var en maskeret Enevælde, at Regeringen der i Landet havde Midler imellem Hænderne til at sikre sig Flertallet i Parlamentet og kunde sætte Ting igjennem, om hvilke enhver vidste, at de 99 Hundredele af Nationen vare derimod: det engelske Parlaments hele Indretning var grundet paa Aristokrati og Ulighed: elendige Rettergangsforhold og Matros-presning bragte desuden i England idelig den personlige Frihed i Fare. Korruptionen havde fuldstændig Magten der, og det var en uindskrænket Enevælde, William Pitt udøvede som Minister. Der kan ingen Tvivl være om, at denne Opfattelse af England skærpedes ved den Sympathi, som dets bitre Modstander Frankrig var Gjenstand for. Man kan endog i et af Tidsskrifterne her hjemme læse, at det vilde være et Mirakel, om det nogensinde igjen vilde naa den gamle Glans. Ja, saa taabelig det end lyder, der var ingen Stat, der i den Grad gjaldt for at være Reaktionens

faste Borg som England. Pitt selv var Gjenstand for Domme og Angreb, der kunde maale sig med det værste, der blev sagt om ham i Nationalkonventet, han blev omtrent en Djævel i menneskelig Skikkelse, Menneskehedens Fjende.

Det vil herefter forstaas, at de, der ønskede friere Forfatningsformer med Bevarelse af Kongedømmet, savnede bestemte Mønstre at holde sig til og altsaa midt under den Mangfoldighed af nye Spørgsmaal, der stormede ind paa dem, naturlig maatte famle og kun kom til ubestemte og uklare Tanker. Ikke faa havde ondt ved at finde et fast Stade. Ralibek er et tydeligt Exempel derpaa. Han kunde rent ideelt nære endog republikanske Sværmerier: men han kunde ogsaa ypperlig blive staaende ved en oplyst Enevælde, naar der blot var Trykkefrihed. Selv de, der mere bestemt, for at bruge et moderne Udtryk, hældede til Venstre, kunde ytre sig ganske uklart. Nærmest synes i det hele Opmærksomheden at have været henledt paa det ønskelige i, at der blev aflagt offentligt Regnskab, og dette forte da ogsaa fleres Tanker hen paa, at man vilde kunne have stor Gavn af en Slags Nationalrepræsentation. Som det vil erindres, havde Riegels allerede i 1790 talt om, at en Rigsdag burde sammenkaldes¹⁰⁾, og dette vender han naturligvis ogsaa senere tilbage til. Han fremhævede med Styrke det ønskelige i, at Fyrsterne flittig raadforte sig med Stænderne, og han slog tydelig og klart paa, at der burde være offentligt Regeringsregnskab, gjennemset og kvitteret af Folkets udvalgte Mænd. Som det var at vente, sluttede Gudenrath sig helt til disse Tanker, og selv en Mand, der ikke kan regnes til Oppositionen, den statistiske Forfatter Frederik Thaarup¹¹⁾, talte ikke alene om det nødvendige i at faa offentlige Regnskaber for Kjøbenhavns Kommune saavel som for Staten: men han udtalte endog sin Overbevisning om, at »den Tid vilde komme, da Kongen vilde sammenkalde en Rigs-

forsamling og forelægge den en Plan til Grundlov om Skrivefrihed og andre Menneskerettigheder, der nu savnedes, om almindelige Anliggendes Offentlighed, om Finans- og andre Regnskabers Offentliggjørelse o. s. v.« Iblandt de forskjellige Tanker, der krydsede sig i Rahbeks Hoved, var ogsaa den, at der kunde tænkes en Slags Nationalforsamling, hvori de yndede Ministre som Bernstorff og Schimmelmann skulde have Sæde, og hvor »de mest udmærkede Embedsmænd, især den almenagtede Generalprokurør Colbjørnsen, burde have en afgjort Indflydelse«. Det var i en lignende Aand, at de talte, der ytrede, at det vilde være ønskeligt, om man indførte et Senat paa mindst hundrede Personer, der kunde være Kongen til Vejledning med sine Raad¹²⁾. Ikke uden Interesse er det endelig, at Nyerup efter Suhms Død offentliggjorde det Udkast til en Slags konstitutionel Forfatning, som denne havde udarbejdet 1772¹³⁾.

Samle vi, hvad vi nu have fulgt af politiske Stemninger i Danmark og Norge paa den franske Revolutions Tid og til Dels under Indflydelse af den, er det klart, at vi have set en Række forskjellige Afskygninger. For slet ikke at tale om dem, der mente, at et Folk ikke havde andet at gjøre end blindt hen at rette sig efter, hvad der blev paabudt af Regeringen, var der mange, der, om de end hævdede Retten til at drøfte offentlige Sager, paavise det ønskelige i Forandringer og kritisere offentlige Forholdsregler, dog tillige mente, at dette sidste burde ske i Beskedenhed, og bevarede en stærk gammeldags Ærefrygt for Enevælden. Saadanne Mænd saa i det hele med Uvilje paa den franske Revolution, til Trods for, at adskillige af dem ikke turde nægte, at den kunde give Stødet til en Del godt. Saa var der dem, der havde Førkjærlighed for at fremhæve, at Suveræniteten udgik fra Folket, at Kongemagten maatte opfattes som pligtig til at staa dette til Regnskab, og at det var naturligt, at Folket paa en eller

anden Maade havde virkelig Del i Styrelsen og Lovgivningen. Ikke mindre var der efter Forfatterernes forskellige Temperament og Karakter megen Forskjel paa deres Donime om den dansk-norske Enevælde: nogle vare loyale, andre vare bidske Kritikere. En Mand som Rabbek folte sig ved en dyb Kloft skilt fra Riegels og Gudenrath. Endelig svømmede de friere Meninger, undertiden med meget ubestemte Grænser, over i deres Opfattelse, der holdt Republiken for at være den eneste Statsform, som virkelig passede til, hvad Menneskeværd kunde kræve.

TIENDE KAPITEL.

Den frie Drøftelses Gang. — Forhandling om, hvor vidt Norge burde have sit eget Universitet.

Det vil næppe kunne andet end forbause, at der i en enevældig styret Stat har kunnet føres et Frisprog som det, vi i det foregaaende have set Exempler paa. Ikke alene Kongemagten i Almindelighed var bleven angrebet: men særlig den dansk-norske Enevælde med mange for den ejendommelige Institutioner og Forhold var det gaaet svært ud over, og det var mere eller mindre tydelig blevet tilraadet at indskrænke dens Magtfylde. Mænd af den gamle Skole som Guldberg og Schack Rathlou kunde ikke lade være i deres Breve til hinanden at udtale, hvor ubegribeligt det var dem, at Regeringen taalte alt sligt. Vigtigere var det dog, at, jo stærkere Fjendskabet til Frankrig blev hos forskellige europæiske Regeringer, jo mere Hofferne rundt omkring skruede sig op i den mest overdrevne Frygt for jakobinsk Smitte, desto mere vakte det Forundring og Harme hos dem, at den dansk-norske Statssty-

styrelse lod den politiske Ideeudvikling uhindret gaa sin Gang. Der var mere end et Sted Lyst til at opfatte Danmark-Norge som et mistænkeligt Land, der helst burde sættes under europæisk Politiopsigt. Paa den anden Side vakte Pressefriheden Beundring hos fremmede Forfattere, der ønskede politisk eller aandeligt Fremskridt. Schlözer i Göttingen, en af Datidens ansetteste politiske og historiske Forfattere, kaldte Danmark et Land, hvor »Frihed hersker, forenet med Ro og Orden«: en anden tysk Forfatter Arehenholz skrev 1794, at »Danmark var det eneste Land i Europa, hvor der var Trykkefrihed«, og han priste den vise Regering, der havde indført den. Den begavede svenske Skribent Thorild, der paa Grund af sine politiske Meninger var bleven forvist fra sit Fædreland og trods sin Uvilje imod det danske Folk havde taget Ophold her i Kjøbenhavn, skrev 1794: »Danmark paastaas at være det eneste ved bogstavelig Lov faststillede Enevoldsrige i Verden, og alligevel, hvilken sand, hvilken guddommelig Styrelse findes der ikke nu«¹⁾).

Den frisindede Holdning, som Regeringen viste overfor Pressen, hang ingenlunde sammen med Sympathi for den franske Revolution. Tvært imod. Vi have allerede omtalt*), hvor stærkt Bernstorff trods sin Ulyst til at være med i et royalistisk Korstog imod Frankrig, efterhaanden folte sig frastødt af den. Huth havde allerede 1791 for Skik at sige: »Har jeg ikke altid sagt, at det var en Skjændsel at være Franskmand.« Prins Karl af Hessen ivrede saa stærkt imod Revolutionen, at han mente, at man af den Grund skulde holde godt Oje med Skraalhalsene i Kjøbenhavn. Kronprinsen selv hadede Revolutionen saa fuldt, som nogen Fyrste kunde gjøre det. Det var, som han engang skrev til Søsteren Louise Augusta*), fordi han overhovedet afskyede Tojlesløshed, og

*) Se ovenfor VI. 1 S. 421.

Bülow fortæller, at han ikke uden heftigste Forbitrelse og Eder kunde tale om den Sag²⁾. Det er da ogsaa en Kjendsgjerning, at han blev heftig vred paa Pram for en Artikel i *Minerva* for August 1791, hvori denne varmt havde udtalt sin Begejstring over Menneskerettighedernes Erklæring. Noget anderledes stillede det sig med Hertugen af Augustenborg. Han holdt i det hele af at føle sig staaende paa Højde med sin Tids Ideer, saaledes som man kan se, naar han skrev til Schiller: »Vi kjende intet andet at være stolt af end af det at være Menneske, at være Borger af den store Republik, hvis Grænser omfatte mere end enkelte Slægtleds Liv, mere end Verdensaltets Grænser.« Selv om han, som tidligere nævnt³⁾, noget havde opgivet sine første Sværmerier for Revolutionen, havde han dog fra det her nævnte kosmopolitiske Stade ondt ved at opgive Haabet om Franskmandenes Fremtid.

Den Uvilje, der altsaa overst oppe overvejende foltes imod den franske Revolution, skræmmede dog ikke Regeringen fra at lade Folk sige om den, hvad de vilde. Bernstorff, der nærmest bestemte Regeringens Holdning paa dette Punkt, trøstede sig stadig med, at de overdrevne Frihedsgrundsætninger ikke vilde trænge frem i andre Lande end i dem, der vare undertrykkede. Men, kommer man til at spørge, kunde dette Synspunkt virkelig i Længden fastholdes, naar der om selve Tilstandene i Danmark og Norge fremsattes de mest nærgaaende Udtalelser? Bülow fortæller, at, da han engang forelæste Kronprinsen noget af Riegels's *Kristian V's Historie*, udbrod denne forbitret, at Forfatteren var en Slyngel, der talte om Konger, som det var Skidt.

Kunde det fremdeles undgaas, at der i Droftelser om forskjellige daværende Tilstande i Staten blev opstillet Krav eller Reformforslag, der huede Regeringen saa ilde, at den maatte blive betænkelig ved den gjældende Pressefrihed?

Rahbek har engang i sin Tid udtalt i Minerva, at den franske Revolution havde gjort Almenstemningen ligegyldigere imod de mindre og partielle Reformere . . . Folk brød sig kun om de store politiske Spørgsmaal. »Statskunstens Metafysik«, medens de mere end tilforn overlode de praktiske Opgaver til dem, de egentlig vedkom. Der er for saavidt noget sandt heri, som det ikke kan nægtes, at Revolutionen bragte Folk til alt for meget at forelske sig i abstrakte politiske Spørgsmaal, og at Interessen derfor hos mange trængte Lysten til at sysle med mere specielle Æmner noget tilbage. Man vilde ikke mere blive ved Jorden og kom derfor jævnlig til at gribe i den tomme Luft. Revolutionen nærrede for saa vidt den Hang til overfladisk Ræsonneren, der var en af Tidens værste Skyggesider. Der var alt for liden politisk Modenhed til at drage den rette Frugt af den Vækkelse, som den bragte. Man blev altfor tidt staaende ved Deklamationer om Tyranni, (som man ikke havde), om Aristokratiets fordærlige Virkninger, (som man i Grunden heller ikke havde), og om det skrækelige ved et Hierarki, (der aldeles ikke fandtes). Men alligevel har den rystet op i Tankelivet, den har ladet de store Begivenheder, den fremkaldte i Frankrig og i andre Lande, blive Gjenstand for Kjærlighed eller Had, for Beundring og kritisk Undersøgelse, og idet alt dette forenede sig med Indflydelser fra tysk Aandsliv, kom der en Fylde af Indtryk frem, som skulde faa den største Betydning for den opvoxende Slægts begavede Personligheder.

Og desuden, der blev i Virkeligheden under den offentlige Drøftelse flere Gange fremdraget vigtige Forhold i Styrelsen. Vi ville senere faa Lejlighed til efterhaanden at se Exempler herpaa; men allerede nu ville vi strax gaa ind paa et Par Forhandlinger i Presse og Litteratur, der særlig maatte sætte Publikum og Regering i Bevægelse.

Den ene drejede sig om det norske Universitetsspørgs-

maal. Der har tidligere i dette Værk været Lejlighed til at se det komme frem, dels i Trykkefrihedstiden under Struensee, dels ved Kronprinsens Besøg i Norge i 1788. Vi erindre, hvor stærkt Onsket om at faa et eget norsk Universitet trods al den Hyldest, der blev vist Kronprinsen, dog dengang blev udtalt for ham⁴), og vi huske, med hvilken Varme Rothe samtidig havde draget det frem i sit dengang udgivne Skrift: »Om Danmarks og Norges gjensidige Fordringer til hinanden⁵). Efter dette Aar var det, om end ikke helt, saa dog saa temmelig traadt tilbage⁶). Saameget mere har det Interesse, i disse Aar at lægge Mærke til Træk af Sans deroppe for aandelig, man kunde gjerne sige videnskabelig Paavirkning. Saaledes ytrede der i Bladet Norske Intelligenssedler (December 1789) i Anledning af Oprettelsen i Danmark af et Naturhistorie-selskab Onske om, at denne Videnskab maatte oplade sin Rost ogsaa i Norge, og at »vor patriotiske Gavmildhed og Udgifter i denne Post maatte alene have det til Formaal«. Da det i Vinteren 1784—85 i Kristiania aabnede Deichmannske Bibliothek ejede en god Samling af »de bedste Skrifter i Naturhistorie og en stor Del Mineralier og andre Naturprodukter, udtaltes det Haab, at man kunde faa en i Naturhistorie kyndig Mand til at søge Tjeneste i Byen og holde Forelæsninger der. Et Sted var der i Norge, hvor der stadig i denne Tid blev holdt offentlige naturvidenskabelige Forelæsninger, det var i Kongsberg⁷). Der var der ansat flere Videnskabsmænd, som dette paa-hvilede. En dygtig og anset Læge, Landfysikus Møller, søgte at vække Sans for Botanik ved Exkursioner i Omegnen af Skien⁸). Baade videnskabelig og national Betydning kunde det faa, at der efter Initiativ af den aandslivlige og dygtige Stiftamtmand Frederik Moltke i Kristiania (en dansk Mand) (1791) blev stiftet et saakaldet korresponderende topografisk Selskab⁹), hvis Formaal var at tilvejebringe og offentliggjøre Efterretninger om Norges

økonomiske og fysiske Forhold. Det var paa en Maade en Forløber for det senere bekendte Selskab for Norges Vel, og dets Stiftelse satte hurtig Frugt i Udgivelsen af »Topographisk Journal for Norge«, som meddelte en Række indholdsrige Skildringer af adskillige Dele af Landet.

Slige forskellige Træk vidne klart om, at Trangen til at røre sig stærkere i videnskabelig Retning var ved at vaagne. Og der behøvedes da ogsaa kun, at en Mand med Kraft tog Bladet fra Munden, for at Kravet paa et eget norsk Universitet atter skulde komme frem, og det stærkere end nogensinde tidligere. Den, der havde Fortjenesten af at gjøre det, var den dansk fødte Præst Johan Nikolaj Wilse i Ejdsberg i Smaalenenes Amt. Han var en flittig Mand med levende Sans for Natur og Folkeliv, en omhyggelig Jagttager, som med stigende, man kan gjerne sige brændende Kjærlighed havde levet sig ind i norske Forhold og søgte at hellige sine Kræfter til at gavne Norge. Nogen overlegen Aand var han ingenlunde, og hans Fremstillingsevne var alt andet end fremragende: men hans forskellige topografiske Skrifter, hans Rejsejagttagelser og Tidsskriftafhandlinger indeholde ikke lidet Stof af virkelig Værd, og den Nidkjerhed, hvormed han søgte at udbrede Kjendskab til norske Tilstande, og særlig kæmpede for den norske Universitetssag, gjør ham fortjent til at mindes med Højagtelse.

Hans første vigtige Skridt i denne sidste Retning var, at han i et Følgeblad til Norske Intelligenssedler (Nr. 13) 1793 lod trykke en Indbydelse til »mine norske Medborgere og Landsmænd for med mig allerunderdanigst at ansøge om et Akademi i Norge«. Dette Skridt gav Anledning til, at en offentlig Drøftelse begyndte, der hurtig greb om sig. Dels i det nys nævnte Blad, dels i andre Tidsskrifter og i egne Flyveskrifter tog en Række norske og danske Forfattere Ordet, og Spørgsmaalet belystes fra

meget forskjellige Sider og Synspunkter. Man ser det komme op i næsten alle bekjendte kjøbenhavnske Tidsskrifter, baade i *Minerva*, *Dansk Tilskuer*, *Samleren*, *Kritik og Antikritik* og *Politisk og fysisk Magasin*, desuden ogsaa i *Viborg Samler* og i det netop i denne Tid stiftede norske Tidsskrift *Hermorder*. Som Forfattere kan foruden *Wilse*, der tidt tog Ordet, især fremhæves den nylig nævnte Læge *Møller*, ligesom *Wilse* dansk af Fødsel, den ansete Videnskabsmand og Rektor *Niels Treschow* i *Kristiania*, den meget bekjendte Præst Professor *Strøm* i *Eger* samt *Bernt Anker*, maaske dengang den mest fremtrædende Mand i *Kristiania*. Samtidig optraadte fra Danmark Forfattere som *Enevold Falsen*, der hørte til de talentfuldeste Stilister paa hin Tid, *Tyge Rothe* og den som Kritiker, Universitetslærer og Filolog ansete *Jakob Baden*. Tallet af Afhandlinger og Tidsskriftartikler svulmede hurtig saa stærkt op, at *Kjøbenhavns Lærde Efterretninger* for Aaret 1795 kunde indeholde Anmeldelser af ikke færre end 31 saadanne. Man kan deraf tydelig se, hvor stor Opsigt Sagen nu vakte.

Som en Følge af *Wilses* Indbydelse fandt der 4. Juni 1793 et Møde Sted i *Kristiania* af en Kreds af »tænkende Landsmænd«, der interesserede sig for Universitetssagen. Her fremsatte *Wilse* personlig sine Tanker om Hovedtrækkene ved et norsk Universitets Indretning. Som det første Skridt blev det da vedtaget at nedsætte en Komitee »for at overlægge og foranstalte, hvad der kunde tjene til Opfyldelse« af det Ønske, man her havde. Dette Udvalg begyndte med at sikre sig Tilslutning fra »Mænd af Oplysning og Anseelse« rundt omkring i Norge, og derefter udsatte det Præmier for de to bedste Forslag, der maatte indkomme om, hvorledes et Universitet skulde bringes i Stand og indrettes. To Rigmænd af dets Medlemmer, *Bernt Anker* og Generalauditor *Wessel*, bekostede Præ-

mierne, den ene paa 200 den anden paa 100 Rigsdaler. Det kom da heller ikke til at fattes paa Besvarelser. Den første Præmie blev tilkjendt Nordmanden Pram, den anden Holsteneren Professor Eggers. Begge Skrifter udkom hurtig i Trykken, og især Prams tildrog sig betydelig Opmærksomhed. Fr. Moltke havde som Stiftamtmand i Kristiania et stærkt Indtryk af, hvorledes Universitetssagen »beskjæftigede alle«¹⁰⁾. Det er som et enkelt Træk værdt at lægge Mærke til, at et norsk Skib fik Navnet: Det norske Akademi¹¹⁾.

Komiteens næste vigtige Skridt var at indgive (18. April 1795) et Andragende til Kongen om at tillade og hjælpe til Oprettelsen af det ønskede Universitet. Komiteen udtalte, at til at faa det første Anlæg i Stand mente man at kunne skaffe Penge ved frivillige Sømmenskund: men til at holde Universitetet i Gang vilde det være nødvendigt, at Kongen hjalp med. Der henvistes som Indtægtskilder til den Studieskat og de Tiender, der fra Norge vare tillagte Kjøbenhavns Universitet, samt til de Legater, der udtrykkelig af Giverne vare bestemte til norske Studenter ved det kjøbenhavnske Universitet. Fremdeles pegedes der paa et Overskud, som kunde ventes at indkomme ved en paatænkt Forandring af Universitetets Gods; man bad om, at Halvdelen af dette Overskud maatte gaa til det nye Universitet, og endvidere om hele det Overskud, der kunde ventes, naar noget lignende skete ved Sorø Akademi. Endelig ønskede man Indtægten af en ligeledes efter Rygtet forestaaende Forandring med det beneficerede Gods i Norge.

Vi kunne ikke her gaa ind paa at gjennemgaa selv blot de vigtigste af de Indlæg, der fremkom under Forhandlingen om denne Sag. Vi maa nøjes med at nævne, hvad der mest fængsler Opmærksomheden iblandt det, der fremfortes enten for eller imod, at Norge fik sit eget Universitet.

For det første fremhævede Forkæmperne for det nye Universitet det økonomiske Hensyn, at Rejsen til Kjøbenhavn var bekostelig, og at der var dyrt at leve dernede. Denne økonomiske Side mentes ogsaa rent nationalt at have Vægt, da de Penge, der bleve udgivne i Kjøbenhavn, gik tabt for Norge, medens Pengene til Studenternes Ophold ved et norsk Universitet vilde blive i Landet. Det regnedes at ville udgjøre betydelige Summer.

Men værre var det, at selve Naturforholdenes Forskjel gjorde Opholdet i Danmark skadeligt for mange Nordmænd. »Fjeldbyggeren«, hed det, »vantrives paa det flade Land, bliver syg og dør eller faar Hjemve«¹²⁾. Det aller værste var dog, at Kjøbenhavn var en stor By, ja en By af »en umaadelig Størrelse«. De ivrige Forkæmpere for et norsk Universitet frygtede for, at Studenterne, naar de kom ned fra Norge, ikke alene skulde blive forgjældede, men ogsaa odelagte baade paa Sjæl og Legeme. Det var i den Tid en meget udbredt Mening, at Universiteter burde ligge i smaa Byer, jo mindre, desto bedre. Kun der vare Sæderne rene, kun der kunde det ventes, at Studenterne vilde bestille noget og komme i det rette Samliv med hverandre; og det var ogsaa udelukkende der, at der kunde udvikle sig et godt Forhold imellem Professorer og Studenter. Lige siden den Struenseeske Trykkefrihedstid var der fra forskjellige Kanter blevet rettet hvasse Angreb paa Kjøbenhavn som Universitetsstad. Allerede 1771 havde en saa betydelig Autoritet i den lærde Verden som Jakob Baden erklæret det for ligefrem umuligt, at Universitetet nogensinde kunde blomstre, saa længe det laa i Kjøbenhavn. Det samme gjentog han nu i 1793, og en Række betydelige Mænd her hjemme mente det samme. Men et endnu voldsommere Sprog blev fort fra deres Side, der virkede for et norsk Universitet. Man talte om »den forjaskede Mad«, som de norske Studenter maatte spise i Kjøbenhavn, og om, hvorledes de vare nødte til at ind-

aande »den fugtige og taagefulde og, det forstaar sig af sig selv, Sundhed og Sjælsmunterhed odelæggende og kvælende kjøbenhavnske Luft«. Og nu de kjøbenhavnske Sæder! En ivrig Nordmand kaldte Kjøbenhavn et Sted, hvor der udfordredes »megen Visdom for at bruge en eneste Dag saaledes, at den ej skal give Anledning til langvarig Fortrydelse«. En anden Forkæmper for det nye Universitet, en Provst Leganger, skrev pathetisk om Norge, »som saa tidt saa de tunge Taarer rulle ned paa den faderlige Kind og den graa Olding nedbøjet af Sorg til Graven, naar han efter at have ofret villig den sidste Skjærv for den, som skulde blive hans Alderdoms Trost, enten ikke mere faar en Søn at se, eller at se — men ukjendelig — — paa Grund af Odselhed og Udsvævelser der, hvor et umætteligt Svælg opsluger alt« *). Maaske fik dog Anklagen imod

*) Udtrykkene kunde endog naa en saa stor Styrke, at det blev umuligt, fra dansk Side at tie dertil. Saaledes blev det i en Artikel i *Minerva* (Maj 1793) dels sagt, at Fjeldlandenes Folk i Almindelighed havde en Aabenhed, en Simpelhed, en jævn Ærlighed, en rask Livlighed, Virksomhed og blid Godmodighed fremfor Sletternes Beboere. Dels udtaltes det særlig med Hensyn til Kjøbenhavn, at stort vilde unægtelig Tabet være, om den norske Student, der kom til Hovedstaden, istedenfor en aaben, rask, ærlig, virksom, frittænkende, varmt følende og varmt virksom Nordmand blev omskabt til en lumsk, tvær, tvetydig, egenlyttig Krabat. Disse utvivlsomt ganske utaalelig hovne Ord bragte en dansk Indsender til i en, forøvrigt forbausende rolig Tone, at gjøre Forfatteren opmærksom paa, at det laa nær at opfatte hans Udtalelse som en Fornærmelse imod det danske Folk. Saa blev, det maa siges, den nylig saa glubske Forfatter ganske tam. Han erklærede, at intet havde ligget fjærnere fra hans Tanke end at ville sige noget ondt om den danske Folkekarakter, og derpaa kom der en Lovtale over dansk Ærlighed, Redelighed, Godmodighed, Velvillighed samt retskaffen Højmodighed o. s. v. Og hvad Kjøbenhavn særlig angik, saa sagde han nu, at det sikkert var den mindst fordærvede af alle store Stæder, men dog en stor Stad, en stor Handelsstad, en Hofstad. Men spørger man da naturlig, hvad skulde da hin forskrækkelige Salve til? (*Minerva* Juli 1793). (I Lærde Efter-

Kjøbenhavn sit skarpeste Udtryk ved et Vers, der blev digtet i Norge, og hvor det hed:

Lyksalig Mand, hvis Søn, naar han er borte
 en Maaned eller to,
 fra Kjøbenhavn tilbage kom med Skjorte
 og Levninger af kristen Tro¹³).

Men naar der i Modsætning til dette Sodoma af en stor By skulde peges paa et Sted i Norge, hvor et Universitet bedst kunde ligge, havde man ondt ved at blive enig. Wilse fandt ganske naturlig, at man skulde vælge Kristiania, skjønt for øvrigt Sundhedsforholdene der ikke synes at have været bedre end i Kjøbenhavn; han mente, at der langt fra var en saadan Luxus der som i Hovedstaden: men dette Forslag fandt ingenlunde almindeligt Bifald: thi ogsaa i Kristiania mentes det, at Sæderne vare slette; en By med 10000 Indbyggere var alt for stor. En anden Forfatter var endnu strengere, han mente, at der i alle Norges Stiftstæder var ligesaa kostbart og for Ungdommen ligesaa farligt som i Kjøbenhavn. Derimod var der dem, der ønskede Hamar valgt: men ogsaa der var det galt med Overdaadigheden, thi »paa Hedemarken havde en utaalelig Luxus fordrevet Nationalsæderne og forhøjet Prisen paa Levnetsmidler. De fleste var aabenbart mest stemte for Tonsberg, og denne By, der dengang var en af de aller ringeste i det sydlige Norge, kunde gjælde for lille og tarvelig nok.

Der er for os noget besynderligt ved denne Tyrketro paa smaa Byers Fortræffelighed som Universitetsstæder, især naar man tænker paa, hvilke Skildringer i Mængde man har af Universitetslivet i mange smaa Universitetsstæder i Tyskland paa den Tid, vi her tale om. Vi høre om, hvorledes i dem Studenternes Masse holdt fast

retninger tillægges Forfatterskabet til denne utrolige Artikel Pram, og der er Sandsynlighed for, at det er rigtigt.)

ved Fortidens Plumshed og teede sig som Byernes Herrer, hvorledes der i Læ af de saa kaldte Landsmandskaber fortes et Svireliv med alskens Uterlighed, Drukkenskab, Spil og anden Raahed. Om sligt fortælles der baade fra forskjellige sydtyske Universitetsbyer og fra de allerfleste i Nordtyskland. I en Fremstilling af Forholdene i Jena i Slutningen af 18. Hundredaar hedder det: »Fædrene drak, og Sønnerne vare altid tørstige«. Man generede sig her saa lidt, at Studenterne en Tidlang jævnlig gik paa Gaderne i Slaabrok med Nathue og med Tobakspiben tændt, ja endog mødte saaledes paa Forelæsningerne. Baade der og i Giessen drev Studenterne det til at duellere paa aaben Gade. Diplomaten Rist, født Hølstener, har i sine »Lebenserinnerungen« fortalt, at, da han i 1796 opholdt sig i Kiel, fandt han der Flertallet af Studenterne i en Tilstand af ydre Sjøfelhed og indre Raahed, hvorom man siden ikke vilde kunne gjøre sig nogen Forestilling. Vi høre da ogsaa, at det der kom til ligefremme Slagsmaal imellem Studenter og Haandværkssvende, og det ikke uden betydelig Skyld fra de førstes Side. Om det saa var i »det lærde Göttingen«, kunde det hænde, at nogle hundrede Studenter i Slaabrokker og Nathuer vare ude paa Gaderne hele Natten, slog alle Lygterne i Stykker, slog Vinduer ind o. s. v.: en anden Nat brækkede »de lærde Bengler« Snedkerlavets Skilt ned, bar det en Fjerdingsvej udenfor Byen og slog det op paa en gammel grundmuret Galge¹⁴⁾ o. s. v.

I Sammenligning hermed stod det langt bedre til i det udskregne Kjøbenhavn. Fra Midten af Aarhundredet udtalte en af de Professorer, der havde mest med Studenterne at gjøre, Theologen Peder Holm: »Det hele Publikum veed jo, at vore Studenter have nu i de sidste 16 Aar forholdt sig saa skikkelige, som de hverken her have været tilforn, ej heller lettelig ved noget Universitet ere eller have været.« Og saaledes vedblev det at være. Vi høre ikke om en eneste større Skandale i den følgende Tid. De

Sammenstød, de til forskjellig Tid havde med Garnisonsofficerer af tvivlsomme Sæder, vidne ikke derimod. Ogsaa er det aabenbart, at der i Slutningen af 18. Hundredeaar under Datidens mere flersidige livlige Bevægelse kom et friskere Liv iblandt dem, og om Beskaffenheden af den Selskabelighed, der dengang udviklede sig hos dem, har Henrik Steffens givet et vægtigt Vidnesbyrd, idet han har udtalt, at han ikke med nogen Anger kunde se tilbage paa de lystige Momenter af det Ungdomsliv, han havde ført i Kjøbenhavn. Han tilføjer, at de Aftener, han og hans Kammerater tilbragte i muntert Lag, aldrig sank ned til den Plumphed og Raahed, der slog ham hæsliq imode, da han senere i Jena deltog i det første Øllag blandt Studenterne der.

Det maa vel erindres, at i en By med sit ordnede Politi som Kjøbenhavn taaltes raa Uordner mindre, end Tilfældet var i de smaa Byer. Der var desuden der i Staden en i det hele hæderlig og stilfærdig Middelstand, hos hvem norske Studenter kunde faa gode og passende Boliger; Slægtskabsforbindelser imellem Danske og Nordmænd vare saa almindelige, at der ad den Vej maatte være Rygstød for mange unge Nordmænd; det var naturligvis et Gode, at der i Kjøbenhavn var et betydelig stærkere aandeligt Liv end noget andet Sted i Statens Lande: der var Lejlighed til befrugtende Indtryk baade ved Litteratur og ved det forholdsvis meget gode Theater, og fattige Studenter, norske saa vel som danske, havde i den store By jævnlig Lejlighed til extraordinær Fortjeneste ved Informationer. Men naturligvis, der gaves ogsaa Knejper, Kipper og ligefremme Bordeller; der kunde spildes Tid ved tomme selskabelige Fornøjelser, og den unge Student, der kom ned fra Norge uden at have noget Tilhold, kunde selvfølgelig være særlig udsat for Forførelser. Oven i Kjøbet fandtes der efter fuldt paalidelige Vidnesbyrd i Kjøbenhavn¹⁵⁾ en Del uheldige ældre norske »studiosi per-

petui«, ganske mislykkede Personer, der stræbte at forføre nylig ankomne Landsmænd til alskens Daarligheder og at leve paa deres Bekostning. Allerede for saa vidt kunde en norsk Forfatter ikke belt uden Grund tale om »den Rædsel, der maatte gribe de unge for at falde i de græselige Rovfugles Kloer, som de daglig se efterjage baade deres Uskyldighed og Velfærd«.

Naar Uvilje imod Kjøbenhavn som Universitetsstad opmuntrede Nordmænd til at arbejde for at faa deres eget Universitet, havde de utvivlsomt en god Støtte i den Kritik i samme Retning, som de saa fremkomme fra ret betydelige danske Forfattere. Imidlertid, ejendommelig nok, der hørtes netop fra deres egen Kreds en Røst, der lod ganske anderledes. Den kom fra den som filosofisk Forfatter bekendte Niels Treschow, der siden blev Professor først ved Kjøbenhavns Universitet, senere ved det i Kristiania, og som efter 1814 spillede en Rolle som Statsmand i Norge. Paa den Tid, vi her tale om, var han Rektor i Kristiania. I en Artikel i *Intelligenssedlerne* paaviste han blandt andet, at man overdrev Farerne for Studenterne i Kjøbenhavn, og at man ikke højt nok skattede den Dannelse, den Rigdom paa værdifulde Indtryk og den Erfaring, der kunde høstes i den store By, lutter Goder, som man nødig maatte se en Præst, en Ovrighedsperson eller anden oplyst Mand have været udelukket fra at kunne opnaa. Tillige mindede han om, hvor let Videnskabsmandens Gjerning i en lille Universitetsby blev til stuelærd Pedanteri fjærnt fra Tanken om Livets Krav og uden Indflydelse af, hvad der bevægede sig i Samfundet eller, som man kaldte det, i den store Verden.« Det var, som der fra en dansk Forfatter fremhævedes, ogsaa værdt at lægge Mærke til, at, hvis Klagerne over Kjøbenhavns odelæggende Virkninger vare sande, maatte Flertallet af Norges Embedsmænd skamme sig som fordærvede i deres Studenteraar ved Hor, Drik, Spil og Lediggang¹⁶). Og i

skarp Modsætning til Troen paa de smaa Byer som sikre Hjemsteder for rene Sæder, udtalte en dansk. Forfatter: »Læg et Universitet i Tønsberg eller paa Hedemarken eller i hvilken Afkrog Du vil, saml et Par hundrede unge Mennesker, som have Penge paa Lommen, og inden 10 Aar, ja 5 Aar er der Horer, Spillere, Klubber, Snydere« o. s. v.¹⁷).

Men selv om der var Overdrivelser og Ensidigheder i den megen Deklamation om det fordærlige Ophold i Kjøbenhavn, havde Nordmændene Grunde nok til at ønske et Universitet. Ikke alene maatte det selvfølgelig antages at frembyde økonomisk Lettelse, i det mindste for en stor Del af den norske Befolkning, hvis den i selve sit Fædreland kunde faa den akademiske Uddannelse, der behøvedes for at opnaa gejstlige og en stor Mængde verdslige Embeder; men der kom ogsaa nationale Motiver til, som havde stor Vægt. Det var naturligt, at, efterhaanden som Nordmændenes Selvstændighedsfølelse udviklede sig, hvad vi have set, bestemt var Tilfældet, kom de til at ønske, ikke helt at slaas sammen med Danmark i aandelig Henseende. Ganske vist, saalænge de politiske Forestillinger ikke fuldt ud havde klaret sig, kunde de i det mindste foreløbig bøje sig for, at Norge dannede en Helstat sammen med Danmark, især da den nedarvede Loyalitetsfølelse overfor det fælles Kongehus endnu var i høj Grad levende: de kunde, som det ogsaa blev sagt, politisk føle sig som Danske. I selve det udpræget nationalt norske Tidsskrift *Hermøder* talte Præsten Hans Strøm om »vore danske Øren«, og i en Artikel i samme Tidsskrift, der indeholdt et skarpt Angreb paa det kjøbenhavnske reaktionære Blad *Folkevennen*, taltes der om, at man godt kunde være »god dansk Borger«, fordi man ikke istemmede *Folkevennens* Skrig imod alt, hvad der hed Fransk. For øvrigt begynder Udtrykket »Dansk-norske« i denne Tid at trænge frem,

I det hele maa det siges, at, bortset fra, hvad enkelte have kunnet mene, er der ikke noget Træk, der vidner

om andet end om en fuldstændig politisk Loyalitet hos Nordmændene, og denne Stemning styrkedes sikkert ved de i høj Grad heldige Handelsforhold, som Regeringens Neutralitetspolitik skaffede Norge. Det er ligeledes en Kjendsgjerning, at, selv om der ogsaa i denne anden Trykkefrihedsperiode er fremkommet Klager over Tilsidesættelse af Norge, fortæses der dog nu langt fra i Pressen et saadant formelig antidansk Sprog, som vi have set Exempler paa i den Struenseeske Trykkefrihedstid. Man kunde maaske anføre, at den norske Nationalsang, der netop fremkom i Struenseetiden, Nordal Bruns: »For Norge, Kæmpers Fødeland«, aabenbart paa denne Tid var en Yndlingsang rundt omkring i Norge. En fransk Rejsende Lactonaye var saaledes forbauset over at høre, med hvilken Jubel den blev sunget¹⁸⁾. Og hvad der saa end fra først af kan have været Nordal Bruns Mening med den, er det klart, at den ypperlig kunde bruges som Udtryk for antidanske Stemninger: men efter alt, hvad vi ellers høre om den almindelig herskende Loyalitetsaand i Norge, er der al Sandsynlighed for, at de, der elskede denne Sang, snarest i al Almindelighed tænkte paa den Lovprisning af norsk Kraft og Frihedsaand, som den tolkede.

Under alle Omstændigheder er det imidlertid klart, at Nordmændene ret almindelig havde en national Særfølelse, som de paa den tydeligste Maade kunde lægge for Dagen overfor de Danske og midt iblandt dem. Den kunde hos halvtannede Nordmænd stige til en latterlig Arrogance som hos hin norskfødte Lærer. Orsted'erne havde i Rudkjøbing, og om hvem Anders Sandøe Orsted fortæller¹⁹⁾, at hans Nationalstolthed og Foragt for alt dansk var saa stor, at han aldrig senere havde set Mage dertil. Dette sagde dog naturligvis kun lidt. Mere forbauses man over at se en paa sin Vis begavet Mand som Zetlitz, der dog gjerne vilde gjøre Lykke som Digter ogsaa blandt Danske, ved alle Lejligheder vise en Norskhedsfølelse, der

bliver til et latterligt Skryderi. Idelig taler han om norsk Oprigtighed, norsk Ærlighed, norsk Troskab, norske Heltes Mod, norske Heltegjerninger, der fordum havde ladet Nordmændene erobre England (sic!), o. s. v.

Men selv, hvor Særfølelsen ikke traadte frem paa en saa karrikeret Maade, var den tydelig tilstede, og bortset fra, at den som vel bekendt ligger mange Nordmænd ligesom i Blodet, maa man sige, at, naar man tænker paa, hvilken Rolle Nordmænd som Holberg og Wessel havde spillet i den dansk-norske Fælleslitteratur, var den ingenlunde helt unaturlig. Og var denne Sælfølelse først vakt, kunde det ikke være andet, end at Bevidstheden om, at de norske Folkedialekter fjærned sig langt fra det gjældende Bogsprog med dets danske Præg, blev mere levende, end den tidligere havde været¹⁹⁾. Man træffer flere Vidnesbyrd derom i denne Tid. Selv om der ikke var Gnist af Tanke om paa Landsmaalene at bygge et eget Skriftsprog, kom den stærkere Opmærksomhed paa denne sproglige Folkeejendommelighed let til at nære Særfølelsen. Et tydeligt Udslag af denne var det, naar Pram ytrede, at Nordmændene ikke mente at kunne have samme Nationalkultur som de Danske. Men saa var det ogsaa naturligt, at de vilde have et Midtpunkt for deres eget Aandsliv, saadant som et Universitet kunde være det, og der var intet at sige til, at de kunde antage, at et Universitets Oprettelse kunde gavne dem til ogsaa af andre at blive opfattede som et eget Folk. Andet var det ikke. Præsten Strøm mente med de stærke Ord, at Norge havde Skam af intet Akademi at have. Men om muligt endnu mere berettiget var det, naar han ytrede, hvad der i Virkeligheden paa den Tid var en ganske almindelig Følelse hos den dannede norske Almenhed, at Nordmændene ikke vare et Folk, uden at de fik et eget Universitet. Det var ikke nok med, at Lyst til Studeringer, Smag i Videnskaber, Indsigt i Kunster ikke kunde stige til nogen Højde eller

blive almindelig udbredt i Nationen uden det«; men det var ogsaa ad den Vej, at det Aandsliv, som Universitetet skulde være Midtpunktet for, kunde faa et virkeligt nationalt Præg og altsaa blive til Styrkelse for den norske Nationalitet.

Stod Tanker om, hvad her er fremhævet, sikkert i første Række hos de Nordmænd, der vare ivrige for et eget Universitet, saa knyttede der sig tillige dertil den Fortrøstning, at dette kunde blive til Støtte for Institutioner og Lærestalter, hvor saadanne Mænd kunde faa deres Uddannelse, der skulde gjøre Fyldest i forskjellige mindre Stillinger, og man gjorde sig endelig ogsaa med god Grund Tanker om, at et nationalt norsk Universitet kunde faa stor Betydning for hele det Oplysningsarbejde, som der i overordentlig Grad trængtes til. Det var dette, Bernt Anker gav et stærkt Udtryk ved at sige: »Oplysning kan ikke erholdes uden Universitet«.

Det var selvfølgelig ej heller forunderligt, at flere Forfattere som en Grund til at faa et Universitet oprettet, ogsaa fremhævede, at det vilde være til Gavn for hele Staten, idet den gjensidige Konkurrence, som vilde opstaa imellem det nye norske og det ældre danske, vilde bære gode Frugter. Ogsaa kunde det i og for sig være godt, at efter en saadan Indretning vilde danske Studenter kunne studere ved det norske Universitet, saafremt der ved dette var Lærere, hvis Forelæsninger de mente at kunne have Gavn af, ligesom omvendt unge Nordmænd kunde søge til det danske Universitet, dersom de foretrak det. Der er ikke Grund til at tvivle om, at Udtalelser om slikt vare alvorlig mente; men man faar dog uvilkaarlig det Indtryk, at der herved mest er tænkt paa at fremhæve noget, der kunde tjene til Anbefaling for den hele Plan i Danmark. Under alle Omstændigheder maatte det have underordnet Betydning.

Hvad nu end Meningen har været hermed, er der ingen Tvivl om, at den hele norske Universitetstanke intet

havde at gjøre med Separationstanker om i dybere Forstand at ville sondre sig fra Danmark eller med Lyst til at angribe det danske Folk. Wilse søgte da ogsaa udtrykkelig at vise, at det vilde være ganske urigtigt, om man tænkte sig, at Regeringen kunde tro, at, hvis Norge fik et Universitet, vilde det let gaa videre i Onsker. Der vilde, sagde han, (hvad rigtignok maatte staa for hans egen Regning), ikke ellers være synderligt af Vigtighed, der kunde ønskes. Det var en beslægtet Tanke, der bragte Universitetskomiteen til i sit Andragende til Kongen at udtale, at det vilde være fornærmeligt imod Regeringen, om man vilde søge at gjendrive de Grunde, som en falsk Statskunst kunde betjene sig af til at bestride Planen.

Der blev da heller ikke fra dansk Side under den hele Drøftelse fremsat nogen Sigtelse imod Nordmændene for at tænke paa sligt. Ingen i Danmark lod til at lægge nogen Vægt paa, at der i et norsk Indlæg (fra en Præst paa Vestkanten af Norge¹⁹⁹), som blev tilsendt de Kjøbenhavnske Posttidender, netop blev fremhævet politiske Grunde som talende imod at lade Norge faa et eget Universitet*).

*) En anden Præst ved Navn Ottesen, der var dansk af Fødsel, havde i 1793, inden Mødet 4. Juni blev holdt i Kristiania, nedskrevet noget om den norske Universitetssag, som han kaldte: »Stille Brevvexling under de første Universitetsuroligheder i Norge«. Han havde tilsendt nogle faa ansete Mænd dette lille Skrift, men ikke offentliggjort det. Først efter at Sagen var afgjort ved den kgl. Resolution af 27. Novbr. 1795, faldt han paa at lade sin Artikel komme frem i Lærde Efterretninger (1796, S. 75). Det skulde han helst have ladet være. Der stod nemlig med rene Ord i den: »Det er bekjendt nok, at i Norge gives et Slags Stats Zeloter, der mere eller mindre ere besjælede af en brittisk Aand... Nu er det da Tid, saa menes det, at begynde paa Grundvolden, et Akademi; et i Europa glimrende Akademi bør man have; siden kommer nok Resten, og, hvad man haaber at opnaa. Altsaa Ønsket om et Universitet skulde være det første Skridt til en Løsning af det politiske Baand mellem Danmark og Norge. Da denne Artikel ikke kom frem, førend efter at Universitetssagen var afgjort, var

I det hele fandt Universitetsonskerne en varm Tilslutning hos dem, der i Danmark tog Del i Forhandlingen, og det uden Hensyn til de forskjellige Opfattelser, de ellers havde. Det stærkeste Sprog førte Tyge Rothe, der endog i sin noget lyriske Begejstring over at se et Universitet blive stiftet i Norge fremhævede, at det ikke alene burde være et fuldkomment (d. v. s. fuldstændigt) Universitet, men ogsaa at det skulde være et Universitet, der kunde være Europa til Gavn, til Fryd, til Forherligelse: det maatte have Kraft til at sejre over Medkæmpere, og han vilde endog for at skaffe det Glans have, at der skulde hidkaldes 3 til 4 berømte Mænd udenlands fra til at beklæde vigtige Professorater ved det. »Saafremt Norge, skrev han, fik et Universitet af første Klasse, skulde vel Britter og andre ville beskue Norges, som de nu beskue Svejts's Alper.«

Mindre højstemt, men ikke mindre varmt tog en anden dansk født Mand Enevold Falsen Ordet i et Flyveskrift: »Et Par Ord om det norske Akademi, et lille Skrift, der i formel Henseende var det bedste, som overhovedet blev skrevet i denne Sag: men ham kan man, da han havde opholdt sig længe i Norge og nøje levet sig ind i Forholdene deroppe, halvt regne for Nordmand. Hans Opfattelse af Forholdet mellem Danmark og Norge var da ogsaa præget af Tanken om helt at arbejde Norge op ved Siden af Danmark. Idet han førte en knusende Polemik imod den nylig nævnte præstelige Forfatter fra Vestkanten, gik han blandt andet ind paa det Spørgsmaal, om

den forsaavidt ganske betydningsløs: men hvorfor lod Forfatteren den da trykke? Skulde det virkelig være et Slags Spyt-slikken overfor Kronprinsen, som her kunde læse, hvor viist han havde handlet ved ikke at gaa ind paa de norske Ønsker (Sars: Udsigt over den norske Historie IV. S. 272)! Under alle Omstændigheder naaede Forfatteren kun at blive heglet igjennem paa det grundigste i Intelligenssedlerne, fordi han paa den Maade sværtede Nordmændene.

det var politisk rigtigt, at »Norge gives et af det kjøbenhavnske uafhængigt Universitet«. Han fremhævede her, hvorledes »Norge stedse havde vist Brodervenlighed mod Danmark, i ubrudt Enighed med det fremvandret fælles Bane, endog naar det havde havt Anledning til at reklamere«: Norges Nationalaand var Kjækhed, Kjærlighed og en trofast Karakter, saaledes som det var udtrykt i det gamle Kingoske Vers

Mod. Troskab. Tapperhed, alt hvad der giver Ære
Den hele Verden kan blandt norske Klipper lære.

Naar der da spurgtes, om det var politisk rigtigt at give Norge et Akademi, havde man ikke andet at se paa, end om det var retfærdigt: hvis det var det, var det ogsaa det rigtige og sikre: men Norges Ønske om et Universitet var netop retfærdigt*). Det vilde Regeringen, hvis Styrelse baade udadtil og indadtil havde Retfærdighed til Mærke, ogsaa erkjende: Kronprinsen, der selv havde set det norske Folk og hørt dets redelige Velsignelse, kjendte Nordmanden, og hans Sjæl var uden Mistillid.

Samtidig med, at Droftelsen af Sagen gik sin Gang, fik den Mand, der allerede for flere Aartier tilbage først af alle havde rejst det norske Universitetsspørgsmaal, nemlig Suhm, Lejlighed til at vise, at han ikke havde skiftet Stæde. Da Bernt Anker nemlig i 1794 foreslog ham, at han skulde sælge ham sit overordentlig store Bibliothek, gik Suhm, efter hvad han selv siger, af Kjærlighed til Norge, som han skyldte saa meget, ind derpaa, saafremt et Universitet blev bevilget det og der betaltes ham og hans Hustru »en taalelig Livrente«. Bernt Anker vilde netop skjænke Bibliotheket til det paatænkte Universitet; Suhm vilde bidrage dertil ved at give billige Vilkaar.

*) En lignende Synsmaade gjorde Gudenrath gjældende, idet han træffende udtalte, at man først og fremmest skulde se paa, hvad der var Pligt (Iris 1793. 3dje Kvartal S. 244).

Jo naturligere det var, at Nordmændene i det hele sluttede sig med Varme til Tanken om et eget Universitet, desto mere gjorde det Opsigt, at en af deres anseteste Mænd, den ovenfor nævnte Niels Treschow, udtalte sig imod det. Vi have set, at han, og det med god Grund, tog til Orde imod de overdrevne Deklamationer om det kjøbenhavnske Livs farlige Sider. Besindig, maadeholden og selvstændig saa han kritisk, ja for kritisk paa Sagen. Han mente, at Norge ikke vilde kunne have den rette Nytte af et Universitet, saa længe der fattedes det saa meget, der var nødvendigt: han troede, at man ikke vilde kunne naa højere op end til at kunne give de norske Studenter den blot nødtorftigste Kundskab, og at Kjøbenhavns Universitet som anlagt i Hovedstaden altid vilde beholde overvejende Fortrin, saaledes at det dog vilde blive der, at Studenterne fra Norge maatte søge en videre gaaende Udvikling. Efter hans Skjøn vilde man vinde mere ved at omdanne Norges lærde Skoler til en Slags Gymnasier: de, der dimitteredes derfra, vilde da først i en noget ældre Alder behøve at rejse til Kjøbenhavn for at fuldende deres Studier der.

Nede i Danmark kom en lignende Synsmaade frem i en Artikel i »Viborg Samler« og, om end vel nok noget udvidet, i »Lærde Efterretninger«. Man saa ogsaa Kritik komme til Orde fra Jakob Badens Side i hans Universitetsjournal. I og for sig havde han Sympathi for Sagen, han beklagede, at der ikke var anlagt et norsk Universitet i bedre Tider, og han var enig i, at det kunde blive til Gavn for Aandslivet i Staten, naar et Universitet i Norge kunde konkurrere med det kjøbenhavnske; men han fremhævede, at Tiderne vare vanskelige i finansiell Henseende, og at det ikke gik an at skjære en bred Rem af Kjøbenhavns Universitets Ryg for at finde Midler til at oprette et norsk. Flere af de Anvisninger, som her gaves, bekæmpede han.

Ved Siden af den Forhandling, der saaledes fortes, om Norge overhovedet burde have et Universitet, kom man naturligvis ogsaa ind paa en Række Spørgsmaal vedrørende dets Indretning og de Bekostninger, som dets Stiftelse vilde medføre. Netop alt sligt var Hovedæmnet for de Prisskrifter, som Universitetskomiteens Udsættelse af Præmier havde fremkaldt. Særlig Prams Prisskrift: »Forsøg om en Højskoles Anlæg i Norge« var et grundigt Arbejde, der paa flere Maader frembød Interesse. Men alt sligt kunde selvfølgelig først faa praktisk Betydning, naar Regeringen havde sagt det afgjørende Ord.

Dette skete imidlertid snart. Da Andragendet fra Universitetskomiteen var indsendt til den²⁰⁾, afæskede Danske Kancelli ganske naturlig Hertugen af Augustenborg som Patron for Universitetet i Kjøbenhavn en Betænkning. Dette behøvedes allerede af den Grund, at Andragendet, som vi have set, blandt andet gik ud paa, at flere Indtægter, der vare henlagte under det kjøbenhavnske Universitet, skulde overføres til det paatænkte norske. Hvis den overordentlig gunstige Opfattelse, Pram havde af Hertugen²¹⁾, ogsaa deltes af andre Nordmænd, var der ingen, de mere kunde ønske, at Regeringen vilde lade ytre sig om Andragendet. I Virkeligheden sympathiserede han ogsaa med dette, og han udtalte i sin Betænkning, at Sagen fortjente den eftertrykkeligste Understøttelse; Kjøbenhavns Universitet, tilføjede han, vilde have altfor liberalt et Sindelag til at ville modsætte sig det: men han var uheldigvis nødt til ogsaa at erklære, at de fleste af Forslagene til at tilvejebringe de fornødne Fonds, kunde han ikke tiltræde. Det var nemlig umuligt for Universitetet i Kjøbenhavn at klare sig, naar Indtægter fratoges det til Fordeel for et norsk; det maatte i saa Fald have Vederlag af Statskassen: man trængte til Udvidelser og Forbedringer, som gjorde det umuligt at undvære noget, især da det Overskud, der skulde vindes ved Forandringer med Universitetets

Gods, først efterhaanden og i Løbet af lang Tid vilde kunne vise sig²²). Hvad der var henlagt særlig af Stipendier til norske Studenter, kunde selvfølgelig overlades til det paa-tænkte Universitet: men det betød ikke stort. Da Univer-sitetskomiteen i Kristiania ogsaa havde talt om at faa til Raadighed det Overskud, der vilde fremkomme ved en fore-staaende Forandring i Styrelsen af Soro Akademis Gods og ved Omordning af det beneficerede Gods i Norge, ind-hentede Kancelliet Rentekammerets Betænkning herom. Men dette erklærede, at det var meget usikkert, hvad der vilde fremkomme for Overskud ved Soro, og at der vilde være Brug nok for det til at udrede, hvad Akademiet skulde bruge til at afholde de nødvendige Udgifter. Den anden Sag var under Behandling i en Kommission.

Naar Hertugen af Augustenborg trods al sin Sympathi for Andragendet maatte pege paa de finansielle Vanskelig-heder, laa dette med Nødvendighed i, at i Virkeligheden havde Norge igjennem Aarhundreder kun forholdsvis ydet lidet til det fælles Universitet²³): det var fra de meget store Dotationer af Gods og Tiender i selve Danmark, at Universitetet og Kommunitetet overvejende havde havt deres Indtægter, og man kunde fra den Side set sige, at Danmark for en stor Del havde betalt de norske Studenter akademiske Undervisning. Herom var der under den offentlige Forhandling om Sagen ikke blevet talt et eneste Ord, medens der var brugt stærke Udtryk nok om, hvorledes Norge var blevet tappet ved de Penge, der gik med til de norske Studenter Underhold i Kjøbenhavn. Men selv-følgelig blev dette Forhold til Skade for Nordmændene, nu, da de vilde have deres eget Universitet.

Saasnart Hertugen af Augustenborg havde afgivet sin Betænkning, indsendte Kancelliet Andragendet, uden at udtale sig selv derom, til Kongens egen Resolution. (20. November 1795)²⁴). Med andre Ord, det holdt Sagens Behandling for udtomt ved Hertugens Betænkning, ved

hvilken det altsaa intet havde at bemærke. Sagen er derefter bleven behandlet i Statsraadet, og dør faldt den kongelige Resolution. Desto værre vide vi intet om Forhandlingen i Statsraadet. Vi kjende imidlertid Augustenborgereis Opfattelse, og ifølge den vilde Andragendet ikke kunne bevilges, med mindre der kunde paavises andre Penge midler end de foreslaaede til at faa et Universitet oprettet og holdt i Gang. Det blev i Hovedsagen i den Retning, at den kongelige Resolution kom til at gaa, og det skete meget hurtig. Resolutionen, der var dateret den 27. November, gik ud paa, at de til et Universitets Indtægter opgivne Kilder dels ikke kunde bruges dertil, dels først efter mange Aars Forløb vilde blive »eksistente« og forøvrigt vare altfor smaa. Derimod vilde Kongen for saa meget som muligt at imodekomme Nordmændenes Ønske om at undgaa Tab af Penge og tillige af »Sundhed og Dyd« ved Opholdet i Kjøbenhavn have Indstilling fra vedkommende Myndigheder om, hvorledes den studerende Ungdom i Norge for Fremtiden kunde komme til at tage Studenterexamen i sit Fædreland: norske Studenter kunde saa senere, naar de tog Embedsexamen i Kjøbenhavn, ved denne tillige proves i de Videnskaber, som udfordredes mere til Examen philosophicum og philologicum (den saakaldte anden Examen) end til den første Prove, hvorefter de plejede at immatrikuleres²⁵). Dette skulde meddeles den norske Komitee som Kongens foreløbige Resolution.

Som man ser, havde Regeringen her grebet den af Treschow udtalte Tanke i Haab om saaledes at kunne slippe for denne meget vanskelige Sag. Thi at den var vanskelig, kan der, efter hvad vi kjende til den daværende finansielle Stilling, ikke være Tvivl om. For ikke at tale om, at der stadig maatte kæmpes for at holde Ligevægt mellem Indtægter og Udgifter, krævedes der ekstraordinære Pengeofre for at opretholde den væbnede Neutralitet af 1794, og kort i Forvejen var en stor Del af Kjøbenhavn

afbrændt ved Ildebranden i Juni 1795. Hvor skulde man under disse Forhold tage de nødvendige Fonds fra? De Udveje, som Komiteen havde anvist, vare under alle Omstændigheder ganske utilstrækkelige. Der er for saavidt intet at sige til det Afslag, som blev givet. Men Formen for Regeringens Svar var utvivlsomt ingenlunde heldig. Man savner i høj Grad en opmuntrende Udtalelse, der kunde vise Nordmændene, at deres Onske blev opfattet som i og for sig berettiget. Da Universitetssagen omsider gennemførtes i 1811, fik det vitterlig en ganske overordentlig Betydning, at Herman Wedel Jarlsberg satte en national Pengeindsamling i Gang for at skaffe de nødvendige Midler. Selv om der ogsaa nu i Aarene fra 1793 til 1795 var dem, der strax ønskede at give Bidrag til et Universitet²⁶), maa man nære stor Tvivl, om det paa denne Tid havde været muligt at rejse en betydelig Kapital²⁷); men det havde dog overfor Nordmændenes saa almindelig kjendte Ønske været baade i og for sig tiltalende og tillige klogt at henpege paa, at, naar der fra Norge selv kunde rejses eller paavises Midler, som forslog noget, vilde Regeringen med Glæde gjøre, hvad den kunde. Der vilde deri have ligget en Opmuntring, som man havde maattet paaskjønne. At det ikke skete, kan have ligget i en vis officiel Fornemhed, hvorefter Regeringen holdt det for at være under sin Værdighed, i en saadan Sag at opfordre til frivillige Sømmenskud: men det kan selvfølgelig ogsaa have hængt sammen med, at der paa allerhøjeste Sted, nemlig hos Kronprinsen, har været Ulyst til at have med den hele Sag at gjøre. Det er muligt, at han — ganske kortsynet — har ment, at Statens Enhed ikke var tjent med, at det Baand brast, der var knyttet imellem Danmark og Norge ved det fælles Universitet. Han har i saa Fald overset, at, naar et Baand først snærer, har det ikke mere en sammenknyttende Magt: det skaber i saa Fald kun Lyst til at sprænge det. Man kan som Støtte for.

at sligt kan have paavirket ham. nævne en Ytring, han, vistnok i Aaret 1792. privat har ladet falde om, at han aldrig vilde indlade sig paa at give Norge et eget Universitet²⁸). Men hvor vidt dette ved den her nævnte Lejlighed har spillet en Rolle med, det vide vi i Virkeligheden intet om.

Hvad Regeringen i den kgl. Resolution havde antydet, at den vilde gjøre, skete i den nærmest følgende Tid. Allerede Dagen efter, at Resolutionen var faldet, vendte Kancelliet sig til en Kommission, der dengang var nedsat med Hertugen af Augustenborg som Formand i Anledning af Spørgsmaal om Universitetets og de lærde Skolers Forhold, og afæskede den et Forslag om, hvorledes den i Resolutionen udtalte Tanke kunde gennemføres. Kommissionen begyndte (16. Januar 1796), hvad der fortjener at nævnes, sin Betænkning med at nedlægge en Indsigelse imod den norske Komitees Anklager mod Kjøbenhavn: den paastod, at det ved en fordomsfri Undersøgelse vilde vise sig, at langt de fleste Fædre i Norge havde havt den Fyldestgjorelse og Glæde at se deres bedste Ønsker og Forhaabninger opfyldte ved deres Sønners Uddannelse som Studenter i Kjøbenhavn. Ved Siden deraf fremhævede Kommissionen, at de middelmaadige og smaa Provinsstæder langt fra at være Flidens og rene Sæders Boliger i Almindelighed vare Sædet for lastefuld Orkesløshed osv. Hertil knyttede den et vidtløftig motiveret Forslag til Ordning af de nu omhandlede Examinere, et Forslag, som Kancelliet, om end med nogle Ændringer, sluttede sig til. Det har Interesse at se Kommissionen gribe Lejligheden til at udtale, at den i Almindelighed ansaa det for det heldigste, at Studenterexamen ikke holdtes ved Universitetet, men ved Skolerne. Da den imidlertid foreløbig kun foreslog det indført for de norske Skolers Vedkommende, bragte dette Norges særlige Repræsentant i Kancelliet, Kristian Colbjørnsen, der ellers under Universitets-

sagens Gang helt havde været enig med sine Kolleger, til at udtale, at han mente, at, naar man ikke allevegne gjorde denne Forandring ved Examen artium, hvad han ønskede skulde ske, vilde det let føre til, at de unge Mennesker i Norge næppe vilde gjøre Brug af Tilladelsen til at tage Examen ved deres Skoler: de vilde opfatte det som hæderligere at tage ogsaa den første Examen ved Universitetet. Den endelige kongelige Resolution (26. Februar 1796) sluttede sig til Indstillingen, som den kom fra Kancelliets Flertal. Med Hensyn til den saakaldte anden Examen tillod den, at de norske Studenter efter eget Behag kunde tage den før Embedsexamen eller sammen med denne²⁹).

Der kan ingen Tvivl være om, at den Afslutning, som Universitetssagen denne Gang fik, var en stor Skuffelse for mange i Norge. »Udslaget var til Norges Bedrovelse«, hed det i en Artikel, der deroppe fra blev sendt til Lærde Efterretninger³⁰). Wilse, der havde sat hele Sagen i Bevægelse, udtalte sig forholdsvis rolig derom, næsten som om han mente, at man maatte være tilfreds med den Tilladelse, man havde faaet til at holde Studenterexamen ved de norske Skoler; men det har aabenbart set anderledes ud i hans Indre. En ivrig ung Nordmand ved Navn Vangensten rettede et Aar senere (4. Januar 1797) i Norske Intelligenssedler et Opraab til »ædle norske Patrioter« om at holde et Møde i Kristiania: han vilde der foreslaa at gjøre Begyndelsen med patriotiske Gaver til Norges voxende Universitetsfond, og denne Tanke sluttede Wilse sig til; men der kom intet ud deraf³¹). I det hele synes den Bevægelse, som Universitetssagen havde vakt, hurtigt at have tabt sin Kraft, og Wilse skrev endog i den Anledning en Artikel i Hermoder om »den nationale Dødsighed og Uvirksomhed anvendt paa Norge i Anledning af den norske Universitetssag«. Han klagede her over, hvor

hurtig man havde hørt op at tale derom i Selskaber. »Vi vare varme,« udbryder han, »vi ere blevne kolde, vi raabe i Orken.«

ELLEVTE KAPITEL.

Den Schmettowske Fejde.

Hvor lidet behagelig den her omhandlede Sag end har maattet være for Regeringen. og det, hvad enten den i og for sig har sympathiseret med den norske Universitetstanke eller ikke, og hvor lidt glad den end maatte være ved at se den fremkalde en Drøftelse, der let kunde efterlade en Brød i mange Nordmænds Hjærter, saa havde Tonen i alt, hvad der var blevet skrevet, været i høj Grad loyal. og Regeringen havde ikke i mindste Maade kunnet have Indtryk af, at Pressefriheden var bleven misbrugt. Dette have imidlertid Mænd, der havde stor Indflydelse, og rimeligvis Kronprinsen selv bestemt ment, var Tilfældet ved en Drøftelse, der samtidig blev rejst om et meget vigtigt Spørgsmaal, nemlig om Statens Forsvarsvæsen. Der udkom nemlig i Slutningen af 1792 et anonymt Skrift »Patriotische Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolutionen«. Det blev hurtig bekjendt, at Forfatteren var Grev Valdemar Frederik Schmettow, en Søn af den tidligere i dette Værk omtalte Grev H. V. Schmettow, der i sin Tid havde været kommanderende General i Norge. Sonnen levede paa det Tidspunkt, vi her tale om,ovre i Pløen, hvor han siden 1790 havde været Medlem af Landretten og af Konsistorium.

Skriftet, der snart blev oversat paa Dansk, gjorde stor Opsigt. Det var skrevet med Varme og stilistisk Dygtig-

hed, og det indeholdt en Rigdom af den Slags stærkt tilspidsede Domme om vigtige Forhold, der let slaa ned i almindelige Læseres Sind. Tilsyneladende behandlede det tre meget forskellige Æmner: men der var dog en tydelig Sammenhæng imellem dem. Ligesom Forfatteren holdt de staaende Hære for noget i og for sig meget forkasteligt, saaledes fordømte han Ligevægts- eller Kabinetspolitikken, som gjorde Brug af slige Hære nødvendig, og, naar han tillige kom ind paa Statsrevolutioner, var det for at vise, at staaende Hære ikke formaade at afværge dem: det kunde kun en viis og retfærdig Styrelse. Der er aldeles ingen Grund til at tvivle om, at Forfatteren i fuld Alvor som Motto paa sit lille Skrift satte de Ord: *Suasit amor patriæ civesque juvandi cupido* (det er Kjærlighed til Fædrelandet og Onsket om at hjælpe mine Medborgere, der har ledet min Pen). Ogsaa udtaler han meget loyalt en varm Anerkjendelse af den daværende Regerings Fortjenester; han optræder i sit tyske Sprog som en ivrig og trofast dansk Mand: men Skriftet indeholdt dog paa et Hovedpunkt en radikal Opposition¹).

Det, han gik ud fra som sit sikre Grundlag, var, at den dansk-norske Stat, naar den blot holdt sig ganske stille og fredelig, ikke behøvede at frygte noget Angreb. Det maatte nemlig ligge i andre Staters vel forstaaede Interesse, at Danmark-Norge bevaredes med sin daværende Magt. Hverken Rusland, England eller Preussen vilde forholde sig roligt, hvis f. Ex. Sverige vilde tænke paa at erobre Norge, og de Svenske vilde derfor heller ikke falde paa slikt: hvad fremdeles Sydgrænsen angik, da kunde Danmark være ganske trygt, det stod paa Grund af Holstens Stilling til det tyske Rige under dettes Beskyttelse(!). Og selv om Sverige skulde faa Erobringsplaner, vilde den norske Hær være i Stand til at forsvare Norge. Han havde derfor ikke noget at erindre imod, at den bevaredes i sin fulde Styrke.

Derimod gik han med Voldsomhed løs paa Hærordningen i Danmark og Hertugdømmerne. Hans Hovedindvending imod den var, at Armeen var altfor stor. Den burde altsaa indskrænkes betydelig; men, medens Udviklingen siden St. Germain's Tid havde været rettet imod det Maal, at Hæren efterhaanden kunde komme til at bestaa af lutter nationale, udskrevne Tropper, var det Schmettows Mening, at den ikke maatte bestaa af andre end af hvervede Soldater, som han mærkelig nok troede, at man kunde faa fra selve Landet. Naar man, mente han, indskrænkede den til kun at udgjøre 10000 Mand, kunde man lønne dem bedre, permittere færre og holde dem bedre øvede. Derimod skulde hele Udskrivningen af Landsoldaterne bortfalde: han paastod, at Soldatertjenesten var dem modbydelig, og at de vare ubrugelige som Soldater, fordi de fik for liden Uddannelse. En lille, men vel øvet Hær paa c. 10000 hvervede Tropper vilde være tilstrækkelig til at holde Ro og Orden i Landet, og den vilde desuden kunne gjøre fortræffelig Fyldest, saafremt Staten, hvad for øvrigt var ganske usandsynligt, blev angrebet: der vilde altid, naar en Krig udbrød, kunne blive Tid til at indkalde Mandskab rundt omkring fra Landet, som man kunde faa indøvet sammen med dette fortræffelige Korps. Ved en saadan Ordning vilde der spares store Summer og gives Befolkningen betydelig Lettelse.

I Modsætning til, hvad han saaledes foreslog, vilde han gjøre gjældende, at den Hær, man havde, var altfor kostbar og altfor stor til, at man i Tilfælde af Krig kunde mobilisere den, end sige holde den under Vaaben. Og her til føjede han en meget hvas Kritik af dens hele Indretning og af Officerers og Soldaters Tilstand baade i økonomisk og i moralsk Henseende.

Der har højst sandsynlig været en Del berettiget i den Kritik, han her fremførte, og det skulde da heller ikke vare mange Aar, inden Kronprinsen indførte en helt ny

Ordning; men Schmettows Skrift var dog i meget et svagt Arbejde. Det hvilede paa den grundfejlagtige Opfattelse, at Danmark-Norge altid ved den Politik, det forte, vilde kunne være Herre over sin Stilling, at det kun behøvede at ønske Fred og afholde sig fra at tænke paa Erobringer, saa vilde ingen angribe det eller forstyrre dets Ro. Intet kunde være naivere. Og naar han mente, at andre Stater ikke vilde taale, at Sverige erobrede Norge, saa skulde der ikke gaa mere end 20 Aar, forend alle de tre Stater, som han troede, vilde modsætte sig, at dette skete, netop viste, at de vare ivrige for, at den svenske Konge fik Norge. Naar han desuden mente, at Nordmændene vare stærke nok til at forsvare sig selv og slet ikke behøvede Hjælp fra Danmark imod Sverige, hvis dette angreb dem, var det ikke alene en dristig Paastand; men han tænkte aldeles ikke paa, hvor slet et Indtryk det maatte gjøre paa Nordmændene, saafremt Regeringen indførte en Hærordning, hvorved den tydelig erklærede, at den opgav al Tanke om i paakommende Tilfælde at yde nogen Hjælp fra Danmark med Landhæren. Overraskende er det ogsaa at se, at han mente, at den norske Hær, der ganske overvejende bestod af Tropper, som ikke havde mere, ja knap saa megen Øvelse som Landsoldaterne fra Danmark og Hertugdømmerne, vilde kunne gjøre fuldkommen Fyldest, medens de tilsvarende Soldater fra Statens andre Dele vare helt ubrugelige. Det er desuden næsten utroligt, at han ved at tale om Landets Forsvarsvæsen aldeles ikke kommer ind paa Søværnet og paa den Betydning, dets Samvirken med Hæren i mange Tilfælde kunde faa; han nævner slet ikke Flaaden. For saa vidt det fremdeles skulde være en stor finansiel Lettelse, at den hvervede Hær ikke blev paa mere end paa 10000 Mand, maa han have overset, at den hvervede Del af Hæren kun var Halvdelen af den Styrke, denne bestod af. Skulde den Hær, han holdt for nødvendig, baade blive lønnet og underholdt bedre og forsynes med alt nød-

vendigt paa en mere tilfredsstillende Maade, og vilde man for at holde den bedre øvet, permittere færre Soldater, bliver det meget tvivlsomt, om det finansielle Resultat vilde stille sig stort gunstigere. De nationale Soldater, som han vilde have helt bort, kostede som bekjendt forholdsvis lidet i Sammenligning med den hvervede Del af Hæren. Vejen til at skaffe et godt Værn til Lands gik soleklart igjennem en Udvikling af en national, udskreven Hær: men derom havde han ingen Anelse.

Det synes da klart, at det Schmettowske Flyveskrift frembød meget Stof til Kritik, og det var især naturligt, at det maatte gjøre et lidet heldigt Indtryk paa de militære Myndigheder, som kunde mene, at det paa Grund af sine dristige Paastande vilde skade Hæren overordentlig. Hertil kom saa den skarpe Kritik af meget i det enkelte, hvoraf en Del højere Militære kunde føle sig rammede. Men endelig havde Schmettow været i høj Grad uforsigtig. Han havde af sin Iver ladet sig henrive til at sige, at en stor Hær, som den, Danmark underholdt, overhovedet ikke tjente til andet end til at nære enkelte Menneskers Stolthed, han havde fremhævet, hvor sorgeligt det var, naar Regenten laante saadanne Mænd Øre og ved deres ugrundede Forestillinger lod sig blænde og forlede til at ofre sit Folks Velstand for et Gjøglebillede, en Fordom eller en Yndlingstilbøjelighed. Hertil kom, at han talte om kostbare Forandringer ved Hære, der letsindig foretoges, eftersom denne eller hin Yndling vandt Indflydelse, og ligeledes om, i hvilken Grad man søgte at skaffe sig Venner ved hurtige Avancementer. Han gjorde det paa en saadan Maade, at ingen kunde tro andet, end at han tænkte paa Forhold her hjemme. Huske vi paa, at netop Ledelsen af de militære Sager var Kronprinsens Yndlingstilbøjelighed, bliver Schmettows Ubesindighed dobbelt stor. Ja, ved at tale om idelige Forandringer, der skete med Uniformerne, kom han til at røre ved et Punkt, der

maatte være Kronprinsen dobbelt føleligt, da han personlig havde Ansvaret for den Fejl, der laa heri. Naar saa Schmettow talte om det farlige ved Yndlingers Indflydelse, laa det nær at opfatte dette som en Hentydning til Kronprinsens Svigerfader Prins Karl af Hessen, der vitterlig var hans vigtigste militære Raadgiver.

Til alt det kom nu, at Schmettow havde ført en Livsvandel, hvori der havde været et og andet, man nok kunde lade ham høre, hvis man vilde ham til Livs. Han havde, da han som ung var Statsafsending i Dresden, ført et ret uordentligt Liv, saaledes at det blev nødvendigt at fjerne ham derfra paa Grund af den Gjæld, han havde gjort. Senere havde han adskillige Aar opholdt sig i Udlandet; men det skulde ikke egentlig være ham en anbefaling, at han i Paris havde staaet den senere berygtede Kardinal Rohan nær. Siden 1778 havde han levet i Ploen og mest syslet med at skrive Tidsskriftartikler i forskjellige Retninger. Da Karl af Hessen tog sig af ham, havde han faaet en lille Pension, og i 1790 var han bleven ansat ved Landretten og Konsistorium i Ploen, dog uden Lønning. Han var meget sygelig.

Som det var at vente, varede det ikke længe, inden den Forbitrelse, han havde vakt imod sig i militære Kredse, fik Luft; men ejendommelig nok, den »Däne«, der først greb til Pennen, var ligesom han selv af tysk Nationalitet og skrev paa Tysk. Det var en i Norge ansat General Fr. Mansbach, en dygtig Officer, der i den norske Hær skulde efterlade sig et godt Navn. Han udgav anonymt »Gedanken eines norwegischen Officiers über die patriotischen Gedanken eines Dänen«. Med den Sagskundskab, han besad, havde han ikke svært ved at paavise Fejl og urigtige Synsmaader hos Schmettow; men ikke alene stod han i Fremstillingsevne langt tilbage for denne; han var tillige i altfor høj Grad Lovpriser af de bestaaende Forhold; det var, som om han levede i en

i alle Maader ideal Stat. Og, hvad der var det værste, han optraadte som Angriber paa en Maade, som ikke skulde ventes af en hæderlig Mand. Idet han under en ret perfid Form viste, at det var ham vel bekjendt, hvem der var Forfatteren, og klart antydede det ved at sætte et S med det rigtige Tal Prikker bag efter, rettede han ligefrem en Sigtelse imod Schmettow for ved sit Skrift at have villet ophidse Folket imod Regeringen: man kan sige, han beskyldte ham for intet mindre end for at have gjort sig skyldig i Højforræderi, og, naar Schmettow havde talt om Yndlingers uheldige Indflydelse, beskyldte han ham for derved at have ment Prinsen af Hessen. Medens han personlig greb Lejligheden til at rose denne over al Beskrivelse som en udmærket Mand, der særlig havde store Fortjenester af den norske Hær, fremdrog han tillige, hvorledes Schmettow havde haft en Velgjører i ham under sit Livs vanskelige Forhold. Han undsaa sig i det hele ikke for at komme med Antydninger om, at denne havde ført et daarligt Levnet og endog ved Udsvævelser paadraget sig den Gigtsygdom, som han led af. Ogsaa Schmettows afdøde Fader blev trukket frem og slap ikke i sin Grav for skumle Hentydninger fra Mansbachs Side. Denne fuldstændig utilgivelige Maade at angribe Schmettow paa er i det hele Bevis paa den Forbitrelse, som havde faaet Magten i de høje militære Kredse. Schmettow skulde knuses, det var klart. Han skulde fremstilles som en Mand, der baade havde fortjent at anklages af Generalfiskalen for Højforræderi og tillige var en moralsk Usling.

Men den Lidenskab, der saa fuldstændig løb af med Mansbach, bragte ham ogsaa til at udæske den offentlige Mening her hjemme. Idet han opfattede Schmettows Skrift som et Vidnesbyrd om den paa Grund af Paavirkning fra den franske Revolution skabte Pressefrækhed, tordnede han løs paa Frankrig, Franskmændene, Revolutionen og den Indflydelse paa den almindelige Tankegang, den havde

havt. Vistnok udtalte han, at Pressefriheden var en herlig Ting: men det var den rigtignok kun, naar der blev lagt en forsvarlig Kapsun paa den. I sin Forbitrelse over Pressefriheden i det Omfang, hvori den blev brugt, kastede han sig tillige baade over den yngre Professor Cramer i Kiel og over August Hennings, der dengang sad som Amtmand i Ploen, for den Maade, hvorpaa de benyttede den. Den sidste karakteriserede han endog som en ret foragtelig Person. Han brugte her den samme stygge Fremgangsmaade som overfor Schmettow, nemlig kun at sætte Forbogtavet af Navnet og saa tilføje saa mange Prikker, at man ikke kunde tage Fejl af, hvem der mentes.

Dette Modskrift satte den syge Schmettow i Raseri. Efter at han allerede i Forvejen offentlig havde erklæret sig for Forfatter af sit Flyveskrift¹⁾, udgav han nu under sit Navn et nyt Skrift: Erläuternder Commentar o. s. v. Der var dengang udkommet et nyt Modskrift imod ham, ogsaa anonymt og ligeledes paa Tysk: »Bemerkungen über das stehende Heer in Dänemark«. Det var godt skrevet, langt sammeligere i sin Tone end Mansbachs, og det indeholdt adskilligt, der havde Vægt. Schmettow besvarede det imidlertid kun i Forbigaaende og ret affejende. Derimod vendte han sig udførlig imod Mansbachs Skrift. Idet han nærmere begrundede sine Meninger, som han i alt væsenligt fastholdt, betonedes han stærkere, end han havde gjort i sit første Skrift, sin varme Fædrelandsfølelse og den Pligt, som enhver Dansk havde til at kæmpe til det yderste for Landets Selvstændighed, han afviste med Foragt de Beskyldninger, som hans Modpart havde fremsat imod ham for at have villet ophidse Folket imod Regeringen, han oplyste, hvorledes han i udenlandsk Litteratur havde anonymt lovpriist Statens Styrelse siden 1784 og der fremhævet baade Bernstorffs og Reventlows Fortjenester, han roste ogsaa Schimmelmanns Finansstyrelse, og med Tilstaaelse af, at hans

tidligere Liv havde vist Forvildelser fra hans Side, udtalte han med stærke Ord, hvilken Taknemmelighed han følte imod Prinsen af Hessen for, hvad denne havde gjort for ham, og hvor højt han skattede ham som Menneske; men, sagde han, naar det gjaldt Statens Vel, maatte personlige Hensyn vige, og han hævdede sin Ret til at bruge Pressefriheden til at paavise, hvad han mente, var fordærveligt i Styrelsen. Endelig, hvad der sikkert har været ham en Hovedgrund til at udgive det nye Skrift, han greb Lejligheden til at stemple sin Modpart som et ligefrem nederdrægtigt og foragteligt Menneske, der ikke havde tilsigtet andet end at skrive et Skandskrift imod ham selv og derved være »Spytslikker« for højt staaende Personer, særlig for Kronprinsen, hans Ondskab var ligesaa stor som hans Stupiditet, den Bog, han havde skrevet, saaledes endte han sit Modangreb, kunde kun en Skurk have skrevet.

Hadde der ikke i de højere Militærkredse været Forbitrelse for, blev der det efter denne nye Salve. Da der naturligvis var blevet talt en Del om, at Mansbach var Forfatter af det Modskrift, som Schmettow havde medtaget saa voldsomt, kom Generalen unægtelig i en vis Forlegenhed. Efter vante militære Æresprinciper havde han ikke andet at gjøre end at udfordre Schmettow; men man skulde synes, at han først offentlig maatte have navngivet sig som Forfatter. Dette skete imidlertid ikke; men han sendte dog nogle Officerer til Schmettow for at udfordre ham, og selv rejste han ogsaa til Holsten. Med det samme skulde Hennings udfordres, da han i Anledning af det hæslige Angreb paa ham i Mansbachs Flyveskrift havde erklæret i et Hamburgerblad, at dette var en nedrig Mands Handling. Men det gik ikke efter Onske med disse Udfordringer. Ikke alene udstedte Regeringen et Forbud imod, at der maatte duelleres; men Hennings afviste ligefrem Udfordringen som uberettiget, og han skrev saa en stor Bog, hvori han fortalte Sagen, skarpt kritiserede Duel-

væsenet i det hele og tillige rettede et hvast Angreb paa en af de Herrer, der havde bragt ham Udfordringen. Schmettow, der var lenkebunden til sit Sygeleje, var ganske ude af Stand til at føre en Pistol; men han erklærede vedkommende Sekundanter, at han til Trods for det udstedte Forbud var rede til at møde General Mansbach i en Duel, naar han blev i Stand dertil³).

Imidlertid kom der fra anden Side et farligt Angreb paa ham. En Del højere Officerer indgav en Klage til Prinsen af Hessen over de Angreb, som de mente, at Schmettow havde rettet imod Officerskorpset i det hele. Der indsendtes slige Klager ikke alene fra højtstaaende Officerer som Inspektorerne for Rytteriet og Infanteriet, Generalerne Ahlefeldt og Goltz, men ogsaa fra Garnisonen i Rendsborg samt fra det søndenfjeldske, det nordenfjeldske og telemarkske Regiment ligesom ogsaa fra det norske Jægerkorps⁴). Prinsen af Hessen, der aabenbart følte sig meget opirret ved Schmettows Skrifter, indgav da en Promemoria til Regeringen, hvori han androg om en Undersøgelse, om der ikke ved dem forelaa en alvorlig Misbrug af Pressefriheden. Baade Tyske Kancelli og den holstenske Regering bleve horte i Anledning heraf. Det var forgjæves, at Schmettow, der fik Lov til at udtale sig, vilde gjøre gjældende, at han ikke havde gjort sig skyldig i Overtrædelse af de danske Pressebestemmelser⁵). Det var nemlig, som den holstenske Regering gjorde opmærksom paa, ikke dem, der gjaldt i Holsten, og efter tysk Ret var hans Lovbrud tydeligt. Da man imidlertid fra højeste Side ikke vilde gaa ham nærmere paa Livet end nødvendigt, blev der afkrævet ham en Udtalelse, blandt andet, om at han »føjte Ærbødighed og Højagtelse for Armeens Foresatte og dens Lemmer«. Hvis han afgav en saadan, skulde Sagsanlæggelse bortfalde. I modsat Tilfælde vilde han komme under Generalfiskalens Tiltale. Da Schmettow fik denne Skrivelse, laa han døds-

syg: men han, der overhovedet personlig optraadte værdig og Sympathi vækkende overfor de Angreb, der i den sene-
ste Tid vare blevne rettede imod ham, svarede, at han
ikke kunde udtale andet end, hvad han allerede havde
ytret, nemlig at han ikke havde villet fornærme noget
Menneske, han havde alene ønsket »at underkaste Ting, han
holdt for sande og nyttige, den offentlige Provelse«. Syv
Dage efter at han havde svaret saaledes, gjorde Døden
Ende paa hans Liv (7. Juli 1794) og dermed paa den
hele Sag⁶).

Denne har imidlertid havt en ikke ringe Betydning. Den
havde nemlig i høj Grad vakt Offentlighedens Opmærk-
somhed, og det saaledes at Stemningen ganske overvejende
havde været for Schmettow. »Alle Mennesker.« skrev Pram
til sin gode Ven, den bekjendte Nationaløkonom Olufsen,
»tage Schmettows Parti undtagen nogle *du côté droit*, som
ere Hessere.« »Lærde Efterretninger« gav hurtig et
meget sympathetisk Referat af hans »Gedanken«, og det
var paa den voldsomste Maade, at der derefter i dem blev
slaaet løs paa det Mansbachske Modskrift. Heiberg be-
tegnede lejlighedsvis i Den danske Tilskuer Schmettows
Modstander som den usle norske Tysker, og Rahbek nævnedes
ham ligefrem som en Usling. Ogsaa »Politisk og phy-
sisk Magasin og Folkefjenden stillede sig afgjort
paa Schmettows Side. Det gjorde aldeles ingen Virkning,
at det stærkt antilibérale Tidsskrift »Folkevennen« i
skarpe Udtryk gik løs paa ham og hans Meningsfæller, og
ikke heller, at »Iris« udtalte Samstemning med Mansbachs
Meninger⁷). Schmettows Angreb paa de staaende Hære
faldt aabenbart i det hele i god Jord: man saa i disse
netop Levninger af det forældede, af Fordomme og Despoti
styrede Europa, som den franske Revolution nu gjorde
Ende paa. »Borgere.« hed det blandt andet, »havde altid
sejret over Lejetropper, og det skete ogsaa nu ved Frank-
rigs Kamp med det gamle Europa: naar man sørgede for,

at Ungdommen i Skolerne lærte gymnastiske Øvelser, saa havde Regeringen i den en Landarmee, som aldrig veg for en fremmed Fjende.« Ogsaa vakte det stort Bifald, at Schmettow saa Fremtiden i et idealt Lys, hvorefter man, naar man bare selv holdt Fred, kunde have det som Blommen i et Æg, og hertil kom saa hans Sympathi for den franske Revolution og hans Tro paa den uindskrænkede Pressefrihed som Været for alt godt. Det var lutter Tanker, der virkede uimodstaaelig. I Modsætning til ham opfattedes hans Modstandere som Talsmænd for Presse tvangen og som Forsvarere for det forældede Hærvæsen; man harmedes over, at de højere Officerer havde fremsendt Klager over Schmettows Skrifter til Prinsen af Hessen. Samtidig kom der i et lille Flyveskrift »En dansk Borgers Brev til Kronprinsen«, der var forfattet af Grev Jens Juel Ahlefeldt-Laurvigen, et stærkt Angreb i samme Aand imod det danske Hærvæsen. Kronprinsen fik her ligesom ved Schmettows Kritik at vide, hvilken Plage de af ham saa yndede Lejrsamlinger vare for den menige Befolkning.

Det er ikke for dristigt at antage, at netop den Schmettowske Fejde i høj Grad har svækket den Opfattelse, Kronprinsen tidligere maaske havde havt af, at man burde holde paa Pressefriheden. Han saa den nu blive brugt til at angribe det, der for ham var den nødvendige Støtte for Staten, og, lad os tilføje, den Side af Styrelsen, der laa hans Hjærte nærmest. Hvilke Trumfer gav Schmettows Angreb ikke dem paa Haanden iblandt hans Omgivelser, der saa skjævt til Pressefriheden! Der var dem iblandt Trykkefrihedens Venner, saaledes Rahbek, som med Grund frygtede for, at dette kunde blive Tilfældet, især da de, der havde stillet sig paa Schmettows Side, havde ført et ret uforsigtigt Sprog.

TOLVTE KAPITEL.

Pressefriheden truet. — Pressesager indtil 1797. — Bernstorffs Død
21. Juni 1797.

Medens Forholdene udviklede sig saaledes, var der netop indtruffet forskjelligt, som Fjenderne af Indrømmelser til alle frisindede Krav kunde drage Gavn af. Der havde 2. Februar 1793, samme Dag Budskabet om Ludvig XVI's Henrettelse kom hertil, fundet et Oplob Sted i Kjøbenhavn, som gjorde en Del Opsigt: det var den saakaldte Posthusfejde. En Student havde paa Kjøbmagergade, som det synes ved Uheld, stødt til en ung Gardeofficer, og da han, unægtelig ubehovlet, ikke gjorde en Undskyldning derfor, bragte det Officeren saaledes i Kog, at han brutalt trak blank: men Studenten var heldig nok til at faa Sablen trukket fra ham. En Kammerat kom ilende til for at stille sig ved Studentens Side, medens nogle Soldater vilde hjælpe Officeren. Dette Sammenstød gav Anledning til et Oplob; baade Officeren og Studenten flygtede ind paa Posthuset. Nu fandt der under en utrolig Forvirring store Sammenløb Sted. Folkemasser stimlede til og forlangte Officeren udleveret. »Slaa en Kønvolut om ham og send ham ud,« raabte de. Regensianerne kom i Masse paa Benene, samtidig med at Militær rykkede frem, og Holmens Folk tilbød Studenterne at ville hjælpe dem imod Soldaterne. Under Opløbene blev Vinduerne slaaede ud hos selve Politimester Flindt. Hvor meningsløst det hele var, tænkte de færreste paa. Det var hverken mere eller mindre end et uvilkaarligt Udbrud af den almindelige Uvilje imod de hvervede Tropper af udenlandsk Byrd, det samme, der faa Aar i Forvejen havde vist sig ved Optrinene i Filsofngangen. Men Opløbet havde unægtelig denne Gang faaet et saadant Ophidselsens Præg, at det ikke var under-

ligt, at der var dem, som deri saa en Virkning af Fortællinger om de voldsomme Optrin under Revolutionen i Paris. Spektaklerne endte dog snart, og de forte ikke til andet end til, at den ovennævnte Officer fik en Roffel, og at der blev givet et Par Studenter, iblandt hvilke Henrik Steffens var, en Næse, som Konsistorium gjorde saa spagfærdig som muligt. Da Regensianerne havde brugt deres Klokke som en Slags Stormklokke, blev den frataget dem. Kongen udtalte vel i Almindelighed sin Mishag med nogle af de studerendes egenraadige og ubesindige Færd: men han vilde dog ikke straffe dem.

Snart efter kom det til de allerede tidligere*) nævnte besynderlige Optrin ved Porcellænshandler Brabrands Fængsling i April 1793. Vi erindre, at der ved den Lejlighed var blevet uddelt et meget lidenskabeligt skrevet Flyveblad: »Til Publikum af Lovise Brabrands. Dets Sprog var saa voldsomt, at det endog i Minerva blev stemplet som et formeligt Oprørsskrift, en tumultuarisk Appel til Publikum imod den offentlige Justits. De Optøjer, der fandt Sted, gav Anledning til, at Kongen ved en offentlig Kundgjørelse tilkjendegav sin Vrede over, at »nogle onde Mennesker havde søgt Lejlighed til at stifte Uorden og Opløb her i Staden, samt lejet og ophidset den vanartige Del af Pøbelen til at forstyrre rolige Borgeres huslige Fred.« Selvfølgelig kunde det i Lovise Brabrands Navn udgivne Flyveblad: »Til Publikum« gjælde for et Misbrug af Pressen, og et nyt saadant fandt Sted, da en Mand ved Navn Lars Barth udgav et Flyveskrift, der indeholdt et meget skarpt Angreb paa Domme af Højesteret som despotiske. Han kom under Generaltiskalens Tiltale¹⁾).

Disse forskjellige Træk kunde, især naar de lagdes sammen med hele det voldsomme Sprog imod enevældigt

*) Se ovenfor S. 115.

Kongedømme, vi have set blive ført i en Del af Pressen, siges at vise en vidt udbredt Oplagthed til Kritik og Misfornøjelse, og, selv om der ved Siden deraf var Ytringer i rigt Maal af loyal Tilslutning til Kongehuset og Kronprinsen personlig, var der Stof nok til Mistænkeliggjørelse og til Udtalelser om, hvilke farlige Virkninger for Styrelsen og derved for Staten alt dette kunde faa. Hvad der fik Luft i gnistrende Forbitrelsesudbrud i et Blad som Folkevennen, gjenlød sikkert rundt omkring i forskellige Kredses Klager over den Tilbojelighed, der tidt var i Klubber og selskabelige Sammenkomster til at skjære løs paa Ministre, Kollegiechefer og andre høje Embedsmænd. Selv Rahbek kunde stærkt beklage den løse og letfærdige Kritik, der kunde føres slige Steder. »den Overhaand, som de politiske Faarekyllinger, der altid spaa ilde om Regeringens Foranstaltninger, toge i Klubber og andre offentlige Sammenkomster«.

Bernstorff synes personlig at have set med overlegen Ro paa alt dette. Posthusfejden gav ham nærmest Anledning til at ærgre sig over Kjøbenhavns Politimester Flindt, fordi han havde opført sig taktløst og brutalt og derved vakt Uvilje. Der var, ytrede han i et Brev til Schack Rathlou, ikke den mindste Grund til at tro, at det Opløb, der havde fundet Sted, havde noget at gjøre med franske Grundsætninger eller Ophidselser. »Jordbunden, sagde han, »her hjemme er endnu ganske ren i saa Henseende, og med Guds Hjælp vil den altid blive ved at være det«. Som en Følge af denne Synsmaade var han afgjort imod skarpe Forholdsregler, der efter hans Mening kun vilde føre til at gjøre ondt værre.

Men der var andre, som saa langt mindre rolig paa Forholdenes Udvikling og blandt andet mente, at, naar man vilde hindre farlige Udbrud af den Uro, der var i Sindene, var det først og fremmest nødvendigt at indskrænke Trykkefriheden; det var dog Pressen, der frem-

kaldte Forstyrrelserne. Intet havde, som allerede antydet, givet slige Tanker mere Væxt end de Schmettowske Skrifter. Man kan derfor ikke undre sig over, at det i Slutningen af 1793 kom til en alvorlig Forhandling derom paa Regeringens øverste Trin. Prinsen af Augustenborg har i et Brev til Baggesen skildret det spændende i Øjeblikket, hvorledes Prinsen af Hessen trængte paa, at man skulde indskrænke Pressens Frihed, medens Colbjørnsen »modig forsvarede den«, og han selv tilligemed Schimmelmann støttede denne. Pressefriheden var saameget mere i Fare, som det er et Spørgsmaal, om ikke Kronprinsen i det hele var nær ved at frygte Virkninger af den franske Revolutions Smitte. Det er blevet fortalt af Bülow, at han netop i Aaret 1793 havde sagt: »Gid der maatte blive Opløb i Kjøbenhavn, jeg skulde nok lære Oprorerne noget! Kanonerne skulde nok bringe dem til deres Pligt²⁾«. Naturligvis maa Betydningen af denne Udtalelse — forudsat desuden, at den er korrekt gjengivet — ikke overdrives. Frederik VI var usigelig langt fra at være en Caligula, og disse Ord have ikke været andet end et Udslag af den Hidsighed, der undertiden kunde overvælde ham. De ere slupne ham af Munden før i næste Øjeblik at være glemte undtagen af Bülow, der, da han nedskrev dem^{2a)}, har været saa ildesindet mod ham, at han har villet opbevare dem for Efterverdenen. Men de kunne alligevel gjælde som et uvilkaarligt Udbrud af en Stemning, der maaske nok var bleven nær ved Optøjerne i Begyndelsen af 1793.

Under alle Omstændigheder peger det paa en ugunstig Stemning hos ham imod Pressen, at Colbjørnsen fik Ordre til at afgive en Betænkning, »om og ved hvilke Midler al Misbrug af den ellers saa gavnlige Pressefrihed sikrest og bedst maatte kunne forebygges i Fremtiden.« Colbjørnsen svarede derpaa ved paa den mest indtrængende Maade at fraraade den ringeste Indskrænkning i Bestemmelserne af 3. December 1790. Hvor varmt end dette

Indlæg var skrevet, afgjorde det ikke Sagen. Kampen for og imod Pressefriheden har tydelig nok en Tid lang været staaende, og Prinsen af Augustenborg var efter Udtalelser af ham i Breve til Baggesen i Tvivl, om det kunde lykkes at holde den oppe. »Sker dette ikke,« skrev han, »tager sandsynligvis Voltaire (Colbjørnsen) sin Afsked, og da er vor Lykke, vor Ære tabt.« En kort Tid synes endog Bernstorff at være bleven vaklende; men det var hurtigt forbi. Man kan se, at Rygter om denne Uenighed paa højeste Steder ikke alene har udbredt sig til Pressen, men ogsaa har givet Stof til Samtale i diplomatiske Kredse. I de sidste vidste man at fortælle, at Bernstorff som en Følge af sin Uenighed med Prinsen af Hessen skulde afskediges³⁾.

Dette skete dog ikke: baade han og Colbjørnsen bleve paa deres Pladser, og Pressefriheden blev fastholdt*): men det er sandsynligt, at denne Forhandling har virket med til, at Regeringen mente ikke at burde være overbærende imod dem, der efter dens Skjøn misbrugte Trykkefriheden og kunde rammes efter Loven.

Den første, der fik dette at føle, var Professor Karl Frederik Cramer i Kiel, en Søn af den bekendte Universitetskansler Johan Andreas Cramer. Han havde i en Annonce i et Hamburgerblad om en Oversættelse af en i Paris udkommende Udgave af Revolutionsmanden Pethions Skrifter betegnet denne som en Mand af den mest menneskekjærlige Aand, der havde lidt som Martyr for sin Retskaffenhed. Tyske Kancelli fik Paaalæg om at udtale sig om, »hvor vidt en Ungdommens Lærer maa anses, der med den

*) Man kan lægge Mærke til, at omtrent samtidig maatte Regeringen ifølge Opfordring fra de kredsudskrivende Fyrster i den nedersachsiske Kreds forbyde Salget i Holsten af den slesvigske (tidligere brunsvigske) Journal, hvis Indhold i mange Henseender stred imod Rigslovene (Polit. Journ. 1793 II. S. 768). Med Hensyn til det her nævnte Blad se S. 146.

største Berømmelse omtalte en Mand som Pethion, der havde havt en meget fremtrædende Del i Ludvig XVI's Død. « Kancelliet mente, at Cramers Udtalelse stod i skarp Modstrid med hans Ed til Kongen og ligeledes med hans Stilling i et Land, der hørte til det i Krig med Frankrig staaende tyske Rige. Ogsaa den holstenske Regering og den gottorpske Overret bleve hørte om Sagen, og Cramer fik selv Lejlighed til at afgive en Erklæring; men den, han gav, skulde visselig ikke gavne hans Sag. I den erklærede han nemlig, at han gav Republiken Fortrin for Monarkiet og foretrak den ubetingede Lighed for Folkets Inndeling i højere og lavere Stænder, fremdeles at han holdt den uindskrænkede Trykkefrihed for en ufortabelig Menneskerettighed, der ikke kunde krænkes, uden at Statsforfatningen vilde nærme sig sin Undergang. Ingen Regeringsform kunde være uforanderlig, naar de regeredes Lykke eller den almindelige Vilje krævede den forandret.

Cramer havde hørt til den Bernstorff-Schimmelmansske Kreds. Han havde f. Ex. hjulpet med til at indstudere Racines Athalie, da dette Stykke var blevet opført i det Schimmelmansske Hus⁴). Der er derfor ingen Tvivl om, at Bernstorff havde ønsket at tage saa mildt paa ham som muligt; men det lader sig næppe nægte, at Cramer i den Grad havde stillet sine politiske Synsmaader paa Spidsen, at man ikke kan fortænke Regeringen i, at den ønskede at fjærne ham fra hans Stilling som Professor ved Kiels Universitet. Dette skete, idet han blev afskediget med en Pension paa 350 Rdlr. aarlig⁵). Han havde faa Aar tidligere, som vi have set, været angrebet af P. A. Heiberg og hørt til de Tyskere, som Fremskridtsmændene her hjemme ikke kunde udstaa; men fra nu af rykkede han ind i Martyrernes Klasse.

Dette gjaldt dog snart i endnu højere Grad dem, der i Kjøbenhavn bleve dømt for ligefremme Presseforseelser⁶). En af disse, og det en af de bekjendteste, havde det dog

en egen Sammenhæng med. Vi erindre, at Bernstorff dojede meget med Klager fra fremmede Hoffer og Diplomater over formodede franske stærke Sympathier her hjemme; vi huske hans Sammenstød med den engelske Diplomat Hailes i Anledning af Heibergs Artikel om denne efter Slotsbranden. Nu hændte det, at Heiberg skrev en Klubvise, der indeholdt følgende Vers

King George han spiller høje Spil:
 En Satan fik ham nylig til
 At rive Folkets Klubber ned
 Sig selv til stor Fortræd:
 Han tror ej, Britten mukke tør
 Hvor gal han endog Sagen gjør;
 Tror I godt Folk, slig Politik
 Kan længe holde Stik?

Regeringen lod i den Anledning Heiberg sætte under Tiltale for Fornærmelse imod den engelske Konge. Vel paastod han, at han ved Ordene »Han tror ej, Britten mukke tør« havde sigtet til Pitt, hvem han ogsaa havde ment ved Ordet »Satan«: men Retten kom til det Resultat, at der efter Sammenhængen maatte tænkes paa Kong Georg, og domte ham derfor til en Bøde af 300 Rdlr. (17. November 1794). Sammenligner man imidlertid det her nævnte Vers med det følgende i Visen, maa det erkjendes, at Heibergs Fortolkning i høj Grad har Sandsynligheden for sig⁷⁾, og at han altsaa ikke burde være domfældt. Naturligvis, da Sagen blev anlagt imod ham efter Bernstorffs Onske, fordi han ansaa det for nødvendigt af Hensyn til Forholdet til England, har den intet at gjøre med Spørgsmaalet om Regeringens principielle Stilling til Pressen: men den fremkaldte en fnysende Forbitrelse hos Heiberg, og den virkede aabenbart i det hele til at rukke ved Tilliden til Regeringen i Pressesagen.

Ogsaa med en anden omtrent samtidig Sag havde det en egen Beskaffenhed, for saa vidt den ikke var af politisk Natur. Den blev anlagt imod en Bogtrykkersvend

Stephanson, fordi han i et Flyveskrift »En Raadslutning, hvorlunde de danske Heste, Køer, Faar o. s. v. vilde give mange Penninge til Christiansborg Slots Opbygning«, havde haanet Kristendommen i dens statskirkelige Form. Han blev af Hof- og Stadsretten dømt til 14 Dages Vand og Brød. Der var alt andet end Grund til at have Medynk med Forfatteren, der her havde skrevet et frækt og i alle Maader slet Flyveskrift; men Regeringen vilde ganske sikkert have gjort klogest i aldeles ikke at bryde sig om dette meningsløse Jux.

Mere lægger man Mærke til, at der blev lagt Sag an imod det af Malte Bruun redigerede Ugeblad Vækkeren. Dette var nemlig i Virkeligheden den første politiske Pressesag, der var anlagt siden Reskriptet af 3. December 1790. Foruden at der i dette Ugeblad, som tidligere omtalt*), var brugt stærke Udtryk om Lighed — hvad dog ikke kunde straffes —, indeholdt det uforsigtige Ytringer om, at man ikke havde nogen Pligt til at adlyde en Lov eller en Øvrighed, som man holdt for uretfærdig, og der blev lagt Vægt paa, at dette Blad var bestemt til at udbredes blandt Menigmand, der maatte stilles større Fordringer til et saadant end ved politisk videnskabelige Skrifter. Desuden var det blevet udgivet netop samtidig med, at der, som vi senere ville komme tilbage til, var udbrudt en ret betydelig Tommersvendestrike⁸⁾. Denne Sags Gang blev fulgt med en saa stor Spænding i Fremkridtsmændenes Kredse, at der i Lærde Efterretninger blev udtalt, at »dens Udfald for en Del vilde afgjøre, om og hvor vidt vi virkelig have tilbagefået en Ret, som Mangel paa Oplysning, Despotisme og Usurpation havde fralistet os.« Uheldigvis kom Dommen til at lyde paa, at vedkommende Bogtrykker, en Enke, tilligemed

*) Jvfr. S. 143.

hendes Faktor og Svigerson blev domte til 200 Rdlr.s Mulkt. Bruun selv gik Straf forbi, da han havde skrevet anonymt (1. April 1795); men naturligvis maatte han onske at kunne holde Bogtrykkeren skadesløs. Han blev ogsaa i Stand dertil, da Folk af Sympathi med ham skjod de 200 Rdlr. sammen; dem indbetalte han saa.

Ikke længe efter gav han Anledning til en ny Sagsanlæggelse, da nemlig det af ham udgivne Skrift Jerusalems Skomagere Rejse til Maanen kom under Tiltale. Det indeholdt, som før er omtalt, blodige Angreb paa den dansk-norske Enevælde*). Men alligevel blev Dommen Frifindelse, et Vidnesbyrd om, hvor vidt man kunde gaa, naar man blot dækkede sine Angreb under en paatagen Maske, selv om den var nok saa gjennemsigtig. Farligere blev det derimod for ham, da han kort efter udgav Aristokraternes Katechismus; thi her vare Angrebene paa Regering og Forfatning mere utilslørede. »Det vilde,« hed det i Kancelliets Ordre til Sagsanlæg, »være uforvarligt, hvis det øverste Justitskollegium ikke opfordrede Strafflovene imod en Person, der har villet og turdet vove offentligen at forhaane og spotte Landets Regeringsform, Folkets Kønige og den Religion, til hvilken de fleste af Statens Borgere bekjende sig. Og enhver Trykkefrihedsven maatte fore billig Klage, dersom det blev taalt, at tøjlesløs Frækhed skulde krænke og undergrave denne Frihed, som Danmarks Regering bekræftede til sand Oplysnings Fremme og til Fædrelandets Held og Hæder«.

Bruun viste sig nu som alt andet end som en Helt. Han flygtede til Sverige og blev der indtil det følgende Aar. Da han saa havde skrevet en Ode i Anledning af Bernstorffs imidlertid indtrufne Dod, der aandede stærk Begejstring for denne Minister, fik han Tilladelse til at

*) Se ovenfor S. 141.

vende tilbage. Sagen imod ham blev hævet*). I det Andragende, han havde tilsendt Kancelliet om, at dette maatte ske, havde han udtalt, at det ikke havde været hans Agt at forhaane en Regering, hvis Arbejder for Ret og Frihed og hvis fredsommelige Standhaftighed han saa ofte havde ydet varm Højagtelse. Uheldigvis for ham bortdunstedes dog denne loyale Stemning hurtig, og i et nyt Skrift, som han udgav sammen med en Kandidat Monster, *Tria juncta in uno*, gik han voldsommere end nogensinde løs paa Regeringen. Ingen kunde tage fejl af, at det var Kronprinsen, han vilde til Livs, naar han hentydede til et Land, hvor svage og usle Mennesker havde den unge, haarde, uforstandige Regents Ore. Og saa blev tillige Trykkefrihedslovgivningen her hjemme persifleret paa det blodigste, saaledes at ingen kunde misforstaa Adressen. Følgen heraf blev naturligvis, at han atter kom under Tiltale, idet Sagen om Aristokraternes Katechismus tillige blev optaget paa ny. Men heller ikke denne Gang oppebiede Bruun Sagsanlæggelsen. Han flygtede igjen, og hans Sag trak i Langdrag.

Det er ikke mange offentlige Pressesager, vi have kunnet drage frem siden Reskriptet af 3. December 1790, og der var ikke idomt nogen Straf for en rent politisk Sag undtagen i Tilfældet med Vækkeren. Folk havde stadig kunnet tale i Almindelighed om Frihed i alle mulige Retninger; men de idelige og med blodig Spot krydrede Angreb paa selve den dansk-norske Enevælde, der fandt Sted, skabte efterhaanden en levende Forbitrelse paa højere

*) Det er værdt at lægge Mærke til den Forestilling af Kancelliet, ifølge hvilken det skete. Det udtalte her, at det havde „følt sig beføjet“ til i Betragtning af M. Konrad Bruuns Ungdom og Talenter og Flittighed, forenet med den naturlige gode Karakter, som alle, der kjende ham, have bevidnet, i dybeste Underdanighed at anbefale ham til Ds. Majestæts Naade« (Rotuli 25. August 1797). Som man ser, var der selv saa højt oppe endnu dengang en vis Sympathi med Malte Bruun som Personlighed.

Steder. Selv hos Bernstorff var der i 1794 kommet Tanker op om, at det kunde blive nødvendigt at træffe strengere Bestemmelser om Pressen. Tanker, han dog ikke forfulgte videre. Det er ret ejendommeligt at lægge Mærke til, hvilken bitter Vrede der aander igjennem Kancelliets Skrivelse om, at der skulde lægges Sag an i Anledning af Skriftet *Tria juncta in uno*. Det talte her om de uværdige Personer, der syntes at have sammensvoret sig for at undergrave Trykkefriheden, snart ved underfundig Ondskab, snart ved ublu Frækhed. »Vistnok,« sagde det, »vilde Regeringen ikke lade sig rokke i sin Fasthed i at opretholde Trykkefriheden: men Erfaring havde overbevist den om, at den Lemfældighed, med hvilken den hidtil havde behandlet slige Forbrydere, ikke havde havt anden Virkning end at forøge deres Dumdristighed og Kaadhed. Opfattelsen af, at Pressefrækheden var i Stigen, blev forstærket, da ogsaa den lutherske Kirke og i Grunden al positiv Religion blev Gjenstand for haanlige Angreb. Det har derfor sikkert været ret kjærkomment, at der i Marts 1797 fra 300 kjøbenhavnske Borgere blev indsendt et Bøn-skrift til Kongen med Opfordring til at værne om Religionen imod de skammelige Angreb*).

*) Allerede i December 1796 havde Biskop Schönheyder i Trondhjem anmodet om forskjellige Skridt „for at hæmme den Vildhed og Frækhed, hvormed saamange denne Tids Bogskrivere angreb Religionens Grundlærdom«: blandt andet at Universiteterne i Kjøbenhavn og Kiel skulde udgive ugentlige lærde Tidender, hvori alle i de danske Stater udkommende Skrifter i alle Videnskaber, især theologiske, skulde af vedkommende Professorer betimeligen recenseret, samt ligeledes, at Kongen skulde udtale, at han ventede, at de theologiske Professorer holdt deres Forelæsninger saaledes, at de Studerende, naar de bleve Lærere (d. v. s. Præster), kunde med Ed forpligte sig, som Ritualet foreskriver, at arbejde flittigere paa, at den guddommelige Lære, som den er indbefattet i Profeternes og Apostlenes Skrifter og den danske Kirkes symbolske Boger, blev Menighedernes troligen anbefalet; Professorerne burde tillige udgive deres Lærebøger

Simpel Klogskab syntes under slige Forhold at maatte tilraade de i deres Synsmaade mere fremskredne Forfattere nogen Forsigtighed. Men intet laa dem fjærnere. Efter at først Cramers Afsættelse havde vakt en uhyggelig Opsigt, bleve de i høj Grad ophidsede ved Pressesagerne, som de fandt aldeles uberettigede. De Forskjelligheder, der vare paa de politiske Anskuelser i, hvad man kan kalde de liberale Kredse, bleve her uden al Betydning. Der var, bortset fra enkelte Undtagelser, gjennemgaaende Samstemning om, at den uindskrænkede Trykkefrihed var en umistelig Menneskeret, og at den ej heller nogensinde havde gjort Skade, i det mindste aldrig saaledes, at det havde Betydning. Nogle Forfattere som f. Ex. Rahbek havde vist nok aabent Øje for, at den havde store Skyggesider, at den havde næret den umaadelige Skrivesyge, som Tode træffende snærtede ved at sige: »Nu skriver hver, som kan tygge en Pen«, at der i Læ af den trivedes baade Overfladiskhed, Raahed og en skammelig Brist paa Agtelse for Næstens gode Navn og Rygte: men de mente, at Friheden i Længden indeholdt Lægemedlet imod det Onde: det vilde altid blive det Gode, der fik Overhaand, saaledes som den engelske Filosof Baco fordum havde udtrykt det ved de Ord: »De gode Skrifter ere som Arons Slange, der opslugte de andre«, og, hvad der blev sagt om, at Skrifter kunde ophidse til Uroligheder, holdt de for at være aldeles usandt. Ingen Regering, der opfyldte sine Pligter, kunde have det mindste at frygte. Selv om adskillige Forfattere ikke tog Ordet uindskrænket i dets fulde Betydning, men

over Dogmatik og Moral. — Men det theologiske Fakultet fra-raadede — aabenbart af flere nærliggende Grunde — at følge dette Forslag; Hertugen af Augustenborg sluttede sig til Fakultetet, hvis Bestræbelser for at vejlede Kandidaterne til rigtig og af Kilderne fremkaldt Kundskab i Kristendom han opfordrede Kongen til at anerkjende, og der kom da heller ikke noget ud af Biskoppens til Dels unægtelig fantastiske Forslag (D. K. Forestilling af 10. Marts 1797).

indrømmede, at der maatte kunne gjøres Ansvar gjældende overfor løgnagtige, ærekrænkende Bagvaskelser. var det kun svage Skranker og i politisk Henseende aldeles ingen, de vilde finde sig i.

Alle slige Tanker fik et fyldigt og talentfuldt Udtryk ved et nyt Skrift om Trykkefriheden, som Birekner nu (1797) udgav, og som gjorde en saadan Opsigt, at det i Løbet af et Aar udkom i 3 Oplag. De Synsmaader, han allerede tidligere havde fremsat, gav han nu en fuldstændigere Udformning. Idet her kun kan nævnes nogle enkelte Hovedtræk, skal det fremhæves, at han paastod, at, om der end *de facto* havde været større Ytringsfrihed her hjemme end i de fleste andre europæiske Lande, saa havde det kun lidet at sige, thi *de jure* fandtes den her slet ikke. Det eneste Gode, sagde han, der var opnaaet ved de senere Trykkefrihedsbestemmelser, var i Virkeligheden Frihed for Censur. Dette usikre Forhold maatte man ønske en Ende paa. Statsforfatningen var ved den Magt, den indrømmede Kongen, lige saa despotisk som i den tyrkiske Sultans og Tibbo Saibs Lande, og, hvis det ikke var tilladt at tale og skrive om Regeringen og den offentlige Forvaltning, kunde der slet ikke existere frie myndige Statsborgere her i Landet, kun enten umyndige Børn eller lemfældig, mildt og menneskelig behandlede Slaver. Hvad han krævede, var da ogsaa, at det skulde være tilladt at skrive i Grunden om alt, saalænge man afholdt sig fra at opfordre sine Medborgere til med fysisk Magt at forandre Konstitutionen eller til at modsætte sig Regeringens og de offentlige Autoriteters Handlinger, og saalænge man ikke blandede sig i nogen privat Mands private Handlinger eller huslige Liv. En Hovedsag, mærker man, var det for ham, at Trykkefriheden kunde være et Værn imod den udovende Magts Vilkaarligheder eller Overgreb. Derfor maatte blandt andet Angreb paa Embedsmænd, selv om det blev bevist, at de vare ganske løgnagtige, aldrig være

strafbare. Ingen Embedsmand maatte kunne opnaa anden Oprejsning end Tilladelse til at kunne godtgjøre, at det, han sigtedes for, var usandt.

Hvad der især giver Birekners Standpunkt Interesse, er naturligvis det Forsøg, han her har gjort paa ved Hjælp af Pressen at opnaa et Vederlag for det politiske Liv, som friere Forfatningsformer ellers kunde skabe. Men saa forklarligt dette end kan være, er det tillige indlysende, at hans talentfulde Udvikling heraf ved den Tilslutning, den vitterlig fik, ret skarpt maatte gjøre det klart for Regeringen, i hvilket Omfang de, der stillede sig kritiserende overfor den, gjorde Krav paa at kunne sige saa godt som alt, hvad de vilde. Det skulde ikke virke til at stille Trykkefrihedssagen bedre. Birekners Skrift har, hvor stor Besindighed og Rø der end udmærker Fremstillingen i det, havt mægtig Indflydelse paa at uddybe Kløften mellem Regeringen og de liberale Ordførere i Pressen.

Medens der saaledes var ved at foregaa en Svingning i det nære Forhold, der trods alle af den franske Revolution paavirkede politiske Stemninger ganske overvejende havde været imellem Regeringen og de vigtigste Talsmænd for politiske Fremskridt, døde A. P. Bernstorff, som tidligere nævnt, den 21. Juni 1797, 62 Aar gammel. Det var et Dødsfald, der paa flere Maader fik afgjørende Betydning. Vi have fulgt ham i hans vigtigste Ministergjerning, nemlig paa det udenrigske Omraade, og set, hvorledes han her holdt Tojlerne med fast Haand og sikkert styrede Staten imellem de forskjellige Skjær. Der har været Lejlighed til at nævne, at, uagtet det i 1797 saa ud til, at den store Koalitionskrig imod Frankrig var ved at sluttet, holdt han dog den Fred, der kunde ventes, for at være meget usikker, og at han kort før sin Død udtalte: »Fremtiden ser allevegne i højeste Grad farlig ud«. Men, var

det allerede fra den Side set en Ulykke, at han døde, føltes dette, kan man sige, ogsaa paa mange andre Maader som et haardt Slag.

Hans Stilling var i Virkeligheden, som ingen anden dansk Statsmands har været i den nyere Tid. Ganske vist, det var ikke ham, fra hvem Initiativet var udgaaet til de store Reformers indenfor Kongerigerne Danmarks og Norges Grænser; der var i de stærkeste Udtryk blevet jublet for Reventlow og Colbjørnsen, og der næredes paa flere Maader Højagtelse for Schimmelmann; den Side af Bernstorffs Virksomhed som Fagminister, der vedrørte de indre Forhold, drejede sig særlig om slesvigske og holstenske Sager, som desto værre forholdsvis laa den offentlige Mening i Kjøbenhavn fjærnt: men alligevel opfattedes han som Midtpunktet i Statens Styrelse. Hvor stærke Udtryk der end jævnligen brugtes om Kronprinsens mageløse Egenskaber, traadte han dog, naar Talen var om, hvem der gav Regeringen sit egentlige Præg, afgjort i Skygge for Bernstorff. Der er tidligere i dette Værk brugt det Udtryk om denne, at hans Stræben stadig var den at samle, ikke at splitte, og det maa siges, at det ogsaa var lykkedes ham. Han forstod som Statsraadets første Mand ved sin betydelige, mærkelig harmoniske Personlighed og ved den Interesse, han nærede for Styrelsens forskjellige Grene, at skabe en Samvirken paa det øverste Trin, der var heldbringende, og, som det blev sagt, »satte Danmark igjen i Stand til at række Hovedet i Vejret og blive en Nation.«

Hvor lidt end i en enevældig styret Stat en politisk Rolle som den, Bernstorff paa denne Maade spillede, kunde træde frem for Offentligheden, var der dog en almindelig udbredt Følelse af, at saadan var hans Stilling. Men ganske særlig var fra den foregaaende Tid den Opfattelse gaaet over til de nærmest følgende Aar, at han holdt paa den offentlige Menings Betydning og derfor var en Ven af Trykkefriheden. Der var megen Sandhed heri. Ikke alene træffer

man i hans diplomatiske Brevvexling jævnlig Ytringer, der vidne om, hvor stort Hensyn han mente, at man skyldte den offentlige Mening, og hvor levende han misbilligede den skammelige Maade, hvorpaa forskjellige Magter satte sig ud over, hvad man maatte kalde den offentlige Mening i Europa: men han gik endog saa vidt, at han i Statsraadet ligefrem paastod, at Nationens Vilje maatte være Lov for Regeringen. Det var Opfattelsen af hans Standpunkt her og den Kundskab, man havde om, at han i Statsraadet havde været den ivrige Forkæmper for Reformer, der særlig gjorde ham yndet i de frisindede Kredse i Kjøbenhavn, og, hvad der tillige fik en overordentlig Betydning, der var hos den i Rigdom og Anseelse stærkt voxende Handelsstand i alle Statens Lande den mest levende Beundring for den Dygtighed, med hvilken han havde forstaaet at holde Landet udenfor de store europæiske Krige, fordi han, som det blev sagt af den ellers sædvanlig bidske Riegels, havde et klart Blik for, hvor dybt Danmark stak, hvilke Sogange og Storme det kunde taale, og naar det i Tide maatte mindske Sejl og gaa i Havn. Danske saavel som norske Handelsskibe bleve derfor oftere opkaldte efter ham, og i det hele gay Taknemmelighedsfølelsen sig Luft paa flere iøjnefaldende Maader. Oppe i Norge slog det den tidligere nævnte Englænderinde Mary Wolstonecraft, hvor stærkt hun under sin Rejse deroppe hørte Lovtaler over ham, og bekjendt er følgende Strofe i en norsk Klubsang

Gid Bernstorff snehvid Alder naa
Vor sidste Slægt hans Navn velsigne.

Det var ogsaa en norsk By, nemlig Bergen, der iblandt Byerne udenfor Kjøbenhavn gik i Spidsen med at give Beundringen for ham Udtryk. Ansete Borgere stiftede nemlig her i Anledning af hans Fødselsdag 1794 et Velgjørenhedslegat paa 3000 Rdlr., der skulde bære hans Navn, i en anden norsk By Kristianssund, oprettedes det

følgende Aar en Borgerskole, der fik Navn af »den Bernstorffske Stiftelse«. I Begyndelsen af samme Aar paa Kronprinsens Fødselsdag sendtes der ham fra en Kreds af kjøbenhavnske Borgere en Medaille i Guld, de havde ladet slaa til hans Ære. Paa den ene Side saa man hans Portræt omgivet af en Egekrans og med Ordene: »Af Medborgere« underneden paa Foden. Paa den anden Side var der afbildet et Kompas med Omskrift: »Uden Misvisning«. Man læste her ogsaa Aarstallet 1793, en klar Hentydning til den kraftige Holdning, han netop i dette Aar havde vist overfor England og Rusland. I den Skrivelse, der ledsagede Medaillens Oversendelse, var der udtrykkelig peget paa hans Fortjenester af Styrelsen udadtil. Ogsaa i det følgende Aar blev der slaaet en Medaille for ham. Til disse Hædersbevisninger sluttede det sig umiddelbart efter hans Dod, at samtlige Kjøb- og Handelsmænd i Aalborg oprettede en velgjørende Stiftelse paa 1000 Rdlr., der kom til at bære hans Navn (Fundats af 30. September 1797). Og endelig fortjener det at nævnes, at Groserersocietetet i Kjøbenhavn 31. August 1794 havde indgivet et Andragende til Kongen om at maatte rejse ham et Æreminde i Esplanaden⁹⁾. Det mentes at skulle være det første Skridt til her at faa skabt en Plads for Æreminer for fortjente Mænd. Dette blev vistnok ikke til noget, da det Svar, Societetet fik igjennem Kancellipræsidenten Kr. Brandt, gik ud paa, at »som denne Ministers (Bernstorffs) Beskedenhed er lige saa stor som hans Talenter, frabeder han sig paa det alvorligste dette Udmærkelsestegn¹⁰⁾ (!)«.

Det var ved alle disse Træk af Taknemmelighed og Beundring de heldbringende Virkninger af Bernstorffs udenrigske Styrelse, der tænktes paa; men i Virkeligheden var det hele hans Personlighed, der blev set op til. Man vidste at tale om hans sjældne Skarpsindighed, hans umaadelige Arbejdskraft, den store Samvittighedsfuldhed i al hans

Gjærning, ogsaa om Flersidigheden i hans Evner og om Mangfoldigheden af hans aandelige Interesser, særlig om hans Kjærlighed til Videnskab og Kunst. Det var for saa vidt ikke alene for at smigre ham, Stormanden, at Videnskaberne Selskab valgte ham til sin Præsident. Abildgaard, den udmærkede Naturforsker, der som Selskabets Sekretær havde personlig Berøring med ham, har blandt andet som et Vidnesbyrd om hans videnskabelige Interesser fortalt om ham, at det var et Forslag fra hans Side, der bevirkede, at Filosofien blev optaget som et af Selskabets Fag. Men maaske allermest talte man om ham som en fortræffelig Karakter, som den, hos hvem »Redelighed, Uegennyttighed og sand Menneskekjærlighed« vare fremtrædende Egenskaber. Saadan som han staar for os i sine Breve, der langt overvejende ere ældre end 1784, kan man ikke frikjende ham hverken for aristokratisk Bornethed eller for undertiden at dømme uretfærdig om andre: ogsaa var hans Heftighed og Paastaaelighed dengang Gjenstand for Omtale og Kritik; men fra hans sidste Leveaar er det Mildheden og Sagtmodigheden, Onsket om langt hellere at forsvare end at dømme haardt, der fremhæves om ham. Det kan vel holdes for tvivlsomt, om han i det daglige Liv kunde slaa sig løs i hyggelig Gemytlighed, han beholdt altid en vis Værdighed over sig ogsaa i Hjemmet; det var, som om man endog der kunde mærke lidt af Ministeren, selv i Klædedragten. Lavater fortæller, at da han i Aaret 1793 kom til ham ude paa hans Herresæde Kl. 10 om Aftenen for at være hans Gjæst, traf han ham med Elefantordenens Stjerne og det blaa Baand¹¹⁾. Men dette noget fornemme var dog forenet med, at det forholdsviis gik tarvelig til i hans Hus, og med at Tonen i hans Selskaber var fri for Stivhed, Etikette og Ceremonivæsen¹²⁾. Ikke mindre var det smukt forenet med den store Mildhed og Venlighed, han viste imod alle, han talte med. Det er denne ejendommelige Blanding, den unge

Thorvaldsen har gjengivet saa skjønt i den fortrinlige Buste, han modellerede efter ham 2 Aar før hans Død, og som ifølge, hvad der fortælles, lignede ham overordentlig.

For saa vidt de stærke Lovprisninger over ham komme frem i Taler, der mere eller mindre officielt holdtes over ham efter hans Død, kan man ansee dem for at være dikterede af den vante Ligtalestil; men de stadfæstes helt ved Ytringer, der mindst af alt kunne henregnes hertil. Baden, som aldeles intet officielt Hverv havde dertil, følte Trang til i sin Universitetsjournal at skildre hans Personlighed, og han er blandt andet her kommen ind paa, hvad man vel kunde regne for at høre til det svageste ved ham som dansk Minister, nemlig hans Forhold til det nationalt danske. Vi faa paa flere Maader det Indtryk, at den Bernstorffske Kreds var for tysk til ret at kunne smelte sammen med det danske Folk. Der kom derved ret naturlig noget kjøligt frem i Forholdet fra Publikums Side i Kjøbenhavn til disse Kredse: men hvad Bernstorff personlig angaar, da var der ingen anden Opfattelse af ham, end at han var en varm dansk Patriot. Det attraaede han netop at gjælde for, og foruden at vise det ved sin hele politiske Færd, kunde han ogsaa lade det træde frem i privat Omgang med Danske. Baden fortæller saaledes, at han talte tidt om danske Skribenter og bedømte dem med Smag, men altid i en vis sporgende og ligesom raadforende Tone, han søgte ogsaa jævnlig at udvide sine Kundskaber i Dansk, uagtet han talte det meget godt, og, hvad der er ganske betegnende, han spurgte undertiden om, hvad et eller andet tysk Kraftudtryk hed paa Dansk.

De ivrige Oppositionsmænd have da ogsaa ladet deres Nedrivningslyst forstumme, naar de kom ind paa at tale om ham. Selve Malte Bruun, der havde raset over, at Professor Cramer var bleven afskediget, hvad vitterlig var Bernstorffs Værk, tolkede efter hans Død i en højt stemt Ode sin Begejstring over ham, og al den Bitterhed, Riegels en Tid følte

imod ham, afholdt ham ikke fra i et Brev til sin Meningsfælle Gudenrath, som blev offentliggjort, at holde en sand Lovtale over ham efter hans Død. »Hvor beundringsværdig,« skriver han blandt andet her. »forekom ikke under Samtaler med ham mig stedse hans Flittighed, Skarpsindighed, Ædelmodighed. Traf man ham om Morgenens paaklædt ved sit Skrivebord eller om Eftermiddagen, var han lige mild, oprømt og beleven, ja, med ubegribelig Hurtighed læste han hele Ark igjennem, delte i sine Svar paa staaende Fod det læste i visse Hovedpunkter og derefter taledede bestemt om Sagen, stedse undskyldte han alting paa det bedste, var aldrig haard i sine Domme: men meget mere tilbøjelig til at tro godt om alle, og at udlede Menneskenes Fejl af deres indskrænkede Forstand, ringe Indsigter, Ukyndighed med Verdens Løb end af et ondt Hjærte¹³).«

Taler man om Bernstorffs Personlighed, er det nødvendigt at fremhæve det, der var den inderste Kjærne i hans sjælelige Liv, hans store Religiositet. Der har allerede for i dette Værk været Lejlighed til at nævne, hvor tidlig udviklet denne Følelse var hos ham¹⁴). Den træder idelig frem hos ham. Men der var dog paa en Maade i saa Henseende en vis Væxt hos ham. I den lange Række Breve fra ham, man kan følge indtil 1783, er det karakteristiske hans mærkelig udviklede Forsynstro, ikke saaledes at Forsynet blev for ham et almindeligt taaget Begreb, nej, det er den personlige Gud, paa hvis Ledelse baade af Verdensbegivenhederne og af det enkelte Menneskes Skjæbne han har en klippefast Tro. Der er en Inderlighed i hans Gudsforhold, som næppe kan tænkes stærkere. Han var allerede dengang bestemt troende Kristen; men det er Guds faderlige Styrelse, der stadig træder i Forgrunden hos ham. Efterhaanden kommer imidlertid det personlige Forhold til Kristus som Guds Søn og Verdens Frelser maaske til at blive det, hvori han lever stærkest

i sine Tanker. Det gaar saa vidt, at der kommer ligefrem Mystik frem deri. Vi have allerede før havt Lejlighed til at nævne dette Træk hos ham, idet det skabte en nær Forbindelse imellem ham og Prins Karl af Hessen. Ganske vist veed man ikke, om Bernstorff delte dennes karikaturagtige Meninger om Sjælevandring og Aandemaneri: men der er ingen Tvivl om, at han troede, ad den Vej. Prinsen anviste, at kunne faa umiddelbare Aabenbaringer om den himmelske Frelasers Vilje. Lavater, der efter Bernstorffs Opfordring gjorde sin flere Gange nævnte Rejse til Danmark i Sommeren 1793, netop for at drøfte dette Aabenbaringsspørgsmaal med ham, har brugt det ejendommelige Udtryk om ham, at han var fast i Troen paa det gamle Evangelium, men dog havde manges særegen Mening¹⁵). Det er da, som vi senere faa Lejlighed til at vende tilbage til, muligt, at han paa enkelte Punkter, blandt andet med Hensyn til Kirkeskikke, har været paa- virket af sin Tids Rationalisme; men hans religiøse Synsmaade fjærner sig dog i sit egentlige Væsen skarpt fra, hvad Datidens udprægede Rationalister mente. Biskop Balle kunde med god Grund i sin Ligtale over ham skildre ham som en troende Kristen, for hvem Frelseren var hans Trøst og Tilflugt og hans trygge Forhaabning. Han selv, udtalte han, var aldrig gaaet fra nogen Samtale med ham uden at hjembringe lærerige Begreber til Berigtigelse og til Befæstning.

Bernstorff havde i de sidste 6 Aar af sit Liv tidt lidt af Sygdom, han havde havt den Sorg at miste 2 Sonner ved Døden, baade den ældste, et meget elskværdigt Menneske, og den yngste, der endnu var et Barn; han havde til sine Tider kunnet føle sig overvældet af Anstrængelse og Sindsbevægelse ved de svære Opgaver, der forelaa for ham; han kunde, som han skrev til Schack Rathlou, føle sig fristet til at blive træt¹⁶); men slige Stemninger slog han atter ned. Unægtelig havde han da ogsaa en mægtig

Støtte deri, at det blev forundt ham at nyde den største Lykke, en Statsmand kan have, baade den at gjøre sit Land Gavn paa store, vigtige Omraader og at møde den mest uindskrænkede Tillid hos Landets Hersker, samtidig med at han var Gjenstand for en enestaaende Folkeyndest. Abildgaard har i sin Tale over ham i Videnskabernes Selskab overført paa ham et Ord, der tidligere var brugt om en længst afdød fransk Statsmand, at hans Tidsalder paa tog sig for ham Eftertidens Skikkelse og erkjendte hans Værd, som om han ikke mere havde været til. Bernstorff selv havde en levende Følelse af, at der blev vist ham en sjælden Paaskjønnelse, og som Tak for den Medaille, hvormed han 28. Januar 1795 blev hædret, udtalte han derfor, at han følte Trang til offentlig at bevidne, hvor lykkelig han følte sig ved at leve i et Land, hvor man handlede saa mageløst.

Fra denne lykkelige Stilling, der lettede ham Tanken om de svære Regeringsopgaver, som rimeligvis vilde komme til at foreligge, bortkaldtes han ved en haard Sygdom, som den 21. Juni 1797 lagde ham i Graven. Det var hans vante Plage, Podagra, der nu atter lankede ham til Sygelejet, og da den slog sig indad, blev den faretruende. En kort Tid saa det vel ud, til at den vilde slippe sit Tag; men saa indtraf der en Forværrelse, der medførte Døden.

Bernstorff var i sin Familie Gjenstand for en formelig Tilbedelse, baade fra sin Hustru Augusta, født Stolbergs Side og i Grunden hos alle sine nærmeste. Saameget pinligere var det for dem, at han under Sygdommen efterhaanden kom i en helt apathisk Tilstand, der gjorde ham ganske sløv overfor al den kjærlige Omhu, der vistes ham. Naturligvis vakte Budskabet om hans Sygdom den mest levende Bekymring og Deltagelse i vide Kredse¹⁷⁾. Ingen viste den i højere Grad end selve Kronprinsen. Man kunde tro, at den stærke Følelse af sig selv som den styrende Enehersker, der utvivlsomt mere og mere fik Magten over

ham, maatte indgive ham en vis Skinsyge imod Bernstorff. Han kunde ikke være i Tvivl om, at det var dennes Statsmandsklogskab, hvortil den store Almenhed først og fremmest satte sin Lid. Men, som allerede antydet, Bernstorffs Indflydelse var urokket indtil hans Død. Hvad der var blevet fortalt om »det intime Venskab«, der knyttede Prinsen og Ministeren sammen, havde god Grund; man faar blandt andet et levende Indtryk deraf ved Bernstorffs Breve til Prinsen. Det var paa en næsten rørende Maade, at denne viste sin varme Følelse for Bernstorff under hans Sygdom. »Kronprinsen.« skriver Louise Stolberg, der dengang var Gjæst i det Bernstorffske Hus. »har vundet alles Hjerter ved sin hjertelige barnlige Færd, han har siddet mange Timer i Børnenes Kreds i et Sideværelse.« Dette gjengjældtes af Bernstorff, da han inden sin Slovhedstilstand sagde sine Børn det sidste Farvel¹⁸). Da bad han sin Hustru bringe Prinsen hans Velsignelse og Tak. Det passer fuldt hertil, at, da Jordefærden fandt Sted og et mægtigt Ligtog bølgede igjennem Gaderne, fulgte Kronprinsen med deri, efter hans egne Ord som et af Bernstorffs Børn.

Ingen havde ganske vist tabt saa meget som han; men Følelsen af, at Fædrelandet havde mistet sin ypperste Mand, som det ikke kunde faa Vederlag for igjen, var almindelig udbredt. Som et Vidnesbyrd om, hvor stærk denne Følelse kunde være selv hos Mænd, som man vilde antage for at have hørt til hans Modstandere, kan det nævnes, at Joachim Godske Moltke bestred alle Udgifterne ved en Mindefest, der blev holdt over ham ved Universitetet¹⁹). Det var endelig denne samme Følelse, Biskop Balle gav Udtryk, da han som Text for sin Ligtale over ham valgte Profeten Elisas Ord om Elias: »Maatte dog de to Dele af din Aand blive tilbage«. Først og fremmest var det Stillingen udadtil, der tænktes paa: men under en Udvikling af Tidsaanden som den, der betegnede de sidste

Aar af det attende Hundredaar, trængtes der ogsaa med Hensyn til Regeringens Stilling overfor Almenheden i høj Grad til Bernstorffs Personlighed, især til den overlegne Besindighed, der var ejendommelig for ham.

Men inden vi følge, hvorledes Forholdet mellem Statsmagten og den offentlige Mening kom til at stille sig, ville vi dvæle ved Landets indre Udvikling paa forskjellige vigtige Omraader. Vi begynde med den økonomiske.

TRETTENDE KAPITEL.

Omsorg for Samfærseismidlerne.

Det vil erindres, hvor stærkt Regeringens Omsorg for at fremme Erhvervslevet fra først af havde vist sig efter 1784. Vi have tillige faaet et levende Indtryk af, hvor ivrig Bernstorff ved sin Neutralitetspolitik søgte at værne om Danmarks og Norges udenlandske Handel. Det vil blive en vigtig Opgave for os at klare os dennes Udvikling efter 1791 paa den Tid, da den franske Revolutions Indflydelse paa de internationale Handelsforhold begyndte; men først maa vi se paa forskellige Skridt. Regeringen foretog for indenfor Landets Grænser at skabe de bedst mulige Vilkaar for Handel og Omsætning i det hele, saaledes, til at begynde med, hvad Samfærseismidlerne angik.

Den Landsdel, hvor den tidligst foretog noget gennemgribende paa Vejvæsenets Omraade, var Sønderjylland. Det skete ved en Forordning af 29. Oktober 1784, og det har formodentlig allerede været forberedt før Regeringsskiftet. Naar man, hedder det i Indledningen til denne Forordning, undtog den store Landevej til Altona og Ham-

burg, som var i ret god Stand, stod det kun ilde til. Dels kunde Vejene, især ved Efteraarstid og om Vinteren, ikke passeres uden Fare, dels vare de saa smalle, at paa nogle Steder 2 Vogne næppe kunde komme forbi hinanden. Deri maatte der ske en Forandring. Man fastslog derfor en Række Bestemmelser om, hvordanne Vejene burde være; de vigtigste burde have en Bredde af 24 Fod, de mindre vigtige af højst 16 og de mindste af 8 Fod. Vejarbejdet skulde ledes af de forskjellige »Obrigkeiten: og »Officialer«, hvem det kom til at paahvile, allevegne, hvor der krævedes nogen mere end almindelig Færdighed til Arbejdet, at udtage særlig dygtige Folk dertil. Ved saadanne Arbejder, som den almindelige Landmand slet ikke forstod sig paa, skulde de bortakkordere dem. Hovedarbejdet ved Istandsættelsen af Vejene paahvilede dem, der besad de nærliggende Grundstykker og Marker, og Arbejdet dermed skulde fordeles efter Plov- eller Demattallet. Gjaldt det store og besværlige Arbejder, maatte de komme til at paahvile hele Kirkesogne eller endog større Distrikter. Det kunde endog gaa til, at Anlæggelsen skulde overtages af et helt Amt. En Del af Hertugdømmets Veje laa fra tidligere Tid under Byer, klosterlige, adelige eller Kronen tilhørende Godser (*kunzeleisüssige Güter*) eller oktroyerede Koge, og dette skulde vedblive: Privilegier fritoge ikke for Forpligtelser i saa Henseende. Naturligvis knyttede der sig til alt dette Bestemmelser om Tilsyn med Vejarbejdet. Det kom i Amtsdistrikterne til at paahvile Husfogder, Digegrever og andre lignende Embedsmænd¹⁾. — Ulige mindre indgribende vare de Bestemmelser, der bleve truffne om Vejene i Holsten, hvor Tilstanden fra tidligere Tid formodentlig har været bedre. Det var her i Hovedsagen kun om deres Bredde, at der blev fastsat noget. Den skulde være som i Slesvig.

I selve Kongeriget Danmark huske vi, at Chausseer vare paabegyndte paa Sjælland allerede under

Frederik V, og at Reskriptet af 2. November 1778 havde søgt at skabe et Grundlag for at faa System i hele Vejvæsenets Ordning²). En Generalvejkommision havde den overordnede Ledelse i sin Haand. Chausséarbejdet var senere blevet fortsat, og, naar man ser en Forordning af 8. Marts 1786 blive udstedt om Betaling af Bompenge paa dem, vidner det om, at de nærmede sig deres Fuldendelse i denne Landsdel. Vi høre da ogsaa, at i Aaret 1788 vare Chausséerne fra Kjøbenhavn til Korsør, Helsingør og Kjøge væsenlig tilendebagte. Derefter kan man ligesom i Forbigaaende nævne, at der blev truffet Bestemmelser for at faa faste Regler bestemte om Vejnættet paa Bornholm, hvor hidtil meget var forsømt i saa Henseende, fremdeles at det blev forsøgt, ved enkelte Regeringsbefalinger og Tvangsbestemmelser paa forskjellige Steder at raade Bod paa slemme Brøst. Alt sligt var imidlertid kun Smaating, og der klagedes stærkt fra flere Kanter over Vejenes Slethed der, hvor Chausséarbejderne ikke vare naaede hen. Der trængtes aabenbart haardt til, at Sagen blev taget fat i større Stil. Reventlow var ogsaa her den virksomme. Da han var Medlem af Generalkommisionen, havde han en god ydre Anledning til at gribe ind, og det gjorde han. Det er værdt at se, hvor klart et Blik han havde for, at, hvis der skulde komme Sving i Udviklingen af de forskjellige Landsdeles Produktionsveje, var intet nødvendigare end gode Veje; han saa i de slette Veje blandt andet en Hovedgrund til de mindre Kjobstæders »Afmagt«. Da han tillige havde en levende Opfattelse af, at Vejarbejdet i dets hidtilværende Skikkelse, særlig paa Chausséerne, havde været trykkende for Bonderne, ønskede han ogsaa at skabe en Ordning, der var mindre plagende for dem.

Han udarbejdede derfor et omstændeligt Udkast til en Række nye Bestemmelser om Vejvæsenet, der, om end med forskjellige Forandringer, blev Grundlaget for den

saare vigtigere Vejforordning for Danmark af 13. Decem-ber 1793. Kun nogle faa Hovedpunkter af denne 97 Pa-ragraffer omfattende Forordning kunne her nævnes. Man beholdt den allerede ved Reskriptet af 1778 fastslaaede Fordeling af Hovedlandeveje (Chaussées) paa 20 Alens Bredde, (altsaa noget smallere end i Hertugdømmerne), af mindre Landeveje paa 12 til 14 Alens Bredde og Biveje paa 8 Alen, i alle Tilfælde Grofterne ikke medindbefattede. Som almindeligt Grundlag fastsattes, at den, der havde Nytten af Vejene ogsaa burde bære Byrden af deres Indretning og Vedligeholdelse. Da Hovedvejene sigtede til at fremme det almindeliges Gavn, burde hele Landet yde Hjælp til deres Anlæggelse. Derimod, naar de først vare fuldforte, paahvilede Vedligeholdelsen de Amter og Distrikter, igjennem hvilke de løb, dog burde de Rejsende »ved Bompenges Erlæggelse hjælpe med til deres Vedligeholdelse«. De mindre Landevejes ligesom Bivejenes Istand-sættelse og Vedligeholdelse paahvilede dem, som havde Nytten af dem, og for hvis Skyld de vare til. Alle uden Undtagelse, hvilke Privilegier de end ellers havde, burde tage Del i Bekostningerne til det første Anlæg.

Selve Vejarbejdet *in natura* skulde fordeles paa det kontribuerende Hartkorn (altsaa ikke paa de frie Hovedgaardstakster); men vel at mærke, det Vejarbejde, der skulde udføres uden Vederlag, maatte ikke udgjøre mere end, hvad der svarede til et Beløb af 1 Mark og 8 Skilling pr. Td. Hk. Imod Vederlag kunde der desuden paa-lægges mere Vejarbejde; men det maatte dog ikke løbe op til mere end 3 Mark i Værdi. For øvrigt var det kun indenfor en Afstand af 2 Mile fra den paatænkte Vej, at der kunde paa-lægges Arbejde *in natura*. De, der boede længere borte, kunde, hvis de ønskede det, klare deres Pligt ved at betale Penge. Enhver arbejdsfør Husmand og Indsidders skulde gjøre en Gangdag om Aaret. Som man ser, fastholdtes endnu den gamle Grundsætning, at

selve Befolkningen skulde bestride i det mindste en stor Del af Arbejdet; men Reventlows Grundtanke at lette det for Bønderne var dog i ikke ringe Grad gennemført, og ligeledes naaede Kjøbstadbeboerne at faa en betydelig Nedsættelse i det Arbejde, der tidligere hvilede paa dem. Iblandt Forordningens Bestemmelser var ogsaa optaget en Ordning af, hvorledes Snekastningen ved Vejene burde finde Sted⁴). Selvfølgelig maatte der til en Del af Arbejdet bruges faglærte Folk, og Udgiften til dem fordeltes paa Hartkornsbrugerne. Det forudsattes fremdeles, hvad ogsaa aabenbart allerede fandt Sted, at man rundt omkring, hvor det behøvedes, vilde bruge Kommandoer af hvervede Soldater.

Selv om der, hvad der i det mindste er blevet paa-
staaet, var en Del mindre klare Bestemmelser i denne Forordning, som altfor mange havde været med om at bringe i endelig Form, kan der dog ingen Tvivl være om, at den betegner et meget vigtigt Fremskridt⁵). Der er aabenbart allerede i de nærmeste Aar efter 1793 blevet udført en Del Vejarbejde, og, før at det kunde ske desto kraftigere, traadte selve den kongelige Kasse til med at gjøre Udlæg. Saaledes gav den 1796 et Forskud paa 26059 Rdlr., der bag efter fordeltes paa Hartkornet⁶). I Aaret 1797 løb Vejkassens Udgifter op til 41084 Rdlr. At man desuagtet paa flere Steder horer tale om elendige Veje, kan ikke forbyse. Det skulde vare længe, førend der ikke mere blev Grund til slige Klager.

Vanskeligst stillede Vejsagen sig selvfølgelig i Norge, og det er da ogsaa uden Sammenligning ved dette Kongerige, at der i denne Tid udstedtes de fleste Kongebud herom. De to udmærkede Generalvejmestre, Brødrene Krohg, havde, som det vil erindres⁷), udrettet overordentlig meget i det foregaaende Tidsrum. Dels var der dengang skaffet langt bedre Samkvem end tidligere imellem Kristiania og Oplandene, dels var der skabt en vigtig Vejforbindelse

imellem det søndenfjeldske og Romsdalen, Nordmør og Trondelagen. Men saare meget stod endnu tilbage. Den, der i den nye Tid fik Hovedhvervet paa dette Omraade⁷⁾, var den allerede flere Gange tidligere omtalte Peder Anker, som 30. Januar 1789 blev udnævnt til Generalvejintendant i Akershusstift, det Stift, hvor paa Grund af dets store Udstrækning Vejarbejderne vare vigtigst. Under ham kom Lars Ingier til at virke som Generalvejmester. Kristiansand Stift havde 1786 faaet sin egen Generalvejmester, og i 1787 var det nordenfjeldske Generalvejmesterembedet blevet delt i to, det ene for Trondhjems, det andet for Bergens Stift. Forretningerne blev selvfølgeligen flere, jo stærkere man tog fat paa Vejsagen. I Aaret 1793 fritoges Anker for Bestyrelsen i det enkelte af Vejarbejdet: men han beholdt et Overtilsyn, der var meget vigtig⁸⁾.

Ganske kort Tid efter Peder Ankers Udnævnelse, vanskeliggjordes hans Gjerning ved den odelæggende Vandflod, som vi allerede før⁹⁾ have nævnt paa Grund af de fordærvelige Virkninger, den havde i vidtstrakte Dele af det søndenfjeldske. Anker fik Kongen til at skjænke 10000 Rdlr. som Hjælp i den Anledning, og en Afdeling Soldater af de 2 norske hvervede Regimenter blev stillet til Raadighed ved de nødvendige store Udbedringer¹⁰⁾. Noget lignende maa være sket i de følgende Aar. I det mindste ser man det ene betydelige Stykke efter det andet af de større Landeveje, de saakaldte Kongeveje, blive udført af slige Soldater. Som naturligt var, havde Anker snart efter, at han var bleven Generalvejintendant, faaet en Instrux for sin Gjerning (R. af 15. April 1791). Ifølge den fik han Overtilsyn med Færdiggjørelsen af alle Veje, Broer og Færgesteder (Sundsteder) i Stiftet, medens Veje, der gik over Kjøbstædernes Jorder, horte under Stiftamtmanden som overste Myndighed. Hvis Anker holdt nye Vejes Anlæg for nødvendig, skulde han træde sammen med vedkommende Amtmand: men, hvad der er værdt at lægge

Mærke til, ogsaa Almuen i Vejdistriktet skulde tilkaldes, »for at det kunde fornemmes«, hvad den mulig maatte have at indvende«. Bygdeveje kunde endog ikke anlægges uden den Almues Samtykke, som betjente sig af dem, og paa hvis Bekostning de burde anlægges og vedligeholdes. Ikke alene stod Generalvejmesteren under Ankers Tilsyn; men han havde ogsaa underordnede Betjente til Hjælp, Vejinspektorer, Lensmænd og Rodemestre, der vare visse dertil særlig udtagne Mænd. Udgifterne til Arbejdet bestredes aabenbart af Vejkassen, der fik sine Indtægter ved Fordeling paa Amterne; men den i Nærheden af de paatænkte Vejanlæg boende Almue maatte tidt yde personligt Arbejde.

Snart efter at Anker havde faaet sin Instrux, fastslog en Forordning 16. November 1792 en Række i det enkelte gaaende Bestemmelser om Ordningen af Vejarbejdet i Bergens Stift. Hovedparagrafen var, at paa alle Kongeveje samt store Alfar- og Postveje skulde enhver, der havde Gaardbrug, være pligtig til paa de befalede Tider at »forrette det Vejarbejde, som ham af Generalvejmesteren maatte anvises«. For at udrette det paahvilede det dem i 6 paa hinanden følgende Sommerdage at arbejde eller lade arbejde paa Vejene. Foruden hvad der saaledes blev fastsat mere i Almindelighed, udkom der flere Gange Reskripter enten om Nyanlæg eller om Omlægning af Vejstykker, snart i den ene Egn, snart i den anden. Ogsaa om Snebrydningen ved Vejene udstedtes der Kongebud¹¹⁾.

Ligesom Brodrene Krogh tidligere havde haft at kæmpe med forskjellige alvorlige Vanskeligheder ud over dem, der laa i de store Terrænbesværligheder, kom det samme ogsaa til at gjælde dem, der senere skulde tage Gjerningen op, og i Virkeligheden selve Regeringen.

For det første blev det en Opgave at skaffe de nødvendige Pengemidler til Veje. Hvad der havdes til Raadighed ved Vejkassen, strakte aldeles ikke til, saasnart Talen blev om større Vejanlæg. Man ser da ogsaa Re-

geringen gribe ind med at yde dels ligefrem Pengehjælp, dels Forskud (flere Gange rentefrit). Der findes en Mængde Tilfælde deraf. Snart ydes der Pengehjælp til den Trondhjemske Vejkasse, snart til Istandsættelse af en Vej over Filefjeld, snart Forskud til Anlæg af en Postvej i Kristiansand Stift; det aarlige Forskud til Vejvæsenet i dette Stift forhøjes 1799 fra 3000 til 5000 Rdlr., og især ved det vigtige Akershus Stift forekommer der jævnlig Understøttelser fra Regeringens Side¹²⁾.

Men Vejembedsmændene havde ogsaa personlige Bryderier. Det havde maaske mindre at sige, at Anker kom i Strid med den daværende Grev Wedel Jarlsberg, der vilde hindre ham i, at tage sig af Vejene i hans Grevskab, en Modstand, som Kancelliet ikke vilde erkjende for berettiget¹³⁾. Værre vare de Vanskeligheder, Almuen nu som tidligere voldte. Den var altfor kortsynet og indgroet i det gamle til at kunne forstaa den umaadelige Betydning, Vejarbejderne havde netop ogsaa for den, og desuden var det Arbejde, som paalignedes den, selvfølgelig ikke sjælden ret strængt. Der er Exempler paa dens Uvilje gennem hele Tidsrummet fra 1784 til 1799. Som sædvanlig var det især den vestlandske Bondebefolkning, Embedsmændene døjede med. Man kan se, at der gjentagne Gange er blevet idomt Almuen her Bøder paa Grund af Forsømmelser ved Arbejderne, og man oplevede, at disse Mulkter for »de 4 Almues Vedkommende i Bergens Stift« naaede et saadant Omfang i Aarene 1785 til 1787, at det, hvis man vilde opkræve dem, vilde være Bøndernes Ruin. Man blev derfor nødt til at eftergive dem, »saa fremt Bønderne vilde være lydige for Fremtiden«¹⁴⁾. I Nordhordlands Føgderi forlangte Almuen først at se en trykt kongelig Forordning, inden den vilde arbejde, atter et Exempel paa Bøndernes Mistillid til Embedsmændene¹⁵⁾. Naturligvis indkom der ogsaa Klager til Regeringen fra Almuen over Vejarbejdet, saaledes i 1798 fra Kristiansand

Stift. Der maa have været noget berettiget i dem: i det mindste mente Regeringen foreløbig at maatte indrømme Bønderne her, at de maatte betale Penge i Stedet for selv at gjøre Arbejde¹⁶). Men det kunde komme til ligefrem Opsætsighed Vest paa, baade i Lærdal og længere Syd paa i Bergens Stift, hvor Almuen paastod, at den Vej, der krævedes, var for bred, at det var alt for meget at forlange 6 Dages Arbejde om Aaret, Vejen burde ikke være bredere end 3 Alen, og de vilde ikke gjøre mere end 2 Dages Vejarbejde om Aaret. Desuden, sagde de, var det kun til Ulykke at ville have en god og bred Vej, saa kunde Fjenden komme og marchere frem med Kanoner og indtage Landet (!). De vilde rejse til Kjøbenhavn og klage over Generalvejmasteren. Det var ved denne Lejlighed, at nogle Bønder kom med den ovenfor*) omtalte Ytring: »Det bliver ikke godt, førend vi gjør som i Frankrig og afskaffe Embedsmændene«. Ogsaa blev der sagt, at alle Embedsmænd vare Kongens Tyve, og at man burde modsætte sig alt, hvad de befalede¹⁷). Ligeledes i Foraaret 1795 var der Vanskeligheder her: men heldigvis faldt Almuen omsider til Føje¹⁸).

De Træk, vi have nævnt, vedrøre Arbejderne paa Vestlandet, som Peder Anker ikke havde noget at gjøre med: men der kom dog ogsaa Klager fra hans Omraade¹⁹), og han var næppe selv uden Skyld deri. Frederik Moltke, der var Stiftamtmand i Akershus Stift og i høj Grad erkjendte hans Dygtighed, fandt i det mindste, at han behandlede Bønderne altfor haardt og vilkaarlig ved Vejarbejdet²⁰).

Rimeligvis har det vanskeliggjort Forholdet imellem Almuen og de høje Vejembedsmænd, at der trods de mange enkelte Bestemmelser dog fattedes en fast Ordning af den hele Sag. Finanskollegiet fremhævede allerede stærkt i

*) Se ovenfor S. 148.

1793²¹). at der kunde trænges til en almindelig Plan for Vejarbejdet i Norge, Kancelliet gjorde derfor Forslag om, at der skulde udarbejdes en saadan for Akershus Stift²²), og Moltke tilligemed Anker fik Befaling om at gjøre Udkast dertil. De gjorde da ogsaa Forsøg derpaa²³), og der udkom nærmere Bestemmelser i den Retning²⁴). To Aar senere blev der udstedt almindelige Bestemmelser om Vejarbejdet i Kristiansand Stift²⁵); men man kom ikke til Ende med Sagen i de Aar, hvorom vi her tale.

Skjønt Ordningen af Vejvæsenet i Norge aabenbart endnu var ufuldkommen, blev der dog udrettet anseligt i denne Tid. Det lykkedes saaledes Anker at faa anlagt en betydelig Strækning Vej fra Kristiania Syd paa fremdeles Vejen igjennem Hedemarken paa den østlige Side af Mjøsen, ligeledes den Bergenske Hovedvej igjennem Valders, Vejene fra Kristiania Vest paa igjennem Krokskoven, Vejen igjennem Hakedalen og Vejen igjennem Smaalenene²⁶). I det af Naturhindringer særlig opfyldte Kristiansand Stift naaede man i Tiden fra 1790 til 1797 at faa istandsat 51416 Favne Vej og 45 Broer, samt i 1798 9711 Favne Vej og 16 Broer²⁸).

Vejene maatte selvfølgelig være det vigtigste Samfærselemiddel indenfor Landets Grænser; men man havde dog, som det vil erindres, ved Siden deraf i de nærmest foregaaende Aar sat megen Lid til at kunne faa skabt en betydningsfuld Trafikvej ved den slesvig-holstenske Kanal eller Ejderkanalen. Allerede kort efter Regeringsskiftet var den bleven aabnet for Trafiken²⁹). Naturligvis blev der fastsat en Række Bestemmelser om Farten der og om Afgifter, der skulde udredes af dem, som benyttede den. Mere Interesse har det at se, hvorledes Regeringen ved forskjellige Friheder søgte at opmuntre til at bruge den. Saaledes skulde Kanaltolden ikke kunne hæves af danske, norske, grønlandske og islandske saa lidt som af slesvigske og holstenske Landsprodukter, Fabrik- og Manufaktur-

varer; fremdeles gjaldt det samme om alle fra Kjøbenhavn kommende kinesiske, ostindiske og vestindiske Varer. Ogsaa blev der opført Pakhuse ved Kanalens Udlob i Kielerfjord ved Holtenau ligesom ved Rendsborg og Tønning, og der knyttedes en udstrakt Oplagsfrihed til dem. Denne samme Frihed skulde indrømmes Indbyggerne i Kiel og Frederikstad, naar der i deres Byer blev opført de nødvendige Pakhuse i Nærheden af Toldboderne³⁰). I Juli 1792 bestemtes det, at Fart paa Kanalen skulde være aabnet for ubegrænset Tid³¹).

Ved denne Kanal gjaldt det Trafiken imellem Vesterhavet og Østersøen; men der var andre Kanaler, som alene sigtede til at aabne en Vej fra Havet til en By eller en Egn for at lette Forbindelsen udefra dermed. For selve Kongeriget Danmarks Vedkommende fortjener en enkelt Mands Iver paa dette Omraade at fremæves. Det var den bekjendte foretagsomme og energiske Kammerherre Frederik Buchwald. For at lette Afsætningen af Varer fra hans allerede tidligere nævnte Fabrikker ved hans Gods Gudumlund i Jylland udvirkede han Tilladelse for sig til at anlægge en Kanal her, og Kreditkassen bevilgede ham et Laan paa 33000 Rdlr. dertil³²). Varigere Virkninger fik imidlertid den Energi, han som Stiftamtmand i Fyn udfoldede for at faa Odenses Forbindelse med Kattegat forbedret ved et Kanal anlæg. Da han gjorde et Forslag derom til Regeringen, sendte denne den ovenfor nævnte dygtige svenskfødte Justitsraad Ljungberg derover, og denne kom til det Resultat, at der maatte kunne skaffes en Forbindelse som den onskede for Skibe, der stak 7 til 8½ Fod dybt³³). Planen blev ogsaa gennemført³⁴). Det var et beslægtet Foretagende, naar der i Holsten førtes en Kanal fra Krempemarsken ned til Elben³⁵) eller naar Regeringen bemyndigede Magistraten i Tønder til at lade grave en ny Kanal for at bevare Forbindelsen med Vesterhavet³⁶). Ogsaa ser man et mindre Beløb blive bevilget til en Kanal

imellem Ringsted og Kjøge³⁷): men det blev uden Betydning³⁸).

Ved Siden af, hvad der blev udrettet eller forsøgt i de her nævnte Retninger, skete der et meget fortjenstfuldt Arbejde for at fremme Kjendskabet til Kyster og Farvande omkring Statens Lande. Her havde man til Lykke en virkelig overlegen dygtig Mand til Raadighed. Det var Søofficeren Poul Lovenørn, en Sønsøn af den fra Frederik IV's og Kristian VI's Historie bekendte General af samme Navn. Med praktisk Sømandsdygtighed forenede Lovenørn en stor flersidig videnskabelig Uddannelse i Retninger, der her havde Betydning, og i Tiden efter 1784 var han, der tillige fik stiftet Søkortarkivet, i en Række Aar utrættelig paa Færde baade omkring Danmarks Kyster og langs Norge: han udvidede sine Undersøgelser lige til islandske og færøske Farvande. Det har aabenbart været som en Følge af hans Indstillinger, at der i 1790 blev bevilget 6000 Rdlr. til Opmaaling af de norske Kyster³⁹) og til Indretning af Somærker der: Kjendskabet til Dybdeforholdene og Strømningerne rundt omkring Danmarks og Norges Kyster vandt meget betydelig ved hans Undersøgelser. En Række for sin Tid fortrinlige Søkortarbejder sluttede sig hertil. Vigtigheden af det Grundlag, denne Mand skabte ikke alene for Besejlingen af Farvandene, men ogsaa for Udviklingen af Havne- og Fyrvæsenet, kan ikke let overvurderes.

Som Exempel paa Omsorgen for Fyranlæg kan nævnes, at Generaltoldkammeret i Slutningen af Tidsrummet gjorde Forestilling om denne Sags Vigtighed i det hele, og at Kongen befalede nødvendige Undersøgelser i den Retning⁴⁰). Der vilde, udtaltes det, blive i alt 15 Fyr at underholde, og man regnede 32658 Rdlr. som aarlige Udgifter, der vilde gaa med dertil. Som Fyranlæg i denne Tid kan man ved Norge nævne, at et Lygtefyr blev rejst paa Skudesnæs, et nyt Fyrtaarn opførtes paa Lindesnæs,

og Færderfyr afkjøbtes 2 Damer. Der blev derefter opført et nyt Taarn paa dette sidste Sted⁴¹).

Naturligvis laa Havnevæsenet Regeringen stærkt paa Sinde. Netop Havnenes Betydning for Omsætningen havde Reventlow stærkt fremhævet i sin ovenfor nævnte Betænkning om Vejene. »Vore Havne,« skrev han dengang, »ere for største Delen tilsandede.« Intet var vissere. Det havde man ogsaa i længere Tid følt: men den Opgave at faa dem forbedrede vedblev at være paatrængende. Paa sine Steder var det lokale Embedsmænd eller Bypatrioter, der nu forstode at faa Sagen sat i Gang, og Regeringen traadte da til, udtalende Paaskjonnelse eller uddelende Belønninger. Saaledes fik en Byfoged i Sæby 1799 Fortjenstmedaillen i Guld som Anerkjendelse af den opofrende Iver, han havde vist for Havnearbejder i sin lille By⁴²). Ved Horsens ndvirkede Guldberg som Stiftamtmand, at 4 Borgere, der havde været Hovedmænd for at skaffe Byen en bedre Havn, fik den samme hædrende Belønning⁴³), og ved Randers, hvor han selv havde taget sig stærkt af Havnearbejdet, blev der bevilget ham og Biskoppen Tilladelse til at yde Tilskud dertil af Stiftsmidlerne⁴⁴). Regeringen brugte stærkt Lovenørn for at vinde Kjendskab til de stedlige Forhold, der kunde have Betydning for Havneanlæg, og den lod ham udtale sig om Havnenes Tilstand i Akershus Stift og give Forslag til at udvide Aarhus Havn, en Forbedring, der snart efter fandt Sted⁴⁵). Almindelig Betydning for Havnevæsenets Udvikling syntes det at maatte kunne faa, naar i Slutningen af Tidsrummet en kongelig Resolution fastsatte, at der skulde udnævnes en Havnekommission for enhver By, hvor en saadan ikke fandtes i Forvejen, og at den inden for et vist Beløb maatte anvise Penge til Betaling af de fornødne Udgifter. Gjaldt det større Summer, maatte slige Kommissioner gjøre Indstilling derom. Stiftamtmanden havde at fore Over-

tilsyn, og det paahvilede Generaltoldkammeret at brevvexle med disse Kommissioner⁴⁶).

Ingen Bys Havnevæsen optog ganske naturlig Regeringens Opmærksomhed i den Grad som Kjøbenhavns. Det var ikke om Udvidelser af Havnen, der her spurgtes: men det var om, hvorledes man bedst skulde faa Bugt med den Tilsanding og den Masse af alskens Skarn og Urenligheder, der paa Grund af Byens slette Kloaksystem truede med at gjøre Havnen for en stor Del ubrugelig. Et Reskript af 23. Januar 1789 viser, hvor uheldige Forholdene vare. Der blev da paa forskjellige Maader arbejdet paa at raade Bod derpaa: men det var i høj Grad besværligt og kostbart. En Plan for Opmudringen af Havnen, som en dertil nedsat Kommission afgav, opstillede, at der i alt vilde medgaa 622000 Rdlr. dertil. Man søgte at hjælpe sig igjennem ved at bruge imellem 15000 og 38000 Rdlr. om Aaret dertil⁴⁷).

I nær Forbindelse med, hvad der var udrettet for Vejvæsenet, stod det, at Regeringen søgte at forbedre Postforbindelser og Befordringsvæsen. Det var en god praktisk Bestemmelse, der blev paabudt, at der paa alle Skydskifter i Norge skulde indrettes Dagbøger, i hvilke enhver Rejsende skulde være forpligtet til at antegne, hvorvidt han havde noget at klage over enten i Retning af Forsinkelse eller i andre Henseender⁴⁸). Nu blev det ogsaa indført, at der Vest paa i Norge skulde gaa Post hver Uge frem og tilbage imellem Stavanger og Molde over Bergen, som det hed, for at gavne Fiskerierne og andre Næringsveje, hvad der netop vilde sige Handelsomsættningen. Snart udvidedes dette til, at der kom en lignende Forbindelse i Stand imellem Molde og Kristiansund⁴⁹). Syd- og østpaa indrettedes der hurtigere Postsamkvem baade imellem Kristiania og Drammen^{49a}) og imellem Kristiania og Trondhjem; Vejen imellem de to sidst nævnte Byer skulde nu tilbagelægges i Løbet af 4 Dage⁵⁰).

Ogsaa til det fjærne Finmarken lykkedes det med den svenske Regerings Hjælp over det nordlige Sverige at skabe en hurtigere Postgang⁵¹).

Hernede i Danmark træffe vi saadanne Træk, som at Lolland-Falster, hvad Forsendelse af Breve og Pakker angik, kom i en betydelig bedre Forbindelse med Udlandet. Jylland og Fyn (1799), at Postforbindelsen imellem forskellige Byer i Jylland lettedes, at, medens man tidligere havde maattet tage Extrapost, naar man vilde rejse i lukket Vogn, blev nu Diligencekjørsel indrettet 2 Gange om Ugen imellem Kjøbenhavn og Helsingør (18. November 1798). Omtrent et Aar derefter kom samme Befordring i Stand 1 Gang ugenlig imellem Kjøbenhavn og Korsør. Allerede inden dette sidste skete, var Overfarten over Store Belt forbedret. Det blev blandt andet nu gjort muligt at have det nogenlunde ordentlig paa Sprøge, naar man om Vinteren maatte opholde sig der: og, hvad der var det vigtigste, ved at indføre Brugen af særlige »Postjagter«, som horte umiddelbart under Postvæsenet, befriede Regeringen de Rejsende for megen Tidsspilde og utaaleligt Optrækkeri, som de havde lidt under tidligere. Forbindelsen imellem Kjøbenhavn og Norge vandt et Fremskridt derved, at Generalpostamtet 1787 lik indført en agende Post (Pakkepost) paa denne Route. Men saare meget stod dog paa hele dette Omraade tilbage at forbedre. Der var saaledes endnu kun 2 Gange om Ugen Forbindelse med Udlandet fra Kjøbenhavn over Hamburg⁵²).

FJORTENDE KAPITEL.

Regeringens Handelspolitik.

Alt, hvad vi nylig have dvælet ved, betegnede naturligvis Fremskridt, der maatte faa Betydning for Omsætningen. og fra en helt anden Side arbejdede Regeringen i samme Retning ved de vigtige Beslutninger, der vare tagne for at skaffe en ny og bedre Ordning af Pengevæsenet i alle Statens Lande. Dette Arbejde fortsattes ved Udmøntning i Danmark og Norge af de nye Speciesmønter i mindre Montsorter.

Men nu selve Udviklingen af Handel og Skibsfart, hvordan var den? For det første spørge vi om, hvilken Handelspolitik der førtes. Vi kunne her strax nævne, at Regeringen ligesom i tidligere Tider greb ordnende ind, hvor den maatte holde det for nødvendigt. Derom maatte der f. Ex. naturlig blive Tale ved Island, hvor Handelen var bleven indrettet saa at sige fra nyt i 1786, og hvor det bag efter kunde behøves at give en Del Bestemmelser for at forebygge Misbrug og Underslæb fra Handlendes Side. Nye Bestemmelser bleve da ogsaa truffene i den Retning, saaledes som den meget vigtige, at, da Grønlandsisen gjorde Nordlandet utilgængeligt indtil langt ud paa Sommeren, vilde Kongen yde et rentefrit Laan til Handlende paa Landet, for at de stedse kunde have Oplag af visse nødvendige Varer¹⁾. Ved andre Dele af Staten var det helt i den gamle Stil, naar f. Ex. de evindelige Stridigheder imellem norske Bønder og Kjøbmændene i Kjøbstæderne gav Anledning til, at der i 1795 blev indført en saa kaldet forbedret Handelsindretning imellem Landalmuen og de Handlende i Arendal²⁾. Paa en ret virksom Maade blev Regeringen nødt til at gribe ind for at hjælpe paa Befolkningen i Søndmør netop, hvad dens

Handel angik. Den trængte nemlig i høj Grad til en Losse- og Ladeplads. Som det plejede at gaa, naar Talen var om at fremme, hvad der kunde føre til Anlæggelse af en ny Handelsplads, vakte Tanken herom en levende Modstand hos de Kjøbstæder, der hidtil havde haft Handelen paa Søndmør i deres Haand. Baade i Bergen, i Kristiansund og i Molde kom Kjøbmændene i stærk Bevægelse i den Anledning; men Regeringen var fornuftig nok til at sætte sig ud herover. Den tillod, at baade fremmede og indenlandske Varer maatte losses i Aalesund. Tillige bevilgedes der de paa Søndmør bosatte Handlende, at de paa egne Skibe maatte udføre »søndmørske« Produkter til, hvilken Kjøbstad i Norge og Danmark de vilde³⁾.

At Regeringen fastsatte en Række Forholdsregler med Hensyn til Tømmerflødningen i Norge⁴⁾, var atter et Vidnesbyrd om dens ordnende Haand. Et Held for Trælastudførselen fra de østligste Dele af Norge var det ogsaa nu, at et Spørgsmaal, hvorom der jævnlig var blevet forhandlet med Sverige, blev endelig afgjort paa en fordelagtig Maade. Den svenske Regering tillod nemlig (21. Januar 1792), at Tømmeret fra Skovene paa denne Kant (Eggen om Trysild) maatte flødes ad Elvene igjennem Sverige ned til Havet⁴⁾. Nu som tidligere krævede Fiskerierne, der vare saa vigtige for Norges Udførsel, idelig Skridt fra det Offentliges Side. Der fandt altfor megen Uorden Sted paa dette Omraade, og der hortes for høje Klagemaal til ikke at gjøre sligt nødvendigt⁵⁾. Netop paa denne Tid indtraf der under den engelsk-franske Krig en Begivenhed, som Regeringen søgte at drage Gavn af for at fremme de norske Fiskerier. Det hændte nemlig i Aaret 1798, at 144 hollandske Fiskere paa 12 til 15 Fiskerhuggerter, forfulgte af engelske Kapere, flygtede ind i Havnen ved Farsund; og efter et Tilbud fra deres Side gav Regeringen dem Tilladelse til at blive i Norge, for at

de der som Forbillede for Nordmændene kunde »drive Fiskeriet paa deres brugelige Maade⁶⁾«.

I særlig Grad fængsles man maaske af Spørgsmaalet om, hvor vidt Regeringen mere eller mindre umiddelbart stottede Handelen. I de nærmest foregaaende Aar efter 1784 var den, som det vil erindres, meget ivrig for at op-høre med selv at være handlende, og desuden optagen af at klare de Vanskeligheder, hvori Oprettelsen af forskjellige Handelskompagnier havde bragt den. Helt heldig havde den ikke været med denne dobbelte Bestræbelse. Saaledes vedblev Handelen paa Grønland at være kongelig — den gav i Aarene fra 1790 til 1796 en ren Indtægt af 87306 Rdlr. 46 $\frac{3}{4}$) —, og, uagtet Regeringen havde ønsket at frigive Handelen paa Færoerne⁸⁾, mente den dog, at Forholdene gjorde det nødvendigt at udsætte dette Skridt, indtil Omstændighederne tillod det⁹⁾. Handelen vedblev altsaa foreløbig at være kongelig. Ikke mindre saa Regeringen sig nodt til at lade den vestindiske Handel blive drevet for sin Regning. Aabenbart har Direktionen for denne sidst nævnte Handel ikke havt tilstrækkelig Driftskapital. I det mindste bemyndigedes den i 1792 til at optage et temporært Laan paa 800000 Gylden hollandsk Kurant og desuden et paa 200200 Rdlr. dansk Kurant¹⁰⁾. Hvorledes for øvrigt Handelsforholdene paa Vestindien stillede sig, vil der senere blive Lejlighed til at se.

For det asiatiske Kompagni, der, om end med svær Tilbagegang, havde overstaaet den kritiske Tid efter 1783, kom der et nyt Tidsafsnit, for saa vidt det fik en ny Oktroy (21. Marts 1792), der skulde gjælde fra 12. April 1792 i 20 Aar. Denne forlængede foreløbig den i 1772 bevilgede Eneret til Handel paa Kina, og den gav Ret til at anlægge Etablissementer øst for det gode Haabs Førbjerg; men, naar Kompagniet hidtil havde havt den Førret fremfor »den partikulære Fart«, at der skulde betales det 2 Procent af de Ladningers Værdi, som »de

Partikulære* førte til Ostindien, og 8 Procent af deres Returladninger, saa hørte dette nu op. Altsaa Ligestilling fandt for saa vidt Sted. For øvrigt beholdt Kompagniet en Række vigtige Friheder og Fordele. Det fastholdtes, at de for Kompagniets Regning fra Asien kommende Ladninger skulde føres til Kjøbenhavn. Kun, saafremt dette blev gjort umuligt ved Krig eller andre Forhold, vilde Kongen efter Ansøgning anwise andre indenrigske Stæder, hvor Kompagniet kunde lade losse. Dets Uafhængighed som et selvstændigt Handelsselskab fastsloges udtrykkelig. Kun forbeholdt Kongen sig, at han i paakommende Tilfælde maatte kunne beskikke en Aktionær til Præsident¹¹⁾. — Der kan i Forbindelse hermed mindes om, at Regeringen i denne Tid fastholdt Planer, der allerede tidligere havde været oppe, om mulig at kolonisere Nikobarøerne, men at den dog — heldigvis — ikke foretog noget kraftigt Skridt for at gennemføre dem¹²⁾.

Medens vi senere ville komme tilbage til at omtale Virkningerne af Regeringens Neutralitetspolitik efter 1793, ville vi her nævne, at den havde været nødt til, for at kunne bemane de Krigsskibe, med hvilke Neutraliteten og Handelen skulde sikres, at udskrive en ikke ringe Del af det Mandskab, som ellers vilde være blevet brugt til Handelsskibene. Den søgte da at hjælpe derpaa ved at tillade, hvad tidligere sædvanlig var forbudt, at ogsaa ikke indrullerede Personer maatte bruges i Skibsfarten. For øvrigt var det en Selvfølge, at Regeringen maatte opkræve forskellige Afgifter*) for at kunne bestride de nødvendige Udgifter til at værne om Skibsfarten, og desuden var en vis Kontrol og visse Indskrænkninger nødvendige. Neutralitetsforholdet gjorde det til en Pligt for den dansk-norske Stat, at de Handelsskibe og Ladninger, der skulde sikres ved dens Flag og ved de Passer, som

*) Se herom En og tredivte Kapitel.

Regeringen udstedte for dem, kunde godtgjøres at være dansk eller norsk Ejendom. Foruden at den alvorlig advarede imod at misbruge Flaget til at værne om Lædninger, der i Virkeligheden vare fremmed Ejendom, ser man den i Slutningen af Tidsrummet dels nedsætte en formelig Kommission for at undersøge, om Embedsmændene i Trankebar og Frederiksnagor havde misbrugt Søpasser og Skibsdokumenter¹²), dels lade en Skipper komme under Tiltale, fordi der var Mistanke om, at han havde faret under dansk Flag for et Hamburger Handelshus og dertil betjent sig af et dansk Søpas¹³).

Medens alt sligt kan siges med Nødvendighed at have ligget i Forholdene, fulgte Regeringen tillige paa flere Maader, hvad tidligere havde været Skik, nemlig at yde Hjælp til Foretagender, der kunde fremme Handelsomsætningen, eller til Kjøbmænd. Man moder den ligefremme Fortsættelse af, hvad vi godt kjende fra ældre Tid, naar der ydes Hjælp eller Begunstigelse til Robbe- og Hvalfangst¹⁴), Præmier for at faa stærkere Gang i Fiskefangst ved Island og Finmarken, eller naar det paabydes, at Fremmede (især Kvæner), der flyttede til Finmarken, skulde støttes med Hjælp til Opførelse af Huse eller til at anskaffe sig Baade og Fiskeredskaber¹⁵). Det var ogsaa helt efter ældre Forbillede, at der bevilgedes det saa kaldte økonomiske Velfærds Selskab en Præmie for hver Læst af de Skibe, som det i 1798 og 1799 brugte til at fore Stenkul fra Færøerne til Kjøbenhavn¹⁶). Og selv om Hjælp til private Kjøbmænd ikke saaledes blev sat i System, som Tilfældet havde været i Slutningen af det Guldbergske Tidsrum, findes der dog gjentagne Exempler derpaa. Et af disse stammede allerede fra de nærmeste Aar for 1791; det var nemlig den Understøttelse, Regeringen gav Gros-serer Peschier i Kjøbenhavn for at sætte ham i Stand til at arbejde for Afsætning i stor Stil af ostindiske Varerovre i Rusland, hvor man havde fundet et godt Marked

for dem¹⁷⁾. Denne Handel var saa betydelig, at de ostindiske Varer. Peschier i Tiden fra 1773 til 1803 afsatte derovre, havde en Værdi af 19 Millioner. Ret naturligt var det, at Regeringen, efter at Handelen var aabnet paa Island og Finmarken, efter en ganske anden Maalestok end tidligere søgte at faa Drift i Skibsfarten paa disse Landsdele ved at give Kjøbmænd deroppe Laan til med Kraft at virke derfor. Dette forekommer flere Gange¹⁸⁾. Ogsaa paa en helt anden Kant var det let forklarligt, at Regeringen gav en Haandsrækning, nemlig da den bevilgede et Handelshus Wolff og Dorville i London et ret betydeligt Laan: thi dette Firma havde vist sig yderst hjælpsomt overfor Redere og Kaptajner for danske og norske Skibe, der vare under Opbringelse i England. Det havde givet Forskud paa ikke mindre end 30.000 Lstr.¹⁹⁾.

Som Hjælp til Kjøbmænd under Vanskeligheder, som Tidsforholdene medførte, forekomme saadanne Træk, som at Regeringen bevilgede en Kjøbmand Thorryng i Trondhjem et Laan paa 10,000 Rdlr., fordi Uroligheder i Irland havde medført Stansning i Trælasthandelen derovre. Han, der var den største Trælasthandler i det nordenfjeldske, laa inde med store Beholdninger uden at kunne faa noget solgt²⁰⁾. Paa en lignende Maade faar Kjøbmand Kjelland i Stavanger flere Gange Laan, først paa 4000, saa paa 2000 Rdl.²¹⁾. Og, hvad der virker overraskende, Regeringen maatte endog tage selve Bernt Anker, Norges største Handelsmatador, under Armene. Man er vant til at opfatte denne ikke alene som en hovedrig Mand, men ogsaa som den hoimodige Kreditor for mange. Dette var ogsaa sandt; men der har dog været et Øjeblik, da det kneb alvorlig for ham, fordi, som han selv paastod, Handelen med norske Produkter netop dengang havde at kæmpe med mangfoldige Hindringer, og den udenlandske Kredit i højeste Grad var usikker. Finanskollegiet fremhævede i den Anledning, ganske som det i den Guld-

bergske Tid var sket i lignende Tilfælde, at »Vedligeholdelsen af et saa vigtigt Handelshus og en saa driftig og til det almindelige Bedste virksom Mand maa ønskes i mere end een Henseende. ikke alene i sig selv, men og for den danske Handels Kredit i Almindelighed, og det saa meget mere, som et saadant Hus nødvendig maa staa i Forbindelse med andre af de betydeligste Handelshuse«. Da det nu desuden kunde godtgjøres, at Bernt Anker havde meget anselige faste Ejendomme, som han kunde sætte i Pant, gik Regeringen ind paa at efterkomme hans Ønske, og, skjønt Kreditkassen aldeles ikke havde til Opgave at træde til i slige Tilfælde, blev der dog af dens Midler bevilget ham et Laan paa ikke mindre end 120,000 Rdlr.²²). Han havde ved sit Andragende forpligtet sig til at tilbagebetale Laanet inden December 1797; men det viste sig umuligt for ham at gjøre det, og i Henhold til en meget varm Indstilling til Fordel for ham af den daværende Stiftamtmand i Akershus Stift. Kaas, der blandt andet udtalte sig særdeles gunstig om hans Formuesforhold, blev der bevilget ham meget gode Vilkaar for Tilbagebetalingen af Laanet²³). Da han i Virkeligheden var en rig Mand, klarede han ogsaa efterhaanden sin Gjæld.

Paa alle de Punkter, vi her have dvælet ved, bevægede Regeringens økonomiske Politik sig i det Spor, den i det hele havde fulgt i den tidligere Del af Aarhundredet: men den havde tillige i de nærmest foregaaende Aar som vel bekjendt betraadt den friere Bane, der havde faaet sit Udtryk i de frisindede Handelslove af 1786, 1787 og 1788. Den var tydelig nok oplagt til paa enhver mulig Maade at lette Omsætningen ved at løsne Baandene paa slige Punkter, hvor den ikke mente, at der i Forholdene laa overvejende Grunde til at blive ved det gamle²⁴).

Vi kunne for det første se det ved adskillige enkelte Tilfælde. Saaledes ved et Spørgsmaal, der paa en Maade

naturlig frembod sig som en Konsekvens af Forordningen af 6. Juni 1788 om den friere Kornhandel paa det søndenfjeldske Norge. Det vil maaske erindres, at allerede, førend denne Del af Norge ved Forordningen af 16. September 1735 blev forpligtet til at tage sit Korn fra Danmark, var dette Rige i 1730 blevet gjort afhængigt af Norge med Hensyn til sin Forsyning med Jærn²⁵). Var dette Baand end efter sin Natur mindre omfattende end det, som Ordningen af Kornhandelen skabte, havde det dog jævnlig givet Anledning til Klager fra danske Handlendes Side. Nu efter at Kornhandelen var bleven lettet for Norges Vedkommende, gjorde Regeringen sig ganske naturlig det Spørgsmaal, om man længere kunde fastholde Monopolet paa det norske Jærn, og Kongen fastsatte derfor, at indtil videre maatte fremmed Jærn indføres i Danmark imod 1 Rdlr. 24 Skilling i Told pr. Skippund. En almindelig Regel skulde bestemmes, naar man kom til Udarbejdelse af en ny Toldtarif²⁶). Allerede forinden var Transit-handelen i Norge med svensk Jærn og Staal bleven lettet, idet Accisen derpaa var bleven ophævet²⁷). Det kunde fremdeles antages, at den norske Udførsel af Trælast vilde vinde betydelig ved, at der i Aaret 1795²⁸) blev indrømmet en større Frihed i Skovenes Brug og Hugsten der, end tidligere havde været kjendt. Man havde nemlig fundet, at »Skovprodukternes Forædling og Dannelse efter de forskjellige Markeder og den forskjellige Søgning hindredes ved Savenes Indskrænkning». Med samme Formaal for Øje blev ogsaa Trælasttienden anderledes fastsat, end det før havde været Tilfældet. Fra nu af maatte al Slags Trælast, stor og smaa, i Norge hugges af Skovejerne og udføres baade til Udland og Indland. Der blev fremdeles givet Bestemmelser, som kunde lette den indenlandske Handel med toldfri og fortoldede Varer baade i Danmark og Norge²⁹). Ogsaa forekommer der gjentagne Gange Toldnedsættelser for enkelte Varer, der indførtes, saaledes

for Vine og fremmede Druebrændevine baade for Danmarks og Norges Vedkommende³⁰). Fremdeles bevilgedes der paa lignende Maade Nedsættelse af Told paa Salt, der skulde bruges ved Kjøbmand Niels Ankers Sildesalteri i Frederikshald³¹). For at fremme Omsætningen med nordamerikanske Skibe, der vare begyndte at komme i Fart ogsaa paa Nordeuropa, fastsattes det endelig, at den højere Told af fremmede Varer, der indførtes med upriviligerede Skibe, indtil videre maatte blive ukrævet, naar der søgtes derom³²).

Vi møde, det bør endnu tilføjes, ogsaa flere Gange Lettelser ved den oversøiske Handel. Det var saaledes et Skridt bort fra den tidligere Ordning, at Regeringen forandrede Indretningen af Handelen paa Guinea fra, hvad der var fastslaaet derom i 1787³³). Efter Onske af dem, der dengang havde faaet Handelen her i Entreprise, gik den ind paa at tage Etablissementerne paa denne Kyst tilbage, og derefter gav den Handelen paa Kysten fri »saavel for vore egne Undersaatter som for fremmede med baade indenlandske og udenlandske Skibe, og det fra og til hvilke Stater i og udenfor Europa de maatte ønske«. Et Par Aar senere opgave Entreprenørerne for Handelen derovre ved en Overenskomst med Regeringen samtlige de Forrettigheder, der i 1787 vare blevne indrømmede dem. Alle, der handlede paa Kysten der, bleve nu stillede lige³⁴).

Med denne friere Aand stemmede det, at det i December 1796 blev tilladt, at fremmede maatte indføre ostindiske Varer direkte fra Ostindien her til Landet med egne Skibe, og at deres Varer og Skibe i alle Maader skulde blive behandlede, ganske som Tilfældet var med de af Kongens Undersaatter indførte Varer og de dertil brugte Skibe³⁵). Snart efter lettedes Handelsomsætningen med Indien paa flere Maader, blandt andet ved Nedsættelse af forskjellige Afgifter³⁶). Og naar Regeringen allerede i

1786³⁷⁾ havde ophævet et særlig kjøbenhavnsk Privilegium ved at tillade, at vestindiske Varer indtil et vist Kvantum maatte føres fra St. Croix til saadanne Byer i Danmark og Norge, der havde Sukkerraffinaderier, blev dette nu udvidet til, at, med Undtagelse af Sukkerladninger over en vis Størrelse, maatte vestindiske Varer føres til hvilken By i den dansk-norske Stat det ønskedes, Altona alene undtaget³⁸⁾. Det var ogsaa for at forøge Handelen paa Vestindien, at Regeringen i 1792 indtil videre tillod, at indenlandske Skibe, der førte Varer til Nordamerika eller til fremmede vestindiske Øer, derfra maatte gaa til St. Croix for at indtage Retourladninger der³⁹⁾. Faa Aar senere blev udenlandske Varers Indførsel til denne Ø tilladt efter vid Maalestok, naar den fandt Sted med indenlandske Skibe eller fra indenlandske Havne⁴⁰⁾.

De Træk, der her ere anførte i forskjellige Retninger, have tydelig vist, at Regeringen mere og mere fik Øjet op for Fordelene ved en friere Ordning. Ganske vist mente den ikke altid at kunne slaa sig til Ro derved. I det mindste kan man gjentagne Gange, naar Høsten var daarlig her hjemme, træffe Forbud paa gammel Vis imod Udførsel af Kornvarer: men man maa huske paa, at Krigsforholdene i Europa nok kunde gjøre særlige Regeringskridt nødvendige, og slige enkelte Træk kunne under alle Omstændigheder ikke fordunkle det Billede, man faar af Regeringens Iver for, hvor det var muligt, at slappe de Baand, der trykkede Handelsomsætningen.

Klarest tegner dette Billede sig dog, naar man ser paa de store Forandringer i friere Retning, hvortil Finanskommissionen af 2. Maj 1787 gav Stødet. Vi have tidligere dvælet ved denne Kommission's betydningsfulde Gjerning i Aarene efter 1787 baade med Hensyn til Handelen og ved Speciesbankens Oprettelse 1791. Den havde derefter for Alvor taget fat paa at fremme Handelsomsætningen ved at reformere Toldopkrævningen og selve de

Principer, der laa til Grund for den gjældende Toldtarif. En fortrinlig Betænkning af den, der har til Dato 9. April 1793. angav det første store Skridt, der burde gjøres. Den fremhæver her, at den rykker henimod at kunne komme med en Indstilling om Tolden: den er klar paa, at der maa ske betydelige Toldnedsættelser og Ophævelse af adskillige Indførselsforbud: men inden man skrider dertil, mener den at burde foreslaa en Reform i Oppebørselsmaaden, da det er af stor Vigtighed, om denne er mere eller mindre besværlig, og om den gjør større eller mindre Forskud af den Handlende nødvendige.

Et helt nyt Terræn var det nu vel ikke, som Kommissionen her kom ind paa. Det er et interessant Træk i vor Enevældes Historie, at den allerede fra Slutningen af det 17. Hundrebaar havde havt Oje for, at der burde gives de Handlende visse Lettelser paa Toldoppebørselens Omraade. Der har i dette Værk gentagne Gange været Lejlighed til at omtale Oplagsfrihed, Transitoplag og Kreditoplag⁴¹). Transitoplagen vare blevne indførte for at faa Transithandel i Gang med kontrabande Varer, d. v. s. med saadanne Varer, der ikke maatte indføres i Landet. Man havde indrettet visse Toldpakhuse, hvor de kunde oplægges strax efter, at de vare blevne hidførte, og der kunde de gjemmes under forsvarligt Tilsyn af Toldvæsenet, indtil der blev Lejlighed til at udføre dem igjen, naar der viste sig at være Fordel ved dette. Der betaltes en ubetydelig Afgift af dem⁴²). Det synes dog, som om de paa Grund af Besværligheder ved Forholdet til Toldvæsenet ikke have været stærkt brugte. Langt vigtigere var Kreditoplagsretten. Ifølge den fik de Handlende, naar de indførte visse Varer, Kredit paa den Told, de skulde erlægge ved Indfrielsen, og de kunde efter Anmeldelse af Varerne til Toldvæsenet have dem liggende i deres egne Oplag, hvorfra de, naar det passede dem, kunde føre dem bort til Handel med enten Indland eller Udland, i hvilket

sidste Tilfælde de altsaa virkede som Transitoplag⁴³). Solgtes Varerne i Indlandet, betalte de Handlende den Indførselstold, som de havde faaet Kredit paa. Naturligvis førte Toldvæsenet Kontrol med dem. Enten kunde Oplagsretten være bestandig, idet Kjøbmanden kunde have Varerne liggende, indtil han fik dem afsat. Eller den kunde gjælde for visse Aar. I dette Tilfælde maatte, naar disse vare gaaede, Kjøbmanden betale Indførselstold af, hvad han i Ojeblikket havde til Rest. Paa den Tid, vi her tale om, var Kreditoplag tilladt i Kjøbenhavn for 14 vigtige Vareklasser, hvoriblandt Vin, Druibrændevin, Salt, Bly, Staal, Kobber, Tobaksblade, Lærreder, Hør og Hamp. Af andre Byer i Danmark og Norge havde Helsingør Kreditoplag paa Vin og Brændevin, der kunde bruges til fordelagtig Handel med forbisejlende Skibes Mandskaber, og Frederikshald havde endog Kreditoplag paa alle Slags Varer. Denne betydelige Indrømmelse var, som det hed sig, bleven skjænket Borgerne her paa Grund af deres udmærkede Kamp imod Svenskerne under den store nordiske Krig, men rimeligvis tillige af Hensyn til den fordelagtige Handel, som fra denne By kunde drives med Sverige. Flere norske Byer havde Oplagsfrihed paa visse Varer som Vin, Salt, Tobak og svensk Jærn. Endelig havde Forordningen af 6. Juni 1788 for at fremme Kornhandelen givet de vigtigste Byer i Norge Kreditoplag paa Korn.

Finanskommissionen udviklede nu med stor Klarhed, hvilke overordentlig gode Sider Kreditoplagene havde, først og fremmest naturligvis for selve de Handlende, der blandt andet vandt den store Fordel, at de kunde drive deres Forretning med betydelig mindre Driftskapital, naar de først skulde betale Tolden i det Ojeblik, da de solgte Varerne, i Stedet for, at de under almindelige Forhold maatte betale den en rum Tid forinden, nemlig umiddelbart efter Indførselen af dem. Kommissionen paaviste,

hvorledes de Skyggesider, som den hele Indretning maaske kunde have, vare forsvindende i Sammenligning med Lys-siderne, og den foreslog derfor, at Kreditoplagene skulde indføres i saa mange Byer som muligt, nemlig i alle Byer i Danmark og Norge, der drev Søhandel og havde Tilladelse til fremmede Varers Losning og Fortoldning, fremdeles, at de skulde omfatte alle fremmede Handelsvarer, for saa vidt de vare Gjenstand for nogen betydelig Inden- eller Udenrigshandel.

Det har Interesse at se, hvorledes den gamle, i vor Historie jævnlig tilbagevendende Tanke om at gjøre Kjøbenhavn til Stapelstad for Østersøhandelen kommer frem ved denne Lejlighed, og det, maa man sige, paa en ret naturlig Maade. Den fik forøget Kraft ved det Fortrin, som Statens Neutralitet under de daværende Krigsforhold mentes at kunne give den danske og norske Skibsfart. Der var Udsigt til med Kjøbenhavn som Oplagsplads for Varer fra Vesteuropa til Østersøen og omvendt at kunne drive en fordelagtig Handel imellem Østersøen og de vesteuropæiske Farvande.

Naar allerede det, vi her have nævnt, viser, at Kreditoplagsretten vilde faa en betydelig Udvidelse ved Kommissionens Forslag, saa maa hertil føjes, at, medens tidligere kun saadanne Varer havde kunnet tages paa Oplag, der indførtes med indenlandske Skibe, saa faldt denne Skranke nu for en stor Del bort. Man var klar paa Nødvendigheden deraf, saafremt Oplagshandelen skulde faa stort Omfang, og Kommissionen foreslog derfor at aabne Kreditoplagene ogsaa for saadanne Varer, der tilførtes med fremmede, privilegerede Skibe, d. v. s. med Skibe, der tilhørte Nationer, med hvilke man havde sluttet Handels-traktater. Kun skulde der betales en ubetydelig Afgift ved slige Varers Oplæggelse.

Som en Enkelthed skal et Træk nævnes, som vi allerede have haft Lejlighed til at berøre ved en anden Lej-

lighed*), nemlig det Hensyn, man mente at burde tage til den nordamerikanske Handel, der havde begyndt at strække sig op til Nordeuropa. »Man har fornummet«, hedder det i Kommissionens Forestilling, »at, naar Amerikanerne have fundet østersøiske Varer paa Oplag her og tillige have fundet Afsætning her, ere de ikke gaaede videre i Østersøen. men have ombyttet og ere vendte tilbage. Det er endog hændet, at et nordamerikansk Skib har gjort 2 Rejser imellem Nordamerika og Kjøbenhavn i et Aar«. Da nu Amerikanerne uheldigvis ikke hørte med til de privilegerede Nationer og man gjerne vilde udvide Handelsomsætningen med dem, forstod man at mage det saaledes, at de trods deres uprilegerede Stilling kunde komme med iblandt dem. hvis Varer kunde tages paa Oplag.

Endelig maa det omtales, at, medens man tidligere kun havde kunnet lade Oplagene omfatte Varer, der hidførtes fra første Haand, saa faldt nu denne Indskrænkning bort.

Finanskommissionens Forestilling blev foreløbig godkjendt af Kongen 13. April 1793 og gik derefter til Generaltoldkammeret, der udtalte sig helt enig i den. Der udkom da en med den stemmende Forordning af 31. Maj 1793.

Selv om man, som vi have set, havde kjendt Kreditoplagsretten tidligere, vil dog det, der her er fortalt om den nye Ordning, give Indtryk af, at den skabte en saa stor Udvidelse, at den maa regnes med til de saare vigtige og omfattende Reforme, som dette Tidsrum skaffede vort Fædreland. Vi maa særlig fremhæve det Fremskridt, at Kreditoplagen udstraktes til næsten alle Søstæder i Danmark og Norge. Man glæder sig ved at se, hvorledes derved et af de overdrevent store Fortrin, som Kjøben-

*) Se ovenfor S. 272.

havn havde fremfor alle andre Byer i Staten, i betydelig Grad indskrænkedes. Det kunde kun være til Gavn for Udviklingen af Handelsaanden i det hele. Den Overvægt, Kjøbenhavn havde baade ved Beliggenhed og Kapitalstyrke, var stor nok alligevel. Særlig med Hensyn til Norge maatte det, saalænge dette Land ikke havde en egen Bank, faa Betydning, hvad allerede dengang er blevet fremhævet⁴⁴), at Kjøbmændene ved de nye Oplag kunde faa Kredit paa Tolden⁴⁵).

Med Rette er der peget paa den overlegne Klarhed og det storladne Syn paa Handelsomsætningens Natur og Væsen, der præger Kommissionens Fremstilling af, hvorfor og hvorledes den nye Ordning burde finde Sted. General-toldkammeret, hvis Chef Jørgen Erik Skeel selv havde havt Sæde i Kommissionen, sluttede sig selvfølgelig til den givne Betænkning, og det gik aabenbart let for Schimmelmann og ham at finde fuld Samstemning i Statsraadet.

Forordningen af 31. Maj 1793 endte med de Ord, at den skulde gjælde, indtil »den nye Toldforordning udkommer, da deri alt, hvad som angaar Oplagsvæsenet, vil omstændelig blive indført«. Det var, som det vil erindres, ogsaa blevet udtalt i Begyndelsen af Kommissionens Betænkning, at man rykkede hen imod at kunne gjøre en Indstilling om Tolden.

Ganske hurtig skete det dog ikke. Først 4 Aar efter at Betænkningen om Kreditoplagen var afgivet, kom Kommissionen til Ende med sit Arbejde om Tolden. Dette var ikke forunderligt. Thi, naar Toldsagen i og for sig var saare vanskelig, saa kom hertil, at Kommissionen, ligesom det allerede tidligere var sket, ogsaa nu fik forskjellige Opgaver at løse, som det havde Hast med. Blandt saadanne kan nævnes, at den i 1794 behandlede Spørgsmaalet om et overordentligt Paalæg i Anledning af de Soudrustninger, som Forbundet med Sverige af 27. Marts 1794 gjorde nødvendige, og at den ogsaa maatte

tage Del i de Overvejelser, der førte til en ny Ordning af Vines og Spirituosas Fortoldning, hvorved de tidligere høje Toldafgifter for Vine og fremmede Druebrændevine ned-sattes betydelig*). Fremdeles rejste der sig som en Følge af den store Brand i Kjøbenhavn i Juni 1795 en Række Spørgsmaal, hvori Kommissionen ogsaa blev draget ind, og den havde ligeledes Del i Affattelsen af et nyt Sportel-reglement, der skulde gjøre Ende paa store Skyggesider ved det hidtil fulgte Sportelsystem paa Toldvæsenets Omraade⁴⁶).

Ovenpaa alt dette fulgte saa Kommissionens Betænkning af 19. Maj 1796 om en gennemgribende Reform af Toldvæsenet i Danmark og Norge. Den er utvivlsomt et af de mærkeligste Aktstykker i vor indre Historie. Selv om den i sine Virkninger ifølge sin Natur ikke kan stilles ved Siden af den store Landbokommissions tilsvarende Arbejder, staar den ved det Talent, hvormed den er affattet, og de Synsmaaders Rigtighed, hvorpaa den er bygget, ingenlunde tilbage for de vigtigste Aktstykker paa Landboreformernes Omraade.

Der havde, som det vil erindres, i Regeringens økonomiske Politik efter 1784 været en vis Dobbeltthed. Man kunde følge en konservativ Fastholden ved flere Sider af det gamle Beskyttelsessystem for Industriens Vedkommende, samtidig med, at man saa friere Handelsgrundsætninger komme til Gjennembrud ved vigtige Handelslove. Efterhaanden som Aarene gik, viste Virkningerne af den Adam Smithske liberale Økonomilære sig tydeligere og tydeligere, og nu, da der skulde gjøres et stort Arbejde med Hensyn til Toldvæsenet, kom Kommissionen ogsaa ind paa klart at vise sin Sympathi for denne Lære. Den tonedede paa en Maade et frihandlerisk Flag.

Ganske naturlig fremhævede den strax i Begyndelsen

*) Jvfr. ovenfor S. 252.

af sin Betænkning, at den var bleven indsat for at overveje, om ikke en friere Handel end den, som efter det hidtil fulgte System fandt Sted, maatte være fordelagtig for Riget. Den opfattede det som noget, enhver vilde indrømme, at det ældre Handelssystem havde været altfor tvungent og gjort en sund Udvikling saare vanskelig: men ved Siden deraf gjorde den gjældende, at det havde været nødvendigt, først ligesom at prøve sig frem ved en Række stykkevise Reformers i friere Retning. — netop dem, vi tidligere have dvælet ved —, og den godtgjorde ved adskillige Exempler, hvilke heldbringende Virkninger disse Reformers allerede havde vist sig at have. Jo mere indlysende den holdt dette for at være, i desto højere Grad var den bleven overtødet om, at man burde gaa over til et friere Told- og Handelssystem i det hele; man maatte bort fra det Tvangssystem, der af flere Grunde havde udviklet sig i de forskjellige handlende Stater og det med en saadan Magt, at alene Holland, Hamburg og Lübeck havde holdt sig udenfor det. Idet Danmark-Norge havde været med at følge det, var det kommet ind paa at lade der være Forbud baade imod Ind- og Udførsel af en Mængde Varer, høje Toldsatser og mange forskjellige Afgifter ligesom ogsaa vidtløftige og besværlige Toldformaliteter. Kommissionen paaviste, hvor store Fejl der laa i alt dette. Man havde, — for at nævne nogle slaaende Exempler —, havt Indførselsforbud ved ikke færre Varesorter end 150 og desuden 12 Udførselsforbud. Oven i Kjøbet vare de ikke ens overalt i Danmark og Norge, men forskjellige i de forskjellige Provinser, ja selv i Byer i samme Provins; mange af dem hvilede endog paa Gjenstande, som vare nødvendige for den indenlandske Industri, og Forbudslovene krydsede sig saaledes med hinanden, at det tidt endog for selve Generaltoldkammeret var vanskeligt at afgjøre, om Indførsel af en Vare var forbudt eller ikke. Særlig stærkt gik Kommissionen ind paa at

fremhæve, hvorledes Indførselsforbudene og de høje Toldafgifter havde voldt et umaadeligt Smugleri, som det var umuligt at hæmme selv ved det skrappeste Toldeftersyn. især da Staten havde en Kyststrækning paa henved 300 Mile. Den nævnede som Exempler, at til Trods for Indførselsforbud havde hele Landet brugt franske Silketøjer i Mængde; i Provinserne gik man med tyske Sirser og Kattuner, uagtet sligt aldeles ikke maatte indføres; fremmed Fajance havde været forbudt, men den mindste Del, der brugtes i Landet, var indenlandsk o. s. v. I høj Grad oplysende vare nogle statistiske Opgivelser. hvorfra det klart fremgik, at Smugleriet tog til, eftersom Indførselstolden paa Varer forhøjedes.

Gaaende ud fra dette Grundlag kom Kommissionen ind paa at fremhæve Nødvendigheden af at antage et friere System. Og her opstillede den tydelig som det ideale, at der indførtes fuldstændig Frihandel; men den praktiske Besindighed, der ved Siden af Fremskridtstanker paa denne Tid udmærkede dem, der havde at gjøre med at give Love for Erhvervslivet herhjemme, bragte dog Kommissionen til at erklære, at dette Ideal kunde der ikke blive Tale om at naa; Toldafgifter vare blevne en nødvendig Indtægt for Finanserne, og Næringer vare blevne grundede i Beskyttelses- og Tvangstiden, som man nu ikke kunde lade være at tage Hensyn til. Det var derfor kun efterhaanden, at Forandringen til større Frihed i Handelen kunde indføres. Hvad man mente at kunne driste sig til, var at »tilraade et System, hvor Forbudene hæves, Toldafgifterne sammendrages og sættes i Forhold til Værdien af Varerne, paa hvilke de hefte. Toldvæsenets Formaliteter forkortes, men ordnes tillige«.

I Overensstemmelse hermed indgav Kommissionen da et i høj Grad gjennemgribende Forslag til en ny og bedre Toldlov. Derpaa kom det til Behandling først i Generaltoldkammeret og i Kommercekollegiet, siden i

Statsraadet. Det har aabenbart paa disse Steder været Gjenstand for fornyet omhyggelig Overvejelse med Hensyn til Detaillerne. Den kongelige Resolution faldt nemlig først i Januar 1797. Den indeholdt enkelte Forandringer mest med Hensyn til nogle Toldsatser, og derpaa udkom Forordningen af 1. Februar 1797, indeholdende ikke færre end 360 Paragrafer. Den var ledsaget af en meget omfattende Tarif. I Forordningen var optaget Bestemmelserne fra Forordningen om Kreditoplagene af 31. Maj 1793 og i det væsentlige Sportelreglementet af 30. December 1795.

Hvad der for det første slaar Læseren ved den nye Toldlov i Modsætning til de ældre, er den grundige Formindskelse, der fandt Sted ved Tallet paa de Varer, hvis Indførelse var forbudt. Et saadant Forbud kom kun til at ramme 7 Vareklasser, og Udførselsforbudene bortfaldt rent. Desuden lettedes den mellem- og indenrigske Handel saa vidt muligt for Indskrænkninger. Da der tidligere havde maattet betales en Mængde forskjellige Afgifter under Navn af Told, Konsumtion, Accise, Rekognition, Skriverpenge, Stempelpapirpenge, Vejerpenge o. s. v., skulde de alle nu indbefattes under en enkelt Afgift, nemlig Indførselstold, naar fremmede Varer indførtes for at blive her, Transittold, naar indkomne fremmede Varer førtes ud igjen til fremmede Steder eller til de danske Oer og Grundstrækninger udenfor Europa. Konsumtion, naar indenlandske Varer førtes til konsumtionspligtige Kjøbstæder i Kongerigerne. Udførselstold, naar indenlandske Varer førtes ud til fremmede Steder eller til Hertugdømmerne. Et Hovedpunkt var endvidere, at Afgifterne søgtes satte saa lavt som muligt. Ved Bestemmelsen af dem blev der taget Hensyn til, om Varerne vare Nødvendigheds-, Bekvemmeligheds- eller Luxusgjenstande, om de vare helt- eller halvtfærdige, om Varer her forarbejdedes af

lige Slags, af tilstrækkelig Godhed og i fornøden Mængde. endelig om de let kunde indsmugles eller ikke.

Det vil, naar man gaar Toldlisten igjennem, vise sig, at der var vigtige Varer, som gik frit ind, som f. Ex. Raaemner til Industri og Agerbrug, der ikke kunde have her, og at Afgifterne ingensteds naaede op over 10 Procent, undtagen ved Haandværksvarer, for saa vidt de vanskelig kunde indsmugles: her steg Tolden til 24 Procent. Ved Siden af Lettelserne for Handelen ved selve Toldbestemmelserne var der tillige lagt Vægt paa at afværge unyttige Toldbodformaliteter. Det fortjener at nævnes, at man afskaffede de mange ret forargelige Toldbodeder, som vitterlig tidt havde givet Anledning til Mened, og at der i det Sted blev indført Forsikringer paa Tro og Love; Straffene for Overtrædelser, der jævnlig havde været saa høje, at det blev nødvendigt i de enkelte Tilfælde at eftergive eller formilde dem, bleve nu satte fornuftigere, men da saaledes at der ikke vilde kunne ventes Formildelse. Endelig bortfaldt Husundersøgelser i Anledning af Mistanke om Overtrædelser af Toldloven undtagen i ganske enkelte Tilfælde.

Selv om Fagmænd kunne paavise visse Mangler ved denne store Lov, har der dog kun været een Mening om den som et fortrinligt Arbejde. Den har det samme Fortrin som Landboreformforordningerne, at den betegner et Fremskridt, der var stort og indgribende og tillige kunde gjælde for sikkert, netop fordi Loven var udarbejdet med den omhyggeligste Overvejelse af de bestaaende Forhold og af de Hensyn, der her maatte tages. Den var baaret oppe af Frihandelstanken, men saaledes, at den bevarede, hvad der ikke kunde kastes bort af Beskyttelse uden at volde større økonomiske Ulykker.

Loven kan imidlertid ogsaa ses fra en anden Side end den rent toldfagmæssige og finansielle, og her møder os en stor Mangel ved den. Den gjaldt for de to Konge-

riger, men ikke for Hertugdømmerne. Vi have haft Lejlighed til at se denne Dualisme stærkt stikke Hovedet frem, dengang Møntordningen blev gennemført i Slesvig og Holsten i 1788. Man søgte, som det vil erindres, siden at raade Bod derpaa, da Oprettelsen af Speciesbanken for Danmark og Norge indførte samme Mont her som i Hertugdømmerne; men det skulde dog vise sig, at denne Bankindretning led af en Kræftskade, der snart lod den uheldige Tvedeling træde frem igjen. Hvilke Skyggesider det rent økonomisk set havde, at der var Toldgrænse ved Kongeaaen, havde Kommissionen vistnok ikke kunnet lukke Øjet for, og den fremhævede da ogsaa, at det var ønskeligt, om Hertugdømmerne kunde drages ind under samme Toldsystem som Danmark og Norge: men dertil sagde man, vare Vanskelighederne endnu for mange og store. Man trøstede sig med, at ved den nye Toldlov vilde Kongerigernes og Hertugdømmernes Toldsystemer mere end hidtil nærme sig til hinanden. Hertugdømmerne havde altid kun havt faa Forbud (ikke flere end 21)⁴⁷⁾ og for største Delen lave Afgifter. Dette var sandt nok, og Loven tilsigtede utvivlsomt tillige at gjøre Mellemrighandelen imellem Hertugdømmerne og Kongerigerne lettere; det var desuden almindeligt som en Følge af særlige Bevillinger, at Varer, der vare fabrikerede i Slesvig og Holsten, indførtes afgiftsfrit i de tvende Kongeriger⁴⁸⁾; men alt dette var desto værre ikke tilstrækkeligt. Der burde tillige være taget et andet Hensyn end det rent økonomiske, nemlig det, som Statens politiske Helhed krævede. Havde der været en Tanke derom, havde man ikke ladet Sagen ligge, fordi den indeholdt Vanskeligheder. Men atter her møde vi den vante Ulykke, at ingen havde Anelse om, at der laa en for Staten truende Fare i Hertugdømmernes Enhed paa det administrative Omraade.

Jo fortrinligere et Arbejde, bortset fra den nysnævnte Mangel, Toldloven af 1. Februar 1797 maa siges at være,

desto mere vilde man ønske at kjende de Kommissionsforhandlinger, der førte til det smukke Resultat. Vi erindre, hvor heldige vi i saa Henseende ere stillede med Hensyn til den store Landbokommission, hvor vi vide saa god Besked med, hvilke Synsmaader der i den brødes imod hverandre, og hvor vi kjende de Indlæg, Kommissionens vigtigste Mænd affattede for at begrunde deres Meninger om den store Landbosag. Hvilket værdifuldt Billede, er det ikke, vi derigjennem faa af Reventlow og Colbjørnsen? Ved Kommissionsbetænkningen om Toldloven fattes noget tilsvarende ganske. Vi have Kommissionsbetænkningen og intet videre. Grunden til denne Forskjel ligger nær. Landbosagen var i en helt anden Grad end Toldsagen en iøjnefaldende Samfundssag, der satte Lidenskaberne i Bevægelse i en stor Del af Samfundet. og Regeringen folte derfor, at den trængte til den offentlige Menings Støtte. Om sligt var der ikke Tale ved Toldsagen. Og man tør rolig sige, at, hvor afvigende Meninger der end i det enkelte kan have været i Kommissionsmedlemmernes Opfattelse af de forskjellige Spørgsmaal, var der iblandt den langt overvejende Del af Medlemmerne Enighed om Hovedpunkterne. Naar Reventlow i et Brev til sin Søster og Svoger af Juni 1790 har talt med stor Tilfredshed om Arbejdet i de Kommissioner, han sad i, om hvor ivrig man søgte Sandheden, og hvorledes man arbejdede imod dette Maal uden Partier, har det sikkert passet fortræffelig paa den store Finanskommission.

Denne havde som et af sine virksomste Medlemmer Ove Malling, og det er vitterligt, at han ikke alene har vist stor Iver for at skaffe det nødvendige Materiale til veje, men at det ogsaa er ham, der har ført Kommissionsforestillingen i Pennen og har Fortjenesten af dens klare fortræffelige Form og det gode danske Sprog, hvori den er skrevet⁴⁹⁾. Med Hensyn til selve Kommissionens Arbejde har Schimmelmänn sagt, at han selv

havde den vigtigste Del i det⁵⁰). og der er ikke Gnist af Grund til at tvivle om Sandheden heraf. Det var ham personlig, der, støttet af Reventlow, fra først af havde opstillet Programmet for Finanskommissionen med dens Opgave at undersøge, om ikke en friere Handel vilde vise sig heldbringende. Og intet er rimeligere, end at han, den iderige Mand med den levende Sans for de Fremtidstanker, der paa forskjellige Punkter vare oppe i Datiden, under Indflydelse af den økonomiske Litteratur i Udlandet er bleven mere og mere varm for at nærme sig Frihandelen, saa meget det lod sig gjøre under de gjældende Forhold. Det maa desuden have været ham, der som Finansminister og Kommerceminister har været Kommissionens Formand.

I de Aar, i hvilke Finanskommissionen havde siddet sammen siden 1787, havde den undergaaet ret betydelige Personforandringer. Johan Zoega, som vi tidligere have set udtale ret vidtgaaende Frihandelstanker⁵¹), var død allerede i December 1788: men han var bleven afløst af den talentfulde og nationaløkonomisk rigt uddannede Tetens, der aabenbart i sine Meninger stod ham meget nær. For ikke at tale om, at Reventlow efter sin hele vante Tankegang sikkert har stillet sig paa Schimmelmanns Side, talte Kommissionen udmærket kyndige Medlemmer i Wendt af Finanskollegiet og i Tønder Lund, der var Kommitteret i Generaltoldkammeret. For saa vidt man trængte til juridisk Støtte, havde man i høj Grad en saadan i Jakob Edvard Colbjørnsen, og det kan ogsaa nævnes, at Frederik Moltke, der fra sin Plads som Stiftamtmand i Kristiania var forflyttet til at blive Generaltoldkammerets Chef, havde Sæde i Kommissionen fra September 1795. Han sympathiserede vitterlig meget med at gaa over til lavere Toldsatser. Hvor stor Del disse Mænd hver for sig have havt i Kommissionens Arbejde, vide vi, som allerede sagt, aldeles intet om: men naar vi tænke os en saadan Kreds af dygtige Mænd samvirkende, forstaa vi, at Kom-

missionen har kunnet yde det fortrinlige Arbejde, som Toldloven var.

Efter at den var givet, kom der i den nærmeste følgende Tid enkelte Forordninger til, der vare baarne af den samme Aand*). Der fandt saaledes Toldnedsættelser Sted for uldne og Hverken garnstøjer, der kom fra Hertugdømmerne efter at være forarbejdede der og ikke havde en Værdi af 1 Rdlr. Pundet. Det samme skete ogsaa ved Almuevarer af samme Slags, der indførtes fra Skaane, og ligeledes tillodes toldfri Indførsel af brændt Fajance, som var tilvirket i Hertugdømmerne (Altona undtagen)⁵²); men i det hele og store var Fremskridtet paa Toldvæsenets Omraade naaet ved Forordningen af 1. Februar 1797.

FEMTENDE KAPITEL.

Ophævelsen af Negerhandelen.

Naar man paa Handelens Omraade vil spore Indflydelse af Fremskridtsaand og af, hvad der var oppe i Datiden, er der imidlertid en Forordning, Folk i Almindelighed tænke langt mere paa end paa Toldloven, og det er den saa tidt omtalte om Ophævelsen af Negerhandelen 1792. Det er ikke langt fra, at man i den har set en Hæder for Kronprinsens Styrelsestid, der ikke var mindre end Forordningen om Løsningen af Stavnsbaandet.

Stødet til dette Skridt kom udefra, nemlig fra England. Det er vel kjendt, hvorledes der i Slutningen af det attende Hundredeaar voxede en skjøn og stor Bevægelse

*) Angaaende Toldbestemmelser for Kolonialhandelens Vedkommende jvfr. S. 252, hvor Forordningen af 16. Juni 1797 er omtalt.

op, der gik ud paa overhovedet at faa den Skamplet bort, som Neger-slaveriet i Kolonierne var paa Datidens Civilisation. William Wilberforce er det store Navn, hvori denne Bevægelse ligesom er personificeret for Efterverdenen. Kampen førtes med Heftighed i England for og imod baade i Litteraturen og i Parlamentet, og den fandt ogsaa Gjenklang i fransk Litteratur. En for os vigtig Enkelthed ved denne Kamp var, at der blandt andet blev slaet paa, at det Skridt, der først maatte gjøres, var at afskaffe Negerhandelen. Netop dette havde man allerede siden 1776 begyndt at gjøre i de forenede Stater i Nordamerika. og Handelen var i Forfatningsakten af 17. November 1787 fuldstændig forbudt, at regne fra 1808. I 1789 forbød det engelsk-ostindiske Kompagni Indførsel af Negre i sine indiske Besiddelser: men i ingen af de europæiske Stater var noget lignende endnu sket, og i England afsluttedes Kampen om Neger-slaveriet foreløbig, da Forslaget om Negerhandelens Afskaffelse forkastedes i Parlamentet 18. April 1791. England havde hermed trukket sig tilbage og ladet Pladsen til at gjøre Begyndelse herpaa staa aaben for andre.

Det blev vort Fædreland, der indtog denne Plads, og den, som dette skyldtes, var Schimmelmänn.

Ogsaa den dansk-norske Stat havde længe havt det som en af sine Handelsopgaver at fore Negre fra Afrika til sine Kolonier i Vestindien. Der har i dette Værk flere Gange været Lejlighed til at nævne det¹). Senest var denne Handel bleven ordnet, da det østersøiske og guineiske Selskab ved sin Oktroy af 5. Juli 1781 fik det overdraget til sig at drive den. Som en af Selskabets Direktører havde Schimmelmänn (1782) faaet med Slavehandelen at gjøre. Hvorledes han dengang saa paa denne Handel, viser et Par Ord, han skrev til sin ny forlovede Kjøreste. Det var med en ligefrem Modbydelighed, han her talte om den²). Det Indtryk, dette giver af hans

humane Følelser, stemmer godt med, at han var bekendt for at være særdeles god imod de Slaver, han havde paa sine store vestindiske Plantager.

Men der kom snart en Fristelse for ham til dog at holde paa den ham modbydelige Slavehandel. Han var, som allerede sagt, en af Direktørerne for det østersøiske og guineiske Handelsselskab, og vi erindre, hvor galt det gik med dette Kompagnis Sager i de nærmeste Aar efter 1783. Ifølge det nøje Forhold, der var imellem det og Regeringen, blev det en Stats sag at holde det oppe, og som et Middel til at forbedre dets Stilling, prøvede Schimmelmann paa at skaffe det forøgede Indtægter af dets Slavehandel. Idet han brugte en Mand, der personlig stod ham nær, men som man efter hans hele Uddannelse skulde antage for lidet skikket til den Slags Forhandlinger, nemlig den theologiske Professor Moldenhawer, fik han denne sendt til Spanien for at aabne en Underhandling, hvorved der kunde skabes et Marked for Slaveudførsel fra de danske Kolonier i Guinea til de spanske Kolonier i Amerika. Samtidig havde han Tanke om ogsaa at faa Frankrig til at tillade Indførsel af Negre til Haïti. Men Forhandlingen i Spanien, som vi for øvrigt slet ikke ville gaa ind paa, slog helt fejl, maaske til Uheld for det østersøiske og guineiske Selskab, men ganske sikkert til Held for Schimmelmanss Minde³).

Han vendte nemlig hurtig tilbage til Ønsket om at kunne bekæmpe Negerlaveriet, og det varede kun kort efter, at det engelske Parlament havde besluttet at opretholde Negerhandelen, inden han havde klaret sine Tanker og kunde affatte en Betænkning, dels om en Forbedring af Negerlavernes Kaar øvre paa de danske Øer, dels særlig om Negerhandelens Ophævelse. Han fandt Samstemning baade hos Bernstorff og hos Skeel, hvis Mening havde stor Betydning for ham, da de vestindiske Øers Handelsforhold laa under Generaltoldkammeret, hvis Chef

Skeel var. I Efteraaret 1791 traadte da en Kommission sammen for paa Grundlag af hans Betænkning at overveje den hele Sag. Foruden af ham selv og Skeel bestod den af Kancellipræsidenten Brandt, de fra den store Finanskommission bekendte dygtige Mænd Wendt og Tønder Lund samt Trant, der var Deputeret i Generaltoldkammeret. Som Sekretær virkede Schimmelmans egen Privatsekretær Kirstein.

Allerede 28. December 1791 kunde Kommissionen indgive en Forestilling, der i alt væsenligt var bygget paa Schimmelmans Betænkning fra samme Aars Sommer. Vi staa atter her overfor en interessant og vel skreven Kommissionsbetænkning, der bare har den Skavank, at den som særlig Schimmelmans og hans Sekretærs Værk er skreven paa Tysk.

Det har Værd, her at se fremhævet som et Træk af Slavehandelens mange uhyggelige Sider, at, nagtet det paastodes, at Behandlingen paa de danske Slaveskibe var erkjendt for at være bedre end paa andre Nationers Skibe, var der dog af de 17113 Negre, som man i et Tidsrum af 12 Aar havde udskibet fra Guineas Kyst, omkommet ikke færre end 2706 paa Rejsen, med andre Ord 15 af 100. Man faar saa ogsaa at vide, hvad tillige har Interesse, at Rejserne i høj Grad vare farlige for selve Skibsmandskaberne, nærmest som en Følge af den usunde Luft paa de overfyldte Fartøjer og af den Brist paa tilstrækkelig Plads og andre Bekvemmeligheder, som Slaveskibene led af. Man forbauses ved at høre, at af 2004 Skibsfolk, der i Tiden fra 1777 til 1791 brugtes til Negerhandelen, vare 691 døde, altsaa ikke stort mindre end 33 af 100. Forholdsvis var altsaa Dødeligheden iblandt dem over det dobbelte af, hvad den var blandt Negerne. Det kan endvidere mærkes, at som Handelsgren havde denne Handel ikke stor Betydning. Naar man undtager Aarene 1781—85, da der som en Følge af den store Søkrig tilførtes en Del Slaver

fra Guinea til de franske Kolonier i Vestindien, og da der brugtes imellem 5 og 8 Skibe dertil aarlig, var det i Tiden fra 1778 til 1789 kun 2 til 3 Skibsladninger Negre, som danske Skibe hvert Aar førte bort fra Guinea, og det kunde paastaas, at egentlig Vinding havde der aldrig været ved Negerhandelen fra Guinea. Dels havde man altid maattet sælge Negrene paa de danske vestindiske Øer til forholdsvis lave Priser, dels voldte det saa store Udgifter at vedligeholde Etablissementerne paa Guineas Kyst, at der krævedes et betydeligt Overskud fra Negerhandelen, for at Staten skulde have nogen økonomisk Fordel af den. Den øvrige Handel fra Danmark paa Guinea maa have betydet meget lidt.

Disse Træk gjøre det klart, at Slavehandelen af handelsmæssige Grunde aldeles ikke var værd at holde paa. Men anderledes stillede det sig, naar man saa paa dens Vigtighed for Plantagerne paa de vestindiske Øer. Særlig Sukkerudførselen fra disse gjaldt med Rette for at have stor Betydning for Staten, og her traadte den ubehagelige Kjendsgjerning frem, at de danske som andre Nationers Kolonier idelig behøvede Tilførsel af Slaver. Negerbefolkningen, der paa St. Croix i Tiden fra 1780 til 1790 havde svunget imellem 21000 og 23000, tog nemlig, for saa vidt det beroede paa den naturlige Tilvæxt, vitterlig af, især paa Grund af Fødslernes forholdsvis ringe Mængde. En af Hovedaarsagerne var de slette Sædelighedsforhold blandt Negrene, hvad igjen hang sammen med de sorgelige Ægteskabsforhold. Man tænke sig, at det stod Planterne frit for, vilkaarlig at skille Ægtefæller fra hinanden. Allerede en saadan Enkelthed er nok til at vise Nødvendigheden af at drøfte Slavernes Stilling i det hele, og hertil kom saa den humane Bevægelse i Datiden, den, der netop laa til Grund for den Wilberforceske Agitation i England imod Neger-slaveriet. Vi have allerede haft Lejlighed til at nævne, at den laa Schimmelmans nær.

Intet var derfor rimeligere, end at Kommissionen ogsaa kom ind paa denne Side af Sagen.

Man var ganske naturlig klar paa, at, hvor ønskeligt det end var at kunne naa til at gjøre Negrene fri, lod det sig ikke udføre strax, og at »ethvert uforsigtigt Skridt kunde her faa farlige Virkninger«; det vilde være nødvendigt, »først at skaffe dem en vis Grad af Kundskaber og Sæder«, deres Opdragelse maatte »gaa forud for sildigere velgjørende Foranstaltninger«. Der angaves nu i Kommissionsforestillingen, hvorledes man paa flere Maader kunde arbejde herfor. Aabenbart var det da Tanken, at, naar det var sket, naar Negrenes Forhold vare blevne bedre, især ved Planternes egen frivillige Medvirkning, saa vilde Tilførsel af Negre blive ganske overflødig. Altsaa et dobbelt Formaal stod for Kommissionen, Forbedring af Negrenes Forhold paa selve Øerne og Negerhandelens Ophævelse. Men det ligger saa ogsaa i, hvad her er sagt, at foreløbig kunde man ikke undvære Negerhandelen, og man kom til det Resultat, at dertil kunde man først naa om en halv Snes Aar. Ved det Tidspunkt troede man, at den ikke mere vilde behøves: man stolede paa, at, naar en saadan Termin var fastslaaet, vilde Planterne selv være ivrige for i Mellemtiden at hjælpe med til, at humane Bestræbelser kunde føre til, at Negerbefolkningen ikke mere tog af. Desto værre havde denne Maade at gaa frem paa en meget uheldig Side, nemlig at der i Mellemtiden indtil Handelens Ophævelse maatte sørges for, at Øerne fik den Tilførsel af Negre, der behøvedes, og at man i selve den Forordning, der maatte tænkes at skulle være en Forløber for engang at naa til Slaveriets endelige Ophævelse, kom til at give Bestemmelser, der begunstigede den afskyelige Handel. Dette gik endog saa vidt, at der af Staten skulde gives Laan til saadanne Plantere, der behøvede Pengehjælp for at faa Negere indført, og at Betalingen kunde ydes i raa Sukre i bestemte Kvantiteter, som maatte udføres til

fremmede Steder i eller udenfor Europa, en Tilladelse, der med Undtagelse af et kort Tidsrum (1764 til 1777) ikke tidligere var bleven givet.

Som det var at vente, fandt Kommissionens Forestilling allerhøjeste Approbation, og den 16. Marts 1792 udkom saa den berømte Forordning om Negerhandelens Ophævelse. Ifølge den skulde fra Begyndelsen af 1803 al Negerhandel for Kongens Undersaatter ophøre; men indtil Udgangen af Aaret 1802 maatte det være tilladt for alle Nationer uden Forskjel at udføre Negre fra Guinea til de vestindiske Oer. Det var i Sammenhæng dermed, at, som for*) er nævnt, Entreprenørerne for den guineiske Handel senere i Aaret opgave deres Eneret til Handelen paa Guinea, og at Regeringen derfor maatte overtage Etablissementerne og Forterne her. Fremdeles bestemte Forordningen, at den i tidligere Tid fastsatte Afgift ved Slavers Indførsel skulde eftergives for de Negerinder, som indførtes, — man satte nemlig af Hensyn til Vigtigheden af Negrenes Formerelse særlig Pris paa at faa Negerinder tilførte. Udførsel af Negre og Negerinder fra de vestindiske Oer forbødes paa det strengeste.

Huske vi paa, hvor ivrig Regeringen plejede at være for i Indledningen til sine Forordninger at tale om de ædle Bevæggrunde, den havde havt til at udstede dem, overraskes man ved i den, vi her have at gjøre med, slet ikke at træffe noget sligt. Det er, maa man finde, meget svage Udtryk, der bruges i den, naar der som Kongens Motiver nævnes Hensynet til »de Omstændigheder, som følge med Slavehandelen paa Kysten af Guinea«, og at det i alle Maader »maatte være velgjørende og gavnligt, om Tilførsel af nye Negre fra Guinea kunde undværes og vore vestindiske Oers Dyrkning i Tiden bestrides med Arbejdere, som vare fødte og opdragne paa Øerne« o. s. v.

*) Se ovenfor S. 252.

Det siges nok, at der burde sørges for at fremme Negrenes Ægteskaber og Sædelighed; men heller ikke det gjøres gjældende fra andet Synspunkt end, for saa vidt det kunde virke til, at Planterne kunde faa det tilstrækkelige Tal indfødte Negre.

Det vilde imidlertid være uretfærdigt, om man mente, at det udelukkende var paa et saa at sige nationaløkonomisk Stade, Regeringen stillede sig i denne Sag. Adskillige Udtalelser baade i Schimmelmanss Betænkning og i Kommissionens Forestilling vise det klart. Naar man ikke mærker noget til det i Forordningen og saare lidt til det i det Uddrag af Kommissionens Forestilling, som Kirstein har offentliggjort i *Minerva* for 1792 (Aprilheftet), hænger det sammen med, at Regeringen vilde sikre sig Planternes frivillige Medvirkning eller i det mindste afværge den Modstand fra deres Side, som man havde god Grund til at vente. Derfor skulde den økonomiske Side saa stærkt stilles i Spidsen, som om den var tilstrækkelig til at nødvendiggjøre Negerhandelens Ophævelse, idet man tillige vilde fremhæve, at denne skulde finde Sted med omhyggeligt Hensyn til Planternes Tarv. Der kan fornuftigvis ingen Tvivl være om, at Regeringen i det mindste for en Del har været ledet af den Menneskelighedsfølelse, som vi have set Schimmelmann personlig udtale nogle Aar tidligere, den samme Følelse, som var almindelig i de oplyste Kredse i Kjøbenhavn, og som Thaarup gav Udtryk i det dengang yndede Stykke *Peters Bryllup* (fra 1793), hvori det hedder i en meget bekendt Vise:

Hvad har stakkels Neger gjort,
 At den blanke Mand ham hader?
 Er han ond, for han er sort?
 Er Gud ikke alles Fader.
 O! beklag den sorte Mand
 Han er Træl i fremmed Land.

Men selv om der er Grund til at fremhæve, at Humanitetshensynet har havt sin store Del i Forordningen af 16. Marts 1792, og maa det end altid blive et smukt Blad i vort Fædrelands Historie, at det gik i Spidsen for de europæiske Stater med at forbyde Negerhandelen. saa er der dog aabenbart blevet gjort for stort et Nummer ud deraf i de Lovtaler, der i den Anledning ere blevne holdte over Kronprins Frederik. Ret kuriøst er det, at netop den Mand, der skarpt har klaget over »den overdrevne Smiger« for Kronprinsen, over »denne tykke Virakssky, denne forfærdelige Damp af Berømmelse« nemlig P. A. Heiberg, at han har prist ham »som den, der brød Tankens, Bondens, Negrens Lænker«. Om en Ophævelse af Negerslaveriet sagde Forordningen ikke et eneste Ord. Oven i Kjøbet maa det siges, at det viste sig helt frugtesløst, at en kongelig Resolution af 24. Februar 1792 havde paabudt, at der skulde ske Skridt for at højne Negerslavernes Niveau, især ved en bedre Ordning af deres Ægteskaber og af Negerbørnenes Undervisning. Hvad der i saa Henseende blev begyndt, gennemførtes ikke med den fornødne Kraft og løb ud i Sandet.

Heldigere gik det med et Skridt vedrørende Sagen, der intet havde med Humanitet at gjøre, nemlig med at forberede Negerhandelens Ophævelse ved Indførselen af Slaver i Mellemtiden inden 1803. Indtil 1799 var der med Understøttelse af de lovede Pengelaan blevet indført 5302 Negre, som førtes dertil udelukkende med indenlandske og engelske Skibe. Endda saa Planterne med Ængstelse ud imod det Tidspunkt, da Tilførsel skulde blive stoppet, og der fremkom Udtalelser fra deres Side, der vakte Fremskridtsmændenes Frygt for, at deres Forestillinger skulde kunne bevirke, at det ikke vilde blive til Alvor med Negerhandelens Ophævelse, naar Øjeblikket dertil kom. Heldigvis skulde denne Frygt vise sig ugrundet⁴).

SEXTENDE KAPITEL.

Træk af Handel og Skibsfart efter 1791.

Det har været et tiltalende Billede, vi have kunnet danne os af Regeringens Omsorg for, hvad der kunde være til Gavn for Handel og Skibsfart, og vi ville have faaet Indtryk af, at den i det hele har betraadt de rette Veje. Dette var samtidigt med, at de Forhold, der i Aarene 1778 til 1782 havde været saa gunstige for Statens Handel, nu vendte tilbage som en Følge af Revolutionskrigene. Ganske vist, der var store Vanskeligheder at kæmpe med, da de mod Frankrig forbundne Magter helt vilde afspærre Handel paa dette Land, og, hvad vi have set om vort Fædrelands Stilling under den første Koalitionskrig, har vist os, at den voldte Regeringen sure Timer netop i Anledning af Kapernes store Mængde. Men det var en Kjendsgjerning, at alt dette ikke kunde komme op ved Siden af de overordentlig store Fordele, som Neutraliteten bragte Handel og Skibsfart. Vi staa særlig for vor Hovedstads Vedkommende ved det andet og længste Afsnit af, hvad man har kaldt Kjøbenhavns glimrende Handelsperiode, og Tidsrummet havde i det hele taget Lyssider for næsten alle Statens Landsdele.

Naar vi imidlertid ville følge Udviklingen i det enkelte, møde vi den ubehagelige Kjendsgjerning, at vort statistiske Materiale for et Hovedpunkts Vedkommende til Dels svigter os. De Lister over indkomne og udforte Varer, som lige fra 1764 have været en saa uvurderlig Kilde for os, høre nemlig op med Aaret 1794. De fattes altsaa netop for de Aar, der have størst Interesse for os. Vi maa da forsøge, hvor langt vi kunne naa trods denne Ulempe.

For det første for Kjøbenhavns Vedkommende. Her kommer strax det Spørgsmaal frem, om Forholdet imellem

denne By og de forskjellige andre danske og norske Byer ikke var blevet forrykket ved de store Handels- og Toldlove, der bleve givne i de Aar, hvorom vi her tale. For saa vidt Forordningen af 31. Maj 1793 havde givet saa godt som alle Søstæder i Danmark og Norge Kreditoplagsret, havde Kjøbenhavn aabenbart mistet det store Fortrin, det havde havt ved med ganske faa Undtagelser at have havt Eneret paa den Transithandel, der saa stærkt fremmedes ved Oplagsfriheden; ligeledes var den islandske og finmarkske Handel ikke mere udelukkende ordnet som en kjøbenhavnsk Handel, og vi have tillige set Bestemmelser blive truffet, hvorved Hovedstadens særlig begunstigede Stilling ved Indførsel af vestindiske Varer var bleven svækket. Men i Hovedsagen bevarede den dog ganske overordentlige Fortrin. Ikke alene var den kongelige Handel paa Færoerne og Grønland indskrænket til at have Kjøbenhavn som udelukkende Handelsplads her i Landet; men ogsaa skulde alle ostindiske Varer, hvad enten de tilførtes ved det asiatiske Kompagnis eller ved andres Skibe, løsses i Kjøbenhavn, og denne By var tillige det Sted, hvor det asiatiske Kompagni undtagen i Tilfælde af, at det blev umuligt paa Grund af Krig eller andre tvingende Omstændigheder, skulde losse sine kinesiske Varer. Og selv om dette ikke mere gjaldt om de vestindiske Varer, maatte Kjøbenhavn faa en umaadelig Overvægt med Hensyn til dem, ikke alene fordi det var Hjemstedet for det for kongelig Regning drevne vestindiske Selskab, men ogsaa paa Grund af sin forholdsvis stærke Sukkerindustri og den Forret, de kjøbenhavnske Sukkeraffinaderier havde til at sende deres Sukre til alle Steder i Kongens Riger og Lande, medens Sukkerraffinaderierne andensteds i Rigerne ikke maatte fore deres Varer til Hovedstaden. At den guineiske Handel, i det mindste indtil November 1795, havde sit Hjemsted her, var af mindre Betydning. Langt mere fik det at sige, at Kjøben-

havn husede de største Kapitaler og fra de store Kompagniers monopoliserede Virksomheds Tid havde bevaret Pakhuse og Oplagspladser, som der ikke fandtes Mage til andre Steder i de tvende Riger. Selve det, at Byen forholdsvis var en stor Stad, der gav rig Afsætning for mange Varer, virkede naturlig ogsaa med til dens Overlegenhed paa Handelsomraadet. Og hertil kom saa den Fordel, at Kjøbenhavn var Sædet for Danmarks og Norges Bankvæsen, og at her var Rigernes Børs. Man skulde efter alt dette tro, at, naar der skete en stor Svingning i Handelsforholdene til det gode, maatte det særlig blive til Gavn for Kjøbenhavn.

Vi have ogsaa Udtalelser for os, der vise, hvor snart det foltes, at det trods alle Vanskeligheder dog blev en god Tid for Byen. Bernstorff skrev saaledes 21. September 1793 til Schack Rathlou: »Vor Søfart og Handel gaar tydelig frem, og lige siden 1782 har der ikke været et saadant Liv paa Børsen i Kjøbenhavn, som der nu er«. Det passer godt hertil, naar Politisches Journal, der havde let ved at vide Besked om sligt paa Grund af sine meget gode Forbindelser i Kjøbenhavn, i August samme Aar skriver, at Danmarks Skibsfart blomstrer saaledes op, at mangt Handelshus i Kjøbenhavn tidt sinkes i sine Foretagender derved, at det ikke strax kan finde Skibe til at overtage Fragter. Ganske det samme Indtryk faar man overhovedet ved Udtalelser om Forholdene her i Byen i de nærmest følgende Aar. Men hvad sige Listerne over Toldindtraderne? Efter at de endnu i 1792 vare gaaede lidt ned under, hvad de havde været i 1791, og i det Aar ikke vare højere end 318164 Rdl., steg de i 1793 til 337204 Rdlr. De vare i 1794 383552 Rdlr. og i 1795 351608 Rdlr., i 1796 hævede de sig til 424223 Rdlr., 1797 vare de 581158 Rdlr., i 1798 656077, i 1799 580464 Rdlr.¹⁾ Man bør ved Siden heraf lægge Mærke til, at Konsumtionen i Byen hævede sig

gradevis fra 425821 Rdlr. 1791 til 510504 Rdlr. i 1797, og til 510317 i 1798. I 1799 var den 488566 Rdlr.²⁾).

Som det vil ses, var Stigningen af disse Indtægter i de første Aar efter 1792 meget ringe, og der gik ogsaa nogle Aar hen, førend Fremgangen mærkedes paa Indførselen af udenlandske Varer og paa Udførselen af de indenlandske Varer til fremmede Steder. I 1792 havde Indførselen til København af de fremmede Varer, der blev i Landet, en Værdi af 1926209 Rdlr., i 1793 gik den ned til 1390525 Rdlr., i 1794 var den 1673915 Rdlr.³⁾ Med andre Ord, der var Nedgang i Stedet for Opgang. Med Udførselen stillede det sig paa følgende Maade. I 1792 regnes den til en Værdi af 992895 Rdlr., i 1793 til 1108296, men i 1794 til ikke mere end 774184 Rdlr. Selv om dette sidste Tal ikke var fuldt saa lavt, som det havde været i 1790⁴⁾), vidner det ingenlunde om Fremgang i Aarene 1792—1794.

Ligesom tidligere regnedes de vestindiske Varer slet ikke med iblandt de indførte Varer, fordi Vestindien gjaldt som Indland; derimod opførtes de iblandt Udførselsvarerne, og man ser, at de i Aaret 1793 havde en Værdi af 522000 Rdlr., i 1794 af 287000. Føje vi hertil, at der blandt Varer, der skyldtes københavnsk Industri, nævnes raffineret Sukker, der i 1793 vurderedes til 229000 Rdlr. og i 1794 til 104000 Rdlr.⁵⁾), tyder ogsaa det paa Nedgangen i Omsætningen med de vestindiske Øer. Hvad der udførtes fra København af Varer, der vare naturlige Produkter i Danmark, opførtes for Aaret 1793 kun til en Værdi af 21000 Rdlr. og for 1794 til 126000 Rdlr. Alt det, der udenfor disse Talstørrelser ikke gik ind under vestindiske Varer, skyldtes Tilførsel fra Norge, Færøerne, Island og Grønland.

Naturligvis maa man ved disse Lister huske paa, at Omsætningen med asiatiske Varer ikke tælles med, og Udførselen af dem naaede op til store Værdier⁶⁾). I 1792 var der fra København udført for 1708019 Rdlr.; i 1793 udførtes der for 2255765 Rdlr. og i 1794 for ikke mindre

end 3350472 Rdlr. Man regnede officielt $\frac{1}{3}$ deraf som Overskud. Denne Omsætning fremkaldte selvfølgelig en betydelig Forskjel paa Handelsbalancen og det til Gavn for denne. Der er tidligere ved Fremstillingen af de gode Handelsaar for Kjøbenhavns Vedkommende for 1783 gjort opmærksom paa den Ejendommelighed, at det aldeles overvejende var Transithandelen med fremmede oversøiske Varer, der gav den kjøbenhavnske Handel det store Omfang, den fik. Vi møde ganske det samme nu. Men det staar lige godt fast, at med Hensyn til Handel baade med indenlandske og med udenlandske europæiske Varer bragte de første Aar efter 1792 ikke Kjøbenhavn noget Fremskridt.

Derimod mærker man et saadant ved de danske Provijskjøbstæder, især for Jyllands Vedkommende. Aalborgs Handel er saaledes bestemt i Stigen. Dens Udførsel naar i 1793 op til en Værdi af 129831 Rdlr., og i 1794 endog til 183300 Rdlr., altsaa til omtrent at blive $\frac{1}{4}$ af den kjøbenhavnske, bortset fra de asiatiske Varer. Randers har 1793 en Udførsel paa 60649 Rdlr.s Værdi og i 1794 paa 101873 Rdlr., Ribe i 1793 en Udførsel paa 134811 Rdlr. og i 1794 paa 160842 Rdlr., Kolding i 1793 paa 147904 Rdlr. og i 1794 endog paa 211900 Rdlr. Fra hele Jylland naaede Udførselen i dette Aar op til en Værdi af 740505 Rdlr. Med andre Ord, den var paa det nærmeste lige saa stor som Kjøbenhavns Udførsel af ikke asiatiske Varer. Det kan ogsaa i det hele mærkes, at Hovedstadens Udførsel i dette Aar var 223311 Rdlr.s Værdi mindre, end den var for det øvrige Danmark. Det var noget ene-staaende. Toldintraderne, der ved de danske Kjøbstæder i 1792 udgjorde 116061 Rdlr., sank derfra noget i 1793; men saa steg de igjennem Aarene 1794 og 1795, indtil de i 1796 bleve 169031 Rdlr., i 1797 191775 Rdlr., hvorfra de igjen gik nedad, dog ikke stort. Det Udslag, som en Sammenligning imellem Kjøbenhavn og de danske

Kjøbstæder altsaa maa give, hang sammen med, at Udførselen af Danmarks naturlige Produkter ulige mere fandt Sted fra de danske Provinser og Kjøbstæder end fra Kjøbenhavn. Som en Følge heraf var det ved dem, at de gode Virkninger af Landboreformerne og af de frisindede Handelslove maatte vise sig først. Vi mærke Betydningen af Kvæghandelens Frigivelse i Jylland ved saadanne Kjendsgjæringer, som at Kvægudførselen, der steg rask efter Vedtagelsen af Loven herom⁷⁾, i 1793 naaede til 12935 Kvæghoveder og i 1794 endog til 22116⁸⁾. Samtidig mode vi Indflydelse af de ved Søkrigen fremkaldte Forhold, naar der fra Aalborg som et betydeligt Fremskridt fra de foregaaende Aar i 1793 udførtes 1223 Tdr. saltet Kjød og i 1794 endog 5998 Tønder. Randers, der overhovedet udmærkede sig ved stor Driftighed, drev det til i 1793 at udføre 3613 og i 1794 9429 Tdr.⁸⁾. Det blev opgjort, at i Aaret 1795 havde Udførselen af Heste og Oxer samt af saltet Kjød beriget Danmark (med Hertugdømmerne) med mere end 15 Tønder Guld. Udførselen til Tyskland af alt sligt var nemlig meget betydelig⁹⁾. I 1797 udførtes der over 16000 Heste, hvorved der i det mindste tjentes en Million¹⁰⁾. Endelig maa man med Hensyn til Udførselen fra Danmark udenfor Kjøbenhavn stadig erindre, at, da Norge ikke var Udland, er hele den Kornudførsel dertil, som ganske overvejende udgik fra Kjøbstæderne, slet ikke medregnet ved Angivelsen af Udførselens Værdi. Den tog, det kan som en Sidebemærkning anføres, næsten slet ikke af, efter at det søndenfjeldske Norge siden Kornhandelens Frigivelse ogsaa kunde faa Korn fra andre Lande end Danmark.

Samtidig er der, hvad Norge angaar, intet Fremskridt endnu at mærke hverken paa Indførsel eller paa Udførsel. Aaret 1793 gjaldt af flere Grunde for ikke at være noget heldigt Aar for Norge, blandt andet netop hvad Trælasthandelen angik¹¹⁾. Nærmest var der nogen, dog ikke stor

Tilbagegang ved Udførselen. For Hertugdømmernes Vedkommende gjælder det samme med Hensyn til Indførselen; men hvad Udførselen angaar, var der i Aaret 1794 en tydelig Væxt baade ved Slesvig og ved Holsten.

Der var imidlertid en anden Del af Skibsfarten, som, selv om den ikke paavirkede Listerne over Indførsel og Udførsel, dog havde en ganske betydelig Indflydelse paa Landets Vinding. Det var Fragtfarten, ved hvilken Søkrigens Virkninger viste sig mindst lige saa stærkt som ved Udførselen af Varer fra selve Statens Lande. Efter som Koalitionskrigen udviklede sig til at omspænde baade Vesteuropa og den vestlige Del af Middelhavslandene, bleve de skandinaviske Lande de eneste neutrale Stater i Europa, der kunde handle der. Efterspørgslen efter neutrale Skibe antog et overordentlig stort Omfang, og dette gjaldt i endnu højere Grad om Danmark og Norge end om Sverige.

Ligesom ved tidligere Aar ere de Efterretninger, som Handelstidenderne give om vort Fædrelands Søfart, desto værre meget ufuldstændige, og et samlet Billede kan man slet ikke faa af dem. Men alligevel vise de, paa hvor mange Steder der har været stærk Brug for danske og norske Skibe, og vi have fra 1793 en Skibsliste, der har Interesse. Den indeholder nemlig en Sammenligning imellem det Tal Skibe, der i 1788 kom til 31 europæiske Havne, og det Tal, der i 1793 kom til de samme Havne. Man ser deraf, at det i det førstnævnte Aar udgjorde 1320 og i det andet 1908. Selvfølgelig fattes der i denne Liste adskillige Havne af Betydning; men den indeholder dog flere meget vigtige som Danzig, London, Lübeck, Bordeaux, Barcelloga og Lissabon. Man kan derfor af den trække en fuldstændig sikker Slutning om Skibsfartens Væxt strax i 1793. Adskillige af de her opførte Skibe have selvfølgelig udført Varer fra den dansk norske Stats Lande; men det er ligesaa sikkert, at mange af dem ere

gaaede i Fragtfart. Denne er hurtig efter Søkrigens Udbrud kommen i stærk Gang, og det er naturligt, at den har sat Skibsrederne i Virksomhed rundt omkring allerede, inden man kunde mærke noget til Væxt af Indførselsvarernes eller Udførselsvarernes Værdi. Som et Vidnesbyrd om, hvor høje Fragter der kunde tegnes, høre vi fra Aaret 1795, at et dansk Skib paa 40 Kl. i Danzig havde faaet en Fragt til Kolonierne paa 6000 Gylden og en Returfragt paa 22000 Gylden¹²).

Med Hensyn til selve Ind- og Udførselen kan der ingen Tvivl være om, at den har hævet sig i de nærmeste Aar efter 1794; derpaa pege Toldintradernes Stigen i Aarene 1796—1799. Vi have set det for disse Aar baade ved Kjøbenhavn og ved de danske Kjøbstæder, og det samme viser sig stærkt ved Slesvig og Holsten, hvor Tolden fra 179773 Rdlr. i 1792 efterhaanden steg til 349272 i 1797, 346664 i 1798 og 425175 i 1799. Ved Norge mærkedes Stigningen mindre. Tolden var her i 1794 599406 Rdlr., i 1795 derimod kun 428388, i 1796 535261, i 1797 592762 og i 1798 582746 Rdlr.¹³). Handelen bestod i disse Aar selvfølgelig for en Del i Udførsel af de naturlige Produkter fra Statens forskjellige Lande. Saaledes ved Norge af Trælaster til Storbritannien og Irland, især efter at Forordningen af 1795 havde indrømmet større Frihed til Skovhugst og Trælastudførsel¹⁴); fremdeles udførtes der fra Norge især Fiskevarer til de sydligere Dele af Europa, og fra Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne Kvæg, Heste, Kjødvarer og Korn. Hertil kom saa en levende Handel paa Østersølandene, dels ved Indførsel af Varer, som der var god Brug for herhjemme, dels af saadanne, som der kunde drives Transithandel med Vest paa til Vederlag for Varer, som fra denne Kant (f. Ex. fra Amerika) førtes til Østersøen. Man forbauses, naar man hører, at der i Aaret 1796 førtes Varer fra Riga til Danmark af en Værdi paa 3094986 Rubler, og at der samme

Aar fra Petersborg kom Varer hertil, der værdsattes til 1217816 Rubler. I 1797 angives Værdien af Varer, som fra Begyndelsen af Aaret indtil 30. Juli førtes fra Riga til Danmark, at have udgjort 713702 Rdlr.¹⁵⁾. Som rimeligt var, brugte Redere tidt, naar de sendte et Skib med Udførselsvarer til et eller andet Land, da at lade det umiddelbart efter, at det havde løst sin Ladning, gaa videre i Fragtfart. Det var ganske almindeligt, at Skibe, der fra Norge gik med Trælaster til England, Holland og Frankrig, derfra sejlede i Fragt til Middelhavet. Fremdeles tog den oversoiske Handel og Skibsfart fra Kjøbenhavn efterhaanden et Opsving, netop fordi de krigsførende Magters Handel her var trykket, og England lod heldigvis i flere Aar være med at forulempe den danske Handel paa Asien.

Hvad vi høre om Kaperiernes Omfang indtil Aaret 1797, giver os et levende Indtryk af, hvilket Lykkespil det var i hine Aar at drive Søhandel. Stor maatte naturligvis den Risiko være, der var forbunden med Afsendelse af Skibe og Ladninger, som man var udsat for at se blive opbrugte, og ved hvilke man kom til at staa overfor tallose Chikanerier og Plager af Kapere og i adskillige Tilfælde maatte døje med Uvidenhed eller den rene skjære Uretfærdighed ved fremmede Prisretter. Maaske fik man i mange Tilfælde de opbrugte Ladninger tilbage, eller der blev tilkjendt Erstatning for dem, fordi Opbringelsen blev erkjendt at have været uberettiget: men dette skete dog sædvanlig ikke, uden at der blev lidt et Tab, enten paa Grund af Tidsspilde eller, fordi Vederlaget var utilstrækkeligt. Højest ubehageligt var det ogsaa, at man jævnlig maatte vente længe paa at faa Erstatningen udbetalt. Ved Begyndelsen af 1796 havde Rederne i Statens forskellige Lande paa den Maade ikke mindre end 5 Millioner Rdlr. tilgode hos Englænderne. Og saa maa man huske paa, hvorledes Konjunkturerne idelig skiftede, fordi

den politiske Stilling i Europa forandredes under Krigen. Derved kunde alle Beregninger blive spottede, og al Spekulation blev i højeste Grad vovelig. Det følte baade ved Exporten af Trælast og Fisk fra Norge, og naar andre Næringsvarer udførtes fra Danmark og Hertugdømmerne, men maaske dog stærkest ved den oversøiske Handel fra Kjøbenhavn, her hvor det gjaldt Handelsexpeditioner til fjærne Verdensdele, og hvor Rejserne varede saa længe, at Forholdene i Europa kunde være helt forandrede, inden de udsendte Skibe kom tilbage. En Del af Risikoen ved Opbringelserne af Skibe kunde dækkes ved Assurance¹⁶): men det kostede naturligvis betydelige Summer at assurere under slige Forhold. Det er en Selvfølge, at det paa en saadan Tid kunde gaa stærkt op og ned selv for de største Handelshuse. Vi erindre, hvorledes Regeringen i hin Tid maatte laane Bernt Anker i Kristiania store Beløb for at hjælpe ham over et vanskeligt Tidspunkt.

Men var der Farer, saa opvejedes de sædvanlig langt ved den Lejlighed, der jævnlig var til at gjøre et godt Kup, og den forstod ogsaa de talrige foretagsomme og dygtige Handelsmænd at bruge, der den Gang f. Ex. i høj Grad fandtes i Kjøbenhavn iblandt de 79 Grosserere, som drev deres Forretninger her¹⁷). Deriblandt Mænd som Ryberg, de Coninck, Duntzfeldt, Erichsen, Peschier, Constantin Brun, Prætorius, Hambro, Fabricius og mange andre. En egen Slags Fortjeneste var den, der kunde vindes, naar engelske eller franske Kapere bragte Skibe, de havde taget fra deres Fjender, til norske Havne og her solgte dem med deres Ladninger, eller naar Handelskibe, der tilhorte en af de krigsførende Magter, flygtede ind i en norsk Havn, og deres Redere ikke vovede atter at lade dem stikke i Soen. Ogsaa i det Tilfælde solgtes de. Et ret mærkeligt Exempel derpaa hændtes, da 4 hollandske Ostindiefarere i 1796 havde søgt ind i Trondhjems og Bergens Havne og ikke turde forlade dem. Da

fik Handelshuset de Coninck Tilladelse til, at det med Fritagelse for at udrede en Afgift, der egentlig skulde være betalt, maatte kjøbe disse Ladninger. Paa lignende Maade gik det med et Par andre hollandske Ostindiefarere, der dengang søgte ind i norske Havne¹⁸).

Savne vi end i alt for høj Grad tilstrækkelig udførlige Skildringer, der kunde give os et Billede af Handelens og Skibsfartens Udvikling i Aarene fra 1793 til 1799, have vi dog foruden de allerede anførte Talstørrelser spredte Meddelelser af Betydning, der kunne være vejledende. Der har ovenfor været Lejlighed til at vise, hvorledes Regeringen søgte at sikre Undersaatternes Søfart ved de saakaldte latinske Söpasser for Skibe, der »agtede sig til noget fremmed Sted i Nord- og Vesterhavet«. Det er ret talende Talstørrelser, vi møde her. Vi se, at der i 1793 blev udstedt og brugt omtrent 1740 slige Passer, i 1794 imellem 2100 og 2200, i 1795 steg Tallet til 2645, af hvilke dog 40 bleve brugte til Rejser, hvor de ikke vare nødvendige, i 1796 blev der Brug for 2664, i 1797 var Tallet 2097. Til Nytte særlig for Farten paa Sydeuropa og Levanten tjente samtidig de algierske Passer. Medens deres Tal i 1791 var 343 og i 1792 365, steg det i 1793 til 728, i 1794 til 1052, i 1795 til 1111, i 1796 blev der brugt 1063 af dem, i 1797 1059, hvorefter Tallet sank i 1798 til 947 og i 1799 til 845¹⁹).

Allerede en saa stor Udstedelse af Söpasser som den her nævnte vidner om Skibsfartens betydelige Omfang; men desuden maa man lægge Mærke til, at der blev drevet megen Søfart, hvor slige Passer slet ikke brugtes. Saaledes ved hele den indenlandske Fart og ved Handelen imellem Norge og Danmark samt Hertugdømmerne og ligeledes ved den meget anselige Skibsfart, der fandt Sted paa Ostersoën, hvor der aldrig kom Kapere. At slutte fra Söpassernes Antal har den norske Skibsfart været den største i de Farvande, hvor de brugtes. Derimod vise

Listerne over Beløbet af de siden Forordningen af 24. Februar 1796 indførte Afgifter paa Skibsfragter, at Hertugdømmernes Søfart havde Overvægten, hvad Fragtfarten angik, og at denne i Aarene 1798 og 1799 ogsaa var større for Danmarks Vedkommende end for Norges.

Hvorledes stod det sig samtidig med Handelsskibenes Tal og Drægtighed? Gaa vi noget op i de Aar, vi her tale om, læse vi i en Indberetning fra Kommercekollegiet af 30. Juni 1798, at i Tiden fra 1. Maj 1796 indtil 30. April 1798 var der i Statens forskjellige Lande tilkøbt i alt 195 Skibe, der til sammen udgjorde 10723 Kl.s Drægtighed. Kollegiet anslog det hele Antal Skibe, som man raadede over, til 3092. Deraf var imidlertid en Del Smaaskibe paa mindre end 10 Kl., og, trak man disse fra, blev der 2434 tilbage, som kunde sættes til en Drægtighed af 132027 Kl. Af disse Skibe hørte 702 hjemme i Kongeriget Danmark, 835 i Norge, 897 i Slesvig og Holsten. I Kjøbenhavn, som i 1792 ejede 219 Søskebe paa 10 Kl. og derover, var man, efter hvad Kollegiet opgiver. nu i Midten af 1798 naaet til at have 329 med omtrent 25000 Kl.*); endnu større Fremskridt havde

*) Naturligvis maa man ikke, naar man taler om Danmarks og særlig Kjøbenhavns Skibsfart og Handel i denne »glimrende Handelsperiode«, sammenligne Forholdene med, hvad de ere nu til Dags. Alt sligt maa maales med sin Tids Maalestok. Bedømt derefter var der for Kjøbenhavns Vedkommende noget stort ved Forholdene i de Aar, som vi her tale om. Men nu er alt paa det økonomiske Omraade voxet saa kolossalt, at i Sammenligning dermed bliver det smaat, hvad dengang var stort. Efter de nyeste officielle Opgivelser havde Kongeriget Danmark 31. December 1907 en Handelsflaade af en Drægtighed af 503339 Registertons, hvilket meget nær svarer til 251669 Kl., medens den i 1797 efter de Lister, man har til Raadighed, kun udgjorde 34000 Kl., altsaa kun en Syvendedel af, hvad den er nu til Dags. For Kjøbenhavns Vedkommende havde dets Handelsflaade 31. December 1907 en Drægtighed af 356374 Registertons lig med 178187 Kl., medens den 1797 var paa

Altona gjort, da det havde kunnet drage Gavn af de Vanskeligheder, som Hamburgs Søhandel dengang maatte kæmpe med; dets Handelsflaade var fra 356 Søskeibe i 1795 naaet op til 431 i 1797 med en Drægtighed af 28635 $\frac{1}{2}$ Kl. Den var altsaa større end selve Kjøbenhavns. Et Vidnesnyrd om Altonas betydelige Skibsfart ser man ogsaa deri, at der i 1797 maatte ansættes 15 Hjelpe-lodser paa Elben. Næst efter Altona kom i Hertugdømmerne Flensborg med 244 Skibe af 11555 $\frac{1}{2}$ Kl.s Drægtighed²⁰). I Norge, hvor Skibenes Drægtighed udgjorde noget over 50000 Kl., opførtes Bergen med 134 Søskeibe²¹). Arendal med 84. Af de danske Kjøbstæder, (hvis Skibes Drægtighed kan sættes til 9000 Kl.), regnedes Aalborg, Aarhus, Randers og Ringkjøbing for at staa højest.

Dette Standpunkt holdt sig i Hovedsagen omtrent i de nærmeste Aar, dog med nogen Stigning.

Vil man nu sammenligne disse Opgivelser med dem, der kjendes fra den tidligere opgaaende Tid før 1783, ser man, hvad der maaske vil vække nogen Forbauselse, at Kjøbenhavn ikke fuldt naaede den Drægtighed for sine Handelsskeibe, som den havde havt dengang. Det er, kan man sige, et Slags Sidestykke til, at Kjøbenhavns Handel, efter Toldintraderne at domme, ikke i noget Aar i denne Tid naaede fuldt op til den Højde, den havde staaet paa i 1782 og 1783.

Den samlede Forøgelse af Drægtigheden for alle Statens Lande var fra 1788 til 1797 lidt over 14000 Kommerce-læster. Det er mindre, end vi efter alt, hvad der siges om den overordentlig opblomstrende Handel og Søfart, vilde have tænkt os. Maaske hænger det sammen med,

25000 Kl. Ved begge Aarene er der ikke medregnet Skibene paa mindre end 20 Tons (10 Kl.). Det kan ved Siden heraf nævnes, at en enkelt af vore store Amerikabaade har en større Drægtighed end hele det asiatiske Kompagnis Flaade dengang havde.

at forholdsvis mange Skibe ere gaaede tabt ved Kaperierne, og der har naturligvis maattet skaffes nye i Stedet for dem. Om Skibsbyggeriets Omfang i Tiden fra 1790—1797 høre vi, at det, for saa vidt Fartøjer paa over 10 Kl. angaar, i alt omfattede 301 Skibe med en Drægtighed af 15600 Kl. Deraf vare kun 43 byggede i selve Danmark, 102 i Norge og 156 i Slesvig og Holsten. Flensborg stod i saa Henseende i disse Aar højst af alle Byer i Staten, nemlig med 62 Skibe og 4769 Kl. Derefter kom Ekernførde med 20 Skibe og 1367 $\frac{1}{2}$ Kl. Af norske Byer stod Arendal overst, men dog kun med 13 Skibe og 424 Kl.²²).

SYTTENDE KAPITEL.

Fortsættelse. — Kommercekollegiets Skildringer af Handelen fra 1796 til 1799. — Konvoyering i de europæiske Farvande.

Idet Kommercekollegiet 1798 gav den nylig nævnte Oversigt over Handelsflaadens Forøgelse, fremhævede det stærkt, hvorledes trods alle Plager, som man havde lidt under, dog den ved Handel og Skibsfart vundne Fordel hidtil havde »overvejet de erfarede Ulemper«. Det var aabenbart som en Forklaring heraf, at det betegnede Tidspunktet 1797 som »en Tid, da Frankrigs Handel aldeles er stanset, Englands Handel paa Middelhavet ophørt, den fordem saa udstrakte hollandske Fragtfart odelagt, Venedigs politiske Existens tilintetgjort og de øvrige italienske Staters Opmærksomhed for største Delen indskrænket til Selvforsvar.« Naar Forholdene i Middelhavet her stærkt fremhævedes som heldige, maa man ganske vist ikke overse, at Søfarten imod Vest i dette Indhav led betydelig af baade engelske, franske og spanske Kapere, og at imod

Øst det tidligere omtalte Fredsbrud fra Tripolis' Side voldte en Del Fortræd; men Striden imod Fyrsten her fik dog, som vi vide, hurtig Ende, og Afsendelsen af Krigsskibene derned i den Anledning gav Stødet til, at man kom ind paa at give Konvoyer. Sten Bille fik udtrykkelig allerede i A. P. Bernstorffs Tid Ordre til med det samme at værne om den dansk-norske Handel i Middelhavet ved at konvoyere Skibe med kostbare Ladninger. Dette virkede strax udmærket.

Som det vigtigste Træk i, hvad der kunde give Regeringen nogen Forestilling om Handelens Omfang, fremhævede Kommercekollegiet, at i Aaret fra 1. April 1796 til 1. April 1797 var der med danske og norske Skibe foretaget 4273 Handelsrejser; 3240 Ladninger vare udlosede i fremmede europæiske Havne og 967 Retourladninger vare hjembragte i indenlandske Skibe. Fragtfortjenestens Værdi kunde regnes til 4294730 Rdlr.¹⁾ Ligesom det maatte antages, at Udførselen af Korn, Kvæg, saltet og røget Kjød fra Danmark, Slesvig og Holsten havde været i Stigen, saaledes mente man, at Salgsværdien af den aarlige Udførsel af Fisk og Fiskevarer fra Norge maatte sættes saa højt som 1846150 Rdlr. og af Trælast til 2914650 Rdlr.; i Tiden fra 1. April 1797 til 1. April 1798 mente Kollegiet, at Trælastudførselen var endnu større*). Man kunde fremdeles med Sikkerhed sige, at den vestindiske Handel var bleven en af de vigtigste Handelsgrene for Staten, der

*) Da udførtes der 310 Trælastladninger fra Norge paa Skibe af 22345 K. L. Drægtighed. Af disse Ladninger førtes 166 til Holland, 63 til Storbritannien, 57 til Frankrig (Handels- og Industritidende for 1798 S. 122). Fra Bergen var der i 1795 gaaet 69 Skibe til Spanien og Middelhavet, i 1796 83. (Kraft: Norges Beskrivelse IV, 374). Til Trods for ovennævnte Tal paa Trælastladningerne indtil 1. April 1798 hedder det dog efter det almindelige Klagesystem i Foraaret 1798 deroppe fra, at Udførselen af Trælast var saare ubetydelig, (Stamt. Ark. 5. Maj 1798).

aarlig sysselsatte 50 til 60 Expeditioner, og de Produkters Værd, der indførtes ved dem, kunde anslaaes til over 3 Millioner Rdlr. om Aaret. Det har sikkert været til Gavn for denne Udførsel fra Vestindien, at Handelen paa de engelske Oer derovre under Søkrigens Gang ogsaa blev aabnet for fremmede Skibe²⁾. Toldintraderne i Vestindien løb naturligvis i denne Tid højt op, for en stor Del vistnok paa Grund af den stærke Handelsforbindelse med Nordamerika. Der udførtes herfra i 1797 Varer til de danske vestindiske Oer til en Værdi af 2392252 Dollars³⁾. Tolden steg ved St. Thomas fra 8739 Rdlr. i 1791 til 69641 Rdlr. i 1796, til 90997 Rdlr. i 1797 og i 1799 endog til 176011 Rdlr.; ved St. Croix gik den fra 201132 Rdlr. i 1793 ned til 151269 Rdlr. i 1795, men steg derpaa til 199655 Rdlr. i 1796 og i 1799 til 307659 Rdlr.⁴⁾. Sukkerudførslen var selvfølgelig afhængig af Sukkerhøstens Udfald, og der var i flere Aar slet Sukkerhøst paa St. Croix. I Almindelighed kan Sukkerproduktionen regnes for at have været fra 18000 til 20000 Tønder om Aaret. Fra Ostindien var der i Tiden fra 1. Januar 1797 til 30. April 1798 hjemkommet 15 private Skibe med Ladninger, og en betydelig Mængde ventedes snart. Andensteds fra høre vi, at der i 1797 var 40 københavnske Skibe i Fart paa Indien og Kina. I 1798 nævnes 30 private Skibe i Fart paa Indien⁵⁾. Saa stor en Rolle spillede altsaa den oversøiske Fart i den københavnske Handel, og saa maa man huske, at de Skibe, der gik i den Fart, uden Sammenligning vare Byens største, og tillige at de Ladninger, som de hjemførte, vare de kostbareste. Ganske vist havde det asiatiske Kompagnis Aktionærer i flere Aar ikke Grund til at glæde sig. Efter at det i 1791 slet intet Udbytte havde givet, gav det i 1793 ikke mere end 3 Procent (15 Rdlr. pr. Aktie paa 500 Rdlr.), og i 1794 endog ikke mere end 2 Procent; men det laa i forskjellige uheldige Forhold ved Kompagniets Styrelse og vel ogsaa i, at det

havde havt en betydelig udenlandsk Gjæld, som det imidlertid betalte stærkt af paa⁶⁾, og Udbyttet hævede sig saa ogsaa snart, nemlig til 6 Procent i 1795, og til ligesaa meget i 1796, til $4\frac{1}{5}$ Procent i 1797, 12 Procent i 1798 (foruden et Extratilskud til Kompagniets Fond⁷⁾ af 6 Procent), og 10 Procent i 1799. Det giver et stærkt Indtryk af Kompagniets Handel, naar vi se, at Auktionspriserne for de Varer, som dets Skibe i Aarene 1793 til 1799 (incl.) hjemførte, løb op til samlede at udgjøre 12647260 Rdlr.⁸⁾. Der var flere Gange Ladninger, som havde en Værdi af over 900000 Rdlr., en enkelt naaede endog over 1100000 Rdlr.s Værdi. Men vil man tale om den asiatiske Handel i det hele, maa det erindres, at den partikulære Skibsfart paa Indien, hvis Omfang vi ikke kjende, vitterlig var langt betydeligere end Kompagniets indiske Handel.

Iblandt Kjøbenhavns talrige Rederier var i 1797 det asiatiske Kompagni det største. Det havde 9 Skibe, der tilsammen vare paa 3032 Kl., derefter kom Agent Duntzfeldt; hans Skibe var en Del flere i Tal; men deres Drægtighed naaede ikke op over 2393 Kl. Drægtighed, hvad dog for en enkelt Reder var noget i høj Grad betydeligt. Efter ham kom en Kjøbmand Lars Larsen med det samme Tal Skibe; men de vare ikke paa mere end 1831 Kl.; saa kom de Coninck med 7 Skibe og 1000 Kl. Drægtighed. En stor Mængde Redere havde Skibe, der for hver af dem naaede op over 200 Kl.⁹⁾, hvad for øvrigt var alt andet end betydeligt. En særlig Grund til at forøge Kjøbenhavns Handel laa i de sidste Aar af det 18. Hundreaar i den stærke Tilførsel af Bygningsæmner, som Gjenopførelsen af Byen gjorde nødvendig. Det samlede Tal Skibe, der i 1798 kom til Kjøbenhavn, udgjorde 5994 Skibe med 124285 Kl. Drægtighed¹⁰⁾. Dette Tal var 733 større, end det havde været selv i 1783, 1970 større end i 1788 og 2434 større end i 1793¹¹⁾. Grosserernes Tal i

Kjøbenhavn var i 1799 i alt 79, hvoraf de 53 dannede Grosserersocietetet¹²⁾.

Men idet Kommercekollegiet i Juni 1798 aabenbart med stor Tilfredshed gav den Skildring af Handelsomsætningen, som vi nylig have dvælet ved, tilføjede det rigtigt nok de mindre glædelige Ord, at Udsigten for Handelen i Fremtiden langt fra var saa lysende, som den havde været i det sidste Par Aar. Dette sagde det ganske sikkert med god Grund.

Det var i Oktober 1797, at den første Koalitionskrig maa siges at være endt: men det er vel kjendt, at dermed var Verdensfreden ikke sluttet. Søkrigen imellem England og Frankrig med dets Forbundsfælle Spanien fortsattes lige godt, og man kan sige, med stedse stigende gjensidig Forbitrelse. Denne Stemning steg endogsaa hos de franske Republikanere til et Maal af Had, der grænser til det utrolige. Der var blandt mange af dem ingen Tvivl om, at Englænderne vare Menneskehedens Fjender, medens de selv vare dens Velgjørere, der bragte Frihed, Lighed og Broderskab tillige med alle Dyder med sig, hvor de fik Magten. Da saa den anden Koalitionskrig udbrod efter Bonapartes Tog til Ægypten, blev den almindelige Stilling i Europa, hvad Sofarten angik, ingenlunde bedre, end den havde været før 1797. Den neutrale Handel havde de samme Veje til Fortjeneste som tidligere; men Vanskelighederne bleve større.

Det var overhovedet en Mangfoldighed af svære Ulemper, som Danmark-Norge siden 1797 maatte doje fra de kæmpende Sømagters Side. Det prøvede dem endog paa sit eget Landomraade. Snart hændte det, at Officererne paa en engelsk Fregat i Kristiansands Havn gik ombord paa en Prise, som en hollandsk Kaper havde ført ind til denne By, mishandlede baade den hollandske Kaperfører og Prisemesteren og slæbte dem ombord paa Fregatten. Snart opbragte en fransk Kaper et engelsk Skib kun halv-

andethundrede Favne fra den jydsk Kyst, eller Englænderne overfaldt en fransk Lugger tæt ved Jylland. Regeringen maatte i slige Tilfælde hævde sit Omraades Ukrænkelighed og faa de Skibe udleveret, der vare ulovlig opbragte, saameget mere, som den Stat, over hvis Skibe det var gaaet ud, ikke undlod at kræve Skadesløsholdelse. Værre var det imidlertid, at de norske Kjøbstæder ikke sjældnen bleve Skuepladsen for Udskejelser af fordrukne og ondskafulde Matroser fra engelske og franske Kaperfartøjer, undertiden endog fra selve de fremmede Krigsskibe, der kom til Havnene deroppe. Ogsaa ved Helsingør kunde det komme til urolige Optrin i den Retning. Om alt sligt maatte der da skiftes Noter med de krigsførende Magters Diplomater, og de kunde være skarpe nok¹³).

At opregne alle de Plager, som selve Sammenstødene med Kaperne i rum Sø voldte de neutrale Skibe i 1798 og 1799, vilde være endeløst. Det skal her alene nævnes, at Brutaliteter fra Kaperførernes Side imod Mandskabet paa de Skibe, som de visiterede, horte til Dagens Orden, og det var almindeligt, at Visitationerne, selv om slige Skibe fik Lov til at sejle videre, ikke gik af, uden at der blev røvet en Del ombord paa dem. Franske Kaperførere nødte endog uden at ville yde noget Vederlag derfor, danske og norske Fartøjer til at tage imod engelske Krigsfanger, som de selv vilde være fri for. En norsk Frugtfarer, der kom fra Portugal, maatte f. Ex. engang tage ikke færre end 55 engelske Fanger ombord: de fortærede saa en Del af de Appelsiner, hvormed Skibet var ladet, og gjorde alskens Ustyr. Men værre var det, naar de neutrale Skibe, som ogsaa kunde hælde, bleve tvungne af den ene krigsførende Magt til Transporttjeneste og saa bleve opbragte og naturligvis kondemnerede af den anden. Især den store franske Expedition til Ægypten 1798 bragte flere danske og norske Skibe i den Klemme.

Værst var det imidlertid, naar Skibsfartsagerne gav

Anledning til alvorlige diplomatiske Stridigheder, og saadanne var der desto værre fuldt op med. Rigtignok havde Englænderne opgivet den skrigende Vilkaarlighed, der i Revolutionskrigenes første Aar havde bragt dem til at hindre Tilførsel af Levnetsmidler til Frankrig; men der var alligevel Stof nok til pinlige Forhandlinger. Et Hovedpunkt var her, at Englænderne endnu stærkere end tidligere gjorde gjældende, at Ladningerne paa mange neutrale Skibe i Virkeligheden vare fjendtlig Ejendom. Den dansk-norske Regering havde, som det vil erindres, ved sine Bestemmelser om Skibspapirer og Sopasser stærkt advaret imod Misbrug af Flaget: men der har aabenbart fundet saadanne Sted. Sigtelserne derfor bleve nu brugte i høj Grad til Overmaal og gav Anledning til en Mængde uberettigede saa vel som berettigede Opbringelser. Særlig fordærlig blev Striden om Ejendomsspørgsmaalet i 1799, da man fra engelsk Side paastod, at de danske Ostindiefarere forte hollandske Ladninger fra Batavia. En Tid i 1799 laa der ikke færre end 12 danske Ostindiefarere opbragte i engelske Havne. Den engelske Regerings Uvilje imod den danske ostindiske Handel blev sikkert ikke alene næret ved det engelsk-ostindiske Kompagnis Handelsskinsyge, men ogsaa ved den Mistanke, man i London havde om, at Englands bitre Fjende i Indien Tibbo Saib havde Forbindelser i Trankebar¹⁴).

Vare Englændernes Sigtelser imod den dansk-norske Handel ikke helt uberettigede, hvad det her nævnte Punkt angaar, var det derimod en ganske utilladelig Udvidelse af Blokaderetten, de gjorde sig skyldige i, da de i Marts 1799 erklærede hele den hollandske Kyststrækning i Blokadetilstand. Oven i Kjøbet viste de her den utaaeligste Strængighed. De opbragte nemlig ogsaa saadanne Handelskibe, der, ubekjendte med, at der var erklæret Blokade, nærmede sig til hollandske Havne, i Stedet for at afvise dem, og ligeledes behandlede de Skibe, der i god Tro for-

lod de hollandske Havne, som Blokadebrydere. Det var ikke mindre end 67 danske og norske Skibe, der i Løbet af 5 Maaneder vare blevne opbrugte af Englænderne.

Under disse Forhold kunde det ikke være andet, end at Kaperierne ogsaa maatte vanskeliggjøre Stillingen til England i rent politisk Henseende. Ganske vist vilde Regeringen i Kjøbenhavn ikke kritikløst holde sin Haand over Falsknerier ved Skibspapirerne, og den lod derfor blandt andet, som tidligere nævnt, nedsætte en Kommission for at undersøge, hvor vidt Embedsmænd i Trankebar og Frederiksnagor havde deres Fingre med i sligt: men ved Siden deraf bekæmpede den i de stærkeste Udtryk den hele Fremfærd, der fra Englands Side vistes imod den dansk-norske Sofart. Den gjorde det, uagtet den rent politisk set paa denne Tid havde langt mere Sympathi for England end for det erobrelystne Frankrig. Man mærker det ved Udtalelser under Forhandlinger i Statsraadet, og det var i den Aand, at Kr. Bernstorff som Udenrigsminister skrev i Depecher, at den danske Konge opfattede England som det sidste Værn for Nordens Sikkerhed og som den eneste Modvægt, der fandtes imod Frankrigs kolossale Magt. Men trods det blev det et meget bittert Ord- og Noteskifte, der fandt Sted imellem de tvende Regeringer, en Forløber for, hvad der skulde gjentage sig 1807 og da faa højst uheldige Virkninger. Det ser ikke nd til, at det har mildnet Forholdet, at Regeringen i Kjøbenhavn i Sommeren (14. Juli) 1799 gjorde et Skridt, der utvivlsomt maatte vække Tilfredshed i den engelske Kjøbmandsstand. Den gav nemlig som en Følge af Forhold, vi senere ville komme tilbage til, Befaling til, at de norske Havne skulde være lukkede for de krigsførende Magters Kapere. Som det vil erindres, havde de tidligere staaet aabne for saadanne: men dette havde været langt fordelagtigere for de franske end for de engelske Kapere. Medens de sidst nævnte kunde føre de Skibe, som de opbrugte

i Nordsoen, til de engelske Havne og altsaa godt kunde undvære de norske, vare disse ganske nødvendige for de franske Kapere. De kunde nemlig ikke naa tilbage med deres Priser til Frankrig eller det med dette forbundne Holland uden at maatte passere Farvande, hvor det vrimlede med engelske Krydsere. Dette var saa meget uheldigere for dem, som der paa Grund af den stærke engelske Skibsfart i Nordsoen her ellers vilde være et rigt Bytte at hente for dem.

Endnu vigtigere var dog i disse Aar Forholdet til Frankrig med dets Forbundsfælle Spanien. Kaperier, og det af ondartet Præg, havde man vistnok ogsaa kjendt fra fransk Side inden 1798: men de vare efterhaanden blevne langt mere fordærlige, end de havde været i de første Aar efter 1793. Jo mere Frankrig mærkede sin Underlegenhed til Søs i Sammenligning med England, desto ivrigere søgte det at komme dette til Livs ved at ramme dets Handelsomsætning. Derfor skulde Kaperier opmuntres, og, da den franske Søhandel var ødelagt, laa der Masser af Suffolk ledige. Det bedste Middel til at holde den franske Handelsstand i god Stemning var efter Direktoriets Skjøn at lette Udsigten til at vinde store Fordele ved Udrustning af Kapere. Men da de engelske Skibe stærkt skjærmedes ved Konvoyer, mente Direktoret at kunne tilføje Englands Handel størst Skade ved at opbringe neutrale Skibe, der i Kraft af den fra fransk Side tidligere anerkjendte Sætning om, at Flaget dækkede Ladingen, sejlede med engelske Varer fra det ene Land til det andet. Man ærgrede sig over, at de franske Traktater hidtil havde ydet større Begunstigelser i saa Henseende end de engelske omvendt med Hensyn til franske Varer, og man bildte sig ind, ved Tvangsforholdsregler imod de neutrale Magter at kunne nøde disse til at udøve Repressailler imod Englænderne. At man vilde vække deres Forbitrelse ved at bryde Forpligtelser, som man hidtil

havde anerkjendt, kunde ikke holde en Regering tilbage, der i den Grad førte en hensynsløs Politik, som Tilfældet var med Direktoratet.

Det vil erindres, at Sten Bille i Foraaret 1797 fik Ordre til, foruden at tugte Tripolis, at værne om den danske Handel i Middelhavet ved at konvoyere Skibe med kostbare Ladninger. Der var god Grund hertil. Især var det galt fat ved Gibraltarstrædet. Dette var nemlig saaledes omgivet af Smuthuller for Kapere af forskjellige Nationaliteter, at det til sine Tider blev saa godt som umuligt for Handelsskibe at sejle derigjennem uden at blive opbrugte. Fra Gibraltors Red styrede engelske Kapere ud i Strædet, medens spanske og franske Kapere opbrugte ethvert Skib, der kom i Nærheden af det tæt Vest derfor liggende Algesiras, og paa den lige overfor liggende afrikanske Kyst laa Ceuta, de spanske Kaperes vigtigste Tilflugtsted. Her syntes det, »som om Kapere, Ovrighed, Dommere og Indbyggere havde forenet sig om at gjøre Stedet til en Art autoriseret Roverkule«. Det blev saa galt, at den spanske Regering maatte forbyde, at Skibe bleve domte i denne Havn. Men derfor ophørte Overgrebene her ingenlunde.

De franske Kaperiers ødelæggende Virkninger vare dobbelt skrigende paa Grund af den grænseløse Vilkaarlighed, der vistes fra de franske Priseretters Side. Under Indflydelse af de Forstyrrelser, som den store Revolution havde medført, vare de fleste franske Konsuler eller Vicekonsuler, der i forskjellige udenlandske Byer fældede Dommene, højst uheldig valgte, og, for saa vidt Sagerne om de opbrugte neutrale Handelsskibe kom i Hænderne paa visse Handelsretter i selve Frankrig, vare disse saare slet besatte. Dommene i Kaperisagerne vare derfor tidt det uretfærdigste, man kunde tænke sig. Ikke bedre gik det i Spanien, hvor Rettergangen var saa utaalelig langsom, at, naar endelig engang den øverste Domstol tilkjendte en Reder fra et neutralt Land fuldt Vederlag for

Tab, som Kapere havde tilføjet ham, kunde det hænde, at det ikke mere var muligt at finde de skyldige. Den hele Dom var ikke det Papir værdt, hvorpaa den var skrevet. Endelig kom til alt dette, at til Trods for, at Nationalkonventen 25. Septbr. 1793 udtrykkelig havde fastslaaet, at de bestaaende Traktater skulde gjælde¹⁵), vilde Direktoratet ikke mere tillægge Bestemmelserne i den franske Traktat med Danmark-Norge af 1742 nogen Gyldighed, og, da den dansk-norske Regering søgte at faa den fornyet, trak man fra fransk Side Sagen i Langdrag¹⁶).

Det var i god Overensstemmelse med dette Standpunkt, at Direktoratet, som allerede tidligere nævnt*), havde udstedt tvende Dekreter af 14. og 28. Messidor Aar IV (2. og 16. Juli 1796). hvorved det blev fastsat, at alle Handelsskibe, der tilhorte venskabelige eller neutrale Staters Undersaatter, skulde behandles paa samme Maade, hvorpaa England behandlede dem. Opbringelsen og Prisdømmelsen af danske og norske Skibe var fra den Tid af steget efter en foruroligende Maalestok. Men rent galt blev det, da Direktoratet fik de tvende lovgivende Forsamlinger i Frankrig til at vedtage Loven af 29. Nivose (18. Januar 1798). Denne paabød, at »Ladningens Natur skulde afgjøre, om et Skib var at opfatte som fjendtligt eller neutralt. Ethvert Skib, der enten helt eller for en Del var ladet med Varer fra England eller dets Kolonier, skulde gjælde for god Prise, hvem der saa var Ejer af disse Produkter eller Handelsvarer.« I Stedet for tidligere at have været de neutrale Magters naturlige Forbundsfælle i Søretsspørgsmaal, var Frankrig nu blevet deres værste Fjende. Selv dengang Englænderne plagede disse værst ved at opbringe og prisdømme alle Ladninger med Fødemidler til Frankrig, havde de dog betalt Ladningerne og ydet Vederlag for Fragten, og, om de engelske Domstole end konfi-

*) Se ovenfor S. 163.

skerede fjendtligt Gods, der fandtes ombord paa neutrale Skibe, bragte det dem dog ikke til at prisdømme Skibet eller Resten af Ladningen. Efter den nye franske Lov vilde det derimod være nok til at volde et neutralt Skibs og dets hele Ladnings Konfiskation, saafremt bare en ringe Del af, hvad det havde ombord, bestod i Varer af engelsk Oprindelse. Kaperførere og Konsuler skulde nok vide at trække Konsekvenser deraf. Et Skib behøvede bare at have nogle Sække engelsk Stenkul ombord, for at der kunde fyres dermed i Kabyssen, eller nogle Tallerkener engelsk Fajance til Brug for Besætningen, saa var Skibet hjemfalden til Konfiskation tilligemed hele sin Ladning. Selv den simpleste Handel imellem de neutrale Lande og England var nu udsat for store Farer. Gik et Skib fra Norge med Trælast eller et Skib fra Danmark med saltet Kjød til England, var det nødt til at gaa ballastet tilbage, saafremt det ikke vilde udsætte sig for at blive opbragt af en af de mange franske Kapere, der krydsede omkring i Nordsøen, og saa blive prisdømt i den første, den bedste franske eller hollandske Havn. Oven i Kjøbet fojede Frankrig til denne despotiske Lov en Række af de smaa- ligste Bestemmelser, der vare rent vilkaarlige, men kunde bruges til at faa neutrale Skibe prisdømt. Det gik for at tage et enkelt Exempel saa vidt, at et Skib fra Flensborg blev kondemneret, fordi det havde modtaget sine Passer paa Københavns Red i Stedet for i Havnen, saaledes som der stod i Reglementerne. Kort sagt det hele var en Krigserklæring paa Liv og Død imod den neutrale Handel. Men, sagde man i de franske Raad, Europas Tarv krævede strænge Tvangsforholdsregler imod Englænderne og dem, der vare i Ledtog med dem.

Virkningerne af den nye franske Lov viste sig naturligvis hurtig, og Sten Bille havde god Grund til ganske kort Tid derefter at skrive hjem fra sin Station i Middelhavet: »Det sidste af den franske Regering udstedte De-

kret har havt til Følge, at Kapernes Tal ikke alene betydelig har forøget sig paa faa Dage, men at de ogsaa ere blevne yderlig uforkammede¹⁷).« Dette skulde blive saaledes ved. Blandt andet gik det haardt ud over Ostindiefarerne. Samtidig med at Englænderne erklærede, at Ladningerne paa disse i Virkeligheden vare hollandsk Ejendom, paastod Franskmændene, at de tilhørte Englænderne. I de første Maaneder af 1798 forelaa der da ogsaa ved de franske Domstole Sager imod 5 store danske Ostindiefarere, der vare opbragte af Kapere. Det gjaldt Værdier af c. 20 Millioner Francs, og man kan derfor tænke sig, hvorledes Kapere og Dommere anstrængte deres Opfindsomhed for at faa disse Skibe prisdømt¹⁸).

Under den uendelige Masse Plager, der nu rammede Rederier og Assuranceselskaber her hjemme som en Følge af dette Uvæsen, havde Danmark-Norge heldigvis en særdeles dygtig og fædrelandssindet Statsafsending i Paris, nemlig C. W. Dreyer, og det var med den størst mulige Nidkjerhed, at han søgte at formaa den franske Regering til at raade Bod paa al denne Vilkaarlighed og skabe en Forandring i de ødelæggende Bestemmelser: men det var i længere Tid umuligt overfor det formelige Raseri, der besjælede saa mange Medlemmer af de femhundredes Raad og tillige kom til Orde i Pressen. Derefter skulde Franskmændene i de neutrale Magter kun kunne se Magter, der vare i Ledtog med England. Overfor denne Stemning var det til ingen Nytte, at Direktoret, der omsider fandt, at det gik for vidt, fremhævede i de Femhundredes Raad, at Kapervæsenet havde ødelagt Omsætningen med de neutrale Lande, som Frankrig ikke kunde undvære, især da det var »et Tidspunkt, da ikke noget Handelsskib er til, som sejler under Frankrigs Flag«.

Hvad skulde man da gribe til i Kjøbenhavn, naar man vilde afværge den fuldstændige Odelæggelse af Skibsfarten rundt om Europas Vest- og Sydkyst? Det har

været en Trossætning her hjemme, der idelig er bleven ganske kritikløst gjentagen, at man bare havde skullet blive ved at følge A. P. Bernstorffs System. Han havde, har man sagt, under Vanskelighederne i 1793 og 1794 viselig afholdt sig fra at lade Handelsskibene blive konvoyerede, fordi han forudsaa, at det vilde føre til alvorlige Sammenstød med England, og han havde derfor sat igjennem, at Forbundet med Sverige 1794 kom til at indeholde Bestemmelsen om, at man skulde true med Repræssailer i Stedet for at konvoyere. Dette sidste er sandt nok; men det har uheldigvis været helt tankeløst, naar man har ment, at Repræssaillesystemet kunde bruges som Værn imod de franske og spanske Kapere. En Trusel med Repræssailer havde kunnet gjøre Gavn overfor en Stat som England, hvis Skibe i Masse sejlede forbi de skandinaviske Landes Kyster: men den vilde være et latterligt Slag i Luften overfor et Land som Frankrig, der paa Grund af Englands knusende Overmagt til Søs ikke havde noget Handelsskib svømmende paa Havet. Altsaa andre Midler maatte nødvendigvis søges. Da England havde antydet, at det var villigt til at tage dansk-norske saavel som svenske Handelsskibe under Konvoy, kunde man naturligvis have grebet dette: men det vilde ikke alene have været en i høj Grad ydmygende Udvej, det vilde ogsaa have bragt Staten i ligefrem Krig med Frankrig, hvad der paa andre Maader var meget betænkeligt.

Det maa da siges at være naturligt, at Regeringen kom til at spørge sig selv, om der var andet at gjøre end at gribe til Konvoyering. Valget syntes kun at staa imellem dette og saa at give Skibsfarten ved Vest- og Syd-europa helt til Pris for franske og spanske Kapere.

Ganske vist, der var store Betænkeligheder forbundne med at konvoyere, og det saa Statsmændene i Kjøbenhavn meget godt.

Meningen med Konvoyering var som vel bekendt den

at sikre Handelsskibe ved at lade dem ledsage af et eller flere Krigsskibe. Den Regering, der lod sit Lands Handelsskibe konvoyere, mentes derved at paatage sig Garantien for, at de Ladninger, som disse Handelsskibe havde ombord, vare saadanne, som de traktatmæssig maatte være. De maatte ikke indeholde Kontrebande, og, for saa vidt vedkommende Regering ikke havde sikret sig Anerkjendelse af Sætningen »Frit Skib gjør fri Ladning«, maatte Skibene ej heller indeholde Gods, der tilhørte Modstanderne af den Stat, fra hvis Side man kunde tænke sig Angreb paa Konvojen. Til Vederlag for at Regeringen ligesom paatog sig Ansvaret for, at alt dette var i traktatmæssig Orden, skulde dets konvoyerende Krigsfartøjer have Ret til at modsætte sig, at Skibe, der tilhørte nogen af de krigsførende Magter, visiterede deres Konvoyer. Denne Opfattelse havde været gjort gjældende siden Midten af 17de Hundredaar, dengang af Hollænderne; men uheldigvis havde Englænderne aldrig villet anerkjende dens Rigthighed¹⁹). Medens det væbnede Neutralitetsforbund af 1780 varede, havde de ganske vist ikke forulempet de neutrale Magters Konvoyer; men det var ikke af anden Grund, end fordi de ikke vilde paadrage sig det store Forbunds ligefremme Fjendskab.

Under Revolutionskrigene folte de sig ganske anderledes sikre til Søs og behøvede ikke at tage noget Hensyn, især, kan man sige, da Rusland sagde Ja og Amen til alt, hvad de gjorde. Altsaa, intet havde været rigtigere, end at A. P. Bernstorff havde ført den Politik i Søfartsagen, som vi have set ham følge. Men alligevel, han havde ikke holdt sig til Represaillesystemet alene, han havde ikke helt undladt at bevilge Konvoyer. I Aaret 1793 havde han, hvad efter Stillingen i dette Aar at dømme havde været voveligt nok, men forøvrigt var lykkedes, ladet Krigsskibe konvoyere Handelsskibe indtil Cap Finisterre og krydse ved den vestlige Del af Kanalen for at

tage hjemvendende Ostindiefarere under deres Varetægt. Der havde ogsaa siden den Tid været stationeret Krigsfartøjer i de vestindiske Farvande til Værn for den danske og norske Skibsfart der. Vi huske Betydningen af den vestindiske Handel i disse Aar. Men jo vigtigere den var, desto større Vægt maatte der lægges paa om mulig at afværge Sammenstød med Englænderne derovre, og det blev derfor indskærpet Cheferne for Krigsfartøjerne, at Konvoyering slet ikke maatte finde Sted mellem de danske og franske Kolonier, og at de vel skulde forhindre, at danske og norske Handelsskibe bleve visiterede af Kapere, men ikke maatte gjøre Modstand, hvis slig Visitation blev forlangt af Krigsskibe; de skulde erklære, at deres Bestemmelse ikke var at konvoyere danske Skibe²⁰). Hvad enten Cheferne for engelske Krigsskibe have forsøgt Visitation derovre eller ikke, fandt der slet ingen Sammenstød Sted med saadanne. Derimod var der flere alvorlige Kampe med engelske Kapere; men det brød Regeringen i London, som det synes, sig aldeles ikke om. Foruden, hvad der saaledes skete i de vestindiske Farvande, havde Bernstorff, som før berørt, ladet Sten Bille faa Befaling til at tage sig af Skibsfarten i Middelhavet. Her var der ikke Tale om Forsigtighedsregler som dem, vi have set ved de vestindiske Farvande. Ingen, har han vel ment, kunde tage Fejl af, at Beskyttelse af den dansk-norske Handel var ganske nødvendig overfor Tripolis og de andre Sørøverstater, og det var desuden langt mindre engelske end franske og spanske Kapere, der foreløbig forulempede den dansk-norske Skibsfart dernede. Englænderne fandt sig da ogsaa ganske rolig i Konvoyeringen her.

Saa var det, at de franske Dekreter af 1796 og 1798, og Frankrigs Erklæring, ikke at ville erkjende Handels-traktaten af 1742 for gyldig mere, bragte noget helt nyt frem, som der maatte tages Stilling til. Allerede i Efteraaret 1797 havde Dreyer under Indtrykket af den i Frankrig

herskende Forbitrelse imod de neutrale Magter hævdet, at Konvoering var det eneste mulige Sikringsmiddel, og dertil kom han i den følgende Tid idelig tilbage i sine Skrivelser til Regeringen. Ogsaa skrev Sten Bille i Februar 1798, at det nu efter Dekretet af 29. Nivose blev mere end nogensinde nødvendigt at konvoyere de danske Skibe i Middelhavet. Endelig kom der oven i Kjøbet i de første Dage af Marts 1798 stærke Forestillinger fra de kjøbenhavnske Handlende om, at der maatte gjøres noget alvorligt. Først søgte de om, at det maatte tillades dem at sikre sig ved selv at slutte sig sammen i de i D. L. 4—7—4 omtalte Admiralskaber til gjensidig Beskyttelse; men dette blev med god Grund afslaaet. Skulde der gives et Værn, maatte det være Staten, der gav det; kun paa den Maade kunde der være Mulighed for at faa det respekteret; der maatte med andre Ord konvoieres, og det bad de kjøbenhavnske Kjøbmænd da nu ogsaa indtrængende om. At man udsatte sig for, at Englænderne vilde visitere Konvoierne, og at der kunde komme alvorlige Brydninger deraf, saa man godt, og man vilde da ogsaa nødig gribe dertil. Men ikke alene holdt det haardt at lukke Øret for, hvad Handelsstanden, man kan sige, i alle Statens Lande mente, var Regeringens Pligt; det var ogsaa klart, at der vilde komme meget store økonomiske Tab, hvis man lod de franske og spanske Kapere have frit Spil, og det laa nær at haabe paa, at Englænderne vilde se, at det var deres egne Fjenders Holdning, der gjorde Skridtet nødvendigt; man havde da ogsaa det Indtryk, at de i den sidste Tid havde begyndt at vende tilbage til billigere Grundsætninger²¹). Man var, sagde man, nødt til at vælge det mindste af to Onder. For saa vidt som muligt at undgaa Sammenstød med England traf Regeringen omhyggelige Forholdsregler imod, at der kunde findes Kontrebande eller fjendtlig Ejendom ombord i de dansk-norske Konvoier²¹).

Da Regeringen altsaa var ved at komme ind paa at lade konvoyere (Marts 1798), var den enig med den kjøbenhavnske Handelsstand om, at der først og fremmest maatte ydes den ostindiske Skibsfart Hjælp, det var den mest indbringende Handel og desuden den, der stærkest var udsat for Kapernes Rovgjerrighed og Domstolenes Uretfærdighed. Allerede i April 1798 afsejlede Linieskibet »Oldenburg« paa 60 Kanoner og omtrent en Maaned senere Linieskibet »Ditmarsken«, der var af samme Størrelse, til St. Helena for at konvoyere hjemvendende Kina- og Ostindiefarere. Men et Par Maaneder senere, da de franske Loves ødelæggende Virkninger viste sig stærkere og stærkere, og da den kjøbenhavnske Handelsstand trængte ind med nye Opfordringer, besluttede Regeringen at gaa videre. Ved en Plakat af 25. Juli 1798 kundgjordes det, at Flekkerøs Havn i Nærheden af Kristiansand var bestemt til at være Station for de konvoyerende Krigsskibe og Samlingsplads for de Handelsfartøjer, der vilde sikres ved dem. I Begyndelsen af August skulde den første Konvoy afsejle, den næste vilde følge efter midt i September og en tredje i Slutningen af Oktober. Konvoyerne skulde afgaa til Strædet ved Gibraltar og tage under deres Beskyttelse »alle vore Undersaatter tilhørende Skibe, saa langt disse Skibes forskjellige Bestemmelse tillader det«; men tillige, det er der al Grund til at nævne, skulde Konvoyeringen omfatte svenske Skibe. Skibsfartsinteresserne imellem de skandinaviske Stater vare fælles baade med Hensyn til de engelske og franske Kapere, og hvad Stillingen til Sorøverstaterne ved Middelhavet angik. Vi erindre ogsaa, at allerede i 1797 havde den svenske Regering bestemt udtalt, at den vilde gaa over til at give Konvoyer. Det kostede da heller ikke i 1798 Vanskeligheder at opnaa Enighed om Konvoyering i Fællesskab. Dansk-norske Krigsskibe tog i den følgende Tid svenske Skibe under deres Varetægt lige saa godt som danske og norske, og omvendt.

Hovedtrækkene i Ordningen af Konvoyeringen vare, at den i Middelhavet besorgedes af 3 Fregatter og 2 Brigger under Sten Billes Overkommando. To Linieskibe havde, som vi nylig have set, det Hverv at værne om Farten paa Asien. Øvre i Vestindien laa der 2 Fregatter og en Skonnert. Ved de norske og jyske Kyster krydsede 2 Fregatter og 2 Kutterbrigger. I Østersøen havde man en Fregat, og Konvoyeringen fra Flekkefjord til Gibraltarstrædet besorgedes af en Fregat og en Brig²²).

Foreløbig var Konvoyeringen vistnok vigtigst i Middelhavet, hvor Kapernes Uvæsen stadig krævede stor Opmærksomhed. Hvor betydelige de Konvoyer kunde være, som nede i Middelhavet gik under Krigsskibenes Værn, kan ses deraf, at i Juli 1799 passerede en Konvoy paa ikke færre end 120 Skibe Gibraltarstrædet. Man regnede, at der i Tiden fra 21. April 1797 til 31. Maj 1799 blev konvojeret 534 Skibe under dansk Flag i Middelhavet²³).

Med Tanken om de heldige Virkninger, som det hurtig viste sig, at Konvoyeringen havde, kunde Kommercekollegiet i August 1799 udtale, at det var gaaet bedre med Handelen i 1798, end det havde kunnet ventes. Det beregnede, at der i Aaret 1798 ialt var kommet til Middelhavets forskellige Havne 734 Skibe under dansk Flag, til Havnene ved det atlantiske Hav 977, til dem ved Nordsoen 1871 og til fremmede Havne ved Østersøen 1395, i alt 4977 af en samlet Drægtighed paa 220875 Kl. Den ved Fragtfarten i 1798 erhvervede Kapital skulde kunne anslaaes til 5300000 Rdlr. Vistnok var en betydelig Del af denne Vinding tabt ved Opbringelser, Skibenes Ophold og anden dem tilføjet Mølest. Men alligevel var Fragtfarten meget fordelagtig endnu. Ved Siden deraf fremhævede Kollegiet, at det nu var langt almindeligere end tidligere, at Landets Produkter udførtes af Undersaatterne selv og med Landets egne Skibe. Der var i sidst afvigte Aar fra Norge udført til fremmede Steder

ikke mindre end 1057 Ladninger Trælast (i Skibe med en Drægtighed af 83707 Kl.): af dem vare 759 udforte til Storbritannien, 200 til Holland, 90 til Frankrig, 6 til Spanien og 2 til Italien. Det var især Drammen, Kristiania, Kristiansand og Østerrisor, hvorfra Trælasten var bleven udskibet. Da der til den forskjellige Skibsfart brugtes langt flere Skibe end under almindelige Forhold, var der blevet indkjøbt en ret anelig Mængde fremmede Fartøjer, og der var i Aaret siden Sommeren 1798 blevet bygget 51 Skibe i selve Kongens Stater (med 58821½ Kl.). Især havde Flensborg ogsaa i dette Aar udmærket sig ved et betydeligt Skibsbyggeri. Staten ejede i Aaret 1798 2494 Skibe eller 60 flere end i 1797. Baade Bergen, Kristiania og Trondhjem havde søgt at udvide deres Rederier ved at købe fremmede Prisskibe, der bleve solgte i norske Havne: men fra Juli 1799 havde man maattet ophøre dermed, da Domstolene i England ikke vilde erkjende Kjøbet af engelske opbragte Skibe, der vare solgte af franske Kapere, for retmæssigt. Et Sted var der dog, hvor Skibenes Tal var taget af, det var i Altona, der nu havde 53 færre end i 1797. Dette var en Følge af, at Opbringelserne særlig vare gaaede ud over altonaiske Skibe, for en Del fordi Rederne der i Byen langt fra altid havde været forsigtige nok i deres Handelsexpeditioner. Som en ejendommelig Enkelthed mente Kollegiet at kunne fremhæve, at ikke mindre end 36 danske Skibe vare syssel-satte med Fragtfart paa Nordamerika. Der var nu ogsaa blevet ansat en Konsul derovre. Naar Skibsfarten igjennem Eiderkanalen var taget saaledes til, at Skibenes Tal, der gik igjennem den, i 1798 havde naaet et Tal af 1497 foruden 753, der passerede den med Ballast, var ogsaa det et Vidnesbyrd om det stærkt tiltagende Handelsrøre her hjemme.

Ved Siden af, hvad der saaledes paa flere Maader vidnede om Handelens og Skibsfartens gode Trivsel i 1798,

saa det ogsaa godt ud, at Englænderne havde ladet de dansk-norske Konvoyer uforstyrrede gaa deres Gang; men desto værre hang dette ikke sammen med, at de nærede en Smule mindre Uvilje end tidligere imod Danmark-Norges Handel, for saa vidt den ikke tilførte dem selv, hvad de ikke ad anden Vej kunde faa og derfor haardt behøvede. Lige saa lidt opfattede de Konvoyeringen anderledes end tidligere. Det var dem aabenbart ganske ligegyldigt, om neutrale Fartøjer bleve konvojerede eller ikke. Hvad de saa paa, var, om de vare ladede med Varer, som de mente, at de kunde finde sig i, at de havde ombord. De havde indført et omfattende Spioneringssystem, ved hvilket Regeringen i London fra de vigtigere Havne fik Meddelelse om, af hvad Natur de Ladninger vare, som Skibe, der vare bestemte Syd eller Vest paa, vare ladede med. Efter hvad disse Efterretninger gik ud paa, blev den Optræden bestemt, de udviste imod dem, og det uden Hensyn til, om de bleve konvojerede eller ikke*). Det traf sig saa heldig, at Ladningerne i de Skibe, der i denne Tid vare gaaede under dansk-norske Krigsskibes Konvoy, gjaldt for uskadelige i deres Øjne, og der blev derfor ikke givet Ordre til at visitere dem. Hvor lidt man fra Englands Side tænkte paa at respektere Konvoyer i og for sig, havde netop vist sig i Sommeren og Efteraaret 1798. Da vilde engelske Krydsere visitere et Par svenske Konvoyer, og, da det nægtedes dem, førte de dem til engelske

*) Som et Exempel herpaa kan nævnes et Tilfælde, hvor en dansk Konvoychef Kaas i 1799 blev overhalet af en engelsk Fregatchef, der lod ham vide, at han havde Ordre til at visitere hans Konvoy, fordi det var meddelt, at der i den fandtes 5 til 6 Skibe ladede med Kontrebande. Da Kaas ikke vilde gaa ud om mundtlig at erklære, at Konvojen var ganske neutral, og han med Magt vilde modsætte sig Visitation, opgav Englænderen sit Krav, formodentlig fordi han ikke raadede over en overlegen Magt (Sten Bille: Det danske Flag i Middelhavet, S. 205).

Havne. Regeringen i London troede nemlig at vide, at Ladningerne paa de her opbragte svenske Skibe bestode af Varer, som den holdt for Kontrebande. Men naar Stillingen var saadan, hang det naturligvis i en Traad, om den dansk norske Konvoyering vilde kunne gaa sin Gang længe uforstyrret. Det var ikke nok, at Regeringen i Kjøbenhavn som en Sikkerhedsforholdsregel i Januar 1799 fastsatte, at enhver Skipper, der vilde optages i de Konvoyer, som fra Middelhavshavnene gik igjennem det farlige Gibraltarstræde Nord paa, med sikre Attester skulde godtgjøre, at hans Ladning var dansk Ejendom eller tilhørte andre neutrale Magters Undersaatter.

Samtidig voldte Englænderne, som allerede antydet, den danske og norske Handel en betydelig Skade ved deres Blokering af den hollandske Kyst. Og om end denne Blokade i November 1799 var bleven indskrænket til alene at omfatte Texel, gik der ikke mange Dage hen, inden en engelsk Admiral 5. December 1799 erklærede Cadix og snart efter Genua i Blokade. Netop paa disse 2 store Søstæder havde der været drevet en levende dansk-norsk Skibsfart.

Hvor meget desuden Konvoyeringen end kan have hjulpet i Farvandene ved Frankrig og Spanien og i den vestlige Del af Middelhavet, kunde den dog ikke give noget fuldstændigt Værn imod den store Masse franske og spanske Smaakapere, der fandtes saa at sige allevegne ved Kysterne Syd paa, og dertil kom en Del alvorlige Bryderier med Algier og Tunis, der, selv om de ikke førte til Krig, dog skadede Handelen. Endelig rasede der efter Kommercekollegiets Sigende paa adskillige Handelspladser epidemiske Sygdomme, der ogsaa voldte Skibsfarten Ulemper. Som en Folge af alt dette gik Skibsfarten trods Konvoyerne en Del tilbage i 1799. De Skibes Tal, der under dansk Flag kom til fremmede Havne, vare nemlig kun

3925 Skibe, medens de i 1798 havde været 1052 flere: Rederierne havde kun sysselsat 2183 Skibe, i Stedet for at Tallet i 1798 havde været 2494. Heldigvis var Handelen paa Vestindien gaaet efter vanlig Maalestok med 74 Handelsexpeditioner, og Tallet paa de fra Ostindien tilbagekomne Expeditioner havde ikke været mindre end i 1798. Taget i det hele var der dog altsaa nogen Tilbagegang i 1799²⁴).

Men da indtraf det i det mindste tilsyneladende store Held, at der skete en fuldstændig Forandring i Frankrigs Holdning overfor de neutrale Stater. Dette hang sammen med Bonapartes Statskup 18. og 19. Brumaire (9. og 10. November 1799). Ligesom hans skarpe Blik strax bragte ham til at træde op som den, der ønskede Fred udadtil, saaledes vilde han give de neutrale Magter Indtryk af Billighed i Modsætning til det Vanry, hvori Direktoratet havde staaet. Netop dengang tegnede det, som vi senere skulle se, stærkt til, at den dansk-norske Regering som en Følge af Tryk fra Ruslands Side vilde komme med ind i Koalitionen imod Frankrig. Direktoratet havde vist sig harmfuldt derover og blandt andet givet sin Vrede Udtryk ved at holde de danske og norske Skibe, der laa i franske Havne, under Embargo. Men Bonaparte tog Sagen paa den helt modsatte Maade og gav Regeringen i Kjøbenhavn det ene Bevis paa Venskab efter det andet. »Vor sidste Revolution«, udtalte hans Udenrigsminister, Talleyrand, blandt andet til Dreyer, »og dens Virkninger bør fremkalde en saadan Omvæltning i vort Forhold til de neutrale og venligsindede Magter, at Eders Regering bliver i Stand til selv frit at kunne varetage sit eget Tarv.«

Virkingen af dette Omslag var hurtig til at mærke ved Sofartsforholdene. Embargoen paa de danske og norske Skibe blev hævet, og allerede faa Dage efter Konsularregeringens Indførelse saa man de franske Kapere gjøre

sig Umage for at opnaa en godvillig Overenskomst i de Sager, der vare for Kassationsdomstolen i Paris. De anede, at deres gode Tid var forbi. Bonaparte havde strax givet Justitsministeren Befaling til at fremkomme med en Indstilling om de neutrale Folks Sejlads, idet han tilføjede, at man ikke maatte skaane Kapernes og Domstolenes afskyelige Grundsætninger og Røveraand. Loven af 29. Nivose blev nu ophævet, og det blev befalet, at Domstolene for Fremtiden skulde rette sig efter et Reglement af 26. Juli 1778, som var blevet fulgt i Skibssagerne under den nordamerikanske Frihedskrig, og hvormed den dansk-norske Regering i det hele havde været tilfreds. Allerede inden Aaret 1799 endte, var Frankrigs Forhold til de neutrale Stater paa Søfartens Omraade fuldstændig forandret.

Altsaa det saa herefter ud, som om Handelen skulde kunne gaa sin Gang under gunstigere Forhold, end Tilfældet havde været i de sidste Aar; men det kom til at føje sig anderledes. Netop nu fandt det første alvorlige Sammenstød med England Sted. Konvoieringens gode Tid var forbi. Efter at der indtil December 1799 ingen Ulemper havde været for den, kom det den 24. i denne Maaned nogle Mile Øst for Gibraltar til et Sammenstød imellem Fregatten Havfruen under Kaptajn van Dockum, der havde 12 Handelsskibe under Konvoy, og tre engelske Fregatter. Chefen for disse vilde nemlig visitere van Dockums Konvoy²⁵). Denne lod da fyre paa de engelske Baade, som han tvang til at vende om med Tabet af en haardt saaret Matros, efter at de dog først havde visiteret de 7 af de 12 Skibe. Saa snart han derefter naaede Gibraltors Red, erklærede den engelske Admiral her, at, hvis den saarede Matros døde, vilde han lade ham anklage for Drab ved den engelske Domstol i Gibraltar. Dette vægrede van Dockum sig ved at gaa ind paa, og trods Admiralens Trusler sejlede han bort med

sin Konvoy; men den var imidlertid bleven visiteret paa Gibraltars Red af Englænderne*).

Ulykkeligvis laa der i dette Sammenstød Spiren til en alvorlig Konflikt, saaledes som vi skulle faa at se i det næste Bind. For saa vidt slutter Tidsrummet altsaa med at vise en Fare i Horizonten.

Omtrent samtidig hermed havde en svær Handelskrise, der kom over England og Hamburg, ved at ryste Pengeforholdene voldt en stor Del af Handelsstanden i Danmark betydelige Ulemper; men vi ville strax sige, at den, som vi snart skulle se, ikke kom til at afbryde den gunstige Handelsstilling for længere Tid.

*) Selvfølgelig maatte det kunne hænde, at engelske Krigsskibchefer traf paa neutrale Konvoyer, om hvilke de intet vidste ifølge Instruxen hjemmefra. I slige Tilfælde have de været nødte til at handle paa egen Haand, og det synes derefter, at det omtrent har beroet paa rene Tilfældigheder, om en Konvoy blev visiteret eller ikke. Paafaldende er det, hvad Sten Bille har meldt i en Rapport af 26. December 1798, at den berømte engelske Admiral Lord Vincent, der laa med en Eskadre ved Gibraltar, sagde ham, at han vilde skrive til Nelson om paany at give Ordre til alle Chefer, at de havde at respektere de danske Konvoyer. I Tilfældet med van Dockum har der efter vedkommende engelske Fregatchefs Rapport kun været Tale om Pligt for denne til at visitere »*strange sails*«, uden at der antydes det mindste om Kjendskab til de konvoyerede Skibes Ladninger. Resultatet af Visitationen var da ogsaa klarlig, at alt var i god Orden dermed. De engelske Aktstykker, der nævne dette Sammenstød, kjender jeg af Afskrifter, Dr. Arup har taget til mig i London.

ATTENDE KAPITEL.

Fabrikindustri og Haandværk.

I Sammenligning med det fængslende, det har at følge Handelens Historie i de her behandlede Aar, er det et ulige fattigere Indtryk, vi faa, naar vi gaa over til Fabrikindustrien. Vi erindre, at, medens Kronprinsens Regering havde begyndt at slaa ind paa friere Baner ved sin Handelspolitik allerede i Aarene 1786—88, havde den ikke ment endnu at kunne bryde med det gamle vidtgaaende Beskyttelsessystem, der havde været fulgt ved Fabrikindustrien¹⁾. Det var anselige Pengeofre, den aarlig bragte for at holde den oppe. Vi ville mindes, at fra tidligere Tid havde Kommercekollegiet havt Indtægter til sin Raadighed, der samlede betegnedes ved Navnet Kommercefondet²⁾. Dertil kom saa, at, da det saakaldte Kanal-kompagni overtoges af Staten, lod denne den Del af dettes Virksomhed, som vedrørte Industrien, blive fortsat ved et Fond, der stilledes under Kommercekollegiet og skulde drive Handel, dels med Varer fra de forskjellige Fabriker, dels med Raaemner, som det anskaffede til Brug for disse. Det blev 1792 organiseret som den saakaldte Manufakturhandel, der fik et eget Pakhus paa Kristianshavn. Senere fastsatte en Resolution af 26. April 1797 nærmere Bestemmelser om denne »Handel«, sikkert paa Grund af den nye Toldlov³⁾. Det blev i Januar 1798 opgjort, at der i Aarene 1793 til 1795 ved den var blevet afsat ret betydeligt af Manufakturvarer baade til Norge, til Danmark, og endelig ogsaa til fremmede Steder, nemlig for et Beløb aarlig af imellem 165000 og 177000 Rdlr. Afgjort det største Kvantum Varer var gaaet til Norge. Da det gjaldt om at hjælpe Fabrikanterne saameget som muligt, skulde »Handelen« for at fremme Afsætningen give Kjøberne

Kredit, og ligeledes paa sit Lager modtage Varer, der af Fabrikanterne vare tilvirkede til at afsættes i Provinserne⁴). Fremdeles var der ogsaa det Fond, der var blevet oprettet, da det østersøiske og guineiske Kompagni opløstes, og som jævnligen kaldtes Industrifondet⁴). Det hjalp med Laan. Men desuden ydedes der tidt Understøttelser af selve Kongens Kasse til industrielle Formaal og ligeledes undertiden af Fondet »*ad usus publicos*«^{*}). Det var derfor efter stor Maalestok, at Regeringen ogsaa senere end 1791 fortsatte med at give Laan, og det baade store og smaa. Ligefremme Gaver forekomme meget sjælden. Som raadgivende Myndighed vedblev Kommercekollegiet at have den saakaldte Fabrikdirektion og den til denne føjede »bestandige Kommission«⁵).

Medens der slet ingen Grund er til ellers her at gaa i det enkelte, skal det dog nævnes, at det kunde blive meget anselige Understøttelser, der i denne Tid bleve Fabrikanter til Del, naar deres Anlæg gjaldt for at have større Betydning. Højest stod i saa Henseende det tidligere af os nævnte engelske Firma Nelthropp og Harris, der i Nærheden af Kjøbenhavn først havde grundet et stort Garveri, men saa gik videre til at anlægge baade en Papirfabrik (ved Ørholm) og et Farveri. I 1793 blev der ydet disse Englændere et Forskud paa 25000 Rdlr. til Anlæggelse af Papirfabrikken, 2 Aar derefter fik de 30000 Rdlr. som Laan til at faa Farvefabrikken i Stand, i 1796 gav Regeringen dem Garanti for et Laan paa 10000 Rdlr. »i Speciesbanken eller ved en anden offentlig Institution«, og i Slutningen af samme Aar 5000 Rdlr. samt Tilladelse til at forhandle med Finanskollegiet om et Laan paa 10000 Rdlr. I 1797 kom endnu hertil 30000 Rdlr.⁶). Men Værkerne vare unægtelig af et stort Omfang, da der til dem i alt var brugt en Kapital paa 250390 Rdlr., og

^{*}) Jvfr. nærmere om dette Fond Otte og tyvende Kapitel.

Fabrikanterne vare megēt dygtige Mænd. Ogsaa for Sønderjyllands og Holstens Vedkommende, hvor Industrien i flere Byer ingenlunde var helt ringe, finde vi ligesom tidligere baade Privilegier og Understøttelser omtalte. Af beslægtet Natur var det selvfølgelig, naar der af Kreditkassen blev ydet store Laan til norske Bjergværker. Saaledes blev der 20. Maj 1794 bevilget Peder Anker et Laan paa 25000 Rdlr. til nye Indretninger paa Bærum Jærnværk, og samme Dag gav Kongen hans Fætter Karsten Anker Garanti for, at et ligesaa stort Laan af Kreditkassen i Ejdsvold Jærnværk ikke skulde blive opsagt ham⁷⁾. Tiltalende er det at se Regeringen søge at støtte Husfliden i visse Egne af Norge, navnlig i Hedemarken, Gudbrandsdalen, Toten og Øvre Romerrike. Da der trængtes til en Valkemølle for at give de her vævede Varer en bedre Appretur, og Karsten Anker derfor vilde opføre en saadan Mølle paa sin Ejendom Ejdsvold, bevilgede Regeringen ham baade Eneret indenfor et vist Omraade og tillige en Gave paa 1000 Rdlr.⁸⁾.

Under Industrien maa i Virkeligheden ogsaa de norske Savværker regnes. Deres Stilling var fra tidligere Tid ordnet saaledes, at der af Hensyn til Bevarelsen af Skovene kun maatte skjæres et vist Kvantum »Bord« paa de saakaldte privilegerede Savværker, og intet saadant kunde overhovedet oprettes uden Regeringens Samtykke. Den ovenfor omtalte Forordning af 22. April 1795 lod der være videre Rammer end tidligere for Tilvirkning af Tømmer paa de privilegerede Savværker og gav Lettelser med Hensyn til visse Afgifter. Den maa altsaa have virket til Fremme af denne Industri⁹⁾.

Den Virksomhed, Staten fra tidligere Tid selv havde drevet som Fabrikejer, opgav den ikke heller i denne Tid. Den vedblev saaledes med at drive de norske Glasværker¹⁰⁾. Ogsaa kjøbte den Saltværket i Oldeslohe¹¹⁾, et, som det synes, lidet fordelagtigt Foretagende¹²⁾, og den overtog en

Kobber- og Messingfabrik paa Godset Borstel¹³). Driften af Kongsberg Sølvværk fortsattes stedse, men gjentagne Gange med stort Underskud, der maatte dækkes af Finanskassen. Derimod opgav den sin Forbindelse med den store Bomuldsfabrik udenfor Nørreport ved Kjøbenhavn, som den for Tiden var den virkelige Ejer af, da den havde alle Aktier i denne Fabrik paa sin Haand. Den lod den blive stillet til Auktion i Aaret 1797, og den blev ogsaa af med den, da Kræmmerlavet købte den for 116000 Rdlr.¹⁴).

Som et Vidnesbyrd om, hvorledes en Privatmand kunde tænke paa at støtte industrielle Formaal, kan det i Forbigaaende nævnes, at den tidligere omtalte Fabrikant og Kjøbmand N. L. Reiersen (død 1795) ved sit Testamente oprettede et Fond paa ca. 500000 Rdlr. til baade »ad theoretisk og praktisk Vej at fremme Manufakturvæsenet og Industrien«. Der er noget saare tiltalende ved det Borgersind, der laa til Grund for Stiftelsen af et saadant Fond. Man havde tidligere kjendt Oprettelse af Legater i velgjørende Formaal eller til at støtte videnskabelige Studier, som først og fremmest Holbergs store Gave til Sorø Akademi. Nu var Tiden kommet til ad den Vej at fremme Landets økonomiske Vel. Classen, som vi senere ville vende tilbage til, havde 3 Aar tidligere givet Exemplet derpaa ved sit bekjendte Fideikommis. Nu fulgte Reiersen dette Forbillede. At hans Stiftelse kunde gjøre Gavn, hvilket nationaløkonomisk System der end herskede, ligger i Sagen selv.

Det Indtryk, vi hidtil have faaet af Regeringens økonomiske Politik, har vist os, at den endnu stod paa det gamle Standpunkt, hvad Fabrikindustrien angik; men det var dog netop samtidigt hermed, at de paa hele dette Omraade indsigtfuldeste Mænd i den store Finanskommision vare sysselsatte med Forarbejderne til den vigtige Toldlov af 1. Februar 1797, der, som vi vide, gik i en

helt anden Retning. Det fattes i Virkeligheden ej heller paa enkelte andre Træk, som pege paa Onsker hos Regeringen om at komme bort fra det ældre System. Saaledes naar den opgav forskjellige Begunstigelser, der tidligere vare blevne viste Industrien, f. Ex. i Form af Rejsepenge for faglærte Arbejdere, der kom herind fra Udlandet, eller Premier i flere Retninger eller Hjælp til at underholde en offentlig Hegle- og Spindeskole¹⁵). Selv om finansielle Hensyn kunne have spillet ind med her, tyder det dog paa en Slappelse i Beskyttelsessystemet. Det kan da ogsaa nævnes som en Slags Forløber for den senere Toldlov, at det ældre Forbud imod Indførsel af Leer og Skjæreknive blev ophævet¹⁶).

Det afgjørende Skridt bort fra det gamle System kom dog først ved Toldloven af 1. Februar 1797, hvis Hovedbestemmelser vi tidligere have dvælet ved*). Medens vi have omtalt, at den store Tilnærmelse til Frihandelsystemet, der betegnede den, blandt andet var beregnet paa at blive og ogsaa blev til Gavn for Handelen, ligger det i Sagen selv, at den saa omtrent blev et Tordenslag for en stor Del af Fabrikindustrien. Ganske vist var det kun forholdsvis faa Varer, der fik fri Indførsel ved den nye Toldlov; men Toldsatserne vare i det hele, (skjønt langtfra altid), en Del lavere, end de tidligere havde været, og det overordentlig betydningsfulde Værn for den indenlandske Fabrikindustri, der før havde ligget i de henved 150 Indførselsforbud, var nu borte*).

Som rimeligt var, havde Finanskommissionen og Regeringen været klare paa, at Fabrikindustriens Mænd nu vilde føle sig slet stillede i Sammenligning med tidligere.

*) Malling, kan man se, var i 1796 inde paa Tanken om en fuldstændig Ophævelse af al Told og om at afløse dens Beløb ved Afgifter paa andre Gjenstande; men han fandt da, at Tid og Omstændigheder ikke passede dertil (Mallingiana i Aarh. Afsnit Historie 211).

Det var ogsaa forholdsvis ingenlunde et helt ubetydeligt Tal af Arbejdere eller en ringe Kapitalmasse, der var Tale om. Ved de 5 vigtigste Textilfabrikationsgrene samt ved Tobaksfabrikkerne kunde der i Slutningen af 1798 regnes at have været brugt 5205 Arbejdere, og de Kapitaler, der stode i de herhenhørende Fabrikker, ansloges til 936900 Rdlr.¹⁷⁾ Ved en enkelt Fabrikationsgren, Klædefabrikkerne, der omfattede 1800 Arbejdere, og hvori der var sat 438900 Rdlr., holdt man det for nødvendigt foreløbig at bevare Indførselsforbudet; men nu de andre? Det var derfor under alvorlig Overvejelse, hvad der kunde gjøres for nogenlunde at raade Bod paa den vanskelige Stilling, hvori mange Fabrikanter og deres Arbejdere rimeligvis vilde komme. »Det maatte«, udtalte Kommercekollegiet 13. December 1796, »forsøges, om ikke den engang aabnede Næringsvej og erhvervede Kunstflid ved en passende Understøttelse i det mindste saa længe kunde vedligeholdes, at den enten efter nogen Tid ved sin egen Fasthed kunde bestaa eller Arbejderne erholde Lejlighed efterhaanden at forberede sig paa Valget af nye Næringsgrene, naar den bevilgede Understøttelse ophørte, og de ved Erfarenhed vare i Forvejen blevne overbeviste om, at de enten aldeles ikke eller alene ved Hjælp af samme kunde udholde fremmede Varers Konkurrence.«¹⁸⁾

Det endelige Udslag af alt dette blev, at efter at man tidligere havde hjulpet Fabrikkerne for at faa dem i Vejret, vilde man nu støtte dem med Penge til om muligt at holde sig i det mindste en Tid oven Vand under de forandrede Forhold. Der blev for i alt 16 Aar bevilget dels Fabrikationspræmier, dels en vis Sum, der skulde udbetales som Vederlag for den Kapital, som stod i vedkommende Fabrik, og desuden skulde en aarlig Sum af 30000 Rdlr. om Aaret bruges til Hjælp ved nye Anlæg. Hertil kom saa, hvad tidligere er berørt, at den saakaldte Manufakturhandel fik en Udvidelse, hvorved den mentes

bedre at kunne hjælpe de indenlandske Fabrikker til Afsætning af deres Varer og til at faa Raaemner billigere: dens Oplag skulde udvides saaledes, at ingen nødvendig Slags Raaemner eller Farvestoffer savnedes¹⁹). Som Hjælp i den Retning gav Kongen Garanti for en af Handelens Administration udstedt Obligation paa 75000 Rdlr.²⁰). Det mentes at kunne virke til noget lignende, at der blev oprettet et Par Maskinfabrikker, hvorfra der kunde leveres passende gode Maskiner til billig Pris²¹). Endelig maatte det faa Betydning, at en kongelig Resolution af 22. November 1797 stiftede et Fond af »saadanne i Kongens Kasse til Forrentelse indløbende Kapitaler, som enten for bestandig skulde staa uopsagte eller ikke kunde formodes at blive opsagte og skulde gjøres frugtbringende ved at anvendes til Udlaan for at befordre produktiv Vindskibelighed eller almennyttige Foranstaltninger, dog med Undtagelse af Handelsforetagender og af de Gjenstande, for hvilke Kreditkassen er indrettet«. De til sligt henlagte Summer udgjorde 215552 Rdlr., hvoraf der ved Slutningen af 1799 endnu var 68768 Rdlr. ubenyttede²²). Det kan, naar vi høre om den Slags Bestemmelser, ikke undre, at der ogsaa efter 1. Februar 1797 forekommer Bevillinger af Tilladelse til at oprette nye Fabrikker, saaledes 12. Juni 1798 til Anlæg af en Mølle, der skulde drives ved Damp. I Virkeligheden lob Understøttelserne i de følgende Aar indtil 1806 højt op²³).

Men om end Regeringen altsaa vilde bringe store Pengeofre for ligesom at give Vederlag, fordi den borttog vigtige Støtter for Fabrikindustrien, som hidtil havde holdt den oppe, ligger det i Sagen selv, at Forandringen i Toldsystemet dog føltes haardt af forskjellige, og der hortes da ogsaa Klager fra flere Sider, Klager som Regeringen imidlertid ikke tog Hensyn til²⁴). For det meste blev den Pengehjælp, som den bevilgede Fabrikkerne, det maa man sige, nærmest en Understøttelse til efterhaanden

at afgaa ved Døden saa blidelig som muligt, hvad imidlertid først kom til at vise sig, efter at det Tidsrum var endt, som vi her tale om. Kun Kattuntrykkerier, Tobakspinderier og Sukkerraffinaderier holdt sig godt oppe.

Ved hele denne Forandring i Fabrikernes Stilling maatte det aldeles overvejende blive den kjøbenhavnske Industri. som det kom til at gaa ud over, og det af den simple Grund, at de Forsøg, der stadig vare gjorte for at faa Fabrikker anlagt udenfor Hovedstaden, kun lidet havde baaret Frugt. Det var altsaa naturlig i Kjøbenhavn, at det Misnoje, som Toldreformen vakte, især maatte vise sig; men vi træffe dog ogsaa Klager andensteds fra f. Ex. fra Spigerfabrikker i Norge. Disse sidste mente hurtig at kunne mærke Tab i Afsætning paa Grund af den Konkurrence med Udlandet (Sverige), som de nu havde faaet²⁵).

Hvor beklageligt det end kunde være, at en saadan Forandring som den, der skete ved Toldloven af 1. Februar 1797, kom til at ramme en Del Mennesker ret følelig, maa det dog siges, at Regeringen ærlig gjorde sit bedste for at lindre de Tab, der bleve lidte, og at den hele Reform afgjort var et Gode for Landet. Det var nødvendigt, at det forcerede Beskyttelsessystem, der tidligere var fulgt, kom til at falde.

Der er imidlertid en Industrigren, som der maa siges noget særligt om, og det er Brændevinsbrændingen, hvorom der gjaldt egne Bestemmelser. Den i selve Danmark gjældende Ordning var indført ved Forordningerne af 1773 og 1776. Ifølge dem var det forbudt med nogle faa Undtagelser at brænde Brændevin paa Landet. Snart efter 1784 var der blevet givet en Forordning af 2. August 1786, der i Grunden kun indeholdt en Skærpelse af de nylig nævnte Kongebud. Derefter maatte Brændevinsbrænding paa Landet ikke være andre tilladt end saadanne, der havde Privilegium paa at brænde Brændevin til egen Husholdning og til Brug for dem, som de havde i deres Tjeneste, lige-

som ogsaa privilegerede Kro- og Værtshusholdere maatte brænde, hvad de behøvede til Rejsende og til dem, der lode det hente fra Værtshuset til eget Brug. En uhyggelig Række Bestemmelser om Angiveri og Inkquisition tilligemed Paalæg om store Mulfter for dem, der overtraadte Forordningen, sluttede sig hertil. Det Had, Bønderne nærrede imod Inkvisitionsvæsenet, som de idelig søgte at hindre, undertiden endog ved aabenbar Vold, skulde ikke blive mindre efter Udstedelsen af denne Lov: men til at fremme Ædruelighed paa Landet kunde den vel nok hjælpe, og det var da ogsaa Hovedformaalet med den. Det skulde virke i samme Retning, at der i Byerne behøvedes særlig Tilladelse fra vedkommende Stiftamtmand til at skjænke Brændevin for Bønder paa Stedet, »dog ikke til Fylderi og Drukkenskab«, hvilket var strafbart. Tillige mærker man Bestræbelse hos Regeringen for at faa indskrænket Tallet paa dem, der i Kjøbstæderne maatte brænde Brænkevin. Det blev 1787 tilladt Kjøbmændene at sælge Drikkevarer »til Nødtorftighed« til Bønder, men vel at mærke kun til dem, som om Torsdagen kom til dem ²⁶).

I Norge skete der en langt større Forandring i de ældre Brændevinsbestemmelser. Her havde det ikke alene været forbudt at brænde Brændevin paa Landet: men en Plakat af 9. August 1781 havde forelobig ogsaa forbudt Brændevinsbrænding i selve Byerne. Husker man paa, at Aaret 1781 var et meget slemt Dyrtsaar for Norge, vil man se, at det var Onsket om at afværge Brug af de sparsomme Kornbeholdninger til Brændevin, der fremkaldte dette Forbud, og det var i det hele Hensynet til Norges stadige Trang til Kornindførsel fra Danmark, der havde ligget bag ved den ældre Bestemmelse om, at der ikke maatte brændes Brændevin paa Landet deroppe. Men dette Hensyn mente man, ikke var nødvendigt, efterat Forordningen af 6. Juni 1788 havde aabnet det sønden-

fjeldske Norge for Tilførsel af Korn fra Udlandet. Derfor blev Norge (1792) stillet ganske lige med Danmark, saaledes at der for Fremtiden maatte brændes Brændevin i de norske Kjøbstæder. Tillige hedder det i Forordningen herom, at, da Afgiften paa den Brændevin, som indførtes fra Hertugdømmerne til Norge, var lavere end Formalingsafgiften i Norge og Danmark af Korn til Brændevin, skulde dette Misforhold hæves ved en Forhøjelse af den²⁷).

Denne sidste Bestemmelse var ganske nødvendig paa Grund af den forholdsvis enorme Tilførsel af Brændevin til Norge, der i den senere Tid havde fundet Sted fra Slesvig og Holsten, især fra Flensborg. I Aaret 1791 udgjorde Indførselen af Brændevin fra disse Landsdele 2475672 Potter foruden, hvad der i rigeligt Maal indsmugledes, medens der fra Danmark kun kom 123480 Potter²⁸). For øvrigt er det tvivlsomt, om det lykkedes Nordmændene at komme op med deres Brændevinsbrændingen ved Siden af de driftige Flensborgere, der vare saa stærkt indarbejdede paa det norske Marked, og som det var svært at holde Pris med. Oven i Kjøbet forstod de med stor Snedighed at indsmugle deres Brændevin i Landet²⁹). Kjøbmænd i Kristiania raabte paa Nødvendigheden af et skarpt Toldeftersyn, hvis det skulde blive muligt at drage Gavn af den Tilladelse, der var bleven givet til at brænde Brændevin i de norske Byer³⁰).

Det er ingenlunde sjældent, at man træffer paa smukke Møbler og forskjellige mere eller mindre værdifulde kunstindustrielle Gjenstande — for ikke at tale om det gamle kjøbenhavnske Porcellæn, — der skrive sig fra de sidste Aar af det 18. Hundreaar og ere i den da herskende smukke saakaldte Louis Seize Stil. De vidne tydelig om, at der dengang har kunnet gjøres godt og smagfuldt Haandværksarbejde her hjemme. Det er ogsaa en

Kjendsgjerning, at der dengang er blevet udført fortrinligt Mur- og Tømmerarbejde ved saadanne Bygninger, ved hvis Opførelse der overhovedet skulde udvises Omhu, og hvor Arbejdet ikke skulde gøres i største Skynding. Man ser desuden endnu smukke Levninger af Dekorationsarbejde i større Bygninger fra hin Tid.

Kunstakademiet havde, som det vil erindres, fra Struensees Tid faaet den Opgave, dels at have Tilsyn med de Arbejder, hvorved Haandværkere i forskjellige Retninger vilde erhverve sig Ret til at blive Mestre, dels tillige at give Undervisning i Tegning til de Haandværkselever, der meldte sig hertil. Hvad Struensee i saa Henseende havde paabudt (Reglement af 21. Juni 1771), blev opretholdt i den Guldbergske Tid. Dronning Juliane Marie udtalte derfor: »Vi have ledet vores Kunstakademi til at danne ogsaa gode Haandværkere og det er sær vigtigt«³¹). Var denne Udvidelse af Akademiets Virksomhed aabenbart ikke til Gavn for dets eget særlige Kunstformaal, saa var den ganske sikkert til stor Nytte for Haandværket, især da der var et stærkt Tilløb af Haandværkslærlinge til dets Undervisning. Der tales da ogsaa i de følgende Aar flere Gange, og det i ret stærke Udtryk, om det store Fremskridt, Haandværket skyldte Akademiet. »Det havde,« hedder det saaledes i 1792, »udbragt os af et Slags Barbari og omdannet vore Haandværkere i det hele taget fra at være ukyndige og ubehjælpelige til selv at kunne give Tegninger i forskjellig Smag o. s. v.« Sammenlignedes, hedder det en anden Gang (1796)³²), Tilstanden i Haandværket i flere Henseender imellem for og nu, vilde man netop som en Følge af Akademiets Virksomhed finde mærkelige Fortrin nu.

Ved Siden heraf søgte Regeringen at hjælpe paa Haandværket ved at understøtte eller belønne dygtige Haandværkere i visse Retninger, hvor der var særlige tekniske Vanskeligheder at overvinde, eller hvor man vilde

have noget nyt frem. Hjælpen blev baade ydet indfødte og fremmede, der havde nedsat sig her. Saaledes for at nævne nogle faa Exempler, hjalp den en engelsk født Karetmager til at kunne exportere Vogne, i Stedet for at man hidtil stadig havde maattet indføre saadanne. Det siges udtrykkelig om ham, at han havde højnet Karetmagerarbejdet her i Staden³³). Ogsaa belønner Regeringen en Mand, der havde været den første til at forfærdige alle Slags blæsende Instrumenter³⁴), den yder en Mekani-kus Hjælp til at kunne udarbejde forbedrede Oktanter og andre Soinstrumenter³⁵), ligeledes en anden, der havde forfærdiget »de ny opfundne Søbarometre af Jærn«³⁶), og den giver Urmager Jürgensen, Stamfaderen til den be-kjendte Urmagerfamilie af dette Navn, som Laan en Un-derstøttelse paa 10000 Rdlr. i successive Udbetalinger³⁷). Naar Urmagervæsenet som bekjendt fik et stort Opsving paa Bornholm, skyldtes det netop Hjælp fra Regeringens Side³⁸). For at fremme Afsætning af gode Møbler gav den en Snedkermester, der havde været mange Aar i Eng-land, et Laan paa 1500 Rdlr., for at han kunde udvide sit Oplag af færdige Møbler »efter den engelske Smag«³⁹). Endelig kan det mærkes, at Toldloven af 1. Februar 1797 forsaavidt var forholdsvis gunstig for Haandværket, som den lod der være den tidligere nævnte*) meget høje Be-skyttelsestold ved Indførsel af Haandværkssager, der vare vanskelige at indsmugle.

Men i Modsatning til, hvad der peger i heldig Ret-ning med Hensyn til Haandværket og dets Stilling, træffe vi ogsaa meget haarde Domme om Haandværket her hjemme. I 1790 skrev den baade som Naturforsker og som økonomisk Forfatter højt ansete Professor Fabricius i Kiel: »Vore Haandværkere ere alle dyre, arbejde lang-somt, og det, som er det værste, de arbejde som oftest

*) Se ovenfor S. 263.

slet og uden Smag. Vore Haandværksfolk ere ikke saa arbeidsomme som de engelske eller saa sparsomme som de hollandske og tyske, og det er derfor intet Under, at de ikke kunne holde Pris med fremmede. Deres Opdragelse bliver som oftest meget forsømt. I Skolen lære de maaske at skrive og regne, og det tidt slet nok, som man kan se det af de Regninger, de skrive. I Læreaarene bruges de tidt mere til at gaa Ærinder og være alle Mands Dreng i Huset end til at sidde paa Værkstedet. De lære ikke at tænke ved det, de tage sig for; men efterabe blot, hvad de se Mesteren gjøre. De have intet Begreb om Tegning og Perspektiv. Alle Modeller og Mønstre til alle mulige Varer maa vi lade komme udenlands fra. Godt og vel, om vore Haandværksfolk forstaa at aabe dem efter. Opfinde noget gjøre de aldrig⁴⁰).«

Der var utvivlsomt adskilligt overdrevet og ensidigt i denne umaadelig strenge Dom, og noget deraf staar i bestemt Strid med, hvad vi have set blive fremhævet som vundet ved Kunstakademiets Undervisning; men uheldigvis rorte Fabricius aldeles sikkert ogsaa ved en Del svage Sider. Ikke alene peger han paa visse Fejl, som man desto værre maa sige, ere nationale, men ogsaa paa store Brøst ved Opdragelsen og paa en af Lavsvæsenets værste Fejl, nemlig paa den uheldige Ordning, der fandt Sted af Forholdet imellem Mester og Lærling. Netop dette sidste fremhæves ligesaa skarpt af andre⁴¹).

Aabenbart var der da adskilligt at reformere, hvis der skulde opnaas en god Udvikling af Haandværket og af Haandværksstanden. Spørgsmaalet om, hvorledes dette kunde ske, blev da ogsaa rejst fra flere Sider. Dertil skulde det f. Ex. sigte, naar Tyge Rothe i Aaret 1788 udtalte Onsket om Oprettelse af et Statsseminarium, der blandt andet skulde rumme en Modelsamling, og naar Frederik Thaarup skrev om, at der burde holdes offentlige Forelæsninger over Mekanik. Samme

Tanker bragte 1787 en Vareinspektør J. F. Gæde til at foreslaa en Industriskole for alle fattige Børn »for at give dem Levebrød og ej Almisse i Lediggang«⁴²). Kort efter arbejdede han paa at faa oprettet et patriotisk praktisk Selskab til Industriens og Handelens Fremme. Det tænkte han sig, skulde arbejde for at faa oprettet Industriskoler, hvor der blev givet Undervisning netop i herhenhørende Fag. Det svarede godt til slige Forslag, at der i 1798 stiftedes et Selskab til unge Haandværkeres Dannelse, og at en Forfatter, der jævnlig skrev om filantropiske Æmner, nemlig Assessor Bärens, udgav et Skrift: »Hvad kan der gjøres til Haandværkernes Opkomst i Danmark«. Det kan i denne Forbindelse ogsaa nævnes, at, efter at Jøderne i 1788 havde faaet Adgang til Lavene, oprettedes der i 1793 det saakaldte »Præmieselskab for den jødiske Ungdoms Anbringelse til Kunster og Haandværker«. Selve Regeringen havde Øjet aabent for at der burde gjøres noget for at fremme Haandværket paa virksom Maade, og til at gjøre Forslag i den Retning nedsatte den 7. Januar 1792 en Kommission bestaaende af tre Medlemmer af Magistraten og af tre Kunstnere, der valgtes af Kunstakademiet. Det blev tre af dettes dengang bekendteste Medlemmer, som Valget faldt paa, nemlig Abildgaard, Wiedeweldt og Arkitekten Meyn.

Vi lægge Mærke til den Aand, der gik igjennem alt dette, mindre fordi det for Ojeblikket førte til store Resultater, end som et Vidnesbyrd om det Ønske, der var oppe om at højne en hel saare vigtig Klasse af Befolkningens Standpunkt, og fordi den vidnede om, at Kritiken var vaagnet overfor de meget uheldige Sider, som Haandværksstandens Forhold havde.

Saasnart man kom ind herpaa, var Lavsvæsenet naturligt det, Opmærksomheden først og fremmest blev rettet imod; det havde som vel kjendt igjennem Aarhundreder været Grundlaget for Haandværkets Ordning. Paa den Tid, vi tale om, var der 41 Haandværkslav i Kjøbenhavn.

De, der horte til dem i de forskjellige Grader, havde i 1783 udgjort et Tal af omtrent 7400. Den Tilbagegang paa Handelens og de dermed i Forbindelse staaende Erhvervsgrænes Omraade, der havde betegnet Aarene efter 1783, viste sig ogsaa for Haandværkslavens Vedkommende; men ikke mindre følte til Gjengjæld Opsvinget i Halvfemserne. Det laa i Sagen selv, at den i disse Aar stærkt voxende Handel satte mange i Virksomhed ogsaa udenfor de egentlige Handlendes Kreds, og at, jo mere Velstanden steg i en Del af Samfundets højere Lag, jo rigere Evnen blev til at tilfredsstille de Ønsker, man fik, desto mere blev der Brug for Haandværket som overhovedet for Industri, og det baade ved Luxusvarer og ved Nødvendighedsartikler. Og saa kom, hvad der maatte faa meget at sige for Bygningshaandværkerne. Kjøbenhavns store Brand i 1795 og den derpaa følgende energiske og hurtige Gjenopførelse af de brændte Dele af Byen. Da blev der en Lejlighed til Fortjeneste, som tidligere havde været ukjendt, og vi høre da ogsaa, at nu naaede deres Tal, der vare optagne i Lavene, i Aaret 1798 op til 8250⁴³). For Tømrernes Vedkommende var Tallet fra 381 i 1794 steget til 620 i 1797⁴⁴). At for øvrigt Svingninger i Moderne kunde indvirke paa Lavens Omfang og Velstand, følger af sig selv. Det kan regnes med til den franske Revolutions Virkninger, at Parykmagerens sank og Hattemagerens steg.

Medens den økonomiske Udvikling altsaa syntes i Løbet af Halvfemserne i det hele at maatte blive gunstig for Haandværkerne, var det, at deres Forhold og Gjærning i stigende Grad blev Gjenstand for offentlig Drøftelse og Kritik. Midtpunktet i al saadan Drøftelse maatte da, som allerede sagt, blive, hvad der vedrørte Lavforholdene. I en Tid, der var fuld af Bevægelse, og hvor der blev talt saameget om Retten til at røre sig frit, og om at det var vigtigt at faa losnet en Mængde Baand, der vare overleverede fra Fortiden, stod Lavs-

væsenet til Trods for, at det havde gode Sider ved den Lejlighed, det gav til gjensidig Hjælp og Støtte, dog som en i mange Henseender besynderlig Antikvitet med et Væld af taabelige, delvis i høj Grad smagløse Skikke og med en Stivhed i Formerne, der i mange Henseender kunde være i høj Grad trykkende og sinkende for den enkeltes Udvikling, desuden ikke sjælden med et Præg af Raahed, der vakte Forargelse. Virkningen heraf var, at velstaaende Folk ikke vilde sætte deres Sønder til et Haandværk, men at dette i sine forskjellige Grene blev rekrutteret, som det blev sagt, fra »dem, der vare for daarlig stillede til at kunne opdrage og ernære deres Born.«

Hertil kom, at Lavsvæsenet havde faaet et forbausende tysk Præg som en Følge af den nøje Forbindelse, der igjennem Aarhundreder havde været imellem danske og tyske Lav. Kunde denne Forbindelse til sine Tider være til Gavn for den dansk eller norsk fødte Arbejder, naar han i Tyskland søgte sin videre Uddannelse, saa var den paa den anden Side en Støtte for den, man kunde fristes til at sige, formelige Invasion af tyske Haandværkssvende, der fandt Sted. Der var selvfølgelig mange flinke og dygtige Arbejdere iblandt disse, og adskillige af dem nedsatte sig for siden at blive brave Borgere i Landet: men som Helhed taget havde man ogsaa her et fremmedartet Element, der kom til at staa i Vejen for Landets egne Sønder og nationalt set var skadeligt. Det giver et paa-faldende Indtryk af, at deres Tal var stort, naar man hører, at i 1794, da Lavssvendene i Kjøbenhavn i alt udgjorde et Tal af 3630, var ifølge en Opgivelse, der maa gjælde for paalidelig, ikke færre end 1402 fremmede, og af dem var den aldeles overvejende Mængde fra Tyskland⁴⁵). Man kan sige sig selv, at det maatte blive en betydelig Indflydelse, de udøvede under Samlivet med Kammeraterne paa Lavskroerne eller paa Arbejdspladserne.

Enkelte Gange kan man møde Træk af en af Re-

geringen støttet national Modbevægelse imod det fremmede og tyske. Saaledes fastsatte et Reskript af 10. Februar 1798, at, medens det hidtil havde været Skik, at der brugtes en tysk Formular ved Svendes Optagelse i Glarmesterlavet, skulde for Fremtiden alt ved en saadan Lejlighed foregaa paa Dansk. Omtrent samtidig klagede Hattemagerlavet i Kjøbenhavn over, at nogle Svende havde antaget Lavssæder, der gjaldt i tyske Byer, og dette blev da forbudt⁴⁶). Ret ejendommeligt er det ogsaa, hvad der fortælles om Skomagerlavet i Odense, at dør plejede en fremmed Svend, d. v. s. en, der kom udenlands fra, eller der som indfødt havde rejst 3 Aar udenfor den Provins, hvor han havde lært, at tiltale den Svend, som ikke havde rejst og ikke var fremmed, med »Du«, medens han krævede, at den anden skulde sige »Han« til ham selv. Dette blev naturligvis forbudt⁴⁷): men ved et saadant Træk falder der et Strejfflys over Forholdet imellem det fremmede og det indenlandske ved Lavsvæsenet, der viser, hvilket Skjær af Fornemhed det fremmede (d. v. s. det tyske) eller endog blot Berøringen med det fremmede gav. Der laa for de tyske Svende en naturlig Fristelse til at udnytte dette paa bedste Vis, og det ikke alene overfor Kammeraterne, men ogsaa overfor Mestrene. Dette skulde disse faa at føle, saa snart det kom til Rivninger indenfor Lavene, thi ingen var ivrigere end de tyske Svende i at træde op, naar det gjaldt om at stille Krav paa Svendenes Vegne.

Vi have allerede set Regeringen have Bryderier med Lavene ved Snedkerstriken i Aaret 1781⁴⁸). Fem Aar senere gjorde Murersvendene Kvalm i Anledning af, at »Laden« efter Magistratens Befaling var anbragt hos Oldermændene, og det medførte, at de fik en alvorlig Tilkjendegivelse af Kongens Mishag paa Grund af deres Stridighed imod Lavsartiklernes Bydende⁴⁹). Faa Aar derefter kom saa den franske Revolution med dens Lighedstanker og

de mange Impulser, den gav de lavere Klasser i Samfundet til at hige efter bedre Kaar og større Indflydelse. Det kunde ikke andet end virke til, at urolige Stemninger tog Fart indenfor Lavene. Ovre i Hertugdømmerne førte Svendenes Selvfølelse til, at de, naar de kom i Uenighed med deres Lav, indlod sig paa at bruge grove Skjældsord, hvad Regeringen maatte forbyde under Trusel med Tugthusstraf⁵⁰). I Kjøbenhavn kom der 1791 Uro i nogle af Manufakturlavene. Indførelsen af nye Maskiner vakte nemlig en saadan Forbitrelse hos de tyske Svende, at de vilde modsætte sig Brugen af dem. Men der knytter sig dog ulige større Interesse til et Røre, der faa Aar derefter brød løs ved de egentlige Haandværksfag, da nemlig Svendene indenfor Tømrerlavet i April 1794 paa en alvorlig Maade rejste sig imod Mestrene.

Hvad der dengang i det hele havde vakt Misstemning hos Tømrsvendene, var, at de fandt deres Daglon for lille. Den var nemlig kun at anslaa til 2 Mark Dansk, bortset fra, at de kunde tjene mere ved Akkordarbejde. Denne Løn vilde de have forhojet til 2 Mark 8 Skilling, hvad den var for Murersvendenes Vedkommende. Efter vanlig Skik henvendte de sig i denne Sag ikke til selve Mestrene, men til Magistraten for at faa den til at fastslaa den Forhojelse, som de gjorde Krav paa. Netop som dette Spørgsmaal var kommet op, traf det sig, at 3 tyske Svende, der arbejdede hos en Tømrmester Hallander, vilde rejse hjem og derfor vilde have et Afskedsbevis fra deres Mester. Den ene af dem maatte han lade rejse ifølge Kjendelse af Politiretten, da Familieforhold gjorde det naturligt, at Svenden ønskede at komme hjem; men de to andre, der ikke havde nogen saadan Grund at anføre, nægtede han bestemt at ville lade rejse. Da de saa lod ham vide, at de rejste alligevel, mældte han dem til Politiet, og de bleve arresterede. Den Uvilje, der i Forvejen var tilstede, fordi Mestrene ikke vilde gaa ind paa

en Lønningsforhøjelse, blussede da op i lys Lue, og den aller største Del af Tomrersvendene nedlagde Arbejdet (30. Juli).

Det var til ingen Nytte, at Politimesteren søgte med det gode at faa dem til at falde til foje, og Striden tilspidsedes snart til, at først nogle saakaldte Hovedmænd bleve arresterede, og at derefter en stor Del af Svendene bleve satte i Kastellet. Nogle af dem gave vel nu tabt; men ikke færre end 124 — hvoriblandt 98 tyske — nægtede at gjenoptage Arbejdet, og de maatte blive i Kastellet. Hvad der betegnede Holdningen hos den aller største Del af Svendene under Tvisten, var en stor Bestemthed, men tillige en paafaldende Besindighed. Der kom ingen voldsom eller endog blot udfordrende Udtalelse fra dem. Dette sidste er dobbelt forbausende, da den Bevægelse, de havde vakt, paa en Maade smittede i videre Kredse og endog fremkaldte en Del ret ophidsende Flyveskrifter, mindst 20 i Tallet. Det var saaledes, som allerede tidligere nævnt*), netop i disse Dage, at Malte Bruun udgav Nr. 1 af Flyvebladet »Vækkeren« med dets stærke Ord om Menigmands Ret til at kræve Lighed, og med den ligefremme Opfordring til Svendene. »Landets Styrke og Folkets Kjærne«, om at holde ud. »Der er«, udtalte en af Kjøbenhavns Raadmænd om Tonen i dette samt i andre af Datidens Flyveblade. »Gjæring i denne urolige Tid, enhver sværmerisk Tale kan bringe alt i Uro, efterdi den lumske Urostifter veed at anbringe det skjønnede og blændende Anstrog af Menneskerettigheder»^{50a}).

Overfor Svendenes bestemte Holdning saa det først ud til, at Regeringen vilde slaa haardt til. Ved Politiretten bleve af de 124 fængslede gjenstridige de 122 domte til 4 Maaneders Arbejde i Jærn; men da foretog tvært imod Kancelliets Mening Kronprinsen og Statsraadet en

*) Se ovenfor S. 213.

Svingning. Alle de fængslede fik deres Straf eftergivet, om end rigtignok paa det Vilkaar, at de skulde fores ud af Landet og aldrig maatte vende tilbage. Dette skete da ogsaa. Men hvis man paa højeste Steder havde troet, at dette skulde blive opfattet som Mildhed, tog man Fejl: thi netop herefter greb en almindelig Forbitrelse om sig i Haandværkerkredsene. For ikke at tale om, at der fandt forskjellige Opløb Sted med adskilligt Ustyr, saa nedlagdes Arbejdet efter stor Maalestok i en Del Lav, saaledes at de strikende Svende i Forening med Tømmervendene udgjorde 2000, eller over Halvdelen af samtlige Haandværkssvende i Staden⁵¹). De besynderligste Rygter vare i Omløb om, at der stod Mænd bag ved, som sogte at drage Gavn af Røret for at faa større Forstyrrelser i Gang. Man fablede saaledes snart om, at Grouvelle, snart om at den engelske Statsafsending havde uddelt Penge i slige Ojemed⁵²).

Dengang der Aaret i Forvejen havde været Optøjer i Anledning af Porcellænshandler Brabrand's Fængsling*), var der blevet udstedt en Opfordring i Kongens Navn til Kjøbenhavns fredelige Borgere om at undgaa at være tilstede, hvor der fandt Opløb Sted. Dette holdt Regeringen nu Aaret derefter det for nødvendigt at gjentage. Flere samtidige Plakater vise, at den, og, som vi vide, med god Grund, holdt de tyske Svende for at have Hovedansvaret for de nylig stedfundne Uroligheder. Den saa deri et nyt Bevis paa, at det i alle Maader var bedst at svække Forbindelsen imellem de kjøbenhavnske Lav og Tyskland. Ikke alene blev det forbudt, at nogen udenlandsk Svend, der ønskede at rejse bort, maatte hindres deri af sin Mester: men, hvad der var vigtigere, indfødte Svende, som ifølge ældre Vedtægter vare forpligtede til at rejse og arbejde

*) Se ovenfor S. 115.

udenlands, førend de kunde blive Mestre, skulde for Fremtiden være fritagne for denne Pligt (8. og 11. August).

Der maatte imidlertid en Ende paa al Forstyrrelsen i selve Kjøbenhavn, og derfor nedsattes der (11. August) en Kommission, dels af forskjellige høje Embedsmænd, deriblandt Colbjørnsen, dels af Magistratsmedlemmer og af nogle af de 32 Mænd. Denne Kommission lod i Henhold til sin Instrux Tømrersvendene udtale sig for den om, hvad det var, de ønskede, og om deres hele Stilling. Det hedder, at Kommissionen blev rørt ved, hvad den fik at høre derom, og den gav flere beroligende Løfter, deriblandt et om, at de forviste Svende skulde faa Lov til at vende tilbage, noget, der ogsaa skete.

Da der tillige var blevet givet Tømrersvendene Tilsgagn om, at der skulde ske en Forbedring i deres Kaar, blev Arbejdet gjenoptaget allerede den 12. August rundt omkring hos de forskjellige Mestre, og saaledes endte den lille Storm i al Fredelighed. Naar man ser paa Regeringens Holdning under denne Strid, faar man det Indtryk, at den havde været betegnet af tvende modsatte Opfattelser. Den ene var den ældre, hvorefter enhver Arbejdsnædlæggelse i og for sig var strafbar^{52*}), den anden den, der var skabt af den nye Tidsaand og saa paa, hvad Humanitet krævede. Det blev den sidste, der under Sagens Gang fik Overhaand. Meget misfornøjet var Regeringen med Magistratens og Politimesterens Holdning⁵³). Baa den sidstnævnte og Overpræsidenten, den tidligere Statsminister Osten, maatte gaa af.

Den samme Aand vedblev at have Indflydelse, da den nysnævnte Kommission fik det Hverv at tage Lavsforholdene i det hele under Overvejelse. Idet den optog og fortsatte det Arbejde, der allerede var begyndt af den tidligere*) nævnte Kommission af 1792, forhandlede den

*) Se ovenfor S. 327.

baade med Mestre og med Svende af forskjellige Lav, og i 1795 afgav den sin Betænkning⁵⁴). Denne fandt aabenbart som Helhed Statsraadets Bifald; men inden der udkom nogen Forordning om Sagen, lod Regeringen dog i de nærmest følgende Aar Kommissionen flere Gange udtale sig nærmere om forskjellige Lavssager. Dette virkede med til, at Spørgsmaalet om en Reform af Lavsvæsenet i det hele hvilede i flere Aar. Imidlertid fandt der, formodentlig til Dels som en Følge af den Opsigt, Tømmerstriken havde vakt, en levende Drøftelse Sted i Tidsskrifter og Flyveskrifter om Lavforholdene og endog om, hvor vidt overhovedet Lav burde vedvare. Hennings skrev i *Minerva* (37. Bind) om Skadeligheden og Uretfærdigheden ved Lavene og mindede om, hvorledes Regeringen havde brudt Lænkerne for Dyrkerne i Vestindien (!), og i vort Fædreland, han raadede nu til at fortsætte Frihedsarbejdet og vel ikke til at ophæve Lavene, men til at indføre frie Næringsveje. Stampes Kritik fra Midten af Hundreåret blev draget frem paa ny, og især Professor Gamborg skrev gjentagne Gange om herhen hørende Æmner. Hans Hovedsætning var, at Lavsindretningen var »et uretfærdigt Indgreb i Menneskenes naturlige Rettigheder og stred imod Ojemedet af Statsforbindelser«. At den offentlige Mening overvejende ikke var til Fordel for Lavsvæsenet, saadant som det nu var, kunde let ses, og, hvad Regeringen selv angik, kunde den i Aarene efter 1794 ikke andet end paa flere Maader faa Indtryk af det daværende Lavsvæsens Skyggesider. Saaledes med Hensyn til de tyske Elementer, da Kjøbenhavns Gjenopbyggelse efter Branden 1795 gav Anledning til, at en Mængde tyske Haandværkssvende søgte Arbejde i Staden, og derved de fremmede Elementers mislige Virkninger traadte dobbelt levende frem for, hvem der vilde se. Da gav den Magistraten Befaling til at meddele sandtlige Mestre og Svende, at Kongen ikke vilde »taale, at de skulde staa under Tvang af udlændiske Lavs

Vedtægter og Fordomme; de havde som kongelige tro Undersaatter blot at rette sig efter Allerhøjstsammes landsfaderlige Buds Forskrifter⁵⁵). Det skulde heller ikke kunne stemme Regeringen blidt imod Lavsvæsenet, naar den saa Snedkerlavet ved Hof- og Stadsretten blive dømt til en Bøde af 2000 Rdlr., fordi det til Trods for, at det var blevet tilladt en Mand at blive optaget i Lavet uden at gjøre Mesterstykke, dog havde vægret sig ved at indskrive ham⁵⁶).

Omsider faldt den kongelige Resolution paa Lavskommissionens Betænkning i Aaret 1798, og dermed havde Regeringen taget sin endelige Beslutning. Vel udkom Forordningen om Lavsvæsenet først faa Maaneder efter, at det Tidsrum var endt, hvorom vi her handle, nemlig 21. Marts 1800: men det vil dog være naturligt, da hele Arbejdet var gjort inden Aaret 1800, at vi tage Resultatet af Kommissionens og Regeringens Overvejelser med her.

Det er strax værdt at se den Opfattelse, der kom til Orde i Forordningens Indledning, hvor det hedder, at »Kongen har fundet, at der i de fleste Haandværkslav hersker Fordomme og Misbrug, som have skadelig Indflydelse paa denne Borgerklasses moralske og økonomiske Forfatning og lægger Hindringer i Vejen for dens Fremskridt til den Grad af Kultur og Fuldkommenhed, som kunde og burde opnaas. Han havde derfor besluttet at afskaffe disse Misbrug og fastsætte nye Bestemmelser, for at Tvistigheder kunde afværges, Uorden hæmmes, Adgang til Næring lettes og Flid og Oplysning fremtrives.«

Iblandt Hovedpunkterne i Forordningen skal først peges paa, at den tilsigtede at bryde Lavenes Afhængighed af udenlandske Lavsfordomme, Vedtægter eller Skikke, »der stride imod vore Love«. Derfor afskaffedes blandt andet alle Ceremonier, der bare Præg af ældre Tiders raa og vilde Sæder, saasom Behøvling, Sværten i Ansigtet og deslige, og det maatte ikke mere taales, at der krævedes

saakaldte »Geburtsbriefe« som Vidnesbyrd om, at vedkommende var ægte født. »Den sunde Fornuft«, udtales der i Forordningen, »tilsiger, at den Svend, der forholder sig ærlig og skikkelig i sit Levnet samt duelig i sin Haandtering, fortjener borgerlig Agtelse uden Hensigt til hans Fødsel eller hans Forældres Kaar«. I og for sig var denne Bestemmelse ingenlunde noget nyt. Det var allerede paabudt i Frederik 5.s Tid: men paa Grund af de tyske Svendes Modstand havde det aabenbart ikke hidtil kunnet trænge igjennem. Ikke mindre mærker man en friere Luftning i Forordningen, naar man ser den gjøre Ende paa Lavenes Eneret til Arbejdet. Enhver, der nemlig kunde godtgjøre, at han havde arbejdet 4 Aar som Svend enten her i Landet eller paa fremmede Steder, skulde have Lov til at nedsætte sig som Frimester i sit Haandværk og tage Borgerbrev herpaa (§ 19). Som en Losning af et andet unødvendigt Baand fritog Forordningen fra, at Uddannelsen i et Haandværk skulde være bunden til de ældre lavsmæssige Former. Enhver skulde kunne blive Svend eller Mester, ligegyldig, hvorledes han havde faaet sin Undervisning, naar han kun kunde udføre et forsvarligt Svende- eller Mesterstykke. De Omkostninger, der tidligere havde været forbundne med at gjøre slige Prøvestykker, skulde for Fremtiden være afskaffede.

Som det var at vente, gik Forordningen ogsaa ind paa Forholdet imellem Mester og Svend. Den søgte at afværge fremtidigt Kiv baade ved at forbyde gjensidig Boykotting af den enkelte Svend eller Mester og ved at træffe ret skarpe Bestemmelser imod, at de trakterede hinanden med Skjældsord eller paa andre Maader viste sig ubehagelige imod hinanden. Unægtelig, det maa dog tilføjes, vare Straffene i slige Tilfælde afgjort større for Svendene end for Mestrene. Man mente aabenbart, at Opsætsighed fra Svendenes Side var den største Fare, der kunde true det fremtidige Arbejde, og der fastsloges derfor

ogsaa strænge Straffe for at gjøre Strike og end mere for at formaa Svendene fra andre Lav til sligt. I dette sidste Tilfælde var Straffen endog 6 Aars Arbejde i Jærn. Vi møde her tydelig en Lævning af tidligere Tidens Krav paa skarp Disciplin, hvad for øvrigt ogsaa samtidig viste sig i Frankrig og England ved Forbud imod Fagforeninger, der kunde forstyrre det daglige Arbejde. Derimod skete der en indgribende Ændring i Svendenes ældre afhængige Stilling, for saa vidt ledige Svende ikke mere maatte tvinges til at tage Tjeneste efter Omgang hos Mestrene, men enhver Svend maatte have Ret til at gaa i Tjeneste, hos hvilken Mester han vilde. Det skulde ogsaa være paa gjensidige Kontrakter, at for Fremtiden Forholdet imellem Svende og Mestre grundedes. Ved Siden af, at dette Forhold saaledes nærmere bestemtes paa en Række vigtige Omraader, indeholdt Forordningen ogsaa Befalinger, der skulde sikre Drengene eller Lærlingerne en forsvarlig Behandling af deres Mestre.

Til alt dette maa endnu føjes, at, idet Kongen i Forordningen udtalte det som sin Hensigt at hædre Haandværkerne og derfor søgte at forbedre saa vel Mestrenes som Svendenes og Lærlingernes Kaar, vilde han tillige virke til at højne den arbejdende Klasses Stilling ved at fastsætte, at, naar der blev Pladser ledige blandt Stadens 32 Mænd, skulde den halve Del af dem besættes med Kunstnere (d. v. s. Teknikere), Fabrikører eller Haandværkere, saunt at »en Haandværksmand dertil strax skal udnævnes ved det første forefaldende Valg«.

Altsaa samtidig med, at Lavsvæsenet skulde renses for Fortidens værste Udvæxter og gennemtrænges af en humanere og mere frisindet Aand, bleve Haandværkerne hævede op i Niveau med den højere Middelstand som havende deres Del i, hvad der kunde kaldes en Repræsentation for Hovedstadens Borgerskab. Ogsaa dette hører med til at give Forordningen af 21. Marts 1800

Interesse. Atter her møde vi en Luftning af Reformtidens Aand.

Hvor vi have at gjøre med Reformen, gribes vi altid af Spørgsmaalet om, hvilke Personligheder man nærmest — naturligvis ikke udelukkende — skal knytte dem til. Ved Landboreformerne var det til Reventlow, Colbjørnsen og W. Hansen: ved Slavehandelens Ophævelse og den store Toldreform var det til Schimmelmann; men til hvem var det her? Noget sikkert kunne vi ikke sige derom; men vi tage dog næppe Fejl, naar vi antage, at Colbjørnsen, der afgjort var den betydeligste Mand i Lavskommissionen, i ganske særlig Grad har sat sit Stempel paa dens Arbejde, og at Ove Malling, der ligeledes havde Sæde i Kommissionen, ikke har undladt med sin vante energiske Virkelyst at gjøre en stor Del af Arbejdet. Men bag ved den kan man, naar man tænker paa Forordningens hele Tendens, ikke lade være ligesom at se Stampes Aand. Det var ham, der allerede 40 Aar tidligere havde rettet Kolleslag imod den lavsbundne Næringstvang.

Selv om det nu ved den nye Forordning var gjort muligt at føre Haandværket ind paa en friere og bedre Bane, saa var det klart, at der trængtes til adskillige Fremskridt for ogsaa ad andre Veje at hæve det. Omtrent samtidig med, at den nye Forordning udkom, kunde det af en kyndig Forfatter siges: »Danmark staar langt tilbage i Kunstflid og Industri, og den vigtigste Aarsag dertil er vel den Uvidenhed, som findes hos de fleste Haandværkere⁵⁷⁾. Vistnok mente Rasmus Nyerup paa denne Tid at kunne udtale, at nu var Haandværksstanden omsider i Færd med at blive udreven af Ukyndigheds Fordommes Slendrian og urimelige Vedtægters Vold, og at den Skildring, som vi mindes, at Fabricius i 1790 gav af Haandværkets lave Standpunkt^{*)}, om nogle Aar vilde

*) Se ovenfor S. 325.

være en ren Karrikatur: men disse lyse Ord af Nyerup staa i Virkeligheden mere som et Haab, han havde efter alt, hvad han saa, der rørte sig i Tiden, ogsaa med Hensyn til Haandværket, end fordi han havde noget sikkert af Betydning at kunne anføre som Støtte derfor.

Forordningen af 21. Marts 1800 gjaldt efter Ordene kun for Kjøbenhavn. Dette er forbausende, da de Skavanker, der heftede ved Lavsvæsenet, ogsaa viste sig andensteds i Statens Lande. Man ser det blandt andet for Kristianias Vedkommende, hvor netop en dengang bekjendt Forfatter Andreas Bull udtalte sig om Lavsvæsenet ganske i samme Retning, hvori vi have set Dommene i Kjøbenhavn gaa⁵⁸). Det er aldeles tydelig Forhold i Kristiania, der fremkalde hans Angreb. Alt andet end gunstig var ogsaa den Maade, hvorpaa Stiftamtmand Kaas ytrede sig om Lavene i denne By⁵⁹). Naar Forordningen alligevel blev indskrænket til kun at tale om Kjøbenhavn, maa Regeringen ikke have holdt Lavsvæsenet i de andre Byer for at have overvættets stor Betydning, da det forholdsvis kun kunde være et ringe Antal Haandværkere, der fandtes i Lavene paa slige Steder, medens mange stod udenfor disse. Eller ogsaa har den ment, at, hvis Udviklingen kom til i Kjøbenhavn at gaa i den Retning, som den nye Forordning anviste, vilde det af sig selv virke paa Lavforholdene andensteds. For Kristianias Vedkommende, det bør dog bemærkes, kom en Instrux, der 1798 udstedtes for Magistraten her, til at indeholde flere Bestemmelser, som ganske stemme med Lavforordningen af 21. Marts 1800.

Saafermt man kan slutte fra, hvad der berettes om Tilstandene i Almindelighed i de mindre Kjøbstæder rundt omkring i Staten, har man al Grund til at tro, at det har staaet tarvelig til med Haandværksdygtigheden allevegne — bortset fra en saadan Specialitet som Kniplingsindustrien i Tønder og andre vestslesvigske Byer; thi at den

stod højt, er bekendt nok. Ellers høre vi kun lejlighedsvis tale om, at der i en eller anden større Kjøbstad har været en dygtig Haandværksmester; men det siger selvfølgelig kun lidt. For Norges Vedkommende møde vi ved Kristiania en anerkjendende Udtalelse fra Stiftamtmand Frederik Moltke om Haandværkerne i Kristiania, for saa vidt han omtaler som noget bekendt, at der i denne By var »en Del dueelige og fortrinlige gode Haandværkere«. Og skjønt den nys nævnte Forfatter Andreas Bull som berørt ytrede sig skarpt om Lavsvæsenet, hvad der skaffede ham forskjellige Lav der i Byen paa Halsen, saa udtalte han sig dog ret anerkjendende om en Del af Haandværkerne i Kristiania. Der har altsaa været nogle flinke Folk her; men de bragte dog, som vi saa, ikke Lavsvæsenet til at staa i et lysere Skjær for Bull. Hvor lidt Flinkhed har været et almindeligt Træk, viser et kongeligt Reskript, hvori der klages over, at Haandværkerne ved Reparationer af offentlige Bygninger tidt lod saare meget tilbage at ønske⁶⁰). Det kan ikke heller antages, at f. Ex. Skrædderne have staaet synderlig højt i det kristianiaske Publikums Ojne. I det mindste træffer man jævnlig Avertissementer om Salg af Klæder fra Kjøbenhavn. Der er altsaa blevet indført saadanne. Pram har endog nogle Aar senere, seende tilbage paa Udviklingen i Norge, som den var indtil 1801, udtalt som en almindelig Dom, at Kjøbstæderne der i Landet ikke havde Professionister, der duede, saa at man, naar man vilde have nogenlunde ordentligt Arbejde, maatte lade Tøjer, Klæder, Sko, end sige, hvad der fordrer mere Kunstflid, tilbringe fra Udlandet⁶¹). Bernt Anker var saa misfornøjet med Haandværk og Industri i Kristiania, at han fortalte en engelsk Rejsende, at han maatte sende Bud til England efter næsten enhver Ting⁶²).

NITTEDE KAPITEL.

Den store Brand i Kjøbenhavn 1795. — Kommunale
Tilstande i Byen.

Alt, hvad vi have fulgt om den sociale og økonomiske Udvikling i Landboreformtiden, det livlige aandelige Røre, som den franske Revolution vakte, og den stærke økonomiske Opgang i Aarhundredets sidste Aar, alt dette leder Opmærksomheden naturlig hen paa Kjøbenhavn, her hvor Indflydelsen deraf tydeligst viste sig. Hvordan var da Tilstanden i denne By, hvorledes levede man der? Ja, efter Krachet i 1783 maatte der til Trods for det stærke Liv i Stadens aandelig bevægede Kredse dog være noget trykkende, økonomisk set. Overgangen fra de foregaaende glimrende Aar kunde ikke være let. Da saa de gode Aar begyndte igjen, kom der Liv og Røre paa mange Punkter; men ejendommelig nok, paa visse Maader træder Alvoren netop nu frem med en næsten truende Røst. Efter Kristiansborg Slots Brand i Februar 1794 hævede den store Ruin sig op over Byen med sine uhyggelige Stenmasser — den dominerede dengang Byen langt mere, end det senere Kristiansborg gjorde —, og Aaret efter kom en Hjemføgelser over Byen, som den ikke havde kjendt i omtrent 7 Tiaar. Man havde talt om, at Kristiansborg ikke kunde brænde, og saa blussede det op som et Knippe Tændstikker. Paa lignende Maade troede man, at selve Hovedstaden var betrygget imod odelæggende Ildsvaader. En Forordning af 9. Maj 1749 havde organiseret et Brandvæsen, som man mente, var fortræffeligt. Vægterpiber og Allarmtrommer kaldte ved Ildebrand Mandskab rundt omkring fra Byen til i Masse at møde med Heste, Sluffer og Vogne: der var en anselig Mængde Brandofficerer, højere og lavere, man havde et ret stort Tal Sprøjter.

Brandredskaber fandtes ved hvert Hus, og der var arbejdet paa at skaffe tilstrækkelig Vandforsyning. Sandt at sige var Apparatet stort, ja rettere altfor stort; men det, der fattedes, det var et fast organiseret Brandkorps, saadant som vi nu have det, der kunde møde i rette Tid og stoppe den begyndende Ild, inden den havde faaet alt for stor Magt. Manglen derpaa skulde netop vise sig, da der den 6. Juni 1795, en smuk og varm, men blæsende Dag udbrød Ild, uvist hvorledes, paa Gammelholm i den saakaldte Dellehave. Her var fuldt op med brandfarlige Skure og et umaadelig stort Brændeoplag. Ved et Uheld var næsten alt Mandskab borte i Øjeblikket, og, da saa Folk stimlede til, da der skulde tages ordentlig fat for at hindre Ildens Udbredelse, var der ingen fast Kommando: Brandmajoren, Tomrermester Boye Junge, kunde ikke faa de derværende Soofficerer til at lystre sig, og det hele kom i Forvirring, medens Ilden naaede det store Brændeoplag, for saa umaadelig forstærket at brede sig imod Sydvest, springe over Holmens Kanal og vælte sig uimodstaaelig videre. Den fik rigelig Næring i en Mængde Bindingsværkshuse, der laa der. Og nu kom der en stor Ulykke, til Dels fordi en Mand aldeles havde tabt Hovedet. Her laa Nikolaj Kirke, den gamle fra Reformationstiden navnkundige Kirke med sit mægtige, skjønne Taarn. I Nærheden var der et stort Trykværk med et Bassin, som man havde haabet meget af netop til i fornødent Fald at kunne frelse Kirken: men da Slangerne derfra skulde slæbes op paa Kirkens Loft, for at man fra den Side kunde faa Bugt med Ilden, der havde begyndt at fænge her, var Døren, der førte derop, ikke til at aabne. Kirkens Graver havde i Forfjamskelse taget Nøglen med sig, og han var ikke til at finde. Saa var den stolte Kirke da dødsdømt; den sank i Flammer for kun derved at skaffe Branden forøget Næring.

Der var gaaet 67 Aar siden den vældige Brand af

1728: men hvad nyttede nu alt det, hvorved man havde ment at kunne afværge en Gjentakelse af hin Ulykke! Man stod ganske ovenfor den samme Umulighed af at slukke Branden dèr, hvor den, begunstiget af den stærke østlige Vind, virkede med sin fulde Ildmasse; der var den samme Panik som dengang iblandt den skrækslagne Befolkning, den samme Mangel tidt og mange Gange paa Vand; de samme rystende Oprin iblandt dem, der kun havde faaet reddet lidet eller intet af deres Ejendele, en kort Tid endog en lignende Opgivelse som dengang af Kampen imod den overlegne Fjende. Langs Siderne af Branden, hvor dens Kraft var mindre, fordi Vinden bar fra, formaaede man at stanse den; men i Retningen af Sydvest og Vest ned igjennem Gaderne ligeoverfor det afbrændte Slot, over Gammel- og Nytorv med Vajsenhuset og Raadhuset vedblev Ildmassen at vælte sig frem, indtil den naaede Vestervold og Gaderne ved Frue Kirke, Universitetet og Petri Kirke. Disse Bygninger lykkedes det dog at redde, og Søndag Morgen, den 8de, da der med fornyet Kraft blev taget fat paa Kampen med Ilden, naaede man endelig at faa Bugt med den.

Det lidte Tab var forfærdeligt. Der regnes at være brændt 55 Gader med i alt 941 Gaarde og Huse, og der var 5770 brandlidte Personer, deriblandt 3673 voxne. Af offentlige Bygninger, der brændte, have vi allerede nævnt de tre vigtigste, Nikolaj Kirke, Raadhuset og Vajsenhuset; men foruden dem brændte Valkendorfs Kollegium, Byens Materialhus og Arresthus, Petersens Jomfrukloster og flere andre.

Et smukt Træk, der havde vist sig midt under Forvirringen og Skrækken, havde været den store Iver, hvormed ganske overvejende Folk af de forskjellige Stænder og Klasser havde søgt at hjælpe hverandre. Der havde været en almindelig Lighedsfølelse under Ulykken; Rahbek fortæller f. Ex., at han kom til at staa ved Siden af

Reventlow under Arbejdet med at række Spande med Vand til Brandfolkene. Naturligvis havde det ogsaa været et Gode, at det var ved Sommertid, at Branden fandt Sted: de lange Dages Lys gjorde Indtrykket af Ilden mindre nervøst overvældende, end det vilde have været Tilfældet i lange Vinternætter, og at Flytning og Flugt gik lettere ved Daglyset end i det af Ilden oplyste Mørke. ligger i Sagen selv. Det var under disse Forhold kun faa Mennesker, der omkom, og mange Ejendele bleve reddede; men saare meget var naturligvis brændt, eller det var ødelagt ved at blive kastet ud paa Gaden eller, fordi det var fordærvet af Vandet fra Sprojterne.

Saa stod man nu da efter Branden overfor den uhyre Masse rygende Tomter og den store Mængde brandlitte Mennesker, af hvem mange saa omtrent intet havde kunnet redde. Der maatte naturligvis komme en svær Tid; men det blev dog ikke en, som Kjøbenhavn havde Skam af. I den Grad vedblev man stærkt at mærke den samme Hjælpsomhedens Aand, der havde vist sig under Branden. Kronprinsen gik i Spidsen med at sætte al Kraft ind paa at raade Bod paa Nøden og Vanskelighederne. Maaske vil det erindres, at ved den forfærdelige Brand i 1728 havde Frederik IV vist sig fra en udmærket Side. Kronprinsen gik i 1795 helt i hans Spor. Netop ved slige Lejligheder traadte de fortræffelige Sider af hans Karakter frem, hans selvforglemmende Pligttroskab, hans varme Sind for lidende og trængende og hans folkelige Maade at være paa, der med Rette vandt Hjerterne for ham. Ingen havde kunnet vise større Iver under den lange haabløse Kamp imod Ilden end han. Man saa ham endog stille sig i Række for at hjælpe med at lange Vand fra Stadsgravene til Sprojterne ved Volden. Og efter Branden var han troelig med om at hjælpe, og han søgte af al Magt at elektrisere dem, hvis Hverv det var at finde paa Midler til at lindre Nøden.

Atter her viste sig det lykkelige ved, at Ulykken var kommen en Midtsommers Dag. Oven i Kjøbet holdt Vejret sig smukt og varmt flere Maaneder igjennem. Denne Fordel, det maa man tilstaa, blev godt benyttet til at skaffe de brandlidte, om end langt fra alle Tag over Hovedet, saa dog Ly. Strax efter Branden opfordrede en Raadhusplakat samtlige Husejere i Kjøbenhavn og dets Forstæder til at give alle de husvilde den Plads, de selv kunde undvære, uden at tage mere derfor, end der var billigt, og denne Opfordring blev fulgt paa mange Steder. I de Kvarterer, der vare blevne forskaanede for Ilden, stillede Husejere efter stor Maalestok deres Huse til Raadighed. Lad saa være, at Folk bleve nødte til at klumpe sig stærkt sammen, saa var det dog til stor Hjælp. Paa selve de kongelige Palæer blev der givet Bolig til saadanne brandlidte, der mere eller mindre stode i Hoffets Tjeneste, og Arveprinsen overlod sit Palæ til hundrede Familier, medens han selv forelobig flyttede ud til Sorgenfri. Megen Betydning i heldig Retning fik det ejendommeligt nok, at det afbrændte Kristiansborg laa der med sine store, ode Rum. Derhen og til de tomme Tilbygninger søgte brandlidte i Mængde og stræbte at indrette sig der, saa godt det lod sig gjøre. Rundt omkring, hvor der var aabne Pladser, især paa Fællederne, blev der opslaaet Telte, som Militæretaterne udlaante med rund Haand, og, da saa Efteraaret kom med Regn, Blæst og Kulde, opførte Myndighederne lange Rækker Barakker paa forskjellige Steder, der kunde egne sig dertil. Det saa kun fattig ud her. Væggene vare kun tynde, og om Hygge kunde der slet ikke være Tale: men et stort Gode vare de alligevel. Endog et af Orlogsskibene, »Den norske Løve«, blev omdannet til Logisskib for brandlidte. Mange, der evnede det, opførte selv Smaaahytter, hvori de kunde bo og forrette deres Dont. Mest omtalt af alle slige Anlæg var den formelige lille Kjøbstad, der under Navn

af Frederiks Koloni med kongelig Tilladelse rejste sig paa Slotspladsen foran Kristiansborg, bestaaende af Rækker af Bindingsværksbygninger med formelige Gader med Urte-boder og Høkerboutiker. Den bevarede indtil 1799.

At Folk kunde finde Ly, var det ene af de nødvendige Krav: men de maatte ogsaa have noget at spise og drikke. Her fandt der ikke alene for kongelig Regning Uddeling Sted af Mel, Ol og Brød: men ogsaa fra Landet og andre Byer blev der ydet Hjælp i saa Henseende. Ganske i Stil med, hvad der var sket efter Branden 1728, blev det befaleet Bryggerne kun at brygge Ol af billigste Slags, for at der kunde være nok deraf for Fattigfolk, og, som saa tit, naar det kneb, aabnedes de kongelige Magasiner til Salg af billigt Mel. Hertil kom, at der 1. Juli 1795 udstedtes en kongl. Opfordring til, at enhver vilde utvungen række broderligen en Haand til at lindre de brandlidtes Nød«. Det var Pengegaver, der mentes herved; Opfordringen skulde oplæses fra alle Prædikestole i Danmark og Norge, og derefter skulde frivillige Gaver indsamles, Kollektbøger ombæres og Bækkener udsættes for Kirkedørene. Idet Kongen udstedte denne Opfordring, pegede han paa, hvorledes han selv ved Slotsbranden havde erfaret Folkets Troskab og Hengivenhed, og han udtalte Haabet om gode Virkninger ogsaa nu af den Edelmødighed og Velvillighed til at understøtte nødlidende, der er vor Nation egen«. Maaske svarede Udfaldet ikke helt til, hvad der var ventet, thi det Beløb, der indkom, oversteg ikke 150000 Rdlr.: men det maatte erindres, at Slotsbranden det foregaaende Aar havde ladet der blive gjort et dybt Greb i Folks Lommer. Der var ved den store Indsamling efter den indkommet 850.000 Rdlr., og det var ikke underligt, at dette gik ud over den næste Indsamling, der fulgte saa hurtig derefter. For øvrigt viste det sig, at det, der blev indsamlet, var nok til, at der kunde udrettes betydeligt derved til de Formaal, der vare

opstillede, nemlig til at skaffe de brandlidte Boliger eller Huslejhjælp og til Rejsepenge for dem, der vilde forlade Byen.

Selv om der er blevet lidt adskilligt i den vanskelige Overgangstid, kom man dog nogenlunde igjennem de slemme Maaneder, og snart maatte Oprydnings- og Opbygningsarbejdet skaffe Fortjeneste i rigt Maal, i det mindste for en stor Del af den arbejdende Klasse, og dermed tillige for mange Høkere og Smaahandlere. Regeringen og Magistraten tog nemlig med stor Ihærdighed fat paa at gjenrejse den afbrændte Del af Byen. Da den store Brand af 1728 havde ødelagt en endnu adskillig større Del af Byen end den, det nu var gaaet ud over, vil det maaske erindres, at Frederik IV havde fattet Planer om, at Kjøbenhavn skulde blive en langt solidere bygget og smukkere Stad, end den før havde været. Meget var da ogsaa sket; men den store Plan havde ikke kunnet gennemføres af Mangel paa Penge: det blev ikke Grundmurs- men for største Delen Bindingsværksbygninger, som det Kjøbenhavn, der rejste sig efter 1728, kom til at bestaa af. Nu efter Branden 1795 saa man helt Sidestykket til Frederik IV's Planer. De paatænkte nye Gader skulde gjøres bredere; man mente at maatte have Grundmur allevegne: meget af, hvad der havde været svinsk ved Indretningen af de brændte Huse, vilde man nu ikke have mere. Folk skulde kunne trække Vejret friere, Byen skulde være baade smukkere, solidere og, man kan sige, mindre ilde lugtende.

Men der var store Vanskeligheder at overvinde. Idelig stødte man paa Hindringer, som Grundejernens Interesser voldte, f. Ex. som en Følge af den ønskede større Gadebredde, der kun kunde skaffes til Veje ved at skjære Stykker af de hosliggende Huses Grunde. Der var ikke anden Vej at gaa for at faa Gaderne, som man vilde have dem, end at bruge en Slags Expropriering, og den krævede

mange Penge. Magistraten var nødt til at udstede Obligationer til Grundejerne for at tilfredsstille dem. Men disse Obligationer skulde der svares Renter af, og de skulde indløses saa snart som muligt. Der blev derfor 20. Juli 1796 nedsat en Kommission, med Byens Overpræsident, Kammerherre Urne i Spidsen, som skulde se at skaffe de nødvendige Fonds tilveje, og, da Staden heldigvis ejede betydelige Arealer, der kunde give langt større Indtægter, end man hidtil havde havt af dem, lykkedes det ved en forstandig Ledelse og ved Hjælp fra Kronens Side at bringe Orden i denne Sag.

En overordentlig stor Vanskelighed frembød ogsaa Brandassurancespørgsmaalet. Staden havde siden 1731 havt en Brandkasse: men den kunde selvfølgelig ikke dække den umaadelige Assurancesum, som der her var Tale om. Den løb op til 4629550 Rdlr., og Kassen ejede ikke mere end 2010760 Rdlr., der oven i Kjøbet for en stor Del var anbragte i faste Ejendomme og altsaa ikke kunde faas los i den første Tid. Regeringen saa ingen Mulighed for, at Brandkassen skulde kunne yde fuld Erstatning, og fra det Udgangspunkt traf den Bestemmelser om, hvorledes Assurancen var at udbetale; men det var da intet Under, at den Vej, ad hvilken den søgte at holde Brandkassen oven Vand, vakte en Del Misnøje, og det uagtet den selv ydede betydelige Summer til Hjælp. Imidlertid, det lykkedes dog at fore ogsaa denne Sag, i det mindste nogenlunde heldig igjennem. Den Opgangstid og de gunstige Kreditforhold, man havde i det første Par Aar efter Branden, hjalp meget.

I Sammenligning med de Bryderier, som der saaledes maatte kæmpes med, kan det mærkes som ejendommeligt, at det almindelige Brandassurancekompagni for Varer og Effekter i Kjøbenhavn, der var stiftet 1778, saa sig i Stand til at udbetale hele det Assurancebeløb, som det paahvilede det at udrede. Endnu var det nemlig ikke trængt ret

igjennem, at Folk assurerede deres Indbo, og Assuranceerstatningerne vare derfor overkommelige. Men naturligvis voldte Manglen paa Iver for at assurere alle Slags »Effekter«, at det blev kostbare Lærepenge, som mange paa Grund af deres Forsømmelse deraf maatte betale ved Branden.

Tillige viste det sig efter denne, at, naar der skulde bygges tilfredsstillende for Folk, behøvedes der flere Prioriteter, end man hidtil havde havt let ved at opnaa. Her møde vi den første af de Kreditforeninger, der i nyere Tid have spillet og spille en saa uendelig vigtig Rolle i vort økonomiske Liv. Det var den saakaldte Kreditkasse for Husejere, der stiftedes ved Fundats af 1. Maj 1797, og hvortil den flere Gange omtalte fremragende Nationaløkonom Tetens havde gjort Forslag. Dens Grundkapital var 300,000 Rdlr.: men der var saa stor Trang til et saadant Pengeinstitut, at Kapitalen hurtig blev betydelig forøget.

Medens der saaledes ad forskellige Veje arbejdedes paa at skaffe de nødvendige Penge, som der var eller som der vilde blive Brug for, var der kommet Fart i Byggeriet. Der viste sig her en stor Modsætning til den Langsomhed, hvormed Staden havde rejst sig efter Branden 1728. Ved Slutningen af 1795 var allerede ikke mindre end 219 Huse under Opførelse, og i den Stil blev det ved at gaa. I Begyndelsen af 1799 var 539 Bygninger færdige, i det samme Aar bleve over et halvhundrede nye Huse og Gaarde opførte, og efter et Par Aar ind i det nittende Hundrebaar var alt det brændte gjenopført. Regeringen havde virket dertil ved at lette Tilførselen af Byggematerialier. Saaledes var det blevet tilladt at indføre Kalk, hvad tidligere havde været forbudt; Tolden paa Mursten og Tagsten var blevet nedsat, ligesaa paa Tømmer, Planker, Brædder o. s. v., der indførtes fra fremmede Steder¹⁾. Men Hovedgrunden til, at det gik saa rask med Gjenopførelsen, laa i de opgaaende Tider, der gjorde det

muligt at faa de Penge, som behøvedes, og det uagtet selvfølgelig Prisen paa Bygningsmaterialier steg overordentlig, og Arbejdslønnen ligeledes gik stærkt i Vejret.

De Ønsker, der fra først af havde været om at faa bredere Gader og andre heldige Forandringer, bleve vel ikke helt opfyldte: men meget blev dog vundet. De gamle utaaelig snævre Gader paa 8, 9 og 10 Alens Bredde faldt bort; man kom ikke under Gader paa 12 Alens Bredde, og en Byggelov af 4. Juli 1795 fastslog en Række ret strenge Bestemmelser om Husenes Højde i Forhold til Gadernes Bredde, om at Husenes Hjørner ikke maatte danne en spids Vinkel, men skulde brækkes paa 5 Alens Bredde, om at der skulde være Grundmur i alle udvendige Mure, om, hvor tykke Murene skulde være, hvorledes Skorstenene skulde bygges, om at Hovedgesimserne eller Tagrenderne ikke maatte opføres af Træ, og meget andet.

Der har aabenbart været en ret udbredt og ingenlunde ugrundet Følelse af Glæde og, om man vil, af Stolthed over, hvad der var vundet ved Gjenopbyggelsen af de afbrændte Kvarterer. Den meget fortjente Stadskonduktør Rawert udtalte (1800) i et Skrift om den store Brand²⁾: »Beundrende staar enhver opmærksom Fremmed, der ser en saa betydelig stor Del af Staden efter kun faa Aars Forløb fornyet, skjønt oprejst af sin Aske at prange med dyrket Kunst . . . at give Mønster for Smagen — ja, endog mere pragtfuld end tilforn.« Samtidig skrev Rasmus Nyerup: Kjøbenhavn viser sig ved det nu henrindende attende Aarhundredes Slutning som en Stad af høj Rang, og den staar med de lyseste Udsigter til snarlig at vorde et Fuldkommenheds Mønster for enhver anden Hovedstad i Europa³⁾. Dette var vistnok at tage Munden altfor fuld, og, naar han blandt andet her tænkte paa, hvad Byen havde vundet i ydre Anseelse ved Gjenopførelsen efter Branden, kunde der netop i den Retning være det, der

strængt kunde kritiseres. Blandt andet det, at den gamle imponerende Nikolaj Kirke ikke blev gjenopført. Man lod kun det for øvrigt interessante Taarn uden Spiret blive staaende. Det blev holdt for umuligt at skaffe Penge til at faa Kirken og Spiret op igjen: men at Mangel paa Sans for den gamle saakaldte gothiske Stil, hvori Kirken havde været bygget, ogsaa havde sin Del i, at der intet skete, er utvivlsomt. Rahbek taler endog ligefrem om den som gothisk styg⁴).

Derimod var det et betydningsfuldt Fremskridt, at Højbroplads blev anlagt i Stedet for, at der her før havde været 2 uanselige Stræder. Der blev ved dette Anlæg vundet omtrent det smukkeste Parti i den gamle By. Ogsaa var det en Fordel, at Gammel- og Nytorv bleve forenede til een Plads medens de tidligere havde været adskilte ved Raadhuset, som Ilden havde ødelagt, og som senere fik en anden Plads. Endelig gav Branden Anledning til, at Kronprinsen skjænkede Byen den Strimmel af Rosenborghave, der siden har udgjort Kronprinsessegade. Uheldigvis maa det siges, at, blev der end derved vundet en ualmindelig smuk Gade, saa gik det naturligvis ud over den skønne Have, der desuden ogsaa i den nærmest følgende Tid blev indskrænket og indbygget paa en lidet tiltalende Maade, især ved Omdannelsen af det ældre Orangerihus til en Kaserne for Fodgarden, en Bygning, der umulig kan siges at have været til Prydelse for Staden.

Af andre Forandringer ved Bygninger, der fandt Sted i dette Tidsrum, kan nævnes, at Sølvgadens Kaserne, der i den Guldbergske Tid var bleven overladt til Almindeligt Hospital og Kristians Plejehus, nu atter blev indrømmet Hæren. Hospitalets Lemmer førtes tilbage til deres ældre Hjem i Amaliegade, hvor Stiftelsen senere vedblev at være indtil for faa Aar siden: Kristians Plejehus, der var bestemt som Hjem for fattige af Militæretaten, flyttedes

langt bort til Ekernførde. Artillerikorpsset havde allerede 1789 faaet Kaserne i en stor Gaard paa Kristianshavn, der havde tilhørt det grønlandske Handelskompagni, og Hestgarden fik sin tæt ved Langebro i Materialgaarden der.

Da den afbrændte Del af Byen var bleven gjenopført, viste det sig, at den samlede Sum, som de ny opførte Bygninger bleve assurede for, løb op til det dobbelte af, hvad den havde været for Branden. Selv om dette noget har hængt sammen med, at Opførelsen havde været kostbar paa Grund af Arbejdsloønnens og Materialiernes Dyrhed, ligger der dog ogsaa et Fingerpeg deri om, at de nye Bygningsanlæg i og for sig vare værdifuldere, end de ældre havde været. Saaledes var det aabenbart ogsaa. For ikke at tale om, at Grundmur nu blev almindelig, saa stillede Folk uvilkaarlig større Krav end tidligere til, hvordanne deres Huse skulde være, en naturlig Følge af den større almindelige Velstand, som de opgaaende Tider havde ført med sig. Der kan da heller ikke være Tvivl om, at overvejende vandt de nye Kvarterer betydelig.

Det er tidligere omtalt i dette Værk, hvorledes det Kjøbenhavn, der opførtes efter Branden 1728, havde et eget tarveligt Udseende, saaledes som vi kjende det den Dag idag i visse Dele af vor By; men det Præg, som vi trods den nyeste Tids kolossale Byggeri endnu kunne se ved Huse og Gaarde, der byggedes efter 1795, er baade mere velhavende og smagfuldere. Her tænkes naturligvis først paa de anselige og smukke Grosserergaarde, der opførtes, og som det den Dag idag er en Glæde at se, Bygninger, som f. Ex. dem, Harsdorff byggede for de store Kjøbmænd Peschier og Erichsen. Det har desto værre været nødvendigt af økonomiske Grunde at sætte en Etage paa den første af dem (Landmandsbankens Bygning), og hvor omhyggelig og pietetsfuldt Forandringen end er sket, har Bygningen dog tabt en Del af sin Finhed.

Den anden (der nu ejes af Handelsbanken), ligger med sin Kolonnade som en ypperlig udtænkt og virkningsfuld Afslutning af Kongens Nytorv imod Syd. De forskjellige store Grosserer-gaarde, hvoraf vi her kun have særlig nævnt disse to, ere i det hele interessante Mindesmærker om Kjøbmandstiden i Slutningen af det attende Hundredaar, ligesom Palæerne i Bredgade og paa Amalienborg ere Minder om Stormandsvælden i Midten af Aarhundredet. I det Indre prydedes flere af disse nye borgerlige Patrier-gaarde med kunstnerisk Udsmykning ved Dekorationsmalerier, snart Dørstykker, snart Væg- eller Loftsbilleder, som blandt andre selv en saa fremragende Kunstner som Abildgaard ledede Udførelsen af. Ved Siden af de store og arkitektonisk rigt udsmykkede Gaarde træffe vi en Mængde Huse og Gaarde, sædvanlig paa 3 Etager, der maaske nok, hvad Stilen angaar, kunne have noget ensformigt ved sig, men som dog ere tiltalende ved deres enkle Linier og sædvanlig meget gode Forhold, ikke sjældnen desuden ved smukke Gesimser og ved smagfulde Ornamentfriser, der pryde Façaderne. Den ovenfor nævnte Stadskonduktør Rawert har fremhævet, at der ved de nye Bygninger blev brugt langt mere Stenhuggerarbejde, end man før havde kjendt. De give i det hele et Indtryk af Hygge og jævn Velstand. Man mærker ved alt, hvad der dengang blev bygget, en tydelig Indflydelse af den antikiserende Bygningsstil, der her som andensteds var ejendommelig for Slutningen af det attende Hundredaar, og som snart efter skulde sætte sit Præg paa de store offentlige Bygninger, der opførtes i de første Aartier af det følgende Aarhundrede. Nu til Dags forsvinde Gaarde og Huse fra hin Periode mere og mere, efterhaanden som det Indre af Byen gaar over til at blive en Samling af Butiks- og Lagerbygninger. Det er en Forandring, der i arkitektonisk Henseende kun alt for tidt er

alt andet end en Forbedring. Men de fleste af hin Tids Bygninger ere dog endnu til at kjende.

Ogsaa ved Indretningen af Husene skal der være sket store Fremskridt med Hensyn til Værelsens og Trappers Fordeling og forskellige Bekvemmeligheder⁵⁾. Og som de nu blev, saaledes holdt de sig i alt væsentligt uforandrede i det mindste i flere Aartier. Det ældste nu levende Slægtled, det, hvortil dette Værks Forfatter hører, har i sin Barndom og tidlige Ungdom, bortset fra hvad der brændte ved Bombardementet 1807, kjendt Byen og dens Huse, som de vare ved Aaret 1800, ogsaa hvad Indretning og Udstyring angik. Lejlighederne i de bedre af dem havde sædvanlig et hyggeligt Præg, trods den karakteristiske Sal, der var et til Dagligbrug tomt staaende Selskabsværelse med faa Møbler; Kakkellovnene — deriblandt mange af de gamle norske med Tromle — vare udelukkende indrettede til Brænde og Tørv; man kjendte endnu ikke Komfurer, og det fattedes stærkt paa ydre Bekvemmeligheder, hvilket blandt andet gjorde et forholdsvis stort Tyendehold nødvendigt for alle, der nogenlunde havde Raad dertil. Møblerne vare i Halvfemserne dels endnu Rokokomøbler, der vare gaaede i Arv fra Fortiden, dels i *Louis Seize*-Stilen som det tydelige Overgangsled til den følgende Tids Empirestil.

En Skik, der dengang var almindelig i nogenlunde velstaaende Familier, man kunde fristes til at kalde det en Mode, var at have Portrætter af de nærmeste Slægtninge, mest af Familiernes ældre Medlemmer, paa sine Vægge. Det var der Exempler nok af rundt omkring paa Herregaarde og hos Kjøbstadsmatadorer⁶⁾, mest sikkert dog i Kjøbenhavn i Overgangen fra det 18de til det 19de Hundrebaar. Saa traf det sig ogsaa saaledes, at Portrætmalerkunsten i Jens Juel paa den Tid havde en paa flere Maader fortrinlig Repræsentant. Da hans Portrætter gjaldt for at ligne udmærket, var han overordentlig

yndet. ja maaske, kunde man fristes til at sige, alt for yndet. for saa vidt det i den Grad strømmede ind med Bestillinger til ham, at han fristedes til en Hurtigmalen og en vis stereotype Malemaade, der ikke altid var heldig. Men de bedre af hans Portrætter vare tidt fortræffelige Kunstværker. og de maa ved deres hele Præg og Holdning gjælde for karakteristiske for Datiden. Skal man tænke sig et velhavende Hjem fra hine Dage, ser man uvilkaarlig for sig som hørende med til Dagligstuenes Vægge et eller flere Juelske Portrætter i den vel kjendte ovale Ramme.

Hvor lidt Regeringen laa paa den lade Side i disse Aar heller ikke for Kjøbenhavns Vedkommende, viste den ved samtidig med, at den var optaget af at faa Staden gjenopbygget, at gribe ind med ordnende Haand i dens kommunale Forhold. Den 28. August 1795 udstedte den en Instrux for Magistraten. Den hørte med til Colbjørnsens ikke faa betydningsfulde Lovarbejder, og den havde stor Værd ved den Skarphed og Klarhed, hvormed den trak Linierne for Magistratens Pligter paa forskjellige Omraader. Vi erindre, at denne fra tidligere Tid bestod af Overpræsident, Borgmestre og Raadmænd. Regeringen fremhævede nu tydelig og bestemt, at den med Hensyn til Myndighed og Pligter stod ved Siden af Stiftamtmand og Magistrater i de forskjellige mindre Byer. Og denne Ovrighed havde da at vaage over alt, hvad der vedrørte Byens Økonomi, fremdeles over, hvad der henhørte til Fattigvæsenet, milde Stiftelser og Legater, og det paa-hvilede den at »ophjælpe Vindskibeligheden og understøtte Borgerfliden, blandt andet ved at bruge alle lovlige Midler for at indskrænke skadelige Monopoler, der undertrykker Virksomhed, tillukker Vejen for Arbejdsomhed og kvæler almennyttig Kappelyst blandt Medborgere«. Hertil sluttede sig Opsigt med Skolerne og Undervisningen i Byen samt Tilsyn med Lavene. Vi vide, at Regeringen dengang var

inde paa at ville have Reformen ved disse, og den opfordrede da ogsaa Magistraten til især at paase, at der ikke skulde kræves uforholdne Bekostninger for at opnaa Borgerskab, thi, hedder det, »det er Vor alvorlige og uforanderlige Vilje, at Næringsvejene i alle deres Grene skulle lattes, og Vi ville ikke tillade, at der lægges Hindringer for Flid og Vindskibelighed«. Den Fremskridtsaad, der viser sig heri, har sit tilsvarende i, at Regeringen indskærpede, at Magistraten skulde holde Oje med, at, hvad den for et Par Aar siden havde paabudt om en bedre Indretning af Fængslerne*), blev nøje overholdt, og i, at den opmuntrede den til at gjøre Forslag til Stadens Opkomst og dens Borgeres Velstands Forøgelse. At Enker, umyndige, fattige og faderløse anbefales til dens særdeles Omhu og til, at den skulde tage sig af dem, naar de undertrykkes og fornærmedes, er vistnok ikke noget særlig ejendommeligt for denne Tid; men det hører dog med til det, der kjendetegner Styrelsen. Naturligvis skulde Magistraten ogsaa hjælpe Politiet med at holde Ro og Orden i Hovedstaden, og det var sikkert under Indflydelse af de Opløb, der flere Gange havde været i Kjøbenhavn, senest i Anledning af Tømmerstriken, at der blev givet Instrux for, hvorledes den skulde optræde, naar sligt fandt Sted.

Efter at vi tidligere have søgt at følge Indvirkninger fra den franske Revolution og set, hvorledes den fremkaldte Ønsker om Folkets Deltagelse i Styrelsen, er det naturligt at spørge, om man ikke kan se Tanker om Selvstyre for Kjøbenhavns Vedkommende bryde frem. Det skulde synes at maatte ligge nær at ønske en videre Udvikling deraf. Kunde det opnaas, vilde for det første Spørgsmaal i forskjellige vigtige Retninger komme frem, som man maatte tro, vilde interessere de for største Delen kjøbenhavnske Forfattere, der i hin Tid vare ivrige for at

*) Se nærmere herom fire og tyvende Kapitel.

føre Pennen, og der kunde derved maaske vindes Støtte for en Bevægelse, som senere kunde føre til betydningsfulde politiske Reforme. Men ejendommelig nok. Medens der var Iver nok for at tumle med abstrakte store Frihedsspørgsmaal og for at kritisere Enevælden og monarkiske Institutioner i Almindelighed, opfattede man sædvanlig de kommunale Sager som noget, der var altfor ubetydeligt, til at man gad give sig af dermed. Naturligvis kunde, som der senere vil blive Lejlighed til at nævne, enkelte Forhold blive Gjenstand for Kritik; men om at faa udviklet Fremskridt i selve Byens Styrelse var der saare lidt Tale.

Hvad der fandtes heraf, knyttede sig som vel bekendt til de 32 Mænds Raad, en Forsamling, der nærmest kan sammenlignes med Borgerrepræsentationen i vore Dage. Det er tidligere blevet omtalt, hvorledes Struensees Ophevelse af det hørte til det, der mest vakte Kjøbenhavnernes Forbitrelse imod ham: han havde derved græselig forbrudt sig imod Kjøbenhavns Privilegier af 1661. Men efter at denne Institution var bleven gjenindført 1772, brod Folk sig i Virkeligheden ikke stort om den. I og for sig var disse 32 Mænds Omraade slet ikke saa lille, da Magistraten i økonomiske Sager skulde have deres Samtykke og overhovedet tidt forhandlede med dem om vigtigere Spørgsmaal. Men noget Organ med selvstændig Indflydelse vare de dog ikke ⁷⁾, og de vare desuden ikke valgte af Byens Borgere. Naar et Medlem enten døde eller frivillig traadte ud, afløstes han af et nyt paa den Maade, at Forsamlingen indstillede 2, af hvilke Magistraten da valgte den ene. En saadan Valgindretning maatte nødvendigvis føre til, at det kun blev en snæver Kreds af det højere Borgerskab, der blev repræsenteret i de 32 Mænds Raad. Man vogtede sig efter Evne for at optage Mænd, som kunde gjælde for ikke at have de Interesser, der nærmest laa Raadets Medlemmer og Magistraten paa

Hjærte. Ganske naturlig var Forsamlingens ligesom Magistratens Standpunkt overvejende konservativt, og særlig tog man sig i Agt for at komme ind paa, hvad der kunde volde forøgede Udgifter. Men hvor lidt Kjøbenhavns Styrelse end, som allerede sagt, i det hele interesserede Almenheden, kunde dog det stillestaaende Præg, den havde, falde en og anden for Brystet, og der udkom da ogsaa enkelte Flyveskrifter, hvori der ankedes over Sammensætningen af de 32 Mænds Raad; der blev med god Grund klaget over, at Borgerskabet ikke havde noget med Valget at gjøre, og der udtaltes Onske om, at ogsaa Haandværkere, der hidtil havde været udelukkede fra at kunne vælges til Raadet, for Fremtiden maatte faa Adgang dertil. Den bekjendte Statistiker Frederik Thaarup formulerede disse Onsker saaledes, at han foreslog, at alle 32 Mænd hvert tredje Aar skulde vælges af alle Stadens Borgere^s). Regeringen gik, som vi have set, for saa vidt ind paa at udvide Rammerne for de valgbare, som den ved Forordningen af 21. Marts 1800 om Lavene lod Haandværkere faa Ret til at kunne faa Plads i Raadet; men dertil indskrænkede Forandringen sig foreløbig.

Der har tidligere i dette Værk været Lejlighed til at omtale, hvorledes Regeringen ikke alene kontrollerede Byens Styrelse, men ogsaa idelig greb ind i kjøbenhavnske Forhold, blandt andet ved at lægge Omsorgen for visse kommunale Sager under særlige Kommissioner. Dette var paa den Tid, vi her tale om, sket med Brolægning, Renovationsvæsen, Brand- og Vandvæsen. En Plakat (2. Maj 1788) søgte, foruden at indeholde Bestemmelser om Byens Havn, tillige at skabe en Forbedring i Tilstandene i Kanalerne, der idelig opfyldtes med Sten, Grus og alskens Urenlighed. Det laa saameget nærmere for Regeringen at gribe ind i sligt, som Byen var Residensstad. Hof og Ministre kunde derfor ligesom med egne Ojne se, hvorledes det stod til med disse Forhold. At Kronprinsens

Opmærksomhed i ikke ringe Grad var rettet derpaa, viser et Brev fra ham til Kancellipræsidenten Brandt fra Sommeren 1796. Det hedder her: »Jeg hører med Forundring, at Kjøbenhavns Gader ere ligesaa urene som i Vinter. Jeg maa indstændig bede Dem, at De fra Kancelliets Side søger at bringe Politiet i Aktivitet. De maa paa ingen Maade tillade saadan Sendrægtighed«⁹⁾.

Der kan ingen Tvivl være om, at denne Byens Stilling til Staten havde en alvorlig Skyggeside, nemlig den at virke skadelig paa Evnen til i mangt og meget at staa paa egne Ben og selv udrette noget dygtigt. Men den havde dog ogsaa en Del godt ved sig. Det var ikke alene ved en saadan usædvanlig stor Ulykke som Ildebranden 1795, at Regeringens Iver for at yde Hjælp viste sig; men man finder stadig det samme, som man allerede kjendte fra ældre Tid, at den var nidkjær for, at Byen ikke skulde lide Mangel enten paa Fødemidler eller paa Brændsel¹⁰⁾. Undertiden greb Kongen endog til selv at yde betydelige Gaver paa disse Omraader.

Vigtigere er det imidlertid, at, medens Magistrat og de 32 Mænd holdt Sagerne gaaende i det gamle Trit, traadte Regeringens Sans for Reformen ogsaa her frem paa flere Punkter. Ved saa vigtige Spørgsmaal som dem om Fattigvæsenets og Skolevæsenets rette Ordning kunde Tanken om de særlige kjøbenhavnske Forhold ikke adskilles fra, hvad der maatte gjøres med Hensyn til Statens Lande i det hele, og vi ville derfor samle alt herhenhørende paa eet Sted. Derimod kan det nævnes her, at Regeringen efter de Erfaringer, der vare vundne ved Branden 1795, dels søgte ved forskjellige strænge Bestemmelser at fremme Forsigtighed med Lys og Ild og at formindske Brandfarligheden ved Nybygninger, dels at bringe Slukningsvæsenet paa en mere praktisk Fod, end det tidligere var sket, især ved at skabe en fast Organisation af Brandkorpset. Det blev bragt op til en ret forbausende

Størrelse, idet det kom til at bestaa af 3000 Menige under 50 Officerer og 3 til 400 Underofficerer. De mange menige Brandsvende skulde saa vidt mulig tages iblandt Tømrer- og Murersvende; men, naar det kom til en Ildebrand, skulde der ogsaa medvirkes af Vægttere, Politi, Militær og en Del af Borgervæbningen¹¹⁾. Kongen havde for at faa denne Sag i Orden ydet et Førskud til Byen, først paa 14666 Rdlr., siden paa 30000 Rdlr.¹²⁾. Intet Under derfor at Kronprinsen med Iver fulgte, hvorledes det gik med Indretningen deraf¹³⁾.

Allerede nogle Aar tidligere havde Regeringen paa et andet Omraade søgt at forøge Sikkerheden i Byen, nemlig ved nye Bestemmelser om Politivæsenet¹⁴⁾. Formaalet for dette bestemtes at skulle være »at vaage over den almindelige Ordens og Roligheds Haandhævelse. Sædernes Overholdelse og den offentlige Bekvemmeligheds mulige Befordring«. Der blev, som vi senere ville vende tilbage til, fastsat en nærmere Ordning af Politirettens Virksomhed, og det bestemtes, at den skulde bestaa foruden af Politimesteren tillige af 2 Assessorer. Det var ogsaa fra nu af, at Politimesteren og hans underordnede Betjente lik egen Uniform for at være mere kjendelige ved »deres Embeds- pligtens Udøvelse paa Gaden, f. Ex. ved Opløb, Ildebrand og deslige«. Naar man ser, at det var i Sommeren 1793, at denne Forordning blev udstedt, ligger det nær at stille den i Forbindelse med de Opløb, som for kort Tid siden havde fundet Sted i Staden først ved Posthusfejden i Februar og derefter ved Brabrandts Fangsling i April; men Regeringen kan forøvrigt næppe have haft nogen stærk Følelse af Uro, siden Politibetjentenes Tal kun blev forøget fra 18 til 21. Tværtimod kunde det tyde paa, at den ikke har haft liden Tillid til den kjøbenhavnske Befolkning, naar den mente at kunne holde Orden med et saa lille Tal Politibetjente. Dens Tillid blev ej heller skuffet. I det mindste bevidnes det fra hin Tid, at den

personlige Sikkerhed paa Gaderne var forholdsvis stor¹⁵). Kom det til større Opløb, havde man altid den stærke Garnison at kunne falde tilbage paa.

Kjøbenhavns Befolkning steg i Tiden fra den sidste Folketælling (i Aaret 1787), da den havde 90032 Indbyggere, indtil 1. Februar 1801 med ikke mindre end 12 Procent: den udgjorde ved den sidst nævnte Lejlighed paa det nærmeste 100975 Mennesker (Militæret medregnet). Byen var dengang i Forhold til andre europæiske Stæder større, end den nu er med sine 500.000 Indbyggere, og vi se den da ogsaa flere Gange blive omtalt som værende altfor stor. Nyerup bruger i sin »Kjøbenhavns Beskrivelse« fra 1800 det Udtryk om den, at den med Foje kan kaldes et Kæmpehoved paa en Dværgekrop. Den paafaldende Stigning siden 1787 har naturligvis hængt sammen med Opgangstiden i Halvfemserne. Der flyttede vistnok en Del Mennesker fra den efter Branden 1795: men det har dog forholdsvis kun været faa, og der er snart flyttet langt flere til, da der var meget Arbejde at faa i de nærmeste Aar efter Branden. Et i og for sig mærkeligt Træk maa nævnes, og det er, at, medens Kjøbenhavn tidligere i Aarhundredet ligesom i Almindelighed de større europæiske Byer stadig havde flere døde end fødte om Aaret, var nu omsider det modsatte blevet Tilfældet.

Den naturlige Forklaring heraf vilde være, at de hygiejniske Forhold maatte have forbedret sig: men alt hvad man hører om Byens Tilstande i saa Henseende, peger dog unægtelig kun lidet i den Retning. Det stod saaledes ingenlunde godt til med Vandvæsenet. Det Vand, Byen fik igjennem Render fra de tre vel kjendte Søer, der dengang endnu laa udenfor den, om end i dens nærmeste Omegn, var alt andet end godt og frisk, blandt andet fordi der kunde udsættes meget paa Renligheden i Søerne. Dels groede de til, dels kom der Urenligheder

til dem fra omliggende Huse og Ejendomme. Byen fik først et godt Vandvæsen efter Midten af det nittende Hundrebaar. Dens Brolægning var i det hele slet, og Renovationsvæsenet var, især med Hensyn til Natrenovationen, i høj Grad utilfredsstillende. Det var det saakaldte Grubesystem, der brugtes, saaledes som det for øvrigt overvejende blev ved at være Tilfældet indtil de store kommunale Forandringer omtrent 60 Aar senere. Men det Svineri, der var forbundet med Renovationsvognenes Kjørsel ud til Oplagsstederne i Omegnen, var ganske vist langt større, end det kjendtes senere. Man hører f. Ex. klage over, at Knippelsbro for en stor Del kunde være bedækket med Skarnet, der flød ned fra de utætte Vogne. Ogsaa fremkaldte Renovationsvæsenet meget ligefremt Svineri i Husene. Det forbedrede ikke Renligheden i Byen, at der var et stort Kohold i den, og at en ubeskrivelig Mængde Hunde tumlede sig paa Gaderne. I selve Byens Forstæder gik Svin løse til liden Gavn for Renligheden, og Regeringen maatte gribe ind derimod¹⁶). Endnu værre var det, at Kommunalsvineriet forøgedes paa en baade for Øjne og Næser højst ubehagelig Maade ved alt det Fejeskarn foruden ligefremme Uhumskheder, som fra Husene kastedes i de store aabne Rendestene eller som Dynger paa selve Fortov og Kjørebane. Og saa kunde man kun altfor tidt se Levninger af Folks Udtømmelser rundt omkring ved Porte og Døre, hvor der ikke var daglig Færdsel. Der klages ogsaa over tydelige Spor af slig Urenlighed i Rosenborghave, og, hedder det: »Kan noget være afskyligere end det ved Bolværket paa Slotspladsen af Gadeskarn og Skyllvand, formodentlig ogsaa af Menneskeskarn sammendyngede Morads, som nu har lagt (!) der saa længe, at det er skimlet«. Der maatte ved Plakat af 8. Maj 1788 paabydes alvorlige Bestemmelser i Anledning af »den Misbrug, som daglig gaar i Svang med Koskarns, Tarmeskarns, Kalluns og anden Affald, ja endog

Lokums Urenligheds Udskyllelse igjennem Rendestenene fra Gaarde og Huse ud i Kanalerne.« Aabenbart har der da med Hensyn til alt sligt set ud. — om end ikke fuldt saa galt. — som endnu for ikke mange Aartier siden i Rom og Neapel.

Medens det værste af sligt vistnok efterhaanden forsvandt i den følgende Halvdel af det næste Aarhundrede, vedblev Livet paa Gaderne i meget at holde sig uden store Forandringer indtil efter Midten af det nittende Hundrebaar. Meget foregik dengang paa aaben Gade, som nu ikke kan finde Sted der. Allevegne, hvor der ikke var større Gaardsrum, lod Folk deres Brænde skjære udenfor Husene: ret almindelig stillede man ogsaa Sengelader op der, og Smaaskure eller Smaaboder til alskens Detailhandel kunde man træffe paa forskellige Steder. Kjendte man end ikke vor Tids formelige Trængsel i visse Hovedgader eller det oredovende Spektakel af Sporvogne og Automobiler saa lidt som det nervepirrende Jageri med Cykler paa Gaderne, saa var der til Gjengjæld stort Liv og megen Larm derved, at alskens Detailhandel langt mere end nu fandt Sted ved Sælgekoner eller ved Salg fra Smaavogne, hvad der fremkaldte en livlig, men langtfra altid vellydende, Opraaben med de Varer, der solgtes. Dette, der holdt sig længe, men hvoraf der nu kun er svage Levninger tilbage, var ganske i Stil med, hvad man nu til Dags kjender fra sydeuropæiske Stæder. Det virkede yderligere til at give Udseendet af Gaderne og Gadelivet et broget Præg, dels at der fandtes en Mangfoldighed af Skilter, som sprang frem fra Husene og billedlig antydede vedkommendes Handtering, dels at man kunde se ikke alene handlende Jøder i deres tidt ejendommelige Dragt, men ogsaa baade sjællandske Bønder og Bondkoner og maaske endnu mere Amagere af begge Kjon, der vare klædte paa deres nationale Vis. Men al denne Handlen og Sjakren blev naturligvis jævnlig til alvorlig Besvær

for dem, som skulde færdes paa Gaderne, og der klagedes da ogsaa stærkt derover. Det hedder saaledes, at, naar man vilde gaa ad Ostergades Fortov, tilskrumledes man af Auktionsfolk, Frugthandlere, Amagerinder, Fiskeblødere, Lirekasser o. s. v. Paa Hjørnet af Badstræde og Vimmelskafthet høre vi, at i 1798 var hele Fortovet besat med alle Slags Handlende, saaledes at næsten al Passage stansedes. Halvt fortvivlet udbryder i Aaret 1790 en Forfatter i Lærde Efterretninger: »Det er dog virkelig ilde, at Fortovene, dette Tilflugtssted for Fødgængere, skal saa tidt tabe al sin Nytte, da saa mange Steder Markandisere med deres Kram, Amagerne med deres Varer, Jærnkæmmere med deres, Frugthandlere med deres, Dag ud og Dag ind nøde den gaaende hver anden Stund at gaa ud i Dyndet og imellem hundrede Kareter og Bryggervogne. Ej at regne de Steder, hvor Dugmagere eller Rebslagere have gjort Fortovet til Værksted og bruge Mund paa den forbigaaende, dersom han kommer dem nærmere, end de skjøtte om.« Lidet tiltalende ved Gadelivet var endelig det umaadelige Tiggeri og den Drukkenskab, som man idelig traf Exempler paa, og som til Jubel for Gadedrengene kunde have til Følge, at døddrukne Mænd og Kvinder førtes afsted paa Stiger af Politiet. Ganske modbydelig var den ligefremme Raahed, der viste sig ved, at løse Hunde i Tiden fra St. Hans Dag til 31. August midt i Færsele blev slaæede ihjel i Masse af Natmesteren og hans Folk¹⁷).

TYVENDE KAPITEL.

Træk af Livet i Kjøbenhavn.

Der havde Aarhundredet igjennem været klaget over den store Mængde Fattige, som fandtes i Kjøbenhavn, og der var da ogsaa kun altfor mange af dem i Halvfemserne. Ved Folketællingen i Februar 1801 regnedes Tallet af saakaldte Almisselemmer i Byen til 5603. Man kan sige sig selv, at de levede i ret usle Kaar, og det er ligeledes overflodigt at nævne, at, selv om Lejligheden til Fortjeneste for Almuesmænd i Opgangstiden ikke var ringe, sad mangfoldige af dem med Familier kun smaat i det, og at de i høj Grad vare nødte til at sætte Tøring efter Næring. Den Luxus, de havde til Trost og Opmuntring, var desto værre for en Del Brændevinsflasken, og at der var Afsætning nok af denne Drik, det viser den Kjendsgjerning, at Byens Brændevinsbrændere ikke vare færre end 300 i Tallet. En tidt meget fordærlig Vej til at forbedre deres Kaar, greb kun alt for mange af dem til ved at spille i Talloetteriet. Sædvanlig kom de kun dybere i Uforet derved.

Spørger man derimod om, hvilket Præg Livet i de bedre stillede Samfundsklasser havde, faar man sikkert det overvejende Indtryk, at der var en almindelig Lyst til at tage det let. Maaske vil en eller anden Læser mindes, hvorledes Holberg skildrede Livet i Kjøbenhavn i de sidste Aar af Frederik IV's Regeringstid inden den store Brand 1728. »Vi talte«, skriver han, »som i en fri Stat, vi spøjte, vi morede os og kappedes indbyrdes i lystig Vittighed uden Frygt. Den hele Stad dansede, og Indbyggerne vare saa lystige som Kalve¹⁾. Det er noget lignende, man faar Indtryk af ved de mange Beretninger, vi have om kjøbenhavnske Tilstande i Halvfemserne. Og

der var utvivlsomt langt mere Evne til at slaa sig noget løs nu, end der havde været i Frederik IV's Tid. Der var nu langt flere Penge iblandt Folk. Allerede i den saakaldte Guldbergske Tid havde Livet i Kjøbenhavn, til Dels under Indflydelse af de gode Aar fra 1778 til 1782, faaet et friskere og lysere Præg, end det havde havt i flere Aar-tier tidligere. Vi erindre, hvorledes Theaterfønelser og musikalske Glæder havde slaaet stærkt Rod, og navnlig, hvilken Rolle i selskabelig Henseende det dengang opstaaede og hurtig voxende Klubliv havde spillet. Dette holdt sig i Tiden efter 1784.

Naar vi ville danne os en Forestilling om det kjøbenhavnske Liv i Tiden fra 1784 til 1799, har det Interesse at se, hvorledes Udlændinger domte derom. Der har allerede været Lejlighed til at nævne, at det Indtryk, som de svenske Diplomater i det mindste i en Del af disse Aar havde deraf, var meget ufordelagtigt. De fandt her ret utaaleligt at være. De kjøbenhavnske Damer vare det eneste, der fandt Naade for deres Øjne. Vi have ogsaa set, at en bekjendt meget begavet Svensker, Oppositionsmanden Thorild var her en kort Tid i 1793. Det er Synd at sige, at han følte sig tiltalt ved, hvad han saa af Livet i Kjøbenhavn. Det, der slog ham mest, var »denne borgerlige danske Melankoli«, som han ærgrede sig over selv at blive smittet af, og som han siger, hænger ved en som »ett slags unken luft«. »Danskerne,« fortsætter han saa, »tale sagte. At se glad ud og at le, betyder at være allerede halvt fuld«²). Intet, ser man, har ligget ham fjærnere end at faa Indtryk af, at her har været frisk Selskabelighed, og dog var han optaget i Kredse, som man skulde tro, var Hjemstedet for aandelig Livlighed. Hang dette sammen med, at det Gustavianske og Bellmannske Stoekholmerliv i Virkeligheden har havt et langt mere flot og ugenert for ikke at sige lossluppet Præg end det kjøbenhavnske?

Endnu langt mere frastødt ved Forholdene følte dog den et Par Gange tidligere nævnte engelske litterære Dame Miss Mary Wolstonecraft sig, da hun, efter først at have rejst i Norge og Sverige, kom hertil i Sommeren 1795. Da havde den store Brand lige fundet Sted, og hun saa altsaa en betydelig Del af Byen ligge i Ruiner. Man kunde vente, at denne Ulykke vilde have stemt hende mildt imod dem, der havde lidt under den; men for hende var der kun et at se paa, og det var, at Kjøbenhavnerne, hvem hun naturligtvis, som fremmede plejede at gjøre, slog sammen med de Danske i Almindelighed, ikke havde vist Sympathi nok for den uskyldig forfulgte Karoline Mathilde. Med en Overfladiskhed, der søger sin Lige, behøvede hun kun at være faa Dage i Kjøbenhavn for at være klar paa, at de Danskes Hovedegenskab var Ufølsomhed for alt andet end, hvad der umiddelbart kunde bringe dem Gavn, de manglede al Smag, al Sans for finere Leve-maade, og de vare utilbojelige til noget som helst Fremskridt: Forretningsmændene vare Hustryanner, der vare ganske uvidende om andre Landes Forhold, Konerne kjendte ikke andet end deres egne Huse og Kjøkkener; men de vare dog slette Modre, der ikke forstod at opdrage deres Børn. Efter hvad hun havde hørt af en Mand, der havde levet nogen Tid i Kjøbenhavn, fandtes en grænselos Usædelighed i de lavere Klasser, og i Mellemklassen bedreve Mændene i en utrolig Grad Utugt med deres Tjenestepiger.

For nu slet ikke at om det latterlig hadefulde i den gode Dames Udtalelser³), faar man det Indtryk, at Kjøbenhavn i hendes Ojne har været en dorsk og kjedsommelig By; hun siger, at hun aldrig havde kjendt en Stad, hvor Livet saa lidt bar Præg af Munterhed.

En slaaende Modsætning til hendes og da ogsaa til Thorilds Domme danner den tyske Kunstkjender Ramdohrs Opfattelse af Livet i Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig

flere Maaneder i 1791. Han ser med ganske overvejende Velvilje paa Befolkningen her. Idet han nærmest taler om de dannede Kredse, har han rigtig nok adskilligt at udsætte. Han træffer aabenbart, hvad vi vilde kalde en vis Kjøbstadstone, som han finder mindre heldig; men han føler sig tiltalt ved det Indtryk, han faar af »Bonhommie« hos de Danske, en Stemning, siger han, som de kun opgive, naar Hensynet til egen Interesse træder i Vejen, eller naar de holde sig for oversete af andre Folk. Han finder et vist Flegma hos dem, men som er forenet med Iagttagelsesevne og Opfattelsesevne, med sund Følelse og en naiv Sorgløshed. De Danskes Sæder vare hverken raa eller kunstig fordærvede, de vare renere og mere ufordærvede end i nogen anden Residensstad, han paa sine Rejser havde lært at kjende; man holdt i Kjøbenhavn af Fornøjelser, men mest af den stille Slags. I Overensstemmelse med denne Grundopfattelse af Folkekarakteren føler han sig overvejende tiltalt ved den Selskabelighedsaand, som han finder stærkt udbredt. Noget, der i høj Grad, men paa en behagelig Maade overrasker ham, det er den stærke Blanding imellem de forskjellige Stænder, som han faar Indtryk af, og som staar i Modsætning til den skarpe Adskillelse mellem Stænderne, der fandtes i de større tyske Byer.

Netop denne det selskabelige Livs Udvikling i Kjøbenhavn interesserer aabenbart den tyske Rejsende meget, og det er i Virkeligheden en Side af Datidens Liv, som man maa lægge Mærke til. Det forekommer os ganske utroligt, at Thorild kunde faa det Indtryk, at, naar man saa glad ud, var man udsat for at gjælde for halv drukken. Folk, der blot nogenlunde havde Raad dertil, holdt af at give Middagsselskaber eller Aftenselskaber, og der var fuldt op med gjensidige Besøg imellem Familierne. Ramdohr siger, at Kjøkkenet var godt. Retterne svarede, det ser man blandt andet af Todes diætetiske Skrifter, i meget høj Grad til, hvad de ere nu til Dags. Er der end

kommet nye til. — blandt Drikkevarer særlig det bajerske Øl —, saa træffer man dog Menuer fra hin Tid, der lige saa godt kunde passe til et Middagsselskab 1908 som til et i 1793 eller 1795. Der har været en Sans for Velleevnet, der aabenbart tidt er gaaet for vidt. Uden Tvivl var det kun faa, der vilde underskrive Rahbeks Ord, at han tænkte mere paa, med hvem han spiste, end paa hvad han spiste. Som Underholdning indtog Kortspillet, efter hvad man hører, en meget stor Plads. Men vi vide tillige tilstrækkelig Besked om, at der baade i den kjøbenhavnske Kjøbmands-klasse og i den højere Embedsstand fandtes adskillige ud-mærket dygtige Mænd. Det er umuligt andet, end at, hvad der har fyldt dem i deres Gjærning, ogsaa har havt Indflydelse paa deres Samtaler i Selskabslivet, og, naar vi fremdeles have set, hvorledes baade de store Reformere og senere Efterretningerne om de voldsomme Oprin under den franske Revolution optog Folks Sind, hvorledes endelig de ydre europæiske Forhold ligefrem greb ind i Selskabs-livet ved den Adgang, yngre franske Republikanere som Udsendinge fra Frankrig fik til de kjøbenhavnske Gros-sererkredse, er der aabenbart ved alt dette kommet noget ejendommeligt frem foruden den gode Middagsmad og In-teressen for de mange Lhombre- og Whistpartier. Rahbek klager netop over den stærke Lyst til at politisere, som greb om sig, hvor Folk kom sammen.

Det var selvfølgelig især om Vinteren, at det livlige Selskabsliv fandt Sted, og det var i dette, at den nye Tid særlig prægede sig. Ogsaa fandtes der en Del Liv paa Kafeer og paa offentlige Restaurationer: men det var dog endnu kun svagt i Sammenligning med, hvad det i nyere Tid har udviklet sig til. Derimod var det ret almindeligt, at Folk gik paa Vinkjældere for at tage sig en Taar, ikke helt sjældent over Torsten. Om Sommeren holdt Kjøben-havnerne, som de havde gjort i lange Tider, af Spasering dels i Rosenborghave, hvor der kunde være formelig Trængsel

i den brede Kavallergang, eller i Filosofgangen, dels længere ud til Frederiksberghave, som netop paa denne Tid undergik den store Forandring at blive omdannet fra et Haveanlæg i den ældre franske Stil til den engelske friere Parkstil, som siden har været almindelig herskende⁴). Her holdt kjøbenhavnske Familier af at drikke The paa et eller andet Traktorsted. Frederiksberghave gjaldt i den Grad som et nødvendigt Spaserested for Kjøbenhavnerne, at det i 1791 vakte stor Forskrækkelse, da et for øvrigt usandt Rygte fortalte, at Haven skulde lukkes. Rahbek kom i saa stor Bevægelse, at han var uforsigtig nok til paa en Maade at slaa Alarm derover i »Den danske Tilskuer«. Da han i den Anledning blev truet med Sagsanlæggelse, maatte han ydmyg bede Kancellipræsident Brandt om Tilgivelse⁵).

Som vel kjendt vare »Broerne« dengang kun lidet bebyggede, og Landliggeriet begyndte tæt udenfor Byens Porte, hvor der fandtes Landsteder med store Haver, som fremfor alle den Classenske Have udenfor Østerport. Alleerede Pontoppidan havde i Midten af 18. Hundredaar fremhævet som paafaldende den Kjærlighed, Kjøbenhavnerne havde for at eje Landsteder i den smukke Egn Nord for Byen indtil flere Mile borte. Og naar han angav Tallet af slige Sommerboliger til omtrent 200, saa var det sikkert steget betydelig siden hans Tid, da Landliggeriet stedse greb mere og mere om sig. Vi have allerede havt Lejlighed til at nævne de Conincks Anlæg ved Dronninggaard som noget virkelig ejendommeligt og smagfuldt. Nærmere ved Byen var Bernstorff Slot og det som den Schimmelmanske Families Sommeropholdssted bekjendte Sølyst de mest omtalte Sommerboliger for Stadens Stormænd. Den Mængde Kjøbenhavnere, der ikke havde Raad eller Lejlighed til at ligge paa Landet, trøstede sig med at kjøre en eller flere Gange om Sommeren i »Skoven«, enten til Dyrehaven eller vel ogsaa til Dronninggaard. Netop nu havde man indført Brugen af de saakaldte hol-

stenske Vogne (en Slags store Kurvevogne), der i flere Aartier skulde blive saa almindelig brugte til længere Kjøreture. Det var ogsaa paa denne Tid, at Livet paa Dyrehavsbakken ret fik sin Tillokkelse for den store Masse, idet Forlystelserne der efterhaanden mere og mere udviklede sig hen imod at give det Skue, hvoraf Oehlen-schläger faa Aar senere skulde formaa at give det geniale idealiserede Billede, vi kjende fra St. Hans Aftenspil. Set med nøgterne Øjne gav det, som naturligt var, Billedet af meget rent Gjøgler og det med Tilsætning af Raahed.

Det ligger nær at forbauses over, at sligt Gjøgler-kommers baade her og andre Steder i Statens Lande kunde finde Sted ligesom ogsaa Taskespillerkunster. Det var nemlig for det meste Udlændinger, der optraadte med alle den Slags Kunster, og det skarpe Forbud, som Kristian VI ved Forordningen af 21. Marts 1738 havde udstedt imod, at slige »Artister« maatte komme ind i Landet, var blevet fornyet ved en Forordning af 27. Oktober 1773, der ikke senere var bleven hævet. Til Trods for at Forbudet altsaa vedblev at skulle holdes for gyldigt^{5a}), tabte det aabenbart mere og mere sin Betydning, fordi der den ene Gang efter den anden blev bevilget Undtagelser derfra. Som et Slags Sidestykke dertil kan det ogsaa nævnes, at man, om end sjældnere, ser, at der bliver bevilget Undtagelser fra de gamle strænge Helligdagsbestemmelser. Blandt andet fandt Dans i Almindelighed Sted paa Baller i Kjøbenhavn Lørdag Aften⁶).

Ramdohr nævner i sine Rejseerindringer som et Savn, at der ikke i Kjøbenhavn fandtes »bureaux d'esprit«. Damerne, siger han, vare ængstelige eller for lidt udviklede til at kunne gjøre sig til Midtpunkter for slige Kredse, og uden dem kunde denne Slags Selskabsliv ikke trives. Han har sikkert havt Grund til at udtale dette. Stort anderledes, end han saa Selskabslivet i 1791, formede det sig ikke i de nærmest følgende Aar. Ganske vist

var der i det høje Aristokrati Damer som Grevinde Charlotte Schimmelmann og Grevinde Louise Stolberg, der havde Aand og Livlighed nok til at kunne præsidere i en Salon, og Ernst Schimmelmann var en Mand med en aandfuld Konversation, der kunde udfylde, hvad hans Hustru maatte mangle. Men Louise Stolberg levede altfor meget ovre i Holsten til at kunne regnes med til de kjøbenhavnske Damer, og, hvilken Glans der end var over det Schimmelmannske Hus, hvor stor en Gjæstfrihed der end udfoldedes der, saa gik det her som i de Bernstorffske Selskaber, at man i dem langt mere skulde tro, at man var i Tyskland eller i Frankrig end i Danmark. Det var fremmede Diplomater, franske Emigranter og tilrejsende Udlændinge foruden de holstenske Slægtninge, der gav Selskabslivet dets Præg. Det var først senere, at det Schimmelmannske Hus ved det grevelige Pars Interesse for Oehlenschläger kom i nærmere Berøring med virkeligt dansk Aandsliv. Den aandfulde, dansk fødte Mand, der i Halvfemserne var som Fisk i Vande i de høje aristokratiske Kredse, nemlig Baggesen, var som vel kjendt en underlig Proteus Skikkelse, der i Virkeligheden følte sig ligesaa hjemme i tysk som i dansk Selskabsliv. Der er selvfølgelig tidt kommet dansk fødte højere Embedsmænd i de Schimmelmannske og Bernstorffske Saloner^{6a}) og Grevinde Schimmelmann har selv talt om, at der i hendes Selskaber kom Personer af de mest forskjellige Kredse; men Selskabslivet der dannede dog noget for sig, isoleret fra det øvrige kjøbenhavnske Liv. Det samme gjaldt om det rige Brunske Hus, hvor Manden, som var stor Kjøbmand og det mest prosaiske Menneske, der kunde gaa paa Jorden, og forøvrigt tysk født, ganske lod sin Hustru, den bekjendte Frederikke Brun, født Münter, samle Gjæsterne om sig. Ogsaa hun havde Begavelse og Aandslivlighed nok til at danne en Salon; men hun, der sagde om sig selv, at hun ikke vidste, hvad Fædreland var, stod endnu ret rodløs i

det danske Samfund. Først senere skulde Forholdet i det mindste paa visse Maader blive anderledes.

Men nu den dansk fødte eller sig som dansk virkelig folende Adel, hvor var den? Den var udenfor hele det kjøbenhavnske Liv, som vi her tale om. I det mindste spillede den ingen aktiv Rolle i det. Kristian Reventlow, der ganske vist kunde og vilde regne sig blandt danske Adelsmænd, uagtet han med det ene Ben stod i den tyske Kreds, gjorde intet Hus, saaledes som Bernstorff og Schimmelmann gjorde det, og den Side af Livet laa ogsaa hans Hustru ret fjærnt. Heller ikke Ministres som Skeels og Haxthausens Huse have betydet noget i den Henseende, og dermed ere vi til Ende med Adelsens Repræsentanter i det høje Embedsaristokrati. Udenfor dem traadte Landets Adel kun lidet frem i Kjøbenhavn, og det hvad enten vi tænke paa Styrelsen eller paa Selskabslivet. Schack Rathlou havde efter 1788 helt trukket sig tilbage til sine jydskes Godser, og skjønt Joachim Godske Moltke, — for at nævne den, der næst ham var den betydeligste af dem — vistnok tilbragte Vinteren i Kjøbenhavn, levede han stille her og gjorde ingen Selskaber⁷). Det er vor Kjøbmandsstand og den højere borgerlige Embedsstand, — med andre Ord vor velstillede Middelstand, vi tænke paa ved Kjøbenhavns Selskabsliv i denne Tid. Ramdohr nævner Konferensraaderne Fabricius og Classen og sammenligner Tonen i deres Huse med den, der herskede hos rige Financiers i Frankrig; de Coninek vides ogsaa at have fort et stort Hus, der stod aabent for Gjæster af meget forskjellig Slags.

Skulde man nævne en æsthetisk Glæde, der mere end nogen anden fængslede Kjøbenhavnerne, maa man sige, at det var den, Theatret skaffede. Rig og betydningsfuld kan man utvivlsomt ikke kalde Datidens danske dramatiske Digtning. Af hvad der skabtes af den, har intet andet end Olufsens bekjendte Komædie: Gulddaasen havde

Livskraft til at holde sig paa vor Scene. Men Samsøes Tragedie *Dyveke* rørte med Grund Sindene ved sine lyriske Skjønheder. Sanders historiske Skuespil *Niels Ebbesen* fængslede en Tid stærkt Opmærksomheden, om end mest vistnok ved sit Æmne, og P. A. Heibergs Skuespil, især det bedste af dem »de Vønner og de Vanner«, gav med sine mange Træk af Datidens Liv og ved de talrige satiriske Hentydninger Folk nok at tale om. Hertil kom Oversættelser i Mængde af udenlandske Skuespil efter Tidens Mode, og, hvad der var en Hovedsag, Theatret havde dengang iblandt sine Skuespillere flere udmærkede Kunstnere som Frederik Schwartz, Kunstnerparret Rosing, Gjelstrup, Lindgren og Frydendahl. Hvad der vedrørte Theatret, spillede en saa stor Rolle, at det selv hos stærkt politisk interesserede kunde fængsle Sindene lige saa meget som selve Begivenhederne i den franske Revolution. Man møder gjentagne Gange »Fejder« i hin Tid, snart om et eller andet Skuespil, snart om, hvem der burde udføre en større Rolle, og disse Fejder udkæmpedes med en Bitterhed, som om det var selve Spørgsmaalet om Trykkefrihedens rette Omfang eller andet lignende, det gjaldt om. Det kjøbenhavnske Publikum oplevede at se 2 politiske Kamphaner som P. A. Heiberg og Malte Bruun, der ellers kappedes om, hvem der kunde slaa stærkest løs paa Enevælde og Aristokrati, nu angribe hinanden med sand Forbitrelse for ikke at sige Grovhed under den saakaldte *Dyveke*fejde i Anledning af Spørgsmaalet om Besættelsen af Sigbrits Rolle i Samsøes Tragedie *Dyveke**).

*) I N. M. Petersens Litteraturhistorie staar der, at det var om Besættelsen af *Dyvekes* Rolle. Striden stod; og dette findes ogsaa i Rønnings Rationalismens Tidsalder III, 356; men dette er urigtigt. Ikke alene staar, hvad der er trykt ovenfor i Texten, i selve Madame Rosings Brev om Sagen, der er aftrykt i Rahbeks Erindringer IV, S. 438; men Personlisten over Stykket *Dyveke*, der er trykt i A. Aumonts og E. Collins: *Det danske Nationaltheater 1748—1889* (Kjhb.

Man kan da vide, at Theatret har afgivet rigt Æmne til Samtaler og Disputer i de kjøbenhavnske Selskaber. Men Theatervæsenet greb paa en anden Maade endnu langt stærkere ind i Selskabslivet, nemlig ved den tidt omtalte Lidenskab for Privatkomedie, der i en næsten utrolig Grad paa den Tid fik Magt fra øverst i Samfundet langt ned, stærkest naturligvis iblandt den kjøbenhavnske Ungdom. Rahbek, der 1784 var 24 Aar gammel og allerede inden den Tid havde vist den samme begejstrede Opfattelse af Theatrets Betydning, blandt andet særlig i sædelig Henseende, der fulgte ham igjennem hele Livet, var her som i det mindste i nogle Aar i almindelig æsthetisk Henseende den, hvem Ungdommen saa op til som sin aandelige Fører. Han var Iveren selv for at faa stiftet dramatiske Selskaber, der opførte Privatkomedier. Mindeskrifter fra Datiden vidne paa det klareste om, hvorledes Theatermanien udbredte sig blandt Ungdommen. Selv Mænd, der senere kom til at træde stærkt frem, ja tildels bleve berømte, vare med i denne Rus, saadanne som f. Ex. Steffens, Pavels og Mynster. Paa enhver, der ikke alene kjen- der Mynsters Betydning i vort kirkelige Livs Udviklings Historie, men ogsaa husker hans Personlighed, gjør det et ejendommeligt Indtryk at faa at vide, at han som ungt Menneske gjaldt for »meget skikket til at spille Fruentimmerroller« i Datidens Privatkomedier. Mest bekjendt blandt de forskjellige dramatiske Selskaber var det saakaldte Borups Selskab, der var stiftet 1780 og holdt sig langt op i det 19de Hundrebaar. Her spillede de kvindelige Roller i hin Tid af unge Mænd, naturligvis af Sædeligheds- hensyn.

Et Sidestykke til de dramatiske Selskaber vare de musikalske, hvoraf der ogsaa stiftedes flere, en Følge af,

1896) I S. 166, viser, at det var Jfru Smith (den senere Madame Heger), der spillede Dyveke, men Mad. Rosing (og Madame Preisler), som havde Sigbrits Rolle.

at den levende Interesse for Musik, der havde vist sig i det tidligere Tidsrum, vedblev at holde sig og vel endog at voxe. Grevinde Schimmelmans bruger et Sted i sine Breve det Udtryk, at man havde et sandt »Raseri for Musik«^s). Men det maa ogsaa erindres, at vi nu ere ved en Tid, da de Mozartske og Haydnske Instrumentalværker gik deres Sejrs- og Gæmske igennem Europa. For en stor Del hang de musikalske Selskaber imidlertid nu ligesom i det foregaaende Tidsrum sammen med Klubberne.

Her staa vi ved en Hovedside af Datidens Selskabsliv. Der har tidligere i dette Værk været Lejlighed til at dvæle ved Klublivet, saaledes som det opstod og udviklede sig i Halvfjerserne og Firserne. Det blev dengang fremhævet, hvorledes Klubberne havde deres Berettigelse, da de opstod, og at der ved dem skabtes en god og naturlig friere Sammenslutning imellem mere eller mindre aandelig interesserede Mennesker, der under de behagelige Former, som saadanne Foreninger frembød, nyttede denne Frihed til Udvexling af Tanker og til Forhandling om, hvad der kunde have eller ligefrem burde have Interesse for dannede Mennesker. Og Lysten til at stifte Klubber holdt sig efter 1784, saaledes at deres Tal naaede op til henved 40. Den bekendteste af dem alle, den saa kaldte Drejerske, have vi under den store Kamp om Landbo-reformerne fra 1785 til 1791 set spille en Rolle, hvis Betydning ikke maa undervurderes. Den havde, som allerede paavist, en bestemt, maaske endog afgjørende Indflydelse paa den offentlige Mening i Kjøbenhavn, den Magt, der blev Regeringen en uvurderlig Støtte. De Samtaler, der førtes i den, — især, som Rahbek siger med Hensyn til et Par af Klubbens vigtigste Medlemmer, — i Vadums Vindueskrog og i Storms Kakkellovnskrog, virkede paa Stemningen i vide Kredse. Indflydelsen herfra dannede et Sidestykke til den, der udøvedes ved Minervas mange vel skrevne Artikler. Naar det saa bekendte

Norske Selskab før 1784 havde været den mest Opmærksomhed vækkende Klub ved Siden af Drejers, hævdede det endnu nogle Aar efter 1784 den samme Plads: men det var, bortset fra dets Betydning for Udviklingen af den særlig norske Nationalfølelse, overvejende æsthetiske og litterære Interesser, der optog det, ligesom man ogsaa i det slog sig mere løs i muntre Lag, end man gjorde i Drejers Klub.

Selv om alvorlige Sager kunde optage Sindene baade i den sidst nævnte Klub og i andre, førte selvfølgelig det rent selskabelige Samliv i dem ogsaa almindelig til alskens Fornøjelser og Adspredelser. Særlig horer næppe nogen tale om Klublivet i hin Tid uden tillige at tænke paa Klubviserne. Hele Slutningen af det 18. Hundredaar var overhovedet Selskabssangens Tid. Vi have haft Lejlighed til at se, med hvilket Talent P. A. Heiberg brugte dens Form for at give sin skarpe Satire Luft, og mere end een af dem blandt hans Viser, der gjorde stærkest Opsigt, har været sunget første Gang som Begrundelse af en eller anden Skaal. Men det langt overvejende Tal af Datidens Selskabssange havde naturligvis kun til Formaal at anslaa en munter Tone; der var iblandt dem fortræffelige baade af Rahbek, Tode, Zetlitz og andre. I Aarene 1793, 1795 og 1796 udkom der i Trykken ikke færre end 300 slige Sange⁹). Det vilde være ganske uretfærdigt, om man fra den unægtelig overvættets rige Drikkeviselitteratur vilde gjøre Slutninger om megen Drukkenskab i det selskabelige Liv. Det er med Rette sagt, at man sang mere om sin Drik, end man i Virkeligheden drak. Aabenbart er det slet ikke faldet den Tids Mennesker ind, at det at synge Drikkeviser skulde have noget som helst ved sig, der stred imod at være et ordentligt Menneske. Nordmanden Zetlitz morede sig, medens han sad som Præst oppe i Norge, med at sende Rahbek Drikkeviser til Optagelse i hans Tidsskrift: Den danske Tilskuere, og en

saa nidkjær Præst som den senere Biskop Johan Nordal Brun holdt ved sine ret talrige selskabelige Aftensmaaltider i Bergen ikke af, at et saadant sluttede, uden at der blev sunget en ny Vise, deriblandt ogsaa netop Drikkeviser¹⁰⁾. Men selv om der maa tages stærkt Hensyn til dette ved Bedømmelsen af Klublivet i det hele, skejede det ganske vist efterhaanden ud til tidsspildende aandløst Driveri med tom Sladder og evindeligt Kortspil samt for de yngres Vedkommende i saadanne Klubber, hvor Damer havde Adgang, til tomt Balvæsen med megen Flirt og endog en Del ligefremt Cicisbeovæsen. Det er et alt andet end tiltalende Vidnesbyrd, Mynster har givet om Livet i forskellige Klubber, deriblandt ogsaa Drejers, som det var i Aarhundredets aller sidste Aar. »Den Drejerske Klub,« skriver han¹¹⁾, »levede dengang for det meste af Reminiscenser om, hvor morsomt der engang havde været i den. Om det virkelig forholdt sig saaledes, veed jeg ikke. Jeg har som rejsende Medlem forsøgt et Par andre Klubber, men aldrig fundet, hvad man kunde kalde en god og levende Konversation: derimod har jeg vel siddet om et Bord i en Klub, hvor alle aabenbart kjædede sig, men hvor man dog kunde høre det Udraab: Ja, her have vi havt mangan en behagelig Aften.« Det lyder endnu skarpere, naar Rahbek, der tidligere havde taget levende Del i Klublivet, i Tilskueren for 1799 skrev: »Intet kan være mere Almenaand modstridigt end det Sloseri og Døsevæsen, den evindelige Dobbelt, den Smaahedsaand, der i de allerfleste af vore Klubber er herskende.« Ogsaa fra andre Sider høre vi noget lignende, og der er da ingen Grund til at tvivle om, at der her efterhaanden har været en tydelig Tilbagegang.

Det er i det hele klart, at Livet i de velstillede Klasser i Kjøbenhavn i Slutningen af det 18. Hundrebaar ingeniunde har været frit for at have lidt af den Tomhed og Overfladiskhed, som Velleynet og lettere Sæder naturlig

tidt avle. Ogsaa ligefremme sædelige Udskejelser har det ikke manglet paa. Dette hang i ikke ringe Grad sammen med en Skyggeside ved Datidens Liv, vi senere ville komme tilbage til, nemlig den store Brist paa religiøs Alvor, der kun var alfor almindelig.

Men alligevel, naar man vil tale om, hvilken Dom der skal fældes om det kjøbenhavnske Liv i det hele i denne Tid, er det bedst at være noget varsom.

Før det første kommer det i høj Grad an paa, hvilket Standpunkt man stiller sig paa. Vil man se paa det fra det moderne Storstadslivs Stade, bliver der visselig alt andet end Grund til at slaa Hænderne sammen over Datidens Velleevnet og Forlystelsessyge. Uden nærmere at komme ind paa en Sammenligning imellem hine og vore Dage, hvad der vilde føre os altfor langt bort, tør man rolig sige, at der leves adskilligt odslere, adskillig mere over Evne i Almindelighed i moderne Storstæder end dengang, og at den utrolig vidt drevne Forlystelsessyge med dens Varietéliv og dens mangfoldige mere eller mindre kostbare og tidsspildende Fornøjelser og dens Demoralisation paa vide Omraader, som horer vor Tid til, ikke frister til at sætte sig i Dommersædet over hin Tidsalder.

Hvor lidt der ogsaa i Sammenligning med det samtidige Storstadsliv er Grund til sligt, vise ikke alene Skildringer, som i rigt Maal haves af Livet dengang i store Stæder som London, Paris, Wien og Berlin; men ogsaa de Udtalelser, vi have set en fordomsfri Rejsende som Ramdohr fremsætte.

Men selvfølgelig, set fra den strænge Alvors og Morals Standpunkt var der nok at kritisere. Og fremdeles hvor fristende kunde det ikke dengang ligesom nu være at hvæsse sin Pen imod Skavanker i Folks Maade at leve paa, deres Moder i Klædedragt og deres Konversation o. a. m. Det har journalistisk været en sand Svir at slaa løs her: den vittige Kritiker kunde finde en Tumleplads

for pikante Snærter eller stærkt farvede Udmalinger. At en Mand som Riegels buldrede løs over al Maade, følger af sig selv. For ham var i Grunden enhver Fornøjelse utilladelig. Ligesom det efter hans Opfattelse kun var ved Tryglen eller ligefremme Slyngelstreger, at man kunde komme frem, og ligesom han altid fandt Sovn hos de styrende, saaledes saa han allevegne ødelæggende Virkninger af Ødselhed og ligefrem Usædelighed. Hele Nationen var efter hans Mening ved at gaa til Grunde af Kjonssygdomme, og Kjøbenhavn var en Myreture af forgiftede Uslinger, som oven i Kjøbet ogsaa ødelagde sig ved deres Lyst til at fylde sig med en saa fordærvelig Drik som Kaffe. Men selv de, der mindre slog paa den store Tromme, kunde gaa vidt. En Mand som Tode med hans Vid og brede Lune var uovertræffelig morsom i sine Skildringer af Ædedolke og pjankede Damer, og om end med mindre Vid, gjorde Rahbek sit Tidsskrift *Den danske Tilskuers* til et meget læst Organ for en Række Udmalinger af den Tomhed, det Pjat og Skinvæsen, der kunde trives i det kjøbenhavnske selskabelige Liv.

Men, som man bliver træt af at læse Side op og Side ned om flanevorne Damer og lapsede Herrer samt om forspiste Mænd og Kvinder, saaledes faar man en bestemt Følelse af, at der skydes over Maalet, især naar man sammenligner Skildringerne med det Indtryk af Datiden, som Mindeskrifter af samtidige Mænd giver. De vise tydelig, at Tiden har havt andre Træk, selv set fra Selskabelighedens Stade.

Det er saaledes klart, at de Interesser, der i hin Tid vare oppe, skabte et selskabeligt Liv iblandt yngre begavede Mennesker, der kunde bringe gode og smukke Frugter. Derom har f. Ex. Steffens givet et meget vægtigt Vidnesbyrd. Der kan mindes om, at han har talt om, hvorledes der dengang i Kjøbenhavn endnu var et Livsmod i alt, en frisk naturlig Stræben, og han har ytret

sig med Sympati om de selskabelige Glæder, som den danske Ungdom holdt af: de bestod ikke i slappende Middagsgilder, men i lystige Drikkelag om Aftenen, der rigtignok tidt varede ud paa Natten. »Man maa,« siger han videre, »ikke tro, at disse særlig sprængte Maadeholdets Grænser især ikke hvor Rahbek ledede den selskabelige Glæde. Den Vin, vi nød, blev mere besunget end drukket.« Idet han saa kommer ind paa at tale om Drikkeviserne, siger han, at han ikke kan andet end beundre den Mangfoldighed i Billeder og Fremstilling, hvormed det tilsyneladende simple Æmne blev behandlet¹²). »Jeg tilstaar,« ytrer han tilsidst, »at det vil falde mig svært at se med særlig Anger paa disse glade Ojeblikke i min tidlige Ungdom.« Det er allerede ovenfor nævnt*), hvor ganske anderledes raat Studenterlivet i Jena forekom ham at være, da han senere gjorde Bekjendtskab dermed.

Det stemmer godt hermed, at Pavels, hvor han i sin Selvbiografi ser tilbage paa sin Ungdom i Kjøbenhavn i Aarene 1792 og 1793 fremhæver, at han havde et sjældent Antal oprigtige, trofaste Venner, hvis Omgang skjænkede ham de sandeste Glæder, han kjendte, og ligeledes at han taler om de ædle Familier, hvor han optoges. Det var med Tanken om disse Aar, at han siden kunde længes efter »det elskte Kjøbenhavn«. Han har ogsaa betegnet Borups Selskab som et paa den Tid højlig ædelt og agtværdigt Selskab. I Modsætning til de stærkt chargerede Angreb, man ser blive gjorte paa Kjøbenhavnserindernes flannede Væsen, staar ogsaa Steffens' Ord: »Jeg har aldrig kendt en By, hvor Koketteriet hos unge Piger var mindre end i Kjøbenhavn«. Og selve Tode, der holdt af at føre en skarp Pen, kan dog ikke lade være selv at blive varm ved Tanken om Damerne i Kjøbenhavn. »Med den største Oprigtighed,« har han skrevet, »kan jeg forsikre, at jeg

*) Se Side 178.

ikke har set nogensteds flere Fruentimmer, som Naturen har begavet med Tækkelighed og Yndighed, end i Kjøbenhavn . . . De ere smaa, men de ere veldannede og nydelige, de have noget sødt, noget artigt, noget smigrende i deres hele Væsen og Karakter, de ere saa renlige og saa pyntelige, og de vide at føre sig deres Pynt saa vel til Nytte, at man holder dem tidt for Skjønheder, uden at de ere det efter Reglen, og at man, alt overvejet, hellere ønsker saadan liden tækkelig Engel til sin Mage end den store levende medicæiske Venus, som man undertiden faar at se¹³). Og nu Rahbeks strænge Domme! Her gjør det et eget Indtryk, naar man i hans Tilskuer læser de mange haarde Ord om Selskabslivet, saa at se midt imellem disse Skildringer Drikkeviser optagne i Tidsskriftet, og det er værdt at lægge Mærke til, at han, som i sine Erindringer har skildret Tiden seende tilbage paa den, ikke der med et eneste Ord nævner, at slige Skyggesider stode for ham som særlig betegnende for den.

Det var imidlertid ikke alene set fra Moralens Standpunkt, at der i Datiden rettedes skarpe Angreb paa den kjøbenhavnske Maade at leve paa. Det skete ogsaa fra den økonomisk-patriotiske Side. Klagerne over Overdaad vare gamle, og de stode i Forbindelse med Bitterhed over, at Folk foretrak udenlandske Sager for, hvad der voxede eller tilvirkedes i selve Fædrelandet. Tanken om Handelsbalancen forenede sig med Opfattelsen af, at Sparsommelighed baadede Mennesket bedst i moralsk Henseende. Allerede paa Frederik V's Tid var, som det vil erindres, denne Klage kommen stærkt frem, og den laa dengang til Grund for Pontoppidans Skrift Danmarks økonomiske Balance¹⁴). Den havde ogsaa lydt stadig siden, støttet af den idelig fremsatte Opfattelse, at Danmark-Norge var ved at gaa til Grunde, fordi der formentlig indførtes langt mere, end der udførtes. Det var denne Tankegang, der laa bag ved den Guldbergske Forordning imod Over-

daadighed af 20. Januar 1783. Men naar der allerede under Forhandlingerne herom iblandt selve Regeringsmændene havde været Tvivl, om Forordningen vilde føre til noget, viste denne Tvivl sig berettiget. Ikke alene saa Regeringen sig snart af Hensyn til Klager fra forskjellige Sider nødt til at indrømme flere Lettelser, blandt andet saaledes at det maatte være tilladt at bruge massivt Guld- og Sølv-tøj, ligesom for Forordningen var bleven udstedt¹⁵⁾; men Folk satte sig i det hele saa meget som muligt ud over den. De Klager, der tidligere fra strænge Moralisters Side havde lydt saa højt over Overdaadigheden, gjenlød derfor ogsaa nu stærkt i Pressen. Der blev i kraftige Udtryk talt om Nødvendigheden af at komme til større Sparsommelighed som det første nødvendige Skridt for at opnaa en Sædernes Forbedring, der betød noget. Ikke alene gjenlød dette igjennem de allerede nævnte satiriske Skildringer af det kjøbenhavnske Samfunds Sæder og det selskabelige Liv her; men disse Stemninger fandt strax efter 1785 et eget Organ i Bladet Aftenposten, hvis Redaktor var en saare hæderlig, men lidet betydelig Mand, Emanuel Balling. Dette Blad er meget kjedsommeligt nu at læse, men det havde en Tid lang en ikke ringe Ud-bredelse.

Netop en Artikel i dette Blad bevirkede, at en Del Mænd sluttede sig sammen om at danne et Selskab med det Ojemed at arbejde for simple Sæder og Nojsomhed. Det var paafaldende mange og til Dels ansete Mænd, der vare med heri (Aabningsmøde 15. April 1785), deriblandt Mænd som Abraham Kall, Tyge Rothe, Bastholm og Karsten Anker. Tyge Rothe udtalte i et af de første Møder Onsket om, at, hvad der er Menneskets og Statsborgerens sande egne, ved egen Kraft, Flid, Mandighed erhvervede moralske og politiske Værd, maatte ved Selskabets Med-virkning vinde Gyldighed, Agtelse, Hæder i det daglige, borgerlige Levnet. Med dette Onske døbte han Selskabet

som Selskabet for Borgerdyd. Han selv ansaa i Virkeligheden Klagerne over Odselheden for overdrevne, og han holdt ogsaa her fast ved den Grundsætning, han snart efter Regeringsskiftet havde udtalt for Bülow: »Nu gjælder det ikke om at spare, men om at erhverve«. Han udtalte ligefrem: »Jeg kan ikke andet end anse hver stræng Opfordring om almindelig knap Levevis som sikkert og sørgeligt Bevis, at der er ringe Flid, ringe Nærings Arbejde, ringe Udkomme iblandt de Folk, som saa ængstelige skulde knappe af i sit Vellevnet.« Der blev da ogsaa lejlighedsvis vedtaget den Erklæring om Selskabets Formaal, at, da det var indviet for Borgerdyd, udstrakte dets Virksomhed sig »ikke alene til Tarveligheds Befordring, men ogsaa til alle borgerlige Dyder, ved hvilke Statens Lyksalighed kan befordres baade for de nærværende og tilkommende Slægter«. Men det blev i Virkeligheden dog Kravet paa Nøjsomhed og Sparsommelighed, der blev Kjærnen i Selskabets Program.

Et almindeligt Træk ved de Foreninger, der dannedes i hin Tid, var en paafaldende Iver for at affatte en Mangfoldighed af Lovbestemmelser. Ved ingen i højere Grad end ved dette Selskab for Borgerdyd. Der vedtoges her baade Bestyrelseslove, Grundlove og Vedtægter. Det hedder iblandt Grundlovene, at alt, hvad Kongen befalede Overdaadigheds og Yppigheds Indskrænkning angaaende, skal altsammen henhøre til Selskabets vigtigste Grundlove, og at ethvert Medlem skulde love altid saa meget som muligt at bruge indenlandske Produkter og indenlandsk Arbejde. I Kraft af Nøjsomheds og Sparsommeligheds Krav maatte ingen være Medlem af Borgerdydsselskabet, saalænge han var Medlem af flere end en Klub eller af noget dramatisk Selskab. Og fremdeles var der opstillet en Række saakaldte Vedtægter, væsenlig sigtende til det samme, af hvilke ethvert Medlem særlig skulde vælge sig mindst en enkelt, som han strængt vilde

overholde. Adskillige af disse Forpligtelser kunde være meget fornuftige: men det kan ikke andet end forekomme os komisk, naar vi se en af dem fastslaa Pligten til ikke at bære mere end 2 Ure. Det lyder heller ikke strængt i vore Oren, at man skulde forpligte sig til ikke at bære Silkestrømper til daglig Brug eller til aldrig til noget højtideligt Middagsmaaltid at give flere end fire højst fem Retter Mad, Suppe og Kage indbefattet, og om Aftenen ikke flere end 2 Retter.

Kun et Par Enkeltheder vedrørende Borgerdydsselskabets Virksomhed kunne her nævnes. Naar det gik til at ville virke for at afskaffe udenlandsk Hvervning eller til at ville støtte den indenlandske Industri, skjød det over Maalet. Derimod var det en rigtig Tanke, der bragte det til at lade holde populære Forelæsninger f. Ex. af Tode om det menneskelige Legeme, af Abraham Kall om Handelsgeografi, af Erik Viborg om økonomisk Botanik o. s. v. Det var smukt, at det vilde oprette en Forsørgelsesanstalt for faderløse, det kunde være til Gavn, at der aabnedes en Tegneskole for Medlemmernes Børn, at der grundedes et Bibliothek med nyttige Bøger, at der udgaves et folkeligt Skrift til Almuens Oplysning, og endelig at der oprettedes en Skole eller, som det snart blev, de 2 Skoler, der ved deres Navn have bevaret Mindet om Selskabet indtil den Dag idag. Der vil senere blive Lejlighed til at vende tilbage hertil. Selskabet selv synes at være blevet opløst 1791. Det skal imidlertid nævnes, at Tode, der allerede tidligere var traadt ud deraf, havde stiftet et med det ganske beslægtet Selskab, nemlig Selskabet for Efterslægten, hvis Navn som bekjendt ogsaa har holdt sig, knyttet til en dengang opstaaet anset Skole.

Et Par Ord endnu om det Ideal, Borgerdyd, vi have set blive opstillet. Den flere Gange omtalte meget bekjendte Professor Fabricius i Kiel, der var Selskabets kor-

responderende Medlem, udgav i September 1786 et lille Skrift paa ikke mere end 15 Sider med Titel: »Hvori bestaar Borgerdyd«, og det Resultat, hvortil han kom, var, at den bestod i fuldkommen Lydighed imod alle Landets borgerlige Love, i sand og varm Kjærlighed til vort Fædreland og alle vore Medborgere, og endelig i enhver enkelt Borgers forøgede Driftighed for derved at forstørre det heles Virksomhed. Med andre Ord, Borgerdyd bestod i at fremme Almenvellet. Netop dette har ogsaa Tyge Rothe udtrykkelig sagt ved at udtale: »At ønske ærligen og med Sjælsstemning til at ville Almenvel, det er Dyd, det er Borgerdyd«.

Vi ville senere i en anden Sammenhæng komme tilbage til den stadige Fremhævelse dengang af Almenvellet som i Virkeligheden det højeste ledende Princip for Datidens Mennesker i Almindelighed. Dette var samtidigt med, at netop de enkelte Individuers Rettigheder eller Menneskerettighederne, hvad man ogsaa kaldte den borgerlige Frihed, stærkt fremhævedes. Rothe har f. Ex. gjort det med stor Kraft. Men man mente aabenbart, at vel forstaaet var der ingen Modsætning imellem Almenvellet og Menneskerettighederne. Det var dette, som vi tidligere have set Colbjørnsen udtrykke tydelig og bestemt ved at udtale: »Menneskene have sluttet sig sammen for det almindelige Bedstes Skyld, og derved forstaas det hele Selskabs og hvert enkelt Menneskes mulige Lyksalighed.« Ogsaa var Tanken om dette sidste aabenbart stærkt med i Borgerdydsselskabets Ønske om at fremme Oplysning og dermed tillige om at højne de lavere og uheldig stillede i Samfundet¹⁴).

Ved Siden af den stærke Kritik af Datidens Levevis og Selskabelighed med dens tykke Farvelægning, som vi i det foregaaende have fulgt, har det Værd at se denne Almenvelstanke komme frem og det saaledes, at der ar-

bejdes paa at give den en praktisk Form til Gavn for Samfundet. Den hører derfor med til det, der tegner Datidens Forhold i vor Hovedstad¹⁵).

EN OG TYVENDE KAPITEL.

Træk af Livet i Byerne udenfor Kjøbenhavn. Regeringens Forhold til dem og af deres økonomiske og kommunale Forhold.

Naar vi tidligere i det 18de Hundredaar have talt om Kjøbstæderne i selve Kongeriget Danmark, har det stedse overvejende været et Billede af Fattigdom og undertiden af endog ret elendige Tilstande, vi have dvælet ved. Det fattes da heller ikke i Tiden efter 1784 paa stærke Klager over Forholdene i disse Byer og paa Udmalinger af forskjellig Usselhed, og, selv om man vil skrive en Del af de skarpe Udtryk paa den almindelige Lyst til at bruge de stærkest mulige Ord, naar Folk fandt, at der var noget i Vejen, er det indlysende, at det i adskillige Henseender vedblev at staa ringe til. Som Exempler paa, hvad vi høre herom, skal det nævnes, at man i Lærde Efterretninger for 1789 ser Handelen i Kjøbstæderne blive betegnet som slet og ret Høkerhandel, og at det siges, at Brændevinsbrænderi er det eneste, som Folk i Byerne forstaa. Og med Hensyn til, hvad der kunde kaldes de skønne Kunster, hedder det, at, naar man undtager Horsens i Jylland og Sorø i Sjælland, finder man »ikke en egentlig Bygmester, der har lært Kunsten, og ikke en eneste Billedhugger i hele Landet: i Kjøbstæderne ere Bygninger og Smagen gyselige, Malerne dø af Hunger, og de fleste Musikantere ere mere Bierfiedere end Musikere, Dansere agtes som Landløbere«¹⁾). Guldberg, der som

Stiftamtmand kjendte Kjøbstæderne i en Del af Jylland godt, skriver til Bülow baade om de smaa Byers svage Kræfter og svage Kundskaber og om, at Kjøbstædernes Tilstand for de flestes Vedkommende aarlig forringes²⁾. Vi høre lejlighedsvis tale om, hvor elendige Gaderne vare i Viborg »paa Grund af adskillige Borgeres Fattigdom«; man har i Varde ikke Raad til at gjenopbygge et afbrændt Raadhús; Slagelse kaldes en fattig By, der kun kan holde sig oppe ved Agerbrug, i forskellige Byer nævnes Straa-tage endnu som almindelige³⁾, og Regeringen fandt Grund til at indskærpe, at Svin ikke maatte færdes paa Kjøbstædernes Gader⁴⁾. Om Kolding høre vi af en paalidelig Skildring fra 1786, at dens Handel var meget maadelig, og at Borgernes Forfatning var bleven stærkt forringet i de sidste 30 Aar⁵⁾. Det Indtryk, Korsør gjorde, var et Overmaal af Ynkelihood⁶⁾; i en Beskrivelse af Kallundborg hedder det: »Datiden er en sand Nat uden Morgenrøde for Kallundborg og andre smaa Kjøbstæder«, og om Thisted fortælles det, at Forholdene vare saa smaa der, at Byens Slagter ikke vovede at slagte et Lam, med mindre han ved et tilstrækkeligt Antal Bestillinger havde sikret sig, at han kunde faa alt Kjødet deraf solgt⁷⁾. Som en særlig Ulykke for enkelte Kjøbstæder indtraf i denne Tid ødelæggende Ildebrande ved flere Byer, saaledes især i Nyborg, Vejle, Nørre Sundby, Middelfart og Rødby.

Men alligevel, trods alle Klager og Ulykker, det var ikke Tilbagegang alt sammen. Det har Vægt som Vidnesbyrd derom, at de danske Kjøbstæders Befolkning i Tiden fra 1787 til 1801 steg med 9 Procent, hvad der var en langt stærkere Væxt, end der havde fundet Sted i lang Tid. Vi have ogsaa haft Lejlighed til at omtale, at selv i de Aar efter 1783, der betegne tydelig Nedgang for Kjøbenhavn, var der Opgang med Hensyn til Kjøbstædernes Handel, særlig for de jydskes Vedkommende*),

*) Se ovenfor S. 280.

en Følge blandt andet af Kvæghandelens Frigivelse 1788, og vi have ligeledes kunnet følge Opgang i Aarene efter 1792, ligesom Toldintradernes Stigen tyder paa det samme*). Det er da endelig ogsaa værdt at lægge Mærke til, at de stærke Klager over Fattigdom og Elendighed ganske overvejende skrive sig fra de første Aar efter 1784. Oppe i Halvfemserne høre vi meget mindre tale derom. Det fattes da i Virkeligheden ej heller for forskellige Kjøbstæders Vedkommende paa Tegn paa Fremgang. Naar vi høre om det lille Holstebro, at det ligger i en mager Egn, men at Indbyggerne ere fede og tillige meget selskabelige, peger dette spøgefulde Udtryk i en heldig Retning, og selv midt i de stærke Klager, som man hører over Kalundborgs Tilbagegang, siges det, at Handelen har været tilstrækkelig til at skaffe en Del Velstand. Men det er især i nogle af de anseligere Kjøbstæder, at man faar Indtryk af bedre Forhold.

Saaledes høre vi ved Helsingør, at der i 1789 opføres flere større Privatbygninger, at Byens Ejendomme i 1791 vurderes til 903938 Rdlr., medens de i 1780 ikke vare værdsatte højere end til 626020 Rdlr., og det fremhæves udtrykkelig, at der var Opgang for Byen i de sidste Aar af Aarhundredet, hvad der blandt andet viste sig ved Redebonhed til Ofre i Anledning af Slotsbranden 1794 og af Kjøbenhavns store Brand i 1795. Flere Handelshuse her nævnes som tagende Del i Fragtfarten, Færgelavet havde godt at fortjene, Prisen paa Husene steg ogsaa i denne Tid, og det kan nævnes, at nu (1797) fik Byen sin egen Avis. Dens Indbyggertal var i 1800—1801 naaet til 5063⁸⁾.

Ovre i Jylland er det allerede fremhævet, at baade Aalborg og Randers vare i Fremgang og blandt andet havde god Udførsel af salt Kjød under Revolutionskrigene.

*) Se ovenfor S. 280

Vi høre, at der i Aalborg vel kun var liden eller ingen Selskabelighed, men at det alene var en Følge af den Lyst. Aalborgenserne havde til at samle Penge, hvad ogsaa lykkedes dem⁹⁾. Netop i de sidste Aar af vort Tidsrum vare Toldintraderne i Aalborg i rask Stigen. Men især Randers synes i denne Tid forholdsvis stærkt at have hævet sig paa flere Maader. Takket være Borgernes Driftighed, havde Byen til Trods for de Vanskeligheder, som den lange og til Sejlads ret ubekvemme Fjord voldte, dog siden Midten af 18de Hundrebaar begyndt at trække Handelen til sig; især forstode Borgerne at høste Fordel af Forordningerne om Brændevinsbrændingen, saaledes at de ved Anlæg af Brænderier kunde undersælge andre Byer: vi høre ogsaa, at Landboreformerne virkede til at forøge Omsætningen med Omegnens Bønder, og Byens Kjøbmænd nyttede Handelskonjunkturerne under den nordamerikanske Frihedskrig og Revolutionskrigene paa forstandig Maade. Det hedder, at op mod Aaret 1800 have de vigtigste Handelshuse i Byen drevet en betydelig aktiv Handel paa de fleste europæiske Lande og paa Vestindien. Guldberg glædede sig paa Byens Vegne ved i et Brev til Schack Rathlou¹⁰⁾ at kunne fortælle, at den i Efteraaret 1794 havde sendt 11 Skibe til franske Havne, medens Aarhus kun havde kunnet sende 1. Schack Rathlou kunde lejlighedsvis fortælle Bernstorff om, hvor fordelagtig en Handel baade Randers og Aalborg drev paa Sverige. Ved Folketællingen i Februar 1801 var der 58 Kjøb- og Handelsmænd i Byen, og samtidig taltes der 33 Skippere i den. Den ejede paa den Tid 31 Skibe paa 815 Kl., hvilket paa det nærmeste betød den dobbelte Skibsdrægtighed af, hvad Byens Fartøjer havde havt 1780¹¹⁾. Samtidig havde den ogsaa tildraget sig Opmærksomhed ved sin fortræffelige Styrelse, f. Ex. ved Indførelse af Offentlighed i Regnskaberne og ved den Dygtighed, hvormed Fattigvæsenet blev styret. Det var Fremskridt, der særlig skyldtes en

ypperlig Borgmester, Carøe. Ret betegnende for, hvorledes der blev lagt Mærke til, at Randers var i god Udvikling, er det, at Kancelliet i Begyndelsen af 1797 udtalte om den, at den formedelst den indtraadte Handel og adskillige der til almindelig Nytte gjorde Indretninger kunde sættes ved Siden af de større Kjøbstæder¹²). Ja, Kommercekollegiet erklærede endog, at den fremfor de øvrige danske Kjøbstæder havde udmærket sig ved aktiv Handel og sine Indbyggerses almindelige Vindskibelighed¹³). Det passer godt til alt dette, at dens Befolkning i Tiden fra 1769 til 1801 steg fra 2718 til 4562 Indbyggere.

En ejendommelig Stilling indtog samtidig ogsaa Odense. Hvad de økonomiske Forhold angik, kan det nævnes, at Byen opnaaede et stort Gode, derved at den energiske Stiftamtmand Buchwald fik udvirket Anlæggelse af den Kanal, der siden skaffede Byen en meget forbedret Forbindelse med Kattegat. Der maa ogsaa have været en Del Velstand hos dens Borgere, at slutte fra den store Velgjørenhed, der i Slutningen af Aarhundredet blev udvist i den¹⁴). Men, hvad der dog mest fængsler os i denne Tid ved den, er, at der var et langt stærkere selskabeligt Liv i den end i nogen anden dansk Kjøbstad. Det har i saa Henseende sædvanlig set saare tarvelig ud i Byerne. At gaa i Klubben og spille Kort der, spise og drikke godt, for saa vidt man havde Raad dertil, og at spasere, var den almindelige Slags Forlystelser i dem¹⁵). Men i Odense var der et livligere Sving. Som bekjendt havde denne By i Slutningen af Adelsvældens Tid været Samlingssted for den rige og ansete fynske Adel. Det havde Enevældens Indførelse gjort Ende paa, da det fra nu af blev nødvendigt for Adelen at søge til Kjøbenhavn, hvor Residensen var. Men paaafaldende nok. I anden Halvdel af 18. Hundredeaar begyndte de adelige Godsejere i Fyn atter at søge til Odense som et selskabeligt Midtpunkt, og dette synes at have taget stærkt til henimod Aarhundredets Slutning.

Man kunde fristes til at tro, at de hellere vilde have det for sig selv her end have meget at gjøre med dem, der i Kjøbenhavn indtog de øverste Pladser, ligesom i Styrelsen saaledes ogsaa i selskabelig Henseende.

I Foraaret 1793 indberettede Stiftamtmand Buchwald til Kancelliet, at »en Del Herskaber og privilegerede Personer nu mere end forhen have tilkjøbt sig og bebo Gaarde i Odense«¹⁶). Med et alt andet end ærbødigt Udtryk betegnede en Officer i Odense Forholdet ved at sige, at der var en saadan Mængde Adel der i Byen, at »man kunde føde Svin med dem«¹⁷). Disse Adelsmænd havde deres egen Klub, samtidig med at der tillige var en Borgerklub. Naturligvis paavirkede denne Indflytning af Adelsmænd Levemaaden i Byen, og en Kunstner, der netop paa den Tid opholdt sig der, kunde ikke andet end blive slaaet af, at »der virkelig var megen god Smag og artig Levemaade der, men tillige Pragt og Overdaadighed«¹⁸). Dette havde vel sin Del baade i, at der blev bygget adskillige store og solide Bygninger, og i, at det blev mere Mode at kjøre end at gaa, noget, hvortil i øvrigt Byens slette Brolægning og skidne Gader kunde opfordre¹⁹). Men trods denne fine Indflytning var Pyntesygen dog ikke større, end at der kun var tilstrækkelig Fortjeneste at vinde for en enkelt rejsende Modehandler, der hvert Aar, direkte hjemkommen fra Paris, bragte sine Varer tilfals i Byen^{19a}). Som noget ejendommeligt for den fremhæver den nys nævnte Kunstner den paafaldende Mængde smukke Damer, der fandtes i den.

Samtidig har der aabenbart ogsaa været mere aandeligt Liv i Odense end i de andre danske Kjøbstæder. Da det ældre Gymnasium der blev fornyet 1755—1757, blev den Hjemstedet for en ret frodig Litteratur, bestaaende baade af religiøse, filosofiske og andre videnskabelige Skrifter. Byen havde ogsaa 2 Bogtrykkerier og 2 Aviser. Som en Følge af den ivrige Bladudgiver Kr. Iversens Anstrængelser havde den endog i nogle Aar (1783—1787) et

lærd Selskab, det første, der oprettedes udenfor Kjøbenhavn, det saakaldte »kgl. lærde og typografiske Selskab«. Imidlertid er det mest ejendommelige Træk dog maaske det, at vi træffe formelige Theaterstillinger her, og at de stærkt optog Sindene. Først havde den nysnævnte Iversen søgt at faa sligt i Gang ved at danne et Slags dramatisk Selskab (1789), hvori selve Byens egne Borgere deltog. Men dette fandt ikke ret Behag hos de adelige Godsejere. De vilde, naar de om Vinteren boede i Byen, have virkelige Skuespillere at se paa²⁰). Men det kom til at gaa underlig dermed. For at faa deres Lyst stillet, saa de sig nemlig nødte til at faa indkaldt tyske Skuespillere. Lejlighedsvis have flere af dem i en Skrivelse til Regeringen fremhævet, at det var umuligt for dem at faa et dansk Skuespil oprettet, siden »de fornødne Subjekter dertil ikke kan tilvejebringes paa engang, da enhver anser det for en Vanære at sætte sit Barn til Skuepladsen«. Det lykkedes dem at faa Stiftamtmanden til at støtte dem; men i Førstningen syntes det, som om Regeringen ikke havde Lyst til at tillade det. Kancelliet gjorde nemlig gjældende, at det stred mod Forordningen af 27. Oktober 1773, der udtrykkelig havde indskærpet, at Kristian VI's Forordning af 21. Marts 1738 med dens Forbud imod at »nogen Komediantspiller maatte indfinde sig i Danmark og Norge«, skulde anses for gjældende. Dette stemmede dog altfor lidt med Tidsaanden, til at det i Længden kunde fastholdes, og, da de fynske Theatervenner allerede havde vovet sig ret langt ud i Forhandlinger med en Theatertrup, der gav Forestillinger i det Holstenske, gik Regeringen ind paa at give Tilladelsen for Vinteren 1791—1792. Skjønt dette kun var foreløbigt, blev Tilladelsen dog fornyet i de nærmest følgende Aar. Indførelsen af disse tyske Skuespil undergravede det dramatiske Selskabs Tilværelse; men for øvrigt spandt de tyske Skuespillere ikke Silke. Dette var, maa man sige, et Held; i den Grad

var de danske Kjøbstæders Befolkning dog ikke bleven for-
tysket, at Odenseborgere, naar den første Nysgerrighed
var forbi, vilde inlade sig paa at give Penge ud til disse
Skuespil. Den største Del af dem forstod intet af dem.
Det var forgjæves, at Skuespillerne greb til at spille Jeppe
paa Bjerget i tysk Oversættelse. Det fandt lidet Bifald.
Forskjellige Bryderier kom til, blandt andet, at det holdt
haardt at finde et passende Lokale til at spille Komædie
i; thi Borgerskabet syntes slet ikke om, at Raadhusets
store Sal i den første Tid var bleven brugt dertil. Et Par
Borgere indlod sig da paa den vovelige Spekulation at
opføre et eget Theater, der aabnedes 2. November 1795:
men det kunde ikke fjærne Forargelsen. Man blev, som
det udtaltes, kjed af tyske yderst middelmaadige Komædier
i en af de aneligste danske Provinsers Hovedstad. I Aaret
1796 saa den tyske Skuespildirektor sig nødt til at enga-
gere danske Skuespillere. Da de begyndte 18. November
1796 med Opførelsen af Olufsens »Gulddaasen«, lød der
fra det talrig forsamlede Publikum Raabet »Velkommen
de Danske«. Fra nu af havde Byen altsaa et nationalt
Theater, der for øvrigt dojede en Del Besvær med at holde
sig oven Vande²¹).

Lægges disse Træk fra forskjellige danske Kjøbstæder
sammen, kan man ikke andet end faa Indtryk af, at der
paa flere Maader havde begyndt at røre sig et kraftigere
Liv i dem, end Tilfældet havde været tidligere.

Hvad vi have set med Hensyn til Handel og Søfart
for Norges Vedkommende i Tiden fra 1784, har vist os,
at det, omend i de første Aar med nogle Svingninger, i
det hele havde været en god Tid, og at endog den sidste
Halvdel af Tidsrummet havde bragt en betydelig Opløm-
string. Det har været med god Grund, at Bernstorff var
bleven overordentlig populær deroppe²²). Slutningen af

Halvfemserne hørte med til de Aar, om hvilke der senere holdt sig den Tradition i Norge, at det havde været en i økonomisk Henseende lykkelig Tid. Fra den Side set er det, at Jakob Aall har omtalt Tiden i sine »Erindringer«: det er netop Tilfredshed med Forholdene, han fremhæver som et Hovedtræk. Men dette stærke Opsving maatte nødvendigvis særlig komme Landets Byer til gode, og i Norge var der ikke som i Danmark en enkelt Stad, der ved sine Handelsoperationers Omfang hævede sig højt over alle de andre. Det var nu som tidligere især de søndenfjeldske Byer, der udførte Trælrest, og de nordenfjeldske, der vare Hovedsædet for Fiskeeksporten. Bergen indtog den øverste Plads Vest paa. I det søndenfjeldske udførtes Trælasten stærkest fra Kristiania, Drammen og Langesund Toldsted; men ogsaa fra andre Byer Syd paa som Frederikshald, Moss og Arendal var Udførselen forholdsvis betydelig.

Efter dette skulde man altsaa vente, at man ogsaa i officielle Aktstykker vilde finde talrige Udtalelser om Fremgang. Men ejendommelig nok, det modsatte er Tilfældet. Ingensteds finder man mere end netop i de Aar, som vi her tale om. Vidnesbyrd om, i hvilken overvejende Grad Skyggesiderne ved Forholdene træde frem i Embedsmændenes Skrivelser. Man vil bogstavelig talt ikke for hele det søndenfjeldske Norges Vedkommende i de talrige Indberetninger fra Stiftamtmanden i Akershus Stift finde nogen anden By omtalt som værende i Fremgang end det lille Egersund²³⁾. Sligt er et nyt Vidnesbyrd foruden alle dem, vi kjende fra tidligere Tider, om hvorledes der aldrig førtes andet Sprog end det klagende, misfornøjede i Henvendelser fra Befolkningen til Embedsmændene — ejendommelig nok, samtidig med at Sproget fra dens Side til selve Fyrsterne var den tykkeste Smiger. Vi høre saaledes, for at tage nogle Exempler, at Handelen aftager i Tønsberg, at Strømsø er forarmet, at Handel og Næringsveje

gaa tilbage i Stavanger, medens de Fattiges Tal tager til²⁴), at det staar kummerlig til med Handelen i Frederikshald, hvor der med Undtagelse af det Ankerske Kjøbmandshus²⁵) intet andet fandtes, som drev egentlig Handel, Kjøbmændene der vare blotte Kræmmere og Kramhandlere, der forsynede sig med de Varer, som tilbragtes fra Sverige²⁶). Rundt omkring høre vi om smaa og fattige Forhold, at Staten maa laane en eller anden Kommune nogle tusend Rdlr., saa til det ene, saa til det andet, det kniber med at faa Gjæstgivergaarde oprettet i flere Byer; Moss bringer det først 1799 til at faa sit eget Retslokale, i selve Kristiania kunne Haandværksmestrene (f. Ex. Murermestrene) ikke slaa sig igjennem uden ved tillige at drive Høkerhandel²⁷), og Høkernes Tilstand omtales som elendig. Vi have en almindelig Udtalelse fra Stiftamtmand Skeel om, at Fattigdom i Kjøbstæderne i Almindelighed har taget saa stor Overhaand, at man i adskillige Kjøbstæder har maattet skride til det ubehagelige Middel af Ligning²⁸). Og selv om vel nok Klagerne lyde stærkest fra den tidligere Del af Perioden, er der dog ogsaa flere Træk af slikt fra dens sidste Aar. Stiftamtmand Kaas taler blandt andet i 1798 om Kjøbstædernes i Velstand vist ikke tiltagende Forfatning²⁹). Ved enkelte Byer som Trondhjem og Larvik var det en vitterlig Ulykke, at de hjemsøgte af svære Ildebrande³⁰).

Betegnende er det endelig, at man hører den gamle Klage lyde igjen, at Byerne led under Konkurrencen med de mange Landhandlere rundt omkring, der ikke nøjedes med at sælge, hvad Bønderne kunde tænkes med Nødvendighed at behøve, men ogsaa forstod at faa mange Overdaadighedsvarer afsatte. Et lidet hyggeligt Træk, der forekommer flere Steder, er Opløb af Almue, hvad der tyder paa Oplagthed til at føle sig misfornøjet, saaledes baade i Trondhjem og i Kongsberg. Særlig stor Opsigt vakte et saadant i Kristiania i 1795. Bernt Anker havde

ladet et lille Skib indtage omtrent 100 Tønder Kornvarer for at føre dem til Moss til Brug for hans Arbejdere paa Jærnværket der: men der var netop dengang paa Grund af Dyrtid udstedt et Forbud imod at føre Korn ud af Landet, og da der nu udbredte sig det taabelige Rygte, at Anker vilde trodse Forbudet ved at sende den lille — handelsmæssig set ret værdiløse — Ladning til Frankrig, kom Forstadsjøblen i voldsom Bevægelse og vilde bemægtige sig Fartøjet for at hindre det i at sejle bort. Anker tilbød at ville skjænke Ladningen til Almuen: men det gjorde kun ondt værre: den i Ojeblikket højst kommanderende Officer paa Akershus Fæstning tabte Hovedet, og rent galt blev det, da man arresterede nogle af de værste Urostiftere. Stiftamtmanden mente derfor at maatte give dem fri igjen imod, at de lovede frivillig at ville stille sig for Retten. Nu stansede endelig disse Optøjer, under hvilke Myndighederne uheldigvis ikke havde vist sig fra nogen imponerende Side. At det var kommet til et saadant Opløb, hang sikkert, som Stiftamtmanden mente, »for en Del sammen med Almuens Misundelse over visse Huses fortrinlige Velstand«³¹⁾.

For saa vidt der jævnlig klagedes over Pengemangel som en Plage for Landet i det hele og mest for de Handlende, og tillige over, at der trængtes til flere Seddelpenge i Omløb, kan det have hængt sammen med en uheldig Side ved Pengevæsenets Ordning, hvortil vi senere ville vende tilbage: men det er dog tillige værdt at se, at Stiftamtmand Moltke i 1795, da høje Kornpriser vakte Misnoje, siger, at Kjøbmændene rundt omkring kun daarlig havde forstaaet at drage Gavn af den betydelige Lettelse med Hensyn til Kornindførselen, som Forordningen af 6. Juni 1788 havde bragt³²⁾. Naturligvis er det muligt, at der rundt omkring i Kjøbstæderne ogsaa paa andre Maader har været Kjøbmænd, der ikke forstod deres Dont. Man kan lejlighedsvis se en norsk Patriot, den vel kjendte For-

fatter Fr. W. Thue, bruge meget skarpe Ord om Krageroes Kjøbmænds Mangel paa Energi, om deres forsømte Opdragelse og Ukyndighed i Handelsvidenskaben³³). Det kan heller ikke andet end forbause, naar man hører, som det synes fra paalidelig Kilde, at en stor Mængde Handlende baade i Kristiania og i andre norske Byer stillede sig i fuldstændig Afhængighed af de kjøbenhavnske Grosserere, fra hvem de forskrev en Mængde Varer »en detail«^{33a}). Sligt vidner ikke om noget stort Syn paa Forretningerne.

Men alt, hvad her er fremsat, viser sikkert kun den ene Side af Forholdene. Det er af mange Træk klart, at der i de norske Byer dengang har været tilstrækkeligt baade af de nødvendige Midler til at nyde Livet og af Lyst dertil, om end paa forskellige Maader. Den By, der i saa Henseende mest fængsler Interessen, er Kristiania. Stor var den ikke: den havde ikke mere end noget over 9000 Indbyggere, og vi have set Vidnesbyrd om smaa Kaar, endog om Fattigdom, i visse Klasser af Befolkningen. Og smaat var det, at der ikke var mere end een Boghandler og een Bogtrykker, der oven i Kjøbet var den eneste i hele Akershus Stift³⁴), (medens der var 2 i Odense), ligesaa at det kun nævnes som nødvendigt, at der var 2 Læger i Byen og 1 duelig Barber³⁵). Det vidner ikke godt om kommunale Tilstande, at Møllergade i Aaret 1797 omtales som næsten ufremkommelig for gaaende om For- og Efteraaret³⁶). Men samtidig var denne Tid dog paa en vis Maade det gamle Kristianas Glanstid. Især Trælasthanhandelen bragte saa rigelige Indtægter, at det Selskabsliv, der havde været fremtrædende i Byens mere velstaaende Kredse siden Midten af Aarhundredet, nu naaede sit Kulminationspunkt. Det var de rige Kjøbmandsslægter, den Ankerske og den Collettske, der gik i Spidsen. Stiftamtmand Frederik Moltke betegner i et Brev til Johan Bülow den øverste Klasse af Kjøbmandsfamilierne som »Byens mægtige«³⁷), og det var da ogsaa langt mere dem end ham, den for-

nemste Embedsmand i Norge, der angav Tonen. Moltke, der dog var en ret betydelig og meget elskværdig Personlighed, havde, som han siger, selv kun liden Connexion med disse mægtige. Den Mand, der afgjort var Kristianias, man kan gjerne sige Norges første Mand, var Bernt Anker. Hans Handelsforetagender vare de største i Landet, og hans aarlige Nettoindtægt (ogsaa fraregnet Husholdningskontoen) udgjorde de 10 Aar fra 1784 til 1794 sammenlagt 1116414 Rdlr. eller i Gjennemsnit lidt over 100000 Rdlr. om Aaret³⁸). Selv om han, som vi have set*), i et Par Aar maatte søge Stotte hos Regeringen ved at faa et stort Laan af den, var det kun en Overgangstid, som han heldig kom over, og som aldeles ikke indvirkede paa hans Stilling i Kristiania. Han gjorde der de Honneurs, skriver Frederik Moltke, som Stiftamtmanden burde gjøre. Der omtales blandt andet store Fester, han holdt paa sin tæt udenfor Kristiania liggende Gaard »Frogner«: men for øvrigt fandt han selv, at det gik for vidt med den Luxus, der fandt Sted i Kristianias finere Kredse, og han fik i Aaret 1798 sluttet en Overenskomst mellem 70 af Byens bedste Folk om at holde noget Maade, et Skridt, der dog næppe havde videre Virkninger³⁹). En General Bielefeldt kappedes en Tid med Bernt Anker om at fore et stort og gjæstfrit Hus. Udstyrelsen i Hjem som disse Mænds kunde maale sig med, hvad man saa i rige kjøbenhavnske Huse. Regeringen, der overhovedet synes at have været ivrig for at knytte den Ankerske Familie til sig, gav Bernt Anker da ogsaa den ene Hædersbevisning efter den anden; han blev endog Kammerherre og omsider hvid Ridder. Sligt forstod den forfængelige Mand at værdsætte, og han fandt et beundrende Publikum i sin Byes Befolkning. Det var et ejendommeligt Syn, da han den første Søndag, efter at han havde faaet den høje Orden, stillede

*) Se ovenfor S. 249.

sig, iført sin Dekoration, i Hjørnevinduet paa sin store Gaard (det senere Palæ), for at Folk, der gik forbi, — og det gjorde de i Masse —, kunde skue ham i hans Herlighed. Men med al sin kolossale Forfængelighed, sit noget søgte Væsen og sine besynderlige Svagheder f. Ex. for at tale Fransk og citere franske Digte, som han udgav for selv at have forfattet, var han fra Karakterens Side en hojsindet Mand, hvis Godgjorenhed var saa betydelig, at han ikke helt uden Grund blev kaldt alle Daarers Formynder. Han saa i meget stort paa Forholdene, og han havde en flersidig rig Dannelse.

Denne Norges første Patricier viste megen Iver for at fremme Sans for Skuespil i de finere Kredse i Kristiania. Til Dels under hans Indflydelse spillede de dramatiske Selskaber, der dannede sig, en betydelig Rolle i Byens Selskabsliv, ja en, der var forholdsvis større end i nogen anden af Statens Byer. De brugte mest et eget Theater, som en Collett, en Brodersøn af Bernt Ankers Hustru, havde bygget ved et Landsted, han havde i den saakaldte Grænseshave. Bernt Anker havde desuden selv et Theater paa sit Jærnværk ved Moss, og den Ankerske-Collettske Kreds opførte ved Juletid improviserede Komedier under et lystigt Liv, som den tilbragte paa Godset Fladeby ved Øjeren. Bernt Anker var personlig en ivrig Skuespiller, og han forsøgte sig ogsaa som dramatisk Forfatter, hvad han dog vilde have gjort bedst i at lade være. Ved Siden af slige Theaterglæder var Koncertlivet nu ligesom i den foregaaende Periode ret fremtrædende i Kristiania. En udenlandsk Kunstner, der dengang havde et næsten europæisk Ry, Abbed Vogler, imponerede Publikum ved paa Orgel at ville fremstille endog Æmner som Rubens's Maleri »Dommedag« og en anden Gang »Optrin af Sauls og Davids Historie«. For øvrigt tog Kristianenserne ogsaa med Glæde til Takke med fremmede Artister, der fremviste mekaniske og ekvilibristiske Kunster eller lod

Balloner stige til Vejrs o. a. l. Hvor der var saa stor Lyst til Selskabelighed, er det naturligt, at Middagsgilder og Aftenfestligheder vare almindelige i de finere Kredse. — man gjorde dengang Bekjendtskab med Artiskokker og Ananas —, og tillige at der førtes et livligt Samkvem i Klubber med Baller og Assembleer. Det kunde for øvrig undertiden gaa ret glubsk til her, naar de, der vare begejstrede for den franske Revolution, tørnede sammen med Folk af modsatte Meninger⁴⁰).

Hvor meget Forfængelighed og tom Nydelsessyge end kan have virket med til hint selskabelige Liv, har det dog ogsaa havt ikke alene en Del Friskhed ved sig, men ogsaa et vist æsthetisk, aandeligt Præg. Men hvad der ellers ved Udvikling af videnskabeligt Liv skulde have højnet det hele, det fattedes og maatte fattes, da Planen om at faa et Universitet i Norge strandede. Bernt Anker, der havde været saa stærkt med i Bevægelsen for at faa et saadant, søgte senere at lade komme en Luftning af det videnskabelige ved i sit eget Bibliothek at faa et Kursus af Forelæsninger i Stand. Han selv var iblandt dem, der holdt saadanne her (over Experimentalphysiken). Men, som allerede omtalt, det Rore. Universitets-sagen havde vakt, lagde sig snart, og under den følgende Tids Kjøbmandsliv og selskabelige Forlystelsesvæsen efterlod det foreløbig ikke Spor.

I Modsætning til det Sving, der havde været over Selskabsvæsenet i de finere Kristiania Kredse, er det kun et tarveligt Indtryk, man faar af Livet i de norske Byer i Almindelighed. I en Artikel af *Minerva*, der aabenbart er skrevet af Pram eller under hans Auspicier, og hvor man træffer den mest superlativiske norske Selvros⁴¹), man kan tænke sig, hedder det rigtignok om Kjøbstad-borgerne deroppe: »De have optaget det bedste af den engelske Karakter og dermed engelske Skikke og engelsk Smag i deres Forlystelser, i deres Luxus, Klædedragt,

Bygninger og Huse, kort sagt i alt«. Men Dommen kan ogsaa lyde anderledes. I en Artikel i Lærde Efterretninger fra 1796 om Legater i Trondhjem griber Forfatteren Lejligheden til at hudflette Indbyggerne i forskjellige norske Kjøbstæder. »Medens,« skriver han, »mange af dem søle sig i Drik og forfalde til dorsk Lige-gyldighed for Opdragelsesvæsenet, Statens og Individernes trofaste Støtte, medens man f. Ex. i Kristiansand, Moss og flere Steder især er sysselsat med at oprette dramatiske Selskaber og grundmurede Klubhuse og ej forglemmer, i de offentlige Tidender at fortælle deres sværmeriske Sammenkomster, er et vel indrettet Skolevæsen, en Fattigdom meget forekommende Arbejdsanstalt, et ordnet Fattigvæsen, en eller anden nyttig Fabrik ukjendte Indretninger«.

Naturligvis har i mindre Byer jævnlig alt beroet paa enkelte Personligheder eller Familier, hvis Levevis og større eller mindre Dannelse var bestemmende for dem, de levede iblandt. Der kunde derfor være endog store Mod-sætninger imellem Byer, der laa tæt ved hinanden. Saaledes fik Pavels, da han i 1793 blev Præst i Brevik, et ganske forskjelligt Indtryk af Befolkning og Tone her og i det nær liggende Porsgrund. I Brevik følte han sig, naar han undtog den gamle Postmester, der var det eneste Menneske, som havde nogen Sans for Læsning, sig for øvrigt staaende overfor en Samling af ukultiverede Kjøbmænd og Skippere, hvoraf flere vare rige, og han fandt sig stødt ved »den lede Handelsaand«, der var almindelig udbredt. Ganske anderledes i Porsgrund. »Det var,« siger han, »af alle smaa og store Steder, jeg har kjendt, det eneste, hvor den fineste, mest urbane Verdenstone var forenet med ædel, blid, utvungen, ægte norsk Selskabelighed og Gjæstfrihed⁴²).« Naar han senere rejste rundt i forskjellige søndenfjeldske Byer, traf han, hvad sikkert var det almindelige i norske som i danske Byer, Kortspil som den herskende Selskabsfornejelse enten efter Middagsgildet

eller foran Aftensmaaltidet, hist og her med en Tilføjelſe under Maaltidet af en Selskabssang. I Tangen (som be- kjendt en Del af Drammen) følte han sig stødt af Raahed og omfindtlig Stolthed; i Arendal traf han fuldstændig aandelig Hungersnød.

Vest paa i Bergen, hvor Handelslivet i disse Aar ud- foldede sig ualmindelig stærkt og maa have bragt Kjøb- mændene anselige Grunker, og hvis Befolkning var det dobbelte af Kristianias, ser det ud til, at der var blevet meget roligere, end der havde været i den foregaaende Tid. Forstyrrelser af den offentlige Orden som de, der tidligere havde været alt for almindelige, omtales ikke i denne Tid. Klublivet trivedes selvfølgelig ogsaa her: men en paafaldende Forskjel fra Selskabslivet i Kristiania som i Kjøbenhavn gjorde det, at Damerne omtrent vare banlyste derfra: de havde at passe deres Kjøkken og deres Børn. Dette var alt andet end til Gavn for Selskabslivet, og det havde sikkert stor Indflydelse paa, at den Gemyt- lighed, der kan have været ved de Bergenske Gilder, blev unødvendig drastisk. Vare Kjøbmændene her end sikkert for en stor Del Folk, der forstod deres Dont, var Tonen aabenbart mere raa og mere materialistisk end i Kri- stiania. Den lede Handelsaand, som Pavels talte om, havde faaet et slemt Indpas. Derfor følte Steffens, der for øvrigt mindst af alt havde Lyst til at kritisere, hvad der var norsk, sig i høj Grad frastødt ved Tonen i de Bergenske Kjøbmandskredse, da han for sine geologiske Studiers Skyld opholdt sig her en Tidlang. »Enhver«, skriver han som sit Indtryk, der ikke kunde tale med om Sild og Stokfiskfangst, om Diskonto og Børsnyheder, var ligefrem foragtet. Opdagedes det, at han var Videnskabs- mand, saa man paa ham med en nedladende Medliden- hed«. Og saa spillede efter hans Skildring Drikkeriet en lidet hyggelig Rolle i deres Selskaber. Han fortæller meget stærke Træk deraf⁴³).

Livet i de norske Byer har, det bliver vort almindelige Indtryk, havt meget forskjellige Sider. Man føler sig staaende overfor paafaldende Modsætninger imellem paa den ene Side smaa og fattige Forhold i meget, en evindeligt Tale om Pengemangel og en Lyst til at klage saa over det ene saa over det andet: paa den anden Side møder man en Lyst til at søge Glæden, hvor den kunde findes, der paa ingen Maade staar tilbage for den saa meget omtalte kjøbenhavnske Nydelsessyge fra samme Aar, en Lyst endelig, som der paa mange Steder aldeles ikke savnedes Raad til at tilfredsstille.

Hvad Byerne i Slesvig og Holsten angaar, da ligger det i, hvad tidligere er fortalt om Handel og Skibsfart i denne Tid, at der var en Fremgang i saa Henseende, som har maattet virke til Væxt af Velstand særlig i de større Byer, som f. Ex. først og fremmest i Flensborg og Altona. Deres Indbyggertal steg da ogsaa betydelig. Den førstnævnte havde i 1801 13000, den sidstnævnte endog 23000 Indbyggere. I Flensborg var ifølge en samtidig Meddelelse Husenes Tal i Tiden fra 1770 til 1799 steget til det firdobbelte, en Tilvæxt, der gjorde det nødvendigt for Regeringen at udstede en formelig Byggeslov for Byen⁴⁴). Sin Skibsfart drev den med ikke mindre end 250 Skibe, den havde 5 Sukkerraffinaderier, og dens Tilvirkning af Brændevin, som den mest udførte til Norge, var meget betydelig; mindst 46700 Tdr. Korn gik aarlig med dertil⁴⁵). I Altona hedder det vistnok, at nogle Industrigrene, f. Ex. Silketøjsfabrikationen vare gaaede tilbage; men det siges dog, at til Vederlag vare andre gaaede frem. Der var aabenbart et stærkt, industrielt Liv i denne By, hvor i 1789 2105 Mennesker vare sysselsatte med Fabrikindustri⁴⁶). Det synes i det hele klart, at til Trods for de alvorlige Ulemper, som Hamburgs og Lübecks

Nærhed voldte, var Industrien i forskjellige af de holstenske Byer f. Ex. Neumünster og Rendsburg, og ligeledes i nogle af de slesvigske — saaledes i det af de flittige Herrnhuter beboede Kristiansfeld — mere levende end i de danske og norske Kjøbstæder. I Kiel vedbleve Forholdene i økonomisk Henseende at være smaa trods dets Universitet, og uagtet Regeringen gjorde meget for at hæve Byen. Man saa kun faa Skibe i Havnen, og Handelen havde ikke stort at sige. Derimod paavirkede Indflydelse fra Universitetet adskillige Kredse i Byen paa en heldig Maade og skabte Sans for aandelige Interesser. Diplomaten J. G. Rist, der selv var en fint dannet Mand, har i sine Lebenserinnerungen tegnet et tiltalende Billede af det Samliv, der førtes her iblandt aandslivlige Mænd. Selvfølgelig var imidlertid dette Liv fuldstændig tysk, og tysk Kultur havde ikke alene Magten i de helt tyske holstenske Byer, men var ogsaa paa Grund af Regeringens Vanrøgt igjennem Tiderne af den danske Nationalitet i Slesvig, fremherskende blandt Embedsmænd og den mere velstaaende Del af Borgerstanden i de sønderjydske Stæder, selv i de ellers helt danske Egne. For øvrigt formede Livet sig aabenbart paa flere Maader dernede som i de danske og norske Kjøbstæder. I de mindre af dem gik det utrolig filistrøst og smaalig til; hvor Folk havde noget bedre Raad, var der Klubber og det dertil hørende Selskabsliv. Man ser, at et dramatisk Selskab spillede en Rolle i Flensborg⁴⁸⁾, ligesom Prins Karl af Hessens Hoffliv paa Gottorp naturlig paavirkede Selskabslivet i Byen Slesvig.

Det vil erindres, at vi i det foregaaende Tidsrum ved at tale om Udviklingen af Styrelsesforholdene i Byerne uden for Kjøbenhavn i Statens forskjellige Lande fandt en udpræget Dobbeltthed i Regeringens Politik, paa den ene

Side Træk af Centralisationslyst og Iver for at kunne gribe ind i Byernes Sager paa ethvert Punkt; paa den anden Side en begyndende Interesse for at vække selve Borgerne til Sans for de kommunale Forhold ved at lade Repræsentanterne for dem mere end tidligere faa Lejlighed til at udtale sig om, hvad der havde Betydning for Byernes Ve og Vel. Det har formentlig ikke ringe Værd at se, hvor vidt denne Dobbeltthed holdt sig i det Tidsrum, hvorom vi her tale, og i det hele at følge Udviklingen paa dette Omraade.

Man kan, naar man gaar Datidens Reskripter og Kancelliskrivelser igjennem, ikke andet end blive slaaet af, hvor mangfoldige af dem der vedrøre Kjøbstæderne i Danmark og Norge. Hovedmassen drejer sig utvivlsoomt om Skridt, hvorved Regeringen umiddelbart blandede sig i Byernes Sager. Der tænkes ikke herved paa, at den naturligvis gav almindelige Bestemmelser om, hvad der vedrorte Kjøbstædernes Skatteligninger, Indkvarteringsvæsen og Regnskaber; Opmærksomheden vender sig stærkere til, hvor den greb ind i mere særlige Forhold. Saaledes, hvor der var indtruffet en eller anden Ulykke, f. Ex. ved store Ildebrande. Regeringen søgte i slige Tilfælde at hjælpe ved Gaver eller Laan. Den giver 3000 Rdlr. til brandlidte Borgere i Larvik, den yder i Anledning af Nyborgs Hjem-søgelse af en meget svær Ildsvaade et Forskud af 50000 Rdlr., og da Søboderne i Kristiania i Sommeren 1785 vare blevne ødelagte ved en Brand, der havde fortæret store Værdier, kommer den til Hjælp med et Laan paa ikke mindre end 100000 Rdlr., den lader give 4000 Rdlr. til Trondhjem som Støtte for at faa Dæmninger istandsatte, som Nidelven havde brudt Hul paa o. s. v. ⁴⁹⁾

Men da overhovedet alle vigtigere Spørgsmaal med Hensyn til Byerne laa den paa Sinde, vilde den have Afgjørelsen af dem i sin Haand, enten idet den efter Forestillinger fra Stiftamtmand og Amtmand traf Resolution

derom, eller for saa vidt den modtog Spørgsmaal og Andragender fra selve Byerne. Der er Masser af Exempler derpaa af den mest forskjellige Natur. Den giver saaledes Befaling til, at der ikke mere maa bygges Karnapper i saadanne Kjøbstæder, hvorigennem Hovedveje gik, den udsteder Instruxer og Befalinger for, hvorledes Kommunalstyrelsen skal indrettes paa de forskellige Steder, saaledes for Kristianias Vedkommende ved en Instrux for Magistraten af 14. Septbr. 1798, der paa flere Punkter minder om den tilsvarende for Kjøbenhavns Magistrat af 28. Aug. 1795. Den foreskriver, hvorledes Politivæsenet i Odense skal ordnes⁵⁰), og den udsteder Forbud mod de udstaaende lange Bliktude, der fandtes paa Hustagenes Render i Akershus Stifts Kjøbstæder, ligesaa mod, at der overhovedet maatte bruges Fakler i Byerne, og den bevilger, at Brager-næs maa gjøre et Laan paa 4000 Rdlr. for at fuldføre et Raad- og Arresthus, ligesom ogsaa Moss maa laane 3000 Rdlr. til et beslægtet Formaal. Ikke mindre holder den Bymyndighederne til at gjøre deres Pligt, undertiden ved skarpe Irettesættelser; man kan endog se den suspendere en Magistrat: den paabyder, at der ikke maa findes løse Hunde i Akershusstifts Byer, den giver Reglement for Borgervæbningen i Trondhjem o. s. v.

Det er endog til de mindste Enkeltheder, den gaar i sligt, naar den f. Ex. bestemmer, hvorledes der i Kolding skal vælges en Hyrde for Byen, at en Taarnvægter kan antages i Horsens, at der maa udredes Jordemoderløn i Moss af Byens Kasse og at der maa betales 30 Rdlr. til en Medhjælperke for Jordemoderen i Frederikshald, at 15 Rdlr., hvorfor der var kjøbt Brænde til Skolen i Præstø, maa passere som Udgift, at en Brandinspektør i Holstebro maa faa 12 Rdlr. aarlig af Byens Kasse, at Borgerskabet i Korsør maa give 17 Rdlr. 2 ŷ til Byens Hyrde og saaledes i en Uendelighed. Især, hvor Spørgsmaalet var om Udgifter, selv de aller ubetydeligste, faa vi Indtrykket af,

at Byernes Umyndighed var fuldstændig. Forholdet var i saa Henseende, som det havde været i lange Tider, og Statsmagtens vigtigste Redskab var indtil 1794 Stiftamtmandene, ligesom de havde været det fra Enevoldstidens første Dage. Efter 1794 kom Byerne under Amtmændenes Overtilsyn⁵¹). Unægtelig kunde det ligge nær at lade slige Embedsmænd have et saadant. Det viste sig blandt andet nødvendigt at give dem Bemyndigelse til at fastsætte daglige Mulkter for de Borgere, der nægtede at opfylde Pligter, som paalagdes dem af Byens Magistrat⁵²).

Men ved Siden af alt dette mærker man, som allerede antydet, Statens Lyst til at faa et Indtryk af, hvad man gjerne kan kalde den offentlige Mening i Byerne. Det er allerede værdt at se Regeringen have Tanke om, at det var heldigt, at Byernes Borgere fik nøje »Oplysning om, paa hvilket Princip Ligninger af Skatter og Afgifter beroede.« Den paabyder derfor Stiftamtmandene at give samtlige Indbyggere i deres Stifters Byer nøjagtig Underretning om de Skatter og Afgifter, som de vare forpligtede til aarlig at udrede⁵³). Men særlig kommer man til at tænke paa Regeringens Stilling til de saakaldte eligerede Mænd. Vi erindre, hvorledes Indførelsen af disse Mænd som en Slags Borgerrepræsentation i den nærmest foregaaende Tid var bleven almindelig baade i danske og norske Byer*). Men meget var uklart i deres Stilling, og de stod i ikke ringe Grad i Afhængighed først af Stiftamtmandene og senere af Amtmændene, der kunde udstede Instruxer for dem, og hvem det paahvilede at holde dem til at passe deres Sager. Dette sidste kunde være saa meget mere nødvendigt, som det ikke mindre var Tilfældet med dem end med forskjellige andre, der havde borgerlige Ombud, at de trykkede sig ved at overtage dem: Kjøbstadsborgernes offentlige Sans var endnu kun ringe:

*) Se 5te Bind S. 567.

de havde Frygt for alt, hvad der kunde ligne Ansvar, og de havde liden Lyst til at have at gjøre med andet end med deres egne Sager. Kommer dertil, at Tallet af dygtige Kræfter blandt Borgerne jævnligen kun var ringe, kunde det endog være vanskeligt nok at faa et tilstrækkeligt Tal Mænd til at beklæde Stillingen, og i flere Byer blev man derfor nødt til at formindske deres Tal.

Værdt er det nu at se, hvorledes de eligerede Mænds Betydning steg i den Tid, vi her tale om. Et Reskript af 2. Marts 1787, der kom til at gjælde baade for danske og norske Kjøbstæder, og som særlig drejede sig om disses Formuesforhold samt aarlige Indtægter og Udgifter, fastslog, at de eligerede Mænd baade skulde godkjende Fordelingen af Borgernes Skatter og Byrder og ligeledes Beregningerne over Kjøbstædernes Ejendomme, endelig, at de skulde være med ved Affattelsen af Reglementer for deres egen Bys aarlige Udgifter, samt at de tillige havde at afgive Betænkning om alle øvrige, deres By vedkommende Udgifter. Desuden, det bør ikke glemmes, havde de Ret til at fremsætte Ønsker paa deres Kommunes Vegne og gjøre Forslag til Forandringer enten paa det ene eller paa det andet Omraade. Kongen havde, som det blev udtalt, Tillid til Byernes Repræsentanter som dem, der vilde vaage over deres sande Bedste. I Overensstemmelse med denne Opfattelse af dem skulde de overhovedet, om end med Stifamtmandens Approbation, i visse Dele administrere og forestaa Kjøbstædernes offentlige Væsen⁵³). Som Vidnesbyrd om, at Regeringen gjerne vilde have deres Stilling respekteret, kan nævnes, at den f. Ex. lod dem i Bergen faa lige Anseelse med Stadskaptajnerne*).

Imidlertid, der er dog endnu et Element at nævne med Hensyn til Bystyrelsen. Fra gammel Tid havde der været holdt Raadhusforsamlinger, hvor hele Borgerskabet

*) R. af 4. Juni 1791.

mødte. Disses Indflydelse var ganske uklar. Det havde derfor Betydning, at Regeringen nu vilde have mere Bestemthed i dette Forhold, og det saaledes, at det folkelige Element, der laa i Borgerskabets Deltagelse i Styrelsen, ikke blev trængt tilbage. Et Reskript af 20. April 1791 fastslog baade for de danske og for de norske Byer, at vistnok skulde slige Forsamlinger kun have Gyldighed, saafremt Magistraten eller de eligerede Mænd deltog i dem; men det bestemte tillige, og det var Hovedsagen, at det skulde være de eligerede Mænds Pligt at raadslaa med hele Borgerskabet, inden de afgav deres Betænkning. At det, der saaledes besluttedes, maatte godkjendes af Stiftamtmanden, var en Selvfølge; men i Tilfælde af Uenighed imellem Magistrat og de eligerede Mænd eller Borgerskabet havde han at indsende Sagen til Kancelliets Afgjørelse. Et Reskript af 14. December 1798, — der for øvrigt viser, at Borgernes Lyst til at deltage i Raadhusforsamlinger var meget lille. — fremhæver, at disse Møder skulde »anvendes paa alt, hvad der vedkommer Kjøbstædernes økonomiske Væsen og Forfatning.« Som et Exempel paa, hvorledes Borgerskabet kunde komme med i en vigtig Sags Behandling, skal følgende Træk fortælles. Der havde i længere Tid været Strid i Kristiania imellem Kjøbmændene og Høkerne. Stiftamtmand Moltke, der her som altid var ivrig for, hvad der kunde være til Byens Gavn, fik da nedsat en Kommission til at tage Kristianias Privilegier under Overvejelse, og den kom til at bestaa af nogle af de bedste Mænd af hver Klasse af Byens Borgere. Dette Skridt grundede sig efter hans Sigende lige saa meget paa Borgerskabets Ønske som paa hans egen Overbevisning om, hvad der var det rette. Da Sagen saa her var bleven behandlet, holdt han det for rigtigt at underrette Byens samtlige Borgerskab, som han lod møde paa Raadhuset, om hvilke Grundsætninger man var enig om at opstille, og de fandt alles Tilslutning. I

Henhold hertil indgik alle Kjøbmænd og Krambods-handlere til Regeringen med en Begjæring om, at Borgerskabet maatte faa Tilladelse til at tilsende den en detailleret Plan for Handelens Ordning i Kristiania. Dette blev tilladt, og Stiftamtmand Kaas, der imidlertid havde afløst Moltke, lod da »under Deliberation af det samtlige Borgerskab« 1797 udarbejde en Plan til nye Privilegier for Byen. Han mente, at et Par Punkter maatte rettes deri, og, da hans Rettelser havde fundet almindeligt Bifald, gjorde han Indstilling derom⁵⁴). Forslaget blev næppe godkjendt af Regeringen som Helhed: men det havde Indflydelse paa et Reskript af 2. August 1799 om Ordningen af Handelen i Kristiania.

Samtidig med disse Forholds Udvikling i Byerne kom det Spørgsmaal stærkt frem, paa hvilken Maade de eligerede Mænd skulde vælges. Det interessante er her, at det efterhaanden mere og mere blev besvaret saa at sige i demokratisk Aand. Vi møde Vidnesbyrd derom først ved Viborg Stift, hvor Regeringen 19. Juli 1793 foruden at fastsætte, hvor mange der burde være i Stiftets forskjellige Byer (fra 2 til 6), tillige paabød, at Valget skulde ske af Borgerskabet efter de fleste Stemmer og indstilles til Stiftamtmandens Approbation⁵⁴). Faa Aar senere kom dette til at gjælde for alle danske Kjøbstæder. Kongen, udtaltes det i Reskriptet (24. Marts 1797) derom, anser det for rigtigst, at dette Valg sker ens overalt, og at disse Mænd, der i alle Tilfælde maa kunne anses som Borgernes Repræsentanter og Talsmænd, for at kunne have den fornødne Tillid hos Borgerskabet vælges af Borgerne selv med den mindst mulige Indflydelse derpaa af andre. Et Reskript af 2. Maj 1800 fastslog noget lignende for de norske Byers Vedkommende⁵⁵). Man kan umulig tænke sig andet, end at dette maa have virket til at hæve de eligerede Mænds Selvfølelse og Virkelyst. Der ligger i dette et Selvstyrelseselement, som fængsler

Opmærksomheden. Ogsaa her møde vi et af de Træk af Sympathi for den friere Bevægelse, som vi saa stærkt have fulgt paa flere Punkter, og som vare Mændene af den gamle Skole inderlig imod. Det er betegnende, at Guldberg, der var saa nidkjær for sit Stifts og dets Byers Vel, bestemt fraraadede at lade Borgerskabet faa denne Valgret. Magistraten i Kristiania, det kan der maaske erindres om, var ganske enig med Guldberg heri⁵⁵).

Forbaves man over de mange Kongebud, der vedrøre Forhold i de danske og norske Kjøbstæder, overraskes man paa den anden Side ogsaa over, hvor faa der dreje sig om Byerne i Sønderjylland og Holsten. Maaske har Statholderskabet, der havde en overordnet Myndighed over dem, kunnet afgjøre adskilligt paa egen Haand; men det kan ogsaa have hængt sammen med, at allerede tidligere Selvstyret der var større end i de kongerigsk danske og norske Kjøbstæder. Der har derfor været mindre Trang til at foretage Ændringer i Styrelsesforholdene. Imidlertid, Paralleller fattes dog ingenlunde. Det er helt i Stil med, hvad vi have set om Kongemagtens Optræden med Hensyn til Byerne i de tvende Kongeriger, naar det tillades Magistraten og de deputerede Borgere i Aabenraa at bringe en Vandledning i Stand og optage de dertil nødvendige Kapitaler⁵⁷), og naar der gives Altona Ret til at bruge 9000 Rdlr. af et Skolefond til at bygge et Waisenhus⁵⁸). Vi se, at Kongen giver Oldeslohe 20000 Rdlr. i Anledning af en Ildebrand, der havde hjemsøgt Byen⁵⁹), og at han giver Bestemmelser om, hvorledes Overpræsidenten i Kiel i Tilfælde af Sager, hvor det gjælder Forøgelse af Byens Gjæld, skal gjøre Forestilling derom⁶⁰). Ikke mindre kan det i en anden Retning nævnes som Sidestykke til, hvad vi kjende fra Danmark og Norge, at Bestemmelser om Indretning i Altona af Gadebelysningen eller om Politivæsenet sammesteds fastsættes efter Forslag af Overpræsident og Magistrat der⁶¹). En Medvirkning fra Borger-

skabets Side i de kommunale Sager ser man f. Ex. ved Haderslev, idet det her bestemmes, at ved fremtidige Valg af en Borgmester skal Præsentationsretten vistnok tilhøre Magistratskollegiet (foruden Borgmesteren 4 ulærde Raadmænd), men Valgretten tilhøre de Borgere, der vare Husejere. Dog maatte kun »tilstrækkelig prøvede Litterati« komme paa Valg⁶²).

TO OG TYVENDE KAPITEL.

Landboforholdene efter 1791. — Tilbageblik paa de økonomiske Fremskridt som en Følge af Reformerne.

Ved et kongeligt Reskript af 26. August 1791 var det blevet tilladt en Komité, med Suhm i Spidsen, og hvortil ogsaa Kristian Colbjørnsen, Malling og Maleren Abildgaard hørte, at oprejse et Monument »i Anledning af de Velgjerninger, Kongen havde udvist imod Bondestanden«. Det var den saakaldte Frihedsstøtte. Tillige blev det fastsat, at Monumentet skulde rejses udenfor Vesterport der, hvor det staar endnu den Dag idag. Det var gaaet saare let med at faa tegnet de Bidrag, der vare nødvendige, Abildgaard havde givet Tegningen til det, og flere af Datidens bekendteste Billedhuggere her hjemme, deriblandt Wiedeweldt, udførte de Marmorfigurer, der smykke det. Den 31. Juli 1792, paa Kronprinsens Bryllupsdag, var man kommen saa vidt, at Grundstenen kunde lægges under en Højtidelighed, som Kronprinsen overværede. Der blev holdt Taler baade af Colbjørnsen og af Malling, af hvilke dog ingen var særlig betydelig. Vi mærke, hvor langt man var kommen fra den gamle Enevoldstids Stil, naar der i Talerne kun tales om Borgere

— Ordet Undersaatter forekommer ikke, for øvrigt heller ikke Udtrykket »danske Mænd« —, og naar det i Beretningen i Minerva om Festen hedder, at der paa Kronprinsens Vej blev strøet Blomster af »ædle Borgerinder«: men virkelig smukt mærke vi det ved den i sin Korthed og sin Enkelthed saa veltalende Indskrift, der kom til at staa paa Støtten: »Grundstenen blev lagt af Frederik, Kongens Søn, Folkets Ven«. I Aaret 1797 stod den færdig. Det gjør et ejendommeligt Indtryk at se, hvor lidt den kostede i Sammenligning med den uhyre Sum, som var gaaet med til Statuen paa Amalienborg. Det hele Beløb, der blev brugt, var kun omtrent 13000 Rdlr. Den taler i sin Simpelhed, der dog ingenlunde er uden monumental Holdning, et Sprog til os, der har saa dyb en Klang, fordi det fortæller om den mest lykkebringende Omdannelse i vor Historie.

Frihedsstøtten var et Sejrsmonument, der blev rejst nu, da den hidsige Kamp om Landboreformerne var endt: men den pegede dog ingenlunde alene paa noget afsluttet, den viste ogsaa hen imod en Gjerning, der kom til at danne en kraftig Fortsættelse af, hvad der allerede i Forvejen var skredet godt frem. Landboforholdenes lykkelige Udvikling vedblev at staa i første Række af de Opgaver, som Regeringen saa, at den maatte løse, og, om end Colbjørnsen ved sin vigtige Gjerning som Generalprokurør var bleven draget bort fra stadig Syslen med Landbo-spørgsmaalene, vedblev dog Reventlow stedse at have dem som Midtpunktet i sin Virksomhed. Han havde det foruden som Medlem af Landbokommissionen tillige som Præsident i Rentekammeret, og efter 1797 kunde han yderligere som Medlem af Statsraadet gjøre sin Indflydelse gjældende, hvor det behøvedes.

Først nogle mere specielle Træk af Regeringens Omsorg for Bondestanden.

Naar der allerede tidligere var blevet givet enkelte af

Kronens Bønder Præmier eller Understøttelser, fortsattes det samme, saa at sige selvfølgelig, ogsaa nu. Bønder paa Frederiksborg og Kronborg Amter faa Præmier for Stengjærders Sætning og Pileplantning; man vedbliver med at uddele Frugttræer og andre nyttige Træer til Bønder paa Krongodserne, og ligeledes faar snart en, snart en anden af dem Laan af Kongen for at forbedre sin Gaard, ogsaa faar en Bonde Hjælp til at købe Heste, fordi hans Besætning var død af Snive; den ene Gang efter den anden tillades det Bønder paa Grund af Fodermangel at maatte bruge en Del af den til Statens Brug extraordinært oplagte Fourage, gjentagne Gange bevilges der Bønder Laan af Kreditkassen eller af Kongens egen Kasse til at købe deres Gaarde for: der gives Bønder paa Sorø Akademis Gods Lettelse i deres Kjørsler o. s. v.

Stor Interesse knytter der sig, ligesom i Aarene fra 1784 til 1791, ogsaa nu til Spørgsmaalet om, hvorledes Regeringen stillede sig til Husmændene. Det kan her mærkes, at det ingenlunde var skjult for Datidens Reformmænd, at, naar man afløste eller indskrænkede Hoveriet, vilde der blive stor Brug for Husmænd til Arbejdet paa Herregaardene. Konferensraad Vilhelm Hansen fremhævede saaledes i den store Landbokommission netop Betydningen af at faa Husmænd, der vare forsynede med Jord, og det udtrykkelig for ved deres Hjælp efterhaanden at blive i Stand til at kunne undvære Bøndernes Hoveri. Det Jordtilliggende, som man mente, vilde være passende, saaledes at det gav Husmanden det nødvendige Rygstød og dog ikke gjorde det umuligt for ham tillige at arbejde paa Herregaarden, var stadig 3 Tdr. Land. Jordløse Huse vilde man aabenbart nødig have, hvorfor det ogsaa lejlighedsvis, da en nørrejydsk Godsejer fik Bevilling til at sælge sit Gods, blev sat som Betingelse, at samtlige Godsets Husmænd skulde forsynes med saa megen Jord,

at de hver kunde holde en Ko og nogle Faar¹). Idelig ser man da ogsaa i denne Tid Husmandsparceller blive omtalte baade paa Krongodset og paa andre Godser, og man træffer Laan eller ligefrem Pengehjælp til Husmænd paa Krongodset, for at de kunde flytte ud²). En Plakat af 16. Maj 1796 forkynder, at det maatte være Herremanden tilladt, hvor de jordløses Huses Tal ved Udskiftning af en By var mindre end Gaardenes, at tage Jord fra disse for at lægge den under slige Huse, saaledes at deres Tal blev mindst lige med Gaardenes (dog ikke med mere end 3 eller højst 4 Tdr. Land til hvert Hus). Ogsaa overholdes det noje som et Vilkaar for, at nogen Godsejer maatte nedlægge en Bondegaard (til Sammenlægning med andre), at han skulde henlægge 3 Tdr. Land Middeljord til ethvert af de i Byen værende jordløse Huse, ligesom ogsaa til hvert af 2 nye Huse, der skulde opføres i den nedlagte Gaards Sted³). En enkelt Gang kan man finde Tilladelse paa Falster til at opføre 6 jordløse Husmands Huse, saaledes at Forpagteren paa en nærliggende Hovedgaard faar Ret til at betinge sig Arbejde af Huse-nes Beboere for Dagløn efter Landets almindelige Priser⁴). Men det synes at være ret enestaaende. Som et Træk af Humanitet mod Husmænd og Indsiddere kan det nævnes, at der baade for Danmarks og Norges Vedkommende blev foretaget Forandringer i Skifteforretningerne, hvorved de vandt Lettelser⁵).

Det allerede i Forvejen rundt omkring begyndte Salg af Fæstegaarde til Selvejendom eller Arvefæste fortsattes efter stor Maalestok, og Regeringen støttede det ikke alene ved at tillade, at Hovedgaardstaxterne trods dette maatte bevare deres Skattefrihed, men ogsaa ved villig at give Tilladelse til, at slige Salg maatte ske ved Gaarde og Huse, der hørte under offentlige Stiftelser eller under Lensgodser. Bøndergods blev i et saadant Omfang af-

hændet til Fæsterne. at der i 1797 bevilgedes Salg af 35 Godser. i 1798 af 30 og i 1799 af 18⁶).

Og nu Udskiftning og Udflytning. Vi erindre, at sligt havde været i Gang især efter den saare vigtige Forordning af 23. April 1781. Men meget stod dog her tilbage. Godsejerne følte sig stærkt besværede ved, at det paahvilede dem at bære de ingenlunde ringe Udgifter, som disse Forandringer krævede; Fæstebønderne vare nemlig kun forpligtede til at hjælpe med ved Kjørsler og Arbejde. Naar man i denne Tid jævnlig ser Lensbesiddere faa Tilladelse til at optage Laan, var det sikkert for en ikke ringe Del paa Grund af dette Forhold. Det var derfor ikke saa underligt, at en stor Del Herremænd søgte at udsætte Udskiftningen til bedre Tider eller prøvede paa at slippe nogenlunde derfra ved at lade det hele gaa for sig paa lidet tilfredsstillende Maade. Regeringen mente derfor, at det var nødvendigt at skaffe større Fart i Sagen, og et Forslag af Hansen, som Reventlow gav kraftig Støtte, førte efter en Forhandling i Landbøkommissionen til en Indstilling fra den til Regeringen⁷). Det hed her betegnende nok: »Af alle de Foranstaltninger, som have den velgjørende Hensigt at fremme Agerdyrkingen og forbedre Bondestandens Kaar, fører ingen hurtigere og vissere til dette rigtige Maal end Udskiftningen af Fællesskabet.« I noje Overensstemmelse med Tankegangen heri udstedte Regeringen 15. Juni 1792 en betydningsfuld Forordning. For nemlig at gjøre Godsejerne ivrige for Sagen, blev der givet dem Ret til af de udskiftede Fæstegaarde og Huse med Jord (som Tillæg til Landgilden) at kræve 4 Procent i Rente af den utvivlsomt i mange Tilfælde betydelige Kapital, de havde brugt for at faa Udskiftning og Udflytning i Stand. Dog maatte dette først ske, naar de udflyttede Bønder vare komne saaledes i Orden med deres Lodder og den hele Drift, at de kunde udrede den nævnte Rente. Der fastsattes en Række en-

kelte Bestemmelser, for at Forholdet kunde blive billig ordnet. Ogsaa skulde det være Godsejerne tilladt, naar udskiftede Bøndergaarde bleve fæsteledige, at bortforpagte dem, dog ikke paa kortere Tid end 50 Aar. Denne Forordning bragte en hidtil ukjendt Fart i den heldbringende Reform. Blandt vistnok mindre vigtige, men dog betegnende Vidnesbyrd om Regeringens varme Sans for denne Sag, kan det nævnes, at Grev Dernath fik et Laan af Kreditkassen paa ikke mindre end 155,000 Rdlr. til slige og andre dermed i nær Forbindelse staaende Forandringer paa sine Godser Antvorskov og Falkenstein. Ogsaa ser man Kongen i et eget Reskript sende en Godsejer, der havde vist megen Iver i den Retning, en varm Udtalelse af Anerkjendelse af det fortjenstlige heri⁸⁾.

Samtidig med at vi i de her nævnte Træk have fulgt Spor, der allerede vare betraadte i Aarene fra 1784 til 1791, fængsles vi tillige ved at se, hvorledes nu ogsaa den tidligere begyndte Udparcellering af Hovedgaarde blev almindelig. Atter her støttede Regeringen Bevægelsen. Den fastsatte saaledes, at den Kongen tilhørende Hovedgaard, Westenborgs Jorder skulde opfydes ved Auktion i Parceller, det samme sker med Sorø lille Ladegaard⁹⁾, og den tillader blandt andet, at Proprietærer maatte sælge Parceller af deres Hovedgaarde, uden at de derved mistede Skattefriheden for det, de beholdt tilbage. Det var særlig Tanken om ad den Vej at faa Hoveriet formindsket, der her drev Regeringen frem. Den bevilgede da ogsaa Bygningshjælp, naar der opførtes Bygninger af nyt Tommer paa Parceller af Hovedgaardsmarker i Danmark, saafremt de vare solgte, saaledes at intet Hoveri skulde ydes af dem¹⁰⁾.

Hvor vigtigt end alt dette kunde være, komme vi dog naturlig til at spørge: Hvorledes stillede Regeringen sig til de 2 store Landbospørgsmaal, som fra først af havde været paa Tale, jævnsides med, at man havde kæmpet

om Stavnsbaandets Løsning, nemlig Spørgsmaalene om Hoveriet og om Tienden. Det første af dem havde man, som det vil erindres, villet forsøge løst ved Plakaten af 24. Juni 1791, hvori Hovedpunktet havde været, at man skulde prøve, hvor langt man kunde naa ved frivillige Overenskomster imellem Godsejere og Bønder. Der var som Suplementer hertil blevet givet et Par Plakater, den ene af 23. December 1791, den anden af 21. August 1793. Men hermed var Spørgsmaalet ingenlunde helt klaret, og Tiendesagen havde man foreløbig ganske ladet blive liggende. Der var derfor aabenbart Grunde nok til at lade Landbøkommissionen fortsætte sine Arbejder, for at den kunde prøve paa blandt andet at løse disse haarde Knuder.

Den var, som man maaske vil huske, efter en Afbrydelse paa mere end $1\frac{1}{2}$ Aar traadt sammen igjen 4. Februar 1790, og den holdt Møder indtil 8. Juni 1792. Saa kom der en Pause indtil 20. Marts 1794, formodentlig fordi man vilde se Virkningerne af Forordningen af 24. Juni 1791, inden man gik videre. Møderne fortsattes derpaa indtil 9. Juni 1796. Efter en ny Stansning gjenoptoges Forhandlingerne 19. Januar 1797. Deres endelige Afslutning faldt først langt senere. Det kan endvidere nævnes, at Overretsassessor Zeuthen, der var Sekretær i Kommissionen 1791, afløstes 4. Marts 1796 af Assessor A. B. Rothe; men ingen af disse Mænd var dog Fører i Kommissionen. Det var Reventlow og W. Hansen (indtil dennes Død 1796), der stadig vare de betydeligste Mænd i den. Kristian Colbjørnsen synes slet ikke mere at have deltaget i dens Møder.

Naar Kommissionen, som allerede berørt, traadte sammen igjen 20. Marts 1794, var Anledningen dertil en Pro Memoria, som Hansen (for øvrigt allerede 19. December 1792) havde indgivet til Regeringen om at fremskynde den fuldstændige Løsning af Stavnsbaandet. Denne

skulde som bekendt først finde Sted 1. Januar 1800¹¹⁾. Vi erindre, hvor vigtig en Del Hansen havde havt i Stavnsbaandsløsnings Forordningen af 20. Juni 1788, at det i det væsentlige var hans Forslag, der var blevet fulgt ved Fastsættelsen af Terminen for den endelige Løsning af Baandet¹²⁾. Men han havde faaet et saa tiltalende Indtryk af Forordningens Virkninger, at han mente, at man uden Ængstelse kunde gaa til allerede nu at lade Stavnsbaandet helt falde bort. Sagen blev saa drøftet i Kommissionen, og Hansens Tanke fandt almindelig Tilslutning. Kommissionen udtalte, at Bondestanden ved sin Holdning siden 1788 havde vist, at den ikke mindre end enhver Stand i Landet kunde uden lang Forberedelse modtage borgerlig Frihed; den havde »tilintetgjort den Frygt, som man byggede paa Kundskaben om Mennesket og Lidenskabernes voldsomme Virkninger«. Tillige gjorde Kommissionen opmærksom paa, at ingen skarp Egn siden Forordningen af 20. Juni 1788 var bleven ode for Folk. Dens Forslag til Kongen gik da ud paa, at Stavnsbaandet helt skulde ophøre fra 1. Januar 1795¹³⁾. Men Statsraadet med Kronprinsen var mere ængsteligt end Kommissionen, og den ældre Bestemmelse forblev altsaa urokket.

Vi have allerede nævnt, at Hoverispørgsmaalet ikke endnu kunde gjælde for helt løst, og at Tiendesagen var ganske uafgjort. Om disse to vigtige Forhold drejede Forhandlingerne i Kommissionen sig da ogsaa i de Aar, vi her tale om. Man vedblev med Hensyn til Hoveriet endnu at holde fast ved det, der havde været Hovedtanken i Forordningen af 24. Juni 1791, nemlig at prøve paa at naa det ønskede Maal ved frivillige Overenskomster paa de enkelte Godser*). I Henhold til en Indstilling fra

*) Naar man ser Stavnsbaandet ligefrem blive hævet ved et Kongebud, medens Regeringen ønskede, saavidt muligt, at faa Hoveriet afløst eller fastsat ved frivillige Overenskomster, hæn-

Kommissionen udtalte en Plakat af 5. Juni 1795, at, da »Kongen har erfaret, at kun den mindste Del af Jordegodserne staar tilbage, hvor Foreninger om bestemt Hoveri endnu ikke ere sluttede, er Vor Vilje, at denne vigtige og almenyttige Sag skal paa alle Steder i Riget endelig afgjøres«. Derfor udtalte Kongen, at han havde udnævnt Kommissærer, som paa ethvert Gods, hvor der hidtil ikke havde fundet Overenskomster Sted, skulde søge at faa en saadan i Stand, og, naar den ikke kunde tilvejebringes, da ved Kjendelse fastsætte Hoveriet efter visse bestemte Regler. Disse angaves i en meget omstændelig Instrux, der ogsaa var dateret 5. Juni 1795. Det Maal, der først og fremmest skulde søges naaet, var at faa Hoveriet ansat til Penge; men hvor det ikke lod sig gjøre, skulde der søges Enighed om dets Ydelse *in natura*. Mislykkedes ogsaa det, blev Hoveriet at fastsætte af Kommissæerne: men der skulde dog være Appel fra disses Afgjørelse til Rentekammeret. At Instruxen hviler paa meget omhyggelige Overvejelser og paa Bestræbelsen for at gjøre Ret og Skjel til begge Sider, maa sikkert erkjendes. Som en Enkelthed af Interesse skal det nævnes, at det, hvor Hoveriet fastsattes efter Kommissionens Skjøn, skulde overlades til Godsejerens Valg, om han vilde have Hoveriet bestemt til visse Dage eller til visse Hovlodder efter fastsat Maal i Mark og Eng samt Grofter og Gjærder: men Kommissionen skulde søge at overtøde Godsejeren om, at den første Ordning vilde være den heldigste (§ 11). Der kom senere et Tillæg til denne Instrux ved en Plakat af 31. Marts 1796¹⁴).

ger denne Forskjel sikkert i ikke ringe Grad sammen med, at Retten til at kræve Hoveri af Bønderne maatte regnes for at høre med til Godsejernes Ejendomsrettigheder. Stavnsbaandet derimod kunde Kongen lade falde bort, naar han vilde, da det juridisk set var knyttet til den Pligt. Herremændene havde til at stille Soldater til Landmilitsen.

Iblandt de Kommissærer, der skulde gennemføre disse Bestemmelser, var Reventlow selv, og han kastede sig med vanlig Iver over Opgaven. Paa Fyn, hvor »Agerdyrkingen var bedst, Vindskibeligheden og Velstanden og følgelig Oplysningen størst og hvor Jordbunden var lettest og udfordrede mindst Arbejde«, gik det, som man ser af flere Vidnesbyrd, let med at faa Enighed allevegne. Men i Jylland var det sværere. Her fandtes der baade blandt Proprietærer og Bønder de haardeste Halse. Guldberg fortæller i et Brev til Schack Rathlou aabenbart med en vis Tilfredshed, at Reventlow under Forhandlinger derom havde maattet »tale Donners« til de stædige Bønder: men for øvrigt fandt denne selv, at naar han havde »maattet bruge sine Lunger« ved disse Lejligheder, laa Skylden i de fleste Tilfælde hos Proprietæerne¹⁵). Vanskeligst var det at faa Overenskomster i Stand paa Sjælland og Lolland-Falster, her, hvor Hoveriet som en Følge af Jordbundens Beskaffenhed fra tidligere Tid var sværest, og hvor Proprietæerne derfor ikke kunde fraskrive sig det uden imod en meget høj Pengeafgift eller frivillig indlade sig paa at indskrænke det. Vilde Godsejeren selv drive sine Jorder, vilde han uden Bevarelsen af det gamle Hoveri være udsat for Tab, da Folkelønnen var steget til en utrolig Højde, som den ikke vilde falde fra, førend der opstod en ny Klasse Husmænd, hvis Næring var Dagløn. Hertil kom, at Bønderne i disse Dele af Landet kun havde liden Kultur og Vindskibelighed, de dristede sig derfor ikke til at paatage sig endog »maadelige Hoveripenge«¹⁶). Under alt dette var det kun gaadt daarlig med at faa Foreninger i Stand her. Altsaa maatte Kommissæerne ganske overvejende afgjøre Sagen i disse Egne ved Kjendelser.

Men kunde man end ad slige Veje gjøre Ende paa Hoveriet i dets ældre Form og Omfang og faa det bestemt, var der dog, for saa vidt det vedblev *in natura*,

en Mængde vigtige Forhold ved det at ordne, saafremt der ikke skulde komme en Mangfoldighed af Sammenstød i Fremtiden, og først efter en ret vidtløftig Forhandling i den store Landbokommission kunde denne omsider indgaa med et Forslag, der i alt væsenligt blev fulgt af Regeringen. Derpaa udkom den endelige Hoveriforordning af 6. December 1799. Uden her at komme ind paa Enkeltheder, skal det fremhæves, at man tydelig mærker Bestræbelsen for ved den at hindre Vilkaarligheder fra Herremandens Side, hvor der endnu kunde være Lejlighed dertil, og tillige imod, at en ny Fæster kunde bringes til at gaa ind paa frivillige Overenskomster, der i Virkeligheden vare til Skade for ham. Forordningen siger udtrykkelig, at i Tilfælde af, at nogen Jorddrot enedes med en ny Fæster om mere Hoveri, end der nu var bestemt, maatte Fæstebrev ikke udstedes, inden Rentekammeret havde faaet undersøgt, om Bonden i Virkeligheden kunde overkomme, hvad han var bleven bragt til at gaa ind paa. Denne Forordning er altsaa et nyt Vidnesbyrd om Opfattelsen af, at Bonden maatte beskyttes imod, hvad en klogere og stærkere Husbond kunde falde paa. Naturligvis blev der lagt Mærke hertil, og man forstaar, at der har været Godsejere, som fandt, at Regeringen ved denne Plakat var optraadt partisk til Fordel for Bønderne. Denne Opfattelse bragte blandt andet en jydsk Herremand til ret vittig at sige om Forordningen, at den burde sættes paa Melodien af den bekjendte Psalme: »Nu hviler Mark og Enge«. At imidlertid den Frygt, der laa bag ved en saadan Ytring, var helt ugrundet, skulde den senere Udvikling klart vise. Forordningen af 6. December 1799 danner en betydningsfuld Slutsten paa det 18. Hundreedaars Landbolovgivning.

Imidlertid, endnu maa af Landbosagerne ogsaa Tiendespørgsmaalet omtales. Det gik uafgjort over til det næste Aarhundrede. Ejendommeligt nok. Thi i Vir-

keligheden var der næppe nogen af de gamle Skavanker paa Landboforholdenes Omraade, der tidlig var bleven saa almindelig kritiseret som det Træk, at Tienden blev opkrævet i Kjærven, d. v. s. at den blev udtaget af Tiendehaveren i Neg paa Tiendeyderens Mark, inden Kornet var blevet bragt i Hus. Netop i de sidste Aar af Halvfemserne, medens Hoverisagen fortes til Ende, var der i Landbokommissionen blevet forhandlet ivrig om Tiendsagen. Reventlow havde lagt for ved et længere Forslag til en Reform¹⁷). Nu, da man særlig stærkt fæstede Tanken paa, hvad der kunde fremme Landets Opdyrkning, kom Hovedpunktet af, hvad der blev gjort gjældende for en Reform, til at blive det, at Tienden blev svaret af Bruttoindtægten af Afgroden, uden at der blev taget noget Hensyn til, hvilke Ofre vedkommende Jordbruger havde bragt for at forøge denne: det kunde derfor hænde, at den opslugte hele den Fordel, Landmanden skulde høste af sine Udgifter og sit Arbejde. Den maatte altsaa skræmme den tiendepligtige fra at anstrænge sig for at forbedre sit Avlsbrug. Der var, som det synes, stor Enighed herom i Kommissionen, og, naar man mindes, hvorledes et Medlem af den, nemlig Quistgaard til Gjerdrup, i dens første Tid havde bekæmpet Reventlow og Colbjørnsen, er det værdt at lægge Mærke til, at han med stor Styrke sluttede sig til Reventlow i denne Sag og blandt andet fremhævede (12. Januar 1796) som en Erfarings-sag, at Folk havde ladet gode Jorder ligge hen udyrkede eller besaaede med mindre fordelagtige Sædarter for at have den mindre Tiende at yde og for at være desto mere befriede for Chikaner og Vilkaarligheder¹⁸).

Ligesom under Forhandlingerne om de tidligere vedtagne Landboreformer var der ogsaa med Hensyn til denne Reform dem, der mente, at den ikke vilde fore til andet end Ulykke. Her skal blandt Modstanderne af den kun nævnes Biskop Balle, der for øvrigt alene saa paa den,

for saa vidt den vedrorte Gejstligheden. Allerede i 1792 havde Kancelliet ladet ham afgive en Erklæring i Anledning af et Forslag. Gehejmerraad Lerche, Ejer af det daværende Stamhus Lerchenborg, havde gjort om at maatte afløse Tienden ved de Præste- og Degneembeder, som efterhaanden bleve ledige paa hans Godser. At indføre en saadan Forandring alene for nogle Præste- og Degneembeder var ganske vist meningsløst, og Balles Erklæring (afgivet 4. Februar 1793) indeholdt en paa adskillige Punkter rammende Kritik deraf¹⁹). Men ogsaa senere, da Landbokommissionen var inde paa Spørgsmaalet om en Aflosning af al Tiende, tog han Ordet derimod, idet han gjentog en Del af sin tidligere Kritik af det Lercheske Forslag²⁰). Han holdt bestemt paa, at det burde blive, som det var, og at Tiendeopkrævningen paa den gamle Maade var den ene fornuftige. Naar man læser hans Kritik, der for øvrigt ikke er ilde skreven, kan man ikke andet end blive slaaet af en Parallel deri til et Træk fra den tidligere Kamp om Landboreformerne. Intet var under denne fra Reformmodstandernes Side blevet fremhævet stærkere, end at den ældre Ordning, f. Ex. af Hoveriet som ubestemt, netop havde været noget skjønt. Den havde, sagde man, hængt sammen med det patriarchalske smukke Forhold, der havde været mellem Herremænd og Bonder, og dette vilde blive tilintetgjort ved Reformerne. Nu ved Tiendesagen ser man ganske tilsvarende hertil Balle gjøre gjældende, at, hvad Tienden til Præsterne angik, var alt gaaet imellem dem og deres Sognebørn paa den skjønneste Maade. Præsterne, paastod han, forlød sig altid ganske paa Bondernes egne Angivelser af deres Afgrødes Størrelse. Dette smukke Forhold vilde man nu ødelægge.

Men slige Udtalelser kunde ligesaa lidt nu som tidligere have nogen Vægt for dem, der ansaa en Reform for nødvendig. Landbokommissionen holdt sig tvertimod,

saaledes som Reventlow personlig udtalte det, for overtydet om, at Præsterne vilde vinde i deres Forhold til Menighederne, naar de ikke stod som de, der personlig kunde lade Tiendenegene tælle paa Bondens Mark. Desuden mente Kommissionen selvfølgelig, at Tiendeydelsen maatte ordnes paa samme Maade med Hensyn til alle tre Tiender, Præstetienden, Kirketienden og Kongetienden.

Naar Tienden altsaa nu skulde bestemmes anderledes, end det tidligere var sket, var Kommissionen her ligesom ved Høveriet af den Mening, at det var bedst at forsøge, hvor vidt man kunde naa ved frivillige Foreninger imellem den, der havde Ret til Afgiften, og den, der skulde yde den. Indstillingen herom blev helt godkjendt af Regeringen, der nu udstedte en Forordning derom (18. Marts 1796). Denne, der i stærke Udtryk fremhævede de skrigende Mangler, som heftede ved den bestaaende Ordning, fastslog, at i Stedet for, at Tienden hidtil var bleven hævet i Kjærven, skulde for Fremtiden samtlige Tiendetagere og Ydere indbydes til at indgaa mindelige Foreninger om Tienden paa den Maade, at den fastsattes til en bestandig aarlig Afgift. Som Grundregler for slige Overenskomster skulde bestemmes, at de Tiendebeløb, som vare tillagte Kirker, offentlige Stiftelser, Præster og andre Beneficiarier, ligesom ogsaa de, der tilhorte Len og Fideikommisser, vilde være at fastsætte i Korn, og dette igjen at anslaa i Penge efter de sidste 10 Aars Kapitelstaxt i Stiftet, hvilket Beløb derefter paany skulde bestemmes hvert femte Aar, beregnet til Middeltallet af Kapitels-taxten i de sidst forløbne 10 Aar. Dog maatte det være Lensbesiddere, Kirkeejere og Beneficiarier tilladt for de nuværende Tiendeyderes Besiddelsestid at slutte Overenskomst med dem om en aarlig Afgift i Penge uden Beregning efter Korn og Kapitelstaxt (§ 1). Ifølge denne Forordning kom der Forhandlinger i Gang rundt paa de forskjellige Ejendomme. Af praktiske Hensyn blev det

(ved Plakat af 18. Maj 1798) tilladt at betale den fastsatte Afgift i Korn, der skulde erlægges *in natura*. Dette skål have lettet Afslutningen af de ønskede Overenskomster. Medens Sagen saaledes gik sin Gang, endte det Tidsrum, vi have med at gjøre. En Afslutning af Tiendesagen fandt først Sted 1810; men det, der nu var sket, førte den dog et stort Skridt videre.

Det ligger i Sagen selv, at Landboreformerne i Aarene fra 1781 til 1799 foruden den Indflydelse, de havde paa Bøndernes sociale Stilling, tillige maatte virke overordentlig til at forøge Landets Produktionsevne. Men Regeringen har netop med Hensyn til dette sidste Punkt ogsaa paa andre Maader ført en omsorgsfuld Styrelse. Man kan nævne saadanne Enkeltheder, som at det til Gavn for Heste- og Kvægavl blev fastsat, at der fra hvert Stift i Danmark og Norge skulde holdes en Lærling ved Veterinærskolen i Kjøbenhavn²¹⁾ og at en Plakat af 20. December 1793 fastslog Godtgjørelse for de Ejere, hvem det havde voldt et stort Tab, at man havde maattet slaa Heste ihjel af deres Besætninger, fordi de vare angrebne af en ulægelig og smitsom Sygdom. Det er ogsaa værdt at lægge Mærke til, at Regeringen lod opkjøbe og uddele blandt Landalmuen et betydeligt Tal Exemplarer af Skrifter, der kunde antages at ville give Bønderne nyttig Vejledning med Hensyn til den daglige Dont²²⁾, som f. Ex. af Provst Hoeghs Anvisning til et vel indrettet Agerbrug.

Sligt maatte naturligvis opmuntre den Lyst, der ogsaa i Aarene efter 1791 var hos forskjellige Forfattere til at skrive Folkebøger til Gavn for Bondestanden. Man kan opregne adskillige saadanne. Vigtig var ogsaa i denne Tid den Stotte. Regeringen fandt ved Landhusholdnings-

selskabets fortsatte Iver for at virke ved Præmier og Understøttelser, og et interessant Udslag af Sans for, hvad der kunde bringe Agerbruget Opsving, viste sig ved Aabningen af Testamentet efter den bekjendte rige og paa flere Maader betydelige Generalmajor Classen, der døde 1792. Ifølge det skulde der nemlig, foruden at ogsaa andre Bestemmelser fastsattes til Landets Gavn, tillige under det saakaldte Classenske Fideikommis oprettes en formelig Agerdyrkningsskole paa Falster for »gode Subjekter af Bondestanden«. Vi erindre, at vi som et Sidestykke hertil med Hensyn til Industrien have set det Reiersenske Fond ogsaa ved et Testamente blive stiftet faa Aar derefter*). Regeringen kom Classens Tanker imøde ved at tillade Brugen af 2 sammenlagte Gaarde under det Fideikommisset tilhørende Gods Corselitze paa Falster til et Agerdyrknings Seminarium²³⁾, og et Reskript af 8. Febr. 1800 fastslog Grundtrækkene af, hvad der skulde læres her. Deriblandt var Hovedpunkterne af Jorddyrkingens Hjælpevidenskaber, »Kemi, Fysik og Naturvidenskaber«²⁴⁾. Hvilken Betydning der tillagdes Classens Stiftelse, kan ses deraf, at selve Bernstorff tog imod at faa Plads i den første Direktion for den.

Men ogsaa Lovgivningen blev sat i Bevægelse for Formaal til Fremme af Landets Opdyrkelse. Som sædvanlig var det Rentekammeret med Reventlow i Spidsen, hvorfra Initiativet udgik. Det var ham blandt andet klart, at der trængtes til en bedre Ordning, end man hidtil havde havt af Afledningen af skadeligt Vand, der paa sine Steder fremkaldte saadanne Oversvømmelser af lavere Egne, at det i høj Grad skadede Agerbruget. Allerede tidligere havde der været Forordninger derom: men de vare ikke tilstrækkelige, og, efter at Udskiftningen havde skabt store Forandringer i Inddelingen af Landsbyernes

*) Se ovenfor S. 317.

Tilliggende, maatte der her gribes alvorlig ind. Dette skete ved en Forordning af 25. Januar 1790, hvorved Banen blev brudt for den senere Lovgivning paa dette Omraade.

Om mulig endnu vigtigere var det, at Reventlow og hans Kolleger i Rentekammeret saa, at, for at Udskiftningen skulde kunne gjøre fuld Nytte, maatte der skaffes Markfred. Dette var selvfølgelig langt vanskeligere nu, da hver Landsbys Jordtilliggende omfattede fra hinanden adskilte Marklodder, end det havde været dengang der til hver By kun horte nogle faa vidtstrakte Vange; og, medens det i Fællesskabets Dage var ifølge de paa Bytinget tagne Bestemmelser, at Hegnene vare blevne holdte vedlige, og det altsaa havde været et for hele Landsbyen fælles Tarv, det gjaldt om, blev det efter Udskiftningen hver enkelts Sag at sørge for sine Hegn. Da nu i bogstavelig Forstand ingen havde Fred længere, end hans Nabo vilde, og da det vrimlede med indbyrdes Chikaner og med Overgreb, naar mangen en nyttede Lejligheden til, hvor han kunde se sit Snit, at slippe sine Kreaturer ind paa Naboens Lod, kom Tilstanden adskillige Steder til at nærme sig det ligefrem utaaelige. Herpaa maatte der raades Bod, og Reventlow fik derfor udstedt en meget omfattende Forordning af 29. Oktober 1794 om Hegn og Fred, der gik ud paa at skaffe Orden i denne vanskelige Sag. Kongen, udtalte Forordningen, vilde bringe det dertil, at den gode Agerdyrker bedre end hidtil uden Hinder af sine Naboer kunde anvende den muligste Flid paa Jordens Dyrkning og til ethvert Arbejde bruge den belejligste Tid og Avlingen derved ikke alene under Guds Velsignelse forøges, men ogsaa fortrinligere Kornarter, Planter og Foderurter paa Mark og Enge frembringes, nyttige Træer og levende Gjærder opelskes og paa en Del Steder unyttigt Krat og Buske, som nu behøves til Risgjærder, for at frede imod Faar og Svin og uvane Krea-

turer, kunne undværes, og derimod Jorder, hvorpaa saadant Krat nu gror, opdyrkes.« Uheldigvis kostede det stor Møje, trods alle Forordningens omhyggelige Bestemmelser at naa dette Maal. Paa intet Punkt viste det sig vanskeligere at skabe et aabent Syn paa, hvad der var til alles Bedste, og at besejre onde Vaner. Det skulde vare længe, inden Maalet blev naaet: men at Forordningen pegede i den rigtige Retning, er utvivlsomt.

Omtrent samtidig havde Ojet været stærkt henvendt paa at sikre en stor Del af Danmarks Agerland imod en Fare, der allerede havde vist sig i høj Grad ulykkebringende, og som det var en Livssag for Jylland at faa stanset, nemlig Sandflugten. Vi staa her ved et Forhold, hvor den Stilling, Regeringen tidligere havde indtaget, er næsten ubegribelig. Det vil huskes, hvor ivrig I. H. E. Bernstorff havde været for at faa anlagt Kolonier paa de jydskede Heder, og vi kunne sige, at Tanken om paa en eller anden Maade at faa indvundet Hedestrækninger til Gavn for Landet flere Gange havde været oppe. Derimod lod man Sandflugten skjotte sig selv. Den ene Gang efter den anden omtales dens Odelæggelser i Jylland i tidligere Tidens Aktstykker, for saa vidt der bevilges Egne, som led deraf, Lettelser med Hensyn til Skatter. Man faar paa den Maade et uhyggeligt Indtryk af, at Sandflugten stedse bredte sig videre. Efterhaanden som den tog det ene Stykke Jord efter det andet og det endog dybt ind i Landet, kom Befolkningen i de truede Egne til paa den føleligste Maade at mærke dens Virkninger. Og idet man paa slige Steder saa sig om efter Midler til at forsvare sig imod den, kom man til at indse, at et af de bedste Midler var at binde Sandet ved visse Planter, der havde et vidt forgrenet Næt af Rødder. Den vigtigste af den Slags Planter var Hjelme eller Klittag; men ogsaa Marehalm og flere andre kunde bruges med Nytte. Intet ligger da nærmere end at tro, at Regeringen vilde have søgt at

faa Kraft i dette Arbejde ved at tage Overledelsen deraf i sin Haand: men dette skete slet ikke. Aarhundreder igjennem fra den Tid, vi først høre tale om Sandflugten (det sextende Hundrebaar), gjorde Regeringen intet andet end i Tiden fra 1539 til Udstedelsen af Kristian V.s Danske Lov at kundgjøre nogle Kongebud om alvorlige Straffe for at oprykke eller slaa Marehalm og Klittag. Kun eet Reskript gik noget videre, for saa vidt det (1569) paalagde Befolkningen i 4 (!) vestjydske Sogne at arbejde paa at bekæmpe Sandflugten, ligesom det ogsaa strængt forbød at lægge Hindringer i Vejen derfor. Men videre synes Regeringen ikke at have rørt en Finger i denne vigtige Sag.

Det var paa en helt anden Kant, at den omsider for Alvor tog fat paa en kraftig Kamp, da nemlig Sandflugten efterhaanden i det nordlige Sjælland var bleven saa farlig, at den truede nogle af Landets bedste Egne. Da var det, at den efter Raad af en dygtig Tysker Johan Ulrich Røhl og med ham som Leder af Arbejdet (i Tiden fra 1724 til 1738) greb til netop ved Hjælp af Plantning af de nævnte Sandvæxter at stanse Sandets Udbredelse i disse Egne og dæmpe det²⁵). Arbejdet lykkedes, og man skulde tro, at Regeringen efter saaledes at have faaet Troen i Hænderne paa, at man ad den Vej, den her var slaaet ind paa, kunde opnaa heldbringende Resultater, vilde med Kraft have taget Kampen med Sandflugten op i Jylland, hvor den var langt mere udbredt. Men, medens det netop var i den følgende Tid, at Koloniseringen af Hederne blev begyndt — til liden Nytte, — vedblev Sandflugten at volde Ulykker. Som et enkelt Vidnesbyrd derom kan det nævnes, at den nu naaede et saadant Omfang oppe ved Skagen, at Byens gamle Kirke maatte nedlægges. Dens Taarn, der kjendes af enhver, som har været ved Skagen, blev bevaret midt i Sandhavet som et Sømærke.

Først i den saakaldte Guldbergske Tid begyndte Regeringen alvorlig at bekæmpe Sandflugten i Jylland. Et Reskript af 19. April 1779, der aabenbart skyldtes Godske Moltke, paabød, at der i Dueholms, Orums og Vestervigs Amt skulde foretages forskjellige Skridt til at dæmpe den her, hvor den var meget udbredt. Man haabede ogsaa derved at kunne vinde den nødvendige Erfaring til videre Forholdsregler. Hvad Moltke havde begyndt, fortsatte Reventlow. Netop nu var det heldigvis, at en energisk og dygtig Videnskabsmand, nemlig Erik Viborg, kastede sig over Studiet af, hvad der kunde virke til Sandflugtens Dæmpning. I 1786 foretog han en Rejse til Jylland, Slesvig og Holsten og besøgte alle Sandflugtsegne paa Halvøen. Efter at han saa 1787 havde vundet en af Videnskabernes Selskab udsat Præmie for en Afhandling, der blandt andet handlede om Sandvæxterne, udgav han 1788 paa kongelig Befaling et Skrift derom til Vejledning for Befolkningen i Klitegnene. Støttende sig til de Resultater, han var kommen til, gjenoptog Regeringen dels Arbejdet paa ved storartede Træplantninger at faa Gavn af de Egne i det nordlige Sjælland, hvor Sandflugten flere Aartier tilbage var bleven dæmpet, dels bragte den endelig Sandflugtsagen i Jylland ind i et godt Spor. Amtmændene derovre fik Ordre til at indsende Betænkning om, hvor vidt de foreslaaede Dæmpningsmidler kunde anbefales, og, efter at Viborg paa ny havde gjenneurejst alle jyske Sandflugtsdistrikter, brugte Regeringen den Betænkning, som han nu gav, for en Del som Grundlag for en saare vigtig Forordning, som den udstedte 19. September 1792²⁶). Ved denne organiseredes et nøje Tilsyn med Sandegnene ved Klitfogeder og egne Opsynsmænd: men som deres overordnede skulde der i hvert Amt, hvor der fandtes Sandflugt, nedsættes en sagkyndig Kommission, der skulde overveje, hvad der maatte være tjenligt til Sandets Dæmpning. Det skulde være hver Mands

Pligt at afværge og dæmpe Sandflugt paa hans egen Lod: der blev givet Paabud om Indsamling hvert Efteraar af Vipper af Hjelme og Marehalm paa saadanne Steder, som Opsynsmændene paaviste, og naturligvis fojedes hertil Bestemmelser om, hvad der skulde gjøres for at faa Klitfroets Udsaaning og Plantningen af Sandvæxterne foretaget paa den rette Maade. Amtmændene og Kommissionerne skulde have Tilsyn hermed. Alvorlige Straffe fastsattes dels for dem, der skadede Sandvæxterne, dels for dem, der viste Forsømmelse i at overholde Forordningens Bud. Paa slige Steder, hvor de nødvendige Forholdsregler vilde medføre Udgifter, der skjønnedes at overgaa de Lodsejeres Kræfter, som havde den nærmeste Nytte deraf, skulde de tilgrænsende Distrikters Beboere tage Del i Udgifterne efter Rentekammerets Bestemmelse. Denne Forordning blev epokegjørende for Kampen imod det farlige Onde*).

Ved Siden af dette vigtige Skridt skal det blot i Forbigaaende nævnes, at man ikke glemte de jyske Heder. Der omtales Planer, som en talentfuld indkaldt tysk Forstmand Brüel havde lagt om Hedeplantning, og som man holdt for heldige. Man gav sig da ogsaa til at ville sætte dem igjennem (f. Ex. ved Stendalsplantagen): men uheldigvis kom Udfaldet kun lidet til at svare til Forhaabningerne. Paa dette Omraade skulde der i længere Tid kun høstes Erfaringer om, hvorledes Sagen ikke skulde gribes an. Først op imod vore Dage har man, som enhver veed, lært at finde de rette Naaletræsarter og den rette Maade at plante paa.

Der var vel næppe noget Felt, hvor Reventlow videnskabelig set havde saa stor Indsigt og saa saa skarpt.

*) At det var paa høje Tid, at Kampen blev ført kraftig, fik man faa Aar senere at føle, da Flyvesandet voldte store Ødelæggelser i Vester Hanherred (Rk. Skr. 20. Maj 1797 i Reskriptsamlingen).

som med Hensyn til Skovbruget, og det var, som det især kort efter dette Tidsrums Slutning skulde vise sig, et overordentligt Gode for denne store Sag, at han som Rentekammerchef havde meget at sige med Hensyn til den.

Hvad Statsskovene angik, var der allerede sket et stort Fremskridt ved den under Godske Moltkes Præsidium i Rentekammeret 1781 givne Forordning derom²⁷), og paa dette Grundlag blev der i den Tid, vi tale om, arbejdet med Dygtighed. Saaledes netop af den ovennævnte Brüel, og der trængtes unægtelig haardt dertil, da Statsskovene paa adskillige Steder endnu vare i slet Tilstand. Der blev ogsaa stræbt efter at forbedre Forstundervisningen. Et væsenligt Gode viste det sig at være, at Statsskovene, for øvrigt overensstemmende med Forordningen af 1781, efterhaanden bleve fuldstændig udskiftede af det Fællesskab, hvori de tidligere paa Grund af Græsningen havde staaet med andres Skove. De bleve derefter indhegnede og fredede. Som et Middel til at skaffe sig dygtige underordnede Skovbetjente greb Regeringen til at lade de menige Soldater i de i denne Tid oprettede Jægerkorps'er oplære i alskens forstmæssig Gjærning. Medens der ved Statsskovene i det hele arbejdedes sikkert, saa det ret forskjelligt ud paa de private Skove. Reventlow selv og hans Broder paa Brahetrolleborg sørgede, som man kan tænke sig, fortræffelig for deres Skove, og det Exempel, de gav, virkede godt paa andre store Godsejere i denne Henseende. Hertil kom, at Udskiftningen, efterhaanden som den blev almindelig ogsaa ved de private Skove, virkede til, at mange Skovstrækninger bleve indhegnede og fredede. Det er opgjort, at ved Aarhundredskiftet var af 100000 Tdr. Land privat Skov paa Sjælland 80000 Tdr. Land indhegnede og fredede. Men Helhedsbilledet af det private Skovbrug var dog ingenlunde gunstigt. En betydelig Del af Godsejerne viste stor Uforstand i Behandlingen af deres Skove, og, hvad der var

det værste, det var, især i Jylland, kun altfor almindeligt, at Proprietærer og Selvejrbønder kappedes om at forhugge de store eller smaa Stykker Skov, som de ejede. Dette skete selvfølgelig ikke sjælden for at skaffe Penge til at betale de tidt høje Priser paa Landejendommene. Her var der endnu en vigtig Opgave at løse²⁸⁾.

Naar vi have syslet saa længe med Fremstillingen af de talrige Reformers paa Landboforholdenes Omraade, kan det ikke være andet, end at Tanken kommer til at dvæle ved flere Sider af den kolossale Forandring, som de paa forskellige Maader skabte i vort Fædrelands Tilstande. Saaledes allerede med Hensyn til selve Landets Udseende. Man har næppe Uret i at sige, at, naar man tænker paa det Indtryk, som vore aabne Landskaber gjøre, har maaske intet Land i Europa i den Grad som det forandret Ydre i de sidste 120—30 Aar, og denne Forandring var stærkt begyndt paa det Tidspunkt, vi her tale om. De store sammenbyggede Landsbyer med den ene Gaard ved Siden af den anden og med forholdsvis faa Huse, uden om dem de vidtstrakte Vange, paa Sjælland og Fyn sædvanlig 3 i Tallet ved hver Landsby, hvor alle Byens Bønder drev deres Agerbrug i Fællesskab og hvor deres Heste og Køer sædvanlig græssede; længere borte fra Byen det saakaldte Overdrev, der ligeledes brugtes til Græsning. Hvor forskjelligt var alt dette ikke fra, hvad vi nu se for vore Øjne, nu da Landsbyerne for det meste ere opløste, de umaadelig store Bymarker forsvundne og Landet derimod bedækket af de udflyttede Gaarde eller Huse med deres Jordlodder og Haver, hvor altsaa Indtrykket af rig Bebyggelse har afløst den ældre Tids store Monotoni*).

*) Højest sandsynlig har den stærkt gennemførte Udflytning ogsaa ført til, at mangfoldige gamle og forfaldne Bøndergaarde forsvandt og afløstes af ulige bedre nye.

Og hvad denne Forandring peger paa, er det Fremskridt saa at sige paa alle Punkter, som Reformtiden bragte. Vi kunne begynde med at nævne, at den almindelige Opfattelse af, at Forholdene vitterlig forbedrede sig, viser sig saa tydelig i Udtalelser fra Samtiden, at man ikke kan tvivle om Rigtigheden deraf. Vi mærke ganske naturlig Tilfredsheden derover hos dem, der havde kæmpet for Reformerne, og i deres Kredse. Saaledes var det, som man kan forstaa, en stor Glæde for Bernstorff, at en af hans Bønder formaaede, efter at have begyndt med bare Hænder, at arbejde sig saaledes op, at han ved sit Testamente kunde raade over en Kapital paa 13.000 Rdlr. Bernstorff kunde i sin glade Stemning ikke modstaa Trangen til at skrive derom til Ludvig Reventlow. Det er en lignende Glæde, der kommer til Udbrud, naar Grevinde Kristian Reventlow ved Aaret 1794²⁹⁾ taler om, hvorledes Lollikerne ved at se, hvad der kom ud af Forandringerne, synes at føle Mod og at nære Tillid til de nye Foranstaltninger, eller naar Charlotte Schimmelmann er glad over, at den bekjendte Svejtsersfilosof Bonstetten faar Nordsjælland at se, og naar hun kan fortælle, at »han ønsker os til Lykke med Fremskridtene ved Landets Dyrkning«. Han har, tilføjer hun, Ret deri. »Sjælland frembyder et slaaende Billede paa Trældommens Plager og paa Velsignelsen ved den Frihed, Bønderne have faaet. — en Frihed uden Tøjlesløshed«³⁰⁾. Den samme Stemning bragte den ivrige Forkæmper i Pressen for Reformerne Kr. A. Fabricius til i en Artikel i Lærde Efterretninger fra 1801³¹⁾ at tale om, hvor meget der i de sidste 30 Aar havde fundet Sted af Fremskridt til største Held for Landet. Men vi have ogsaa andre Vidnesbyrd derom. I Politisches Journal for 1794³²⁾ tales der i en Meddelelse fra Kjøbenhavn om, hvor gode Virkninger Bondefriheden havde havt derved, at der var produceret saa meget Korn i det sidste Aar, at Kornpriserne ikke

vare høje. uagtet der havde fundet stor Udførsel Sted. Et ret karakteristisk Træk nævnes i Plakaten af 24. Juni 1795, hvor det hedder (S. 17), at Bøndernes tiltagende Velstand har bevirket, at de smaa Heste (Udgangsøg), der tidligere havde været saa almindelig brugte paa Bøndergaardene, mere og mere vare gaaede af Brug og større komme i deres Sted. Selv Mænd, der havde været ivrige Reformmodstandere og frygtet det værste af Udviklingen, kunde nu i stærke Udtryk ytre deres Glæde over, hvorledes det gik fremad. Saaledes ytrede Quistgaard fra Gjerdrup i 1796 i Landbokommissionen: »Fællesskabets Ophævelse, Udskiftning, Bøndergaardens Udflytning, deres Jorders nærmere Beliggenhed (Indretninger, hvis Nytte endog Almuen nu lærer at kjende), mange nye Huses Opbyggelse, Jords Henlæggelse til Huse, ligeledes til Degne- og Skoleholdere, høje Kornpriser, som gav Forvisning om Fordele, alt dette har i de sidste Aar forarsaget, at mangfoldige Jorder ere opdyrkede³³).

Men selv om alt sligt giver et lyst Indtryk af Udviklingen, vil man dog gjerne have bestemte Tal at bygge paa, og, hvor daarlig det end staar til med statistiske Opgivelser fra hin Tid, fattes det dog heldigvis ikke helt paa saadanne. Et betegnende Træk er det saaledes, at, medens hele Landets Befolkning i de 18 Aar fra Folketællingen i 1769 til den af 1787 kun var steget 3 Procent, hævede den sig i de 14 Aar fra 1787 til Folketællingen 1. Februar 1801 med 9 Procent. Heraf var Tilvæksten for selve Landbefolkningen paa det nærmeste 10 Procent. Adskillige andre Vidnesbyrd slutte sig hertil. Naar vi f. Ex. høre, at Roskilde Klosters Kapital i Aarene fra 1782 til 1798 havde hævet sig fra 171616 Rdlr. til 220297 Rdlr.³⁴), og at Vemmetofte Klosters Kapital i Aarene fra 1776 til 1795 var steget fra 66750 Rdlr. til 125000 Rdlr., uden at denne Forøgelse har hængt sammen med Salg af faste Ejendomme, tyder det stærkt paa, at

Godsindtægterne hævede sig. Ogsaa høre vi, at Forpagtningsafgiften ved Vemmetofte i samme Tid fra 3800 Rdlr. var gaaet op til 8600, og det kunde tillige paastaas, at Fæstebønderne havde naaet til at kunne klare Skatter og Landgilde uden Restancer³⁵). Samtidig steg Priserne betydelig paa Jordegodset i det hele. Medens det i den første Halvdel af det 18. Hundrebaar endnu havde været almindeligt, at en Tønde Hartkorn af Bøndergods ikke betaltes dyrere end med 50 Rdlr., og medens Prisen i Aarene 1770 til 1780 i Gjennemsnit ikke overskred 90 Rdlr., kan det siges, at i anden Halvdel af Halvfemserne var den almindelige Pris bleven 200 til 250 Rdlr. Paa sine Steder gik Priserne langt højere op, nemlig hvor Salg fandt Sted i Nærheden af Kjøbenhavn eller i særlig frugtbare Egne. Ovre i Koldinghus Amt høre vi f. Ex., at man allerede i 1793 havde naaet til, at der betaltes 5—800 Rdlr. pr. Td. Hk. Man vil da ogsaa se, at Priserne paa samlede Godser hævede sig overordentlig. For at nævne nogle enkelte Exempler, blev paa Sjælland Godset Sæbygaard, der i 1778 blev kjøbt for 72000 Rdlr., i Aaret 1800, uden at det var blevet forøget ved Tilkjøb, solgt for 240000 Rdlr., Gjeddeshal, der i 1774 kjøbtes for 68000 Rdlr., gik i 1797 op i en Pris af 160000 Rdlr., og Petersgaard, som i 1774 var bleven kjøbt for 55550 Rdlr., solgtes 1799 til Kronen for 189500 Rdlr. Og, vel at mærke, denne Stigen af Prisen havde intet at gjøre med, at der fandt Nedgang Sted i Pengenes Kursværdi. Denne var tværtimod høj i de sidste Aar af det 18de Hundrebaar.

Hertil komme nu saadanne Træk, som at ved Begyndelsen af det 19. Hundrebaar en tredje Del af samtlige Bøndergaarde paa Sjælland, 5000 i Tallet og endnu flere Huse vare blevne udflyttede, næsten Halvdelen af Fæsterne vare blevne Ejere af deres Steder og Jorder, og af de tilbageblevne var den halve Del fri for Hoveri.

Man kan sikkert sige, at helt tilsvarende har Fremgangen været i de andre Dele af Riget. Paa Fyn og Lolland vare f. Ex. Beboerne af 18000 Tdr. Hk. blevne Selvejere eller Arvefæstere, saaledes at en Fjerdedel af disse Øers Hartkorn ejedes af uafhængige Jordbrugere. I Jylland har man Grund til at holde Fremgangen for at have været endnu større.

Naar man samtidig regnede Gjennemsnitsudbyttet af Høsten over hele Landet til 5 Fold, synes det kun at være lidet: men det var dog en Tilvæxt af en Fjerdedel for hele Landet, da Gjennemsnitshøsten tidligere havde været 3 til 4 Fold. Da desuden betydelige Strækninger, der før havde ligget udyrkede hen, i den senere Tid vare blevne tagne med under Ploven, regner man, at det samlede Høstudbytte i Tiden fra 1770 til de første Aar af 19de Hundredaar steg fra $4\frac{1}{2}$ Million Tønder til omtrent 9 Millioner, med andre Ord til det dobbelte. Desuden havde Kartoffelavlens begyndt stærkt at brede sig, og Kløverdyrkningen tog betydelig til, efter at Udsiftningen var bleven almindelig. Dens Udbredelse var en vigtig Grund med til, at man omtrent ved Aar 1800 kunde ernære en Tredjedel mere Kvæg end 30 Aar tilbage, og Hornkvægets Tal steg derfor stærkt. Det er fremdeles værdt at lægge Mærke til, at man paa flere Steder begyndte at faa Øjet op for, at man burde have bedre Redskaber end de umaadelig klodsede Plove, man tidligere havde havt. Idet man var ved at gaa over til at faa kraftigere Heste rundt omkring, kom man ogsaa i Gang med at bruge større Vogne i Stedet for de ynkelige Pindevogne, som før havde været i almindelig Brug. Ogsaa Tærskemaskiner og Hakkelsemaskiner ere ved at dukke op. Det nævnes i et Tidsskrift fra 1799³⁶⁾, at der var omtrent 25 store Tærskemaskiner i Danmark, hvoraf de fleste fandtes paa Sjælland. De vare alle til 4 Heste³⁷⁾.

Alt dette peger stærkt fremad, om det end naturligvis

var smaat i Sammenligning med den senere Udvikling. At saare meget omkring paa Landet kun langsomt forandrede sig, ligger i Sagen selv. Det kan for saa vidt ikke undre, at man i 1792 kan se en Mand i Lærde Efterretninger klage over, at, om der end var kommet en ny Lovgivning, blev dog alt ved det gamle³⁸). Det var svært at faa Bevægelse frem paa de mange Punkter, hvor der trængtes dertil, og det var langt fra nok at paabyde Reformerne. Selve Menneskene skulde efterhaanden forandres³⁹). Man tænke sig særlig, hvad der skulde til for at ryste Befolkningen op af den gamle Dorskhed og Slendrian der, hvor Trykket gennem lange Tider havde maattet virke slovende. Da Præsten Junge i 1798 udgav sit i mange Henseender talentfulde Skrift om den nordsjællandske Landalmue, tegnede han i Virkeligheden et Billede af Bønderne i Egnen om Hørsholm, der i mangt og meget maatte bringe til at tænke paa Hoveribonden fra den værste Tid. Hvilket Spring har der ikke været fra den Tids Bønderkarle, saaledes som han skildrer dem, og saa Soldaterne i første Bataillon og andet Jægerkorps i Krigsaarene 1848 til 1850!

Det Billede, som Junge her har tegnet for os, passer, som han selv siger, ikke paa jydsk og fynsk Bønder, hos hvem Virksomhedsaand og Aandslivlighed oftere fremhæves i hin Tid, ogsaa af ham selv: men selv om der paa sine Steder rundt omkring i hele Landet kan have været lignende Træk af den triste Arv fra Trældommens og Forkuelsens Tid som de, han har skildret, var det dog en Kjendsgjerning, at, taget i det hele og store, var Folket gaaet stærkt frem ikke alene i Velstand, men ogsaa, hvad mere er, i Evne til at arbejde, ikke mindre end i Lyst dertil. Man kan, om man vil, holde sligt for alene at have Betydning med Hensyn til Livets materielle Goder: men i Virkeligheden ligger der i Arbejdslysten noget, der peger ud over det blotte Pengespørgsmaal,

noget, der hæver Mennesket og giver ham en Alvor, som, naar han kommer under religiøs og moralsk Paavirkning, kan give Støtte for en saadan. I det den danske Bonde kaldtes til personlig Frihed, var Vejen brudt til, at han i mange Henseender kunde hæve sig til at kaste baade Sløvheden, Fejgheden og andre lave Egenskaber af sig, som Trældommen altid med Nødvendighed fører med sig. Det var for saa vidt ogsaa en moralsk Gjenfødelse, som de store Bondevenner fra Slutningen af det attende Hundreaar havde skjænket den danske Bondestand.

TRE OG TYVENDE KAPITEL.

Landboforhold i Hertugdømmerne og i Norge. —
Islandske Forhold.

Ved Siden af, at Landboforholdene i selve Kongeriget Danmark havde lagt stærkt Beslag paa Regeringens Opmærksomhed, viste der sig netop paa dette samme Omraade betydningsfulde Opgaver for Sønderjyllands og Holstens Vedkommende. Allerede det kan mærkes, at det blev nødvendigt at yde store Pengeofre, dels allerede 1786 for at fremme Digearbejde i Marsken¹⁾, dels for at komme Pelworm til Hjælp paa Grund af Ødelæggelser, som Dyrtid og Oversvømmelser havde voldt. Det drejede sig ikke om Smaating. Foruden mindre Summer, der først bleve bevilgede til at afhjælpe øjeblikkelig Nød, maatte der i 1794 bevilges et Laan paa 260000 Rdlr. til nye Digeanlæg der²⁾. Ogsaa andre Egne i det slesvigske, der havde lidt paa samme Maade, maatte hjælpes. Det tillades saaledes Kreditkassen at støtte 4 Kommuner i Gottes Kog med Laan paa 40000 Rdlr. og endog at bortlaane 350000 Rdlr. til andre Koge for at faa Diger opført³⁾.

Ogsaa blev der i 1794 nedsat en Kommission til at skaffe bedre Regulering af Digevæsenet baade i Sønderjylland og i Holsten, og dette Arbejde satte Frugt i en Forordning derom (29. Januar 1800).

Men bortset fra, hvad der maatte gaa med til at sikre Marskegne imod Oversvømmelser, kunde de ogsaa paa andre lidet behagelige Maader kræve Opmærksomhed. Det ligger nær at tænke sig disse Egne paa Grund af deres overordentlige Frugtbarhed som de rigeste i Kongens Lande, og der har ganske vist været ualmindelig velstaaende Marskbønder. Netop fra disse Aar udgav Tetens en Beskrivelse af en Rejse i Marsken⁴), der gav ham Lejlighed til i høje Toner at prise baade Bøndernes Dygtighed og deres Velstand. Men forbausende nok. Ligesom der allerede tidligere i dette Værk er blevet fortalt om, hvor trykkede Egne i Marsken havde været af Gjæld⁵), møde vi ganske det samme nu. Landskabet Nord Ditmarsken var nemlig i 1785 i en elendig Tilstand. Kirkesognene, siger Rentekammeret, ere aldeles forgjældede, den private Kredit er ganske ødelagt, den offentlige staar i Fare, Grundstykkerne i de forgjældede Egne have ingen Værd, Byrderne overstige Indbyggernes Kræfter o. s. v. Man regnede Sogdenes samlede Gjæld til et Beløb af 1192380 Rdlr. og desuden Landskabets Gjæld til over 600000 Rdlr.⁶). Et enkelt Sogn nævnes som helt insolvent. Der blev under disse Forhold nedsat en Kommission af stedkjendte Mænd for at bringe Orden i Sagerne. Nogle Aar senere skjænkede Kongen af sin egen Kasse Landskabet Syd Ditmarsken 10000 Rdlr. som Gave til dets Digevæsen⁷).

Større Interesse har det dog for os at følge, hvorledes den Udvikling, der fandt Sted i selve Kongeriget Danmark ved Landboreformerne, har et vist Sidestykke i, hvad der foregik ovre i Sønderjylland og i Holsten. Som det allerede før er berørt i dette Værk, var der ikke liden

Forskjel paa Bondestandens Kaar i forskjellige Dele af disse Landskaber. Ved Siden af den overvejende fri Selvejerstand i den nordlige Del af Sønderjylland og af Marskegnenes Bondebefolkning med forholdsvis anselige Særettigheder, havde man den for største Delen livegne Bondestand paa Kongens og Adelens Godser i Holsten og i betydelige Stykker af den sydlige Del af Sønderjylland. Godsejerne, der havde saa store Dele af det aabne Land her i Eje, kunde, som vi ogsaa have havt Lejlighed til at nævne, skilles i 2 Dele. Den ene af dem og den fornemste var det slesvigholstenske Ridderskab, som havde Privilegier, der, skjønt de ikke vare af politisk Natur, dog vare anselige nok, og endog en Slags Fællesrepræsentation, den saakaldte vedvarende Deputation, der optraadte som dets Organ ved visse Lejligheder, udtalende dets Onsker for Regeringen. Ved Siden af Ridderskabet dannede de andre Godsejere under Navn af *non recepti* en egen Gruppe.

Ville vi nu have Klarhed paa, hvilken Landbopolitik Regeringen fulgte ved Hertugdømmerne, fortjener allerede et saadant Træk i bondevenlig Retning at nævnes som det at, naar Bondergaarde og Bonderhuse overdroges til Ejendom, skulde det til Sikkerhed for dem, der fik dem, ske ved skriftlige, paa lovformelig Vis affattede Dokumenter. Ganske i samme Aand var det, at Kongen for at forbedre den økonomiske Tilstand hos »Undersaatterne« i Haderslev Amt ikke alene vilde indføre en ny Ordning af deres Afgifter, men ogsaa »til Lettelse og Opmuntring« vilde befri dem for at være Fæstere og give dem lige Rettigheder med Selvejere⁸⁾. Ogsaa fortjener det at nævnes, at det blev forbudt Besidderne af de adelige Godser i Holsten og Slesvig at afgive »nogen af deres »Untergehörigen« som Straf eller til Forbedring eller ellers af egen Magt« til Militærtjeneste. Gjorde de sig skyldige deri, mistede de deres Ret til vedkommende⁹⁾. Men Hoved-

sagen var Holdningen med Hensyn til Spørgsmaalet om Livegenskabets Ophævelse.

I meget lignede utvivlsomt de livegne Bønders Stilling hernede de stavnsbundne Hoveribønders i Kongeriget. Der var baade Stavnsbaand og tyngende Hoveri begge Steder; men selv om Livegenskabet i Hertugdømmerne afgjort var lettere end i Ostenropa, havde det flere Sider, der gjorde det endnu mere trykkende, end Stavnsbaandet var for den danske Bonde. Det hvilede for det første paa Kvinder lige saa godt som paa Mænd, og det gjaldt fra Fødselen indtil Doden. Den livegne havde ikke Ret til at gifte sig uden sin Herres Tilladelse, selv hans Børn kunde Herremanden efter eget Tykke bruge til Arbejde for sig eller for andre Bønder, saa snart de vare i Stand til overhovedet at gjøre Tjeneste, og den livegne ejede hverken Besætningen paa sin Gaard eller de Redskaber, han brugte, Hoveriet var i Almindelighed forfærdelig trykkende og sikkert i det hele værre end i Danmark, og det hvilede paa Husmændene lige saa godt som paa Gaardmændene. Rent retlig set var den livegne derfor langt mere Træl end den stavnsbundne kongerigske Bonde, og medens denne ved Livsfæstet var sikret imod at blive kastet ud af sin Gaard, med mindre han »forsad den«, havde den livegne ingen som helst Sikkerhed imod, naar det behagede hans Herre, at blive jaget ud af den Gaard eller det Hus, han havde i Fæste. Dermed hang ogsaa sammen, at Grundlaget for Livegenskabet var forskjelligt fra det, hvorpaa Stavnsbaandet hvilede. Det var stiftet, for at Herremanden kunde have et af ham ganske afhængigt Tyende; Stavnsbaandet var, som vi vide, i det mindste efter Forordningernes Ord, oprettet, for at Kongen kunde være sikker paa, af Herremanden at faa de Rekrutter, som det efter Landets Inndeling i Lægder paa hvilede denne at stille. Der har i dette Værk været Lejlighed nok til at omtale, hvorledes Stavnsbaandet fak-

tisk kom til at tjene som Grundlag for, at Godsejere kunde have den Arbejdskraft, de mente at behøve, og altsaa for saa vidt kom til at virke paa samme Maade som Livegenskabet i andre Lande. Men det havde dog sin Betydning, at den stavnsbundne Fæster ikke som den livegne Bonde kunde opfattes som Godsejerens Ejendom, og dette maatte, saasnart Spørgsmaalet blev om Livegenskabets Ophævelse, give den livegnes Herre en anden Stilling overfor Regeringen, end den danske Herremand havde.

Forskjellen var imidlertid selvfølgelig uden Vægt, naar Talen var om de livegne paa selve Krongodserne, og det vil erindres, hvor bondevenlig Regeringen stillede sig ved det Salg af Krongodser, som den siden 1765 havde ladet finde Sted i Slesvig og Holsten, og som havde været en af Hovedopgaverne for den saakaldte slesvig holstenske Landkommissions Virksomhed. Det ejendommeligste ved denne, for at bruge et tysk Udtryk, »Niederlegung«, havde været Udstykningen af Hoved- eller Ladegaardenes Tilliggende og som en Følge deraf Hoveriets Ophør samt tillige, at Bønderne, hvis Hovedforpligtelse Hoveriet havde været, bleve frigivne fra Livegenskabet¹⁰). Dette Spor blev ogsaa fulgt efter 1784, og det var et betydeligt Tal Bønder, der paa den Maade blev fri. Regeringen haabede, at den ved det Exempel, den her gav, skulde kunne faa Godsejerne til at slaa ind paa en lignende Bane, og ligesom for at lægge det klart frem for dem, lod den 1787 udgive en Beskrivelse af disse Forandringer paa Krongodserne, i hvilken det blandt andet med rene Ord udtaltes, at efter at have udført alt dette, havde Staten Ret til »at kræve af enhver, der ejer slige Godser, hvor Livegenskabet hersker, at han laaner Øre til Naturens og Fornuftens Røst og ikke længere forholder Mennesker deres naturlige Rettigheder, især da det kan vises som

uimodsigelig sikkert. at denne Forandring kan ske uden noget Tab.

Højest sandsynlig har Exemplet virket. og det er utænkeligt andet, end at i den følgende Tid ogsaa de heldbringende Virkninger, som Landboreformerne i Danmark havde, og det netop tillige for Godsejerne selv, maatte give et Stød med til en Bevægelse i den rigtige Retning. Vi erindre, at det smukke Exempel, som den ældre Rantzau Ascheberg allerede før Midten af det attende Hundrebaar havde givet paa frisindede Reformer paa sine Godser i Holsten, havde vakt Opsigt i Danmark¹¹⁾. Nu var Tiden kommen til, at det, der skete her i Landet, til Gjengjæld kunde virke godt i Holsten. Men det maa ej heller glemmes, at paa slesvigsk Grund havde adskillige Godsejere faktisk opgivet Livegenskabet, inden Spørgsmaalet om dets Ophævelse i Almindelighed blev rejst. Da vi tidligere kun have havt Lejlighed til at omtale Kristian VII's Yndling Grev Konrad Holck fra en ufordelagtig Side, kan det i Modsætning dertil nævnes, at han, der overhovedet som Ejer af Godset Eckhof i Dänischwold viste stor Humanitet imod sine Bønder, nu var en af de første til paa sit Omraade at hæve Livegenskabet (1786).

Omtrent paa denne Tid var det, at Spørgsmaalet om dettes Ophævelse saa at sige blev brændende der, hvor dets Hovedsæde især var, nemlig i Holsten. Uroligheder, der fandt Sted i og ved Landsbyen Kaltenkirchen, og som efter, hvad det tyske Kancelli udtalte, skyldtes en til Fortvivelse bringende trykkende Fattigdom¹²⁾, pegede blandt andet tydelig paa, at der trængtes til Bedring i Bøndernes Kaar.

Ganske vist kan den Drøftelse, der fandt Sted om Livegenskabet, paa ingen Maade sammenlignes med den voldsomme og omfattende Forhandling, som Kampen om Landboreformerne fremkaldte i Danmark; men Forholdet

blev dog flersidig belyst, især i Tidsskriftet Schleswig holsteinische Provinzialberichte. Den Væxt, som Opfattelsen af Menneskets naturlige Ret til personlig Frihed havde vundet ved den almindelige europæiske Tidsaand, nærret af den franske Revolution, virkede selvfølgelig sit til, at man derovre fik Ojet op for, at det var Pligt at losne et Baand som Livegenskabet. Et vist loyal Hensyn til, hvad den dengang saa populære Kronprins vitterlig ønskede, kan maaske ogsaa have havt Betydning. Og i høj Grad heldigt var det, at P. Bernstorff ivrig arbejdede paa at styrke Bevægelsen i den Retning. Efter den store Stotte, han havde givet Landboreformerne i Danmark, kom han naturlig til ogsaa at tage sig af dem i Hertugdømmerne, hvis Forhold laa ham særlig nær ikke alene som Godsejer i Holsten, men ogsaa som Præsident i Tyske Kancelli. Men han saa, at paa den Maade, hvorpaa man i Danmark havde slaaet Slaget, vilde det ikke være klogt at gaa frem dernede. Ikke alene var, som allerede berørt, Grundlaget for Livegenskabet et andet end det, hvorpaa Stavnsbaandet hvilede; men selv om Bernstorff var saare langt fra at mene, at Ridderskabet havde politiske Rettigheder, der kunde lade det træde op som en Slags Landdag, mente han dog, at det var klogt at tage Hensyn til den særegne Stilling, dets nøje indbyrdes Forbindelse gav det. Han foretrak derfor at prøve paa, hvor vidt han kunde naa ved personlige Forestillinger, og han benyttede Lejligheden dels til under flere Ophold i Holsten mundtlig at bearbejde vigtige Medlemmer af Godsejerklassen, dels til yderligere at fortsætte dermed i Breve fra Kjøbenhavn. Huske vi paa hans store Overtalelsesevne og Talent til at udvikle sine Meninger med overbevisende Klarhed i Forbindelse med hans sympathetiske Personlighed, og tænker man paa den ubegrænsede Højagtelse, han var Gjenstand for, og paa den Glans, der særlig i Halvfemserne stod om hans Navn paa

Grund af hans Ledelse af den udenrigske Styrelse, vil det forstaas, at Samtiden tillagde hans personlige Optræden her en ganske overordentlig Betydning.

Efter hvad C. U. D. Eggers, der netop i denne Sag blev brugt meget af ham, har fortalt i sin Biografi af ham, var det Bernstorffs Mening, at Spørgsmaalet om Bondens personlige Frihed maatte Kongen i Kraft af sin souveræne Magt have Ret til at afgjøre, saafremt Godsejeren ikke frivillig vilde give efter, men at det forholdt sig anderledes med Spørgsmaalet om Herremandens Ejendomsret til den Jord, Bonden brugte, og dermed til de Pligter med Hensyn til Arbejde og Afgifter, som paa hvilede Bonden overfor ham.

Imidlertid nærmede Tiden sig til at faa en Afgjørelse paa Sagen. Mere og mere blev det Godsejerne klart, at det var umuligt at fastholde Livegenskabet, og ved et Møde, de Herremænd, der ikke horte til Ridderskabet, holdt i Kiel 6. Januar 1795, enedes de om at sætte Sagen i Gang ved at opfordre Ridderskabet til at slutte sig sammen med dem. Dette skete i Virkeligheden ved et Møde, som dette holdt ved Midsommer 1795. Der var her Enighed om, at Livegenskabet burde hæves, men rigtignok ikke, hvad der var meget vigtigt, om hvor naar det skulde ske.

Atter paa dette Punkt gjorde Bernstorff meget indtrængende Forestillinger, og han tog ogsaa sin Tilflugt til Eggers's Pen for ved flere Flyveskrifter at faa Sagen paany drøftet for Offentligheden. Og saa skete det da, at Ridderskabet nedsatte en Kommission paa 10 Mand, hvortil kom 4 af de andre Godsejere. Denne Kommission tilsendte hver eneste Godsejer visse Spørgsmaal til Besvarelse, og, efter at have faaet Svarene, indsendte den en Indstilling til Kongen, hvori den udtalte, at der var saa godt som Enstemmighed om at faa Livegenskabet hævet, og Flertal for, at det skulde ske om 8 Aar (11.

Marts 1797). Dette Aktstykke havde Bernstorff den Glæde at se, inden han blev helt knækket af den Sygdom, der faa Maaneder efter lagde ham i Graven. Han havde faaet Vished om, at Maalet vilde blive naaet. En Uge efter hans Død udkom den kgl. Resolution i Form af en Kancelliskrivelse (30. Juni 1797), hvorved Kongen gav sit Bifald til Indstillingen. Der skulde ganske vist endnu blive adskilligt at forhandle og at kjævles om, inden der helt kom Ende paa Sagen 1805: men disse Forhold kunne vi ikke her indlade os paa¹³⁾.

Medens baade ved Kongeriget Danmark og ved Hertugdømmerne Bondens personlige Stilling og de Forandringer, der skete ved den, danne Hovedpunktet i, hvad der efter 1784 fandt Sted paa Landboforholdenes Omraade, er det anderledes i Norge. Det, der her træder i Forgrunden, er, kan man sige, den Hjælp, Befolkningen trængte til i slette Aar. Det drejer sig paa en Maade ligefrem om det daglige Brød, en Følge af, at det var umuligt for Landet at brødføde sig selv, og af, at der ikke blev udfoldet Virksomhed nok for andensteds fra at skaffe det Korn, der behøvedes.

Nu er det ganske vist, at der ingenlunde fattes Træk af gode Forhold i denne Tid paa det aabne Land i Norge. Det siges ligefrem af Kommercekollegiet, at Husfliden, — der som bekjendt fra tidligere Tid havde været stor i Norge —, paa nogle Aar var tiltaget allevegne i Landet, men allermest i visse Distrikter, især i Hedemarken, Gudbrandsdalen, Toten og en stor Del af Øvreromerike. Disse Egenes Indbyggere, hedder det, forfærdige ikke alene uldne og linnede Fabrikata til eget Brug, men ogsaa til Salg i Kjøbstæderne^{13a)}. Tilsvarende Exempler paa Industri omtales ogsaa i flere andre Dele af Landet¹⁴⁾. Hvad selve Agerbruget angaar, kan man se Bønder blive pris-

belønnede for deres Flid i at dyrke deres Lodder; det var saaledes i stor Mængde, at dette skete ved Landhusholdningsselskabets Uddeling af Medailler¹⁵). Ogsaa maa man lægge Mærke til, at Kartoffeldyrkningen, der i et Land som Norge maatta kunne faa overordentlig Betydning, dengang sagdes at brede sig stærkt, især i Trondelagen, og det fremhæves (1793), at Bønderne i de sidste gode Aar havde solgt store Kvantiteter deraf¹⁶). Hvad der endelig virker overraskende, det er, at, skjønt der ikke tilnærmelsesvis fandtes saadanne Aarsager til forøget Produktion, som vi have set ved Danmark og Hertugdømmerne, var der en stærk Lyst hos Almuen til at købe Landejendomme, og det uagtet Prisen paa dem steg forholdsvis højt. Regeringen, der paa denne Tid solgte en stor Mængde, for øvrigt mindre, Gaarde oppe i Nordland, fik dem tilfredsstillende betalt, og om Jordegodset længere Syd paa tilskrev Stiftamtmand Kaas Kancelliet, at det stadig steg i Pris¹⁷). Han var forbauset over, hvor villige »Opsidderne« vare til at betale dyrt for at købe visse offentlige Ejendomme, (Lavmands- og Skolegods), der netop dengang skulde realiseres¹⁸). Kommer saa her til, at Landbefolkningen forøgedes betydelig, i de sidste 3 Tiaar af det 18de Hundrebaar med indtil 22 Procent, og at den i Trondhjems Stift endog steg med 55½ Procent¹⁹), skulde man af alt dette formode, at man vilde faa at høre om Fremgang i det hele paa det aabne Land. Men det er dog det modsatte, Spørgsmaalet om Nødvendigheden af at hjælpe paa Nød og Trang, der afgjort mest træder frem i Datidens Aktstykker.

Ligesom gjentagne Gange tidligere i det attende Hundrebaar, senest i Aarene efter 1781, Dyrtidens store Lidelser havde plaget Landet, saaledes høres noget lignende igjen baade i 1795 og i Aarhundredets sidste Par Aar. Det tunge Ansvar, som før havde kunnet lægges paa Regeringen for at have bundet det søndenfjeldske

Norge til Kornforsyning fra Danmark og derved vanskeliggjort Tilførsel af Korn i Dyrtidsaar, havde den friet sig for ved den forstandige Lov af 6. Juni 1788, der havde fjærnet dette Baand. Der var i Norge blevet jublet for Kronprinsen som den, der havde »skjænket Nordmanden Brød«.

Desto værre viste det sig, at Vanskeligheden ikke var falden bort herved. Der vedblev dog at være Op-gaver at løse for Regeringen paa dette Omraade. Den maatte endnu, naar der indtraf Dyrtid, ved umiddelbar Indgriben sørge for, at den norske Almue, og ikke mindre den paa Landet end den i Byerne, kunde faa de nødvendige Fødemidler. Vi have ovenfor set, at Frederik Moltke som Stiftamtmand i Akershus Stift udtalte sig skarpt om det Ansvar, selve de norske Kjøbmænd paadrog sig ved ikke at have vist Iver for at faa Korn indført til Norge i 1795. Ikke længe derefter udtalte han, at det uheldigvis var blevet klart, at Forordningen om den frie Kornhandel ikke havde ført til det ønskede Maal. Aabenbart havde han Ret i sin Anklage imod Kjøbmandsstanden, selv om det maa indrømmes, at der ganske naturlig maatte gaa Aar hen efter 1788, inden Kjøbmændene lærte at tage Kornhandelen paa den rette Maade. Formodentlig have mange af dem ogsaa holdt de andre Lejligheder, der i disse Aar frembød sig til at gjøre gode Forretninger, for mere fordelagtige²⁰). At Manglen paa et tilstrækkelig stort omløbende Pengefond, som det blev paastaaet af Bernt Anker, kan have virket med til Passiviteten, er for øvrigt rimeligt nok*). Uheldigvis kom denne til at gaa ud over Almuen i vid Udstrækning. For da at raade Bod derpaa greb Regeringen baade i 1795 og i Aarene 1799—1800 til de samme Midler som ved tidligere lignende Lejligheder, dels at arbejde paa at faa sendt

*) Se herom en og tredivte Kapitel.

Skibe med Kornladninger derop, dels at lade de kongelige Magasiner aabne, for at der kunde blive solgt Korn derfra til Almuen til billigere Priser end dem, den ellers maatte betale. Der findes adskillige Træk deraf i disse Aar.

I Henhold til, hvad der allerede var blevet udtalt i Forordningen af 6. Juni 1788, havde den tillige begunstiget Oprettelse af de saa kaldte Bygdemagasiner omkring i Landet, for at der, naar der af Befolkningen selv i Forvejen var samlet Korn til saadanne, kunde være Forraad tilstede i vanskelige Ojeblikke²¹). Regeringen lod endog samtlige Amtmænd virke derfor, og, hvor det viste sig nødvendigt, opmuntre vedkommende Bygdes Almue dertil ved at give Haab om Hjælp. Under selve Dyrtiden ser man ogsaa Regeringen søge at faa udbredt Anvisninger, som Landhusholdningsselskabet tidligere (1785) havde ladet udarbejde, for at Folk kunde bruge det islandske Mos paa rette Maade som Surrogat for Brød²²).

Ligefremme Naturulykker kunde selvfølgelig undertiden gjøre Hjælp nødvendig. Saaledes ved den tidligere nævnte forfærdelige Flom i Sommeren 1789, der bragte Odelæggelse i vidtstrakte Dalstrøg. Som en Følge af den blev der bevilget Skattefrihed til 50 Gaarde i Nummedals og Sandsværd's Fogderier, til 4 Gaarde i Valdars, 602 Gaarde i Gudbrandsdalen og 173 Gaarde i Orkedalen²³).

Men ved Siden af, at Regeringen saaledes kunde komme til at yde Hjælp i stor Stil, kan der ogsaa fremhæves Træk, hvor den paa anden Maade imødekom mere eller mindre tydelig udtalte Onsker af Almuen, naar den f. Ex. lod den i visse Egne ganske ekstraordinært faa Tilladelse til at maatte føre Skovprodukter direkte til Kjøbenhavn i Stedet for at sælge dem til de nærliggende Kjøbstæders Handelsmænd²⁴) eller til at udføre Smaalast, hvad ellers var forbudt²⁵). Større Betydning havde det, at Regeringen vedblev med, hvad vi have set Exempler

paa fra den Guldbergske Tid, at bevilge Almuen Ret til at anlægge Bygdesave, hvorved Bønderne kunde faa Lejlighed til selv at skjære det Tømmer, som de brugte. Der kan ej heller være Tvivl om, at den større Frihed, der i disse Aar blev givet til at hugge Trælast i Skovene, paa mange Steder ogsaa kom Almuen til Gode*). Samtidig var det til Fordel for Skovbruget, at Regeringen i det mindste paa sine Steder lod Samejeskove blive udskiftede²⁶). Ved en enkelt Lejlighed ser man Kongen belønne Udskiftning af Skove i en Fjeldbygd ved en Pengepræmie²⁷).

En Landstrækning i Norge, der haardt trængte til Opsving, var Finmarken. Vi erindre, at 1787 var Handelen paa denne Landsdel bleven givet helt fri, og dermed var selvfølgelig et væsentligt Fremskridt sket. Det var i denne Forordnings Aand, at Regeringen tillod Almuen deroppe indtil videre en Sommermaaned hvert Aar at drive al den Handel, den kunde, med de Russere, der kom til Finmarken²⁸). For at fremme Indflytning i det for en stor Del ubebyggede Land blev der ogsaa stillet Penge til Amtmandens Raadighed, som han kunde bruge til at faa baade »nogle karelske Bondefamilier eller saakaldte Kvæner og tillige andre udlændiske Familier« til at bosætte sig der; de skulde understøttes til at kunne opføre Beboelseshuse og anskaffe sig Baade og Fiskeredskaaber²⁹).

Naar der, som vi have set, i denne Tid kom alvorlige Trængsler over Almuen, og det virkelig kunde holde haardt nok at raade Bod derpaa, ligger det nær at spørge

*) Se ovenfor S. 251. Som et paafaldende karakteristisk Træk maa det vistnok nævnes, at oppe i Senjens Fogderi opdagede en Foged en stor Skov, hvis Tilværelse hidtil havde været ganske ukjendt (N. Rk. 30. Decbr. 1788). Det blev bestemt, at der først skulde røres ved denne Skov, naar Nordland havde faaet en egen Kjøbstad (N. Rk. 7. Januar 1794).

om, hvilke dens Stemninger vare, og hvorledes den optraadte i disse Aar. Jeg skal med Hensyn til dette sidste ikke komme ind paa de dithyrambiske Begejstringsudtalelser, vi ogsaa i disse Aar træffe om de norske Bønder som en Samling Idealer midt i den ellers saa syndige Verden³⁰). Jeg vil hellere nævne en Ytring af Stiftamtmand Kaas, der havde saa meget med Almuen at gøre i sit Stift. Han har et Sted udtalt om den: »Hvem der kjender noget til den norske Bondealmues Tænkemaade, veed, at den altid er godvillig, føjelig og beredvillig til at lyde Kongens og Øvrighedens Befalinger; den lider endog taalmodig, naar den, som ofte er Tilfældet, forurettes. Derimod behøver man blot at kaste den mindste Gnist iblandt den, og samme opflammer strax hos disse kortsynede Mennesker«³¹).

Denne Udtalelse af Kaas er aabenbart stillet paa Spidsen og ensidig. Der behøvedes slet ikke, som hans Mening var, Ophidselser fra Mænd udenfor Bondestanden f. Ex. af Vinkelskrivere³²) for at vække Røre hos Bønderne. Det viste Lofthusbevægelsen tilstrækkelig. Men der er dog en Del sandt i, hvad han siger. Bondernes Loyalitet overfor Regering og Konge var vistnok næsten ubegrænset. Man kan sikkert sige, at, naar de mente, at en Befaling kom fra Kongen, holdt de det for deres Pligt at lyde. Da Lofthus døde (1797), utvivlsomt efter en uforsvarlig lang Varetægtsarrest, kunde man i Norske Intelligenssedler (28. Juni 1797) læse ret voldsomme Udtalelser i den Anledning af en ivrig ung Mand ved Navn Vangensten. Han priste Lofthus som en Martyr for Frihedens Sag, og Udtalelsen endte med følgende Ord: »Din Aands Kjækhed var sig selv lig. I Faren, i Forfølgelsen forlod den Dig aldrig. Du døde, som Du havde levet, som Patriot. Fred med Dit Minde«. Men man mærker ikke noget Udbrud af Forbitrelse hos Bønderne selv. Overfor Embedsmændene, der i Parenthes sagt nu

vare ulige dygtigere og redeligere, end de havde været tidligere. kunde Træk af den nedarvede Mistænksomhed og Klagelyst imod Embedsmænd være stor og komme frem: men vi se ogsaa andre Stemninger. Det forekommer, at Bønder vare saa glade over deres Foged, at de indgik med et Andragende til Kongen om en Belønning for ham. Regeringen samtykkede villig deri. Den fortjente Mand blev — Kammerraad*).

Mistænksomhed imod dem, der stod udenfor Bondestanden, brød imidlertid ganske naturlig frem i Ojeblikke, da Nøden trykkede. Den samme Tilbøjelighed til at tro paa Svig og egennyttige Spekulationer fra Kjøbmænds Side, som vi saa komme til Udbrud i Kristiania imod Bernt Anker i 1795**), have vi gjentagne Gange Sidestykker til hos Bondealmuen. Vi tage ikke Fejl, naar vi tro, at slige Grunde have ligget bag ved forskellige ret betydelige Opløb, der ved flere Lejligheder vakte Forstyrrelse. Saaledes netop i Dyrtidsaaret 1795, da en Flok forbitrede Bønder fra Omegnen af Skien trængte ind i denne By og brød ind i forskellige Borgeres og Kjøbmænds Huse, angreb dem paa tøjlesløs Maade og afkrævede dem Regnskab for deres Handel³³). Samtidig var der Optøjer af en misfornøjet Del af Bjergalmuen i Kongsberg. Stiftamtmanden opfordrede endog det norske Generalitet til at sende Militær derhen³⁴). I Aaret 1799, da Dyrtid og Mangel paa Korn var særlig plagende, gjorde Bønder fra Omegnen af Kristiania et slemt Ustyr i denne By i Anledning af, at 500 Tdr. Havre skulde sælges

*) Steffens har (Was ich erlebte III, 106) med kjendelig Fornøjelse fortalt om, hvorledes han havde hørt en højere dansk Officer vel fortjent blive sat til Vægs af en Bonde i Hardanger paa Grund af krænkende Udtalelser, han var kommen med i hans Hus. Personlige Fornærmelser taalte slige selvstændige norske Bønder ikke, fra hvem de saa end kom.

***) Se ovenfor S. 398.

fra Akershus Magasin. De krævede, at Havren skulde sælges til en meget lav Pris, der ganske falsk var opgivet som den Betaling, hvorfor den havde kunnet kjøbes ved det kongelige Magasin i Frederikstad³⁵). Man kan, naar man hører slige Træk, forstaa, at Moltke i en Indberetning til Kongen talte om Almuens betænkelige Sædvane at samle sig i store Hobe, og vi ville i den Forbindelse mindes det Indtryk, vi have faaet af, at Bønderne, naar det gjaldt større Vejarbejder, kunde være meget vanskelige at have at gjøre med.

Men hvilke Bryderier de end paa disse forskjellige Maader have kunnet volde, stod det dog ikke paa noget Sted i Forbindelse med bristende Loyalitet i deres Forhold til Kongehus og Regering. Man ser da ogsaa netop i Anledning af de Optøjer, der havde vakt Forskrækkelse i Skien, en Del Bønder i Telemarken tilsende Kongen en Skrivelse, hvori de paa egne og øvrige Almues Vegne erklære, at de havde været ganske fri for Deltagelse i disse Uordner, da »de tro at leve under den bedste Regering samt, at Lovene og deres rigtige Overholdelse værne om dem, og at de af dueelige og retsindige Embedsmænd lettere bestyres og holdes i Orden, end at de ved Soldater og Kanoner skulle skræmmes«. Kongen svarede herpaa med at udtale sin fuldstændige Tillid til deres Troskab, og han tilføjede, at, naar der var sendt en Garnison til Skien, havde det alene været for at betrygge den borgerlige Sikkerhed imod nogle ildesindede eller forledte enfoldige Mennesker³⁶).

Et Vidnesbyrd om Bondernes Loyalitet var ogsaa den Kjendsgjerning, at de kun meget lidt henvendte sig til Regeringen med Klager over, hvad der vitterlig skyldtes Anordninger af denne. Vi høre vistnok, at den Hardangerske Almue lejlighedsvis ankede over, at det ældre Mandskab blev udskrevet i Norge til Soldatertjeneste fremfor det yngre: men dette var en ganske berettiget

Klage, hvorom Colbjørnsen selv som Generalprokurør udtalte, at, hvad de klagede over, utvivlsomt burde forandres, da det var i lige Grad skadeligt for Landmilitzen og trykkende for Bonden. Det blev da ogsaa ændret³⁷). Ved andre Sider af deres Forhold kan man ikke se andet, end at det er høje Embedsmænd, der tage Initiativet til Overvejelse over, hvorledes Tryk kunde afhjælpes. Saaledes gjorde Kaas som Stiftamtmand i Akershus Stift Rentekammeret opmærksom paa, at Korntienden følte som et haardt Tryk af Landmændene og lagde saa mange Vanskeligheder i Vejen for Agerbruget, at den burde sættes paa en anden Fod³⁸). Dette blev grebet af Rentflow, der (i sin Betænkning om Tiendevæsenet i Danmark)*) udtalte, at Opmærksomheden ogsaa burde henvendes til Sosterriget, saa at Tienden deroppe saa vel af Korn som af Fisk kunde blive forandret til en Pengeafgift. Den Forhandling, der derefter kom i Gang imellem Rentekammeret og Landbokommissionen, forte nogle Aar senere under Colbjørnsens stærke Medvirkning til en ny Ordning (Forordning af 31. Juli 1801).

Men endnu vigtigere var en anden Sag. Da Landmilitzen var bleven indført i Norge ved Forordningen af 28. Oktober 1705, var Landet, ligesom Tilfældet var i Danmark, blevet inddelt i Lægder, af hvilke hvert stillede en Soldat. Dette havde givet Godsejere, der vare ansvarlige for, at der blev stillet Soldater for de Lægder, de ejede, Lejlighed til forskjellige Vilkaarligheder imod det unge Mandskab, der fandtes i deres Lægder. Flere Træk svarede til, hvad man, om end naturligvis efter et langt større Omfang, kjender fra Forhold i Danmark før Stavnsbaandets Ophævelse. Hertil kom saa, at, som tidligere er fortalt i dette Værk³⁹), Regeringen under Frederik V for at sikre Bønderne, at de kunde faa Tyende nok til deres

*) Se ovenfor. S. 425.

Gaarde (9. August 1754), havde fastslaaet en Række Tvangsbestemmelser blandt andet om, at alle af Bondestanden, baade Mænd og Kvinder, som ikke brugte Gaarde eller Husmandspladser, under forskjellige Straffe skulde være forpligtede til at fæste sig i aarlig Tjeneste hos Gaardbrugere, ved Bjergværker, Savbrug eller andre saadanne Steder, og, medens de ældre Forordninger kun fastsatte — hvad der for øvrigt var haardt nok, — at enhver, der var udskreven til Landsoldat, skulde tjene i det Lægd, hvortil han hørte, blev det nu slaaet fast, at ogsaa alle andre skulde være forbundne til at tjene i det Sogn, hvor de vare fødte. »saalænge de nogen Tjeneste kunde bekomme«. Det Baand, der her blev lagt paa den tjenende Klasse baade af Mænd og Kvinder, var selvfølgelig forskjelligt fra Stavnsbaandet i Danmark derved, at det ikke var hos Godsejerne, men hos Fogden, altsaa en Embedsmand, at Pas til at flytte i paakommende Tilfælde skulde søges. Han havde sædvanlig mindre personlig Interesse af at nægte det, end Herremanden havde. Men alligevel kunde det være trykkende nok, og, efter at Stavnsbaandet var blevet løst i Danmark, syntes det at være en Selvfølge, at dette maatte omordnes. Naar der ikke hørtes noget derom fra de norske Bonders Side, ligger Forklaringen aabenbart deri, at Baandet netop var indført til Gavn for de norske Gaardbrugere, der uden Sammenligning var den vigtigste Del af Bondestanden deroppe. Men dette passede saare lidt til Opfattelsen af Menneskets Ret til at kunne røre sig frit, saaledes som den udviklede sig i den Tid, vi tale om, og flere af Stiftamtmandene i Norge fandt derfor, at Billighed krævede, at man saa igjennem Fingrene med, at Forordningen ikke blev strængt overholdt. Skeel i Akershus Stift udtalte ligefrem Onsket om at faa den ændret⁴⁰). Naturligt var det da ogsaa, at en Mand som Colbjørnsen, der selv havde spillet en vigtig Rolle ved Stavnsbaandsløsningen i Dan-

mark, umulig kunde se rolig paa, at en saadan Tingenes Tilstand blev ved. Han har da ogsaa lejlighedsvis udtalt: »Man kan ikke uden at fornægte Sandhed modsige, at Forordningen af 9. August 1754 i Forening med Landmiliceordningen for Norge af 28. Oktober 1705 stavnsbinder Bondestanden i dette Rige og underkaster den en saa vilkaarlig Behandling af Føgderne, at samme ej kan bestaa med sand Borgerfrihed«⁴¹).

Det har da sikkert været ham, der fik Kancelliet til at tage sig af Sagen. Der sad netop dengang en Kommission samlet i Norge, hvis Hverv det var at undersøge forskellige Mangler ved Landmilitsordningen deroppe⁴²). Men det trak paa en uforsvarlig Maade ud med at faa en Betænkning fra denne Kommission, og Kancelliet besluttede da at tage særlig Forordningen af 9. August 1754 under Behandling. Det tilskrev derfor 7. April 1792 samtlige Stiftamtmand og Amtmand i Norge derom, og i den af Colbjørnsen affattede Skrivelse pegedes der stærkt paa de Punkter i Forordningen, der burde fjærnes. I Modsætning til dem fremhævede Skrivelsen, hvordan den danske Bondes Stilling var bleven efter Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse.

Men denne Sag blev, hvad for øvrigt i og for sig var naturligt, bragt i Forbindelse med Drøftelsen oppe i Norge om andre Forandringer i Landmilitsen, og der gik det ene Aar efter det andet, uden at den skred et Hane-fjed frem. Saa hændte det, at Spørgsmaalet om de norske Bønders Stilling blev bragt for Offentligheden af Riegels i et Flyveskrift »Tvende Breve til Heiberg« o. s. v. Denne sidste foretog netop dengang en Forretningsrejse til Norge, og heraf tog Riegels Anledning til i sit Flyveskrift at komme ind paa den norske Bondes Stilling og slaa løs paa Forordningen af 9. August 1754. Vi vide, hvorledes det havde været Mode i Litteraturen at prise de norske Bønder som de frieste Mennesker paa Jorden.

Men nu var det noget ganske andet, man fik at høre af Riegels. Vi kjende hans Evne til at smøre tykt paa, og det var da ogsaa i den Stil, at han nu erklærede de norske Bønders Bygdeslaveri for at være værre, end de danske Bønders Stavnsbaand havde været. Man kan kun undre sig over, at han ikke paastod, at Negerslaverne i Vestindien havde det bedre end de norske Bønder. Skjønt han selvfølgelig havde Ret i at angribe den ved Forordningen af 9. August 1754 skabte Tilstand, var hans Flyveskrift for saa vidt overflødigt, som Sagen allerede var sat i Gang af Kancelliet. Men sandsynligvis vidste han intet herom, og han havde desuden havt den Fornøjelse at kunne give Kancelliet og Colbjørnsen personlig et Spark, foruden at han tillige kunde rakke ned paa Tilstanden i selve Danmark efter Stavnsbaandets Løsning. Han fremstillede nemlig den danske Bonde som den, der endnu ikke var fri Mand, da han var »fastbunden ved Trommeskindet« (d. v. s. værnepligtig). Colbjørnsen blev, som man kan tænke sig, forbitret over dette Flyveskrift, og i et meget hvast skrevet Svar lagde han Sagens Sammenhæng klar for det store Publikum.

Naturligvis havde han god Grund til efter Evne at fejle for sin og Kancelliets Dør; men man kan umulig andet end finde det Smøleri uforsvarligt, der var vist ved Sagens Behandling af Autoriteterne oppe i Norge. I høj Grad overraskende var saa den Gang, den derefter tog. Som en Følge af et Andragende fra en norsk Godsejer om at blive fritaget for at stille en Soldat til et af de nationale Regimenter, greb det norske Generalitet nemlig Lejligheden til at foreslaa at forandre de gamle Bestemmelser fra 1705 om Udskrivningen til Landsoldat, deriblandt ogsaa Paragrafen om Godsejernes Pligt til at stille Soldater for de dem tilhørende Lægder. I det Sted indstillede det, at Udskrivningen ordnedes i Overensstemmelse med, hvad der var indført i Danmark ved Loven af 20.

Juni 1788 om Stavnsbaandets Løsning, med andre Ord, at Mandskabet skulde udskrives i Forhold til Befolkningens Mængde, ikke mere efter Lægder. Dette blev paa det varmeste anbefalet af Stiftamtmand Kaas⁴³), og, efter at et Udkast, han gjorde, var blevet fuldstændig godkjendt, udstedtes da Forordningen af 1. November 1799, hvorved Udskrivningen ganske ordnedes i Norge som i Danmark. Det Tryk, som de oprindelige Bestemmelser fra Frederik IVs Tid havde kunnet volde den norske Bondestand, var hermed bortfaldet. Mærkelig nok høre vi imidlertid intet om Ophævelsen af Bygdeslaveriet, som det var blevet indført ved Forordningen af 9. August 1754⁴⁴). Denne Sag maa være traadt helt i Baggrunden for Omordningen af Udskrivningen. Højest sandsynlig har den nævnte Forordning, efter at Udskrivningen var bleven forandret, tabt al praktisk Betydning, og det har gjældt som en selv sagt Sag, at Fogden udstedte Flytningspas til enhver, der ikke var Løsgænger.

Den første af alle de Forordninger, vi i dette Bind have set Regeringen udstede om økonomiske Reformer, havde været den om Frigivelsen af Handelen paa Island af 18. August 1786. Under Indtrykket af dets Ulykker netop i de nærmest foregaaende Aar havde man aabenbart søgt at fremskynde en Forbedring i Øens Stilling saa meget som muligt. Man haabede at skulle faa skabt en Tilstand, der kunde danne en tydelig Modsætning til de af alle skarpt kritiserede Forhold i Monopolhandelens Dage. Efter selve Forordningen og de i nøje Sammenhæng med den staaende forskjellige Bestemmelser, der fulgte snart derpaa, havde Regeringen søgt videre at hjælpe paa Handelsforholdene deroppe ved gjentagne Gange at give islandske Handlende Laan f. Ex. til nye Handelsanlæg. En Kjøbmand faar et saadant paa 8000 Rdlr. til at faa Handel

i Gang paa Isafjord, to andre faa et lignende til et Handelsanlæg paa Ostsiden af Oen, og til en Kjøbmand, der handlede paa Reykjavik. løb Laanene op til ikke mindre end 20,000 Rdlr. Ligeledes tillades det, fordi det mentes at ville være nyttigt for Almuen, at der maatte anlægges en Fisketilvirkningsplads ved Sejdisfjorden i Mulesyssel⁴⁵).

Ogsaa Præmier for Fiskeri deroppe forekomme flere Gange. En Plakat af 28. Februar 1798 fastsatte, at den Præmie, der efter Frihandelens Indforelse var bevilget til Udrustning af Skibe til Fiskefangst ved Island, skulde gjælde for det første i 10 Aar⁴⁶). Ved Siden af sligt søgte Regeringen at værne om den af den indførte nye Ordning. Den udstedte saaledes flere Kongebud til »at forebygge Misbrug og Underslæb fra Handlendes Side«. Det indskærpes stærkt, at de Handlende ikke maa udstrække deres Handel over de Grænser, som Bestemmelserne om Frihandelen tillod, og at de Friheder, som i Kraft af dem vare tilstaaede Kjøbstæderne, ikke gjaldt uden for dem, der holdt Dug og Disk i disse og i det mindste ved at have Faktorer i dem førte en stadig Handel der⁴⁷). Meningen var aabenbart at ville sikre Kjøbstæderne, at de kunde blive Sæder for Handelen deroppe. Som en Følge deraf vilde Regeringen ej heller inddrage sig paa, at Landkræmmere nedsatte sig i Landet⁴⁸). Et Hensyn til Befolkningen kommer frem, naar det indskærpes Kjøbmænd paa Nordlandet at forsyne deres Handelssteder lige saa vel med kontante Penge som med andre Fornødenheder, for at der ikke med Føje skulde kunne klages⁴⁹). At Kongen støttede det i 1779 oprettede islandske Litteraturselskab, der særlig vilde fremme »de Videnskaber, særdeles Økonomien, der vedrørte Island«, følger af sig selv⁵⁰).

Det er Handelssagen, der afgjort træder i Forgrunden ved Regeringens Omsorg for Island i denne Tid. Selv-

følgelig var der tillige adskilligt andet, der maatte gives Bøstemmelser om, for en stor Del svarende til, hvad der ogsaa andensteds paa forskjellige Omraader meldte sig som Opgaver for Regeringen. Det kan fremdeles nævnes, at for at forbedre den overordnede Styrelse blev der nu 2 Amtmandskaber paa Island under Stiftamtmanden i Stedet for, at der tidligere kun havde været et, og som en Enkelthed af formentlig Interesse kan der mindes om, at Altinget, denne Islands ældgamle Folkeforsamling, der imidlertid nu nærmest kun havde Betydning som den øverste Domstol i selve Landet (med Appel til Højesteret), i 1799 af praktiske Grunde blev flyttet fra det gamle Hjemsted paa Oxeraaen (Thingvallasletten) til Reykjavik⁵¹). Men i Grunden sluges alt, der har større Betydning i disse Aar, af Handelssagen. Det kom nemlig til at vise sig, at den Reform, der her havde skullet skabe en ny og bedre Tid, i det mindste foreløbig i en væsentlig Henseende slog Fejl. Det er den eneste af alle de økonomiske Reforme, som dette kan siges om. I og for sig var det en Selvfølge, at det kunde være vanskeligt nok, fra den tidligere Tids Handel, med dens Taxter paa alle Varer og Masser af Regler for alt, at gaa over til en ganske anden Frihed for Handelsspekulationer og Konkurrence. Vi saa, at selv den forholdsvis langt mindre Forandring, der fandt Sted ved Kornhandelen paa det søndenfjeldske Norge efter 6. Juni 1788, blev besværligere, end man havde tænkt sig. Som et Uheld kan det fremdeles nævnes, at der i 1792 indtraf et Uaar paa Island⁵²). Stiftamtmand Stephensen indberettede, at Tilstanden deroppe kun var sørgelig, Heste og Faar vare døde i Masse, der var en almindelig Hungersnød iblandt Almuen, skjönt dog ikke mange døde deraf, en Del Mennesker havde i et Par Sysler maatte forlade deres Gaarde for at redde deres Liv. Hovedaarsagen var, at Drivisen siden Januar havde omspændt hele Nordlandet samt en

Del af Ost- og Vestfjordene. Mæslinger havde desuden borttrykket over 300 Mennesker.

Men dette var af de Ulykker, som man maatte være forberedt paa, kunde indtræffe. For dem kunde Regeringen ikke være ansvarlig, og, naar den skulde gaa ud fra de Indberetninger, som den i de første Aar modtog fra Stiftamtmand Stephensen deroppe om Tilstandene og Handelens Gang, laa det nærmest for den at tro, at Forholdene med Hensyn til det sidste Punkt vilde komme til at forme sig ret vel. I den samme Beretning, hvori Stiftamtmanden gav Meddelelse om Hungersnøden og Sygdommene i 1792, hed det, at Frihandelen paa de fleste Havne havde været fort upaaklagelig. Begge de følgende Aar gaar Stiftamtmandens Beretning ud paa, at det overvejende havde stillet sig godt med Handelen. Men uheldigvis maa han kun have tænkt paa det Amt, der laa særlig under ham, Sønderamtet. Thi helt anderledes saa det ud efter Amtmand Thorarensens Indberetning fra Nordamtet.

Det gjør et paafaldende Indtryk at se, hvorledes nu, efter at Regeringen havde foretaget en Reform, som den haabede de bedste Virkninger af, dens Politik og dermed altsaa i Grunden den selv blev angrebet med umaadelig Bitterhed, og det af en af dens øverste Embedsmænd paa Oen. Den kom til at staa overfor en Kritik saa bedsk, at ingensinde selve Monopolsystemet havde været Gjenstand for noget lignende. Thorarensen udmaalede først i voldsomme Udtryk i et Brev til en Ven i Norge, hvor sørgelig det gik under det nye Handelssystem. Dette Brev blev offentliggjort i Norske Intelligenssedler (7. April 1790). Forholdene blev ikke bedre i de følgende Aar. I 1793 gav han sin Smerte og Bitterhed Luft i en Indberetning til Regeringen, og han endte den med de stærke Ord: »Saa længe Islands Indbyggere aldeles maa sukke under den passive Handel, hvad enten den gives Navn af oktroyeret

eller fri. maa alle Ønsker og Bestræbelser til Islands Opkomst blive frugtesløse⁵³). Uheldigvis maatte ogsaa Stiftamtmanden i 1794 anke over Handelens Førelse deroppe, og det strømmede i den følgende Tid ind med Klager til Rentekammeret. Alt dette kulminerede i et betydningsfuldt Aktstykke, der var underskrevet af en stor Mængde islandske Embedsmænd, og, efter at være blevet vedtaget paa Altinget i 1795, bag efter blev tilsendt Regeringen. Ogsaa udkom det 1797 trykt i Kjøbenhavn under Navn af »Islands almindelige Ansøgning til Kongen om udvidede Handelsfriheder« o. s. v.

Det var Synd at sige, at der ikke her blev ført klar Tale. Tonen var visselig ærbødig, og der taltes stærke Ord om Kongens Onske at gjøre Island Gavn: man anerkjendte, at der var sket »et vigtigt og haabefuldt Skridt« 1786; men hvad Skriftet gik ud paa at vise, var dog, at den nærværende Handel var »ufri, afmægtig og undertrykkende, udtærende og uudstaaelig«. En skarpere almindelig Dom kunde ikke fældes. Som Hovedpunkter fremhævedes det, at Islands Børn vare udelukkede fra al Handelsforbindelse med alle andre i den store Verden end de faa Handelsmænd, »som ene førte og ansaa sig eneberettigede til Handel med Indbyggerne paa ethvert Sted, de allerfleste Retourladninger fra Island ordineredes til Kjøbenhavn, medens det var de islandske (indfødte) Kjøbmænd forbudt at udskibe Ladninger til udenrigske Stæder, med mindre de vare associerede med et af de kongelige Staters bekjendte Handelshuse i Hovedstaden*). Man havde i de første Aar efter Handelens Frigivelse set flere Handels-

*) Dette stod i Virkeligheden ikke i Forordningen af 18. Aug. 1786, der alene sagde, at, naar en Islænder vilde knytte en Handelsforbindelse med Udlandet, maatte han slutte sig sammen med en, der boede i et af Kongens andre europæiske Lande. Men Forholdene maa have ført til, at det blev naturligt at søge Tilslutning til et af de kjøbenhavnske Handelshuse.

anlæg opstaa: men det varede ikke længe, inden de Kjøbmænd, der havde forstaaet at faa Handelen i deres Hænder, havde Held til at forjage de brave og bemidlede Handlende, som havde begyndt at drive Forretninger.« Hertil kom saa en meget bitter Skildring i det enkelte af Handelen; »gyselig slet var baade det Mel og mange andre Fødevarer, der førtes til Island, hvis Befolkning blev snydt paa alle Kanter; man led som en Følge af den skortende Tilførsel af Mangel paa de vigtigste Varer som Mel, Jærn, Tømmer og Liner til Fiskeri; nogle Havne bleve slet ikke aarlig besejlede eller ogsaa ved et eneste Skib om Aaret; Penge havde næsten aldeles ikke været at faa hos de Handlende for Landets Produkter eller kun imod en høj Agio. Indbyggerne vare nødte til for deres gode Varer at tage imod Brændevin, Tobak og andre Overdaadighedsvarer, den islandske Fisk vragedes af de Handlende, naar den ikke var saa vægtig, som de vilde have den«. Bitterheden i Ansøgningen gik saa vidt, at selv Monopolets Tid pristest i Sammenligning med den daværende Tilstand, det havde aldrig hævet et saa svært og trykkende Jærnscepter over Island som den nærværende Handel. Tidligere havde de fastsatte Taxter sat en Skranke for det Optrækkeri, Folket kunde plages med. »Det er«, sagdes der i Ansøgningen, »med inderlig Harme og Misfornøjelse, man føler og forudser de ulykkelige Følger, som allerede udmatte og yderligere true de nærværende og ufødte Slægter i Island med det ynkeligste Liv om ikke total Undergang«. Den Slutning, som Skildringen af al denne Elendighed og Forkuelse førte til, var da, at man bad Kongen om at bevilge en almindelig fri Handel paa Island for fremmede, og om, at han vilde forunde Landet tilstrækkelig Understøttelse til, at det selv kunde tage Del i aktiv Handel, subsidiært, om at Kongen vilde indsætte en Kommission til at overveje dette »vort Fædrelands vigtigste Anliggende.«

Ansøgningen var ledsaget af en indtrængende og skarp Erklæring af den Mand, der vel nærmest maatte kaldes Fører for den hele Bevægelse, Amtmand Thorarensen paa Nordlandet. Ogsaa en anden Amtmand, nemlig Vibe (paa Vestlandet) havde udtalt sig i en lignende Retning. Derimod havde Stiftamtmanden nægtet at give Ansøgningen sin Anbefaling og fraraadet, at den blev indsendt, ligesom da ogsaa, at den blev offentliggjort i Trykken.

De voldsomme Angreb, dette Aktstykke indeholdt paa dem, der handlede deroppe, kaldte tre af disse frem paa Kamppladsen; men deres Artikler vare for personlige i Polemiken til at gjøre stort Indtryk. Roster, der kom frem baade i Iris og Hebe og i Skandinavisk Museum, vare sympathetiske for Islænderne.

Ser man nu paa Klagerne, er der ingen Grund til at tvivle om Berettigelsen af meget af, hvad der kom frem, og bortset fra alle Enkeltheder, var det utvivlsomt højst uheldigt, at Udviklingen havde ført til, at det kun var nogle forholdsvis faa danske Kjøbmænd, der beherskede den hele Handel deroppe. Medens Regeringen 1777 havde truffet den meget fornuftige Ordning, at de Kjøbmænd, der handlede paa Island, skulde være bosatte der ogsaa om Vinteren for at være i stadig Berøring med Befolkningen⁵⁴), var det efter Frihandelens Indførelse blevet fast Skik, at Kjøbmændene drev deres Forretninger paa Island fra Kjøbenhavn og derimod havde Faktorer i de islandske Kjøbstæder og i Udhavne. Disse Faktorer vare Gjenstand for almindelig Afsky. Det, der var Hovedulykken, var, at den Konkurrence, som Regeringen havde stølet paa, skulde skaffe Islænderne tilstrækkelige Indforselsvarer og passende Priser baade paa disse og paa, hvad der udførtes, helt var udebleven. Allerede da Thorarensen i 1790 skrev det ovenomtalte Brev til en Ven i Norge, hedder det i Brevet: »Besynderlig, at her ingen Spekulanthandlere vil komme, da de dog i Aar vilde have gjort et godt

Marked . . . Sig mig, bedste Ven, hvorledes skal man mage det saa, at man kunde faa hertil nogle Spekulant-handlere fra Norge«. Her er en Parallel til, hvad vi saa klage over ved Kornhandelen i Norge, at den ventede Spekulanthandel udeblev, naturligvis fordi Folk foretrak andre Handelsforetagender. I og for sig kunde Regeringen ikke gjøre noget ved det: men uheldigvis svækkede den selv Muligheden af Konkurrence ved de ovenomtalte Bestemmelser af 1792 og 1793 om, at Handelsfrihederne kun maatte gjælde for dem, der holdt Dug og Disk i Kjøbstæderne enten for sig selv eller for deres Faktorer⁵⁵).

Det er nu vistnok paa den anden Side sikkert nok, at Islænderne paa visse Punkter klagede over, hvad der var en nødvendig Følge af den frie Konkurrence, og her stillede urimelige Krav til Regeringen; de vilde højst sandsynlig være komne til at prøve adskilligt deraf, selv om ogsaa Handelen blev givet fri for alle. Men naar Udviklingen havde ført til, at i det mindste foreløbig den hele Handel var kommen i Hænderne paa nogle faa danske Kjøbmænd, var det ikke forunderligt, at de mente, at Redningen laa i at aabne Handelen for alle fremmede. Det var utvivlsomt betegnende Talopgivelser, Regeringen selv kom til at opstille med Hensyn til Handelen i de 10 første Aar efter 1786, naar det viste sig, at de Skibsladninger, som i disse Aar førtes til Island, i Virkeligheden ikke vare flere, end de havde været, inden Handelen blev givet fri, og at der blev ført færre Nødvendighedsartikler i de nævnte Aar til Island end tidligere.

Som før er omtalt, kan man til en vis Grad forstaa, at Regeringen i 1786 kunde være bange for, at, naar Handelen blev givet fri for alle, vilde Danmarks og Norges Omsætning med Island blive knust ved Konkurrence med de kapitalstærke Englændere og Hollændere, og det kunde siges, at den gav Islænderne selv fuldstændig Ret til at være med i Handelen paa Danmark og

Norge. Men hvad man med Tanken om Reventlows og Schimmelmanns vante Frisind har sværere ved at forstaa, det er, at Islænderne vare udelukkede fra selv at kunne handle paa Udlandet, med mindre de associerede sig med en eller anden Kjøbmand i Kongens andre Lande. Dette var en Fejl⁵⁶). Man kan se, hvor krænkende Islænderne følte det. Det var det samme som at stille dem paa et lavere Standpunkt end deres Medborgere i Danmark og Norge. Netop derved kom de til at føle, at deres Land blev behandlet som et Slags Koloni. Handelen paa dette mente de, blev indrettet ikke efter deres eget Tarv, men efter de andre vigtigere Statsdeles, og en saadan Bestemmelse var den visse Vej til at tage Modet fra dem og forhindre, at den for deres Lands Udvikling nødvendige Handelsenergi kunde udvikle sig. Det er ogsaa værdt at lægge Mærke til, at 2 af de 3 kjøbenhavnske Handelsmænd, der bekæmpede Islændernes saakaldte Ansøgning, paa dette Punkt holdt for, at man burde komme dem imøde.

Men hverken heri eller med Hensyn til Udvidelsen af den frie Handel vilde Regeringen opgive sit tidligere Standpunkt. Den mente, at ikke alene mange Klager vare aldeles overdrevne eller ganske ugrundede, idet de for en Del stod i Forbindelse med Krav, der helt stred imod en fri Handels Natur, men ogsaa, at, naar der vitterlig havde været Mangel i flere Retninger, skyldtes det de uheldige Konjunkturer i Øjeblikket, som man med Grund kunde tro, vilde forandre sig til de bedre. Ogsaa lagde den Vægt paa, at Befolkningen paa Island i Aarene fra 1785 til 1796 var steget med 3913 Mennesker. Deri saa den et Vidnesbyrd om, at Forholdene ikke havde forværret sig, men tvært imod vare blevne bedre. Dens Svar paa Ansøgningen blev altsaa et Afslag, ledsaget af en skarp Udtalelse af Kongens Misfornøjelse med, at de islandske Embedsmænd havde dristet sig til dette anmassende Skridt. En særlig droj Irettesættelse blev tildelt Amtmand Thora-

rensen: men for øvrigt var Regeringen besindig nok til ikke at lade det gaa ud over ham eller over nogen af dem, der havde underskrevet Ansøgningen⁵⁷).

Paa enkelte Punkter kan man se, at den har fundet, at Islænderne havde Ret. Medens den holdt det for umuligt at skaffe flere Handelsspekulationer i Gang, vilde den forsøge, om den ikke kunde gjøre det lettere for Islænderne rundt omkring i deres Land at drive Handel med mere end eet Handelssted, og den opfordrede Stiftamtmanden til at overlægge med Amtmændene samt med andre kyndige Mænd, hvad der kunde gjøres for at lette dels Sejladsen ved Kysten dels Samfærselen til Lands⁵⁸). Men stort skulde dette unægtelig ikke kunne hjælpe. Ej heller kunde det faa meget at sige, at Regeringen sogte at raade Bod paa enkelte Besværinger, der fremkom over de Handlendes Optræden deroppe, eller at den ved rentefri Laan vilde hjælpe til, at Kjobmændene paa Nordlandet, hvor Drivisen var farligst, kunde holde et stadigt Oplag af forskjellige Nødvendighedsvarer⁵⁹). Den bestaaende Ordning gik altsaa næsten uforandret over til den følgende Tid, hvor det skulde ses, om der kom de Ulykker, de misfornøjede Islændere forudsagde, eller om Regeringen fik Ret, naar den mente, at de saa stærkt fremhævede Ulemper kun vilde vise sig at være forbi-gaaende.

FIRE OG TYVENDE KAPITEL.

Reformer med Hensyn til Rettergang og Fængselsvæsen.

Ved Reformgjerningen paa de forskjellige Omraader, som vi hidtil have fulgt, havde det været Rentekammeret,

den store Landbokommission, Finanskollegiet og den store Finanskommission, hvorfra Initiativet var udgaaet. Kancelliet, baade det danske og det tyske, havde indtaget en mere tilbagetrukket Holdning, om end enkelte vigtige Forordninger paa Landboforholdenes Felt havde krævet Danske Kancellis Indgriben. Men der forelaa dog et vigtigt Omraade ved Siden af alt dette, især for Danske Kancelli. Ganske vist kunde det med Grund siges, at dette Kollegium i den Grad var overvældet med Arbejde, at det kunde være svært for det at tage sig af alt, hvad der paahvilede det, og den Mand, der i Tiden fra 1789 til 1799 havde Forsædet i det, nemlig Kristian Brandt, var trods sine forskjellige gode Sider ikke nogen Mand med særlig fremtrædende Personlighed — Kronprinsen, der aabenbart i det mindste i flere Aar ikke satte stor Pris paa ham, kaldte ham engang i en Samtale med Bülow »en af disse danske Høoxer«¹⁾ —; men, takket være Kristian Colbjørnsens Energi som Generalprokurør, har Kancelliet dog netop i Egenskab af det øverste Justitskollegium paa Lovgivningens Omraade udrettet noget betydeligt.

Det vil erindres, hvorledes der i dette Værk har været rig Lejlighed til i Hovedtræk at følge Udviklingen af Retsorden og Rettergangsforhold under Enevoldskongerne fra Frederik IVs Tid. Dette var en vigtig Side af Forholdene her hjemme, hvori vort Fædrelands Styrelse i det hele og store afgjort indtog en forholdsvis smuk Stilling blandt de europæiske Staters Regeringer. Et vigtigt Arbejde var under flere af Kongerne blevet gjort for efterhaanden at skaffe gavnlige Forandringer i Rettergangen. Lidt efter lidt vare Domstolene blevne gjorte betydelig bedre: der var blevet arbejdet paa at sikre Menigmand imod at blive flaaet eller overhovedet forulempet enten af Dommere eller af Prokuratorer, og der var allerede 1735 blevet fastslaaet alvorlige Straffe for at hindre »dels trættekjære Menneskers Ondskab og Modvillighed samt egen-

nyttige og uretvide Prokuratorers Opholdelse og Lovkroge«, dels »uretvide Dommeres skammelige Færd«. Stampe havde med stor Varme og overlegen Dygtighed søgt at bekæmpe Lysten selv hos høje Myndigheder til ved administrativ Vilkaarlighed at træde hindrende i Vejen for, at Domstolenes Kjendelser bleve agtede, og han havde ligefrem bestridt, at den enevældige Konge havde Ret til at forandre en Højesteretsdom paa anden Maade end ved en Benaadning. Om end under nogle Svingninger havde humane Synsmaader efterhaanden gjort sig mere og mere gjældende i Straffebestemmelserne eller i det mindste ved Formildelser fra Kongens Side i, hvad Lov og Forordninger fastsatte som Straf. Allerede Kristian VI havde havt et aabent Øje for Nødvendigheden deraf. Under sin Kamp mod Vilkaarlighed paa Rettergangens Omraade havde Stampe ment, at Kancelliet havde en egen og det en smuk Opgave. Naar Værnet for Undersaaternes Sikkerhed og borgerlige Frihed laa i den trygge Adgang til Lands Lov og Ret, hvorved de kunde faa et sikkert Værn imod al den Overlast og Fortræd, som kunde tilføjes dem af Øvrigheder eller andre, saa var det Kancelliets Sag at vaage netop over Lands Lov og Ret²).

Selv om der imidlertid siden Frederik IVs Tid paa hele dette Omraade var udrettet adskilligt vigtigt, stod der saare meget tilbage, og Tidsalderens Fremskridtstanker, saaledes som de rundt omkring vare blevne udviklede i den europæiske Litteratur, bankede stærkt paa Døren. Endog Kancelliet, og det med Stampe i sin Midte, havde alt andet end udmærket sig ved efter Struensees Fald ivrig at støtte Hof- og Stadsrettens indtrængende Andragende om Gjenindførelsen af den saakaldte skarpe Examination ved Inkvisitionsdomstolen i Stokhuset³).

Men heldigvis, Fremskridtstankerne, der her ligesom ved Landboforholdene kraftig støttedes ved en sund og uhildet Iagttagelse af de bestaaende Tilstande og ved nøje

Kjendskab til dem, fandt i vigtige Henseender Gjenlyd. Og det var, kan man sige, ikke nødvendigt her at slaa ind paa en Udvikling, der gik imod, hvad der tidligere havde gjældt som det rette. Hvad der trængtes til, var en videre Væxt af, hvad der af Fremskridt mere eller mindre havde været oppe i den tidligere Tid, og saa at gennemføre det med Kraft og praktisk Sans, ryddende det af Vejen, der kunde være af Hindringer. Colbjørnsen var netop den rette Mand til sligt.

Der har allerede for*) for et enkelt Forholds Vedkommende været Lejlighed til at omtale en Nyordning, hvorved den rigtige Vej blev betraadt, nemlig ved Indførelsen af Politiretten i Kjøbenhavn 1793. Som Grundlag herfor gav Colbjørnsen nemlig en indgaaende Kritik af den bestaaende Ordning, hvorefter Politimesteren havde Myndighed til uden Appel i visse Sager at idømme Straffe af 200 Rdlr.s Bøder (i Pressesager efter R. af 20. Oktober 1773), og ligeledes til at dømme til Forvisning, Boeslods Fortabelse, ja endog til Arbejde i Rasphuset og Tugthuset. Politimesterens Myndighed i Pressesager var, som vi erindre, bleven afskaffet ved det af Colbjørnsen affattede Reskript af 3. December 1790, og nu greb denne Lejligheden til ogsaa paa andre Punkter at faa en Myndighed ophævet, der blandt andet, som han udtalte, havde den farlige Følge for den borgerlige Sikkerhed, at man kunde være udsat for, af en Underdommer at blive idømt Straffe som de nys nævnte uden at have Adgang til ved Domstolene at begjære undersøgt, om der var vederfaret En Ret. Derfor var det, at han foreslog Indførelse af Politiretten, hvori vistnok Politimesteren fik Sæde, men hvor det skulde paases, at han ikke selv kom til at domme i Sager, der vedrørte hans egne Foranstaltninger og Handlinger. Selvfølgelig skulde der være Appel til Højesteret

*) Se ovenfor S. 361.

ligesom fra Hof- og Stadsretten. Det var, ser man, i Hovedsagen som et Værn imod administrativ Vilkaarlighed, at Colbjørnsen foreslog den Ordning, der nu ogsaa fandt Sted⁴⁾).

Noget af det, som det mest gjaldt om paa Rettergangens Omraade i det hele, var at gjøre den simplere og hurtigere. Hvorledes der trængtes dertil, derom vidne saadanne Træk, som at en Sag imod nogle Borgere i Næstved paa Grund af de Kommissærers Dovenskab, der skulde domme i den, havde varet i 14 Aar; en Sag vedrørende en Præst havde staaet paa i 7 Aar. Ikke alene kunde sligt skyldes ligefremt Smøleri hos Dommerne, saaledes som det nylig nævnte Exempel viser; men det kunde ogsaa hændes, at Dommeren af en eller anden Grund indrømmede Udsættelser, som han ikke havde burdet bevilge⁵⁾. Ogsaa var der visse Formaliteter, der burde bortfalde; men det værste var, at Sagerne bleve trukne i Langdrag, dels af egennyttige Sagførere, der under Paaskud af vedkommende Sags Vidtloftighed vilde sikre sig større Honorarer, dels paa Grund af Trættekjerhed hos selve de stridende Parter, naar en af dem ønskede at chikanere en mindre vel stillet Modpart ved at volde ham plagende Omkostninger. Alt sligt gjaldt det nu om at afskjære, medens naturligvis i de civile Processer de tvistende Parter skulde have den fornødne Tid til deres Sagers Oplysning og Forsvar, og der i Straffesagerne skulde være Lejlighed til, at alt kunde blive tilstrækkelig oplyst, hvad der behøvedes for at faa afgjort, om den anklagede var skyldig eller ikke.

Colbjørnsen, der selv fandt Sagen »at være en af de vanskeligste, som kunde opgives for Lovgivningsvæsenet«, affattede da en Betænkning, der ordret gik over i den store Forordning af 3. Juni 1796 om Rettens vedbørlige og hurtige Pleje, et Lovarbejde, der efter Juristernes almindelige Mening betegner et vigtigt Fremskridt i vor

Proces's Historie. Der kan ej heller være nogen Tvivl om, at den maatte være til Fordel for alle undtagen netop for de Prokuratorer, der havde spundet Silke ved at trække Sagerne i Langdrag. Ogsaa fortjener det at nævnes, at man paa flere Steder i Forordningen ser Tanken henvendt paa, hvorledes der ved Sagens Behandling fra Dommerens Side kunde ydes den menige og ukyndige Mand Støtte. Forordningen indeholder desuden Bestemmelser, der tilsigtede at faa Prokuratorernes Klasse højnet.

Til denne Hovedforordning sluttede sig forskellige Kongebud, der gik i samme Retning. Saaledes kan det som et Skridt til at fremme baade Orden og Hurtighed nævnes, at en Forordning af 18. November 1791 fastsatte, at der i alle Justitssager og Politisager ikke maatte være mere end 1 Jurisdiktion i noget Sogn eller nogen By. Ligeledes bestemtes det, aabenbart efter Colbjørnsens Forslag⁶⁾, at Retterne paa Landet i Norge skulde holdes tiere, end det hidtil havde været Tilfældet, og fremdeles, at Politikommissionernes Domme i Norge, naar de vedrorte en Værdi af mindst 50 Rdlr., skulde gaa umiddelbart til Højesteret, altsaa med Forbigaaelse af Overhofretten⁷⁾. Mest vækker det dog Opmærksomhed, at Colbjørnsen for at formindske de norske Appelinstanters Tal fik fastsat, at denne sidst nævnte Domstol, der hidtil havde været den højeste deroppe (dog med Appel til Højesteret), skulde afskaffes, og at det samme skulde ske med Lagtingene og Raadhusretterne. I deres Sted blev der indført en Overret i hvert Stift^{7a)}.

Ikke mindre var det med Tanken om paa et enkelt Omraade at forkorte Procestiden, at der efter Colbjørnsens Forslag blev paabudt ekstraordinære Højesteretssessioner i Juli og August til de indstævnte Delinkvent- og Politisagers Afgjørelse⁸⁾. Naar Tamperretten, der som bekjendt gjaldt i Ægteskabssager, blev afskaffet, var det netop ogsaa, fordi Rettergangen ved den medførte Vidtløftighed

og Besværlighed. For Sjællands Vedkommende var den bortfalden i Struensees Tid, da Hof- og Stadsretten blev indført. Nu fastsattes det, at slige Sager allevegne i Danmark og Norge skulde ligesom andre civile Sager føres ved den anklagedes Værneting⁹⁾. Der kan i denne Forbindelse ogsaa mindes om, at der blev arbejdet paa at fjerne megen Uorden, der gik i Svang ved Skiftebehandlingerne paa adskillige Steder, og paa dels at fremme deres hurtigere Gang, dels at befri fattige Boer for unødvendige Udgifter¹⁰⁾.

Hverken i Sønderjylland eller i Holsten blev der udstedt en Hovedforordning som den af 3. Juni 1796; men der blev dog givet forskjellige Bestemmelser, som sigtede i en lignende Retning baade for at faa Retssagernes Behandling gjort kortere¹¹⁾ og for at hindre Optrækkeri fra Advokaters Side¹²⁾. En Plakat af 28. April 1794 udtalte Kongens Mishag med, at Advokaternes mundtlige Indlæg ved de holstenske Landretter tidt vare aldeles unødvendig vidtløftige. Det blev paabudt, at de havde at fatte sig i Korthed. Ellers vilde de blive at straffe med Bøder. Behandlingen af Injuriesager omordnedes ved en omstændelig Forordning af 11. Maj 1798. Som et Træk af Billighed, hvilket man for øvrigt ikke skulde tro, kunde være nødvendigt, kan det nævnes, at det blev fastsat, at der altid skulde indrømmes en Forbryder, der stod for Domstolen, at han maatte faa en Defensor¹³⁾.

Medens det ved disse Forordninger mest gik ud paa at gjøre Retssagernes Afgjørelse lettere og simplere og hindre Indflydelse af Chikaner, var der kort i Forvejen sket et andet betydningsfuldt Skridt, der tilsigtede at formindske Retsstridighedernes Tal. Man vilde forsøge, ved Forlig at faa Folk fra at føre Proces med hinanden. Noget helt nyt var dette vist nok ikke. I Hertugdømmerne havde Amtmændene i længere Tid havt det Hverv at stifte Forlig imellem Folk, for at de ikke skulde procedere

med hinanden, i Kjøbenhavn havde det været Skik, at der ved Sager, som kom for Hof- og Stadsretten, først prøvedes Forlig, ligesom det samme fra tidligere Tid var Skik ved Soretten, i Gjældskommissionen og i Gjæstretten og nylig var blevet indført ved Politiretten. Men der skete nu (10. Juli 1795) det store Skridt, at Forlig skulde forsøges ved alle private Retssager i Danmark, i de norske Kjøbstæder og paa Island. Halvandet Aar derefter blev Forordningen med saadanne Forandringer, som Norges lokale Omstændigheder krævede, udvidet ogsaa til selve det aabne Land der¹⁴). For at naa det ønskede Maal skulde der allevegne i Byerne indrettes saakaldte Forligelseskommisioner. I Kjøbenhavn kom en saadan Kommission til at bestaa af en Assessor i Hof- og Stadsretten, et af Magistratens Medlemmer og en af Stadens 32 Mænd. I Kjøbstæderne dannedes Kommissionerne paa den Maade, at Magistraten i hver By foreslog 4 eller 6 af de mest oplyste og retskafne blandt Indbyggerne, af hvilke det hele Borgerskab efter Stemme flerhed valgte 2 til Forligelseskommision. Stiftamtmandene og Amtmændene skulde have Tilsyn med disse Kommissioner, og paa det aabne Land kom det til at paahvile Amtmændene selv at forestaa Forligelsesvæsenet og at søge at skabe Forening imellem Parterne, førend det maatte tilstedes dem at gribe til Rettergang. For Islands Vedkommende fastsattes det, at i Forligelseskommisionerne der burde altid en af de forstandigste og mest agtede Mænd af Bondestanden have Sæde¹⁵). Ogsaa med Hensyn til Vestindien, hvor en ældre Ordning af disse Forhold ikke var fundet tilfredsstillende, fandt nu en med den ovennævnte Indretning overensstemmende Fastsættelse af Forligelsesvæsenet Sted¹⁶).

Hvor heldbringende denne Reform var, viste sig hurtig. Det er aldeles forbausende, hvor mange Sager der bleve forligte. I Oktober 1796 indberettedes det til Danske

Kancelli, at i Danmark og i de norske Byer vare af 6258 Sager de 4483 blevne forligte eller hævdede, 143 var blevne udsatte, 1693 henviste til Retten, og af dem vare kun 142 blevne indstævnedes¹⁷). I Aaret 1797 kan man se, at i Akershus Stift var der i Kristiania af 275 Sager blevet forligt 161, i Bragernæs af 268 231, i Strømsø af 164 136 og i Skien af 153 144; udenfor Byerne paa Landet var af 1105 blevet forligt 718¹⁸). I Aaret 1800 opgjordes det, at af 45153 Sager, der i de forløbne Aar i det hele vare henviste til Forlig, vare 30241 forligte, 1459 udsatte, 14167 henviste til Retten, hvoraf kun 3682 vare indstævnedes. Kancelliet kunde da ogsaa meddele, at efter de Indberetninger, det havde skaffet sig, havde i de tre sidste Aar for Forligsvæsenets Indretning de civile Sagers Tal ved de første Instanser beløbet sig til 25521; men i de tre Aar efter bemeldte Indretning kun 9653. Der havde altsaa været en Forskjel paa 15868¹⁹).

Man kan, naar man hører sligt, ikke undre sig over, at det gik stærkt ud over mange Prokuratorers Indtægter, og da heller ikke over, at der iblandt dem kunde være saadanne, der greb til alskens Kunstgreb for at hindre Forligelseskommissionernes Virksomhed²⁰). Paa sine Steder klagede ogsaa Dommere over, at de led Tab i Indtægter ved Forligelsesvæsenet. At dette ikke kan svække Indtrykket af, at det var noget udmærket, der her var indført, følger af sig selv.

Ligesom de nu nævnte Træk paa flere Maader betegne store Fremskridt, saaledes kan det ogsaa anføres som en god Frugt af Tidsaanden, at Domfældelser ved kongelige Resolutioner aabenbart i denne Tid vare stærkt forsvindende, selv om de endnu enkelte Gange forekomme. Iblandt disse sidste var der Tilfælde, hvor Resolutionen enten kom efter begge de stridende Parters Ønske eller som en mildere Kjendelse i Stedet for Generalfiskals Tiltale. Det er værdt at lægge Mærke til, at Kan-

celliet lejlighedsvis fremhævede det betænkelige ved vilkaarlige Straffe²¹).

I alt, hvad vi her have fulgt paa Rettergangens Omraade, havde et sundt praktisk Blik aabenbart været det mest bestemmende. Men hertil kom paa store Omraader ogsaa en vigtig Indflydelse af Tidens humane Syn. Først og fremmest naturligtvis med Hensyn til Straffene. Her faar det, der allerede tidligere paa flere Maader havde været oppe, et vigtigt Stød fremad. Det er af Interesse f. Ex. at se Højesterets Holdning. Ikke alene ser man, at det ved Domme, som det efter Lovens Lydende maatte fælde, ikke sjælden gjør Indstilling om store Formildelser f. Ex. i en Dølgsmalssag om 2 Aars Tugthusstraf i Stedet for Dødsstraf; men det har særlig Interesse som Vidnesbyrd om den nyere Tidsaand at se det i Anledning af, at en Delinkvent var dømt til at miste Haand, Ære og Boeslod, udtale, at en saadan Lemlæstelse var upassende »i vore Tider«. Da et Par til Fæstningsarbejde inddømte Slaver paa Grund af Tyveri vare domte til at stryges til Kagen og have Tyvsmærke paa Panden, udtalte det, at »den idømte Straf af Kagstrygning og det infamerende Brændemærke er en af de afskyeligste og haardeste Straffe, en Levning fra de ældste Tider samt meget stridende imod disse Tidens mildere Tænkemaade.« En anden Gang, da en letfærdig Kvinde, der havde vist Skjodesløshed i Anledning af en Barnefødsel, saa at Fostret ikke blev fuldbaaret, og hun derfor efter Loven var dømt til at skulle agtes, som om hun havde ombragt sit Barn med Vilje, udtalte Retten, at dette var meget haardt og ej i Stand til at bevirke, hvad det skulde²²). Paa lignende Maade kan man se Kancelliet finde en idømt Straf for Hor altfor haard og i Anledning af et Fostermord, hvorfor vedkommende var dømt til Døden, udtale, at saadanne delicta i Almindelighed fortjene Medlidenhed, da de begaas

i de svageste Sinds- og Legems-Ojeblikke, hvor Motiverne vanskelig kan vejes²³).

Mest lægger man dog Mærke til Forkyndelsen af humane Synsmaader, hvor den har tjent som Begrundelse af en vigtig Forordning. Dette fandt Sted, da der 20. Februar 1789 udstedtes nye Straffebestemmelser med Hensyn til Tyveri. »Da det er Vor Vilje«, hedder det her, »at Straffelovenes Retfærdighed skal være ledsaget med saa megen Lemfældighed, som den offentlige Sikkerhed tillader, have vi fundet for godt, fornemmelig i Henseende til Tyverier, som af mange Grunde ere de iblandt Almuen mest i Svang gaaende Forbrydelser, at bestemme et saa billigt og passende Forhold imellem Misgjerningernes forskjellige Grader og sammes Straffe, at disse kunne virke til Forbedring, hvor denne var at formode.« Netop det, at der tænkes paa, at Straffen kunde virke til Forbedring, er det interessant at fæste Blikket paa. Hidtil havde Afskrækkelsesprincippet været det ene gjældende. Det var da ogsaa en overordentlig stor Formildelse, der her fandt Sted i de hidtil gjældende Straffebestemmelser. Men idet en saadan Forandring skete, blev der udtrykkelig tilføjet i Forordningen, at de nu fastsatte Straffe skulde fuldbyrdes, uden at der kunde ventes Formildelse eller Benaadning. Som det vil erindres, havde det i den foregaaende Tid vrimlet med Formildelser af fældede Domme, og det for en stor Del netop paa Grund af de haarde Straffe, som de ældre Love havde fastsat. Naar Struensee havde villet have, at, saafremt de gjældende Straffe vare for strænge, skulde de ændres ved Forandring af selve vedkommende Love, var dette naturligvis et rigtigt Princip, og det var netop det, der blev opstillet ved Tyveriforordningen af 1789.

Selvfølgelig havde en saadan tidssvarende gennemført Ændring af den ældre Tids Straffelove været en af Hovedopgaverne for den Revision af Danske Lov, som der

i saa mange Aar var blevet arbejdet paa; men denne Revision var aldrig bragt til Ende, og, efter at Stampe og Kofod Ancher vare døde, fandtes der vel næppe i Ojeblikket tilstrækkelige Kræfter til at fortsætte Arbejdet. Nok er det, den Sag maatte gjælde for foreløbig opgivet. Man vedblev altsaa at staa overfor de gamle, delvis forældede Straffeforordninger, og man var nødt til at reformere stykkevis. Men det vilde tage Tid, og imidlertid maatte man holde sig til Formildelser i de enkelte Tilfælde. De forekomme derfor massevis²⁴).

Enkelte Gange nævnes Henrettelser efter gamle grusomme Mønstre. Saaledes, naar i Holsten — hvor altsaa tysk Ret fulgtes — en Mand blev straffet med at føres til Retterstedet paa Bodlens Karre, højre Haand skulde først hugges af ham, derpaa Hovedet med en Oxe, Haand og Hoved sættes paa Stage og Liget begravnes paa Retterstedet²⁵); men denne Mand havde rigtignok ombragt begge sine Forældre. I det hele tog Dødsstraffe og overhovedet strænge Straffe aabenbart af. Hvorledes man ved selve Dødsstraffene vilde tage et vist humant Hensyn, viser ikke alene det, at Knibning med gloende Tænger hørte op: men ogsaa, hvad der siges i en Forordning af 21. Oktober 1791, at baade »Retfærdighed og Billighed tilsige, at Forbrydere i at straffes ej bør være udsatte for større Lidelser end de, som ere en nødvendig Følge af den Straf, de efter Lovene ere dømte til at udstaa.« Derfor skulde Henrettelse altid finde Sted ved Oxe, ikke ved Sværd, (der formodentlig holdtes for mindre sikker). Tortur ved den saakaldte polske Buk, der hidtil havde været brugt i Militæretaten, blev ogsaa nu afskaffet^{25a}). Uheldigvis blev ikke tillige den skarpe Examination fjærnet fra Forhørene ved Inkvisitionskommissionen i Stokhuset²⁶), og det passer ikke heller til de andre Fremskridt i human Retning, at det blev tilladt at bruge Vand og Brød som en Slags Straf mod Inkvisiter, der vægrede sig ved at^{26a})

svare paa de Spørgsmaal, der forelagdes dem. Hvorledes Dødsstraffene tog af, viser blandt andet en Skrivelse til Regeringen fra Stiftamtmanden i Akershus Stift, i hvilken det hedder, at Skarpretterens Indtægter vare blevne meget formindskede²⁷).

Særlig var der Tilbøjelighed til at tage mildere end tidligere paa Lejemaalssagerne. Der har utvivlsomt dengang været en meget udbredt Opfattelse af, at Bestemmelserne i Loven her vare altfor strænge. Endog en saa konservativ Mand som Guldberg — den svorne Fjende af den letfærdige Struensee — udtaler i et Brev til sin Ven Schumacher (10. Febr. 1789), at, for saa vidt Straffene ramte ugifte Piger, vare de ligefrem tyranniske og burde afskaffes. Schumacher, som han skrev dette til, fandt dem om mulig endnu mere oprørende, og Kaas fremhævede som Stiftamtmand i Akershus Stift, i hvilken Modstrid Straffenes Strængthed paa dette Omraade stod med Mildheden i Loven om Tyveri²⁸). Kancelliet var aabenbart af samme Mening. Da det, som det udtrykte sig, fandt Lejemaalsforseelserne aldeles ubetydelige og ikke af mindste Farlighed for Staten²⁹), blev det fast Skik, at Kongen gav Benaadning i slige Tilfælde. Man var da ogsaa lidet tilbøjelig nu til at lade Dødsstraffe for Fostermord blive fuldbyrdede. Kancelliet ytrer i Anledning af en saadan Sag, at Straffens Hensigt, som er Sikkerhed for Fremtiden, ikke fordrer vedkommendes Død.

Naar man horer om den Mildhed, der saaledes blev vist med Hensyn til Lejemaalssager, kan man ikke andet end stille den i Forbindelse med, at Synet paa alt, hvad der stod i Sammenhæng med Kjønnsforholdet, var blevet mindre strængt eller, om man vil, slappere, end det havde været tidligere. Aabenbart — det kan her i Forbigaaende mærkes — var det det samme, der ogsaa svækkede Opfattelsen af Ægteskabet som uopløseligt, atter en Virkning af Tidsaanden. Her skal ikke gaas ind paa Udtalelser,

der kom frem i Litteraturen, som naar den bekjendte stærkt liberale Peter Collet i en Artikel i *Minerva* udtalte Haabet ikke alene om, at tvungen kirkelig Vielse maatte blive afskaffet, men ogsaa om, at det maatte blive lettere at opnaa Tilladelse til Ægteskabsskilsmisse. Derimod er det værdt at lægge Mærke til, at selve Kancelliets og Regeringens Tanker gik i den Retning. Tidligere havde det kun været sjældent, at Bevilling til formelig Skilsmisse ud over Separation fra Bord og Seng havde været givet³⁰). Men i Aaret 1790 begyndte en ny Synsmaade at trænge igjennem. Da i dette Aar et Par Ægtefolk fra Kjøbenhavn søgte om, at det maatte forundes dem »ved allernaadigste Resolution aldeles at adskilles«, tilraadede baade Hof- og Stadsretten og Højesteret at bevilge det. Kancelliet udtalte vistnok i sin Betænkning derom, at, »da Ægteskabet i D. L. var holdt for at være et uløseligt Baand, der kun kunde hæves ved Hor, Desertion og Impotens, kunde det ikke i Almindelighed tilraade at bevilge Skilsmisse ved kongelig Resolution«; men alligevel mente det, da begge de nævnte Retter i det givne Tilfælde havde tilraadet det, at maatte slutte sig dertil³¹). Hermed var Banen brudt, og Kancelliet gik i den følgende Tid over til uden Betænkelighed at tilraade Skilsmisse den ene Gang efter den anden. Det kommer efterhaanden helt bort fra, at der ved Ægteskabet var et religiøst Moment at tage Hensyn til, og det udtaler snart ligefrem, at, selv om den borgerlige Roligheds og Velfærds Fremme fordrer, at Ægteskabet holdes i Ære og gjøres livsvarigt, synes det dog ikke at kunne nægtes, at et uheldigt Ægteskab er lige saa hinderligt i den borgerlige som i den private Lyksalighed. Det siger, at man derfor i den senere Tid ved adskillige Lejligheder har tilladt slige Ægtefolk ikke alene at leve adskilte i Henseende til Bord og Seng, men ogsaa efter 3 Aars Forløb at indlade sig i et nyt Ægteskab³²). idet man er gaaet ud fra, at 2 Per-

soner, som ej kunne leve i Ægteskab med hinanden, ikke desmindre hver for sig kunne, ved at træffe andre med deres Sindsbeskaffenhed mere overensstemmende, blive lykkelige i Ægteskab. Flere Gange forekommer endog Tilladelse til at ægte den, hvem vedkommende under sit tidligere Ægteskab havde bedrevet Ægteskabsbrud med³³). At denne Regeringens Holdning virkede til den stærke Tiltagen af Skilsmisser, der netop i de følgende Aar fandt Sted, kan der naturligvis ikke være Tvivl om.

Ligesom Formildelser af Straffe jævnlig bevilgedes og det paa de mest forskjellige Omraader, saaledes vedblev den gamle Skik at holde sig, efter stor Maalestok at forkorte Straffetiden ved Løsladelse af Fængsler. Det var endog fastsat, at der 2 Gange hvert Aar, nemlig paa Kongens Fødselsdag og paa Kronprinsens Formælingsdag skulde ske Forestilling om de Slavers og Tugthuslemmers dels Ærliggjørelse dels Løsladelse, der maatte have de fleste Benaadningsgrunde for sig³⁴).

Men vigtigere var det store Spørgsmaal om Fængslernes Indretning og de fængslede Behandling i dem.

Allerede det kan nævnes, at Regeringen søgte at sikre gjældbundne Mennesker imod at lide formeget. Ligesom den vilde afværge, at Kreditorer gjorde Indførsel i, hvad der hørte til Skyldnerens Næringsdrift, saaledes befalede den paa given Foranledning Ovrigheden i Eiderstedt med Frederikstad at sørge for, at Arrest paa »insolvente Skyldnere ikke blev forlænget af Hævnlyst«, og som en almindelig Bestemmelse for Danmark og Norge lod den sikre Gjældsfangen højere Underholdspenge (72 Skilling daglig i Stedet for 48), end der tidligere havde været fastsat, og den bestemte, at, hvad der gik med hertil, ikke senere maatte afkræves ham af Kreditor³⁵).

Fængselsspørgsmaalet havde imidlertid et langt videre Omfang. Det er vel kjendt, at paa dette Omraade var

der en ædel Englænder Howard, som med ægte engelsk Udholdenhed netop i Slutningen af det attende Hundredaar gjorde en stor Gjerning til Gavn for mangfoldige lidende Mennesker. Han, der foretog omfattende Rejser omkring i Europa og forstod at skaffe sig Adgang til Fængsler i de forskjellige Lande, søgte ved Skrifter, han udgav, at rejse en Bevægelse for støttet af den offentlige Mening at faa Regeringerne til her at indføre gennemgaaende Forbedringer. Det var nemlig rystende Skildringer, han gav af Tilstandene i de Fængsler, som han saa rundt omkring. Hvad han fortæller, er tidt saa forfærdeligt, at man ikke tror det muligt, at i en Tid, der kaldte sig kultiveret og pralede af sin Oplysning, Mennesker ere blevne behandlede paa den Maade, selv om de nok saa meget havde gjort sig skyldige i Forbrydelser. Ogsaa Fængslerne her hjemme fik han Lejlighed til at se, og, var det end ikke fra vore Forhold, at han hentede sine værste Træk, er det slemt nok, hvad han fortæller fra sit Ophold her 1781. Om Tilstanden i Stokhuset hedder det blandt andet hos ham, at, da Slaverne her laa med Klæderne paa om Natten og kun fik nye Klæder hvert andet Aar, var det intet Under, at mange af dem vare næsten nøgne. Han saa Elendighed og Haabløshed i Fangernes blege og syge Ansigter, Rummene i Fængslet vare ganske overfyldte, og det hele Fængsels modbydelige Tilstand gav ham Hovedpine, naar han besøgte det. Ved Siden af Stokhuset med dets Slaver, som sædvanlig lejedes ud til Arbejde for andre, var der Politiarresterne i Raadhusbygningen, hvor Folk bleve indsatte, naar de vare dømt for Politiforseelser. Om dem udtalte Magistraten i Oktober 1793, at de i flere Henseender vare i høj Grad utilfredsstillende: men Ildebranden 1795 tilintetgjorde dem heldigvis. Det vigtigste Fængsel i Kjøbenhavn, og man kan gjerne sige i Landet, var vistnok Børnehuset paa Kristianshavn. Der har tidligere været Lejlighed til at omtale,

at det var en besynderlig Blanding af en Tvangsarbejdsanstalt og af et Fængsel, som Folk dømtes til paa Grund af Forbrydelser, og at man her traf en Forening baade af de værste Forbrydere og af Fanger, der kun havde gjort sig skyldige i ubetydelige Forseelser; desuden fandt man der en Masse Losgængere og Tiggere, der vare opbrugte paa Gaderne og førte dertil. Der var endog Personer, som af egen Drift havde meldt sig i Børnehuset til Lægebehandling eller, fordi de ikke kunde finde noget at fortjene³⁵). Ukonfirmerede Børn bleve indsatte her til Undervisning og Arbejde. Altsaa, det var den besynderligste blandede Bestand, som Børnehuset indeholdt. Intet kunde være vanskeligere end at holde Orden her, især da Fængselsinspektøren kun havde 1 Portner, 1 Justitssergeant og desuden 2 Mand til at haandhæve Tugten iblandt den Masse Mennesker, som fandtes i Fængslet, og iblandt hvem der var Mordere, Mordbrændere, Tyve og andre grove Forbrydere. Hvad vi læse om Forholdene i dette Fængsel fra de sidste Aartier inden 1784 og fra de første Aar af vort Tidsrum, er i højeste Grad frastødende³⁶). I den Grad høre vi om elendig Føde, Svineri, Mangel paa tilstrækkelig Plads, Utugt og andre Laster, der gik i Svang, kort sagt om skandaløse Tilstande. Man var aabenbart usigelig langt tilbage paa dette Omraade.

Som et Vidnesbyrd fra en anden Kant om, hvor stor Raaheden endnu i det hele kunde være, skal det nævnes, at ovre i Tugthuset i Neumünster var det Skik, at enhver, der dømtes til at optages i det, modtoges med en saakaldet Velkomst, der ligefrem fastsattes af Tugthusforstanderen og bestod i, at den ny ankomne til »desto større Intimidering« fastbandtes til en Pæl og der prygledes af Tugthusknægtene. Dette blev heldigvis afskaffet i 1790³⁷). Det er ogsaa betegnende for Datidens Tugthusforhold, at Regeringen fik Underretning om, at Forbrydere, som indsatte i Tugthuset i Glückstadt, tidt vare

blottede for de nødvendigste Klæder. Det blev derfor fastsat, at ingen til det glückstadtiske eller neumünsterske Tugthus hendomt Forbryder maatte sendes derhen, naar han ikke var forsynet med en Skjorte, Strømper og de ellers nødvendige Klæder, samt fornemmelig var rensset for Utøj.

Paa hele dette Omraade blev det nu af gennemgribende Betydning, at Kancelliet tog Initiativet til en vigtig Forandring ved Børnehuset. Ganske kort Tid efter at Forordningen om Tyveristraffene var udstedt, udtalte det ³⁸⁾ i Overensstemmelse med det i denne Forordning fremsatte Princip, at »de i alle Stater nødvendige Straffedels bør tildeles Lovenes Overtrædere i Forhold med deres Forbrydelser, dels bør bidrage til om muligt at bringe de engang vildfarende eller af andre forførte tilbage fra den engang uheldig betraadte Afvej«, og at altsaa »de Forbrydere«, hvis Ære og Livsfrihed har været et Offer for Lovenes nødvendige Strængighed, ikke bør være samlede med dem, hvis mulige Forbedring i et ej ganske for-dærvet Selskab kan formodes«. I Kraft af denne Tankegang gjorde Kancelliet da et Forslag, der førte til Forordningen af 15. Januar 1790, som fastslog en ny Indretning af Børnehuset, hvorefter det blev delt i 2 Dele, Kjøbenhavns Tugthus og Kjøbenhavns Forbedringshus. Under det første vedblev det saakaldte Rasphus, hvor Straffearbejdet var særlig haardt, at høre. »Alle de, som ved Dom gjøres uærlige eller anses skyldige til Arbejde paa bemældte Sted paa Livstid«, skulde dømmes til Tugthuset, hvorimod »de, som enten dømmes første eller anden Gang for simpelt Tyveri eller formedelst andre Forseelser til Arbejde paa visse Aar eller Maaneder, herefter bør tilfindes at arbejde i Forbedringshuset«. Selve Navnet Forbedringshus peger paa det Haab, der knyttedes til Opholdet her. Konsekvensen heraf syntes at maatte være, at et sligt Fængsel indrettedes uden den grove Tilside-

sættelse af al Sømmelighed, der hidtil havde været herskende, og i det hele paa en saa menneskelig Maade, at det ønskede Maal kunde naas. Et Par Aar derefter indførtes en lignende Adskillelse imellem Tugt- og Forbedringshus ogsaa ved det ældre Tugthus paa Møen³⁹).

Det var et ikke uvigtigt Skridt i samme Retning, at en Forordning af 12te Juli 1799 for Norge, som senere skulde udstrækkes ogsaa til Danmark, fastslog det Princip, at de, der ikke havde Midler til at udrede idømte Pengebøder og derfor straffedes med Fængselsarbejde, skulde behandles mildere end de, der havde begaaet virkelige Misgjerninger. De skulde, idet de førtes til en af Rigets Fæstninger, her være adskilte fra de egentlige Forbrydere og desuden stilles langt gunstigere med Hensyn til Underholdspenge.

I god Overensstemmelse med Aanden i Forordningen af 15. Januar 1790 fastsloges det ogsaa 5. April 1793 ved Lov, at Varetægtsarresterne skulde være saadanne, at »den Sikkerhed, der bør have imod slige Fangers Undvigelse, kan forenes med en saa mild Behandling, som Mulighed tillader og Menneskelighed fordrer«. Det er som Enkelthed i denne Forordning værdt at lægge Mærke til den Befaling, der i den gives til Stiftamtmand og Amtmand om noje at undersøge Fængslernes Tilstand baade paa Landet og i Byerne og at søge dem forbedrede; det skulde især paases, at Arrestkamrene vare tørre og luftige, og at der paa hvert Sted skulde forskaffes det nødvendige Tal af Brixer eller Sengesteder, forsynede med grove uldne Dækkener og Madrasser, hvilke sidste, naar de ere i Brug, bør være stoppede med ren Halm eller Straa, som hver fjerde Uge bør udtages og ren Fylding igjen indlægges⁴⁰).

En Forordning som denne var om muligt endnu mere nødvendig end den om Børnehuset. Thi intet kan overgaa den Samvittighedsløshed og Mangel paa Omsorg, der i tidligere Tid var vist med Hensyn til Arrester rundt

omkring. Det var, som om man allerede, inden noget Menneske kunde vide, om man var skyldig eller ikke, allerede ved det at blive arresteret blev stemplet som en grov Forbryder, der ikke havde Ret til at kræve nogen som helst Medlidenhed. Der kan ej heller være Tvivl om, at der paa dette Punkt gik noget igjen af den gamle Tro paa Torturen som et passende Middel til at faa Bekjendelsen ud af den for et eller andet mistænkte. Thi hvad kunde det kaldes andet end en Tortur at blive kastet ned i en Kjælder, hvor der var daarligt eller aldeles intet Lys, hvor den fængslede laa i Kulde og drivvaad af den Fugtighed, der fandtes i slige Kjældere, hvor han blev forpint af Stanken af opsamlede Uhumskheder, halvt opædt af Utoøj og undertiden skambidt af Rotter. Netop den ulidelige Plage af Utoøj og Urenlighed omtales f. Ex. ved Arrestkammeret paa Moss endnu 1783⁴¹).

Paa den Tid, vi tale om, var det vistnok ved en Del Arrester og Straffefængsler begyndt at blive bedre. Allerede 1787 gav Stiftsovrigheden i Odense Indberetning om Forbedringer, den havde indført i Tilstandene i Odense Tugthus⁴²). der for øvrigt hidtil næppe havde været en egentlig Straffeanstalt i det mindste ikke for ligefremme Forbrydelser. Omtrent samtidig omtales en af August Hennings som Amtmand i Ploen fremkaldt Forbedring af Fængslerne i denne By, hvor de havde været meget slette⁴³). I Bergen havde den bekjendte Claus Fasting, der var begejstret for Howard, rejst en Agitation for at faa Fængslerne forbedrede, og takket være den Iver, hvormed den derværende Stiftamtmand Hauch tog sig deraf, var der i det mindste sket noget Fremskridt deroppe⁴⁴). Nogle Aar senere meddelte Stiftamtmanden der Kancelliet, at han havde taget alle Arrester i Bergen omhyggelig i Ojesyn, og han indsendte da ogsaa et efter hans Anmodning af Byens Politimester udarbejdet Forslag til Arresterernes Udvidelse og Forbedring. Dette Forslag blev god-

kjendt⁴⁵). For Søetatens Vedkommende blev det (1794) befaleet at give Arresterne en bedre Indretning⁴⁶).

Men der var Steder nok, hvor det stod ilde til. Saaledes vare Arresterne i Helsingør i 1793 meget elendige. Da hedder det om dem i en Skrivelse fra de eligerede Borgere der til Regeringen: »Arrestkamrene eller rettere Hullerne mangle ikke alene det, som Sikkerhed kræver, men ogsaa, hvad Menneskelighed fordrer«⁴⁷).

Tænker man paa det ret gyselige Helhedsbillede, som man faar af de forskjellige Fængsler og Arrestkamre*), kan man nogenlunde forstaa den Rædsel, der stod om dem og som kom til at paavirke Opfattelsen ogsaa af dem, der vare knyttede til dem som Fangefogder. Det er slet ikke saa forunderligt, at disse efter den almindelige Opfattelse kom til at gjælde for uærlige Mænd ligesom Rakkeren og hans Knægte. Derfor kunde det ogsaa hænde, som f. Ex. i Odense 1797, at det ikke var muligt at faa nogen til at blive Fangefoged der⁴⁸).

Regeringens Stræben efter at faa Fængselsvæsenet forbedret var som saa meget andet af dens Arbejde i disse Aar i god Overensstemmelse med den offentlige Mening. Den Humanitetens Luftning, der kom frem her, var, som vi strax skulle se, i det mindste paa de fleste Omraader et Hovedtræk i Tiden. Man vil derfor ikke alene finde, at der i Datidens Tidsskrifter tales om »den mildere Aand, der i vore Tider har begyndt at udbrede sig over Lovgivningen i Danmark og i nogle andre Lande«; men man ser ogsaa i Lærde Efterretninger en hvas

*) I Modsætning til den almindelige Slags Arrest staar det, at for saavidt Folk skulde holdes arresterede hos Lensmændene paa Landet i Norge, fattedes det her sædvanlig paa et forsvarligt Lukke, saa den hele Bevogtning blev lidet eller intet. Stiftamtmand Kaas siger endog i en Skrivelse til Kancelliet, 13. Febr. 1798 § 12 (Stamt. Ark.), at Fængsel paa Vand og Brød paa Landet i Norge slet ingen Straf er. Den tjente kun til at skaffe Lensmanden Arbejdsfolk, han havde gratis.

Kritik blive rejst i Anledning af Opførelsen af et nyt Raadhus i Rudkjøbing, fordi Arrestlokalerne efter Fortidens helt forkastelige Skik vare lagte i Kjælderne. »I vore oplyste Tider«, siges det her, »burde saadanne umenneskelige underjordiske Arrester aldrig taales. mindre af ny anlægges«. Minerva for November 1796 indeholdt en Artikel, hvori General Walterstorff, der var Generalguvernør i Vestindien og under en Rejse i de nordamerikanske Fristater havde gjort sig bekendt med Forholdene der, meddelte en Oversættelse af en haandskreven fransk Afhandling, der indeholdt en begejstret Skildring af, hvorledes Fængselsforholdene i Filadelfia vare ordnede ganske idealt overensstemmende med Howards Tanker. Walterstorff udtalte i Anledning deraf det Onske, at Danmark maatte give Europa et Exempel som det. Filadelfia havde givet Amerika.

Et interessant Udslag af den voxende Sans hos Almenheden for Fængselsvæsenet var, at man som en Slags Forløber for en vel kjendt Side af vore Dages sociale Arbejde, kan træffe Begyndelsen til Fængselselskaber. Paa Kongens Fødselsdag 1797 dannede en Del Mænd i Fyn et »Selskab til tabte Borgeres Frelse«, der stræbte at arbejde i Howards Aand for videre at gennemføre de Grundsatninger, vi have set blive udtalte i Forordningen af 5. April 1793. Det tilskrev derfor Kancelliet, at Fængslernes Forbedring for det første vilde blive Formaalet for dets Bestræbelser. Det bad om Tilladelse til at undersøge deres Beskaffenhed i Fyn⁴⁹). Som et Træk af Godhjærtethed selv overfor domfældte Forbrydere kan det nævnes, at en Gehejmeraad og Overhofmester Moltke tilligemed hans Hustru testamenterede 1000 Rdlr. »til Vederkvælgelse« for de i Slutteriet paa Livstid indsatte Slaver«⁵⁰).

En Virksomhed som det fynske Fængselselskabs laa Kancelliets Syn paa disse Forhold saa nær, at det baade udtalte sin Sympathi dermed og gav Tilsagn om Hjælp.

Det lod da ogsaa Stiftamtmanden beordre vedkommende Embedsmænd at meddele Selskabet alle de Efterretninger, som det maatte ønske⁵¹). Nogle Aar derefter krævede det, at By-, Herreds- og Birkefogder skulde staa til Ansvar, naar de Grænser overskredes, som Menneskekjærlighed satte⁵²). Det var i en lignende Aand, at Kancelliet nogle Aar tidligere havde havt Tanke om, hvor vigtigt det var, at ikke de Forbrydere, der kom ud af Fængslet enten ifølge Benaadning eller, fordi de havde udstaaet deres Straffetid, skulde fristes ved Mangel paa Livsophold til at falde tilbage til Forbryderlivet. Det lod derfor Stiftsovrigheden i Akershus Stift afgive Betænkning, om der ikke kunde tilbydes saadanne Personer Seng og Arbejde i Tugthuset, indtil de kunde ernære sig paa lovlig Maade⁵³).

Hvad her er fremhævet, var vistnok endnu kun en Begyndelse; men det bør ikke glemmes, det danner et Led med i Tidens hele Humanitetsgjerning.

FEM OG TYVENDE KAPITEL.

Omsorg for Forsørgelse i forskjellige Retninger. —
 Omhu for Udvidelse af Lægepleje og Sygehuse. — Velgjørenhed.
 — Fattigvæsen.

Under den voxende Udvikling, vi i det hele have fulgt af den dansk-norske Stats Samfunds- og Livsforhold i det attende Hundrebaar, har der været Lejlighed til blandt andet ogsaa at se et Arbejde stærkere og stærkere blive gjort paa at faa Livet til at forme sig tryggere i forskjellige Forhold. Der havde, som det vil erindres, fundet Oprettelse Sted af Brandforsikringsselskaber saa vel

som af Indretninger, hvorved Mænd kunde sikre deres Enker Pension. Med det stærkt udadvendte Præg, som Livssynet havde i det Tidsrum, vi her tale om, var det naturligt, at der med ikke ringe Iver blev arbejdet videre i den Retning. Nye Bestemmelser bleve givne om Brandforsikring af Bygninger baade i Kjøbstæderne og paa Landet i Danmark¹⁾, og, efter at den Guldbergske Tid havde set et betydningsfuldt Brandassuranceselskab for Varer og Effekter i Kjøbenhavn blive stiftet i 1778, kom der (4. April 1798) et andet i samme Ojemed, der skulde gjælde udenfor Hovedstaden baade i Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Medens disse Selskaber have fortsat deres Virksomhed indtil den Dag idag, faldt det ulige sværere at oprette forsvarlige Enkekasser, Tontiner og Livsforsikringsselskaber, skjønt der skete forskjellige Forsøg derpaa. Her skal der først mindes om, at Spørgsmaalet om Enkepensioner havde været stærkt oppe under Kristian VI og Frederik V, og at der foruden, hvad der af Postkassen ydedes af Pension til helt uformuende, var stiftet en militær Enkekasse 1740 og en almindelig Enkekasse 1760. Men den Vanskelighed, der var forbunden med at skabe Forsørgelseskasser, som samtidig kunde være til Gavn for vedkommende og tillige havde en solid Grund at bygge paa, var endnu for stor til, at der ikke skulde være meget at ændre, og Oeder, der var snild i sligt, blev i Struensee-Tiden sat til at udarbejde et nyt Forslag. Han blev som bekjendt fjærnet 1772, og andre maatte fortsætte Arbejdet. Det førte til Oprettelsen af en saa kaldet almindelig Enkekasse (30. August 1775). Men selv om denne fra sagkyndig Side²⁾ er bleven kaldet »den største og betydningsfuldeste af de statsgaranterede Forsikringsinstituter, der ere at betragte som Forløbere for de langt fuldkomnere Anstalter af 1842«, var der dog endnu store Mangler ved den, og der blev i vort Tidsrum arbejdet ivrig paa at raade Bod paa dem. Blandt andet

fastslog en vigtig Forordning af 4. August 1788 en Række Bestemmelser for at faa indført en bestemt Enkeforsikringspligt for Statens Embedsmænd.

Endnu nærmere end at have Omsorg for Forsorgelsesvæsenet maatte det dog ligge for Staten at virke for Sundhedsvæsenet. Atter her maa Arbejdet kaldes en Fortsættelse af, hvad der tidligere havde været i Gang, og vistnok skete der intet enkelt Skridt, der paa nogen Maade, hvad Betydning for Lægeuddannelsen angaar, kunde sættes ved Siden af Oprettelsen af Frederiks Hospital under Fredrik V's Regering; men dels Tidens Humanitetskrav, dels det Opsving, Lægevidenskaben tog i denne Tid paa flere Maader, blandt andet under Indflydelse af den berømte Hallers Virksomhed i Gottingen, maatte minde Regeringen om, hvilken Pligt Ansættelse af Læger og Kirurger samt Anlæg af Sygehuse var for den. Det vrimler da ogsaa med Træk af Iver herfor lige fra Statens sydligste Egne op til Nordland og Finmarken. Højt mod Nord kunde det imidlertid falde vanskeligt nok at faa Befolkningen til at tage imod Ansættelse af en Læge eller en Kirurg. Amtmanden i Nordlands Amt fremhævede saaledes (1794), at der var adskilligt at overvinde, da Folk deroppe nærede Mistillid til Læger overhovedet og desuden nodig vilde indlade sig paa at yde noget Tilskud for at faa et Sygehus indrettet³). Særlig blev Regeringens Opmærksomhed vakt ved slemme Epidemier, der udbrod paa flere Steder, saaledes ved Radesygen, der i disse Aar ligesom allerede i flere Aar før 1784 var en Landeplage i det sydvestlige Norge og tillige viste sig i Trøndelagen. I nogle Byer i Norge var imidlertid Befolkningen selv ivrig for at faa en Læge ansat. I Kristiansund skjød Borgerne Penge sammen for at opnaa et saadant Gode⁴), og paa Moss ser man Byens eligerede Borgere mælde Stiftamtmanden, at de tillige med Magistraten og Byens andre Borgere vare blevne enige om at vælge en Regimentsfeltskjær til Læge.

Dette godkjendtes da, saaledes at han skulde have en aarlig Løn paa 100 Rdlr. af Byens Skatter⁵⁾.

Det behøver ikke at siges, at ogsaa her staar man endnu kun ved en Begyndelse paa at opfylde Krav, som Samfundet stedse mere og mere maatte stille. Som et Exempel paa, hvorledes det f. Ex. kunde staa til i en ingenlunde synderlig afsides Egn i Jylland ved Tiden 1795, kan henvises til, hvad Sten Blichers Fader Præsten Niels Blicher i Vium fortæller om sine Sogne⁶⁾. Man var her henvist til en Distriktskirurg i Viborg; men næppe en af hundrede Syge søgte Hjælp hos de tilfornordnede Læger. I begge hans Sogne var der kun een og det en 68 Aar gammel Mand, der »med Brillen og efter mange Forberedelser« kunde aarelade, ikke een, som kunde forbinde et brækket eller af Led kommet Led. »Hvor mange hundrede baade Mødre og Føstre«, siger han, »omkomme ikke hvert Aar ynkeligen blot af Mangel paa nødtorftig Fødselshjælp.«

Idet Anlæg af Sygehuse — for det meste vistnok smaa — begyndte at blive ret almindelige, lægger man naturlig Mærke til, at Tanken om at finde Steder, hvor sindssyge kunde forvares, viser sig stærkere, end det tidligere havde været Tilfældet. Regeringen erklærer det f. Ex. for nødvendigt, at der indrettes Værelser for afsindige i Kristiansand, Arendal og Stavanger⁷⁾; det paa-bydes, at der skal bygges en Daarekiste i Maribo og en ved et Hospital i Helsingør⁸⁾; i Holsten bruges Tugthusene til at hensætte sindssyge i⁹⁾, og det samme sker ved Møens Tugthus, hvor man dog i det Ojemed opfører en særegen liden Bygning til 6—8 saadanne Mennesker¹⁰⁾. Ved Kristiania havde man »et Dollhus« ved Oslo Hospital, og i Kjøbenhavn brugtes St. Hans Hospital, der sædvanlig gik under Navn af Pesthuset, dertil. Omsider naar Regeringen til i 1798 at udtale, at der i ethvert Stift skal være mindst een Indretning for Sindssyge¹¹⁾.

Men hvad man ad denne Vej bød de stakkels afsindige, var kummerligt. Psykiatrien var endnu i sin Barn-dom, og de Celler, hvor man gav de vanvittige Ophold, svarede kun altfor godt til det gamle afskrækkende Navn Daarekister. Riegels har i Kjøbenhavns Skilderie skildret Pesthuset, der foruden at huse sindssyge tillige skulde være Tvangsopholdssted for fordrukne og veneriske Patienter. Det gaar til det rædselsfulde, hvad han fortæller om Tilstandene i dette Hospital, der hørte under Kjøbenhavns Fattigvæsen, og, hvor mistænksom man end med Føje tidt kan være overfor hans Skildringer, er der næppe Grund til at tvivle om, at han havde Ret til her at slaa Alarm. At Tilstanden var uforsvarlig, høres nemlig ogsaa fra anden Side, og Regeringen selv saa, at her burde ske en Forandring. I Aarene 1792—1794 førtes der en Korrespondance imellem Kancelliet og Kjøbenhavns Magistrat om denne Sag, der imidlertid, især paa Grund af de Pengeofre, der viste sig uundgaaelige, trak ud til Aaret 1802¹²⁾. Man var aabenbart endnu ikke kommen videre med offentlig Sygebehandling af sindssyge, end at man mente, at, naar de ikke vare ligefrem rasende og derved farlige for andre Mennesker, maatte deres Familier og Slægtninge beholde dem hos sig selv og se, hvorledes de kunde holde det ud med dem. Saafremt de vare fattige, kunde de faa Pengehjælp til at ernære dem¹²⁾. Kun naar de sindssvage vare ustyrlige, vedkom de Staten. Lægerne havde derfor den Pligt, ved den omhyggeligste Undersøgelse at forvise sig om, hvor vidt det var absolut nødvendigt at sende sindssyge Patienter til de offentlige Anstalter. Imidlertid fattes det dog ikke helt paa Træk, som vise, at Øjet begyndte at blive aabnet for, at det var Pligt at behandle dem bedre, end det før havde været Tilfældet. I den ovennævnte Befaling om, at der skulde indrettes et eget Hus for sindssyge ved Møens Tugthus, hedder det saaledes, at der skal sørges for, at Indretningen

bliver bedre og mere adskilt fra Tugthusets andre Indretninger, end Tilfældet var ved St. Hans Hospital¹³). Ivrige højt staaende Embedsmænd kunde da ogsaa af sig selv tage fat paa at arbejde i den Retning. Saaledes Kaas, der som Stiftamtmand efter Forhandlinger med Stiffysikus i Kristiania foretog adskillige Forandringer ved »Dollhuset«, der hørte til Oslo Hospital¹⁴).

Medens man paa dette Omraade var usigelig langt tilbage, og Pesthusets Forhold nærmest maatte kaldes op-
 rørende, var det et ulige bedre Indtryk, man i Kjøbenhavn fik af Frederiks Hospital med Hensyn til Behandlingen af fattige lidende. Thi paa dette forholdsvis fortræffelige Hospital aabnedes Døren saa vidt for saadanne, som det pekuniært var muligt. Der var her indtil 170 Fripladser. Ved Siden deraf mente Kjøbenhavneren ogsaa med Stolthed at kunne pege paa den nye Fødselsstiftelse, som det var Juliane Maries Fortjeneste at have faaet oprettet og at have beriget med betydelige Gaver¹⁵). Den fik sin Fundats 23. Marts 1787, og det fastsattes, at den skulde rumme 50 fødende ad Gangen, hvoraf de 38 behandlede gratis. Sammen med den egentlige Fødselsstiftelse skulde der anlægges en Plejeanstalt for de i Stiftelsen fødte Børn. Naar Juliane Marie efter sin Død pristest for sin Velgjørenhed, var det sikkert nærmest hendes Fortjeneste af Fødselsstiftelsen, der tænktes paa. Det er store Ord, Rasmus Nyerup i sin »Kjøbenhavns Beskrivelse« har brugt om denne, idet han her siger, at »den udbreder Glans over vor Nationalkarakters Humanitet som en af de mest veldædige Indretninger i Europa«. Her, hvor Mathias Saxtorph var den udmærkede Lærer i Fødselsvidenskaben, fandtes der ogsaa ypperlig Lejlighed til at udvikle Kjendskab til denne og dermed til at forbedre Jordemødrenes Uddannelse. For at naa videre heri paabød Regeringen ligefrem, at der skulde sendes »Læredøtre« til Stiftelsen fra de forskjellige Stifter i Danmark og Norge¹⁶).

Som et frivilligt Skridt møde vi samtidig f. Ex., at det fattige Tønsberg betalte 100 Rdlr. for at faa en Jordemoder oplært her; men uheldigvis var Befolkningen rundt omkring i Statens Lande ikke videre, end at den mange Steder saa med den dybeste Mistro paa Jordemødre, der vare blevene virkelig uddannede til deres Gjerning. Den foretrak langt de gamle Koner, der fuskede heri paa gammel Vis. Især var denne Mistro stor hos den norske Almue.

Naar Regeringen tog sig stærkt af at skaffe baade Læger, Sygehuse og Jordemødre til de forskjellige Egne i Staten, var det særlig, for at Smaafolk og da ogsaa de ligefrem Fattige kunde faa Lægehjælp. Hvor der beskikkedes en Læge eller Kirurg med en bestemt Lønning, der paalignedes enten en By eller et Landdistrikt, fastsattes det stadig, at han skulde yde gratis Lægehjælp til de Fattige. Men Omsorgen for disse gik selvfølgelig langt videre. At skabe et ordentligt Fattigvæsen var nu som altid i lige Grad en paatrængende og tillige en af de vanskeligste Opgaver. Den havde hvilet som en Pligt paa Regeringen igjennem hele Aarhundredet. Frederik IV havde 1708 udstedt en Forordning derom, der i Virkeligheden var et fortjenstligt Lovbud; men der maatte dog den ene Gang efter den anden gives nye Bestemmelser. Under Kristian VI's Regering kom der en Række saadanne; men heller ikke under ham kunde det dobbelte Maal naas, som man satte sig, nemlig baade at hjælpe dem, der fortjente at støttes, og at faa Ende paa Tiggeriet. Dette sidste vedblev at holde sig som en sand Landeplage. Omtrent 1772 havde Præsten Westenholz omtalt, at der i den Egn af Jylland, hvor han levede, daglig kunde komme indtil 10 Tiggere i Gjennemsnit til hver Bondegaard. Siden havde Reformerne skaffet, som man skulde tro, fuldt af Arbejde rundt omkring paa Landet,

og i den anden Halvdel af Halvfemserne havde der været Opgangstid for Byerhvervene: men alligevel høre vi tale om Tiggeriets Pinagtighed baade paa Land og i By i Statens forskjellige Lande. Det er rent undtagelsesvis, at man fra Randers, denne, som vi have set, fremadstræbende By, hører, at takket være dens Borgmesters Carøes fortrinlige Styrelse af Byens Sager, de Fattiges Tal tog stærkt af, og at Tiggeriet horte op. Man kan forstaa, at Kjøbenhavns Brand 1795 bragte Nød over mange; men, hvad man ikke kan begribe, det er, at ikke det umaadelig store Arbejde, der i de følgende Aar fandt Sted for at faa de ødelagte Dele af Byen rejste igjen af Gruset, skaffede rigeligt at fortjene for enhver, der havde 2 Arme og Lyst til at bruge dem¹⁷). Imidlertid, Klagerne over Tiggeriet vedbleve at være lige stærke, og ved Folketællingen 1. Februar 1801 var der ikke færre end 5603 Almisselemmer i Staden¹⁸). Hertil kom naturligvis mange, der som fattige nød Understøttelse ved forskjellige Stiftelser. Ifølge Fattigvæsenets Efterretninger for 1799 udgjorde Tallet af samtlige de af Stadens Indbyggere, der dengang nød Fattigunderstøttelse, noget over 8000¹⁹). For Kristianias Vedkommende mente Fr. Moltke som Stiftamtmand at kunne sige i 1793, at paa Grund af forskjellige Foranstaltninger vare Tiggerne blevne sjældnere paa Gaderne; men ved Aaret 1800 lyder alligevel Klagen fra den daværende Stiftamtmand Kaas til Kancelliet stærkt over det overhaandtagende Tiggeri. Ganske vist er det sandsynligt, at den forfærdelige Krigstid, hvori saa mange af Europas Lande vare stedte, har ført til, at mange løse Existenser have søgt ind over Statens Grænser og forøget Tiggernes Tal paa adskillige Steder; men det er dog saare langt fra, at man derved kan forklare Fattigdommens og Tiggeriets store Omfang. Man faar uvilkaarlig det Indtryk, at ligefrem Dovenskab har havt en væsenlig Del i dette. Medens dog paa Landet mange Gange det,

der blev bedt om, kun var en Slurk Øl eller en Bid Brød, var Tiggeriet i Byerne, hvor der mest blev tryglet om Penge, sikkert meget besværligere.

Det er vel kjendt, at her i Landet drøftede man igjennem hele det 18de Hundrebaar det sociale Arbejderspørgsmaal næsten udelukkende som et Bondespørgsmaal. Men i de Aar, hvorom vi her tale, begyndte det ogsaa at stikke Hovedet frem for Bybefolkningens Vedkommende. Vi have set Tanken om at opnaa bedre Arbejdsvilkaar enkelte Gange vise sig ved Striker i Kjøbenhavn, og Malte Bruun talte endog, som ovenfor er nævnt*), i Ugebladet »Vækkeren« flammende Ord om, at Staten burde være saaledes indrettet, at alle havde lige Adgang til at erhverve sig tarveligt Udkomme, og at som Mennesker og Borgere alle vare lige. En Forfatter i »Iris« fra Efteraaret 1794²⁰⁾ gjør netop i Anledning af Spørgsmaalet om Haandværkernes Krav gjældende, at de Baand, som sammenkjæde Menneskesamfundet, ikke bør hvile centner tungt paa de ringeres Haand for kun med Fjerens Lethed at berøre den rigeres eller mægtigeres. Der blev ogsaa peget paa, at Manglen paa Omsorg for de daarlig stillede i Samfundet i og for sig indeholdt en Fare for dette. »Den arbejdende Folkeklasse«, hedder det f. Ex. (i Minerva for 4de Kvartal 1798), »som vexelvis er nyttet af Fyrsterne og andre Klasser og af den ene oplyst om den andens Fejl, har tilsidst lært at kjende, følgelig mistænke, frygte, hade dem alle. Oppebiende ene et tjenligt Øjeblik at hævne virkelig og forment Undertrykkelse og Forurettelse, staa de færdige med Forstyrrelsens Vaaben i den ene og Oplysningens Fakkell i den anden.« Selve Spørgsmaalet om, hvorledes Arbejdet kunde sikres saa mange som muligt, blev nu rejst, og vel skete det ikke saaledes, at det underkastedes nogen indgaaende Behandling; men der

*) Se Side 213.

fremkom dog et Par Gange temmelig vidt gaaende Udtalelser derom. Gudenrath, der med Bitterhed kunde tale om den uretfærdige Maade, hvorpaa man tidt stemplede Folk af de lavere Klasser som Rebeller, erklærede ligefrem, at det var Statens Pligt »at have Arbejde ved Haanden og det til enhver Borger, som fordrer Arbejde af Staten. Arbejdet bør være passende med Borgernes Kræfter, Dannelse og med hans indsamlede Kundskaber. Borgerne bør arbejde, men arbejde med Opmuntring«²¹). Ganske i samme Aand tales der i det for øvrigt langt fra revolutionært sindede nylig nævnte Tidsskrift *Iris*, naar der i det i en Række Afhandlinger, som bære Navn af »Forsøg til Plan til Religionslærebog for opvoxende Kristne«, udkastes Hovedtrækkene af et borgerligt Samfund, som det skulde være. Her lærer man, at hvert enkelt Medlem af det hele Selskab, som havde Legemskræfter, skulde være lige pligtigt til at lære nyttigt Haandarbejde for at kunne erhverve sig sit Ophold: men tillige siges det, at enhver, som af Mangel paa Lejlighed til at drive det Arbejde, han forstod sig paa, savnede Livets nødvendige Ophold, skulde have lige hellig og uimodsigelig Ret til at faa af det hele Selskab enten Lejlighed til dette Arbejde eller paa anden Maade Livets nødvendige Ophold²²).

Det er, som man ser, den siden i det 19de Aarhundrede saa skarpt opstillede Ret til Arbejde, der tages Ordet for i slige Udtalelser. De komme endnu kun ganske spredt frem, og atkræve Forsøg gjorde paa Arbejdets Ordning i socialistisk Retning laa Datiden her hjemme ganske fjærnt: men, som vi snart skulle se, Tanker, der ere paa-virkede af den nye Aand, komme dog endog officielt til Orde paa sine Steder ved Behandlingen af det store Fattigvæsensspørgsmaal*).

*) Allerede ved Oprettelsen af et Tugt- og Manufakturhus i Kristiansand 1789 udtaler Regeringen ligefrem, at »det er Statens Pligt at forsyne alle dem med Arbejde og Underholdning, der

At dette Spørgsmaal i og for sig var saare vigtigt, derom vare alle paa denne Tid enige. Der kan her i Landet igjennem Aarhundreder følges en Vrimmel af Fundatser om Oprettelse af større og mindre Hospitaler, for det meste Stiftelser for Fattige. De skyldtes dels ligefrem Godhjærtethed, dels Opfattelsen af, at Fattigdommens Udbredelse var en social Plage, som man havde den Pligt at virke til at formindske. Denne Form af Godgjørenhed vedblev at vise sig rundt omkring. Der har tillige i det foregaaende været Lejlighed nok til at berøre de humane Tendenser, saaledes som de viste sig ved Interessen for at forbedre Fængslernes Tilstand og endog for at stifte et formeligt Fængselselskab. Man ser dem ogsaa komme frem ved Oprettelsen af et Selskab for druknedes Redning og især ved den Sans for Velgjørenhed i forskjellige Retninger, der vistnok stærkere end nogensinde virkede smukt paa mange Steder. Vi have nævnet Træk deraf ved Odense*); der dannede sig i Kiel et Selskab af frivillige Fattigvenner, som maa have været et Slags Velgjørenhedsselskab²³); i Altona omtales lige ved Tidsrummets Slutning en Understøttelsesforening for at hjælpe dygtige, men uformuende Haandværkere og Kunstnere²⁴), og i Kjøbenhavn mærkes den dels ved store Gaver og Legater, som Kjøbmænd og Fabrikanter skjænkede til Fattighjælp, dels ved Træk som det, at det var almindelig Skik, ved Gilder at indsamle Gaver til Fattige og at staa Fadder til fattige Børn og i den Anledning at hjælpe de stakkels Forældre. Hertil kom Stiftelsen af Foreninger med velgjørende Formaal, som Selskabet til Understøttelse for trængende Medborgere, hvilket i Løbet af faa Aar naaede at faa et Medlemstal paa over 1700 Medlemmer²⁵). Deriblandt var den hele kongelige Familie. Ogsaa nævnes det forenede Understøttelsesselskab til Fordel

trænge til samme og ikke selv kan forskaffe sig det* (R. af 24 Juli 1789).

*) Se ovenfor S. 392.

for saadanne trængende Kunstnere, Fabrikanter og Haandværkere, der vare Medlemmer deraf²⁶), fremdeles det forenede Begravelses-, Enkeunderstøttelses- og Brudegaveselskab. At der tillige var knyttet velgjørende Formaal til Borgerdydselskabet, have vi allerede set. Alt dette gav Kongen i 1792 Anledning til at lade Magistraten i Kjøbenhavn takke samtlige Korporationer, Klubber og forenede Selskaber i Hovedstaden for den »udmærkede Goddædighed, med hvilken alle disse Selskaber hidtil havde hjulpet til Understøttelse for Stadens Fattige«²⁷).

Men den Form af Omsorg for de Fattige, som vi maaske her mest føres til at mærke os, er den Iver, der paa forskjellige Steder viser sig for at oprette Arbejdsanstalter. Det laa saa usigelig nær, selv bare set fra Samfundets Stade, at det vilde være det vigtigste, om der kunde skaffes Arbejde til de Fattige. Naar vi allerede før 1784 saa Vidnesbyrd om stærk Sans for at oprette Spinde-skoler — hvilket ogsaa nu fortsattes —, hang det for en Del sammen med, at paa den Maade Børn kunde indøves tidlig i et Arbejde, der siden kunde være dem til Nytte under fattige Kaar; men et Skridt videre var at stifte formelige Arbejdsanstalter, hvor de, der vilde, kunde faa noget at bestille og derved noget at fortjene. Intet kunde være fortræffeligere, og vi se Iver for at faa dem i Stand omkring i Byerne. Det var netop væsenlig ved Oprettelsen af en saadan i Randers, at Borgmester Carøe bevirkede Ophøret af Tiggeriet i denne By, medens det tidligere ikke havde været usædvanligt, der at se Flokke af 100 til 150, som tryglede og stjal²⁸). I god Overensstemmelse hermed omtaler Skeel som Stiftamtmand i Kristiania Stiftelse af Arbejdshuse som noget, der var ligesaa rosværdigt som nyttigt²⁹). Ogsaa Stiftsovrigheden i Aarhus Stift kunde i en Indstilling til Regeringen fremhæve, at til at ophjælpe Fattigvæsenet og hæmme Tiggeriet i Stiftets Kjøbstæder vare Arbejdshuse og Spindehuse det

kraftigste Middel. Den fik derefter Regeringens Tilladelse til aarlig at bruge et vist Overskud fra Hospitalerne i Aarhus, Randers og Horsens for at fremme sligt i Kjøbstæderne i Aarhus Stift³⁰).

Undertiden skyldtes Oprettelsen af den Slags Stiftelser enkelte Mænd, som naar den Stavangerske Kjøbmand Kjelland fik et Arbejdshus i Gang i sin Fødeby, eller naar den fynske Godsejer Bagger ved at stifte et Hospital i Nyborg dertil føjede en Arbejds- og Plejeanstalt, der i Løbet af 3 Fjerdingsaar satte 133 Fattige i Arbejde med Uld- og Linnedspind, klædte 29 nøgne Fattige og holdt 78 fattige Børn i Skole³¹). Ifølge en Fundats for Oresundstoldkammers Friskole af 1786, der nærmest skyldtes Toldkammerets Direktør Gehejmeraad Numsen, skulde der blandt andet indrettes en Arbejdsstue for indtil 30 af Helsingørs Fattige, som foruden med Lys og Varme tillige forsynedes med Arbejdsmateriale, dersom det fattedes dem herpaa³²). Eller flere traadte sammen for at virke i den Retning. Saaledes stiftede Præsten, Byfogden og en Kjøbmand en Arbejdsanstalt i Varde, det samme gjorde et Interessentskab i Kallundborg, og i Kristiania saavel som i Randers fandt der frivillige Sømmenskund Sted for at faa stiftet et Arbejdshus for Fattige. Ogsaa kommunale Ovrigheder eller andre Autoriteter, paa sine Steder selve de, der havde særlig med Fattigvæsenet at gjøre, f. Ex. i Kjøbenhavn flere Plejekommissioner, vare ivrige derfor*).

Hvad vi imidlertid mest spørge om, er naturligvis, hvorledes selve Statsmagten i denne Tid stillede sig til Fattigvæsenet. Med Hensyn til Forholdene paa det aabne Land i Danmark skete der for Ojeblikket intet af større

*) Som et særligt Træk kan nævnes, at Stiftamtmanden i Bergen udvirkede, at der af en Udførselsafgift paa Tørfisk o. s. v. maatte henlægges 1000 Rdlr. aarlig til Forsyning af fattige Skolebørn med uldent og Linned (R. af 2. Juli 1784).

Betydning fra dens Side. Det omtales som noget, der skulde ordnes³³); men det skete først senere. Ved de forskjellige Kjøbstæder tager den egentlig heller ikke Initiativet; men den yder gjentagne Gange paa flere Maader Hjælp til Spindeskoler, Spinderier og Arbejdshuse, eller den stadfæster Fundatser for disse og lignende Stiftelser, den undersøger og godkjenner Planer for Arbejdshuses Oprettelse og for Fattigvæsenets Ordning i forskjellige Byer, som i Nyborg, Randers, Aalborg, Holbæk, Flensborg, Kiel og i Trondhjem ligesom i det hele i Trondhjems Stift³⁴); den forhandler derom med Stiftamtmand og Biskop i Kristiania, hvor Fattigspørgsmaalet stærkt optog baade Moltke og Kaas, som behandlede Sagen med »oplyste Borgere« i Staden, men hvor den for øvrigt ikke kom til Ende i dette Tidsrum. Ogsaa udsteder Regeringen et omstændeligt Reskript om Fattigvæsenets Ordning i Kristiansand Stift og By³⁵).

Vigtigst er det dog at følge dens Holdning til Fattigspørgsmaalet i selve Kjøbenhavn, her hvor det traadte frem i sin mest udprægede Skikkelse og vel ogsaa var vanskeligst at løse. Medens Grundlaget for den Ordning, der havde fundet Sted i Struenseetiden, særlig ved Overdragelsen af Fattigplejen til de saa kaldte Sognekommisjoner, var bleven bevaret i den Guldbergske Tid, var der sket den Forandring 1781, at Fattigvæsenet var lagt under Magistraten i Stedet for, at det siden 1770 havde staaet under en egen Plejekommission. For saa vidt Tanken havde været, at en saadan Forandring skulde forbedre Fattigvæsenets vanskelige økonomiske Stilling, viste det sig at være et forfængeligt Haab. Staten var nødt til Aar efter Aar at yde et betydeligt Tilskud ud over de 25000 Rdlr., som var det af den tidligere tilsagte faste Bidrag. Da der ogsaa var meget andet at ordne nærmere, nedsatte Regeringen 1788 en Kommission, hvis Arbejde førte til en Forordning af 9. Marts 1792. Hvor inter-

essant end denne var i og for sig, — blandt andet derved at den udtrykkelig opstillede det som Pligt for Fattigvæsenet at understøtte samtlige Trængende*) — ville vi dog ikke her gaa ind paa den, da ej heller den blev fundet fyldestgørende. Man saa, at man paa ny maatte gjennemarbejde det hele Spørgsmaal, og Kommissionsundersøgelser kom atter i Gang. Imidlertid blev Spørgsmaalet om Fattigvæsenets rette Ordning jævnlig behandlet i Pressen og Litteraturen. Det første Udslag af den nedsatte Kommissions Arbejde blev, at Fattigvæsenet igjen undroges Magistraten, der havde nok om Ørene paa andre Omraader, og at der 1798 nedsattes en egen Fattigdirektion paa ikke mindre end 24 Mand. Den var sammensat, dels af Repræsentanter for forskellige af de høje Rigskollegier, dels af Medlemmer af Magistraten og de 32 Mænd, foruden at Politimesteren, Stadsfysikus og et Medlem af Hof- og Stadsretten havde Sæde i den. Endvidere sendte hver af de 9 Sognekommisioner en af sin Midte til at være med i den, og endelig lægger man Mærke til, at baade den reformerte og den katholske Menighed hver havde et Medlem i den. Denne Direktions Virksomhed fik dog først Betydning, efter at der 1. Juli 1799 var udkommet en Fattigforordning for Kjøbenhavn, paa ny en af de store Love, der ere betegnende for Datiden og for Regeringen.

Højest tiltalende fremsættes det her som Fattigvæsenets

*) Naar Regeringen vilde have Hjælp sikret samtlige Trængende, mødte den paa et enkelt Punkt, og det i selve Kjøbenhavn, en Fordom, som den længe havde kæmpet imod. Det viste sig nemlig umuligt at faa offentlige milde Stiftelser og Lavene i Kjøbenhavn til at tage mod Børn af Natmænd, der bleve paa-grebne for Løsgænger, en Forseelse, som de naturlig vare fristede til, da det var dem saare vanskeligt at finde Arbejde. For at give et godt Exempel erklærede da blandt andre Kr. Colbjørnsen sig villig til at tage en 12 Aars Natmandsdreng i sin Tjeneste.

»Ojemed at antage sig alle Trængende, som ikke have og ikke kunne forskaffe sig nødtørftig Underholdning, samt saameget som muligt at sørge for, at de gamle og svage blandt disse nyde Almisse, at de arbejdsføre gives Arbejde, naar de ere villige til at erhverve, men derimod afvendes fra Lediggang og sættes i Nødvendighed til at arbejde, naar de hellere betle end lovligen erhverve, at de syge helbredes, at de unge anføres til Kundskab, Sædelighed og Arbejdsomhed; alt paa det at den offentlige og private Godgjørenheds milde Gaver retteligen kunne anvendes, virkelig Trang afhjælpes eller forekommes, Betleri aldeles afskaffes og svage eller uvante Arbejdskræfter styrkes og anvendes til Gavn for den, som har dem, og til Nytte for det almindelige«. Den Aand, der gik herigjennem, passede, det bør tilføjes, ganske til de Ønsker om at hjælpe de Fattige, som man jævnlig kan se besjælede Kronprinsen³⁶).

For at kunne faa Fattigunderstøttelse skulde man have opholdt sig 3 Aar i Kjøbenhavn, og Adgangen dertil skulde foruden for civile ogsaa gjælde for fattige af Militæretaterne, fremdeles for Reformerte og Katholiker. Jøder derimod vare udelukkede, saalænge deres Samfunds indvortes Indretninger lagde Hindringer i Vejen for, at de kunde komme med, og saalænge de selv som hidtil drog Omsorg for de Fattige, »saaledes at de ikke betle«. Der skulde først finde nøjagtig Undersøgelse Sted af Trangen; derfor deltes Byen i 12 Hoveddistrikter, og hvert enkelt af disse igjen i mindre Distrikter, for at de kunde overses af de der ansatte Forstandere. Enhver af disse fik omtrent 15 Familier, som han skulde have Tilsyn med. Der var ogsaa Forstandere baade for Arbejdsanstalter og for Skolevæsenet. En Hovedside af Fattigunderstøttelsen bestod selvfølgelig i at skaffe Arbejde til de Trængende, der manglede dette, men havde Lyst og Evne til at bestille noget. Det tænktes mest at ske hos private Arbejdsgivere, og der

beregnedes saa en vis Betaling derfor, saaledes at kun det, som det blev nødvendigt at yde derover, regnedes som Almisse. Ved Siden deraf havde Fattigvæsenet ogsaa Arbejdshuse, hvori det kunde anbringe arbejdsløse.

Med Hensyn til dem, som maatte hjælpes ved Almisser, fastsattes der naturligvis en Række Bestemmelser om, hvor store de i de forskjellige Tilfælde skulde være. Full Almisse kunde dog kun gives dem, der aldeles intet kunde fortjene, og som forsørgedes i Staden, fordi der fattedes Plads i de offentlige Stiftelser. Disse vare Almindeligt Hospital, Vartov og Abel Kathrines Boder, foruden flere militære som Kristians Plejehus og Søkvæsthuset. St. Hans Hospital eller Pesthuset var, som vi vide, for »afsindige og med ulægelige og kysende Sygdomme beladte«. Den fulde Almisse omfattede alt, hvad der behøvedes til nødtørftig Husly, varme Klæder og Føde. Ogsaa hørte fri Sygepleje med til Fattighjælp. Den Undervisning, der skulde gives i Skolerne under Fattigvæsenet, var, som vi senere skulle se, forbausende omfattende.

Naar det maa erkjendes, at denne Forordning i det hele er gennemtrængt af Humanitetsaand, maa det særlig fremhæves, at Fattigvæsenet i Virkeligheden paatog sig at umuliggjøre Arbejdsløshed ved at skaffe alle, der maatte ligge ledige, Lejlighed til at faa Arbejde.

Men naturligvis, som ved offentlig Sygepleje, for ikke at tale om Fængselsvæsenet, maa man heller ikke her anlægge Nutidens Maalestok. I vore Dage ere Kravene til Orden og Renlighed, Lægetilsyn og Sygepleje, ogsaa til god Kost, langt større end dengang*). Man led i hin Tid ikke alene

*) Som et lille Træk, der viser Forskjellen paa de Krav, der stilledes dengang, og paa, hvad man nu ønsker, kan nævnes, at ved Fundatsen for det Ankerske »Vajsenhus« i Kristiania, som aabenbart er dikteret af et varmt Ønske om at gjøre det saa godt som muligt for de Børn, der optoges deri, fastsættes det, at der skulde ligge tre sammen i hver Seng (R. af 24. Decbr. 1790).

af Mangel paa Penge, men ogsaa af Brist paa Erfaring. Der er tidligere gjentagne Gange blevet mindet om, at vi endnu paa mange Punkter ere ved Begyndelsen af det, der senere har udfoldet sig langt stærkere. Dette hindrer dog ikke, at der er noget stort og frisk ved den Stræben, der viser sig i Styrelsen.

Endnu et er der dog at nævne, naar vi tale om Samfundets Stilling til de Fattige. Det er, at jævnsides med Bestræbelserne for at afhjælpe Nøden og Trangen hos de værdige Fattige, gik den berettigede Opfattelse af Nødvendigheden af at bruge Tugt imod dem, der ikke gad arbejde og derfor plagede Samfundet med Tiggeri. Gjentagne Gange finder man nu som i tidligere Tid til visse Tider formelige Razziaer blive holdte for at indfange Løsgængere og arbejdsdygtige Tiggere. I Kjøbenhavn var det almindeligt at lade saadanne opbringe og sætte i Bornehuset; men for at der ikke ved slige Lejligheder skulde blive udvist unødvendig Brutalitet, var det allerede 1786 indskærpet, at Fattigfogderne ikke maatte opbringe nogen, fordi han eller hun var usselt klædt, saafremt de ikke tiggede, og at de ej heller maatte behandle dem, de opbragte, med Haardhed³⁷). For at tage nogle Exempler fra andre Byer var det i Nyborg som Straf for Tiggeri fastsat, at den, der tiggede, første Gang slap med en Advarsel, anden Gang sattes han i Gabestokken og tredje Gang straffedes han med Fiedelen eller den spanske Kappe; tiggede han endnu en Gang, kom han i Tugthuset i nogle Maaneder. I Kristiansand var Straffen for, hver Gang nogen tiggede, den, at han fik nogle Dages Vand og Brød efter Fattigkommissionens nærmere Bestemmelse. Den store Fattighedslov for Kjøbenhavn af 1799 fastslog for første Gang Tvangsarbejde i 1 Maaned, for anden Gang 3 til 6 Maaneder, og for tredje Gang fra 6 Maaneder til et helt Aar.

SEX OG TYVENDE KAPITEL.

Reformbevægelsen paa Almueundervisningsvæsenets Omraade.

I Kjøbenhavnske Lærde Efterretninger blev det i en Artikel i Aaret 1790 udtalt: »Naar man undtager Landbosagen, er der ingen Materie, der har sat flere Hænder, Penne og Presser i Arbejde end den om Skolevæsenets Forbedring«. Dette var et sandt Ord, og det vedblev at gjælde i hele det Tidsrum, som vi her dvæle ved. Som vel kjendt hører det til de mest iøjnefaldende Træk ved den saa kaldte Oplysnings Tid, at Spørgsmaalet om Opdragelse og Undervisning spillede en Hovedrolle i den nordlige og midterste Del af Europa. Idet man allevegne var inde paa Tanken om den Pligt at begynde en ny Æra for Menneskeheden, og man med det samme nærde Overbevisningen om, at man havde Kræfter til at skabe en Tid, saa rig paa Lykke og Velsignelse, som ingen tidligere havde været, var Forbedringen af Undervisning og Opdragelse et af de allervigtigste Midler, hvorved dette skulde naas. Selv sad Samfundets Flertal endnu for dybt i, hvad der var nedarvet fra ældre Dage, og det havde altfor meget af Fortidens tunge Vægt om Benene til at kunne hæve Vingerne til den rette Flugt; men det skulde blive Fremtidens Lykke at naa dette, og dertil skulde Ungdommens bedre Oplærelse tjene. Det var ejendommelig nok ikke saa meget Hjemmenes Indflydelse paa Børnene, der tænktes paa, nej, det var fortrinsvis Undervisningen, Skolevæsenet, man vendte Øjet til.

Sandt at sige var her, selv set fra et mere lavmælet Stade, saare meget at udrette, og ikke mindst i vort eget Fædreland. Der kunde, hvad da ogsaa skete, rettes en blodig Kritik imod den Arv, man særlig paa Folkeskolens

Omraade havde modtaget fra den foregaaende Tid. Idet vi foreløbig holde os til denne Side, mindes vi, hvad Frederik IV havde søgt at udrette ved sine Almueskoler paa Ryttergodset som et Forbillede for det øvrige Land, og hvad der under Pietismens Indflydelse var skabt under Kristian VI, især ved Forordningen af 1739. Men da man ubeldigvis dengang havde set sig nødt til at lægge Gjennemførelsen af den store Opgave i Hænderne paa Proprietærerne i Danmark og paa Menighederne i Norge, var det det samme som at udsætte det hele for at vandrives. Det var da ogsaa, med faa Ord sagt, dette, der aldeles overvejende blev Skolevæsenets Skjæbne i de følgende Aartier.

Vi have tidligere havt Lejlighed til ved Omtalen af Guldbergs Stilling til Almueskolevæsenet at se, at det ikke var nødvendigt at høre til Oplysningstidens Profeter for at faa Oje for, at det her stod ilde til; men unægtelig saa vi da ogsaa¹⁾, at han holdt paa, at man skulde indrette Undervisningen for de enkelte Samfundsklasser efter de Krav, som han ifølge sit social-politiske Standpunkt mente, at Staten kunde stille til dem, og at det derfor blev meget snævre Grænser, han trak baade for Kjøbstadskolernes og endnu mere for Landsbyskolernes Gjærning. Imidlertid, det var alligevel en Bedring af Forholdene, som han ønskede; han saa rigtig, at det var en Nødvendighed at højne Skolelærernes Kaar, naar der overhovedet skulde udrettes noget, og det havde Betydning, at han med Hensyn til Kjøbstadskolerne faa Maaneder før sit Fald fik nedsat en Kommission for at undersøge deres Tilstand i det hele.

Udslaget af disse Undersøgelser kom til at foreligge for den Regering, til hvem Undervisningsspørgsmaalet gik i Arv efter 14. April 1784, og det maatte utvivlsomt siges at være gyseligt. Kancelliet betegnede selv (1785) som Hovedtræk deraf, at af de 59 Kjøbstæder, der laa i

Kongeriget Danmark, havde de 31 hver kun 1 Skole, og at Lærerne i de 17 af dem, hvor de ikke tillige vare Klokkere og Kordegne, kun havde Indtægter fra 20 til 80 Rdlr. om Aaret. »De fleste Skolelærere«, hedder det her, »have lidet eller intet uden, hvad der kan udsuges af de Forældre, hvis Børn søge Skolen, den største Del af disse ere uformuende Folk, der med Vanskelighed kan fortjene Føden til sig selv og Familie, hvorudover de holde Børnene hjemme af Frygt for Skolepengene. Den Mangel paa nødvendigt Udkomme, som Skoleholderne næsten overalt have, og den tunge Skjæbne, de sukke under, foraarsager da, at de faa Studenter, der have valgt denne Vej, ere Folk, som enten formedelst Udsvævelser ere delaborerede (!) eller af Mangel paa Bekvemheder ikke have kunnet gjøre Lykke andre Steder: de have altsaa ikke de nødvendige Egenskaber til at undervise Ungdommen og skjøtte ej heller om at erhverve sig dem. De øvrige, som have maattet antages til Skoleholdere, ere afsatte Underofficerer, Skriverkarle, Kjøbmænd, Musikantsvende, Ryttere. Hattemagersvende, Tjenere, Skomagere, Forpagtere, Fogder, Bønder, Matroser, Brændevinsbrændere og Feldberedere²⁾.

En Opregning som denne er tilstrækkelig til at give Indtryk af, hvor lavt det hele har staaet, og af hvor stærkt der trængtes til en Reform.

Om muligt endnu ringere saa det ud omkring paa Landet. Hvad skal man sige, naar det i en Betænkning af Stiftsovrigheden i Sjællands Stift 4. September 1788 hedder, at Skolerne hidtil vare blevne overladte til aftakkede Underofficerer og Matroser, forarmede Haandværksfolk, slette Husmænd eller forvildede Studenter. Det passer godt hertil, at en Præst siger, at en stor Del af Lærerne paa Landet ikke kunde læse rigtig i en Bog, ikke skrive et ordentligt Bogstav eller regne et simpelt Husholdningsregnskab³⁾. Skolelokalerne skildres som helt svarende hertil. Og saa Befolkningens Ligegyldighed paa

de fleste Steder for Skolens Gjerning, dens Opfattelse af, at det var langt bedre at beholde Bornene hjemme til at vogte Gjæs og Faar eller til forskjellig Husgjerning end at lade dem gaa i Skole⁴)! Ganske vist var der utvivlsomt dygtige Degne og andre Skoleholdere, der indenfor de givne meget snævre Rammer (nemlig at lære at læse og til Nød at skrive og regne lidt samt at lære Katekismus og Pontoppidans Forklaring), dog forstode at bringe noget taaleligt ud deraf; paa adskillige Steder hjalp brave og dygtige Præster noget paa Manglerne, dels ved deres Katekisation og Konfirmationsundervisning, dels ved selv at undervise Lærerne i forskjelligt til Gavn for deres Gjerning⁵). For saa vidt Bønderne ikke vare helt forkuede af Hoveri og anden Trællegjerning, kunde der ogsaa være Hjem, hvor baade gammel Kristendom bevaredes fra Slægt til Slægt, og hvor Forældrene tillige paa anden Maade kunde raade Bod paa Skolevæsenets mange Brøst; men at Helhedsbilledet har været mørkt, kan der ingen Tvivl være om.

Øvre i Holsten høre vi ganske samme Klager over Forholdene. Endnu i 1794 hedder det, at, medens Godsejerne paa flere Maader lettede deres Bønders Kaar, gjorde de kun lidt for at forbedre Skolerne paa deres Godser. »De fleste Lærere«, siges der, »ere endnu elendige. Man ser som saadanne Skræddere og Skomagere, der under Undervisningen i al Ro og Mag drive deres Haandværk, eller gamle Tjenere, der i mange Aar havde staaet bag ved deres Herres Stol ved Bordet; de fleste Skoler ere i elendig Tilstand o. s. v.⁶). Oppe i Norge, hvor selve de lokale Forhold havde gjort Gjennemførelsen af de ældre Love vanskelig, og hvor man mange Steder maatte nøjes med Omgangslærere, høre vi Wilse ganske bryde Staven over Tilstanden paa Landet. »Skoleholdere«, siger han, »maa for 10—12 Rdlr. om Aaret vandre Gaard fra Gaard, lade sig nøje med den evige Havrevelling til Kost, og

hvad Bonden vil unde til Sul med Havrelevsen, og selv uden ret Opdragelse oplære og opdrage de unge, ligesom Børn saa og Forældre«⁷⁾ (!). »Til dem«, siger han et andet Sted, »tages ofte Udskuddet af Bønderkarle og Haandværkere, og de ere gemenlig intet mindre end dannede til Almuelærere . . . Børnene komme tidt ligesaa raa til Præsten, som de først kom til Skolelæreren⁸⁾. »En anden Forfatter udtaler som en almindelig Dom, at det norske Almueskolevæsen er usselt og elendigt, da faa eller ingen har lært at skrive og regne, men alene lidt Kristendom efter Pontoppidans Forklaring⁹⁾. Dermed stod naturligvis i Forbindelse, at Sansen for Læsning var saare ringe. Man kan, siger Wilse, rejse af et Præstegjæld i et andet uden at træffe andre Bøger end Almanak, Bibel, Konkordans og Berlingske Aviser¹⁰⁾. Naturligvis har Landbefolkningen baade i Danmark og i Norge havt Sagn og Sange, som man nu til Dags er ivrig for at samle, i ikke ringe Grad fordi der kan findes mangt et poetisk Guldkorn i dem; men ved Siden deraf trivedes de ubegribeligste Fordomme og al den taabelige eller ligefrem uhyggelige Overtro, som Uvidenheden ikke undlader at fostre og at holde i Live. Det gjaldt saaledes stadig som vanærende at trække Huden af døde Heste eller Køer og Faar^{10a)}.

Hvor faa og fragmentariske end disse Træk ere, ville de forhaabentlig være tilstrækkelige til at vise, at selv bortset fra alle extravagante Oplysningsideer var intet naturligere, end at Tanken om det nødvendige i at forbedre Folkeskolen vaagnede rundt omkring. Ingen kunde f. Ex. være mere overtydet derom end Biskop Balle, denne nidkjære Mand, som paa sine idelige Visitatsrejser blandt andet stillede sig det som en Opgave at lære Skolebørnenes Standpunkt, hvad Kundskaber og hvad Evner angik, grundig at kjende. Det var aabenbart en Virkning af hans Forestillinger, at Regeringen bevilgede ham, at han i 4 Aar maatte bruge 100 Rdlr. aarlig af Fonden *ad usus*

publicos til Præmier for de mest udmærkede Skoleholdere i Sjællands Stift¹¹). Som han saa mange andre af overvejende gammeldags Synsmaader paa Forholdene¹²). Og de maatte i det mindste til en vis Grad kunne mødes med de vigtigste af Førerne for Reformerne paa Landvæsenets Omraade. Iblandt disse vare baade Kr. og Ludvig Reventlow fuldt overtydede om, at, skulde der opbygges en lykkelig Fremtid paa Løsningen af Bondens Baand, maatte Oplysningen træde til, først og fremmest ved en forbedret Skoleundervisning. Vi have tidligere¹³) set, hvorledes Kr. Reventlow, da han i September 1788 overrakte Arvefæsteskjøder til en Del Bønder fra Frederiksborg- og Kronborg Amter, med det samme i en Tale udkastede et Billede af en lykkelig Fremtid for Danmark. Han nævnede her som et Led i, hvad der vilde skabe Lykke, »at man i alle Skoler kom til at anse Forstandens og Hjærtets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsning«. Hvem der kjendte blot lidt til den almindelige Almueundervisning, vilde vide, at selv disse Ord alene indeholdt et Program for en Omdannelse af Undervisningen.

Foreløbig ville vi dog dvæle lidt ved et Træk, der er ejendommeligt for den Tid, vi her tale om, at der nemlig rundt omkring baade i Danmark og Norge viser sig en ikke ringe Iver for at oprette Skoler eller omdanne de ældre. Dette hindrede ikke, at der bag ved Iveren kunde ligge meget modsatte Synsmaader med Hensyn til, hvorledes Undervisningen burde ordnes i Folkeskolerne.

Omtrent i Spidsen for de mange, der ønskede at stifte Skoler eller at virke for, at slige bleve stiftede, maa Ludvig Reventlow nævnes, der netop samtidig med, at han paa sit Baroni Brahetrolleborg gennemførte Livsfæstets Overgang til Arvefæste samt Hoveriets Afløsning, tillige vilde hjælpe Undervisningen blandt sine Bønder i Vejret paa sit store Gods. Allerede nogen Tid før 14. April 1784 havde han affattet et Skolereglement, der fik kgl. Stad-

fæstelse 25. Februar 1785. Tidligere havde der kun været een Skole paa Baroniet; men nu oprettede han 3 Skoledistrikter der. Samtidig fik han ogsaa Regeringens Godkjendelse af en Instrux, han havde affattet for sine nye Skolelærere, og det blev i den følgende Tid en Hovedopgave for ham at sørge for alt, hvad der kunde fremme disse Skolers Udvikling. Hurtig fulgtes dette Exempel af Schimmelmann paa hans Grevskab Lindenborg i Jylland, hvor han lod opføre 2 nye Skolebygninger og agtede at føje en tredje til. Ligesom Reventlow havde han affattet et Reglement, der fik kongelig Stadfæstelse¹⁴). Det omfattede 5 Skoler. Han havde, udtalte han i sit Andragende til Kongen, troet, at »det største Bevis, han kunde give sine Bønder og Tjenere paa sin Kjærlighed og Omhu for deres sande Vel, var at træffe saadanne Anstalter, der paa den ene Side kunde lokke unge Mennesker af naturlig Bekvemhed til at gjøre sig retskaffens duelige til Skolehold og paa den anden Side gjøre det let for Forældrene at faa deres Børn i Tide og, førend de synderlig kan være dem til Nytte, oplærte i de Ting, hvorpaa deres timelige og evige Velfærd saa væsenlig beror«. Hvad Schimmelmann her udtalte, har mere eller mindre bevidst sikkert været Tanken hos alle dem, der i denne Tid ønskede Folkeskolesagen fremmet. Iblandt dem nævne vi i første Række selvfølgelig Kr. Reventlow, der i 1792 fik fuldstændig Orden i sine Skoler paa Grevskabet Kristiansæde og gav et Reglement for dem, der godkjendtes af Kongen. Ganske i lignende Retning arbejdede ogsaa Kammerherre Juel paa Taasinge, der ordnede sit Skolevæsen her i 7 Skoledistrikter, og ligeledes Baron Løvenskjold paa Løvenborg.

Til disse i Øjne faldende Skridt slutter sig en hel Række lignende rundt omkring i Danmark og Norge. A. P. Bernstorff giver 400 Rdlr. for at faa en Skole i Gang i Vangede, Konferensraad Ryberg anlægger en Skole

paa sit Gods Objerggaard, hvor der for øvrigt tillige skulde gives Undervisning i Linnedspinderi, Fiskerne i Snekkersten ere ivrige for at faa en egen Skole ved deres Fiskerleje og ville holde en Skoleholder her, naar de blot maa faa et Tilskud fra Kongen paa 10 Rdlr. aarlig¹⁵), hvad de selvfølgelig faa. I Olsted Sogn bygger en Proprietær paa egen Bekostning et Skolehus, hvor han ansætter en duelig Lærer, og han enes med næsten samtlige Sognets Beboere om en Skolefundats, der stadfæstes¹⁶). Saaledes gik det paa adskillige Steder¹⁷). Oppe i Norge bliver en ny Skoleindretning indført af Beboerne under Herregaardene Bradsberg og Folloug, der tilhørte Kammerherre Fr. Georg Adeler¹⁸): en Kjobmandsenke giver efter sin afdøde Mands Onske 4000 Rdlr. til Oprettelse af en offentlig Skole paa Karmø¹⁹): der indføres en ny Skoleindretning for Malmö i Kristiansand Stift²⁰): paa Ytre og Øvre Boroen faa »de fleste Indbyggere, som eje noget«, ikke alene ved frivillige Sømmenskud paa egen Bekostning opbygget et Skolehus: men de skjænke tillige en Kapital paa 2000 Rdlr.²¹).

Som det var at vente, kan ikke mindre stærke Vidnesbyrd om Iver for Skolevæsenet hentes fra forskjellige Byer.

Det er fra flere Sider, at Initiativet her kan komme. Undertiden bliver Hjælp til Skolevæsenet ydet ved Legater fra velstaaende Mænd: flere Gange sætte Borgmester og Præst Sagen i Gang og faa Stiftsovrigheden til at tage sig deraf. Vi møde det baade ved Næstved, ved Horsens og ved Aarhus. I den sidstnævnte By fremhæves i stærke Udtryk Nødvendigheden af, at der gøres noget, da Skolevæsenet var i en saa forfalden Stand, at den største Del af Ungdommen opvoxede i den yderste Van-kundighed²²). Saa tager Stiftsovrigheden sig deraf og vil have 5 Skoler oprettede i Byen, hvad ogsaa Regeringen tillader²³). Flere Gange sætter en Del af Borgerskabet

sig i Bevægelse for at faa sit Skolevæsen ordnet: saaledes baade i Grenaa og oppe i Norge i Farsund og i Kongsberg, hvor den offentlige danske Skole, der onskedes, særlig skulde være for Embedsmændenes og Borgerstandens Børn: man vilde ikke være nødt til at sætte dem i Bjergarbejdernes Skole²⁴). I Risør indgave Byfogden og de eligerede Mænd et Andragende, der bevilges, om Afskaffelse af den gamle Skik, hvorefter Læreren ved Byens Skole Mortens- og Juleaften gik omkring med Skolebørnene og sang for Folks Dore for paa den Maade at faa Penge til sit Underhold. I det Sted blev der nu anvist 60 Rdlr. dertil af Byens Kasse²⁵). Baade i Kiel og i Altona rejse kommunale Skolemyndigheder Spørgsmaal om Forbedring af Undervisningen for fattige Børn²⁶). I Slagelse henvender selve den bestaaende Almueskoles Inspektion sig til Kancelliet og faar bevilget en Plan til en forbedret Indretning af Læseskolen i Forbindelse med en Arbejdsskole²⁷). En lignende Forening fandtes i Helsingør ved den saakaldte Oresunds Toldkammers Friskole, som især Gehejmeraad Numsen, Direktør for Toldkammeret, var ivrig for at faa til at trives^{27a}). At selve Stiftamtmanden eller Biskoppen kunde gjøre Forslag om Forbedring af Skolevæsenet, følger af sig selv. Dette skete f. Ex. i Flensborg, hvor Superintendenten Adler naaede at faa indført en ny Plan for Skolen der²⁸), ligeledes i Bergen, hvor Stiftamtmanden satte igjennem, at en Afgift kunde blive brugt til Gavn for Byens fem offentlige Skoler²⁹). Da Stiftsovrigheden i Trondhjem fik udvirket, at Fattigvæsenet i denne By og i det tilstødende Amt blev omordnet, fastsloges der med det samme en ny Indretning af Folkeskolevæsenet deroppe baade ved Vaisenhusets Skole i Trondhjem og ved Byens Friskoler³⁰). Langt oppe mod Nord havde Biskop Schonheyder et klart Blik for, at Nordland og Finmarken stod langt tilbage i Oplysning. Han gav omfattende Forslag til Skolevæsenets

Forbedring deroppe; men denne Sag kom næppe videre end til at cirkulere i Gehejmestatsraadet³¹). Derimod gik Biskop Peder Hansen, der 1799 blev ansat i Kristiansand Stift, personlig stærkt i Gang med at forbedre Skolevæsenet og fremme Oplysning i sit Stift. Denne Mand, der som Theolog var Rationalist af det reneste Vand, og hvem det synes at have skortet paa vindende Personlighed, havde imidlertid den gode Side at være begejstret for Skolesagen og for Oplysnings Udbredelse. Han fik hurtig stiftet Selskaber rundt omkring i sit nye Stift »til Oplysnings og gode Sæders Udbredelse«, blandt andet ved at faa »anskaffet Bøger til Læsning«³²). Dertil sluttede sig en af ham og Stiftamtmanden affattet Plan for Almueskolevæsenet i selve Byen Kristiansand, der blev godkjendt af Regeringen³³). Ogsaa for saa vidt viste denne sin Sympathi for denne Bevægelse, som den vilde give et vist Beløb til Hjælp ved Almueskolerne i Norge, 600 Rdlr. til Akershus Stift, 400 til Kristiansand Stift, 500 til Bergens Stift og 1000 Rdlr. til Trondhjems Stift³⁴).

Naar Almueskolevæsenet saaledes omordnedes rundt omkring dels paa Landet, dels i Byerne, er det værdt at se, hvorvidt der ved de Skoler, som bragtes i bedre Orden, kommer Træk frem af den Modsætning, der allerede er antydet med Hensyn til Opfattelsen af, hvad der burde gjøres til Gavn for Folkeskolen. Med Hensyn til 2 Hovedpunkter kan man dog sige, at der var Enighed, for det første for saa vidt alle saa, at Skolelokalerne burde være forsvarlige og at der nødvendigvis maatte skaffes bedre Vilkaar for Skolelærerne, hvis man vilde have brugelige Kræfter. For det andet var der Enighed om, at den gamle tankeløse Udenadslæren, der havde været saa umaadelig almindelig, burde forkastes, og at Lærerne skulde forklare Børnene tydelig, hvad der skulde læres. Men alligevel kan det siges, at den gamle og den nye Tid klart vise sig i Modsætning til hinanden. Tydeligst mærker man

det maaske, naar man sammenligner de Grundsætninger, der opstilledes for Ordningen af Almueskolerne i Kjøbstæderne i Aarhus Stift, og saa Programmet for de Reventlow-Schimmelmanske Skoler.

Det var ifølge Indstilling af Stiftsovrigheden i Aarhus Stift³⁴), og det vil sige i nøje Overensstemmelse med Stiftamtmand Guldbergs Synsmaade, at det blev fastslaaet, hvorledes der skulde læres og hvad der skulde læres i Skolerne der. Man vil da ogsaa se, at i Undervisningsstoffet fremhæves den religiøse Side saa stærkt som vel muligt. Hvad der skal bruges for at lære Børn at læse, er saa godt som udelukkende Luthers lille Kathekismus, Forklaringen (d. v. s. Pontoppidans) eller, hvilken Lærebog der i Religionen maatte blive autoriseret, samt den bibelske Historie og dernæst videre Anvisning til Kristendommens Lærdomme og Pligter samt andre nyttige Kundskaber. Læsetimerne vare fra Paaske til Mikkelsdag 9 Timer om Dagen (i 2 Afdelinger) og den øvrige Del af Aaret 7 Timer eller noget længere. »naar Dagens Lys tilstrækker«. Ganske vist hedder det, at, naar nogen Skoleholder er i Stand til at kunne give Information i Geografi, Historie og Mathematik eller deslige, da maa det ske »Onsdag Eftermiddag og Lørdag eller andre Dage udenfor de ordentlige (henholdsvis 9 og 7) Timer og uden Forsinkelse for den egentlige udfordrende Undervisning«³⁵). Men enhver kan sige sig selv, at dette blev en Undervisning ganske uden Vægt. Man stod med andre Ord, hvad Skolefagene angaar, næsten rent konservativt paa Standpunktet fra Kristian VI's Tid.

Det er en anden Aand, der lufter os imøde fra de Reventlow-Schimmelmanske Skolereglementer og Instruxer. Ogsaa i dem kan man mærke en stærk Fremhævelse af Religionsundervisningen; men den træder dog ikke i den Grad frem som beherskende det hele. Det er interessant at se, i hvilken Grad Undervisning i Skrivning

og Regning stilles i Forgrunden. »Til at kunne blive Gaardmand«, skriver Ludvig Reventlow i sit Reglement, »vil i Fremtiden fra Aaret 1788 være fornødent, at En ikke alene kan læse alt, hvad som forelægges ham saa vel trykt som skrevet; men han maa tillige kunne skrive en god, læselig Haand og regne i det mindste de 4 Species og den simple Reguladetri samt forstaa alt, hvad der behøves til at forestaa en fornuftig Avling«. Undervisningstiden var saaledes indrettet, at hvert Barn over 8 Aar altid undervistes 4 Timer om Dagen og de smaa (fra 6 til 8 Aar) kun 2 Timer. Længere kunde ingen tvinges dertil. Der holdtes 4 Ugers Høstferie og 14 Dages Ferie i Pløje- og Saatiden. En Slags fortsat Undervisning ordnedes en Time hver Aften om Vinteren i Skrivning og Regning for dem, der ønskede det. Med Hensyn til Undervisningsmaaden ser man en tydelig Anvisning til overfor de smaa Børn at bruge Anskuelsesmetoden, ganske saaledes som vi nu kjende den i vore Dage. Ligesom for øvrigt ogsaa i Skolerne i Aarhus Stifts Byer skulde der hver Dag forelæses 2, 3 og 4 af Lovens Artikler: men saa tilføjes der betegnende, at der ogsaa kan læses noget om Agerdyrkningen og imellem til Forandring af andre Bøger. Hvad der i det hele skulde undervises i, var Religionens Sandheder, Biblens Historie, det almindeligste af Geografien, Historien, især Fædrelandets, Naturbegivenhederne, Agerdyrkning, Regning og Skrivning. Og hvad her gik ud over den gamle Almueskoles Fag, det opførtes ikke som noget, der kunde læses udenfor de Fag, der opstilledes som de nødvendigste. Det skulde ikke alene være Biting. Da Reventlow gjerne vilde nytte Lejligheden til ogsaa at forøge Oplysningen iblandt de ældre, var det fastsat, at Skoleholderne om Aftenen fra 6 til 7 skulde holde en Forelæsningsstime for saadanne; enhver, der havde Lyst til at nytte denne Lejlighed til at vinde større Kundskab, kunde deltage deri.

Aabenbart var der ved hele denne Undervisningsplan lagt an paa at gjøre Skoleundervisningen mere tiltalende og frugtbringende for Børnene. Ved Siden deraf var der indskærpet Lærerne Humanitet og Venlighed overfor Børnene, og den gamle Glubskhed i Straffene var stærkt indskrænket (hvad for øvrigt ogsaa gjaldt ved de nys nævnte Skoler i Aarhus Stift); men det fattedes dog ikke paa Bestemmelser for at vaage over Renlighed og Orden hos Børnene ikke mindre end, for at der skulde holdes alvorlig Disciplin og finde sædeligt Tilsyn Sted. Det kan som et nyt Vidnesbyrd om Ludvig Reventlows Iver for at vække Befolkningens Interesse for Skolen nævnes, at han, da han indførte en bestandig Skolekommission til at have Styrelsen af Skolerne paa Baroniet, lod denne ikke alene bestaa af Præsten, Forvalteren og Skoleholderne, men ogsaa af 3 Tilsynsmænd, der udtoges af selve Bøndernes Midte³⁶). Naar han lod alle paa Godset yde Tilskud til at holde Skolevæsenet i Gang — for en Halvkarl og en Pige 2 Skilling om Aaret —, havde han vistnok den rigtige Tanke, derved at gjøre dem mere interesserede deri. Det vigtigste var imidlertid den Iver, han selv viste for at lede Skolerne. Skolekommissionen stod, som det hed, under hans Direktion, og der var næppe noget, der laa ham mere paa Sinde end Omsorgen for hans kjære Skoler og det i alle Retninger. Den store Idealitet, som prægede ham i al hans Færd og hans hele Tankegang, besjælede ham ogsaa paa dette Omraade, saa længe han levede. Som et enkelt Træk af det meget smukke, der her kan nævnes, skal fremhæves den Kjærlighed, han viste imod sine Bønders Børn, ikke alene for at skaffe dem Undervisning, men ogsaa for at opmuntre og glæde dem. Dertil hørte, at han regelmæssig hver Søndag Eftermiddag samlede Skolebørnene, for saa vidt de ikke ved Dovenskab eller ved ligefremme Forseelser udelukkede sig derfra, oppe paa Herregaarden til Leg og Legemsøvelser, som han

havde sin Glæde af at lede. En Dame, der stod hans Familie nær, har saaledes fortalt, at hun havde overværet en Fest, der lejlighedsvis blev holdt paa Brahetrolleborgs Hovedgaard for 77 flinke Born, og hvor der blev danset paa det fornøjeligste. Greven dansede selv med som den gladeste af alle. Ingen anden Godsejer har i de Aar, hvorefter her er Tale, sat saameget ind paa personlig at arbejde for Skolevæsenet paa Landet som Ludvig Reventlow; men ogsaa hans Broder, der langt mere end han var optaget af Statens Sager, fik dog Lejlighed til at ndrette noget lignende. Allerede 1791 kunde han skrive til sin Søster Louise Stolberg med Glæde om sine skønne Skoler, og der er fra hans senere Liv Vidnesbyrd nok om den aldrig svækkede Varme, han folte for sine Bonderdrenge Undervisning. Schimmelmann kan sikkert paa Skolesagens Omraade ikke stilles ved Siden af Reventlowerne; men ogsaa han var dog stærkt grebet af den, og det er betegnende, at hans Hustru i et Brev (fra 1789) ikke alene skriver om de smukke Resultater, der vare vundne ved Skolerne paa hendes Mands Grevskab, men ogsaa bruger det Udtryk: »Her hverken tales om eller tænkes paa andet end Skoler«³⁷).

Man træffer i Reglementerne for de her nævnte Skoler flere Gange Henvisninger til Skolevæsenet i Rekahn som et Forbillede. Det var med Grund. Thi sandt at sige, de Ideer, der gennemførtes af Reformvennerne med Hensyn til Skolevæsenet, vare i Virkeligheden importerede. Der er allerede blevet peget paa den Betydning, Oplysningstiden havde med Hensyn til Undervisningsvæsenet i det hele. Som vel kjendt kom Stødet til Bevægelsen, hvad Opdragelse og Undervisning angik, oprindelig mest fra Rousseau ved hans berømte Skrift »Emile«. Men her som ved andre Spørgsmaal, der rejstes af det attende Hundreedaars franske Filosofer, kastede tyske Lærde sig over Sagen og udviklede den videre med deres kjendte

Iver og Flid. Ingen Nation gav et saadant Bidrag til de pædagogiske Spørgsmaals Behandling dels ad theoretisk Vej, dels ved Opdragelsesinstituter, som netop Tyskerne. Det er overflødigt her at nævne andre Navne end Basedows, Campes og Salzmanns. Og fra dem og deres filantropiske Anstalter forplantede Bevægelsen igjennem tyskfødte eller tyskdannede Mænd sig med en forbausende Styrke ind paa den dansk-norske Stats Omraade. Under den mangeartede Berøring med Tyskland, der, næret af adskillige raadende Stormænd her hjemme, fandt Sted i de sidste 30 Aar af det attende Hundrebaar, var der næppe noget, hvor den viste sig saa stærkt som paa det pædagogiske Felt. Den bekjendte Kansler ved Kiels Universitet J. A. Cramer, der i Kiel 1781 fik grundet det første Skolelærerseminarium i den dansk norske Konges Lande³⁸), var en saare vigtig Mellemand imellem de tyske Pædagoger og den Bernstorff-Reventlowske Kreds. Uden her at komme nærmere ind paa den tyske pædagogiske Bevægelse, vil jeg kun omtale en Virkning, som den havde haft ved Skolevæsenet paa et enkelt Sted i Tyskland, nemlig paa det Sted, der allerede er blevet nævnt i Anledning af de ovenfor omtalte Skolereglementer, Godset Re Kahn. Dette, der laa i Brandenburg ikke langt fra Potsdam, ejedes af en tidligere Rytterofficer von Rochow. Han, der paa flere Maader var en ret betydelig Mand, havde paa sine Ejendomme efter de filantropiske Ideer grundet et Skolevæsen, hvoraf der gik stort Ry. Det var dette, der ikke uden Foje stod i et idealt Lys for Undervisningsvæsenets Foregangsmænd her hjemme. Derhen sendtes saadanne unge Mænd, der vilde uddanne sig i pædagogisk Retning, og, naar Ludvig Reventlow fra Seminariet i Kiel fik de tre første Lærere til sine Skoler, tre Sonderjyder, var det Grundsætningerne fra Re Kahn, som de havde tilegnet sig. Det gjorde dem i fortrinlig Grad skikkede til at virke i den af Reventlow ønskede Retning. At nu den hele

Undervisning ikke alene paa det religiøse Omraade havde et stærkt rationalistisk Præg, men at den gav en ensidig Udvikling af det rent forstandsmæssige, det ræsonnerende, medens Historie og Poesi altfor meget tilsidesattes, vil der næppe kunne være Tvivl om, og heri ligger en Hovedgrund til, at den hele Bevægelse ikke slog Rod hos os, saaledes at den kunde blive Bærer af en virkelig folkelig Oplysning. Men det udelukker ikke, at Udviklingen kunde have meget godt ved sig. Den var paa flere Punkter baaret af Tanker, som man den Dag idag søger at gjen-nemføre, saaledes baade om Anskuelsens Udvikling for Ab-straktionen, den mildere Tugt og Omsorgen for den legem- lige Uddannelse³⁹).

Maa det under alle Omstændigheder siges at have været et mærkeligt Forsøg, der skete ved Skolen i Rekahn, saa kunde det faa en saa meget større Betydning for Skolesagen her i Landet, som netop Spørgsmaalet om en gennemgribende Reform af hele Almueskolevæsenet stod paa Dagsordenen for selve Regeringen. Vi have set, at Forbedring af dette krævedes fra helt modsatte Sider. Allerede 31. Januar 1785 havde Balle, støttet til Erfaringer fra sine Visitatsrejser, indgivet et Forslag til Kancelliet om en Reform af Skolevæsenet. Da han i Hovedsagen var enig med Guldberg, kunne vi vide, at, hvad han ønskede af Forandringer, væsenlig drejede sig om en Forbedring af Lærernes Kaar. Et Forslag om efterhaanden at ophæve Degneembederne og henlægge Indtægterne ved dem til Skolevæsenet, var det vigtigste. Medens dette Forslag var under Overvejelse af vedkommende Myndig-heder, indsendte den Kommission, der var nedsat til at indføre Reformen paa Krongodset i Frederiksborg- og Kronborg Amter, og hvori begge Brødrene Reventlow havde Sæde⁴⁰), et Forslag til med det samme at faa Skolevæsenet i disse Amter forbedret, et Forslag, der ogsaa blev fulgt og var af en saa omfattende Natur, at

der til de 35 bestaaende Skoler, som til Dels ombyggedes, tillige føjedes 34 nye⁴¹). Skolelærernes Kaar forbedredes her betydelig. Og denne Kommission foreslog nu ogsaa, at der skulde nedsættes en Kommission for hele Landet om Skolesagen.

Det Stød, der saaledes fra flere Sider blev givet til dennes videre Behandling, gav i Forbindelse med et ret betydeligt Ordskifte, der fandt Sted i Pressen, Anledning til, at der nedsattes en Kommission til »de danske Skolers bedre Indretning« (1789). Den kom til at bestaa af 7 Medlemmer under Forsæde af Schimmelmann, der altsaa fik et nyt Hverv foruden den allerede i Forvejen overvældende Masse, han havde. Som de 2 vigtigste Medlemmer maa nævnes Balle og Kr. Reventlow. Naar man ser den sidste her i Kommissionen, kommer man ogsaa for hans Vedkommende til at forbauses over det Læs af Arbejde, han paatog sig at trække. Hans Hustru har et Sted talt om, at han kunde have 7 Portefeuller med Forretningssager hjemme paa eengang. Og han var vel at mærke en af dem i Kommissionen, der arbejdede mest og havde størst Indflydelse. Som et dygtigt Medlem kan ogsaa nævnes Etatsraad Trant. Han, der var født Tysker, men havde levet her i Landet siden sit 11te Aar, havde kort Tid i Forvejen skrevet et Arbejde, der vakte megen Opsigt, om »Skolen og Skoleanstalter i Danmark«. Det var affattet i stærkt reformatorisk Aand. Naar det, som naturligt var, derfor bar Præg af Indflydelse af den tyske pædagogiske Bevægelse, passede det for saa vidt godt dertil, at det var skrevet paa Tysk; men for øvrigt var dette unægtelig højst paafaldende, da det her gjaldt en folkelig national dansk Sag. Det havde han ogsaa selv en Følelse af, og han søgte i et Forord at anføre som Undskyldning, at han havde havt saa kort Tid til at affatte sit Skrift, at han var nødt til at bruge sit Modersmaal.

Mærkelig nok var Ludvig Reventlow ikke fra først af

Medlem; han blev det først næste Aar, da Kommissionen udtrykkelig androg derom. Denne Forbigaaelse maa saameget mere synes forbausende, som hans Skoleindretninger paa Brahetrolleborg paa denne Tid stod i stort Ry. Man ser saaledes Kronprinsen, ledsaget af Johan Bülow, netop i Aaret 1789 komme derover for at faa et Indtryk af dem. Naturligvis blev Prinsen modtaget med en festlig Sang af Skolebørnene: men vigtigere var det, at den Prøve i forskjellige Fag, som han overværede, faldt meget heldig ud. Bülow skriver derom til sin Kone, at det gik fortræffelig, og Kronprinsen var henrykt over, hvad han saa og horte. Snart efter sendte han ogsaa hver af de 3 Lærere paa Baroniet Fortjenstmedaillen. De 2 fik den i Guld, den tredje og yngste maatte nøjes med den i Sølv⁴²).

Naar Regeringen alligevel ikke strax og af eget Initiativ lod Ludvig Reventlow faa Sæde i Kommissionen, var det sikkert, fordi han altfor meget kunde give sig ny opkomne Ideer i Vold, og efterhaanden unægtelig udviklede sig i ret yderlig filantropisk Retning. Det var, som om han, der i Virkeligheden var Kosmopolit i Ordets mest vidtgaaende Forstand — langt mere end særlig tysk begejstret —, troede at have en vis verdensborgerlig Mission, og han omgikkes endog med den Tanke at affatte et Forslag til Skolevæsenets Forbedring i Frankrig⁴³). En Tid var han optaget af at skrive en Kathekismus⁴⁴), der skulde være i den, man kan gjerne sige, antikfessionelle Aand, som mere og mere fik Magt over den i sin Grund alvorlig religiøse Mand. Han kunde sværme for at sammensmelte Katholicisme, Lutherdom og Calvinisme, og han forbandede al Dogmatik som Roden til alle Vildfarelser⁴⁵). Den kosmopolitiske Tanke gennemførte han ogsaa i en Opdragelsesanstalt, han grundede paa Brahetrolleborg, og som fik Navnet Bernstorfsminde. Det var en Slags Pensionsanstalt for velstaaende Familiers Børn, og den var bygget paa de mest fremskredne, dengang

moderne Ideer. Der undervistes her i en Mængde Fag, og Lærerne vare af alle mulige Nationaliteter og alle mulige Trosbekjendelser. Hvor vidt Manglen paa Hensyn til det praktiske, for ikke at sige det nationale, kunde gaa, viser et saadant Træk, som at i flere Fag Undervisningen foregik i et andet Sprog end Drengenes Modersmaal. Adskilligt af alt dette kom først tydelig frem efterhaanden; men det urolige, fantastiske Element var dog allerede tydelig at mærke hos ham paa den Tid, da Skolekommissionen først traadte sammen.

Selv efter at Ludvig Reventlow var bleven Medlem af den store Skolekommission, synes han ikke at have taget personlig Del i Moderne, men derimod at have vist sin Deltagelse for Kommissionens Gjerning ved at indsende skriftlige Indlæg. Flere af dem vakte selvfølgelig Opsigt og kunne have havt deres Betydning for Forhandlingerne; men aabenbart havde hans langt mere praktisk anlagte Broder Kristian adskillig mere at sige i Kommissionen. Overfor ham stod Balle som Repræsentant for den gamle, konservative Retning; men det viste sig efterhaanden, at han i vigtige Spørgsmaal kunde komme Reventlow imøde. Denne store Kommission, der i Aarenes Løb stærkt skiftede Sammensætning, og hvis Forhandlinger omsider endte med den bekjendte Forordning om Skolevæsenet af 1814, behøver netop, fordi den først saasent førte til et Hovedresultat, ikke at behandles her, undtagen for saa vidt dens Arbejde indenfor den Tid, vi tale om, satte Frugt i Beslutninger af bestemt Betydning.

Hvad der i saa Henseende især maa nævnes, er, at den bevirkede Oprettelsen af Skolelærerseminariet paa Blaagaard i Marts 1791. Det var 10 Aar efter, at Cramers Seminarium i Kiel havde begyndt sin Virksomhed. Jo mere dette havde gjældt for at være et af Midtpunkterne for den moderne pædagogiske Udvikling, desto ivrigere

vare naturligvis Fremskridtsmændene for, at der skulde grundes et lignende i selve Danmark. Guldberg havde, som tidligere omtalt, været en ivrig Modstander af alt, hvad der kunde kaldes Seminarium; men et saadant var i Virkeligheden ikke til at komme uden om, naar man vilde have en formelig uddannet Skolelærerstand, og Balle maatte bøje sig derfor. Efter en livlig Strid om Oprettelsen af faa eller mange Seminarier rundt omkring i Landet endte det med, at det første store blev grundlagt paa Blaagaard. Som det vil erindres, var den betydelige Klædefabrik, der tidligere havde været her, bleven flyttet til Fredericia og Moss, saa man havde Bygninger til Raadighed.

To dygtige yngre Mænd, Claussen og Riber, der begge vare stærkt betagne af den nyere pædagogiske Retning, vare de første Lærere ved den nye Anstalt. At der i Begyndelsen maatte være nogen Famlen i Ordning og Undervisning, følger af sig selv; ikke mindre var det naturligt, at Seminariets Virksomhed vilde blive meget modsat bedømt efter Folks forskjellige Standpunkter. Der kan dog næppe være Tvivl om, at der er blevet udrettet en Del godt til Oplærelse i pædagogisk Methode. Men det synes klart, at det, der var den svage Side ved Dattidens herskende Pædagogik, at den var altfor formalistisk og vilde ensidig udvikle Forstanden, det ræsonnerende paa Bekostning af positive Kundskaber, maatte komme frem. Skjont karakteristisk nok Historien i de første Aar var strøget som Undervisningsfag, spredte Undervisningen sig dog over alt for meget, som derfor kun blev lidet grundig behandlet. Dertil kom som fremkaldende betydelig Strid den Kjendsgjerning, at Moderetningen i Pædagogiken gik stærkt i Ledebaand af den herskende Rationalisme og kom til at stille et abstrakt Religions- og Moralsystem i Stedet for positiv Kristendom. Endelig var det ret naturligt, at Seminaristerne under Indtrykket af den usigelig

store Betydning, man tillagde pædagogisk Visdom, kunde fristes til at føle sig som dem, der havde et særligt Kald til at løse Samfundets Opgaver for Fremtiden, og derfor fik et Præg af Vigtighed, der gjorde dem til Gjenstand for en Kritik, som dog sikkert kunde blive ensidig. Vitterligt er det i det mindste, at Balle opfattede Angrebene paa dem saaledes.

Der skal blot hertil føjes, at Seminariet begyndte med 14 Elever, og at Regeringen var ivrig for at faa flinke unge Bønderkarle fra Frederiksborg- og Kronborg Amter sendte dertil for at blive uddannede. Det havde i den Tid, vi tale om, det Tal Elever, der var normeret for det, nemlig 40.

Imidlertid kunde den Tanke unægtelig ligge nær, at dette Seminarium kun lidet vilde forslaa, og for ingen laa denne Tanke nærmere end for Ludvig Reventlow, der aldeles ikke var fornøjet med, at flere af hans Forslag vare forblevne upaaagtede. Væsenlig som en Følge af hans Anstrængelser blev der da oprettet et Seminarium i Fyn, der fik sit Hjemsted paa hans eget Baroni Brahetrolleborg. Skjønt der ikke blev tilstaaet ham nogen særlig Myndighed over det, havde han dog Sæde i den Direktion, som fik Overbestyrelsen, og han tog sig, som det var at vente, ivrig af dets Sager. Uheldigvis traadte Skyggesiderne ved den filantropiske Pædagogik i ikke ringe Grad frem her, hvor der indførtes en aldeles utrolig Masse Fag til at oplæres i eller, kan man gjerne sige, til at ræsonnere over. Med Elevantallet gik det temmelig kummerlig. Reventlow skrev derfor selv til Regeringen om at faa Elever sendte der over fra Krongodset. Det maa siges i Aarene indtil Hundredaarets Slutning kun at have spillet en ubetydelig Rolle.

Naturligvis kom ogsaa Spørgsmaalet om et Skolelærerseminarium frem for Norges Vedkommende. Dette var en simpel Følge af, at man der som i Danmark i høj

Grad længtes efter en Forbedring af Almueskolevæsenet. Kancelliet havde i 1791 stillet i Udsigt at bevilge 600 Rdlr. som et Bidrag til, at der kunde udrettes noget i den Retning i Akershus Stift⁴⁶), og da saa Tankerne om det nyttige i at faa et Seminarium blev levende⁴⁷), satte Moltke som Stiftamtmand i dette Stift sig i Bevægelse, for at der kunde blive oprettet et saadant. En kgl. Resolution af 7. November 1794 bestemte, at der aarlig skulde ydes 600 Rdlr. af Seminarium Lapponicum og det norske Skolefonds Renter til Prøve i 3 Aar. Som Sted for dette Seminarium valgtes Tønsberg, og der skulde ansættes en Lærer fra Seminariet paa Blaagaard for i 2 Aar at danne 15 Bønderkarle til Skoleholdere⁴⁸). En af de Mænd, der vare nidkjære for Oprettelsen af et eget norsk Universitet, Præsten Wulfsberg i Tønsberg, optraadte ogsaa i Seminariesagen med Iver for at faa indsamlet frivillige Bidrag, og han kunde i December 1798 offentliggjøre i Norske Intelligenssedler, at der var samlet 5563 Rdlr. dertil. Imidlertid var Seminariet blevet indviet paa Kongens Fødselsdag 29. Januar 1798. Den, der forelobig ledede Undervisningen ved det nye Seminarium, var en Gunder (!) Langberg. At slutte fra en Indberetning til Regeringen fra Stiftamtmand Kaas tegnede det godt med Fremgangen her. »Seminariet«, skrev han, »lovede saa gode Frugter, at enhver Patriot nødvendig maatte glæde sig over dets Oprettelse⁴⁹).

Ved Siden af de her omtalte Begyndelser til Seminarievæsenets Udvikling har man et interessant Udslag af den pædagogiske Bevægelse i den Plan, der blev lagt for det kjøbenhavnske Skolevæsen, og som findes i den ovenfor nævnte store Plan for Fattigvæsenet i Kjøbenhavn af 1. Juli 1799. Syv hundrede Børn af Almuen siges dengang at have været uden nogen Undervisning⁵⁰). Der trængtes altsaa aabenbart til en Reform her.

I denne By kan man paa Almueskolevæsenets Om-

raade som særlige Institutioner fra tidligere Tid nævne Vajsenhuset og det af J. H. E. Bernstorff stiftede Opfostringshus. Det sidst nævnte af disse tvinede hen i denne Tid. Baade led det under Brist paa Penge, og der var intet Fremskridt i Undervisningen⁵¹). Det første var aldrig ret kommet paa en heldig Fod, efter at Struensee havde kuldkastet det i dets ældre Skikkelse, og det saa var blevet gjenoprettet efter hans Fald. Det maa have været daarlig styret. I det mindste var det Gjenstand for hvas Kritik, og det ikke alene fra Riegels's Side. Bülow fortæller i sin Dagbog fra December 1787, at han ved et Besøg, han gjorde sammen med Kronprinsen, havde faaet et meget daarligt Indtryk af Anstalten. Der var svinsk, daarlig Luft, og Børnene led af Enat; kun Maden var god⁵²). Senere brændte dets Bygninger 1795⁵³). Det var forbeholdt Fremtiden at se, at der kom Orden i Sagerne her. Bortset fra disse 2 Anstalter var der fra længere Tid tilbage knyttet saa kaldte Kirkeskoler til de forskjellige Kirker; den bekjendte Agent Holck havde i 1771 ved frivillige Bidrag faaet grundet nogle Friskoler for Fattige, og saa at sige efter deres Forbillede oprettedes i samme Aar nogle offentlige Fattigskoler (først 5, siden kun 4 i Tallet) under den saakaldte Plejekommission. De kom senere under Magistratens Omsorg. Foruden dem var der egne Friskoler for de tvende Militæretater. Ogsaa fandtes der en Del Privatskoler, hvoraf adskillige svarede til Almueskolerne.

Efterhaanden som den pædagogiske Interesse, efter hvad vi have set, blev stærkere og stærkere, vaagnede ogsaa Sansen for at reformere dette Almueskolevæsen, der i høj Grad trængte til det. Især skildres de lavere Privatskoler som et Overmaal af Slethed. Uden at gaa ind paa nogle mindre Reformere ville vi strax fremhæve, hvad den tidligere omtalte Plan af 1. Juli 1799 for Fattigvæsenet indeholdt med Hensyn til en vigtig Del af disse

forskjellige Skoler, nemlig de kommunale Fattigskoler. Vi mindes, hvor smukt i det hele Fattigvæsenets Opgave var fremstillet ved denne Forordning. Det er et Sidestykke hertil, naar det siges, at Skolegangens Opgave skal være, »at Børnene ved deres Sjæls og Legemskræfters rigtige Udvikling og Anvendelse kunne dannes til oplyste, gode og arbejdsomme Mennesker og Borgere i Almindelighed«. Den »Videnskab«, som skulde læres i Skolerne, var da »Læsning, Skrivning, Regning, Religion og Moral, almindelig Kundskab om Naturen og dens Indretninger og Virkninger, om borgerlige Indretninger og Pligter, om de vigtigste Sundhedsregler, om Fædrelandets og andre Landes Forfatning og Beliggenhed og deslige, alt efter korte og simple Lærebøger . . . Børnene skulde tillige anføres til rigtig og harmonisk Sang især Koraler og gode Folkesange«. Det var, som man ser, et smukt Maal at arbejde imod; men hvilken Naivitet at tro, at det kunde naas, saameget mere som der tillige, meget fornuftig, skulde lægges Vind paa at undervise Børnene i forskjelligt Haandarbejde, og de ogsaa skulde oplæres i Legemsøvelser⁵⁴).

Denne Undervisning skulde efter Forordningens Ord frit gives alle Børn i Staden, der ikke havde Forældre eller Formyndere, som kunde, eller andre, som vilde betale for deres Skolegang.

Hvorvidt Forsøgene paa at løse denne Opgave skulde kunne lykkes, maatte den følgende Tids Udvikling vise. Vi standse her ved, hvad der var opstillet som et Slags Program for en Friskoleundervisning i en stor By.

Foreløbig gjaldt det for Kjøbenhavns som for hele Danmarks Vedkommende, at man ved Almueskolevæsenet endnu kun var ved Begyndelsen af den Udvikling, af hvis Virkninger de pædagogisk interesserede ventede sig noget overordentligt. Samtidig skrev Stiftamtmand Kaas fra Kristiania om, hvor usigelig meget der var at gjøre i saa

Henseende i Norge. »At Skolevæsenet her«, udtalte han i en Skrivelse til Regeringen 27. April 1799, »overalt er meget forsømt, at dets Indretning ingenlunde stemmer med vor Tidsalders Fremskridt i Oplysning, at Manglerne med sine skadelige Følger for Kultur og Moralitet kjendelig føles, at Ønsket om hensigtsmæssige Forandringer er almindeligt, alt dette behøver intet Bevis . . . Men Mangel paa tilstrækkelige Indtægtskilder lægger store Hindringer i Vejen saa vel for Skole- som for Fattigvæsenets bedre Indretning. Borgerens Evne svarer i det mindste her i Landet ikke altid til hans gode Vilje, og saaledes maa man med Møjsommelighed og saare langsomme Skridt arbejde sig frem paa denne Bane«. Han oplyser dette særlig ved at skildre Tilstanden i Bragernæs. At slutte fra denne pessimistiske Udtalelse havde de forskjellige Skridt til at skabe et bedre Skolevæsen, som vi have set finde Sted ad mere eller mindre frivillig Vej, endnu ikke havt nogen Virkning af Betydning. Kaas selv maa dog efter, hvad han udtalte om den gode Fremgang ved Seminariet i Tønsberg, have havt Haab om, at der snart kunde komme bedre Tider.

Oppe paa Island, hvor det paa Grund af Naturforholdene var vanskeligt at indrette formelige Almueskoler, vedblev det at gaa paa gammel Vis, saaledes at Bornenes Undervisning paahvilede Forældrene. Men disse vare under alvorlig Kontrol af Præsterne, og de bleve straffede, naar de forsømte deres Pligter i saa Henseende. Det indskærpedes alvorlig, at ingen Præst maatte tage noget Barn til Konfirmation, naar det »enten slet ikke eller utilstrækkelig kunde læse i Bog«⁵⁵). Kort for vort Tidsrums Slutning blev en Kommission, hvori begge Islands Amtmænd havde Sæde, nedsat for at tage Skolevæsenets bedre Ordning deroppe under Overvejelse⁵⁶). I Vestindien blev der indført en ny Skoleindretning for de Blankes Børn paa St. Croix, medens Sagen blev sat i Bero

paa St. Thomas, indtil man fik Erfaringer fra den anden Ø⁵⁷).

SYV OG TYVENDE KAPITEL.

Højere Skoleundervisning.

Efter den Rolle, de store Landboreformer havde spillet, var det naturligt, at, naar Oplysningsspørgsmaalet trængte stærkt paa, det da blev Almuens Oplysning, især Bondealmuens Undervisning, der kom til at staa i første Række. Men Bevægelsen maatte komme til at strække sig videre. Skulde en ny Fremtid bygges op paa en forbedret Undervisning, mældte Tanken om ogsaa at højne den for Mellemlassen og de højere Stænder sig naturlig. Der havde, som vi gjentagne Gange have haft Lejlighed til at berøre, været stor Trang til gode Realskoler for at skaffe en vel uddannet Borgerstand, som kunde lede Industrien og i endnu stærkere Grad Handelen fra et mere overskuende Stade. Men alle Udtalelser derom havde været forgjæves. Hvor megen Iver Regeringen end havde vist for ved Understøttelser, store og smaa, at fremme Fabrikindustri og Handel, havde den ladet denne saa nær liggende Side være ganske upaaagtet. Vi erindre, at Guldberg, naar han talte om, hvad der burde gjøres for Skolevæsenet, ikke var kommen videre end til at mene, at der burde oprettes en Handelsskole i hvert Amt. Naturligvis havde da Uddannelsen, for saa vidt den strakte sig længere end til, hvad der kunde læres paa et Værksted, i en Butik, eller, naar det kom højt, paa et Kontor, været indskrænket til, hvad velhavende Forældre af Borgerstanden kunde lade deres Sønner lære ved private Informa-

tioner. Oppe i Norge var det almindeligt, at Kjøbmænd, der vilde lade deres Forretninger gaa i Arv til deres Sønner eller mente at kunne skaffe disse vel anbragte hos andre Handlende, først sendte dem til England for at faa dem uddannede der. Som vel kjendt var det ad denne Vej, at engelske Sympathier og engelsk aandelig Indflydelse en Tid fik meget at sige hos den højere norske Middelstand.

Var det, som antydet, naturligt, at Kravene i selve det praktiske Liv paa større Kundskaber og Uddannelse maatte stige, skulde man vente, at dette stærkt vilde sætte sit Præg paa Ordningen af Undervisningsforholdene. Men det skete dog endnu kun lidet. For saa vidt man vilde højne Almueundervisningen, forbedre Kundskaben i at skrive og regne, indgive nogen Kundskab i et Fag som Geografi eller endog et enkelt Sted optage noget af Naturvidenskaberne, kunde det selvfølgelig komme Haandværk og Handel til Gode: men det var dog ligesom paa et lavere Trin og umaadelig begrænset. Stort videre gik Statsmagten ikke, og det til Trods for, at Tankerne om det nyttige i virkelige Realskoler lejlighedsvis kommer stærkt frem i denne Tid. Vi se det selv hos en højt staaende Mand som Kr. Colbjørnsen. Da han som Medlem af Kancelliet skulde votere om Oprettelsen af et Universitet i Norge, hvad han aabenbart, skjønt Nordmand, ikke var ivrig for, tilføjede han ligesom i Modsætning dertil: »Dersom jeg tør frembære mit Ønske for Norge med Hensyn til Oplysnings og Kundskabs Udbredelse, er det om Realskolers Oprettelse i Stiftstæderne og Skolevæsenets Forbedring paa Landet«¹). Paa forskellige Steder mærker man ogsaa en vis Lyst til at udvikle Folkeskolen i Kjøbstæder til at blive en Slags Realskole. Et tydeligt Exempel herpaa frembød Brager næs, der umiddelbart, førend vort Tidsrum endte, fik en saadan Skole, som ligefrem blev kaldt Realskole, og hvor der blandt andet lærtes 2 levende

Sprog, foruden at der for særskilt Betaling kunde gives Undervisning i Latin²).

Men der vil næppe i det Tidsrum, vi her tale om, kunne findes mere end et Exempel paa, hvad vi vilde kalde en virkelig større Realskole, og den skyldtes private Mænd; det var Efterslægtsselskabets Skole i Kjøbenhavn, der grundedes i 1786. Vi have nævnt dens Oprettelse i Forbigaaende tidligere som en Frugt af den Bevægelse for at skabe Arbejdsomhed, Sparsommelighed og andre borgerlige gode Egenskaber, der fremkaldte Dan- nelsen af Selskabet for Borgerdyden, hvoraf Efterslægt- selskabet igjen var en Aflægger. Selve Navnet Efterslægt- selskabets Skole pegede paa Tanken om Arbejdet for senere Slægter og derved paa, at man vilde gjøre Skridt, der kunde tjene til Mønster i den Retning, hvorom der taltes saa meget. Idet man organiserede Skolen efter de alminde- lige Oplysningsideer, fik man til at gjøre Begyndelsen som Forstander Nordmanden Edvard Storm, Zinklarvisens bekjendte Digter, en Mand, der stod midt i den kjøben- havnske liberale Bevægelse og baade ved sine personlige Forbindelser, sit pædagogiske Greb og sin elskelige Ka- rakter var ypperlig skikket til at lade den nye Skole blive en Indsats af høj Værdi.

Efter Skolevæsenets ældre Indretning havde det før kun været Latinskolerne, som gav den højere Undervis- ning. Det er overflødigt at komme nærmere ind paa deres vel kjendte Skrøbeligheder. Her skal kun mindes om, at ogsaa de paa en Maade overvejende vare Skoler for den lidet bemidlede Del af Befolkningen. De velstaaende vragede dem sædvanlig og foretrak at lade deres Sønner undervise ved Privatlærere. Guldberg havde, som det vil mindes, 1775 indført en Reform af dem. Men her som allevegne var det umuligt for ham at komme ind paa en virkelig Reform. Det blev en Flikning paa det gamle, og det

eneste Punkt, hvor han vilde raade Bod paa en Grundfejl ved det overleverede, nemlig den, at Modersmaalet paa den skammeligste Maade var tilsidesat, der skete Forandringen med saa liden Omhu, at i Virkeligheden selve det nye Gode slet ikke blev ordentlig gjennemført. Men det værste var dog den Raahed og det Prygleri i Forbindelse med den hos mange af Hørerne herskende Uvidenhed, der endnu havde Magten i adskillige Skoler. Efterladte Optegnelser af Mænd, der dengang vare Skoledisciple, vidne højt derom. For øvrigt vedbleve de lærde Skoler i Hovedsagen kun at være en Forberedelse til Præsteuddannelsen. Om Undervisning i Naturfag eller i levende Sprog var der blandt andet ikke Tale. Selv det at lære Hebraisk gjaldt for at være en langt vigtigere Sag end at faa Kundskab i noget af de moderne Kultursprog. Altsaa maatte Folk vedblive at søge til Privatundervisning for at faa raadet Bod paa Statsskolens Brøst. En Reform var her aldeles nødvendig.

Dette var saa indlysende, at der kun gik kort Tid efter Regeringsskiftet 14. April 1784, førend den højere Undervisnings Sag blev sat i Bevægelse, og den, der gav Stødet dertil, var ejendommelig nok en Mand, der som konservativ i vigtige Henseender maatte siges at staa Guldberg nær, nemlig den theologiske Professor Janson. Han tilsendte i Aaret 1785 Regeringen et Forslag til en Forandring i det lærde Skolevæsen ligesom for øvrigt ogsaa med Hensyn til Universitetet, og nu indsattes der (9. Sept. 1785) en Kommission til at tage Forslaget under Overvejelse. Den kom til at bestaa af 5 meget ansete Mænd, hvoriblandt Suhm og Erichsen.

Ved at se denne Kommission træde sammen, kommer man først til at lægge Mærke til det overraskende, at man virkelig her træffer en Kommission i en vigtig Sag, hvori hverken Schimmelmann eller Reventlow havde Sæde. Sandt at sige havde de rigtignok saameget om Ørene, at

det var naturligt nok, at de ikke vare med her; men det hænger ogsaa sammen med, at det, som det her gjaldt om, forholdsvis laa dem noget fjærnere. Det andet, man lægger Mærke til, og det med endnu større Forbauselse, er, at der ikke i Kommissionen fandtes nogen, der kunde siges at have Forstand paa Skolevæsen. Erichsen var endog den eneste, der havde gaaet i en offentlig Skole.

Saameget fornuftigere var det, at Kommissionen sendte Spørgeskemaer omkring til ansete Rektorer i Landet for at faa Oplysninger om en Række vigtige Punkter. Der indkom en Mængde Besvarelser, og samtidig indeholdt Minerva en anonym Artikel, der vides at være skreven af Professor Abraham Kall og har Værd, fordi den indeholdt et Forslag om, at man, ligesom det var sket i Tyskland paa flere Steder, skulde komme bort fra det gamle System med at have Hørere, der hver læste alle Fag i sin Klasse, og derimod skulde faa virkelige Faglærere, der altsaa læste i flere Klasser, men i enkelte Fag. Hverken de indkomne Betænkninger eller, hvad der fremkom af Artikler om Skolevæsenet i Tidsskrifterne, førte imidlertid foreløbig til noget. Kommissionen udrettede intet.

Da indsattes der en ny 1790 paa 7 Mand. I den var der dog een gammel Skolemand nemlig Professor Baden; men Hovedsagen var, at i den havde Hertugen af Augustenborg*) faaet Sæde. Han blev Sjælen i denne Kommission som overhovedet i, hvad der fra Regeringens Side blev foretaget med Hensyn til Videnskab og det lærde Skolevæsen.

Vi have set denne paa flere Maader ret betydelige Mand i hans Stilling i Kongefamilien som Kronprinsens Svoger, og vi have fulgt, hvorledes han havde ikke faa

*) Han var Prins af Augustenborg, indtil han ved sin Faders Død 1794 arvede Hertugtitlen; men vi benævner ham allerede her med den sidstnævnte Titel, som han kun faa Aar senere fik.

Vanskeligheder at kæmpe med, dels fordi det skortede paa naturlig Sympathi imellem ham og Kronprinsen, der med Hensyn til Temperament og Interesser var saa forskjellig fra ham, dels som en Følge af hans og Prins Karl af Hessens gjensidige Uvilje. Men Forholdet til Kronprinsen var dog blevet forbedret, efter at denne havde opgivet sin Mistanke om, at han var smittet af den franske Revolutions Ideer³). Desuden havde Kronprinsen Respekt for hans Begavelse og overlegne Dannelse og havde intet imod at lade ham have temmelig frie Hænder paa det Omraade, han havde Forkjærlighed for at sysle med. Det vil erindres, at, da Schack Rathlou misfornøjet med Loven om Stavnsbaandets Ophævelse havde fratrukket sine Embedsstillinger, var han bleven afløst som Universitetets Patron af Hertugen af Augustenborg. Dette medførte, at Kronprinsen ogsaa lod denne faa at gjøre med det lærde Skolevæsens Omdannelse, en Sag, der i Virkeligheden laa Hertugen fuldt saa meget paa Hjærte som Universitetets Forhold.

Hans Dannelse var, som vi erindre, fuldstændig tysk, og det vedblev at ligge ham nærmest at udtrykke sig paa Tysk⁴). Hvilke Tanker han end kan have havt om sin Families Arveret ikke alene til Holsten men ogsaa til Slesvig, optraadte han i denne Tid som en god dansk Mand, der baade i Statsraadet og med Hensyn til Universitetet og det lærde Skolevæsen vilde gjøre den Gavn, han kunde.

Med sit helt eller, om man vil, tre kvart tyske Præg syntes han naturlig at maatte høre til samme Kreds som forskjellige af de betydelige Mænd, vi have havt saa meget at gjøre med paa Statsstyrelsens øverste Trin. Han sluttede sig da ogsaa paa visse Maader nær til Bernstorff. Maaske var der et Stænk af Satire i det Navn, han i Breve til Baggesen holdt af at give Bernstorff, nemlig det fra en dengang berømt engelsk Roman kjendte Navn

Grandison. Det kan se ud, som han har holdt sig lidt op over den Nimbus af moralsk Fuldkommenhed og personlig Værdighed, der var om Bernstorff. Men om han end stod denne fjærnere, end Schimmelmänn og Reventlow gjorde det, satte han ham dog højt baade som Statsmand og som Menneske. Det var derfor med dyb Smerte, at han, da Bernstorff i Juni 1797 laa for Døden, skrev om ham i et Brev: »Bernstorff holder jeg for opgiven. Hans Aand vender aldrig tilbage. Hans Tab er uerstatteligt og i dette Øjeblik føleligere end nogensinde. Hans hurtige og rigtige Blik, den Gave, han havde til at forudse Udviklingen af de politiske Forhold, og hans modne Forretningsdygtighed og Erfaring vil hans Efterfølger vanskelig for Øjeblikket kunne have«. Bernstorff fra sin Side gjengjældte hans gode Stemning med at sætte stor Pris paa hans Mening i vigtige Henseender og behandlede ham med meget Hensyn. Ogsaa til Schimmelmänn stod Hertugen i et særdeles godt Forhold, hvad den varme Tone i Schimmelmännns Breve til ham stærkt vidner om⁵⁾; deres fælles Schillersværmerier bragte dem som bekjendt til at tilbyde den store Digter en aarlig Understøttelse i tre Aar paa 1000 Rdlr. Derimod var det op og ned med hans Forhold til Grevinde Schimmelmänn, og det var formodentlig med Tanken derom, at han i Breve kaldte hende Camæleon. Den tredje af de vigtigste Statsmænd dengang, Kristian Reventlow, kom han i Anledning af Spørgsmaalet om Almueskolevæsenet efterhaanden til at staa i Modsætning til; men det vedrører ikke hans Stilling til Universitetet og de lærde Skoler. Naar man paa Grund af en Ytring af August Hennings om ham har opstillet den Formodning, at han var uvillig stemt mod de store Landboreformer, som alle de tre nævnte Mænd vare saa ivrige for, er det for lidt, en saadan Dom kan støtte sig til. En Kjendsgjerning er det, at han har havt Sæde i Statsraadet under hele Reformperioden og umulig kunde

have hævdet sin Plads her, hvis han havde været en Modstander af de vigtigste Beslutninger, som Statsraadet tog i den Tid. Han maa blandt andet absolut have stemt for Forordningen om Stavnsbaandets Ophævels

Udenfor denne Kreds havde det for Hertugen ikke lidt at sige, hvem der var Præsident for danske Kancelli, da dette Kollegium var den øverste Myndighed baade for Universitetet og for det lærde Skolevæsen, hvad der kunde være meget generende for en Mand, der som Hertugen havde ikke liden Selvherskerfølelse. Den daværende Kancellipræsident var som tidligere nævnt Kristian Brandt, og vistnok var denne Mand ifølge sit hele Tankesæt og særlig som en stærkt religiøs Mand meget forskjellig fra ham; men han var aabenbart en fredsommelig Natur og derfor lidet tilbøjelig til at stille sig i Opposition til Hertugen, hvor han kunde undgaa det.

Heldigt var det fremdeles for denne, at han var yndet i deres Kreds, som paa denne Tid havde Indflydelse paa den offentlige Mening i Kjøbenhavn. Han gjaldt for at være en Ven af Trykkefriheden og for at have frisindede Synsmaader i forskjellige Retninger — som en slaende Modsætning til Prins Karl af Hessen — han var i religiøs Henseende udpræget rationalistisk sindet, vel endog nærmest Deist⁶), hvad dengang anbefalede ham hos mange af de toneangivende; man mente, at han havde Sans for en bredere Udvikling af Aandslivet og for at komme bort fra gammelt skolastisk Væsen, og naar han i sin Tale paa Universitetet 1795*) om den offentlige Menings Betydning, som vi have set, udtalte Tanker, der vel stemmede med de dannede Kjøbenhavneres Opfattelse heraf, maatte ogsaa dette vise, hvor nær han stod Datidens Ordførere paa det aandelige Omraade.

Tillige maa han, det synes klart, have havt Evne til,

*) Se ovenfor S. 154.

naar han vilde det, at kunne vinde Folk ved sin personlige Maade at være paa: derom vidner baade hans Forhold til Rahbek, der en Tid var hans Sekretær, og endnu mere den nøje Berøring, han havde med Baggesen, hvem han den ene Gang efter den anden søgte at hjælpe under hans Livs forskjellige Faser. Naar Rahbek med sin kjendte besynderlige Tilbøjelighed til at hædre Personligheder med smigrende Epitheta, hentede fra den antike Verden, kaldte ham Musagetes Augustenborg, var det ikke alene et Udtryk for hans personlige Beundring for ham, men netop særlig for hans Opfattelse af hans Betydning som fremmende Aandslivet her hjemme.

Altsaa paa flere Maader syntes han at være stillet godt med Hensyn til at kunne løse Opgaver, der laa ham stærkt paa Sinde. Ganske vist følte han sig isoleret i Aarene 1793 til 1796⁷⁾. Han klagede i Breve til Baggesen over, at han ikke havde en eneste oprigtig Ven, og han følte sig trykket ved den hele Udvikling baade i Europa og her i Landet; men man kan ikke se, at dette hang sammen med, at nogen traadte ham paa Tærne i hans Gjerning vedrørende Skoler og Universitet.

Imidlertid, hurtigt gik det ikke med den Kommissions Arbejde, hvis Sjæl han var. Der forløb Aar, inden man hørte noget fra den. Omsider skete det derved, at han selv i Minervas Januar Hefte 1795 forelagde Offentligheden sine Ideer, »vort lærde Skolevæsen vedkommende og forelagte i den aller naadigst ansatte Kommission«. Men for at se hans Opfattelse af, hvorledes den højere Undervisning burde finde Sted ved de lærde Skoler og Universitetet, er det dog bedst først at lægge Mærke til Udtalelser, han har fremsat i et Brev til Kronprinsen af 10. November 1795⁸⁾. Det er en overordentlig stor Betydning, han her tillægger den højere Skoleundervisning. Dens Opgave er efter hans Skjøn »at grunde en Dannelse, der har en ægte human og almindelig videnskabelig

Karakter«. Medens han ifølge sin udprægede Mangel paa Sans for det religiøse i dette Brev ikke nævner Religion som havende nogen Værd for Menneskets sædelige Udvikling, venter han sig lykkebringende Fremskridt i moralsk som i alle mulige aandelige Henseender af den højere Skoleundervisning, naar den ordnes efter hans Grundsætninger. I Sammenligning med den sætter han Universitetets Betydning langt lavere; den bestaar, mener han, i den særlige Uddannelse, det giver til at kunne bestride offentlige Hverv og saa selvfølgelig ogsaa til at kunne fremme Udvikling som lærd Videnskabsmand senere i Tiden. Om den Indflydelse, et Universitet kunde faa til at fremme et videre aandeligt Syn og virke vækkende i større Kredse, havde han, hvad for øvrigt dengang vel var ret almindeligt, ikke nogen Anelse. Det passede godt til hele denne hans Opfattelse, at han holdt det for nødvendigt først at tænke paa en Reform af det højere Skolevæsen, inden man rorte ved Universitetet.

Hvad man nu end i det enkelte vil kritisere ved Hertugens pædagogiske Syn, er det umuligt at frakjende det en høj Grad af Idealitet. Det var det samme, vi saa, var betegnende for Kristian Reventlows og hans Broders Opfattelse af Almueundervisningens Maal. Men hvad denne angik -- det bør tilføjes for at forstaa Hertugen rigtig --, stillede han sig dog helt anderledes end de. Medens Reventlowerne ogsaa for Almuesmandens Vedkommende mente, at man maatte søge at give Livet forøget Værd ved at udvikle det enkelte Menneske, saa meget det indenfor visse naturlig givne Grænser var muligt, holdt Hertugen, aristokratisk som han var, paa, at her maatte Maalet sættes langt lavere, det maatte afpasses efter den Stilling, som Almuesmanden nu engang indtog; man maatte vel vogte sig for at give ham for megen Oplysning, han blev ellers misfornøjet med de Kaar, hvori det nu engang var nødvendigt for ham at leve. Det er ikke langt fra, at

hans Tankegang her nærmer sig til, hvad Guldberg gik ud fra ved sin Opfattelse af, hvor lavt Bondealmuens Oplysning burde holdes. Hertugen kunde ganske vist have Ret i adskilligt af, hvad han her fra et nøgternt forstandsmæssigt Standpunkt havde at udsætte paa Reventlowernes altfor idealistiske Stræben, og det var ej heller uden Grund, at han frygtede for, at den Seminarieundervisning, der kom i Gang, skulde skabe en Del Halvviden og Vigtigmageri; men paa den anden Side kan man forstaa Kristian Reventlows Forargelse over, at Hertugen vilde dele Statens Befolkning i 2 fra hinanden skarpt afsondrede Dele, »de civiliserede« og »de uciviliserede«⁹).

Idet Hertugen gik ud fra den Opfattelse af det højere Skolevæsen, som vi ovenfor have nævnt, var det da, at han udarbejdede og fik Kommissionen til at vedtage den Plan, som han meddelte i »Minerva« for Januar 1795. Selvfølgelig fjærnede den sig i høj Grad fra den ældre, som Guldberg havde fulgt i 1775. Der var saaledes optaget flere Fag i den. Blandt andet skulde der gives Plads for de nyere Sprog. I det hele var der forskjelligt godt i Planen, saaledes Opfattelsen af, at man ved Undervisningen burde gaa fra det simple og let fattelige til det vanskeligere, og fremdeles af, hvor nødvendigt det var at interessere Disciplene for Indholdet af, hvad de lærte; man mærker gjennemgaaende Sans for en fast fremadskridende Plan. Men uheldigvis udvidedes Undervisningen til at omfatte altfor meget, og Angivelsen af, hvad der skulde undervises i, har jævnlig faaet en besynderlig abstrakt Form, saaledes naar det siges, at der skal læres »udvidet Religionstheori og Sædelære«, naar Disciplene skulle tilegne sig saa kaldte »borgerlige Kundskaber«, derunder Kjendskab til »det selskabelige Livs Fordele og sandsynlige Oprindelse, hvert Selskabslegemes Bestanddele, de almindelige Rettigheder og Forpligtelser, der for hvert Individuum flyde af et Samfunds Natur« o. s. v., naar

der opføres som egne Fag Grammatik, Rhetorik og Politik og endelig »det hele videnskabelige Riges almindeligste Encyklopædi og en meget almindelig Indledning i den nyere Bogkundskab«. Udtrykt saaledes ubestemt tager alt dette sig umaadelig upraktisk ud; det kunde, udført i det virkelige Liv, let enten blive noget pjanket, overfladisk Tøjeri eller føre til en afskrækkende Overanstængelse. Man kunde frygte saameget mere for dette sidste, som den videre Motivering, Hertugen havde tilføjet til Opstillingen af Fagene, viste, at han vilde have Undervisningen i de forskjellige Fag meget grundig. Men intet havde han mindre Frygt for end for Overlæsselse. Han mente endog, at Ferier bare vare til Skade. »Erfaring«, udtalte han, »viser, hvor meget flere paafølgende Dages Ferie skader Lærelysten og de følgende Dages Opmærksomhed«; Disciplene burde oplæres til at føle den Vederkvælgelse, der laa i Arbejdets Afvexling. Derfor maatte der slet ingen Ferie være ved de lavere Klassers Undervisning, og i de højere maatte Ferierne nyttes til at øve Disciplenes private Flid.

Men hvad vilde de praktiske Skolemænd sige til en saadan Plan? Det ønskede Hertugen utvivlsomt at faa at vide, og der blev da ogsaa afkrævet samtlige Rektorer i Danmark og Norge Betænkninger derom. Man kjender af disse i det mindste een, og den er heldigvis affattet af en af de dueligste Skolemænd, der dengang styrede en Skole her hjemme, nemlig af Rektor Worm i Horsens. Det var værdt at vide, hvad Hertugen har sagt til den. Tilfreds har han næppe været. Ganske vist lyder det meget smukt, naar Worm her skriver: »Sandelig den Yngling, som med alle disse Kundskaber og denne Forberedelse gik fra Skolen, havde Aarsag til at prise sig lykkelig og med en medlidende Stolthed se ned paa Hoben af vore Dages Studenter«. Men uheldigvis tilføjer han: »Hvor faar man Lærere fra, som ere dygtige til alt dette?

Som baade have Indsigterne og de praktiske Lægere til at meddele Ungdommen alle disse Kundskaber? . . . Hvor faar man Hoveder fra, som kunne tage imod alt dette uden at overvældes, som kunne fordøje det? o. s. v.« Intet kunde være sandere end disse Worms Ord¹⁰).

Efter at de forskjellige Betænkninger vare indkomne, blev Sagen paa ny drøftet i Kommissionen, og i Aaret 1797 blev den færdige Plan godkjendt af Kongen. Som denne Plan nu foreligger i Minerva for Oktober 1797, gjør den et ulige jævner og naturligere Indtryk end i den Affattelse, Hertugen tidligere havde givet den; men den fastholdt Hovedpunkterne af hans Tanker. Hvad der ifølge den krævedes af Disciplene, var ikke lidt. 7 Timers Skolegang om Dagen, 4 om Formiddagen og 3 om Eftermiddagen; Frihed imellem Timerne fandtes kun imellem 2den og 3dje Læsetime. Om Ferier tales ikke i Planen. Altsaa haarde Konditioner. For øvrigt indeholdt Planen det nye og helt nødvendige, at man fra Klasselærersystemet gik over til at faa Faglærere. Heldigvis var det tillige fastsat, at Planen skulde prøves et Par Aar i Kjøbenhavns Frueskole (den nuværende Metropolitanskole).

Samtidig søgte man at bane Vejen til at højne Kristianias Latinskole »for at kunne tilvejebringe en længe forønsket Afhjælpning af Norges Mangel paa en offentlig Anstalt til Ungdommens omhyggelige Dannelse«. Da der behøvedes Penge dertil, vilde man sælge en Del Jordegods, der var tillagt Lærerne som Del af deres Lønning¹¹). Endelig var det ogsaa som en Forberedelse baade i Danmark og Norge til en ny Tid for det lærde Skolevæsen, at der blev paabudt Indretningen af et Slags Seminarium til praktisk Uddannelse for dem, der vilde søge Ansættelse som Lærere ved de højere Skoler¹²). Men alt dette skulde først vise sine Virkninger i det følgende Tidsrum.

Hvad der indførtes paa det lærde Skolevæsens Omraade, medens denne store Sag behandledes, var ikke

betydeligt. De norske Latinskoler's Tal blev i 1786 forøget med en i Kongsberg¹³), ganske kort Tid efter at denne By ogsaa havde faaet en Slags højere Lærestalt paa et helt andet Omraade, nemlig et saakaldet Bergseminarium (3. Maj 1786). Et ejendommeligt Legat blev i 1795 skjænket Ribe Skole af den berømte Naturforsker O. Fr. Müller, for nemlig at faa Undervisning i Naturhistorie i Gang der. Hvorledes netop i denne Tid Borgerdydselskabet i Kjøbenhavn stiftede en Latinskole, er allerede nævnt. Det er bekjendt nok, at den snart saa at sige fordoblede sig, og man veed, hvor stor en Rolle disse tre Latinskoler senere have spillet i det kjøbenhavnske Undervisningsvæsen. Ogsaa er det et Vidnesbyrd om den vaagnende Interesse for en Forbedring af det højere Skolevæsen, at der oprettedes 2 dengang meget bekjendte Latin- og Realskoler, det saa kaldte Schouboeske Institut¹⁴) og det Christianiske. Rahbek var en Tid Lærer ved det sidste, der var stiftet af den tyske Hofpræst Christiani. Det havde et Utaal af Lærefag¹⁵).

En ejendommelig Forbindelse af forskellige Skoler omtales i denne Tid flere Steder i Hertugdømmerne, saaledes i Glückstadt i Holsten, hvor Byens Skole nu kom til at bestaa af en tysk Skole, nærmest svarende til, hvad vi vilde kalde en Borgerskole, og en Latinskole. I Ekernførde omtales en Almueskole, der var organiseret saaledes, at Disciplene derfra kunde gaa lige over i Latinskolen¹⁶).

Men endnu et maa omtales, naar man spørger om Virkningerne af Tidens Interesse for Skoleundervisningen. Det er, hvad der vedrører Kvindekjønnen i saa Henseende. For Almueundervisningsvæsenets Vedkommende var Forholdet ordnet fra tidligere Tid. Det omfattede Piger saa vel som Drengene. Men saa snart der blev Tale om en videre gaaende Undervisning, sagde det offentlige Skolevæsen Pas. Det vil maaske erindres, hvorledes i Midten

af Aarhundredet baade Eilschou og maaske i endnu højere Grad den ældre Sneedorff med Bitterhed havde klaget over den skammelige Ligeegyldighed, der vistes for unge Pigers forsvarlige Uddannelse¹⁷). Senere hen var der i mange vel staaende Familier utvivlsomt gjort Fremskridt i saa Henseende; men det har som oftest maattet ske ved Privatundervisning, for saa vidt Forældrene ikke selv personlig kunde være Lærere for deres Døtre. Meget var der under alle Forhold at kritisere ved Tilstanden endnu paa den Tid, vi her tale om. Wilse har i en Artikel i *Minerva* 1793 udtalt skarpe Domme derover. Paa Landet, skriver han, særdeles i Norge, lære de unge Piger i deres Forældres Hus næst deres Kristendoms Børnelærdom at skrive saa vidt, at det netop er læseligt: at regne bryde ganske faa sig om, (ogsaa lære de) at sy en slet [lige] Søm og nogle derhos Skrædersøm, at lave den daglige Mad uden at se i en Kogebog, at farve og væve (dette sidste kun i Norge): alle lære at danse saa vidt, at de i det mindste kan være med, og af en skreven Visebog at synge, hvad Modens Sang de have, og saa vidt de dertil kan have Stemme; at læse i en forekommende Roman og at spille en Trisset eller en Styrvold, udgjør det øvrige i selskabelig Tidsfordriv: hvad de lære over dette, maa hentes i Stæderne, hvor der haves Syskoler for den finere Syning, Brodering og Blomstertegning, i hvilke unge Fruentimmer tages i Kost og i Lære og de af *Moitres* timevis nyde Undervisning i, hvad de ellers have Lyst til.

Han nævner Exempler paa, at selv i mindre danske Byer som i Fredericia fandtes Pensionsanstalter, grundede af franske Fruentimmer, og det samme var ogsaa Tilfældet i Kristiania. Det var foruden Sprog, særlig Fransk, tillige fransk Broderi, at tegne Blomster samt Musik og Dans, der lærtes i den Slags Pensionsanstalter. I Kjøbenhavn trivedes aabenbart slige Pensionater og Skoler for nogle faa Familiers Børn særlig stærkt. Den Undervisning, der

kunde faas ad disse private Veje, var selvfølgelig snart god, snart slet¹⁸). Naar man i Lærde Efterretninger for 1796 ser, at der tales med Bitterhed om den herskende Daarlighed at spille et Pigebarns hele Ungdomstid paa at lade hende lære Fransk og Engelsk, Klaverspil, Sang og Tegning¹⁹), kan der have været Grund dertil, for saa vidt ved Siden deraf Omhu har manglet for at opdrage Døtrene i huslige Dyder; men det kan ogsaa have hængt sammen med det gammeldags Standpunkt, hvorefter det kvindelige Ideal var »at sidde pæne og tause og ikke kunne tælle til fem.«

I Almindelighed var man dog ved at komme bort herfra, og Spørgsmaalet om den bedste Undervisning for unge Piger blev behandlet fra flere Sider²⁰). En Virkning af den Interesse, der var vakt herfor, var blandt andet, at der netop i den Tid, vi tale om, opstod adskillige Pigeskoler i Kjøbenhavn, saaledes en, der grundedes af Selskabet for Døtreskolen, og den efterfulgtes snart af flere. Det Omfang, hvori der undervistes i disse Skoler, var naturligvis forskjelligt efter de Samfundsklasser, hvorfra de fik deres Elever, og efter de Krav, der stilledes til dem. At det ikke var lidet, man nu begyndte at fordre af de større blandt dem, viser, hvad der fortælles om Døtreskolen, at man der lærte Dansk, Tysk, Fransk, Engelsk, Religion, Moral, Bibelhistorie, Skrivning, Regning, Historie, Geografi, Naturhistorie, Ortografi, Kalligrafi, Linned- og Skrædersyning, Filing, Strikning, Brodering med og uden Farver, Blomsterforarbejdning efter Naturen, Tegning, Dans og endelig »Fruentimmer-netheder«.

Ogsaa paa dette Punkt peger, som man ser, Slutningen af det attende Hundrebaar stærkt hen imod vor Tid.

OTTE OG TYVENDE KAPITEL.

Regeringens Stilling til Videnskaben og Universitetet.

Hvad der vedrørte Folkeskolen og den højere Skoleundervisning, mældte sig for Regeringen som en naturlig Samfundssag: men Videnskab og Kunst indeholde altfor betydelige aandelige Værdier til, at det ikke skulde være naturligt for os at spørge, hvorledes Regeringen stillede sig til dem.

Medens Kronprins Frederik som vel bekjendt ikke udmærkede sig ved noget vidt Syn i aandelig Henseende, var Interesse for flere Sider af Videnskabens*) Omraade stærkt fremtrædende hos nogle af de betydeligste Statsmænd her hjemme. A. P. Bernstorff og ligeledes hans Søn Kristian Bernstorff havde den i udpræget Grad, og ganske særlig spillede den en Rolle hos Ernst Schimmelmann og Hertugen af Augustenborg; ogsaa hos Kr. Reventlow kan den mærkes, skjønt vel her nærmest paa videnskabelige Felter, der stod i Forbindelse med økonomiske Spørgsmaal. Siden Kristian VIs Tid havde det, kan man sige, været en Æressag enten for Kongen selv eller for ledende Statsmænd at støtte aandeligt Arbejde og aandelig Produktion i ret forskellige Retninger. Frederik Vs Regering havde, langt mindre dog takket være ham selv end J. H. E. Bernstorff, havt et formeligt Ry i den Henseende. Men det forstaar sig, der var rigtignok den mindre heldige Side ved det smukke Navn, den fik, at det overvejende blev som Mæcen for udenlandske Videnskabsmænd og Digtere, at J. H. E. Bernstorff lod Kongen

* Om Regeringens Stilling til Billedkunsten henvises til F. Meldahl og P. Johansen: Det kgl. Akademi for de skjønne Kunster, 1700—1904. (Kjbhvn. 1904.)

optræde. Da Guldberg fik sin store Indflydelse, hørte Indkaldelsen af slige fremmede for det meste op. Ej heller i Tiden fra 1784 til 1799 var det Udlændinger, der støttedes, og det var kun lidet fra Udlandet, at Universitetets Professorer rekrutteredes. Det skete med Franskmanden Fumars, der var Professor i Fransk, og med Hollænderen Coopmanns, som var Kemiker²⁾, men næppe med andre. Moldenhawer (født i Königsberg), der indtog en vigtig Plads baade ved Universitetet og fra 1788 som Overbibliothekar ved det kongelige Bibliothek, var allerede tidligere bleven Professor ved Universitetet, og for saa vidt C. U. D. Eggers begunstigedes med en Professorplads, maa det huskes, at han var Holstener og derfor ikke kunde gjælde som Udlænding. Det samme var Tilfældet med den store Historiker B. G. Niebuhr, der blev hjulpet til en Udenlandsrejse. Naar Coopmanns Ansættelse gav Anledning til, at Historikeren Professor Abraham Kall rettede et voldsomt Angreb paa ham, var dette vistnok motiveret ved den politiske Fortid, han havde haft i Holland under de politiske Stridigheder, der for kort Tid siden havde fundet Sted i dette Land, og hvorunder han mentes, at have kompromitteret sig alvorlig; men Uviljen over at skulle se en fremmed blive indkaldt til en Professorplads, virkede sikkert med. Han forflyttedes ogsaa hurtigt til Kiel. For saa vidt det nærmest maatte ventes at ville blive fra Tyskland, at fremmede Videnskabsmænd vilde blive indkaldte, viste den hidsige Kamp imod Tyskeriet, der var bleven ført i Aarene 1789 til 1791, at sligt under de daværende frie Pressetilstande ikke vilde gaa af uden skarpe Sammenstød. Om dette har virket med til, at der i Virkeligheden kun blev liden Grund til at klage over fremmed Indtrængen paa det videnskabelige Omraade, veed man ikke, men umuligt er det ikke.

I tidligere Tid havde det overvejende været af sin Partikulærkasse, at Kongen havde ydet Hjælp til Arbejder

af aandelig Natur. Men i 1765 var der, som før er berørt, blevet oprettet et saakaldet Fond *ad usus publicos*. Medens det i ældre Dage havde været almindeligt, at Pengebeløb, der extraordinært vare indkomne f. Ex. ved Salg af Embeder eller af Titler, skulde bruges *ad usus pios*, blev denne Benævnelse 1765 ombyttet med den nylic nævnte. Der blev nu henlagt bestemte Indtægter til det nye Fond, f. Ex. visse indkomne Bøder, Betaling for Opnaaelsen af Titler, fremdeles de Beløb, der sparedes af civile Gager i Tilfælde af Vakancer og Dødsfald o. a. m. Efter at dette Fond fra først af havde været bestemt til at yde Gratifikationer til vel fortjente Embedsmænd og til at afholde Udgifterne ved offentlige praktiske Foranstaltninger, gik det efterhaanden over til for en stor Del at blive et Fond til Understøttelse af Videnskab, Litteratur og Kunst. Det kom paa dette Omraade til at virke meget godt, saa længe Enevælden varede²).

Netop paa den Tid, vi her tale om, traadte denne Side stærkt frem. Der blev ganske vist ydet Tilskud ogsaa til Udgifter i andre Retninger som 12000 Rdlr. til Hjælp for Nyborg, efter at Byen for en stor Del var brændt. Kammerherre Buchwald fik Støtte derfra til sin Fabrikvirksomhed ved Gudumlund, og der blev givet Hjælp til at fremme Tjærebrænderier paa Færøerne o. s. v. Men der blev set stærkt paa tillige at hjælpe ved videnskabelige Formaal. Fondet ydede f. Ex. Penge til Kjøbet af den store Suhmske Bogsamling til Gavn for det kongelige Bibliothek ligesom ogsaa til Udarbejdelsen af et Katalog over den Thottske Manuskriptsamling. Yngre Videnskabsmænd fik Understøttelse derfra til Rejser. Saaledes baade Nationaløkonomen Olufsen og Naturforskeren P. Kr. Abildgaard til at rejse i Norge, Frederik Sneedorff og Niebuhr til Rejser i England, og Gehejmearkivaren Thorkekin til Undersøgelser i samme Land om gamle danske

og norske Monumenter (fortrinsvis gamle Haandskrifter), L. Engelstoft fik Penge til et Ophold i Paris og Martin Vahl for at kunne gennemføre en botanisk Rejse; Baggesen støttedes med en aarlig Hjælp for at kunne holdes økonomisk oppe. Ogsaa ser man Penge blive givne til at bekoste Udgivelse af Skrifter som Badens latinske Ordbog, Boyes Statens Ven (som Laan), 4de Del af O. F. Müllers *Zoologia Danica*, Begtrups Værk om Agerdyrkningen i Danmark o. s. v.

Men særlig vigtigt maatte det være, hvorledes Regeringen stillede sig til Universitetet i Kjøbenhavn. Dets Forhold hørte med under den Kommissions Overvejelser, som vi saa blive nedsat 9. September 1785 med Hensyn til de lærde Skoler. Regeringen mente, at der ligeledes ved det kunde trænges til Forandringer. Vi erindre, at Guldberg i sin Tid personlig havde ønsket at raade over det; men han havde ikke gjort noget Skridt til dets Omorganisation. Det eneste, han havde foretaget af synderlig Betydning, havde været nogle Forandringer i Kommunitetsovelserne, hvorved de for øvrigt næppe vandt.

Da Regeringsskiftet havde fundet Sted i 1784, blev den gamle Otto Thott, der i Tiden før Struensee havde været Patron for Universitetet, gjenindsat i denne Stilling; men han var aflægs, og, da han døde 1785, fik Schack Rathlou hans Plads (23. September). Men denne var en tung Arbejder, og han ønskede at have en Medhjælper. En saadan mente han at finde i den tidligere nævnte theologiske Professor Hektor Janson, en indfodt Oldenburger, der trods sin fremmede Byrd slet ikke hørte med til den jævnlige omtalte tyske Embedsmandskreds, men sluttede sig til Schack Rathlou. Skjønt han nærmest stemmede med den konservative Side, havde han dog Øje for, at der i højere aandelig Henseende trængtes til Omannelser, og det var derfor, at han tog Initiativet til at foreslaa saadanne i 1785 baade med Hensyn til Skolerne

og Universitetet. Da Schack Rathlou mente, i ham at have fundet en dygtig Mand, der ikke vilde gaa videre end til, hvad han selv kunde slutte sig til, fik han ham udnævnt til Prokansler ved Universitetet i Kjøbenhavn (9. September 1786). Saaledes saa man nu det samme Embede blive indført igjen, som Erik Pontoppidan havde beklædt omtrent 30 Aar tidligere. Det var dengang, som før er omtalt³), gaaet slet imellem Pontoppidan og Universitetslærerne, og da den Myndighed, som Janson fik, i Virkeligheden gav ham et meget nær gaaende Tilsyn med Professorerne, blandt andet saaledes, at Rektoratet nu omtrent blev en blot Titel, kom det til skarpe Sammenstød. Saa længe Schack Rathlou beklædte sin Stilling som Patron og oven i Kjøbet stod i Spidsen for Kancelliet, havde Janson et sikkert Rygstød; men dette forsvandt, da Schack Rathlou fratraadte sine Stillinger 1788, og Hertugen af Augustenborg fik Patronatet over Universitetet. Denne folte aabenbart alt andet end Sympathi for Janson, i hvem han mere saa en Medbejler end en Medhjælper. »Jeg haaber«, skrev han til Kronprinsen kort efter, at han var bleven Universitetets Patron, »at det ikke vil falde mig svært at vinde Professorerne, men Hr. Prokansleren vil aldrig kunne tilgive mig, at jeg vil være mere end hans Skjærmbret og Talerør og paa enhver mulig Maade søger at indskrænke hans altfor store Magt«⁴). Jansons Stilling blev under slige Forhold ganske uholdbar, og han har sikkert med Glæde villet gribe Lejligheden til at komme bort fra Universitetet, naar den frembød sig. Den kom 1789, da han blev gjort til Biskop i Aarhus, her hvor Guldberg som Stiftamtmand maatte være ham en i meget samstemmende Kollega i Stiftsovrigheden.

Men, inden dette skete, havde hans Virksomhed for Universitetet dog paa en vis Maade baaret Frugt. Der var i den ovennævnte Kommission blevet arbejdet paa en

ny Fundats for Universitetet, og Janson, der havde givet Stødet til dette Arbejde, var selv bleven Medlem af Kommissionen efter Jon Erichsens Selvmord. Medens Kommissionen intet udrettede for de lærde Skoler, førte dens Overvejelser over Universitetsforholdene i Forening med det Samarbejde, den i den Anledning havde med Kancelliet, samt Schack Rathlous personlige Indgriben til, at en ny Fundats udstedtes 7. Maj 1788. Den indførte paa adskillige Punkter vigtige Forandringer, og den Ordning, som nu skabtes, blev i mange Henseender Grundlaget for Universitetsforholdene indtil op i Midten af det nittende Hundredaar, efter hvilken Tid meget efterhaanden er blevet stykkevis forandret.

Iblandt de vigtigste Træk i Fundatsen af 1788 kan nævnes, at den ældre Indretning med *Professores designati* faldt bort, efter Fundatsens Ord som en Følge af, at »vi ingenlunde ville have, at lærde Embeder, til hvis værdige Førelse udfordres Duelighed og bestandig Virksomhed, skal attraas blot som et Middel til i sin Tid at faa et Levebrød«. Fremdeles omordnedes Examensvæsenet ikke lidet. Den i Guldbergs Tid indførte Indretning af den filosofiske Prøve i Begyndelsen af Studentertiden forandredes saaledes, at den Form for den saakaldte anden Examen indførtes, der gjaldt i den følgende Tid indtil dens Aføsning i Tiden omkring 1850 af den nu bestaaende filosofiske Examen. Ved Embedsexaminerne blev indført bestemte Censorer, hentede udenfor Universitetets Personale, den theologiske Examen omordnedes, idet det ikke mere skulde være tilladt at underkaste sig den i forskjelligt Omfang, efter som man vilde være Kandidat med Laud, med Haud eller med Non contemnendus. Der indførtes fremdeles en større Examen for Lærere ved de lærde Skoler (den senere saakaldte store Philologicum). Den Prøve, som Guldberg tidligere havde indført for saadanne, havde ikke været tilstrækkelig til at give Adgang

til Embeder, men havde maattet have et Tillæg af den theologiske Examen. Efter Indførelsen af den nye mere omfattende Prøve faldt dette sidste bort.

Med Hensyn til det egentlige Hovedpunkt for Universitetet, nemlig Lærervirksomheden, var det et utvivlsomt Fremskridt, at Professorernes Tal blev forøget. Idet der blev ansat flere Universitetslærere i samme Fag, kunde der derved opnaas en flersidigere Behandling af dem; Studenterne vilde i det mindste undertiden kunne vælge imellem, hvem de vilde høre, og en vis Konkurrence imellem Professorerne kunde have sine gode Sider; men en stor Fejl var det, at der altfor lidt tænktes paa at forøge selve Fagenes Tal. Der havde nu været en god Lejlighed til at faa Naturfagene, de økonomiske Fag og de nyere Sprog indførte som normerede Discipliner. Ganske vist hed det i Fundatsen: »Forelæsninger over Kameralvidenskaberne, over Naturvidenskaberne og Økonomien og andre derhen hørende nyttige Kundskaber, ligesom over de levende Sprog og derhen hørende Litteratur holdes af de Lærere, som dertil ere beskikkede, eller om nogen af de andre Professorer frivilligen ville paatage sig en eller anden af disse Undervisninger, skal dette være ham uforment, dog uden at han derfor forsømmer sit egentlige Fag, og det skal paaligge Prokansleren nøje at paaagte, at der bestandig i bemældte Videnskaber gives grundig og udførlig Undervisning«. Men det er vanskeligt at begribe, hvorledes der skulde kunne gives Undervisning i disse Fag, naar der ikke blev beskikket Lærere i dem, som der var fastsat Lønninger for. Der vedblev da ved dette Hovedpunkt at være meget store Mangler, som der efterhaanden burde raades Bod paa. Meget gammeldags tager det sig ogsaa ud, naar det hedder, at Professoren i Latin skal tillige være *Professor eloquentiæ* og give Undervisning i de skønne Videnskaber og, hvad til den gode Smag i Foredraget er henhørende.

Selv om Fundatsen havde sine gode Sider, er det indlysende, at den paa forskjellige Punkter lod meget tilbage at ønske, og netop der, hvor den nye Tids Krav maatte gjøre sig stærkest gjældende, nemlig ved Lærefagenes Forøgelse, opstillede den intet Program for et virkeligt Fremskridt.

Imidlertid havde der allerede, inden Universitetet fik en ny Fundats, fundet en Ordning Sted af en vigtig Del af, hvad vi regne til Universitetets Gjerning, men som dengang var afsondret derfra, nemlig af det kirurgiske Studium. Allerede under Kristian VI, da Simon Crüger som Generaldirektør var bleven stillet i Spidsen for, hvad der vedrørte Kirurgien, havde denne Videnskab haft det saakaldte Anatomikammer som sit Midtpunkt, og det var helt adskilt fra Universitetet⁵). Nu fastsloges Adskillelsen i en særlig udpræget Form, idet en Forordning af 22. Juni 1785 oprettede det saakaldte kgl. kirurgiske Akademi, der organiseredes som en for begge Kongerigerne og Hertugdømmerne fælles Institution, og hvor der derfor skulde holdes Forelæsninger af Professorerne baade paa Dansk og paa Tysk. Alt indrettedes nu med det Formaal at højne Kirurgien. Ingen maatte praktisere som Kirurg, med mindre han var prøvet af Akademiet og fundet dygtig dertil. Saa godt det var, at denne overordentlig vigtige Videnskab eller Kunst, hvad man nu vil kalde den, blev forbedret og bragt under Ledelse af utvivlsomt dygtige Mænd, særlig den meget fremragende H. Callisen (fra 1791), saa lidet heldigt var det selvfølgelig, at den gamle i dybere Forstand unaturlige Adskillelse imellem Medicin og Kirurgi endnu blev fastholdt.

Medens dette kirurgiske Akademi stod umiddelbart under Kancelliet, havde Universitetet, som vi erindre, kort Tid efter at Fundatsen var bleven givet, faaet Hertugen af Augustenborg til Patron efter Schack Rathlou, og da Prokanslerværdigheden faldt bort 1789 ved Jansons Forflyttelse til Aarhus, var det ham, Universitetet havde

som sin egentlige højere Foresatte. Man kan med Føje antage, at han, der fandt Fundatsen som en fuldbragt Kjendsgjerning, da han tiltraadte Patronatet, ingenlunde har været tilfreds med at skulle virke med den som Grundlag. Han vilde utvivlsomt have ønsket en betydelig Udvidelse af Lærefagene*).

Det var samtidig en skarp Kritik, der i Pressen rettedes mod Universitetet baade før og efter Fundatsens Udstedelse. Allerede Hviids 1787 udgivne Dagbog om en Udenlandsrejse indeholdt alvorlige Udfald imod det, og, da Janson samtidig hermed udgav en Beskrivelse over dets Midler, som skulde være en Slags offentlig Redegjørelse for dets hele finansielle Stilling, gav det Riegels Anledning til i et Skrift »Spørgsmaal og Tvivl o. s. v.« at gjøre et glubsk Indhug paa Professorerne. Det var i det hele i den Aand, han i sine forskjellige Skrifter holdt af at tale om dem, saa tidt der gaves en passende eller upassende Lejlighed dertil⁵⁾. Universitetsprofessorer, Læger og Præster vare for ham de værste Skadedyr i Staten. For her blot at nævne et enkelt Exempel, saa har han i Politisk og physisk Magasin talt om Universitetets mosgroede Vrantenhed imod alle Fordringer om dets Pligters Opfyldelse, og samme Sted siger han: »Universitetet har vel efter 300 Aars Ægteskab med vist 6000 Mænd endnu ikke smagt den Glæde at være Moder og opføde sund Afkom«. At Universitetet fik den nye Fundats 1788, forandrede ikke Stillingen hverken i hans eller i andre Angriberes Øjne. Netop det, vi have fremhævet som den store Fejl ved den, at den ikke forøgede Lærefagenes Tal, lod Universitetet stadig

*) Her er ikke Stedet til at gaa ind paa Hertugens Stilling til de forskjellige Universitetslærere og Videnskabsmænd. Derom henvises til Rahbeks Erindringer og J. Clausens tidligere nævnte Skrift om ham. I Rev. Pap. IV, 256 har Bobé af utrykte Kiilder meddelt nogle interessante Træk i den Retning.

frembyde meget saarbare Steder. Selv en Forfatter som den fra Kampen om Landboreformerne bekendte C. W. Morgenstjerne, der stod de professionelle Oppositionsmænd i Pressen fjærnt, skrev 1792 skarpt om, hvorledes Mathematik, Mekanik, Logik og Naturhistorie vare satte tilside ved Universitetet. Gudenrath, der var Riegels's tro Meningsfælle, fremhævede i Artikler i *Iris*, at der aldrig var blevet holdt Forelæsninger over Landets Økonomi, ingensinde over Handelens eller over Fysikens Nytte i de forskjellige Grene af det borgerlige Liv: Universitetet, sagde han, havde i de sidste 10 Aar kun virket lidt til Oplysning. Til disse Klager kom saa Angreb imod Professorerne, snart fordi de lod det fattes paa Omhu for de studerendes Vel, snart for Udygtighed og Mangel paa Flid og Grundighed. Vel kjendt er Heibergs Definition i Sproggranskning paa Ordet Professor: »En Lilje paa Marken, der spinder ikke og dog klæder hans himmelske Fader ham. Hvad en Professor egentlig bør profitere, er det, at ingen maa profitere af ham, men han profitere af alle«. Man kan finde dette mere grovt end morsomt; men det peger sammen med adskilligt andet paa, at Universitetet for den kritisk oplagte Del af Publikum stod som en gammeldags forældet Institution.

For saa vidt den Kritik, vi nu have set Exempler paa, var rettet imod Professorerne selv, maa vi dog vogte os for den Opfattelse, at det i det hele dengang skulde staa slet til med den aandelige Dygtighed her hjemme. Man kan, hvad allerede tidligere er antydet, sige, at stærkt produktiv i æsthetisk Henseende var Tiden ikke, selv om Baggesens paa visse Maader fænomenale Talent naturligvis ikke maa glemmes. Men det vilde være ubilligt at nægte, at der i forskjellige Videnskabsgrene blev udrettet betydeligt. Saaledes ved en Del af de mathematisk-naturvidenskabelige Fag. Der kan naturligvis ikke her gaas nærmere ind paa den videnskabelige Gjærning

i hin Tid. Men der bør dog i al Korthed mindes om, at man paa Matematikens og Astronomiens Omraade i Thomas Bugge havde en dygtig Mand, at J. Kr. Fabricius og Præsten Otto Fabricius vare udmærkede Zoologer, og at P. Kr. Abildgaard baade som Veterinær og paa flere Omraader af Naturhistorien afgjort var en fremragende Mand. Han havde ogsaa den Fortjeneste at stifte Naturhistorieselskabet, der kom til at gjøre stor Gavn. Hvad Botaniken angik, har der allerede været Lejlighed til at nævne Erik Viborgs Fortjenester med Hensyn til at finde Midler til Sandflugtens Bekæmpning, og endnu højere end ham sætte Botanikerne Bergenseren Martin Vahl. Endelig begyndte H. Kr. Ørsted, inden Tidsrummet endte, at lade ane, at man i ham vilde faa en udmærket Videnskabsmand.

Indenfor andre Videnskabsgrene kunde det f. Ex. ved Jurisprudensen tydelig mærkes, at den unge A. S. Ørsted vilde blive noget stort, og medens man i ham havde en ung Begavelse for sig, stod Sprogmanden og Kritikeren Jakob Baden som en ældre, saare anset og af det danske Sprogstudium meget fortjent Mand. Georg Zoëga have vi, skjönt han levede i Rom, dog Ret til at mindes paa Grund af hans fremragende antikvariske Arbejder. En ejendommelig Stilling indtog den nu aldrende Suhm, som med Jærnflied vedblev i Haandskrift at optaarne det ene Bind efter det andet af sit kolossale og for sin Tid i høj Grad fortjenstlige Værk om Danmarks Historie i Middelalderen. Samtidig øgede han sin overordentlige Anseelse ved den Liberalitet, hvormed han hjalp yngre Videnskabsmænd og stillede sit Bibliothek paa 100000 Bind til almindelig Brug. Hans Ligfærd var ved den Deltagelse, den vakte, paa en Maade et Sidestykke til Bernstorffs. Det var Døden, der hindrede ham i at fuldende sit store Værk; men langt haardere slog den dog ned, da den ramte den unge Historiker, der stod hans Hjærte nærmest, den allerede flere

Gange nævnte Frederik Sneedorff, der omkom ved et Ulykkestilfælde i England. Man kan, naar man nævner hans bratte Død, som et Sidestykke dertil tænke paa den unge Filosof Kristian Hornemann, af hvem Folk ventede sig meget, men som en hidsig Sygdom bortrev.

Selv denne tørre Opregning af Navne vil forhaabentlig give Indtryk af, at det er bedst, kun med en vis Begrænsning at tale om den Tids Overfladiskhed og Tomhed i dybere Forstand. Og er det naturligt at tænke paa den aandelige Produktion, der er udgaaet fra disse Mænd, saa ligger der ogsaa, synes det, noget mærkeligt i den Kjendsgjerning, at det var en forholdsvis forbausende Mængde fremragende Mænd, der paa denne Tid vare i en kraftig Ungdomsudvikling eller i det mindste bleve fødte, inden Aarhundredet endte. De 2 Ørsteder, fødte 1777 og 1778, ere allerede nævnte som lige staaende ved Overgangen; men hvem kan andet end tillige tænke paa Steffens, J. P. Mynster, Oehlenschläger, P. E. Müller, Grundtvig, Sibbern, Brøndsted, Werlauff, Rask og N. M. Petersen og blandt Digterne desuden Sten Blicher, Ingemann, J. L. Heiberg, Hauch og Poul Møller.

Er det muligt at vende Tanken tilbage til alle disse Mænd uden at faa et levende Indtryk af, at, ligesom hin Tid har skjænket Efterverdenen en rig og lykkebringende Arv i de Reformere og Institutioner. den grundede, saaledes har den ogsaa været mærkelig ved den Samling betydelige Mænd, hvis Ungdom eller Barndom faldt dengang, og den har ogsaa i dem efterladt en Arv, som vort Folk regner det som sin Lykke at have modtaget fra den. Den, der skulde blive den berømteste af alle fra hin Tid, Thorvaldsen, kunne vi i denne Forbindelse, selv om vi her ellers kun tale om de boglige Syslers Mænd, ikke lade være at nævne. Dertil fylder han for stærkt i den Arv, der gik over i den følgende Tid.

Men til Trods for, hvad vi have set tyde paa et

kraftigt videnskabeligt Liv, synes det dog sikkert, at for Universitetet var det ikke nogen egentlig Blomstringstid. Medens den langt overvejende Del af de Mænd, vi her have nævnt, virkede udenfor Universitetet, træder det tydelig frem af Datidens Mindeskrifter, hvor lidt begavede yngre Mænd som Mynster og Steffens følte, at de havde Udbytte af Universitetsundervisningen, og hvorledes de mindst af alt fandt nogen Vækkelse derved.

Uagtet Hertugen af Augustenborg, som tidligere omtalt, vistnok følte større Interesse for Skolevæsenets Udvikling end for Universitetet, omfattede han dog dettes Sager med stor Iver. Dette viste han ved mangfoldige Træk under sin Embedsførelse og tillige ved den store Del, han havde i flere Betænkninger og Forslag, som den af ham ledede Kommission af 1790 indgav. Deriblandt var et om Indførelsen af Guldmedailler som Belønning for Besvarelse af Prisopgaver⁶⁾, hvorved der skete en Begyndelse til, hvad vi kjende den Dag idag, og ganske vist maa tillægge en ikke ringe Betydning som en gavnlig Opmuntring for yngre flinke Studerende. Paa et helt andet Omraade skete der en nyttig Reform, nemlig ved Lønningsforholdene, da en kgl. Resolution af 25. November 1796 fastslog, at Professorerne ikke mere skulde have deres Lønning ved Jordegods, der var tildelt dem (*corpora*), men ved en bestemt Sum Penge, en Forandring, der dog først efterhaanden helt kunde gjenføres ved Embedsledighed. Aabenbart var det ogsaa til Held for Universitetets Økonomi, at ved denne Reform alle Jordegodsets Indtægter kom til at tilfalde dets almindelige Kasse. For en ret stor Del af Studenterne var det et behageligt Fremskridt, at den Spændetroje, som Guldberg ved Ordningen af Kommunitetsovelserne havde lagt om Alumnerne her⁷⁾, nu lettedes betydelig. En Befaling af 15. Juni 1793 indskrænkede nemlig deres Øvelser til blot 2 Dage om Ugen, og selv i dette formindskede Omfang faldt de

snart bort. Efter Kjøbenhavns Brand 1795 gik de nemlig i Staa, og de bleve derefter aldrig optagne paa ny. Om trent samtidig ophævede man det gamle saakaldte Privilegium, Regensianerne havde, men som man ogsaa kunde kalde en ydmygende Pligt, nemlig at optræde som Ligbærere.

Maaske mere end ved nogen af de her omtalte Sager ere dog Hertugen og mange andre, der vare knyttede til Universitetet, blevne satte i Bevægelse, da Spørgsmaalet om dets Flytning fra Kjøbenhavn blev rejst i 1795. Det var netop i Aarene 1793 til 1795, at der havde fundet den tidligere omtalte levende Drøftelse Sted om, hvor vidt Norge kunde faa et eget Universitet eller ikke, og det vil erindres, hvorledes det havde givet Anledning til, at de for øvrigt allerede fra ældre Tider kjendte Paastande om smaa Stæders formentlige Fortrin fremfor store som Hjemsted for Universiteter vare blevne fremsatte. Der havde dertil været føjet de mest nærgaaende Udtalelser om Livet i Kjøbenhavn som fordærligt for de unge. Nu i 1795 havde den store Brand, som vi vide, ødelagt en Del af Staden, og, uagtet den kun havde tilintetgjort nogle faa af Professorgaardene, men iøvrigt lod Universitetet og de til det hørende Bygninger være uskadede, bevirkede den dog, at Tanken opkom om store Forandringer, der blandt andet netop vilde vedrøre Universitetet. Rygtet fortalte, at der tænktes paa at flytte det, for at den Samling af Bygninger, der horte til det, kunde blive brugt paa anden Maade ved de Forandringer, som passende kunde ske. Jakob Baden, som allerede 1771 havde brudt Staven over Kjøbenhavn som Universitetsby, skærpede nu end yderligere sine Paastande, og Rahbek udbrød i Minerva halvt triumferende: »Pludselig og uventet viser sig en mageløs og med Guds Vilje evig mageløs Lejlighed til Universitetets Forflyttelse. Rygtet siger, at det er Regeringens alvorlige Vilje.«

Noget sandt var der unægtelig i disse sidste Ord. Naar Kronprinsen lod Kancelliet afgive Betænkning, »om ikke Universitetet med alle dets Indretninger maatte kunne forlægges her fra Staden, og hvilket Sted dertil maatte synes mest passende«, tyder allerede den Form, han her bruger, paa, at han selv hældede til helst at ville have Universitetet flyttet, og vi faa desuden af et Brev fra Bernstorff til Hertugen af Augustenborg⁸⁾ at vide, at dette endog i høj Grad var Tilfældet. Den Betænkning, Kancelliet saa gav, viste klart, at ogsaa det nærmest mente det samme. Aabenbart havde Tanken om at forene Universitetet med Sorø Akademi ikke liden Vægt i dette Ojeblik for Kancelliet. Det stod nemlig paa denne Tid meget ringe til med dette Akademi. De Forventninger, man havde haft om gode Virkninger af Fundatsforandringen 1782⁹⁾, vare blevne skuffede. Det var forgjæves, at man havde stolet paa større Tilgang til Akademiet, da det efter denne Fundats ikke mere blot skulde være et adeligt Akademi. Det viste sig snart som en sørgelig Kjendsgjerning, at Akademiet laa hen uden Elever, saaledes at det blev sagt, at der i Sorø fandtes nogle Professorer, der vegeterede. I Aaret 1793 kunde det opgives, at der i de sidste 10 Aar kun havde studeret 25 dernede, hvoriblandt 11 borgerlige¹⁰⁾. Forholdene her i Landet vare aabenbart ikke store nok til, at det som en rent videnskabelig Stiftelse kunde bestaa ved Siden af Universitetet. Under slige Forhold laa Fristelsen nær til at bruge Bygninger og Jordegods dernede til Nytte for et fra Kjøbenhavn udflyttet Universitet.

Fra Kancelliet kom Sagen til Statsraadet. Netop paa dette Tidspunkt greb den daværende ansete Læge og Professor ved Universitetet F. L. Bang Lejligheden til (5. Oktober) at tilsende Kancelliet en Skrivelse, hvori han med Styrke og Dygtighed tog Ordet for, at man skulde lade Universitetet blive i Kjøbenhavn¹¹⁾. Kancelliet lod

den strax gaa videre til Statsraadet. Her var heldigvis Bernstorff, der atter nu viste sit vante sunde Blik, lidet tilbøjelig til at stemme for Flytningen; men særlig Betydning vilde det naturligvis faa, hvorledes Universitetets Patron Hertugen af Augustenborg, der, som vi vide, havde Sæde i Statsraadet, vilde udtale sig. Derom faa vi god Besked ved 3 Breve, han 7de, 13de og 21de Okt. 1795 tilsendte Kronprinsen¹²). I det første af dem fremstillede han, hvad der kunde synes at tale for Flytningen; men i de 2 sidste udviklede han udførlig og tillige klart, hvorledes langt overvejende Hensyn tilraadede at lade Universitetet blive i Kjøbenhavn. Maaske har han kjendt Bangs Indlæg; i det mindste stemmer en Del af, hvad han fremhævede, godt med Hovedpunktet i dette: men det faldt tillige stærkt sammen med, hvad Niels Treschow under Striden om det norske Universitet i Modsætning til saa mange andre havde fremhævet som Fordele ved Kjøbenhavn, netop set som Universitetsstad. Desuden, det kan man lægge Mærke til, da det sikkert vejede betydelig hos Kronprinsen, gjorde han gjældende, at man ikke maatte tro, at det i mindste Maade vilde svække Udbredelsen af »den kyniske Demokratismus« eller sætte Skranke for »den politiske Skrivefeber«, om man flyttede Universitetet til en mindre By. Denne Hertugens bestemte Holdning blev sikkert det afgjørende; Bernstorff, hvis Tanker i Forvejen gik i den Retning, folte sig dobbelt fast i sin Synsmaade ved at læse Hertugens Betænkninger, og Kronprinsen endte med at lade sine Betæneligheder falde. Nok er det, Universitetet blev lykkeligvis, hvor det var.

Da Kiels Universitets Gjerning udelukkende vedrører tysk Aandsliv, er der ingen Grund for os til her at gaa nærmere ind paa dets Forhold; men det kan dog nævnes, at, efter hvad vi høre om det, har det ikke staaet over det kjøbenhavnske. Ligesom dette havde det nogle dygtige

Mænd, der tillige havde Fortjeneste som Docenter; men det skortede ogsaa der stærkt paa Aand og Liv¹³). Som en Enkelthed kan der dog lægges Mærke til, at Professorerne i Kiel klagede til Regeringen over, at de Studenter, der lagde sig efter de for den civile Embedsstand nødvendige Videnskaber, naar undtoges nogen Filosofi, ikke horte andre end juridiske Forelæsninger og derimod forsømte de historiske og kameralistiske. Denne Klage bragte det tyske Kancelli til at udvirke en kgl. Resolution om, at enhver Jurist uden Undtagelse for at opnaa Befordring skulde »høre Forelæsninger over Rigshistorien og Statsretten samt over de europæiske Stater, Statshusholdningslæren og de dermed forbundne Finans- og Kameralvidenskaber i det mindste i det sidste akademiske Aar«¹⁴). Hvilken Forskjel fra Kjøbenhavn, hvor der for at give Adgang til Civilembeder dengang og endnu mange Aar senere kun krævedes Jura og atter Jura!

Endnu ville vi blot nævne, at den af Saldern udvirkede og for Slesvigs Forhold til Danmark saa uheldige Bestemmelse om, at ingen kunde opnaa Embeder i Sønderjylland uden at have studeret i 2 Aar ved Kiels Universitet, dog ikke altid blev overholdt. Vi træffe flere Exempler paa, at unge Mænd, der udelukkende havde faaet deres Uddannelse i Kjøbenhavn, kunde faa Tilladelse til at blive Præster i Sønderjylland, naar det blot skete i dansktalende Sogne.

Regeringen havde aabenbart, hvad man nu end i det enkelte kan kritisere, med Rette set, at det var en af dens vigtigste Opgaver at fremme baade den højere og den folkelige Kundskab, eller, som det ogsaa kunde udtrykkes, alt, hvad der kunde nære den intellektuelle og den moralske Kultur; men den vilde da ogsaa paa hele dette Omraade holde Traadene i sine egne Hænder. Det

viste den lige hen imod Slutningen af det Tidsrum, vi her have at gjøre med, overfor et Selskab, der dannede sig med det Maal at være ligesom et Midtpunkt for Udviklingen netop af den »intellektuelle og moralske Kultur i Landet«. Der blev nemlig i 1798 i Byen Slesvig stiftet et saakaldet »nordisk Selskab for den offentlige Undervisnings Befordring«, der foreløbig vilde indskrænke sin Virksomhed til Slesvig og Holsten, men som dets Stiftere haabede med Tiden at kunne udvide til ogsaa at omfatte »de øvrige danske Stater«. Selskabet vilde rette sin Opmærksomhed paa alt, kan man gjerne sige, imellem Himmel og Jord, der kunde tjene til Folkets Udvikling, baade dets Undervisning, borgerlig Virksomheds Oplivelse, de enkelte Klassers og Stænders eller Nationalkarakterens Dannelse overhovedet. Den hele Virksomhed skulde nøje stemme med Datidens Oplysningsideer, blandt andet i »Modsætning til mørke Aarhundreders ufrugtbare Dogmatisme«, altsaa religiøst gaa i stærk rationalistisk Retning. Superintendenten i Slesvig Adler skulde være Selskabets Formand, og det vilde give sin Gjerning et i høj Grad loyal Præg. Men med god Grund saa Regeringen i det en farlig Medbejlerske, der vilde trænge sig frem i Spidsen for Løsningen af Oplysningens store Opgaver, som den mente, at den burde forbeholde sig selv. Derfor blev Planen efter Tyske Kancellis Forslag forkastet af Kongen. Selskabet døde, inden det endnu ret var født¹⁵⁾.

NI OG TYVENDE KAPITEL.

Træk af religiøse og kirkelige Forhold og Bevægelse.

Hvad Datidens Mænd fortrinsvis holdt for at være den Livsopgave, der forelaa for dem, var, som ovenfor

nævnt, ad Oplysningens Vej at føre Menneskeheden frem. Idet man ligesom foregreb det, der skulde naas, holdt man saa af med store Ord at tale om »vore oplyste Tider«. Hvad Menneskeheden skulde udvikles til, var til at se det, der rent fornuftmæssig var det rette, og idet man dermed forbandt Tanken om, hvad Humanitet og Menneskerettigheder krævede, vilde man paa dette dobbelte Grundlag forbedre Samfundsforholdene i alle Retninger. Mennesket selv skulde dannes til at forstaa sin Stilling som »den gode Borger« og til at handle derefter. Thaarup sang:

»Den gode Borgers Navn at bære,
Er Maalet, som vi stræbe til.«

Om man end holdt mest af at tale om Menneskets Rettigheder, glemte man dog ikke ogsaa at fremhæve hans Pligter imod andre. Pligten til at opfylde de moralske Bud, hvorpaa baade Samfundets og ens egen Lykke eller, som man holdt af at sige, Lyksalighed beroede. Vi have allerede set, hvorledes det at fremme Almenvellet opstilledes som det Formaal, hver enkelt skulde arbejde for. At virke derfor var en Hovedside af det at være et dydigt Menneske. Den, der udfyldte sin Stilling som saadant, havde naaet Idealet, og det var muligt at naa dette: thi i Grunden var Mennesket et godt Væsen.

Naar man hører dette sidste, spørger man naturlig: Hvilken blev da Kristendommens og Kirkens Stilling efterhaanden, som denne hele Tankegang ret udviklede sig? Vi erindre, hvor stor en Magt Rationalismen — d. v. s. Opfattelsen af, at Fornuften ogsaa i det religiøse burde være det ene bestemmende — havde faaet ikke alene i store Dele af Europa, men ogsaa her hjemme i Tiden efter Midten af det attende Hundrebaar. Sammen med den kunde ogsaa tydelig mærkes Bevægelser, der førte til aabent Brud med Kristendommen i det hele. I Guldberg havde man for 1784 havt en ledende Statsmand, der var

videnskabelig Theolog og orthodox efter dens Tids Opfattelse af dette Begreb, oven i Kjøbet en Statsmand, der havde en ikke ringe Lyst til at være den herskende allevegne, hvor han kunde være det. Men han havde staaet magtesløs overfor den voxende Bevægelse¹⁾).

Iblandt de Statsmænd, der kom til Styret efter 14. April 1784, vare Bernstorff og Kristian Reventlow fromme, kristelig sindede Mænd, og der var hos den øverste Styrelse i Tiden fra 1784 til 1799 ingen Tanker om at støtte Angreb paa Kirken: men vi kjende dens Forhold til den herskende offentlige Mening i de nærmeste Aar efter 1784, og vi vide, at den ved at kundgjøre Trykkefriheden gav Tøjlerne løs. Den var derved — hvad selvfølgelig i og for sig var rigtigt — bleven ført ind paa at holde Statsmagten udenfor den offentlige religiøse Forhandling, og den lod da ogsaa i en Række Aar Droftelsen af de herhen hørende Spørgsmaal uforstyrret gaa sin egen Gang. Der var den allerede nævnte*) ubetydelige Undtagelse, at den i 1794 lod anlægge Sag mod Bogtrykkersvend Stephanson, fordi han i et for øvrigt slet skrevet Skrift ret frækt havde haanet Kristendommen i dens statskirkelige Form. Men dette var temmelig enestaaende, thi om der end ogsaa var religiøse Momenter med i Malte Bruuns Presse-sager, var det dog ikke paa Grund deraf, at han blev domfældt. Selve den Mand, det kan man lægge Mærke til, der maatte gjælde for den danske og norske Kirkes ypperste Mand, Sjællands Biskop Balle, havde ogsaa stedse den Opfattelse, at Statsmagten skulde holdes borte fra de religiøse Forhandlinger og Kampe.

Under den Række Droftelser af kirkelige Æmner, der fandt Sted, var det ikke fra Kirkens Modstandere, at Stødet til den første vigtige kom. Vi tænke her paa den saakaldte liturgiske Strid, der blev rejst af Bastholm i

*) Se ovenfor S. 213.

1785 ved Udgivelsen af et Skrift om Forandringer i Guds-tjenesten. Vi have fulgt hans Udvikling i Tiden før 1784^{1a}) og set, at han, der fra først af i Hovedsagen havde staaet paa samme Standpunkt som Guldberg og Balle, efterhaanden havde begyndt at svinge stærkt over i rationalistisk Retning. Det var tydelig nok et Udslag heraf, der bragte ham til at ville have Kirkens Skikke forandrede i vigtige Henseender. Men man maa ved denne Sag tillige huske paa et karakteristisk Træk i Datiden af en mere almindelig Natur, nemlig dens Mangel paa Respekt for det historisk nedarvede. For saa vidt den havde vist sig i, at man ved Samfundsreformer vilde bort med slet Arv fra Fortiden, havde den naturligvis været helt berettiget og virket til usigelig megen Gavn; men den havde et videre Omfang. Den medførte en Fristelse til paa Grundlag af det praktisk fornuftige at fjerne alt, hvad der havde et gammelt Præg, for saa vidt dette ikke helt kunde siges at stemme med dette Synspunkt. Vi ere i den Tid, da Hvidtekosten huserede mere end nogensinde i Kirkebygningerne, og da man fandt de gamle Kirker med deres Fortidspræg stygge; Theologen Hviid udtaler om den skønne Mariekirke i Lübeck, at den var »gothisk, ildelugtende og sorgelig ligesom vore«, Rahbek kaldte Nikolajkirke i Kjøbenhavn gothisk styg, i det norske Tidsskrift *Hermøder* ytres der lejlighedsvis Haan over, at der var blevet givet Penge ud til at vedligeholde Taarnet paa Frue Kirke i Kjøbenhavn; det havde været »ærefuldere at rive det ned«. Om Kronborg siges det et andet Sted i samme Tidsskrift, at det indvendig er ret stygt og skummelt som alle gamle gothiske Bygninger, og Viborg Domkirke kaldes stor, rummelig og rædselsfuld²). Det var den Tid, da det jævnlig fandtes taabeligt at give det mindste ud for at holde Kirker i den gamle Tilstand med deres Spir, og da de ikke maatte faa Lov til at beholde deres Blytage, naar man kunde se

sit Snit til at faa dem ombyttede med de billigere Sten-tage. Her var Regeringen kun altfor tidt enig i den nye Tids Krav og gav derfor gjerne sit Samtykke til sligt. De eneste, der klagede, vare Menighederne, der holdt af det gamle som det, der var dem tilvant.

Men selv om der til en vis Grad var Enighed om at vise Mangel paa Respekt for det nedarvede, kom der naturligvis Meningsforskjel frem, saa snart der blev Spørgsmaal om, hvor vidt Forandringer i det bestaaende førte til at svække Kjærnen i, hvad man kirkelig tillagde Betydning. Saa kunde der opstaa bitter Strid. Det var netop det, der skete, da Bastholm havde udgivet sit Skrift, thi vistnok var det en vidt udbredt Mening iblandt de mere fremtrædende Mænd i Kirken, at der trængtes til Forandringer i Kirkeskikkene, og selve Biskop Balle havde slige Ønsker; men, hvad Bastholm krævede, var saa omfattende og, omend paa nogle Punkter berettiget, saa dog i adskillige Henseender saa vilkaarligt og pietetsløst, netop blandt andet rokkende, hvad man kirkelig set maatte lægge Vægt paa, at det var naturligt, at Balle og andre, deriblandt den senere Biskop Nordal Brun i Bergen, tog kraftig til Orde imod ham. Striden førte i Virkeligheden ikke til, at der blev forandret noget; men den havde Betydning, fordi den ligesom gav Signalet til den Række Angreb paa Kirken og Kirkelæren i dens daværende Form, der blev betegnende for en Del Aar.

Bastholm havde under denne Kamp aabenbart havt den store Mængde af de skrivelystne paa sin Side, og da netop naturligvis iblandt disse saadanne, der vilde gaa langt videre, end han ønskede, og nu glædede sig ved at faa Lejlighed til at slaa løs paa dem, som gik under Navn af det orthodoxe Parti. De gjorde det uden Skaansel og med adskillige grove Ord. Man behøver alene at nævne, at den allestedsnærværende Riegels her var med, for at vide, at det gik hedt til. Han udgav blandt andet

et Flyveskrift med den betegnende Titel: »Ynkeligt Substitutskrig om 8 hedenske Svins Indbrud i Kirkens Vinggaard (1785)«. Om Omfanget af Striden faar man en Forestilling, naar man ser, at Lærde Efterretninger for Aaret 1786 indeholdt Anmeldelser af ikke færre end 63 Flyveskrifter derom, og hvor plumpe Vaaben der kæmpedes med, viser et Træk som det, at Frederik Sneedorff, der dengang var i Udlandet, i Anledning af, hvad han horte om Striden, skrev hjem: »Gid Rygtet om den liturgiske Fejde aldrig maa komme paa denne Side Elben; den vanærer vor Litteratur og bestyrker Fremmedes Fordomme imod vort Norden«.

Den Storm, som man allerede heraf kan se, var ved at blæse op imod Kirken, tog til, da den franske Revolution brød løs. Smitten fra denne var kirkelig set ikke mindre, end den var paa det politisk sociale Omraade; de antikirkelige, deistiske indtil ligefremt Kristendomshad skærpede Meninger, der saa aabenlyst kom til Orde i Frankrig, fandt ogsaa Gjenlyd her i Landet. I politisk Henseende havde Kjærnen i de Stemninger, som denne Smitte havde skabt, været en nærgaaende Kritik baade af Monarkiet i Almindelighed og særlig af den dansk norske Enevælde. Men vi erindre tillige, at Kritiken havde en svag Stilling derved, at der ved Siden af den fandtes en vitterlig stærk royalistisk Stemning, der hos mange mildnede Oppositionslysten. Ikke mindre svækkede det Kritikens Vægt, at den næsten helt var negativ. Man dristede sig ikke til at formulere bestemte praktisk udførlige Fordringer i antimonarkisk Aand. Det hele løb derfor ud i det tomme, og det hindrede aldeles ikke Regeringen i at gennemføre alt, hvad den vilde.

Kirken var vanskeligere stillet. Her havde den Modstand, der skulde gjøres imod Angriberne, meget svage Sider. For det første havde Rationalismen stærkt Fodfæste indenfor Kirkens egne Rækker. Begrebet Ratio-

nalisme er i og for sig meget ubestemt, og man vilde fra vor Tids strængt kirkelige Opfattelse i dens forskjellige Former kunne sige, at alle den daværende Kirkes ledende Mænd, selv dens mest orthodoxe Forkæmpere, vare rationalistisk paavirkede. Dette havde allerede tydelig vist sig ved Rosenstand Goiskes og Guldbergs Standpunkt. Det samme have vi modt hos Balle³⁾, og vi møde det ogsaa hos ham i det Tidsrum, vi her tale om. Vi erindre den almindelig herskende Opfattelse af, at den naturlige og den aabenbarede Religion stode ved Siden af hinanden; man mente at kunne komme til en stor Mængde religiøse Sandheder rent fornuftmæssig ved den naturlige Religion, og at den aabenbarede sluttede sig hertil med sin Sandhed, hvor den naturlige Religion ikke kunde naa længere. Man holdt orthodox paa, at Gud havde givet sin Aabenbaring igjennem den hellige Skrift, der helt var inspireret af ham: men man mente, at det var Menneskets Sag, paa egen Haand ved Fornuftens Hjælp at forstaa den; det vilde vise sig at den intet fornuftstridigt indeholdt, den fulde religiøse Sandhed kunde tilegnes ad den fornuftige Erkjendelses Veje. Guldberg, Balle, Nordal Brun og de, der vare enige med dem, saa ikke, at det i Virkeligheden var deres eget religiøse Sind, der bragte dem til at holde fast ved de kirkelige Grundlærdomme og laa bag ved den Række Fornufts slutninger, der for dem selv havde en overbevisende Kraft. Men naar Skriften, som man altid paaberaabte sig, blev, som det var en Selvfølge, Gjenstand for kritisk Sigtelse, kom det til at afhænge af den Styrke og Farve, den enkeltes religiøse Liv i og for sig havde, hvilket Spillerum han gav Fortolkningen af den. Følgen deraf blev da let rationalistiske Meninger af meget forskjelligt Omfang. Man kan ikke undre sig over, at de greb om sig i vidt Omfang iblandt selve dem, der som Gejstlige eller som theologiske Professorer syntes at skulle have den Opgave at bekæmpe Angreb paa Kirke-

læren. Datidens Kirkehistorie vrimler af Vidnesbyrd herom.

Hertil sluttede sig naturlig et andet Træk. Da Holberg med sit i Virkeligheden rationalistiske Grundsyn i første Halvdel af det attende Hundredeaar optraadte som Forsvarer for Kristendommen imod Datidens deistiske Bevægelse, var det som vel bekjendt en Hovedsætning hos ham, at man var nødt til at opgive visse Udenværker for desto bedre at kunne forsvare Hovedfæstningen. Denne farlige Opfattelse, der kun altfor tydelig peger paa, at man har Mistro til sin egen Forsvarsstyrke, kommer stærkt igjen i den Tid, vi tale om, ved den Mening, mange havde, at det for at svække Angrebene vilde være heldigt at gjøre Tillæmpninger til Datidens Synsmaade, hvor man kunde det. Selv hos Balle findes der Træk deraf; men i særlig Grad gjaldt det om Bastholm, der helt kan siges at have været Tillæmpningernes Mand, hvor han ikke foretrak ganske at fortie de kristne Hoveddogmer. Dette var naturligvis en Følge af, at hans Standpunkt i og for sig var svagt; han gled derved mere og mere over i den rene Rationalisme; den aabenbarede Religion tabte stedse i højere Grad Raaderum hos ham i Sammenligning med den naturlige. Saaledes gik det ogsaa den theologiske Professor Kl. F. Hornemann, der er bleven bekjendt ved sin Iver for kras rationalistisk at fortolke Miraklerne i det nye Testamente.

Det maatte under disse Forhold blive en splittet Hær, der skulde kæmpe for Kirken. Modstanderne kunde ikke andet end faa Følelsen af den Svaghed, der laa heri, og det maatte skærpe Lysten til at gaa rask paa: de kunde tro, at de til en vis Grad havde Forbundsfæller indenfor Theologernes og de Gejstliges Kreds. Til Vederlag var det et Held for Kirken, at, om der end var gode Hoveder og paa visse Maader begavede Mænd iblandt dens Modstandere, fandtes der i dybere Forstand kun liden Over-

legenhed og Originalitet hos dem. Der er imidlertid Vidnesbyrd nok i Datidens Flyveskriftlitteratur og i Tidsskrifterne om, hvor stærkt et Røre, der paa den Tid opstod ved Drøftelsen af religiøse Æmner. Rent kvantitativt har Litteraturen om sligt ingenlunde været ringe. Det hedder udtrykkelig i Lærde Efterretninger for 1797⁴): »Have vi ikke Prækener, bredskuldrede Bind af Magasiner, Lærebøger, Psalmer og den gamle Tros Forsvar i største Overflod, da vi derimod i den øvrige Litteratur have i de sidste 5 Aar fast intet paa et Par Skrifter nær at fremvise uden Stridsskrifter om Personalia, Klubviser og Grovheder, alle gangne i Førglemmelse, inden Aaret er omme.«

Netop dette Tidsskrift giver ved sine mangfoldige Anmeldelser et ret tydeligt Billede af Bevægelsens Omfang. Det betegnende for den var med faa Ord sagt, at Kritiken af det bestaaende Kirkevæsen og af Kirkelæren fra at have været præget af en maadeholden Rationalisme efterhaanden gik videre og videre i oplosende Retning, indtil den havnede i en erklæret Deisme, der fandt sin Tilfredsstillelse i de mest haanende Udtryk om Kirken og den overleverede Kristendom.

At Udviklingen gik saa vidt, kan for saa vidt ikke undre, som Deismen i Virkeligheden var en Konsekvens af den almindelig herskende Opfattelse, hvorefter Mennesket ved sin Fornuft kunde være sig selv nok og naa alt. Vi maa i denne Forbindelse huske paa det Grundsyn, der saa stærkt var trængt igjennem hos dem, der sluttede sig til den nyere Tids Udvikling, at Mennesket ikke var fordærvet af Synden, en Tankegang, som for øvrigt endog Theologer, der selv mente, at de holdt fast ved den kristne Tro, i en betænkelig Grad kunde nærme sig til. Man forbauses over den Mangel paa Syndsbevidsthed, der blev gjennemgaaende. Havde Datidens Mennesker her hjemme deres Styrke i det meget, de udrettede til

Gavn i mangfoldige Retninger i Samfundsforholdene, havde de deres umaadelige Svaghed i, at de alt for lidt med alvorlig Selvfordybelse vendte sig imod deres Indre, saa de følte deres egen Syndighed. »Den fornuftkristne«, hedder det hos en af de mest fremtrædende Forfattere paa det religiøst filosofiske Omraade, »forbitres ikke ved Anger«, . . . »han veed, at han i moralsk Henseende kan, hvad han vil«. Der var en kun altfor almindelig udbredt Selvophøjelse, som fristede til et i højeste Grad overfladisk Livssyn. Det fandt sit Udtryk i den da gjældende endaimonistiske Populær-filosofi med dens flade Optimisme, om hvilken Anders Sandøe Ørsted, der som ung havde levet midt i den, ikke mange Aar senere træffende udtalte, at den »halv blind i menneskelige Ting og hel blind i guddommelige, ej begriber eller erkjender andet Resultat end det haandgribelige«. Den blev da ogsaa Støtte for den grundprosaiske Iver efter kun at spørge efter det ligefrem nyttige, der horer til Datidens Skyggesider. Selv om det kunde staa i Sammenhæng med et Arbejde for Almenvellet, der ingenlunde var uden Skjønhed, og der kunde være Alvor bag den evindelige Tale om Dyden, traadte det lavmælede og forstandsmæssig tørre kun altfor meget i Forgrunden.

Var man kommen til Opfattelsen af, at man ikke trængte til Gud i dette Liv, men kunde være sig selv nok, skulde det synes, at det maatte være konsekvent at gaa over til et fuldstændig naturalistisk Livssyn: men det vilde man dog ikke. Selv hos dem, der gik saare vidt i deres negative Kritik paa det religiøse Omraade, kan der træffes Udtalelser om, at Religion kunde man ikke undvære. Man holdt deistisk fast ved Tanken om, at Gud havde skabt Verden, og man opstillede Fornuftbeviser for at godtgjøre hans Tilværelse. Ogsaa visse rigtignok ubestemte Forestillinger om en Forsynsstyrelse forekomme. Ej heller vilde man gaa til at slippe Tanken om et andet Liv. Gud, Dyd og Udødelighed var den »Trias«, man

opstillede. Det var imidlertid ingenlunde — eller i det mindste kun i en ganske forsvindende Grad — Gud som den, der straffede de begaaede Synder, man tænkte paa; man behøvede ham kun til at sørge godt for en selv i det andet Liv. Med Tanken derom blev Død og Grav en let Overgang fra det jordiske Liv til en Lyksalighed hisset, og denne Opfattelse fik, som det synes, en vid Udbredelse ogsaa blandt mange, man snarere vilde kalde Rationalister end ligefremme Deister.

Vi møde den tydelig udtrykt af Pavels, der dengang havde vidt fremskredne rationalistisk deistiske Meninger. I et Digt af ham, som han fik optaget i »Den danske Tilskuer«, hedder det:

Kun ædel Daad betrygger
Mod Dødens Bitterhed.
I Gravens tause Skygger
Algodhed virker Fred.
Vi nyde, fri for Kummer
En let og salig Slummer.
Snart vækkes vi ved Almagts Bud
Til evig Salighed hos Gud.*)

Det var fra Tyskland og Frankrig, at denne saakaldte Filosofi og Kritik kom her til Landet og i længere Tid voxede, uden at den dog med en enkelt Undtagelse forte

*) Det var en beslægtet Opfattelse, der gjorde, at de fra Prams Stærkodder kjendte Linier:

Venlige Grav! I din Skygge bor Fred
og din tause Beboer af Sorgen ej veed

vare almindelig citerede i hin Tid. Som betegnende for det eudaimonistiske Livssyn kan nævnes Udtalelser som disse af Malte Bruun: »Den her rigtigheden nydte Lyksalighed er en Forberedelse til en finere og større Lyksalighed efter Døden« og »Døden er en Overgang fra denne paa mange Glæder rige Jord til en endnu herligere Lyksalighedens Bolig« (Jerusalem's Skomagers efterladte Papirer S. 113 og S. 122—23).

til nogen selvstændig Produktion af større Betydning^{4*)}. Men fra Udlandet kom ogsaa som noget nyt den Kantiske Filosofi, der fandt talrige og begejstrede Tilhængere. Enhver veed, i hvor overordentlig en Grad den ved sin Alvor og Dybde stod over den overfladiske Eudaimonisme, hvoraf nogle Træk ovenfor ere nævnte. Men først skal der dog peges paa, at ogsaa den blev ført frem som et Led med i det store kirkelige Nedbrydningsarbejde, der var i saa stærk Gang. Kantianismen kundgjordes med en vis Bram ved et nyt Tidsskrift, der udkom 1795 under Navn af Repertorium for Fædrelandets Religionslærere og snart viste sig at være udgivet af en Student Malthé Møller. Det udtaltes strax deri: »I sin hele Fylde aabenbarede sig Sandhedens Aand, som Verdens evige Lærer engang forjættede alle dem, der skulde forkynde hans himmelske Lære, i sin ypperste Repræsentant. Immanuel Kant — velsignet være hans Navn i Menneskehedens Aarbøger — var Manden. Filosofien blev ved ham Videnskabernes Videnskab«. Ingen kan læse disse Ord uden at blive formelig forbløffet ved at faa at vide, at, naar Jesus lovede den Helligaands Komme, var dette gaaet i Opfyldelse ved Kants Optræden. Men for øvrigt var det klart heraf, at nu skulde den Kantiske Filosofi afløse Religionen eller, som man udtrykkede det, Kirketroen skulde forædles til ren moralsk Religion. Kantianismen var efter et Udsagn af en anden af dens ivrige Adepter, J. E. Berger, (Forfatter af Skriftet Dagens Anliggende), det store Fornuftevangelium, der ved Siden af Frankrigs politiske Gjenfødelse udbredte Lys og Varme over det kultiverede Europa, og set fra dette Standpunkt vistes Kristendommen bort som ikke mere havende Gyl-dighed*).

*) En Anmeldelse i L. Efterretn. 1795 S. 651 udtaler den sikre Forventning, at om foje Tid vil Menneskekjønnen enig antage

Idet altsaa den religiøst-filosofiske Udvikling fra forskjellige Sider mere og mere traadte i den skarpest mulige Modsætning til den gjældende Kirkelære, blev Udslaget deraf naturligt en Mangfoldighed af rationalistisk paavirkede Prædikener og Skrifter baade af Gejstlige og andre, som der her ikke er Grund til at gaa nærmere ind paa; men der fremkom ogsaa Angreb paa Kirke og Præster og Udtalelser i den mest udprægede antikirkelige Aand, hvilke især fandt Plads i Flyveskrifter og i Tidsskrift-artikler. Disse vare for øvrigt i et paafaldende Omfang oversatte fra udenlandske Litteraturer. Som det var at vente, skilte de, der gik yderligst, sig ikke alene fra de orthodoxe, men ogsaa fra Rationalisterne. Mænd som Bastholm og Adler, hvilken sidste fra 1792 var Superintendent i Sønderjylland, fik at høre, at de havde altfor megen Kristendom.

De Tidsskrifter, som gik videst, vare en Tidlang De kjøbenhavnske lærde Efterretninger, der fra 1790 redigeredes af den i flere Henseender højt fortjente Rasmus Nyerup, og i endnu mere udpræget Grad Samleren og Politisk og physisk Magazin. I det første af de to sidst nævnte, hvis Kyrofæer især Malte Bruun og O. Hørrebøw vare, kaldes Syndefaldet den lykkeligste Forandring i Verden, da det var Fornuftens Indtrædelse i den⁵⁾; man træffer begejstrede Udtalelser om den rene og sande Naturreligion (Fornuftens Dyrkelse), som Frankrig havde vedtaget, og der optoges her et Lystspil, Harlekin Præst, som indeholdt den storst mulige Haan over orthodoxe Præster, aabenbart blandt andet med tydelig Henpegning paa Balle. I Anledning af et Portræt-

den Kantiske Filosofi. I Modsætning dertil blev denne dog ogsaa omtalt som noget monstrøst, hvad Kunstlighed og Vanskelighed angik. Der var dem, som vidste at fortælle, at man kunde faa Hovedpine, blot af at læse 3 Limer i Kants Skrifter (Portrætmalerens Dagbog S. 65).

galleri over Præster, der omtales her, hedder det: »Hvor staar ikke Sjaeletyranniets forhadte Aand præget i dem! Hist flammer Hævnjerrighedens Lynildsblik i de vrede Ojne, og her hviler Dumhed paa de laskede Kinder«⁶). Lejlighedsvis sparkes der ogsaa til Katholicismen, naar f. Ex. Gregor VII betegnes som en gudsforgaaen Krop. I Politisk og physisk Magasin siges det, at Christi milde Lære var fordrejet til den afskyeligste af alle Religioner, og ved Siden af en Række Angreb paa Balle personlig træffer man der en Gjengivelse af Udtalelser af den bekjendte engelske Forfatter Payne, hvori først den Betegnelse af Forfattere til det gamle Testamentes Skrifter, som opstilledes fra kirkelig Side, afvises som ganske urigtig, og hvori derpaa Gejstligheden tiltales paa følgende Maade: »Hvad for en Skygge af en Forevending have I endnu at frembringe for at skjule Beskjæmmelsen over Eders gudsbespottende Bedrageri . . . Hvad kunne I endnu indvende mod den rene og sædelige Deisme for at understøtte Systemet af Eders Falskhed, Afguderi, foregivne Religion«. Var denne »Salve« end af Payne bleven rettet imod Gejstligheden i Almindelighed, fik den selvfølgelig ved at blive optaget i dette Tidsskrift en særlig Adresse til de danske og norske Præster. Man kan da ogsaa træffe Udtrykket »Præstepakket« blive brugt om Gejstligheden, og det er uheldvarslende Udsigter, der stilles for, hvorledes det vil se ud for den om en Snes Aar⁷).

T. Kr. Bruun, der ikke var bleven blidere stemt imod Kirkelæren, siden han i Anledning af sit Digt Mine Fritimer havde maattet lære Katechismus om igjen⁸), lettede i forskellige Spottedigte sit Hjærte for den Haan, han følte imod Kristendom og Bibel, og Riegels stemplede Theologien som en stridbar, vranten, ufredelig, søvnførende, Oplysning kvælende, for det borgerlige Livs Lyksalighed højst unyttig Videnskab: den religiøse Under-

visning var i hans Øjne kun Katechismuspjæt, og i Præsterne saa han al sand Oplysnings Fjender, der bare tænkte paa at fede sig selv, medens de udsugede deres Menigheder og fra Prædikestolen aldrig talte andet end søvndyssende Vaas for snorkende Tilhørere. Lidenskaben gik i den antikirkelige Lejr lige til, at en Baron Wedel Jarlsberg udgav en Pjece med den Titel: Den gejstlige Stand bør afskaffes.

Naar vi høre Udtalelser som de ovenfor anførte, der varieredes i det uendelige af forskjellige, dels bekendte, dels anonyme Forfattere, kunne vi ikke fortænke Balle i, at han lejlighedsvis ytrede, at den herskende Kritik »havde for Skade at slaa orthodoxe Skribenter om Ørene med store Kudskesvober«, eller Nordal Bruun i, at han i et Brev til Balle brugte det Udtryk: »At kaste Orthodoxe Rendestensnavs i Ojnene er kjøbenhavnsk Liberalisme«. Selv i Lærde Efterretninger, hvor det ikke plejede at skorte paa Brug af det grove Skyts imod Kirke og Gejstlighed, kunde der med Uvilje tales »om den Iver, hvormed der smaaligen blev søgt i enhver Krog for at finde Lejlighed til at laste og spotte over alt, hvad gejstligt er«⁹⁾.

Ved Siden af dem, der ligefrem angreb Kirken i dens bestaaende Form, stod den store Mængde af mere eller mindre religiøst indifferente Mennesker, undertiden Folk, der endog besad en vis Fromhed, men vare saa paavirkede af den almindelige rationalistisk deistiske Tone, at de enten i adskilligt sympathiserede med Kritiken af Kirkelæren og Kirkeskikkene eller stod saa at sige vaklende. Der maatte derfor, naar ikke den kirkefjendtlige Aand endnu mere skulde udbrede sig, gjøres et alvorligt Forsøg paa at rejse en Modstand imod Angrebene. Ingen saa det klarere end Balle, og han var ogsaa rede til at kaste sig ind i Kampen.

Balle var trods noget myndigt i hans Væsen nærmest

en blød, følelsesfuld Natur, alt andet end en Kampens Mand. Med sit milde Sind stod han fjærn fra al Forfølgelsessyge, og han kunde med sit gode Hjærte helt se bort fra gammeldags Intolerance. Derpaa gav han netop midt i dette Tidsrum et smukt Bevis, nemlig ved Kjøbenhavns store Ildebrand 1795. Da blev der fortalt, at han under Branden havde optaget en dødssyg Jøde med hans tvende Dotre i sin Bispegaard og ikke alene ladet den syge Mand blive plejet med den største Omhu, men ogsaa efter, hvad denne paa sit Dødsleje havde bedt ham om, nøje sørget for, at de jødiske Begravelsesceremonier bleve fulgte, da han var død¹⁰⁾. Ikke mindre skilte han sig fra den ældre Tids Aand ved, som allerede berørt, ivrig at holde paa, at Statsmagten ikke maatte blande sig i de religiøse Kampe; Kristendommens Sandhed, saaledes mente han, burde kun forsvares med Aandens Vaaben. Om muligt i endnu højere Grad fjærnedede han sig dog maaske fra selve sin store Velynder Guldberg ved i det mindste til en vis Grad at erkjende Offentlighedens Betydning og holde det for rigtigt i paakommende Tilfælde at appellere til den. Da saaledes engang Kjøbenhavns Kommandant havde villet hindre, at der Søndag Eftermiddag blev holdt Katechisation i Kastelskirken, bekæmpede han det ikke alene personlig med Iver; men han bad ogsaa Bülow hjælpe sig i denne Kamp. »Taber jeg, tilføjede han, »Slaget ved Kancelliets Frygtsomhed, skal Publikum faa alt at læse, hvad jeg i denne Sag har skrevet, og lad saa Torden, Hagel, Lynild fare ned over mig ligesom i den liturgiske Fejde¹¹⁾.

Som Balle altsaa i denne enkelte Sag var bestemt paa at gjøre sin Pligt til det yderste, kan det samme siges om hans Holdning som Sjællands Biskop i det hele, og den danske lutherske Kirke har aldrig paa sin øverste Plads havt en Personlighed, der i højere Grad har været Pligtopfyldelsens Mand ud i Fingerspidserne. Han kjendte

ikke, naar det gjaldt derom, til at gaa paa Akkord, og det skulde han netop vise under den Krise, hvori den dansk-norske Kirke kom i den Tid, vi her tale om. Det svækker ikke Højagtelsen for ham i saa Henseende, at unægtelig hans Pligtfølelse en enkelt Gang i høj Grad førte ham paa Afveje. Da Malte Bruun havde udgivet Aristokraternes Katechismus, fik Balle nemlig den besynderlige Tanke, at det efter D. L. 6—4—14*) var hans undersaatlige Pligt at gjøre Kancelliet opmærksomt paa det statsfarlige ved dette Skrift. Han oversaa, at der selvfølgelig ikke ved denne Pligt kunde tænkes paa at angive, hvad der stod at læse i et trykt og almindelig udbredt Skrift, som Alverden og først og fremmest Politimesteren havde Lejlighed til at gjøre sig bekendt med. Ved at paatage sig den aldeles overflødige Gjerning at henlede Kancelliets Opmærksomhed paa Skriftet, opnaaede han kun at blotte sig for en ikke uberettiget blodig Kritik.

Det første vigtige Skridt i Balles Kamp med Kirkens Fjender var, da han 1793 aabnede en Række Bibellæsninger 2 Gange om Ugen, først i Vajsenhusets Kirke, og, efter at den var brændt 1795, i Garnisonskirke. Naturligvis kunde han ikke ad den Vej umiddelbart føre en Kamp imod dem, der med stigende Voldsomhed angreb Kirken; men han kunde forsøge at vække det religiøse Liv i ret vide Kredse og derved drage vaklende og ligegyldige over paa Kristendommens og Kirkens Side. I og for sig syntes det at være Vækkelsestaler langt fra at ligge for Balle; men trods det forstandsmæssig torre, som han havde ondt ved at holde sig fri for, virkede dog den stærke Overbevisning, der aandede igjennem hans Foredrag, med stor Magt, og det var talrige Skarer af Til-

*) Haver nogen Kundskab om Raad til at opsætte sig imod Kongens Befalinger eller Forordninger og det ikke strax aabenbarer, straffes han som Medvider . . . paa Ære eller Liv eller Gods.«

hørere, der samledes om hans Prædikestol. Intet Under derfor, at de, der vilde ham og Kirkens Sag til Livs, fik travlt med at fortælle om Uordner indtil sædelige Skandaler, som de paastod fandt Sted under hans Bibellæsninger i afsides Gange og Kroge i Kirken. Malte Bruun skrev i Aristokraternes Katechismus om »Tøserne, der sig til Bibellæsning trænge«. For at gjøre Ende paa Bagvaskelsen fik Balle da en Del ansete Mænd til at passe paa, at ingen Uordner kunde finde Sted, og, samtidig med, at han fortsatte Bibellæsningen i henved en halv Snøs Aar, udgav han paa Grundlag af dem et opbyggeligt Skrift: »Bibelsk Søn- og Helligdagslæsning«. Men tillige optog han Kampen umiddelbart imod en enkelt Mand, som gik videre end nogen anden af hans Modstandere, den unge Otto Horrebow, der efter først at have haanet ham i det ovennævnte Smædeskrift: Harlekin Præst, udgav et Tidsskrift i udpræget deistisk Aand: Jesus og Fornuften. Han holdt her Jesus for at være afgjort mindre dyb i sine religiøse Meninger end Voltaire, og i den kristne Lære saa han ikke mere end en grundløs Indbildning og et flygtigt Blændværk. Som en Følge af stigende formelig lidenskabelig Ophidselse gik Horrebow efterhaanden til større og større Voldsomhed. Fra først af udtalte han i dette Tidsskrift, trods al Iver for at begrænse Jesu Betydning, dog Beundring for ham som et Mønster paa fuldkommen Visdom og fuldkommen Dyd, og som den, der havde været en i Forhold til sin Tidsalder og Nation oplyst, viis og god Mand: men efterhaanden blev Jesus ringere og ringere i hans Ojne, indtil han kom til at staa for ham som en slet og ret Sværmer, paa hvem saare meget kunde udsættes, som bedrog Folket ved Mirakler og gjorde det mere og mere overtroisk. Man kan, naar man hører sligt, tænke sig, med hvilken formelig Foragt og Modbydelighed Horrebow talte om det gamle Testamentes store Skikkelser.

Moses og David vare i hans Ojne modbydelige Personligheder og Bibelen overhovedet en Bog, han advarede imod at læse.

At Horrebow gik til slige Yderligheder, hang ikke lidet sammen med Forbitrelse hos ham over, at Balle paatog sig at gjendrive hans Tidsskrift Nummer for Nummer ved at udgive et Modblad, der bar Navn af »Religionsbladet« eller »Biblen forsvarer sig selv«. Det var et nyt Vidnesbyrd om, hvor bestemt Balle var paa at tage Kampen op trods al den Haan, der fra Modstandernes Side regnede ned over ham. Utvivlsomt havde han for høje Tanker om sin Evne til ad den Vej at tilbagevise Angrebene paa Kristendommen; men atter her maa det siges, at den Nidkjerhed, med hvilken han kastede sig ind i Kampen imod hvem det skulde være, havde noget for Almenheden imponerende ved sig og noget, der indgjød Højagtelse. Selv i Tidsskrifter, der vare holdte i antikirkelig Aand, kunde der komme Udtalelser, som vidnede derom. Man kan f. Ex. i Lærde Efterretninger for 1797¹²) læse følgende Ord om ham: »Gid han i sine Skrifter vilde arbejde noget mere paa at fremme praktisk Kristendom og noget mindre paa at understøtte Systemet, der dog næppe staar til at redde. Da vilde en stor Del af de haarde, ubillige Domme, man er saa tilbøjelig til at fælde over Hans Højærværdigheds Fremgangsmaade, ophøre og de, som virkelig elskede og agtede ham, vilde skaanes for den Harmen at høre en Mands Karakter mishandlet, fordi han kun fulgte Halvdelen af Jesu Forskrift, fordi han alene var oprigtig som Duen, men ej tillige klog som Slangen.«

Naturligvis fik han under disse Tiaarets Kampe mange samstemmende Ytringer at høre fra Meningsfæller, fremfor alt fra Guldberg, der var utrættelig i at udtale sin Sympathi med ham og i at opmuntre ham til at staa fast, naar Modet enkelte Gange var ved at svigte ham. »Deres

Ugeblad« (Religionsbladet), skrev han blandt andet til ham, »er fortræffeligt og sejrende. Maaden, De svarer paa, er uforbederlig«. Det er tidt blevet sagt, at Balle stod ene i Kampen. Hvis man derved forstaaer, at der slet ikke fra anden Side fremkom Angreb paa Fritænkeriet og Kirkens Fjender, er det altfor stærkt. For ikke at tale om, at Baden i sin Universitetsjournal udtalte levende Sympathi for Balle under hans Kamp, og at Tode lejlighedsvis¹³⁾ brugte skarpe Ord om den skammelige Maade, hvorpaa de, der forsvarede Bibel og Religion, bleve behandlede, kan man se den højt ansete norske Præst Hans Strøm i Tidsskriftet Hermoder med stor Styrke angribe Hovedsætninger i Deisternes Program, blandt andet netop Opfattelsen af Gud som den, der kun er en kjærlig Fader men ingen Hævner til Straf for onde Gjerninger. Ikke mindre stærkt gaar Strøm løs paa dem, der nægtede Kristi Guddom¹⁴⁾, og Tidsskriftet Kritik og Antikritik, hvori Præsterne Benzen og Fleischer førte Ordet, angreb Balles Modstandere endog med Voldsomhed; men sikkert er det dog, at han i en paafaldende Grad var ene om at bære Kampens Hede. Hvorledes han selv følte sig pinlig berørt derved, viser det Udtryk, han lejlighedsvis har brugt i denne Tid om sine gejstlige Kolleger, at de sad i Krogene og sagde: Mum! Mum!¹⁵⁾ Men netop dette Træk ved hans Stilling gjør, at han maa højagtes i en Grad som faa af den danske Kirkes vigtigste Mænd.

Imidlertid, tydelig Anerkjendelse fra Almenhedens Side udeblev heller ikke dengang, end ikke paa den Tid, da Kampens Bolger gik højest. Som hans Bibellæsninger besøgte af trofaste og stadige Tilhørere i Mængde, saaledes var det en forbausende stor Afsætning, hans »Bibelsk Søn- og Helligdagslæsning« fandt. Der var nemlig ikke færre end 30000 Abonnter paa det, hvad ganske naturligt blev anført som Vidnesbyrd om, at »Angrebene paa Landets Religion endnu ikke havde gjort

betydelig Skade hos Middelstanden i Hovedstaden¹⁶). Dette store Tal var i hans Modstanderes Øjne en saa ubehagelig Kjendsgjerning, at det bragte Tidsskriftet Samleren til forbitret at opstille en Beregning over, at Udgivelsen deraf vilde formindske Nationalformuen med 23333 Rdlr., en Sum, for hvilken der havde kunnet oprettes et nyt Skolelærerseminarium eller et nyt Agerdyrkningsakademi, eller været uddelt en Mængde nyttige Bøger o. s. v.¹⁷).

Et endnu mere umiddelbart Vidnesbyrd om Anerkjendelse, man kan gjerne sige om Beundring, modtog Balle, da der i Aaret 1797 fandt en Indsamling Sted i Kjøbenhavn for at faa slaaet en Guldmedaille til hans Ære. Indsamlingen lykkedes, og Medaillen overraktes ham i Foraaret 1798. Man kan dertil føje, hvad vi senere ville vende tilbage til, at den Harme, Angrebene paa Balle efterhaanden vakte i ret vide Kredse i Kjøbenhavn, virkede til, at en Del af Byens Borgere (1797) — forovrigt meget imod, hvad han selv ønskede — indgav en Ansøgning til Kongen om, at der maatte blive indført Censur for alle Skrifter, der handlede om Religionssager. Omtrent samtidig svækkedes Styrken af den fanatiske Otto Horrebows Angreb paa ham og Kirken, da den unge Jurist A. S. Ørsted (født 1778), som ivrig Kantianer rettede et Angreb paa Horrebow, hvorved han tog Livet af ham som filosofisk Forfatter. Modsætningen imellem den Kantiske Morallov og den eudaimonistiske Populærfilosofi kom her klart til Syne. Ogsaa kan man lægge Mærke til, at det var, som om den voldsomme Hidsighed i Angrebene paa Kirken var ved at tabe sig (1798 og 1799). Tonen i Lærde Efterretningers Sprog blev kjendelig tammere, og det virkede blandt andet i den Retning, at den senere som Sjællands Biskop og udmærket Videnskabsmand bekendte P. E. Müller begyndte at blive brugt som Anmelder i dette Tidsskrift. Skjønt han endnu var bestemt

rationalistisk i sine Meninger, hørte han afgjort til denne Retnings højre Floj, og hans Anmædelser vare ganske anderledes hensynsfuldt affattede, end Tilfældet havde været med Tidsskriftets tidligere Artikler i den Retning. Man saa ham blandt andet baade gaa Horrebows nysnævnte Ugeskrift skarpt paa Klingen og hudflette et udpræget antikirkeligt Skrift af den dengang bekjendte nordtyske Forfatter Bahrtdt, der før var bleven rost i dette Tidsskrift. Nu begyndte ogsaa Horrebows overlegne Modstander Orsted at optræde som Anmelder i Lærde Efterretninger. Man faar endelig tillige det Indtryk, at andre ret voldsomme Tidsskrifter som Politisk og fysisk Magasin religiøst som politisk vare ved at blive mattere allerede, inden Trykkefrihedsforordningen af 27. September 1799 udkom. Deismen var tydelig nok ved at ebbe ud. Den begyndte stærkt at vige for den mere moderate Rationalisme, dog vel at mærke, uden at der kom noget kraftigere aandeligt Sving frem derved. Det samme kan uheldigvis ogsaa siges om, hvad man maa kalde den orthodoxe Theologi. Hvor lidt Balle end var bukket under, led den Theologi, han repræsenterede, dog tydelig nok af en Halvhed, der ogsaa lod det fattes paa Evne til i større Omfang at vække et stærkere religiøst Liv. Skulde det ske, maatte der komme nye Impulser.

Selvfølgelig havde den Udvikling af de religiøse Forhold, vi i det foregaaende have fulgt, i høj Grad maattet faa Indflydelse paa Landets Gejstlighed og dens Virksomhed. Intet var naturligere, end at den rationalistiske Strømning mærkedes stærkt igjennem den kristelige Forkyndelse fra Prædikestolen. Bastholm hævdede iblandt de danske Præster i Kjøbenhavn stedse en høj Plads, og af de tyske Præster, som fandt mange Tilhørere i de helt eller halvt tyske Embedsmandsfamilier, var Marezoll ved Petri Kirke en Tid den, der var mest i Vælten. Hans Kirke, skrev Grevinde Schimmelmänn i et Brev, var fuld

som et Æg, naar han prædikede. Han var ligesom Bastholm udpræget Rationalist*). Netop særlig i disse fornemme aristokratiske og bureaukratiske Kredse kom der dog til at lyde en ejendommelig stærk religiøs Tone, da den berømte Svejtsertheolog Lavater, efter Indbydelse, som tidligere nævnt, af Bernstorff, kom hertil i 1793. Orthodox kan han sikkert ikke kaldes, dertil var der blandt andet et altfor stærkt mystisk Element i hans Religiositet; men begavet, som han i høj Grad var, baade med Fantasi og Følelse og begejstret for Kristendommen, formaaede han at virke stærkt vækkende som kristelig Taler. Foruden at han bragte flere fornemme Herrer og Damer i Stormandskredsen i formelig Extase, gjorde han ogsaa udenfor den en meget stor Virkning paa adskillige. Ikke alene taler Steffens i stærke Ord om hans inderlige og kraftige Prædikemaade; men man kan ogsaa se en dygtig Gejstlig som Præsten Kristoffer Nyrop i Glostrup, der stod Balle nær i hans Syn paa Kristendommen, skrive i sin Dagbog efter at have hørt Lavater prædike i Reformert Kirke i Kjøbenhavn: »Give Gud, at jeg saa kunde opvække, opbygge andre, som han opbyggede mig — at jeg maatte for mit Levnet herefter opleve og erfare, hvad han idag saa i Hjærtet søgte, Kraft og Velsignelse af Bonnen, af sand Omgang med Gud«¹⁸⁾. Men Lavaters Ophold i Danmark var ganske kortvarigt og uden Betydning for Kirkelivet her i det hele.

Som den rationalistiske Aand fik stærkt Fodfæste hos det kjøbenhavnske Præsteskab, saaledes rundt omkring.

*) Hvilke misforstaaede og ligefrem karikaturagtig smagløse Fornuftbetragtninger, for ikke at sige Fornuftberegninger. Bastholm kunde henfalde til, viser en Meddelelse af Steffens. Denne fortæller, at han engang hørte ham i en Prædiken — naturligvis for rationalistisk at bekæmpe Tvivl om Opstandelsen fra de Døde — »udvikle, hvorledes der paa den yderste Dag paa Jorden vilde kunne blive Plads for alle de Sjæle, der havde levet« (*Was ich erlebte* II, 157).

Da den havde faaet betydeligt Indpas ved Universitetet, laa det i Sagen selv, at de Præster, der havde modtaget deres Uddannelse her, maatte blive paaavirkede deraf. Adskillige af dem vare endog udprægede Fritænkere. Hvordan den religiøse Indflydelse var, som Datidens unge Præster vare udsatte for, faar man Indtrykket af, naar man ser det blive udtalt af en anset theologisk Videnskabsmand, der havde oplevet hin Tid: »Den Præst, som da skulde være yndet, maatte ophøre at være Præst; han maatte nedrive, hvad han var sat til at opbygge; han maatte omtvile de Sandheder, han lønnes for at indskærpe. Den Præst, som troede paa Bibelen og Jesu Guddom, ansaas enten for en Hykler eller for en Dosmer¹⁹⁾. Der er med Rette blevet gjort opmærksom paa²⁰⁾, hvor forskjelligt et Indtryk Balle havde af den religiøse Tone hos Præsterne i Sjællands Stift 1789—1790 og saa 10 Aar senere. Indtil 1791 fandt han intet at udsætte paa, hvad nogen af hans Præster lærte: men i Aarene 1798—1800 kan man se, at han hos adskillige Præster traf en Aand, der var lidet evangelisk. uden Varme og endog ligefrem uden Kristendom. Maaske sporedes sligt stærkest i Sjælland, der laa Kjøbenhavn nærmest; men al Sandsynlighed er for, at Udviklingen i det hele gik i den Retning hos Præsterne i alle Statens Lande, og det, hvad enten det var ved Universitetet i Kiel eller ved det i Kjøbenhavn, de vordende Præster fik deres Uddannelse. »Kristendommen«, skriver en Forfatter, der paa den Tid havde studeret Theologi i Kiel. »var os hverken en Tros- eller en Hjærtets Sag. Det kom kun an paa at være en brav Karl. Saa kunde man for øvrigt tro, hvad man vilde. Det var det herskende Motto«²¹⁾.

Ogsaa bør det erindres, at der paa andre Maader virkedes til at drage Præsterne bort fra den kirkelig-religiøse Side af deres Gjærning. Ligesom der i Presse og Litteratur jævnlig taltes om, at de ikke burde nævnes

med denne Betegnelse men, langt hellere som »Folkelærere«, saaledes fremsattes ofte den Paastand, at Præsten skulde have det som sin egentlige Opgave, i sit Sogn at virke for den saakaldte nyttige Oplysning, der gjaldt som det ene fornødne. Dertil hørte, at han burde skaffe sig Kundskaber i Naturvidenskaberne og i alskens økonomisk Gjærning. Fremfor alt var det en Hovedsag, at han kunde blive en dygtig Landmand, der forstod som saadan at give sine Sogneborn et godt Exempel og mangt et nyttigt Raad. Selve Regeringen skjød til her. Naar vi have set den belonne en Provst Heiberg i Kirke Saarby med Fortjenstmedaillen i Guld, fordi han havde faaet Fabriksvirksomhed i Gang i sit Sogn, eller naar den sendte Provst Høgh i Gjentofte unge Bønderkarle fra Krongodset for at faa dem oplærte af ham i Landbrug, viser sligt, hvor gjerne den saa Præsterne optræde som Foregangs-mænd paa økonomiske Omraader. Der er ej heller nogen Tvivl om, at deres Exempel paa dette Tidspunkt har virket godt i den store Landbrugssag. Men uheldigvis er det tillige sikkert nok, at dette ogsaa har havt den Følge, stærkt at drage adskillige Præster bort fra deres egentlige Gjærning. Det kan være rimeligt nok, at der med Grund er blevet fortalt om, at Præster har brugt deres Prædikestole til at tale om Kartoffeldyrkning og Staldfodring o. s. v. Der har desto værre tillige været dem, hvis Følelse af, at de overhovedet havde alvorlige Pligter at passe, var meget svag²¹). Ogsaa set fra hele denne Side kan man sige, at der trængtes til en ny Aand.

Samtidig med at Rationalismen voxede, fandtes der i selve Danmark paa sine Steder baade i Jylland og i Fyn en religiøs Vækkelse af helt modsat, nemlig pietistisk hernhutisk Karakter, støttet til Hernhuternes Hovedplads i Kristiansfeld; men den havde ingen Magt til at blive en Bevægelse af større Betydning. Det samme maa vistnok siges om, hvad der var levnet i Norge af hernhutisk

Retning²²). Derimod viste der sig i dette sidste Land et tydeligt Forbud for et religiøst Gjennembrud, som den senere Tids Theologer i Norge have tillagt en overordentlig Værd for Kirkelivet deroppe, og det var ved Hans Nielsen Hauges Optræden. Denne, der var født 1771 i Tune Præstegjæld (i Smaalenene) af Bondeforældre, optraadte rundt omkring som Vækkelsesprædikant, især fra 1798, og det med en mærkelig religios Inderlighed og Veltalenhed. Det skulde først blive i det følgende Hundredaar, at han kom til at udøve en vækkende Magt i vidt Omfang; men, medens Folk ustraffet havde kunnet angribe den gjældende Kirkelære paa det voldsomste, vakte han strax fra først at stor Uvilje i de styrende Kredse ved de Forsamlinger, han holdt. Selv Balle misbilligede ganske hans Færd. Da der fandt Haugianske Møder Sted i Kristiania 1798, blev det af Stiftsovrigheden betydet Deltagerne i dem, at de skulde gaa hjem; ellers kunde de vente, som Løsgængere at blive satte i Tugthuset. De vilde imidlertid ikke adlyde, og Stiftamtmand Kaas lod dem da transportere til deres Hjemsted i Smaalenenes Amt, hvor de bleve overleverede til Ovrigheden. Kaas tilraadede i det hele, hellere at behandle dem som Løsgængere end at lade dem tiltale efter Kristian IVs Forordning af 13. Januar 1741 om religiøse Forsamlinger; gjorde man dette sidste, mente han, at man vilde give »deres Sværmerier en Grad af Vigtighed, som de langt fra fortjente«²³). Denne Opfordring har Regeringen paa dette Tidspunkt troet at burde følge. Det er nemlig aabenbart Haugianerne, den har tænkt paa, naar den (16. Marts 1799) paabød, at adskillige »Løsgængere«, der forsamlede Folk omkring i Buskeruds Amt og holdt offentlige Taler for Almuen om Religionssager, skulde tiltales som Løsgængere for en Tugthusret. Samme Aar maatte Niels Hauge personlig tilbringe en Maaned i Tugthuset i Trondhjem som skyldig i Løsgængeri.

Det Røre af meget forskjellig Natur paa det religiøse Omraade i Slutningen af det 18de Hundredaar, som vi i det foregaaende have dvælet ved, havde Regeringen, bortset fra dens Optræden imod Hauge, kun saare lidet blandet sig i. Der var her en slaaende Modsætning til, hvad vi have set ved saa mange andre Omraader af Datidens Forhold, hvor den havde været forende og reformerende. Selve dens Styrelse af de kirkelige Sager kunne vi da ogsaa omtale i Korthed.

Paa Grund af den store Betydning, som det i Kristian VI's Tid oprettede Kirkekollegium i længere Tid havde havt, maa det nævnes, at det ophævedes i 1791; men det havde rigtignok allerede i den Guldbergske Tid været uden Indflydelse, efter at det havde mistet sin Ret til at indgive Forestillinger umiddelbart til Kongen. I den Tid, vi her tale om, var Danske Kancelli den Myndighed, der som det øverste Kollegium havde mest at sige i alle Kirkesager for Danmarks og Norges Vedkommende. Naar vi da, hvad disse angaar, se det indtage en ret tilbagetrukken Stilling, kan det have hængt sammen med, at dets mest energiske Medlem Kr. Colbjørnsen aldeles ingen kirkelig Sans havde. Hans personlige religiøse Standpunkt var helt rationalistisk. Om han, som det er formodet, ligefrem har søgt at træde i Vejen for Balle, er dog tvivlsomt. Skal man slutte fra de endog meget varme Ord, han i et Brev fra 1798 har brugt i en Tiltale til denne, har han personlig havt Højagtelse for ham. Han kalder ham her: »Ædle retskafne Mand og Ven«²⁴). Dermed kan det naturligvis godt forenes, at han ingen Interesse havde for, hvad Balle paa forskellige kirkelige Omraader ønskede at faa fremmet, vanskeligere derimod, at han bestemt modarbejdede ham.

Skulde man for selve den lutherske Statskirkes Vedkommende nævne, hvad der er det vigtigste Skridt, som i denne Tid fandt Sted med Hensyn til dens Forhold, maa

man fremhæve Udgivelsen af to Skrifter, som begge i det mindste for en stor Del skyldtes Balle, nemlig den saakaldte »Balles Lærebog«, og den »evangelisk kristelige Psalmebog«^{*)}. Som Lærebog i den religiøse Børneundervisning havde hidtil Pontoppidans Forklaring af Luthers lille Katechismus været almindelig brugt: men man holdt den for at være altfor pietistisk og tung, og dens Affattelse i Form af Svar paa Katechismusspørgsmaal var i manges Øjne uheldig. Paa Grundlag baade af en Forhandling, Balle havde med Bastholm, og af en nærmere Droftelse i Kommissionen for Almueundervisningen udkom da den Balleske Lærebog (1791), der siden i adskillige Tiaar var den almindeligst brugte i vort Land. De, der som nærværende Skrifts Forfatter have kjendt den fra deres Barndom, have sikkert bevaret det Indtryk, at dens Sprog- og Affattelsesform lidet passede til Børn, og den er desuden bleven kritiseret som mærket af det halvt rationalistiske Standpunkt, Balle med al sin religiøse Varme ikke helt kunde rive sig los fra. I ulige højere Grad traadte dog Manglen paa udpræget kristelig Tone frem i den »evangelisk kristelige Psalmebog«, der udkom 1798. Den var et Arbejde af en hel Komite, hvori Balle til Kolleger havde flere Mænd, som stod det kirkelige Liv saa fjærnt, at de aldrig burde have været med ved sligt, f. Ex. Rahbek. Psalmebogen er tillige et Vidnesbyrd om det samme, vi allerede have set paa et andet Punkt, nemlig om Manglen paa Følelse for Fortidens Stil og Præg i religiøs Henseende. Man forstod ikke mere det gamle religiøst digteriske Sving hos Kingo og Brorson, ligesaa lidt som man havde kunnet føle sig grebet af den gamle Stil i Fortidens Kirkebygninger. Deraf det

*) Der kan for at tage en lille Reform med, som er bleven staaende, nævnes, at der blev indført en offentlig katechetisk Prøve for dem, der vilde være Præster (F. af 5. Okt. 1792).

underlig afblegede i æsthetisk som i kristelig Henseende, der kom til at betegne det nye Psalmebogsarbejde.

Mangel paa Pietet for det gamle og nedarvede kom endelig til at træde frem paa en ret opsigtvækkende Maade i de sidste Aar af Tidsrummet, da nemlig de Bastholmske Tanker om en Forandring af Kirkeritual og Kirkeskikke viste sig i en ny Skikkelse, og det saaledes, at det blev forsøgt at gennemføre dem, nemlig ved den saakaldte Agende i Slesvig og Holsten. Faderen til dette Reformforslag var den daværende Generalsuperintendent for Slesvig J. G. C. Adler. Denne Mand, der gjaldt for en lærd Orientalist og havde været en anset Prædikant i Kjøbenhavn, var bleven sat i Spidsen for de slesvigske Kirkesager 1792. A. P. Bernstorff havde (1777) faaet sat igjennem, at, naar Generalsuperintendentembedet, der paa den Tid var fælles for begge Hertugdømmerne, blev ledigt, skulde hvert af disse have sin egen Superintendent, og at man til at beklæde dette Embede i Sønderjylland skulde tage en Mand, der kunde Dansk. Dette skete nu 1792. Der havde i lange Tider været Tale om, at der trængtes til et nyt Ritual baade i Holsten og i Sønderjylland, og det Hverv at udarbejde et saadant blev lagt i Adlers Haand. Udpræget Rationalist, som han var, gik han ivrig ind paa Tanken, og efter flere Aars Forberedelse blev hans Arbejde færdigt 1796, i hvilket Aar det ogsaa godkjendtes af Kongen. De Forandringer, det indførte i det ældre Ritual og i det hele i Søndagsgudstjenesten. — hvilke sidste der dog her ikke skal gaas ind paa —, vare meget indgribende. Tillige fastsattes det, at et Udvalg af 200 Psalmer, som Adler havde gjort af den evangeliske Psalmebog, maatte bruges som Tillæg (i de danske Menigheder) til den Pontoppidanske Psalmebog, hvoraf et nyt Oplag var under Trykken²⁵).

Paa den Tid, da denne Agende blev godkjendt, var Bernstorff Præsident for Tyske Kancelli, og han bærer

altsaa Ansvaaret derfor. Jo mere han vitterlig var virkelig luthersk Kristen af Trosbekjendelse, desto mere forbauses man over, at han gik ind paa en Forandring, hvorved meget, der netop var udpræget kirkeligt, fjærnedes af Kirkeskikkene. Han var heri, som allerede nævnt, et Barn af sin Tid, der, smittet af Oplysningstidens Kritik og dens Uvilje imod, hvad der for dens Livssyn kunde gjælde for forældet, ganske undervurderede den Betydning, de gamle Kirkeskikke havde. Men ikke mindre undervurderede han og de andre, der havde Del i den Forandring, som her skete, hvad der kunde bydes Menighederne. Det var, hvad i og for sig maa billiges, ikke ved en ligefrem Befaling, at Agenden skulde indføres, og den maatte ikke engang anbefales fra Prædikestolene, ligesom det ogsaa ved Vielse og Daab var tilladt enhver at kræve de gamle Formularer fulgte; kun naar dette ikke skete, maatte de nye bruges. Man vilde i det hele prøve paa at faa Forandringerne indførte lidt efter lidt²⁶). Dette saa meget humant ud: men man kunde ogsaa finde den Fremgangsmaade, ligesom at liste det nye ind, alt andet end værdig, og den bragte Præsterne i en vanskelig Stilling, da de ikke havde et klart Kongebud at dække sig ved.

Naturligvis blev den paatænkte Reform lovprist i de i rationalistisk Aand redigerede Tidsskrifter; men anderledes lød Dommen fra mange af Menighedernes Side, da man i 1798 skred til at gennemføre Agenden. Da kom der en forbausende stærk Uvilje til Udbrud, og den vendte sig ganske naturlig imod de Præster, der vilde prøve paa at indføre de nye Forandringer. Paa sine Steder bleve disse opfattede som sigtende til at indføre »den nye franske Tro . med andre Ord til at udrydde Kristendommen af Kirkerne, og det kunde komme til saadanne Optøjer, at Præsterne maatte se saa hurtig som muligt at slippe ud af deres Kirker. Maaske laa der ingenlunde altid en af tydelige religiøse Grunde skabt Forargelse bag ved denne

Stemning; det kan gjerne være, at den paa sine Steder alene har været skabt af en konservativ Uvilje imod, at der overhovedet blev rokket ved det gamle. Men hvad der nu end har været Aarsagen, saa mødte Regeringen en saa bestemt Modstand fra en Række Menigheders Side, at den valgte at lade Sagen falde, undtagen for saavidt et Paabud om nye Prædiketexter blev opretholdt.

Ganske anderledes var Regeringen i Samklang med, hvad der ønskedes omkring i Menighederne i Statens forskjellige Lande, da den befalede, at den af Loven paa- budte Trolovelse for alle, som ikke var af Adel og Rang, skulde være afskaffet. Det havde blandt andet vist sig saare almindeligt, at Folk flyttede sammen efter Trolovelsen, inden Vielsen fandt Sted. Under alle Omstændigheder maatte den gjælde for en ufornoden Ceremoni (F. af 4. Januar 1799).

En ret slaaende Forskjel fra den Strid og de skarpe Modsætninger, der i vort Tidsrum kom frem indenfor Kirkens eget Omraade, danner det tolerante Forhold, hvori Regeringen lod den stille sig til andre Konfessioner. Det er i det hele et vel kjendt Træk i den lutherske Kirkes Historie i Slutningen af det attende Hundredaar, at, jo mere der rokkedes ved selve dens Grunddogmer, desto mere slappedes Bevidstheden om den konfessionelle Mod- sætning imellem den og andre Bekjendelser og Religioner. Hertil kom, at det attende Hundredaars Lære om Men- neskerettighederne heldigvis ogsaa udviklede Opfattelsen af Religionsfrihed som en ufortabelig Menneskerettighed. I det nærmest foregaaende Tidsrum havde Guldberg i Principet været saa statskirkelig som muligt; men Tids- aanden havde været ham for stærk, og der var paa flere Punkter gjort Indrømmelser til anderledes troende. I de Aar, vi her tale om, kom man ikke endnu til Religions-

frihed. Det tyske og det danske Kancelli udtalte vistnok begge, at Oplysningens Udbredelse talte for en uindskrænket Tolerance; men Regeringen mente dog paa given Foranledning, at der maatte hævdes den bestaaende Kirke et Fortrin som Statskirke. Da nemlig den reformerte Menighed i Kjøbenhavn (1789) ansøgte om at maatte bruge Klokker paa sin Kirke, blev det afslaaet, og det, fordi man frygtede for, at Folk let kunde »tiltro Regeringen en vis Ligegyldighed imod den herskende Religion, naar en Konfession, der hidtil kun under visse Indskrænkninger havde havt Religionsfrihed, fik større Frihed, end den tidligere havde havt«. Derimod gik Regeringen ind paa, at de reformerte Præster maatte ægtevie de Kvinder af deres Menighed, der giftede sig ind i andre (lutherske) Menigheder²⁷). Det fortjener ogsaa at nævnes, at det tillodes de Reformerte i Ekerneforde at bruge Byens Kirke til at holde Altergang i og de Reformerte i Itzehoe, at de 2 Gange om Aaret maatte holde Gudstjeneste i den der værende lutherske Kirke: i Vestindien blev det tilladt, at i Sygdomstilfælde maatte en Lutheraner lade sig meddele Nadveren af en reformert Præst²⁸). Overfor de romerske Katholiker forekommer den Bestemmelse, at en Menighed, som de havde i Altona, maatte være fritaget for det Overtilsyn, som den hidtil havde staaet under²⁹).

Størst Betydning har det dog, at Jødernes Stilling blev forbedret; thi af dem var der langt flere, end der var af Reformerte og Katholiker, og der kom netop mange til af dem i de Aar, vi her have at gjøre med. Danske Kancelli bruger i Aaret 1789 det Udtryk, at det næsten var et utroligt Tal af dem, der i de sidste Aar var kommet til Kjøbenhavn, og det var aabenbart for at hindre, at man fik for mange fattige Jøder ind i Landet, at det i Stil med ældre Bestemmelser blev fastsat, at ingen her i Landet indkommen Jøde maatte faa Borgerret, med mindre han havde betydelig Formue eller kunde godtgjøre at

være i Stand til at ernære sig ved Kunster. Haandværk eller Fabrikanlæg³⁰). Tallet af Jøder i Kjøbenhavn ansloges ved Aaret 1800 til at udgjøre c. 2000; og iblandt dem var der flere anselige Grosserere, fremdeles Silke- og Klædekræmmere, Boghandlere, Fabrikanter og Haandværkere³¹). Aabenbart gik det fremad for de Jøder, der fik Bolig her. Det kan i saa Henseende nævnes, at Giftermaal maatte finde Sted imellem Jøder og kristne Kvinder, uden at der behøvedes nogen »Religions Fragsigelse«. Børnene skulde dog opdrages i den lutherske Religion³²). Nu fastsattes det ogsaa, at det at være Jøde ikke mere skulde kunne være Hindring for at blive Reservekirurg ved Frederiks Hospital³³), og det tillodes en Jøde at faa sin Son sat i en latinsk Skole uden at han behøvede at lade ham dobe³⁴). Langt vigtigere var det dog, at Jøderne nu fik Adgang til at blive optagne i Haandværksslavene³⁵). Til dette Regeringsskridt knyttede det sig, at der dannede sig et saakaldet »Præmieselskab for den jødiske Ungdoms Anbringelse til Kunster og Haandværker«. En højt anset Embedsmand, J. Ph. Rosenstand Goiske ytrede i en Festtale i dette Selskab lejlighedsvis følgende: »Vejlede ved Oplysningens klare Skin, opmuntrede ved en viis Lovgivnings blide Stemme nærme vi os, værdigste Medborgere, med fælles Gavnelyst og fælles Fordragelighed til hinanden«³⁶). En saadan Henvendelse til en væsenlig af Jøder bestaaende Forsamling var noget nyt. Pram har ved en lignende Lejlighed talt om den Brøderlighed, der burde være imellem Jøder og Kristne. Han mente ogsaa at kunne ytre, at »vi førend noget andet Sted have behandlet disse vore Brødre med en Menneskelighed, som andre Europas Kristne have nægtet dem«³⁷). Kancelliet selv udtalte (1798), at man ved velgjørende Foranstaltninger bør bringe den jødiske Nations enkelte Lemmer til sand Oplysnings og borgerlig Lyksaligheds Maal³⁸).

TREDIVTE KAPITEL.

Hær og Flaade.

Til Grund for alle de varme Udtryk af Beundring for Kronprinsen, som man i hin Tid ser komme frem i Skrift som i Tale, maa man antage, at der har ligget en Opfattelse af, at han havde sin store Del i det betydningsfulde Reformarbejde, der udmærkede den daværende Styrelse. I Virkeligheden var dette dog kun for saa vidt Tilfældet, som han paa adskillige Punkter har givet det sin varme Tilslutning, og, hvad vi særlig saa ved Landbo-reformerne, derved virkede væsenlig til, at de sejrede. Men at hans aktive Medarbejde deri har havt meget at sige, er der ingen Grund til at tro paa. Derimod var der eet Omraade, som vi endnu ikke have dvælet ved, hvor hans eget Arbejde aabenbart var stærkt med i, hvad der skete, og det var et, hvor der allerede var forsøgt Reformer, førend de fandt Sted paa noget andet Felt: det var med Hensyn til Hæren. Vi have fulgt Forsøg i den Retning lige fra 1762, og, naar vi allerede have havt Lejlighed til at omtale Kronprinsens Iver, ja alt for store Iver for alt, hvad der hed Soldaterexercits, saa ville vi tillige erindre, at der i de første Aar af den nye Styrelses Tid var syslet med Hærplaner, og at Prins Karl af Hessen med Hensyn til alt slikt havde været Prinsens meget formaaende Raadgiver og forelagt den ene Hærordningsplan efter den anden. Saa kom den svensk-russiske Krig og Statens Deltagelse i den i 1788, hvorved store Brøst i den norske Hærs Tilstande klart kom for Dagen. Der laa deri nye Opfordringer til at reformere Hærvæsenet.

Man kan, om man vil, stille Kronprinsens Iver, og hvad der arbejdedes paa i hans Tid, i et karrikaturmæssigt

Lys, og det er ogsaa sket. f. Ex. ved det Billede, den fra Struenseetiden bekjendte General Falkenskjold har givet deraf i sine Memoirer efter, hvad han saa, da han 1788 en kort Tid var hjemme her i Landet. Det samme er ogsaa sket senere¹⁾ Man maa nu visselig indrømme, at adskil- ligt kunde kritiseres i det Arbejde, der dengang fandt Sted, at Kronprinsen stadig omfattede Exercervæsenet og Fælledevelser samt en hel Del Soldaterpomp med en ganske overdreven Varme, og at han ikke mindre stærkt var op- tagen af Spørgsmaal om Uniformer og alskens Detailler vedrørende Soldatermunderinger og Ekvipering. Den ene Gang efter den anden laves der om paa Uniformrabatter, Kraver, Chakoer, Gehæng, Knapper o. a. m., og der ud- stedes Kongebud om, hvorledes Underofficerer og Gemene skulle bære deres Sidehaar²⁾. I sligt kunde der være meget i højeste Grad smaaligt, og det kunde komme til at gaa ud over de for en stor Del slet lønnede Officerer, der idelig selv maatte bekoste de forskjellige Forandringer ved deres egne Uniformer. Man maa her huske, at hos os ligesom i andre Lande var det ikke som nu til Dags, at der var fælles Uniformer for hele Vaabenarter, alene med Smaaafvigelser i Distinktionerne. Dengang adskiltes de enkelte Regimenter fra hverandre ved forskellige Ra- batter, Kanter, Kokarder o. s. v. Saameget desto større Stof var der til en Uendelighed af Reskripter og Kund- gjørelser om Smaaforandringer, og det var, som om Kron- prinsen ret nød at udstede slige. Her var et af de Punkter, hvor Grev Schmettows skarpe Kritik^{*)} virkelig rammede. Det kan vel nok i det hele siges, at den Mili- tarisme, som Kronprinsen i høj Grad var greben af, kunde træde frem med en Ensidighed, der paa flere Maader var uheldig, blandt andet i stigende Grad ved den Indflydelse, som den havde paa, hvem han personlig holdt af at

*) Se ovenfor S. 198.

omgive sig med. Den kom desuden til at staa i et særlig uheldigt Lys, fordi det ved Siden deraf, hvad senere skulde vise sig i farlige Ojeblikke, stærkt skortede ham paa virkelige militære Talenter og dermed ogsaa paa Evne til at bruge de Soldater, som det var hans Lyst at øve saameget som muligt.

Men hans, og vi kunne sige Regeringens, Holdning paa det militære Omraade har ogsaa andre Sider, der ikke maa glemmes. Der er her vitterlig sket adskilligt, som havde virkelig Værd.

En Forordning af 13. Maj 1785 udtalte, at det var Kongens Beslutning at sætte »vore gevorbne Regimenter paa en bedre og fuldkommnere Fod end tilforn og til den Ende saa meget som muligt og saa meget, som Landets Lejlighed kan taale, at besætte dem med vore egne Under-saatter«. Altsaa Hæren skulde gøres national, det var det endelige Maal. Dette var, som det vil huskes, allerede længst sket med den norske Hær, hvor foruden de saakaldte nationale Regimenter de to hvervede Regimenter udelukkende havde nationalt Mandskab. Med Hensyn til den danske Hær, der tidligere i Aarhundredet havde bestaaet af de 2 Hoveddele, de hvervede Regimenter, som aldeles overvejende fik deres Mandskab ved Hvervning i Udlandet, og den saakaldte Landmilits, var det siden St. Germains Reformer 1762 blevet Opgaven at skabe større Enhed, idet hvervede og nationale Tropper forenedes i de samme Regimenter og Kompagnier. Det var aabenbart St. Germains Tanke, at dette skulde være det første Skridt til efterhaanden at udvikle en gennem-gaaende national Hær. Det samme Princip, hvorpaa Ordningen i 1762 var bygget, laa ogsaa, som tidligere omtalt³⁾, til Grund for Hærloven af 1774, og vi have ovenfor set, at det ligeledes var Tilfældet ved Hærloven af 1785⁴⁾. De nylig citerede Ord af Forordningen af 13. Maj 1785 gjøre det klart, at det var Regeringens, og her kunne vi

rolig sige, Kronprinsens Onske at komme endnu videre i national Retning.

Et Par Aar senere havde Forordningen om Stavnsbaandets Løsning af 20. Juni 1788, som det vil erindres, helt omskabt det ældre Udskrivningssystem. Det kom fra nu af ikke mere til at være hvert af de mangfoldige smaa Lægder, der stillede en Soldat: men Udskrivningen skulde ske paa Sessionerne efter Folketallet, altsaa uafhængig af, hvor mange eller hvor faa udskrivningsdygtige der fandtes i ethvert af de gamle Lægder. Generalitets- og Admiralitetskollegierne havde af al Magt bekæmpet denne Forandring som fordærvelig for Hær og Flaade; men den gik som bekjendt alligevel igjennem i Statsraadet. I Virkeligheden gav den militært set Regeringen friere Hænder ved Udskrivningen, end den før havde havt, ligesom den i og for sig var langt naturligere. Hvor vidt Kronprinsen har været klar paa, at det vilde være en for Hæren heldig Forandring, veed man intet om, og ej heller kjender man noget til, hvad Statsraadets militærkyndige Medlem General Huth mente i saa Henseende. Men umuligt er det ikke, at han i Modsætning til sine Kolleger i Generalitetet har havt Oje derfor. Han maa, det kan der ikke være Tvivl om, i Statsraadet have stemt for Forordningen.

Aaret efter denne Forandring og efter Deltagelsen i den svensk russiske Krig blev der udstedt en ny Hærlov (Plan af 11. Decbr. 1789). Men baade efter dens Bestemmelser og efter, hvad der fastsattes ved forskellige Lejligheder i de følgende Aar af det Tidsrum, vi her tale om, kom man endnu ikke stort ud over det Forhold imellem nationale og hvervede, der i Forvejen havde været indført. Man frygtede aabenbart stadig for, at det kunde virke skadelig paa det endnu lavt staaende Agerbrug at bygge hele Hærens S sammensætning paa Udskrivning af Landets egne Sønner. Allerede i Forvejen havde man

altfor meget at kæmpe med af Misnøje hos Godsejerne over Landboreformerne, til at man vilde vove et Skridt, der visselig ikke helt uden Grund kunde forøge Frygten for, at Regeringens Reformers truede Landbruget med Undergang. Der fandt i det enkelte en Del Omskiftninger Sted ved de forskjellige Regimenters med Hensyn til Forholdet imellem nationale og hvervede; men store vare Svingningerne ikke. Det maa imidlertid erindres, at under de hvervedes Tal indbefattedes der i denne Tid, som det allerede var blevet indført af St. Germain, tillige de saakaldte Landrekrutter, d. v. s. udskrevne Bondekarle i et mindre Tal, der foruden at deltage i den aarlige Exercertid skulde kunne bruges til Garnisonstjeneste, naar det behøvedes. Ifølge den ovennævnte Forordning af 13. Maj 1785 skulde der stilles 1 af hver 532 Tdr. Hk. For Slesvigs og Holstens Vedkommende var Tallet forholdsvis mindre. Ligesom en Del af det aabne Land hernede ikke stillede Soldater til de nationale Kontingenter, men betalte Penge i Stedet, saaledes skete det samme for Landrekrutternes Vedkommende⁵⁾. Regeringen angav i Aaret 1790⁶⁾ Tallet paa Landrekrutterne til 879 om Aaret, og Tallet af dem vilde altsaa i Lobet af 8 Aar udgjøre 7032, et Tal, som derefter vedligeholdtes. Samtidig ophævedes den Forskjel, der tidligere havde været imellem de nationale Soldaters Tjenestetid i Danmark og den, de havde i Hertugdømmerne. Den blev nu i begge Dele af Statens Lande sat til 8 Aar, hvad den for Kongerigets Vedkommende var bleven bestemt til ved Forordningen om Stavnsbaandets Løsning. Ogsaa ved Norge gjaldt samme Tjenestetid. Hele den nationale Del af Hæren i Kongeriget Danmark og Hertugdømmerne opførtes 1790 til at udgjøre 18916 Mand⁷⁾ eller omtrent den halve Hærstyrke.

En enkelt Afdeling af Hæren, nemlig Garden, særlig den til Fods, havde, som man vil huske, allerede tidligere f. Ex. paa Struensees Tid gjældt som national; den var

dengang især sammensat af Nordmænd, dels hvervede, dels udskrevne⁸⁾). Ogsaa til Artilleriet blev der hvervet i Norge, medens det ellers var forbudt at hverve deroppe til Afdelinger uden for de norske Grænser. For øvrigt har Tjenesten i Danmark ved Garden ikke været følt som ubehagelig af de Nordmænd, der kom hened. I det mindste omtales det som meget vanskeligt at faa dem til efter endt Tjenestetid at vende tilbage til Norge. Og selv om man for ikke at blotte dette Rige for Folk tvang dem til at rejse hjem, var det almindeligt, at de strax søgte at komme tilbage til Kjøbenhavn⁹⁾).

Bestemmelserne om S sammensætningen af Gardetrop-
perne skiftede gjentagne Gange; men de tabte efterhaan-
den deres stærkt norske Præg. Omsider fastsatte Reskript
af 23. Februar 1799, at der ikke mere maatte hverves til
enten Hest- eller Fodgarden, men at begge disse Afde-
linger kun maatte sammensættes af Landrekrutter eller af
det saakaldte nationale Mandskab. Der leveredes herefter
Rekrutter til Garden baade fra Danmark, fra Hertugd-
ømmerne og fra Norge. Forholdet var i dette Øjeblik
saadant, at af de 84 Mand, der aarlig skulde tildeles begge
Garderne, udskreves 64 fra Danmark, 10 fra Norge og 10
fra Hertugdømmerne¹⁰⁾). Nu fik altsaa det særlig danske
Element afgjort Overvægten i disse Afdelinger. Tjeneste-
tiden var 6 Aar ved Hestgarden, 7 ved Fodgarden^{10a)}.
Den første talte 120, den sidste 400 Menige. Men denne
fuldstændige Gjennemtrængen af Udskrivning af Soldater
fra selve Nationen, der altsaa viste sig ved Elitekorpset
Garden, maatte ellers lade vente noget paa sig. Den
skulde først sættes igjennem efter Afslutningen af det
attende Hundrebaar.

Samtidig fandt der flere Forandringer Sted i Hærens
Sammensætning, som maa nævnes. De tilsigtede aaben-
bart for en stor Del at forøge dens Bevægelighed, idet
der skulde oprettes saakaldte lette Afdelinger, hvis Exercits

netop var indrettet herpaa. Begyndelsen var allerede sket for Deltagelsen i den svensk-russiske Krig, nemlig ved Dannelsen af 2 Jægerkorps, det sjællandske og det holstenske. Af dem var det sidste blevet sendt til Norge, hvor det vedblev at garnisonere. Det fik saa Navnet det norske. For at fremme Hvervning af flinke Folk til disse Korps'er blev det tilladt at love dem, der vilde lade sig hverve, at de, naar de viste sig ivrige, skulde faa Ansættelse i Underbetjeningen ved Jagt- og Forstvæsenet¹¹⁾. Snart efter blev det ved kgl. Resolution af 12. September 1788¹²⁾ vedtaget at oprette et tredje, det saakaldte slesvigske, og 11. December 1789 befalede en kgl. Resolution at, medens 2 af de ældre Fodregimenter ophævedes, skulde der dannes tre lette Batailloner, der fik samme Exercits som Jægerkorps'erne. I Forbindelse dermed oprettedes et mindre Feltjægerkorps, der havde den særegne Opgave at virke med ved forskjellig Generalstabstjeneste¹³⁾. For Rytteriets Vedkommende viste Ønsket om at skabe større Bevægelighed sig derved, at de tre Dragonregimenter i selve Danmark¹³⁾ fik en lettere Udrustning, end de tidligere havde havt. De bleve nu i saa Henseende stillede ens med Husarerne¹⁴⁾.

Til Oprettelsen af det slesvigske Jægerkorps knytter sig, at Hærens Officerkorps blev forøget med en dygtig Personlighed, nemlig med Kaptajn Johan Ewald, der var født i Kassel og som hessisk Officer i engelsk Tjeneste havde udmærket sig under den nordamerikanske Frihedskrig. Ved de Erfaringer, han der havde gjort, udvikledes en stærk Erkjendelse hos ham af det vigtige i at bruge let Infanteri i spredt Fægtning. Efter hans Udnævnelse nu til Chef for det slesvigske Jægerkorps blev det til stor Gavn for den danske Hær, at han i Overensstemmelse med den nys nævnte Opfattelse indførte den Jægerexercits, der endnu en Række Aar senere virkede til vore

Jægerkorpsets fortræffelige Holdning under den første slesvigske Krig.

En mindre Forandring i Hærens Sammensætning fandt af praktiske Hensyn Sted 1798, da en Del af Mandskabet ved de i Kjøbenhavn liggende Fodregimenter udskiltes fra dem, for at der deraf kunde dannes et saakaldet Marinerkorps, der skulde bruges paa Flaaden i Stedet for, at man tidligere havde udkommanderet Afdelinger af Regimenterne dertil¹⁵).

Da den norske Hær, som før nævnt, var national helt igjennem, var Forskjellen paa hvervede og udskrevne her i saa Henseende uden Betydning; men alligevel gik man ogsaa ved den, om end paa en anden Maade end ved den særlig danske Hær, over til at sammensætte ethvert af dens Regimenter af baade hvervede og nationale (d. v. s. udskrevne) Afdelinger¹⁶). De 2 ældre saakaldte gevorbne Regimenter kom nemlig til at bestaa af 10 Kompagnier hvervede og 2 Batailloner udskrevne, og i ethvert af de tidligere nationale Regimenter optoges foruden 2 eller 3—4 nationale Batailloner tillige 2 hvervede Kompagnier. Fodfolket blev herefter organiseret med 10 Regimenter, medens det før havde haft 15; men dets samlede Mandskabsstyrke vedblev at være den samme. Formodentlig har man ment, ved at forene udskrevne med hvervede Afdelinger i samme Regimenter at skulle give de først nævnte større Fasthed i Øvelserne. Foruden disse 10 Regimenter og 4 Dragonregimenter var der det før nævnte norske Jægerkorps, der bestod af hvervede. Den Ordning, der nu var indført ved den norske Hær, forekom dog ikke Regeringen helt tilfredsstillende, i det mindste ikke, hvad den saakaldte nationale Del af den angik. En militær Kommission i Norge sad derfor samlet en Række Aar i Slutningen af Aarhundredet for at gjøre Forslag til Forandringer; men den forhastede sig ikke, og Tidsrummet gik til Ende, inden den kunde faa sin Indstilling færdig.

Dog blev, som ovenfor omtalt,*) Udskrivningen i Aaret 1799 omordnet saaledes, at den fra nu af fandt Sted paa samme Maade, som det havde været Tilfældet i Danmark, siden Forordningen om Stavnsbaandets Løsning var bleven givet.

Rimeligvis for at styrke Norges Forsvarsevne i Tilfælde af Angreb blev Garnisonerne i forskjellige Byer forstærkede¹⁷⁾. Naar det fastsattes, at enhver Chef for et af de nationale Kompagnier deroppe til Bolig og videre Brug skulde have en i hans Kompagnidistrikt liggende Gaard af de beneficerede eller af de Kongen selv tilhørende Godser og Gaarde, har Tanken sikkert været at skabe en i militær Henseende nyttig nærmere Berøring imellem ham og hans Mandskab¹⁸⁾.

Maatte Hærorganisationen være den ene Side af Hærens Historie i denne Tid, var dens anden Hovedside selvfølgelig Udviklingen af den militære Dygtighed ved tilstrækkelig Øvelse. Det var det, Kronprinsen havde haft for Oje ved sin idelige Exerccering med Soldaterne paa Kjøbenhavns Fællede, og den var, som ovenfor nævnt, bleven drevet til det smaalige, næsten karrikaturmæssige. Men heldigvis blev der ogsaa paa andre Maader lagt Vind paa at faa Hæren forsvarlig øvet. Det var et Skridt i den Retning, at Exerccertiden for de nationale Afdelinger, som allerede tidligere omtalt,¹⁹⁾ nu blev forlænget til 28 Dage i Stedet for, at den før havde været 24 for Kavalleriet og 21 Dage for Fodfolket. En stor Rolle spillede Lejrovelser, i det mindste ved den særlig danske Hær. Der holdtes jævnlig saadanne og stadig med forholdsvis betydelig Styrke. I 1789 talte den Troppstyrke, der samledes i Nærheden af Byen Slesvig, 17000 Mand, og i 1792 omfattede en Hørsamling ved Haderslev 21000 Mand. Kronprinsen var, som man kan tænke sig, ved disse

*) Se ovenfor S. 462.

Lejrøvelser som Fisk i Vande. Der var for ham noget bedaarende ved at leve i en saadan militær Atmosfære med Kanoner, Geværpyramider, Rytterheste og Regimenter i forskjellige brogetfarvede Uniformer. Han udtalte, som tidligere nævnt, lejlighedsvis til Bülow, at han vilde ønske, han altid kunde ligge i Lejr. Men visselig sparede han hverken sig selv eller Soldaterne ved de omfattende Øvelser, der her fandt Sted, og at saadanne kunde være til Gavn og tjene til at indøve Felttjenesten, ligger i Sagen selv. Hvis man kunde stole paa, hvad der kan læses i Hamburgerbladet Politisches Journal, maa Resultaterne Aar efter Aar have været glimrende, thi det er i de stærkeste Udtryk, at der hvert Aar her tales derom; men uheldigvis var dette Blad saa fuldt af Smiger for den dansk-norske Regering, især for Prins Karl af Hessen, »denne store Feltherre«, som det kaldte ham, at man ikke kan stole meget paa dets Lovord. Kronprinsen selv var efter, hvad Bernstorff fortæller i et Brev til Schack Rathlou²⁰⁾, overordentlig glad over Udfaldet af disse Øvelser i 1789, saa meget mere som der ingen Rømninger og ingen Klager havde fundet Sted, og det ikke havde været nødvendigt at straffe nogen. Skade blot, det maa desto værre tilføjes, at Øvelserne aabenbart have voldt drøje Marcher for de nationale Soldater, naar de, jævnlig fra fjærnt liggende Hjem, skulde vandre til Lejren og tilbage derfra²¹⁾. Oven i Kjøbet skulde de selv bekoste deres Tornistre²²⁾.

At der kunde være betydelige Vanskeligheder forbundne med at holde disse jævnlige Lejrsamlinger, ligger i Sagen selv. Bülow skriver i sin Dagbog 19. Juni 1792 om en saadan, at Forplejningsvæsenet havde været meget slet. Ogsaa de aarlige Exercerøvelser kunde volde Bryderier. I det mindste ser man, at det kostede Moje at faa 4740 Mand nationale Soldater indkvarterede i Kjøbenhavn, naar de modte ved de aarlige Exercerøvelser der.

Men det forstaaer sig, Regeringen gjorde rigtignok selv sit dertil, da den kun vilde give 1 Skilling i Godtgjorelse for Natteleje pr. Nat.

Ved Siden af, at Lejrovelser og Exercerovelsler gjorde det muligt at holde Oje i mange Henseender med Tilstandene i Hæren, blev der ogsaa lagt Vind paa ved jævnligt og noje Tilsyn at holde Kundskaben derom vedlige. De uheldige Erfaringer, man havde gjort om, hvor store Brøst der var ved den norske Hær 1788²³), maatte stærkt opmuntre til at søge dem afhjulpne for Fremtiden. Dette har vel virket med til, at der blev givet Hærinspektørerne skarpe Instruxer om, hvorledes de skulde paase ikke alene, at Exercits og Manøvrering ved de under deres Inspektion hørende Regimentter gik for sig paa reglements-mæssig Maade, men overhovedet at alt, hvad der behøvedes for at have de enkelte Regimentter i kampfærdig og marchefærdig Stand, kunde være i rette Orden²⁴). Maalet var, som det udtaltes i et Reskript af 1. Januar 1785, at Hæren holdtes saa mobil, at den stedse kunde marchere paa første Ordre. Ikke mindre træffe vi nøjagtige Instruxer for Generaladjutant Haxthausen som Intendant for den norske Hær om at have Tilsyn med alle Oplag²⁵). Ogsaa bliver der givet Bestemmelser om, hvorledes man skal kunne sikre sig Fremgang og Duelighed hos de nationale Regimentsartillerister, og man træffer lejlighedsvis Befaling om, at samtlige Kanoner baade i norske og danske Fæstninger skulle prøves og Forestilling om mulig Erstatning for de ubrugelige indgives²⁶). For at forvise sig om, at den Exercits, der fandt Sted med de Kanoner, som horte til de enkelte Fodregimentter, gik for sig paa rette Maade, blev det befalet, at en Stabsofficer af Artilleriet skulde inspicere de forskjellige Regimentter og gjennemgaa Kanonexercitsen med vedkommende Officerer²⁷).

Hvor der foltes Mangler, paataltes de naturligvis.

Det fremhæves saaledes²⁷), at man havde mærket, at alle Rytteriets Regimenter i større eller mindre Omfang manglede »den Færdighed i Felttjenesten, der nødvendig bør finde Sted ved Kavalleri, naar Nyttens skal svare til Bestemmelsen«. Det blev derfor alvorlig indskærpet de forskjellige Regimenter at raade Bod paa dette. Da det paa lignende Maade var fundet, at de 2 norske Skiløberkorpser ikke vare øvede i den lette Infanteriexercits og Jæbertjeneste, blev det overdraget Chefen for det norske Jægerkorps Oberstløjtnant Staffeldt at undervise samtlige Officerer ved Skiløberkorpserne i Jæbertjenesten og at lade dem øve deri ved nogle af det nævnte Jægerkorpses Officerer. Det samme skulde han ogsaa drage Omsorg for ved det saakaldte Roraasiske frivillige Bergkorps, som det var paatænkt at bruge som lette Tropper²⁸).

Det kan i denne Forbindelse nævnes, at Regeringen for at sikre sig dygtige Underofficerer til Regimenterne gav dem Ret til, naar de afskedigedes, at opnaa visse civile Stillinger. Vi have ogsaa set, at da Regeringen oprettede de første 2 Jægerkorps (1785), søgte den at skaffe sig Tilgang til dem af flinke hvervede Folk ved at stille i Udsigt, at, naar de viste sig dygtige i Tjenesten, skulde de kunne faa Ansættelse ved Jagt- og Forstvæsenet. Det bestemtes, hvorledes de under deres Garnisonstjeneste kunde faa fri Undervisning i flere Fag, som de med det for Øje behøvede at kjende nærmere til²⁸).

Ikke mindre skulde det tjene til at forøge Hærens Brugbarhed, at der skete forskjellige Skridt for at forbedre Officerernes Uddannelse. Det er saaledes værdt at lægge Mærke til, hvorledes i Norge selve den Undervisning, der behøvedes for at blive Officer, blev gjort bedre. Her havde der siden 1750 været den saakaldte matematiske Skole i Kristiania, et Slags Landkadetakademi. Den vilde Regeringen udvikle videre, og i Aaret 1797 bestemte den, at ikke mindre end 40000 Rdlr., der paa flere Maader

vare blevne sparede, skulde bruges til Gavn for denne mathematiske Skole, ligesom dens aarlige Indtægter forøgedes med 700 Rdlr.²⁹). Det følgende Aar fik Skolen, der fra nu af med en finere Titel kaldtes »det norske militære Institut«, et nyt og forbedret Reglement, der fastsatte en omfattende Undervisning for Officerseleverne. Officererne skulde, hed det, gøres til virkelig dannede Mennesker³⁰). Det kan tilføjes som et lille betegnende Træk, at en Mand paa Moss, der gjerne vilde være Krigsassessor, maatte, for at blive det, betale 1000 Rdlr. til Skolen.

I Anledning af dette Instituts nye Ordning kom det i Breve imellem Kronprinsen og Hertugen af Augustenborg til et Ordskifte, der har nogen Interesse, fordi hver af de tvende fyrstelige Personer ved denne Lejlighed stod paa et ganske modsat Standpunkt af, hvad man skulde vente. Kronprinsen holdt paa, at de unge Officerselever burde bo hos Borgerne i Kristiania, fordi det vilde være farligt i sædelig Henseende at lade saa mange unge Mennesker bo sammen. Hertugen af Augustenborg gjorde derimod en udpræget militær Synsmaade gjældende, hvorefter det for at styrke Soldateraanden og Sammenholdet var nødvendigt at lade dem leve med hverandre ogsaa udenfor Undervisningstiden³¹).

Ad en anden Vej vilde Regeringen samtidig skaffe Officererne ved de nationale Regimenter i Norge Lejlighed til at opnaa den fornødne praktiske Dygtighed, ved nemlig for en Tid at lade dem gjøre Tjeneste ved Garnisonen i Kjøbenhavn³²). Det kan endvidere mærkes, at der blev sørget for, at der ved de 4 Regimenter i Rendsburg, Glückstadt og Slesvig By kunde blive holdt Forelæsninger for Underofficerer og unge Officerer i Militærvidenskaber³³). Endelig maatte det naturligvis virke til at højne Officererne, naar det blev bestemt, at der skulde anskaffes et Bibliothek til Brug for Officererne ved det

norske Jægerkorps: men mest lægger man i saa Henseende maaske Mærke til, at General Huth fik oprettet et militært Selskab baade for Land- og Søetaten i Lokaler paa det saakaldte Gjethus. Han haabede, at der ved Samtaler og Foredrag der skulde kunne virkes til at forøge Officerernes Kundskaber og Dannelse³⁴).

Iblandt det, der vækker Opmærksomhed i militær Henseende, er ikke mindst den Betydning, der blev tillagt Udviklingen af Artilleriet. Allerede i det foregaaende Tidsrum var der som en Følge af General Huths Anstrængelser gjort god Begyndelse paa at gjøre det tidsvarende: men der arbejdedes ogsaa i vort Tidsrum videre i den Retning. Antallet af dets Officerer blev ved Hærorrdningen af 11. December 1789 »anselig forøget«, og der fandt aabenbart ogsaa en Forstærkelse Sted af selve Mandskabet³⁵). Ifølge den nys nævnte Hærorrdning kom Artilleriet i det hele i Staten til at tælle 3335 Mand. Ejendommeligt er det at se, hvorledes der øverst oppe blev lagt Mærke til Udviklingen af Artilleriet i Frankrig. Da der f. Ex. blev antaget en Sprogmeister i Fransk for Artillerikadetterne³⁶), blev dette begrundet med, at »det franske Sprog er meget nødvendigt for enhver Militær, men for en Artilleriofficer især betydeligt, da en Mængde fortræffelige Skrifter i den theoretiske Del af Artilleriet, der saa ivrig er dyrket af denne Nation, gjør samme højst interessant«. Naar der, som før nævnt, vistes Iver for at skaffe større Bevægelighed ved andre Vaabenarter, møde vi det samme ved Artilleriet, idet der indfortes en Del ridende Artilleri (3 Kompagnier). Til dets Brug indrettedes der en Kaserne i en Fløj af det afbrændte Kristiansborg³⁷). Til Forøgelse af Fæstningsartilleriet tjente det, at der fra 1. Januar 1793 oprettedes 2 Artilleri-Garnisonskompagnier³⁸). I et af de sidste Aar af vort Tidsrum blev det fastslaaet, hvor meget Skyts der skulde tages med i Felten, hvis der kom Krig paa. Der skulde

næmlig haves rede 8 Batterier fra selve Kongeriget Danmark med 66 Kanoner og Haubitser i alt foruden 16 Stykker 1-pundige Amusetter, fra Hertugdømmerne det samme og fra Norge 72 Stykker. Desuden horte der til hver Infanteribataillon som Regimentsartilleri 2 trepundige Kanoner og i Norge 2 Stykker enpundige Amusetter³⁹).

Ved Siden af alt, hvad vi have set blive foretaget til Forbedring af Værnet, bør det ikke glemmes, at den Humanitetsbevægelse, der var oppe i Tiden, ej heller paa dette Omraade lod sig uden Vidnesbyrd. Man kan hertil allerede regne et saadant Træk, som at det for ikke at plage Soldaterne med altfor stræng Vagttjeneste blev paa-budt, at de »saa snart gjørligt skulde have 2 hele Dage eller 3 Nætter fri for Vagt«, og at Garnisonernes Kommandanter »efter yderste Mulighed skulde indskrænke denne Tjeneste«⁴⁰). Ogsaa indskærper Regeringen ikke alene, at det ved Exerccering af Landrekrutterne skulde paases, at den fandt Sted med al mulig Lemfældighed; men paa given Foranledning forbydes det skarpt, at nogen anklaget ved de militære Jurisdiktioner maatte slaas eller paa anden Maade i Ord eller Gjerning mishandles, saa længe han stod for Retten⁴¹). Ogsaa blev Tortur med den polske Buk afskaffet⁴²), og Straffen med at staa paa Pælen blev ophævet⁴²). Skjønt den i vore Ojne barbariske Spidsrodsstraf bevaredes, var det, som det synes, ment som en Formildelse, at Straffen med Stigrem ved Rytteriet ombyttedes med denne Straf.

Det er endelig simpel Billighed, naar man stærkt maa fremhæve Kronprins Frederiks Iver for Exercits og Ovelser, saa tillige ikke alene at tænke paa Træk af Humanitet som de nylig omtalte, der kunde siges at være en ligefrem Frugt af Tidsaanden, men ogsaa at lægge Mærke til, at han kunde vise personlig Elskværdighed i sin Opfattelse af, hvordan Forholdet fra hans egen, og i det hele de kommanderendes Side til de menige Soldater

burde være. Han har f. Ex. i Anledning af nogle Efteraarsmanøvrer 1799 udtalt følgende om, hvorledes »en Kolonne burde marchere«: »Den første Regel herved som ved alt, hvad den militære Stand betræffer, er at foregaa den gemene Mand med et godt Exempel, det er, ej at forlange af ham andet end det, man selv vil gjøre eller bør gjøre; thi dette bør være Synonymer. Generalerne holde Stabsofficererne til at blive ved deres Batailloner og ej at ride saa nær ind paa Folkene, at de kan beskadiges eller overstænkes eller lide af Støvet om Sommeren . . . For Resten lader man Folkene gaa, som de lyster, uden at genere dem . . . Opmuntre Mandskabet, vejlede det, sørg for det, naar det kommer i Kvarter; det er alle vores Pligt! O! hvilken herlig Bestemmelse at kunne virke for andre, at søge og (!) lette den gemene Mands Byrder«⁴⁴). Det stemmer godt hermed, at han holdt af, naar det var streng Frost, ved Extraforplejning at sørg for Soldater og Matroser, der havde Vagt⁴⁵).

Som et Slags Tillæg til, hvad der vedrørte Hæren, kan det nævnes, at der fra tidligere Tid var en ret anselig Borgervæbning i Kjøbenhavn. Medens man, hvor der ellers i hin Tid omtales borgerlige Korpser i Byer i Danmark og Norge, aldeles overvejende maa forestille sig, at de havde den Opgave at holde Orden i selve Byen⁴⁶), kommer man ved den i Kjøbenhavn naturlig til at tænke paa, at den havde det Formaal, tillige i paakommende Tilfælde at forny Traditionerne fra Belejringen 1658—1660. Det pegede bestemt i den Retning, naar der efter Forslag af en anset Borger, Brandmajor Boye Junge (1789), blev oprettet et borgerligt Artillerikorps i Kjøbenhavn⁴⁷), thi et saadant kunde kun have et militært Formaal. Man saa ogsaa — den Enkelthed kan der lægges Mærke til — netop i Aaret 1789, da Stillingen udadtil gjaldt for truet, Borgerskabet i Kjøbenhavn overtage den største Del af Garnisonstjenesten i Kjøbenhavn⁴⁸).

Selvfølgelig kan man ikke tale om Hæren, uden at man ogsaa maa tænke paa den Del af Fæstningsvæsenet, der vedrørte Landforsvaret. Her skete der aabenbart ikke stort. Vistnok ser man Ingeniørkorpset aarlig indgive Forslag om de nødvendige Udbedringsarbejder ved Fæstningerne rundt omkring i Statens Lande. Disse Forslag, der stadig bleve godkjendte, lød i nogle Aar paa 65000 Rdlr. om Aaret, senere paa 50000 Rdlr. Men det ligger i Sagen selv, at der derved kun tænktes paa aarlige Vedligeholdelsesarbejder; derimod ikke paa Forbedringer i større Stil. Rimeligvis har det dog været saadanne, som man ønskede at gennemføre ved Frederikstad i Norge, hvor det efter et Forslag af General Huth blev fastsat, at der skulde bevilges 118377 Rdlr. til Fæstningens Istand-sættelse; men det er ret enestaaende. General Huth, der i alt, hvad der vedrørte Ingeniør- og Artillerivæsenet var den, som tog Initiativet, og hvis Indflydelse var overordentlig stor, skal⁴⁹⁾ allerede kort Tid før 1784 have fremsat et Forslag til en Forbedring af Fæstningsvæsenet i det hele, der imidlertid aldrig blev til noget, da Udgifterne ansloges til $3\frac{1}{2}$ Million Rdlr., og det mente man ikke at have Raad til at koste derpaa.

I det hele vare de finansielle Vanskeligheder svære at kæmpe med, og blandt andet voldte de, at i det mindste alle Officerer af de lavere Charger vare ligefrem usselt lønnede, et Forhold, der ogsaa fremkaldte et bestemt Forbud imod, at de maatte gifte sig, med mindre de kunde godtgjøre, at de derved kjendelig forbedrede deres økonomiske Omstændigheder. Naturligvis kunde deres slette Kaar ikke andet end faa uheldige Virkninger paa deres Holdning og Færd i forskjellige Retninger og paa deres sociale Stilling. Der maatte ganske naturlig komme Træk af Raahed frem hos adskillige af dem. Et stort Uheld var det for Hæren, at saa betydelig en Del af den endnu stadig maatte sammensættes af hvervede

Udlændinge. Det er overflødigt at gjentage her, hvad der er vel kjendt om de hvervede Troppers store Skyggesider. Saa slet som deres Lønning var, maatte det føre til, at en Mængde Janhagel kom ind i Landet blandt dem, og, især naar de vare gifte og havde Børn, kunde de være saa fattige, at de ligefrem tiggede, naar de stod paa Post. Werlauff fortæller i sine Erindringer, at det tidt hændte ham i hans Barndom, naar han paa Volden gik forbi en Skildvagt, at denne i en klynkende Tone sagde til ham: »*Lieber junger Herr, Geben Sie nicht einem armen Soldaten einen Stüber*«⁵⁰). I det hele maa det erindres, at, naar der i det foregaaende er nævnt adskilligt fornuftigt og godt ved Krigsstyrelsen, saa udelukker det ingenlunde, at Tilstanden i Hæren i adskillige Henseender lod meget tilbage at ønske. Men, hvad her er fremstillet, er formentlig dog tilstrækkeligt til at vise, at der blev gjort et alvorligt Arbejde for at skabe et forsvarligt Værn for Landet, og at det netop var dette, Kronprinsen stillede sig som Opgave⁵¹), ikke derimod paa tidligere Herskeres Vis, væsenlig at tænke paa at danne sig en Paradehær eller en Styrke, der skulde være et Værn for ham selv imod Partier i hans Folk.

I det første Par Aar efter Regeringsskiftet 1784 var det umuligt andet, end at Folk maatte faa Indtryk af, at Kronprinsen havde langt mere Sans for Hærens end for Flaadens Sager. Da Søofficererne i langt højere Grad vare yndede af den store Almenehed, end Tilfældet var med Landofficererne, der gjaldt for mere eller mindre tyske, er det ikke underligt, at Mænd, der stod Prinsen nær, saa, at dennes Forkjærlighed for Landetaten var lidet heldig for hans Folkeyndest. Ret betegnende opfordrede Bülow (1788) ham til tiere at gaa i Søofficers Uniform⁵²), end han gjorde. Prinsen af Augustenborg mente ligefrem

af Hensyn til Statens Tarv at burde opfordre ham til alvorlig at tage sig af Marinens Sager, især da der efter hans Mening her trængtes til Forbedringer paa forskjellige Punkter⁵³).

Faa Aar senere var der imidlertid ikke mere Grund til at tro, at det fattedes Kronprinsen paa Sans for Søværnet. Efter at der hurtig efter Regeringsskiftet 1784 var sket den Forandring med Styrelsen af Flaadens Sager, at de 2 Kollegier, Admiralitetet og Kommissariatet, vare blevne samlede i eet, saa man Kronprinsen 17. Maj 1792 overtage Forsædet i det samlede Kollegium. Han var derved rent ydre set traadt endog i mere umiddelbar Forbindelse med Soetaten end med Landetaten. At dette hang sammen med, at han havde faaet Ojet aabnet for Søværnets store Betydning, synes klart, og ligesom han derfor folte Lyst til at give sig af med dets Sager, saaledes har han sikkert ment, at han personlig vilde kunne udrette adskilligt her. Rosenkrantz, der ved Regeringsskiftet var kommen i Spidsen for Marinens Sager som Overkrigssekretær, havde uheldigvis ikke gjort sig bekjendt ved stort andet end ved at fortrædige Gerner⁵⁴). Han fratraadte, som vi vide, sine Embeder i Juni 1788, forbitret over Stavnsbaandets Løsning. Der trængtes aabenbart til større Fasthed og Enhed i Ledelsen paa det Tidspunkt, da Kronprinsen stillede sig i Spidsen for Admiralitetet. Ved dette Skridt imødekom han de Onsker, som hans Svoger Augustenborgeren flere Aar i Forvejen havde udtalt, og at der ogsaa var andre, som hilsede dette Skridt af ham med Glæde, viste blandt andet et Flyveskrift, som Tyge Rothe udgav i den Anledning, og som havde den betegnende Titel: »Tanker om, hvad det er, at Kronprinsen har taget Sæde i Admiralitetet«.

For saa vidt Folk ligesom Rothe have ment, at der vilde begynde en ny Tid for Marinen derved, bleve de ikke skuffede. En sagkyndig Forfatter, der bedre end

nogen anden har kjendt dens Historie, har karakteriseret Kronprinsens Deltagelse i dens Styrelse som præget af den utrætteligste og samvittighedsfuldeste Arbejdsomhed og Styrelsen i det hele som den bedste, Flaaden nogensinde har havt⁵⁵).

Vi ville nu i det følgende nævne nogle Hovedtræk af Sømagtens Forhold og Historie i Aarene efter 1784.

Da der allerede flere Gange i dette Værk har været Lejlighed til at fremhæve Modsætningen imellem den hvervede Del af Landhæren med dens overvejende tyske Præg⁵⁶) og den helt igjennem nationale Sømagt*), skal der her ikke atter dvæles derved. Men et Par Ord om Sømagtens Mandskab, saadant som det var paa denne Tid, bør dog siges. Selve den Stamme for Flaaden, der havde sit Hjem i Kjøbenhavn (Holmens faste Stok), var med Indbefattelse af Officerer og Haandværkere 6127 Mand stærk. Der kan have været enkelte i den af fremmed Afstamning: men den var dog i sin Helhed at kalde national, og det er sikkert efterhaanden stærkt blevet Tilfældet, at Sønner af dem, der hørte til Stammen, naar de bleve voxne, traadte ind i den. Hertil sluttede sig saa de aarlige Udskrivninger, hvis Omfang beroede paa Udrustningernes Størrelse i de enkelte Aar. Mandskabet udtoges i Kjøbstæderne og fra de Strækninger i samtlige Statens Hovedlande, der særlig vare bestemte hertil. De værnepligtige vare, som man sagde, enrullerede i visse Ruller, og de udskreves paa Sessioner saavidt mulig i den Orden, hvori Mandskabet efter løbende Numre fandtes indført i Rullen. Der var, som tidligere omtalt, tilsikret dem visse Rettigheder til Vederlag for deres

*) Det bør naturligvis ikke glemmes, at, naar man taler om »national», maa der ikke tænkes alene paa dansk og norsk Nationalitet, men ogsaa paa den tyske i Sydslesvig og Holsten. Den var selvfølgelig forholdsvis ligesaa stærkt repræsenteret paa Flaaden som den danske og norske.

Værnepligt⁵⁷). idet kun de, som vare enrøllerede, havde Ret til Fiskeri eller til at tage Hyre »med nogen fra vore Riger Danmark og Norge samt vore Fyrstendømmer farende Skipper«. Denne Ordning var senest nøje bleven fastsat ved Forordningen af 1. Februar 1770. Selv om Stavnsbaandet rent formelt ogsaa havde hvilet paa dem af de enrøllerede, der boede paa Godser, gjaldt dets Virkning, at den stavnsbundne ikke maatte rejse bort uden Herremandens Tilladelse, ikke for dem, da de havde Ret »til at tage Hyre og sejle med vore Undersaatters Skibe paa hvad Steder dem lyster. Stavnsbaandsløsningen gjorde derfor ingen stor Forandring i deres Stilling: men den haandhævede dem dog efter Forordningens Ord »paa det kraftigste i deres Friheder og Rettigheder, uden at Jordegodsejerne deri maa være dem hinderlige« (§ 43). Ved Siden af Udskrivningen omtales ganske vist ogsaa Hvervning⁵⁸): men den var af helt underordnet Betydning og fandt uden Tvivl mest Sted blandt indfødte.

At Uddannelsen af det udskrevne Mandskab overvejende skete paa de Skibe, der bemandedes med det, følger af sig selv. Til Officerernes Uddannelse havde siden 1701 Søkadetakademiet i Kjøbenhavn tjent. Det havde gennemgaaet skiftende Skjæbner. Ved vort Tidsrums Begyndelse havde det sit Hjem i den nuværende Rigsdagsbygning (det gamle Operahus): men i December 1788 flyttedes det til Amalienborg (vor nuværende Konges Palæ), idet det kom til at bytte Bolig med Landkadetakademiet, som senest havde boet i dette Palæ.

Vi have havt Lejlighed til at se, hvor paafaldende tysk et Præg Landkadetternes Uddannelse havde havt og delvis havde endnu⁵⁹). Ved Søkadetakademiet gjaldt det modsatte, thi her lærtes aldeles ikke Tysk, derimod af levende Sprog Fransk og Engelsk. Undervisningen gik paa Dansk: men for øvrigt var endnu paa den Tid, vi her tale om, Undervisningen i selve det danske Sprog

indskrænket til, at Retskrivning indøvedes. At Undervisningen i det hele stærkt skulde gaa ud paa at lære Kadetterne, hvad de særlig havde Brug for som Soofficerer, følger af sig selv. I Overensstemmelse med, hvad der var fastslaaet 1786 af en Kommission, blev Akademiet fra nu af sat paa en bedre Fod; men det kom dog mest til at skyldes en enkelt højt fortjent Mand, at det udfyldte sin Plads som Undervisningsanstalt paa en fortrinlig Maade.

Denne enkelte Mand var H. Kr. Sneedorff, Søn af en udmærket Fader, nemlig den tidligere nævnte ansete soranske Professor og Videnskabsmand, J. Schielderup Sneedorff og Broder til den talentfulde Historiker Frederik Sneedorff. Han selv, der i sin Ungdom havde været en begejstret Beundrer af Johannes Ewald og skrevet Digte i hans Stil, var en Mand med et stærkt aandeligt Sving, men desuden en dygtig Somand og tillige en pædagogisk Begavelse af Rang. Efter først at have virket som en fortrinlig Lærer ved Akademiet, blev han dettes Chef i Aaret 1797, og det var et mægtigt Stød fremad, han under sin Gjerning ved det gav til Officerernes Uddannelse og til, at de fik en levende Følelse af deres Kald baade som Søkrigere og som fædrelandssindede danske Mænd. Intet Under derfor, at vi træffe udmærkede Officerer af hans Skole under de svære, men hæderfulde Kampe, der skulde betegne Begyndelsen af det 19. Hundrebaar.

Fra den Uddannelse, Soofficerene havde faaet paa Akademiet, førtes de i det Tidsrum, vi her tale om, videre igjennem en lærerig praktisk Skole. Man ser det i Aaret 1786 blive fastsat, at der skulde gjøres et Tøgt med en Fregat ikke alene for at holde især de unge Officerer i en orlogsmæssig Øvelse, men ogsaa for at gjøre dem bekendte med vore egne saavel som ogsaa med fremmede Farvande, Kyster og Havne og indhente gode lokale Kundskaber om dem. I 1787 blev det bestemt som

en Regel, der stedse blev fulgt, at der, naar der ikke fandt ualmindelig store Udrustninger Sted, skulde anvises aarlig den nødvendige Sum til Udsendelse af en Officers-fregat. Desuden udrustedes der den ene Gang efter den anden mindre Skibe, for at de yngre Officerer kunde blive praktisk øvede paa dem. Endelig, hvad der var Hovedsagen, der fandt som en Følge af de vanskelige Forhold udadtil en Mangfoldighed af Udrustninger Sted, selv om det ikke kom til noget større Sammenstød med en fjendtlig Sømagt.

Vi erindre, hvorledes den svensk-russiske Krig 1788—1790 gjorde det nødvendigt at holde Eskadrer i Søen, i 1788 6 Linieskibe, i 1789 ikke færre end 11 foruden naturligvis mindre Fartøjer. Samtidig mente man, at man i 1788 maatte sikre Kjøbenhavn fra Søsiden ved at lægge 4 Blokskibe ud paa Reden; i 1790 var der udrustet 6 Linieskibe. Efter at Gustav III var død, holdt Regeringen, som vi vide, Forholdet til Sverige for sikkert, og vi skulle senere faa at se, hvilken Indflydelse det fik med Hensyn til Tankerne om Ordningen af Forsvarsvæsenet til Søs. Men saa begyndte Virkningerne af Revolutionskrigene at vise sig. I 1793 tog man fat paa at udruste Fregatter og mindre Skibe til Handelsbeskyttelse; en Fregat og en Brig konvoyerede Handelsfartøjer til Cap Finisterre, og baade nu og i de følgende Aar blev der holdt Krigsskibe i de vestindiske Farvande for derovre at værne om den dansk-norske Skibsfart. Da saa Neutralitetskonventionen af 27. Marts 1794 var bleven sluttet med Sverige, blev det, som det vil erindres, nødvendigt at foretage betydelige Udrustninger for at gjøre den respekteret. Vi have set, hvorledes i flere Somre dansk-norske Eskadrer paa 8 Linieskibe sammen med lige saa store svenske Flaadeafdelinger holdtes kampfærdige i Sundet og i Farvandene op til Norge. I 1794 blev der endog foruden de 8 Linieskibe i Juli udrustet 7 til som Forstærkning.

Ved Siden af disse større Udrustninger vare mindre Krigsskibe stationerede paa forskjellige Steder baade ved Elben og ved de danske saa vel som ved de norske Kyster. I 1796 begyndte saa det Tidspunkt, da det blev nødvendigt at sende Krigsskibe til Middelhavet, først mod Tripolis og bag efter til Værn for Handelen dernede. Efter at Konvoeringen i 1798 var sat i Gang i større Stil, lagde den Beslag paa Krigsskibe af forskjellig Størrelse. Intet er klarere, end at de omfattende Udrustninger, især til den vanskelige Konvoering, maatte give Anledning til fortrinlig Uddannelse af det store Tal Soofficerer, som der ved dem blev Brug for. Hvilken Dygtighed Sten Bille udfoldede i Middelhavet, er allerede omtalt. For at fremme yderligere rent krigsmæssig Udvikling sendtes yngre Sø-officerer i hollandsk og engelsk Krigstjeneste.

Men nu Materiellet, denne anden Hoveddel af, hvad der vedrørte Flaadevæsenet! Det var i det foregaaende Tidsrum blevet bestemt, at man vilde holde Flaaden paa 24 Linieskibe foruden 3 som Reserve, og denne Plan blev fastholdt ved en Beslutning 1785. Udviklingen gik i Retning af at bygge Linieskibene større, end det tidligere havde været Tilfældet. Man mente, at de fleste burde være paa 70 Kanoner, og at man ikke længere maatte bygge Linieskibe paa mindre end 60 Kanoner. Det var den før omtalte højt begavede Gerner, der som Fabrikmester i den senere Tid havde konstrueret de større Skibe; men hans Bane afbrødes brat ved hans tidligere omtalte Død 26. December 1787⁶⁰). Nogle Aar efter hans Død kom en talentfuld Discipel af ham, Hohlenberg, til at lede Skibsbyggeriet, og det var derfor fortræffelige Skibe, som vor Flaade overvejende bestod af, da det Tidsrum endte, som vi her have at gjøre med. Af dem vare 8 paa 70 Kanoner, 1 paa 80, 2 paa 60 byggede efter Gerners Tegninger i Tiden fra 1784 til 1792. Et andet Fremskridt i rent teknisk Henseende var, at man gik over

til at kobberforhude Krigsskibene, hvad der som bekendt var meget vigtigt med Hensyn til deres længere Brugbarhed.

Imidlertid er det interessant, tillige at lægge Mærke til, hvorledes Forholdet til Gustav III i Aaret 1790 fremkaldte Opfattelsen af, at man paa flere Punkter maatte søge at forbedre Søværnet. Vi erindre, hvilket Indtryk Regeringen med god Grund havde af hans dødelige Had og af hans Erobringsplaner. Nu havde netop under ham den højst talentfulde Admiral Chapman i høj Grad forbedret den svenske søgaaende Flaade, og Augustin Ehrensvärd havde for ikke længe siden skabt et fortrinligt Værn for Finland ved den Skjærgaardsflaade, der under Gustav IIIs Krig med Rusland kom til at vise sin store Betydning.

Intet var under disse Forhold naturligere, end at man i Kjøbenhavn saa med opmærksomt Øje herpaa, og en af Marinens dygtigste Officerer, Lovenorn, havde under et Ophold i Sverige 1785 havt god Lejlighed til at gjøre sig bekendt med den svenske Flaades Udvikling. Det var under Indflydelse af, hvad man vidste herom, at man gik over til at forstærke Artilleriet paa Linieskibene ved at væbne underste Batteri paa dem med korte 36pundige Kanoner i Stedet for, at man der før kun havde havt 24pundige⁶¹). Men især førte Sveriges Exempel til at tage Spørgsmaalet om Statens »Defensionsværk« under Overvejelse. Hovedpunktet her var netop at faa en »Skjærflaade« efter det svenske Forbillede. Rimeligvis var det et Forslag af Prins Karl som kommanderende General i Norge af Februar 1790 om at sende nogle Kanonbaade og Galejer op til Norge, der nærmest gav Anledning dertil. Nok er det, Regeringen vedtog efter Admiralitetets Forslag først 14. Maj 1790⁶²), at en Kommission skulde overveje og foreslaa, »hvad Slags Fartøjer og Force« den norske Flotille for Fremtiden skulde bestaa af, og dernæst (Oktober

1790), at det samme skulde ske ved Danmark og Hertugdømmerne. Ved Nedsættelsen af begge disse Kommissioner⁶³) blev det udtrykkelig udtalt, at man holdt det for nødvendigt overfor Sverige at sikre sig ved en stærkere Forsvarsstyrke til Søs. Forhandlingerne i Kommissionen om en Flotille til Værn for Norge fremkaldte dels en Række Betænkninger derom, dels Udtalelser af Prins Karl. Kommissionens Forslag gik ud paa et Værn, som det vilde koste 708400 Rdlr. at skaffe til Veje; men Prins Karl gjorde gjældende, at, for saa vidt man tænkte paa at bruge Galejer til Værn for Norge, var man baade i Sverige og i Rusland kommen paa det rene med, at de vilde være ganske ubrugelige i de nordiske Farvande, og han mente desuden, at man i det mindste i den første Tid kunde have et tilstrækkeligt Forsvar i 3 saakaldte Defensionsfregatter, forskjellige mindre Fartøjer og 24 nye Kanonbaade, foruden at man allerede havde 6 til 8 saadanne. Dette Forslag, som Admiralitetet anbefalede, godkjendtes af Kongen (4. Marts 1791); men alligevel skete der intet af Betydning i det første Par Aar. Samtidig trak det ud med Forhandlingerne om en dansk Forsvarsflaade, medens der dog fandt Opmaalinger Sted af en Del af Sjællands og Smaaøernes Kyster, for at man kunde erfare, hvor Skjærflaadens Fartøjer bedst kunde finde Pladser til at virke fra. I det endelige Forslag for Danmarks og Hertugdømmernes Vedkommende blev det foreslaaet (2. Februar 1795), at der skulde bygges 11 »fregatterede Pramme« (d. v. s. store Stykpramme), 5 Brigger, 24 Kanonbaade, 3 Morterbaade og 5 Avisjagter. Der vilde behøves Mandskab paa ca. 4300 Mand, og det samlede Beløb, der vilde gaa med til Anskaffelsen af en saadan Flaade, løb op til 970602 Rdlr. Denne Plan blev ligesom den norske godkjendt ved kongelig Resolution (6. Februar 1795)⁶⁴), men saaledes, at Kongen »vilde være betænkt paa efterhaanden at se den iværksat — for saa vidt

Tidernes Konjunkturer det udkræve og Vores Kasse kan formaa at bestride de hertil udfordrede store Bekostninger«. For at støtte Formaalet skulde der anlægges Kystbatterier paa forskjellige Steder i Statens Lande.

Skjønt Kongen altsaa stadfæstede baade denne og den norske Plan, ligger den Formodning dog meget nær, at, dengang den saaledes for Danmarks Vedkommende blev vedtaget, var Tanken om at lade den træde i Kraft i Virkeligheden allerede opgivet eller maaske snarere udsat. Den skulde jo nemlig kun virkeliggjøres, hvis Konjunkturerne krævede det, og hvis der var Penge i Kassen. Men Forholdene havde, lykkeligvis maa man sige, betydelig skiftet Skikkelse siden 1790, da Kommissionen blev nedsat. Dengang stod man lige overfor den farlige Nabo Gustav III: men efter hans Død vide vi, at Stillingen til Sverige helt var forandret. Der var 1795 aldeles ingen Grund til at tro paa fjendtlige Planer fra den Side. Og med Pengene stod det, som vi snart nærmere skulle se, saare ilde til. En Udgift som 970602 Rdlr., hvortil maatte komme den anselige Sum, som Forsvarsforholdsreglerne ved Norge, selv efter Prins Karls Plan, vilde koste, var der al Grund til at gaa af Vejen for, naar der ikke var tvingende Nødvendighed for at gjennemføre Tanken, og en saadan kunde der utvivlsomt ikke for Tiden siges at være.

Vanskeligere var det at undslaa sig for de Bekostninger, som en Søbefæstning af selve Kjøbenhavn vilde medføre. Efter den Betydning, som denne By havde, blandt andet ved at være Flaadens Leje og ved at have de store Oplag af alt, hvad der var nødvendigt til Marinens Brug, maatte det gjælde for uforsvarligt at lade den ligge hen ganske aaben, udsat for Angreb med ganske kort Varsel, og uden at man havde andet Værn til Søs end at lægge nogle Blokskibe ud paa Reden, saaledes som man havde gjort det 1788—1790. Allerede Danneskjold havde med

sit betydelige Fremsyn fæstet Blikket paa Nødvendigheden af et stærkt Værn paa den Kant; men der var siden hans Tid sket lidet eller intet af Betydning i den Henseende. Kun var der i det saakaldte Guldbergske Tidsrum blevet nedsat en Defensionskommission (1777). Omsider, kort Tid efter Regeringsskiftet 1784, fremsatte denne et Forslag, hvorefter der skulde anlægges 3 Forter, nemlig Tre kroner og Prøvestenen foruden et paa Stubben. Ifølge denne Plan, der i 1786 blev godkendt af Kongen, skulde der medgaa hertil ikke mindre end 1438975 Rdlr.⁶⁵), altsaa et meget stort Beløb, som naturligvis maatte falde Finanskollegiet svært paa Brystet. Strax i 1787 blev der anvist 74000 Rdlr. dertil, og der blev taget fat paa Tre kroner, til hvis første Anlæg der budgetteredes 272529 Rdlr. Enhver veed, hvorledes Kampens Gang i Slaget den 2. April viste Rigtigheden af dette Forts Anlæggelse, der for øvrigt dengang langt fra var færdigt. Bygningen af de tvende andre paatænkte Søforter maatte derimod udsættes af finansielle Hensyn. Finanskollegiet erklærede det for ganske umuligt at skaffe de fornødne Penge (1166446 Rdlr.) tilveje⁶⁶).

EN OG TREDIVTE KAPITEL.

Forhold vedrørende Finanserne og Pengevæsenet i Landet.

Samtidig med, at Regeringen i Aarene efter 1791 paa de mest forskjellige Omraader havde været optaget af Reformers eller Forbedringer af Styrelse og Samfundstilstande, laa der stedse en umaadelig Vanskelighed som et Tryk paa den. Der har allerede flere Gange været Lejlighed til at nævne den, særlig ved Fremstillingen af,

hvad der vedrørte Statens Forsvarsvæsen. Den laa i de finansielle Forhold.

Vi erindre, hvorledes Kampen imod disse Vanskeligheder have været ført lige siden Regeringsskiftet 1784. For saa vidt de stod i nøje Sammenhæng med den uheldige Gænge, Statens Pengeforhold og Bankvæsen vare komne i fra tidligere Tid, havde man haabet, at man var kommen paa ret Kjøl ved Ordningen først af Hertugdømmernes Pengevæsen i Aarene 1786 til 1788, da Banken i Altona¹⁾ oprettedes, og senere for Danmarks og Norges Vedkommende ved Stiftelsen 1791 af Speciesbanken for disse 2 Lande. Den store Finanskommision var samtidig under sine alvorlige Overvejelser af den finansielle Stilling, hvis Vanskeligheder den ingenlunde undervurderede, kommen til det Resultat, at, medens Besparelser selvfølgelig skulde indføres, hvor det var muligt, laa Vejen til en Forbedring af Finanserne uden Sammenligning mest i en Udvikling af Skatteevnen ved at fremme alle Næringsgrene. Intet kunde være rigtigere, og Opfattelsen heraf havde som paavist været en Hovedfaktor i de store Reformers paa det sociale og økonomiske Omraade. Men det var desto værre ikke noget godt Varsel med Hensyn til den finansielle Fremtid, at den uundgaaelige Deltagelse i den svensk-russiske Krig voldte Finanserne et Tab af over 6 Millioner Rdlr. Det var da ogsaa saare langt fra, at der var Grund til at glæde sig over den finansielle Stilling, saadan som den viste sig i 1791. Statsgjælden var den 1. Januar dette Aar ikke mindre end 34087829 Rdlr., og ganske vist blev den i Løbet af Aaret formindsket med et ret aneligt Beløb, saaledes at den 1. Januar 1792 var paa 28923116 Rdlr.; men det skete kun ved et Magtsprog af Kongen, der uden videre slog en Streg over den Gjæld, hvori Staten stod til Kurantbanken paa 9647466 Rdlr. Det Vederlag, som Regeringen lod Banken faa i Aktiver og aarlige Indtægter, var saare langt fra at svare dertil²⁾. Den

virkede aabenbart ved dette Skridt til at vanskeliggjøre Udviklingen af Bankforholdene i den følgende Tid.

Skulde der blive Mulighed for at bringe Statsgjælden ned og derved formindske de store Summer, der gik med til at betale Renterne af den, maatte der skabes et aarligt Overskud. Man havde ganske vist dannet et saakaldet synkende Fond, der skulde bruges til at betale af paa Statsgjælden, og der var henlagt visse Indtægter til det. I 1793 opføres det som udgjørende 2485837 Rdlr., hvoraf 2082590 Rdlr. brugtes til at indfri Statsgjæld³⁾. Men det er klart, at, skulde et saadant Fond gjøre Nytte, maatte der være god Balance i Statsregnskabet. De Beløb, der brugtes til at danne det nævnte Fond, formindskede nemlig selvfølgelig Overskuddet, og, naar der var Underskud, blev dette forøget med alt det, der lagdes hen til Fondet⁴⁾. Men det var netop det triste, at Aarsregnskaberne gav Underskud.

Dette laa ikke i, at Indtægterne i det hele tog af. De voxede tvært imod. Grunden hertil var ikke endnu de heldbringende Virkninger, Landboreformerne allerede i de Aar, vi her tale om, havde ved at forøge Danmarks og Hertugdømmernes Produktion. Der maatte en længere Tids Væxt til, inden dette fik nogen følelig Indflydelse paa Statsindtægternes Stigen. Derimod fik det Betydning, at Handelen steg, saaledes som vi vide, at det var Tilfældet: det viste sig tydelig ved den Forøgelse af Told og Konsumtion, som vi tidligere have omtalt. Ogsaa var det aabenbart en Virkning af Handelens Væxt, at Indtægterne af »de vestindiske Ejlande« i disse Aar vare store. De naaede i flere Aar op over 260000 Rdlr. og sank ikke noget Aar under 142230 Rdl. Hertil kom, at Handelens og Skibsfartens Forøgelse gjorde det muligt at indføre nogle nye Skatter. I det her kun skal omtales, hvad der havde større Betydning, maa det nævnes, at en Forandring i den Maade, hvorpaa Kornskatten opkrævedes⁵⁾, blev

beregnet at give en forøget Indtægt paa 75973 Rdlr. om Aaret, fremdeles at der (ved Forordning af 23. Juli 1794) blev paalagt en extraordinær Afgift, dels eengang for alle af samtlige i Statens Lande hjemmehørende Handelsskibe, der vare paa mere end 5 Kommercelæster, dels af »Varer, der til Søs indførtes fra fremmede Steder eller fra Vore Lande og Øer udenfor Europa, og af Varer, der indførtes til de samme Egne«⁶). Efter at selve Ind- og Udførselen var bleven saaledes beskattet, kom der 2 Aar derefter (ved Forordning af 24. Februar 1796) Skat paa den sikkert betydelige Fortjeneste, der vandtes ved Fragtfarten. Afgiften, som bestemtes efter Skibenes Drægtighed, skulde betales af alle Ladninger, der førtes med et »Vore Undersaatter tilhørende Skib og udlossedes i nogen indenlandsk eller fremmed europæisk Havn«. Endelig indførtes der kort efter en Afgift, som siden forhøjedes i Maj 1799 og skulde betales af fremmede Skibe, der kjøbtes for at bruges som indenlandske Fartøjer. Den samlede Sum af disse Afgifter løb i Aarene indtil 1799 op til over 1700000 Rdlr. De udgjorde altsaa en virkelig anselig Indtægt. Yderligere blev der i Anledning af de vedvarende Krigsuroligheder i Europa for Danmarks særlige Vedkommende paalagt en Tillægsafgift for Aaret 1799 paa 32 Skilling pr. Td. af hvert Slags Htk., ligesom ogsaa den tidligere paabudte Fjerdedels Procent af det kontribuable Htk. saavel som Tiende Htk. Værdi blev forhøjet med det halve af dens Beløb⁷). Heldig i finansiel Henseende virkede ogsaa Toldforordningen af 1. Febr. 1797, der ved Ophevelsen af de tidligere Indførselsforbud stærkt havde forøget Omsætningen og derved fremkaldt Forhøjelse baade af Told- og af Konsumtionsindtægterne. Den mentes saaledes at have haft en væsenlig Del i, at Tolden i 1797 var 168477 Rdlr. og Konsumtionen 49080 Rdlr. større end i 1796⁸). En anden Indtægt fremkom paa omtrent 60000 Rdlr. aarlig ved den holstenske Kanaltold. Hertil

maa føjes, hvad der indbetaltes i Anledning af Slotsbranden 1794 som frivillige Gaver, og som, skjønt det var Branden, der gav Anledning til den, dog ogsaa skulde danne et Tilskud til at bekoste de Soudrustninger, som Neutralitetsforbundet med Sverige fremkaldte. Det indkomne gik i Virkeligheden helt med til det sidstnævnte Formaal. Indbetalingen deraf gav i de Aar, vi her tale om, et Beløb af i alt 845000 Rdlr. Altsaa paa flere Maader øgedes Indtægterne, og man kan tillige se, at der i det mindste ved visse Sider af Styrelsen blev arbejdet paa at faa indført Besparelser; men de havde unægtelig kun et ringe Omfang. Derimod forøgedes desto værre Udgifterne betydelig.

Naar vi her alene holde os til Hovedposterne, kunde det ligge nær at spørge, hvorledes det stod til med Udgifterne til Kongehuset og Hoffet. Vi vide, at det her stedse havde gjældt om store Beløb. Det maa da siges, at der fandt en ikke ringe Nedgang Sted ved Dronning Juliane Maries Død 1795. Hun havde nemlig havt i Apanage 91460 Rdlr., og den slap man nu for. Onskeligt havde det været, om man tillige havde kunnet faa den Gjæld betalt, som hun stod i til Statskassen, da den ikke var mindre end paa 96000 Rdlr.: men den maatte man slaa en Streg over. Med Hensyn til de andre kongelige Personers Apanage fandt der en Forhøjelse Sted for Prinsesse Louise Augustas Vedkommende, da Slotsbranden 1794 gjorde det umuligt for hende og hendes Ægtefælle længere at bo paa samme Slot som Kongen og Kronprinsen og altsaa at have fælles Hofholdning med dem. Den blev derfor forøget fra 7200 til 22000 Rdlr.: men det maa være blevet udjævnet ved den Nedsættelse, der som en Følge af hendes og hendes Mands Bortflytning fandt Sted ved Hofholdningen. Denne havde nogle Aar tidligere været reglementeret til 134000 Rdlr. om Aaret, en Sum, der dog flere Gange blev betydelig overskredet, saaledes i Aaret 1792, da der medgik 162307 Rdlr. paa denne Konto.

Men efter 1794 nedsattes den ikke lidet: i 1795 brugtes der kun 100143 Rdlr., og i 1799 var den bragt ned til 97545 Rdlr.⁹⁾ Med Hensyn til Hofbetjentene foregik der næppe store Forandringer. Den kgl. Partikulærkasse og Chatolkassen opførtes stadig med lidt over 52000 Rdlr., og Kronprinsen nøjedes med selv at have 13000 Rdlr. om Aaret, et Vidnesbyrd om, at han ikke personlig brød sig om at have særlig store Summer til Raadighed.

Udgifterne til Militæretaterne holdt sig for Landetatens Vedkommende omtrent paa samme Højde som i de første Aar af Tiden efter 1784 inden den svensk-russiske Krig, under hvilken Udgifterne paa denne Konto, som vi vide, fik en betydelig Forhøjelse. De udgjorde i det hele i Gjennemsnit 2250000 til 2300000 Rdlr. om Aaret. Ved Søetaten steg Udgiftssummen betydelig, en Følge af, at der medgik store Beløb til de aarlige omfattende Soudrustninger. Udgifterne løb for denne Etat i Aarene 1794 til 1799 op til omtrent 1600000 om Aaret, i 1799 endog nær op til 2 Millioner. Dette var flere hundrede Tusend Rdlr. mere end tidligere i almindelige Fredsaar¹⁰⁾. Som en anden extraordinær Udgift kan det nævnes, at Ildebranden i Kjøbenhavn 1795 gjorde det nødvendigt for Staten paa flere Maader at bringe Pengeofre. En meget tyngende Udgift var Forrentningen af Statsgjælden. Ifølge Lister, der fortæller om Bevægelsen paa dens Omraade i disse Aar, regnedes Renterne af den, for at tage et Par enkelte Aar som Exempler, 31. December 1791 til 1324334 Rdlr., 31. December 1794 til 1449033 Rdlr., 31. December 1797 til 1479315 Rdlr. Sammenlignes, hvad der aarlig afbetaltes paa Statsgjælden, med de nye Laan, der maatte gjøres, bliver Resultatet, at Tilvæksten var større end Formindskelsen. En Følge af alt dette var da, at de aarlige Indtægter ikke formaaede at dække Udgifterne. I 1793 opføres de til 8869970 Rdlr. imod 11451219 Rdlr., i 1794 til 9207929 Rdlr. imod 10357706

Rdlr., i 1796 til 10204361 imod 12267057 Rdlr., i 1799 til 11318893 Rdlr. imod 13551811 Rdlr.¹¹⁾). Naturligvis var det under slige Forhold umuligt at bringe Statsgjælden ned, og den løb derfor i Slutningen af 1799 op til 28927964 Rdlr.

Man ser rigtignok paa den anden Side, at der opføres en forsvarlig Liste over Kongens Debitorer. Den holder sig i de Aar, vi tale om, paa en Højde af imellem 12 og 13 Millioner. Listen frembyder paa flere Maader Interesse, blandt andet ved at vise, hvor stort et Tal Industridrivende der i Løbet af kortere eller længere Tid havde modtaget Laan af Statskassen. Men den har særlig den bedrovelige Interesse at vise, hvor skrøbeligt et Aktiv dette store Tilgodehavende var. Lige fra Kongen af Spanien, der endnu stadig opføres med den gamle Gjæld fra det syttende Hundrebaar til et Beløb af 4077406 Rdlr., og ned til smaa Gjældsfordringer fra den nyeste Tid, rummer Listen en Mangfoldighed af Krav, som maatte siges at være helt uden Betydning, fordi det var umuligt at faa en Skilling udbetalt deraf. Desuden var der betydelige Poster, der alene vare opførte af Bogholderhensyn, som naar man ser selve Kongen figurere paa Listerne som sin egen Debitor eller naar Udgiften til Anlægget af den slesvig-holstenske Kanal paa mere end 2 Millioner Rdlr. opføres som et Tilgodehavende.

Lægges alt, hvad her er anført, sammen, kommer man til det Resultat, at Staten i disse for Landet i økonomisk Henseende gode Aar aldeles ikke var gaaet finansielt frem, men endog havde set sin Statsgjæld stige, om end ganske vist kun lidt.

Dette ingenlunde glædelige Skue frister til at spørge, om det ikke havde været muligt, ved en Forøgelse af Skatterne at skabe en sikrere Stilling ved Slutningen af Tidsrummet. Gaaende ud fra den Opfattelse, at Staten i en Opgangtid maatte have kunnet bære en større Skatte-

forhøjelse end den, der i disse Aar fandt Sted, har man fra flere Sider rettet en alvorlig Kritik imod Finansstyrelsen for ikke at have brugt et forholdsvis heldigt Tidspunkt dertil. Man har fremhævet, at Undladelsen deraf fik skjæbnsvangre Virkninger. Denne Kritik ligger visselig nær, naar man tænker paa Udviklingen i de første Aar af det nittende Hundredaar. Nu er det ganske vist ikke svært at se, hvad der har holdt Regeringen tilbage fra at komme ind paa at paalægge en større ny Skat som den, der viste sig nødvendig i Aaret 1802. Det har aabenbart været Frygten for at svække det økonomiske Fremskridt, som man med Grund mente, at det af al Magt gjaldt om at støtte. Man vidste, at Skatterne allerede, som de vare, følte som trykkende. Der var her i Regeringens Tankegang et Sidestykke til, hvad der afholdt den fra at gaa over til i Danmark og Hertugdømmerne at bygge Hærens Rekruttering paa en udelukkende national Udskrivning. Man havde ikke Tro paa, at Landets Hjelpekilder endnu vare tilstrækkelig udviklede. Dette er i og for sig ikke forunderligt, og det er klart, at først, naar en saadan Udvikling havde fundet Sted, vilde det være muligt at bringe Finanserne paa en sikker Fod. Men Schimmelmänn kan dog næppe gjælde for skudfri¹²⁾. Naar man strax ved hans Debut som Finansminister i 1785 fik Indtryk af en forunderlig sangvinsk Tro paa, at det, der i Virkeligheden kun var bygget paa løse Experimenter, skulde kunne føres lykkelig igjennem, maa han uheldigvis siges ogsaa senere at have hengivet sig til lignende Illusioner og derfor ikke set Nødvendigheden af enten ved Skatter eller ved Laan at rejse den Kapital, der behøvedes dels for at afbalancere Indtægt og Udgift, dels og ganske særlig for at gjøre det muligt, at Pengevæsenet i Danmark og Norge kunde udvikle sig nogenlunde tilfredsstillende.

Vi staa, hvad dette sidste Punkt angaar, ved

noget saare vigtigt. Efter hvad ovenfor er fremstillet, var Formaålet med den Ordning, der havde fundet Sted i 1791 ved Stiftelsen af Speciesbanken, at afløse de hidtil i Omløb værende Kurantsedler med Speciesmont og tilsvarende Sedler, saaledes at der blev tilstrækkelig Valuta i Banken, for at de Sedler, lydende paa Specier, som Banken udstedte, kunde holdes a pari, idet de altid kunde udvexles imod tilsvarende møntede Penge i Banken. Man vilde desuden derved opnaa at faa Mønt af samme Værdi som den, der i 1786 til 1788 var bleven indført i Slesvig og Holsten (altsaa 100 Specier imod 125 Rdlr. Kurant), og der vilde faktisk blive Montenhed over hele Staten. Medens den nye Bank sattes i Gang med en Grundkapital, der sattes til 2400000 Rdlr. Species, skulde den ældre Kurantbank stanse sin Bankvirksomhed og blot efterhaanden indfri de cirkulerende Kurantsedler, hvoraf der aarlig skulde kasseres og opbrændes indtil et Beløb af 750000 Rdlr. Alt dette saa fortræffelig ud: men der var, som det skulde vise sig, den meget store Svaghed, at Regeringen alligevel lod Kurantsedlerne beholde Overvægten. Den var nemlig, som det vil erindres, ligesom den store Finanskommission, hvis Raad den fulgte, bange for, at der kun var saare ringe Masser af møntede Penge i Landet, og den holdt det altsaa for nødvendigt at tillade, at man ved Aktietegningen til den nye Bank kunde indbetale Kurantsedler efter Kurs i Stedet for møntede Penge. En Følge deraf var, at, naar Folk vilde vexele Species-sedler i denne, var Banken ikke forpligtet til at indløse dem med møntede Penge, men kunde ogsaa lade det ske ved Kurantsedler, beregnede efter Dagens Kurs¹³).

Den Ordning, der havde fundet Sted af den nye Bank, maatte have til Følge, at, medens Overgangen i Hertugdømmerne ved Pengeforandringen der var sket i Løbet af faa Aar, fordi man havde havt tilstrækkelig Kapital i møntede Penge og Metalbarrer til at skabe Valuta for

den hele nye Seddelmasse, der udstedtes, blev den langvarig ved Kongerigerne, hvor man maatte lade Kurantsedlerne vedblive, fordi man ikke i Løbet af kort Tid kunde skaffe saa megen Valuta for de nye Speciessedler, at man kunde lade dem afløse Kurantpengene i deres hele Omfang. En Afløsning af dem vilde kun kunne ske efterhaanden, som Kurantsedlerne forsvandt ved at blive indtagne og opbrændte. Man stode sangvinsk paa, at Forholdene vilde tillade, at det kunde ske saaledes; man oversaa, hvor let der, især under saa bevægede europæiske Forhold som de daværende kunde komme Vanskeligheder, som det vilde blive meget svært eller ligefrem umuligt at besejre.

Ifølge den vedtagne Plan maatte altsaa 2 forskjellige Slags Sedler, de gamle Kurantsedler og de nye Species-sedler foreløbig gaa ved Siden af hinanden, hvad i og for sig let kunde volde Besværigheder. For saa vidt det var fastsat, at den nye Speciesbank skulde overtage alle Bankforretninger, og at der aarlig skulde kasseres for 750000 Rdlr. Kurantsedler, havde Regeringen tydelig vist den Vej, ad hvilken den vilde have Pengevæsenet ordnet. Men det pegede uheldigvis mindst af alt i den Retning, at det for det første ikke skulde være tilladt at modtage de nye Speciessedler i de kongelige Kasser for andre Betalinger end dem, som vare eller bleve at erlægge i Specier. Dette, der skete, fordi det formentlig vilde volde Oppørselsembedsmændene Besvær ved Ind- og Udbetalinger samtidig at have at gjøre med Speciessedler og med Kurantsedler, hvis Kurs i Forhold til de andre Sedler ikke var bestemt, havde en alvorlig Skyggeside. Derved fik nemlig Kurantsedlerne et Fortrin, der gjorde, at de i den almindelige Omsætning kun altfor meget bleve foretrukne for Speciessedlerne. Regeringen havde herved ligesom tonet Flag i en helt anden Retning end den, der maatte være den ene rigtige. Dette virkede aabenbart med til,

at det i de første Aar gik langsomt med Udviklingen af Speciesbankens Udstedelse af dens egne Sedler. Endnu i December 1793 var den ikke naaet til en højere Værdi end 199300 Rdlr. Species. Ogsaa har dette Forhold aabenbart været en Hovedaarsag til, at selve Speciesbanken har brugt Kurantsedler efter forholdsvis stor Maalestok, og det er betegnende for Stillingen, at den i de første Aar maatte lade Omsætningen i Laan og Diskonto ske med Kurantsedler, og at de, der skulde vexle Penge i den, hellere vilde have Kurantsedler end Speciessedler.

Imidlertid, efter et Par Aars Forløb forandrede dette sig. Som en Følge af den stigende Handel blev Handelsbalancen efterhaanden til Gunst for Danmark, og Følgen var, at Kurantsedlernes Kurs forbedrede sig, saaledes at de kom til at staa i Pari. Dette bragte Regeringen til officielt at slaa Parikursen fast (125 Rdlr. Kurant lig med 100 Specier), og til med det samme at gjøre Ende paa den Fejl, at Speciessedler ikke maatte modtages i de kongelige Kasser. Efter at dette var blevet tilladt 11. Juli 1794, lod Regeringen snart efter for yderligere at forøge Speciessedlernes Omløb befale, at i alle Kurantbetalinger skulde Speciesmønt kunne gjælde som Betaling efter Forholdet af 100 til 125. Ikke længe i Forvejen var det ogsaa blevet fastsat, at Speciesmønten maatte gjælde som Kurantmønt i Hertugdømmerne¹⁴).

Herefter kom der flere gode Aar for Speciesbanken. Foruden at Laane- og Diskontoforretningerne gik godt, tog Speciessedlernes Cirkulation stærkt til, og det i den Grad, at den i Juni 1798 naaede Værdien af 5973988 Rdlr. Samtidig saa Banken sig i Stand til at forøge sin Sølvbeholdning, da de gode Kursforhold gjorde det muligt for den, for sine Sedler at indkjøbe Sølv. Ved Slutningen af 1795 havde Beholdningen deraf i den Grad Overvægten over, hvad Banken havde af Kurantsedler, at der af de sidste ikke var mere end, hvad der svarede til en Værdi

af 4407 Specier. medens man ved Siden deraf havde en Sølvbeholdning af 1545905 Rdlr. Species Værdi. Bankens Direktion havde da ogsaa den Opfattelse, at man ikke burde have nogen Beholdning af Kurantsedler, saa længe Sølv kunde skaffes til Veje til antagelig Pris. I Slutningen af Bankens 6te Aar (1797) gik Sølvbeholdningen op til 3086934 Rdlr. Sp.¹⁵).

Samtidig var der af Banken tænkt paa Norge, som vi vide, indtil da ikke havde havt noget Bankinstitut. Efter alt, hvad der var blevet talt om Vanskelighederne ved i Norge at faa de Penge, der behøvedes til Omsætning og Handelsspekulationer. maatte man nødvendigvis komme ind paa at forbedre Laanevæsenet deroppe. Det var med Grund, at Bernt Anker i en Artikel af Tidsskriftet *Hermøder* for 1796 paaviste, hvor umaadelig en Betydning en Bank vilde have for Norge som et Middel til at skaffe den Pengemasse, der behøvedes for Omsætningen. Det er blandt andet interessant at se ham fremhæve, at den sande Grund til den Kornmangel (eller de høje Kornpriser), som man endnu efter Frigivelsen af Kornhandelen ved Forordningen af 6. Juni 1788 led af i Norge, skrev sig fra, »at den omløbende Pengefonds Ringhed hindrer os fra at gjøre vore Indkjøb i rette Tid«. Frederik Moltke havde som Stiftamtmand i Kristiania saa stærkt havt Indtryk af, hvad der her fattedes Norge, at det netop var ifølge en Opfordring fra hans Side, at Anker skrev sin lille Afhandling.

Opfattelsen af, at der paa dette Punkt burde gjøres noget, bevirkede da ogsaa, at Speciesbankens Direktion oprettede nogle Filialer i Norge, saakaldte Laaneinstituter; det første blev oprettet i Kristiania 19. Juli 1797, det næste i Trondhjem og det tredje i Bergen. Uheldigvis gjorde man ikke Skridtet fuldt ud, idet nemlig disse Laaneinstituter ikke kunde diskontere Vexler og der desuden ogsaa paa anden Maade var sat snævre Grænser for,

hvad der kunde laanes paa; men Bankdirektionen mente dog et Aar derefter at kunne udtale, at de havde havt al den Fremgang, der kunde ventes; i Kristiania var der blandt andet indtil Slutningen af 1797 udlaant 338674 Rdlr. Sp. Man søgte da ogsaa nu at lette Udlaanene. Aabenbart burde man komme endnu videre frem; man maatte naa til at lade Filialerne deroppe yde Omsætningen al den Hjælp, som de kunde ved Diskontering af Vexler. Men hvad enten der er tænkt derpaa eller ikke, blev det umuligt paa Grund af Forhold, som fremkaldte en sorgelig Forandring i Speciesbankens Historie.

Hvor heldig det end saa ud til at gaa med Banken indtil 1797, havde Stillingen dog stadig en farlig Skyggeside. Tanken var, som vi vide, at Speciessedlerne efterhaanden mere og mere skulde afløse Kurantsedlerne. Der var indtil Juni 1797 indløst og brændt af disse til en Værdi af 4410000 Rdlr., og man vedblev dermed saaledes, at der i Juni 1798 brændtes for 770000 Rdlr. og i hvert af de tre følgende Aar for 600000 Rdlr.¹⁶). Men desto værre skulde det vise sig, at denne successive Formindskelse af Kurantsedlerne virkede for langsomt. Der var dog i 1798 Kurantsedler i Omløb til en Værdi, der svingede imellem 13058853 og 12816853 Rdlr.s Værdi, medens samtidig de Speciessedler, der vare i Omløb, kun naaede op til omtrent en Værdi af 6 Millioner Rdlr. Sp. Altsaa havde Kurantsedlerne endnu en umaadelig Overvægt. Da de havde staaet i Pari med Speciessedlerne, var det naturligt kommet til at gaa saaledes, at begge Slags Sedler brugtes i Flæng baade her hjemme og, hvad der var det farligste, i Hamburg. Men uheldigvis forværredes Kursen for Kurantsedlerne som en Følge af en mindre lykkelig Svingning i Handelsforholdene, saaledes at deres Kurs blev $128\frac{3}{4}$. Da de og Speciessedlerne brugtes imellem hinanden, blev Følgen deraf, at denne Kursforværrelse smittede Speciessedlerne. Disse steg og

faldt med Kurantsedlerne uden Hensyn til »deres fortrinlige indvortes Værd«. Efter Bankdirektionens Udsigende skabte dette en betydelig Vanskelighed for Indkjøb af Sølv, der nu blev for dyrt.

Stillingen var altsaa ved at forværre sig, og saa kom, hvad der blev ødelæggende, dels vanskelige Handelsforhold i den største Del af Europa med Mangel paa kontante Penge¹⁷), dels særlig en stor Handelskrise, der udbrod i England i Begyndelsen af 1799. Paa Grund af den overordentlig nære Handelsforbindelse, der var imellem dette Land og Hamburg, forplantede den sig ogsaa til denne store nordtyske Handelsstad, hvor Forretningerne dengang paa Handelens Omraade og, hvad Pengeomsætningen angik, vare forholdsvis kolossale. Det Krach, som nu kom til Udbrud her, var saa stort, at i Løbet af 6 Uger 136 Handelshuse gik fallit og det med samlede Passiver af 37 Millioner Mark Banko. Men uheldigvis maatte Pengevanskelighederne ogsaa faa mægtig Indflydelse paa Stillingen i Kjøbenhavn. Med ingen Handelsplads afgjordes der fra dansk Side saamange Pengeforretninger som med Hamburg, og det var ikke alene Handelshuse, som havde Del deri, ogsaa selve Regeringen gjaldt det om. Jo skrøbeligere den finansielle Stilling var i det hele, desto mere maatte Regeringen paa Grund af sin levende Vexelforbindelse med hamburgske Handelshuse komme i Forlegenhed, naar Paniken og Pengevanskelighederne i Hamburg fremkaldte pludselige Udbetalinger eller andet lignende. Oven i Kjøbet blev netop nu store udenlandske Statslaan opsagte.

Allerede i Forvejen havde den Forstyrrelse i den europæiske Handel, som Pengekrisen fremkaldte, skabt en højst uheldig Stansning i Omsætningen af Varerne i Kjøbenhavn. Store Oplag af dem laa usolgte hen, og det netop samtidig med, at paa Grund af dristige Spekulationer en Mængde Penge vare satte fast i forskellige

omfattende Handelsforetagender. Speciesbanken havde, hvad nu fik uheldige Virkninger, overladt det asiatiske Kompagni ikke mindre end 1 Million Rdl. Sp. i Sølv til Afsendelsen af dets Skibe til Kina og Indien. Da det som en Følge af Krachet i Hamburg blev mere og mere nødvendigt at afgjøre Forretninger med denne Stads Kjøbmænd med rede Sølv, søgte Folk i stigende Grad til Speciesbanken for at faa Sølv for deres Sedler. Dens Metalbeholdning tog derfor rivende af, og den maatte tillige i høj Grad indskrænke sine Laane- og Diskontoforretninger. Og saa kom hertil, at Staten, der skulde klare de store Krav paa Udbetalinger, som udefra væltede ind paa den, ikke vidste andet Raad end at kræve Sølv af Speciesbanken. Det var ikke mindre end 1145145 Rdlr. Sp. i Sølv¹⁸⁾, som Finanskollegiet i dette Aar fik af Banken, og derved tilføjedes der i Virkeligheden denne et dræbende Slag. Det blev nemlig en Hovedaarsag til, at dens Udlevering af Sølv i den sidste Halvdel af Aaret 1799 løb op til 2 Millioner, og dens Direktion saa sig nødt til 11. Oktober 1799 i en Rapport til Bankens Repræsentanter at udtale, at den af møntet Sølv i selve Banken og dens Filial i Altona i dette Øjeblik kun havde 80000 Rdlr. Sp. i Behold. Dette var uheldigvis det samme som, at den under de daværende Forhold ganske var ude af Stand til at udfylde sin Stilling som Bank. Det kan ogsaa mærkes, at dens Sedlerovre i Holsten en Tid tabte 10 Procent i Kurs, og at Regeringen derfor maatte forbyde, at de, for saavidt de lød paa mere end 4 Specier, bleve anbragte i de offentlige Kasser derovre¹⁹⁾. Dens Rolle var foreløbig udspillet. Naar man ser, hvorledes Regeringen selv stærkt virkede dertil ved efter den nylig nævnte Maalestok at tappe den for dens Sølv, faa vi et levende Indtryk af, i hvilken Grad Statens daarlige finansielle Stilling hindrede de gode Virkninger, der skulde være opnaaede for Pengevæsenets

Ordning ved Speciesbankens Oprettelse²⁰). Vi skulle faa at se de sorgelige Virkninger deraf i de følgende Aar.

Efterhaanden som det i Løbet af 1799 var blevet klart, at Speciesbanken svigtede, var det naturligt, at der blev grebet til andre Hjælpemidler. Her viste den kjøbenhavnske Kjøbmandsstands Dygtighed og praktiske Sans sig paa en tiltalende Maade. Den valgte nemlig at hjælpe sig selv, idet Grosserersocietetet opnaaede Regeringens Samtykke til at nedsætte en Komitee under kongelig Garanti til Handelens Tarv med Ret til Udstedelse af Specieessedler til et Beløb af 1200000 Rdlr. Kurant. Der skulde heraf kunne udlaanes til Kjøbmænd imod Sikkerhed i deres Varer. Det lykkedes ad denne Vej at hjælpe mange Handlende over den døde Tid, da de laa inde med store Vareforraad, en Tid, der heldigvis ikke varede længe, og et Aar derefter vare Laanene betalte tilbage²¹). Dette virkede aabenbart meget til, at Handelsstanden ikke rammes af flere end 30 Fallitter, der tilmed gav fuld Dækning. Man slap altsaa trods alle Tab forholdsvis godt over Vanskelighederne.

Samtidig havde Regeringen ogsaa paa sin Side villet raade Bod paa Virkningerne af Speciesbankens Vanskjæbne ved at faa oprettet en saakaldet Depositokasse, for at den ved Udlaan af Kurantsedler, som Kurantbanken maatte lade den faa, kunde afhjælpe den Pengemangel, som der klagedes saa stærkt over. Men i Virkeligheden blev det mere Staten end private, der brugte denne Kasse til at skaffe sig Sedler, hvad der senere fortsattes. Det havde til Virkning, at Kurantsedlerne, som vi vide, vare et ufunderet Papir, fuldstændig fik Overmagten paa Penge-markedet. Her skal der i saa Henseende kun nævnes, at i December 1799 var den Masse af dem, der var i Omløb, stegen til en Værdi af 14614853 Rdlr. Kurant, og at de i December 1800 naaede op til en Værdi af 19332553 Rdlr.²²). Dette kun for at det tydelig kan ses, hvorledes

den hele Plan om at faa dem ud af Verden og faa dem afløste af Speciessedlerne, for hvilke der var fuld Valuta, ganske var slaaet fejl. Intet Under, at Schimmelmann var ved at bukke under for Byrden af Tilstanden²³).

TO OG TREDIVTE KAPITEL.

Centralstyrelsen. — Statsraadet efter Bernstorffs Død. — Vanskeligt Forhold til England. — Trykkefrihedssagen indtil Sommeren 1799.

Under det mangesidige og overordentlig omfattende Arbejde, der fra Styrelsens Side var udrettet i Aarene fra 1791 til 1799, var Fordelingen af de forskjellige Embedsgrene vedbleven at være, som den paa de fleste Omraader var bleven ordnet efter Struensees Fald og med Hensyn til Finansernes Styrelse senere i Aaret 1784. Ved Fastsættelsen af Statsreglementet ifølge Resolutionen af 14. Januar 1791¹) bleve Lønningsbestemmelserne reviderede, og i det mindste paa enkelte Punkter fandt der samtidig en Forhøjelse af Gagerne Sted. Ogsaa var Pensionsvæsenet faa Aar i Forvejen blevet ordnet nærmere (25. April 1787), og det var (1788) blevet henlagt under Skatkammerdirektionen²).

De forskjellige Kollegier havde virket ved Siden af hverandre, uden at der viste sig stærke Udslag af Gnidningsmodstand. Et ejendommeligt Træk ved Styrelsen havde været den udstrakte Brug, der havde fundet Sted af Kommissioner som Landbokommissionen og den store Finanskommission; men disse havde ikke arbejdet i Mod sætning til Kollegierne. Det var selve Kollegiecheferne, der spillede Hovedrollen i dem, og de tjente nærmest til, at disse Chefer kunde faa en forøget Sagkundskab at støtte sig til, idet ogsaa andre kyndige Mænd, der ikke

hørte til vedkommende Kollegium, tilkaldtes til Overvejelserne. Man kan da ogsaa se disse Kommissioner sidde samlede i adskillige Aar og behandle en Række Spørgsmaal, der kunde siges at henhøre til visse Hovedgrupper af Styrelsens Sager.

Som en større Forandring indenfor Kollegiernes Omraade kan det nævnes, at Kommercekollegiet omordnedes ved kgl. Resol. af 10. Maj 1797 baade med Hensyn til Indretning og Lønningsforhold³). Dog var der ikke her Tale om enten Udvidelse eller Indskrænkning af Kollegiets Omraade. Anderledes var Tilfældet ved Danske Kancelli. Her paatrængte der sig naturlig det Spørgsmaal, om der ikke burde ske Forandringer, fordi det var ganske overvældet af Forretninger. Fra tidligere Tid var det ikke alene det øverste Justits- og Politikollegium; men ogsaa Kirke- og Undervisningssagerne hørte ind under det, og disse vare oven i Kjøbet forøgede 1791 ved Kirkekollegiets Ophævelse. Det havde tillige visse Sider af Næringsvæsenet under sig. Efter at der i den første Tid efter 14. April 1784 var klaget over Mangel paa Forretningsdygtighed hos dets øverste Medlemmer, blev, som tidligere omtalt, Schaack Rathlou sat over det som Præsident, og vi have set, at, da han i 1788 fratraadte sine Embeder, kom Brandt i Spidsen for det først som Direktør, dernæst som Præsident. Vi have havt Indtrykket af, at det aabenbart, især paa Grund af Kristian Colbjornsens Energi som Generalprokurør og dermed tillige som Deputeret i Kollegiet, greb virksomt ind i Lovgivningen paa flere Omraader. Men Præsidenten og de Deputerede vare ogsaa ved at segne under Arbejdet. Det blev beregnet, at de i Gjennemsnit hver Uge fik 4 til 500 nye Sager til Behandling og aarlig maatte expedere mere end 15000 Sager. Derfor kunde det unægtelig synes, at der her kunde trænges til en Forandring, naar ikke Sagernes Behandling skulde lide, dels fordi det blev umuligt for de

Deputerede at sætte sig grundig ind i alt, hvad der forekom selv af vigtige Sager, dels fordi Expeditionen af meget maatte trække i Langdrag. Det er interessant at se, hvorledes Hertugen af Augustenborg i 1798 søgte at faa Kronprinsen ind paa at udskille en vigtig Del af Kancellisagerne, nemlig alt, hvad der angik Kirke og Skole, og lægge det under et eget Departement. Hvad enten han har tænkt paa sig selv som den fremtidige Chef for et saadant Departement eller ikke, havde han utvivlsomt Ret i, hvad han anførte som Støtte derfor. Som bekjendt blev hans Forslag senere i det mindste for en Del fulgt, da der i Aaret 1805 blev oprettet den saa kaldte Direktion for Universitetet og de lærde Skoler, hvis Formand han blev. Men foreløbig fulgte Kronprinsen ikke hans Raad. Derimod mentes det, at der burde finde en hensigtsmæssigere Ordning Sted end den da bestaaende af det vigtige Kollegium, og det omorganiseredes ved en kgl. Resolution af 20. November 1799. Ved denne Forandring, der først skulde kunne virkeliggjøres, efter at det Tidsrum, som vi her tale om, var endt, blev Kollegiet delt i 5 Departementer, saaledes at Kirke- og Undervisningsvæsenet hørte under første Departement, Justits- og Politivæsenet henholdsvis for Danmarks og Norges Vedkommende under andet, tredje og femte Departement, Sager med Hensyn til milde Stiftelser, Lensgodserne og Forsvarsvæsenet under fjerde Departement. Men hvad der dog har mere Interesse for os her, er at se, at man i et Hovedpunkt vendte tilbage til den Ordning, Struensee havde indført, men som efter hans Fald var ophævet⁴). Det blev nemlig nu overensstemmende med hans Reform fastslaaet, at de samme Kontorer, der behandlede Sagerne, ogsaa skulde expedere dem.

Medens der ellers ingen Forandringer af Betydning var paa Bane med Hensyn til Centralstyrelsen, var det en ret vigtig og sikkert praktisk Forandring, der skete

ved Administrationen udenfor Hovedstaden i selve Kongeriget Danmark. Dette, der tidligere havde været inddelt i 24 Amter (foruden Bornholm), kom nemlig nu (ved Plakat af 21. Juni 1794) til kun at bestaa af 17, idet rundt omkring smaa Amter sloges sammen. Overgangen skulde dog først ske efterhaanden, »som enten Vakancer indtræffe eller nogen anden dertil fordelagtig Lejlighed viser sig«⁵⁾). Med det samme fastsattes det, som allerede for nævnt, at den øverste Styrelse af Kjøbstæderne skulde lægges under Amtmændene. De havde tidligere staaet under Stiftamtmandene*).

At Embedsvæsenets Tilstande ogsaa i dette Tidsrum ere vedblevne at skride fremad til det bedre, kan der ingen Tvivl være om. Forskjellige gamle Misbrug bleve fjærnedede som en Folge af omhyggelig Kontrol foroven, og det er sandsynligt, at den offentlige Mening, saaledes som den kom til Udbrud i Datidens Tidsskrifter, ogsaa virkede sit. Medens det var ret almindeligt, at Folk kunde kjøbe sig Titler for Penge, var selvfølgelig Salget af Embeder ophørt⁶⁾). Det var ogsaa meget sjældent og kun, hvor det gjaldt om lidet betydelige Stillinger, at Regeringen gav Expektancer paa at beklæde dem. Som et næsten komisk Træk kan det nævnes, at i Aaret 1788 fik en Enke efter en Skarpretter i Holsten Ret til at arve sin Mands Plads⁷⁾).

Vistnok var der endnu langt fra raadet tilstrækkelig Bod paa den store Fejl, at en Del Retsbetjente vare slet lønnede: men Forholdene bleve dog paa forskjellige Steder forbedrede ved Sammenlægning af flere Stillinger. Man træffer ogsaa Sorenskriverembeder i Norge, der paa ingen Maade vare daarlige. Om Amtsforvalterembederne i Danmark høre vi, at den mindste Lønning var 800 Rdlr. om Aaret, et enkelt kunde endog naa op til 1580 Rdlr.⁸⁾).

*) Se ovenfor S. 409.

Det siges om disse Oppebørselsbetjente, at Kongens Kasse ikke i 25 Aar havde lidt det mindste ved Kasseangel hos nogen af dem⁹). I Norge, hvor overhovedet Embedsmændene paa Grund af Landets Naturforhold med de lange Afstande havde lettere ved at unddrage sig skarp Kontrol, klages der i denne Tid som tidligere over Uefterrettelighed i Embedsførelsen hos forskellige¹⁰); men ved Siden deraf bør det dog nævnes, at man kun sjældent hører tale om utro Fogder. Højest sandsynlig har Indførelsen af det som en Folge af Lofthusbevægelsen 11. Juni 1788 udstedte nye Sportelreglement¹¹) virket godt paa Embedsmændenes Forhold til Befolkningen i Norge, og en lignende Virkning maa for begge Kongerigerne Vedkommende sikkert det Sportelreglement have havt, der 30. December 1795 blev udstedt for Told- og Konsumtionsbetjentene. Hvorledes det stod til med den overordnede Administration omkring i Statens Lande, er det vanskeligt at sige med nogen Sikkerhed. Man træffer meget dygtige Mænd iblandt Stiftamtmand og Amtmand som Guldberg, Buchwald og P. Kr. Schumacher i Danmark, og Jørgen Skeel, Frederik Moltke og Kaas i Akershus Stift, men ganske vist ogsaa lidet fremragende Mænd ved Siden af dem. I Centraladministrationen i Kjøbenhavn er det det sikreste af Verden, at der blandt de høje Kollegieembedsmænd fandtes en Række særdeles dygtige Mænd baade af dansk, norsk og tysk Byrd. Ganske vist har Holsteneren Rist i sine bekjendte »Lebenserinnerungen« som noget af det, han mindes fra det Par Aar, han efter 1797 var Privatsekretær hos Schimmelmann, talt om Slendrian som bevirkende, at der kun uddannedes faa eller ingen dygtige Mænd, men det er vanskeligt at vide, hvad man skal gjøre med en saadan Dom af en Mand, der følte sig helt fremmed og som Udlændingen i de kjøbenhavnske Embedskredse og derfor trods al sin Bravhed ikke kunde domme paalidelig om

andet end om, hvad han personlig havde for Øje. Naar man ser paa, hvad der udrettedes af Reformere og Forbedringer i de Aar, vi her tale om, er det ikke Slendrian og Lige-gyldighed, man faar Indtryk af.

Skete der end, som allerede nævnt, kun faa Forandringer i Administrationsordningen, er det dog en Selvfølge, at det med Hensyn til Styrelsen paa dens øverste Trin, hvor det gjaldt de større Statssagers Behandling og Regeringens Optræden under forskjellige vanskelige Forhold, havde en overordentlig Betydning, at A. P. Bernstorff døde 21. Juni 1797. 2 Aar tidligere var Jørgen Skeel død i Januar 1795, og Gregers Haxthausen havde opgivet sine Stillinger i September samme Aar. Der var altsaa 3 Pladser i Statsraadet at besætte, og den 5. Juli 1797 kom Kr. D. Reventlow, Kr. Brandt og Kaj Frederik Reventlow til at beklæde de ledige Pladser. Af disse 3 Mænd fik Kaj Reventlow tillige den Præsidentstilling i Tyske Kancelli, som Bernstorff havde havt, og dennes overordentlig vigtige Embede som Udenrigsminister blev givet til hans i det foregaaende flere Gange nævnte Søn Kristian Günther Bernstorff. Iblandt de her nævnte 4 Mænd vare Kr. Reventlow og Kr. Brandt i Forvejen Kollegiechefer, og ingen Mand paa hin Tid kunde ifølge sine Fortjenester være mere selvskreven til at faa Sæde i Statsraadet end Kr. Reventlow, der maaske maa siges at have været den ypperste Fagminister, vort Fædreland har havt siden Enevældens Indførelse. Derimod vare Kr. Bernstorff og Kaj Reventlow, for saa vidt man taler om dem som Statsmænd, at kalde nye Mænd. De stode begge Schimmelmänn meget nær, og da den ene var A. P. Bernstorffs Søn, den anden nylig var bleven hans Svigersøn, forandrede de for saa vidt ikke det Bernstorff-Reventlow-Schimmelmännske Præg, som Statsmandskredsen havde havt siden 1784.

Iblandt dem havde Kaj Reventlow først været Statsafsending i Spanien og senere i Stockholm under den Krise, som Gustav III.s Angreb paa Rusland fremkaldte, og han var her optraadt forstandig og med Takt. Som en Søn af den bekjendte Overkammerherre Ditlev Reventlow, hvis nære Forhold til Bernstorfferne vi tidligere have omtalt, var han fra sin Ungdom bleven omfattet med stor Velvilje af A. P. Bernstorff, der ikke alene brugte ham som Diplomat, hvad der kunde være naturligt, men ogsaa fik ham sat til Chef for det kongelige Bibliothek, uagtet han var fuldstændig tysk i sin Udvikling og næppe havde Anelse om dansk Literatur¹²). Det er et Træk, der viser, hvorledes Klikehensyn desto værre kunde paavirke Bernstorff. Bibliothekskundskab havde Reventlow selvfølgelig ikke; men heri kunde han unægtelig faa en god Støtte i Overbibliothekaren Moldenhawer, atter en Tysker, men som bekjendt en i dette Fag meget dygtig Mand, der blandt andet havde Fortjenesten af, at det kongelige Bibliothek omsider (November 1783) var blevet aabnet til offentlig Brug. Kaj Reventlow roses ikke alene for sin fine Dannelse, men ogsaa for sin personlige Elskværdighed; baade Lavater og Rist tale i stærke Udtryk derom, og han var, som det synes, helt fri for sin Faders meget skarpe Kanter; men nogen betydelig Mand var han næppe. Charlotte Schimmelmänn, der kjendte ham nøje, kritiserer ham som den, der havde ondt ved at fatte en bestemt Beslutning, og hvem det fattedes paa Handlekraft. At slutte fra denne Dom, der stadfæstes fra anden Side¹³), har han havt en af de største Mangler, en Statsmand kan have, og i hvilken Grad han mindre følte sig som dansk Minister end som holstensk Adelsmand, skulde han vise i 1802.

Kr. Bernstorff, der ikke var mere end 28 Aar, da han efter Faderens Død overtog Udenrigsministeriet, var afgjort betydeligere end Svogerens. Ogsaa om ham, taget som

Personlighed, lyder der de mest lovprisende Udtalelser fra deres Side, der kjendte ham nøjere. Som han af Ydre var en meget smuk Mand — desto værre ligesom Faderen tidlig plaget af Podagra —, saaledes roses han som baade aandfuld og meget elskværdig. Rist mener endog, at han, hvad Aand og Talent angaar, stod over Faderen; men denne Dom er rigtignok meget overfladisk. ikke alene fordi Rist aldrig havde set A. P. Bernstorff, men ogsaa, for saavidt man, hvor Talen er om en Statsmand, fornuftigvis maa lægge Vægten, ikke paa Evnen til at føre en aandfuld Samtale, men paa Statsmandsbegavelsen. Kr. Bernstorff var for øvrigt vel nok paa flere Maader godt egnet til at blive Udenrigsminister. Man kan se fortræffelig skrevne Forestillinger fra hans Haand, han var af Faderen, der aabenbart i ham saa sin Efterfølger, bleven sat omhyggelig ind i dennes politiske System og havde sikkert faaet nyttige Lærdomme af ham. han havde i diplomatiske Stillinger baade i Berlin og i Stockholm skaffet sig god politisk Kjendskab til de europæiske Forhold, og at han senere ogsaa som Statsmand vandt Anseelse udenfor Danmark. viser et saadant Træk, som at Kong Frederik Vilhelm III af Preussen 1818 kaldte ham til at overtage Udenrigsministerstillingen i Preussen. Man vilde kun vanskelig efter A. P. Bernstorffs Død have kunnet finde nogen her hjemme, der var mere skikket til den Plads, han blev stillet paa. Endelig havde han den heldige Egenskab, at han var født i Danmark, og Dansk laa ham vistnok nærmere, end det havde ligget Faderen. Men alligevel kunde han paa ingen Maade staa Maal med denne. Han havde ikke hans kolossale Arbejdskraft og Arbejdsevne og endnu mindre hans overlegne Personlighed, som der i hans Stilling var god Brug for baade overfor fremmede Diplomater og maaske endnu mere overfor Kronprinsen. Ej heller havde han hans Koldblodighed i

vanskelige Ojeblikke eller hans Evne til at se dybt til Bunds i Forholdene.

Naturligvis var det godt, at der var et nært personligt Forhold imellem Medlemmerne af den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmanske Kreds; men dette virkede paa den anden Side med til, at de — med Undtagelse af Kr. Reventlow — stod som en afsluttet fremmedartet Samling Mænd her i Landet, hos hvem Klikevæsenet, der allerede havde kunnet bebrejdes A. P. Bernstorff, vedblev at holde sig. Man havde kunnet tro, at Schimmelmann, hvis Pligttroskab var hævet over al Dadel, vilde have set Nødvendigheden af som Finans- og Kommerceminister ret at være i nær Berøring med danske Forhold og danske Personligheder ud over, hvad Samarbejdet paa Embedsvejen gjorde uundgaelig nødvendigt for ham; men det er betegnende, at han i det mindste i det Tidsrum, vi her tale om, kun kunde tænke sig at have tyskfødte Mænd som Privatsekretærer. Der var iblandt disse en Mand som B. G. Niebuhr, der skulde blive en af den historiske Granskings Heroer, og dennes Efterfølger I. G. Rist havde tilstrækkelig Dannelse og Aandslivlighed til at kunne udfylde Pladsen til Schimmelmanns og hans Hustrus Tilfredshed; men netop, naar man læser hans Skildring af sin Stilling her hjemme, faar man alligevel Indtrykket af, hvor ønskeligt det havde været, om Schimmelmann havde havt en Sekretær, der ligesom kunde have været et Medlem imellem ham og den danske Almenhed.

Rists Meddelelser ere for øvrigt interessante ved det Skjær, der igjennem dem falder over visse Forhold overst oppe i Staten. De tre Medlemmer af Statsraadet, der stod udenfor den ovennævnte Kreds af Mænd. Huth, Brandt*)

*) Denne fratraadte, nærmest paa Grund af Døvhed, samtlige sine Statsemeder i Oktober 1799.

og Hertugen af Augustenborg, omtaler han slet ikke eller kun ganske lidt. Om selve Reventlowerne, Kr. Bernstorff og Schimmelmann ytrer han sig derimod med de største Lovprisninger. »Et saadant Ministerium«, siger han netop med Hensyn til dem. »som Danmark dengang havde, har vel vanskelig noget andet Land nogensinde havt«. Men ejendommelig nok, skjønt det blandt andet er et ganske idealt Billede. han har givet af Kr. Bernstorff, maa han dog tilstaa, at denne egentlig ikke holdt af Forretningerne, og at han fandt størst Glæde ved et »*dolce far niente*« i sin Families Kreds og blandt nogle faa Venner; han havde, siger han, for lidt Ærgjerrighed¹⁴). Og nu med Hensyn til Schimmelmann! Der er ikke Ende paa hans Beundring for denne, baade for hans elskelige Karakter, for hans Begavelse og for hans dybe aandelige Interesser, der blandt andet gjorde, at han uden at trættes kunde lade læse højt for sig langt ud paa Natten om de abstrakte Æmner; men, spørger man om, hvilket Indtryk Schimmelmann gjorde paa ham som Statsmand og som Styre af Danmarks Finanser, kommer der Meddelelser, der for os jævne Danske unægtelig tage meget bort af Glansen. Det Indtryk, han fik af Schimmelmanns Holdning under Pengekrisen i 1799, var nemlig væsenlig kun Raadvildhed. »Bortset«, siger han, »fra Middagstimerne og de seneste Aftentimer var Banco det eneste Ord, man hørte med stedse stigende Emfasis og mangfoldige Modulationer«. Grev Schimmelmann, fortsætter han, var »ein Finanzkünstler«, der var opdraget i Økonomisternes Skole, han viste sig uudtømmelig i at finde paa Resourcer, der imidlertid som alle hule Kunster i Længden kun gjorde ondt værre. »Jeg fik en Følelse af, at man ved disse Komplikationer af forskjellige Banker, Kasser og Fonds, af Vexelrytteri, Kursoperationer og fingerede Udbetalinger ikke kunde styre et Lands Finanser«¹⁵)! Ja, desto værre var dette sandt nok, og, maa man sige,

hvad hjælp det over for dette, at den aandrige Finansminister kunde tale som faa andre om Kant, Fichte og Schiller.

Var Raadvildheden under Pengekrisen 1799 et betænkeligt Fænomen, saa var der unægtelig paa flere Maader Tilbagegang siden A. P. Bernstorffs Død. Han havde været Førsteminister i dette Ords sande Forstand. Ingen kunde være i Tvivl om, at han havde en samlende Evne; han var overlegen nok til at kunne følge Styrelsen i dens Hovedtræk paa forskellige Punkter, og han kunde forhandle derom baade med Kronprinsen og med de enkelte Ministre. Som en Følge af den store Pietet, Kronprinsen havde for ham, kunde han lade Statsraadet, hvis første Mand han var, blive Midtpunktet i Styrelsen. Da han var død, gik det tilbage hermed. At Kronprinsen gjerne vilde være »enevolds«, havde allerede paa nogle Punkter været til at mærke, og, hvor højt han end satte Bernstorff, hvor oprigtig en Sorg han end viste ved hans Død, er det dog nok muligt, at han alligevel havde en Følelse af Lettelse derved. Han kunde nu bedre end før foretrække en Afgjørelse af mange Sager ved en Forhandling enten mundtlig eller ved Breve med de enkelte Kollegiechefer fremfor at lade den ske ved en Forhandling i Statsraadet¹⁶). Selv om dette naturligvis ikke forhindrede, at hver Minister for sig igjennem Samtaler med ham kunde udøve en betydelig Indflydelse, slap han ad den Vej for at føle sig idelig staaende overfor et Kollegium, der paa en Maade kunde opfattes som en med ham rivaliserende Myndighed. Denne Følelse hos ham skulde som bekjendt senere helt faa Magten over ham aabenbart til liden Baade for Staten¹⁷).

Medens man uden at være ubillig imod Kronprinsen har Lov til at tro, at dennes Følelser efter Bernstorffs Død have været af en noget blandet Natur, kan man sikkert gaa ud fra, at det i hele den Kreds, der havde staaet Bernstorff nærmest, ikke alene i Øjeblikket er blevet

folt som svært at se ham gaa bort, men at denne Følelse ogsaa har holdt sig. Hvor haardt det var for Schimmelmänn at miste ham, vise hans Hustrus Breve paa det klareste. »Ernst«, skriver hun saaledes til Louise Stolberg i Marts 1798¹⁸), »føler Dag for Dag stedse dybere det uoprettelige og store Tab af sin Ven og Kollega, vor store Bernstorff. Ja, han var stor ved sine Kundskaber, sit klare Blik, sin Erfaring, sit Geni og ved den Ild og Varme, han havde. Ernst kan nu ikke finde den Ild undtagen hos sig selv«. »Hans overlegne Erfaring«, skriver hun kort efter, »baade henrev min Mand og styrkede ham, lettede ham og trøstede ham«. Og idet hun omtaler¹⁹), med hvor mørke Anelser hendes Mand saa Fremtiden imøde, udtaler hun en mere eller mindre skarp Kritik over dem, der ellers tog Del i Styrelsen. Særlig skrap retter hun den imod Hertugen af Augustenborg, hvem hun kalder en Egoist af første Rang, og imod selve Kronprinsen. Det har været meget forskjellige Domme, hun til forskjellige Tider har fældet om denne. Nu klager hun over, at han i Stedet for at drage Folk til sig stødte dem fra sig og over, at det var en ganske overfladisk Tone, der herskede ved Hoffet, man følte ikke Tidens Alvor der. »Alt«, skriver hun endog et Par Maaneder senere, »er faldet plat ned. Den unge Mand (d. v. s. Kronprinsen), der er bleven hævet af Bernstorff, synker og maa synke«. Desto værre var der Sandhed i dette. En Mand som Schimmelmänn havde Ret til at føle, at der ved Bernstorffs Død var tabt en Kraft, som han havde havt Gavn af at støtte sig til.

Forholdene skulde nu ogsaa uheldigvis udvikle sig saaledes, at der paa flere Maader kunde trænges til en paa eengang fastere og mere omskuende og besindigere

Styrelse end den, der udøvedes af Kronprinsen og hans daværende Raadgivere.

Det vil erindres, at, skjønt Aarene 1798 og til Dels 1799 vare meget fordelagtige Handelsaar, medførte Englands Krig med Frankrig og Spanien netop nu større Plager for Skibsfarten end nogensinde tidligere. Det er ovenfor nævnt, hvor meget der talte for, at man søgte Værnet i Konvoiering, men at Tidsrummet ikke endte, uden at det kom til Sammenstød med England*), der varslede ilde. Det Spørgsmaal rejser sig da naturligt, om Regeringen har havt noget Ansvar for, at det kom hertil og, om den ikke kunde have taget Sagen besindigere. Man vil erindre, at, da den nogle Aar tidligere havde ladet Konvoiering finde Sted i de af Kapere opfyldte vestindiske Farvande, havde den befalet sine Krigsskibchefer, at de ikke maatte taale, at Kapere visiterede Handelsskibene, men at de skulde indrømme de krigsførende Magters Orlogsfartøjer at gjøre det. Det var i December 1797 blevet besluttet at fastholde denne Ordning. Flere Gange vare nærgaaende engelske Kapere i disse Farvande blevne alvorlig tugtede af dansk-norske Krigsskibe, uden at der var kommet noget Sammenstød med England som Følge deraf. Der laa heri et Fingerpeg om, hvad man burde holde sig til, naar Talen blev om Konvoiering ogsaa i de europæiske Farvande. Men af den Forestilling fra Kr. Bernstorffs Side, der blev forelagt Statsraadet og Kronprinsen herom i Marts 1798, faar man det Indtryk, at der slet ikke har været tænkt paa sligt. Der er ej heller paa nogen Maade blevet forhandlet med England om Konvoispørgsmaalet. Lægger man nu fremdeles Mærke til, at den Ordning, der var fastslaaet for Konvoieringen i de vestindiske Farvande, netop var den, hvorom England ikke længe efter enedes med Rusland 17. Juni 1801,

*) Se ovenfor Side 312—13.

og som Danmark-Norge tiltraadte 23. Oktober 1801, kan man ikke andet end tænke sig, at Englænderne vilde have fundet sig i denne Ordning, hvis den dansk-norske Regering i 1798 havde indført den i de europæiske Farvande, saaledes som den havde gjort det i Vestindien. Der kan maaske her nævnes, at et alvorligt Sammenstød i Middelhavet imellem Chefen for den danske Fregat Triton og et Par engelske Kapere, hvem han havde frataget en norsk Brig, som de havde visiteret og opbragt, vistnok vakte Vrede hos engelske Marineautoriteter, men slet ikke fremkaldte nogen diplomatisk Uenighed²⁰).

Altsaa, Regeringen gjorde ingen Forskjel paa, om det var Kapere eller Krigsskibe, der vilde visitere: men man maa dog lægge Mærke til, at, da det i Sommeren 1798 kom til, at der skulde vedtages Instruxer for de Orlogsfartøjer, som skulde besørge Konvoyeringen, fik Udenrigsministeren Kr. Bernstorff i Anledning af, at en svensk Konvoy var opbragt af Englænderne, en meget begrundet Frygt for, at de maaske ogsaa vilde gjøre Krav paa at visitere de dansk-norske Konvoyer. Saare forstandig skrev han derfor (18. August) til Admiralitetet, at for at forekomme alvorlige Ubehageligheder vilde det være raadeligst, at de højst befalende for de danske Konvoyer instrueredes om at tillade de engelske Krigsskibe Visitation, naar disse vare overlegne og aldeles ikke vilde give efter for deres Forestillinger. Men ulykkeligvis gik Admiralitetet, der, som vi vide, havde selve Kronprinsen til Præsident, ikke ind herpaa. Formodentlig for at hævde Flagets Ære lod det de Instruxer, som Konvoycheferne fik, kun indeholde, at de, naar den fremmede Magt, der vilde visitere, var overlegen, skulde forevise deres Passer og øvrige Skibspapirer og selv personlig gjøre sig ansvarlige for Ladningernes Retmæssighed: men de skulde tillige bestemt erklære, at de vare forpligtede til af alle Kræfter at forsvare de under deres Beskyttelse værende Skibe.

Selv om der hertil føjedes, at de ikke maatte lade noget Middel »uforsøgt til ved venskabelige Forestillinger at afværge ethvert Slags Misforstaaelse eller Fjendtlighed«, blev det dog staaende som Kjærnepunktet, at det under ingen Omstændigheder maatte tillades Englænderne at visitere Konvoyerne. Herved var Muligheden desto værre tilstede for den Konflikt, der ogsaa kom og omsider førte til Slaget den anden April og en ugunstig Opfattelse i England af den dansk-norske Regerings Politik. Men, som det vil ses, Kr. Bernstorff, der nu i over 100 Aar har maattet bære Ansvar for, var uden Skyld deri. Det er Admiralitetet med Kronprinsen i Spidsen, paa hvem Ansvar for falder. Kun havde Kr. Bernstorff den Mangel, at han var for ung til at have Autoritet nok. Havde det været hans Fader, der havde skrevet, hvad han skrev, vilde Kronprinsen ganske sikkert ikke have været af en anden Mening²¹).

Medens der paa denne Kant trak Vanskeligheder sammen, følte Regeringen sig samtidig paa en vis Maade i en lidet behagelig Stilling her hjemme, nemlig overfor en vigtig Del af Pressen. Vi have tidligere fulgt Udviklingen af Styrelsens Forhold til den offentlige Mening igjennem adskillige Aar af vort Tidsrum. Vi have set, hvor betydningsfuld en Støtte den saa, at den i Kampen om Landboreformerne kunde have i Pressen, og hvorledes den tillige søgte ligesom at henvende sig til Offentligheden og at opmuntre den til at udtale sig om forskjellige Spørgsmaal. Det var da ogsaa en levende Drøftelse i flere Retninger, der fandt Sted i de første Aar efter 1784. Paa visse Punkter, som f. Ex. ved de finansielle Spørgsmaal og Sagen om Pengevæsenets Ordning i Hertugdømmerne kunde der lyde stærkt oppositionelle Røster; men ligesaa lidt som, hvad der fremkom af Smudsblade,

Karikaturer og Smædeskrifter om højtstaaende Personer, og endog af skarpe Hentydninger til Kronprinsen, kunde sligt hindre Regeringen i overvejende at opfatte Pressen som en Forbundsfælle. Trykkefrihedsreskriptet af 3. December 1790 gjaldt med Rette som et Vidnesbyrd om, at Statsmagten vilde tilsikre den en tryggere Stilling, end den tidligere havde havt*).

Saa kom Indflydelsen af de franske Revolutionsideer. Man skulde synes, at det umaadelige Sving, som de gav Kritik saa at sige af alt imellem Himmel og Jord, maatte i høj Grad forstærke Drøftelsen af mangfoldige Forhold. Vi have ogsaa set et Vidnesbyrd derom ved den levende Behandling, der fandt Sted af Spørgsmaal som det om, hvor vidt Norge burde have sit eget Universitet, og om, hvordan Hærvæsenets Ordning burde være. Og for ikke at tale om, at der med Hensyn til mange enkelte Forhold kom Kritik frem, hvorved formentlige Fejl i Styrelsen blottedes, saa fandt der en fra de foregaaende Aar fortsat Forhandling Sted om flere sociale Spørgsmaal. Kjøbenhavnske Tilstande i forskjellig Henseende samt det selskabelige Liv, der førtes i Hovedstaden, gjøres til Gjenstand for Kritik: man behandler Industriens, særlig Haandværkets Stilling, medens forbausende nok den vigtige Toldreform 1797 ikke synes at have givet Anledning til Forhandling: der skrives om, hvad der kunde skaffe Fremskridt paa forskjellige humane Omraader, som f. Ex. om Fængselsvæsen og Fattigvæsen, og endelig blev Undervisning og Opdragelse Gjenstand for livlig Drøftelse.

Selv om der altsaa ikke angaaende sociale og øko-

*) At der efter dette Reskript kunde blive idømt endog meget strængere Straffe end dem, Politimesteren ifølge Reskr. af 20. Oktober 1773 kunde tilkjende Forfatterne, blev der ikke tillagt nogen Betydning i Sammenligning med den Fordel, at man slap for denne Embedsmands helt vilkaarlige Kjendelser.

nomiske Forhold fandt nogen Forhandling af en saadan Betydning Sted som den, Kampen om Landboreformerne fødte til Live, kan man umulig tale om, at Interessen for de forskjellige upolitiske Spørgsmaal var uddød. Det er ogsaa aabenbart, at Drøftelsen af saare meget af alt dette gik sin Gang, uden at Regeringen paa mindste Maade blandede sig deri. Den havde ej heller principmæssig noget imod ved flere Lejligheder at vende sig til Offentligheden. Det have vi set i den første Tid efter 1784 f. Ex. baade ved Offentliggjørelsen af Landb Kommissionens Forhandlinger, ved Prokansler Jansons Meddelelser om Universitetets Midler og ved Patentet af 8. Juli 1785 om Finanserne. Vi erindre, hvorledes et Medlem af Statsraadet, Hertugen af Augustenborg, holdt en Tale i Universitetets Festsal om den offentlige Menings Betydning, og hvorledes han i Minerva offentliggjorde sine Forslag om den lærde Skoles Reform. I Slutningen af Tidsrummet fortæller Niebuhr, medens han var Sekretær hos Schimmelmann, i et Brev af 8. Juli 1797, at denne havde tænkt paa at »skaffe Regeringens Handlinger den aller fasteste og mest autentiske Publicitet« ved at faa en Slags Statstidende i Stand, der skulde give Meddelelser om Regeringskollegiernes Forestillinger og om, hvorledes de gik over til at blive Love, ligeledes om alle vigtige Administrationsbegivenheder og Embedsudnævnelser, og dette Blad skulde gratis omdeles i Landet; Schimmelmann haabede, at der derved skulde komme mere Liv i Undersaatternes Forhold til Regeringen. Det var en ganske beslægtet Tanke, der blev virkeliggjort ved Udgivelsen af den saakaldte Kollegialtidende 1798, der indeholdt Meddelelser om mangfoldige Regeringshandling. Denne Tidende, udtaltes det i dens første Nummer, tilsigtede netop, at »Publikum kan blive rigtigere og betimeligere underrettet om, hvad der i det store og i det mindre sker med Hensyn til det Heles Bedste, samt lære

at kjende det, som virkes ved Embedsmændene«. Der ytrede med det samme det Haab, at den »Regering, der tillader al mulig Publicitet, sikkert vil finde Folkets forøgede Fortrolighed og Tillid«.

Men uheldigvis var der netop paa denne Tid blevet uddybet en gabende Kloft imellem Regeringen og en stor Del af den Presse, som var Organ for den offentlige Mening. Der var hos denne Del af Pressens Mænd det modsatte af Tillid, der var dyb Mistillid. Den franske Revolutions Ideer havde, som tidligere omtalt, skabt en Udvikling af politiske og til Dels ogsaa sociale Meninger og Forestillinger, der jævnlig i højeste Grad gik paa tværs af, hvad der havde Kurs, set fra royalistisk Stade. Vi erindre, med hvilken Voldsomhed der var rettet Angreb paa de monarkiske Tilstande og særlig paa den dansk-norske Enevælde og de Samfundsforhold, der havde udviklet sig i Læ af den. Samtidig var der ogsaa som et Slags Parallel dertil blevet slaaet løs af al Magt paa Kirkelæren, saaledes som denne endnu blev opretholdt af Statsmagten. Hvor stærkt der nogle Aar tidligere var jublet over Regeringens vise sociale og økonomiske Reforme, glemtes nu tidt helt af dem, der førte an i Oppositionen. Haanen og Spotten naaede omsider et glubsk Udtryk ved Malte Bruuns Flyveskrifter: Jerusalems Skomagere Rejse til Maanen og Aristokraternes Katechismus, samtidig med, at P. A. Heiberg baade i Viser og i prosaiske Afhandlinger svang Satirens blodige Svøbe over det gamle Monarki. Det var ejendommelig nok, som om al denne Lidenskab steg i Styrke netop i de Aar, da den revolutionære Ild i Frankrig allerede begyndte at tabe sig eller i det mindste at miste en Del af den fuldstændige Overmagt, den en Tid havde havt.

Den, der saa rolig paa Forholdene, vilde dog sikkert ikke tro, at dette indeholdt nogen virkelig Fare for Statens Ro. Det er forhaabentlig i det foregaaende blevet klart

vist, hvor meget der svækkede Betydningen af Angrebene, blandt andet, hvorledes baade Mænd som Bernstorff og Reventlow og tillige selve Kronprinsen vare Gjenstand for en saa almindelig Folkeyndest, at der deri laa en overordentlig stærk Modvægt imod den Haan og den Spot, hvormed Landets Forfatning blev kritiseret. Man vilde ej heller kunne finde, at det hidsige Sprog, der førtes fra forskjellige Sider, hang sammen med nogen Dannelse af et virkeligt revolutionært Parti. Men det var dog en Selvfølge, at Angrebene irriterede paa de højeste Steder, hvor der til Trods for alle Ønsker om at fremme Folkets Tarv ved nyttige Reformers aldeles ikke, end ikke hos Bernstorff, var nogen som helst Lyst til at komme bort fra den nedarvede Enevælde. Man omskabte den paa en Maade ved at lade den faa den oplyste Absolutismes Præg; men friere Forfatningsformer var der ikke et Menneske i Regeringskredsene, der havde Smag for. Allermindst gjaldt det om Kronprinsen, der Aar for Aar groede fastere og fastere i sin Opfattelse baade af, at det uindskrænkede Kongedømme tilkom ham i dets fuldeste Omfang, og af, at det var den Forfatningsform, der alene kunde skabe hans Folks Lykke.

Et tydeligt Vidnesbyrd om den voxende Harme øverst oppe over de skarpe antimonarkiske Udtalelser i Pressen var selvfølgelig de Retssager, som Regeringen lod anlægge imod de ildesete Forfattere. Det vil ogsaa erindres, hvilken lidenskabelig Forbitrelse der prægede Kancelliets Skrivelse om Sagsanlæggelse imod Malte Bruun for hans Skrift *tria juncta in uno**) (1797). Men Hovedsagen var

*) Se ovenfor S. 216. Der kan i denne Forbindelse nævnes en Pressesag, som Regeringen i denne Tid lod anlægge, og som var forskjellig fra de andre, vi have omtalt. En Kammerherre G. Blücher, en Broder til den berømte preussiske Feltmarskal, var tidligere gaaet i dansk Tjeneste og var Amtmand i Bredsted Amt. Han havde ligget i Strid baade med den gottorpske

dog, at den Tanke blev levende hos Kronprinsen og de vigtigste Statsmænd, at man ikke fik Fred for Pressefrækheden, førend man tøjlede den ved en Forandring i Presseloven. Det havde kun været en kort Tid, at det Haab havde holdt sig, som Folk havde havt om, at Reskriptet af 3. December 1790 skulde have skaffet tilfredsstillende Tilstande. I og for sig maatte det erkjendes, at den Stilling, der var fremkommen som en Følge af, at Reskriptet i Almindelighed havde henvist Afgjørelsen af Pressesagerne til Domstolene, hvor enhver skulde staa til Ansvar for, hvad han havde forbrudt imod de gjældende Love, var utilfredsstillende. Thi der var baade Modsigelser imellem de ældre Lovbestemmelser, og de strakte aldeles ikke til overfor de forskjellige Tilfælde, hvor Udtalelser i Pressen kunde gjælde for at burde drage Ansvar over vedkommende. Altsaa kan man ikke forbauses over, at de, der forargedes over de voldsomme Udtalelser i Pressen, kunde holde det for nødvendigt, at der blev udstedt en ny Presselov, som ganske anderledes end de hidtil gjældende Bestemmelser kunde gjøre det muligt at ramme dem, der misbrugte Trykkefriheden. Allerede i 1793 havde der lydt Fordringer i den Retning fra indflydelsesrige Mænds Side*); men Uvejret var dengang trukket over. I det følgende Aar. da Malte Bruuns »Vækkeren« blev udgivet samtidig med, at den store Tømrerstribe fandt

Overret og med Rentekammeret, særlig paa Grund af dette sidstes Optræden imod ham i Anledning af hans Salg af Godset Lindeved i Sønderjylland til Kongen. I sin Forbitrelse over den Uret, han mente at have lidt, udgav han i Begyndelsen af 1797 et lille Flyveskrift: Til det danske Publikum, hvori han bragte Sagen for Offentligheden. Som en Følge heraf lod Regeringen ham tiltale ved Hof- og Stadsretten for Fornærmelser imod Rentekammeret. Han blev dømt til en Mulkt (Rotuli 2det Dep. 18. April 1800 jvfr. T. K. 7. Aug. 1797, 15. Juni 1798, 29. Marts og 31. Maj 1799).

*) Se ovenfor S. 209.

Sted, kom selve Bernstorff, der saa stærkt havde holdt paa Trykkefriheden, ind paa den Tanke, at det nu var nødvendigt at bremse den, og han udtalte det ligefrem til Kronprinsen; men da Tømmerstriken hurtigt endte, blev den af ham fremsatte Tanke ikke forfulgt videre. Saa kom de Aar, da Heiberg og Bruun førte deres voldsomste Sprog, og da samtidig den antikirkelige Retning fremkaldte skarpere og skarpere Angreb paa Kirkevæsenet. Det var dengang, at, som vi have set, 300 kjøbenhavnske Borgere i Marts 1797 indsendte et Bønskrift til Kongen om at værne om Religionen imod Pressens skammelige Anfald paa den.

Imidlertid havde ogsaa Mændene af de forskjelligste Afskygninger af, hvad man kan kalde det liberale Parti, om end selvfølgelig af helt andre Grunde, ønsket det nys nævnte Reskript ophævet. Det havde vist sig, hvad for øvrigt havde burdet være indlysende for enhver fra først af, at det ikke udelukkede, at Forfattere kunde blive Gjenstand for Sagsanlæggelse i Pressesager, og det fandt man oprørende. Altsaa blev ogsaa fra den Side Kravet stillet om en ny Presselov, men rigtignok om en saadan, der lod der være fuldstændig Pressefrihed eller i det mindste en Frihed, som i Grunden ikke havde andre Skranker end, at det skulde være forbudt at opfordre sine Medborgere til med fysisk Magt at forandre Landets Forfatning eller til at modsætte sig Regeringens og de offentlige Autoriteters Handlinger. Ej heller maatte man blande sig i nogen privat Mands private Færd eller i hans huslige Liv. Slige Krav paa Trykkefrihed var det, som det vil erindres, at Birckner, den talentfuldeste Forløber for den, havde opstillet i sit bekjendte Skrift om Trykkefriheden og dens Love*).

Den, der tænker paa, hvor stor en Rolle Trykke-

*) Jvfr. ovenfor S. 218.

frihedsspørgsmaalet spillede i de Aar, vi her tale om, og tillige paa, hvor mægtigt den franske Revolution virkede til at skærpe Sansen for politiske Æmner, kommer let til at forestille sig, at Trykkefrihedens ivrige Forkæmpere havde fundet kraftig Næring for deres Syn paa denne Frihed ved, hvad der var sket i Frankrig. For saa vidt kunde der ogsaa være noget i det, som Retten til Trykkefrihed kunde gjælde for at høre med til de Menneskerettigheder, der bleve kundgjorte i Frankrig 1789. Begjæstringen for, hvad her var forkyndt Verden, maatte end mere opflamme dem, der her hjemme i Forvejen havde Opfattelsen af Trykkefriheden som et Klenodie af højeste Værd. Men, som det vil være mange bekjendt, gik det i selve Frankrig kun kummerlig med Trykkefriheden fra den Dag, Kongedømmet faldt og Frihedens Morgenrøde ret skulde lyse op for Europa. Den blev nemlig hurtig tilintetgjort under det Diktatur, der, kommanderende over Konventets Beslutninger, beherskede Frankrig og havde Magt til endog ved Livsstraffe at hindre al Opposition i Pressen. Dennes Frihed knustes fuldstændig under Guillotinenes Oxehug, saalænge Rædselsherredømmet varede. Efter Robespierres Fald levede den op igjen, og der var, men kun en kort Tid, frit Spillerum for dem, som vilde angribe Revolutionen. Saa blev der imidlertid under Direktorialregeringen lagt forsvarlige Baand om Pressen, selv om Nævningedømstolene i deres Kjendelser ikke sjældnen satte sig ud over de strænge Bestemmelser. Og da dernæst det radikale, voldsomme Parti ved sit Statskup 18. Fructidor 1797 atter fik Magten i Hænde, blev Pressen svinebunden til Gavns. Som en Begyndelse blev ikke færre end 42 Bladredaktører deporterede, og Regeringen fik Ret til at undertrykke alle de Blade, der mishagede den.

Hvad, kommer man uvilkaarlig til at spørge, have Heiberg, Malte Bruun og overhovedet de, der saa godt som alene vilde se paa Lyssiderne af Revolutionens Ud-

vikling, sagt til saadanne Pressetilstande? De have, saa vidt man kan se, ikke udtalt sig om dem: men man tager næppe Fejl, naar man tænker sig, at de have ment, at, naar Pressen blev bastet og bundet i Frankrig i den Grad, som det skete, var det nødvendigt for at værne om Folkesuveræniteten mod dens mange Fjender. Saasnart disse vare knuste, troede de sikkert, at Frihedsevangeliet fra 1789 atter vilde komme til at lyse med fuld Glans, saaledes at alle Baand, der tyngede paa den franske Presse, brast.

Under alle Omstændigheder mærker man intet til, at, hvad der vidstes om den franske Presses Kaar, svækkede Begejstringen for de republikanske Tilstande i Frankrig eller gjorde Oppositionsmændene her hjemme mere maadeholdne i, hvad de krævede af Enevælden paa dette Omraade.

I det mindste maa det siges, at naar der, som før er sagt*), i Midten af 1797 havde aabnet sig en gabende Kløft imellem Regeringen og de kjøbenhavnske Oppositionsmænd, saa blev Trykkefrihedsspørgsmaalet det, hvor Modsætningen traadte tydeligst frem, og hvor Stoffet laa til et hidsigt Sammenstød. Netop med Hensyn til Muligheden af et saadant var det utvivlsomt en Ulykke, at A. P. Bernstorff nu døde. Ganske vist, han var, efter hvad nylig er sagt, mindre fremmed for Tanken om at bremse Pressen, end man tidligere har ment: men med sin lidenskabsløse Ro i alt, hvad der hed Statssager, med sin gjennemhumane Karakter og sit i det mindste til Dels folkelige Sind vilde han ganske sikkert have ladet de Skranker, der skulde sættes for Trykkefriheden, blive saaledes trukne, at der dog vilde blive levnet en rummelig Plads for Ytringsfriheden. I Modsætning til ham gjaldt af de nye Statsraadsmedlemmer Caj Reventlow for at

*) Jvfr. ovenfor S. 662.

være en udpræget Modstander af denne Frihed og Kr. Brandt for at have Tilbøjeligheder i lignende Retning. Man kan med Sikkerhed sige, at, om der end kunde være en ret tydelig Forskjel paa Meningerne om, hvorvidt man burde gaa i at indskrænke Trykkefriheden, var der almindelig Enighed iblandt Regeringens ledende Mænd om, at noget maatte der gjøres i den Retning. Det var med god Grund, at den tidligere flere Gange omtalte ansete svenske Diplomat Ehrenheim i en Depeche af 30. November 1797 mente at kunne udtale, at »salig Grev Bernstorffs populære milde System ikke mere vilde blive fulgt«.

Dette havde, kan man sige, dengang allerede vist sig. En af de mest fremtrædende Mænd af Oppositionspartiet, Hof- og Stadsretsassessor P. Collet blev 30. September 1797 ved kgl. Resolution afskediget fra sit Embede uden Pension. Han, der var stærkt begejstret for Birckner, havde i Lærde Efterretninger for 1797 skrevet en meget rosende Anmeldelse af dennes Skrift om Trykkefriheden, og i den havde han fremsat flere vidtgaende Paastande, blandt andet, at Embedsmænd maatte have samme Ret som andre til at kritisere Regeringen, at en Forfatter ikke maatte sættes under Tiltale for et Skrift, hvori han ligefrem raadete til Opstand, men kun naar han raadete til Oprør. Fremdeles havde han udtalt her, at Tro paa Gud og Udødelighed ikke vare væsentlige Betingelser for Menneskets Moralitet, og at den dydige Atheist i sin Person virkeliggjorde det højeste Ideal af menneskelig Fuldkommenhed og Kraft.

Hvad der forbauser ved denne Sag, er ikke, at Regeringen mente, at Collet havde forbrudt sig, thi der var ganske vist Ytringer i hans Anmeldelse, der kunde synes betænkelige, men derimod, at den i Stedet for at lade ham sagsøge for Domstolene valgte paa egen Haand at straffe ham saa haardt, som det skete. Sagen fik derved

det uhyggelige Præg, at det saa ud, som om man ikke følte sig sikker paa at faa ham domfældt, og at man derfor foretrak at lade ham faa en Straf, som man strax kunde fuldbyrde. I Virkeligheden var der da ogsaa indenfor selve Regeringen Meningsforskjel i denne Sag. Den, der bærer Ansvar for det vilkaarlige i, hvad der skete, var Colbjørnsen. Idet han forelagde Sagen i Statsraadet, optraadte han efter Hertugen af Augustenborgs Sigende med en uhyggelig Lidenskab som *advocatus diaboli*. Han forstod at sammenstille Collets enkelte Udtalelser saaledes, at han kunde fremstille ham som en Meneder og som Atheist. »Colbjørnsen«, skriver Hertugen, »har opbragt mig ved hele sin Optræden i denne Sag«²²). Virkningen af hans Iver blev, at den af ham foreslaaede kgl. Resolution om Collets Afskedigelse blev vedtaget. Han har viselig ikke Ære af sin Iver i denne Sag. Den er et frastødende Træk i hans forøvrigt paa saa mange Maader udmærkede Embedsvirksomhed. At personlige Grunde have været bestemmende for ham, synes lidet rimeligt, da Collet i sin Annældelse netop havde rost 2 af hans vigtigste Lovarbejder, baade det om Oprettelsen af Forligskommissioner og det om Indførelse af en hurtigere Retspleje. Snarest har det bestemmende for ham været Forbitrelse over, at en Embedsmand, oven i Kjøbet en Dommer, optraadte som en ivrig Oppositionsmand med Udtalelser, der syntes ham at være faretruende for Samfundet. Han har ment, at der burde statuere et Exempel for at lære Embedsmændene Disciplin. Men det kom rigtignok til at smage af Despoti. Afsættelsen vakte da ogsaa stor almindelig Uvilje. Det hjalp ikke, at Regeringen strax efter overfor Birckner viste sin Tolerance ved at befordre ham til et bedre Embed, hvilket Døden for øvrigt forhindrede ham fra at overtage. Knuden strammedes sikkert ved den vilkaarlige Behandling, Collet havde maattet lide.

Idet en ophidset Stemning altsaa udbredte sig i An-

ledning af denne Sag, vendte den sig afgjort stærkest imod Colbjørnsen, hvad enten man har vidst noget om hans Holdning i dette særlige Tilfælde eller ikke. Netop fordi Folk troede, at han havde mest at sige i Kancelliet, kastede de Skylden for det, de kaldte Pressøforfølgelser, fortrinsvis paa ham; de mente, og det med Grund, at gjenkjende hans Stil i flere af Kancelliets Aktionsordrer, og Forbitrelsen imod ham blev saa meget større, som de saa en Renegat i ham. Allerede siden 1794 var der i Flyveskriftslitteraturen blevet rettet voldsomme Angreb paa ham. Senere kan man jævnlig træffe skarpe Hentydninger til ham, og det gik saa vidt, at man en Morgen i Begyndelsen af 1797 paa et Gadehjørne kunde se et Smædeskrift opslaaet, der havde Form af en Kancelliplakat, undertegnet Colbjørnsen og paraferet af »Friederich Kronprins«²³).

For saa vidt Folk holdt af at opfatte ham som en Renegat, var det en stor Fejltagelse. Han har aldrig skiftet Grundanskuelse. Det, der havde været det betegnende for ham i hans Kamp for Landboreformerne, var hans varme Overbevisning om Bondens Ret til personlig og borgerlig Frihed, det var Humanitetsfølelse overfor de undertrykte og lidende, og det var Uvilje imod alle aristokratiske Forrettigheder. Intet af dette har han senere fornægtet. Man kan tage hvilken som helst af hans mange Betænkninger eller Erklæringer om Lovforslag, der vedrørte Politivæsenet, Retsplejen eller Strafferetten, og man vil finde den samme Aand allevegne. For saavidt kan der have været det i den franske Revolutionstids Ideer, der har tiltalt ham*). Derimod har han aldrig havt noget i sig af en politisk Frihedsmænd; han vedblev hele sit Liv at staa paa den oplyste Enevældes Standpunkt. Fra den Side set kan det forklares, at han blev meget vred

*) Jvfr. ovenfor S. 153.

over, at Nyerup i 1799 udgav Suhms bekendte Udkast til en Slags fri Forfatning. Det er endog blevet paa-staaet, at han havde sagt, at Nyerup fortjente i den Anledning at sættes paa Munkholm. Ganske naturligt var det da ogsaa, at han i de Aar, vi her tale om, fandt sig frastødt af den imod Enevælden rettede skarpe Kritik, der tydelig var at spore hos Oppositionsmændene her hjemme, især naar den traadte frem under Form af Haan og Spot. Han, der havde sat sin bedste Kraft ind paa en stor Reform og ikke trættes af at virke for en Forbedring af Lovgivningen i saare vigtige Henseender, havde Ret til at harmes over at se Riegels, Gudenrath, Bruun og Heiberg føre et Sprog, som om der intet blev gjort af Regeringen, som om man levede i Tyrkiet under en Styrelse, der alene var præget af Vilkaarlighed, Slendrian og Uduelighed. Naturligvis kunde det da heller ikke undgaa hans Opmærksomhed, at det i stigende Grad blev ham selv, der for den offentlige Mening blev fremstillet som den vigtigste Bærer i det mindste af Vilkaarligheden i Styrelsen. Ingen kan fortænke ham i, at han blev forbitret derover, og i, at han ved Lejlighed bed alvorlig fra sig, som i hans tidligere nævnte Modskrift imod Riegels i Anledning af dennes »To Breve til Heiberg« fra 1797. Men det er desto værre sandsynligt, at de mindre heldige Sider af hans Karakter kom til Udvikling under denne spændte Stilling. Der har, som det synes, været en vis Dobbeltthed hos ham. En af hans yngre Venner har fra hans sidste Levedage skildret ham som »den blide elskværdige Olding«, og denne milde Side er ikke alene kommet frem hos ham i hans Alderdom. Netop fra de Aar, hvorom vi her tale, har en dengang bekendt Forfatter, der vel at mærke bestemt misbilligede den Behandling, Collet blev Gjenstand for, talt om Colbjørnsens »blide for enhver Følelse om Uretfærdighed eller Almen-skade aabne Sjæl«. Men hvor lidt end Rigtigheden heraf

skal benægtes, har der dog ved Siden deraf været noget haardt og dominerende hos ham. Mynster har en Række Aar senere blandt andet talt om den ubehagelige overlegne Tone, der betegnede Kancelliets Skrivelser siden hans Tid. og han var aabenbart i højeste Grad pirrelig overfor Modsigelse og Kritik. Allerede fra hans Optræden under Kampen om Landboreformerne havde dette været fremtrædende. Men nu viste disse Skyggesider sig atter som en Følge af de hvasse Angreb, han var Gjenstand for.

Kort efter at Collet var bleven afsat, fandt det Sted, som havde været ret almindelig ventet, nemlig, at der blev nedsat en Kommission af kyndige Jurister til at tage Spørgsmaalet om en ny Presselov under Overvejelse. I den havde blandt andre Ove Malling og den juridiske Professor Cold Sæde. Den Ordre (af 27. Oktober 1797), hvorved det blev befaleet disse Mænd at træde sammen, indeholdt som en Begrundelse deraf den Udtalelse, at »en vis Klasse af Forfattere stedse stræber at tilvejebringe Mistillid til Regeringen, haaner de offentlige Foranstaltninger i Stedet for med Beskedenhed at tilkjendegive, hvorledes et og andet maatte kunne forbedres«. Censur skulde ikke indføres, men det skulde undersøges, om de nærværende Straffeløve mod Misbrugen af Trykkefriheden kunde anses for bestemte nok, ligeledes, om ikke Anonymitet burde være forbudt, især ved Flyveblade. Trykkefriheden skulde tøjles, det fremgik klart af denne af selve Kancellipræsidenten Brandt affattede Ordre.

Naturligvis vakte Kommissionens Nedsættelse stor Opsigt. Den var, som Heiberg skrev i et Flyveskrift fra denne Tid, »Gjenstand for alle Samtaler, hvor man har andet at tale om end Fornøjelser, Moder, dagligt Brød og Skildpadde.«

Medens altsaa Udfaldet af disse Forhandlinger maatte oppebies, holdt der sig en ret uhyggelig Stemning.

Blandt det, der plagede Regeringen og stærkt var Gjenstand for Omtale blandt Oppositionsmændene, kan nævnes et Par Sager, der i Virkeligheden havde deres Oprindelse nogle Aar tilbage, det var dem, som Porcellænshandler Brabrand's Fængsling 1793 havde fremkaldt*). Baade havde han selv siddet fængslet siden den Tid, og det samme gjaldt om den Kancelliraad Holm, hvis formodede Forbindelse med Johan Bülow havde givet Anledning til dennes Fald i Juni 1793. Holm var, som det vil erindres**), bleven sigtet for at have forfattet det ret voldsomme Flyveblad: »Til Publikum af Louise Brabrand«, der var udkommet efter hendes Mands Fængsling. Man kan umulig anse det for andet end en Skandale, at Retssagen imod disse 2 Mænd, der sad arresterede, trak ud saa længe, selv om de personlig ganske vist havde deres Del i Skylden derfor. Især Holm tilligemed en Søn af ham vakte idelig Spørgsmaalet om nye Søgmaal ved at udgive en Række Smædeskrifter imod Kancelliet. Dette kunde de altsaa gjøre, uagtet Holm sad fængslet. Han søgte at ophidse Stemningen ved i disse Flyveskrifter at udvikle, hvor skammelig han var bleven behandlet. Man forbauses unægtelig over at se den Tone, der blev anslaaet i disse Smaaskrifter. »Tvillingrigets Indvaanere«, hedder det saaledes i et af dem, »hørte i lang Tid en Skrækketidende efter den anden. *Lettres cachets* fra det kongelige Kancelli slængte en Borger efter den anden i Arrest uden enten Bevis, Undersøgelse eller Retskjendelse. Plakater truede tro, hengivne Undersaatte med Oprørsstraffe. Lovene vare som suspenderte af deres Myndighed.«

Da baade Holm og Brabrand vare temmelig uværdige Personer, vilde de næppe selv ved de slet skrevne Flyve-

*) Se ovenfor S. 115.

**) Se ovenfor S. 116.

skrifter have kunnet fremkalde stor Deltagelse, og Folk brod sig heller ikke stort om, at de 1798 og 1799 hver for sig bleve dømte til at have Ære og Gods forbrudt, Brabrand tillige til at miste sin Fred. Men den hele Historie var dog ubehagelig for Regeringen, især da baade Malte Bruun, Heiberg og Gudenrath udtalte sig til Fordel for Brabrand og Holm, dels aabenlyst, dels ved meget klare Hentydninger til, at der var handlet uretfærdig imod dem.

Langt større Opsigt vakte dog de Sammenstød, der fandt Sted imellem Regeringen og Heiberg. Riegels traadte i denne Tid stærkt tilbage, og Bruun havde skadet sin Stilling i en overordentlig Grad ved anden Gang at flygte til Sverige, da der blev anlagt Sag imod ham i Anledning af Skriftet *Tria juncta in uno*. Heiberg derimod blev i rigt Maal Gjenstand for Offentlighedens Opmærksomhed, og han blev Oppositionsmændenes Helt.

Kort efter at Trykkefrihedskommissionen var traadt sammen, udgav han et lille Flyveskrift: »En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden«. Det havde samme Grundpræg som forskellige andre af hans Udtalelser. Paa den ene Side ytrede han sig som den, der var rede til at lyde Lov og Ovrighed. »Jeg har«, sagde han, »aldrig opfordret og skal aldrig opfodre til Oprør«; men ved Siden deraf udtalte han Sætninger, der yderligere gjorde ham mistænkt som en Fjende af Regeringen og af Forfatningen. Han kunde f. Ex. ikke tilbageholde den Udtalelse²⁴), at, skulde han følge sin egen Overbevisning, hvad han dog vilde afholde sig fra at gjøre gjældende, maatte han erklære sig for, at det skulde være tilladt direkte at opfordre til Oprør, og han fastholdt, at Oprør og al Revolution ikke udspringer nedenfra hos Folket, men ovenfra hos Regeringen og de magt-havende.

Kort Tid efter at han havde udgivet dette lille Skrift,

blev han rammet af en personlig Tilsidesættelse, der skabte det afgjørende Brud imellem ham og Regeringen. I Vinteren 1797—98 blev Embedet som Notarius publicus i Kjøbenhavn ledigt. Heiberg havde i en Række Aar hjulpet den tidligere Indehaver af dette Embede og udfyldt Pladsen fortræffelig. Han havde vist sig som en baade dygtig og samvittighedsfuld Mand. Det var derfor af flere Grunde ganske naturligt, at han troede, at han var selvskreven til Stillingen, da den blev ledig. Men uheldigvis var dette ikke Regeringens Mening. Naar man læser de Brevvexlinger imellem Personligheder i Samfundets øverste Lag, som man har fra denne Tid, vil man aldrig se Heiberg omtalt undtagen som en ubehagelig Demagog og en onskabsfuld Kritiker af Regeringen i forskellige Forhold²⁵), som et Sidestykke til Riegels — Kr. Reventlow nævner i en Optegnelse fra 1801 ham og hans Hustru som afskyelige Mennesker²⁶) —, og det var fra den Side, at han blev opfattet af de fleste Regeringsmænd, af hvem endog nogle mente, at han paa en farlig Maade gjorde Propaganda for den franske Revolutions Ideer. Den Antipathi, der saaledes følte imod ham, gjorde, at, da det nævnte Embede blev ledigt, vilde Kancelliet helst undgaa at besætte det med ham. Nu traf det sig, at der iblandt de 12, der foruden Heiberg søgte Embedet, var en Mand, som ikke uden Grund kunde gjælde for at være i Stand til at udfylde det, selv om han ganske vist ingenlunde var saa kvalificeret dertil som Heiberg. Det var Professor Godske Hans Olsen. Som æsthetisk Forfatter udmærkede han sig ikke ved fremragende Evner; men det var da heller ikke dem, som det kom an paa ved et saadant Embede, og han havde megen Dannelse og sandsynligvis gode Sprogkundskaber. Oven i Kjøbet havde Regeringen en særlig Grund til at ville tage sig af ham. Han havde været brugt som Konsul i Tunis og var bleven bestemt til at beklæde den samme Stilling

i Algier, hvorhen han da ogsaa havde begivet sig; men uden nogen Skyld fra hans Side var der kommet Forhold, der gjorde, at han ikke kom til at overtage denne Plads. Nu gik han derfor med Vartpenge, der vare utilstrækkelige til at leve af, især da han var forlovet og gjerne vilde gifte sig. Han maatte, siger Kancelliet, »hendøse den ene Dag efter den anden af hans bedste Alder uden at have bestemte Forretninger«. Af den Grund søgte han nu Notariuspladsen²⁷). Det syntes desuden af den nys nævnte Grund tiltalende at lade ham faa Stillingen, og det var det, der skete. Men derover blev Heiberg rasende. Utvivlsomt var der tilføjet ham en Tilsidesættelse, og for saa vidt den politiske Uvilje imod ham havde Del deri, var det alt andet end højsindet handlet af Regeringen. Men naar netop dette Skridt skulde forstærke Heibergs Opfattelse af Enevælden som særlig befængt af Ondskab og Usselhed, var det uberettiget. Tilsidesættelser af den Slags, som Heiberg her havde lidt under, har der været og er der nok af i Stater, ligegyldig hvilken Forfatning de end have havt eller have. Men Heiberg saa fra nu af ikke andet end Ondskab i Regeringens Holdning imod sig, og, idet han helt tabte Ligevægten, kom han til at styrte sig i Ulykke.

Sin lidenskabelige Vrede rettede han aller mest imod den Mand, som vi vide, allerede havde begyndt at blive særlig Gjenstand for Oppositionsmændenes Had, nemlig imod Colbjørnsen. Det var i ganske ubeherskede Former, at hans Forbitrelse imod denne kom til Udbrud under den Strid, som Notarialembedets Besættelse fremkaldte imellem ham og hans heldige Medbejler. Uden at nævn Colbjørnsen greb han Lejligheden til paa en meget tydelig Maade at fremstille ham som en uhyggelig Blanding af Despoti og formelig Ondskab, ja at betegne ham som et *monstrum omni virtute redemptum* (et Uhyre, der er uden nogen som helst god Egenskab). Det Had, der lagde slige

Ord i hans Pen, er ligesom Midtpunktet for al hans Bitterhed imod selve Regeringen. Men hvor rimeligt det end kunde være, at Modsætningen imellem disse tvende lidenskabelige og tillige stærke Naturer maatte tilspidises skarpt, bliver det efter alt, hvad vi vide, i Grunden uforklarligt, hvorfor Heiberg har bildt sig ind, at det netop var Colbjørnsen, der var Skyld i, at Godske Hans Olsen blev foretrukket for ham. Colbjørnsen bærer som Deputeret i Kancelliet selvfølgelig sin Del af Ansvarret for den Til-sidesættelse, der rammede ham; men videre kan man ikke komme.

Den skjulte Maade, hvorpaa Heiberg i de nævnte Flyveskrifter injurierede Colbjørnsen, kunde han bruge uden at udsætte sig for at blive draget til retsligt Ansvar derfor; men i den ene af de Pjecer, han udgav²⁸⁾, havde Lidenskabens bragt ham til en utrolig Forløbelse overfor selve Kongemagten. Idet han her var kommen ind paa at omtale den ovenfor omtalte Retssag, som Bernstorff i 1794 havde faaet anlagt imod ham i Anledning af hans Angreb paa den engelske Regering i Visen »Vor Klub er dog en herlig Sag« o. s. v. *), skrev Heiberg med rene Ord: at han var bleven tiltalt for Udtryk imod Master Pitt, som Kongen befalede, skulde anses for brugte imod Kongen af Storbritannien. Ikke alene var denne Ytring af ham ligefrem meningsløs. Fordi en Regering lader anlægge en Sag imod en Mand, kan man umulig sige, at den befaler, at han skal idømmes Straf. Naturligvis kan det i slige Sager siges, at Regeringen mener, at vedkommende fortjener at domfældes; men en Aktionsordre er ikke det samme som en Befaling om en Domfældelse. Det overlades selvfølgelig til vedkommende Domstol at afgjøre, om den anklagede skal gjælde for skyldig eller ikke i det, han sigtes for. Desto værre var imidlertid

*) Se ovenfor S. 212.

det Udtryk, Heiberg her havde brugt, ligefrem krænkende for Kongen og derfor i Stand til at bringe en Anklage for Majestætsforbrydelse over hans Hoved.

Oven i Kjøbet gik han snart videre i sine Angreb paa de bestaaende Regeringsforhold. I et Tidsskrift, der var udgivet af et nylig dannet Selskab »For Sandhed« og bar dette Navn, lod han to Artikler komme frem (1798), den ene »Politisk Dispache«, den anden »Sproggranskning«. I den første af dem vilde han paavise, hvorledes Monarkierne, særlig den dansk-norske Stat, med Hensyn til den finansielle Styrelse stod tilbage for det republikanske Frankrig. Visselig var Finansernes Stilling i vort Fædreland, som vi vide, alt andet end glimrende, og Heiberg havde god Grund til at fremhæve Betydningen af offentligt Regnskab, altsaa, om man vil, af Befolkningens Ret til at kræve et saadant; men det var et saare skrøbeligt, paa sine Punkter fejlagtigt Grundlag, han opførte sin Sammenligning paa, og, naar man tænker paa, hvor slet et Navn den daværende franske Regering, Direktoratet, har havt, blandt andet netop for sin Styrelse af Frankrigs Finanser, bliver Afhandlingens Værdi kun ringe. Det var desuden, og det var Hovedsagen, ikke unaturligt, at Regeringen her hjennume kom til ogsaa i den at se et Udslag af Lyst hos ham til at undergrave Tilliden til Landets Forfatning og Styrelse. Den anden Artikel »Sproggranskning« havde en Form, der dengang oftere blev brugt, nemlig Formen af en Slags Ordbog, hvor forskellige Ord fik en Forklaring, der gav Anledning til skarpe satiriske Udfald. Der er meget vittige Steder i den Heibergske Sproggranskning, og man sympathiserer med den nationale danske Følelse, der bragte ham til f. Ex. at skrive: »Dansk, en Plet paa et velopdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Dannemark. Kan vel nogenlunde afvaskes, men kun i udenlandsk Vand og efterlader sig altid en Skjold«. Men

Heibergs Hentydninger paa flere Steder til Hof og Regering og monarkiske Tilstande vare saa skarpe, at de bragte Bægeret med den Forbitrelse, der følte imod ham paa højere Steder, til at flyde over. Han blev den 26. Februar 1799 sat under Generalfiskalens Tiltale, idet det tillige blev paabudt, at ogsaa forskjellige Ytringer af ham i tidligere Skrifter skulde drages med ind under Anklagen. Deriblandt var netop hans nylig nævnte Udtalelse om Kongens Befaling angaaende Opfattelsen af Visen »Vor Klub er dog en herlig Sag«.

Processen imod ham kom nu i Gang, og den gjorde en umaadelig Opsigt. Ved en Række Meddelelser, som han udgav under Navn af Læsning for Publikum, søgte han at vække almindelig Sympathi for sig, hvad ogsaa i høj Grad lykkedes ham. Han nøjedes imidlertid ikke her med at forsvare sig selv; han fortsatte sin begyndte Kamp paa Liv og Død med Christian Colbjørnsen, i hvem han saa Mesteren for den Forfølgelse, der var rettet imod ham. Klogelig afholdt han sig fra at nævne ham med Navn; men idet han i det Sted brugte Bogstaverne C. C., forstod han — til liden Ære for sig selv — fra dette Skjul at sige ham de største Grovheder og at rette de mest ærekrænkende Fornærmelser imod ham, noget han for øvrigt ogsaa havde gjort ved en Hentydning i »Sproggranskning« til, at Colbjørnsen af lav Hævn havde faaet en Kromand i Nærum skilt ved hans Privilegium for saa bag efter at faa sig tilkjendt en Del deraf til Gavn for et Marketenteri paa et Teglværk, han ejede derude²⁹).

Imidlertid havde den i Anledning af Trykkefrihedssagen nedsatte Kommission af 27. Oktober 1797 allerede 19. Januar 1798 afgivet en Betænkning derom og affattet et Udkast til en ny Lov. Det var i stærke Udtryk, at Kommissionen udtalte sin Sympathi for Trykkefrihed i Almindelighed, og den bestred Retten til at ave den ved Censur. Om den end mente, at det var nødvendigt at

fastsætte bestemte Straffe for Misbrug af Friheden, var Forslaget i det hele at kalde mildt. Det fastholdt blandt andet Retten til Anonymitet, og det indeholdt Forslag om, at Trykkefrihedssager skulde afgjøres ved Skjønsmænd (Nævninger), der vilde blive at udnævne af Dommeren.

Derefter kom Sagen til Colbjørnsens Betænkning. Dennes Standpunkt var ret ejendommeligt. Vi huske, at han i 1793 havde fraraadet at gaa til større Indskrænkninger end dem, der vare indeholdte i Reskriptet af 3. December 1790. Ej heller nu mente han, at der var Grund til at gaa bort fra dette Reskript. For det første fandt han, at det var ganske uberettiget, naar der fra Oppositionsmændenes Side var anket over, at der ikke var givet Frihed nok ved det. Han skrev derfor (26. Februar 1798): »Jeg maa tilstaa, at jeg endnu ikke skjønner rettere, end at jo enhver god og retskaffen Mand ifølge de Grundsætninger, der havde fremkaldt Reskriptet af 3. December, kunde uden mindste Fare og Hinder . . . offentlig fremsætte sin Mening med Frimodighed og Redelighed om alt, hvad han efter sin bedste Indsigt troede at kunne bidrage til det almindelige Bedste. Aller mindst ventede jeg, at der skulde blive ført Anke over Presse-tvang og Presseforfølgelser i et Tidspunkt, hvor Regeringens Lemfældighed og Overbærelse har været saa stor, at derpaa næppe kan opvises Exempel i nogen Europas Stat. Nu er da Kongen, dels formedelst daglige Exempler paa tøjlesløs Frækhed og Ondskab, dels formedelst idelige Klager over hin Lovs Mangler fra dem, der kalde sig Skribenter og paastaa, at deres Ord forkynde den offentlige Stemme, bleven opfordret til at raade Bod paa de Ufuldkommenheder, som tillægges bemældte Lov«.

Men naar der samtidig fra den modsatte Side blev talt om Nødvendigheden af at fastslaa nøjagtigere Bestemmelser for bedre at kunne tøjle Pressen, kunde han heller ikke indse, at det behøvedes. Han har aabenbart

ment, at de Straffe, som Domstolene ifølge de ældre Love, hvis Gyldighed opretholdtes ved Reskriptet af 3. December 1790, kunde idømme de Forfattere, der forbrød sig imod dem, vare strænge nok, og, med Tanken om, hvilke Straffe forskjellige Forfattere, deriblandt Heiberg, rammes med ifølge dem, kan man umulig finde, at det ved dem har skortet paa Strænghed. Derfor har han ikke interesseret sig for Indførelsen af nye nærmere Bestemmelser, og intet tyder paa, at han har virket derfor. Men ganske vist, naar der øverst oppe blev Stemning for at udstede en ny Presselov, var han aldeles ikke tilbøjelig til at gjøre denne mildere og til derved at give Trykkefriheden videre Spillerum. Han fandt derfor adskillige af de Straffe, som Kommissionen foreslog, at være for milde, og han gik afgjort videre end den i at ville have Straffe for Forsøg paa at skabe Forandringer i Statsforfatningen.

Kommissionen fastholdt dog til Trods for hans Kritik i det væsentlige sit Forslag (11. Juni 1798), og, da Kongen saa lod Kancelliet udtale sig, afgav det (10. August 1798), selvfølgelig uden at Colbjørnsen var med heri, en Betænkning, hvori det mere nærmede sig til Kommissionen end til sin Kollega. Efter at Sagen var kommen saa vidt i Sommeren 1798, lod Kongen senere indhente Erklæringer baade af Hertugen af Augustenborg, af Schimmelmann, af Kr. Reventlow. Kr. Brandt og af Konferensraad Krück, Deputeret i Tysk Kancelli (formodentlig i Stedet for dette Kancellis Præsident Caj Reventlow, der af en eller anden Grund ikke har kunnet ytre sig om Sagen³⁰). Det skulde, den Bemærkning kan her indskydes, ikke paa dette Tidspunkt gavne Trykkefrihedens Sag i Regeringens Øjne, at Rahbek havde været saa uforsigtig, i en Artikel i *Minerva* i April 1798 at hentyde til, at det rimeligvis ikke hang rigtig sammen med Skibspapirerne ved nogle Øst- og Vestfarere, der dengang vare afgaaede under Konvoy. Sligt kunde naturligvis

let virke til at forøge Englændernes Mistænksomhed, og Regeringen gav da ogsaa Rahbek en alvorlig Irettesættelse for denne grove Ubesindighed.

Iblandt de Betænkninger, som de nysnævnte Mænd efter kongelig Ordre afgav om Trykkefrihedssagen, sluttede Reventlows sig nærmest til Colbjørnsens Opfattelse, hvad forskjellige Straffe for Presseforseelser angik. Man træffer hos ham som i Grunden hos alle dem, der udtalte sig ved denne Lejlighed om Sagen, en varm Anerkjendelse af Trykkefrihedens store Betydning: men ved Siden deraf ser man ham rigtignok være skarp i sine Ytringer om, hvorledes denne Frihed blev misbrugt. »Tojlesløsheden«, siger han, »er saa stor, at den ikke skaaner nogen Gjenstand, som er Menneskene hæderlig. Skjændighederne, som Forfatterne sige, er for største Delen ikke begrundede i nogen Overbevisning, men i deres utilfredsstillede Lidenskaber, i Had og Avind og især i Hensigten at vinde Penge ved at skrive noget fornærmeligt, noget ugudeligt, som opvækker Publici Nysgjerrighed o. s. v. Det meste, der skrives af dette Slags, er Flyveblade, som ikkuns betales med nogle faa Skillinger, og disse kommer i hver Mands Hænder, hvorved disse skadelige Skrifters Gift udbrederes til den ringeste Almue«. Schimmelmänn, hvis Votum kun haves i en ufuldstændig Konzept, udtalte sig i flere Henseender lidet klart, men det kan dog ses, at, om han end vilde have Pressen under et ret nøje Tilsyn, vilde han dog ikke have nogen egentlig Censur: han holdt paa, at Anonymitet skulde være tilladt, og han var stemt for Indforelse af Nævninger i Pressesager³¹).

Næppe var der nogen af Statsraadets Medlemmer, hvem Trykkefrihedssagen optog saa stærkt som Hertugen af Augustenborg. Han var tidligere optraadt som en stor Ven af Trykkefriheden*), og, da nu Spørgsmaalet var

*) Se ovenfor S. 210.

rejst om at fastsætte nøjagtige Bestemmelser for, hvor vidt den maatte gaa, afgav han (14. Januar 1799) en Betænkning, ledsaget af 2 omstændelige Bilag, hvoraf det ene var en Kritik af Kommissionens Forslag, det andet en formelig Afhandling om Trykkefrihedens Betydning og om, hvorvidt der burde sættes Grænser for den³²). Han, der, i Forbigaaende sagt, aldeles ikke var tilfreds med Forslaget, har givet en i det hele klar og udførlig Fremstilling af sin Opfattelse. Ligesom alle de andre, der ytrede sig i Sagen, havde han svært ved at finde den rette Skillelinie imellem Brug og Misbrug; men det har Interesse at se, hvilken Betydning han tillægger Trykkefriheden, og hvor store Fordele han mener, at den bragte. »Man maa«, det er et Hovedpunkt for ham, »ikke ved Lovbestemmelser unddrage nogen Kreds af Æmner fra Behandling paa Skrift. Alt maa kunne drøftes, baade Religion og Sæder, Lovgivning, Statsforfatning og selve Styrelsen, og der maa ogsaa ad den Vej kunne rettes personlige Angreb paa andre«. Vi spørge ganske naturlig særlig om, hvad han mener om Trykkefriheden paa det politiske Omraade. Han fremhæver her ikke alene, hvor nødvendig den er for at sikre Folket imod, at Monarkiet skejer ud til et Despoti; men han viser tillige, hvilken Gavn den kan gjøre selve Kongemagten, at den ved den offentlige Dom, den skaber, bedre kan sikre, at de Love, der gives, blive adlydte, end Straffebestemmelser imod Ulydighed formaa det, og hvorledes den gavner Staten ved igjennem sin Kritik at bringe Embedsmændene til at gjøre deres Pligt. Den behøves, mener han fremdeles, for at hindre, at Enevælden skaber Sløvhed og Trællesind hos Folket. Ogsaa gjør han gjældende, at den monarkiske Forfatning, naar den har Trykkefriheden ved Siden, bedre end nogen anden formaar at fremme Folkenes Lykke. Han indrømmer, at den Oppositionsaand og den Gjæring, som Trykkefriheden kan fremkalde, gjør Styrelsen vanskeligere: men derved

var der efter hans Skjøn intet at gjøre: slige Skyggesider hørte nøje sammen med Lyssiderne, og man kunde ikke skrue Tiden tilbage, den passive Lydigheds Dage vare forbi. »Frihedsaanden«, siger han, »hører uadskillelig med til den fremadskridende Kultur«. Oprørsskrifter burde der ikke lægges for megen Vægt paa, de havde ikke stort at sige i et Land med en retmæssig Regent, og hvor der blev regeret efter Lovene.

Man forbauses næsten ved at se Hertugen udtrykke sig paa en saa fremskreden Maade. Men alligevel vilde hans praktiske Forslag næppe have gjort Lykke, hvis de vare blevne gennemførte. Han vilde nemlig af Hensyn til det meget uhumske i Flyveskriftlitteraturen have Anonymiteten forbudt, og han foreslog, at Politiet skulde have Opsigt med visse Skrifter og have Ret til med vedkommende Regeringskollegiums Bemyndigelse at undertrykke dem. Forfatterne skulde i slige Tilfælde ikke lide nogen Straf. Hvad saa end Hertugen kaldte en saadan Ordning, var det i Virkeligheden en Form for Censur, og det vilde have været meget vanskeligt at hindre en vilkaarlig Brug deraf. Omtrent samtidig hermed afgav Konferensraad Krück sit Votum (19. Januar 1799). Der er næppe Grund til at nævne andet deraf, end at han foreslog, at den, der engang var bleven straffet for en Presseforseelse, skulde næste Gang, det overgik ham, foruden den Straf, der i saa Fald idømtes ham, tillige rammes med for Fremtiden at komme under Censur.

Efter at disse Betænkninger vare blevne afgivne, blev Sagen nogen Tid liggende hos Kancellipræsidenten Brandt. Men omsider den 27. Maj 1799 fremstillede han sin Mening, formuleret i 8 Paragrafer, som han foreslog, skulde tjene som Ledetraad ved Affattelsen af den kgl. Resolution. Det skal her kun nævnes, at han mente, at man maatte fastholde, at de tidligere gjældende Bestemmelser af 7. Oktober 1771, af 27. November 1773 og af 3. December

1790 skulde erkjendes at have fuld Gyldighed endnu, og at han fremdeles vilde hjemle Politimesteren Ret til at gjøre sig bekendt med trykte Skrifter, inden de kom ud, og til, naar han fandt noget strafværdigt, at skride ind ved at standse Udgivelsen, indtil han havde hørt Kancelliets Skjøn³³).

Herpaa blev der i Statsraadet vedtaget et foreløbigt Lovudkast lige inden Hertugen af Augustenborg rejste over til sine Godser (i Begyndelsen af Juni). Derefter talte Kronprinsen med Colbjørnsen om Sagen, og denne erklærede, at han ikke havde noget *de consequence* imod, hvad der var blevet fastsat; han paatog sig, da Kronprinsen nu netop rejste over til Hertugdømmerne, at redigere det, der allerede var antaget, saa nøjagtig og formelt fyldestgjørende, at der kunde gives kgl. Resolution derpaa. Men, tilføjede han, det vilde han først kunne være færdig med, naar Prinsen kom tilbage³⁴).

Saavidt var Sagen kommen i Forsommeren 1799. Da fandt der, hvad der ved første Øjekast synes forbauende, en Indblanding Sted i denne Sag udenlands fra. Den hang mærkelig nok sammen med Udviklingen af den hele europæiske Stilling. Vi maa se noget herpaa og paa de Vanskeligheder, der her optaarnede sig for Regeringen.

TRE OG TREDIVTE KAPITEL.

Statens Stilling under den anden Koalition. — Trykkefrihedsloven af 27. Septb. 1799.

Søkrigen imellem England og Frankrig vedblev, som det vil erindres, efter Freden i Campo Formio i Oktober 1797. Men ej heller paa Fastlandet var der skabt nogen

varig Fred ved denne Traktat. Det havde været en sand Ulykke, at det voldsomme Parti i Direktoratet i Frankrig ved sit berygtede Statskup 18. Fruktidor (Natten imellem 3. og 4. September) 1797 havde gjort sig til Herre over Magten i dette Land. Følgen deraf var en Politik udadtil, der førte til det ene Overgreb og den ene Voldsdaad efter den anden. Her skal blot mindes om, at franske Tropper i Februar 1798 besatte Rom og der stiftede den saakaldte romerske Republik, ligesom noget lignende derefter i Marts og April samme Aar skete i Svejts, hvor den helvetiske Republik oprettedes. Begge disse nye Republiker blev Vasalstater af den franske, og der syntes ikke at kunne være Tvivl om, at den franske Udvidelsespolitik vilde blive fulgt allevegne, hvor det lod sig gjøre.

Medens disse Begivenheder fandt Sted saa langt borte fra vort Fædreland, at de foreløbig ikke kunde gribe umiddelbart ind i dets Skjæbne, var Regeringen i Kjøbenhavn mere optaget af at følge Forholdenes Udvikling i Tyskland. Freden i Campo Formio havde fastsat, at der skulde holdes en Kongres i Rastadt, hvor de tyske Forhold skulde ordnes, efter at Tysklands og Østerrigs Krig med Frankrig var endt. Det maatte i og for sig ligge nær for den dansk-norske Regering ikke at ønske store Forandringer i det tyske Riges Omfang eller Ordning. En Formindskelse af dets Landomraade vilde kun forrykke Europas Ligevægt til Gavn for det revolutionære Frankrig, hvad umulig kunde ønskes, og en Omstøbning af Rigsforfatningen kunde let blive farlig for Danmarks Sikkerhed. De dansk-norske Statsmænd kunde mindst af alt ønske, at denne Forfatning, der var »et Værn for de svage imod de stærke«, blev kuldkastet til Gavn for en eller to erobringslystne Stormagter.

Men det var ikke rimeligt, at, naar en Kongres traadte sammen, Forandringer vilde kunne undgaas. Frankrig ønskede at blande sig i de tyske Forhold for at

udvide sin Indflydelse her; Østerrig attraaede at faa Vederlag i Tyskland for, hvad det havde tabt paa andre Kanter. I Virkeligheden kom Kongressen til at frembyde Skuet af politisk Demoralisation, især da til alt andet ogsaa kom gjensidige Chikanerier imellem Østerrig og Preussen. Men det Rænkespil, der her gik sin Gang, fik en pludselig Afbrydelse, da Frankrigs Udvidelser Syd paa i 1798 fremkaldte en ny voldsom Krig, den saakaldte anden Koalitionskrig. Ikke alene kunde Østerrig umulig se med Ro paa, at Direktoriet oprettede Vasalrepublikker i Rom og Svejts; men ogsaa Rusland mente nu at maatte gribe ind. Selv om Kejser Poul i den første Tid efter sin Tronbestigelse havde været stærkt optaget af Ruslands indre Forhold, vakte Statskupet i Frankrig 18. Fruktidor en Forbitrelse hos ham, der nødvendigvis maatte blive næret ved den franske udenrigske Politik i den nærmest følgende Tid, og Østerrig stræbte af al Magt efter at knytte ham til sig.

Den Udvikling af de europæiske Forhold, der saaledes havde fundet Sted og maatte indeholde Fare for en almindelig europæisk Krig, havde ganske naturlig vakt store Bekymringer i Kjøbenhavn. Niebuhr, som vi erindre, en Tid var Sekretær hos Schimmelmänn, har allerede i Marts 1798 skrevet i et Brev: »Jeg forlader Grev Schimmelmänn i den mørkeste Stemning. Vore Samtaler have længe drejet sig om, hvad der indgiver Frygt for Fremtiden, og hans Bekymringer voxe Dag for Dag«. Der blev i den følgende Tid stedse mere Grund dertil.

Jo stærkere det trak sammen til en ny stor europæisk Krig, desto naturligere var det, at Tanken om maaske at blive draget ind i Hvirvlen maatte komme op hos Regeringen. Stemningen hos Statsmændene her hjemme imod selve Frankrig og dets Regering var vistnok, især efter de sidste umaadelige Plagerier til Søs, saa bitter som vel muligt. Kr. Bernstorff kaldte f. Ex. i en

Forestilling til Kongen Direktoratet »den overmodigste og mest umenneskelige Regering, der nogensinde har holdt Menneskehedens Skjæbne i sin Haand«. Men dette kunde dog ikke skabe nogen Kamplyst. A. P. Bernstorffs Princip ikke at lade sig bestemme i den ydre Politik af slige Stemninger havde heldigvis endnu ganske Magten hos Regeringen i Kjøbenhavn. Den var klar paa, at der ingen Udsigt var til at vinde noget som helst ved en slig stor Krig, og nu havde desuden Franskmændene udvidet deres Magt saa stærkt imod Nord, at en europæisk Krig let paa en betænkelig Maade kunde komme til at nærme sig Statens Sydgrænse. Faren for at blive nødt til at tage Del i Krigen vilde nødvendigvis voxe stærkt, hvis ogsaa Kejser Poul besluttede sig til at være med om at bekæmpe Frankrig: thi klemt inde imellem Rusland og Frankrigs Dødsfjende England, vilde den dansk-norske Stat i Længden ikke kunne modstaa et Tryk fra begge disse Sider.

Først tænkte den russiske Kejser paa Muligheden af at udsone Østerrig og Preussen og paa støttet dertil at spille en Rolle som en Slags Voldgiftsmand i Europa. Med slige Tanker for Øje vendte han sig ogsaa til Regeringen i Kjøbenhavn og opfordrede den i de første Dage af Februar 1798 til at knytte nøje Baand med ham selv og enes med ham om de Midler, der vare bedst skikkede til at sætte en kraftig Dæmning for den »Ødelæggelsens Strøm, som truede med at kuldaste Europas Samfundsorden«. Men ad rent diplomatisk Vej at naa det Maal, han ønskede, var umuligt paa Grund af det spændte Forhold, der var imellem Østerrig og Preussen. Stillingen udviklede sig da til, at, medens Preussen vilde holde sig neutralt, kom Rusland og Østerrig til at staa som Forbundsfæller imod Frankrig sammen med England, Tyrkiet og Neapel. I Slutningen af 1798 aabnedes Krigen fra Frankrigs Fjenders Side, der følte sig opmuntrede ved

Nelsons store Sejr ved Abukir over den franske Flaade. Den begyndte i Syditalien imellem Neapel og Fransk-mændene, og, da General Jourdan i Marts 1799 gik over Rhinen, brød den løs fra alle Kanter.

Hvordan vilde den dansk-norske Stats Stilling blive, efter at dette var sket! Det ahang helt af Kejser Poul. Dennes Lidenskab imod Frankrig og den franske Revolution var ved at gaa over alle Grænser. Det var, som om han ved en fuldstændig kinesisk Afsondring vilde sikre sit Rige imod den revolutionære Smitte, hvormed han troede, at hele Europa var mer eller mindre befængt. Fremmede — naturligvis dog med nogle faa Undtagelser — maatte ikke betræde russisk Grund, og der holdtes den skarpeste Censur over Pressen og Litteraturen. Det gik saa vidt, at en dansk Skibsfører, der med sit Skib kom til Kronstadt, ikke maatte faa Tilladelse til at sejle til Petersborg, fordi Kommandanten fandt, at han talte bedre Fransk end Engelsk. Den dansk-norske Afsending i Rusland Blome maatte lægge sig imellem for at faa dette Forbud hævet.

Hertil svarede en Mistænksomhed imod andre Magter, som det mindste kunde sætte i Bevægelse. Alt opfattede Kejser Poul fra den værst mulige Side, og i denne Stemning lod han sine despotiske Luner faa Luft paa en saadan Maade, at han blev en Plage for alle. I det hele havde han Afsky for Diplomater. Det var ham utaaleligt, at de fremmede Statsafsendinge i Petersborg skrev Depecher i Chifre, hvori de maaske fortalte noget om hans Person eller hans Planer. Blev han vred paa en eller anden Magt — og han blev det efterhaanden paa alle —, gik det strax ud over den Diplomat, som repræsenterede en saadan Magt. Saaledes behandlede han allerede tidlig i 1799 den engelske Afsending Whitworth med frastødende Kulde, og, da han paa samme Tid mistænkte Kurfyrsten af Bayern for at være i Ledtog med Frankrig,

skjønt det modsatte snart viste sig at være Tilfældet, jog han hans Afsending ud af Rusland uden engang at give ham Tid til at ordne sine Sager og tage sin Hustru med. Han kunde da heller ikke tænke sig andet, end at enhver Regering, der ikke traadte fjendtlig op imod Frankrig eller traf lige saa skarpe Forholdsregler imod den saakaldte revolutionære Smitte som han selv, maatte nære anarkiske Grundsætninger.

Man kan sige sig selv, at han med et saadant Temperament i Længden ikke vilde taale, at de skandinaviske Magter vedbleve at holde sig neutrale. Nu traf det sig saaledes, at den svenske Konge Gustav IV Adolf, hvis lunefulde bizarre Væsen frembød ikke faa Sammenligningspunkter med Kejser Pouls, var en lige saa fanatisk Fjende af den franske Revolution som han, og, skjønt det i Sommeren 1798 nær var kommet til et Brud imellem ham og Englænderne paa Grund af deres Opbringelse af 2 svenske Konvoyer*), fik Hadet til den franske Revolution dog Overvægten hos ham, da Koalitionskrigen ret brød løs i Foraaret 1799. Vistnok afholdt han sig endnu fra at erklære Frankrig Krig: men der var dog en tydelig stærk Tilnærmelse imellem ham og Rusland.

Anderledes gik det med Forholdet imellem Danmark-Norge og Kejser Poul. Han havde, som før nævnt, fra først af ingenlunde næret Velvilje imod Hoffet i Kjøbenhavn, og dets Holdning vidnede til hans Ærgrelse aldeles ikke om Lyst til at bryde med Frankrig. Oven i Kjøbet mente han, at Danmark var et farligt Arnested for den af ham saa frygtede Jakobinisme. Det vil erindres, hvor skjævt de reaktionære Magter i Europa stedse havde set til den Pressefrihed, der siden Reskriptet af 3. December 1790 havde hersket i den dansk-norske Stat. Men ingen Fyrste havde dog været saa forbitret over den som Kejser

*) Se ovenfor S. 309—310.

Poul. Nu havde det ganske vist, som vi have set, fra 1797 trukket sammen til Skridt fra Regeringens Side, der gik ud paa at bremse denne Frihed; men det formaaede ikke at fjærne den Mistanke, der næredes imod Danmark som et af Jakobinisme smittet Land.

Denne Stemning næredes derved, at der i Kjøbenhavn, som man veed, var en sand Mani for at danne Selskaber og Klubber, meget tidt blotte Fornojelsesforeninger, men jævnlig ogsaa med et eller andet for reaktionære Øren ildeklingende Navn, der antydede Virksomhed for at fremme saadanne farlige Formaal som »Borgerheld«, »Almenvæl« o. s. v. Selve Klubnavnet havde desuden en slem Klang i en Tid, da den franske Revolutions ivrige Modstandere derved kom til at tænke paa Jakobinere eller Cordelierer¹⁾. Malte Bruuns Forfattervirksomhed gav nogle tyske Blade Anledning til at fortælle, at han stod i Spidsen for et hemmeligt Samfund, der kaldtes de forenede Skandinaver og havde til Formaal at danne en foederativ Republik af de tre nordiske Riger²⁾. Ogsaa i Holsten hed det, at der skulde være dannet et Selskab af revolutionær Natur under Navn af »Nordens Pagt«, og den berømte franske Emigrant General Dumouriez, der en Tid opholdt sig i Eckernförde, paastod i et Skrift, som han udgav 1798 under Titel *Tableau spéculatif de l'Europe*, at Holsten blev bearbejdet i revolutionær Retning, og at de danske Stater i det hele stode aabne for en fransk Propaganda. Skjønt en Del Kielerprofessorer offentlig fremsatte en stærk Indsigelse derimod, maatte Dumouriez's Udtalelser, der naaede videre omkring, let komme til at gjælde som en vægtig Anklage imod Regeringen for, at den taalte sligt³⁾.

Hos Kejser Poul gik Mistilliden til Stemningerne her hjemme snart saa vidt, at han holdt det for nødvendigt at sende Baron Krüdener til Kjøbenhavn som en formentlig paalidelig Iagttager af Forholdene i Danmark. Krüdener havde været her i 1788 og nærmest følgende

Aar, og vi erindre, at A. P. Bernstorff dengang havde døjet svært med ham paa Grund af hans anmassende Væsen. Der var ikke Grund til at tro, at han nu vilde blive behageligere, og sandt at sige følte han sig lidet oplagt til at være det, naar han saa, at den almindelige Stemning afgjort var for Frankrig. Særlig russiske Sympathier skulde han mindst af alt kunne finde: han behøvede blot at tage et Tidsskrift som »Politisk og physisk Magasin« i sin Haand, for der at træffe de største Spydigheder om Kejser Poul og hans Afspærringsdekreter med Beklagelser over, at Kejseren ikke kunde gjøre sine Russere fuldt lykkelige ved tillige at forbyde dem at tænke. Der gik da ogsaa kun faa Uger hen, inden han gav Rapport om den slette Stemning i Danmark. Et Digt, der var udkommet til Ære for Bonaparte, vakte i den Grad hans Vrede, at han sendte det til Petersborg tilligemed en fransk Oversættelse for at vise, hvilken Misbrug der blev gjort af den i Danmark autoriserede Pressefrihed. Han tilføjede, at der vel var givet Befaling til Sagsanlæggelse imod Forfatteren, men at dette vilde være uden Betydning, da Loven ikke var streng nok og gav Forfatterne altfor mange Midler ihænde til at kunne unddrage sig Ansvar. Kejseren lod strax udtale til den dansk-norske Statsafsending Blome, hvor stor Overraskelse og Sindsbevægelse det maatte vække hos ham, naar han saa, at man taalte en saadan Tøjlesløshed, og Krüdener fik Ordre til at gjøre den danske Udenrigsminister opmærksom paa den store Fare, hvormed Pressefriheden truede, og paa Nødvendigheden af, inden det blev for silde, at tilintetgjøre denne Revolutionsspire, der kun tjente til at opløse Regeringen og skabe Forvirring og Uorden. Naturligvis var Krüdener ivrig for at adlyde denne Befaling; men han har aabenbart ikke fundet, at hans Formaninger bleve hurtig nok efterkomne. I det mindste indsendte han i Løbet af Forsommeren den ene

Indberetning efter den anden til sin Kejser om den skamløse kjøbenhavnske Presse. Som det da var at vente, steg Povls Vrantenhed imod den dansk-norske Regering Dag for Dag. Han udtalte til den engelske Diplomat Whitworth, at Frankrig let vilde kunne formaa Danmark til at modsætte sig, at hans Skibe og Tropper passerede Sundet, og han forbød ligefrem, at der maatte udføres Mastetræer eller Korn fra Rusland til Danmark-Norge.

Dengang Krüdeners i Begyndelsen af 1799 kom til Kjøbenhavn, havde han strax udtalt til Regeringen her i Kejserens Navn, at denne ikke tænkte paa at trække Danmark ind i Krigen imod Frankrig; men det varede ikke længe, inden han rettede den Fordring til den dansk-norske Regering, at den skulde lukke de norske Havne for de franske Kapere. Som vi vide*), besluttede den netop paa denne Tid efter Sveriges Exempel at lukke disse Havne for begge de krigsførende Magters Kapere, og der blev udstedt Deklaration derom 14. Juli 1799: men alligevel fandt den iltre Kejser, at det havde skortet paa Iver fra dansk Side ved denne Lejlighed: og han holdt sikkert ikke af, at Havnene ogsaa bleve lukkede for de engelske Kapere.

Hvor ivrig Regeringen i Kjøbenhavn var for at afværge, hvad der kunde sætte Kejseren i slet Humør, viser et saadant lille Træk, som at den blev forskrækket over en Bekjendtgjørelse, der i Helsingørs Avis havde staaet om, at et engelsk Beriderselskabs Tog med Musik igjennem denne By havde bragt Folk til at tro, at Russerne havde gjort Landgang og kom med klingende Spil for at tage Byen i Besiddelse. Den lod strax Bladets Bogtrykker sætte under Tiltale⁴). Men al denne Forsigtighed forslog ikke. Omtrent samtidig bevirkede Krüdeners Hensynsløshed, at en næsten latterlig ubetydelig Sag bragte Pouls

*) Se ovenfor S. 296.

Mistro imod Danmark-Norge til at gaa over alle Grænser. Digteren Sander, den bekjendte Forfatter til Skuespillet Niels Ebbesen, havde villet skaffe en Mand, som han havde Interesse for, noget at leve af og fandt, at han egnede sig til at være Klubvært. Men en saadan Plads var ikke ledig, og der maatte altsaa stiftes en Klub, for at Manden kunde blive Vært der. Alverden havde, som vi vide, dengang Hovedet fuldt af Planer om at fremme Oplysning, og det mente Sander, at en saadan Klub ypperlig kunde tjene til. Han fik altsaa nogle andre Mænd som Rahbek, Collet og Godske Hans Olsen*) til at være med om at stifte et nyt »litterarisk Selskab«, hvori de skulde være Direktører. Forskjellige Medborgere bleve indbudte til at indtræde i Selskabet. Intet laa dette fjærnere end at have revolutionære Formaal, og Indbyderne bad endog »Danmarks Sully«, Grev Kr. Reventlow om at blive Medlem⁵⁾. Men det utrolige skete. Dette uskyldige Selskab forekom Krüdener at være farligt for Europas Ro! Han skyndte sig med at skrive et advarende Brev til Kronprinsens Svigerfader Prins Karl af Hessen i Slesvig, hos hvem Kronprinsen netop dengang opholdt sig. Tillige bad han Prinsen af Hessen om at forelægge det for Kronprinsen. Ja, saa stor var hans Forargelse over det nye Selskab, at han, inden han endnu havde faaet Svar fra Prinsen, skyndte sig med ad særlig hurtig Vej at tilsende Kejser Poul Rapport om det. Denne opfattede selvfølgelig strax Selskabet som en saare farlig Klub, der under Skin af at være litterær og filantropisk i Virkeligheden var revolutionær og paavirket fra Frankrig, hvis System og Grundsætninger den vilde udbrede over hele

*) Jeg kan ikke andet end gjøre opmærksom paa det forbausende i, at man ser Godske Hans Olsen trods den Formastelse, han havde gjort sig skyldig i ved at konkurrere med Heiberg om Notarpladsen i Kjøbenhavn, dog blive taget til Meddirektør ved Siden af Collet og Rahbek.

Norden. Baade forbitret og altereret forbød han da alle dansk-norske Krigs- og Handelsskibe Adgang til de russiske Havne, ligesom ogsaa de, der allerede vare komne til disse, ufortøvet maatte sejle bort. Ordren blev udført saa hurtig, at de, der havde losset deres Ladninger, ikke engang maatte vente, indtil de havde indtaget Ballast. Flere af dem vare derfor nær ved at kuldsejle, da de kom i Soen. For at gennemfore Afspærringen imod alt, hvad dansk var, bleve de danske og norske Matroser, som havde Hyre paa engelske eller andre Nationers Skibe, nødte til at gaa ombord paa de dansk-norske Skibe, der efterhaanden kom og efter at være blevne afviste maatte sejle hjem igjen. Krüdener blev kaldt tilbage fra Kjøbenhavn.

I denne ophidsede Stemning opfordrede Kejser Poul tillige Danmark-Norge til at tiltræde Koalitionens. Skjønt han ikke krævede nogen virksom Deltagelse i Krigen, men endog udtalte, at han ikke ventede en saadan, erklærede han, at han vilde opfatte »Danmarks formelle og offentlige Tiltræden, om den end var passiv, som værende til væsenlig Gavn for den fælles Sag«. Denne Opfordring, der aabenbart kun tilsigtede at have en Kapsun paa den mistænkelige dansk-norske Stat, var alt andet end velkommen i Kjøbenhavn: thi, hvis man gik ind paa den, var det forbi med Neutralitetssystemet. Man kunde være sikker paa, at, om der end ikke strax blev gjort Krav paa, at der skulde stilles Tropper, vilde det ikke være længe, inden det skete, og Handelens Stilling vilde blive endnu værre, end den allerede var, da Frankrig utvivlsomt vilde se en Krigserklæring i en Deklaration af den Natur, som den russiske Kejser krævede. Hidtil havde Koalitionsmagternes Vaaben havt glimrende Fremgang, og Slaget ved Novi den 15. August 1799 havde foreløbig sikret Erobringen af næsten hele Italien; men et Omslag i Krigens Gang lod sig endnu tænke, og Danmark-Norge havde ved at blive draget ind i den ikke Udsigt til andet

end til blindt at maatte adlyde de store Koalitionsmagters Befalinger uden at kunne opnaa den ringeste Fordel.

Spørgsmaalet var imidlertid om, paa hvilken Maade man udsatte sig for de største Farer, og her syntes det Regeringen klart, at en Personlighed som »den overmodige og lidenskabelige Kejser, der var afvant med at finde Modstand og æggedes ved sine Vaabens Lykke, lod befrygte de mest overilede og voldsomme Beslutninger. Det var det sidste Ojeblik, hvor man endnu ved et frivilligt Offer kunde undgaa en langt skadeligere, langt frygteligere Krise og unddrage sig det Alternativ, enten at maatte give efter for Tvang og Vold eller at udsætte sig for de uberegnelige Følger af den mest ulige Kamp¹⁴⁾«. Saadan som Stillingen var i Ojeblikket, maatte det unægtelig være langt vanskeligere at afvise Opfordringen fra den russiske Kejser, end det havde været for A. P. Bernstorff at holde Stand i 1792 og 1793 imod Pressionen fra de forskjellige Stormagter.

Regeringen sendte da en Memoire, der er dateret 27. September 1799, til Kejser Poul, hvorved den tiltraadte hans Opfordring, men tillige fremhævede de Ofre, som den maatte bringe, og de Farer, den selv sandsynligvis vilde udsætte sig for. Den udtalte sin Forventning om, at de forbundne Magter, særlig Rusland og England, paa en formelig og positiv Maade vilde garantere dens Stater baade i og udenfor Europa, tilsikre dens Koloniers og Undersaatters Handel den samme Varetægt, som de ydede deres egne Besiddelser og Undersaatter, forpligtede sig til at lade den Fred, de maatte komme til at slutte, omfatte Danmark og skaffe dette en saadan Del i de Fordele, Freden maatte føre med sig, at den kom til at svare til Danmarks Tab og Ofre.

Regeringen vilde altsaa tiltræde den store Koalition imod Frankrig. Imidlertid var ogsaa Trykkefrihedssagen bleven afgjort. Vi erindre, at der i Juni var blevet affattet en foreløbig Plan herom, og at man havde vedtaget, at Colbjørnsen som Generalprokurør skulde bringe den i endelig Form, indtil Kronprinsen kom tilbage til Kjøbenhavn i Efteraaret. Imedens denne tilbragte Sommermaanederne i Hertugdømmerne, var Trykket fra Rusland blevet forstærket, og Krüdenere havde skrevet om Trykkefrihedssagen til Kronprinsens Svigerfader, for at denne kunde udvikle Kejser Pouls Onsker for ham. Hvad enten dette yderligere har ophidset ham imod Pressen, der forværrede Forholdet til Rusland, eller ikke, saa var han kjendelig i en meget opirret Stemning. Derom vidne Breve, han i denne Tid har skrevet til Brandt. Blandt andet vakte Heibergs Læsning for Publikum hans Vrede, og han skrev, at han fandt, at Heiberg ogsaa burde dommes for det. Men endnu mere fortjener et Brev fra ham af 17. August at nævnes. Her skriver han: »Det gjør mig ondt, at Kancelliet har saa meget med Skriblerne at gjøre; man maa gaa dem modig imøde. Til skurvede Hoveder vil Handling, og det maa Kancelliet opvarte dem med. Derfor er det det øverste Justitskollegium, ingen Eftergivenesshed maa finde Sted imod saadanne. Frygt maa jages i disse Mennesker. Hvortil det Smøleri i en Stat, hvor enhver kan faa Ret, og hvor enhver finder Vejen til Kongen aaben. Jeg bifalder ganske, at Kancelliet tager fat paa disse Herrer. Kun ingen Skaansel, og dette er forbi«⁶).

Det gjør et underligt Indtryk at læse saadanne Ytringer af en Prins, der ikke mange Aar i Forvejen var bleven prist som Trykkefrihedens varme Beskytter. Heiberg selv havde endog engang kaldt ham Skrivefrihedens Skytsgud. Derimod passe de unægtelig kun altfor godt til den Stilling, han senere igjennem hele sit Liv indtog

til Pressen. Hvad, mente han, skulde det overhovedet til at fremsætte Klager i denne, man havde jo Kongen at henvende sig til, det var alt, hvad der behøvedes, thi, som han mange Aar senere (1835) udtalte, : »Vi alene kunne bedømme, hvad der er til Statens Gavn«.

Som et Bytte for slige Stemninger lod han, og det for at fremskynde Sagen, umiddelbart, ikke igjennem Kancelliet eller Brandt personlig, Udkastet til den nye Trykkefrihedslov, saadan som han ønskede den, blive sendt til Colbjørnsen. I alt væsenligt maa dog vistnok dette Udkast have stemmet med, hvad der foreløbig var antaget inden hans Bortrejse; men nogle Forandringer har der dog maaske nok været⁷⁾. Selv vendte han den 17. September tilbage til Kjøbenhavn, og den 20de var han paa Frederiksberg Slot. Saa skulde det gaa i en Fart med den nye Forordning. Allerede den 25. September faldt den kongelige Resolution om, at Forordningen skulde udstedes i den Form, hvori Colbjørnsen nu havde affattet den, og den 27de udkom Forordningen, altsaa samme Dag, som Regeringen gav Erklæring om, at den tiltraadte Koalitionen.

Guldberg udtalte i Anledning af Presseloven, at den russiske Kejser havde været Fødselshjælper ved denne Lejlighed, og dette Udtryk er unægtelig rammende. Kejserens indtrængende og bydende Forestillinger om, at den danske Trykkefrihed nødvendigvis maatte indskrænkes, vare allerede komne frem, inden de foreløbige Bestemmelser bleve fastslaaede i Foraaret 1799, og den endelige Afgjorelse blev aabenbart fremkaldt ved Trykket fra Rusland. I det tidligere nævnte Brev, som Schimmelmann skrev til Hertugen af Augustenborg 18. Juni 1799 i Anledning af, at Kronprinsen før sin Bortrejse fra Byen havde overdraget Colbjørnsen Redaktionen af de nylig nævnte Bestemmelser, og hvor han fortalte, at Colbjørnsen havde sagt, først at kunne være færdig dermed, naar

Prinsen vendte tilbage til Kjøbenhavn, ytrede han tillige: »Saa faar man se, om der vil komme Ende paa dette Arbejde. I ethvert Fald vil det endnu give Lejlighed til Forhandlinger; thi ved en Sag som denne er ikke et eneste Udtryk ligegyldigt«. Intet var sandere: men en saadan omhyggelig Forhandling fandt netop ikke Sted⁸⁾, og det aabenbart som en Følge af det Pres, der kom fra Kejser Pouls Side⁹⁾. Forordningen maatte være færdig, samtidig med at Regeringen tiltraadte Koalitionten.

For øvrigt maa man ikke undervurdere Virkningerne af de bitre Stemninger imod en vidtgaaende Trykkefrihed, der havde faaet Magten paa højere Steder i Kjøbenhavn. Vi huske særlig, hvor lidenskabelig ophidset Kronprinsen var bleven. Det var ikke efter russisk Diktat, at de enkelte Bestemmelser i Forordningen af 27. September bleve affattede.

Hvad nu selve dens Indhold angaar, da hører det til de bekendteste Ting i vor nyere Historie, at den i høj Grad svækkede Modet til at drøfte offentlige Spørgsmaal. Det er i nærværende Værk flere Gange blevet omtalt, hvorledes der i vor Litteratur siden Holbergs Tid efterhaanden fandt en stigende Udvikling Sted af Sans baade for økonomiske og dermed tillige for vigtige sociale Forhold med en stærk Fremhævelse af det Krav, der kunde gøres paa borgerlig Frihed, samt tillige af den Betydning, den offentlige Mening burde have. Bevidstheden herom var i Løbet af de sidste 40 Aar af det 18. Hundrebaar bleven mere og mere levende. Til Trods for, hvad der var ensidigt og til Dels overfladisk i den offentlige Drøftelse af de forskjellige vigtige Æmner, laa der noget i Udviklingen, som pegede i god Retning. Den indeholdt tydelig en Spire til politiske Ideer, der kunde føre til en Omskiftelse af Enevælden med friere Forfatningsformer, en Forandring, som i Længden vilde blive nødvendig og helst ikke maatte udsættes for længe. Men den Reaktion,

som kom ved Overgangen til det 19de Aarhundrede og for øvrigt blev almindelig europæisk, bragte en brat Afbrydelse i denne Udviklingsgang, som i flere Henseender blev lidet heldig for vort Fædreland. Trykkefrihedsforordningen af 27. September 1799 var Forbudet derom.

Ganske vist blev denne Forordning næppe givet med den bestemte Tanke at kvæle den offentlige Røst. Det var vistnok oprigtig ment, naar det i dens Indledning udtaltes, at »Trykkefriheden fortjener at yndes, fordi den er det virksomste Middel til at udbrede Oplysning og almennyttige Kundskaber iblandt alle Borgerklasser«, og naar det i § 7 siges: »Da Vi aldeles ikke ville, at redelige og oplyste Mænd skulle hindres fra med Frimodighed og Anstændighed offentligen at tilkjendegive deres Tanker om, hvad de efter deres Indsigt kunde bidrage til at fremme det almindelige Bedste, saa skal det ej heller være nogen forbudt at ytre sin Mening angaaende, hvad han tror, der kunde være at forbedre eller rette i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninger«. Men, hed det saa, destoværre blev Trykkefriheden misbrugt paa den utilbørligste Maade, og det var nødvendigt, at den maatte »ledes til Almenvæl, som er dens Ojemed«. Dertil skulde den nye Lov tjene. Set i Forhold til Presse-lovene i de fleste Stater i Europa, var Forordningen ikke at kalde illiberal, og de mest truende Bestemmelser i den lod sig ganske vist fortolke saaledes, at Kritik af Regeringshandling og Udvikling af almindelige politiske Læresætninger kunde finde Sted¹⁰). Men hvem indestod for, at Domstolene vilde følge en human Fortolkning, der ingenlunde kunde kaldes sikker? Udtrykkene i flere Paragrafer vare uheldigvis saaledes valgte, at Folk kunde frygte for overhovedet at inklade sig paa en offentlig Forhandling¹¹). Ogsaa kan det mærkes, at, om den end formildede visse af de ældre Straffebestemmelser, saa udvidede den paa den anden Side ikke lidt Omfanget af, hvad der skulde gjælde for Presseforseelser. Ogsaa forbød

den Anonymitet og den fastsatte Censur for enhver, der var bleven dømt for en Pressesag, selv om det kun var en Pengebøde, han var bleven straffet med. Endelig skulde Politimesteren have Lejlighed og Ret til inden Udgivelsen at se alle Aviser, periodiske Blade og overhovedet ethvert Skrift paa mindre end 24 Ark for at skjønne, om der var Grund til foreløbig at forbyde Salget deraf; han skulde i saa Fald indstille Sagen til Kancelliets Afgjørelse*).

Denne Forordning gjaldt kun for de 2 Kongeriger, men ikke for Hertugdømmerne. Den fik dog paa en Maade Indflydelse ogsaa paa Pressens Stilling i disse. Den 1ste November 1799 udstedte Kongen nemlig en Kundgjørelse for Hertugdømmet Holsten med Altona og den 25de en dermed nøje overensstemmende for Slesvig. Der vilde, hed det i disse Skrivelser, saa snart Forholdene krævede det, blive udstedt Forskrifter i samme Retning som i Danmark; men Kongen haabede, at det ikke vilde blive nødvendigt, og at vedkommende Øvrigheder vilde være i Stand til at holde Pressefrækheden nede. Det indskærpedes derfor, at de skulde holde skarpt Oje med ildesindede og ondskabsfulde Forfatteres Tøjlesløshed og øjeblikkelig straffe Lovovertrædelserne efter, hvad der var fastsat i de gjældende Love. De havde underhaanden at advare Bog-

*) Forbudet imod Anonymitet var foreslaaet af Hertugen af Augustenborg, og Paragrafen om Censur for den, der i Forvejen var dømt for en Presseforseelse, af Konferensraad Krück; Bestemmelsen om Politimesterens Tilsyn med, hvad der udkom af mindre Omfang end 24 Ark, skyldtes Kancellipræsidenten Brandt. Loven kommer efter, hvad i det foregaaende er oplyst om dens Tilblivelse, til at staa som et Produkt af en Række Bidrag fra forskjellige Mænds Side. Colbjørnsens egen Deltagelse i den bliver ikke større, end jeg har fremstillet den i mit Skrift om den offentlige Mening og Statsmagten. I Anledning af forskjellig Tvivl om Omfanget af Politimesterens Tilsynsret gav en Kancelliskrivelse af 5te Oktober 1799 nødvendige Oplysninger (Reskriptsaml.).

trykkere og Forlæggere. ja selve Forfatterne, og saasomt nogen »Pressunfug« var ved at blive begaaet, skulde de strax skride ind ved Stansning af Trykningen (Inhibition), Beslaglæggelse af, hvad der allerede var trykket, og saafremt det viste sig nødvendigt, da provisorisk fængsle de gjenstridige og strafskyldige og give Indberetning derom. Det var aabenbart en alt andet end misundelsesværdig Lod, der herefter foreløbig blev Pressen i begge Hertugdømmer til Del. Administrativ Vilkaarlighed havde faaet et vidt Spillerum¹²).

Kom Budskabet om Forordningen af 27. Septbr. 1799 som et Tordenslag for Trykkefrihedens Venner, saa op-hidsedes deres Følelser snart efter endnu mere ved Heibergs og Malte Bruuns Domfældelse. Heiberg blev ved Hof- og Stadsretsdømme af 24. December (Juleaften!) 1799 dømt efter D. L. 6—4—9 som den, der havde lastet og haanet Regeringen. til at miste Ære og Gods. Men da Forordningen af 27. Sept. havde forvandlet denne Straf til Landsforvisning, og det var tilladt at give en Straffelov tilbagevirkende Straf, naar den var til Fordel for den tiltalte, blev han efter den nye Forordnings § 2 dømt til Landsforvisning for stedse. Da den ovenfor omtalte Ytring af ham i Visen »Vor Klub er dog en herlig Sag« utvivlsomt var en Fornærmelse imod Kongen, kunde han sikkert ikke undgaa Domfældelse; men Straffen maa nødvendigvis forekomme os forfærdelig haard. Det var sikkert sandt, hvad han nogle Aar senere skrev i et Andragende om at maatte vende tilbage til Danmark, at han turde paastaa for Guds Domstol, at hans Hensigter vare stedse redelige¹³). Naar Danske Lovs Straf Tab af Ære og Gods blev formildet til Landsforvisning for Livet, er det muligt, at en saadan Forandring i visse Tilfælde kunde være en Formildelse; men for Heiberg var den det næppe, og husker man paa, hvorledes Regeringen i ham saa en farlig Mand, ligger det unægtelig nær at tro, at man

med Glæde greb til en saakaldet Formildelse, hvorved man fik ham ud af Landet.

Samtidig hermed var Sagen imod Malte Bruun gaaet sin Gang, medens han, som vi vide, var flygtet ud af Landet. Den blev paadomt af Hof- og Stadsretten den 5. August 1799, og Kjendelsen lød ligesom ved Heibergs Sag paa Tab af Ære og Gods. Da Regeringen appellerede Dommen, gik Sagen videre til Højesteret. Her kom Dommen, der fældtes den 19. December 1800, til at lyde paa, at han for sine formastelige Udtryk i Aristokraternes Katekismus, *Tria juncta in uno*, og i et skarpt Skrift han havde udgivet i Anledning af Heibergs Til sidesættelse ved Notarembedets Bortgivelse¹⁴), skulde forvises Kongens Riger og Lande. Han dømtes altsaa ved Højesteret efter Forordningen af 27. September 1799. Det samme vilde ogsaa være blevet Tilfældet med Heiberg, hvis han havde appelleret Sagen.

Samtidig med, at den dansk norske Regering havde glædet Kejser Poul med at kunne meddele ham baade, at den tiltraadte Koalition, og at den havde indskrænket Trykkefriheden, ønskede den at forøge hans Tilfredshed ved at kalde sin Statsafsending i Paris tilbage. Desuden vilde dette rimeligvis give Frankrig Anledning til et Brud, og det vilde være heldigt, om dette skete først fra fransk Side. Man maatte se at finde et Paaskud til at kalde Dreyer hjem.

Dette fandt man let nok i den Vrede, som Direktoratet naturlig fattede over, at de norske Havne bleve lukkede for Kaperne, hvilket, som tidligere omtalt, i Virkeligheden vilde sige for de franske Kapere. Da Direktoratet udtalte denne sin Stemning i en Note til Dreyer, gav det Regeringen i Kjøbenhavn den Anledning, den søgte til at kunne spille den fornærmede. Den paalagde (ved Dep. af 1.

Okt. 1799) Dreyer at erklære, at den maatte føle sig pinlig berørt ved at se den Maade, hvorpaa Direktoratet havde opfattet Beslutningen om at lukke de norske Havne for Kaperne, og at Kongen, da han tillige mærkede, at alle Skridt for at skaffe danske Handlende Retfærdighed i Frankrig vare forgjæves, holdt det for overflødigt at have en Afsending her. Dreyer fik Ordre til at rejse saa snart som muligt.

Han blev som himmelfalden ved denne Befaling, da han intet anede om det Tryk, Rusland udøvede paa Regeringen i Kjøbenhavn, og han besluttede ikke at adlyde Ordren. Han var en Mand med ikke liden Selvfølelse, hvad der nogle Gange bragte ham til at handle vel meget paa egen Haand: men denne Egenskab skærpede ogsaa hans Lyst til selvstændig at skabe sig en Dom om Forholdene og handle efter Konduite. En saadan viste han i høj Grad ved denne Lejlighed. Netop nu var den politiske Stilling i Europa ved helt at forandre sig. Englændernes og Russernes Forsøg paa at kaste Franskmandene ud af Holland havde faaet et alvorligt Knæk ved et Nederlag, de 19. September havde lidt imod General Brune ved Bergen, og deres Foretagende var derved kommet ind i den uheldige Gang, der omsider førte til Kapitulationen i Alkmaar, ifølge hvilken de maatte rømme Holland. Endnu vigtigere var det, at Massena med stort Talent havde forstaaet at bruge det rette Ojeblik til at slaa Russerne under Korsakof i det afgjørende Slag ved Zürich (25. September) og derved reddet Svejts for Franskmandene. Den russiske General Suworof, der trængte op imod ham fra Italien, var derved bleven nødt til at bane sig Vej igjennem det østlige Svejts til Tyskland: den hele russiske Felttogsplan var tilintetgjort. Og saa var det, at Bonaparte kom tilbage fra Ægypten og den 9. Oktober landede ved Frejus. Der var en almindelig Jubel i Frankrig over at se den store Feltherre nu vende hjem. Ingen tvivlede

om, at han vilde ende Krigen i Europa til Fordel for Frankrig. Saaledes saa ogsaa Dreyer paa Stillingen netop i det Ojeblik, da han fik Befalingen fra Kjøbenhavn om at vende tilbage. Intet var ham klarere, end at Direktoratet nu vilde blive mere overmodigt end nogensinde, og at et Fredsbrud vilde være uundgaaeligt, hvis han overrakte Kongens Skrivelse om Tilbagekaldelse. Dette maatte han med sit Syn paa Stillingen holde for meget farligt, og idet han beholdt Ordren for sig selv, skrev han hjem om, at det maatte tillades ham for ikke at støde Direktoratet for stærkt, at meddele det, at han rejste bort *par congé*.

Dette holdt han saa meget mere for nødvendigt, som hans Stilling til den franske Regering var pinlig. Denne havde nemlig blandt andet ved Indberetninger fra Grouvelle faaet al Grund til at nære stærk Mistanke imod den dansk-norske Regering. Men netop nu og inden Dreyer havde faaet en ny Instrux hjemme fra, var det, at Bonaparte den 18. og 19. Brumaire (9. og 10. November) styrtede Direktorialregeringen og selv traadte i Spidsen for Styrelsen som Første Konsul.

Regeringen i Kjøbenhavn havde vistnok godt indset, at Massenæs og Brunæs Sejre vilde vække en saadan Misfornøjelse hos Kejser Povel, at det maaske kunde bringe ham til at forlade Koalitionens: men foreløbig folte den sig dog ikke sikker paa, hvilken Retning hans lidenskabelige Stemning vilde drive ham til at slaa ind paa. Kr. Bernstorff skrev derfor til Dreyer, at, hvormeget sandt der end var i hans Døm om Stillingen, ansaa Regeringen det dog for nødvendigt at opretholde Ordren om hans Tilbagekaldelse, da man maaske ellers kunde udsætte sig »for en endnu farligere Storm fra en anden Side«. Men selv samme Dag, den paany sendte ham Befalingen om at komme hjem, var det, at Bonaparte begyndte Statsomvæltningen i Frankrig, og det Direktoratium, som Dreyer skulde

overlevere sin Tilbagekaldelsesordre, var, da Ordren kom, ikke mere til. Dreyer havde allerede tidligere været en stor Beundrer af Bonaparte, og det var hans Overbevisning, at Frankrig var bedre tjent »med et kraftigt Soldaterherredømme end med nogle smaalige og kivagtige Advokaters Styrelse«. Oven i Kjøbet blev der vist ham overordentlig Velvilje fra Konsulernes Side, og Bonaparte lod Frankrig indtage en saare venskabelig Holdning imod Danmark-Norge. Vi have allerede*) set tydelige Beviser derpaa i den forandrede Maade, hvorpaa den dansk-norske Skibsfart nu blev behandlet fra fransk Side. Bonaparte udtalte sig ligeledes med stor Deltagelse om den vanskelige Stilling, hvori Danmark-Norge i Ojeblikket stod til Rusland. Det var efter hans Udenrigsminister Talleyrands Sigende Frankrigs Onske at støtte Regeringen i Kjøbenhavn. Som et Vidnesbyrd om, at Bonaparte gjerne vilde tage Hensyn til, hvad der maatte være den behageligt, lod han strax Grouvelle, hvis Person ikke mere var vel set herhjemme, blive kaldt tilbage.

Men under alt dette havde Dreyer omtrent den første December faaet den fornyede Ordre til at forlade Paris og Frankrig. Det forekom ham Daarskab i det Ojeblik, der var sket en Forandring her, som baade vilde gjøre Frankrigs Magt langt stærkere end tidligere og maaske ogsaa fremkalde Omslag i dets Forhold til Koalitionens, da at fornærme den franske Regering ved et Skridt, som der ikke kunde anføres Skygge af Grund til, nu da Bonaparte var ved at slaa ind paa en velvillig Politik imod de neutrale. Han adlod altsaa heller ikke denne Gang, men krævede nye Instruxer, idet han bad om, at, hvis det stod fast, at han skulde forlade Paris, det da maatte faa Form af, at han skulde gjøre en Rejse enten til Bordeaux eller til de spanske Pyrenæer for at bruge Badene her.

*) Se ovenfor S. 311.

Budskabet om Revolutionen den 18. og 19. Brumaire havde gjort et stærkt Indtryk i Kjøbenhavn, hvor Regeringen ikke alene sympathiserede med enhver Udvikling i Frankrig i monarkisk Retning, men ogsaa klart saa, at denne Stat vilde vinde i Styrke derved. Den var imidlertid bunden ved de Tilsagn, den havde givet Rusland og England, og Kejser Pouls fremtidige Politik var det ikke let at blive klar over. Der maatte nødvendigvis manøvreres med Varsomhed, og det syntes den derfor klogest at følge Dreyers Forslag om, at han skulde gjøre en Baderejse til Pyrenæerne. Han skulde tilføje, at, naar denne Rejse var endt, var han bestemt til et højere Embede her hjemme. Skjønt den franske Regering let indsaa, at dette var en Komædie, fandt den dog sin Regning ved at gjøre gode Miner dertil, og alt kom saaledes til fra den Side at gaa paa bedste Vis. Dreyer havde ved sin kloge Adfærd bragt Staten ud over Vanskelighederne paa denne Kant.

Saa kom snart efter den Forandring i Kejser Pouls Politik, at han forbitret over, som han mente, at være ladt i Stikken af Østerrig og England, trak sig ud af Krigen. I Marts 1800 udtalte den russiske Chargè d'affaires d'Oubril i Kjøbenhavn, at Kejseren, der selv havde givet Afkald paa aktiv Del i Krigen, ikke mere kunde vente, at Danmark vilde fjerne sig fra sit Neutralitetssystem, og at han ikke havde andet at ønske med Hensyn til det end dets Konges fortsatte Venskab og Tillid.

Altsaa, vort Fædreland slap for at komme med i den anden Koalitionskrig.

SLUTNING.

Hvad vi have set om Regeringens forskjellige Vanskeligheder i Aarene efter 1797, har vist os, at der falder stærke Skygger over Forholdene paa denne Tid. Udadtil var ganske vist Neutralitetssystemet blevet bevaret: men hvor stort et Held Bonapartes Holdning overfor den dansk-norske Regering end maatte siges at være i Ojeblikket, laa der dog for den, der blot kjendte lidt nærmere til hans Karakter, noget faretruende ved den Magt, han havde vundet. Og om det end var sandsynligt, at han baade ved at drage Gavn af Kejser Pouls Misstemning imod England og Østerrig og ved sit eget Feltherregeni snart kunde bringe Fastlandskrigen til Ende, var dermed ikke det, der set fra Danmark-Norges Standpunkt var Hovedsagen, nemlig Sokrigen imellem Frankrig og England bragt til Afslutning, og hvornaar vilde det kunne ske? Fortsattes den, vilde vistnok Fordele stadig kunne vindes for Handel og Skibsfart ligesom tidligere under Sokrigen; men det kritiske Punkt i Stillingen til England, Spørgsmaalet om, hvorledes denne Stats Regering vilde stille sig med Hensyn til Konvoyeringen, maatte netop nu blive særlig farligt. Nylig i December 1799 havde som ovenfor omtalt det første alvorlige Sammenstød imellem engelske Krigsskibe og en dansk-norsk Konvoy fundet Sted ved Gibraltar, da Kaptajn van Dockum nægtede tre engelske Fregatter at visitere hans Konvoy og endog brugte Vaabenmagt imod en af de engelske Fregatters Baade. Skjønt Sammenstødet tilsyneladende var endt nogenlunde fredelig, laa der dog i det en tydelig Paamindelse om at undgaa

Gjentagelser af sligt. Der var saa meget mere Grund dertil, som Bonaparte saa stærkt havde begyndt at nærme sig til Danmark-Norge, og dermed den Grund var falden bort, der i 1798 havde gjort det naturligt for Regeringen i Kjøbenhavn at gaa over til Konvoyering. Ojeblikket syntes da saa at maatte være kommet til at ophøre dermed. Kunde man ikke bekvemme sig til helt at stanse, syntes Klogskab i det mindste at byde at gjøre, hvad Kr. Bernstorff i 1798 stærkt havde tilraadet, nemlig at instruere Konvoycheferne om overfor engelsk Overmagt at tillade Visitering. Men, som allerede antydet, dette skete dog ikke.

Indadtil havde Aaret 1799 bragt en farlig Handelskrise, og, hvad der var langt værre, blottet den uheldige finansielle Stilling, idet Regeringen for at klare sine egne Pengeforpligtelser, som vi have set, virkede med til at tage Livet af Speciesbanken, den Institution, paa hvis heldige Udvikling Pengevæsenets Ordning i Danmark og Norge beroede.

Samtidig havde Forholdet imellem Regeringen og den offentlige Mening, saaledes som den udtrykkede sig igjennem Pressen, taget en Vending, der har noget tragisk ved sig, ikke alene paa Grund af den Skjæbne, der rammede 2 hver paa sin Vis begavede Mænd som Heiberg og Malte Bruun, men ogsaa ved de Virkninger, Sammenstødet fik for lange Tider her hjemme. Paa den ene Side havde der staaet en Regering, hvis betydeligste Medlemmer folte en varm Iver for Landets Vel, en levende Virkelyst og en Sans for Fremskridt i vigtige Retninger, der har gjort dem værdige til altid at mindes med Taknemmelighed. Paa den anden Side stod en Kreds af Mænd, der, om der end var enkelte frastødende Personligheder iblandt dem, dog overvejende vare aandslivlige, til Dels begavede Mænd, som ingenlunde blot vare grebne af en revolutionær Rus, men ogsaa af Begejstring for, hvad

der var berettiget i Fremtidsforhaabningerne, Mænd, som folte varmt for at føre Folket fremad og vare helt uegenyttige i deres Færd. Der var paa begge Sider Elementer, som man maatte ønske havde kunnet samvirke, og som en Tidlang virkelig ogsaa gjorde det, men som uheldigvis i stigende Grad vendte sig imod hinanden. For en Del var et Sammenstød uundgaaeligt. Den oplyste Enevælde og den franske Revolutions Ideer, en Styrelse, der alene holdt sig til administrative Reformer, og Mænd, der, selv om deres Ideer vare ret uklare, satte deres Haab til at faa friere politiske Institutioner, kunde i Længden umulig gaa sammen. Det Haab, der en Tid havde været næsten fælles for alle de sidst nævnte, at det rette Forhold imellem Regering og Folk kunde fastslaas ved Foreningen af en enevældig Styrelse og en saa godt som uindskrænket Trykkefrihed, maatte snart vise sig at være en Illusion.

Men ogsaa Fejl fra begge Sider virkede med. Det er utvivlsomt, at der klæbde forskjellige store Skyggesider ved Trykkefrihedslitteraturen ogsaa i dette dens andet Tidsrum; flere af dem vare allerede Samtiden klare, og det maa erkjendes, at det Slag, der rammede Friheden, ingenlunde var helt ufortjent. Ikke ganske uden Grund er det blevet sagt (af N. M. Petersen), at Heiberg og Bruun sprængte Trykkefriheden i Luften: den enes Kaadhed, den andens Haan og Spot over de bestaaende Forfatningstilstande og begges umaadelige Ensidighed i deres Domme over Forholdene, virkede naturligvis som Udslag af bestemt Fjendskab, og Regeringen maatte nødvendigvis blive opbragt paa dem som paa andre, der slog ind i lignende Toner. Men ej heller den gaar fri for et alvorligt Ansvar. Man kan ikke frikjende den for Haardhed imod Heiberg og Bruun og for at have ladet sig henrive af en lidenskabelig Ophidselse, der i Forening med en

ganske overdreven Frygt bragte den til i sin Forbitrelse at trække Grænserne for Trykkefriheden snævrere, end der var Nødvendighed for. Det var som paavist ikke Hensynet til Kejsers Poul alene, der bar Skylden derfor.

Altsaa have vi Ret til at sige, at Skygger lægge sig paa flere Maader over vort Tidsrum ved dets Slutning. Ikke heller alt i Reformgjerningen var af det Gode, og finansielt kom Landet ikke paa ret Kjøb; det er utvivlsomt, at rationalistisk Ensidighed ikke alene paa uheldig Maade prægede den religiøse Udvikling, men ogsaa paa andre Omraader førte i en skjæv Retning, at der indenfor Aandslivet trængtes til nye Impulser for at skabe baade større Dybde og friskere Sving der, hvor der nu baade var Overfladiskhed og tor Prosaiskhed: men hvad man end vil kritisere ved Udviklingen, staar det fast som det sikreste i Verden, at baade ved Styrelse og Samfundsforhold — de Omraader, der netop for dette Værk ere Hoveddæmnerne —, var der et i mange Henseender saare velgjørende Fremskridt at spore. Enhver veed eller burde vide, at Landboreformerne, samfundsmæssig set, vare en Bedrift af næsten uberegnelig Værd, der har gjort det muligt for vort Fædreland senere at komme frelst gennem svære Trængselstider, og lad saa være, at der var en Del fantastisk i Bestræbelserne for at udvikle Undervisningsvæsenet, er det umuligt at have andet end levende Sympathi for den Stræben efter aandelig at hæve den store Masse af Befolkningen, som laa bag ved det betydelige Oplysningsarbejde, der blev gjort. Det vilde fremdeles være stor Uret, ikke at anerkjende, hvor overordentlig Værd det havde for Erhvervslivet ogsaa udenfor Landboforholdene, at friere Baner bleve brudte især for Handelsomsætningens Vedkommende. Der bør ikke mindre have alvorlig Respekt for den voxende Humanitetsaand, som prægede Lovgivning og Admini-

stration og stærkt begyndte at sætte sit Præg ikke alene paa Strafferet og Fængselsvæsen, men ogsaa paa flere Omraader af, hvad der i vigtige Henseender kunde være til Hjælp for de lidende og trængende i Staten. Altsaa kort og godt, vi have faaet et tiltalende Billede af et Samfund, der under en dygtig Styrelse paa store Felter arbejder sig smukt frem.

HENVISNINGER OG OPLYSNINGER.

Forkortninger.

- Adm. og Kk. Admiralitets og Kommissariatskollegiums Forestillinger.
Briefwechsel. Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian zu Augustenburg mit Friedrich VI.
Chron. S. Chronologiske Sammling der Verordnungen und Verfügen in Schleswig und Holstein.
Dep. Depeche.
Fink. Finanskollegiets Forestillinger.
F. Forordning.
Gen. og Kk. Generalitets- og Kommissariatskollegiums Forestillinger.
GtK. Generaltoldkammerets danske Forestillinger.
H. T. Dansk Historisk Tidsskrift.
Kollt. Kollegialtidende.
Kk. Kommercekollegiets danske Forestillinger.
Kp. Kronprinsen.
L. E. Nyeste kjøbenhavnske Lærde Efterretninger.
Medd. fra Rk. Meddelelser fra Rentekammerarkivet.
N. GtK. Generaltoldkammerets norske Forestillinger.
N. H. T. Norsk Historisk Tidsskrift.
N. Kk. Kommercekollegiets norske Forestillinger.
N. Rk. Rentekammerets norske Forestillinger.
N. Rark. Norsk Rigsarkiv.
Polit. Journ. Politisches Journal.
R. Reskript. (derunder indbefattet de forskjellige Kollegieskrivelser. der findes i Reskriptsamlingerne).
Rark. Rigsarkivet.
Res. Resolution.
Rk. Rentekammerets danske Forestillinger.
Rev. Pap. Af de Reventlowske Papirer, udg. af L. Bobé.
R. G. Rosenstand Goiske Samling af militære Reskripter.
Schl.-h. Prov. Schleswig-holsteinische Provinzialberichte.
Sk. L. Skr. Skandinavisk Litteraturselskabs Skrifter.
Stamt. Ark. Stiftamtmandsarkiv for Akershusstift i det norske Rigsarkiv.
Sv. H. T. Svensk historisk Tidsskrift.
T. K. Tysk Kancelli.
T. GtK. Generaltoldkammerets tyske Sager.
T. Rk. Rentekammerets tyske Sager.
Th. T. Theologisk Tidsskrift.
-

Første Kapitel.

¹⁾ L. Bobé: J. C. Lavaters Rejse til Danmark i 1793 (Kjbh. 1898 S. 22).

²⁾ Se om alt dette Depp. til Petersborg 10. Septbr., 25. Okt. og 5. Nov. 1791 og en til Stockholm 24. Septbr. 1791.

³⁾ Om Forhandlingerne med Frankrig se S. I. Boëthius: Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen. Sv. H. T. for 1888. Det præliminære Forbund med Sverige omtales der S. 198 ff.

⁴⁾ Depp. af 13. Marts og 14. April 1792 til Stockh. og af 28. April 1792 til Petersborg.

Andet Kapitel.

¹⁾ Eggers: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Grafen A. P. v. Bernstorff Bilag LXIX.

²⁾ Handelstidender 1792 S. 280—81.

³⁾ Smstds. 1793 S. 210—11.

⁴⁾ Om Bernstorffs Opfattelse af disse Forhold se en Række Depecher fra ham til forskjellige Diplomater fra denne Tid (Mit Skrift: Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807 I, S. 54 Note).

⁵⁾ Smstds. S. 59 Note 1.

⁶⁾ Se flere Enkeltheder om dette Bal: Grandmamas Bekjendelser (udg. af J. Clausen og P. F. Rist) Kjbh. 1906 S. 72 ff.

⁷⁾ 4. Marts 1793 gav Admiralitetet i London Ordre til, at engelske Krigsskibe, der traf paa neutrale Fartøjer, som vare ladede med Korn, Mel eller Vaaben og maatte antages at være bestemte til franske Havne, skulde opbringe dem og føre dem til den nærmeste engelske Havn. for at der kunde anstilles Undersøgelse af dem. (Afskrevet og meddelt mig af Dr. E. Arup. For den Velvilje, denne har vist mig ved i London at tage Afskrifter af forskjellige Aktstykker vedrørende Englands Forhold til den dansk-norske Skibs-

fart i Aarene 1793—1800, bringer jeg ham herved min Tak). Ifølge C. T. Schmidt Phiseldek: Das dänische Neutralitetssystem während des letzteren Seekrieges (Kjb. 1802 S. 54) blev de første engelske Kaperbreve udstedte allerede 12. Febr. 1793. Se samme Sted Aktstykke Nr. 21, Tillægsinstruktioner fra den engelske Regering af 8. Juni 1793.

⁸⁾ Se 5te Bind S. 322.

⁹⁾ R. af 22. og 25. Februar 1793.

¹⁰⁾ Handelstidender for 1793 S. 379.

¹¹⁾ Forholdet til de store Magter, særlig Rusland i 1793 omtales i Schimmelmans Breve fra denne Tid til Prinsen af Augustenborg (Af Rev. Pap. III). De vise, at Schimmelman helt var enig i Bernstorffs Opfattelse af Stillingen og af den Politik, der burde følges.

¹²⁾ Schmidt Phiseldek anf. St. S. 57. Jvfr. om Opbringelserne i disse Aar Polit. Journal 1794 II. S. 1348.

¹³⁾ Boëthius anf. St. S. 213 ff.

Tredje Kapitel.

¹⁾ Atterbom: Svenska siare och skalder 5te Del (Upsala 1844) Brev fra Thorild af 23. Maj 1793.

²⁾ Boëthius anf. St. 215 ff.

³⁾ Se om denne 3dje Bind. I, 178.

⁴⁾ Boëthius anf. St. S. 226.

Fjerde Kapitel.

¹⁾ Gen. og Kk. 1794 5. Septbr.

²⁾ Se herom Sv. H. T. for 1889 Fortsættelsen af den tidligere nævnte Afhandling af S. I. Boëthius. Anerkjendelsen af Frankrig som Republik nævnes S. 19, Traktaten af 14. Septbr. S. 37. Ifølge denne sidste skulde Sverige foruden de i Texten nævnte 4 Millioner have 1 Million halvvaarlig i de følgende 3 Aar, fra 1. Januar 1796 at regne.

³⁾ Sv. H. T. 1889 S. 27.

⁴⁾ Bernstorff har i en Memoire af 16. Decbr. 1794 i de bestemte Udtryk benægtet Englændernes Ret til at gjøre dette gjældende paa den Maade, de gjorde det, og overhovedet i dette Aktstykke fremsat en Række alvorlige Klager over Englændernes Færd i det hele i denne Sag.

⁶⁾ 6te Bind I, S. 265.

Femte Kapitel.

1) Dep. til London 10. Febr. 1795 og Brev fra Karl af Hessen 3. April 1795 til Bernstorff (Rark. iblandt nogle Breve der høre med til en stor Pakke Breve fra A. P. Bernstorff til Kp. 1794—1796).

2) Se Udtalelser af ham til Grouvelle, der omtales af A. Sorel i hans Afhandling *la paix de Bâle* i *Revue historique* for 1877 5te Bind.

3) Om disse og andre lignende russiske Udtalelser se mit Skrift om D.-N. udenrigske Historie I. 169—170.

4) Dette meddeler Statsafsendingen Wedel Jarlsberg i Dep. af 15. Septb. 1795 i Henhold til en Skrivelse til ham fra den engelske Udenrigsminister Lord Grenville.

5) Om Striden med Tripolis se Sten Bille: *Det danske Flag i Middelhavet* (Kjlbh. 1840) S. 4 ff.

6) Egenhændig Forestilling af Kr. Bernstorff 7. Juli 1797 (i Pakke Forestillinger i Statsraadet i Rark.). Af hvad Garde i Efterretninger om den danske og norske Sømagt IV, S. 347 meddeler om Udrustningerne i 1797, maa man holde det for sikkert, at der ikke fandt Konvoyering Sted i dette Aar.

Sjette Kapitel.

1) 6te Bind I, S. 267.

2) Bülow's Dagbog 3. April 1792.

3) Bülow har i sin Dagbog 21. Novbr. 1790 optegnet følgende: »Naar Kronprinsen blev Konge i Sverige, vilde han give alle 3 Riger det Navn Skandinavien — Vaabnet maatte være 3 Løver — Dragten ens og skandinavisk — Landskrona demoleres — Flaaden formeres. — Hveen vilde han give mig.« Det holder haardt at opfatte sligt som andet end en ganske tom Passiar.

4) L. E. for 1795. S. 129.

5) Se 6te Binds første Del S. 290.

6) En Artikel i L. E. for 1796 S. 343 ff., der indeholder en Anmældelse af Lynars Statsskrifter, viser tydelig Ønsket om et godt Forhold til Sverige.

7) Til P. Kr. Schumacher (Kgens Haandbibliothek).

8) Breve til Bülow 8. Marts og 25. Maj 1793.

9) I det mindste har Ehrenheim i sine Depecher fra 1793 nævnt paafaldende Exempler derpaa. Se min *Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807* I. S. 154 Note 1. — En ligefrem antisvensk Stemning kommer frem i en Selskabssang af T. Kr.

Bruun i 1793 (Rønning: Rationalismens Tidsalder (Kjbhvn. 1899). III. 2, 406).

⁹⁰⁾ Da der netop i Anledning af de store Sødrustninger udkom en Visesamling: Sange til Tidsfordriv for danske og norske Krigere, kunde der med god Grund i ret stærke Ord ankes over, at der i denne Samling kun var eet Digt (af Frankenaus), hvori der tales med broderlig Varme om Svenskerne. og det blev fremhævet som meget uheldigt, at man i denne Samling traf Sange, som »det ikke vilde være artig at synge, naar der var Svenske med i Selskabet« (L. E. før 1794 S. 590). Enhver vil vistnok strax gjætte, at der derved først og fremmest tænktes paa »Kong Kristian«. I et Brev, som P. A. Heiberg tilskrev Udgifveren af denne Visesamling, Stiftprovst Bast, angreb han denne skarpt, fordi han havde optaget den nævnte Sang »just paa en Tid, da den danske og svenske Flaade skulde agere i Forening . . . en Sang, der indeholder stødende Udtryk imod en allieret Nabomagt«. Disse Anker fra flere Sider vare ikke uden Virkning. Da Samlingen blev udgivet i andet Oplag, var »Kong Kristian« udeladt. (Se Birket Smith: Til Belysning af litterære Personer og Forhold (Kjhbh. 1884) S. 28).

Syvende Kapitel.

¹⁾ L. Bobé: Johan Caspar Lavaters Rejse til Danmark i Sommeren 1793 (Kjbhvn. 1898) S. 38.

²⁾ Smstds. S. 39.

³⁾ J. Clausen og P. F. Rist: Fra Hoffet og Byen S. 10 (Kjbhvn. 1906).

⁴⁾ Om nærmere Enkeltheder henvises til C. Bruun: Kjøbenhavn III, 665 ff.

⁵⁾ Rotuli 28. Februar 1795 og Fink. 6. Marts 1794.

⁶⁾ D. Rk. 1. Septb. 1795 og 26. Januar 1796. Jvfr. C. Bruun anf. St. S. 683 ff.

⁷⁾ Johan Bülow har i et af sine efterladte Manuskripter (Forsøg til Biografier) givet nogle for Kronprinsen lidet fordelagtige Meddelelser om dennes Holdning under Branden, at han nemlig frygtede for, at den hang sammen med Planer om Revolution i Kjøbenhavn. og at han derfor, da Ilden havde begyndt at rase i Slottet, lod Slotsportene blive lukkede, saa ingen maatte komme ind, og at Matroserne holdtes indesluttede paa Holmen og først sendtes til Brandstedet, da Riddersalen brændte »og det var for sent at faa Magt over Ilden« (H. T. 6. R. III, 52). Denne Meddelelse, der staar ganske ene, er ikke blot i og for sig ganske

usandsynlig, men lader sig aldeles ikke forene med den ganske overordentlig stærke Sympathi for Kronprinsen, der netop viste sig umiddelbart efter Branden. Det vilde selvfølgelig være blevet vel bekjendt, hvis han havde søgt at hindre Redningsarbejdet. Meddelelsen er kun et Vidnesbyrd om den Lyst, der efter Bülow's Fald i 1793 var blandt hans Venner til at fortælle ondt om Prinsen og om hans egen Lyst til at tro alt sligt.

7) Rev. Pap. IV. S. 190.

8) Chr. H. Reventlow: En Statsmands Hjem (1902) I, 206.

9) Rev. Pap. IV S. 169 ff.

10) Smsts. 177.

11) Se 5te Bind, 121.

12) Se 6te Bind I, 370—71.

13) Briefwechsel S. 27—28.

14) Om det Augustenborgske Pars Stilling se Briefwechsel S. 30 ff. Allerede i Sommeren 1790 kunde Louise Augusta fortælle sin Broder, at hendes Mand havde skiftet Opfattelse af den franske Revolution. (Brev fra Kp. til hende af 30. Juni (?) 1790. Ny kgl. Samling Nr. 1462 paa det kgl. Bibliothek). For saa vidt man følger Grevinde Schulins Meddelelser i det enkelte om Forholdene i Kongefamilien, bør man huske, at hun ingenlunde er fri for at fare med Sladder, blandt andet at hun hadede Bülow.

15) Bobé: Lavaters Rejse S. XXXVI.

16) Om det nære Forhold mellem dem vidne de Breve til Lavater, der er trykte i Bobés ovennævnte Skrift.

17) Se 6te Bind I, 367.

18) Se Skildringen af hans Forhold til Prinsen i 5te Bind af nærværende Værk.

19) 6te Bind I, S. 4 ff.

20) Se smstds, S. 62.

21) Bülow's Dagbog 15. Maj 1789: »Prins Karl kom ind til mig at bede mig foreslaa Krpr. til at gjøre ham til Generalfeltmarskal«. Allerede 1774 var Prinsen bleven Feltmarskal. Nu vilde han have en endnu finere Titel. Han fik den imidlertid først 1814.

22) 6te Bind I, 192 ff.

23) Rev. Pap. IV, 92 og 142. I et Brev til Prinsen af Augustenborg af 4. Juni 1793 om Bülow's Fald skriver han: *Bülow n'a jamais aimé l'air de notre maison et je crois que nous nous rendrons un réciproque très perfect.*

24) S. Birket Smith: Til Belysning af litterære Personer og Forhold S. 229.

25) 6te Bind I, S. 371.

26) Breve fra Grevinde Schulin f. Ex. 15. Juni 1790 og se Briefwechsel S. 31.

²⁷⁾ Man læse f. Ex. Frederik Moltkes Breve til ham. L. Daae: Af Johan Bülow's Papirer.

²⁸⁾ Bülow's Dagbog S. 157.

²⁹⁾ 6te Bind I, 371.

³⁰⁾ Breve af 16. December 1788 og 6. Feb. 1789 (Rark).

³¹⁾ 5. Juni 1792.

³²⁾ Brev af 13. Decbr. 1791.

³³⁾ 6te Bind I. S. 29.

³⁴⁾ Denne Ytring kommer ganske vist nærmest i Anledning af Spiritistvæsenet, som vakte hans Mishag; men han vilde aabenhart ikke alene af den Grund have brugt saa stærkt et Udtryk.

³⁵⁾ Dagbog 5. Maj 1786.

³⁶⁾ Om det mislykkede Forsøg i 1792 paa at faa Forholdet forbedret se, hvad jeg har meddelt derom i H. T. 8. R. I. S. 349—350.

³⁷⁾ Man faar, det kan i Forbigaaende mærkes, et meget utiltalende Indtryk af denne ved nogle Breve, han i Anledning af Opløbene ved Brabrand's Hus har skrevet til Bülow. Blandt andet vise de, at han har været en elendig Pjalt. Hvad Rahbek, der taler som Øjenvidne (Erindringer IV. 202) fortæller om Opløbet, gjør det klart, at dette aldeles ikke har havt nogen særlig ondartet eller revolutionær Karakter; men Bradt gjør i Breve til Bülow et forskrækkeligt Væsen deraf saa vel som af »Brevet til Publikum«. Han mener, at det indeholder en Invitation til »det forfærdeligste Oprør imod Regeringen, som kan tænkes, og hvilket vist vil blive iværksat, ifald ikke de kraftigste Foranstaltninger og Midler føjes til strax at stanse samme« (Breve af 3., 4. og 7. April). Ejendommeligt er det at se ham opfatte det, som om det maatte være Bülow's særlige Opgave at sørge for Skridt imod Oprøret.

³⁸⁾ Efter en haandskreven Exposé af Werlauff paa Grundlag af Bülow's Papirer var denne dog bleven kjed af Holm og havde tydelig ladet ham mærke det.

³⁹⁾ Om Bülow's pludselige Afskedigelse findes der en Mængde Optegnelser af ham selv i de Samlinger af disse, der opbevares dels i Rark., dels paa det kgl. Bibliothek. En af hans Optegnelser er forkortet meddelt af I. H. Bang i Indbydelsesskrift til Sorø Akademi 1878. Af megen Interesse er en Del Breve og Optegnelser, der findes i en ikke indregistreret Pakke »Bülow'ske Papirer« paa det kgl. Bibl. I denne ligger ogsaa den vigtige Exposé. Werlauff har affattet om den hele Sag. Alt, hvad der i Texten er fortalt om Katastrofen, er bygget paa disse forskjellige Aktstykker og Optegnelser.

⁴⁰⁾ Om Stemningerne i Anledning af Bülow's Afskedigelse se, hvad jeg har meddelt i H. T. 8. R. I. S. 355 f. Jeg tilføjer, at i Modsætning til Grevinde Schimmelmanss Udtalelser holdt hendes

Mand ikke Bülow for at have været i Stand til noget Rænkespil imod Kp. (Rev. Pap. VII. Breve til Prinsen af Augustenborg 1. og 15. Juni 1793).

⁴¹⁾ Selvbiografi i Rark.

⁴²⁾ Jeg kan ikke finde noget, der kan stadfæste Werlauffs Mening (H. T. 4. R. IV, 402), at Frederik VI »vedblev at vise Bülow megen Yndest og næsten Venskab«.

⁴³⁾ Polit. Journal 1792 I. S. 658. Med Hensyn til sligt var dette Blad sædvanlig godt underrettet. Jvfr. Fra Hoffet og Byen S. 3.

Ottende Kapitel.

¹⁾ 6te Bind I. S. 418 ff.

²⁾ Polit. Journal har den sikkert i høj Grad overdrevne Meddelelse, at den største Del af Kjøbenhavns Indbyggere anlagde Sorg i Anledning af Ludvig XVI's Henrettelse.

³⁾ Brev til Kp. af 2. Aug. 1796.

⁴⁾ Se Grandmamas Bekjendelser (Kjhbvn. 1906) S. 42 og 60 samt Johanne Louise Heiberg: P. A. Heiberg og Thomasine Gyllenbourg S. 34 ff.

⁵⁾ 7de Bind S. 33.

⁶⁾ Se 6te Bind I. S. 393.

⁷⁾ Minerva for 1796 Andet Kvartal S. 31.

⁸⁾ 6te Bind I, S. 383.

⁹⁾ Rotuli 3. Juli 1785.

¹⁰⁾ 6te Bind I, S. 392—94.

¹¹⁾ H. T. 6. R. I, 804.

¹¹⁾ Dette var skrevet af Svenskeren Manderfelt.

¹²⁾ H. T. 6te R. IV, 250.

¹³⁾ Portrætmalerens Dagbog (1907) S. 92.

¹⁴⁾ Smstds. S. 33.

¹⁵⁾ T. K. 31. Oktober 1794, 9. Januar og 13. November 1795 samt 29. Juni 1798.

¹⁶⁾ Brev dat. Neumünster 9. Juli 1798 (Brandtske Papirer paa Herlufsholm).

¹⁷⁾ L. Daae anf. St. S. 124 jvfr. samme Forfatters: Det gamle Christiania, 2den Udgave, S. 244—46.

¹⁸⁾ Der tænkes sikkert her paa Kapergaster eller Besætningen fra Krigsskibe, der laa i Havnen der.

¹⁹⁾ Nr. 4 S. 19.

²⁰⁾ Rotuli 30. Juli 1794.

²¹⁾ Gedanken eines norwegischen Officiers S. 11.

²²⁾ I. S. 122.

²³⁾ Norske Intelligenssedler for 1797 Nr. 13.

Niende Kapitel.

- 1) Rev. Pap. IV. S. 153.
- 2) Bobé: Lavaters Rejse osv. S. 34.
- 2a) Heri er sikkert ikke medregnet flere større Bidrag, der indsendtes særskilt. Fr. Moltke angiver i en Skrivelse af 19. April 1794 de i Kristiania samlede Beløb til foreløbig at udgjøre 20000 Rdlr. (Stamt. Ark.).
- 3) I den nysnævnte Skrivelse fra Moltke opføres 7000 Rdr. for Skien og Omegn.
- 4) En Protokol med Fortegnelse over Bidragyderne med deres Bidrag findes i Rark. Helt fuldstændig kan den dog næppe være. Bidraget fra Hallingdalen nævnes i Intelligenssedler for 1794 Nr. 26.
- 5) H. T. 4. R. IV. S. 253.
- 6) Brev til S. R. af 15. Marts 1794.
- 7) Plakat af 23. Juli 1794.
- 8) Pram: Forsøg om en Højskoles Anlæg i Norge (Krania 1795) S. 164.
- 9) 4de Bind II, S. 352.
- 10) 6te Binds 1ste Del S. 394.
- 11) Arkiv for Statistik o. s. v. S. 581 f.
- 12) Man ser endog, at i Deutsches Museum, som udgaves af en Mand, der stod Bernstorff saa nær, som Eggers gjorde det, fremsattes Tanker om Betydningen af et saadant Senat i Modsætning til Kollegiestyrelsen (Anmeldt i L. E. for 1792 S. 507).
- 13) 4de Bind II. S. 353.

Tiende Kapitel.

- 1) Brev af 30. Juli 1791 (Ny kgl. Saml. Nr. 1462 i Kgl. Bibl.).
- 2) Bülow's Dagbøger 2. Novbr. 1792.
- 3) Se ovenfor 6. B. I, S. 421.
- 4) 6te Bind I, S. 274.
- 5) Smstds. S. 401.
- 6) Minerva 19de Bind (Januar 1790).
- 7) Intelligenssedler 7. Sept. 1791 og 17. Sept. 1794.
- 8) Smstds. 27. April 1791.
- 9) L. Daae: Af Johan Bülow's Papirer 50 og 66. Intelligenssedler 21. Marts 1792.
- 10) L. Daae anf. St. S. 108.

¹¹⁾ Den danske Tilskuer for 1795 S. 161.

¹²⁾ Minerva 32te Bind (April Kvartal 1793) S. 162 ff.

¹³⁾ H. T. 4. R. IV, S. 320; jvfr. Den danske Tilskuer II, S. 226, hvor dette Digt tillægges »en af Norges bedste Digtene«.

¹⁴⁾ Brev fra O. Kr. Olufsen til Fru Marie Pram 19. Jan. 1794 (Personalh. Tidsskr. 5te R. II, S. 302).

¹⁵⁾ H. T. 4. R. IV, 320 og Pavels Selvbiografi udg. af Riis.

¹⁶⁾ L. E. 1795. S. 806.

¹⁷⁾ Minerva 33te Bind (Juli 1793) S. 359.

¹⁸⁾ Øverland; Illustreret Norges Historie V. 2, S. 1820.

^{18a)} Af mit Liv og min Tids Historie I. S. 7.

¹⁹⁾ Man kan ogsaa se denne Forskjel bragt paa Bane i L. E. for 1787 S. 265, hvor det af den Grund anbefales danske Studenter, der ville søge Præsteembede i Norge, at lægge sig efter »det gamle Norske«.

^{19a)} Efter E. Sars: Udsigt over den norske Historie IV, S. 272 var Forfatteren Præsten R. Gjellebøl, der kom for Skade at tilegne et Skrift til Struensee, og saa bag efter, da denne blev styrtet, ved et Brev til Luxdorph bad om Forladelse for denne Fejl.

²⁰⁾ I Virkeligheden er der kommet 2 Andragender, det af 18. April og saa et senere, der maa have dannet et Slags Tillæg dertil. De sendtes begge til Hertugen af Augustenborg, henholdsvis den 30te Maj og 6te Juni.

²¹⁾ Forsøg o. s. v. S. 305, hvor han siger, at denne saa ædelhjærtede som indsigtsfulde og forstandige Herres Hensigter og Tænkemaade overhoved uden Tvivl bør opfordre hver Ven af den norske Højskole til at formaa ham til at være Sagens umiddelbare Talsmand for Tronen.

²²⁾ Naar man i Norge havde talt om en Omordning af Styrelsen af Universitetets Jordegods og tænkte sig, at der derved skulde fremkomme et Overskud, der ogsaa kunde blive til Gavn for den norske Universitetssag, maa der have været tænkt paa den Forandring, hvorved Professorerne mistede deres *corpora* og kom paa fast Gage, medens hele Indtægten af Jordegodset tilfaldt Universitetet. Men denne Forandring kunde først finde Sted efterhaanden ved Vakancer i den følgende Tid lige indtil 1831. Derfra vilde der altsaa intet være at faa. (H. Matzen: Universitetets Rets-historie II, S. 291 (Kjhb. 1879)).

²³⁾ Om Universitetets Indtægter se Matzen anf. St. S. 272 ff.

²⁴⁾ Se Rotuli 20. Novbr. 1795.

²⁵⁾ Trykt i »Hermoder« 5te Hefte S. 124—126.

²⁶⁾ Wilse: Tale holden i Christiania 4. Juni 1793 S. XVIII.

²⁷⁾ Besynderlig nok træffer man i Polit. Journ. for 1793 S.

546 den Meddelelse fra Kjøbenhavn, at sandsynligvis vil Planen om et norsk Universitet nu blive realiseret, da Nordmændene vel vil ved Subskription bringe den nødvendige Sum tilveje.

²⁸⁾ H. T. 4. R. IV. 322 og Note.

²⁹⁾ Se om Sagen D. Kancelli 26. Febr. 1796.

³⁰⁾ Aargang 1796 S. 77. Jvfr. en Artikel i Hermoder (6te Hefte S. 62 ff.) hvor det hedder, at det under alle Omstændigheder maatte tillades de norske Studenter at tage anden Examen i Norge.

³¹⁾ Hermoder 4de Bind (10de Hefte) S. 40.

Elleve Kapitel.

¹⁾ Jeg kan ikke andet end gjøre opmærksom paa, at det Referat, som O. Vaupell har givet af Skriftets Indhold i sit Værk Den dansk-norske Hærs Historie II. 256, er aldeles vildledende.

²⁾ Schlesw. Journal for Juli 1793.

³⁾ Se om disse Forhold Polit. og fysisk Magasin 2det Bind S. 784 ff. og 3dje Bind S. 28 ff. samt Hennings: Meine Duellgeschichte.

⁴⁾ G. og Kk. for 1793 S. 364, 388, 406, 414 samt for 1795 Nr. 5.

⁵⁾ Hans Erklæring herom var dateret 4. Febr. 1794 og udkom paa Tryk som en Piece for sig.

⁶⁾ Med Hensyn til Regeringens Optræden imod Schmettow se Polit. og phys. Mag. III. S. 51 ff. T. K. 6. Decbr. 1793 og 4. April 1794. Prinsen af Augustenborg var paa Grund af sin Uvilje imod Karl af Hessen aabenbart tilbøjelig til at sympathisere mere med Schmettow end med hans Modstandere; men han kom dog snart til det Resultat, at der i og for sig ikke var stort ved Schmettows Skrift. Han fandt det rigtigt, at man afkrævede ham den i Texten anførte Erklæring (Briefwechsel S. 45—47).

⁷⁾ Flere Flyveskrifter, der udkom i Anledning af Striden, forbi-gaar jeg som betydningsløse.

Tolvte Kapitel.

¹⁾ Rotuli 6. Septbr. 1793.

²⁾ H. T. 6. R. III. S. 52.

^{2a)} De findes ikke i Bülow's Dagbøger, der ende med 1793, men ere nedskrevne en Række Aar senere i hans Manuskript: Forsøg til Biografier.

3) Se nærmere herom mit Skrift: Den offentlige Mening og Statsmagten S. 146—47. Med Hensyn til Prinsen af Augb.s Stilling jvfr. J. Clausens Skrift om ham S. 42.

4) 6te Bind I. 411.

5) Om Cramers Sag se T. K. 2. Maj 1794. Jvfr. Briefwechsel S. 47, hvorefter man maa antage, at Prinsen af Augustenborg har misbilliget Fremgangsmaaden imod Cramer, og Rev. Pap. VII, 37, der viser, at Schimmelmänn efter den Gang. Sagen havde taget, holdt hans Afskedigelse for uundgaaelig.

6) Pressesager i Anledning af Fornærmelser imod private gaar jeg ikke ind paa. Flere saadanne nævnes Polit. Journ. 1796 II. S. 1032.

7) Se for øvrigt med Hensyn til denne Sag min Afhandling: »Bemærkninger om P. A. Heiberg« i H. T. 6. R. III, 21 ff.

8) Se herom attende Kapitel.

9) Se Kringelbach: Grosserersocietetet i Kjøbenhavn og A. P. Bernstorff i »For Romantik og Historie« Januar 1872. Jvfr. Schövelin anf. St. II. 299 ff., der giver et levende Indtryk af de kjøbenhavnske Grossereres Iver for at vise Bernstorff Ære.

10) Der er blevet udtalt den Formodning, at dette Svar ikke blev givet helt frivillig af Bernstorff, men at det var fremkaldt ved en vis Skinsyge hos Kronprinsen, som denne trods al sin Beundring for ham har havt ondt ved at holde nede. Dette er ganske vist muligt; men sandt at sige, veed man intet derom, og ingen kan nægte Muligheden af, at Bernstorff selv har fundet den omtalte Ære altfor stor.

11) L. Bobé: Lavaters Rejse til Danmark i Sommeren 1793 S. 21.

12) Rev. Pap. VI. S. 502.

13) Med Hensyn til Udtalelserne om Bernstorff efter hans Død se især det af Nyerup 1799 udgivne Skrift (2 Bind i Kvart): Bernstorffs Eftermæle. En meget lovprisende Karakteristik af ham, der er skrevet af Fru Schubart, født Wieling, findes iblandt Dankwarts Papirer.

14) Se 4de Bind I. S. 36.

15) L. Bobé anf. St. S. 26.

16) Brev af 14. Januar 1794.

17) Rev. Pap. I. 105 viser Kr. Reventlows Følelser i saa Henseende.

18) Dette Træk omtales i et Brev fra en af Familien iblandt »Breve fra den Bernstorffske Kreds« (utrykte).

19) Dette Træk taler i Forbigaaende sagt til Moltkes Ære. Det var værdt at vide, hvad Damerne i den Bernstorffske. Schimmel-

mannske og Reventlowske Kreds, der plejede at rakke ned paa alt, hvad der hed Moltke, have sagt hertil.

Trettende Kapitel.

¹⁾ F. af 18. Maj 1792 indeholdt særlig Bestemmelser om Vejene paa Femern, hvor de vare meget slette.

²⁾ Se 5te Bind S. 475.

⁴⁾ Nærmere Bestemmelser herom bleve fastsatte ved F. af 20. December 1799. Med Hensyn til Bestridelsen af Udgifterne til Vejanlæg kan henvises til Kolltid. for 1799 S. 200—201. hvor Talen er om Hovedlandevejene paa Fyn og Sjælland.

⁵⁾ Jvfr. om denne Forordning og Reventlows Del i den: Bergsøe: Reventlow II. S. 179 ff.

⁶⁾ Fink. 13. Febr. 1797.

⁷⁾ 5te Bind S. 477 ff.

^{7*)} Af Brødrene Krogh fratraadte den ene, Georg Krogh, der havde været i det søndenfjeldske, sit Embede 17. Marts 1786 (se R. af denne Dato), den anden vedblev at virke i Trondhjems Stift, efter at Bergens Stift (R. af 1. Juni 1787) havde faaet sin egen Generalvejmester.

⁸⁾ R. af 8. Marts 1793, hvorefter ogsaa Akershus Stift blev delt i 2 Vejdistrikter, af hvilke Generalvejmester Ingier beholdt det ene, medens det andet lagdes under en Vejmester.

⁹⁾ 6te Bind I. S. 315.

¹⁰⁾ R. af 14. Maj 1790.

¹¹⁾ R. af 15. Marts 1788, 22. Januar 1799, 26. Oktober 1792, 19. April 1793, 17. April 1795 og R. af 7. April 1797.

¹²⁾ Se om sligt Fink. 26. Febr. 1793 (21. Januar 1794), 8. April og 10. Juni 1794, 18. Aug. 1795, 23. Febr. og 19. April 1796, 28. Febr. og 6. Juni 1797, 3. April og 10. Juli 1798, 21. Maj 1799.

¹³⁾ Rotuli 1. Okt. 1790 og 12. Juli 1793.

¹⁴⁾ Rotuli 5. Maj 1784 og 19. Febr. 1789.

¹⁵⁾ R. af 12. Okt. 1787.

¹⁶⁾ R. af 25. Maj 1798.

¹⁷⁾ Rotuli 19. Decbr. og 30. Juli 1794.

¹⁸⁾ R. af 17. April og Rotuli 23. Okt. 1795.

¹⁹⁾ Stamt. Ark. 24. Juni 1797.

²⁰⁾ L. Daae: Af Johan Bülow's Papirer S. 89, 91 og 93.

²¹⁾ Fink. 26. Febr. 1793.

²²⁾ Rotuli 2. Maj 1794.

²³⁾ R. af 9. Maj 1794.

- ²⁴⁾ R. af 3. og 14. April 1797.
- ²⁵⁾ R. af 27. Decbr. 1799.
- ²⁶⁾ Y. Nielsen: Det norske Vejvæsens Udvikling før 1814 (N. H. T. 1ste Række 4de Bind S. 263.
- ²⁸⁾ Rotuli 10. Maj 1799.
- ²⁹⁾ Se VI, 1, S. 177.
- ³⁰⁾ F. af 25. Maj 1785. I Kundgjørelse af 2. Juli 1785 hedder det, at Kanalen var bestemt for Skibe, der stak 9 Fod holstensk Maal. En F. af 15. Juni 1792 indeholder nærmere Bestemmelser om Toldvæsenet ved Kanalen og en Toldtarif.
- ³¹⁾ T. Kk. 13. Juni 1792. I 1796 træffer man Bevilling af et Tilskud paa 5200 Rdlr. for dette Aar til Kanalens Vedligeholdelse.
- ³²⁾ Fink. 5. Januar 1796.
- ³³⁾ Kkoll. 29. Juli 1794.
- ³⁴⁾ Kkoll. 12. Januar 1796; jvfr. Fink. 19. April 1796 Ordre til Fink. om at yde de Kapitaler i Forskud, som behøvedes dertil.
- ³⁵⁾ T. Kanc. 27. Juli 1798.
- ³⁶⁾ Kkoll. 17. Sept. 1794.
- ³⁷⁾ Fink. 12. Juni 1798.
- ³⁸⁾ I Stamt Ark, omtales 28. Marts 1795 et Onske om 10000 Rdlr. til Anlæggelse af en Kanal til Tønsberg. Det anbefaledes af Stiftamtmanden, men blev næppe til noget.
- ³⁹⁾ Fink. 14. Januar 1794. Man ser, at der i 1785 var sendt et Par Officerer for at foretage Opmaalingen af den norske Kyst fra Trondhjem til Kristiansund. Ogsaa nævnes det, at Kaptajnløjtnant Fisker »til megen Fornøjelse« havde foretaget Undersøgelser om Indløb og Havne paa Østkysten af Norge fra Frederikshald til Lindesnæs. Derefter blev det i Marts 1787 befalet, at Premierløjtnant Grove skulde gennemføre lignende Undersøgelser paa Strækningen fra Kristiansund til Lindesnæs (Res. 16. Marts 1787 Adm. og Kk. Pr.). Men da Resultaterne af disse Undersøgelser skulde holdes hemmelige i Admiralitetets Arkiv som kun foretagne af militære Grunde, bleve de i det mindste foreløbig uden Betydning for Handelen.
- ⁴⁰⁾ Gtk. 10. Decbr. 1799.
- ⁴¹⁾ Smstds. 26. Juni 1797 og 28. Novbr. 1799; Stamt. Ark. 22. Juni 1799.
- ⁴²⁾ Gtk. 16. April 1799.
- ⁴³⁾ H. T. 4. R. I, 322. Jvfr. om Havnearbejdet her Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse (Odense 1879) S. 276 ff. Ved Nykjøbing paa Mors gjorde 3 Kjøbmænd sig fortjente ved at skaffe Byen en brugelig Havn (W. Christensen: Nykjøbing paa Mors (Kjbb. 1902) S. 115. Om Borgeres Iver i Grenaa i lignende Retning se Rotuli 4. Juni 1790.

- 44) Rotuli 7. Juni 1793.
 45) Stamt. Ark. 16. Septbr. 1797. Gtk. 25. Marts og 12. Aug. 1800.
 46) R. af 25. April 1798.
 47) Se Bruun: Kjøbenhavn III. S. 792—94 og M. Rubin 1807—1814 (Kjhv. 1892) S. 50—51.
 48) F. af 9. Aug. 1793.
 49) F. af 8. Decbr. 1786 og 17. Maj 1795.
 49a) R. af 29. Okt. 1790.
 50) Plakat af 21. Decbr. 1799.
 51) Kolltid. 1798. S. 416.
 52) Om disse Træk se Fr. Olsen: Postvæsenet i Danmark 1711—1808, der indeholder en Mangfoldighed af Enkeltheder vedrørende Postforholdene i denne Tid.

Fjortende Kapitel.

- 1) F. af 29. Septbr. 1797.
 2) R. af 2. Januar 1795.
 3) N. Gtk. 3. Septbr. 1793.
 4) F. af 17. Okt. 1794.
 4a) L. Daae anf. St. S. 244 og Stamt. Ark. 12. Maj 1796. Begge Steder siges det, at det var den fra Norge for Kassesvig borttrømte Kasserer Juhl, der ved sine Forbindelser i Sverige havde udvirket dette. Jvfr. A. Collett: En gammel Christianiaslægt (1883) S. 123. Angaaende den Forhandling, der paa Frederik V's Tid var ført om denne Sag, se 3dje Bind I. S. 152—53.
 5) F. af 21. Decbr. 1792 og 4. Okt. 1799; Fink. kgl. Resol. af 13. Febr. 1793. Jvfr. Bestemmelser om Fiskefangsten ved Island Plakat fra Kkoll. 30. April 1781 og 28. Febr. 1798 (Kolltid. for 1798 S. 151).
 6) Kollt. for 1798 S. 566.
 7) Fink. 25. April 1798.
 8) Jvfr. 6te Bind I, 114.
 9) Plakat af 27. Decbr. 1796.
 10) Fink. 28. Juni 1792.
 11) Jvfr. om Oktroyen Deuntzer: Af det østasiatiske Kompagnis Historie i Nationaløkonomisk Tidsskrift for 1908.
 12) Kolltid. 1799, S. 476.
 13) Smstds. S. 777.
 14) F. af 12. Novbr. 1794. Se f. Ex. Gtk. T. S. 16. Juli 1793 for flensborgske Kjøbmænd.
 15) R. af 26. Aug. 1796.

¹⁶⁾ Fink. 5. Juni 1798.

¹⁷⁾ Smstds. 17. Okt. 1793 (jvfr. 15. Okt.) og 2. Okt. 1794.

¹⁸⁾ Smstds. 23. Juni og 15. Septbr. 1795, 18. Decbr. og 13. Febr. 1798.

¹⁹⁾ Smstds. 22. Novbr. 1796.

²⁰⁾ Smstds. 9. Febr. 1798.

²¹⁾ Smstds. 8. Aug. 1799.

²²⁾ Smstds 2. Juni 1796.

²³⁾ Smstds. 3. Okt. 1798. Om Kaas' meget varme Udtalelser om ham se hans Skrivelse til Kreditkassen af 22. Septbr. 1798 (Stamt. Ark.).

²⁴⁾ I Gtk. 7. Aug. 1792 udtales dette Princip ligefrem i Anledning af Handelen paa Vestindien.

²⁵⁾ Første Bind S. 411.

²⁶⁾ Gtk. 1. Juli 1794.

²⁷⁾ N. Gtk. 11. Juni 1793.

²⁸⁾ F. af 22. April 1795. Der havde aabenbart været forhandlet i flere Aar om denne Sag, hvad man kan se af en Skrivelse fra Frederik Moltke (Stamt. Ark. 12. Januar 1793), der i flere Henseender har Interesse.

²⁹⁾ Plakat af 22. Juli 1794. Jvfr. Gtk. 30. Okt. 1792 med Hensyn til Varer, der fra Nørrejylland førtes til Hertugdømmerne.

³⁰⁾ F. af 17. Decbr. 1794.

³¹⁾ N. Gtk. 7. Maj 1796.

³²⁾ Gtk. 16. Decbr. 1794. Ryberg havde stærkt advaret mod at lægge Tryk paa den amerikanske Skibsfart, da Sverige søgte at trække den til sig ved at anlægge en Frihavn.

³³⁾ Se 6te Bind Iste Del 156—57.

³⁴⁾ Fink. 18. Septbr. 1792, F. af 7. Novbr. 1792. Fink. 10. Novbr. 1795. Overtagelsen af Forterne og Etablissementerne skete som en Følge af en Forestilling fra Entreprenørerne for Handelen af 13. Aug. 1792.

³⁵⁾ F. af 7. Decbr. 1796.

³⁶⁾ F. af 16. Juni 1797.

³⁷⁾ 6te Bind I, 177.

³⁸⁾ Gtk. 17. Okt. 1796 og Raadstueplakat af 18. Decbr. 1797.

³⁹⁾ Ifølge et Andragende fra de Coninck Gtk. 28. Juni og 7. Aug. 1792. I Andragendet blev det paastaet, at den vestindiske Handel ellers kun gav liden Fordel.

⁴⁰⁾ F. af 3. Maj 1797.

⁴¹⁾ Første Bind. S. 497; 2det Bind, 488 Note, 489, 479, 475; 3dje Bind II, 284; 4de Bind I, 387 og II, 70. Jvfr. Schovelin I, 83 f.

⁴²⁾ Se derom f. Ex. Pakke adskillige Toldafgifter, der ligger i Mallingiana, Handel VIII.

⁴³⁾ Jvfr. Gtk. 10. Febr. 1795, hvor den store Betydning af Transithandelen fremhæves. At den asiatiske Handel i Virkeligheden for en stor Del var en saadan, er omtalt tidligere i nærværende Værk.

⁴⁴⁾ En Betænkning af en Dajou. Mallingiana, Handel I.

⁴⁵⁾ Schovelin anf. St. II. S. 268.

⁴⁶⁾ F. af 30. Decbr. 1795.

⁴⁷⁾ Mallingiana, Handel II.

⁴⁸⁾ Gtk. 2. Aug. 1791.

⁴⁹⁾ Jvfr. Schovelin II, 294—95.

⁵⁰⁾ J. Møller: Grev Schimmelmanns Biografi i Dansk Litteraturtidende for 1832.

⁵¹⁾ 6te Bind I, 144.

⁵²⁾ Gtk. 27. Juni og 15. Aug. 1797.

Femtende Kapitel.

¹⁾ Jvfr. Den danske Slavehandels Historie af C. Alberti i Nyt H. T. 3dje Bind.

²⁾ Rev. Pap. IV. 14. Jeg gjør opmærksom paa, at der Linie 5 staar det meningsløse Ord *tourmenter*. Der skal aabenbart staa *fomentes*. Fejlen er gaaet over i Triers Afhandling H. T. 7. R. V, 413.

³⁾ H. T. 8. R. I, 185, E. Gigas: En theologisk Professors diplomatiske Mission. Samtidig med den i Texten omtalte Forhandling var en Kommission nedsat for at overveje, hvorledes man kunde hjælpe det østersøiske og guineiske Selskab til at føre sin Handel paa Guinea. dermed ogsaa Slavehandelen, paa bedre Vilkaar. Finanskollegiet udarbejdede da et Forslag om Forandringer i de gjældende Bestemmelser. saaledes at derved Negerhandelen yderligere vilde blive fremmet. (C. A. Trier: Det dansk-vestindiske Negerindførselsforbud af 1792. H. T. 7. R. V, 414). Ogsaa dette viser, hvorledes Schimmelmann paa denne Tid var bleven trængt bort fra at følge sin Følelse af det afskyelige ved Negerhandelen.

⁴⁾ Hovedskriftet om hele denne Sag er C. A. Triers grundige og klare Afhandling: Det dansk-vestindiske Negerindførselsforbud af 1792. (H. T. 7. R. 5te Bind). Med Hensyn til nærmere Enkeltheder henvises til den.

Sextende Kapitel.

¹⁾ Disse Tal ere efter Finansregnskaberne. De Tal, Nathanson har S. 514, kunne ikke bruges her, da han under Told medtager visse andre Afgifter, hvorom senere skal tales nærmere.

²⁾ Ifølge Generaltoldkammerets Mening skyldtes den betydelige Stigning baade af Told og af Konsumtion Toldloven af 1. Febr 1797, der havde formindsket Indførselsforbudenes Tal og ved de lavere Satser ogsaa gjort Smugleriet mindre. (GtK. 29. Maj 1798).

³⁾ Værdien af de indførte Varer, der igjen udførtes, var i disse Aar kun ringe.

⁴⁾ Se 6te Bind I, S. 166.

⁵⁾ Schovelin II. S. 246.

⁶⁾ Alle Talstørrelserne baade ved de indgaaende og de udgaaende Varer har jeg fra de ovenfor nævnte Tabeller over disse Varer fra 1764 til 1794 i Rark.

⁷⁾ Jvfr. 6te Bind I. S. 170.

⁸⁾ Liste i Mallingiana under Afsnit Handel.

^{8a)} Liste smstds. Naar man ser GtK. 15. April 1794 udtale, at Handelen med saltet Kjød nu er saa fordelagtig, at der ikke mere er Grund til at eftergive Kjød- og Salttold ved Udslibning af en Del Stude fra Randers, stiller man det naturlig i Forbindelse med, hvad der er omtalt i Texten.

⁹⁾ Polit. Journal 1798 II, 880 f.

¹⁰⁾ Smstds. 1799 I. 236.

¹¹⁾ GtK. 21. Okt. 1794.

¹²⁾ Polit. Journ. 1795, S. 1326 f.

¹³⁾ Jeg har fulgt Finansregnskaberne. Med Hensyn til de Lister, Nathanson har, se Note 1. Hvor kolossal en Rolle Udførselen af Trælasten spillede ved Toldintraderne som en Følge af den Udførselstold og den Tiende, der betaltes af Trælasten, kan ses af nogle Lister, man har over dem fra Aarene 1785—1787. Middeltallene deraf vare 225468 og 49843 Rdlr. (N. GtK. 24. Marts 1794).

¹⁴⁾ Se ovenfor S. 251.

¹⁵⁾ Efter Opgivelser i Handelstidenderne.

¹⁶⁾ Foruden det i 1726 stiftede kgl. oktroyerede Søassurance-selskab var der i 1783 dannet dé saakaldte private Assurandørers Selskab. (J. Larsen: De private Assurandører (Kbh. 1886) S. 23, hvor det tillige nævnes som en almindelig, men mindre nøjagtig Tradition, at Selskabet var stiftet 1786).

¹⁷⁾ Nyerup: Kjøbenh.s Beskrivelse S. 376 f.

¹⁸⁾ N. GtK. 18. Okt. 1796.

¹⁹⁾ Om disse Passer se Protokoller med Opgivelse af dem i

Rigsark. og en Forestillingsprotokol med kgl. Resolutioner vedrørende dem smstds. Man forbauses over at se, hvor tidt Stiftamtmanden i Akershus Stift maatte skrive om Tilsendelse af nye Passer, fordi de, han havde faaet til Raadighed, vare opbrugte. Det er paafaldende, at der ikke sendes ham saa mange ad Gangen, at han ikke kunde komme i Forlegenhed. Derimod kan man ikke undre sig over, at det gjaldt for nødvendigt, at de maatte være underskrevne af Kongen og altsaa maatte udstedes i Kjøbenhavn. De vilde aabenbart slet ikke være blevne respekterede i Udlandet, naar de ikke havde havt Kongens Underskrift.

²⁰⁾ I 1788 havde Byen havt 146 Skibe (Polit. Journ. for 1789 I. 115).

²¹⁾ Kraft: Topografisk statistisk Beskrivelse over Norge har IV, 373. at Bergens Skibsantal i Aarene fra 1782 til 1796 voxede fra 114 Skibe med 3843 Kl. til 156 med 6461 Kl. Formodentlig er der i dette Tal medregnet Fartøjerne paa 10 Kl. og derunder.

²²⁾ Handels- og Industritidende for 1798. S. 156.

Syttende Kapitel.

¹⁾ Der siges ikke, om det var Brutto- eller Nettofortjeneste. Rimeligvis var det dog den sidste.

²⁾ Handels- og Industritidende for 1798 S. 62.

³⁾ Smstds. S. 154.

⁴⁾ Nathanson S. 761 og 763. Han angiver som sædvanlig ikke, hvorfra han har sine Tal. Jeg bør tilføje, at Angivelserne hos Oxholm: De danske vestindiske Øers Tilstand (1797) for Aarene 1793—1796 ikke stemme helt dermed.

⁵⁾ Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse S. 372—73.

⁶⁾ Polit. Journal 1797. I, 668.

⁷⁾ Handels- og Industritidende for 1798 S. 252.

⁸⁾ Den Liste i Mallingiana Handel V. jeg har fulgt (den er senere trykt hos Deuntzer anf. St. som Bilag 2), indbefatter for de Aar, det her gjælder om, kun Kompagniets Skibe. Auktionspriserne svare vistnok ikke nøjagtig til, hvad Varerne i Virkeligheden ere blevne solgte for, men Forskjellen har næppe været betydelig (Deuntzer anf. St. S. 37). En Liste over Varer og Kontanter, der i de samme Aar udførtes paa Kompagniets Skibe, viser Tal, der skjønt store i og for sig, dog ere langt mindre (Bilag 1 hos Deuntzer).

⁹⁾ Listen er trykt hos Rubin 1807—14 S. 92.

¹⁰⁾ Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse S. 374.

¹¹⁾ Se 5te Bind S. 529—30. Polit. Journal for 1789 I, 81 og Nyerup anf. St. 375.

¹²⁾ Nyerup anf. St. S. 376 ff.

¹³⁾ Se nærmere herom min D. N.s udenrigske Historie 1791—1807. I, 296—97.

¹⁴⁾ Om de for Trankebar vanskelige Forhold under Englands Kampe dels med Frankrig, dels med Tibbo Saib se Y. Nielsen Generalmajor Peter Anker, Guvernør i Trankebar. N. H. T. I. samt K. Larsen: De dansk-ostindiske Koloniers Historie I. Trankebar. (1907). Om nærmere Oplysninger vedrørende Forholdene i de dansk-ostindiske Kolonier henvises til disse Skrifter og til K. Larsens Fremstilling af de bengalske Logers Historie i 2den Del af det nævnte Skrift.

¹⁵⁾ Schmidt Phiseldek anf. St., 2det Hefte, S. 64.

¹⁶⁾ Kkoll. 10. April 1798.

¹⁷⁾ Steen Bille: Det danske Flag i Middelhavet S. 114.

¹⁸⁾ Formodentlig var det dette for Handelen paa Kina og Indien uheldige Forhold, der bragte det asiatiske Kompagni til i Foraaet 1798 for nogen Tid at tilbyde Regeringen 3—400000 Rdrl. som Laan i Stedet for at bruge dem til at sætte dem i Handelen (Fink, 24. April 1798).

¹⁹⁾ Se H. Matzen: Den positive Folkeret (Kjhb. 1900) S. 350.

²⁰⁾ Se Forestillingen i Statsraadet af 15. December 1797, hvor der tales om disse Forhold (Rark.).

²¹⁾ Kr. Bernstorffs Forestilling til Kongen af 16. Marts 1798 (Se herom min D. N.s udenrigske Historie 1791—1807 I, S. 258 Note). I Polit. Journal 1798 II, S. 1199 siges det, at Englænderne i den sidste Tid ved Behandlingen af Søfartssager stedse rette sig efter Billighedens Forskrifter.

^{21^a)} Om Beslutningen at konvoyere se den i forrige Note nævnte Forestilling i Statsraadet af Kr. Bernstorff 16. Marts 1798.

²²⁾ Industri- og Handelstidende for 1798.

²³⁾ Indberetning af 19. August 1799.

²⁴⁾ Indberetning fra Kommercekollegiet af 5. December 1800. (De forskjellige Indberetninger fra dette Kollegium findes i dets Forestillingsprotokoller).

²⁵⁾ Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie S. 336. Jeg har tillige brugt de engelske Rapporter om dette Sammenstød, hvilke Dr. Arup har afskrevet til mig i London.

Attende Kapitel.

- 1) Se 6te Bind I. 134 ff.
- 2) Om dettes Indtægter jvfr. Rawert: Danmarks industrielle Forhold indtil 1848 (Kjb. 1850) S. 45 ff.
- 3) Kkoll. 23. Januar 1798. Jvfr. Fink. 5. Juni 1792.
- 4) Se om det 6te Bind i. 155.
- 5) Se smstds. S. 136.
- 6) Kkoll. 20. August 1793. 4. Aug. 1795. 5. Aug. 1796, 20. Decbr. 1796. 18. Juli og 15. Aug. 1797.
- 7) Fink. 20. Maj 1794.
- 8) N. Kk. 3. Maj 1796.
- 9) Stamt. Ark. 19. Maj 1795 viser. at Savejerne mente, at Regeringen gik for vidt i at udvide de privilegerede Saves Tal.
- 10) Efter Fink. 12. Juni 1791 besluttede Regeringen dengang at bortforpagte disse Glasværker, og en Forpagtningskontrakt omtales smstds. 8. Oktober 1793; men det maa være blevet opgivet, og Driften fortsattes for kongelig Regning (Fink. 25. Okt. 1796, hvor det hedder, at de i alle 7 Aar, i hvilke de havde været drevne for kgl. Regning, havde givet en samlet Gevinst paa 25942 Rdlr.).
- 11) T. Rk. 28. Marts 1797.
- 12) Rk. 22. Januar 1800.
- 13) Fink. 13. Januar 1795.
- 14) Kk. 10. Novbr. 1795.
- 15) Smstds. 11. April 1791.
- 16) Smstds. 16. Septbr. 1794.
- 17) Rawert anf. St. S. 87.
- 18) Smstds. S. 77. Rawerts Dato for Forestillingen er ikke rigtig.
- 19) Fink. 15. Maj 1798.
- 20) Smstds.
- 21) Om Regeringens Holdning i Anledning af Toldloven af 1. Februar 1797 jvfr. Rawert anf. St. og Bruun: Kjøbenhavn III, 831 ff.
- 22) Fink. 1. April 1800.
- 23) Se Rawert anf. St. S. 88—89.
- 24) Gtk. 13. Decbr. 1797.
- 25) Stamt. Ark. 5. Juli 1800.
- 26) D. Rk. 27. Novbr. 1787.
- 27) F. af 22. Juni 1792. Jvfr. N. Gtk. 6. Marts 1792.
- 28) Gtk. anf. St.
- 29) Topografisk Journal 3dje Hefte S. 100.
- 30) N. Gtk. 30. April og 13. Aug. 1793. Den ophidsede Stemning hos disse Kjøbmænd mærkes tydelig paa det formelig grove Sprog, de tillade sig at føre mod Generaltoldkammeret, et Sprog,

der paadrog dem en skarp Udtalelse fra Kongen om deres »usømmelige og uanstændige Skrivemaade«. Det kan tilføjes, at Gtk. blandt andet udtalte, at den Slags Undersøgelser, som Kjøbmændene i Kristiania krævede, vilde føre til at kvæle al Handel. Om Flensborgernes Smugleri se ogsaa Stamt. Ark. 8. Aug. 1795, hvor der bruges meget stærke Udtryk derom.

³¹⁾ Det kan erindres, at, da Kunstakademiet blev oprettet, var det Stampes Mening, at det vilde kunne gjøre mest Nytte ved at højne Haandværkernes Dygtighed (3. Bind II. 199).

³²⁾ *Minerva* Januar 1796.

³³⁾ Kkoll. 24. November 1785.

³⁴⁾ Smstds. 29. November 1785.

³⁵⁾ Smstds. 10. Maj 1785.

³⁶⁾ Smstds. 20. Novbr. 1785.

³⁷⁾ Kkoll. 22. April 1788.

³⁸⁾ Dette omtales oftere i Kommercekollegiets Akter. Om Urmagerarbejdet paa Bornholm se Beering Liisberg: Urmagere og Ure i Danmark (1908), der dog først er kommet nærværende Skriffs Forfatter i Hænde, efter at dettes Text var trykt.

³⁹⁾ Smstds. 11. Juni 1799.

⁴⁰⁾ *Polizeischriften* II, 233 ff.

⁴¹⁾ Saaledes i den ovenfor nævnte Artikel i *Minerva* for Januar 1796. Jvfr. forøvrigt med, hvad der i det følgende fremstilles om Lavsvæsenet, den Kritik af dette, der allerede var oppe i Frederik V.s Tid (3dje Bind II, 195 ff.).

⁴²⁾ C. Nyrop: Meddelelser fra Industriens Omraade (1876), 146 og 71.

⁴³⁾ Bruun anf. St. S. 848.

⁴⁴⁾ C. Nyrop: *Kjøbenhavns Tømmerlav* (1887) S. 183.

⁴⁵⁾ Bruun anf. St. S. 849.

⁴⁶⁾ R. af 17. November 1798.

⁴⁷⁾ R. af 14. Okt. 1797.

⁴⁸⁾ Femte Bind S. 465.

⁴⁹⁾ Rotuli 11. Aug. 1786. Aaret efter fik Snedkerlavet i Odense en skarp Tilrettevisning for upassende Skrivemaade mod Kanceliet (9. Novbr. 1787).

⁵⁰⁾ Plakat af 13. Juni 1792.

^{50a)} Citatet har jeg fra Bruun III. 854.

⁵¹⁾ I en Pakke Breve fra Bernstorff til Kp. 1794–1796 (Rark.) ligger ogsaa et Brev fra Kr. Brandt til Prinsen, dateret 10. Aug. 1794. Det viser, at der var Tale om paa Grund af Bagernes Deltagelse i Striken at lade bage Brød paa kongelig Regning i nærliggende Kjøbstæder. Da Arbejdet imidlertid blev gjenoptaget 12. August, har dette næppe faaet Betydning.

⁵²⁾ Den Tanke, at der stod nogen bagved Urolighederne, kan ogsaa ses i et interessant Brev, som Wendt skrev til Kr. Reventlow om dem (Rev. Pap. VI, 118).

^{52^a)} Jvfr. 2det Bind S. 438.

⁵³⁾ Se Wendts ovennævnte Brev.

⁵⁴⁾ I Rark. findes under Afdelingen »Danske Kancelli, diverse Sager, Handel, Skibsfart, Industri og Lavsvæsen« ogsaa en Protokol vedrørende Lavskommissionen.

⁵⁵⁾ Plakat af 16. Septbr. 1795. Jvfr. Instrux for Københavns Magistrat af 28. Aug. 1795 § 16.

⁵⁶⁾ Rotuli 22. Juli 1796.

⁵⁷⁾ C. Nyrop anf. St. S. 179.

⁵⁸⁾ Topografisk Journal 3dje Hefte.

⁵⁹⁾ Stamt. Ark. 12. Novbr. 1796. 1 og 29. April 1797.

⁶⁰⁾ Norske Intelligenssedler 28. April 1790.

⁶¹⁾ Skand. Litt. Selskabs Skrifter IV, 378.

⁶²⁾ A. Collett: Gamle Christiania Billeder (Christiania 1893) S. 177.

Nittende Kapitel.

1) Plakat af 3dje Juli 1795.

2) Beretning om den Plan, der blev udført i Anledning af den store Ildebrand i København 1795 (indeholder tillige en Skildring af Branden).

3) Københavns Beskrivelse.

4) Den danske Tilskuer 1797 S. 81.

5) Rawert anf. St.

6) Portrætmalerens Dagbog giver et stærkt Indtryk heraf, men tillige unægtelig af de usle Priser, der betaltes til mindre bekendte Kunstnere for de af dem malede Portrætter.

7) I 5te Bind S. 562 er det sagt, at Regnskaberne for Byen ligesom Købstædernes bleve indsendte til Revision af Rk.; men i det mindste i de første Aar efter 1800 synes de at være blevne reviderede af de 32 Mænd.

8) Jvfr. Bruun anf. St. II, S. 873—74

9) Dette Brev findes blandt de Brandtske Papirer paa Herlufsholm.

10) For at nævne et enkelt Exempel henvises til R. af 8. Januar 1790 med Bestemmelser for, at »de fattige Indbyggere i København kunde faa Flæsk til nogenlunde billig Pris.

11) F. af 19. Juli 1799.

¹²⁾ Fink. 20. Okt. 1795 og 10. Okt. 1797.

¹³⁾ Brev til Brandt 22. Aug. 1796 (Brandtske Papirer paa Herlufsholm).

¹⁴⁾ F. af 5. Juli 1793. Colbjørnsens Betænkning og Udkast til denne Forordning, der ordret blev godkendt, findes i Schlegel Astræa I, 328 ff.

¹⁵⁾ Nyerup anf. St. S. 617. Politivennen for 1798.

¹⁶⁾ Plakat af 3. Aug. 1787.

¹⁷⁾ Hvad her er fortalt om Københavns Renlighedsforhold og det hele Liv paa Gaderne, er overvejende bygget paa Bladet Politivennen, Aargangene 1798 og 98. Om Ihjelslagningen af løse Hunde se Politiplakat af 6. Marts 1789 (jvfr. Museum 1796 I, S. 10 ff.).

Tyvende Kapitel.

¹⁾ Se 1ste Bind S. 466.

²⁾ Atterbom: Svenska siare och skalder 5te Del.

³⁾ Det er mig ufatteligt, hvorfor dette Smøleri for kort Tid siden er blevet oversat og optaget i et af vore Tidsskrifter.

⁴⁾ Se derom C. Bruun anf. St. III, 779.

⁵⁾ Brev til denne af 22. Septb. 1791 (Rark.).

^{5a)} Se Forestilling fra D. K. 5. Marts 1787 med kgl. Resolution af 23. Marts.

⁶⁾ Rotuli 27. April 1798, hvor det ogsaa tillades, at Almuen i Ribe Søn- og Helligdage fra Kl. 5 Eftermiddag til Kl. 10 Aften maa fornøje sig med Dans paa offentlige Steder; dog maa det ikke finde Sted i den sidste Uge i Fasten og heller ikke paa den almindelige Bededag.

^{6a)} Rev. Pap. IV, 191.

⁷⁾ Mynster: Meddelelser om mit Levnet S. 75.

⁸⁾ Rev. Pap. IV, 131.

⁹⁾ C. P. Riis: Claus Pavels's Autobiographi (Chrania) S. 158.

¹⁰⁾ P. A. Heiberg: Tre Aar i Bergen (Drammen 1829) S. 15—17.

¹¹⁾ Meddelelser o. s. v. S. 110.

¹²⁾ Was ich erlebte II, S. 108—109. Jævnføres kan det Indtryk, man faar ved Mynsters Meddelelser om Livet i den Kreds, han hørte til, for øvrigt for en Del den samme, som den, Steffens tænker paa.

¹³⁾ Samlede prosaiske Skrifter I, 292.

- ¹⁴⁾ Se 3dje Bind II. S. 341 f.
- ¹⁵⁾ F. af 14. Decbr. 1785. Ved F. af 27. December 1799 hævedes Luxusforordningen af 12. Marts 1783 med Hensyn til Landalmuen ganske.
- ¹⁶⁾ Om Borgerdydsselskabet findes et eget Skrift af H. Lund (1885).
- ¹⁷⁾ Af nyere Skrifter, der indeholde Skildringer af Livet i Kjøbenhavn, henvises foruden til C. Bruun: Kjøbenhavn til samme Forfatters Afhandling i Museum for 1896: »Lidt om Selskabslivet i Kjøbenhavn for 100 Aar siden« og til K. Bokkenheuser: »Som By saa Borger« (1905).

En og tyvende Kapitel.

- ¹⁾ S. 650 og 801.
- ²⁾ H. T. 4. R. I. 150 og 209.
- ³⁾ Kolltid. 1799 S. 338 og R. af 24. Maj 1799.
- ⁴⁾ Kolltid. 1798 S. 412.
- ⁵⁾ Fyhn; Efterretninger om Kolding (1848) S. 233.
- ⁶⁾ Iris og Hebe Marts 1799.
- ⁷⁾ Portrætmalerens Dagbog (1793—1797) udg. af J. Clausen og P. F. Rist, S. 67. Stærke Udtalelser om Kjøbstædernes daarlige Tilstand findes flere Steder i Minerva. f. Ex. 25de Bind S. 146 ff.
- ⁸⁾ Om Helsingørske Forhold se V. Lassen: Bidrag til Helsingørs Historie. Skoleprogrammer for Helsingørs højere Realskole 1874 og følgende Aar.
- ⁹⁾ Portrætmalerens Dagbog S. 41.
- ¹⁰⁾ 30. Decbr. 1794.
- ¹¹⁾ Se Galthen: Forsøg til en Beskrivelse over Randers 1802 og S. A. Stadfeldt; Beskrivelse over Randers Kjøbstad 1804.
- ¹²⁾ Rotuli 17. Febr. 1797.
- ¹³⁾ Kk. 4. December 1792.
- ¹⁴⁾ Engelstoft: Odense Byes Historie (Odense 1880) S. 461 f.
- ¹⁵⁾ Se f. Ex. Hermoder Nr. 13 S. 60.
- ¹⁶⁾ Rotuli 3. Maj 1793.
- ¹⁷⁾ Portrætmalerens Dagbog 141—142.]
- ¹⁸⁾ Smstds. S. 156. (Jvfr. Engelstoft anf. St. S. 427.)]
- ¹⁹⁾ Smstds. S. 150 og 159. Jvfr. angaaende de forskjellige Træk med Hensyn til Odense Engelstofts Skrift om denne By.

^{19a)} Engelstofft anf. St. S. 427.

²⁰⁾ Nogle Kjævlerier i det dramatiske Selskab mellem Adelsmænd og Borgere, der virkede hertil, omtales i et Brev fra C. Iversen til Heiberg (Birket Smith anf. St. 117—18).

²¹⁾ Om Theatervæsenet i Odense henvises til K. Schmidt: Skuespil og Theaterforhold i Odense (Odense 1896) samt Rotuli 18. Novbr. 1791, 30. Marts og 16. Maj 1792, 8. November 1793, 20. Aug. 1799, 19. Aug. 1795.

²²⁾ Jvfr. ovenfor S. 221.

²³⁾ Stamt. Ark. 30. April 1784.

²⁴⁾ Rotuli 7. Okt. 1791.

²⁵⁾ Der tænkes vistnok særlig paa den rige Niels Anker, der blandt andet ejede det for en Tid betydelige Sukkerraffinaderi i denne By (H. K. Steffens: Slægten Stang (Christiania 1905) S. 215 ff.). Trælasthanhandelen var paa denne Tid aabenbart ret anselig. Se det nys nævnte Skrift S. 235—36.

²⁶⁾ Stamt. Ark. 20. Maj 1797.

²⁷⁾ Smstds. 19. Sept. 1789 og 12. Maj 1796.

²⁸⁾ Smstds. 26. Decbr. 1789.

²⁹⁾ Smstds. 14. April 1798.

³⁰⁾ N. Rk. 6. Januar 1789 og N. Intelligenssedler 27. Juni 1792.

³¹⁾ Stiftamtmand Moltkes Rapport af 20. Juni 1795 i Stamt. Ark., Norske Intelligenssedler 17. Juni 1795. Jvfr. L. Daae: Det gl. Christiania 2den Udgave S. 247 ff. Jævnføres kan Uroligheder blandt Almuen i Trondhjems Stift paa Grund af en ganske lignende uberettiget Mistanke (Rotuli 4. Marts 1796).

³²⁾ Stamt. Ark. 4. Juli og 8. Aug. 1795.

³³⁾ Beskrivelse over Kragerøes Kjøbstad 1789.

^{33a)} Daae: Det gamle Christiania 2den Udgave S. 294.

³⁴⁾ Rotuli 12. Decbr. 1800 (3. Departement).

³⁵⁾ Stamt. Ark. 11. Aug. 1787, 16. Febr. 1788.

³⁶⁾ Intelligenssedler 5. April 1797.

³⁷⁾ Brev af 30. Okt. 1790.

³⁸⁾ Stamt. Ark. 16. Juli 1796.

³⁹⁾ A. Collett: En gammel Christianiaslægt (Christiania 1883 S. 204).

⁴⁰⁾ Norske Intelligenssedler indeholder adskillige Træk af Forhold i Kristiania. Som Skrifter, der særlig have behandlet Livet her i denne Tid, kan nævnes: Fru Dunker: Gamle Dage, L. Daae: Det gamle Christiania, A. Collett: En gammel Christianiaslægt og samme Forfatters Gamle Christiania-billeder. Ogsaa i Daaes Skrift: Breve til Johan Bülow findes flere Træk.

⁴¹⁾ 21de Bind. Den hos Nordmænd i det 18de Aarhundrede jævnlig fremtrædende Lyst til at gjøre Niels Juel til Nordmand (formodentlig, fordi han blev født i Kristiania, medens begge hans helt danske Forældre en kort Tid opholdt sig der), træffer man da ogsaa i denne Artikel.

⁴²⁾ C. P. Riis: Pavels's Autobiographi S. 118—19 og 126.

⁴³⁾ Was ich erlebte III, S. 47 ff. Med Steffens's Skildring stemmer ganske det Indtryk af Livet i Bergen, som en fransk Rejsende Latocnaye, der var i Norge i Høsten og Vinteren 1799—1800, havde deraf (aftrykt i Overland: Illustreret Norges Historie V. 2, S. 1824 ff.). Han klager tillige stærkt over Bergensernes Lyst til at trække Fremmede op.

⁴⁴⁾ Chron. Samml. 1. Februar 1796.

⁴⁵⁾ Schl. holst. Prov. 1799. II, 241; 1797, II, 211 og 1795, I. 252.

⁴⁶⁾ Polit. Journ. 1789. S. 115 ff.

⁴⁷⁾ S. 406. Se Skildringer af Forholdene i Byerne Wilster og Husum i G. F. Schumacher: Genrebilder aus dem Leben eines 70 jährigen Schulmannes (Schleswig 1841).

⁴⁸⁾ T. K. 18. Okt. 1799.

⁴⁹⁾ Se om disse Træk Fink. 6. Novbr. 1792, 12. Okt. 1797, 30. Aug. 1785 og 31. Decbr. 1792.

⁵⁰⁾ R. af 18. Decbr. 1789.

⁵¹⁾ Plakat af 21. Juni 1794.

⁵²⁾ R. af 21. Marts 1795.

⁵³⁾ R. af 1. Juni 1793.

⁵⁴⁾ (S. 410) R. af 20. April 1791.

⁵⁵⁾ (S. 412) Stamt. Ark. 13. Januar 1793, 25. Juli 1795 og 21. Okt. 1797.

^{55a)} (S. 412) Man kan til Sammenligning nævne, at endnu ved R. af 8. Marts 1786 blev det for Bergens Vedkommende fastsat, at de 8 eligerede Mænd, der skulde være her (i Stedet for 4 tidligere), vilde man have at vælge paa den Maade, at Magistraten udnævnte 24 af Byens Borgere og derefter igjen med Stiftamtmandens Godkjendelse udtog 8 af dem.

⁵⁶⁾ (S. 412) R. af 1. Febr. 1799 havde fastsat en anden Ordning ved Bergen.

^{56a)} (S. 413) Stamt. Ark, 26. Okt. 1799. Jvfr. for øvrigt om de forskellige kommunale Styrelsesforhold for Danmarks Vedkommende P. Munch: Kjøbstadstyrelsen i Danmark 1619—1848 (1900) og med Hensyn til Norge T. Aschehoug: De norske

) Om nogle Fejl ved Notetallene i Texten (54—56) se Rettelser.

Communers Retsforfatning (Chmia 1897). 1ste Del af det norske Universitets Festskrift for dette Aar.

57) T. K. 28. Okt. 1791.

58) Smstds. 1. Juni 1792.

59) Polit. Journal 1798 S. 971.

60) Chron. S. 19. Maj 1786.

61) Smstds. 16. Sept. 1791 og 4. Decbr. 1795.

62) Smstds. 9. Decbr. 1796.

To og tyvende Kapitel.

1) Rk. 4. Decbr. 1792.

2) Rk. 11. Juni 1793.

3) Smstds. 12. Novbr. 1793, jvfr. smstds. 26. Aug. 1794.

4) Smstds. 21. Febr. 1797.

5) F. af 21. Juni 1799.

6) Disse Talstørrelser nævnes i Rk.s Protokoller.

7) Denne Indstilling er af 11. Juni 1792, altsaa dateret et Par Dage efter at Landbokommissionen (8. Juni) havde taget Ferie.

8) Rk. 12. Januar 1796. At for øvrigt det, at Grev Dernath var Bernstorffs Svingersøn, kan have virket med til, at han fik den i Texten nævnte store Understøttelse. tør jeg desto værre ikke nægte.

9) Smstds. 27. Marts 1792; 17. Septbr. 1793.

10) R. af 26. Septbr. 1795.

11) Den 22. Marts 1793 udstedtes en Forordning om Anmeldelser, der skulde finde Sted hos Lægdsmanden, naar en udskrivningspligtig flyttede fra et Lægd i Amtsdistriktet til et andet i dette. Men dette var kun en Følge af, at det var nødvendigt at vide, hvor vedkommende opholdt sig. Nogen Tilladelse til Flytning behøvedes derimod ikke, med mindre den udskrivningspligtige flyttede bort fra selve Amtet (F. af 20. Juni 1788 § 6).

12) Se 1ste Del af dette Bind S. 77.

13) Akter vedrørende Landbokommissionen.

14) En Plakat af 8. April 1797 fastslog, at Tiden til, at de nye Bestemmelser om Hoveriet kunde træde i Kraft, udsattes til 1. Maj 1798.

15) En dansk Statsmands Hjem I, S. 216.

16) Se Beretning fra den til Hoveriets Bestemmelse for Sjællands, Fyns og Lollands Stifter allern. anordnede Kommission 14. Decbr. 1798. (Landbokommissionens Akter.)

17) Desto værre er denne, som den foreligger i Landbokommissionens Akter, udateret; men efter al Sandsynlighed er den fra Slutningen af 1795.

18) Landbokommissionens Akter 3dje Pakke, 233.

¹⁹⁾ Smstds. 213.

²⁰⁾ N. E. Balle: Magasin for den nyere danske Kirkehistorie. Andet Bind, 2, S. 418 ff. Balle var for øvrigt i det hele en udpræget Modstander af Landboreformerne. Se Danske Samlinger VI, S. 251 hans Brev af 9. Januar 1790 til Schack Rathlou.

²¹⁾ Rotuli 12. Okt. 1792, kgl. Res. 26. Okt. 1792. Se nærmere om denne Sag Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole 1858—1908. Festskrift, Kjøbh. 1908, S. 33.

²²⁾ Rk. 4. Aug. 1795. Som et andet Skrift, Rk. søgte at faa udbredt blandt Bønderne, kan nævnes Landvæsenskommissær A. Steenstrups Skrift: Den danske Bondes Pligter og Rettigheder efter Loven.

²³⁾ Rk. 11. Marts 1794. J Virkeligheden blev det dog Gaarden Næs pas det andet Classenske Gods Carlsfeldt, der blev Sædet for den senere bekjendte Landbrugsskole.

²⁴⁾ Kolltid. for 1798, S. 202 og for 1799 S. 131 indeholde Indberetninger fra Direktionen for Fideikommisset om dets Virksomhed.

²⁵⁾ Se derom min Afhandling: Sandflugtens Dæmpelse i Tisvildeegnen i Aar bog for 1907 fra Frederiksborg Amts historiske Forening.

²⁶⁾ Jvfr. L. Esmarck: Efterretning om Sandflugten i Nørre-Jylland, 1817, S. 18 ff.

²⁷⁾ Omtalt i 5te Bind, S. 394.

²⁸⁾ Om Skovvæsenet i denne Tid henviser jeg til A. Oppermann: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886 i Tidsskrift for Skovbrug 10de Bind (1889).

²⁹⁾ En dansk Statsmands Hjem I. 204.

³⁰⁾ Rev. Pap. IV, S. 203.

³¹⁾ S. 191.

³²⁾ I. 98.

³³⁾ Landbokommissionens Akter 3dje Pakke Nr. 233.

³⁴⁾ R. af 5. Januar 1798.

³⁵⁾ R. af 8. Maj 1795.

³⁶⁾ Olufsen: Økonomiske Annaler.

³⁷⁾ De Talstørrelser og andre Træk, der her ere anførte, ere for Størstedelen hentede fra Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Danmark I og II (1803).

³⁸⁾ L. Efterretn. for 1792 S. 431.

³⁹⁾ Jvfr. Nyerups, 6te Bind I, 347, citerede Udtalelse om, at et helt Aarhundrede vilde behøves for at frembringe en Hovedrevolution i Bøndernes Tænkemaade.

Tre og tyvende Kapitel.

¹⁾ Fink. 31. Marts 1786 Forskud i Løbet af 3 Aar paa 9000 Rdlr. til Inddigningsarbejder i Landskabet Bredstedt.

²⁾ Smstds. 28. Maj 1784 (jvfr. 27. Decbr. 1796).

³⁾ Smstds. 9. og 17. Septbr. 1794, jvfr. smstds. 9. Januar og 17. Febr. 1795, 23. Febr. 1796 og 19. Febr. 1799.

⁴⁾ Omtalt i Schl. holst. Prov.ber. 1788 II, 350 ff.

⁵⁾ Se f. Ex. 2det Bind, S. 406—407.

⁶⁾ T. Rk. 22. Febr. 1785. Man kan ogsaa se Regeringen ned-sætte en Kommission til Bekæmpelse af Markmus i Nordditmar-sken (T. K. 19. Decbr. 1788).

⁷⁾ Smstds. 11. Juni 1793.

⁸⁾ F. af 8. Jan. 1787 og af 16. April 1794. Jvfr. F. af 3. Maj 1786 om en Forandring i bondevenlig Retning af den ældre Ud-skiftningsforordning af 26. Januar 1770.

⁹⁾ T. K. 8. Septbr. 1791.

¹⁰⁾ Fjerde Bind I, S. 352 og V, S. 422. Ved Krongodserne paa Ærø, hvor Fæstebønderne nu bleve gjoite til Selvejere osv. (F. af 10. Januar 1787), havde der aabenbart ikke tidligere været Liv-genskab.

¹¹⁾ 3dje Bd. II, S. 97 og Henvisninger S. 15 Note 20.

¹²⁾ T. K. 17. Okt. og 14. Nov. 1794.

¹³⁾ Om Ophævelsen af Livegenskabet se især Georg Hanssen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Schleswig und Holstein (1861).

^{13a)} N. Kk. 3. Maj 1796.

¹⁴⁾ Prams Afhdl.: Om Befolkningen i Skandinavien og dens Tilvæxt i Tiden 1769—1800 i Det skandinavi-ske Litteraturselskabs Skrifter IV, S. 377.

¹⁵⁾ Pram anf. St. S. 415. Jvfr. Øverland anf. St. V, 2. S. 1935.

¹⁶⁾ Stamt. Ark. 26. Okt. 1793.

¹⁷⁾ Smstds. 31. Aug. 1799. Paa samme Maade hedder det i Topografisk Journal 18. Hefte i en Beskrivelse af flere Sogne i Smaalenene (fra 1794), at Jordegodset overalt er steget meget i Pris.

¹⁸⁾ Stamt. Ark. 25. Maj 1799.

¹⁹⁾ Skand. Litterats. Skr. IV, S. 378.

²⁰⁾ Jvfr. L. Daae anf. St. S. 294, hvor der i en Beretning netop fra Tiden efter 1788 tales om, at norske Kjøbmænd lod Jyde-skipperne sejle bort med deres smaa Skuder uden at have villet afkjøbe dem deres Ladninger, fordi de fandt for megen Risiko derved.

²¹⁾ F. Ex. N. Rk. 3. Maj 1791, 15. Maj 1792, 14. Januar 1794, 30. Januar 1798. En Udtalelse af Rk. 13. Maj 1788 viser, hvor stor Betydning man tillagde disse Magasiner.

²²⁾ N. Rk. 15. Septbr. 1795.

²³⁾ N. Rk. 20. og 27. Novbr. 1792.

²⁴⁾ Rotuli 24. Juli 1795.

²⁵⁾ N. Rk. 1. Maj 1792.

²⁶⁾ N. Rk. 23. Marts 1786.

²⁷⁾ Smstds. 28. Decbr. 1790. Jvfr. Stamt. Ark. 18. Juni 1796, hvor Stiftamtmand Kaas taler om det for Skovbevaringen uheldige Fællesskab, som man i visse Egne endnu holdt fast ved.

²⁸⁾ Smstds. 28. Juli 1796.

²⁹⁾ Smstds. 25. Aug. 1796.

³⁰⁾ Se f. Ex. Falsen: Et Par Ord om det norske Academie.

³¹⁾ Stamt. Ark. 20. Januar 1798.

³²⁾ Jvfr. Skrivelse fra Kaas til Rk. 3. Juni 1797, hvori han ganske giver en Foged Ret, der havde udtalt, at den norske Bonde sjælden var uvillig til at betale, hvad der paahvilede ham, naar der ikke opstod en eller anden Vinkelskriver, der ved at tiltrække sig hans Fortrolighed førte ham bag Lyset.

³³⁾ Stamt. Ark. 2. Okt. 1795.

³⁴⁾ Smstds. 24. Sept. og 2. Okt. 1795.

³⁵⁾ Smstds. 20. April 1799.

³⁶⁾ Se om denne Sag Rotuli 23. Sept. 1796. Jvfr. Erklæring af det norske Generalitetskollegium om Tillid til den norske Almues Troskab (Rotuli 4. Novbr. 1796).

³⁷⁾ R. af 20. April 1799.

³⁸⁾ Stamt. Ark. 2. Oktober 1795.

³⁹⁾ 3dje Bind II, 128.

⁴⁰⁾ Skrivelse af 13. Novbr. 1784, hvori det hedder, at »enhver i Staten bør nyde de Friheder, han uden Skade for det hele kan taale, og at kun uundgaaelig Nødvendighed og god Orden bør give Anledning til en Tvang, der de fleste Tider volder de vanmægtige store Byrder« (Stamt. Ark.).

⁴¹⁾ Et Par Ord til Oplysning i Anledning af 2 Breve fra Riegels til Heiberg (1897).

⁴²⁾ Allerede i en kgl. Res. af 14. Maj 1790 siges det, at den var nedsat for nogle Aar siden.

⁴³⁾ Man kan se, at Colbjørnsen, maaske tilskyndet ved Riegels' Angreb i Vinteren 1797—98, har ladet Kaas udtale sig derom. (Stamt. Ark. 13. Februar 1798). Riegels svarede, men ret mat, paa Colbjørnsens Kritik af hans Flyveskrift ved en ganske lille Piece: Noget til Oplysning for Generalprokurør Chr.

Colbjørnsen. Det fremgaar af den, at han (maaske paavirket af Schmettows Meninger) ønskede Indførelsen af en helt og holden hvervet Hær.

⁴⁴⁾ Om alt dette se Indlæg til F. af 1. Novbr. 1799 (N. Rark.).

⁴⁵⁾ Fink. 10. Febr. 1795. 13. Febr. 1798 (jvfr. 10. April 1798), 6. Marts 1799, R. 27. April 1793. Her er kun nogle Exempler nævnte. De forskjellige Bestemmelser vedrørende Island findes alle i Lovsamling for Island.

⁴⁶⁾ Jvfr. Fink. 23. Januar 1787.

⁴⁷⁾ R. af 1. Juni 1792 og 23. April 1793.

⁴⁸⁾ R. af 25. Januar 1794.

⁴⁹⁾ R. af 6. Maj 1793, Rotuli 8. Juni 1787.

⁵⁰⁾ Kancelliskrivelse af 1. Juli 1799.

⁵²⁾ N. Rk. 11. Sept. 1792.

⁵³⁾ N. Rk. 12. Aug. 1794.

⁵⁴⁾ Da Handelen paa dette Tidspunkt var kongelig, maa der være ment Kjøbmænd, der som en Slags Agenter for denne drev Handel paa Island.

⁵⁵⁾ Der kan lægges Mærke til, at den Kommission, der havde at gjøre med Realisationen af den tidligere kgl. islandske Handels Sager, udtalte, at med Hensyn til Nord- og Østlandet havde Islænderne med nogen Grund kunnet klage, da der kun var 1 Kjøbmand paa hver af de derværende forrige Handelspladser. Den udtalte, at det maatte anses for vigtigt at afhjælpe Islændernes Klage over Mangel paa Konkurrence i deres Handel. Fink. 13. Febr. 1798.

⁵⁶⁾ Den Tanke, der laa bag ved denne Bestemmelse, har ganske sikkert været den, at, naar Islænderne selv alene satte sig i Forbindelse med udenlandske Kjøbmænd, vilde de paa Grund af deres egen ringe Kapital og Kaar komme i fuldstændig Afhængighed af dem, de handlede med, og det vilde altsaa føre til, at den udenlandske Kapital ad den Vej fik en Magt, man maatte finde betænkelig. Men selv om der kunde være noget heri, burde det ikke kunne føre til at fastsætte, hvad der for Islænderne nødvendigvis maatte staa som en stor Tilsidesættelse. Det kan for øvrigt mærkes, at man har en Slags Parallel til den her omhandlede Ordning i Bestemmelser, der et Par hundrede Aar tidligere vare trufne med Hensyn til Handelen paa Nordland i Norge, da Bergens Borgere i Modsætning til de Kontorskes tidligere Enehandel heroppe fik Ret til at deltage i denne, men saaledes, at de ikke maatte medtage nogen, der ikke var Kongens svorne Undersaat (Norges Historie IV, S. 117).

⁵⁷⁾ Med Hensyn til hele denne Sag henvises til Lovsamling for Island 29. Septbr. 1797, kgl. Resolution ang. Islands almindelige Ansøgning om Handelsfrihed.

⁵⁶⁾ R. af 17. April 1798 (sikkert fremkaldt ved det i Note 55 nævnte Aktstykke).

⁵⁹⁾ R. af 29. Septbr. 1797.

Fire og tyvende Kapitel.

1) Bülow's Dagbog 20. Septbr. 1792.

2) Jvfr. herom 3dje Bind II. 32 ff.

3) Se derom 5te Bind, S. 126.

4) Hans Forslag, der næsten helt ordret blev optaget i den endelige Forordning, er med dertil knyttede Bemærkninger af ham trykt i Schlegels Astræa I, 328 ff.

5) Jvfr. R. af 14. April 1792, hvor det nævnes, at som en Følge af Fejl i Behandlingen af en Sag Delinkventerne ofte hensidde ligesaa længe, som de derefter ved Dom kan blive tilfundne offentligt Arbejde.

6) I sin Betænkning med Udkast til F. af 3. Juni 1796 havde han netop fremhævet, at Retten ved de første Instanser paa Landet i Norge blev holdt for sjælden. Det kan ogsaa mærkes, at han i Anledning af den samme Lov ytrede, at man burde afskaffe en af de Appellationer, som Norge havde flere end Danmark. Han vilde ytrede han, senere gjøre Forslag derom (Rotuli 1. April 1796). At han ved denne sidste Udtalelse tænkte paa Overhofretten i Norge — hvilken ogsaa Enevold Falsen vilde have bort som ganske overflødig (Et Par Ord om det norske Akademi) — er utvivlsomt.

7) F. af 5. Maj og 1. Decbr. 1797.

7^a) F. af 11. Aug. 1797.

8) F. af 5. Juli 1793. Se om hans Opfattelse heraf Astræa I, 338.

9) F. af 1. Decbr. 1797.

10) F. af 12. Febr. 1790 og F. af 26. Okt. 1792.

11) Se f. Ex. F. af 15. Juli 1784, 21. Maj 1785, 28. April 1794, F. af 25. Septbr. 1795, 13. Januar 1797 og 29. Aug. 1799.

12) F. af 12. Febr. 1790 og F. af 26. Okt. 1792.

13) T. K. 12. August 1791.

14) F. af 20. Januar 1797.

15) R. af 25. Aug. 1798.

16) F. af 7. Decbr. 1798.

17) Rotuli 14. Oktober 1796.

15) Stamt. Ark. 21. April 1793.

19) Rotuli 19. Sept. 1800 (2det Departement). Sammenlægningen af de enkelte Tal ved Opgivelserne af, hvor mange Sager der i det

hele blev forligte, give ikke det samme Tal som det, der anføres som det samlede for alle Sagerne. Men Fejlen er dog ikke saa stor, at den forstyrrer Hovedindtrykket.

²⁰⁾ Stamt. Ark. 16. Septbr. 1797.

²¹⁾ Rotuli 20. Decbr. 1793. Hensættelse af Personer i et Tugthus til Forbedring har endnu kunnet finde Sted ifølge Resolution efter forudgaaende Andragende enten af beslægtede eller af høje Embedsmænd i Provinserne (Rotuli 3. Aug. 1787). Dog giver Kolltid. 1798. S. 731—32 det Indtryk, at det paa dette Tidspunkt har været nødvendigt, at der forelaa Dom derfor.

²²⁾ Rotuli 29. April 1787 (jvfr. Indstilling om en Formildelse Rotuli 18. Febr. 1785), 17. Febr. 1792, 20. Maj 1796 og 30. August 1793. Det kan i denne Forbindelse omtales, at Højesteret lejlighedsvis udtalte, at, naar lemlæstende Straffe ikke ere forbundne med Hendømmelse til stedsevarende Fængsel eller offentligt Arbejde, synes de at være hensigtsstridende, da de sætte Forbrydere ud af Stand til at ernære sig paa lovlig Maade (Kolltid. 1798 S. 40).

²³⁾ Rotuli 18. Decbr. 1789.

²⁴⁾ Maaske kan det opfattes som et Bevis paa Strænghed, at der nogle Gange omtales Domfældelser, som ikke have støttet sig til Tilstaaelser fra den anklagedes Side. Man ser en Kvinde 1785 paa en saadan Maade blive dømt til 2 Aars Arbejde i Kristiania Tugthus, fordi hun mistænktes for at have født i Dølgmaal, hvad dog ikke blev bevist (Rotuli 1. Sept. 1786). Ogsaa var en Mand ved Højesteretsdom bleven indsat i Rasphuset paa 4 Aar formedelst hans mistænkelige Forhold ved hans Stifdatters Svangerskab (Rotuli 10. Novbr. 1786); men vi kjende for lidt til disse Sagers Sammenhæng til at dømme sikkert derom.

²⁵⁾ T. K. 31. Okt. 1788.

^{25a)} R. af 12. Marts 1790.

²⁶⁾ Ifølge velvillig Meddelelse fra Arkivar G. Hornemann.

^{26a)} R. af 23. Okt. 1795.

²⁷⁾ Stamt. Ark. 2. Novbr. 1799. Naar man taler om Straffe, kan det ogsaa mærkes, at «die Strafe des Eselreitens» (sikkert en Slags Træhest) blev afskaffet i Aabenraa og Logumklosters Amter (14. Okt. 1788 (Chron. Samml.)). Den var tidligere afskaffet i andre Amter. Med Hensyn til Forandringen i Straffeparagraferne kan jævnføres Colbjørnsens Afhandling herom, som Ørsted har givet Plads i Arkiv for Retsvidenskab 6te Bind, (jvfr. C. Goos: Indledning til Strafferetten, Kjbh. 1875, S. 72).

²⁸⁾ Stamt. Ark. 4. Juni 1796, jvfr. 28. April 1798. For saa vidt det nærmest er en Medfølelse med stakkels forførte Kvinder, der ligger bag ved slige Udtalelser, kan der ogsaa mindes om, at Regeringen ved større Strænghed søgte at holde uægte Børns Fædre

til at yde de paabudte Bidrag til deres Opfostring (F. af 10. Septbr. 1790).

²⁹⁾ Rotuli 1. Aug. 1800. Naar det ved R. af 11. April 1795 udtales, at den legemlige Straf for Lejermaal ikke maa fuldbyrdes paa Kvindepersoner, forinden deres Børn ere afvante fra Brystet o. s. v., skulde man synes, at dette var noget, der fulgte af sig selv. — R. af 8. Sept. 1798 paabyder Nedsættelse af Lejermaalsbøder, naar de kræves af Tjenestefolk eller andre, som ere uformuende, og i R. af 3. Febr. 1798 befales, at al Tiltale for Lejermaal skulde bortfalde, naar vedkommende giftede sig med hinden. (Den endelige Afskaffelse af Lejermaalsbøder fandt Sted ved Plakat af 12. Juni 1812.)

³⁰⁾ Se herom som i det hele om det her behandlede Punkt: J. Nellemann: Ægteskabsskilsmissen ved kgl. Bevilling (Kjbh. 1882).

³¹⁾ Rotuli af 18. Juni 1790.

³²⁾ Smstds. 6. Januar 1797. Skilsmissen efter 3 Aars Separation var især bleven foreslaet ved Forestilling fra Kancelliet af 16. Novbr. 1792 (Nellemann anf. St. 67).

³³⁾ T. K. 20. Marts 1795 (kun rigtignok under meget formildende Omstændigheder).

³⁴⁾ Rotuli 3. Aug. 1798, hvor kgl. Resolutioner derom af 18. Juni og 10. Septbr. 1790 omtales.

³⁵⁾ F. af 15. Decbr. 1797, R. af 9. Januar 1780 (Chron. Samml.) og F. af 12. April 1793.

^{35a)} En lignende Sammenblanding har der i det mindste til Dels været i andre af de saakaldte Tugthuse og indførtes ogsaa, da der 1789 oprettedes et Tugt- og Manufakturhus i Kristiansand (R. af 24. Juli 1789). Dog fastsattes det her udtrykkelig, at de, der godvillig vilde arbejde for deres Livsophold, skulde skilles fra de virkelige Forbrydere.

³⁶⁾ Se Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742—1839 (1896). Den Skildring, Riegels har givet af Børnehuset i Kjøbenhavns Skilderie I, 217 ff., siger ikke stort. Han har aabenbart skrevet den for ved at fremstille dette Fængsel som en Stat at satirisere over forskellige Forhold i Staten.

³⁷⁾ R. af 12. Marts 1790 (Chron. Samml.), jvfr. T. K. 19. Febr. 1790.

³⁸⁾ Rotuli 22. Maj 1789.

³⁹⁾ Ved Resol. af 18. Juni 1792 (Stuckenberg II, 111).

⁴⁰⁾ F. af 5. April 1793. Jvfr. allerede R. af 10. Marts 1792 til Stiftamtmanden i Akershus Stift om at faa Arresthusene i samtlige Stiftets Stæder forsvarlig indrettede og forsynede med Linned og Klæder. I Kolltid. 1798 S. 24 hedder det, at for at lette Arre-

stanternes Kaar under Varetægtsarrest ere de forskjellige Regimenter blevne forsynede med Straamadratser.

⁴¹⁾ R. Olsen: Fra det gamle Moss (Moss 1901) S. 159—60.

⁴²⁾ Rotuli 26. Okt. 1787.

⁴³⁾ T. Rk. 13. Maj 1788.

⁴⁴⁾ Provinzial Samlinger (Bergen 1791) S. 39.

⁴⁵⁾ Koll. T. 1798 S. 305. I en Indberetning fra Stiftamtmanden i Akershus Stift af 6. Aug. 1796 omtales det, at i adskillige Byer i Stiftet vare Arresthusene upaaklagelige, men dette var først 3 Aar efter Udstedelsen af den i Texten nævnte Forordning.

⁴⁶⁾ Kgl. Resol. 11. April 1794.

⁴⁷⁾ Skoleprogram fra Helsingør 1875 S. 40.

⁴⁸⁾ R. af 8. April 1797.

⁴⁹⁾ Polit. Journal 1798, I, S. 650 og Kolltid. 1798 S. 305.

⁵⁰⁾ R. G. 6. Juli 1799.

⁵¹⁾ R. af 25. April 1797 og Kolltid. anf. St.

⁵²⁾ Smstds. 1799, S. 170—71. Ogsaa udstedte Kancelliet en Befaling om, at Bekostningerne til Fængslernes bedie Indretning skulde bestrides af de enkelte Kjøbstæder (26. Maj 1798); men om der ad den Vej vilde kunne opnaas stort, kan unægtelig være tvivlsomt.

⁵³⁾ Stamt. Ark. 12. Januar 1793. Jvfr. Skrivelse fra Gen. og Kk. af 11. Septbr. 1790 (R. G. S. 361), der gaar i ganske lignende Retning.

Fem og tyvende Kapitel.

¹⁾ F. af 29. Febr. 1792.

²⁾ De statsgaranterede danske Livsforsikringsanstalters Festskrift (udgivet af S. Hertzsprung) 1892 S. 37. Til dette Skrift henvises de, der ønske Rede paa den hele Udvikling eller at vide noget om andre Forsøg paa Forsørgelsesforsikringsvæsenets Omraade, der fandt Sted i denne Tid, f. Ex. ved den af Tetens grundlagte: Almindelig Forsørgelsesanstalt. Et i Kjøbenhavn 1795 stiftet Selskab, der kaldtes det borgerlige Laane- og Livrenteselskab for begge Kjøen, omtales i Rotuli 31. Marts 1797.

³⁾ Rotuli 4. Juli 1794. Omtrent samtidig hedder det fra Mandals og Listers Amt længst imod Syd i Norge: Af Læge veed Befolkningen intet at sige, og til ham har den ingen Tillid, om den end kunde faa ham til sig fra Kristiansand (Topografisk Journal 13de Hefte).

⁴⁾ Rotuli 9. Aug. 1793.

- 5) R. af 24. Marts 1797.
- 6) Beskrivelse af Vium S. 228 og 234.
- 7) R. af 24. Febr. 1786. Jvfr. med Hensyn til Arendal R. af 11. Januar 1793.
- 8) R. af 15. Febr. 1793 og 13. Okt. 1786.
- 9) T. K. 5. Juni 1789.
- 10) R. af 21. Novbr. 1794.
- 11) R. af 25. Aug. 1798.
- 12) Kolltid. for 1802 S. 403 ff.
- 12^a) R. af 23. Marts 1793. Jvfr. R. af 15. Febr. 1793. Jvfr. Kollt. 1799 S. 148.
- 13) R. af 21. Novbr. 1794.
- 14) Stamt. Ark. 11. Maj 1799.
- 15) Se f. Ex. R. af 8. April 1785.
- 16) R. af 18. Juli 1789.
- 17) Se f. Ex. L. Efterr. 1786 S. 709.
- 18) Det er ikke let at sammenligne denne Talangivelse med dem, man har over Fattige i vore Dage, da man ikke kan være fuldstændig klar paa, hvad der 1801 forstodes ved Almissemlemmer; men hvis der, som det synes sandsynligt, derved skal forstaas, hvad der svarer til de direkte fattigunderstøttede med Fattighjælps Virkning, bliver Tallet forholdsvis meget større, end det er i vore Dage. I 1901 var det 12670.
- 19) Tabelværk til Kjøbenhvns Statistik Nr. 4 (1879) S. 46. Jvfr. Rubin 1807—1814 S. 33.
- 20) 3dje Kvartal S. 263.
- 21) Statistisk, juridisk og litterarisk Bibliothek 4de Bind II, S. 84.
- 22) Iris 4de Kvartal 1794 S. 104.
- 23) T. K. 19. April 1793.
- 24) Smstds. 31. Januar 1800.
- 25) Dette Selskab, der udgav Ugeskriftet Borgervennen, maa være stiftet 1787.
- 26) R. af 17. Januar 1792.
- 27) R. af 17. April 1792.
- 28) L. Efterr. 1796 S. 433.
- 29) Stamt. Ark. 21. Marts 1788.
- 30) Rotuli 17. Decbr. 1790.
- 31) R. af 17. April 1795.
- 32) Skoleprogram fra Helsingør 1873 S. 32.
- 33) Indledning til F. af 9. Marts 1792.
- 34) Se med Hensyn til Arbejdsanstalten i Trondhjem R. af 10. Okt. 1788, 3. April 1789 og det store R. af 13. Aug. 1790 om Fattigvæsenets Ordning foruden i selve Trondhjem ogsaa i Trond-

hjemms Amt, Kristianssund og Molde under en fælles Overkommission med Bygdekommisioner i de enkelte Bygder (med Tillæg i R. af 4. Juli 1794). I Reskriptet af 13. Aug. 1790 (Fogtmanns Samling S. 470) staar der »ligesom i de andre Stifter i Norge er anordnet«.

³⁵) R. af 5. Maj 1786.

³⁶) Man saa ham saaledes i Vinteren 1799 befale, at der skulde uddeles Tæpper til de husvilde, der havde søgt Ly paa forskjellige Lofter. (Fra Hoffet og Byen S. 41.)

³⁷) R. af 15. Septbr. 1786.

Sex og tyvende Kapitel.

¹) Femte Bind S. 677 og 679.

²) G. Kringelbach: Et Par Bidrag til Skolevæsenets Historie i Slutningen af forrige (o: det 18de) og i Begyndelsen af dette Aarhundrede, Dske Saml. 2. R. III, S. 177—78.

³) L. Koch: Den danske Landsbyskoles Historie til 1848 (1882) S. 38.

⁴) Jvfr. R. af 9. Febr. 1788 om Tilstanden i Magleby Sogn paa Møen som et enkelt Træk af, hvor elendig det kunde staa til i en Landsby baade med Hensyn til Kundskaber og til Disciplin.

⁵) Se Lærde Efterretn. 1789 S. 179, hvor flere gode Sider fremhæves.

⁶) Schl.-H. Provber. 1784 I, S. 40 f.

⁷) Hermoder 4de Hefte, 189.

⁸) Minerva Decbr. 1793 S. 288.

⁹) L. Efterr. 1797 S. 475.

¹⁰) Smstds. 1795 S. 183. I Anledning af dette paafaldende Træk om de Berlingske Aviser kan mærkes, at Stiftamtmand Skeel i Kristiania omtaler dem »som overalt cirkulerende« (Stamt. Ark. 25. Marts 1786).

^{10a}) F. af 5. Marts 1794 tilsigtede at faa en Ende herpaa.

¹¹) R. af 23. Maj 1789.

¹²) Deriblandt den bekjendte Præst Laurids Smith, der f. Ex. i et Brev til Bülow rettede skarpe Angreb paa Skolevæsenet i det hele (Rønning: Rationalismens Tidsalder III. 152).

¹³) 6te Bind I, S. 57.

¹⁴) Rotuli 1. Septbr. 1786, R. af 29. Septbr. 1736.

¹⁵) Rk. af 27. Decbr. 1785.

¹⁶) Rotuli 13. Febr. 1795.

17) Man vil finde Exempler derpaa i Samlingen af Reskripter fra Halvfemserne. Jeg nævner her blot f. Ex. Skoler paa Thunø, i Østeregesborg, i Darum, i Vemmelev, i Jungshoved, en Hjælpe-skole¹ i Lejrstofofte under Bregentved, et Par Skoler paa Cederfeldt-Simonsens Gods i Fyn.

18) R. af 22. Okt. 1790.

19) R. af 19. Januar 1798.

20) R. af 21. Okt. 1796.

21) R. af 5. Juli 1799.

22) R. af 23. Juni 1786.

23) R. af 26. Novbr. 1790.

24) R. af 13. Okt. 1797.

25) R. af 24. Marts 1797.

26) T. K. 6. Januar og 1. Juni 1792.

27) R. af 20. Septbr. 1799.

27^a) L. Pedersen: Almueundervisning i en dansk Kjøbstad o. s. v. (1909) S. 150 f. Dette Skrift indeholder en Fremstilling af denne Undervisnings Historie i Helsingør lige siden Reformationstiden.

28) T. K. 7. April 1797.

29) R. af 2. Juli 1784.

30) R. af 13. Aug. 1790.

31) Rotuli 4. Juli 1794.

32) Kollt. 1799 S. 737.

33) R. af 13. Decbr. 1799.

34) R. af 19. Marts 1791 og af 15. Novbr. 1794.

34^a) Denne bestod dengang foruden af Guldberg tillige af Biskop Janson, der var omtrent ligesaa konservativ som han.

35) R. af 2. Juli 1791.

36) Hermed kan jævnføres Kollt. 1798 S. 2 om Sættelse af en Skolekommission i Gjentofofte, der kom til at bestaa af 3 Gaardmænd ved Siden af Godsejeren, Grev Kr. Bernstorff.

37) 19. Sept. 1789 Rev. Pap. IV, 116.

38) Seminariet i Tønder, der oprettedes 1786 af en Provst Balthasar Petersen, har i den Tid, hvorom vi tale, havt for lidet at betyde, til at vi kunne tage Hensyn dertil.

39) Se Joachim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 (Kjhb. 1893) S. 31. Jeg henviser i det hele med Hensyn til mange Enkeltheder til dette grundige Arbejde. Jvfr. ogsaa L. Kochs 10 Aar ældre og mere kortfattede Skrift: Den danske Landsbyskoles Historie til 1848 (Kjhb. 1882).

40) Se om den 6te Bind I, 57.

41) R. af 27. Novbr. 1789.

⁴²⁾ Jvfr. m. H. t. Krprers. Besøg Rev. Pap. II, S. XII₁ og S. 89. En begejstret Skildring af Undervisningen derovre, som den var i 1790, er ogsaa givet af den bekjendte H. V. Riber, der snart blev en af de vigtigste Lærere ved Skolelærerseminariet paa Blaagaard (Rønning: Rationalismens Tidsalder 3., 1, 363).

⁴³⁾ Rev. Pap. II, S. 117.

⁴⁴⁾ Smstds. 105 og 123.

⁴⁵⁾ Smstds. II, 117.

⁴⁶⁾ Stam. Ark. 18. Januar 1794.

⁴⁷⁾ Wilse skrev saaledes derom i Minerva 34te Bind, Okt. 1793 S. 297.

⁴⁸⁾ Kollt. 19. Januar 1799.

⁴⁹⁾ Stam. Ark. I. Okt. 1799.

⁵⁰⁾ Rubin 1807—1814 S. 18.

⁵¹⁾ Opfostringshusets Historie er bleven udførlig skildret i et eget Værk af A. T. Høy (Kjbbh. 1903). Hvem der ønsker at kjende nærmere Enkeltheder, henvises til det.

⁵²⁾ 23. Decbr. 1787.

⁵³⁾ Om Vajsenhusets Historie i denne Tid se A. Exner: Efterretninger om det kgl. Vaisenhus (Kjbbh. 1881).

⁵⁴⁾ Det er aabenbart en beslægtet Aand, der gaar igjennem den Plan for en Læse- og Arbejdsskole i Slagelse, der blev fastsat ved R. af 20. Septbr. 1799, og om muligt i endnu mere potenseret Grad ved den Plan til Fattig- og Almueskolernes Forbedring i Kristiansand, som Biskop P. Hansen fik Regeringen til at vedtage (R. af 13. Decbr. 1799).

⁵⁵⁾ R. af 2. Juli 1796.

⁵⁶⁾ Rotuli 1801, I, 18. Septbr.

⁵⁷⁾ R. af 10. Maj 1788.

Syv og tyvende Kapitel.

¹⁾ Kancelliets Forestillingsprotokol 26. Febr. 1796.

²⁾ R. af 16. Aug. 1799.

³⁾ Foruden hvad der tidligere er nævnt i saa Henseende (VI, 1, S. 421), kan henvises til Rev. Pap. VII, S. 15. Man faar deraf det bestemte Indtryk, at Hert. af Augb. i et Brev til Bernstorff fra Sommeren 1791 havde omtalt Forandringen i sin Opfattelse af Revolutionen, og at Bernstorff havde vist dette Brev til Kpr., som havde været meget tilfreds med det.

⁴⁾ Rahbek: Erindringer IV, 387 siger, at Hertugen vel nok

kunde siges fuldstændig at have det danske Sprog inde, men dog kun med Vanskelighed talte det.

⁵⁾ Se Rev. Pap. VII, hvor der findes en Mængde saadanne Breve.

⁶⁾ Betegnende for ham i religiøs Henseende er et Brev, han 29. Okt. 1788 skrev til Kpr. for at advare imod, at den orthodoxe Præst Lauritz Smith blev ansat i Kjøbenhavn (Briefwechsel S. 23). Smith fra sin Side kunde aabenbart ikke doje Hertugen (L. Daae: Af Bülow's Papier S. 229).

⁷⁾ Jvfr. J. Clausen: Frederik Christian, Hertug af Augustenborg (Kjbh. 1896) S. 39.

⁸⁾ Brevet er trykt i Briefwechsel o. s. v. S. 68 ff., men er for øvrigt allerede brugt af J. Clausen anf. St.

⁹⁾ Om den stærke Modsætning mellem Hertugen og Kr. Reventlow, der for øvrigt traadte skarpest frem i de første Aar efter 1800, se Rev. Pap. I, 230. J. Clausen anf. St. S. 64 ff. og J. Larsen: Den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 S. 237 ff.

¹⁰⁾ Worms Betænkning findes i R. Nyerup: Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge 3, I, S. 315.

¹¹⁾ R. af 22. Juni 1798. Efter L. Daae: Det gamle Christiania, 2den Udgave S. 298—99, skyldtes denne Ordning væsenlig et uegennyttigt Tilbud af de to højt fortjente Mænd, der vare Skolens Rektor og Konrektor, nemlig Niels Treschow og Jacob Rosted. Se samme Sted om Treschows Plan at knytte en Slags forberedende akademisk Læreanstalt til Skolen, en Plan, der dog ikke blev godkendt.

¹²⁾ R. af 28. Juni 1799.

¹³⁾ Rotuli 8. Sept. 1786 ifølge Bergværksdirektoriets Forestilling. Jvfr. R. af 9. April 1790, der indeholder Fundats for den.

¹⁴⁾ Regeringen bevilgede dette Instituts Bestyrer et Laan paa 4000 Rdlr. til en Skolebygning 1799 (Fink. 1. Januar 1799).

¹⁵⁾ Jvfr. Bruun: Kjøbenhavn III, 917.

¹⁶⁾ F. af 19. Marts 1786 og af 18. Marts 1799. Jvfr. hvad G. Schumacher anf. St. S. 233 fortæller om Undervisning i Latin i den af ham styrede Borgerskole i Wilster.

¹⁷⁾ 3dje Bind II, 472.

¹⁸⁾ Se f. Ex. Grandmamas Bekjendelser S. 4 og 9.

¹⁹⁾ S. 460.

²⁰⁾ K. A. Borch i Sorø udgav: Ræsonneret Plan til en Opdragelsesanstalt for unge Fruentimmer, anlagt i Sorø. 1792.

Otte og tyvende Kapitel.

1) Naturligvis veed jeg godt, at Tode, der ogsaa blev Professor ved Universitetet, var født paa hamburgsk Grund og altsaa Ud-lænding; men han var saa daniseret, at ingen kunde forarges over at se ham opnaa denne Stilling.

2) Se det af Rigsarkivet udgivne Skrift: *Fonden ad usus publi-cos I—II* (Kjbh. 1897 og 1902).

3) 3dje Bind II, S. 432.

4) Briefwechsel S. 19.

5) 2den Del S. 699 f.

5^b) I, 2, S. 318.

6) R. af 17. Maj 1791.

7) Se 5te Bind, 675.

8) Briefwechsel o. s. v. S. 52.

9) 5te Bind, S. 677.

10) L. Efterr. 1793 S. 163.

11) Jvfr. min Afhandling: Striden om Kjøbenhavn som Universitetsstad (Museum 1891).

12) Briefwechsel anf. St.

13) G. Schumacher anf. St. 165 ff.

14) T. K. 23. Marts 1787 samt Chron. Samml. 13. April 1787.

15) T. K. 10. August 1798. Om selve Selskabets Formaal se Polit. og phys. Magasin for 1798, II (12te Bind) S. 476 ff.

Ni og tyvende Kapitel.

1) Om den orthodoxe Theologi henviser jeg særlig til L. Kochs Afhandling: Oplysningstidens Theologi i Theol Tidsskr. Ny Række, Syvende Bind.

1^a) Femte Bind S. 659.

2) Hermoder II, 1, 125, 11te Hefte S. 99 og 8de Hefte S. 81. Jvfr. Engelstøft: Odense Byes Historie S. 420, hvor man ser, at det om denne Bys gamle Raadhus blev sagt, at det vakte Modbydelighed ved sin gothiske Smag. Ja, Hadet i hin Tid til den gothiske Kunst gaar endog saa vidt, at Laurits Engelstøft i et Brev fra 1804 kalder Domkirken i Milano »et hæsseligt Skrummel, bare værd at se for den barbariske Smags Skyld« (Udvalg af L. Engelstøfts Skrifter III, S. 312).

3) 3dje Bind II, S. 415 og 417. 5te Bind S. 656 og 661.

4) 1797 S. 144.

4^a) Om J. Boyes Værk: Statens Ven, der dengang gjorde stor Opsigt, men senere gik i glemme, se H. Høffding: Danske

Filosofier S. 33—34, hvor det omtales med ikke ringe Anerkjendelse.

⁵⁾ Første Aargang II, S. 20.

⁶⁾ Samleren, 3dje Aarg., 1ste Bind S. 346 f.

⁷⁾ 9de Bind (1797) S. 641.

⁸⁾ Se 5te Bind S. 163.

⁹⁾ Aargang 1795 S. 678.

¹⁰⁾ C. Bruun: Kjøbenhavn III, 715.

¹¹⁾ Brev af 10. Sept. 1791.

¹²⁾ S. 637.

¹³⁾ Kritik og Antikritik for 1788. I L. Efterretn. 1797 S. 451 nedlægger en orthodox Forfatter Randrup Indsigelse mod Angreb paa ham; han bruger kraftige Udtryk om Angriberne paa Retroenheden. Smstds. 484—487 nævnes stærkt religiøse Skrifter.

¹⁴⁾ Nr. 7 S. 39 ff. I samme Tidsskrifts femte Hefte bekæmpedes Repertorium for Fædrelandets Religionslærere.

¹⁵⁾ L. Koch: Den danske Theologi i Oplysningstiden. Theol. Tidsskr. VII.

¹⁶⁾ L. Efterretn. 1797 S. 241.

¹⁷⁾ 3dje Bind 2det Hefte.

¹⁸⁾ C. Nyrop: Slægten Nyrop. Anden Udgave (Kjhbv. 1908) S. 32.

¹⁹⁾ Jens Møller: Optegnelser om sit Levnet. Kirkeh. Samlinger 4de Række IV. S. 255.

²⁰⁾ L. Koch: Præster og Menigheder i Oplysningstiden. Kirkeh. Saml. 5te Række III. S. 388—89.

²¹⁾ G. Schumacher anf. St. S. 187.

²¹⁾ (S. 593) En lidet tiltalende Samtale om Præstegjeringen, ført imellem yngre Theologer, omtales i Portrætmalerens Dagbog S. 97.

²²⁾ Det maa være til et herrnhutisk stemt Samfund, at R. af 7. Septbr. 1793 om gudelige Forsamlinger i Vansø Præstegjæld i Kristiansand Stift sigter.

²³⁾ Stamt. Ark. 29. Septbr. 1798.

²⁴⁾ Brev af 25. Marts 1798 (trykt i J. Møllers Biografi af Balle). Det Træk, Rahbek har fortalt angaaende Colbjørnsens Forhold til Balle (L. Koch: Biskop N. E. Balle S. 115), siger næppe mere end, hvad der er udtalt her i Texten om deres Forhold. Naar Balle har klaget over en Mand, der var Gejstligheden paa Nakken, ligger det nærmere at tænke paa Hertugen af Augustenborg; men for øvrigt skulde det ikke gavne Forholdet mellem Balle og Colbjørnsen, at denne naturligvis godt vidste, at Balle brød Staven over det, der var hans store Livsgjerning, Kampen for Landboreformerne.

²⁵⁾ T. K. 7. Juli 1797.

²⁶⁾ T. K. 18. Novbr. 1796 viser, at Regeringen med Hensyn til Gjennemførelsen af Agenden fulgte Adlers Forslag.

²⁷⁾ Rotuli 24. April 1789. Balle selv erklærede i Anledning af denne Sag, at han som Theolog intet havde at indvende imod Andragendet, men at politiske Grunde talte derimod, da nemlig den lutherske Konfession saa vilde ophøre at være den herskende i Landet og Katholikerne saa vilde ønske det samme (smstds.).

²⁸⁾ T. K. 17. Novbr. 1797, 23. Novbr. 1799 og Rotuli 4. Januar 1788.

²⁹⁾ T. K. 28. Januar 1793.

³⁰⁾ R. af 17. Maj 1794.

³¹⁾ Nathanson: Hist. Fremstilling af Jødernes Forhold og Stilling i Danmark (1860) S. 98.

³²⁾ Kolltid. 15. Decbr. 1798.

³³⁾ Rotuli 12. Januar 1798.

³⁴⁾ Kolltid. for 1799 S. 26.

³⁵⁾ Rotuli 29. Aug. 1788.

³⁶⁾ Minerva 44de Bind (1796) S. 145.

³⁷⁾ Smstds. 49de Bind, Juli 1797.

³⁸⁾ Kolltid. for 1798 S. 797.

Tredivte Kapitel.

1) Af Vaupell i hans Værk: Den dansk-norske Hærs Historie.

²⁾ R. af 1°. Septbr. 1788.

³⁾ Femte Bind, 636.

⁴⁾ Sjette Bind I, 276.

⁵⁾ F. af 11. Novbr. 1785.

⁶⁾ R. G. 6. Febr. 1790.

⁷⁾ Smstds.

⁸⁾ Om deres S sammensætning i Tidens Lob se G. Branners Skrift: Livgarden 1658—1908 (Kjhbv. 1908).

⁹⁾ R. G. IV, S. 424 (2. Sept. 1791).

¹⁰⁾ Kolltid. 1799 S. 108.

^{10a)} Hvorledes G. Branner i sit nys nævnte Skrift: Livgarden 1658—1908 S. 320 kan faa de Tal, han nævner, 18 fra Danmark, 33 fra Norge og 11 fra Hertugdømmvrne, kan jeg ikke se. Rotuli 22. Decbr. 1797 viser, at der dengang af »de danske Provinser« udskreves 48 Mand aarlig til Garden til Fods, hvilket Tal for det følgende Aar blev forøget med 20 Mand.

- 11) F. af 1. Aug. 1785.
- 12) R. G. IV, S. 166.
- 12^a) Res. af 11. Juni 1790 (R. G. IV, S. 342).
- 13) Det fjerde Dragonregiment, der havde været tidligere, var ophævet ved Res. af 11. Decbr. 1789.
- 14) Res. af 17. Juni 1791 og 20. Novbr. 1795 (R. G. IV, S. 419 og 743).
- 15) Res. 11. Aug. 1798 (R. G. S. 883).
- 16) Ved Armeepleanen af 9. Januar 1789.
- 17) R. af 18. Januar 1793. Uheldigvis forogedes derved Indkvarteringsudgifterne for Byerne.
- 18) R. af 2. Septbr. 1791.
- 19) Se ovenfor 1ste Del S. 277.
- 20) 28. Septbr. 1789.
- 21) Bülow udtaler sig skarpt derom i et Brev af 9. Septbr. 1789
- 22) R. G. 4. April 1792.
- 23) Jvfr. 6te Binds 1ste Del S. 280—81.
- 24) R. G. 14. Maj 1790 og 3. Marts 1798.
- 25) R. G. 20. Febr. 1789.
- 26) G. og Kk. 13. Febr. 1789.
- 27) Smstds. 18. Maj 1787.
- 27^a) R. G. 20. Okt. 1792.
- 28) R. G. 19. Maj 1797.
- 28^a) R. G. 30. Novbr. 1785.
- 29) R. G. 27. Okt. 1797.
- 30) R. G. 1. Juni 1798.
- 31) Briefwechsel S. 82.
- 32) R. G. 14. Maj 1790.
- 33) R. G. 18. Januar 1788.
- 34) R. G. 2. Decbr. 1786, jvfr. 20. Marts 1787.
- 35) R. af 17. Febr. 1789.
- 36) R. G. 2. Januar 1795.
- 37) Smstds. 24. April 1795.
- 38) Smstds. 7. Decbr. 1792.
- 39) Smstds. 17. Juni 1797.
- 40) R. af 25. Juni 1785.
- 41) R. af 22. Septbr. 1787.
- 41^a) R. af 12. Marts 1790.
- 42) R. af 6. Januar 1792.
- 44) C. R. Kofoed Jensen: 19. Bataillons Historie (Kjhb. 1892) S. 21.
- 45) Fra Hoffet og Byen S. 40—41, hvor der ogsaa omtales, at han i en saadan stræng Vinter hjalp de Soldaterbørn i Kjøbenhavn, der ikke ellers understøttedes med Klæder.

⁴⁶⁾ Ved Borgervæbningen i Trondhjem nævnes dog den Mulighed, at den kunde blive brugt til Byens Forsvar (Kollt. 1798 S. 145 ff.).

⁴⁷⁾ R. G. 19. Juni 1789.

⁴⁸⁾ G. og Kk. 2. Okt. 1789.

⁴⁹⁾ Jeg kjender kun dette Træk fra Vaupell anf. St. II, 217.

⁵⁰⁾ H. T. 4. R. IV, S. 205.

⁵¹⁾ Som et betegnende Træk i saa Henseende henviser jeg blandt andet til den Skrivelse »Terrainkundskab i Almindelighed«, som Kp. paa denne Tid udarbejdede (C. R. Kofoed Jensen anf. St. S. 22).

⁵²⁾ Se hans Dagbog 25. April 1788.

⁵³⁾ 17. April 1787 Briefwechsel S. 8.

⁵⁴⁾ 6te Bind I. 89.

⁵⁵⁾ Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie (1852) S. 275.

⁵⁶⁾ Da det i første Del af dette Bind er sagt (S. 405), at Tysk spillede en stor Rolle i Generalitetets Protokoller, bør det nævnes, at fra 1790 var Generalitetets og Kommissariatets Resolutionsprotokoller førte paa Dansk.

⁵⁷⁾ Se 2det Bind S. 609—610.

⁵⁸⁾ F. Ex. sikkert ved Optagelsen i den faste Stok.

⁵⁹⁾ 6te Bind I. S. 405.

⁶⁰⁾ Som et Vidnesbyrd om hans tidligere i Texten omtalte vanskelige Forhold til Rosenkrantz, om hvilket man har ment, at det virkede til at fremkalde hans Død, skal jeg henvise til en Forestilling, som Admiralitetet med Rosenkrantz i Spidsen 13. Decbr. 1787 indsendte til Kongen, hvori det i flere Henseender klagede over Gerners Embedsførelse (Adm. og Kk.). Den findes ogsaa i en Afskrift i Mallingiana (Rark.), Afdeling Historie. Her er den ledsaget af Bemærkninger, der vise dens Ensidighed og Ubillighed.

⁶¹⁾ Adm. og Kk. 31. Decbr. 1789, jvfr. 27. Febr. 1789.

⁶²⁾ Forest. af 11. Maj og Res. af 14. Maj 1790 (Adm. og Kk.).

⁶³⁾ Forest. af 5. Okt. 1790 og Res. af 8. Okt. 1790 (smstds.).

⁶⁴⁾ Smstds. Efter Garde anf. St. S. 288 blev der i Aarene 1800—1804 bygget flere Fregatter af den her nævnte Slags.

⁶⁵⁾ Fink. 30. Januar 1787 (omtalt hos Schovelin II, 142).

⁶⁶⁾ Fink. 13. Marts 1792.

En og tredivte Kapitel.

1) VI, 1, S. 185 ff.

2) Se derom VI, 1, 333. Det kan tillige mærkes som et Vid-

nesbyrd om Følelsen af det finansielle Tryk. at »for at forøge Indtægten« blev der lagt en Konsumtionsafgift paa hvert Skaalpund raat Sukker, som indførtes i Danmark og Norge (F. af 13. Maj 1791).

³⁾ Fink. 8. Septbr. 1795.

⁴⁾ Se Nathanson anf. St. S. 486.

⁵⁾ F. af 24. August 1791. Bergsøe anf. St. S. 196—199.

⁶⁾ Egentlig skulde efter Forordningens Bud Afgiften af Varene kun betales indtil Udgangen af 1795; men ved en F. af 16. Decbr. 1795 blev denne Skat forlænget, »saalænge de Omstændigheder, der krævede det, varede ved«, og ved Forordningen af 20. Marts 1799 blev den forhøjet.

⁷⁾ F. af 20. Marts 1799. Det er ikke let at forstaa, hvorfor særlig Danmark skulde beskattes i Anledning af Krigsurolighederne. Maaske mentes det, at Landboreformerne særlig havde styrket det i økonomisk Henseende. Af Brev fra Schimmelmänn til Kr. Reventlow af 23. Aug. 1799 (Rev. Pap. IV, 35—36) synes det at fremgaa, at der ogsaa har været Tale om et, for øvrigt ubetydeligt, extraordinært Paalæg ved Hertugdømmerne.

⁸⁾ Gtk. 29. Maj 1798.

⁹⁾ Jvfr. Fra Hoffet og Byen S. 39, hvor der netop peges paa, at Hoffet nu var noget mindre end dengang Kristiansborg stod. — Med Hensyn til det Augustenborgske Par kan det mærkes, at Udgifterne til deres Staldetat afholdtes af Kongen (Rk. 1801 20. Januar).

¹⁰⁾ Efter Statsregnskaberne.

¹¹⁾ Jeg har ved disse Tal som allevegne ved Statsudgifter og Indtægter fulgt Statsregnskaberne. De Tal, Nathanson har S. 511—512, afvige betydelig derfra. Han angiver ikke, hvorfra han har dem. De nærme sig mere til en Liste, der findes i en lille Protokol i Rark., der indeholder »Finansefterretninger« fra 1784 til 1806; men de afvige dog ogsaa fra disse. Samme Protokol indeholder en Række Lister med Hensyn til forskellige finansielle Hovedposter og maa være affattet kort Tid efter Slutningen af 1806. De Tal, der anføres i den, nævnes som Indtægter til og Udgifter af den kongelige Kasse. En nærmere Undersøgelse af, hvorfor de afvige fra dem i Statsregnskaberne, kan jeg ikke her indlade mig paa; jeg skal blot udtale, at det forekommer mig utvivlsomt, at man maa holde sig til de officielle Angivelser i Statsregnskaberne, selv om der i dem kan findes blotte Bogholderposter. — Ved Aaret 1795 angives i Finansregnskabet som Udgift for Landetaten 3488600 Rdlr., og ved Flaaden 2728964 Rdlr. Disse paafaldende høje Summer vare en Følge af, at man i dette Aar til Udgift for de tvende Etater opførte meget store Beløb, der skrev sig fra

Aarene 1788—91 og hang sammen med de urolige Forhold i disse Aar. Ved Søetaten alene var Beløbet, efter hvad der siges i Statsregnskabet, 1330790 Rdlr. En Virkning af, at disse Summer nu førtes til Udgift, var aabenbart, at den besynderlige Post »uapproberede Udgifter«, der plejede at opføres som Indtægt, gik ned fra 6584942 Rdlr. til 4012520 Rdlr. (Med Hensyn til Posten uapproberede Udgifter se III, 2. Henvisning S. 49 Note 27, hvor Forholdet dermed er forklaret overensstemmende med, hvad L. Koch har derom H. T. 6. R. I, 520).

¹²⁾ Meget stærkt er Regeringens Finanspolitik bleven taget i Forsvar af A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie II, 104 ff.; men selv om han fremsætter adskilligt, der har Vægt, strækker Forsvaret ikke helt til.

¹³⁾ Se 6te Bind I, 333 ff.

¹⁴⁾ Ganske paa samme Maade som det var Tilfældet med Herugdømmernes Speciesmønt (F. af 1. Novbr. 1793).

¹⁵⁾ Indberetning fra Bankdirektionen til Repræsentanterne for 7de Aars 4de Kvartal (Mallingiana, Speciesbanken III).

¹⁶⁾ Nathanson taler anf. St. S. 109 om et Laan paa 600000 Rdlr. Kurantsedler, som Speciesbanken 1799 laante af Kurantbanken, og han angriber det som uforsvarligt, fordi disse Sedler bleve tagne af dem, som allerede vare lagte tilside til Inddragelse. Det maa hertil dog siges, at efter Speciesbankens egne Akter blev der i Juni 1799 netop brændt Kurantsedler lydende paa 600000 Rdlr.

¹⁷⁾ Dette omtales i en Beretning afgivet 15. Novbr. 1799 af Kr. Bernstorff i Statsraadet.

¹⁸⁾ Fink. 18. Marts 1800. I dette store Beløb var dog indbefattet 300000 Rdlr. Sp., som Banken selv havde foranlediget modtagne af Bankkontoret, for at det kunde operere dermed til Kuransens Opretholdelse.

¹⁹⁾ F. af 1. Novbr. 1799

²⁰⁾ Hvad her er fortalt om Speciesbanken, er bygget paa de Aktstykker, der findes samlede om den i Mallingiana; jvfr. ogsaa flere Aktstykker i Fink. fra 1799 og især 18. Marts 1800.

²¹⁾ Jvfr. Rubin anf. St. S. 69—70. Det blev i Virkeligheden Sedler til en Værdi af 1700000 Rdlr. Kurant, der udstedtes.

²²⁾ Mallingiana, Kurantbanken.

²³⁾ En Statsmands Hjem I, 252. Jvfr. om Schimmelmanss Holdning i denne Tid Texten S. 654.

To og tredivte Kapitel.

¹⁾ 6te Binds 1ste Del S. 325.

²⁾ Medd. fra Rk. 1877 S. 100.

³⁾ Aschehoug: De for Danmark og Norge fælles Regeringskollegier 1660—1814 i Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger (Kjbhvn. 1887) S. 51.

⁴⁾ 4de Bind II, S. 88—89 og 5te Bind S. 109.

⁵⁾ Der maa have været Tale om nogle Forandringer i Styrelsen af Holsten. I det mindste hentydes der til sligt i et Brev fra Schimmelmänn til Kp. af 6. Juli 1799 (Pakke Schimmelmännske Breve til Kp. i Rark) og maaske ligeledes i et Brev fra samme af 23. Aug. 1799 til Kr. Reventlow (Rev. Pap. IV, S. 35—36). Foreløbig kom der næppe noget ud deraf.

⁶⁾ Jeg kjender fra denne Tid kun et Tilfælde af sligt, nemlig ved et Sorenskriverembede i Norge, for hvilket Indehaveren skulde have betalt 2000 Rdlr. (L. Daae: Af Johan Bülow's Papirer S. 127). Oven i Kjøbet er det slet ikke sagt, at det Rygte, der gik herom, var sandt.

⁷⁾ T. K. 2. Maj 1788, jvfr. 26. Septbr. 1788.

⁸⁾ Rk. 10. Januar 1792.

⁹⁾ Smstds. Oppebørselsvæsenet var, som det synes, i det hele blevet bragt i en bedre Orden for selve Danmarks Vedkommende ved F. af 30. Januar 1793.

¹⁰⁾ Stamt. Ark. 14. Febr. 1795.

¹¹⁾ 6te Bind I, 122.

¹²⁾ Den af ham for Overbibliothekaren affattede Instrux, der fik Kongens Underskrift 21. April 1788, var da ogsaa skrevet paa Tysk (Werlauff: Efterretninger om det store kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn (1844) S. 248.)

¹³⁾ Rev. Pap. IV, 331, hvor Bobé har anført en Udtalelse om ham af den bekjendte russiske Diplomat Lisakevitsch. Denne skrev i en Depeche fra 1801 om ham: »Den eneste Fejl, man bebrejder ham, er en Ubeslutsomhed, der næsten er bleven til et Ordsprog.«

¹⁴⁾ S. 114.

¹⁵⁾ S. 149—50.

¹⁶⁾ Omtales hos Rist anf. St. S. 150. Breve, man f. Ex. har til ham fra Brandt, vise hans Lyst til at have Meddelelser om de mest forskjellige Forhold.

¹⁷⁾ Det kan maaske her nævnes, at Folk allerede paa denne Tid have talt om, at Kp. ønskede at slippe for at have et Conseil paa Siden af sig. Man ser Schimmelmänn i et Brev til Hertugen af Augustenborg 4. Juli 1797 skrive: »Jeg tror ikke, at Kp. har

havt Tanke om at søge at afskaffe Statsraadet. Han har aldrig udtalt noget i den Retning.« Det er heraf aabenbart, at Hertugen selv har havt en Formodning derom (Rev. Pap. VII, S. 56).

¹⁸⁾ Rev. Pap. IV, 198.

¹⁹⁾ Smstds. (6. April 1798).

²⁰⁾ Steen Bille: Det danske Flag i Middelhavet S. 210. Nogle engelske Aktstykker i Anledning af denne Sag har Dr. phil. Erik Arup afskrevet til mig i London.

²¹⁾ Om denne Sag se Gehejmeregistratur for 1798 og en Pakke Gehejme Instruktioner i Rark. (under Admiralitetet).

²²⁾ Briefwechsel osv. S. 99. Jvfr. Rev. Pap. II, 128—29, hvor man ser Ludvig Reventlow fremhæve det uheldige i Colbjørnsens Holdning ved denne Lejlighed. »*Da hat,*« skriver han, »*Colbjørnsen das Wesen mit dem Kronprintzen allein treiben wollen.*«

²³⁾ Se ogsaa et satirisk Blad rettet mod Colbjørnsen, der er trykt i »*Fra Hoffet og Byen*« S. 36.

²⁴⁾ S. 16.

²⁵⁾ Se f. Ex. en stræng Dom af Grevinde Schimmelmann om Heiberg i Anledning af, at han havde fundet Marie Antoinettes Henrettelse nødvendig (Rev. Pap. IV, S. 147).

²⁶⁾ Rev. Pap. I, 213. Hvor skarpt der i Kredse med gammel-dags Anskuelser kunde blive dømt om Heiberg, viser Portrætmaleren Hansens Fortælling i hans Dagbog allerede fra 1793 om en Familie, hvor Heiberg omtaltes som en stor Skurk. (Portrætmalerens Dagbog S. 97). Med Hensyn til Heiberg som offentlig Personlighed henviser jeg til H. Schwanenflügel: Peter Andreas Heiberg (Kjbb. 1891), der indeholder meget interessant, selv om jeg paa flere Punkter ikke er enig med Forfatteren.

²⁷⁾ Forestilling i Statsraadet 9. Marts 1798.

²⁸⁾ *Suum cuique.*

²⁹⁾ Angaaende denne Sag henviser jeg til, hvad jeg har sagt derom i min Afhandling: Bemærkninger om P. A Heiberg (H. T. 6. R. III).

³⁰⁾ Huth, der ogsaa var Medlem af Statsraadet, har, som det synes, ikke voteret i denne Sag. Se for øvrigt Danske Magazin 5te R. 6te Bind S. 324, L. Bobés Meddelelse: Betænkninger over de foreløbige Udkast til Trykkefrihedsforordningen af 1799. Selve Aktstykkerne findes for Størstedelen i Indlæg til Sjællandske aabne Breve 27. Septbr. 1799.

³¹⁾ Anf. St. S. 354 ff.

³²⁾ Trykt i Briefwechsel S. 472 ff. Hans Kritik er trykt af Bobé anf. St. S. 327. Angaaende det i Texten meddelte Votum af ham se mit Skrift: Den offentlige Mening og Statsmagten 1784—1799 S. 200 Henvisning 259 og D. M. anf. St. S. 325.

³³⁾ Med al Respekt for Kancellipræsidentens juridiske Kundskaber kan man ikke andet end forbauses over at se ham udtale, at baade Kundgjørelsen af 27. Novbr. 1773 og R. af 3. Decbr. 1790 skulde holdes for gyldige endnu. R. af 3. Decbr. 1790 ophævede nemlig udtrykkelig Kundgjørelsen af 27. Novbr. 1773, der kun var en videre Udførelse af 20. Oktbr. 1773.

³⁴⁾ Rev. Pap. VII, S. 58.

Tre og tredivte Kapitel.

¹⁾ I mit Skrift: Den offentlige Mening osv. har jeg Side 127—28 omtalt en Slags republikanske Klubber, der dannedes i Kjøbenhavn; men de vare aldeles ubetydelige og intetsigende.

²⁾ Jvfr. Rev. Pap. III, S. 394, hvor Bobé omtaler Meddelelser, der fra flere Sider kom i Omløb i udenlandske Skrifter paa denne Tid om franske Sympathier her hjemme.

³⁾ Se min D.-N.s udenrigske Historie 1791—1807 I, S. 283. Jeg henviser i det hele til dette Skrift med Hensyn til forskellige Enkeltheder i nærværende Kapitel, vedrørende de udenlandske Forhold.

⁴⁾ Rotuli 23. Aug. 1799. Rev. Pap. IV, 37 viser, i hvilken Bevægelse Schimmelmänn kom ved Kejser Pouls Forbitrelse over det nye Selskab. Han holdt det for en ufravigelig Pligt for dem, der havde dannet det, at lade det opløse sig selv.

⁵⁾ Et Brev fra Gehejmeraad C. Wendt til Kr. Reventlow af 29. Juni 1799 (Rev. Pap. VI, 127) viser, hvor uskyldigt han mente, at dette Selskab var. Sander havde endog sagt ham, at det var tænkt at skulle tjene til at føre Folk bort fra at læse de gængse Flyveskrifter. Om selve Selskabet se nærmere E. Collin: Det nye litterariske Selskab 1799—1800 H. T. 5. R. VI, 288 ff.

⁶⁾ Findes i Samlingen paa Herlufsholm af Brandtske Papirer.

⁷⁾ Jvfr. nærmere om Tilsendelsen af dette Udkast mit Skrift om den offentlige Mening osv. S. 200, Note 263. Udkastet kan selvfølgelig ikke være selve det, som foreløbig var affattet i Begyndelsen af Juni (Briefwechsel anf. St.); thi dette, der netop var bygget paa de af Brandt selv redigerede 8 Paragrafer, maatte denne naturligvis kjende. Derimod er det sandsynligt, at, hvad der af nyt er blevet sendt Colbjørnsen fra Kp., har været et Tillæg eller nogle Ændringer.

⁸⁾ Det er blandt andet klart af Schimmelmänn's Udtalelse i et Brev til Hert. af Augustenborg 8. Okt. 1799, at det af Colbjørnsen til sidst redigerede Udkast kun har været underkastet en kort For-

handling i Statsraadet og ikke der er blevet ændret (Rev. Pap. VII, S. 61—62).

⁹⁾ Et Brev fra Kp. til Kr. Reventlow af 14. Septbr. 1799 (Rev. Pap. VI, S. 1—2) viser i sin utrolig kejtede Stil, hvorledes han samtidig med, at han var forbitret over »Pressefrækhedens«, tillige var ængstelig for, at der paa Tryk skulde fremkomme nogen for Kejseren af Rusland eller nogen regerende Fyrste fornærmende Ytring.

¹⁰⁾ Dette er som vel bekendt gjort gjældende af Ørsted dels i Lærde Efterr. for 1799. dels i hans Skrift: Forsøg til en rigtig Fortolkning og Bedømmelse om Forordningen 27. Septbr. 1799, og han har fastholdt det i Af mit Livs og min Tids Historie I. Naar Grevinde Schimmelmänn udtalte om Forordningen: *C'est un remède contre un mal. Ce n'est pas un idéal de législation mais que faire* (Rev. Pap. IV, 215), var det rimeligvis ogsaa hendes Mands Opfattelse og overhovedet det, de mere frisindede i Regeringskredsene mente. Man havde den Tro, at det havde været et nødvendigt Skridt, men fandt det beklageligt, at det var kommet dertil.

¹¹⁾ Ret karakteristisk er det at se den formelige Rædsel, som Forordningen fremkaldte hos den senere som Historiker ansete L. Engelstoft, da han, der dengang opholdt sig i Paris, der fik et Udtog af den at læse (Udvalg af Laurids Engelstofts Skrifter III, Kjbh. 1862 S. 256).

¹²⁾ Kundgjørelsen for Slesvig staar i den almindelige Forordningssamling, den for Holsten i Chronol. Saml.

¹³⁾ Rotuli for 1801 2det Departement 4de December.

¹⁴⁾ Bevis, at i en monarkisk Stat Embeder ikke bør bortgives efter de søgendes Duelighed.

Navneregister.

(I dette Register er optaget de i Texten og Noterne under denne forekommende Personnavne.)

- Aall, Jakob, Jærnværksejer, 149, 396.
- Abildgaard, Nicolai Abraham, Maler, 327, 354, 414.
- Abildgaard, Peter Kristian, Naturforsker, 223, 227, 554, 562.
- Adeler, Frederik Georg, Kammerherre, 518.
- Adler, Jakob Georg Kristian, Superintendent, 519, 569, 581, 597.
- Ahlefeldt, Frederik Karl, General, 203.
- Ahlefeldt-Laurvigen, Jens Juel, Greve, 205.
- Alexander, russisk Kronprins, 70.
- Alexandra, russisk Storfyrstinde, 52, 68.
- Ancher, Peder Kofod, Jurist, 482.
- Anckarström, Jakob Johan, Gustav III's Morder, 4—5.
- Anker, Bernt, norsk Forretningsmand, 172, 183, 186, 249—50, 285, 341, 397—98, 400—02, 452, 456, 640.
- Anker, Karsten, norsk Jærnværksejer, 316, 384.
- Anker, Niels, norsk Kjøbmand, 252, 397.
- Anker, Peder, Generalvejintendant, 234—38, 316.
- Archenholz, Johan Wilhelm, tysk Historiker, 167.
- Armfelt, Gustav Mourits, svensk Statsmand, 27—28, 36, 52, 91.
- Baco, Francis, engelsk Filosof, 217.
- Baden, Jakob, Professor, 112, 144, 151, 172, 174, 187, 224, 540, 555, 562, 565, 588.
- Bagger, Frederik, Godsejer, 505.
- Baggesen, Jens, Digter, 25, 88, 155, 209—10, 373, 541, 544, 555, 561.
- Bahrtdt, K. F., tysk Forfatter, 590.
- Balle, Nikolaj Edinger, Biskop, 105, 226, 228, 425—26, 515, 526 f., 529—31, 571—73, 575 f., 581—92, 594 ff.
- Balling, Emanuel, Redaktør, 384.

- Bang, Frederik Ludvig, Professor, 566 f.
- Barth, Lars, 207.
- Basedow, Johan Bernhard, tysk Pædagog, 525.
- Bastholm, Kristian, Præst, 384, 571, 573, 576, 581, 590 f., 596 f.
- Beenfeldt, Frederik, Kammerherre, 31.
- Begtrup, Gregers Otto, Nationaløkonom, 555.
- Bentzen, Forfatter, 134.
- Bentzen, Oberst, 147.
- Benzen, Jens W., Præst, 588.
- Benzelius, Erik den yngre, svensk Historiker, 81.
- Berger, Johan Erik, Filosof, 132, 580.
- Bernstorff, A. P., Udenrigsminister, 6—10, 12—24, 25—35, 37—42, 45—47, 49—60, 64, 67—73, 77—80, 81, 83, 88—90, 93 f., 97, 99, 102, 104, 108—09, 111, 117, 126, 135, 146, 152, 159, 165, 167—68, 201, 208, 210—12, 214, 216, 219—29, 270, 278, 290, 302—04, 371, 373—74, 391, 395, 429, 437, 448—50, 517, 525, 541 f., 552, 562, 566 f., 571, 591, 597, 611, 650—53, 656, 659, 663, 665, 667 f., 677, 688, 692, 696.
- Bernstorff, Augusta, Grevinde, 227 f.
- Bernstorff, J. H. E., Udenrigsminister, 30, 431, 533, 552.
- Bernstorff, Kristian, Diplomat, senere Minister, 37, 57, 70—71, 90, 94, 296, 552, 650—52, 654, 657—59, 687, 705, 709.
- Beshorodko, Alexander, russisk Statsmand, 73.
- Bielefeldt, Carl Friederich, Officer, 400.
- Bille, Sten, Søofficer, 75—76, 290, 298, 300, 304—05, 307, 313, 625.
- Birckner, Mikael Gottlieb, Kapellan, 132, 137, 151, 218—19, 665, 668 f.
- Bjerring, Niels Kristian, Prokurator, 129.
- Blachs Enke, Firma, 158.
- Blicher, Niels, Præst, 496.
- Blicher, Sten, Forfatter, 496, 563.
- Blome, Otto, dansk Afsending i Paris, 19, 689, 692.
- Blücher, G., Kammerherre, 663 f.
- Blücher, G. L., Feltmarskal, 663.
- Bodendick, Johan Kristian, Livkirurg, 117.
- Boeck, Auditor, 129.
- Bonaparte, Napoleon, 78, 293, 311—12, 692, 704—09.
- Bonstetten, Karl Victor, Filosof, 437.
- Borup, 376, 382.
- Boye, Johannes, Filosof, 555.
- Brabrand, Porcellænshandler, 115 f., 207, 333, 361, 673 f.
- Brabrand, Lovise, 115, 207, 673.
- Bradt, Prokurator, 115.
- Brandt, Kristian, Kancellipræsident, 106, 147, 222, 270, 360, 371, 472, 542, 646, 650, 653, 668, 672, 681, 684, 697 f., 701.
- Brock, Niels, Købmand, 158.
- Brocman, svensk Historiker, 81.
- Brorson, Hans Adolf, Psalmedigter, 596.
- Brun, Constantin, Kjøbmand, 285, 373.
- Brun, Frederikke, Forfatterinde, 373.
- Brun, Johan Nordal, Præst, siden Biskop, 150, 181, 379, 573, 575, 583.

- Brune, G. M. A.. fransk General, 704 f.
- Bruun, Malte Konrad, Forfatter, 87, 123, 128, 137, 140—44, 162, 213—15, 224, 332, 375, 501, 571, 579, 581, 585 f, 662—66, 671, 674, 691, 702 f, 709—10.
- Bruun, Thomas Kr., Forfatter, 582.
- Brüel, Georg Vilhelm, Forstmand, 434—35.
- Brøndsted, Peter Oluf, Arkæolog, 563.
- Buchhave, Dr. med., 122.
- Buchwald, Frederik, Godsejer, Stiftamtmand, 239, 392—93, 554, 649.
- Budberg, russisk General, 66.
- Bugge, Thomas, Astronom, 562.
- Bull, Andreas, Forfatter, 340—41.
- Bülow, Johan, Godsejer, 80, 96, 103—121, 147, 155, 163, 168, 209, 385, 389, 399, 472, 528, 533, 584, 611, 619, 673.
- Bärens, Johan Hendrich, Assessor, 327.
- Caligula, romersk Kejser, 209.
- Callisen, H., Kirurg, 559.
- Campe, J. H., tysk Forfatter, 105, 525.
- Carøe, Johan Frederik, Borgmester, 392, 500, 504.
- Chapman, Fr. H., svensk Admiral, 626.
- Christiani, C. J. R., Præst, 549.
- Classen, Johan Frederik, Fabrikant og Godsejer, 317, 371, 374, 429.
- Claussen, J. K. G., Lærer, 530.
- Colbjørnsen, Jakob Edvard, Embedsmand, 266.
- Colbjørnsen, Kristian, Generalprokurør, 53, 152—53, 161, 165, 192, 209—10, 220, 265, 334, 339, 356, 387, 414—15, 420, 425, 458—61, 472, 474—76, 507, 537, 595, 646, 669—71, 676—77, 679—82, 685, 697 f., 701.
- Cold, C. M. T., Professor, 672.
- Collett, John, norsk Handelsmand, 401.
- Collet, Peter, Embedsmand, 132, 484, 668 f., 671—72, 694.
- Coninck, Frederik de, Kjøbmand, 158, 285—86, 292, 371, 374.
- Coopmans, Gadso, Kemiker, 553.
- Cramer, Johan Andreas, Universitetskansler, 210, 525, 529.
- Cramer, Karl Frederik, Professor, 143, 145, 201, 210—11, 217, 224.
- Crüger, Simon, Kirurg, 559.
- Danneskjold-Samsøe, Frederik, Admiral, 628.
- Danton, George Jacques, fransk Revolutionsmand, 123 f.
- Dernath, Gerh., Greve, 419.
- Dockum, Jost van, Kaptejn, 312—13, 708.
- Drejer, Klubvært, 72, 377—79.
- Dreyer, Kristoffer Vilhelm, Gesandt i Frankrig, 301, 304, 311, 703—07.
- Dubois, Guillaume, fransk Statsmand, 11.
- Dumouriez, Charles, fransk General, 691.
- Duntzfeldt, Kristian Vilhelm, Kjøbmand, 285, 292.
- Eggers, Kristian U. D., Professor, 173, 449, 553.
- Ehrenheim, svensk Diplomat, 24 f., 31—33, 39, 53—56, 67, Udenrigsminister, 77, 86, 668.
- Ehrensward, Augustin, svensk Soofficer, 626.
- Ehrensward, Karl August, svensk Forfatter, 87.

- Eickstedt, Hans Henrik, General, 158.
- Eigtved, Nikolaj, Arkitekt, 96.
- Eilschou, Frederik Kristian, Filosof, 550.
- Elias, Profet, 228.
- Elisa, Profet, 228.
- Engelstoft, Laurids, Historiker, 555.
- Erichsen, Erich, Købmand, 285, 353, 539 f.
- Erichsen, Jon, Bibliothekar, 557.
- Ewald, Johan, Kaptejn, 608 f.
- Ewald, Johannes, Digter, 623.
- Fabricius, Joh. Kr., Naturforsker, 81, 325—26, 339, 386 f., 562.
- Fabricius, Kristian Albrecht, Embedsmand, 437.
- Fabricius, Otto, Naturforsker, 562.
- Fabritius de Tengnagel, Konrad Alexander, Handelsmand, 285, 374.
- Falkenskjold, Seneca Otto, General, 603.
- Falsen, Enevold, Forfatter, 172, 185.
- Fasting, Claus, Forfatter, 490.
- Fichte, Johann G., tysk Filosof, 130, 655.
- Fleischer, Rasmus, Præst, 588.
- Flindt, Johan Thomas, Politimester, 206, 208.
- Franck, Borgmester i Kiel, 147.
- Frants II, tysk Kejser, 13.
- Franzén, Frans Mikael, svensk Digter, 92.
- Frederik III, 135, 139.
- Frederik IV, 135 f., 157, 240, 345, 348, 366—67, 462, 472—73, 499, 512.
- Frederik V, 231, 337, 383, 458, 494—95, 552.
- Frederik, Kronprins (Frederik VI), 31, 34—35, 37, 64, 79—80, 88, 90, 94 f., 97, 99, 105, 106 f., 109, 115, 116—20, 126, 145, 147, 150, 152, 154—57, 160—61, 163, 167—68, 170, 185—86, 191, 194, 196—97, 202, 205, 208—09, 215, 220, 222, 227—28, 268, 275, 314, 332, 345, 359, 361, 414—15, 421, 448, 452, 472, 485, 508, 528, 533, 540 f., 552, 556, 566 f., 602—03, 605, 610 f., 614, 616 f., 619—21, 633 f., 647, 655 f., 658 ff., 663, 665, 670, 685, 694, 697 ff.
- Frederik, Arveprins, 97 f., 100, 346.
- Frederik Kristian, Hertug af Augustenborg, 25, 97 f., 102 f., 106, 110, 118, 154, 158, 168, 188—90, 192, 209—10, 217, 540—47, 552, 556, 559 f., 564—67, 614, 619 f., 633, 647, 654, 656, 661, 669, 681—85, 698, 701.
- Frederik Vilhelm III., Konge af Preussen, 652.
- Frederikke, svensk Dronning, 70.
- Friman, Peder Harboe, Forfatter, 89.
- Frydendahl, Peter Jørgen, Skuespiller, 375.
- Fumars, Etienne, Professor, 553.
- Furmann, dansk-norsk Diplomat, 62, 67.
- Gamborg, Anders, Professor, 335.
- Georg III, Konge i England, 212, 677.
- Gerner, Henrik, Søofficer, 620, 625.
- Gjelstrup, Adam Gottlob, Skuespiller, 375.
- Gjørwell, C. C., svensk Forfatter, 90—91.

- Goltz, Karl Alexander, General, 203.
- Gram, Hans, Historiker, 81.
- Gregor VII, Pave, 582.
- Grenville, William, engelsk Udenrigsminister, 47.
- Grouvelle, fransk Agent i København, 19—20, 39, 68, 126, 139, 333, 706.
- Grundtvig, N. F. S., 563.
- Gudenrath, Jakob Just, Jurist, 132, 136, 164, 166, 186, 225, 502, 561, 671, 674.
- Guldborg, Ove Høegh, Stiftamtmand, 72, 84 f., 107—09, 114, 116 f., 144, 163, 166, 241, 248—49, 324, 352, 367, 383, 388, 391, 413, 423, 433, 454, 483, 494, 506, 512, 521, 526, 530, 536, 538 f., 546, 553, 555 ff., 564, 570 ff., 575, 584, 587, 595, 599, 629, 649, 698.
- Gustav II Adolf, svensk Konge, 2, 90.
- Gustav III, svensk Konge, 1—5, 9—12, 27—31, 42, 58, 66—67, 80, 83, 85, 89, 106, 624, 626, 628, 651.
- Gustav IV Adolf, svensk Konge, 10, 39, 52, 59, 65, 68—72, 76—77, 690.
- Gæde, J. F., Vareinspektør, 327.
- Hagerup, Ejler, Stiftprovst, 106.
- Hagerup, Mathias, Forfatter, 88.
- Hailes, engelsk Gesandt i København, 45—46, 212.
- Hallander, Tømremester, 331.
- Haller, Albrecht v., schweizisk Læge, 495.
- Hambro, Josef, Købmand, 285.
- Hansen, Peder, Biskop, 520.
- Hansen, Vilhelm, Godsejer, 339, 416, 418, 420—21.
- Harsdorff, Kaspar Frederik, Arkitekt, 97 f., 353.
- Hauch, Frederik, Stiftamtmand, 490.
- Hauch, Karsten, Digter, 563.
- Hauge, Hans Nielsen, Lægprædikant, 594 f.
- Haxthausen, F. G., Generaladjutant, 612.
- Haxthausen, Gregers Kristian, Minister, 104, 374, 650.
- Haydn, Franz Joseph, Komponist, 377.
- Heger, Eline, Skuespillerinde, 376.
- Heiberg, Johan Ludvig, Digter, 563.
- Heiberg, Peter Andreas, Forfatter, 46, 123, 137—41, 144, 157, 161—62, 204, 211—12, 275, 375, 378, 460, 561, 662, 665 f., 671 f., 674—79, 681, 694, 697, 702 f., 709 f.
- Heiberg, T. S., Provst, 593.
- Hennings, August, Amtmand, 124, 146, 152, 201—02, 335, 490, 542.
- Hohlenberg, F. C. H., Skibskonstruktør, 625.
- Holberg, Ludvig, 182, 317, 366, 576, 699.
- Holck, Hans, Agent, 533.
- Holck, Konrad, Greve, 447.
- Holm, Peder, Professor, 177.
- Holm, Tycho, Naturforsker, 81.
- Holm, Kancelliraad, 116 f., 119, 673 f.
- Hoppe, Else Marie, Frøken, 113.
- Hornemann, Kristian, Filosof, 563.
- Hornemann, Kl. F., Professor, 576.
- Horrebow, Otto, Filosof, 581, 586—87, 589 f.
- Howard, John, engelsk Filantrop, 486, 490, 492.

- Huth, H. V., General og Minister, 97, 167, 605, 615, 618, 653.
- Hviid, Andreas Kristian, Theolog, 560, 572.
- Høegh, H. J. K., Provst, 428, 593.
- Host, Jens Kragh, Historiker, 89, 92, 124.
- Ingemann, B. S., Digter, 563.
- Ingier, Lars, Generalvejmaster, 234.
- Iversen, Kristian, Bladudgiver, 394.
- Janson, Hektor Frederik, Prokansler, siden Biskop, 539, 555—57, 559—60, 661.
- Jourdan, Jean Baptiste, fransk General, 64, 689.
- Juel, Frederik, Kammerherre, 517.
- Juel, Jens, Maler, 112, 355—56.
- Juliane Marie, Enkedronning, 97 f., 100 ff., 114, 324, 498, 633.
- Junge, Boye, Brandmajor, 343, 617.
- Junge, Joachim, Præst, Forfatter, 441.
- Jürgensen, Jørgen, Urmager, 325.
- Kaas, Frederik Julius, Stiftamtmand, 250, 340, 397, 412, 451, 455, 458, 462, 483, 491, 498, 500, 506, 532, 534 f., 594, 649.
- Kaas, Konvoychef, 309.
- Kall, Abraham, Historiker, 384, 386, 540, 553.
- Kant, Immanuel, tysk Filosof, 130, 132, 151, 580 f., 589, 655.
- Karl, Prins af Hessen, 32—33, 102, 104, 106, 110—11, 114, 119, 158, 167, 199 f., 202—03, 205, 209—10, 226, 406, 541, 543, 602, 611, 626 ff., 694, 697.
- Karl, Hertug af Södermanland, 10—12, 27, 32, 34—35, 37, 39, 51, 53, 68—69, 71, 89.
- Karoline Mathilde, Dronning, 101, 368.
- Katharina II, russisk Kejserinde, 3—5, 8—11, 15—16, 20, 26—28, 34, 36, 41—43, 51—52, 59, 61, 65—68, 70, 72—73.
- Kielland, Gabriel, Kjøbmand i Stavanger, 158, 249, 505.
- Kirstein, Ernst Filip, Embedsmand, 270, 274.
- Kingo, Thomas, Psalmedigter, 186, 596.
- Korsakof, Alexander, russisk General, 704.
- Krieger, J. C., Viceadmiral, 42, 145.
- Kristian IV, 90.
- Kristian V, 135, 168.
- Kristian VI, 135—36, 153, 240, 372, 394, 432, 473, 494, 499, 512, 521, 552, 559, 594 f.
- Kristian VII, 75, 88, 94—95, 97, 447, 485, 633.
- Kristian VIII, 101.
- Kristian IX, 97.
- Kristian, Prins, 100.
- Kristian Frederik (Kristian VIII), Prins, 100 f.
- Krohg, G. A., Generalvejmaster, 233, 235.
- Krohg, N. F., Generalvejmaster, 233, 235.
- Krück, Friedrich Carl, Embedsmand, 681, 684, 701.
- Krüdener, russisk Gesandt i København, 5, 22, 691—95, 697.
- Könemann, dansk Legationssekretær i Paris, 19.
- Lactonaye, fransk Rejsende, 181.
- Ladiges, Hinrich, Sukkerraffinadør, 158.

- Lagerbring, Sven, svensk Historiker, 81.
- Landsdowne, Lord, engelsk Statsmand, 25.
- Langberg, Gunder, Lærer, 532.
- Langebek, Jakob, Historiker, 81.
- Larsen, Lars, Kjøbmand, 292.
- Lavater, Johann Caspar, schweizisk Præst, 94 f., 155 f., 223, 226, 591, 651.
- Leganger, Provst, 175.
- Leopold II, tysk Kejser, 1, 3, 10, 13.
- Lerche, Georg Flemming, Gods-ejer, 426.
- Levetzau, Albrecht Philip, Landdrost, 146.
- Lindgreen, Ferdinand, Skuespiller, 375.
- Linné, Karl v., svensk Botaniker, 81.
- Ljungberg, Jøns Mathias, Embedsmand, 239.
- Lofthus, Kristian Jensen, Bonde, 455, 649.
- Louise, Prinsesse af Hessen, 110.
- Louise Augusta, Hertuginde af Augustenborg, 102, 110, 112, 167, 633.
- Ludvig XVI, fransk Konge, 9, 15—16, 19, 121—24, 206, 211.
- Lund, Niels Tonder, Embedsmand, 266, 270.
- Løvenskjold, Michael Herman, Baron, 517.
- Løvenørn, Poul, Søofficer, 240—41, 626.
- Malling, Ove, Embedsmand, 265, 318, 339, 414, 672.
- Mansbach, Johan Frederik, General, 149, 199—204.
- Marat, Jean Paul, fransk Revolutionær, 18, 122, 124.
- Marezoll, Joh. Gottlob, Præst, 590 f.
- Marie Antoinette, fransk Dronning, 1, 3, 122.
- Marie Sofie Frederikke, Kronprinsesse. 95, 97, 99—102, 157, 160—61.
- Markoff, russisk Minister, 69—71.
- Masséna, André, fransk General, 704 f.
- Maximilian, Kurfyrste af Bayern, 689.
- Mazarin, Jules, fransk Statsmand, 30.
- Meyn, Peter, Arkitekt, 327.
- Moldenhawer, Daniel, Bibliotekar, 112, 269, 553, 651.
- Moltke, Anton Henrik, Overhofmester, 492.
- Moltke, Frederik, Stiftamtmand. 147, 170, 173, 237—38, 266, 341, 398—99, 400, 411—12, 452, 457, 500, 506, 532, 640, 649.
- Moltke, Joachim Godske, Greve, 97, 228, 374, 433, 435.
- Morgenstjerne, Caspar Wilhelm, Amtmand, 561.
- Mozart, Wolfgang, Komponist, 377.
- Müller, O. Fr., Naturforsker. 549, 555.
- Müller, P. E., Biskop, 563, 589 f.
- Mynster, Jakob Peter, Biskop. 122, 134, 376, 379, 563 f., 672.
- Møller, Hans, Landfysikus. 170, 172.
- Møller, Malthe, Student, 580.
- Møller, Poul, Digter, 593.
- Monster, Peter Hans, Theolog, 215.
- Møsting, Johan Sigismund, Amtmand, 147.
- Neergaard, Vært, 144.

- Nelson, Horatio, engelsk Admiral, 313, 689.
- Nelthropp & Harris, engelsk Firma, 315.
- Niebuhr, B. G., Historiker, 553 f., 653, 661, 687.
- Numsen, Kristian Frederik, Toldkammærdirektør. 505, 519.
- Nyerup, Rasmus, Historiker, 90, 154, 165, 339—40, 351, 362, 498, 581, 671.
- Nyrop, Kristoffer, Præst, 591.
- Olsen, Godske Hans, Notarius publicus. 675 ff., 694.
- Olufsen, Oluf Kristian, Nationaløkonom, 204, 374, 395, 554.
- Osten, Adolf Sigfrid, Overpræsident, 334.
- Ostermann, russisk Vicekansler, 61—62.
- Ottesen, Præst, 184.
- d'Oubril, russisk Diplomat, 707.
- Pavels, Claus, Præst, 376, 382, 403—04, 579.
- Paykull, svensk Forfatter, 87.
- Payne, engelsk Forfatter, 131, 582.
- Pechlin, N. O., Amtmand, 106.
- Peschier, Pierre, Købmand. 248—49, 285, 353.
- Peter III, russisk Kejser, 72.
- Petersen, N. M., Historiker, 563, 710.
- Pétion, Jérôme, fransk Revolutionsmand, 210—11.
- Pitt, William, engelsk Første-minister, 15, 45, 163—64, 212, 677.
- Platen, Balthasar Bugislav v., svensk Søofficer, 87.
- Pontoppidan, Erik, Prokansler, 371, 383, 514 f., 521, 556, 596 f.
- Poul, russisk Kejser. 70, 73, 687—96, 697 ff, 703, 705, 707—09, 711.
- Pram, Kristen H., Forfatter, 88, 168, 173, 182, 188, 204, 341, 402, 579, 601.
- Preisler, Marie Katrine, Skuespillerinde, 376.
- Price, de, engelsk Forfatter, 131.
- Prætorius, Jeppe, Købmand, 285.
- Quistgaard, Morten, Godsejer, 425, 438.
- Racine, Jean, fransk Forfatter, 211.
- Rahbek, Knud Lyne, Forfatter, 46, 109, 124, 129—30, 153—54, 164—66, 169, 204—05, 208, 217, 344, 352, 370—71, 376—79, 381—83, 544, 560, 565, 572, 596, 681—82, 694.
- Ramdohr, tysk Kunstkjender, 368—69, 372, 374, 380.
- Rantzau-Ascheberg, Hans, Greve, 447.
- Rask, Rasmus Kristian, Sprogmand, 563.
- Rawert, Jørgen Henrik, Stads-konduktør, 351, 354.
- Raynal, G. T. F., fransk Forfatter, 139.
- Reiersen, Niels Lunde, Købmand, 317, 429.
- Reuterholm, Gustav Adolf, svensk Statsmand, 11—12, 32, 49, 51—55, 68—69, 71, 89.
- Reventlow, Ditlev, Overkammerherre, 651.
- Reventlow, Kaj Frederik, Statsminister, 650—51, 654, 667, 681.
- Reventlow, Kristian, Statsminister, 96, 106, 108, 201, 220, 231, 233, 241, 265—66, 339, 345, 374, 415, 418, 420, 423, 425, 427, 429—30, 433—35,

- 437, 458, 470. 516 f., 524—27, 529, 539, 542, 545 f., 552, 571, 650, 653 f., 663, 675, 681—82, 694.
- Reventlow, Ludvig, Godsejer, 437, 516 f., 521—28, 529—31, 545 f.
- Rhodin, svensk Præst, 90.
- Riber, Hans Vilhelm, Lærer, 530.
- Riegels, Niels Ditlev, Forfatter, 31, 131 f., 135—37, 140, 164, 166, 168, 221, 224 f., 381, 460—61, 497, 533, 560 f., 573, 582, 671, 674 f.
- Rist, Johan Georg, Diplomat, 177, 406, 649, 651—55.
- Robespierre, Maximilien, fransk Revolutionsmand, 18—19, 123 f., 127 ff, 666.
- Rochow, Friedrich Eberhard, tysk Pædagog, 525 f.
- Rohan, Louis, Kardinal, 199.
- Rosenkrantz, Frederik Kristian, Statsminister, 106, 145, 620.
- Rosenstand-Goiske, J. Ph., Embedsmand, 601.
- Rosenstand-Goiske, Peder, Theolog, 575.
- Rosenstein, Gustav IVs Lærer, 71.
- Rosing, Johanne Katrine, Skuespillerinde, 375—76.
- Rosing, Michael, Skuespiller, 375.
- Rothe, Anders Bjørn, Assessor, 420.
- Rothe, Tyge, Forfatter, 105, 163, 170, 172, 185, 326, 384, 387, 620.
- Rousseau, Jean Jacques, 130, 133, 141, 151, 524.
- Rubens, Peter Paul, Maler, 401.
- Ryberg, Niels, Handelsmand, 285, 517.
- Röhl, Johan Ulrich, Forstmand, 432.
- St. Germain, Claude Louis, General, 196, 604, 606.
- St. Just, A. L. L., fransk Revolutionsmand, 129.
- Saldern, C., holsten-gottorpsk Statsmand, 568.
- Salzmann, Chr. G., tysk Pædagog, 525.
- Samsøe, Ole Johan, Forfatter, 375.
- Sander, Kristian Levin, Forfatter, 375, 694.
- Saxtorph, Mathias, Læge, 498.
- Schack-Rathlou, Joakim Otto, Statsmand, 72, 99, 106, 145 f., 159, 166, 208, 226, 278, 374, 391, 423, 541, 555—57, 559, 611, 646.
- Schiller, Friedrich, 168, 542, 655.
- Schimmelmann, Charlotte, Grevinde, 93, 100 f., 109, 118, 153, 373, 377, 437, 542, 590, 651, 653, 656.
- Schimmelmann, Ernst, Finansminister, 97, 112, 158, 165, 201, 209, 211, 220, 258, 265—66, 268—71, 274, 339, 371, 373—74, 470, 517, 521, 524, 527, 539, 542, 552, 636, 645, 649 f., 653—56, 661, 681 f., 687, 698.
- Schioning, Gerhard, Historiker, 82.
- Schlanbusch, Theodor Georg, Amtmand, 106.
- Schlözer, August Ludwig, Professor i Göttingen, 167.
- Schmettow, H. V., General, 194.
- Schmettow, Valdemar Frederik, Greve, 32, 194—205, 209, 603.

- Schouboe, Frederik Kristian, Skolemand, 549.
- Schulin, Grevinde, 110.
- Schumacher, Peter Kristian, Amtmand, 85. 108—09, 116, 155. 483, 649.
- Schwartz, Frederik, Skuespiller, 375.
- Schönheyder, Johan Kristian, Biskop, 216. 519 f.
- Sibbern, Frederik Kristian, Filosof, 563.
- Skeel, Jørgen Erik, Stiftamtmand, senere Minister, 104. 258. 269—70. 374. 397. 459. 504. 649 f.
- Smith, Adam, engelsk Nationaløkonom, 259.
- Smith, Eline, se Heger, Eline.
- Sneedorff, Frederik, Historiker, 83 f., 91. 554. 563. 574. 623.
- Sneedorff, H. Kr., Søofficer, 623.
- Sneedorff, Jens Schielderup, Forfatter, 82. 84. 550. 623.
- Sofie Frederikke, Arveprinsesse, 97. 100.
- Sparre, Frederik, svensk Rigskansler, 12. 32—33. 39. 51. 53—56. 67.
- Sprengtporten, svensk Gesandt i Kjøbenhavn, 56.
- Stackelberg, russisk Gesandt i Sverige, 12.
- Staël-Holstein, Erik Magnus, svensk Gesandt i Frankrig, 12. 33. 37—38. 51.
- Staffeldt, Bernhard Ditlef, Officer, 613.
- Stampe, Henrik, Statsminister, 114. 335. 339. 473. 482.
- Stefansson, se Stephensen.
- Steffens, Henrik, Forfatter, 122. 144. 178. 207. 376. 381—82. 404. 456. 563 f., 591.
- Stephanson, Bogtrykkersvend, 213. 571.
- Stephensen, Olafur, Stiftamtmand, 464—65. 468.
- Stolberg, Louise, Grevinde, 101. 228. 373. 524. 656.
- Storm, Edvard, Forfatter, 377. 538.
- Struensee, J. F., Statsmand, 170. 174. 181. 324. 358. 473. 477. 481. 483. 494. 506. 533. 555. 603. 606. 645. 647.
- Strom, Hans, Præst og Forfatter, 148. 172. 180. 182. 588.
- Suhm, Peter Frederik, Historiker, 82. 163. 165. 186. 414. 539. 554. 562. 671.
- Suworof, Alexander, russisk General, 704.
- Talleyrand, Charles Maurice, fransk Statsmand, 311. 706.
- Tessin, Karl Gustav, svensk Statsmand, 58—59.
- Tetens, Johan Nikolaj, Embedsmand, 266. 350. 443.
- Thaarup, Frederik, Forfatter, 164. 326. 359.
- Thaarup, Thomas, Digter, 274. 570.
- Thorarensen, Stefan, Amtmand, 465. 468. 470.
- Thorild, Thomas, svensk Forfatter, 30. 103. 167. 367—69.
- Thorkelin, Grimur Jonsson, Geheimearkivar, 554.
- Thorryng, Købmand, 249.
- Thorvaldsen, Bertel, 224. 563.
- Thott, Otto, Statsminister, 554 f.
- Thue, Fr. W., Forfatter, 399.
- Tibbo Saib, indisk Sultan, 218. 295.
- Tode, Johan Clemens, Forfatter, 163. 217. 369. 378. 381—82. 386. 588.

- Trant, Frederik Karl, Embedsmand, 270, 527.
- Treschow, Niels, Rektor i Kristiania, 150, 172, 179, 187, 190, 567.
- Urne, Kristian, Overpræsident, 349.
- Ussing, Henrik, Præst, 135.
- Wachtmeister, svensk Viceadmiral, 41, 87.
- Wadum, Jens, Embedsmand, 377.
- Vahl, Martin, Botaniker, 106, 555, 562.
- Walterstorff, Ernst Frederik, General, 492.
- Vangensten, Forfatter, 193, 455.
- Wedel-Jarlsberg, Frederik Anton, Godsejer, 236.
- Wedel-Jarlsberg, Frederik Kristian, Forfatter, 583.
- Wedel-Jarlsberg, Herman, norsk Statsmand, 191.
- Wendt, Karl, Embedsmand, 266, 270.
- Werlauff, Erik Kristian, Historiker, 159, 563, 619.
- Wessel, Johan Herman, Digter, 182.
- Wessel, Ole Kristoffer, Generalauditor, 158, 172.
- Westenholtz, J. D. V., Præst, 499.
- Whitworth, engelsk Gesandt i Rusland, 689, 693.
- Vibe, J. K., Amtmand, 468.
- Viborg, Erik, Botaniker, 386, 433, 562.
- Wiedewelt, Johannes, Billedhugger, 327, 414.
- Wilberforce, William, engelsk Statsmand, 268, 271.
- Wilse, Johan Nikolaj, Præst, 171—72, 176, 184, 193, 514 f., 550.
- Vincent, John Jervis, engelsk Admiral, 313.
- Vogler, Musiker, 401.
- Wolf & Dorville, engelsk Firma, 249.
- Wolstonecraft, Mary, engelsk Forfatterinde, 150, 221, 368.
- Voltaire, 586.
- Worm, Oluf, Rektor, 547 f.
- Wulfsberg, Niels, norsk Præst, 532.
- Zetlitz, Jens, Forfatter, 88, 150, 154, 181, 378.
- Zeuthen, Peter Kristian, Godsejer, 420.
- Zoëga, Georg, Arkæolog, 562.
- Zoëga, Johan, Embedsmand, 266.
- Oeder, Georg Kristian, Botaniker, 494.
- Oehlschläger, Adam, 372—73, 563.
- Ørsted, Anders Sandøe, 181, 562 f., 578, 589 f.
- Ørsted, Hans Kristian, 562 f.

RETTELSER OG TRYKFEJL.

- S. 106 L. 9 f. n. Biskop. læs: Stiftsprovst.
- 121 L. 8 f. o. Udviklinger. læs Udvikling.
- 115 Overskrift Fremstillinger. læs Forestillinger.
- 305 L. 1 f. n. ²¹), læs: ^{21a}).
- 317 L. 8 f. o. 1797. læs: 1795.
- 387 L. 5 f. n. ¹⁷), læs: ¹⁸).
- 388 L. 3 f. o. ¹⁵), læs: ¹⁷).
- 6 f. o. og af, læs: og Træk af.
- 410 L. 7 f. n. ⁵³), læs: ⁵⁴).
- 412 L. 10 f. o. ⁵⁴). læs: ⁵³).
- 13 f. n. ^{54a}), læs: ^{55a}).
- 4 f. n. ⁵⁵), læs: ⁵⁶).
- 413 L. 8 f. o. ⁵⁵). læs: ^{56a}).
- 451 L. 16 f. n. Lavmands. læs: Lagmands.
- 533 L. 7 f. o. ²). læs ¹).
- 560 L. 18 f. o. ⁵), læs: ^{5a}).

Henvisninger:

- S. 11 L. 1 f. n. 13. Aug. 1796, læs: 13. Aug. 1790.
- 15 L. 3 f. n. W. Christensen, læs: Villads Christensen.
-

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

DL
184
H75
bd.6

Holm, Peter Edvard
Danmark-Norges historie
fra den store nordiske krigs
slutning til rigernes
adskillelse, 1720-1814

